ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ทีฆนิกาเย

สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฏีกา

(ทุติโย ภาโค)

๒. สามญฺญผลสุตฺตวณฺณนา

ราชามจฺจกถาวณฺณนา

๑๕๐. อิทานิ สามญฺญผลสุตฺตสฺส สํวณฺณนากฺกโม อนุปฺปตฺโตติ ทเสฺสตุํ **"เอวํ...เป. ... สุตฺต"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนุปุพฺพปทวณฺณนา**ติ อนุกฺกเมน ปทวณฺณนา, ปทํ ปทํ ปติ อนุกฺกเมน วณฺณนาติ วุตฺตํ โหติฯ ปุเพฺพ วุตฺตญฺหิ, อุตฺตานํ วา ปทมญฺญตฺร วณฺณนาปิ "อนุปุพฺพปทวณฺณนา" เตฺวว วุจฺจติฯ เอวญฺจ กตฺวา **"อปุพฺพปทวณฺณนา"**ติปิ ปฐนฺติ, ปุเพฺพ อวณฺณิตปทวณฺณนาติ อโตฺถฯ ทุคฺคชนปทฏฺฐานวิเสสสมฺปทาทิโยคโต ปธานภาเวน ราชูหิ คหิตเฏฺฐน เอวํนามกํ, น ปน นามมเตฺตนาติ อาห **"ตญฺหี"**ติอาทิฯ นนุ มหาวเคฺค **มหาโควินฺทสุเตฺต** อาคโต เอส ปุโรหิโต เอว, น ราชา, กสฺมา โส ราชสทฺทวจนียภาเวน คหิโตติ? มหาโควิเนฺทน ปุโรหิเตน ปริคฺคหิตมฺปิ เจตํ เรณุนา นาม มคธราเชน ปริคฺคหิตเมวาติ อตฺถสมฺภวโต เอวํ วุตฺตํ, น ปน โส ราชสทฺทวจนียภาเวน คหิโต ตสฺส ราชาภาวโตฯ มหาโควินฺทปริคฺคหิตภาวกิตฺตนญฺหิ ตทา เรณุรญฺญา ปริคฺคหิตภาวูปลกฺขณํฯ โส หิ ตสฺส สพฺพกิจฺจการโก ปุโรหิโต, อิทมฺปิ จ โลเก สมุทาจิณฺณํ "ราชกมฺมปสุเตน กตมฺปิ รญฺญา กต"นฺติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – มนฺธาตุรญฺญา เจว มหาโควินฺทํ โพธิสตฺตํ ปุโรหิตมาณาเปตฺวา เรณุรญฺญา จ อเญฺญหิ จ ราชูหิ ปริคฺคหิตตฺตา ราชคหนฺติฯ เกจิ ปน "มหาโควิโนฺท"ติ มหานุภาโว เอโก ปุราตโน ราชาติ วทนฺติฯ **ปริคฺคหิตตฺตา**ติ ราชธานีภาเวน ปริคฺคหิตตฺตาฯ คยฺหตีติ หิ **คหํ,** ราชูนํ, ราชูหิ วา คหนฺติ **ราชคหํฯ** นครสทฺทาเปกฺขาย นปุํสกนิเทฺทโสฯ

อเญฺญเปตฺถ ปการเรติ นครมาปเนน รญฺญา การิตสพฺพเคหตฺตา **ราชคหํ,** คิชฺฌกูฏาทีหิ ปญฺจหิ ปพฺพเตหิ ปริกฺขิตฺตตฺตา ปพฺพตราเชหิ ปริกฺขิตฺตเคหสทิสนฺติปิ **ราชคหํ,** สมฺปนฺนภวนตาย ราชมานํ เคหนฺติปิ **ราชคหํ,** สุสํวิหิตารกฺขตาย อนตฺถาวหิตุกาเมน อุปคตานํ ปฏิราชูนํ คหํ คหณภูตนฺติปิ **ราชคหํ,** ราชูหิ ทิสฺวา สมฺมา ปติฏฺฐาปิตตฺตา เตสํ คหํ เคหภูตนฺติปิ **ราชคหํ,** อารามรามเณยฺยตาทีหิ ราชติ, นิวาสสุขตาทินา จ สเตฺตหิ มมตฺตวเสน คยฺหติ ปริคฺคยฺหตีติปิ **ราชคหนฺ**ติ เอทิเส ปกาเรฯ นามมตฺตเมว ปุเพฺพ วุตฺตนเยนาติ อโตฺถฯ โส ปน ปเทโส วิเสสฏฺฐานภาเวน อุฬารสตฺตปริโภโคติ อาห **"ตํ ปเนต"**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **"พุทฺธกาเล, จกฺกวตฺติกาเล จา"**ติ อิทํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํ อญฺญทาปิ กทาจิ สมฺภวโต, **"นครํ โหตี"**ติ จ อิทํ อุปลกฺขณเมว มนุสฺสาวาสเสฺสว อสมฺภวโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ **"เสสกาเล สุญฺญํ โหตี"**ติอาทิฯ **เตส**นฺติ ยกฺขานํฯ **วสนวน**นฺติ อาปานภูมิภูตํ อุปวนํฯ

อวิเสเสนาติ วิหารภาวสามเญฺญน, สทฺทนฺตรสนฺนิธานสิทฺธํ วิเสสปรามสนมนฺตเรนาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – "ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรติ, (อ. นิ. ๕.๑๐๑; ปาจิ. ๑๔๗; ปริ.

๔๔๑) ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, (ธ. ส. ๑๖๐) เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ, (ที. นิ. ๓.๗๑, ๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗, ๔๕๙, ๕๐๙; ๒.๓๐๙, ๓๑๕; ๓.๒๓๐; วิภ. ๖๔๒) สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิการา อนิมิตฺตํ เจโตสมาธึ อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๕๙) สทฺทนฺตรสนฺนิธานสิเทฺธน วิเสสปรามสเนน ยถากฺกมํ อิริยาปถวิหาราทิวิเสสวิหารสมงฺคีปริทีปนํ , น เอวมิทํ, อิทํ ปน ตถา วิเสสปรามสนมนฺตเรน อญฺญตรวิหารสมงฺคีปริทีปนนฺติฯ

สติปิ จ วุตฺตนเยน อญฺญตรวิหารสมงฺคีปริทีปเน อิธ อิริยาปถสงฺขาตวิเสสวิหารสมงฺคีปริทีปนเมว สมฺภวตีติ ทเสฺสติ **"อิธ ปนา"**ติอาทินาฯ กสฺมา ปน สทฺทนฺตรสนฺนิธานสิทฺธสฺส วิเสสปรามสนสฺสาภาเวปิ อิธ วิเสสวิหารสมงฺคีปริทีปนํ สมฺภวตีติ? วิเสสวิหารสมงฺคีปริทีปนสฺส สทฺทนฺตรสงฺขาตวิเสสวจนสฺส อภาวโต เอวฯ วิเสสวจเน หิ อสติ วิเสสมิจฺฉตา วิเสโส ปโยชิตโพฺพติฯ อปิจ อิริยาปถสมาโยคปริทีปนสฺส อตฺถโต สิทฺธตฺตา ตถาทีปนเมว สมฺภวตีติฯ กสฺมา จายมโตฺถ สิโทฺธติ? ทิพฺพวิหาราทีนมฺปิ สาธารณโตฯ กทาจิปิ หิ อิริยาปถวิหาเรน วินา น ภวติ ตมนฺตเรน อตฺตภาวปริหรณาภาวโตติฯ

อิริยนํ ปวตฺตนํ **อิริยา,** กายิกกิริยา, ตสฺสา ปวตฺตนุปายภาวโต ปโถติ **อิริยาปโถ,** ฐานนิสชฺชาทโยฯ น หิ ฐานนิสชฺชาทิอวตฺถาหิ วินา กญฺจิ กายิกํ กิริยํ ปวเตฺตตุํ สกฺกา, ตสฺมา โส ตาย ปวตฺตนุปาโยติ วุจฺจติฯ วิหรติ ปวตฺตติ เอเตน, วิหรณมตฺตํ วา ตนฺติ **วิหาโร,** โส เอว วิหาโร ตถา, อตฺถโต ปเนส ฐานนิสชฺชาทิอาการปฺปวโตฺต จตุสนฺตติรูปปฺปพโนฺธวฯ ทิวิ ภโว **ทิโพฺพ,** ตตฺถ พหุลํ ปวตฺติยา พฺรหฺมปาริสชฺชาทิเทวโลเก ภโวติ อโตฺถ, โย วา ตตฺถ ทิพฺพานุภาโว, ตทตฺถาย สํวตฺตตีติ **ทิโพฺพ,** อภิญฺญาภินีหาราทิวเสน วา มหาคติกตฺตา **ทิโพฺพ,** โสว วิหาโร, ทิพฺพภาวาวโห วา วิหาโร **ทิพฺพวิหาโร,** มหคฺคตชฺฌานานิฯ **เนตฺติยํ** [เนตฺติ. ๘๖ (อตฺถโต สมานํ)] ปน จตโสฺส อารุปฺปสมาปตฺติโย อาเนญฺชวิหาราติ วิสุํ วุตฺตํ, ตํ ปน เมตฺตาชฺฌานาทีนํ พฺรหฺมวิหารตา วิย ตาสํ ภาวนาวิเสสภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อฎฺฐกถาสุ** ปน ทิพฺพภาวาวหสามญฺญโต ตาปิ ''ทิพฺพวิหารา'' เตฺวว วุตฺตาฯ พฺรหฺมานํ, พฺรหฺมภูตา วา หิตูปสํหาราทิวเสน ปวตฺติยา เสฎฺฐภูตา วิหาราติ **พฺรหฺมวิหารา,** เมตฺตาชฺฌานาทิวเสน ปวตฺตา จตโสฺส อปฺปมญฺญาโยฯ อริยา อุตฺตมา, อนญฺญสาธารณตฺตา วา อริยานํ วิหาราติ **อริยวิหารา,** จตโสฺสปิ ผลสมาปตฺติโยฯ อิธ ปน รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ, ตพฺพเสน ปวตฺตา อปฺปมญฺญาโย , จตุตฺถชฺฌานิกอคฺคผลสมาปตฺติ จ ภควโต ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาราฯ

อญฺญตรวิหารสมงฺคีปริทีปนนฺติ ตาสเมกโต อปฺปวตฺตตฺตา เอเกน วา ทฺวีหิ วา สมงฺคีภาวปริทีปนํ, ภาวโลเปนายํ ภาวปฺปธาเนน วา นิเทฺทโสฯ ภควา หิ โลกโทสโมหุสฺสเนฺน โลเก สกปฏิปตฺติยา เวเนยฺยานํ วินยนตฺถํ ตํ ตํ วิหาเร อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ ตถา หิ ยทา สตฺตา กาเมสุ วิปฺปฏิปชฺชนฺติ, ตทา กิร ภควา ทิเพฺพน วิหาเรน วิหรติ เตสํ อโลภกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ ''อเปฺปว นาม อิมํ ปฏิปตฺตึ ทิสฺวา เอตฺถ รุจิมุปฺปาเทตฺวา กาเมสุ วิรเชฺชยฺยุ''นฺติฯ ยทา ปน อิสฺสริยตฺถํ สเตฺตสุ วิปฺปฏิปชฺชนฺติ, ตทา พฺรหฺมวิหาเรน วิหรติ เตสํ อโทสกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ ''อเปฺปว นาม อิมํ ปฏิปตฺตึ ทิสฺวา เอตฺถ รุจิมุปฺปาเทตฺวา อโทเสน โทสํ วูปสเมยฺยุ''นฺติฯ ยทา ปน ปพฺพชิตา ธมฺมาธิกรณํ วิวทนฺติ, ตทา อริยวิหาเรน วิหรติ เตสํ อโมหกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ ''อเปฺปว นาม อิมํ ปฏิปตฺตึ ทิสฺวา เอตฺถ รุจิมุปฺปาเทตฺวา อโมเหน โมหํ วูปสเมยฺยุ''นฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา อิเมหิ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหิ สตฺตานํ วิวิธํ หิตสุขํ หรติ, อิริยาปถวิหาเรน จ เอกํ อิริยาปถพาธนํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ หรตีติ วุตฺตํ ''อญฺญตรวิหารสมงฺคีปริทีปน''นฺติฯ

“เตนา”ติอาทิ ยถาวุตฺตสํวณฺณนาย คุณทสฺสนํ, ตสฺมาติ อโตฺถ, ยถาวุตฺตตฺถสมตฺถนํ วาฯ เตน อิริยาปถวิหาเรน วิหรตีติ สมฺพโนฺธฯ ตถา วทมาโน ปน **วิหรตี**ติ เอตฺถ **วิ**-สโทฺท วิเจฺฉทนตฺถโชตโก, **“หรตี”**ติ เอตสฺส จ เนติ ปวเตฺตตีติ อโตฺถติ ญาเปติ **“ฐิโตปี”**ติอาทินา วิเจฺฉทนยนากาเรน วุตฺตตฺตาฯ เอวญฺหิ สติ ตตฺถ กสฺส เกน วิจฺฉินฺทนํ, กถํ กสฺส นยนนฺติ อนุตลีนโจทนํ สนฺธายาหฯ **“โส หิ”**ติอาทีติ อยมฺปิ สมฺพโนฺธ อุปฺปโนฺน โหติฯ ยทิปิ ภควา เอเกเนว อิริยาปเถน จิรตรํ กาลํ ปวเตฺตตุํ สโกฺกติ, ตถาปิ อุปาทินฺนกสฺส นาม สรีรสฺส อยํ สภาโวติ ทเสฺสตุํ **“เอกํ อิริยาปถพาธน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อปริปตนฺต**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, อปตมานํ กตฺวาติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน ภควา ยตฺถ กตฺถจิ วสโนฺต เวเนยฺยานํ ธมฺมํ เทเสโนฺต, นานาสมาปตฺตีหิ จ กาลํ วีตินาเมโนฺต วสติ, สตฺตานํ, อตฺตโน จ วิวิธํ สุขํ หรติ, ตสฺมา วิวิธํ หรตีติ วิหรตีติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

โคจรคามนิทสฺสนตฺถํ ‘‘ราชคเห’’ติ วตฺวา พุทฺธานมนุรูปนิวาสฏฺฐานทสฺสนตฺถํ ปุน ‘‘อมฺพวเน’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อิทมสฺสา”**ติอาทิมาหฯ **อสฺสา**ติ ภควโตฯ **ตสฺสา**ติ ราชคหสงฺขาตสฺส โคจรคามสฺสฯ ยสฺส สมีปวเสน ‘‘ราชคเห’’ติ ภุมฺมวจนํ ปวตฺตติ, โสปิ ตสฺส สมีปวเสน วตฺตโพฺพติ ทเสฺสติ **“ราชคหสมีเป อมฺพวเน”**ติ อิมินาฯ **สมีปเตฺถ**ติ อมฺพวนสฺส สมีปเตฺถฯ **เอต**นฺติ ‘‘ราชคเห’’ติ วจนํฯ **ภุมฺมวจน**นฺติ อาธารวจนํฯ ภวนฺติ เอตฺถาติ หิ **ภุมฺมํ,** อาธาโร, ตเทว วจนํ ตถา, ภุเมฺม ปวตฺตํ วา วจนํ วิภตฺติ **ภุมฺมวจนํ** , เตน ยุตฺตํ ตถา, สตฺตมีวิภตฺติยุตฺตปทนฺติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กามํ ภควา อมฺพวเนเยว วิหรติฯ ตสฺสมีปตฺตา ปน โคจรคามทสฺสนตฺถํ ภุมฺมวจนวเสน ‘‘ราชคเห’’ติปิ วุตฺตํ ยถา ตํ ‘‘คงฺคายํ คาโว จรนฺติ, กูเป คคฺคกุล’’นฺติ จาติฯ อเนเนว ยทิ ภควา ราชคเห วิหรติ, อถ น วตฺตพฺพํ ‘‘อมฺพวเน’’ติฯ ยทิ จ อมฺพวเน, เอวมฺปิ น วตฺตพฺพํ ‘‘ราชคเห’’ติฯ น หิ ‘‘ปาฏลิปุเตฺต ปาสาเท วสตี’’ติอาทีสุ วิย อิธ อธิกรณาธิกรณสฺส อภาวโต อธิกรณสฺส ทฺวยนิเทฺทโส ยุโตฺต สิยาติ โจทนา อนวกาสา กตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ กุมารภโต เอว **โกมารภโจฺจ** สกตฺถวุตฺติปจฺจเยน, นิรุตฺตินเยน วา ยถา ‘‘ภิสคฺคเมว เภสชฺช’’นฺติฯ **“ยถาหา”**ติอาทินา ขนฺธกปาฬิวเสน ตทตฺถํ สาเธติฯ กสฺมา จ อมฺพวนํ ชีวกสมฺพนฺธํ กตฺวา วุตฺตนฺติ อนุโยเคน มูลโต ปฏฺฐาย ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อยํ ปนา”**ติอาทิมาหฯ

โทสาภิสนฺนนฺติ วาตปิตฺตาทิวเสน อุสฺสนฺนโทสํฯ **วิเรเจตฺวา**ติ โทสปฺปโกปโต วิเวเจตฺวาฯ **สิเวยฺยกํ ทุสฺสยุค**นฺติ สิวิรเฏฺฐ ชาตํ มหคฺฆํ ทุสฺสยุคํฯ **ทิวสสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุ**นฺติ เอกเสฺสว ทิวสสฺส ทฺวิวาเร วา ติวาเร วา ภาเค, ภุมฺมเตฺถ วา เอตํ สามิวจนํ, เอกสฺมึเยว ทิวเส ทฺวิวารํ วา ติวารํ วาติ อโตฺถฯ **ตมฺพปฏฺฏวเณฺณนา**ติ ตมฺพโลหปฏฺฏวเณฺณนฯ **สจีวรภเตฺตนา**ติ จีวเรน, ภเตฺตน จฯ **“ตํ สนฺธายา”**ติ อิมินา น ภควา อมฺพวนมเตฺตเยว วิหรติ, อถ โข เอวํ กเต วิหาเรฯ โส ปน ตทธิกรณตาย วิสุํ อธิกรณภาเวน น วุโตฺตติ สนฺธายภาสิตมตฺถํ ทเสฺสติฯ สามเญฺญ หิ สติ สนฺธายภาสิตนิทฺธารณํฯ

อเฑฺฒน เตฬส **อฑฺฒเตฬสฯ** ตาทิเสหิ **ภิกฺขุสเตหิฯ** อเฑฺฒ ปเนตฺถ สตเสฺสวฯ เยน หิ ปยุโตฺต ตพฺภาควาจโก อฑฺฒสโทฺท, โส จ โข ปณฺณาสาว, ตสฺมา ปญฺญาสาย อูนานิ เตฬส ภิกฺขุสตานีติ อตฺถํ วิญฺญาเปตุํ **“อฑฺฒสเตนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อฑฺฒเมว สตํ สตสฺส วา อฑฺฒํ ตถาฯ

ราชตีติ อตฺตโน อิสฺสริยสมฺปตฺติยา ทิพฺพติ โสภติ จฯ **รเญฺชตี**ติ ทานาทินา, สสฺสเมธาทินา จ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ รเมติ, อตฺตนิ วา ราคํ กโรตีติ อโตฺถฯ **จ**-สโทฺท เจตฺถ วิกปฺ

ปนโตฺถฯ ชนปทวาจิโน ปุถุวจนปรตฺตา **“มคธาน”**นฺติ วุตฺตํ, ชนปฺปทาปเทเสน วา ตพฺพาสิกานํ คหิตตฺตาฯ **รโญฺญ**ติ ปิตุ พิมฺพิสารรโญฺญฯ สสติ หึสตีติ **สตฺตุ,** เวรี, อชาโตเยว สตฺตุ **อชาตสตฺตุฯ “เนมิตฺตเกหิ นิทฺทิโฏฺฐ”**ติ วจเนน จ อชาตสฺส ตสฺส สตฺตุภาโว น ตาว โหติ, สตฺตุภาวสฺส ปน ตถา นิทฺทิฏฺฐตฺตา เอวํ โวหรียตีติ ทเสฺสติฯ อชาตเสฺสว ปน ตสฺส ‘‘รโญฺญ โลหิตํ ปิเวยฺย’’นฺติ เทวิยา โทหฬสฺส ปวตฺตตฺตา อชาโตเยเวส รโญฺญ สตฺตูติปิ วทนฺติฯ

“ตสฺมิ”นฺติอาทินา ตทตฺถํ วิวรติ, สมเตฺถติ จฯ **โทหโฬ**ติ อภิลาโสฯ **ภาริเย**ติ ครุเก, อเญฺญสํ อสกฺกุเณยฺเย วาฯ **อสโกฺกนฺตี**ติ อสกฺกุณมานาฯ **อกเถนฺตี**ติ อกถยมานา สมานาฯ **นิพนฺธิตฺวา**ติ วจสา พนฺธิตฺวาฯ **สุวณฺณสตฺถเกนา**ติ สุวณฺณมเยน สตฺถเกน, ฆนสุวณฺณกเตนาติ อโตฺถฯ อโยมยญฺหิ รโญฺญ สรีรํ อุปเนตุํ อยุตฺตนฺติ วทนฺติฯ สุวณฺณปริกฺขเตน วา อโยมยสเตฺถนาติ อเตฺถปิ อยเมวาธิปฺปาโยฯ **พาหุํ ผาลาเปตฺวา**ติ โลหิตสิราเวธวเสน พาหุํ ผาลาเปตฺวาฯ เกวลสฺส โลหิตสฺส คพฺภินิยา ทุชฺชีรภาวโต อุทเกน สมฺภินฺทิตฺวา ปาเยสิฯ **หญฺญิสฺสตี**ติ หญฺญิสฺสเต, อายตึ หนียเตติ อโตฺถฯ เนมิตฺตกานํ วจนํ ตถํ วา สิยา, วิตถํ วาติ อธิปฺปาเยน **“ปุโตฺตติ วา ธีตาติ วา น ปญฺญายตี”**ติ วุตฺตํฯ **“อตฺตโน”**ติอาทินา อญฺญมฺปิ การณํ ทเสฺสตฺวา นิวาเรสิฯ รโญฺญ ภาโว **รชฺชํ,** รชฺชสฺส สมีเป ปวตฺตตีติ **โอปรชฺชํ,** ฐานนฺตรํฯ

มหาติ มหตีฯ สมาเส วิย หิ วาเกฺยปิ มหนฺตสทฺทสฺส มหาเทโสฯ **ธุรา**ติ คณสฺส ธุรภูตา, โธรยฺหา เชฏฺฐกาติ อโตฺถฯ **ธุรํ นีหรามี**ติ คณธุรมาวหามิ, คณพนฺธิยํ นิพฺพเตฺตสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ **“โส น สกฺกา”**ติอาทินา ปุน จินฺตนาการํ ทเสฺสติฯ **อิทฺธิปาฏิหาริเยนา**ติ อหิเมขลิกกุมารวณฺณวิกุพฺพนิทฺธินาฯ **เตนา**ติ อปฺปายุกภาเวนฯ **หี**ติ นิปาตมตฺตํฯ **เตน หี**ติ วา อุยฺโยชนเตฺถ นิปาโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กุมารํ…เป…. อุยฺโยเชสี’’ติฯ **พุโทฺธ ภวิสฺสามี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อิทมโตฺถ, อิมินา ขนฺธเก อาคตนเยนาติ อโตฺถฯ **ปุเพฺพ โข**ติอาทีหิปิ ขนฺธกปาฬิเยว (จูฬว. ๓๓๙)ฯ

โปตฺถนิยนฺติ ฉุริกํฯ ยํ ‘‘นขร’’นฺติปิ วุจฺจติ, **ทิวา ทิวเส**ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๕๐) ทิวสสฺสปิ ทิวาฯ สามฺยเตฺถ เหตํ ภุมฺมวจนํ ‘‘ทิวา ทิวสสฺสา’’ติ อญฺญตฺถ ทสฺสนโตฯ ทิวสฺส ทิวเสติปิ วฏฺฏติ อการนฺตสฺสปิ ทิวสทฺทสฺส วิชฺชมานตฺตาฯ เนปาติกมฺปิ ทิวาสทฺทมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทู, มชฺฌนฺหิกเวลายนฺติ อโตฺถฯ สา หิ ทิวสสฺส วิเสโส ทิวโสติฯ **“ภีโต”**ติอาทิ ปริยาโย, กายถมฺภเนน วา **ภีโตฯ** หทยมํสจลเนน **อุพฺพิโคฺคฯ** ‘‘ชาเนยฺยุํ วา, มา วา’’ติ ปริสงฺกาย **อุสฺสงฺกีฯ** ญาเต สติ อตฺตโน อาคจฺฉมานภยวเสน **อุตฺรโสฺตฯ วุตฺตปฺปการ**นฺติ เทวทเตฺตน วุตฺตาการํ **วิปฺปการ**นฺติ อปการํ อนุปการํ, วิปรีตกิจฺจํ วาฯ **สเพฺพ ภิกฺขู**ติ เทวทตฺตปริสํ สนฺธายาหฯ

อจฺฉินฺทิตฺวาติ อปนยนวเสน วิลุมฺปิตฺวาฯ **รเชฺชนา**ติ วิชิเตนฯ เอกสฺส รโญฺญ อาณาปวตฺติฏฺฐานํ ‘‘รชฺช’’นฺติ หิ วุตฺตํ, ราชภาเวน วาฯ

มนโส อโตฺถ อิจฺฉา **มโนรโถ** ร-การาคมํ, ต-การโลปญฺจ กตฺวา, จิตฺตสฺส วา นานารมฺมเณสุ วิพฺภมกรณโต มนโส รโถ อิว **มโนรโถ,** มโน เอว รโถ วิยาติ วา **มโนรโถ**ติปิ เนรุตฺติกา วทนฺติฯ **สุกิจฺจการิมฺหี**ติ สุกิจฺจการี อมฺหิฯ **อวมาน**นฺติ อวมญฺญนํ อนาทรํฯ **มูลฆจฺจ**นฺติ ชีวิตา โวโรปนํ สนฺธายาห, ภาวนปุํสกเมตํฯ ราชกุลานํ กิร สเตฺถน ฆาตนํ ราชูนมนาจิณฺณํ, ตสฺมา โส **“นนุ ภเนฺต”**ติอาทิมาหฯ **ตาปนเคหํ** นาม อุณฺหคหาปนเคหํ, ตํ ปน ธูเมเนว อจฺฉินฺนาฯ เตน วุตฺตํ **“ธูมฆร”**นฺติฯ **กมฺมกรณตฺถายา**ติ ตาปน กมฺมกรณตฺถเมวฯ เกนจิ ฉา

ทิตฺตฺตา อุโจฺจ อโงฺคติ **อุจฺจโงฺค** , ยสฺส กสฺสจิ คหณตฺถํ ปฏิจฺฉโนฺน อุนฺนตโงฺคติ อิธ อธิเปฺปโตฯ เตน วุตฺตํ **“อุจฺจงฺคํ กตฺวา ปริสิตุํ มา เทถา”**ติฯ **“อุจฺฉงฺค กตฺวา”**ติปิ ปาโฐ, เอวํ สติ มชฺฌิมโงฺคว, อุจฺฉงฺค กิญฺจิ คเหตพฺพํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **โมฬิยนฺ**ติ จูฬายํ ‘‘เฉตฺวาน โมฬึ วรคนฺธวาสิต’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๕๕; อป. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๒๗.อวิทูเรนิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา) วิยฯ เตนาห **“โมฬึ พนฺธิตฺวา”**ติฯ **จตุมธุเรนา**ติ สปฺปิสกฺกรมธุนาฬิเกรเสฺนหสงฺขาเตหิ จตูหิ มธุเรหิ อภิสงฺขตปานวิเสเสนาติ วทนฺติ, ตํ มหาธมฺมสมาทานสุตฺตปาฬิยา (ม. นิ. ๑.๔๗๓) น สเมติฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ ‘‘ทธิ จ มธุ จ สปฺปิ จ ผาณิตญฺจ เอกชฺฌํ สํสฏฺฐ’’นฺติ, (ม. นิ. ๑.๔๘๕) **ตทฏฺฐกถา**ยญฺจ วุตฺตํ **“ทธิ จ มธุ จา**ติ สุปริสุทฺธํ ทธิ จ สุมธุรํ มธุ จฯ **เอกชฺฌํ สํสฏฺฐ**นฺติ เอกโต กตฺวา มิสฺสิตํ อาลุฬิตํฯ **ตสฺส ต**นฺติ ตสฺส ตํ จตุมธุรเภสชฺชํ ปิวโต’’ติ ‘‘อตฺตุปกฺกเมน มรณํ น ยุตฺต’’นฺติ มนสิ กตฺวา **ราชา ตสฺสา สรีรํ เลหิตฺวา ยาเปติฯ** น หิ อริยา อตฺตานํ วินิปาเตนฺติฯ

มคฺคผลสุเขนาติ มคฺคผลสุขวตา, โสตาปตฺติมคฺคผลสุขูปสญฺหิเตน จงฺกเมน ยาเปตีติ อโตฺถฯ **หาเรสฺสามี**ติ อปเนสฺสามิฯ **วีตจฺจิเตหี**ติ วิคตอจฺจิเตหิ ชาลวิคเตหิ สุทฺธงฺคาเรหิฯ **เกนจิ สญฺญโตฺต**ติ เกนจิ สมฺมา ญาปิโต, โอวทิโตติ วุตฺตํ โหติฯ **มสฺสุกรณตฺถาย**ติ มสฺสุวิโสธนตฺถายฯ **มนํ กโรถา**ติ ยถา รโญฺญ มนํ โหติ, ตถา กโรถฯ **ปุเพฺพ**ติ ปุริมภเวฯ **เจติยงฺคเณ**ติ คนฺธปุปฺผาทีหิ ปูชนฏฺฐานภูเต เจติยสฺส ภูมิตเลฯ **นิสชฺชนตฺถายา**ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิสีทนตฺถายฯ **ปญฺญตฺตกฏสารก**นฺติ ปญฺญเปตพฺพอุตฺตมกิลญฺชํฯ ตถาวิโธ กิลโญฺช หิ ‘‘กฏสารโก’’ติ วุจฺจติฯ **ตสฺสา**ติ ยถาวุตฺตสฺส กมฺมทฺวยสฺสฯ ตํ ปน มโนปโทสวเสเนว เตน กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถาห –

> ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, มโนเสฏฺฐา มโนมยา;
> มนสา เจ ปทุเฏฺฐน, ภาสติ วา กโรติ วา;
> ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ, จกฺกํว วหโต ปท’’นฺติฯ (ธ. ป. ๑; เนตฺติ. ๙๐);

ปริจารโกติ สหายโกฯ อเภเทปิ เภทมิว โวหาโร โลเก ปากโฏติ วุตฺตํ **“ยโกฺข หุตฺวา นิพฺพตฺตี”**ติฯ เอกายปิ หิ อุปฺปาทกิริยาย อิธ เภทโวหาโร, ปฏิสนฺธิวเสน หุตฺวา, ปวตฺติวเสน นิพฺพตฺตีติ วา ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํ, ปฏิสนฺธิวเสน วา ปวตฺตนสงฺขาตํ สาติสยนิพฺพตฺตนํ ญาเปตุํ เอกาเยว กิริยา ปททฺวเยน วุตฺตาฯ ตถาวจนญฺหิ ปฏิสนฺธิวเสน นิพฺพตฺตเนเยว ทิสฺสติ ‘‘มกฺกฏโก นาม เทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๕) กณฺฏโก นาม…เป…. นิพฺพตฺติ, (ชา. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา) มณฺฑูโก นาม…เป…. นิพฺพตฺตี’’ติอาทีสุ วิยฯ ทฺวินฺนํ วา ปทานํ ภาวตฺถมเปกฺขิตฺวา ‘‘ยโกฺข’’ติอาทีสุ สามิอเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ กตํ ปุริมาย ปจฺฉิมวิเสสนโต, ปริจารกสฺส…เป…. ยกฺขสฺส ภาเวน นิพฺพตฺตีติ อโตฺถ, เหตฺวเตฺถ วา เอตฺถ ตฺวา-สโทฺท ยกฺขสฺส ภาวโต ปวตฺตนเหตูติฯ อสฺส ปน รโญฺญ มหาปุญฺญสฺสปิ สมานสฺส ตตฺถ พหุลํ นิพฺพตฺตปุพฺพตาย จิรปริจิตนิกนฺติ วเสน ตเตฺถว นิพฺพตฺติ เวทิตพฺพาฯ

ตํ ทิวสเมวาติ รโญฺญ มรณทิวเสเยวฯ **โขเภตฺวา**ติ ปุตฺตเสฺนหสฺส พลวภาวโต, ตํสหชาตปีติ เวคสฺส จ สวิปฺผารตาย ตํ สมุฏฺฐานรูปธเมฺมหิ ผรณวเสน สกลสรีรํ อาโลเฬตฺวาฯ เตนาห **“อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ อฏฺฐาสี”**ติฯ **ปิตุคุณ**นฺติ ปิตุโน อตฺตนิ สิเนหคุณํฯ เตน วุตฺตํ **“มยิ ชาเตปี”**ติอาทิฯ **วิสฺสเชฺชถ วิสฺสเชฺชถา**ติ ตุริตวเสน, โสกวเสน จ วุตฺตํฯ

อนุฏฺฐุภิตฺวาติ อฉเฑฺฑตฺวาฯ

นาฬาคิริหตฺถึ มุญฺจาเปตฺวาติ เอตฺถ **อิติ**-สทฺโท ปการตฺโถ, เตน ''อภิมารกปุริสเปเส นาทิปฺปกาเรนา''ติ ปุพฺเพ วุตฺตปฺปการตฺตยํ ปจฺจามสติ, กตฺถจิ ปน โส น ทิสฺสติ, **ปญฺจ วตฺถูนี**ติ ''สาธุ ภนฺเต ภิกฺขู ยาวชีวํ อารญฺญิกา อสฺสู''ติอาทินา (ปารา. ๔๐๙; จูฬว. ๓๔๓) วินเย วุตฺตานิ ปญฺจ วตฺถูนิฯ **ยาจิตฺวา**ติ เอตฺถ ยาจนํ วิย กตฺวาติ อตฺโถฯ น หิ โส ปฏิปชฺชิตุกาโม ยาจตีติ อยมโตฺถ **วินเย** (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๔๑๐) วุตฺโตเยวฯ **สญฺญาเปสฺสามี**ติ จินฺเตตฺวา สงฺฆเภทํ กตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ อิทญฺจ ตสฺส อนิกฺขิตฺตธุรตาทสฺสนวเสน วุตฺตํ, โส ปน อกเตปิ สงฺฆเภเท เตหิ สญฺญาเปติเยวฯ **อุณฺหโลหิต**นฺติ พลวโสกสมุฏฺฐิตํ อุณฺหภูตํ โลหิตํฯ **มหานิรเย**ติ อวีจินิรเยฯ **วิตฺถารกถานโย**ติ อชาตสตฺตุปสาทนาทิวเสน วิตฺถารโต วตฺตพฺพพาย กถาย นยมตฺตํฯ กสฺมา ปเนตฺถ สา น วุตฺตา, นนุ สงฺคีติกถา วิย **ขนฺธเก** (จูฬว. ๓๔๓) อาคตาปิ สา วตฺตพฺพาติ โจทนาย อาห **''อาคตตฺตา ปน สพฺพํ น วุตฺต''**นฺติ, ขนฺธเก อาคตตฺตา, กิญฺจิมตฺตสฺส จ วจนกฺกมสฺส วุตฺตตฺตา น เอตฺถ โกจิ วิโรโธติ อธิปฺปาโยฯ **''เอว''**นฺติ อาทิ ยถานุสนฺธินา นิคมนํฯ

โกสลรญฺญติ ปเสนทิโกสลสฺส ปิตุ มหาโกสลรญฺญฯ นนุ วิเทหสฺส รญฺญ ธีตา เวเทหีติ อตฺโถ สมฺภวตีติ โจทนมปเนติ **''น วิเทหรญฺญ''**ติ อิมินาฯ อถ เกนเฏฺฐนาติ อาห **''ปณฺฑิตาธิวจนเมต''**นฺติ, ปณฺฑิตเววจนํ, ปณฺฑิตนามนฺติ วา อตฺโถฯ อยํ ปน ปทโตฺถ เกน นิพฺพจเนนาติ วุตฺตํ **''ตตฺราย''**นฺติอาทิฯ **วิทนฺตี**ติ ชานนฺติฯ **เวเทนา**ติ กรณภูเตน ญาเณนฯ **''อีหตี''**ติ เอตสฺส ปวตฺตตีติปิ อตฺโถ **ฏีกายํ** วุโตฺตฯ **เวเทหี**ติ อิธ นทาทิคโณติ อาห **''เวเทหิยา''**ติฯ

โสเยว อโห **ตทโห,** สตฺตมีวจเนน ปน **''ตทหู''**ติ ปทสิทฺธิฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ทิวเสฯ อุปสเทฺทน วิสิโฏฺฐ วสสโทฺท อุปวสเนเยว, น วสนมเตฺต, อุปวสนญฺจ สมาทานเมวาติ ทเสฺสตุํ **''สีเลนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ **สีเลนา**ติ สาสเน อริยุโปสถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อนสเนนา**ติ อภุญฺชนมตฺตสงฺขาตํ พาหิรุโปสถํฯ **วา**-สทฺโท เจตฺถ อนิยมตฺโถ, เตน เอกจฺจํ มโนทุจฺจริตํ, ทุสฺสีลฺยาทิญฺจ สงฺคณฺหาติฯ ตถา หิ โคปาลกุโปสโถ อภิชฺฌาสหคตสฺส จิตฺตสฺส วเสน วุโตฺต, นิคณฺฐุโปสโถ โมสวชฺชาทิวเสนฯ ยถาห วิสาขุโปสเถ ''โส เตน อภิชฺฌาสหคเตน เจตสา ทิวสํ อตินาเมตี''ติ, (อ. นิ. ๓.๗๑) ''อิติ ยสฺมึ สมเย สเจฺจ สมาทเปตพฺพา, มุสาวาเท ตสฺมึ สมเย สมาทเปตี''ติ (อ. นิ. ๓.๗๑) จ อาทิฯ

เอวํ อธิเปฺปตตฺถานุรูปํ นิพฺพจนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺถุทฺธารวเสน นิพฺพจนานุรูปํ อธิเปฺปตตฺถํ ทเสฺสตุํ **''อยํ ปนา''**ติอาทิมาหฯ **เอตฺถา**ติ อุโปสถสเทฺทฯ สมานสทฺทวจนียานํ อเนกปฺปเภทานํ อตฺถานมุทฺธรณํ **อตฺถุทฺธาโร** สมานสทฺทวจนีเยสุ วา อเตฺถสุ อธิเปฺปตเสฺสว อตฺถสฺส อุทฺธรณํ **อตฺถุทฺธาโร**ติปิ วฏฺฏติฯ อเนกตฺถทสฺสนญฺหิ อธิเปฺปตตฺถสฺส อุทฺธรณตฺถเมวฯ นนุ จ ''อตฺถมตฺตํ ปติ สทฺทา อภินิวิสนฺตี''ติอาทินา อตฺถุทฺธาเร โจทนา, โสธนา จ เหฏฺฐา วุตฺตาเยวฯ อปิจ วิเสสสทฺทสฺส อวาจกภาวโต ปาติโมกฺขุเทฺทสาทิวิสโยปิ อุโปสถสโทฺท สามญฺญรูโป เอว, อถ กสฺมา ปาติโมกฺขุเทฺทสาทิวิเสสวิสโย วุโตฺตติ? สจฺจเมตํ, อยํ ปนโตฺถ ตาทิสํ สทฺทสามญฺญมนาทิยิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ สมฺภวตฺถทสฺสนวเสเนว วุโตฺตติ, เอวํ สพฺพตฺถฯ สีลทิฏฺฐิวเสน (สีลสุทฺธิวเสน ที. นิ. ฏี. ๑.๑๕๐) อุเปเตหิ สมเคฺคหิ วสียติ น อุฏฺฐียตีติ **อุโปสโถ,** ปาติโมกฺขุเทฺทโสฯ สมาทานวเสน, อธิฏฺฐานวเสน วา อุเปจฺจ อริยวาสาทิอตฺถาย วสิตโพฺพ อาวสิตโพฺพติ **อุโปสโถ,** สีลํฯ อนสนาทิวเสน อุเปจฺจ วสิตโพฺพ อนุวสิตโพฺพติ **อุโปสโถ,** วตสมาทานสงฺขาโต อุปวาโสฯ นวมหตฺถิกุลปริยาปเนฺน หตฺถินาเค กิญฺจิ กิริยมนเปกฺขิตฺวา ตํกุลสมฺภูตตามตฺตํ ปติ รุฬฺหีวเสเนว **อุโปสโถ**ติ สมญฺญา, ตสฺมา

ตตฺถ นามปญฺญตฺติ เวทิตพฺพาฯ อรโย อุปคนฺตฺวา อุเสติ ทาเหตีติ **อุโปสโถ,** อุสสโทฺท ทาเหติปิ สทฺทวิทู วทนฺติฯ ทิวเส ปน อุโปสถ สทฺทปวตฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตาเยวฯ **“สุทฺธสฺส เวสทาผคฺคู”**ติอาทีสุ **สุทฺธสฺสา**ติ สพฺพโส กิเลสมลาภาเวน ปริสุทฺธสฺสฯ **เว**ติ นิปาตมตฺตํ, พฺยตฺตนฺติ วา อโตฺถฯ **สทา**ติ นิจฺจกาลมฺปิฯ **ผคฺคู**ติ ผคฺคุณีนกฺขตฺตเมว ยุตฺตํ ภวติ, นิรุตฺตินเยน เจตสฺส สิทฺธิฯ ยสฺส หิ สุนฺทริกภารทฺวาชสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส ผคฺคุณมาเส อุตฺตรผคฺคุณียุตฺตทิวเส ติตฺถนฺหานํ กโรนฺตสฺส สํวจฺฉรมฺปิ กตปาปปวาหนํ โหตีติ ลทฺธิฯ ตโต ตํ วิเวเจตุํ อิทํ มชฺฌิมาคมาวเร มูลปณฺณาสเก วตฺถสุตฺเต ภควตา วุตฺตํฯ **สุทฺธสฺสุโปสโถ สทา**ติ ยถาวุตฺตกิเลสมลสุทฺธิยา ปริสุทฺธสฺส อุโปสถงฺคานิ, วตสมาทานานิ จ อสมาทิยโตปิ นิจฺจกาลํ อุโปสถวาโส เอว ภวตีติ อโตฺถฯ **“น ภิกฺขเว”**ติอาทีสุ ‘‘อภิกฺขุโก อาวาโส น คนฺตโพฺพ’’ติ นีหริตฺวา สมฺพโนฺธฯ **อุปวสิตพฺพทิวโส**ติ อุปวสนกรณทิวโส, อธิกรเณ วา ตพฺพสโทฺท ทฎฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ อฎฺฐกถายํ วุตฺตนิพฺพจเนน สเมติฯ อโนฺตคธาวธารเณน, อญฺญตฺถาโปหเนน จ นิวารณํ สนฺธาย **“เสสทฺวยนิวารณตฺถ”**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ปนฺนรเส’’ติ ปทมารพฺภทิวสวเสน ยถาวุตฺตนิพฺพจนํ กตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เตเนว วุตฺต”**นฺติอาทิมาหฯ ปญฺจทสนฺนํ ติถีนํ ปูรณวเสน ‘‘ปนฺนรโส’’ติ หิ ทิวโส วุโตฺตฯ

“ตานิ เอตฺถ สนฺตี”ติ เอตฺตเกเยว วุเตฺต นเนฺวตานิ อญฺญตฺถาปิ สนฺตีติ โจทนา สิยาติ ตํ นิวาเรตุํ **“ตทา กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อเนน พหุโส, อติสยโต วา เอตฺถ ตทฺธิตวิสโย ปยุโตฺตติ ทเสฺสติฯ จาตุมาสี, จาตุมาสินีติ จ ปจฺจยวิเสเสน อิตฺถิลิงฺคเยว ปริยายวจนํฯ **ปริโยสานภูตา**ติ จ ปูรณภาวเมว สนฺธาย วทติ ตาย สเหว จตุมาสปริปุณฺณภาวโตฯ **อิธา**ติ ปาฬิยํฯ ตีหิ อากาเรหิ ปูเรตีติ **ปุณฺณา**ติ อตฺถํ ทเสฺสติ **“มาสปุณฺณตายา”**ติอาทินาฯ ตตฺถ ตทา กตฺติกมาสสฺส ปุณฺณตาย **มาสปุณฺณตาฯ** ปุริมปุณฺณมิโต หิ ปฏฺฐาย ยาว อปรา ปุณฺณมี, ตาว เอโก มาโสติ ตตฺถ โวหาโรฯ วสฺสานสฺส อุตุโน ปุณฺณตาย **อุตุปุณฺณตาฯ** กตฺติกมาสลกฺขิตสฺส สํวจฺฉรสฺส ปุณฺณตาย **สํวจฺฉรปุณฺณตาฯ** ปุริมกตฺติกมาสโต ปภุติ ยาว อปรกตฺติกมาโส, ตาว เอโก กตฺติกสํวจฺฉโรติ เอวํ สํวจฺฉรปุณฺณตายาติ วุตฺตํ โหติฯ โลกิกานํ มเตน ปน มาสวเสน สํวจฺฉรสมญฺญา ลกฺขิตาฯ ตถา จ ลกฺขณํ ครุสงฺกนฺติวเสนฯ วุตฺตญฺหิ **โชติสเตฺถ** –

> ‘‘นกฺขเตฺตน สโหทย-มตฺถํ ยาติ สูรมนฺติ;
> ตสฺส สงฺกํ ตตฺร วตฺตพฺพํ, วสฺสํ มาสกเมเนวา’’ติฯ

มินียติ ทิวโส เอเตนาติ **มาฯ** ตสฺส หิ คติยา ทิวโส มินิตโพฺพ ‘‘ปาฏิปโท ทุติยา, ตติยา’’ติอาทินาฯ **เอตฺถ ปุโณฺณ**ติ เอติสฺสา รตฺติยา สพฺพกลาปาริปูริยา ปุโณฺณฯ จนฺทสฺส หิ โสฬสโม ภาโค ‘‘กลา’’ติ วุจฺจติ, ตทา จ จโนฺท สพฺพาสมฺปิ โสฬสนฺนํ กลานํ วเสน ปริปุโณฺณ หุตฺวา ทิสฺสติฯ เอตฺถ จ ‘‘ตทหุโปสเถ ปนฺนรเส’’ติ ปทานิ ทิวสวเสน วุตฺตานิ, ‘‘โกมุทิยา’’ติอาทีนิ ตเทกเทสรตฺติวเสนฯ

กสฺมา ปน ราชา อมจฺจปริวุโต นิสิโนฺน, น เอกโกวาติ โจทนาย โสธนาเลสํ ทเสฺสตุํ ปาฬิปทตฺถเมว อวตฺวา **“เอวรูปายา”**ติอาทีนิปิ วทติฯ เอเตหิ จายํ โสธนาเลโส ทสฺสิโต ‘‘เอวํ รุจิยมานาย รตฺติยา ตทา ปวตฺตตฺตา ตถา ปริวุโต นิสิโนฺน’’ติฯ **โธวิยมานทิสาภาคายา**ติ เอตฺถาปิ วิยสโทฺท โยเชตโพฺพฯ **รชตวิมานนิจฺฉริเตหี**ติ รชตวิมานโต นิกฺขเนฺตหิ, รชตวิมานปฺปภาย วา วิปฺผุริเตหิฯ **“วิสโร”**ติ อิทํ มุตฺตาวฬิอาทีนมฺปิ วิเสสนปทํฯ อพฺภํ ธูโม รโช ราหูติ อิเม จตฺตาโร อุปกฺกิเลสา ปาฬินเยน (อ. นิ. ๔.๕๐; ปาจิ. ๔๔๗)ฯ **ราชามเจฺจ**

หีติ ราชกุลสมฺทาคเตหิ อมเจฺจหิฯ อถ วา อนุยุตฺตกราชูหิ เจว อมเจฺจหิ จาติ อโตฺถฯ **กณฺจนาสเน**ติ สีหาสเนฯ ‘‘รณฺญ ตุ เหมมาสนํ, สีหาสนมโถ วาฬพีชนิตฺถี จ จามร’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ **กสฺมา นิสิโนฺน**ติ นิสีทนมเตฺต โจทนาฯ **เอต** นฺติ กนฺทนํ, ปโพธนํ วาฯ **อิตี**ติ อิมินา เหตุนาฯ **นกฺขตฺต** นฺติ กตฺติกานกฺขตฺตฉณํฯ สมฺมา โฌสิตพฺพํ เอตรหิ นกฺขตฺตนฺติ **สงฺฆุฏฺฐํฯ** ปณฺจวณฺณกุสุเมหิ ลาเชน, ปุณฺณฆเฏหิ จ ปฏิมณฺฑิตํ ฆเรสุ ทฺวารํ ยสฺส ตเทตํ นครํ **ปณฺจ… เป…. ทฺวารํฯ ธโช** วโฏฯ **ปฏาโก** ปโฏฏฐิ สีหฬียา วทนฺติฯ ตทา กิร ปทีปุชฺชลนสีเสน กตนกฺขตฺตํฯ ตถา หิ **อุมฺมาทนฺติชาตกา**ทีสุปิ (ชา. ๒.๑๘.๕๗) กตฺติกมาเส เอวเมว วุตฺตํฯ เตนาห **“สมุชฺชลิตทีปมาลาลงฺกตสพฺพทิสาภาค”**นฺติฯ **วีถิ** นาม รถิกา มหามโคฺคฯ **รจฺฉา** นาม อนิพฺพิทฺธา ขุทฺทกมโคฺคฯ ตตฺถ ตตฺถ นิสิโนฺนวเสน สมานภาเคน ปาฏิเยกฺกํ นกฺขตฺตกีฬํ อนุภวมาเนน สมภิกิณฺณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **มหาอฏฺฐกถายํ** เอวํ วตฺวาปิ ตเตฺถว อิติ สนฺนิฏฺฐานํ กตนฺติ อโตฺถฯ

อุทานํ อุทาหาโรติ อตฺถโต เอกํฯ **มาน**นฺติ มานปตฺตํ กตฺตุภูตํฯ ฉนฺทวเสน **อวเสโกฯ** โสตวเสน **โอโฆฯ ปีติวจน**นฺติ ปีติสมุฏฺฐานวจนํ กมฺมภูตํฯ **หทย**นฺติ จิตฺตํ กตฺตุภูตํฯ **คเหตุ**นฺติ พหิ อนิจฺฉรณวเสน คณฺหิตุํ, หทยโนฺตเยว ฐเปตุํ น สโกฺกตีติ อธิปฺปาโยฯ เตน วุตฺตํ **“อธิกํ หุตฺวา”**ติอาทิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ วจนํ ปฏิคฺคาหก นิรเปกฺขํ เกวลํ อุฬาราย ปีติยา วเสน สรสโต สหสาว มุขโต นิจฺฉรติ, ตเทวิธ ‘‘อุทาน’’นฺติ อธิเปฺปตนฺติฯ

โทเสหิ อิตา คตา อปคตาติ **โทสินา** ต-การสฺส น-การํ กตฺวา ยถา ‘‘กิเลเส ชิโต วิชิตาวีติ ชิโน’’ติ อาห **“โทสาปคตา”**ติฯ ยทิปิ สุเตฺต วุตฺตํ ‘‘จตฺตาโรเม ภิกฺขเว จนฺทิมสูริยานํ อุปกฺกิเลสา, เยหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐา จนฺทิมสูริยา น ตปนฺติ น ภาสนฺติ น วิโรจนฺติฯ กตเม จตฺตาโร? อพฺภา ภิกฺขเว…เป…. มหิกาฯ ธูโม รโชฯ ราหุ ภิกฺขเว จนฺทิมสูริยานํ อุปกฺกิเลโส’’ติ, (จูฬว. ๔๔๗) ตถาปิ ตติยุปกฺกิเลสสฺส ปเภททสฺสน วเสน อฏฺฐกถานเยน ทเสฺสตุํ **“ปณฺจหิ อุปกฺกิเลเสหี”**ติ วุตฺตํฯ อยมโตฺถ จ รมณียาทิสทฺทโยคโต ญายตีติ อาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ อนีย-สโทฺทปิ พหุลา กตฺวตฺถาภิธายโก ยถา ‘‘นิยฺยานิกา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๙๖) ทเสฺสติ **“รมยตี”**ติ อิมินาฯ ชุณฺหาวเสน รตฺติยา สุรูปตฺตมาห **“วุตฺตโทสวิมุตฺตายา”**ติอาทินาฯ อพฺภาทโย เจตฺถ วุตฺตโทสาฯ อยณฺจ เหตุ **“ทสฺสิตุํ ยุตฺตา”**ติ เอตฺถาปิ สมฺพชฺฌิตโพฺพฯ เตน การเณน, อุตุสมฺปตฺติยา จ ปาสาทิกตา ทฏฺฐพฺพาฯ อีทิสาย รตฺติยา ยุโตฺต ทิวโส มาโส อุตุ สํวจฺฉโรติ เอวํ ทิวสมาสาทีนํ **ลกฺขณา** สลฺลกฺขณูปายา **ภวิตุํ ยุตฺตา,** ตสฺมา ลกฺขิตพฺพาติ **ลกฺขณิยา,** สา เอว **ลกฺขณฺญา** ย-วโต ณ-การสฺส ญ-การาเทสวเสน ยถา ‘‘โปกฺขรโญฺญ สุมาปิตา’’ติ อาห **“ทิวสมาสาทีน”**นฺติอาทิฯ

‘‘ยํ โน ปยิรุปาสโต จิตฺตํ ปสีเทยฺยา’’ติ วจนโต **สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา**ติ เอตฺถ ปรมตฺถสมโณ, ปรมตฺถพฺราหฺมโณ จ อธิเปฺปโต, น ปน ปพฺพชฺชามตฺตสมโณ, น จ ชาติมตฺตพฺราหฺมโณติ วุตฺตํ **“สมิตปาปตายา”**ติอาทิฯ พหติ ปาเป พหิ กโรตีติ **พฺราหฺมโณ** นิรุตฺตินเยนฯ พหุวจเน วตฺตเพฺพ เอกวจนํ, เอกวจเน วา วตฺตเพฺพ พหุวจนํ วจนพฺยตฺตโย วจนวิปลฺลาโสติ อโตฺถฯ อิธ ปน ‘‘ปยิรุปาสต’’นฺติ วตฺตเพฺพ ‘‘ปยิรุปาสโต’’ติ วุตฺตตฺตา พหุวจเน วตฺตเพฺพ เอกวจนวเสน วจนพฺยตฺตโย ทสฺสิโตฯ อตฺตนิ, ครุฏฺฐานิเย จ หิ เอกสฺมิมฺปิ พหุวจนปฺปโยโค นิรุโฬฺหฯ **ปยิรุปาสโต**ติ จ วณฺณวิปริยายนิเทฺทโส เอส ยถา ‘‘ปยิรุทาหาสี’’ติฯ อยณฺหิ พหุลํ ทิฏฺฐปฺปโยโค, ยทิทํ ปริสเทฺท ย-การปเร วณฺณวิปริยาโยฯ ตถา หิ อกฺขรจินฺตกา วทนฺติ ‘‘ปริยาทีนํ รยาทิวณฺณสฺส ยราทีหิ วิปริยาโย’’ติฯ **ย**นฺติ สมณํ วา พฺราหฺมณํ วาฯ **อิมิ**

นา สเพฺพนปิ วจเนนาติ ‘‘รมณียา วตา’’ติอาทิวจเนนฯ **โอภาสนิมิตฺตกมฺม**นฺติ โอภาสภูตํ นิมิตฺตกมฺมํ , ปริพฺยตฺตํ นิมิตฺตกรณนฺติ อโตฺถฯ **มหาปราธตายา**ติ มหาโทสตายฯ

‘‘เตน หี’’ติอาทิ ตทตฺถวิวรณํฯ **เทวทโตฺต จา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท สมฺจฺจยวเสน อตฺถุปนยเน, เตน ยถา ราชา อชาตสตฺตุ อตฺตโน ปิตุ อริยสาวกสฺส สตฺถุ อุปฺฐากสฺส ฆาตเนน มหาปราโธ, เอวํ ภควโต มหานตฺถกรสฺส เทวทตฺตสฺส อปสฺสยภาเวนาปีติ อิมมตฺถํ อุปเนติฯ **ตสฺส ปิฏฺฐิฉายายา**ติ โวหารมตฺตํ, ตสฺส ชีวกสฺส ปิฏฺฐิอปสฺสเยน, ตํ ปมุขํ กตฺวา อปสฺสายาติ วุตฺตํ โหติฯ **วิเกฺขปปเจฺฉทนตฺถ**นฺติ วกฺขมานาย อตฺตโน กถาย อุปฺปชฺชนกวิเกฺขปสฺส ปจฺฉินฺทนตฺถํ, อนุปฺปชฺชนตฺถนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ตสฺสํ หี’’**ติอาทิฯ **อสิกฺขิตาน**นฺติ กายวจีสํยมเน วิคตสิกฺขานํฯ **กุลูปเก**ติ กุลมุปคเต สตฺถาเรฯ **คหิตาสารตายา**ติ คเหตพฺพคุณสารวิคตตายฯ **นิพฺพิเกฺขป**นฺติ อเนฺญสมปนยนวิรหิตํฯ

ภทฺทนฺติ อวสฺสยสมฺปนฺนตาย สุนฺทรํฯ

๑๕๑. อยเญฺจโตฺถ อิมาย ปาฬิฉฺฉายาย อธิคโต, อิมมตฺถเมว วา อโนฺตคธํ กตฺวา ปาฬิยเมวํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **‘‘เตนาหา’’**ติอาทินาฯ อสตฺถาปิ สมาโน สตฺถา ปฏิญฺญาโต เยนาติ **สตฺถุปฏิญฺญาโต,** ตสฺส อพุทฺธสฺสาปิ สมานสฺส พุทฺธปฏิญฺญาตสฺส ‘‘อหเมโก โลเก อตฺถธมฺมานุสาสโก’’ติ อาจริยปฏิญฺญาตภาวํ วา สนฺธาย เอวํ วุตฺตํฯ **‘‘โส กิรา’’**ติอาทินา อนุสฺสุติมตฺตํ ปติ โปราณฏฺฐกถานโยว กิรสเทฺทน วุโตฺตฯ เอส นโย ปรโต มกฺขลิปทนิพฺพจเนปิ ฯ **เอกูนทาสสตํ ปูรยมาโน**ติ เอเกนูนทาสสตํ อตฺตนา สทฺธึ อนูนทาสสตํ กตฺวา ปูรยมาโนฯ เอวํ ชายมาโน เจส มงฺคลทาโส ชาโตฯ **ชาตรูเปเนวา**ติ มาตุกุจฺฉิโต วิชาตเวเสเนว, ยถา วา สตฺตา อนิวตฺถา อปารุตา ชายนฺติ, ตถา ชาตรูเปเนวฯ **อุปสงฺกมนฺตี**ติ อุปคตา ภชนฺตา โหนฺติฯ **ตเทว ปพฺพชฺชํ อคฺคเหสี**ติ ตเทว นคฺครูปํ ‘‘อยเมว ปพฺพชฺชา นาม สิยา’’ติ ปพฺพชฺชํ กตฺวา อคฺคเหสิฯ **ปพฺพชึสู**ติ ตํ ปพฺพชิตมนุปพฺพชึสุฯ

‘‘ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโต’’ติ เอเตน ปพฺพชิตสมูหตามเตฺตน สโงฺฆ, น นิยฺยานิกทิฏฺฐิวิสุทฺธสีลสามเญฺญวเสน สํหตฺตตาติ ทเสฺสติฯ **อสฺส อตฺถี**ติ อสฺส สตฺถุปฏิญฺญาตสฺส ปริวารภาเวน อตฺถิฯ **‘‘สงฺฆี คณี’’**ติ เจทํ ปริยายวจนํ, สเงฺกตมตฺตโต นานนฺติ อาห **‘‘เสฺววา’’**ติอาทิฯ **เสฺววา**ติ จ ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโต เอวฯ เกจิ ปน ‘‘ปพฺพชิตสมูหวเสน **สงฺฆี,** คหฏฺฐสมูหวเสน **คณี’’**ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ คเณ เอว โลเก สงฺฆ-สทฺทสฺส นิรุฬฺหตฺตาฯ อเจลกวตจริยาทิ อตฺตนา ปริกปฺปิตมตฺตํ **อาจาโรฯ ปญฺญาโต ปากโฏ** สงฺฆีอาทิภาเวนฯ **อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฏฺฐ**ติ อตฺถโต เอกํฯ ตตฺถ ลพฺภมานาปฺปิจฺฉตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปฺปิจฺฉตาย วตฺถมฺปิ น นิวาเสตี’’**ติ วุตฺตํฯ น หิ ตสฺมึ สาสนิเก วิย สนฺตคุณนิคูหณลกฺขณา อปฺปิจฺฉตา ลพฺภติฯ **ยโส**ติ กิตฺติสโทฺทฯ ตรนฺติ เอเตน สํสาโรฆนฺติ เอวํ สมฺมตตาย ลทฺธิ **ติตฺถํ** นาม ‘‘สาธู’’ติ สมฺมโต, น จ สาธูหิ สมฺมโตติ อตฺถมาห **‘‘อย’’**นฺติอาทินาฯ น หิ ตสฺส สาธูหิ สมฺมตตา ลพฺภติฯ **สุนฺทโร สปฺปุริโส**ติ ทฺวิธา อโตฺถฯ **อสฺสุตวโต**ติ อสฺสุตาริยธมฺมสฺส, กตฺตุเตฺถ เจตํ สามิวจนํฯ ‘‘อิมานิ เม วตสมาทานานิ เอตฺตกํ กาลํ สุจิณฺณานี’’ติ พหู รตฺติโย ชานาติฯ ตา ปนสฺส รตฺติโย จิรกาลภูตาติ กตฺวา **‘‘จิรํ ปพฺพชิตสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํ, อนฺตตฺถอญฺญปทตฺถสมาโส เจส ยถา ‘‘มาสชาโต’’ติฯ อถ ตสฺส ปททฺวยสฺส โก วิเสโสติ เจ? จิรปพฺพชิตคฺคหเณนสฺส พุทฺธิสีลตา, รตฺตญฺญูคหเณน ตตฺถ สมฺปชานตา ทสฺสิตา, อยเมตสฺส วิเสโสติฯ กึ ปน อตฺถํ สนฺธาย โส อมโจฺจ อาหาติ วุตฺตํ **‘‘อจิรปพฺพชิตสฺสา’’**ติอาทิฯ **โอกปฺปนียา**ติ สทฺทหนียาฯ **อทฺธานน**ฺติ ทีฆกาลํฯ กิตฺตโก ปน โสติ อาห **‘‘เทฺว ตโย ราชปริวเฏฺฏ’’**ติ, ทฺวินฺนํ, ติณฺณํ วา ราชูนํ รชฺ

ชานุสาสนปฏิปาฏิโยติ อโตฺถฯ ‘‘อทฺธคโต’’ติ วตฺวาปิ ปุน กตํ วยคฺคหณํ โอสานวยาเปกฺขํ ปททฺวยสฺส อตฺถวิเสสสมฺภวโตติ ทเสฺสติ **‘‘ปจฺฉิมวย’’**นฺติ อิมินาฯ **อุภย**นฺติ ‘‘อทฺธคโต, วโยอนุปฺปโตฺต’’ติ ปททฺวยํฯ

กาชโร นาม เอโก รุกฺขวิเสโส, โย ‘‘ปณฺณกรุโกฺข’’ติปิ วุจฺจติฯ ทิสฺวา วิย อนตฺตมโนติ สมฺพโนฺธฯ ปุเพฺพ ปิตรา สทฺธิํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา เทสนาย สุตปุพฺพตํ สนฺธายาห **‘‘ฌานา...เป.... กาโม’’**ติฯ **ติลกฺขณพฺภาหต**นฺติ ตีหิ ลกฺขเณหิ อภิฆฏิตํฯ **ทสฺสเนนา**ติ นิทสฺสนมตฺตํฯ โส หิ ทิสฺวา เตน สทฺธิํ อลฺลาปสลฺลาปํ กตฺวา , ตโต อกิริยวาทํ สุตฺวา จ อนตฺตมโน อโหสิฯ **คุณกถายา**ติ อภูตคุณกถายฯ เตนาห **‘‘สุฏฺฐุตรํ อนตฺตมโน’’**ติฯ ยทิ อนตฺตมโน, กสฺมา ตุณฺหี อโหสีติ โจทนํ วิโสเธติ **‘‘อนตฺตมโน สมาโนปิ’’**ติอาทินาฯ

๑๕๒. **โคสาลายา**ติ เอวํนามเก คาเมติ วุตฺตํฯ วสฺสานกาเล คุนฺนํ ปติฏฺฐิตสาลายาติ ปน อเตฺถ ตพฺพเสน ตสฺส นามํ สาติสยมุปฺปนฺนํ โหติ พหุลมนญฺญสาธารณตฺตา, ตถาปิ โส โปราเณหิ อนนุสฺสุโตติ เอกจฺจวาโท นาม กโตฯ **‘‘มา ขลีติ สามิโก อาหา’’**ติ อิมินา ตถาวจนมุปาทาย ตสฺส อาขฺยาตปเทน สมญฺญาติ ทเสฺสติฯ สญฺญาย หิ วตฺตุมิจฺฉาย อาขฺยาตปทมฺปิ นามิกํ ภวติ ยถา ‘‘อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ’’ติ (มหาว. ๑๗)ฯ **เสส**นฺติ ‘‘โส ปเณฺณน วา’’ติอาทิวจนํฯ

๑๕๓. ทาสาทีสุ สิริวฑฺฒกาทินามมิว **อชิโต**ติ ตสฺส นามมตฺตํฯ เกเสหิ วายิโต กมฺพโล ยสฺสาติปิ ยุชฺชติฯ **ปฏิกิฏฺฐตร**นฺติ นิหีนตรํฯ **‘‘ยถาหา’’**ติอาทินา องฺคุตฺตราคเม ติกนิปาเต มกฺขลิสุตฺต (อ. นิ. ๓.๑๓๘) มาหริฯ **ตนฺตาวุตานี**ติ ตเนฺต วีตานิฯ **‘‘สีเต สีโต’’**ติอาทินา ฉหากาเรหิ ตสฺส ปฏิกิฏฺฐตรํ ทเสฺสติฯ

๑๕๔. ปกุชฺฌติ สมฺมาทิฏฺฐิเกสุ พฺยาปชฺชตีติ **ปกุโธฯ วจฺจํ กตฺวาปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สเทฺทน โภชนํ ภุญฺชิตฺวาปิ เกนจิ อสุจินา มกฺขิตฺวาปีติ อิมมตฺถํ สมฺปิเณฺฑติฯ **วาลิกาถูปํ กตฺวา**ติ วตสมาทานสีเสน วาลิกาสญฺจยํ กตฺวา, ตถารูเป อนุปคมนียฏฺฐาเน ปุน วตํ สมาทาย คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๕๖. **‘‘คณฺฐนกิเลโส’’**ติ เอตสฺส ‘‘ปลิพุนฺธนกิเลโส’’ติ อตฺถวจนํ, สํสาเร ปริพุนฺธนกิจฺจ เขตฺตวตฺถุปุตฺตทาราทิวิสโย ราคาทิกิเลโสติ อโตฺถฯ **‘‘เอวํวาทิตายา’’**ติ อิมินา ลทฺธิวเสนสฺส นามํ, น ปนตฺถโตติ ทเสฺสติฯ ยาว หิ โส มเคฺคน สมุคฺฆาฏิโต, ตาว อตฺถิเยวฯ อยํ ปนวจนโตฺถ – ‘‘นตฺถิ มยฺหํ คโณฺฐ’’ติ คณฺหาตีติ **นิคโณฺฐ**ติฯ **นาฏสฺสา**ติ เอวํนามกสฺสฯ

โกมารภจฺจชีวกกถาวณฺณนา

๑๕๗. สพฺพถา ตุณฺหีภูตภาวํ สนฺธาย **‘‘เอส นาค...เป.... วิยา’’**ติ วุตฺตํฯ **สุปโณฺณ**ติ ครุโฬ, ครุโฑ วา สกฺกฏมเตนฯ ‘‘ฑ-ฬาน’มวิเสโส’’ติ หิ ตตฺถ วทนฺติฯ ยถาธิปฺปายํ น วตฺตตีติ กตฺวา **‘‘อนโตฺถ วต เม’’**ติ วุตฺตํฯ **อุปสนฺตสฺสา**ติ สพฺพถา สญฺญเมน อุปสมํ คตสฺสฯ ชีวกสฺส ตุณฺหีภาโว มม อธิปฺปายสฺส มทฺทนสทิโส, ตสฺมา ตเทว ตุณฺหีภาวํ ปุจฺฉิตฺวา กถาปเนน มม อธิปฺปาโย สมฺปาเทตโพฺพติ อยเมตฺถ รโญฺญ อธิปฺปาโยติ ทเสฺสโนฺต **‘‘หตฺถิมฺหิ โข ปนา’’**ติอาทิมาหฯ **กิ**นฺติ การณปุจฺฉายํ นิปาโตติ ทเสฺสติ **‘‘เกน การเณนา’’**ติ อิมินา, เยน ตฺวํ ตุณฺหี, กิํ ตํ การณนฺติ วา อตฺถํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ ยถาสมฺภวํ การณํ อุทฺธริตฺวา อธิปฺปายํ

ทเสฺสตุํ ‘‘**อิเมส**’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ยถา เอเตส**นฺติ เอเตสํ กุลูปโก อตฺถิ ยถา, อิเมสํ นุ โข ติณฺณํ การณานํ อญฺญตเรน การเณน ตุณฺหี ภวสีติ ปุจฺฉตีติ อธิปฺปาโยฯ

กถาเปตีติ กถาเปตุกาโม โหติฯ **ปญฺจปติฏฺฐิเตนา**ติ เอตฺถ ปญฺจหิ องฺคหิ อภิมุขํ ฐิเตนาติ อโตฺถ, ปาทชาณุ กปฺปร หตฺถ สีสสงฺขาตานิ ปญฺจ องฺคานิ สมํ กตฺวา โอนาเมตฺวา อภิมุขํ ฐิเตน ปฐมํ วนฺทิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ ยมฺปิ วทนฺติ ‘‘นวกตเรนฺปาลิ ภิกฺขุนา วุฑฺฒตรสฺส ภิกฺขุโน ปาเท วนฺทเนฺตน อิเม ปญฺจ ธเมฺม อชฺฌตฺตํ อุปฏฺฐาเปตฺวา ปาทา วนฺทิตพฺพา’ติ อาทิกํ (ปริ. ๔๖๙) วินยปาฬิมาหริตฺวา เอกํสกรณอญฺชลิปคฺคหณปาทสมฺพาหนเปมคารวุปฏฺฐาปนวเสน ปญฺจปติฏฺฐิตวนฺทนา’’ติ, ตเมตฺถานธิเปฺปตํ ทูรโต วนฺทเน ยถาวุตฺตปญฺจงฺคสฺส อปริปุณฺณตฺตาฯ วนฺทนา เจตฺถ ปณมนา อญฺชลิปคฺคหณกรปุฏสมาโยโคฯ **‘‘ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา’’**ติ จ กายปณาโม วุโตฺต, **‘‘มม สตฺถุโน’’**ติอาทินา ปน วจีปณาโม, ตทุภยปุเรจรานุจรวเสน มโนปณาโมติฯ กามํ สพฺพาปิ ตถาคตสฺส ปฏิปตฺติ อนญฺญสาธารณา อจฺฉริยพฺภุตรูปาว, ตถาปิ คโพฺภกฺกนฺติ อภิชาติ อภินิกฺขมน อภิสโมฺพธิ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตน (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; ปฏิ. ม. ๓.๓๐) ยมกปาฏิหาริยเทโวโรหนานิ สเทวเก โลเก อติวิย สุปากฏานิ, น สกฺกา เกนจิ ปฏิพาหิตุนฺติ ตานิเยเวตฺถ อุทฺธฏานิฯ

อิตฺถํ อิมํ ปการํ ภูโต ปโตฺตติ **อิตฺถมฺภูโต,** ตสฺส อาขฺยานํ **อิตฺถมฺภูตาขฺยานํ,** โสเยว โตฺถ **อิตฺถมฺภูตาขฺยานโตฺถฯ** อถ วา อิตฺถํ เอวํปกาโร ภูโต ชาโตติ **อิตฺถมฺภูโต,** ตาทิโสติ อาขฺยานํ **อิตฺถมฺภูตาขฺยานํ,** ตเทวโตฺถ **อิตฺถมฺภูตาขฺยานโตฺถ,** ตสฺมิํ อุปโยควจนนฺติ อโตฺถฯ **อพฺภุคฺคโต**ติ เอตฺถ หิ **อภิ**สโทฺท ปธานวเสน อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถโชตโก กมฺมปฺปวจนีโย อภิภวิตฺวา อุคฺคมนกิริยาปการสฺส ทีปนโต, เตน ปโยคโต ‘‘ตํ โข ปน ภควนฺต’’นฺติ อิทํ อุปโยควจนํ สามิอเตฺถ สมานมฺปิ อปฺปธานวเสน อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถทีปนโต ‘‘อิตฺถมฺภูตาขฺยานเตฺถ’’ติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **‘‘ตสฺส โข ปน ภควโตติ อโตฺถ’’**ติฯ นนุ จ ‘‘สาธุ เทวทโตฺต มาตรมภี’’ติ เอตฺถ วิย ‘‘ตํ โข ปน ภควนฺต’’นฺติ เอตฺถ อภิสโทฺท อปฺปยุโตฺต, กถเมตฺถ ตํปโยคโต อุปโยควจนํ สิยาติ? อตฺถโต ปยุตฺตตฺตาฯ อตฺถสทฺทปโยเคสุ หิ อตฺถปโยโคเยว ปธาโนติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ‘‘สาธุ เทวทโตฺต มาตรมภี’’ติ เอตฺถ อภิสทฺทปโยคโต อิตฺถมฺภูตาขฺยาเน อุปโยควจนํ กตํ, เอวมิธาปิ ‘‘ตํ โข ปน ภควนฺตํ อภิ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อุคฺคโต’’ติ อภิสทฺทปโยคโต อิตฺถมฺภูตาขฺยาเน อุปโยควจนํ กตนฺติฯ ยถา หิ ‘‘สาธุ เทวทโตฺต มาตรมภี’’ติ เอตฺถ ‘‘เทวทโตฺต มาตรมภิ มาตุวิสเย, มาตุยา วา สาธู’’ติ เอวํ อธิกรณเตฺถ, สามิอเตฺถ วา ภุมฺมวจนสฺส, สามิวจนสฺส วา ปสเงฺค อิตฺถมฺภูตาขฺยานโชตเกน กมฺมปฺปวจนีเยน อภิสเทฺทน ปโยคโต อุปโยควจนํ กตํ, เอวมิธาปิ สามิอเตฺถ สามิวจนปฺปสเงฺค ยถา จ ตตฺถ ‘‘เทวทโตฺต มาตุวิสเย, มาตุ สมฺพนฺธี วา สาธุตฺตปฺปการปฺปโตฺต’’ติ อยมโตฺถ วิญฺญายติ, เอวมิธาปิ ‘‘ภควโต สมฺพนฺธี กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคโต อภิภวิตฺวา อุคฺคมนปฺปการปฺปโตฺต’’ติ อยมโตฺถ วิญฺญายติฯ ตตฺถ หิ เทวทตฺตคฺคหณํ วิย อิธ กิตฺติสทฺทคฺคหณํ, ‘‘มาตร’’นฺติ วจนํ วิย ‘‘ภควนฺต’’นฺติ วจนํ, สาธุสโทฺท วิย อุคฺคตสโทฺท เวทิตโพฺพฯ

กลฺยาโณติ ภทฺทโกฯ กลฺยาณภาโว จสฺส กลฺยาณคุณวิสยตายาติ อาห **‘‘กลฺยาณคุณสมนฺนาคโต’’**ติ, กลฺยาเณหิ คุเณหิ สมนฺนาคโต ตพฺพิสยตาย ยุโตฺตติ อโตฺถฯ ตํ วิสยตา เหตุ สมนฺนาคโม, กลฺยาณคุณวิสยตาย ตนฺนิสฺสิโตติ อธิปฺปาโยฯ **เสโฏฺฐ**ติ ปริยายวจเนปิ เอเสว นโยฯ เสฏฺฐคุณวิสยตา เอว หิ กิตฺติสทฺทสฺส เสฏฺฐตา ‘‘ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตม’’นฺติอาทีสุ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๒; ปารา. อฏฺฐ. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา; อุทา. อฏฺฐ. ๑; อิติวุ. อฏฺฐ. นิทานวณฺณนา; มหานิ. อฏฺฐ. ๔๙) วิยฯ ‘‘อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทิ

นา คุณานํ สํกิตฺตนโต, สทฺทนียโต จ วโณฺณเยว กิตฺติสโทฺท นามาติ อาห **“กิตฺติเยวา”**ติฯ วโณฺณ เอว หิ กิเตฺตตพฺพโต **กิตฺติ,** สทฺทนียโต **สโทฺท**ติ จ วุจฺจติฯ กิตฺติปริยาโย หิ สทฺทส โทฺท ยถา ‘‘อุฬารสทฺทา อิสโย, คุณวโนฺต ตปสฺสิโน’’ติฯ กิตฺติวเสน ปวโตฺต สโทฺท **กิตฺติส โทฺท**ติ ภินฺนาธิกรณตํ ทเสฺสติ **“ถุติโฆโส”**ติ อิมินาฯ กิตฺติสโทฺท เหตฺถ ถุติปริยาโย กิตฺ ตนมภิตฺถวนํ กิตฺตีติฯ ถุติวเสน ปวโตฺต โฆโส **ถุติโฆโส,** อภิตฺถวุทาหาโรติ อโตฺถฯ อภิส โทฺท อภิภวเน, อภิภวนเญฺจตฺถ อโชฺฌตฺถรณเมวาติ วุตฺตํ **‘‘อโชฺฌตฺถริตฺวา’’**ติ, อนญฺญสา ธารเณ คุเณ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา อภิพฺยาเปตฺวาติ อโตฺถฯ กินฺติ-สโทฺท อพฺภุคฺคโตติ โจท นาย ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทิมาหาติ อนุสนฺธึ ทเสฺสตุํ **‘‘กินฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ

ปทานํ สมฺพชฺฌนํ **ปทสมฺพโนฺธฯ โส ภควา**ติ โย โส สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺ พกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ เทวานมติเทโว สกฺกานมติสโกฺก พฺรหฺมานมติพฺรหฺมา โลกนาโถ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ สเทวเก โลเก ‘‘ภควา’’ติ ปตฺถฏกิตฺติสโทฺท, โส ภควาฯ ยํ ตํ-สทฺทา หิ นิจฺจสมฺพนฺธาฯ ‘‘ภควา’’ติ จ อิทมาทิปทํ สตฺถุ นามกิตฺตนํฯ เตนาห อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ ‘‘ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ, น ปิตรา กต’’นฺติ อาทิ (มหานิ. ๖; จูฬนิ. ๒)ฯ ปรโต ปน ‘‘ภควา’’ติ ปทํ คุณกิตฺตนํฯ ยถา กมฺมฏฺฐานิ เกน‘‘อรห’’นฺติอาทีสุ นวสุ ฐาเนสุ ปเจฺจกํ อิติปิสทฺทํ โยเชตฺวา พุทฺธคุณา อนุสฺสรียนฺติ, เอว มิธ พุทฺธคุณสํกิตฺตเกนาปีติ ทเสฺสโนฺต **“อิติปิ อรหํ…เป…. อิติปิ ภควา”**ติ อาหฯ เอวญฺหิ สติ‘‘อรห’’นฺติอาทีหิ นวหิ ปเทหิ เย สเทวเก โลเก อติวิย ปากฏา ปญฺญาตา พุทฺธคุณา, เต นานปฺปการโต วิภาวิตา โหนฺติ ‘‘อิติปี’’ติ ปททฺวเยน เตสํ นานปฺปการตาทีปนโตฯ ‘‘อิติเปตํ ภูตํ, อิติเปตํ ตจฺฉ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๖) วิย หิ **อิติ**-สโทฺท อิธ อาสนฺนปจฺจกฺขกรณโตฺถ, **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน จ เนสํ นานปฺปการภาโว ทีปิโต, ตานิ จ คุณสลฺลกฺขณการณานิ สทฺธาสมฺปนฺนานํ วิญฺญุชาติกานํ ปจฺจกฺขานิ โหนฺติ, ตสฺมา ตานิ สํกิเตฺตเนฺตน วิญฺญุนา จิตฺ ตสฺส สมฺมุขีภูตาเนว กตฺวา สํกิเตฺตตพฺพานีติ ทเสฺสโนฺต **“อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหตี”**ติ อาหฯ เอวญฺหิ นิรูเปตฺวา กิเตฺตเนฺต ยสฺส สํกิเตฺตติ, ตสฺส ภควติ อติวิย ปสาโท โหติฯ

อารกตฺตาติ กิเลเสหิ สุวิทูรตฺตาฯ **อรีน**นฺติ กิเลสารีนํฯ **อราน**นฺติ สํสารจกฺกสฺส อรานํฯ **หตตฺตา**ติ วิทฺธํสิตตฺตาฯ **ปจฺจยาทีน**นฺติ จีวราทิปจฺจยานเญฺจว ปูชา วิเสสานญฺจฯ **รหาภา วา**ติ จกฺขุรหาทีนมภาวโตฯ รโหปาปกรณาภาโว หิ ปทมนติกฺกมฺม รหาภาโวติ วุตฺตํฯ เอว มฺปิ หิ ยถาธิเปฺปตมโตฺถ ลพฺภตีติฯ **ตโต**ติ วิสุทฺธิมคฺคโต (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๓)ฯ ยถา จ วิ สุทฺธิมคฺคโต, เอวํ ตํสํวณฺณนาย **ปรมตฺถมญฺชูสายํ** (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๑๒๔) เนสํ วิตฺถาโร คเห ตโพฺพฯ

ยสฺมา ชีวโก พหุโส สตฺถุ สนฺติเก พุทฺธคุเณ สุตฺวา ฐิโต, ทิฏฺฐสจฺจตาย จ สตฺถุสาสเน วิ คตกถํกโถ, สตฺถุคุณกถเน จ เวสารชฺชปฺปโตฺต, ตสฺมา โส เอวํ วิตฺถารโต เอว อาหาติ วุตฺตํ **“ชีวโก ปนา”**ติอาทิฯ **“เอตฺถ จา”**ติอาทินา สามตฺถิยตฺถมาหฯ **ถาโม** เทสนาญาณเมว, **พลํ** ปน ทสพลญาณํฯ **วิสฺสตฺถ**นฺติ ภาวนปุํสกปทํ, อนาสงฺกนฺติ อโตฺถฯ

ปญฺจวณฺณนายาติ ขุทฺทิกาทิวเสน ปญฺจปการายฯ **นิรนฺตรํ ผุฎฺ อโหสิ** กตาธิการภาว โตฯ กมฺมนฺตรายวเสน หิสฺส รโญฺญ คุณสรีรํ ขตูปหตํ โหติฯ กสฺมา ปเนส ชีวกเมว คมนสชฺ ชาย อาณาเปตีติ อาห **“อิมายา”**ติอาทิฯ

๑๕๘. ‘‘อุตฺตม’’นฺติ วตฺวา น เกวลํ อุตฺตมภาโวเยเวตฺถ การณํ, อถ โข อปฺปสทฺทตาปีติ ทเสฺสตุํ **‘‘อสฺสยานรถยานานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ หตฺถิยาเนสุ จ นิพฺพิเสวนเมว คณฺหนฺต หตฺถินิโยปิ กปฺปาเปสิฯ **ปทานุปทนฺ**ติ ปทมนุคตํ ปทํ ปุรโต คจฺฉนฺตสฺส หตฺถิยานสฺส ปเท เตสํ ปทํ กตฺวา, ปทสโทฺท เจตฺถ ปทวฬเญฺชฯ **นิพฺพุตสฺสา**ติ สพฺพกิเลสทรถวูปสมสฺส ฯ **นิพฺพุเตเหวา**ติ อปฺปสทฺทตาย สทฺทสโงฺขภนวูปสเมเหวฯ

กเรณูติ หตฺถินิปริยายวจนํฯ กณติ สทฺทํ กโรตีติ หิ **กเรณุ,** กโรว ยสฺสา, น ทีโฆ ทโนฺตติ วา **กเรณุ, ‘‘กเรณุกา’’**ติปิ ปาโฐ, นิรุตฺตินเยน ปทสิทฺธิฯ **อาโรหนสชฺชนํ** กุฐาทีนํ พนฺธนเมวฯ **โอปวยฺหนฺ**ติ ราชานมุปวหิตุํ สมตฺถํฯ **‘‘โอปคุยฺห’’**นฺติปิ ปฐนฺติ, ราชานมุปคูหิตุํ โคปิตุํ สมตฺถนฺติ อโตฺถฯ **‘‘เอวํ กิรสฺสา’’**ติอาทิ ปณฺฑิตภาววิภาวนํฯ **กถา วตฺตตี**ติ ลโทฺธกาสภาเวน ธมฺมกถา ปวตฺตตีติฯ ‘‘รโญฺญ อาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ อาสนฺนจารีภาเวน หตฺถินีสุ อิตฺถิโย นิสชฺชาปิตา’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๕๘) **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘อิตฺถิโย นิสฺสาย ปุริสานํ ภยํ นาม นตฺถิ, สุขํ อิตฺถิปริวุโต คมิสฺสามี’’ติ ตตฺถ การณํ วุตฺตเมวฯ อิมินาปิ การเณน ภวิตพฺพนฺติ ปน อาจริเยน เอวํ วุตฺตํ สิยาฯ รโญฺญ ปเรสํ ทูรุปสงฺกมนภาวทสฺสนตฺถํ ตา ปุริสเวสํ คาหาเปตฺวา อาวุธหตฺถา การิตาฯ **หตฺถินิกาสตานี**ติ เอตฺถ หตฺถินิโย เอว หตฺถินิกาฯ ‘‘ปญฺจ หตฺถินิยา สตานี’’ติปิ กตฺถจิ ปาโฐ, โส อยุโตฺตว ‘‘ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหี’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑) วิย อีทิเสสุ ปจฺฉิมปทสฺส สมาสเสฺสว ทสฺสนโตฯ **กสฺสจิเทวา**ติ สนฺนิปติเต มหาชเน ยสฺส กสฺสจิ เอว, ตทเญฺญสมฺปิ อายตึ มคฺคผลานมุปนิสฺสโยติ อาห **‘‘สา มหาชนสฺส อุปการาย ภวิสฺสตี’’**ติฯ

ปฏิเวเทสีติ ญาเปสิฯ **อุปจารวจนนฺ**ติ โวหารวจนมตฺตํ เตเนว อธิเปฺปตตฺถสฺส อปริโยสานโต ฯ เตนาห **‘‘ตเทว อตฺตโน รุจิยา กโรหี’’**ติฯ อิมินาเยว หิ ตทตฺถปริโยสานํฯ **มญฺญสี**ติ ปกติยาว ชานาสิฯ **ตเทวา**ติ คมนาคมนเมวฯ ยทิ คนฺตุกาโม, คจฺฉ, อถ น คนฺตุกาโม, มา คจฺฉ, อตฺตโน รุจิเยเวตฺถ ปมาณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๕๙. ปาฬิเอกฺกาเยว สนฺธิวเสน **ปเจฺจกาฯ** ‘‘มหญฺจ’’นฺติ ปเท กรณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **‘‘มหตา’’**ติฯ มหนฺตสฺส ภาโว **มหญฺจํฯ น** เกวลํ นิคฺคหีตนฺตวเสเนว ปาโฐ, อถ โข อาการนฺตวเสนาปีติ อาห **‘‘มหจฺจาติปิ ปาฬี’’**ติฯ ยถา ‘‘ขตฺติยา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ขตฺยา’’ติ, เอวํ ‘‘มหติยา’’ติ วตฺตเพฺพ มหตฺยาฯ ปุน จ-การํ กตฺวา มหจฺจาติ สนฺธิวเสน ปทสิทฺธิฯ ปุลฺลิงฺควเสน วตฺตเพฺพ อิตฺถิลิงฺควเสน วิปลฺลาโส **ลิงฺควิปริยาโยฯ** วิเสสนญฺหิ ภิโยฺย วิเสสฺยลิงฺคาทิคาหกํฯ **ติโยชนสตานนฺ**ติ ปเจฺจกํ ติโยชนสตปริมณฺฑลานํฯ **ทฺวินฺนํ มหารฏฺฐานํ อิสฺสริยสิรี**ติ องฺคมคธรฏฺฐานมาธิปจฺจมาหฯ ตทตฺถํ วิวรติ **‘‘ตสฺสา’’**ติอาทินาฯ **ปฏิมุกฺกเวฐนานี**ติ อาพนฺธสิโรเวฐนานิฯ **อาสตฺตขคฺคานี**ติ อํเส โอลมฺพนวเสน สนฺนทฺธาสีนิฯ **มณิทณฺฑโตมเร**ติ มณิทณฺฑงฺกุเสฯ

‘‘อปราปี’’ติอาทินา ปทสา ปริวารา วุตฺตาฯ ขุชฺชวามนกา เวสวเสน, กิราตสวรอนฺธกาทโย ชาติวเสน ตาสํ ปริจาริกินิโย ทสฺสิตาฯ **วิสฺสาสิกปุริสา**ติ วสฺสวเร สนฺธายาหฯ กุลโภคอิสฺสริยาทิวเสน มหตี มตฺตา ปมาณเมเตสนฺติ **มหามตฺตา,** มหานุภาวา ราชามจฺจาฯ **วิชฺชาธรตรุณา วิยา**ติ มนฺตานุภาเวน วิชฺชามยิทฺธิสมฺปนฺนา วิชฺชาธรกุมารกา วิยฯ **รฏฺฐิยปุตฺตา**ติ โภชปุตฺตาฯ รเฎฺฐ ปริจรนฺตีติ หิ ลุทฺทกา **รฏฺฐิยา,** เตสํ นานาวุธปริจยตาย ราชภฏภูตา ปุตฺตาติ อโตฺถ, อนฺตรรฏฺฐโภชกานํ วา ปุตฺตา **รฏฺฐิยปุตฺตา,** ขตฺติยา โภชราชาโนฯ ‘‘อนุยุตฺตา ภวนฺตุ เต’’ติอาทีสุ วิย หิ **ฏีกายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๕๙) วุโตฺต โภชสโทฺท โภชกวาจโกติ

ทฎฺฐพฺพํฯ **อุสฺสาเปตฺวา**ติ อุทฺธํ ปสาเรตฺวาฯ **ชยสทฺทนฺ**ติ ''ชยตุ มหาราชา''ติอาทิชยปฏิพทฺธํ สทฺทํฯ **ธนุปนฺติปริเกฺขโป**ติ ธนุปนฺติปริวาโรฯ สพฺพตฺถ ตํคาหกวเสน เวทิตโพฺพฯ **หตฺถิฆฎา**ติ หตฺถิสมูหาฯ **ปหรมานา**ติ ผุสมานาฯ **อญฺญมญฺญสงฺฆฎฺฎนา**ติ อวิเจฺฉทคมเนน อญฺญมญฺญสมฺพนฺธาฯ **เสณิโย**ติ คนฺธิกเสณีทุสฺสิกเสณีอาทโย ''อนปโลเกตฺวา ราชานํ วา สงฺฆํ วา คณํ วา ปูคํ วา เสณิํ วา อญฺญตฺร กปฺปา วุฎฺฐาเปยฺยา''ติอาทีสุ (ปาจิ. ๖๘๒) วิยฯ ''อฎฺฐารส อโกฺขภิณี เสนิโย''ติ กตฺถจิ ลิขนฺติ, โส อเนเกสุปิ โปตฺถเกสุ น ทิโฎฺฐฯ อเนกสงฺขฺยา จ เสนา เหฎฺฐา คณิตาติ อยุโตฺตเยวฯ ตทา สพฺพาวุธโต สโรว ทูรคามีติ กตฺวา สรปตนาติกฺกมปฺปมาเณน รโญฺญ ปริสํ สํวิทหติฯ กิมตฺถนฺติ อาห **''สเจ''**ติอาทิฯ

สยํ ภายนเฎฺฐน **จิตฺตุตฺราโส ภยํ** ยถา ตถา ภายตีติ กตฺวาฯ ภายิตเพฺพ เอว วตฺถุสฺมิํ ภยโต อุปฎฺฐิเต ''ภายิตพฺพมิท''นฺติ ภายิตพฺพาการเรน ตีรณโต **ญาณํ ภยํ** ภยโต ตีเรตีติ กตฺวาฯ เตเนวาห **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๗๕๑) ''ภยตุปฎฺฐานญาณํ ปน ภายติ, น ภายตีติ? น ภายติฯ ตญฺหิ 'อตีตา สงฺขารา นิรุทฺธา, ปจฺจุปฺปนฺนา นิรุชฺฌนฺติ, อนาคตา นิรุชฺฌิสฺสนฺตี'ติ ตีรณมตฺตเมว โหตี''ติฯ ภายนฎฺฐานเฎฺฐน **อารมฺมณํ ภยํ** ภายติ เอตสฺมาติ กตฺวาฯ ภายนเหตุเฎฺฐน **โอตฺตปฺปํ ภยํ** ปาปโต ภายติ เอเตนาติ กตฺวาฯ **ภยานกนฺ**ติ ภายนาการโรฯ **เตปี**ติ ทีฆายุกา เทวาปิฯ **ธมฺมเทสนนฺ**ติ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ปนฺนรสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ ธมฺมเทสนํฯ **เยภุเยฺยนา**ติ ฐเปตฺวา ขีณาสวเทเว ตทเญฺญสํ วเสน พาหุลฺลโตฯ ขีณาสวตฺตา หิ เตสํ จิตฺตุตฺราสภยมฺปิ น อุปฺปชฺชติฯ กามํ **สีโหปมสุตฺตฎฺฐกถายํ** (อ. นิ. อฎฺฐ. ๒.๔.๓๓) จิตฺตุตฺราสภยมฺปิ ตทตฺถภาเวน วุตฺตํ, อิธ ปน ปกรณานุรูปโต ญาณภยเมว คหิตํฯ **สํเวคนฺ**ติ สโหตฺตปฺปญาณํฯ **สนฺตาสนฺ**ติ สพฺพโส อุพฺพิชฺชนํฯ ภายิตพฺพเฎฺฐน ภยเมว ภีมภาเวน เภรวนฺติ **ภยเภรวํ,** ภีตพฺพวตฺถุฯ เตนาห **''อาคจฺฉตี''**ติ, เอตํ นรํ ตํ ภยเภรวํ อาคจฺฉติ นูนาติ อโตฺถฯ

ภีรุํ ปสํสนฺตีติ ปาปโต ภายนโต อุตฺราสนโต ภีรุํ ปสํสนฺติ ปณฺฑิตาฯ **น หิ ตตฺถ สูรนฺ**ติ ตสฺมิํ ปาปกรเณ สูรํ ปคพฺภธํสินํ น หิ ปสํสนฺติฯ เตนาห **''*ภยา* หิ สโนฺต น กโรนฺติ ปาป''**นฺติฯ ตตฺถ ***ภยา***ติ ปาปุตฺราสโต, โอตฺตปฺปเหตูติ อโตฺถฯ

ฉมฺภิตสฺสาติ ถมฺภิตสฺส, ถ-การสฺส ฉ-การาเทโสฯ ตทตฺถมาห **''สกลสรีรจลน''**นฺติ, ภยวเสน สกลกายปกมฺปนนฺติ อโตฺถฯ อุโยฺยธนํ **สมฺปหาโรฯ**

เอเกติ อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ **''ราชคเห''**ติอาทิ เตสมธิปฺปายวิวรณํฯ เอเกกสฺมิํ มหาทฺวาเร เทฺว เทฺว กตฺวา **จตฺสฎฺฐิ ขุทฺทกทฺวารานิฯ ''ตทา''**ติอาทินา อการณภาเว เหตุํ ทเสฺสติฯ

อิทานิ สกวาทํ ทเสฺสตุํ **''อยํ ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **''ชีวโก กิรา''**ติอาทิ อาสงฺกนาการทสฺสนํฯ **อสฺสา**ติ อชาตสตฺตุรโญฺญฯ **อุกฺกณฺฐิโต**ติ อนภิรโตฯ ฉตฺตํ อุสฺสาเปตุกาโม มเญฺญติ สมฺพโนฺธ ฯ **ภายิตฺวา**ติ ภายนเหตุฯ **ตสฺสา**ติ ชีวกสฺสฯ สมฺมสโทฺท สมานโตฺถ, สมานภาโว จ วเยนาติ อาห **''วยสฺสาภิลาโป''**ติฯ วเยน สมาโน **วยโสฺส** ยถา ''เอกราชา หริสฺสวโณฺณ''ติ (ชา. ๑.๒.๑๗)ฯ สมานสทฺทสฺส หิ สาเทสมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทู, เตน อภิลาโป อาลปนํ ตถา, รุฬฺหีนิเทฺทโส เอส, ''มาริสา''ติ อาลปนมิวฯ ยถา หิ มาริสาติ นิทฺทุกฺขตาภิลาโป สทุเกฺขปิ เนรยิเก วุจฺจติ ''ยทา โข เต มาริส สงฺกุนา สงฺกุ หทเย สมาคเจฺฉยฺยา''ติอาทีสุ, (ม. นิ. ๑.๕๑๒) เอวํ โย โกจิ สหาโย อสมานวโยปิ ''สมฺมา''ติ วุจฺจตีติ, ตสฺมา สหายาภิลาโป อิเจฺจว อโตฺถฯ กจฺจิ น วเญฺจสีติ ปาฬิยา สมฺพโนฺธฯ ''น ปลเมฺภสี''ติ วุเตฺตปิ อิธ ปริกปฺป

โตฺถว สมฺภวตีติ วุตฺตํ **“น วิปฺปลเมฺภยฺยาสี”**ติ, น ปโลเภยฺยาสีติ อโตฺถฯ กถาย สลฺลาโป, โส เอว นิโคฺฆโส ตถาฯ

วินเสฺสยฺยาติ จิตฺตวิฆาเตน วิหเญฺญยฺยฯ ‘‘น ตํ เทวา’’ติอาทิวจนํ สนฺธาย **“ทฬฺหํ กตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ ตฺริตวเสนิทมาเมฑิตนฺติ ทเสฺสติ **“ตรมาโนวา”**ติ อิมินาฯ ‘‘อภิกฺกม มหาราชา’’ติ วตฺวา ตตฺถ การณํ ทเสฺสตุํ ‘‘เอเต’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ สสมฺพนฺธมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“มหาราช โจรพลํ นามา”**ติอาทิมาหฯ

สามญฺญผลปุจฺฉาวณฺณนา

๑๖๐. อยํ พหิทฺวารโกฏฺฐโกกาโส **นาคสฺส ภูมิ นามฯ** เตนาห **“วิหารสฺสา”**ติอาทิฯ **ภควโต เตโช**ติ พุทฺธานุภาโวฯ **รโญฺญ สรีรํ ผริ** ยถา ตํ โสณทณฺฑสฺส พฺราหฺมณสฺส ภควโต สนฺติกํ อาคจฺฉนฺตสฺส อโนฺตวนสณฺฑคตสฺสฯ **“อตฺตโน อปราธํ สริตฺวา มหาภยํ อุปฺปชฺชี”**ติ อิทํ เสทมุญฺจนสฺส การณทสฺสนํฯ น หิ พุทฺธานุภาวโต เสทมุญฺจนํ สมฺภวติ กายจิตฺตปสฺสทฺธิเหตุภาวโตฯ

เอเกติ อุตฺตรวิหารวาสิโนเยวฯ ตทยุตฺตเมวาติ ทเสฺสติ **“อิมินา”**ติอาทินาฯ **อภิมาเร**ติ ธนุคฺคเหฯ **ธนปาล**นฺติ นาฬาคิรึฯ โส หิ ตทา นาคเรหิ ปูชิตธนราสิโน ลพฺภนโต ‘‘ธนปาโล’’ติ โวหรียติฯ น เกวลํ ทิฏฺฐปุพฺพโตเยว, อถ โข ปกติยาปิ ภควา สญฺญาโตติ ทเสฺสตุํ **“ภควา หี”**ติอาทิมาหฯ **อากิณฺณวรลกฺขโณ**ติ พตฺติํส มหาปุริสลกฺขเณ สนฺธายาหฯ **อนุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิโต**ติ อสีตานุพฺยญฺชเน (ชินาลงฺการฏีกาย วิชาตมงฺคลวณฺณนายํ วิตฺถาโร)ฯ **ฉพฺพณฺณาหิ รสฺมีหี**ติ ตทา วตฺตมานา รสฺมิโยฯ **อิสฺสริยลีฬายา**ติ อิสฺสริยวิลาเสนฯ นนุ จ ภควโต สนฺติเก อิสฺสริยลีลาย ปุจฺฉา อคารโวเยว สิยาติ โจทนาย **“ปกติเหสา”**ติอาทิมาห, ปกติยา ปุจฺฉนโต น อคารโวติ อธิปฺปาโยฯ ปริวาเรตฺวา นิสิเนฺนน ภิกฺขุสเงฺฆน ปุเร กเตปิ อตฺถโต ตสฺส **ปุรโต นิสิโนฺน** นามฯ เตนาห **“ปริวาเรตฺวา”**ติอาทิฯ

๑๖๑. **เยน, เตนา**ติ จ ภุมฺมเตฺถ กรณวจนนฺติ ทเสฺสติ **“ยตฺถ, ตตฺถา”**ติ อิมินาฯ เยน มณฺฑลสฺส ทฺวารํ, เตนูปสงฺกมีติ สมฺปตฺตภาวสฺส วุตฺตตฺตา อิธ อุปคมนเมว ยุตฺตนฺติ อาห **“อุปคโต”**ติฯ **อนุจฺฉวิเก เอกสฺมิํ ปเทเส**ติ ยตฺถ วิญฺญุชาติกา อฏฺฐํสุ, ตสฺมิํฯ โก ปเนส อนุจฺฉวิกปเทโส นาม? อติทูรตาทิฉนิสชฺชโทสวิรหิโต ปเทโส, นปจฺฉตาทิอฏฺฐนิสชฺชโทสวิรหิโต วาฯ ยถาหุ อฏฺฐกถาจริยา –

> ‘‘น ปจฺฉโต น ปุรโต, นาปิ อาสนฺนทูรโต;
> น กเจฺฉ โน ปฏิวาเต, น จาปิ โอนตุนฺนเต;
> อิเม โทเส วิสฺสเชฺชตฺวา, เอกมนฺตํ ฐิตา อหู’’ติฯ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. เอวมิจฺจาทิปาฐวณฺณนา; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๖๑);

ตทา ภิกฺขุสเงฺฆ ตุณฺหีภาวสฺส อนวเสสโต พฺยาปิตภาวํ ทเสฺสตุํ **“ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต”**นฺติ วิจฺฉาวจนํ วุตฺตนฺติ อาห **“ยโต...เป.... เมวา”**ติ, ยโต ยโต ภิกฺขุโตติ อโตฺถฯ หเตฺถน, หตฺถสฺส วา กุกตภาโว **หตฺถกุกฺกุจฺจํ,** อสญฺญโม, อสมฺปชญฺญกิริยา จฯ ตถา **ปาทกุกฺกุจฺจ**นฺติ เอตฺถาปิฯ **วา**-สโทฺท อวุตฺตวิกปฺปเน, เตน ตทโญฺญปิ จกฺขุโสตาทิอสญฺญโมนตฺถีติ วิภาวิโตฯ ตตฺถ ปน จกฺขุอสํยโม สพฺพปฐโม ทุนฺนิวาริโต จาติ ตทภาวํ ทเสฺสตุํ **“สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

วิปฺปสนฺนรหทมิวาติ อนาวิโลทกสรมิวฯ เยเนตรหิ…เป…. อิมินา เม…เป…. โหตูติ สมฺพนฺโธฯ อโญฺญ หิ อตฺถกฺกโม, อโญฺญ สทฺทกฺกโมติ อาห **“เยนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ กายิก-วาจสิเกน อุปสเมน ลเทฺธน มานสิโกปิ อุปสโม อนุมานโต ลโทฺธ เอวาติ กตฺวา **“มานสิเกน จา”**ติ วุตฺตํฯ **สีลูปสเมนา**ติ สีลสญฺญเมนฯ วุตฺตมตฺถํ โลกปกติยา สาเธนฺโต **“ทุลฺลภญฺหี”**ติอาทิมาหฯ **ลทฺธา**ติ ลภิตฺวาฯ

อุปสมนฺติ อาจารสมฺปตฺติสงฺขาตํ สํยมํฯ **“เอว”**นฺติอาทินา ตถา อิจฺฉาย การณํ ทเสฺสติฯ **โส**ติ อยฺยโก, อุทยภโทฺท วาฯ **“กิญฺจาปี”**ติอาทิ ตทตฺถ-สมตฺถนํฯ **ฆาเตสฺสติเยวา**ติ ตํ กาลาเปกฺขาย วุตฺตํฯ เตนาห **“ฆาเตสี”**ติฯ อิทญฺหิ สมฺปติเปกฺขวจนํฯ **ปญฺจปริวโฏฺฏ**ติ ปญฺจราชปริวโฏฺฏฯ

กสฺมา เอวมาห, นนุ ภควนฺตมุทฺทิสฺส ราชา น กิญฺจิ วทตีติ อธิปฺปาโยฯ **วจีเภเท**ติ ยถาวุตฺตอุทานวจีเภเทฯ **ตุณฺหี นิรโว**ติ ปริยายวจนเมตํฯ **“อย”**นฺติอาทิ จิตฺตชานนาการทสฺสนํฯ อยํ…เป…. น สกฺขิสฺสตีติ ญตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ **วจนานนฺตร**นฺติ อุทานวจนานนฺตรํฯ **เยนา**ติ ยตฺถ ปเทเส, เยน วา โสตปเถนฯ **เยน เปม**นฺติ เอตฺถาปิ ยถารหเมส นโยฯ

กตาปราธสฺส อาลปนํ นาม ทุกฺกรนฺติ สนฺธาย **“มุขํ นปฺปโหตี”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อาคมา โข ตฺวํ มหาราช ยถาเปม’’นฺติ วจนนิทฺทิฏฺฐํ วา ตทา ตทตฺถทีปนากาเรน ปวตฺตํ นานานยวิจิตฺตํ ภควโต มธุรวจนมฺปิ สนฺธาย เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอกมฺปิ หิ อตฺถํ ภควา ยถา โสตูนํ ญาณํ ปวตฺตติ, ตถา เทเสติฯ ยํ สนฺธาย อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ ‘‘ภควตา อพฺยากตํ ตนฺติปทํ นาม นตฺถิ, สเพฺพสเญฺญว อโตฺถปิ ภาสิโต’’ติฯ **ปญฺจหากาเรหี**ติ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ สมภาวาทิสงฺขาเตหิ ปญฺจหิ การเณหิฯ วุตฺตเญฺหตํ **มหานิเทฺทเส** (มหานิ. ๓๘, ๑๖๒) –

> ‘‘ปญฺจหากาเรหิ ตาที อิฏฺฐานิเฏฺฐ ตาที, จตฺตาวีติ ตาที, ติณฺณาวีติ ตาที, มุตฺตาวีติ ตาที, ตํนิเทฺทสา ตาทีฯ
>
> กถํ อรหา อิฏฺฐานิเฏฺฐ ตาที? อรหา ลาเภปิ ตาที, อลาเภปิ, ยเสปิ, อยเสปิ, ปสํสายปิ, นินฺทายปิ, สุเขปิ, ทุเกฺขปิ ตาที, เอกํ เจ พาหํ คเนฺธน ลิเมฺปยฺยุํ, เอกํ เจ พาหํ วาสิยา ตเจฺฉยฺยุํ, อมุสฺมึ นตฺถิ ราโค, อมุสฺมึ นตฺถิ ปฏิฆํ, อนุนยปฏิฆวิปฺปหีโน, อุคฺฆาตินิฆาติวีติวโตฺต, อนุโรธวิโรธสมติกฺกโนฺต, เอวํ อรหา อิฏฺฐานิเฏฺฐ ตาทีฯ
>
> กถํ อรหา จตฺตาวีติ ตาที? อรหโต…เป…. ถโมฺภ, สารโมฺภ, มาโน, อติมาโน, มโท, ปมาโท, สเพฺพ กิเลสา, สเพฺพ ทุจฺจริตา, สเพฺพ ทรถา, สเพฺพ ปริฬาหา , สเพฺพ สนฺตาปา, สพฺพา กุสลาภิสงฺขารา จตฺตา วนฺตา มุตฺตา ปหีนา ปฏินิสฺสฏฺฐา, เอวํ อรหา จตฺตาวีติ ตาทีฯ
>
> กถํ อรหา ติณฺณาวีติ ตาที? อรหา กาโมฆํ ติโณฺณ, ภโวฆํ ติโณฺณ, ทิโฏฺฐฆํ ติโณฺณ, อวิโชฺชฆํ ติโณฺณ, สพฺพํ สํสารปถํ ติโณฺณ อุตฺติโณฺณ นิตฺติโณฺณ อติกฺกโนฺต สมติกฺกโนฺต วีติวโตฺต, โส วุฏฺฐวาโส จิณฺณจรโณ ชาติมรณสงฺขโย, ชาติมรณสํสาโร (มหานิ. ๓๘) นตฺถิ ตสฺส ปุนพฺภโวติ, เอวํ อรหา ติณฺณาวีติ ตาทีฯ
>
> กถํ อรหา มุตฺตาวีติ ตาที? อรหโต ราคา จิตฺตํ มุตฺตํ วิมุตฺตํ สุวิมุตฺตํ, โทสา, โมหา, โกธา, อุปนาหา, มกฺขา, ปฬาสา, อิสฺสาย, มจฺฉริยา, มายาย, สาเฐยฺยา, ถมฺ

ภา, สารมฺภา, มานา, อติมานา, มทา, ปมาทา, สพฺพกิเลเสหิ, สพฺพทุจฺจริเตหิ, สพฺพทรเถหิ, สพฺพปริฬาเหหิ, สพฺพสนฺตาเปหิ, สพฺพากุสลาภิสงฺขาเรหิ จิตฺตํ มุตฺตํ วิมุตฺตํ สุวิมุตฺตํ; เอวํ อรหา มุตฺตาวีติ ตาทีฯ

กถํ อรหา ตํนิเทฺทสา ตาที? อรหา 'สีเล สติ สีลวา'ติ ตํนิเทฺทสา ตาที, 'สทฺธาย สติ สทฺโธ'ติ, 'วีริเย สติ วีริยวา'ติ, 'สติยา สติ สติมา'ติ, 'สมาธิมฺหิ สติ สมาหิโต'ติ, 'ปญฺญาย สติ ปญฺญวา'ติ, 'วิชฺชาย สติ เตวิชฺโช'ติ, 'อภิญฺญาย สติ ฉฬภิญฺโญ'ติ ตํนิเทฺทสา ตาที, เอวํ อรหา ตํนิเทฺทสา ตาที''ติฯ

ภควา ปน สเพฺพสมฺปิ ตาทีนมติสโย **ตาทีฯ** เตนาห **''สุปฺปติฎฺฐิโต''**ติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา **กาฬการามสุตฺตเนฺต** ''อิติ โข ภิกฺขเว ตถาคโต ทิฎฺฐสุตมุตวิญฺญาตเพฺพสุ ธเมฺมสุ ตาทีเยว ตาที, ตมฺหา จ ปน ตาทิมฺหา อโญฺญ ตาที อุตฺตริตโร วา ปณีตตโร วา นตฺถีติ วทามี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๔)ฯ อถ วา ปญฺจวิธาริยิทฺธิสิเทฺธหิ ปญฺจหากาเรหิ ตาทิลกฺขเณ สุปฺปติฎฺฐิโตติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ อายสฺมตา ธมฺมเสนาปตินา **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** –

''กตมา อริยา อิทฺธิ? อิธ ภิกฺขุ สเจ อากงฺขติ 'ปฎิกูเล อปฺปฎิกูลสญฺญี วิหเรยฺย'นฺติ, อปฺปฎิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ, สเจ อากงฺขติ 'อปฺปฎิกูเล ปฎิกูลสญฺญี วิหเรยฺย'นฺติ, ปฎิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ, สเจ อากงฺขติ 'ปฎิกูเล จ อปฺปฎิกูเล จ อปฺปฎิกูลสญฺญี วิหเรยฺย'นฺติ, อปฺปฎิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ, สเจ อากงฺขติ 'อปฺปฎิกูเล จ ปฎิกูเล จ ปฎิกูลสญฺญี วิหเรยฺย'นฺติ, ปฎิกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ, สเจ อากงฺขติ 'ปฎิกูเล จ อปฺปฎิกูเล จ ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวา อุเปกฺขโก วิหเรยฺยํ สโต สมฺปชาโน'ติ, อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหรติ สโต สมฺปชาโน''ติ (ปฎิ. ม. ๓.๑๗)ฯ

พหิทฺธาติ สาสนโต พหิสมเยฯ

๑๖๒. **เอสา**ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส วนฺทนากาโรฯ ตมตฺถํ โลกสิทฺธาย อุปมาย สาเธตุํ **''ราชาน''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **โอกาส**นฺติ ปุจฺฉิตพฺพฎฺฐานํฯ

น เม ปญฺหวิสฺสชฺชเน ภาโร อตฺถีติ สตฺถุ สพฺพตฺถ อปฺปฎิหตญาณจารตาย อตฺถโต อาปนฺนาย ทสฺสนํฯ ''ยทิ อากงฺขสี''ติ วุเตฺตเยว หิ เอส อโตฺถ อาปโนฺน โหติฯ **สพฺพํ เต วิสฺสเชฺชสฺสามี**ติ เอตฺถาปิ อยํ นโยฯ ''ยํ อากงฺขสิ, ตํ ปุจฺฉา''ติ วจเนเนว หิ อยมโตฺถ สิชฺฌติฯ อสาธารณํ สพฺพญฺญุปวารณนฺติ สมฺพโนฺธฯ ยทิ ''ยทากงฺขสี''ติ น วทนฺติ, อถ กถํ วทนฺตีติ อาห **''สุตฺวา''**ติอาทิฯ ปเทสญาเณเยว ฐิตตฺตา ตถา วทนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ พุทฺธา ปน สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

''ปุจฺฉาวุโส ยทากงฺขสี''ติอาทีนิ สุตฺตปทานิ เยสํ ปุคฺคลานํ วเสน อาคตานิ, ตํ ทสฺสนตฺถํ **''ยกฺขนรินฺทเทวสมณพฺราหฺมณปริพฺพาชกาน''**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ **''ปุจฺฉาวุโส ยทากงฺขสี''**ติ อาฬวกสฺส ยกฺขสฺส โอกาสกรณํ, **''ปุจฺฉ มหาราชา''**ติ นรินฺทานํ, **''ปุจฺฉ วาสวา''**ติอาทิ เทวานมินฺทสฺส, **''เตน หี''**ติอาทิ สมณานํ, **''พาวริสฺส จา''**ติอาทิ พฺราหฺมณานํ, **''ปุจฺฉ มํ สภิยา''**ติอาทิ ปริพฺพาชกานํ โอกาสกรณนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **วาสวา**ติ เทวานมินฺทาลปนํฯ ตเทตญฺหิ **สกฺกปญฺหสุเตฺตฯ มนสิจฺฉสี**ติ มนสา อิจฺฉสิฯ

กตาวกาสาติ ยสฺมา ตุเมฺห มยา กโตกาสา, ตสฺมา พาวริสฺส จ ตุยฺหํ อชิตสฺส จ ส เพฺพสญฺจ เสสานํ ยํ กิญฺจิ สพฺพํ สํสยํ ยถา มนสา อิจฺฉถ, ตถา ปุจฺฉโวฺห ปุจฺฉถาติ โยชนาฯ เอตฺถ จ พาวริสฺส สํสยํ มนสา ปุจฺฉโวฺห, ตุมฺหากํ ปน สเพฺพสํ สํสยํ มนสา จ อญฺญถา จ ยถา อิจฺฉถ, ตถา ปุจฺฉโวฺหติ อธิปฺปาโยฯ พาวรี หิ ''อตฺตโน สํสยํ มนสาว ปุจฺฉถา''ติ อเนฺตวาสิเก อาณาเปสิฯ วุตฺตญฺหิ –

> ''อนาวรณทสฺสาวี, ยทิ พุโทฺธ ภวิสฺสติ;
> มนสา ปุจฺฉิเต ปเญฺห, วาจาย วิสฺสเชสฺสตี''ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๑๑);

ตเทตํ **ปารายนวเคฺคฯ** ตถา ''ปุจฺฉ มํ สภิยา''ติอาทิปิฯ

พุทฺธภูมินฺติ พุทฺธภฺูฐานํ, อาสวกฺขยญาณํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจฯ **โพธิสตฺตภูมิ** นาม โพธิสตฺตภฺูฐานํ ปารมีสมฺภรณญาณํ, ภูมิสโทฺท วา อวตฺถาวาจโก, พุทฺธาวตฺถํ, โพธิสตฺตาวตฺถายนฺติ จ อโตฺถฯ เอกตฺตนเยน หิ ปวเตฺตสุ ขเนฺธสุ อวตฺถาเยว ตํ ตทาการนิสฺสิตาฯ

โย ภควา โพธิสตฺตภูมิยํ ปเทสญาเณ ฐิโต สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิ, ตสฺส ตเทว อจฺฉริยนฺติ สมฺพโนฺธฯ กถนฺติ อาห **''โกณฺฑญฺญ ปญฺหานี''**ติอาทิฯ ตตฺถ **โกณฺฑญฺญา**ติ โคตฺตวเสน สรภงฺคมาลปนฺติฯ **วิยากโรหี**ติ พฺยากโรหิฯ **สาธุรูปา**ติ สาธุสภาวาฯ **ธโมฺม**ติ สนฺนฺตโน ปเวณีธโมฺมฯ **ยนฺ**ติ อาคมนกิริยาปรามสนํ, เยน วา การเณน อาคจฺฉติ, เตน วิยากโรหีติ สมฺพโนฺธฯ **วุทฺธ**นฺติ สีลปญฺญาทีหิ วุทฺธิปฺปตฺตํ, ครุนฺติ อโตฺถฯ **เอส ภาโร**ติ สํสยุปเจฺฉทนสงฺขาโต เอโส ภาโร, อาคโต ภาโร ตยา อวสฺสํ วหิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

มยา กตาวกาสา โภโนฺต ปุจฺฉนฺตุฯ กสฺมาติ เจ? อหญฺหิ ตํ ตํ โว พฺยากริสฺสํ ญตฺวา สยํ โลกมิมํ, ปรญฺจาติฯ **สย**นฺติ จ สยเมว ปรูปเทเสน วินาฯ เอวํ สรภงฺคกาเล สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสีติ สมฺพโนฺธฯ

ปญฺหานนฺติ ธมฺมยาคปญฺหานํฯ **อนฺตกร**นฺติ นิฏฺฐานกรํฯ **สุจิรเตนา**ติ เอวํ นามเกน พฺราหฺมเณนฯ **ปุฏฺฐุ**นฺติ ปุจฺฉิตุํฯ **ชาติยา**ติ ปฏิสนฺธิยา, ''วิชาติยา''ติปิ วทนฺติฯ ปํสุํ กีฬโนฺต สมฺภวกุมาโร นิสิโนฺนว หุตฺวา ปวาเรสีติ โยเชตพฺพํฯ

ตคฺฆาติ เอกํสเตฺถ นิปาโตฯ **ยถาปิ กุสโล ตถา**ติ ยถา สพฺพธมฺมกุสโล สพฺพธมฺมวิทู พุโทฺธ ชานาติ กเถติ, ตถา เต อหมกฺขิสฺสนฺติ อโตฺถฯ **ชานาติ**-สโทฺท หิ อิธ สมฺพนฺธมุปคจฺฉติ ฯ ยถาห ''เยน ยสฺส หิ สมฺพโนฺธ, ทูรฏฺฐมฺปิ จ ตสฺส ต''นฺติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา)ฯ ชานนา เจตฺถ กถนาฯ ยถา ''อิมินา อิมํ ชานาตี''ติ วุโตฺตวายมโตฺถ อาจริเยนฯ **ราชา จ โข ตํ ยทิ กาหติ วา, น วา**ติ โย ตํ อิธ ปุจฺฉิตุํ เปเสสิ, โส โกรพฺยราชา ตํ ตยา ปุจฺฉิตมตฺถํ, ตยา วา ปุเฏฺฐน มยา อกฺขาตมตฺถํ ยทิ กโรตุ วา, น วา กโรตุ, อหํ ปน ยถาธมฺมํ เต อกฺขิสฺสํ อาจิกฺขิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ **ชาตกฏฺฐกถายํ** ปน –

> **''ราชา จ โข ต**นฺติ อหํ ตํ ปญฺหํ ยถา ตุมฺหากํ ราชา ชานาติ ชานิตุํ สโกฺกติ, ตถา อกฺขิสฺสํฯ ตโต อุตฺตริ ราชา ยถา ชานาติ, ตถา ยทิ กริสฺสติ วา, น วา กริสฺสติ, กโรนฺตสฺส วา อกโรนฺตสฺส วา ตเสฺสเวตํ ภวิสฺสติ, มยฺหํ ปน โทโส นตฺถีติ ทีเปตี''ติ (ชา. อฏฺฐ. ๕.๑๖.๑๗๒) –

ชานาติ-สโทฺท วากฺยทฺวยสาธารณวเสน วุโตฺตฯ

๑๖๓. สิปฺปเมว สิปฺปายตนํ อายตนสทฺทสฺส ตพฺภาววุตฺติตฺตาฯ อปิจ สิกฺขิตพฺพตาย สิปฺปญฺจ ตํ สตฺตานํ ชีวิตวุตฺติยา การณภาวโต, นิสฺสยภาวโต วา อายตนญฺจาติ **สิปฺปายตนํฯ เสยฺยถิท**นฺติ เอโกว นิปาโต, นิปาตสมุทาโย วาฯ ตสฺส เต กตเมติ อิธ อโตฺถติ อาห **"กตเม ปน เต"**ติฯ อิเม กตเมติปิ ปเจฺจกมโตฺถ ยุชฺชติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ อิทญฺจ วตฺตพฺพา เปกฺขนวเสน วุตฺตํ, ตสฺมา เต สิปฺปายตนิกา กตเมติ อโตฺถฯ ''ปุถุสิปฺปายตนานี''ติ หิ สาธารณโต สิปฺปานิ อุทฺทิสิตฺวา อุปริ ตํตํสิปฺปูปชีวิโนว นิทฺทิฏฺฐา ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถายฯ กสฺมาติ เจ? ปปญฺจํ ปริหริตุกามตฺตาฯ อญฺญถา หิ ยถาธิเปฺปตานิ ตาว สิปฺปายตนานิ ทเสฺสตฺวา ปุน ตํตํสิปฺปูปชีวิโนปิ ทเสฺสตพฺพา สิยุํ เตสเมเวตฺถ ปธานโต อธิเปฺปตตฺตาฯ เอวญฺจ สติ กถาปปโญฺจ ภเวยฺย, ตสฺมา ตํ ปปญฺจํ ปริหริตุํ สิปฺปูปชีวีหิ ตํตํสิปฺปายตนานิ สงฺคเหตฺวา เอว มาหาติ ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ ''**หตฺถาโรหาติอาทีหิ เย ตํ ตํ สิปฺปํ นิสฺสาย ชีวนฺติ, เต ทเสฺสตี**''ติ วุตฺตํฯ กสฺมาติ อาห **"อยญฺหี"**ติอาทิฯ สิปฺปํ อุปนิสฺสาย ชีวนฺตีติ **สิปฺปูปชีวิโนฯ**

หตฺถิมาโรหนฺตีติ **หตฺถาโรหา,** หตฺถารุฬฺหโยธาฯ หตฺถิํ อาโรหาปยนฺตีติ **หตฺถาโรหา,** หตฺถาจริย หตฺถิเวชฺช หตฺถิเมณฺฑาทโยฯ เยน หิ ปโยเคน ปุริโส หตฺถิโน อาโรหนโยโคฺค โหติ, ตํ หตฺถิสฺส ปโยคํ วิธายนฺตานํ สเพฺพสเมฺปเตสํ คหณํฯ เตนาห **"สเพฺพปี"**ติอาทิฯ ตตฺถ **หตฺถาจริยา** นาม เย หตฺถิโน, หตฺถาโรหกานญฺจ สิกฺขาปกาฯ **หตฺถิเวชฺชา** นาม หตฺถิภิสกฺกาฯ **หตฺถิเมณฺฑา** นาม หตฺถีนํ ปาทรกฺขกาฯ หตฺถิํ มณฺฑยนฺติ รกฺขนฺตีติ หตฺถิมณฺฑา, เตเยว **หตฺถิเมณฺฑา,** หตฺถิํ มิเนนฺติ สมฺมา วิทหเนน หิํสนฺตีติ วา **หตฺถิเมณฺฑาฯ อาทิ**-สเทฺทน หตฺถีนํ ยวปทายกาทโย สงฺคณฺหาติฯ **อสฺสาโรหา**ติ เอตฺถาปิ สุทฺธเหตุกตฺตุวเสน ยถาวุโตฺตว อโตฺถฯ รเถ นิยุตฺตา **รถิกาฯ รถรกฺขา** นาม รถสฺส อาณิรกฺขกาฯ ธนุํ คณฺหนฺตีติ **ธนุคฺคหา,** อิสฺสาสา, ธนุํ คณฺหาเปนฺตีติ **ธนุคฺคหา,** ธนุสิปฺปสิกฺขาปกา ธนฺวาจริยาฯ

เจเลน เจลปฏากาย ยุเทฺธ อกนฺติ คจฺฉนฺตีติ **เจลกา,** ชยทฺธชคาหกาติ อาห **"เย ยุเทฺธ"**ติอาทิฯ **ชยธช**นฺติ ชยนตฺถํ, ชยกาเล วา ปคฺคหิตธชํฯ **ปุรโต**ติ เสนาย ปุเพฺพฯ ยถาตฺถา ฐิเต เสนิเก พฺยูหวิจารณวเสน ตโต ตโต จลยนฺติ อุจฺจาเลนฺตีติ **จลกา**ติ วุตฺตํ **"อิธ รโญฺญ"**ติอาทิฯ สกุณคฺฆิอาทโย วิย มํสปิณฺฑํ ปรเสนาสมูหสงฺขาตํ ปิณฺฑํ สาหสิกตาย เฉตฺวา เฉตฺวา ทยนฺติ อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา นิคฺคจฺฉนฺตีติ **ปิณฺฑทายกาฯ** เตนาห **"เตกิรา"**ติอาทิฯ สาหสํ กโรนฺตีติ **สาหสิกา,** เตเยว มหาโยธาฯ **ปิณฺฑมิวา**ติ ตาลผลปิณฺฑมิวาติ วทนฺติ, ''มํสปิณฺฑมิวา''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๖๓) อาจริเยน วุตฺตํฯ สพฺพตฺถ ''อาจริเยนา''ติ วุเตฺต **อาจริยธมฺมปาลเตฺถโร**ว คเหตโพฺพฯ ทุติยวิกเปฺป ปิเณฺฑ ชนสมูหสงฺขาเต สมฺมเทฺท ทยนฺติ อุปฺปตนฺตา วิย คจฺฉนฺตีติ **ปิณฺฑทายกา, ทย**-สโทฺท คติยํ, อย-สทฺทสฺส วา ท-การาคเมน นิปฺผตฺติฯ

อุคฺคตุคฺคตาติ สงฺคามํ ปตฺวา ชวปรกฺกมาทิวเสน อติวิย อุคฺคตาฯ **ตเทวา**ติ ปเรหิ วุตฺตํ ตเมว สีสํ วา อาวุธํ วาฯ **ปกฺขนฺทนฺตี**ติ วีรสูรภาเวน อสชฺชมานา ปรเสนมนุปวิสนฺติฯ ถามชวพลปรกฺกมาทิสมฺปตฺติยา มหานาคสทิสตาฯ เตนาห **"หตฺถิอาทีสุปี"**ติอาทิฯ **เอกนฺตสูรา**ติ เอกจรสูรา อนฺตสทฺทสฺส ตพฺภาววุตฺติโต, สูรภาเวน เอกากิโน หุตฺวา ยุชฺฌนกาติ อโตฺถฯ **สชาลิกา**ติ สวมฺมิกาฯ สนฺนาโห กงฺกโฏ วมฺมํ กวโจ อุรจฺฉโท ชาลิกาติ หิ อตฺถโต เอกํฯ **สจมฺมิกา**ติ ชาลิกา วิย สรีรปริตฺตาเณน จเมฺมน สจมฺมิกาฯ **จมฺมกญฺจุก**นฺติ จมฺมมยกญฺจุกํฯ **ปวิสิตฺวา**ติ ตสฺส อโนฺต หุตฺวา, ปฏิมุญฺจิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **สรปริตฺตาณํ จมฺม**นฺติ จมฺมปฏิสิพฺพิตํ เจลกํ, จมฺมมยํ วา ผลกํฯ **พลวสิเนหา**ติ สามิมิ อติสยเปมาฯ **ฆรทาส**

โยธาติ อโนฺตชาตทาสปริยาปนฺนา โยธา, **“ฆรทาสิกปุตฺตา”**ติปิ ปาโฐ, อโนฺตชาตทาสีนํ ปุตฺตาติ อโตฺถฯ

อาฬารํ วุจฺจติ มหานสํ, ตตฺถ นิยุตฺตา **อาฬาริกาฯ ปูวิกา**ติ ปูวสมฺปาทกา, เย ปูวเมว นานปฺปการโต สมฺปาเทตฺวา วิกฺกิณนฺตา ชีวนฺติฯ เกสนขสณฺฐปนาทิวเสน มนุสฺสานํ อลงฺการวิธึ กเปฺปนฺติ สํวิทหนฺตีติ **กปฺปกาฯ** จุณฺณวิเลปนาทีหิ มลหรณวณฺณสมฺปาทนวิธินา นฺหาเปนฺติ นหานํ กโรนฺตีติ **นฺหาปิกาฯ** นวนฺตาทิวิธินา ปวโตฺต คณนคโนฺถ อนฺตรา ฉิทฺทาภาเวน **อจฺฉิทฺทโก**ติ วุจฺจติ, ตเทว ปเฐนฺตีติ **อจฺฉิทฺทกปาฐกาฯ** หเตฺถน อธิปฺปายวิญฺญาปนํ, คณนํ วา **หตฺถมุทฺทาฯ** องฺคุลิสโงฺกจนญฺหิ **มุทฺทา**ติ วุจฺจติ, เตน จ วิญฺญาปนํ, คณนํ วา โหติฯ **หตฺถ**สโทฺท เจตฺถ ตเทกเทเสสุ องฺคุลีสุ ทฎฺฐโพฺพ ‘‘น ภุญฺชมาโน สพฺพํ หตฺถํ มุเข ปกฺขิปิสฺสามี’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๖๑๘) วิย, ตมุปนิสฺสาย ชีวนฺตีติ **มุทฺทิกาฯ** เตนาห **“หตฺถมุทฺทายา”**ติอาทิฯ

อยกาโร กมฺมารการโกฯ **ทนฺตกาโร** ภมกาโรฯ **จิตฺตกาโร** เลปจิตฺตกาโรฯ **อาทิ**-สเทฺทน โกฎฺฎกเลขกวิลีวการอิฎฺฐกการทารุการาทีนํ สงฺคโหฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเวฯ กรณนิปฺผาทนวเสน **ทเสฺสตฺวาฯ สนฺทิฎฺฐิกเมวา**ติ อสมฺปรายิกตาย สามํ ทฎฺฐพฺพํ, สยมนุภวิตพฺพํ อตฺตปจฺจกฺขนฺติ อโตฺถฯ **อุปชีวนฺตี**ติ อุปนิสฺสาย ชีวนฺติฯ **สุขิต**นฺติ สุขปฺปตฺตํฯ ถามพลูเปตภาโวว ปีณนนฺติ อาห **“ปีณิตํ ถามพลูเปต”**นฺติฯ **อุปรี**ติ เทวโลเกฯ ตถา **อุทฺธ**นฺติปิฯ โส หิ มนุสฺสโลกโต อุปริโมฯ อคฺคํ วิยาติ **อคฺคํ,** ผลํฯ ‘‘กมฺมสฺส กตตฺตา ผลสฺส นิพฺพตฺตนโต ตํ กมฺมสฺส อคฺคิสิขา วิย โหตี’’ติ อาจริเยน วุตฺตํฯ อปิจ **สคฺค**นฺติ อุตฺตมํ, ผลํฯ **สคฺค**นฺติ สุฎฺฐุ อคฺคํ, รูปสทฺทาทิทสวิธํ อตฺตโน ผลํ นิปฺผาเทตุํ อรหตีติ อโตฺถฯ สุอคฺคิกาว นิรุตฺตินเยน **โสวคฺคิกา,** ทกฺขิณาสทฺทาเปกฺขาย จ สพฺพตฺถ อิตฺถิลิงฺคนิเทฺทโสฯ **สุโข**ติ สุขูปาโย อิโฏฺฐ กโนฺตฯ **อเคฺค**ติ อุฬาเรฯ อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพํ พาหิรํ **รูปํ,** อตฺตโน วณฺณโปกฺขรตา **วโณฺณ**ติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ ทกฺขนฺติ วฑฺฒนฺติ เอตายาติ **ทกฺขิณา,** ปริจฺจาคมยํ ปุญฺญนฺติ อาห **“ทกฺขิณํ ทาน”**นฺติฯ

มโคฺค สามญฺญํ สมิตปาปสงฺขาตสฺส สมณสฺส ภาโวติ กตฺวา, ตสฺส วิปากตฺตา อริยผลํ **สามญฺญผลํฯ “ยถาหา”**ติอาทินา มหาวคฺคสํยุตฺตปาฬิวเสน ตทตฺถํ สาเธติฯ **ตํ เอส ราชา น ชานาติ** อริยธมฺมสฺส อโกวิทตายฯ ยสฺมา ปเนส ‘‘ทาสกสฺสกาทิภูตานํ ปพฺพชิตานํ โลกโต อภิวาทนาทิลาโภ สนฺทิฎฺฐิกํ สามญฺญผลํ นามา’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘อตฺถิ นุ โข โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อีทิสมตฺถํ ชานโนฺต’’ติ วีมํสโนฺต ปูรณาทิเก ปุจฺฉิตฺวา เตสํ กถายอนภิรทฺธจิโตฺต ภควนฺตมฺปิ เอตมตฺถํ ปุจฺฉิฯ ตสฺมา วุตฺตํ **“ทาสกสฺสโกปมํ สนฺธาย ปุจฺฉตี”**ติฯ

ราชามจฺจาติ ราชกุลสมุทาคตา อมจฺจา, อนุยุตฺตกราชาโน เจว อมจฺจา จาติปิ อโตฺถฯ **กณฺหปกฺข**นฺติ ยถาปุจฺฉิเต อเตฺถ ลพฺภมานทิฎฺฐิคตูปสํหิตํ สํกิเลสปกฺขํฯ **สุกฺกปกฺข**นฺติ ตพฺพิธุรํ อุปริ สุตฺตาคตํ โวทานปกฺขํฯ **สมณโกลาหล**นฺติ สมณโกตูหลํ ตํ ตํ สมณวาทานํ อญฺญมญฺญวิโรธํฯ **สมณภณฺฑน**นฺติ เตเนว วิโรเธน ‘‘เอวํวาทีนํ เตสํ สมณพฺราหฺมณานํ อยํ โทโส, เอวํวาทีนํ เตสํ อยํ โทโส’’ติ เอวํ ตํ ตํ วาทสฺส ปริภาสนํฯ **อิสฺสรานุวตฺตโก หิ โลโก**ติ ธมฺมตาทสฺสเนน ตทตฺถสมตฺถนํฯ อตฺตโน เทสนาโกสเลฺลน **รโญฺญ ภารํ กโรโนฺต,** น ตทเญฺญน ปรวมฺภนาทิการเณนฯ

๑๖๔. นฺ-สโทฺท วิย โน-สโทฺทปิ ปุจฺฉายํ นิปาโตติ อาห **“อภิชานาสิ นู”**ติฯ **อยญฺจา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท น เกวลํ อภิชานาสิปเทเนว, อถ โข ‘‘ปุจฺฉิตา’’ติ ปเทน จาติ สมุจฺจยโตฺถฯ กถํ โยเชตโพฺพติ อนุโยคมปเนติ **“อิทญฺหี”**ติอาทินาฯ **ปุจฺฉิตา นู**ติ ปุเพฺพ ปุจฺฉํ กตฺตา นุฯ **นํ ปฏฺฐภาวนฺ**ติ ตาทิสํ ปุจฺฉิตภาวํ อภิชานาสิ นุฯ **น เต สมฺมุฏฺฐนฺ**ติ ตว น ปมุฏฺฐํ วตาติ อโตฺถฯ **อผาสุกภาโว**ติ ตถา ภาสเนน อสุขภาโวฯ **ปณฺฑิตปติรูปกานนฺ**ติ (สามํ วิย อตฺตโน สกฺการานํ ปณฺฑิตภาสานํ) อามํ วิย ปกฺกานํ ปณฺฑิตา ภาสานํฯ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๖๓) **ปาฬิปทอตฺถพฺยญฺชเนสู**ติ ปาฬิสงฺขาเต ปเท, ตทเตฺถ ตปฺปริยาปนฺนกฺขเร จ, วากฺยปริยาโย วา พฺยญฺชนสโทฺท ‘‘อกฺขรํ ปทํ พฺยญฺชน’’นฺติอาทีสุ (เนตฺติ. ๒๘) วิยฯ ภควโต รูปํ สภาโว วิย รูปมสฺสาติ **ภควนฺตรูโป,** ภควา วิย เอกนฺตปณฺฑิโตติ อโตฺถฯ

ปูรณกสฺสปวาทวณฺณนา

๑๖๕. **เอกมิทาหนฺ**ติ เอตฺถ **อิทนฺ**ติ นิปาตมตฺตํ, เอกํ สมยมิเจฺจว อโตฺถฯ สโมฺมเทติ สโมฺมทนํ กโรตีติ **สโมฺมทนียํ**ฯ อนียสโทฺท หิ พหุลา กตฺวตฺถาภิธายโก ยถา ‘‘นิยฺยานิกา’’ติ, (ธ. ส. สุตฺตนฺตทุกมาติกา ๙๗) สโมฺมทนํ วา ชเนตีติ **สโมฺมทนิยํ** ตทฺธิตวเสนฯ สริตพฺพนฺติ **สารณียํ,** สรณสฺส อนุจฺฉวิกนฺติ วา **สารณิยํ,** เอตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“สโมฺมทชนกํ สริตพฺพยุตฺตก”**นฺติ วุตฺตํ, สริตพฺพยุตฺตกนฺติ จ สรณานุจฺฉวิกนฺติ อโตฺถฯ

๑๖๖. **สหตฺถา**ติ สหเตฺถเนว, เตน สุทฺธกตฺตารํ ทเสฺสติ, **อาณตฺติยา**ติ ปน เหตุกตฺตารํ, นิสฺสคฺคิยถาวราทโยปิ อิธ สหตฺถ กรเณเนว สงฺคหิตาฯ **หตฺถาทีนี**ติ หตฺถปาทกณฺณนาสาทีนิฯ ปจนํ ทหนํ วิพาธนนฺติ อาห **“ทเณฺฑน อุปฺปีเฬนฺตสฺสา”**ติฯ **ปปญฺจสูทนิยํ** นาม **มชฺฌิมาคมฏฺฐกถายํ** ปน **“ปจโต”**ติ เอตสฺส ‘‘ตเชฺชนฺตสฺส วา’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๙๗) ทุติโยปิ อโตฺถ วุโตฺต, อิธ ปน ตชฺชนํ, ปริภาสนญฺจ ทเณฺฑน สงฺคเหตฺวา ‘‘ทเณฺฑน อุปฺปีเฬนฺตสฺส อิเจฺจว วุตฺต’’นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๖๖) อาจริเยน วุตฺตํ, อธุนา ปน โปตฺถเกสุ ‘‘ตเชฺชนฺตสฺส วา’’ติ ปาโฐปิ พหุโส ทิสฺสติฯ **โสกนฺ**ติ โสกการณํ, โสจนนฺติปิ ยุชฺชติ การณสมฺปาทเนน ผลสฺสปิ กตฺตพฺพโตฯ **ปเรหี**ติ อตฺตโน วจนกเรหิ กมฺมภูเตหิฯ **ผนฺทโต**ติ เอตฺถ ปรสฺส ผนฺทนวเสน สุทฺธกตฺตุโตฺถ น ลพฺภติ, อถ โข อตฺตโน ผนฺทนวเสเนวาติ อาห **“ปรํ ผนฺทนฺตํ ผนฺทนกาเล สยมฺปิ ผนฺทโต”**ติ, อตฺตนา กเตน ปรสฺส วิพาธนปโยเคน สยมฺปิ ผนฺทโตติ อโตฺถฯ **“อติปาตาปยโต”**ติ ปทํ สุทฺธกตฺตริ, เหตุกตฺตริ จ ปวตฺตตีติ ทเสฺสติ **“หนนฺตสฺสาปิ หนาเปนฺตสฺสาปี”**ติ อิมินาฯ **สพฺพตฺถา**ติ ‘‘อาทิยโต’’ติอาทีสุฯ **กรณการณวเสนา**ติ สยํการปรํการวเสนฯ

ฆรภิตฺติยา อโนฺต จ พหิ จ สนฺธิ **ฆรสนฺธิ**ฯ กิญฺจิปิ อเสเสตฺวา นิรวเสโส โลโป วิลุมฺปนํ **นิโลฺลโป**ติ อาห **“มหาวิโลป”**นฺติฯ เอกาคาเร นิยุโตฺต วิโลโป **เอกาคาริโก**ฯ เตนาห **“เอกเมวา”**ติอาทิฯ ‘‘ปริปเนฺถ ติฏฺฐโต’’ติ เอตฺถ อจฺฉินฺทนตฺถเมว ติฏฺฐตีติ อยมโตฺถ ปกรณโต สิโทฺธติ ทเสฺสติ **“อาคตาคตาน”**นฺติอาทินาฯ **“ปริโต สพฺพโส ปเนฺถ หนนํ ปริปโนฺถ”**ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๖๖) อยมโตฺถปิ อาจริเยน วุโตฺตฯ **กโรมี**ติ **สญฺญายา**ติ สเญฺจตนิกภาวมาห, เตเนตํ ทเสฺสติ ‘‘สญฺจิจฺจ กโรโตปิ น กรียติ นาม, ปเคว อสญฺจิจฺจา’’ติฯ **ปาปํ น กรียตี**ติ ปุเพฺพ อสโต อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ปาปํ อกตเมว นามฯ เตนาห **“นตฺถิ ปาป”**นฺติฯ

ยทิ เอวํ กถํ สตฺตา ปาเป ปวตฺตนฺตีติ อตฺตโน วาเท ปเรหิ อาโรปิตํ โทสมปเนตุกาโม ปูรโณ อิมมตฺถมฺปิ ทเสฺสตีติ อาห **“สตฺตา ปนา”**ติอาทิฯ สญฺญามตฺตเมตํ ‘‘ปาปํ กโรนฺตี’’ติ,

ปาปํ ปน นเตฺถวาติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ กิรสฺส โหติ – อิเมสํ สตฺตานํ หึสาทิกิริยา อตฺตานํ น ปาปุณาติ ตสฺส นิจฺจตาย นิพฺพิการตฺตา, สรีรํ ปน อเจตนํ กฏฺฐกลิงฺครูปมํ, ตสฺมึ วิโกปิเตปิ น กิญฺจิ ปาปนฺติฯ ปริยนฺโต วุจฺจติ **เนมิ** ปริโยสาเน ฐิตตฺตาฯ เตน วุตฺตํ อาจริเยน ‘‘นิสิตขุรมยเนมินา’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๖๖)ฯ ทุติยวิกปฺเป จกฺกปริโยสานเมว ปริยนฺโต, ขุเรน สทิโส ปริยนฺโต ยสฺสาติ **ขุรปริยนฺโตฯ** ขุรคฺคหเณน เจตฺถ ขุรธารา คหิตา ตทวโรธโตฯ ปาฬิยํ **จเกฺกนา**ติ จกฺกาการกเตน อาวุธวิเสเสนฯ ตํ มํสขลกรณสงฺขาตํ นิทานํ การณํ ยสฺสาติ **ตโตนิทานํ,** ‘‘ปจฺจตฺตวจนสฺส โตอาเทโส, สมาเส จสฺส โลปาภาโว’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๒๑) อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ ‘‘ปจฺจตฺตเตฺถ นิสฺสกฺกวจนมฺปิ ยุชฺชตี’’ติ (สารตฺถ. ฏี. ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถโรฯ** ‘‘การณเตฺถ นิปาตสมุทาโย’’ติปิ อกฺขรจินฺตกาฯ

คงฺคาย ทกฺขิณทิสา อปฺปติรูปเทโส, อุตฺตรทิสา ปน ปติรูปเทโสติ อธิปฺปาเยน **‘‘ทกฺขิณเญฺจ’’**ติอาทิ วุตฺตํ, ตญฺจ เทสทิสาปเทเสน ตนฺนิวาสิโน สนฺธายาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ทกฺขิณตีเร’’**ติอาทิมาหฯ หนนทานกิริยา หิ ตทายตฺตาฯ **มหายาค**นฺติ มหาวิชิตรโญฺญ ยญฺญสทิสมฺปิ มหายาคํฯ ทมสโทฺท อินฺทฺริยสํวรสฺส, อุโปสถสีลสฺส จ วาจโกติ อาห **‘‘อินฺทฺริยทเมน อุโปสถกเมฺมนา’’**ติฯ เกจิ ปน อุโปสถกเมฺมนา’ติ อิทํ อินฺทฺริยทมสฺส วิเสสนํ, ตสฺมา ‘อุโปสถกมฺมภูเตน อินฺทฺริยทเมนา’ติ’’ อตฺถํ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว ตทุภยตฺถวาจกตฺตา ทมสทฺทสฺส, อตฺถทฺวยสฺส จ วิเสสวุตฺติโตฯ อธุนา หิ กตฺถจิ โปตฺถเก วา-สโทฺท, จ-สโทฺทปิ ทิสฺสติฯ **สีลสํยเมนา**ติ ตทเญฺญน กายิกวาจสิกสํวเรนฯ **สจฺจวจเนนา**ติ อโมสวเชฺชนฯ ตสฺส วิสุํ วจนํ โลเก ครุตรปุญฺญสมฺมตภาวโตฯ ยถา หิ ปาปธเมฺมสุ มุสาวาโท ครุตโร, เอวํ ปุญฺญธเมฺมสุ อโมสวโชฺชฯ เตนาห ภควา **อิติวุตฺตเก** –

> ‘‘เอกธมฺมํ อตีตสฺส, มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน;
> วิติณฺณปรโลกสฺส, นตฺถิ ปาปํ อการิย’’นฺติฯ (อิติวุ. ๒๗);

ปวตฺตีติ โย กโรติ, ตสฺส สนฺตาเน ผลุปฺปาทปจฺจยภาเวน อุปฺปตฺติฯ เอวญฺหิ ‘‘นตฺถิ กมฺมํ, นตฺถิ กมฺมผล’’นฺติ อกิริยวาทสฺส ปริปุณฺณตาฯ สติ หิ กมฺมผเล กมฺมานมกิริยภาโว กถํ ภวิสฺสติฯ **สพฺพถาปี**ติ ‘‘กโรโต’’ติอาทินา วุเตฺตน สพฺพปฺปกาเรนปิฯ

ลพฺภชนฺติ ลิกฺจํฯ **ปาปปุญฺญานํ กิริยเมว ปฏิกฺขิปติ,** น รญฺญา ปุฏฺฐํ สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํ พฺยากโรตีติ อธิปฺปาโยฯ อิทญฺหิ อวธารณํ วิปากปฏิเกฺขปนิวตฺตนตฺถํฯ โย หิ กมฺมํ ปฏิกฺขิปติ, เตน อตฺถโต วิปาโกปิ ปฏิกฺขิโตฺตเยว นาม โหติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘กมฺมํ ปฏิพาหเนฺตนาปี’’ติอาทิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๗๐-๑๗๒)ฯ

ปฏิราชูหิ อนภิภวนียภาเวน วิเสสโต ชิตนฺติ **วิชิตํ,** เอกสฺส รโญฺญ อาณาปวตฺติเทโสฯ ‘‘มา มยฺหํ วิชิเต วสถา’’ติ อปสาทนา ปพฺพชิตสฺส ปพฺพาชนสงฺขาตา วิเหฐนาเยวาติ วุตฺตํ **‘‘วิเหเฐตพฺพ’’**นฺติฯ เตน วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ‘‘เอวเมต’’นฺติ อุปธารณํ สลฺลกฺขณํ **อุคฺคณฺหนํ,** ตทมินา ปฏิกฺขิปตีติ อาห **‘‘สารโต อคฺคณฺหโนฺต’’**ติฯ ตสฺส ปน อตฺถสฺส อทฺธนิยภาวาปาทนวเสน จิเตฺตน สนฺธารณํ **นิกฺกุชฺชนํ,** ตทมินา ปฏิกฺขิปตีติ ทเสฺสติ **‘‘สารวเสเนว…เป.… อฏฺฐเปโนฺต’’**ติ อิมินาฯ **สารวเสเนวา**ติ อุตฺตมวเสเนว, อวิตถตฺตา วา ปเรหิ อนุจฺจาลิโต ถิรภูโต อโตฺถ อเผคฺคุภาเวน สาโรติ วุจฺจติ, ตํวเสเนวาติ อโตฺถฯ **นิสฺสรณ**นฺติ วฏฺฏโต นิยฺยานํฯ **ปรมโตฺถ**ติ อวิปรีตโตฺถ, อุตฺตมสฺส วา ญาณสฺสารมฺมณภูโต อโตฺถฯ **พฺยญฺชนํ ปน เตน อุคฺคหิตเญฺจว นิกฺกุชฺชิตญฺจ** ตถาเยว ภควโต สนฺติเก ภาสิตตฺตาฯ

มกฺขลิโคสาลวาทวณฺณนา

๑๖๘. **อุภเยนา**ติ เหตุปจฺจยปฏิเสธวจเนนฯ **“วิชฺชมานเมวา”**ติ อิมินา สภาวโต วิชฺชมานเสฺสว ปฏิกฺขิปเน ตสฺส อญฺญาณเมว การณนฺติ ทเสฺสติฯ **สํกิเลสปจฺจยนฺ**ติ สํกิลิสฺสนสฺส มลีนสฺส การณํ ฯ **วิสุทฺธิปจฺจยนฺ**ติ สํกิเลสโต วิสุทฺธิยา โวทานสฺส ปจฺจยํฯ **อตฺตกาเร**ติ ปจฺจตฺตวจนสฺส เอ-การวเสน ปทสิทฺธิ ยถา ‘‘วนปฺปคุเมฺพ ยถา ผุสิตเคฺค’’ติ, (ขุ. ปา. ๑๓; สุ. นิ. ๒๓๖) ปจฺจตฺตเตฺถ วา ภุมฺมวจนํ ยถา ‘‘อิทมฺปิสฺส โหติ สีลสฺมิ’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๑๙๔), ตเทวตฺถํ ทเสฺสติ **“อตฺตกาโร”**ติ อิมินาฯ โส จ เตน เตน สเตฺตน อตฺตนา กาตพฺพกมฺมํ, อตฺตนา นิปฺผาเทตพฺพปโยโค วาฯ เตนาห **“เยนา”**ติอาทิฯ **สพฺพญฺญุตนฺ**ติ สมฺมาสโมฺพธิํฯ **ตนฺ**ติ อตฺตนา กตกมฺมํฯ **ทุติยปเทนา**ติ ‘‘นตฺถิ ปรกาเร’’ติ ปเทนฯ **ปรกาโร จ นาม** ปรสฺส วาหสา อิชฺฌนกปโยโคฯ เตน วุตฺตํ **“ยํ ปรการ”**นฺติอาทิฯ **โอวาทานุสาสนินฺ**ติ โอวาทภูตมนุสาสนิํ, ปฐมํ วา โอวาโท, ปจฺฉา อนุสาสนีฯ ‘‘ปรการ’’นฺติ ปทสฺส อุปลกฺขณวเสน อตฺถทสฺสนเณฺจตํ, โลกุตฺตรธเมฺม ปรการาวสฺสโย นตฺถีติ อาห **“ฐเปตฺวา มหาสตฺต”**นฺติฯ อเตฺถเวส โลกิยธเมฺม ยถา ตํ อมฺหากํ โพธิสตฺตสฺส อาฬารุทเก นิสฺสาย ปญฺจาภิญฺญาโลกิยสมาปตฺติลาโภ, ตญฺจ ปจฺฉิมภวิกมหาสตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, ปเจฺจกโพธิสตฺตสฺสปิ เอเตฺถว สงฺคโห เตสมฺปิ ตทภาวโตฯ **มนุสฺสโสภคฺยตนฺ**ติ มนุเสฺสสุ สุภคภาวํฯ **เอวนฺ**ติ วุตฺตปฺปกาเรน กมฺมวาทสฺส, กิริยวาทสฺส จ ปฏิกฺขิปเนนฯ **ชินจเกฺก**ติ ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว กมฺมํ กณฺหํ กณฺหวิปาก’’นฺติอาทิ (อ. นิ. ๔.๒๓๒) นยปฺปวเตฺต กมฺมานํ, กมฺมผลานญฺจ อตฺถิตาปริทีปเน พุทฺธสาสเนฯ ปจฺจนีกกถนํ ปหารทานสทิสนฺติ **“ปหารํ เทติ นามา”**ติฯ

ยถาวุตฺตอตฺตการปรการาภาวโต เอว สตฺตานํ ปจฺจตฺตปุริสกาโร นาม โกจิ นตฺถีติ สนฺธาย **“นตฺถิปุริสกาเร”**ติ ตสฺส ปฏิกฺขิปนํ ทเสฺสตุํ **“เยนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘เทวตฺตมฺปี’’ติ อาทินา, ‘‘มนุสฺสโสภคฺยต’’นฺติอาทินา จ **วุตฺตปฺปการาฯ** ‘‘พเล ปติฏฺฐิตา’’ติ วตฺวา วีริยเมวิธ พลนฺติ ทเสฺสตุํ **“วีริยํ กตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ สตฺตานญฺหิ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิก นิพฺพานสมฺปตฺติอาวหํ วีริยพลํ นตฺถีติ โส ปฏิกฺขิปติ, นิทสฺสนมตฺตเณฺจตํ โวทานิยพลสฺส ปฏิกฺขิปนํ สํกิเลสิกสฺสาปิ พลสฺส เตน ปฏิกฺขิปนโตฯ ยทิ วีริยาทีนิ ปุริสการเววจนานิ, อถ กสฺมา เตสํ วิสุํ คหณนฺติ อาห **“อิทํ โน วีริเยนา”**ติอาทิฯ **อิทํ โน วีริเยนา**ติ อิทํ ผลํ อมฺหากํ วีริเยน ปวตฺตํฯ **ปวตฺตวจนปฏิเกฺขปกรณวเสนา**ติ อเญฺญสํ ปวตฺตโวหารวจนสฺส ปฏิเกฺขปกรณวเสน ฯ วีริยถามปรกฺกมสมฺพนฺธเนน ปวตฺตพลวาทีนํ วาทสฺส ปฏิเกฺขปกรณวเสน ‘‘นตฺถิ พล’’นฺติ ปทมิว สพฺพานิเปตานิ เตน อาทียนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ตญฺจ วจนียตฺถโต วุตฺตํ, วจนตฺถโต ปน ตสฺสา ตสฺสา กิริยาย อุสฺสนฺนเฏฺฐน **พลํฯ** สูรวีรภาววาวหเฏฺฐน **วีริยํฯ** ตเทวทฬฺหภาวโต, โปริสธุรํ วหเนฺตน ปวเตฺตตพฺพโต จ **ปุริสถาโมฯ** ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนวเสน ปวตฺติยา **ปุริสปรกฺกโม**ติ เวทิตพฺพํฯ

รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย **สตฺตาฯ** อสฺสสนปสฺสสนวเสน ปวตฺติยา ปาณนโต **ปาณา**ติ อิมินา อเตฺถน สมาเนปิ ปททฺวเย เอกินฺทฺริยาทิวเสน ปาเณ วิภชิตฺวา สตฺตโต วิเสสํ กตฺวา เอส วทตีติ อาห **“เอกินฺทฺริโย”**ติอาทิฯ ภวนฺตีติ **ภูตา**ติ สตฺตปาณปริยาเยปิ สติ อณฺฑโกสาทีสุ สมฺภวนเฏฺฐน ตโต วิเสสาว, เตน วุตฺตาติ ทเสฺสติ **“อณฺฑ…เป…. วทตี”**ติ อิมินาฯ **วตฺถิโกโส** คพฺภาสโยฯ ชีวนโต ปาณํ ธาเรนฺต วิย วฑฺฒนโต **ชีวาฯ** เตนาห **“สาลิยวา”**ติอาทิฯ **อาทิ**สเทฺทน วิรุฬฺหธมฺมา ติณรุกฺขา คหิตาฯ นตฺถิ เอเตสํ สํกิเลสวิสุทฺธีสุ วโส สามตฺถิยนฺติ **อวสาฯ** ตถา **อพลา อวีริยาฯ** เตนาห **“เตส”**นฺติอาทิฯ **นิยตา**ติ นิยมนา, อเฉชฺชสุตฺตาวุตสฺส อเภชฺชมณิโน วิย นิยตปฺปวตฺติตาย คติชาติพนฺธาปวคฺควเสน นิยาโมติ อโตฺถฯ

ตตฺถ ตตฺถาติ ตาสุ ตาสุ ชาตีสุฯ **ฉนฺนํ อภิชาตีนํ** สมฺพนฺธีภูตานํ **คมนํ** สมวาเยน สมาคโมฯ สมฺพนฺธีนิรเปกฺขปิ ภาวสทฺโท สมฺพนฺธีสหิโต วิย ปกติยตฺถวาจโกติ อาห **“สภาโวเยวา”**ติ, ยถา กณฺฎกสฺส ติกฺขตา, กปิตฺถผลาทีนํ ปริมณฺฑลตา, มิคปกฺขีนํ วิจิตฺตาการตา จ, เอวํ สพฺพสฺสาปิ โลกสฺส เหตุปจฺจยมนฺตเรน ตถา ตถา ปริณาโม อกุตฺติโม สภาโวเยวาติ อโตฺถฯ เตน วุตฺตํ **“เยนา”**ติอาทิฯ ปริณมนํ นานปฺปการตาปตฺติฯ **เยนา**ติ สตฺตปาณาทินาฯ ยถา ภวิตพฺพํ, ตเถวาติ สมฺพโนฺธฯ

ฉฬภิชาติโย ปรโต วิตฺถารียิสฺสนฺติฯ ‘‘สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺตี’’ติ วทโนฺต มกฺขลิ อทุกฺขมสุขภูมิํ สเพฺพน สพฺพํ น ชานาตีติ วุตฺตํ **“อญฺญา อทุกฺขมสุขภูมิ นตฺถีติ ทเสฺสตี”**ติฯ อยํ ‘‘สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺตี’’ติ วจนํ กรณภาเวน คเหตฺวา วุตฺตา อาจริยสฺส มติฯ โปตฺถเกสุ ปน **“อญฺญา สุขทุกฺขภูมิ นตฺถีติ ทเสฺสตี”**ติ อยเมว ปาโฐ ทิโฏฺฐ, น ‘‘อทุกฺขมสุขภูมี’’ติฯ เอวํ สติ ‘‘ฉเสฺววาภิชาตีสู’’ติ วจนํ อธิกรณภาเวน คเหตฺวา ฉสุ เอว อภิชาตีสุ สุขทุกฺขปฏิสํเวทนํ, น เตหิ อญฺญตฺถ, ตาเยว สุขทุกฺขภูมิ, น ตทญฺญาติ ทเสฺสตีติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยเมว จ ยุตฺตตโร ปฏิเกฺขปิตพฺพสฺส อตฺถสฺส ภูมิวเสน วุตฺตตฺตาฯ ยทิ หิ ‘‘สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺตี’’ติ วจเนน ปฏิเกฺขปิตพฺพสฺส ทสฺสนํ สิยา, อถ ‘‘อญฺญา อทุกฺขมสุขา นตฺถี’’ติ ทเสฺสยฺย, น ‘‘อทุกฺขมสุขภูมี’’ติ ทสฺสนเหตุวจนสฺส ภูมิอตฺถาภาวโตฯ ทเสฺสติ เจตํ ตาสํ ภูมิยา อภาวเมว, เตน วิญฺญายติ อยํ ปาโฐ, อยญฺจโตฺถ ยุตฺตตโรติฯ

ปมุขโยนีนนฺติ มนุเสฺสสุ ขตฺติยพฺราหฺมณาทิวเสน, ติรจฺฉานาทีสุ สีหพฺยคฺฆาทิวเสน ปธานโยนีนํ, ปธานตา เจตฺถ อุตฺตมตาฯ เตนาห **“อุตฺตมโยนีน”**นฺติฯ **สฏฺฐิ สตานี**ติ ฉ สหสฺสานิฯ ‘‘ปญฺจ จ กมฺมุโน สตานี’’ติ ปทสฺส อตฺถทสฺสนํ **“ปญฺจ กมฺมสตานิ จา”**ติฯ **“เอเสว นโย”**ติ อิมินา ‘‘เกวลํ ตกฺกมตฺตเกน นิรตฺถกํ ทิฏฺฐิํ ทีเปตี’’ติ อิมเมวตฺถมติทิสติฯ เอตฺถ จ **“ตกฺกมตฺตเกนา”**ติ วทโนฺต ยสฺมา ตกฺกิกา อวสฺสยภูตตฺถตฺถคฺคหณองฺกุสนยมนฺตเรน นิรงฺกุสตาย ปริกปฺปนสฺส ยํ กิญฺจิ อตฺตนา ปริกปฺปิตํ สารโต มญฺญมานา ตเถว อภินิวิสฺส ตตฺถ จ ทิฏฺฐิคาหํ คณฺหนฺติ, ตสฺมา น เตสํ ทิฏฺฐิวตฺถุสฺมิํ วิญฺญูหิ วิจารณา กาตพฺพาติ อิมมธิปฺปายํ วิภาเวติฯ **เกจี**ติ อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ **ปญฺจินฺทฺริยวเสนา**ติ จกฺขาทิปญฺจินฺทฺริยวเสนฯ เต หิ ‘‘จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายสงฺขาตานิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ‘ปญฺจ กมฺมานี’ติ ติตฺถิยา ปญฺญเปนฺตี’’ติ วทนฺติ ‘‘กายวจีมโนกมฺมานิ จ ‘ตีณิ กมฺมานี’ติ’’ฯ **กมฺมนฺติ ลทฺธี**ติ ตทุภยํ โอฬาริกตฺตา ปริปุณฺณกมฺมนฺติ ลทฺธิฯ มโนกมฺมํ อโนฬาริกตฺตา อุปฑฺฒกมฺมนฺติ ลทฺธีติ โยชนาฯ ‘‘ทฺวาสฏฺฐิ ปฏิปทา’’ติ วตฺตเพฺพ สภาวนิรุตฺติํ อชานโนฺต ‘‘ทฺวฏฺฐิปฏิปทา’’ติ วทตีติ อาห **“ทฺวาสฏฺฐิ ปฏิปทา”**ติฯ สทฺทรจกา ปน ‘‘ทฺวาสฏฺฐิยา สโลโป, อตฺตมา’’ติ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว สภาวนิรุตฺติยา โยคโต อสิทฺธตฺตา ฯ ยทิ หิ สา โยเคน สิทฺธา อสฺส, เอวํ สภาวนิรุตฺติเยว สิยา, ตถา จ สติ อาจริยานํ มเตน วิรุชฺฌตีติ วทนฺติฯ ‘‘จุลฺลาสีติ สหสฺสานี’’ติอาทิกา ปน อญฺญตฺร ทิฏฺฐปโยคา สภาวนิรุตฺติเยวฯ ทิสฺสติ หิ **วิสุทฺธิมคฺคาทีสุ** –

> ‘‘จุลฺลาสีติ สหสฺสานิ, กปฺปา ติฎฺฐนฺติ เย มรู;
> น เตฺวว เตปิ ติฎฺฐนฺติ, ทฺวีหิ จิเตฺตหิ สโมหิตา’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๒.๗๑๕; มหานิ. ๑๐, ๓๙);

เอกสฺมิํ กเปฺปติ จตุนฺนมสเงฺขยฺยกปฺปานํ อญฺญตรภูเต เอกสฺมิํ อสเงฺขยฺยกเปฺปฯ ตตฺถาปิ จ วิวฏฺฏฏฺฐายีสญฺญิตํ เอกเมว สนฺธาย **“ทฺวฏฺฐนฺตรกปฺปา”**ติ วุตฺตํฯ น หิ โส อสฺสุตสาสนธโมฺม อิตเร ชานาติ พาหิรกานมวิสยตฺตา, อชานโนฺต เอวมาหาติ อโตฺถฯ

อุรเพฺภ หนนฺติ, หนฺตฺวา วา ชีวิตํ กเปฺปนฺตีติ **โอรพฺภิกา**ฯ เอส นโย **สากุณิกา**ทีสุปิฯ **ลุทฺทา**ติ วุตฺตาวเสสกา เย เกจิ จาตุปฺปทชีวิกา เนสาทาฯ มาควิกปทสฺมิญฺหิ โรหิตาทิมิคชาติเยว คหิตาฯ พนฺธนาคาเร นิโยเชนฺตีติ **พนฺธนาคาริกาฯ กุรูรกมฺมนฺตา**ติ ทารุณกมฺมนฺตาฯ **อยํ** สโพฺพปิ กณฺหกมฺมปสุตตาย **กณฺหาภิชาตีติ วทติ** กณฺหสฺส ธมฺมสฺส อภิชาติ อพฺภุปฺปตฺติ ยสฺสาติ กตฺวาฯ **ภิกฺขู**ติ พุทฺธสาสเน ภิกฺขูฯ **กณฺฏเก**ติ ฉนฺทราเคฯ สโณฺญควเสน เตสํ ปกฺขิปนํฯ กณฺฏกสทิสฉนฺทราเคน สญฺญุตฺตา ภุญฺชนฺตีติ หิ อธิปฺปาเยน **“กณฺฏเก ปกฺขิปิตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา ‘‘เต ปณีตปณีเต ปจฺจเย ปฏิเสวนฺตี’’ติ ตสฺส มิจฺฉาคาโห, ตสฺมา ญายลเทฺธปิ ปจฺจเย ภุญฺชมานา อาชีวกสมยสฺส วิโลมคาหิตาย ปจฺจเยสุ กณฺฏเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺติ นามาติ วทติ **กณฺฏกวุตฺติกา**ติ กณฺฏเกน ยถาวุเตฺตน สห ชีวิกาฯ **อยญฺหิสฺส ปาฬิเยวา**ติ อยํ มกฺขลิสฺส วาททีปนา อตฺตนา รจิตา ปาฬิเยวาติ ยถาวุตฺตมตฺถํ สมเตฺถติฯ กณฺฏกวุตฺติกา เอว นาม **เอเก** อปเร **ปพฺพชิตา** พาหิรกา สนฺติ, เต นีลาภิชาตีติ **วทตี**ติ อโตฺถฯ เต หิ สวิเสสํ อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตาฯ ตถา หิ เต กณฺฏเก วตฺตนฺตา วิย ภวนฺตีติ **กณฺฏกวุตฺติกา**ติ วุตฺตาฯ นีลสฺส ธมฺมสฺส อภิชาติ ยสฺสาติ **นีลาภิชาติฯ** เอว มิตเรสุปิฯ

อมฺหากํ สโณฺญชนคโณฺฐ นตฺถีติ วาทิโน พาหิรกปพฺพชิตา **นิคณฺฐาฯ** เอกเมว สาฏกํ ปริทหนฺตา **เอกสาฏกาฯ** กณฺหโต ปริสุโทฺธ นีโล, ตโต ปน โลหิโตติอาทินา ยถากฺกมํ ตสฺส ปริสุทฺธํ วาทํ ทเสฺสตุํ **“อิเม กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปณฺฑรตรา**ติ ภุญฺชนนหานปฏิเกฺขปาทิวตสมาโยเคน ปริสุทฺธตรา กณฺหนีลมุปาทาย โลหิตสฺสาปิ ปริสุทฺธภาเวน วตฺตพฺพโตฯ **โอทาตวสนา**ติ โอทาตวตฺถปริทหนาฯ **อเจลกสาวกา**ติ อาชีวกสาวกภูตาฯ **เต กิร** อาชีวกลทฺธิยา วิสุทฺธจิตฺตตาย นิคเณฺฐหิปิ **ปณฺฑรตรา** หลิทฺทาภานมฺปิ ปุริเม อุปาทาย ปริสุทฺธภาวปฺปตฺติโตฯ **“เอว”**นฺติอาทินา ตสฺส ฉนฺทาคมนํ ทเสฺสติฯ นนฺทาทีนํ สาวกภูตา ปพฺพชิตา **อาชีวกาฯ** ตถา **อาชีวกินิโยฯ** นนฺทาทโย กิร ตถารูปํ อาชีวกปฏิปตฺติํ อุกฺกํสํ ปาเปตฺวา ฐิตา, ตสฺมา นิคเณฺฐหิ อาชีวกสาวเกหิ ปพฺพชิเตหิ ปณฺฑรตรา วุตฺตา ปรมสุกฺกาภิชาตีติ อยํ ตสฺส ลทฺธิฯ

ปุริสภูมิโยติ ปธานนิเทฺทโสฯ อิตฺถีนมฺปิ เหตา ภูมิโย เอส อิจฺฉเตวฯ **สตฺต ทิวเส**ติ อจฺจนฺตสโณฺญควจนํ, เอตฺตกมฺปิ มนฺทา โมมูหาติฯ **สมฺพาธฏฺฐานโต**ติ มาตุกุจฺฉิํ สนฺธายาหฯ **โรทนฺติ เจว วิรวนฺติ จ** ตมนุสฺสริตฺวาฯ เขทนํ, กีฬนญฺจ ขิฑฺฑาสเทฺทเนว สงฺคเหตฺวา **ขิฑฺฑาภูมิ** วุตฺตาฯ ปทสฺส นิกฺขิปนํ **ปทนิกฺขิปนํฯ** ยทา ตถา ปทํ นิกฺขิปิตุํ สมโตฺถ, ตทา **ปทวีมํสภูมิ นามา**ติ ภาโวฯ วตาวตสฺส **ชานนกาเลฯ ภิกฺขุ จ ปนฺนโก**ติอาทิปิ เตสํ พาหิรกานํ ปาฬิเยวฯ ตตฺถ **ปนฺนโก**ติ ภิกฺขาย วิจรณโก, เตสํ วา ปฏิปตฺติยา ปฏิปนฺนโกฯ **ชิโน**ติ ชิโณฺณ ชราวเสน หีนธาตุโก, อตฺตโน วา ปฏิปตฺติยา ปฏิปกฺขํ ชินิตฺวา ฐิโตฯ โส กิร ตถาภูโต ธมฺมมฺปิ กสฺสจิ น กเถสิฯ เตนาห **“น กิญฺจิ อาหา”**ติฯ โอฏฺฐวทนาทิวิปฺปกาเร กเตปิ ขมนวเสน น กิญฺจิ กเถตีติปิ วทนฺติฯ **อลาภิ**นฺติ ‘‘โส น กุมฺภิมุขา ปฏิคฺคณฺหาตี’’ติอาทินา นเยน มหาสีหนาทสุเตฺต (ที. นิ. ๑.๓๙๔; ม. นิ. ๑.๑๕๕) วุตฺตอลาภเหตุสมาโยเคน อลาภิํฯ ตโตเยว ชิฆจฺฉาทุพฺพลปเรตตาย สยนปรายนเฏฺฐน **สมณํ ปนฺนภูมีติ วทติฯ**

อาชีววุตฺติสตานีติ สตฺตานมาชีวภูตานิ ชีวิกาวุตฺติสตานิฯ ‘‘ปริพฺพาชกสตานี’’ติ วุจฺจมาเนปิ เจส สภาวลิงฺคมชานโนฺต **“ปริพฺพาชกสเต”**ติ วทติฯ เอวมเญฺญสุปิฯ เตนาห **“ปริพฺพาชกปพฺพชฺชาสตานี”**ติฯ นาคภวนํ **นาคมณฺฑลํ** ยถา ‘‘มหิํสกมณฺฑล’’นฺติฯ ปรมาณุอาทิ **รโชฯ ปสุ**คฺคหเณน เอฬกชาติ คหิตาฯ **มิค**คฺคหเณน รุรุควยาทิ มิคชาติฯ

คณฺฐิมฺหีติ ผฟุ์มฺหิ, ปเพฺพติ อโตฺถฯ จาตุมหาราชิกาทิพฺรหฺมกายิกาทิวเสน, เตสญฺจ อนุตฺตรเภทวเสน **พหู เทวาฯ** ตตฺถ จาตุมหาราชิกานํ เอกจฺจอนุตฺตรเภโท **มหาสมยสุตฺเตน** (ที. นิ. ๒.๓๓๑) ทีเปตโพฺพฯ **“โส ปนา”**ติอาทินา อชานโนฺต ปเนส พหู เทเวปิ สตฺต เอว วทตีติ ตสฺส อปฺปมาณตํ ทเสฺสติฯ **มนุสฺสาปิ อนนฺตา**ติ ทีปเทสกุลวํสาชีวาทิวิภาควเสนฯ ปิสาจา เอว **เปสาจา,** เต อปรเปตาทิวเสน **มหนฺตมหนฺตา,** พหุตราติ อโตฺถฯ พาหิรกสมเย ปน ‘‘ฉทฺทนฺตทหมนฺทากินิโย กฺวาฟิยมุจลินฺทนาเมน โวหริตา’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๖๘) อาจริเยน วุตฺตํฯ

คณฺฐิกาติ ปพฺพคณฺฐิกาฯ ปพฺพคณฺฐิมฺหิ หิ ปวุฏฺสโทฺทฯ **มหาปปาตา**ติ มหาตฏาฯ ปาริเสสนเยน **ขุทฺทกปปาตสตานิฯ** เอวํ สุปิเนสุปิฯ **“มหากปฺปิโน”**ติ อิทํ ‘‘มหากปฺปาน’’นฺติ อตฺถโต เวทิตพฺพํฯ สทฺทโต ปเนส อชานโนฺต เอวํ วทตีติ น วิจารณกฺขมํฯ ตถา **“จุลฺลาสีติ สตสหสฺสานี”**ติ อิทมฺปิฯ โส หิ ‘‘จตุราสีติ สตสหสฺสานี’’ติ วตฺตุมสโกฺกโนฺต เอวํ วทติฯ สทฺทรจกา ปน ‘‘จตุราสีติยา ตุโลโป, จสฺส จุ, รสฺส โล, ทฺวิตฺตญฺจา’’ติ วทนฺติฯ **เอตฺตกา มหาสรา**ติ เอตปฺปมาณวตา มหาสรโต, สตฺตมหาสรโตติ วุตฺตํ โหติฯ **กิรา**ติ ตสฺส วาทานุสฺสวเน นิปาโตฯ **ปณฺฑิโตปิ...เป.... น คจฺฉติ,** กสฺมา? สตฺตานํ สํสรณกาลสฺส นิยตภาวโตฯ

‘‘อเจลกวเตน วา อเญฺญน วา เยน เกนจี’’ติ วุตฺตมตฺถิทิสติ **“ตาทิเสเนวา”**ติ อิมินาฯ **ตโปกเมฺมนา**ติ ตปกรเณนฯ เอตฺถาปิ ‘‘ตาทิเสเนวา’’ติ อธิกาโรฯ โย…เป…. วิสุชฺฌติ, โส อปริปกฺกํ กมฺมํ ปริปาเจติ นามาติ โยชนาฯ **อนฺตรา**ติ จตุราสีติมหากปฺปสตสหสฺสานมพฺภนฺตเรฯ **ผุสฺส ผุสฺสา**ติ ปตฺวา ปตฺวาฯ **วุตฺตปริมาณํ กาล**นฺติ จตุราสีติมหากปฺปสตสหสฺสปมาณํ กาลํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – **อปริปกฺกํ** สํสรณนิมิตฺตํ กมฺมํ สีลาทินา สีฆํเยว วิสุทฺธปฺปตฺติยา **ปริปาเจติ นามฯ ปริปกฺกํ** กมฺมํ ผุสฺส ผุสฺส กาเลน ปริปกฺกภาวานาปาทเนน **พฺยนฺติํ** วิคมนํ **กโรติ นามา**ติฯ **โทเณนา**ติ ปริมินนโทณตุเมฺพนฯ รูปกวเสนโตฺถ ลพฺภตีติ วุตฺตํ **“มิตํ วิยา”**ติฯ น หาปนวฑฺฒนํ ปณฺฑิตพาลวเสนาติ ทเสฺสติ **“น สํสาโร”**ติอาทินาฯ วฑฺฒนํ **อุกฺกํโสฯ** หาปนํ **อวกํโสฯ**

กตสุตฺตคุเฬติ กตสุตฺตวฏฺฏิยํฯ **ปเลตี**ติ ปเรติ ยถา ‘‘อภิสมฺปราโย’’ติ, (มหานิ. ๖๙; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๔) ร-การสฺส ปน ล-การํ กตฺวา เอวํ วุตฺตํ ยถา ‘‘ปลิพุโทฺธ’’ติ (จูฬนิ. ๑๕; มิ. ป. ๓.๖)ฯ โส จ จุราทิคณวเสน คติยนฺติ วุตฺตํ **“คจฺฉตี”**ติฯ อิมาย อุปมาย เจส สตฺตานํ สํสาโร อนุกฺกเมน ขียเตว, น วฑฺฒตีติ ปริจฺฉินฺนรูปตฺตาติ อิมมตฺถํ วิภาเวตีติ อาห **“สุเตฺต ขีเณ”**ติอาทิฯ **ตเตฺถวา**ติ ขียนฏฺฐาเนเยวฯ

อชิตเกสกมฺพลวาทวณฺณนา

๑๗๑. **ทินฺนน**ฺติ เทยฺยธมฺมสีเสน ทานเจตนาเยว วุตฺตาฯ ตํมุเขน จ ผลนฺติ ทเสฺสติ **“ทินฺนสฺส ผลาภาว”**นฺติ อิมินาฯ ทินฺนญฺหิ มุขฺยโต อนฺนาทิวตฺถุ, ตํ กถเมส ปฏิกฺขิปิสฺสติ ฯ เอส นโย **ยิฏฺฐํ หุต**นฺติ เอตฺถาปิฯ สพฺพสาธารณํ มหาทานํ **มหายาโคฯ** ปาหุนภาเวน กตฺตพฺพสกฺกาโร **ปาหุนกสกฺกาโรฯ ผล**นฺติ อานิสํสผลํ, นิสฺสนฺทผลญฺจฯ **วิปาโก**ติ สทิสผลํฯ จตุรงฺคสมนฺนาคเต ทาเน ฐานนฺตราทิปตฺติ วิย หิ อานิสํโส, **สงฺขพฺราหฺมณสฺส** ทาเน (ชา. ๑.๑๐.๓๙) ตาณลาภมตฺตํ วิย นิสฺสโนฺท, ปฏิสนฺธิสงฺขาตํ สทิสผลํ วิปาโกฯ **อยํ โลโก, ปรโลโก**ติ จ กมฺมุนา ลทฺธโพฺพ วุโตฺต ผลาภาวเมว สนฺธาย ปฏิกฺขิปนโตฯ ปจฺจกฺขทิโฏฺฐ หิ โลโก กถํ เตน ปฏิกฺขิโตฺต สิยาฯ **“สเพฺพ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺตี”**ติ อิมินา การณมาห,

ยตฺถ ยตฺถ ภวโยนิอาทีสุ ฐิตา อิเม สตฺตา, ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺติ, นิรุทยวินาสวเสน วินสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **เตสู**ติ มาตาปิตูสุฯ **ผลาภาววเสเนว วทติ,** น มาตาปิตูนํ, นาปิ เตสุ อิทานิ กริยมานสกฺการาสกฺการานมภาววเสน เตสํ โลเก ปจฺจกฺขตฺตาฯ ปุพฺพุฬฺสฺส วิย อิเมสํ สตฺตานํ อุปฺปาโท นาม เกวโล, น จวิตฺวา อาคมนปุพฺพโก อตฺถีติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘จวิตฺวา อุปฺปชฺชนกา สตฺตา นาม นตฺถี’’**ติฯ สมเณน นาม ยาถาวโต ชานเนฺตน กสฺสจิ อกเถตฺวา สญฺญเตน ภวิตพฺพํ, อญฺญถา อโหปุริสิกา นาม สิยาฯ กิญฺหิ ปโร ปรสฺส กริสฺสติ, ตถา จ อตฺตโน สมฺปาทนสฺส กสฺสจิ อวสฺสโย เอว น สิยา ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนโตติ อิมมตฺถํ สนฺธาย **‘‘เย อิมญฺจ…เป…. ปเวเทนฺตี’’**ติ อาหฯ อยํ อฎฺฐกถาวเสสโก อโตฺถฯ

จตูสุ มหาภูเตสุ นิยุโตฺต **จาตุมหาภูติโก,** อตฺถมตฺตโต ปน ทเสฺสตุํ **‘‘จตุมหาภูตมโย’’**ติ วุตฺตํฯ ยถา หิ มตฺติกาย นิพฺพตฺตํ ภาชนํ มตฺติกามยํ, เอวมยมฺปิ จตูหิ มหาภูเตหิ นิพฺพโตฺต จตุมหาภูตมโยติ วุจฺจติฯ **อชฺฌตฺติกปถวีธาตู**ติ สตฺตสนฺตานคตา ปถวีธาตุฯ **พาหิรปถวีธาตุ**นฺติ พหิทฺธา มหาปถวิํ, เตน ปถวีเยว กาโยติ ทเสฺสติฯ **อนุคจฺฉตี**ติ อนุพนฺธติฯ **อุภเยนาปี**ติ ปททฺวเยนปิฯ **อุเปติ อุปคจฺฉตี**ติ พาหิรปถวิกายโต ตเทกเทสภูตา ปถวี อาคนฺตฺวา อชฺฌตฺติกภาวปฺปตฺติ หุตฺวา สตฺตภาเวน สณฺฐิตา, สา จ มหาปถวี ฆฎาทิคตปถวี วิย อิทานิ ตเมว พาหิรํ ปถวิกายํ สมุทายภูตํ ปุน อุเปติ อุปคจฺฉติ, สพฺพโส เตน พาหิรปถวิกาเยน นิพฺพิเสสตํ เอกีภาวเมว คจฺฉตีติ อโตฺถฯ **อาปาทีสุปิ เอเสว นโย**ติ เอตฺถ ปชฺชุเนฺนน มหาสมุทฺทโต คหิตอาโป วิย วโสฺสทกภาเวน ปุนปิ มหาสมุทฺทํ, สูริยรํสิโต คหิตอินฺทคฺคิสงฺขาตเตโช วิย ปุนปิ สูริยรํสิํ, มหาวายุกฺขนฺธโต นิคฺคตมหาวาโต วิย ปุนปิ มหาวายุกฺขนฺธํ อุเปติ อุปคจฺฉตีติ ปริกปฺปนามเตฺตน ทิฎฺฐิคติกสฺส อธิปฺปาโยฯ

มนจฺฉฎฺฐานิ อินฺทฺริยานีติ มนเมว ฉฎฺฐํ เยสํ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายานํ, ตานิ อินฺทฺริยานิฯ **อากาสํ ปกฺขนฺทนฺติ** เตสํ วิสยภาวาติ วทนฺติฯ วิสยีคหเณน หิ วิสยาปิ คหิตา เอว โหนฺติฯ กถํ คณิตา มญฺจปญฺจมาติ อาห **‘‘มโญฺจ เจว…เป…. อโตฺถ’’**ติฯ อาฬาหนํ สุสานนฺติ อตฺถโต เอกํฯ **คุณาคุณปทานี**ติ คุณโทสโกฎฺฐาสานิฯ **สรีรเมว วา ปทานิ** ตํตํกิริยายปชฺชิตพฺพโตฯ **ปาราวตปกฺขิวณฺณานี**ติ ปาราวตสฺส นาม ปกฺขิโน วณฺณานิฯ **‘‘ปาราวตปกฺขวณฺณานี’’**ติ ปาโฐ, ปาราวตสกุณสฺส ปตฺตวณฺณานีติ อโตฺถฯ **ภสฺมนฺตา**ติ ฉาริกาปริยนฺตาฯ เตนาห **‘‘ฉาริกาวสานเมวา’’**ติฯ อาหุติสเทฺทเนตฺถ ‘‘ทินฺนํ ยิฎฺฐํ หุต’’นฺติ วุตฺตปฺปการํ ทานํ สพฺพมฺปิ คหิตนฺติ ทเสฺสติ **‘‘ปาหุนกสกฺการาทิเภทํ ทินฺนทาน’’**นฺติ อิมินา, วิรูเปกเสสนิเทฺทโส วา เอสฯ **อโตฺถ**ติ อธิปฺปายโต อโตฺถ สทฺทโต ตสฺส อนธิคมิตตฺตาฯ เอวมีทิเสสุฯ ทพฺพนฺติ มุยฺหนฺตีติ ทตฺตู, พาลปุคฺคลา, เตหิ **ทตฺตูหิฯ** กิํ วุตฺตํ โหตีติ อาห **‘‘พาลาเทนฺตี’’**ติอาทิฯ ปาฬิยํ ‘‘โลโก อตฺถี’’ติ มติ เยสํ เต **อตฺถิกา,** ‘‘อตฺถี’’ติ เจทํ เนปาติกปทํ, เตสํ วาโท อตฺถิกวาโท, ตํ **อตฺถิกวาทํฯ**

ตตฺถาติ เตสุ ยถาวุเตฺตสุ ตีสุ มิจฺฉาวาทีสุฯ **กมฺมํ ปฎิพาหติ** อกิริยวาทิภาวโตฯ **วิปากํ ปฎิพาหติ** สเพฺพน สพฺพํ อายติํ อุปฺปตฺติยา ปฎิกฺขิปนโตฯ **วิปากนฺ**ติ จ อานิสํสนิสฺสนฺทสทิสผลวเสน ติวิธมฺปิ วิปากํฯ **อุภยํ ปฎิพาหติ** สพฺพโส เหตุปฎิเสธเนเนว ผลสฺสาปิ ปฎิเสธิตตฺตาฯ **อุภย**นฺติ จ กมฺมํ วิปากมฺปิฯ โส หิ ‘‘อเหตู อปฺปจฺจยา สตฺตา สํกิลิสฺสนฺติ, วิสุชฺฌนฺติ จา’’ติ วทโนฺต กมฺมสฺส วิย วิปากสฺสาปิ สํกิเลสวิสุทฺธีนํ ปจฺจยตฺตาภาวโชตนโต ตทุภยํ ปฎิพาหติ นามฯ **วิปาโก ปฎิพาหิโต โหติ** อสติ กมฺมสฺมิํ วิปากาภาวโตฯ **กมฺมํ ปฎิพาหิตํ โหติ** อสติ วิปาเก กมฺมสฺส นิรตฺถกตาปตฺติโตฯ **อิตี**ติ วุตฺตตฺถนิทสฺสนํฯ **อตฺถโต**ติ ส

รูปโต, วิสุํ วิสุํ ตํตํทิฏฺฐิทีปกภาเวน ปาฬิยํ อาคตาปิ ตทุภยปฏิพาหกาวาติ อโตฺถฯ ปเจฺจกํ ติวิธทิฏฺฐิกา เอว เต อุภยปฏิพาหกตฺตาฯ **“อุภยปฺปฏิพาหกา”**ติ หิ เหตุวจนํ เหตุคพฺภตฺตา ตสฺส วิเสสนสฺสฯ **อเหตุกวาทา เจวา**ติอาทิ ปฏิญฺญาวจนํ ตปฺผลภาเวน นิจฺฉิตตฺตาฯ ตสฺมา วิปากปฏิพาหกตฺตา **นตฺถิกวาทา,** กมฺมปฏิพาหกตฺตา **อกิริยวาทา,** ตทุภยปฏิพาหกตฺตา **อเหตุกวาทา**ติ ยถาลาภํ เหตุผลตาสมฺพนฺโธ เวทิตโพฺพฯ โย หิ วิปากปฏิพาหเนน นตฺถิกทิฏฺฐิโก อุเจฺฉทวาที, โส อตฺถโต กมฺมปฏิพาหเนน อกิริยทิฏฺฐิโก, อุภยปฏิพาหเนน อเหตุกทิฏฺฐิโก จ โหติฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

“เย วา ปนา”ติอาทินา เตสมนุทิฏฺฐิกานํ นิยาโมกฺกนฺติวินิจฺฉโย วุโตฺตฯ ตตฺถ **เตส**นฺติ ปูรณาทีนํฯ **สชฺฌายนฺตี**ติ ตํ ทิฏฺฐิทีปกํ คนฺถํ ยถา ตถา เตหิ กตํ อุคฺคเหตฺวา ปฐนฺติฯ **วีมํสนฺตี**ติ ตสฺส อตฺถํ วิจาเรนฺติฯ **“เตส”**นฺติอาทิ วีมํสนาการทสฺสนํฯ ‘‘กโรโต…เป…. อุจฺฉิชฺชตี’’ติ เอวํ วีมํสนฺตานํ เตสนฺติ สมฺพนฺโธฯ **ตสฺมิํ อารมฺมเณ**ติ ยถาปริกปฺปิเต กมฺมผลาภาววาทิเก ‘‘กโรโต น กรียติ ปาป’’นฺติอาทิ นยปฺปวตฺตาย มิจฺฉาทสฺสนสงฺขาตาย ลทฺธิยา อารมฺมเณฯ **มิจฺฉาสติ สนฺติฏฺฐตี**ติ มิจฺฉาสติสงฺขาตา ลทฺธิสหคตา ตณฺหา สนฺติฏฺฐติฯ ‘‘กโรโต น กรียติ ปาป’’นฺติอาทิวเสน หิ อนุสฺสวูปลเทฺธ อเตฺถ ตทาการปริวิตกฺกเนหิ สวิคฺคเห วิย สรูปโต จิตฺตสฺส ปจฺจุปฏฺฐิเต จิรกาลปริจเยน ‘‘เอวเมต’’นฺติ นิชฺฌานกฺขมภาวูปคมเน, นิชฺฌานกฺขนฺติยา จ ตถา ตถา คหิเต ปุนปฺปุนํ ตเถว อาเสวนฺตสฺส พหุลีกโรนฺตสฺส มิจฺฉาวิตเกฺกน สมานียมานา มิจฺฉาวายามุปตฺถมฺภิตา อตํสภาวมฺปิ ‘‘ตํสภาว’’นฺติ คณฺหนฺตี มิจฺฉาลทฺธิสหคตา ตณฺหา มุสา วิตถํ สรณโต ปวตฺตนโต มิจฺฉาสตีติ วุจฺจติฯ **จตุรงฺคุตฺตรฏีกาย**มฺปิ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๓๐) เจส อโตฺถ วุโตฺตเยวฯ มิจฺฉาสงฺกปฺปาทโย วิย หิ มิจฺฉาสติ นาม ปาฏิเยโกฺก โกจิ ธโมฺม นตฺถิ, ตณฺหาสีเสน คหิตานํ จตุนฺนมฺปิ อกุสลกฺขนฺธานเมตํ อธิวจนนฺติ **มชฺฌิมาคมฏฺฐกถาย**มฺปิ **สเลฺลขสุตฺตวณฺณนายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘๓) วุตฺตํฯ

จิตฺตํ เอกคฺคํ โหตีติ ยถาสกํ วิตกฺกาทิปจฺจยลาเภน ตสฺมิํ อารมฺมเณ อวฏฺฐิตตาย อเนกคฺคตํ ปหาย เอกคฺคํ อปฺปิตํ วิย โหติ, จิตฺตสีเสน เจตฺถ มิจฺฉาสมาธิ เอว วุโตฺตฯ โส หิ ปจฺจยวิเสเสหิ ลทฺธภาวนาพโล อีทิเส ฐาเน สมาธานปติรูปกกิจฺจกโรเยว โหติ วาลวิชฺฌนาทีสุ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ชวนานิ ชวนฺตี**ติ อเนกกฺขตฺตุํ เตนากาเรน ปุพฺพภาคิเยสุ ชวนวาเรสุ ปวเตฺตสุ สนฺนิฏฺฐานภูเต สพฺพปจฺฉิเม ชวนวาเร สตฺต ชวนานิ ชวนฺติฯ **“ปฐมชวเน สเตกิจฺฉา โหนฺติ, ตถา ทุติยาทีสู”**ติ อิทํ ธมฺมสภาวทสฺสนเมว, น ปน ตสฺมิํ ขเณ เตสํ ติกิจฺฉา เกนจิ สกฺกา กาตุนฺติ ทสฺสนํ เตเสฺวว ฐตฺวา สตฺตมชวนสฺส อวสฺสมุปฺปชฺชมานสฺส นิวตฺติตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา, เอวํ ลหุปริวเตฺต จ จิตฺตวาเร โอวาทานุสาสน วเสน ติกิจฺฉาย อสมฺภวโตฯ เตนาห **“พุทฺธานมฺปิ อเตกิจฺฉา อนิวตฺติโน”**ติ ฯ **อริฏฺฐกณฺฏกสทิสา**ติ อริฏฺฐภิกฺขุกณฺฏกสามเณรสทิสา, เต วิย อเตกิจฺฉา อนิวตฺติโน มิจฺฉาทิฏฺฐิคติกาเยว ชาตาติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถาติ เตสุ ตีสุ มิจฺฉาทสฺสเนสุฯ **โกจิ เอกํ ทสฺสนํ โอกฺกมตี**ติ ยสฺส เอกสฺมิํเยว อภินิเวโส, อาเสวนา จ ปวตฺตา, โส เอกเมว ทสฺสนํ โอกฺกมติฯ **โกจิ เทฺว, โกจิ ตีณิปี**ติ ยสฺส ทฺวีสุ, ตีสุปิ วา อภินิเวโส, อาเสวนา จ ปวตฺตา, โส เทฺว , ตีณิปิ โอกฺกมติ, เอเตน ปน วจเนน ยา ปุเพฺพ ‘‘อิติ สเพฺพเปเต อตฺถโต อุภยปฺปฏิพาหกา’’ติอาทินา อุภยปฺปฏิพาหกตามุเขน ทีปิตา อตฺถโต สิทฺธา สพฺพทิฏฺฐิกตา, สา ปุพฺพภาคิยาฯ ยา ปน มิจฺฉตฺตนิยาโมกฺกนฺติภูตา, สา ยถาสกํ ปจฺจยสมุทาคมสิทฺธิโต ภินฺนารมฺมณานํ วิย วิเสสาธิคมานํ เอกชฺฌํ อนุปฺปตฺติยา อญฺญมญฺญํ อโพฺพกิณฺณา เอวาติ ทเสฺสติฯ **“เอกสฺมิํ โอกฺกเนฺตปี”**ติอาทินา ติสฺสนฺนมฺปิ ทิฏฺฐีนํ สมานสามตฺถิยตํ, สมานผลตญฺจ วิภาเวติฯ สคฺคาวรณาทินา เหตา สมานสามตฺถิยา

เจว สมานผลา จ, ตสฺมา ติโสฺสปิ เจตา เอกสฺส อุปฺปนฺนาปิ อโพฺพกิณฺณา เอว, เอกาย วิปาเก ทิเนฺน อิตรา ตสฺสา อนุพลปฺปทายิกาโยติ ทฏฺฐพฺพํฯ **“ปโตฺต สคฺคมคฺคาวรณเญฺจ วา”**ติอาทึ วตฺวา **“อภโพฺพ”**ติอาทินา ตเทวตฺถํ อาวิกโรติฯ **โมกฺขมคฺคาวรณ**นฺติ นิพฺพานปถภูตสฺส อริยมคฺคสฺส นิวารณํฯ **ปเควา**ติ ปฏิเกฺขปเตฺถ นิปาโต, โมกฺขสงฺขาตํ ปน นิพฺพานํ คนฺตุํ กา นาม กถาติ อโตฺถฯ อปิจ **ปเควา**ติ ปา เอว, ปฐมตรเมว โมกฺขํ คนฺตุมภโพฺพ, โมกฺขคมนโตปิ ทูรตรเมวาติ วุตฺตํ โหติฯ เอวมญฺญตฺถาปิ ยถารหํฯ

“วฏฺฏขาณุ นาเมส สโตฺต”ติ อิทํ วจนํ เนยฺยตฺถเมว, น นีตตฺถํฯ ตถา หิ วุตฺตํ **ปปญฺจสูทนิยํ** นาม **มชฺฌิมาคมฏฺฐกถายํ** ‘‘กิํ ปเนส เอกสฺมิํเยว อตฺตภาเว นิยโต โหติ, อุทาหุ อญฺญสฺมิมฺปีติ? เอกสฺมิํเยว นิยโต, อาเสวนวเสน ปน ภวนฺตเรปิ ตํ ตํ ทิฏฺฐิํ โรเจติเยวา’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๐๓)ฯ อกุสลญฺหิ นาเมตํ อพลํ ทุพฺพลํ, น กุสลํ วิย สพลํ มหาพลํ, ตสฺมา ‘‘เอกสฺมิํเยว อตฺตภาเว นิยโต’’ติ ตตฺถ วุตฺตํฯ อญฺญถา สมฺมตฺตนิยาโม วิย มิจฺฉตฺตนิยาโมปิ อจฺจนฺติโก สิยา, น จ อจฺจนฺติโกฯ ยเทวํ วฏฺฏขาณุโชตนา กถํ ยุเชฺชยฺยาติ อาห ‘‘อาเสวนวเสนา’’ติอาทิ, ตสฺมา ยถา **สตฺตงฺคุตฺตรปาฬิยํ** ‘‘สกิํ นิมุโคฺคปิ นิมุโคฺค เอว พาโล’’ติ [อ. นิ. ๗.๑๕ (อตฺถโต สมานํ)] วุตฺตํ, เอวํ วฏฺฏขาณุโชตนาปิ วุตฺตาฯ ยาทิเส หิ ปจฺจเย ปฏิจฺจ อยํ ตํ ตํ ทสฺสนํ โอกฺกโนฺต, ปุน กทาจิ ตปฺปฏิปเกฺข ปจฺจเย ปฏิจฺจ ตโต สีสุกฺขิปนมสฺส น โหตีติ น วตฺตพฺพํฯ ตสฺมา ตตฺถ, (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๐๒) อิธ จ อฏฺฐกถายํ **“เอวรูปสฺส หิ เยภุเยฺยน ภวโต วุฏฺฐานํ นาม นตฺถี”**ติ เยภุยฺยคฺคหณํ กตํ, อิติ อาเสวนวเสน ภวนฺตเรปิ ตํตํทิฏฺฐิยา โรจนโต เยภุเยฺยนสฺส ภวโต วุฏฺฐานํ นตฺถีติ กตฺวา วฏฺฏขาณุโก นาเมส ชาโต, น ปน มิจฺฉตฺตนิยามสฺส อจฺจนฺติกตายาติ นีหริตฺวา ญาตพฺพตฺถตาย เนยฺยตฺถมิทํ, น นีตตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยํ สนฺธาย **อภิธเมฺม**ปิ ‘‘อรหา, เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺติ, เต รูปกฺขนฺธญฺจ น ปริชานนฺติ, เวทนากฺขนฺธญฺจ น ปริชานิสฺสนฺตี’’ติอาทิ (ยม. ๑.ขนฺธยมก ๒๑๐) วุตฺตํฯ **ปถวิโคปโก**ติ ยถาวุตฺตการเณน ปถวิปาลโกฯ ตทตฺถํ สมเตฺถตุํ **“เยภุเยฺยนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เอวํ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา ปรมสาวชฺชานุสาเรน โสตูนํ สติมุปฺปาเทโนฺต **“ตสฺมา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอวํ สํสารขาณุภาวสฺสาปิ ปจฺจโย อปณฺณกชาโต, ตสฺมา ปริวเชฺชยฺยาติ สมฺพโนฺธฯ **อกลฺยาณชน**นฺติ กลฺยาณธมฺมวิรหิตชนํ อสาธุชนํฯ **อาสีวิส**นฺติ อาสุมาคตหลาหลํฯ **ภูติกาโม**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถานํ วเสน อตฺตโน คุเณหิ วุฑฺฒิกาโมฯ **วิจกฺขโณ**ติ ปญฺญาจกฺขุนา วิวิธตฺถสฺส ปสฺสโก, ธีโรติ อโตฺถฯ

ปกุธกจฺจายนวาทวณฺณนา

๑๗๔. ‘‘อกฏา’’ติ เอตฺถ ต-การสฺส ฏ-การาเทโสติ อาห **“อกตา”**ติ, สเมน, วิสเมน วา เกนจิปิ เหตุนา อกตา, น วิหิตาติ อโตฺถฯ ตถา **อกฏวิธา**ติ เอตฺถาปิฯ นตฺถิ กตวิโธ กรณวิธิ เอเตสนฺติ **อกฏวิธาฯ** ปททฺวเยนาปิ โลเก เกนจิ เหตุปจฺจเยน เนสํ อนิพฺพตฺตภาวํ ทเสฺสติฯ เตนาห **“เอวํ กโรหี”**ติอาทิฯ **อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตา**ติ กสฺสจิ อิทฺธิมโต เจโตวสิปฺปตฺตสฺส ปุคฺคลสฺส, เทวสฺส, อิสฺสราทิโน จ อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตาฯ **อนิมฺมาปิตา**ติ กสฺสจิ อนิมฺมาปิตาฯ กามํ สทฺทโต ยุตฺตํ, อตฺถโต จ ปุริเมน สมานํ, ตถาปิ ปาฬิยมฏฺฐกถายญฺจ อนาคตเมว อคเหตพฺพภาเว การณนฺติ ทเสฺสติ **“ตํ เนว ปาฬิย”**นฺติอาทินาฯ

พฺรหฺมชาลสุตฺตสํวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐) **วุตฺตตฺถเมวฯ** อิทเมตฺถ โยชนามตฺตํ – วญฺฌาติ หิ วญฺฌปสุวญฺฌตาลาทโย วิย อผลา กสฺสจิ อชนกา, เตน ปถวิกายาทีนํ รูปาทิชนกภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ รูปสทฺทาทโย หิ ปถวิกายาทีหิ อปฺปฏิพทฺธวุตฺติกาติ ตสฺส ลทฺธิฯ

ปพฺพตสฺส กูฏมิว ฐิตาติ **กูฏฏฺฐา,** ยถา ปพฺพตกูฏํ เกนจิ อนิพฺพตฺติตํ กสฺสจิ จ อนิพฺพตฺตกํ, เอวเมเตปิ สตฺตกายาติ อธิปฺปาโยฯ ยมิทํ ‘‘พีชโต องฺกุราทิ ชายตี’’ติ วุจฺจติ, ตํ วิชฺชมานเมว ตโต นิกฺขมติ, น อวิชฺชมานํ, อิตรถา อญฺญโตปิ อญฺญสฺส อุปลทฺธิ สิยา, เอวเมเตปิ สตฺตกายา, ตสฺมา **เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิตา**ติฯ **ฐิตตฺตา**ติ นิพฺพิการภาเวน สุปฺปติฏฺฐิตตฺตาฯ **น จลนฺตี**ติ น วิการมาปชฺชนฺติฯ วิการาภาวโต หิ เตสํ สตฺตนฺนํ กายานํ เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิตตา, อนิญฺชนญฺจ อตฺตโน ปกติยา อวฏฺฐานเมวฯ เตนาห **‘‘น วิปริณมนฺตี’’**ติฯ **ปกติ**นฺติ สภาวํ ฯ อวิปริณาม ธมฺมตฺตา เอว **น อญฺญมญฺญํ อุปหนนฺติฯ** สติ หิ วิการมาปาเทตพฺพภาเว อุปฆาตกตา สิยา, ตถา อนุคฺคเหตพฺพภาเว สติ อนุคฺคาหกตาปีติ ตทภาวํ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ **‘‘นาล’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ปถวีเยว กาเยกเทสตฺตา **ปถวิกาโย** ยถา ‘‘สมุโทฺท ทิโฏฺฐ’’ติ, **ปถวิสมูโห วา** กาย สทฺทสฺส สมูหวาจกตฺตา ยถา ‘‘หตฺถิกาโย’’ติฯ ชีวสตฺตมานํ กายานํ นิจฺจตาย นิพฺพิการภาว โต น หนฺตพฺพตา, น ฆาเตตพฺพตา จ, ตสฺมา เนว โกจิ หนฺตา, ฆาเตตา วา อตฺถีติ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ **‘‘สตฺตนฺนํ เตฺวว กายาน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ยทิ โกจิ หนฺตา นตฺถิ, กถํ เตสํ สตฺถปฺปหา โรติ ตตฺถ โจทนายาห **‘‘ยถา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **สตฺตนฺนํ เตฺววา**ติ สตฺตนฺนเมวฯ **อิติ**สโทฺท เหตฺถ นิปาตมตฺตํฯ **ปหต**นฺติ ปหริตํฯ เอกโตธาราทิกํ **สตฺถํฯ** อนฺตเรเนว ปวิสติ, น เตสุฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – **เกวลํ** ‘‘อหํ อิมํ ชีวิตา โวโรเปมี’’ติ เตสํ ตถา **สญฺญามตฺตเมว,** หนนฆาตนาทิ ปน ปรมตฺถโต นเตฺถว กายานํ อวิโกปนียภาวโตติฯ

นิคณฺฐนาฏปุตฺตวาทวณฺณนา

๑๗๗. จตฺตาโร ยามา ภาคา จตุยามํ, จตุยามํ เอว **จาตุยามํฯ** ภาคโตฺถ หิ อิธ **ยาม**-ส โทฺท ยถา ‘‘รตฺติยา ปฐโม ยาโม’’ติ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๖๘)ฯ โส ปเนตฺถ ภาโค สํวรลกฺขิโตติ อาห **‘‘จตุโกฏฺฐาเสน สํวเรน สํวุโต’’**ติ, สํยมโตฺถ วา **ยาม**สโทฺท ยมนํ สญฺญมนํ ยาโมติ กตฺวาฯ ‘‘ยตโตฺต’’ติอาทีสุ วิย หิ อนุปสโคฺคปิ สอุปสโคฺค วิย สญฺญมตฺถวาจโก, โส ปน จ ตูหิ อาการเรหีติ อาห **‘‘จตุโกฏฺฐาเสน สํวเรนา’’**ติฯ อาการโร โกฏฺฐาโสติ หิ อตฺถโต เอกํฯ วาริโต สพฺพวาริ ยสฺสายํ **สพฺพวาริวาริโต** ยถา ‘‘อคฺยาหิโต’’ติฯ เตนาห **‘‘วาริตสพฺพอุท โก’’**ติฯ วาริสเทฺทน เจตฺถ วาริปริโภโค วุโตฺต ยถา ‘‘รตฺตูปรโต’’ติฯ ปฏิกฺขิโตฺต สพฺพสีโตท โก ตปฺปริโภโค ยสฺสาติ ตถาฯ **ตนฺ**ติ สีโตทกํฯ **สพฺพวาริยุโตฺต**ติ สํวรลกฺขณมตฺตํ กถิตํฯ **สพฺพวาริธุโต**ติ ปาปนิชฺชรลกฺขณํฯ **สพฺพวาริผุโฏ**ติ กมฺมกฺขยลกฺขณนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺส โนฺต **‘‘สเพฺพนา’’**ติอาทิมาห, **สเพฺพน ปาปวารเณน ยุโตฺต**ติ หิ สพฺพปฺปกาเรน สํวรลกฺขเณน ปาปวารเณน สมนฺนาคโตฯ **ธุตปาโป**ติ สเพฺพน นิชฺชรลกฺขเณน ปาปวารเณน วิธุตปาโปฯ **ผุโฏฺฐ**ติ อฏฺฐนฺนมฺปิ กมฺมานํ เขปเนน โมกฺขปฺปตฺติยา กมฺมกฺขยลกฺขเณน สเพฺพน ปาปวารเณน ผุโฏฺฐ, ตํ ปตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ ‘‘เทฺวเยว คติโย ภวนฺติ, อนญฺญา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๘; ๒.๓๔; ๓.๑๙๙, ๒๐๐; ม. นิ. ๒.๓๘๔, ๓๙๘) วิย คมุสโทฺท นิฏฺฐานโตฺถติ วุตฺตํ **‘‘โกฏิปฺปตฺตจิโตฺต’’**ติ, โมกฺขาธิคเมน อุตฺตมมริยาทปฺปตฺตจิโตฺตติ อโตฺถฯ กายาทีสุ อินฺทฺริเยสุ สํยเมตพฺพสฺส อภาวโต **สํยตจิโตฺตฯ** อตีเต เหตฺถ ต-สโทฺทฯ สํยเมตพฺพสฺส อว เสสสฺส อภาวโต **สุปฺปติฏฺฐิตจิโตฺตฯ กิญฺจิ สาสนานุโลม**นฺติ ปาปวารณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อสุทฺธลทฺธิตายา**ติ ‘‘อตฺถิ ชีโว, โส จ สิยา นิโจฺจ, สิยา อนิโจฺจ’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๗๗)ฯ เอว มาทิมลีนลทฺธิตายฯ **สพฺพา**ติ กมฺมปกติวิภาคาทิวิสยาปิ สพฺพา นิชฺฌานกฺขนฺติโยฯ **ทิฏฺฐิเย วา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิโย เอว ชาตาฯ

สญฺจยเพลฏฺฐปุตฺตวาทวณฺณนา

๑๗๙-๑๘๑. อมราวิกฺขเป วุตฺตนโย เอวาติ พฺรหฺมชาเล อมราวิกฺขปวาทวณฺณ นายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๑) วุตฺตนโย เอวฯ กสฺมา? วิกฺขปพฺยากรณภาวโต, ตเถว จ ตตฺถ วิ เกฺขปวาทสฺส อาคตตฺตาฯ

ปฐมสนฺทิฏฺฐิกสามญฺญผลวณฺณนา

๑๘๒. ปีเฬตฺวาติ เตลยเนฺตน อุปฺปีเฬตฺวา, อิมินา รโญฺญ อาโภคมาหฯ วทโต หิ อา โภควเสน สพฺพตฺถ อตฺถนิจฺฉโยฯ อฏฺฐกถาจริยา จ ตทาโภคญฺญู, ปรมฺปราภตตฺถสฺสาวิโรธิ โน จ, ตสฺมา สพฺพตฺถ ยถา ตถา วจโนกาสลทฺธภาวมเตฺตน อโตฺถ น วุโตฺต, อถ โข เตสํ วตฺตุ มิจฺฉิตวเสนาติ คเหตพฺพํ, เอวญฺจ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ อตฺถุทฺธาราทิวเสน อตฺถวิเวจนา กตาติฯ

๑๘๓. ยถา เต รุเจฺจยฺยาติ อิทานิ มยา ปุจฺฉิยมาโน อโตฺถ ยถา ตว จิเตฺต รุเจฺจยฺย, ตยา จิเตฺต รุเจฺจถาติ อโตฺถฯ กมฺมเตฺถ เหตํ กิริยาปทํฯ มยา วา ทานิ ปุจฺฉิยมานมตฺถํ ตว สมฺปทานภูตสฺส โรเจยฺยาติปิ วฏฺฏติฯ ฆรทาสิยา กุจฺฉิสฺมึ ชาโต **อโนฺตชาโตฯ** ธเนน กีโต **ธนกฺกีโตฯ** พนฺธคฺคาหคหิโต **กรมรานีโตฯ** สามเมว เยน เกนจิ เหตุนา ทาสภาวมุปคโต **สามํทาสโพฺยปคโตฯ สาม**นฺติ หิ สยเมวฯ **ทาสพฺย**นฺติ ทาสภาวํฯ โกจิ ทาโสปิ สมาโน อลโส กมฺมํ อกโรโนฺต ‘‘กมฺมกาโร’’ติ น วุจฺจติ, โส ปน น ตถาภูโตติ วิเสสนเมตนฺติ อาห **‘‘อนลโส’’**ติอาทิฯ **ทูรโต**ติ ทูรเทสโต อาคตํฯ **ปฐมเมวา**ติ อตฺตโน อาสนฺนตรฏฺฐานุปสงฺ กมนโต ปเคว ปุเรตรเมวฯ **อุฏฺฐหตี**ติ คารววเสน อุฏฺฐหิตฺวา ติฏฺฐติ, ปจฺจุฏฺฐาตีติ วา อโตฺถฯ **ปจฺฉา**ติ สามิกสฺส นิปชฺชาย ปจฺฉาฯ **สยนโต อวุฏฺฐิเต**ติ รตฺติยา วิภายนเวลาย เสยฺยโต อวุฏฺฐิเตฯ **ปจฺจูสกาลโต**ติ อตีตรตฺติยา ปจฺจูสกาลโต ฯ **ยาว สามิโน รตฺตึ นิโทฺทกฺกมน**นฺ ติ อปราย ภาวินิยา รตฺติยา ปโทสเวลายํ ยาว นิโทฺทกฺกมนํฯ ยา อตีตรตฺติยา ปจฺจูสเวลา, ภา วินิยา จ ปโทสเวลา, เอตฺถนฺตเร สพฺพกิจฺจํ กตฺวา ปจฺฉา นิปตตีติ วุตฺตํ โหติฯ **กึ การเมวา**ติ กึ กรณียเมว กินฺติ ปุจฺฉาย กาตพฺพโต, ปุจฺฉิตฺวา กาตพฺพเวยฺยาวจฺจนฺติ อโตฺถฯ ปฏิสฺสเวเนว สมีปจาริตา วุตฺตาติ อาห **‘‘ปฏิสฺสุณโนฺต วิจรตี’’**ติฯ ปฏิกุทฺธํ มุขํ โอโลเกตุํ น วิสหตีติปิ ทเสฺสติ **‘‘ตุฏฺฐปหฏฺฐ’’**นฺติ อิมินาฯ

เทโว วิยาติ อาธิปจฺจปริวาราทิสมนฺนาคโต ปธานเทโว วิย, เตน มเญฺญ-สโทฺท อิธ อุ ปมโตฺถติ ญาเปติ ยถา ‘‘อกฺขาหตํ มเญฺญ อฏฺฐาสิ รโญฺญ มหาสุทสฺสนสฺส อเนฺตปุรํ อุปโสภ ยมาน’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๒๔๕)ฯ **โส วตสฺสาห**นฺติ เอตฺถ โส วต อสฺสํ อหนฺติ ปทเจฺฉโท, โส ราชา วิย อหมฺปิ ภเวยฺยํฯ เกนาติ เจ? ยทิ ปุญฺญานิ กเรยฺยํ, เตนาติ อโตฺถติ อาห **‘‘โส วต อห’’**นฺติอาทิฯ **วต**สโทฺท อุปมายํฯ เตนาห **‘‘เอวรูโป’’**ติฯ **ปุญฺญานี**ติ อุฬารตรํ ปุญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํ อญฺญทา กตปุญฺญโต อุฬาราย ปพฺพชฺชาย อธิเปฺปตตฺตาฯ **‘‘โส วตสฺสาย’’**นฺ ติปิ ปาเฐ โส ราชา วิย อยํ อหมฺปิ อสฺสํฯ กถํ? ‘‘ยทิ ปุญฺญานิ กเรยฺย’’นฺติ อตฺถสมฺภวโต **‘‘อย เมวโตฺถ’’**ติ วุตฺตํฯ **อสฺส**นฺติ หิ อุตฺตมปุริสโยเค อหํ-สโทฺท อปฺปยุโตฺตปิ อยํ-สเทฺทน ปราม สนโต ปยุโตฺต วิย โหติฯ โส อหํ เอวรูโป อสฺสํ วต, ยทิ ปุญฺญานิ กเรยฺยนฺติ ปฐมปาฐสฺส อตฺ ถมิจฺฉนฺติ เกจิฯ เอวํ สติ ทุติยปาเฐ ‘‘อยเมวโตฺถ’’ติ อวตฺตโพฺพ สิยา ตตฺถ อยํ-สเทฺทน อหํ- สทฺทสฺส ปรามสนโต, ‘‘โส’’ติ จ ปรามสิตพฺพสฺส อญฺญสฺส สมฺภวโตฯ **ยน**ฺติ ทานํฯ **สตภา คมฺปี**ติ สตภูตํ ภาคมฺปิ, รญฺญา ทินฺนทานํ สตธา กตฺวา ตตฺถ เอกภาคมฺปีติ วุตฺตํ โหติฯ **ยาว ชีวํ น สกฺขิสฺสามิ ทาตุ**นฺติ ยาวชีวํ ทานตฺถาย อุสฺสาหํ กโรโนฺตปิ สตภาคมตฺตมฺปิ ทาตุํ น สกฺขิสฺสามิ, ตสฺมา ปพฺพชิสฺสามีติ ปพฺพชฺชายํ อุสฺสาหํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **‘‘ยํนูนา’’**ติ นิปาโต ปริวิตกฺกนเตฺถติ วุตฺตํ **‘‘เอวํ จินฺตนภาว’’**นฺติฯ

กาเยน ปิหิโตติ กาเยน สํวริตพฺพสฺส กายทฺวาเรน ปวตฺตนกสฺส ปาปธมฺมสฺส สํวรณวเสน ปิทหิโตฯ อุสฺสุกฺกวจนวเสน ปนโตฺถ วิหเรยฺย-ปเทน สมฺพชฺฌิตพฺพตฺตาติ อาห **"อกุสลปเวสนทฺวารํ ถเกตฺวา"**ติฯ หุตฺวาติ หิ เสโสฯ **อกุสลปเวสนทฺวาร**นฺติ จ กายกมฺมภูตานมกุสลานํ ปเวสนภูตํ กายวิญฺญตฺติสงฺขาตํ ทฺวารํฯ **เสสปททฺวเยปี**ติ "วาจาย สํวุโต, มนสา สํวุโต"ติ ปททฺวเยปิฯ **ฆาสจฺฉาทเนน ปรมตายา**ติ ฆาสจฺฉาทนปริเยสเน สเลฺลขวเสน ปรมตาย, อุกฺกฏฺฐภาเว วา สณฺฐิโต ฆาสจฺฉาทนมตฺตเมว ปรมํ ปมาณํ โกฏิ เอตสฺส , น ตโต ปรํ กิญฺจิ อามิสชาตํ ปริเยสติ, ปจฺจาสิสติ จาติ **ฆาสจฺฉาทนปรโม,** ตสฺส ภาโว **ฆาสจฺฉาทนปรมตา**ติปิ อฏฺฐกถามุตฺตโก นโยฯ ฆสิตโพฺพ อสิตโพฺพติ ฆาโส, อาหาโร, อาภุโส ฉาเทติ ปริทหติ เอเตนาติ **อจฺฉาทนํ,** นิวาสนํ, อปิจ ฆสนํ **ฆาโส,** อาภุโส ฉาทียเต **อจฺฉาทน**นฺติปิ ยุชฺชติฯ **เอตทตฺถมฺปี**ติ ฆาสจฺฉาทนตฺถายาปิฯ **อเนสน**นฺติ เอกวีสติวิธมฺปิ อนนุรูปเมสนํฯ

วิเวกฏฺฐกายานนฺติ คณสงฺคณิกโต ปวิวิเตฺต ฐิตกายานํ, สมฺพนฺธีภูตานํ กายวิเวโกติ สมฺพโนฺธฯ **เนกฺขมฺมาภิรตาน**นฺติ ฌานาภิรตานํฯ **ปรมโวทานปฺปตฺตาน**นฺติ ตาย เอว ฌานาภิรติยา ปรมํ อุตฺตมํ โวทานํ จิตฺตวิสุทฺธึ ปตฺตานํฯ **นิรุปธีน**นฺติ กิเลสูปธิอภิสงฺขารูปธีหิ อจฺจนฺตวิคตานํฯ วิสงฺขารํ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตทธิคมเนตา **วิสงฺขารคตา,** อรหโนฺต, เตสํฯ **"เอวํ วุเตฺต"**ติ อิมินา **มหานิเทฺทเส** (มหานิ. ๗, ๙) อาคตภาวํ ทเสฺสติฯ เอตฺถ จ ปฐโม วิเวโก อิตเรหิ ทฺวีหิ วิเวเกหิ สหาปิ วตฺตโพฺพ อิตเรสุ สิเทฺธสุ ตสฺสาปิ สิชฺฌนโต, วินา จ ตสฺมึ สิเทฺธปิ อิตเร สมสิชฺฌนโตฯ ตถา ทุติโยปิฯ ตติโย ปน อิตเรหิ สเหว วตฺตโพฺพฯ น วินา อิตเรสุ สิเทฺธสุเยว ตสฺส สิชฺฌนโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **"คณสงฺคณิกํ ปหายา"**ติอาทิ ตทธิปฺปายวิภาวนํฯ ตตฺถ คเณ ชนสมาคเม สนฺนิปตนํ **คณสงฺคณิกา,** ตํ **ปหายฯ กาเยน เอโก วิหรติ** วิจรติ ปุคฺคลวเสน อสหายตฺตาฯ จิเตฺต กิเลสานํ สนฺนิปตนํ **จิตฺตกิเลสสงฺคณิกา,** ตํ **ปหายฯ เอโก วิหรติ** กิเลสวเสน อสหายตฺตาฯ มคฺคสฺส เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา, โคตฺรภุอาทีนญฺจ อารมฺมณกรณมตฺตตฺตา น เตสํ วเสน สาติสยา นิพฺพุติสุขสมฺผุสนา, ผลสมาปตฺตินิโรธสมาปตฺติวเสน ปน สาติสยาติ อาห **"ผลสมาปตฺตึ วา นิโรธสมาปตฺตึ วา"**ติฯ ผลปริโยสาโน หิ นิโรโธฯ **ปวิสิตฺวา**ติ สมาปชฺชนวเสน อโนฺตกตฺวาฯ **นิพฺพานํ ปตฺวา**ติ เอตฺถ อุสฺสุกฺกวจนเมตํ อารมฺมณกรเณน, จิตฺตเจตสิกานํ นิโรเธน จ นิพฺพุติปชฺชนสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **โจทนเตฺถ**ติ ชานาเปตุํ อุสฺสาหกรณเตฺถฯ

๑๘๔. **อภิหริตฺวา**ติ อภิมุขภาเวน เนตฺวาฯ **น**นฺติ ตถา ปพฺพชฺชาย วิหรนฺตํฯ **อภิหาโร**ติ นิมนฺตนวเสน อภิหรณํฯ "จีวราทีหิ ปโยชนํ สาเธสฺสามี"ติ วจนเสเสน โยชนาฯ ตถา "เยน โตฺถ, ตํ วเทยฺยาถา"ติฯ **จีวราทิเวกลฺล**นฺติ จีวราทีนํ ลูขตาย วิกลภาวํฯ **ตทุภยมฺปี**ติ ตเทว อภิหารทฺวยมฺปิฯ **สปฺปาย**นฺติ สพฺพเคลญฺญาปหรณวเสน อุปการาวหํฯ ภาวิโน อนตฺถสฺส อชนนวเสน ปริปาลนํ รกฺขาคุตฺติฯ ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ปน อนตฺถสฺส นิเสธวเสน ปริปาลนํ อาวรณคุตฺติฯ กิมตฺถิยํ "ธมฺมิก'นฺติ วิเสสนนฺติ อาห **"สา ปเนสา"**ติอาทิฯ **วิหารสีมายา**ติ อุปจารสีมาย, ลาภสีมาย วาฯ

๑๘๕. เกวโล ยทิ-เอวํ-สโทฺท ปุเพฺพ วุตฺตตฺถาเปกฺขโกติ วุตฺตํ **"ยทิ ตว ทาโส"**ติ อาทิฯ **เอวํ สเนฺต**ติ เอวํ ลพฺภมาเน สติฯ ทุติยํ อุปาทาย ปฐมภาโว, ตสฺมา "ปฐม"นฺติ ภณโนฺต อญฺญสฺสาปิ อตฺถิตํ ทีเปติฯ ตเทว จ การณํ กตฺวา ราชาปิ เอวมาหาติ ทเสฺสตุํ **"ปฐมนฺติ ภณโนฺต"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตเนวา**ติ ปฐมสเทฺทน อญฺญสฺสาปิ อตฺถิตาทีปเนเนวฯ

ทุติยสนฺทิฏฺฐิกสามญฺญผลวณฺณนา

๑๘๖. **กสตี**ติ วิเลขติ กสึ กโรติฯ **คหปติโก**ติ เอตฺถ **ก**-สโทฺท อปฺปโตฺถติ วุตฺตํ **“เอก เคหมเตฺต เชฏฺฐโก”**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – คหสฺส ปติ **คหปติ,** ขุทฺทโก คหปติ **คหปติโก** เอกสฺมิเญฺญว เคหมเตฺต เชฏฺฐกตฺตาติ, ขุทฺทกภาโว ปนสฺส เคหวเสเนวาติ กตฺวา ‘‘เอกเคหมเตฺต’’ติ วุตฺตํฯ เตน หิ อเนกกุลเชฏฺฐกภาวํ ปฏิกฺขิปติ, คหํ, เคหนฺติ จ อตฺถโต สมานเมวฯ **กร**สโทฺท พลิมฺหีติ วุตฺตํ **“พลิสงฺขาต”**นฺติฯ **กโรตี**ติ อภินิปฺผาเทติ สมฺปาเทติฯ **วเฑฺฒตี**ติ อุปรูปริ อุปฺปาทเนน มหนฺตํ สนฺนิจยํ กโรติฯ

กสฺมา ตทุภยมฺปิ วุตฺตนฺติ อาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ อปฺปมฺปิ ปหาย ปพฺพชิตุํ ทุกฺกรนฺติ ทสฺสนญฺจ ปเคว มหนฺตนฺติ วิญฺญาปนตฺถํฯ เอสา หิ กถิกานํ ปกติ, ยทิทํ เยน เกนจิ ปกาเรน อตฺถนฺตรวิญฺญาปนนฺติฯ อปฺปมฺปิ ปหาย ปพฺพชิตุํ ทุกฺกรภาโว ปน มชฺฌิมนิกาเย มชฺฌิมปณฺณาสเก **ลฏุกิโกปมสุเตฺตน** (ม. นิ. ๒.๑๔๘ อาทโย) ทีเปตโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ ‘‘เสยฺยถาปิ อุทายิ ปุริโส ทลิโทฺท อสฺสโก อนาฬฺหิโย, ตสฺส’สฺส เอกํ อคารกํ โอลุคฺควิลุคฺคํ กากาติทายึ นปรมรูปํ, เอกา ขโฬปิกา โอลุคฺควิลุคฺคา นปรมรูปา’’ติ วิตฺถาโรฯ ยทิ อปฺปมฺปิ โภคํ ปหาย ปพฺพชิตุํ ทุกฺกรํ, กสฺมา ทาสวาเรปิ โภคคฺคหณํ น กตนฺติ อาห **“ทาสวาเร ปนา”**ติอาทิฯ **อตฺตโนปิ อนิสฺสโร**ติ อตฺตานมฺปิ สยมนิสฺสโรฯ ยถา จ ทาสสฺส โภคาปิ อโภคาเยว ปรายตฺตภาวโต, เอวํ ญาตโยปีติ ทาสวาเร ญาติปริวฏฺฏคฺคหณมฺปิ น กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปริวฏฺฏติ ปรมฺปรภาเวน สมนฺตโต อาวฏฺฏตีติ **ปริวโฏฺฏ,** ญาติเยวฯ เตนาห **“ญาติเยว ญาติปริวโฏฺฏ”**ติฯ

ปณีตตรสามญฺญผลวณฺณนา

๑๘๙. **ต**นฺติ ยถา ทาสวาเร ‘‘เอวเมวา’’ติ วุตฺตํ, น ตถา อิธ กสฺสกวาเร, ตทวจนํ กสฺมาติ อนุยุเญฺชยฺย เจติ อโตฺถฯ **เอวเมวาติ วุจฺจมาเน**ติ ยถา ปฐมทุติยานิ สามญฺญผลานิ ปญฺญตฺตานิ, ตถาเยว ปญฺญเปตุํ สกฺกา นุ โขติ วุเตฺตฯ **เอวรูปาหี**ติ ยถาวุตฺตทาสกสฺสกูปมาสทิสาหิ อุปมาหิฯ **สามญฺญผลํ ทีเปตุํ ปโหติ** อนนฺตปฏิภานตาย วิจิตฺตนยเทสนภาวโตฯ **ตตฺถา**ติ เอวํ ทีปเนฯ **ปริยนฺตํ นาม นตฺถิ** อนนฺตนยเทสนภาวโต, สวเน วา อสโนฺตสเนน ภิโยฺย ภิโยฺย โสตุกามตาชนนโต โสตุกามตาย ปริยนฺตํ นาม นตฺถีติ อโตฺถฯ **ตถาปี**ติ ‘‘เทสนาย อุตฺตรุตฺตราธิกนานานยวิจิตฺตภาเว สติปี’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๘๙) อาจริเยน วุตฺตํ, สติปิ เอวํ อปริยนฺตภาเวติปิ ยุชฺชติฯ อนุมานญาเณน **จิเนฺตตฺวาฯ อุปริ วิเสส**นฺติ ตํ ฐเปตฺวา ตทุปริ วิเสสเมว สามญฺญผลํ **ปุจฺฉโนฺตฯ** กสฺมาติ อาห **“สวเน”**ติอาทิฯ เอเตน อิมมตฺถํ ทีเปติ – อเนกตฺถา สมานาปิ สทฺทา วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกาเยว ตํตทตฺถทีปกาติฯ

สาธุกํ สาธูติ เอกตฺถเมตํ สาธุสทฺทเสฺสว ก-กาเรน วเฑฺฒตฺวา วุตฺตตฺตาฯ เตเนว หิ สาธุกสทฺทสฺสตฺถํ วทเนฺตน สาธุสโทฺท อตฺถุทฺธารวเสน อุทาหโฏฯ เตน จ นนุ สาธุกสทฺทเสฺสว อตฺถุทฺธาโร วตฺตโพฺพ, น สาธุสทฺทสฺสาติ โจทนา นิเสธิตาฯ **อายาจเน**ติ อภิมุขํ ยาจเน, อภิปตฺถนายนฺติ อโตฺถฯ **สมฺปฏิจฺฉเน**ติ ปฏิคฺคหเณฯ **สมฺปหํสเน**ติ สํวิชฺชมานคุณวเสน หํสเน โตสเน, อุทคฺคตากรเณติ อโตฺถฯ

สาธุ ธมฺมรุจีติ คาถา อุมฺมาทนฺตีชาตเก (ชา. ๒.๑๘.๑๐๑)ฯ ตตฺถายมฏฺฐกถาวินิจฺฉย ปเวณี – สุจริตธเมฺม โรเจตีติ **ธมฺมรุจิ,** ธมฺมรโตติ อโตฺถฯ ตาทิโส หิ ชีวิตํ ชหโนฺตปิ อกตฺตพฺพํ น กโรติฯ **ปญฺญาณวา**ติ ปญฺญวา ญาณสมฺปโนฺนฯ **มิตฺตานมทฺทุโพฺภ**ติ มิตฺตานํ อทุสฺสนภาโวฯ ‘‘อทูสโก อนุปฆาตโก’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๘๙) อาจริเยน วุตฺตํฯ ‘‘อทฺรุโพฺภ’’ติปิ ปาโฐ ท-การสฺส ทฺร-การํ กตฺวาฯ

ทฬฺหีกเมฺมติ สาตจฺจกิริยายํฯ **อาณตฺติยนฺ**ติ อาณาปเนฯ **อิธาปี**ติ สามญฺญผเลปิฯ **อสฺสา**ติ สาธุกสทฺทสฺสฯ ‘‘สุโณหิ สาธุกํ มนสิ กโรหี’’ติ หิ สาธุกสเทฺทน สวนมนสิการานํ สาตจฺจกิริยาปิ ตทาณาปนมฺปิ โชติตํ โหติฯ อายาจเนเนว จ อุเยฺยชนสามญฺญโต อาณตฺติ สงฺคหิตาติ น สา วิสุํ อตฺถุทฺธาเร วุตฺตาฯ อาณารหสฺส หิ อาณตฺติ , ตทนรหสฺส อายาจนนฺติ วิเสโสฯ **สุนฺทเรปี**ติ สุนฺทรเตฺถปิฯ อิทานิ ยถาวุเตฺตน สาธุกสทฺทสฺส อตฺถตฺตเยน ปกาสิตํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ, ตสฺส วา อตฺถตฺตยสฺส อิธ โยคฺยตํ วิภาเวตุํ **‘‘ทฬฺหีกมฺมเตฺถน หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สุคฺคหิตํ คณฺหนฺตฺ**ติ สุคฺคหิตํ กตฺวา คณฺหนฺตฯ **สุนฺทรนฺ**ติ ภาวนปุํสกํฯ **ภทฺทกนฺ**ติ ปสตฺถํ, **‘‘ธมฺม’’**นฺติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ **สุนฺทรํ ภทฺทกนฺ**ติ วา สวนานุคฺคหเณ ปริยายวจนํฯ

มนสิ กโรหีติ เอตฺถ น อารมฺมณปฏิปาทนลกฺขโณ มนสิกาโร, อถ โข วีถิปฏิปาทนชวนปฏิปาทนมนสิการปุพฺพเก จิเตฺต ฐปนลกฺขโณติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อาวชฺช, สมนฺนาหรา’’**ติ อาหฯ **อวิกฺขิตฺตจิโตฺต**ติ ยถาวุตฺตมนสิการทฺวยปุพฺพกาย จิตฺตปฏิปาฏิยา เอการมฺมเณ ฐปนวเสน อนุทฺธตจิโตฺต หุตฺวาฯ **นิสาเมหี**ติ สุณาหิ, อนคฺฆรตนมิว วา สุวณฺณมญฺชุสาย ทุลฺลภธมฺมรตนํ จิเตฺต ปฏิสาเมหีติปิ อโตฺถ ฯ เตน วุตฺตํ **‘‘จิเตฺต กโรหี’’**ติฯ เอวํ ปททฺวยสฺส ปเจฺจกํ โยชนาวเสน อตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปฏิโยคีวเสน ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โสตินฺทฺริยวิเกฺขปวารณํ** สวเน นิโยชนวเสน กิริยนฺตรปฏิเสธนโต, เตน โสตํ โอทหาติ อตฺถํ ทเสฺสติฯ **มนินฺทฺริยวิเกฺขปวารณํ** มนสิกาเรน ทฬฺหีกมฺมนิโยชเนน อญฺญจินฺตาปฏิเสธนโตฯ **พฺยญฺชนวิปลฺลาสคฺคาหวารณํ** ‘‘สาธุก’’นฺติ วิเสเสตฺวา วุตฺตตฺตาฯ **อตฺถวิปลฺลาสคฺคาหวารเณ**ปิ เอส นโยฯ

ธารณูปปริกฺขาทีสูติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ตุลนตีรณาทิเก, ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิเวเธ จ สงฺคณฺหาติฯ ยถาธิเปฺปตมตฺถํ พฺยเญฺชติ ปกาเสติ, สยเมเตนาติ วา **พฺยญฺชนํ,** สภาวนิรุตฺติ, สห พฺยญฺชเนนาติ **สพฺยญฺชโน,** พฺยญฺชนสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ สหปฺปวตฺติ หิ ‘‘สมฺปนฺนตา สมวายตา วิชฺชมานตา’’ติอาทินา อเนกวิธา, อิธ ปน สมฺปนฺนตาเยว ตทญฺญสฺส อสมฺภวโต, ตสฺมา ‘‘สห พฺยญฺชเนนา’’ติ นิพฺพจนํ กตฺวาปิ ‘‘พฺยญฺชนสมฺปโนฺน’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๘๙) อโตฺถ อาจริเยน วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํ, ยถา ตํ ‘‘น กุสลา อกุสลา, กุสลปฏิปกฺขา’’ติ (ธ. ส. ๑) อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต อนุธาตพฺพโต **อโตฺถ,** จตุปาริสุทฺธิสีลาทิ, สห อเตฺถนาติ **สาโตฺถ,** วุตฺตนเยน อตฺถสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ สาธุกปทํ เอกเมว สมานํ อาวุตฺตินยาทิวเสน อุภยตฺถ โยเชตพฺพํฯ กถนฺติ อาห **‘‘ยสฺมา’’**ติอาทิฯ **ธโมฺม** นาม ตนฺติฯ **เทสนา** นาม ตสฺสา มนสา ววตฺถาปิตาย ตนฺติยา เทสนาฯ **อโตฺถ** นาม ตนฺติยา อโตฺถฯ **ปฏิเวโธ** นาม ตนฺติยา, ตนฺติอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธฯ ยสฺมา เจเต ธมฺมเทสนาตฺถปฏิเวธา สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท มนฺทพุทฺธีหิ ทุโกฺขคาหา, อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ, ตสฺมา คมฺภีราฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ยสฺมา…เป.… มนสิ กโรหี’’**ติฯ เอตฺถ จ ปฏิเวธสฺส ทุกฺกรภาวโต ธมฺมตฺถานํ ทุโกฺขคาหตา, เทสนาญาณสฺส ทุกฺกรภาวโต เทสนาย, อุปฺปาเทตุมสกฺกุเณยฺยตาย, ตพฺพิสยญาณุปฺปตฺติยา จ ทุกฺกรภาวโต ปฏิเวธสฺส ทุโกฺขคาหตา เวทิตพฺพาฯ ยเมตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **นิทานวณฺณนายํ** วุตฺตเมวฯ

‘‘สุณาหิ สาธุก’’นฺติ **‘‘สาธุกํ มนสิ กโรหี’’**ติ วทโนฺต น เกวลํ อตฺถกฺกมโต เอว อยํ โยชนา, อถ โข สทฺทกฺกมโตปิ อุภยตฺถ สมฺพนฺธตฺตาติ ทเสฺสติฯ **‘‘สกฺกา มหาราชา’’**ติ อิธาปิ ‘‘อญฺญมฺปิ ทิเฏฺฐว ธเมฺม สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํ…เป.… ปณีตตรญฺจา’’ติ อิทมนุวตฺตตีติ อาห **‘‘เอวํ ปฏิญฺญาตํ สามญฺญผลเทสน’’**นฺติฯ วิตฺถารโต ภาสนฺติ อตฺถเมว ทฬฺหํ กโรติ **‘‘เทเสสฺสามีติ สํขิตฺตทีปน’’**นฺติอาทินาฯ หิ-สโทฺท เจตฺถ ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐฯ อิทํ วุตฺตํ

โหติ – **เทสนํ** นาม อุทฺทิสนํฯ **ภาสนํ** นาม นิทฺทิสนํ ปริพฺยตฺตกถนํฯ เตนายมโตฺถ สมฺภวตีติ ยถาวุตฺตมตฺถํ สคาถาวคฺคสํยุเตฺต **วงฺคีสสุเตฺต** (สํ. นิ. ๑.๒๑๔) คาถาปเทน สาเธตุํ **“เตนาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สาฬิกายิว นิโคฺฆโสติ สาฬิกาย นิโคฺฆโส วิย, ยถา สาฬิกาย อาลาโป มธุโร กณฺณสุโข เปมนีโย, เอวนฺติ อโตฺถฯ **ปฏิภานนฺ**ติ เจตสฺส วิเสสนํ ลิงฺคเภทสฺสปิ วิเสสนสฺส ทิสฺสนโต ยถา ‘‘คุโณ ปมาณ’’นฺติฯ **ปฏิภานนฺ**ติ จ สโทฺท วุจฺจติ ปฏิภาติ ตํตทากาเรน ทิสฺสตีติ กตฺวาฯ **อุทีรยี**ติ อุจฺจารยิ, วุจฺจติ วา, กมฺมคพฺภเณฺจตํ กิริยาปทํฯ อิมินา เจตํ ทีเปติ – อายสฺมนฺตํ ธมฺมเสนาปตึ โถเมตุกาเมน เทสนาภาสนานํ วิเสสํ ทเสฺสเนฺตน ปภินฺนปฏิสมฺภิเทน **อายสฺมตา วงฺคีสเตฺถเรน** ‘‘สงฺขิเตฺตน, วิตฺถาเรนา’’ติ จ วิเสสนํ กตํ, เตนายมโตฺถ วิญฺญายตีติฯ

เอวํ วุเตฺตติ ‘‘ภาสิสฺสามี’’ติ วุเตฺตฯ ‘‘น กิร ภควา สเงฺขปเนว เทเสสฺสติ, อถ โข วิตฺถาเรนปิ ภาสิสฺสตี’’ติ หิ ตํ ปทํ สุตฺวาว **อุสฺสาหชาโต** สญฺชาตุสฺสาโห, หฏฺฐตุโฏฺฐติ อโตฺถฯ อยมาจริยสฺส อธิปฺปาโยฯ อปิจ ‘‘เตน หิ มหาราช สุโณหิ สาธุกํ มนสิ กโรหิ, ภาสิสฺสามี’’ติ วุตฺตํ สพฺพมฺปิ อุโยฺยชนปฏิญฺญากรณปฺปการํ อุสฺสาหชนนการณํ สเพฺพเนว อุสฺสาหสมฺภวโต, ตสฺมา **เอวํ วุเตฺต**ติ ‘‘สุโณหิ, สาธุกํ มนสิ กโรหิ, ภาสิสฺสามี’’ติ วุเตฺต สเพฺพเหว ตีหิปิ ปเทหิ อุสฺสาหชาโตติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ปจฺจโสฺสสี**ติ ปติ อโสฺสสิ ภควโต วจนสมนนฺตรเมว ปจฺฉา อโสฺสสิ, ‘‘สกฺกา ปน ภเนฺต’’ติอาทินา วา ปุจฺฉิตฺวา ปุน ‘‘เอวํ ภเนฺต’’ติ อโสฺสสีติ อโตฺถฯ ตํ ปน ปติสฺสวนํ อตฺถโต สมฺปฏิจฺฉนเมวาติ อาห **“สมฺปฏิจฺฉิ, ปฏิคฺคเหสี”**ติฯ เตเนว หิ ‘‘อิติ อโตฺถ’’ติ อวตฺวา **“อิติ วุตฺตํ โหตี”**ติ วุตฺตํฯ

๑๙๐. ‘‘อถสฺส ภควา เอตทโวจา’’ติ วจนสมฺพนฺธมตฺตํ ทเสฺสตฺวา ‘‘เอตํ อโวจา’’ติ ปทํ วิภชิตฺวา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อิทานี”**ติอาทิมาหฯ **“อิธา”**ติ อิมินา วุจฺจมานํ อธิกรณํ ตถาคตสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตํ โลกเมวาธิเปฺปตนฺติ ทเสฺสติ **“เทโสปเทเส นิปาโต”**ติ อิมินาฯ เทสสฺส อุปทิสนํ **เทโสปเทโส,** ตสฺมึฯ ยทิ สพฺพตฺถ เทโสปเทเส, อถายมโตฺถ น วตฺตโพฺพ อวุเตฺตปิ ลพฺภมานตฺตาติ โจทนายาห **“สฺวาย”**นฺติอาทิฯ สามญฺญภูตํ อิธสทฺทํ คณฺหิตฺวา ‘‘สฺวาย’’นฺติ วุตฺตํ, น ตุ ยถาวิเสสิตพฺพํฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘กตฺถจิ ปทปูรณมตฺตเมวา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๙๐)ฯ **โลกํ อุปาทาย วุจฺจติ** โลกสเทฺทน สมานาธิกรณภาวโตฯ **อิธ โลเก**ติ จ ชาติเกฺขตฺตํ, ตตฺถาปิ อยํ จกฺกวาโฬ อธิเปฺปโตฯ **สาสนมุปาทาย วุจฺจติ** ‘‘สมโณ’’ติ สทฺทนฺตรสนฺนิธานโตฯ อยญฺหิ จตุกงฺคุตฺตรปาฬิฯ ตตฺถ **ปฐโม สมโณ**ติ โสตาปโนฺนฯ **ทุติโย สมโณ**ติ สกทาคามีฯ วุตฺตเญฺหตํ ตเตฺถว –

> ‘‘กตโม จ ภิกฺขเว ปฐโม สมโณ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปโนฺน โหตี’’ติ, (อ. นิ. ๔.๒๔๑) ‘‘กตโม จ ภิกฺขเว ทุติโย สมโณ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา สกทาคามี โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๑) จ อาทิฯ

โอกาสนฺติ กญฺจิ ปเทสมุปาทาย วุจฺจติ ‘‘ติฏฺฐมานสฺสา’’ติ สทฺทนฺตรสนฺนิธานโตฯ

อิเธว ติฏฺฐมานสฺสาติ อิมิสฺสํเยว อินฺทสาลคุหายํ ปติฏฺฐมานสฺส, **เทวภูตสฺส เม สโต**ติ เทวภาเวน, เทโว หุตฺวา วา ภูตสฺส สมานสฺสฯ **เม**ติ อนาทรโยเค สามิวจนํฯ ปุน **เม**ติ กตฺตุเตฺถฯ อิทญฺหิ สกฺกปญฺหโต อุทาหฏํฯ

ปทปูรณมตฺตเมว โอกาสาปทิสนสฺสาปิ อสมฺภเวน อตฺถนฺตรสฺส อโพธนโตฯ ปุเพฺพ วุตฺตํ ตถาคตสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตเมว สนฺธาย **“โลก”**นฺติ วุตฺตํฯ ปุริมํ อุโยฺยชนปฏิญฺญา กรณวิสเย อาลปนนฺติ ปุน **“มหาราชา”**ติ อาลปติฯ ‘‘อรห’’นฺติ อาทโย สทฺทา วิตฺถาริตาติ โยชนาฯ อตฺถโต หิ วิตฺถารณํ สทฺทมุเขเนว โหตีติ อุภยตฺถ สทฺทคฺคหณํ กตํฯ ยสฺมา ปน ‘‘อปเรหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต’’ติอาทินา (อุทา. อฏฺฐ. ๑๘; อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘) ตถาคต-สโทฺท **อุทานฏฺฐกถาทีสุ,** ‘‘อรห’’นฺติ อาทโย จ **วิสุทฺธิมคฺคฏีกายํ** (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๑๓๐) อปเรหิปิ ปกาเรหิ วิตฺถาริตา อาจริเยน, ตสฺมา เตสุ วุตฺตนเยนปิ เตสมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตถาคตสฺส สตฺตนิกายโนฺตคธตาย ‘‘อิธ ปน สตฺตโลโก อธิเปฺปโต’’ติ วตฺวา ตตฺถายํ ยสฺมิํ สตฺตนิกาเย, ยสฺมิญฺจ โอกาเส อุปฺปชฺชติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“สตฺตโลเก อุปฺปชฺชมาโนปิ จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น เทวโลเก, น พฺรหฺมโลเก**ติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ

ตสฺสาปเรนาติ ตสฺส นิคมสฺส อปเรน, ตโต พหีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตโต**ติ มหาสาลโตฯ **โอรโต มเชฺฌ**ติ อพฺภนฺตรํ มชฺฌิมปเทโสฯ **เอวํ ปริจฺฉิเนฺน**ติ ปญฺจนิมิตฺตพทฺธา สีมา วิย ปญฺจหิ ยถาวุตฺตนิมิเตฺตหิ ปริจฺฉิเนฺนฯ **อฑฺฒเตยฺยโยชนสเต**ติ ปณฺณาสโยชเนหิ อูนติโยชนสเตฯ อยญฺหิ มชฺฌิมชนปโท มุทิงฺคสณฺฐาโน, น สมปริวโฏฺฏ, น จ สมจตุรโสฺส, อุชุเกน กตฺถจิ อสีติโยชโน โหติ, กตฺถจิ โยชนสติโก, ตถาปิ เจส กุฏิลปริเจฺฉเทน มินิยมาโน ปริยนฺต ปริเกฺขปโต นวโยชนสติโก โหติฯ เตน วุตฺตํ **“นวโยชนสเต”**ติฯ **อสีติมหาเถรา**ติ เยภุยฺยว เสน วุตฺตํ สุนาปรนฺตกสฺส ปุณฺณเตฺถรสฺสาปิ มหาสาวเกสุ ปริยาปนฺนตฺตาฯ สุนาปรนฺตชนป โท หิ ปจฺจนฺตวิสโยฯ ตถา หิ ‘‘จนฺทนมณฺฑลมาฬํ ปฏิคฺคหเณ ภควา น ตตฺถ อรุณํ อุฏฺฐเปตี’’ติ **มชฺฌิมาคม-** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๔.๓๙๗) **สํยุตฺตาคมฏฺฐกถาสุ** (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๔.๘๘-๘๙) วุตฺตํฯ **สารปฺปตฺตา**ติ กุลโภคิสฺสริยาทิวเสน, สีลสาราทิวเสน จ สารภูตาฯ **พฺราหฺมณคหปติกา**ติพฺรหฺมายุโปกฺขรสาติอาทิพฺราหฺมณา เจว อนาถปิณฺฑิกาทิคหปติกา จฯ

ตตฺถาติ มชฺฌิมปเทเส, ตสฺมิํเยว ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วจเน วาฯ **สุชาตายา**ติ เอวํนามิกาย ปฐมํ สรณคมนิกาย **ยสเตฺถร**มาตุยาฯ จตูสุ ปเนเตสุ วิกเปฺปสุ ปฐโม พุทฺธภาวาย อาสนฺนตรปฏิปตฺติทสฺสนวเสน วุโตฺตฯ อาสนฺนตราย หิ ปฏิปตฺติยา ฐิโตปิ ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วุจฺจติ อุปฺปาทสฺส เอกนฺติกตฺตา, ปเคว ปฏิปตฺติยา มตฺถเก ฐิโตฯ ทุติโย พุทฺธภาววาวหปพฺพชฺชโต ปฏฺฐาย อาสนฺนมตฺตปฏิปตฺติทสฺสนวเสน, ตติโย พุทฺธกรธมฺมปาริปูริโต ปฏฺฐาย พุทฺธภาวาย ปฏิปตฺติทสฺสนวเสนฯ น หิ มหาสตฺตานํ อนฺติมภวูปปตฺติโต ปฏฺฐาย โพธิสมฺภารสมฺภรณํ นาม อตฺถิ พุทฺธตฺถาย กาลมาคมยมาเนเนว ตตฺถ ปติฏฺฐนโตฯ จตุโตฺถ พุทฺธภาวกรธมฺมสมารมฺภโต ปฏฺฐาย โพธิยา นิยตภาวทสฺสเนนฯ โพธิยา หิ นิยตภาวปฺปตฺติโต ปภุติ ‘‘พุโทฺธ อุปฺปชฺชตี’’ติ วิญฺญูหิ วตฺตุํ สกฺกา อุปฺปาทสฺส เอกนฺติกตฺตาฯ ยถา ปน ‘‘สนฺทนฺติ นทิโย’’ติ สนฺทนกิริยาย อวิเจฺฉทมุปาทาย วตฺตมานปฺปโยโค , เอวํ อุปฺปาทตฺถาย ปฏิปชฺชนกิริยาย อวิเจฺฉทมุปาทาย จตูสุปิ วิกเปฺปสุ **“อุปฺปชฺชติ นามา”**ติ วุตฺตํ, ปวตฺตาปรตวตฺตมานว จนเญฺจตํฯ จตุพฺพิธญฺหิ วตฺตมานลกฺขณํ สทฺทสเตฺถ ปกาสิตํ –

> ‘‘นิจฺจปวตฺติ สมีโป, ปวตฺตุปรโต ตถา;
> ปวตฺตาปรโต เจว, วตฺตมาโน จตุพฺพิโธ’’ติฯ

ยสฺมา ปน พุทฺธานํ สาวกานํ วิย น ปฏิปาฏิยา อิทฺธิวิธญาณาทีนิ อุปฺปชฺชนฺติ, สเหว ปน อรหตฺตมเคฺคน สกโลปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิคุณราสิ อาคโต นาม โหติ, ตสฺมา เตสํ

นิปฺผตฺตสพฺพกิจฺจตฺตา อรหตฺตผลกฺขเณ อุปฺปโนฺน นามาติ **เอกงฺคุตฺตรวณฺณนายํ** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๗๐) วุตฺตํฯ อสติ หิ นิปฺผตฺตสพฺพกิจฺจเตฺต น ตาวตา ''อุปฺปโนฺน''ติ วตฺตุมรหติฯ **สพฺพปฐมํ อุปฺปนฺนภาว**นฺติ จตูสุ วิกเปฺปสุ สพฺพปฐมํ ''ตถาคโต สุชาตาย...เป.... อุปฺปชฺช ติ นามา''ติ วุตฺตํ ตถาคตสฺส อุปฺปนฺนตาสงฺขาตํ อตฺถิภาวํฯ ตเทว **สนฺธาย อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ** พุทฺธภาวาย อาสนฺนตรปฏิปตฺติยํ ฐิตเสฺสว อธิเปฺปตตฺตาฯ อยเมว หิ อโตฺถ มุขฺยโต อุปฺปชฺช ตีติ วตฺตโพฺพฯ เตนาห **''ตถาคโต...เป.... อโตฺถ''**ติฯ

เอตฺถ จ ''อุปฺปโนฺน''ติ วุเตฺต อตีตกาลวเสน โกจิ อตฺถํ คเณฺหยฺยาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ ''อุปฺปโนฺน โหตี''ติ วุตฺตํฯ ''อุปฺปนฺนา ธมฺมา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ติกมาติกา ๑๗) วิย หิ อิธ อุปฺ ปนฺนสโทฺท ปจฺจุปฺปนฺนกาลิโกฯ นนุ จ อรหตฺตผลสมงฺคีสงฺขาโต อุปฺปโนฺนเยว ตถาคโต ป เวทนเทสนาทีนิ สาเธติ, อถ กสฺมา ยถาวุโตฺต อรหตฺตมคฺคปริโยสาโน อุปฺปชฺชมาโนเยว ต ถาคโต อธิเปฺปโตฯ น หิ โส ปเวทนเทสนาทีนิ สาเธติ มธุปายาสโภชนโต ยาว อรหตฺตม คฺค, ตาว เตสํ กิจฺจานมสาธนโตติ? น เหวํ ทฏฺฐพฺพํ, พุทฺธภาวาย อาสนฺนตรปฏิปตฺติยํ ฐิต สฺส อุปฺปชฺชมานสฺส คหเณเนว อรหตฺตผลสมงฺคีสงฺขาตสฺส อุปฺปนฺนสฺสาปิ คหิตตฺตาฯ กา รณคฺคหเณเนว หิ ผลมฺปิ คหิตํ ตทวินาภาวิตฺตาฯ อิติ ปเวทนเทสนาทิสาธกสฺส อรหตฺตผล สมงฺคิโนปิ ตถาคตสฺส คเหตพฺพตฺตา เนยฺยตฺถมิทํ ''อุปฺปชฺชตี''ติ วจนํ ทฏฺฐพฺพนฺติฯ ตถา หิ **องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๗๐) อุปฺปชฺชมาโน, อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺนติ ตีหิ กา เลหิ อตฺถวิภชเน ''ทีปงฺกรปาทมูเล ลทฺธพฺยากรณโต ยาว อนาคามิผลา อุปฺปชฺชมาโน นาม, อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ปน อุปฺปชฺชติ นาม, อรหตฺตผลกฺขเณ อุปฺปโนฺน นามา''ติ วุตฺตํฯ อยเมตฺถ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถรสฺส** มติฯ ยสฺมา ปน **เอกงฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ** ''เอกปุคฺคโล ภิกฺขเว โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชตี''ติ (อ. นิ. ๑.๑๗๐) สุตฺตปทวณฺณนายํ ''อิมสฺมิมฺปิ สุ เตฺต อรหตฺตผลกฺขณํเยว สนฺธาย อุปฺปชฺชตี''ติ วุตฺตํ, ''อุปฺปโนฺน โหตีติ อยเณฺหตฺถ อ โตฺถ''ติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๗๐) อาคตํ, ตสฺมา อิธาปิ อรหตฺตผลกฺขณเมว สนฺธาย อุปฺปชฺชตี ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ ''สพฺพปฐมํ อุปฺปนฺนภาวํ สนฺธายา''ติ อิมินาฯ เตนาห **''อุปฺปโนฺน โหตีติ อยเณฺหตฺถ อโตฺถ''**ติฯ **สพฺพปฐมํ อุปฺปนฺนภาว**นฺติ จ สพฺพเวเนยฺยานํ ปฐมตรํ อรหตฺตผล วเสน อุปฺปนฺนภาวนฺติ อโตฺถฯ **''อุปฺปโนฺน โหตี''**ติ จ อิมินา อรหตฺตผลกฺขณวเสน อตีตกาลํ ทเสฺสตีติฯ อยเมว จ นโย องฺคุตฺตรฏีกาการเรน **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน** อธิเปฺปโตติฯ

โส ภควาติ โย โส ตถาคโต ''อรห''นฺติอาทินา ปกิตฺติตคุโณ, โส ภควาฯ อิทานิ วตฺตพฺพํ อิมสเทฺทน นิทเสฺสติ วุจฺจมานตฺถสฺส ปรามสนโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – นยิทํ มหา ชนสฺส สมฺมุขมตฺตํ สนฺธาย ''อิมํ โลก''นฺติ วุตฺตํ, อถ โข ''สเทวก''นฺติอาทินา วกฺขมานํ อนว เสสปริยาทานํ สนฺธายาติฯ **''สห เทเวหิ สเทวก''**นฺติอาทินา ยถาวากฺยํ ปทนิพฺพจนํ วุตฺตํ, ยถาปทํ ปน ''สเทวโก''ติอาทินา วตฺตพฺพํ, อิเม จ ตคฺคุณสํวิญฺญาณพาหิรตฺถสมาสาฯ เอตฺถ หิ อวยเวน วิคฺคโห, สมุทาโย สมาสโตฺถ โหติ โลกาวยเวน กตวิคฺคเหน โลกสมุทาย สฺส ยถารหํ ลพฺภมานตฺตาฯ สมวายโชตกสหสทฺทโยเค หิ อยเมว สมาโส วิญฺญายติฯ **เทเว หี**ติ จ ปญฺจกามาวจรเทเวหิ, อรูปาวจรเทเวหิ วาฯ **พฺรหฺมุนา**ติ รูปาวจรารูปาวจรพฺรหฺมุนา, รู ปาวจรพฺรหฺมุนา เอว วา, พหุกตฺตุกาทีนมิว เนสํ สิทฺธิฯ **ปชาตตฺตา**ติ ยถาสกํ กมฺมกิเลเสหิ ปกาเรน นิพฺพตฺตกตฺตาฯ

เอวํ วจนตฺถโต อตฺถํ ทเสฺสตฺวา วจนียตฺถโต ทเสฺสตุํ **''ตตฺถา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปญฺจกา มาวจรเทวคฺคหณํ** ปาริเสสญาเยน อิตเรสํ ปทนฺตเรหิ วิสุํ คหิตตฺตาฯ **ฉฏฺฐกามาวจรเทว คฺคหณํ** ปจฺจาสตฺติญาเยนฯ ตตฺถ หิ มาโร ชาโต, ตนฺนิวาสี จฯ ยสฺมา เจส ทามริกราชปุโตฺต

วิย ตตฺถ วสิตตฺตา ปากโฏ, ตสฺมา สเนฺตสฺปิ อเญฺญสุ วสวตฺติมหาราชาทีสุ ปากฏตเรน เต เนว วิเสเสตฺวา วุโตฺตติ, อยญฺจ นโย **มชฺฌิมาคมฎฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฎฺฐ. ๒.๒๙๐) ปกาสิโตวฯ มารคฺคหเณน เจตฺถ ตํสมฺพนฺธิโน เทวาปิ คหิตา โอกาสโลเกน สทฺธิํ สตฺตโลกสฺส คหณโตฯ เอวญฺหิ วสวตฺติสตฺตโลกสฺส อนวเสสปริยาทานํ โหติฯ **พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณ**มฺปิ ปจฺจาสตฺติญาเยนฯ **ปจฺจตฺถิกปจฺจามิตฺตสมณพฺราหฺมณคฺคหณ**นฺติ ปจฺจตฺถิกา เอว ปจฺจามิตฺตา, เตเยว สมณพฺราหฺมณา, เตสํ คหณํ ตถา, เตน พาหิรกสมณพฺราหฺมณคฺคหณํ วุตฺตํ, นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ อปจฺจตฺถิกปจฺจามิตฺตานมฺปิ เตสํ อิมินา คหณโตฯ **สมิตปาปพาหิตปาปสมณพฺราหฺมณคฺคหณ**นฺติ ปน สาสนิกสมณพฺราหฺมณานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ กามํ ''สเทวก''นฺติอาทิวิเสสนานํ วเสเนว สตฺตวิสโยปิ โลกสโทฺท วิญฺญายติ สมวายตฺถวเสน ตุลฺยโยควิสยตฺตา เตสํ, ''สโลมโก สปกฺขโก''ติอาทีสุ ปน วิชฺชมานตฺถวเสน อตุลฺยโยควิสเยปิ อยํ สมาโส ลพฺภตีติ พฺยภิจารทสฺสนโต อพฺยภิจาเรนตฺถญาปกํ ปชาคหณนฺติ อาห **''ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณ''**นฺติ, น ปน โลกสเทฺทน สตฺตโลกสฺส อคฺคหิตตฺตา เอวํ วุตฺตํฯ เตนาห **''ตีหิ ปเทหิ โอกาสโลเกน สทฺธิํ สตฺตโลโก''**ติฯ สเทวกาทิวจเนน อุปปตฺติเทวานํ, สสฺสมณพฺราหฺมณีวจเนน วิสุทฺธิเทวานญฺจ คหิตตฺตา วุตฺตํ **''สเทว...เป.... มนุสฺสคฺคหณ''**นฺติฯ ตตฺถ **สมฺมุติเทวา** ราชาโน ฯ **อวเสสมนุสฺสคฺคหณ**นฺติ สมฺมุติเทเวหิ, สมณพฺราหฺมเณหิ จ อวสิฏฺฐมนุสฺสานํ คหณํฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ ปเทสุฯ **ตีหิ ปเทหี**ติ สเทวกสมารกสพฺรหฺมกปเทหิฯ **ทฺวีหี**ติ สสฺสมณพฺราหฺมณีสเทวมนุสฺสปเทหิฯ สมาสปทเตฺถสุ สตฺตโลกสฺสปิ วุตฺตนเยน คหิตตฺตา **''โอกาสโลเกน สทฺธิํ สตฺตโลโก''**ติ วุตฺตํฯ

''อปโร นโย''ติอาทินา อปรมฺปิ วจนียตฺถมาหฯ อรูปิโนปิ สตฺตา อตฺตโน อาเนญฺชวิหาเรน วิหรนฺต ''ทิพฺพนฺตีติ เทวา''ติ อิทํ นิพฺพจนํ ลทฺธุมรหนฺตีติ อาห **''สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรโลโก คหิโต''**ติฯ เตเนวาห ภควา **พฺรหฺมชาลาทีสุ** ''อากาสานญฺจายตนูปคานํ เทวานํ สหพฺยต''นฺติอาทิ, (อ. นิ. ๓.๑๙๗) อรูปาวจรภูโต โอกาสโลโก, สตฺตโลโก จ คหิโตติ อโตฺถฯ เอวํ **ฉกามาวจรเทวโลโก, รูปี พฺรหฺมโลโก**ติ เอตฺถาปิฯ ฉกามาวจรเทวโลกสฺส สวิเสสํ มารวเส ปวตฺตนโต วุตฺตํ **''สมารกคฺคหเณน ฉกามาวจรเทวโลโก''**ติฯ โส หิ ตสฺส ทามริกสฺส วิย วสปวตฺตโนกาโสฯ **รูปี พฺรหฺมโลโก คหิโต** ปาริเสสญาเยน อรูปีพฺรหฺมโลกสฺส วิสุํ คหิตตฺตาฯ **จตุปริสวเสนา**ติ ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติสมณจาตุมหาราชิกตาวติํสมารพฺรหฺมสงฺขาตาสุ อฎฺฐสุ ปริสาสุ ขตฺติยาทิจตุปริสวเสเนว ตทญฺญาสํ สเทวกาทิคฺคหเณน คหิตตฺตาฯ กถํ ปเนตฺถ จตุปริสวเสน มนุสฺสโลโก คหิโตติ? ''สสฺสมณพฺราหฺมณิ''นฺติ อิมินา สมณปริสา, พฺราหฺมณปริสา จ คหิตา, ''สเทวมนุสฺส''นฺติ อิมินา ขตฺติยปริสา, คหปติปริสา จาติฯ ''ปช''นฺติ อิมินา ปน อิมาเยว จตโสฺส ปริสา วุตฺตาฯ จตุปริสสงฺขาตํ ปชนฺติ หิ อิธ อโตฺถฯ

อญฺญถา คเหตพฺพมาห **''สมฺมุติเทเวหิ วา สห มนุสฺสโลโก''**ติฯ กถํ ปน คหิโตติ? ''สสฺสมณพฺราหฺมณิ''นฺติ อิมินา สมณพฺราหฺมณา คหิตา, ''สเทวมนุสฺส''นฺติ อิมินา สมฺมุติเทวสงฺขาตา ขตฺติยา, คหปติสุทฺทสงฺขาตา จ อวเสสมนุสฺสาติฯ อิโต ปน อเญฺญสํ มนุสฺสสตฺตานมภาวโต ''ปช''นฺติ อิมินา เอเตเยว จตูหิ ปกาเรหิ ฐิตา มนุสฺสสตฺตา วุตฺตาฯ จตุกุลปฺปเภทํ ปชนฺติ หิ อิธ อโตฺถฯ เอวํ วิกปฺปทฺวเยปิ ปชาคหเณน จตุปริสาทิวเสน มนุสฺสานเญฺญว คหิตตฺตา อิทานิ อวเสสสเตฺตปิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **''อวเสสสพฺพสตฺตโลโก วา''**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถาปิ จตุปริสวเสน คหิเตน มนุสฺสโลเกน สห อวเสสสพฺพสตฺตโลโก คหิโต, สมฺมุติเทเวหิ วา สห อวเสสสพฺพสตฺตโลโกติ โยเชตพฺพํฯ นาคครุฬาทิวเสน จ อวเสสสพฺพสตฺตโล

โกฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – จตุปริสสหิโต อวเสสสุทฺทนาคสุปณฺณเนรยิกาทิสตฺตโลโก, จตุกุลปฺปเภทมนุสฺสสหิโต วา อวเสสนาคสุปณฺณเนรยิกาทิสตฺตโลโก คหิโตติฯ

เอตฺตาวตา ภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตน เตน วิเสเสน อภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตุํ **“อปิเจตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต**ติ อุกฺกํสคติปริเจฺฉทโต, ตพฺพิชานเนนาติ วุตฺตํ โหติฯ ปฐมนเยน หิ ปญฺจสุ คตีสุ เทวคติปริยาปนฺนาว ปญฺจกามคุณสมงฺคิตาย, ทีฆายุกตายาติ เอวมาทีหิ วิเสเสหิ เสฏฺฐาฯ ทุติยนเยน ปน อรูปิโน ทูรสมุคฺฆาฏิตกิเลสทุกฺขตาย, สนฺตปณีตอาเนญฺชวิหารสมงฺคิตาย, อติวิย ทีฆายุกตายาติ เอวมาทีหิ วิเสเสหิ อติวิย อุกฺกฏฺฐาฯ อาจริเยหิ ปน ทุติยนยเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวํ ปฐมปเทเนว ปธานนเยน สพฺพโลกสฺส สจฺฉิกตภาเว สิเทฺธปิ อิมินา การณวิเสเสน เสสปทานิ วุตฺตานีติ ทเสฺสติ **“ตโต เยส”**นฺติอาทินาฯ **ตโต**ติ ปฐมปทโต ปรํ อาหาติ สมฺพโนฺธฯ ‘‘ฉกามาวจริสฺสโร’’ ติเยว วุเตฺต สกฺกาทีนมฺปิ ตสฺส อาธิปจฺจํ สิยาติ อาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ **“วสวตฺตี”**ติ วุตฺตํ, เตน สาหสิกกรเณน วสวตฺตาปนเมว ตสฺสาธิปจฺจนฺติ ทเสฺสติฯ โส หิ ฉฏฺฐเทวโลเกปิ อนิสฺสโร ตตฺถ วสวตฺติเทวราชเสฺสว อิสฺสรตฺตาฯ เตนาห ภควา **องฺคุตฺตราคม**วเร อฏฺฐนิปาเต **ทานานิสํสสุเตฺต** ‘‘ตตฺร ภิกฺขเว วสวตฺตี เทวปุโตฺต ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุํ อติเรกํ กริตฺวา…เป…. ปรนิมฺมิตวสวตฺตี เทเว ทสหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหาตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๓๖) วิตฺถาโรฯ **มชฺฌิมาคมฏฺฐกถาย**มฺปิ วุตฺตํ ‘‘ตตฺร หิ วสวตฺติราชา รชฺชํ กาเรติ, มาโร ปน เอกสฺมิํ ปเทเส อตฺตโน ปริสาย อิสฺสริยํ ปวเตฺตโนฺต รชฺชปจฺจเนฺต ทามริกราชปุโตฺต วิย วสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๐) **“พฺรหฺมา มหานุภาโว”**ติอาทิ ทสสหสฺสิยํ มหาพฺรหฺมุโน วเสน วทติฯ ‘‘อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต’’ติ หิ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **“เอกงฺคุลิยา”**ติอาทิ เอกเทเสน มหานุภาวตาทสฺสนํฯ **อนุตฺตร**นฺติ เสฏฺฐํ นวโลกุตฺตรํฯ **ปุถู**ติ พหุกา, วิสุํ ภูตา วาฯ **อุกฺกฏฺฐฏฺฐานาน**นฺติ อุกฺกํสคติกานํฯ **ภาวานุกฺกโม**ติ ภาววเสน ปเรสมชฺฌาสยานุรูปํ ‘‘สเทวก’’นฺติอาทิปทานํ อนุกฺกโม, ภาววเสน อนุสนฺธิกฺกโม วา **ภาวานุกฺกโม,** อตฺถานเญฺจว ปทานญฺจ อนุสนฺธานปฏิปาฏีติ อโตฺถ, อยเมว วา ปาโฐ ตถาเยว **สมนฺตปาสาทิกายํ** (ปารา. อฏฺฐ. เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา ๑) ทิฏฺฐตฺตา, **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน** (สารตฺถ. ฏี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา) จ วณฺณิตตฺตาฯ ‘‘วิภาวนานุกฺกโม’’ติปิ ปาโฐ ทิสฺสติ, โส ปน เตสุ อทิฏฺฐตฺตา น สุนฺทโรฯ

อิทานิ โปราณกานํ สํวณฺณนานยํ ทเสฺสตุํ **“โปราณา ปนาหู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อญฺญปเทน นิรวเสสสตฺตโลกสฺส คหิตตฺตา สพฺพตฺถ **อวเสสโลก**นฺติ อนวเสสปริยาทานํ วุตฺตํฯ เตนาห **“ติภวูปเค สเตฺต”**ติ, เตธาตุกสงฺขาเต ตโย ภเว อุปคตสเตฺตติ อโตฺถฯ **ตีหากาเรหี**ติ เทวมารพฺรหฺมสหิตตาสงฺขาเตหิ ตีหิ อากาเรหิฯ **ตีสุ ปเทสู**ติ ‘‘สเทวก’’นฺติอาทีสุ ตีสุ ปเทสุฯ **ปกฺขิปิตฺวา**ติ อตฺถวเสน สงฺคเหตฺวาฯ เตเยว ติภวูปเค สเตฺต ‘‘สสฺสมณพฺราหฺมณิํ, สเทวมนุสฺส’’นฺติ ปททฺวเย ปกฺขิปตีติ ญาเปตุํ **“ปุนา”**ติ วุตฺตํฯ **เตน เตนากาเรนา**ติ สเทวกตฺตาทินา, สสฺสมณพฺราหฺมณีภาวาทินา จ เตน เตน ปกาเรนฯ ‘‘ติภวูปเค สเตฺต’’ติ วตฺวา **“เตธาตุกเมวา”**ติ วทนฺตา โอกาสโลเกน สทฺธิํ สตฺตโลโก คหิโตติ ทเสฺสนฺติฯ เตธาตุกเมว ปริยาทินฺนนฺติ โปราณา ปนาหูติ โยชนาฯ

สามนฺติ อตฺตนาฯ อญฺญตฺถาโปหเนน, อโนฺตคธาวธารเณน วา ตปฺปฏิเสธนมาห **“อปรเนโยฺย หุตฺวา”**ติ, อปเรหิ อนภิชานาเปตโพฺพ หุตฺวาติ อโตฺถฯ **อภิญฺญา**ติ ย-การโลปนิเทฺทโส ยถา ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓, ๔๒๒; ๒.๒๔; ๓.๗๕; สํ. นิ. ๔.๑๒๐; อ. นิ. ๖.๕๘; มหานิ. ๒๐๖) วุตฺตํ **“อภิญฺญายา”**ติฯ อภิสเทฺทน น วิเสสนมตฺตํ โชติตํ, อถ โข วิเส

สนมุเขน กรณมฺปีติ ทเสฺสติ **“อธิเกน ญาเณนา”**ติ อิมินาฯ **อนุมานาทิปฏิเกฺขโป**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน อุปมานอตฺถาปตฺติสทฺทนฺตรสนฺนิธานสมฺปโยควิปฺปโยคสหจรณาทินา การณ เลสมเตฺตน ปเวทนํ สงฺคณฺหาติ เอกปฺปมาณตฺตาฯ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารตาย หิ สพฺพธมฺมปจฺจกฺขา พุทฺธา ภควโนฺตฯ **โพเธติ วิญฺญาเปตี**ติ สทฺทโต อตฺถวจนํฯ **ปกาเสตี**ติ อธิปฺปายโตฯ เอวํ สพฺพตฺถ วิเวจิตโพฺพฯ

อนุตฺตรํ วิเวกสุขนฺติ ผลสมาปตฺติสุขํฯ **หิตฺวาปี**ติ **ปิ**-สทฺทคฺคหณํ ผลสมาปตฺติยา อนฺตรา ฐิติกาปิ กทาจิ ภควโต เทสนา โหตีติ กตฺวา กตํฯ ภควา หิ ธมฺมํ เทเสโนฺต ยสฺมิํ ขเณ ปริสา สาธุการํ วา เทติ, ยถาสุตํ วา ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขติ, ตํ ขณมฺปิ ปุพฺพาโภเคน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, ยถาปริเจฺฉทญฺจ สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย ปุเพฺพ ฐิตฏฺฐานโต ปฏฺฐาย ธมฺมํ เทเสตีติ อฎฺฐกถาสุ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๒.๓๘๗) วุโตฺตวายมโตฺถฯ **อปฺปํ วา พหุํ วา เทเสโนฺต**ติ อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส วเสน อปฺปํ วา วิปญฺจิตญฺญุสฺส, เนยฺยสฺส จ วเสน พหุํ วา เทเสโนฺตฯ กถํ เทเสตีติ อาห **“อาทิมฺหิปี”**ติอาทิฯ ธมฺมสฺส กลฺยาณตา นิยฺยานิกตาย, นิยฺยานิกตา จ สพฺพโส อนวชฺชภาเวเนวาติ วุตฺตํ **“อนวชฺชเมว กตฺวา”**ติฯ **เทสนายา**ติ ปริยตฺติธมฺมสฺส เทสกายเตฺตน หิ อาณาทิวิธินา อติสชฺชนํ ปโพธนํ เทสนาติ ปริยตฺติธโมฺม วุจฺจติฯ กิญฺจาปิ อวยววินิมุโตฺต สมุทาโย นาม ปรมตฺถโต โกจิ นตฺถิ, เยสุ ปน อวยเวสุ สมุทายรูเปน อเวกฺขิเตสุ คาถาทิสมญฺญา, ตํ ตโต ภินฺนํ วิย กตฺวา สํสามิโวหารมาโรเปตฺวา ทเสฺสโนฺต **“อตฺถิ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสาน”**นฺติ อาหฯ **สาสนสฺสา**ติ ปฏิปตฺติธมฺมสฺสฯ สาสิตพฺพปุคฺคลคเตน หิ ยถาปราธาทินา สาสิตพฺพภาเวน อนุสาสนํ, ตทงฺควินยาทิวเสน วินยนนฺติ กตฺวา ปฏิปตฺติธโมฺม ‘‘สาสน’’นฺติ วุจฺจติฯ อตฺถิ สาสนสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานนฺติ สมฺพโนฺธฯ **จตุปฺปทิกายปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สโทฺท สมฺภาวเน, เตน เอวํ อปฺปกตรายปิ อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ กลฺยาณตา, ปเคว พหุตรายาติ สมฺภาเวติฯ ปทเญฺจตฺถ คาถาย จตุตฺถํโส, ยํ ‘‘ปาโท’’ติปิ วุจฺจติ, เอเตเนว ติปาทิกฉปาทิกาสุปิ ยถาสมฺภวํ วิภาคํ ทเสฺสติฯ เอวํ สุตฺตาวยเว กลฺยาณตฺตยํ ทเสฺสตฺวา สกเลปิ สุเตฺต ทเสฺสตุํ **“เอกานุสนฺธิกสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ นาติพหุวิภาคํ ยถานุสนฺธินา เอกานุสนฺธิกํ สนฺธาย ‘‘เอกานุสนฺธิกสฺสา’’ติ อาหฯ อิตรสฺมิํ ปน เตเนว ธมฺมวิภาเคน อาทิมชฺฌปริโยสานา ลพฺภนฺตีติ **“อเนกานุสนฺธิกสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **นิทาน**นฺติ **อานนฺทเตฺถเรน** ฐปิตํ กาลเทสเทสกปริสาทิอปทิสนลกฺขณํ นิทานคนฺถํฯ **อิทมโวจา**ติ นิคมนํ อุปลกฺขณเมว ‘‘อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ นิคมนสฺสปิ คเหตพฺพโตฯ สงฺคีติการเกหิ ฐปิตานิปิ หิ นิทานนิคมนานิ สตฺถุ เทสนาย อนุวิธานโต ตทโนฺตคธาเนวาติ เวทิตพฺพํฯ **อเนฺต อนุสนฺธี**ติ สพฺพปจฺฉิโม อนุสนฺธิฯ

‘‘**สีลสมาธิวิปสฺสนา”**ติอาทินา สาสนสฺส อิธ ปฏิปตฺติธมฺมตํ วิภาเวติฯ **วินยฎฺฐกถายํ** ปน ‘‘สาสนธโมฺม’’ติ วุตฺตตฺตา –

> ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
> สจิตฺตปริโยทปนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติฯ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓; เนตฺติ. ๓๐, ๕๐, ๑๑๖, ๑๒๔);

เอวํ วุตฺตสฺส สตฺถุสาสนสฺส ปกาสโก ปริยตฺติธโมฺม เอว สีลาทิอตฺถวเสน กลฺยาณตฺตยวิภาวเน วุโตฺตฯ อิธ ปน ปฏิปตฺติเยวฯ เตน วกฺขติ ‘‘อิธ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานํ อธิเปฺปต’’นฺติฯ **สีลสมาธิวิปสฺสนา อาทิ นาม** สาสนสมฺปตฺติภูตานํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํ มูลภาวโตฯ **กุสลานํ ธมฺมาน**นฺติ อนวชฺชธมฺมานํฯ **ทิฎฺฐี**ติ วิปสฺสนา, อวินาภาวโต ปเนตฺถ

สมาธิคฺคหณํฯ มหาวคฺคสํยุเตฺต **พาหิยสุตฺตปท**มิทํ (สํ. นิ. ๕.๓๘๑)ฯ กามํ สุเตฺต อริยมคฺคสฺส อนฺตทฺวยวิคเมน เตสํ มชฺฌิมปฏิปทาภาโว วุโตฺต, มชฺฌิมภาวสามญฺญโต ปน สมฺมาปฏิปตฺติยา อารมฺภนิปฺผตฺตีนํ มชฺฌิมภาวสฺสาปิ สาธกภาเว ยุตฺตนฺติ อาห **“อตฺถิ ภิกฺขเว, มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธาติ เอวํ วุโตฺต อริยมโคฺค มชฺฌํ นามา”**ติ, สีลสมาธิวิปสฺสนาสงฺขาตานํ อารมฺภานํ, ผลนิพฺพานสงฺขาตานญฺจ นิปฺผตฺตีนํ เวมชฺฌภาวโต อริยมโคฺค มชฺฌํ นามาติ อธิปฺปาโยฯ สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุวเสน **ผลํ ปริโยสานํ นาม,** อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุวเสน ปน **นิพฺพานํฯ** สาสนปริโยสานา หิ นิพฺพานธาตุฯ มคฺคสฺส นิปฺผตฺติ ผลวเสน, นิพฺพานสจฺฉิกิริยาย จ โหติ ตโต ปรํ กตฺตพฺพาภาวโตติ วา เอวํ วุตฺตํฯ อิทานิ เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ สาสนสฺส ปริโยสานตํ อาคเมน สาเธตุํ **“เอตทตฺถํ อิท”**นฺติอาทิมาหฯ เอตเทว ผลํ อโตฺถ ยสฺสาติ **เอตทตฺถํฯ พฺราหฺมณา**ติ ปิงฺคลโกจฺฉพฺราหฺมณํ ภควา อาลปติฯ อิทญฺหิ มชฺฌิมาคเม มูลปณฺณาสเก **จูฬสาโรปมสุตฺต** (ม. นิ. ๑.๓๑๒ อาทโย) ปทํฯ เอตเทว ผลํ สารํ ยสฺสาติ **เอตํสารํ** นิคฺคหิตาคเมนฯ ตถา **เอตํปริโยสานํฯ นิพฺพาโนคธ**นฺติ นิพฺพานโนฺตคธํฯ **อาวุโส วิสาขา**ติ ธมฺมทินฺนาย เถริยา วิสาขคหปติมาลปนํฯ อิทญฺหิ **จูฬเวทลฺลสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๔๖๐ อาทโย) **“สาตฺถํ สพฺยญฺชน”**นฺติอาทิสทฺทนฺตรสนฺนิธานโต **“อิธ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานํ อธิเปฺปต”**นฺติ วุตฺตํฯ

เอวํ สทฺทปพนฺธวเสน เทสนาย กลฺยาณตฺตยวิภาคํ ทเสฺสตฺวา ตทตฺถวเสนปิ ทเสฺสโนฺต **“ภควา หี”**ติอาทิมาหฯ อตฺถโตปิ หิ ตสฺสาธิเปฺปตภาวํ **หิ**-สเทฺทน สมเตฺถติฯ ตถา สมตฺถนมฺเขน จ อตฺถวเสน กลฺยาณตฺตยวิภาคํ ทเสฺสตีติฯ อตฺถโต ปเนตํ ทเสฺสโนฺต โย ตสฺมิํ ตสฺมิํ อเตฺถ กตวิธิ สทฺทปพโนฺธ คาถาสุตฺตวเสน ววตฺถิโต ปริยตฺติธโมฺมเยว อิธ เทสนาติ วุโตฺต, ตสฺส จโตฺถ วิเสสโต สีลาทิ เอวาติ อาห **“อาทิมฺหิ สีล”**นฺติอาทิฯ วิเสสกถนเญฺหตํฯ สามญฺญโต ปน สีลคฺคหเณน สสมฺภารสีลํ คหิตํ, ตถา มคฺคคฺคหเณน สสมฺภารมโคฺคติ อตฺถตฺตยวเสน อนวเสสโต ปริยตฺติอตฺถํ ปริยาทาย ติฏฺฐติฯ อิตรถา หิ กลฺยาณตฺตยวิภาโค อสพฺพสาธารโณ สิยาฯ เอตฺถ จ สีลมูลกตฺตา สาสนสฺส สีเลน อาทิกลฺยาณตา วุตฺตา, สาสนสมฺปตฺติยา เวมชฺฌภาวโต มเคฺคน มเชฺฌกลฺยาณตาฯ นิพฺพานาธิคมโต อุตฺตริ กรณียาภาวโต นิพฺพาเนน ปริโยสานกลฺยาณตาฯ **เตนา**ติ สีลาทิทสฺสเนนฯ อตฺถวเสน หิ อิธ เทสนาย อาทิกลฺยาณาทิภาโว วุโตฺตฯ **“ตสฺมา”**ติอาทิ ยถาวุตฺตานุสาเรน โสตูนมนุสาสนีทสฺสนํฯ

เอสาติ ยถาวุตฺตาการเรน กถนาฯ **กถิกสณฺฐิตี**ติ ธมฺมกถิกสฺส สณฺฐานํ กถนวเสน สมวฏฺฐานํฯ

วณฺณนา อตฺถวิวรณา, ปสํสนา วาฯ **น โส สาตฺถํ เทเสติ** นิยฺยานตฺถวิรหโต ตสฺสา เทสนายฯ **ตสฺมา**ติ จตุสติปฏฺฐานาทินิยฺยานตฺถเทสนโตฯ **เอกพฺยญฺชนาทิยุตฺตา**ติ สิถิลธนิตาทิเภเทสุ ทสสุ พฺยญฺชเนสุ เอกปฺปกาเรเนว, ทฺวิปฺปกาเรเนว วา พฺยญฺชเนน ยุตฺตา **ทมิฬ**ภาสา วิยฯ **สพฺพนิโรฏฺฐพฺยญฺชนา**ติ วิวฏกรณตาย โอเฏฺฐ อผุสาเปตฺวา อุจฺจาเรตพฺพโต สพฺพถา โอฏฺฐผุสนรหิตวิมุตฺตพฺยญฺชนา **กิราต**ภาสา วิยฯ **สพฺพวิสฺสฏฺฐพฺยญฺชนา**ติ สพฺพเสฺสว วิสฺสชฺชนียยุตฺตตาย สพฺพถา วิสฺสคฺคพฺยญฺชนา **สวร**ภาสา วิยฯ **สพฺพนิคฺคหิตพฺยญฺชนา**ติ สพฺพเสฺสว สานุสารตาย สพฺพถา พินฺทุสหิตพฺยญฺชนา ปารสิกาทิ**มิลกฺขุ**ภาสา วิยฯ เอวํ ‘‘ทมิฬกิราตสวรมิลกฺขูนํ ภาสา วิยา’’ติ อิทํ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ **มิลกฺขู**ติ จ ปารสิกาทโยฯ สพฺพาเปสา พฺยญฺชเนกเทสวเสเนว ปวตฺติยา อปริปุณฺณพฺยญฺชนาติ วุตฺตํ **“พฺยญฺชนปาริปูริยา อภาวโต อพฺยญฺชนา นามา”**ติฯ

ฐานกรณานิ สิถิลานิ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพมกฺขรํ ปญฺจสุ วเคฺคสุ ปฐมตติยํ **สิถิลํฯ** ตานิ อสิถิลานิ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพมกฺขรํ เตเสฺวว ทุติยจตุตฺถํ **ธนิตํฯ** ทฺวิมตฺตกาลมกฺขรํ **ทีฆํฯ** เอกมตฺตกาลํ **รสฺสํฯ**

ปมาณํ เอกมตฺตสฺส, นิมีสุมีสโต' พฺรวุํ;
องฺคุลิโผฏกาลสฺส, ปมาเณนาปิ อพฺรวุํฯ

สโญฺญคปรํ, ทีฆญฺจ **ครุกํฯ** อสํโยคปรํ รสฺสํ **ลหุกํฯ** ฐานกรณานิ นิคฺคเหตฺวา อวิวเฏน มุเขน อุจฺจาเรตพฺพํ **นิคฺคหิตํฯ** ปรปเทน สมฺพชฺฌิตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ **สมฺพนฺธํฯ** ตถา อสมฺพชฺฌิตพฺพํ **ววตฺถิตํฯ** ฐานกรณานิ วิสฺสฏฺฐานิ กตฺวา วิวเฏน มุเขน อุจฺจาเรตพฺพํ **วิมุตฺตํฯ** **ทสธา**ติอาทีสุ เอวํ สิถิลาทิวเสน พฺยญฺชนพุทฺธิสงฺขาตสฺส อกฺขรุปฺปาทกจิตฺตสฺส ทสหิ ปกาเรหิ พฺยญฺชนานํ ปเภโทติ อโตฺถฯ สพฺพานิ หิ อกฺขรานิ จิตฺตสมุฏฺฐานานิ, ยถาธิเปฺปตตฺถสฺส จ พฺยญฺชนโต ปกาสนโต **พฺยญฺชนานี**ติ, พฺยญฺชนพุทฺธิยา วา กรณภูตาย พฺยญฺชนานํ ทสธา ปเภโทติปิ ยุชฺชติฯ

อมเกฺขตฺวาติ อมิเลเจฺฉตฺวา อวินาเสตฺวา, อหาเปตฺวาติ อโตฺถฯ ตทตฺถมาห **"ปริปุณฺณพฺยญฺชนเมว กตฺวา"**ติ, ยมตฺถํ ภควา ญาเปตุํ เอกคาถํ, เอกวากฺยมฺปิ เทเสติ, ตมตฺถํ ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนาย เอว เทสนาย เทเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตสฺมา**ติ ปริปุณฺณพฺยญฺชนธมฺมเทสนโต ฯ **เกวล**สโทฺท อิธ อนวเสสวาจโกฯ น อโวมิสฺสตาทิวาจโกติ อาห **"สกลาธิวจน"**นฺติฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ สพฺพโส ปุณฺณํฯ ตํ ปนตฺถโต อูนาธิกนิเสธนนฺติ วุตฺตํ **"อนูนาธิกวจน"**นฺติฯ ตตฺถ ยทตฺถํ เทสิโต, ตสฺส สาธกตฺตา อนูนตา เวทิตพฺพา, ตพฺพิธุรสฺส ปน อสาธกตฺตา อนธิกตาฯ อุปเนตพฺพสฺส วา โวทานตฺถสฺส อวุตฺตสฺส อภาวโต อนูนตา, อปเนตพฺพสฺส สํกิเลสตฺถสฺส วุตฺตสฺส อภาวโต อนธิกตาฯ **สกล**นฺติ สพฺพภาควนฺตํฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ สพฺพโส ปุณฺณเมวฯ เตนาห **"เอกเทสนาปิ อปริปุณฺณา นตฺถี"**ติฯ **อปริสุทฺธา เทสนา โหติ** ตณฺหาย สํกิลิฏฺฐตฺตาฯ โลเกหิ ตณฺหาย อามสิตพฺพโต **โลกามิสา,** จีวราทโย ปจฺจยา, เตสุ อคธิตจิตฺตตาย **โลกามิสนิรเปโกฺขฯ หิตผรเณนา**ติ หิตโต ผรเณน หิตูปสํหาเรน วิเสสนภูเตนฯ **เมตฺตาภาวนาย** กรณภูตาย **มุทุหทโยฯ อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตนา**ติ สกลสํกิเลสโต, วฏฺฏทุกฺขโต จ อุทฺธรณาการสณฺฐิเตน, การุญฺญาธิปฺปาเยนาติ วุตฺตํ โหติฯ

''อิโต ปฏฺฐาย ทสฺสามิ, เอวญฺจ ทสฺสามี''ติ สมาทาตพฺพเฏฺฐน ทานํ **วตํฯ** ปณฺฑิตปญฺญตฺตตาย เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมํ, พฺรหฺมานํ วา เสฏฺฐานํ จริยนฺติ ทานเมว **พฺรหฺมจริยํฯ** มจฺฉริยโลภาทินิคฺคหเณน สมาจิณฺณตฺตา ทานเมว **สุจิณฺณํฯ อิทฺธี**ติ เทวิทฺธิฯ **ชุตี**ติ ปภา, อานุภาโว วาฯ **พลวีริยูปปตฺตี**ติ มหตา พเลน, วีริเยน จ สมนฺนาคโมฯ **นาคา**ติ วรุณนาคราชานํ วิธุรปณฺฑิตสฺส อาลปนํฯ

ทานปตีติ ทานสามิโนฯ **โอปานภูต**นฺติ อุทกติตฺถมิว ภูตํฯ

ธีราติ โส วิธุรปณฺฑิตมาลปติฯ

มธุสฺสโวติ มธุรสสนฺทนํฯ **ปุญฺญ**นฺติ ปุญฺญผลํ, การณโวหาเรน วุตฺตํฯ พฺรหฺมํ, พฺรหฺมานํ วา จริยนฺติ **พฺรหฺมจริยํ,** เวยฺยาวจฺจํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

ติตฺติริยนฺติ ติตฺติรสกุณราเชน ภาสิตํฯ

อญฺญตฺร ตาหีติ ปรหารภูตาหิ วเชฺชตฺวาฯ **อมฺหนฺ**ติ อมฺหากํฯ

ตปสฺสี , ลูโข, เชคุจฺฉี, ปวิวิโตฺตติ จตุพฺพิธสฺส ทุกฺกรสฺส กตตฺตา **จตุรงฺคสมนฺนาคตํฯ สุทนฺ**ติ นิปาตมตฺตํฯ **โลมหํสนสุตฺตํ มชฺฌิมาคเม มูลปณฺณาสเก, "มหาสีหนาทสุตฺต"**นฺติปิ (ม. นิ. ๑.๑๔๖) ตํ วทนฺติฯ

อิทฺธนฺติ สมิทฺธํฯ **ผีตนฺ**ติ ผุลฺลิตํฯ **วิตฺถาริกนฺ**ติ วิตฺถารภูตํฯ **พาหุชญฺญนฺ**ติ พหูหิ ชเนหิ นิยฺยานิกภาเวน ญาตํฯ **ปุถุภูตนฺ**ติ พหุภูตํฯ **ยาว เทวมนุสฺสหี**ติ เอตฺถ เทวโลกโต ยาว มนุสฺสโลกา สุปฺปกาสิตนฺติ อธิปฺปายวเสน **ปาสาทิกสุตฺตฏฺฐกถายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๗๐) วุตฺตํ, ยาว เทวา จ มนุสฺสา จาติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สกลสาสนํ อิธ ''พฺรหฺมจริย''นฺติ อธิเปฺปตํ, ตสฺมาฯ ''พฺรหฺมจริย''นฺติ อิมินา สมานาธิกรณานิ สพฺพปทานิ โยเชตฺวา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"โส ธมฺมํ เทเสตี"**ติอาทิมาหฯ **"เอวํ เทเสโนฺต จา"**ติ หิ อิมินา พฺรหฺมจริยสเทฺทน ธมฺมสทฺทาทีนํ สมานตฺถตํ ทเสฺสติ, ''ธมฺมํ เทเสตี''ติ วตฺวาปิ ''พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตี''ติ วจนํ สรูปโต อตฺถปฺปกาสนตฺถนฺติ จ วิภาเวติฯ

๑๙๑. วุตฺตปฺปการสมฺปทนฺติ ยถาวุตฺตอาทิกลฺยาณตาทิปฺปเภทคุณสมฺปทํฯ ทูรสมุสฺสาริตมานเสฺสว สาสเน สมฺมาปฏิปตฺติ สมฺภวติ, น มานชาติกสฺสาติ วุตฺตํ **"นิหตมานตฺตา"**ติฯ **อุสฺสนฺนตฺตา**ติ พหุลภาวโตฯ โภครูปาทิวตฺถุกา มทา สุปฺปเหยฺยา โหนฺติ นิมิตฺตสฺส อนวฏฺฐานโต, น ตถา กุลวิชฺชาทิมทา นิมิตฺตสฺส สมวฏฺฐานโตฯ ตสฺมา ขตฺติยพฺราหฺมณกุลีนานํ ปพฺพชิตานมฺปิ ชาติวิชฺชํ นิสฺสาย มานชปฺปนํ ทุปฺปชหนฺติ อาห **"เยภุเยฺยน...เป.... มานํ กโรนฺตี"**ติฯ **วิชาติตายา**ติ วิปรีตชาติตาย, หีนชาติตายาติ อโตฺถฯ เยภุเยฺยน อุปนิสฺสยสมฺปนฺนา สุชาติกา เอว, น ทุชฺชาติกาติ เอวํ วุตฺตํฯ **ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกนฺตี**ติ สีเล ปติฏฺฐหิตุํ น อุสฺสหนฺติ, สุวิสุทฺธํ กตฺวา สีลํ รกฺขิตุํ น สโกฺกนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ สีลเมว หิ สาสเน ปติฏฺฐา, **ปติฏฺฐาตุ**นฺติ วา สจฺจปฏิเวเธน โลกุตฺตราย ปติฏฺฐาย ปติฏฺฐาตุํฯ สา หิ นิปฺปริยายโต สาสเน ปติฏฺฐา นามฯ

เอวํ พฺยติเรกโต อตฺถํ วตฺวา อนฺวยโตปิ วทติ **"คหปติทารกา ปนา"**ติอาทินาฯ **กเจฺฉหิ เสทํ มุญฺจเนฺตหี**ติ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํฯ ตถา **ปิฏฺฐิยา โลณํ ปุปฺผมานายา**ติ, เสทํ มุญฺจนฺตกจฺฉา โลณํ ปุปฺผมานปิฏฺฐิกา หุตฺวา, เตหิ วา ปกาเรหิ ลกฺขิตาติ อโตฺถฯ **ภูมิํ กสิตฺวา**ติ ภูมิยา กสฺสนโต, เขตฺตูปชีวนโตติ วุตฺตํ โหติฯ **ตาทิสสฺสา**ติ ชาติมนฺตูปนิสฺสยสฺสฯ ทุพฺพลํ **มานํฯ** พลวํ **ทปฺปํฯ กมฺมนฺ**ติ ปริกมฺมํฯ **"อิตเรหี"**ติอาทินา ''อุสฺสนฺนตฺตา''ติ เหตุปทํ วิวรติฯ **"อิตี"**ติ วตฺวา ตทปรามสิตพฺพํ ทเสฺสติ **"นิหตมานตฺตา"**ติอาทินา, **อิติ**สโทฺท วา นิทสฺสเน, เอวํ ยถาวุตฺตนเยนาติ อโตฺถฯ เอส นโย อีทิเสสุฯ

ปจฺจาชาโตติ เอตฺถ อาการโร อุปสคฺคมตฺตนฺติ อาห **"ปติชาโต"**ติฯ **ปริสุทฺธนฺ**ติ ราคาทีนํ อจฺจนฺตเมว ปหานทีปนโต นิรุปกฺกิเลสตาย สพฺพถา สุทฺธํฯ ธมฺมสฺส สามี ตทุปฺปาทกเฏฺฐน, ธเมฺมน วา สเทวกสฺส โลกสฺส สามีติ **ธมฺมสฺสามีฯ สทฺธนฺ**ติ โปถุชฺชนิกสทฺธาวเสน สทฺทหนํฯ วิญฺญูชาติกานญฺหิ ธมฺมสมฺปตฺติคหณปุพฺพิกา สทฺธาสิทฺธิ จตูสุ ปุคฺคเลสุ ธมฺมปฺปมาณธมฺมปฺปสนฺนปุคฺคลภาวโตฯ ''โย เอวํ สฺวากฺขาตธโมฺม, สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควา''ติ สทฺธํ ปฏิลภติฯ **โยชนสตนฺตเรปิ วา** ปเทเสฯ **ชายมฺปติกา**ติ ชานิปติกาฯ กามํ ''ชายมฺปติกา''ติ วุเตฺตเยว ฆรสามิกฆรสามินีวเสน ทฺวินฺนเมว คหณํ วิญฺญายติ, ยสฺส ปน ปุริสสฺส อเนกา ปชาปติโย, ตสฺส วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ เอกายปิ ตาว สํวาโส สมฺพาโธเยวาติ ทสฺสนตฺถํ **"เทฺว"**ติ วุตฺตํฯ ราคาทินา **กิญฺจนํ,** เขตฺตวตฺถาทินา **ปลิโพธนํ,** ตทุภเยน สห วตฺตตี

ติ **สกิญฺจนปลิโพธโน,** โสเยวโตฺถ ตถาฯ ราโค เอว รโช, ตทาทิกา โทสโมหรชาฯ วุตฺตญฺหิ ''ราโค รโช น จ ปน เรณุ วุจฺจตี''ติอาทิ (มหานิ. ๒๐๙; จูฬนิ. ๗๔) อาคมนปถตาปิ อุฏฺฐานฏฺฐานตา เอวาติ เทวปิ สํวณฺณนา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํฯ **อลคฺคนฏฺฐานา**ติ อสชฺชนฏฺฐาน อปฺปฏิพนฺธสภาเวนฯ รูปกวเสน, ตทฺธิตวเสน วา อโพฺภกาโสติ ทเสฺสตุํ **วิย-**สทฺทคฺคหณํฯ เอวํ อกุสลกุสลปฺปวตฺตีนํ ฐานาฐานภาเวน ฆราวาสปพฺพชฺชานํ สมฺพาธโพฺภกาสตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กุสลปฺปวตฺติยา เอว อฏฺฐานฏฺฐานภาเวน เตสํ ตพฺภาวํ ทเสฺสตุํ **''อปิ จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ รชานํ สนฺนิปาตฏฺฐานํ วิยาติ สมฺพโนฺธฯ

วิสุํ วิสุํ ปทุทฺธารมกตฺวา สมาสโต อตฺถวณฺณนา **สเงฺขปกถาฯ เอกมฺปิ ทิวส**นฺติ เอกทิวสมตฺตมฺปิฯ **อขณฺฑํ กตฺวา**ติ ทุกฺกฏมตฺตสฺสาปิ อนาปชฺชเนน อฉิทฺทํ กตฺวาฯ **จริมกจิตฺต**นฺติ จุติจิตฺตํฯ **กิเลสมเลนา**ติ ตณฺหาสํกิเลสาทิมเลนฯ **อมลีน**นฺติ อสํกิลิฏฺฐํฯ ปริโยทาตเฏฺฐน นิมฺมลภาเวน สงฺขํ วิย ลิขิตํ โธตนฺติ **สงฺขลิขิตํฯ** อตฺถมตฺตํ ปน ทเสฺสตุํ **''ลิขิตสงฺขสทิส''**นฺติ วุตฺตํฯ **โธตสงฺขสปฺปฏิภาค**นฺติ ตทตฺถเสฺสว วิวรณํฯ อปิจ ลิขิตํ สงฺขํ **สงฺขลิขิตํ** ยถา ''อคฺยาหิโต''ติ, ตสฺสทิสตฺตา ปน อิทํ สงฺขลิขิตนฺติปิ ทเสฺสติ, ภาวนปุํสกเญฺจตํฯ **อชฺฌาวสตา**ติ เอตฺถ **อธิ-**สเทฺทน กมฺมปฺปวจนีเยน โยคโต **''อคาร''**นฺติ เอตํ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **''อคารมเชฺฌ''**ติฯ ยํ นูน ยทิ ปน ปพฺพเชยฺยํ, สาธุ วตาติ สมฺพโนฺธฯ กสาเยน รตฺตานิ **กาสายานี**ติ ทเสฺสติ **''กสายรสปีตตายา''**ติ อิมินาฯ กสฺมา เจตานิ คหิตานีติ อาห **''พฺรหฺมจริยํ จรนฺตานํ อนุจฺฉวิกานี''**ติฯ **อจฺฉาเทตฺวา**ติ โวหารวจนมตฺตํ, ปริทหิตฺวาติ อโตฺถ, ตญฺจ โข นิวาสนปารุปนวเสนฯ อคารวาโส **อคารํ** อุตฺตรปทโลเปน, ตสฺส **หิตํ** วุฑฺฒิอาวหํ **กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํฯ ตํ อนคาริย**นฺติ ตสฺมึ อนคาริเยฯ

๑๙๒. **สหสฺสโต**ติ กหาปณสหสฺสโตฯ **โภคกฺขโนฺธ** โภคราสิฯ **อาพนฺธนเฏฺฐนา**ติ ''ปุโตฺต นตฺตา ปนตฺตา''ติอาทินา เปมวเสน ปริเจฺฉทํ กตฺวา พนฺธนเฏฺฐน, เอเตน อาพนฺธนโตฺถ **ปริวฏฺฏ-**สโทฺทติ ทเสฺสติฯ อถ วา ปิตามหปิตุปุตฺตาทิวเสน ปริวตฺตนเฏฺฐน **ปริวโฏฺฏ**ติปิ ยุชฺชติฯ ''อมฺหากเมเต''ติ ญายนฺตีติ **ญาตโยฯ**

๑๙๓. ปาติโมกฺขสํวเรน ปิหิตกายวจีทฺวาโร สมาโน เตน สํวเรน อุเปโต นามาติ กตฺวา **''ปาติโมกฺขสํวเรน สมนฺนาคโต''**ติ วุตฺตํฯ อาจารโคจรานํ วิตฺถาโร **วิภงฺคฏฺฐกถาทีสุ** (วิภ. อฏฺฐ. ๕๐๓) คเหตโพฺพฯ **''อาจารโคจรสมฺปโนฺน''**ติอาทิ จ ตเสฺสว ปาติโมกฺขสํวรสํวุตภาวสฺส ปจฺจยทสฺสนํฯ อณุสทิสตาย อปฺปมตฺตกํ ''อณู''ติ วุตฺตนฺติ อาห **''อปฺปมตฺตเกสู''**ติฯ อสญฺจิจฺจ อาปนฺนอนุขุทฺทกาปตฺติวเสน, สหสา อุปฺปนฺนอกุสลจิตฺตุปฺปาทวเสน จ อปฺปมตฺตกตาฯ **ภยทสฺสี**ติ ภยทสฺสนสีโลฯ **สมฺมา**ติ อวิปรีตํ, สุนฺทรํ วา, ตพฺภาโว จ สกฺกจฺจํ ยาวชีวํ อวีติกฺกมวเสนฯ ''สิกฺขาปเทสู''ติ วุเตฺตเยว ตทวยวภูตํ ''สิกฺขาปทํ สมาทาย สิกฺขตี''ติ อตฺถสฺส คมฺยมานตฺตา กมฺมปทํ น วุตฺตนฺติ อาห **''ตํ ตํ สิกฺขาปท''**นฺติ, ตํ ตํ สิกฺขาโกฏฺฐาสํ, สิกฺขาย วา อธิคมุปายํ, ตสฺสา วา นิสฺสยนฺติ อโตฺถฯ

เอตฺถาติ เอตสฺมึ ''ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต''ติอาทิวจเนฯ **อาจารโคจรคฺคหเณเนวา**ติ ''อาจารโคจรสมฺปโนฺน''ติ วจเนเนวฯ เตนาห **''กุสเล กายกมฺมวจีกเมฺม คหิเตปี''**ติฯ น หิ อาจารโคจรสทฺทมเตฺตน กุสลกายวจีกมฺมคฺคหณํ สมฺภวติ, อิมินา ปุนรุตฺติตาย โจทนาเลสํ ทเสฺสติฯ **ตสฺสา**ติ อาชีวปาริสุทฺธิสีลสฺสฯ **อุปฺปตฺติทฺวารทสฺสนตฺถ**นฺติ อุปฺปตฺติยา กายวจีวิญฺญตฺติสงฺขาตสฺส ทฺวารสฺส กมฺมาปเทเสน ทสฺสนตฺถํ, เอเตน ยถาวุตฺตโจทนาย โสธนํ ทเสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สิเทฺธปิ สติ ปุนารโมฺภ นิยมาย วา โหติ, อตฺถนฺตรโพธนาย วา, อิธ

ปน อตฺถนฺตรํ โพเธติ, ตสฺมา อุปฺปตฺติทฺวารทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติฯ **กุสเลนา**ติ จ สพฺพโส อเนสนปหานโต อนวชฺชนฯ กถํ เตน อุปฺปตฺติทฺวารทสฺสนนฺติ อาห **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ กายวจีทฺวาเรสุ อุปฺปนฺเนน อนวชฺชน กายกมฺมวจีกมฺเมน สมนฺนาคตตฺตา **ปริสุทฺธาชีโว**ติ อธิปฺปาโยฯ ตทุภยเมว หิ อาชีวเหตุกํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํฯ

อิทานิ สุตฺตนฺตเรน สํสนฺทิตุํ **“มุณฺฑิกปุตฺตสุตฺตนฺตวเสน วา เอวํ วุตฺต”**นฺติ อาหฯ **วา**-สทฺโท เจตฺถ สุตฺตนฺตรสํสนฺทนาสงฺขาตอตฺถนฺตรวิกปฺปนโตฺถฯ **มุณฺฑิกปุตฺตสุตฺตนฺตํ** นาม มชฺฌิมาคมวเร มชฺฌิมปณฺณาสเก, ยํ ‘‘สมณมุณฺฑิกปุตฺตสุตฺต’’นฺติปิ วทนฺติฯ ตตฺถ **ถปตี**ติ ปญฺจกงฺคํ นาม วฑฺฒกึ ภควา อาลปติฯ **ถปติ**-สโทฺท หิ วฑฺฒกิปริยาโยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา ‘‘กตเม จ ถปติ กุสลา สีลา? กุสลํ กายกมฺมํ กุสลํ วจีกมฺม’’นฺติ สีลสฺส กุสลกายกมฺมวจีกมฺมภาวํ ทเสฺสตฺวา ‘‘อาชีวปาริสุทฺธมฺปิ โข อหํ ถปติ สีลสฺมึ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๖๕) เอวํ ปวตฺตาย มุณฺฑิกปุตฺตสุตฺตเทสนาย ‘‘กายกมฺมวจีกมฺเมน สมนฺนาคโต กุสเลนา’’ติ สีลสฺส กุสลกายกมฺมวจีกมฺมภาวํ ทเสฺสตฺวา ‘‘ปริสุทฺธาชีโว’’ติ เอวํ ปวตฺตา อยํ สามญฺญผลสุตฺตเทสนา เอกสงฺคหา อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมติ ยถา ตํ คโงฺคทเกน ยมุโนทกํ, ตสฺมา อีทิสีปิ ภควโต เทสนาวิภูติ อเตฺถวาติ ฯ **สีลสฺมึ วทามี**ติ สีลนฺติ วทามิ, สีลสฺมึ วา อาธารภูเต อโนตฺคธํ ปริยาปนฺนํ, นิทฺธารณสมุทายภูเต วา เอกํ สีลนฺติ วทามิฯ

ติวิเธนาติ จูฬสีลมชฺฌิมสีลมหาสีลโต ติวิเธนฯ **“มนจฺฉเฎฺฐสู”**ติ อิมินา กายปญฺจมานเมว คหณํ นิวเตฺตติฯ อุปริ นิเทฺทเส วกฺขมาเนสุ **สตฺตสุ ฐาเนสุฯ ติวิเธนา**ติ จตูสุ ปเจฺจกํ ยถาลาภยถาพลยถาสารุปฺปตาวเสน ติพฺพิเธนฯ

จูฬมชฺฌิมมหาสีลวณฺณนา

๑๙๔-๒๑๑. **เอวนฺ**ติ ‘‘โส เอวํ ปพฺพชิโต สมาโน ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรตี’’ติอาทินา นเยนฯ **“สีลสฺมิ”**นฺติ อิทํ นิทฺธารเณ ภุมฺมํ ตโต เอกสฺส นิทฺธารณียตฺตาติ อาห **“เอกํ สีล”**นฺติฯ อปิจ อิมินา อาธาเร ภุมฺมํ ทเสฺสติ สมุทายสฺส อวยวาธิฎฺฐานตฺตา ยถา ‘‘รุเกฺข สาขา’’ติฯ **“อิท”**นฺติ ปเทน กตฺวตฺถวเสน สมานาธิกรณํ ภุมฺมวจนสฺส กตฺวเตฺถ ปวตฺตนโต ยถา ‘‘วนปฺปคุเมฺพ ยถ ผุสิตเคฺค’’ติ (ขุ. ปา. ๖.๑๓; สุ. นิ. ๒๓๖) ทเสฺสติ **“ปจฺจตฺตวจนเตฺถ วา เอตํ ภุมฺม”**นฺติ อิมินาฯ **อยเมวโตฺถ**ติ ปจฺจตฺตวจนโตฺถ เอวฯ **พฺรหฺมชาเล**ติ พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนายํ, (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๗) พฺรหฺมชาลสุตฺตปเท วาฯ สํวณฺณนาวเสน **วุตฺตนเยนา**ติ อโตฺถฯ ‘‘อิทมสฺส โหติ สีลสฺมิ’’นฺติ เอตฺถ มหาสีลปริโยสาเนน นิทฺธาริยมานสฺส อภาวโต ปจฺจตฺตวจนโตฺถเยว สมฺภวตีติ อาห **“อิทํ อสฺส สีลํ โหตีติ อโตฺถ”**ติ, ตโตเยว จ ปาฬิยํ อปิคฺคหณมกตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๒๑๒. อตฺตานุวาทปรานุวาททณฺฑภยาทีนิ **อสํวรมูลกานิ ภยานิฯ “สีลสฺสาสํวรโต**ติ สีลสฺส อสํวรณโต, สีลสํวราภาวโตติ อโตฺถ’’ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๘๐) อาจริเยน วุตฺตํ, ‘‘ยทิทํ สีลสํวรโต’’ติ ปน ปทสฺส ‘‘ยํ อิทํ ภยํ สีลสํวรโต ภเวยฺยา’’ติ อตฺถวจนโต, ‘‘สีลสํวรเหตุ ภยํ น สมนุปสฺสตี’’ติ จ อตฺถสฺส อุปฺปตฺติโต สีลสํวรโต สีลสํวรเหตูติ อโตฺถเยว สมฺภวติฯ ‘‘ยํ อิทํ ภยํ สีลสํวรโต ภเวยฺยา’’ติ หิ ปาโฐปิ ทิสฺสติฯ **“สํวรโต”**ติ เหตุํ วตฺวา ตทธิคมิตอตฺถวเสน **“อสํวรมูลกสฺส ภยสฺส อภาวา”**ติปิ เหตุํ วทติฯ **ยถาวิธานวิหิเตนา**ติ ยถาวิธานํ สมฺปาทิเตนฯ **ขตฺติยาภิเสเกนา**ติ ขตฺติยภาวาวเหน อภิเสเกนฯ **มุทฺธนิ อวสิโตฺต**ติ มตฺถเกเยว อภิสิโตฺตฯ เอตฺถ จ ‘‘ยถาวิธานวิหิเตนา’’ติ อิมินา โปราณกาจิณฺณวิธานสมงฺคิตาสงฺขาตํ เอกํ องฺคํ ทเสฺสติ, ‘‘ขตฺติยาภิเสเกนา’’ติ อิมินา ขตฺติยภาวาวหตาสงฺขาตํ, ‘‘มุทฺ

ธนิ อวสิโตฺต’’ติ อิมินา มุทฺธนิเยว อภิสิญฺจิตภาวสงฺขาตํฯ อิติ ติวงฺคสมนฺนาคโต ขตฺติยาภิเส โก วุโตฺต โหติฯ เยน อภิสิตฺตราชูนํ ราชานุภาโว สมิชฺฌติฯ เกน ปนายมโตฺถ วิญฺญายตีติ? โปราณกสตฺถาคตนเยนฯ วุตฺตญฺหิ **อคฺคญฺญสุตฺตฎฺฐกถายํ** มหาสมฺมตาภิเสกวิภาวนาย ‘‘เต ปนสฺส เขตฺตสามิโน ตีหิ สเงฺขหิ อภิเสกมฺปิ อกํสู’’ติ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๓.๑๓๑) **มชฺฌิมา คมฎฺฐกถาย**ญฺจ มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตํ **‘‘มุทฺธาวสิเตฺตนา**ติ ตีหิ สเงฺขหิ ขตฺติ ยาภิเสเกน มุทฺธนิ อภิสิเตฺตนา’’ติ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๖๐) **สีหฬฎฺฐกถายมฺปิ** จูฬสีหนาทสุตฺ ตวณฺณนายํ ‘‘ปฐมํ ตาว อภิเสกํ คณฺหนฺตานํ ราชูนํ สุวณฺณมยาทีนิ ตีณิ สงฺขานิ จ คโงฺค ทกญฺจ ขตฺติยกญฺญญฺจ ลทฺธุํ วฎฺฎตี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

อยํ ปน ตตฺถาคตนเยน **อภิเสกวิธานวินิจฺฉโย** – อภิเสกมงฺคลตฺถญฺหิ อ ลงฺกตปฎิยตฺตสฺส มณฺฑปสฺส อโนฺตกตสฺส อุทุมฺพรสาขมณฺฑปสฺส มเชฺฌ สุปฺปติฎฺฐิเต อุทุมฺ พรภทฺทปีฐมฺหิ อภิเสการหํ อภิชจฺจํ ขตฺติยํ นิสีทาเปตฺวา ปฐมํ ตาว มงฺคลาภรณภูสิตา ชาติ สมฺปนฺนา ขตฺติยกญฺญา คโงฺคทกปุณฺณํ สุวณฺณมยสามุทฺทิกทกฺขิณาวฎฺฎสงฺขํ อุโภหิ ห เตฺถหิ สกฺกจฺจํ คเหตฺวา สีโสปริ อุสฺสาเปตฺวา เตน ตสฺส มุทฺธนิ อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจติ, เอว ญฺจ วเทติ ‘‘เทว ตํ สเพฺพปิ ขตฺติยคณา อตฺตานมารกฺขตฺถํ อิมินา อภิเสเกน อภิเสกิกํ มหา ราชํ กโรนฺติ, ตฺวํ ราชธเมฺมสุ ฐิโต ธเมฺมน สเมน รชฺชํ กาเรหิ, เอเตสุ ขตฺติยคเณสุ ตฺวํ ปุตฺต สิเนหานุกมฺปาย สหิตจิโตฺต, หิตสมเมตฺตจิโตฺต จ ภว, รกฺขาวรณคุตฺติยา เตสํ รกฺขิโต จ ภวา หี’’ติฯ ตโต ปุน ปุโรหิโตปิ โปโรหิจฺจฐานานุรูปาลงฺกาเรหิ อลงฺกตปฎิยโตฺต คโงฺคทกปุณฺณํ รชตมยํ สงฺขํ อุโภหิ หเตฺถหิ สกฺกจฺจํ คเหตฺวา ตสฺส สีโสปริ อุสฺสาเปตฺวา เตน ตสฺส มุทฺธนิ อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจติ, เอวญฺจ วเทติ ‘‘เทว ตํ สเพฺพปิ พฺราหฺมณคณา อตฺตานมารกฺขตฺถํ อิ มินา อภิเสเกน อภิเสกิกํ มหาราชํ กโรนฺติ, ตฺวํ ราชธเมฺมสุ ฐิโต ธเมฺมน สเมน รชฺชํ กาเรหิ, เอเตสุ พฺราหฺมณคเณสุ ตฺวํ ปุตฺตสิเนหานุกมฺปาย สหิตจิโตฺต, หิตสมเมตฺตจิโตฺต จ ภว, รกฺ ขาวรณคุตฺติยา เตสํ รกฺขิโต จ ภวาหี’’ติฯ ตโต ปุน เสฎฺฐิปิ เสฎฺฐิฎฺฐานภูสนภูสิโต คโงฺคทก ปุณฺณํ รตนมยํ สงฺขํ อุโภหิ หเตฺถหิ สกฺกจฺจํ คเหตฺวา ตสฺส สีโสปริ อุสฺสาเปตฺวา เตน ตสฺส มุทฺธนิ อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจติ, เอวญฺจ วเทติ ‘‘เทว ตํ สเพฺพปิ คหปติคณา อตฺตานมา รกฺขตฺถํ อิมินา อภิเสเกน อภิเสกิกํ มหาราชํ กโรนฺติ, ตฺวํ ราชธเมฺมสุ ฐิโต ธเมฺมน สเมน รชฺชํ กาเรหิ, เอเตสุ คหปติคเณสุ ตฺวํ ปุตฺตสิเนหานุกมฺปาย สหิตจิโตฺต, หิตสมเมตฺตจิโตฺต จ ภว, รกฺขาวรณคุตฺติยา เตสํ รกฺขิโต จ ภวาหี’’ติฯ เต ปน ตสฺส เอวํ วทนฺตา ‘‘สเจ ตฺวํ อมฺหากํ ว จนานุรูปํ รชฺชํ กริสฺสสิ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ กริสฺสสิ, ตว มุทฺธา สตฺตธา ผลตู’’ติ เอวํ รโญฺญ อภิสปนฺติ วิยาติ ทฎฺฐพฺพนฺติฯ **วฑฺฒมกีสูกรชาตกาทีหิ** จายมโตฺถ วิภาเวตโพฺพ, อภิเสโก ปกรณานิปิ **สมนฺตปาสาทิกาทีสุ** (ปารา. อฎฺฐ. ๑.ตติยสงฺคีติกถา) คเหตพฺพานีติฯ

ยสฺมา นิหตปจฺจามิโตฺต, ตสฺมา น สมนุปสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ อนวชฺชตา กุสลภาเวนาติ อาห **‘‘กุสลํ สีลปทฎฺฐาเนหี’’**ติอาทิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กุสลสีลปทฎฺฐานา อวิปฺปฎิสารปา โมชฺชปีติปสฺสทฺธิธมฺมา, อวิปฺปฎิสาราทินิมิตฺตญฺจ อุปฺปนฺนํ เจตสิกสุขํ ปฎิสํเวเทติ, เจตสิก สุขสมุฎฺฐาเนหิ จ ปณีตรูเปหิ ผุฎฺฐสรีรสฺส อุปฺปนฺนํ กายิกสุขนฺติฯ

อินฺทฺริยสํวรกถาวณฺณนา

๒๑๓. สามญฺญสฺส วิเสสาเปกฺขตาย อิธาธิเปฺปโตปิ วิเสโส เตน อปริจฺจโตฺต เอว โหตี ติ อาห **‘‘จกฺขุสโทฺท กตฺถจิ พุทฺธจกฺขุมฺหิ วตฺตตี’’**ติอาทิฯ วิชฺชมานเมว หิ อภิเธยฺยภา เวน วิเสสตฺถํ วิเสสนฺตรนิวตฺตเนน วิเสสสโทฺท วิภาเวติ, น อวิชฺชมานํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว

นโยฯ อเญฺญหิ อสาธารณํ พุทฺธานเมว จกฺขุ ทสฺสนนฺติ **พุทฺธจกฺขุ,** อาสยานุสยญาณํ, อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณญฺจฯ สมนฺตโต สพฺพโส ทสฺสนเฏฺฐน จกฺขูติ **สมนฺตจกฺขุ,** สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ **ตถูปมนฺ**ติ ปพฺพตมุทฺธูปมํ, ธมฺมมยํ ปาสาทนฺติ สมฺพนฺโธฯ สุเมธ สมนฺตจกฺขุ ตุวํ ชนตมเวกฺขสฺสูติ อโตฺถฯ **อริยมคฺคตฺตยปญฺญา**ติ เหฏฺฐิมาริยมคฺคตฺตยปญฺญาฯ ''ธมฺมจกฺขุ นาม เหฏฺฐิมา ตโย มคฺคา, ตีณิ จ ผลานี''ติ **สฬายตนวคฺคฏฺฐกถายํ** (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๔.๔๑๘) วุตฺตํ, อิธ ปน มเคฺคเหว ผลานิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสติฯ จตุสจฺจสงฺขาเต ธเมฺม จกฺขูติ หิ **ธมฺมจกฺขุฯ** ปญฺญาเยว ทสฺสนเฏฺฐน จกฺขูติ **ปญฺญาจกฺขุ,** ปุเพฺพนิวาสาสวกฺขยญาณํฯ **ทิพฺพจกฺขุมฺหี**ติ ทุติยวิชฺชายฯ **อิธา**ติ ''จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา''ติ อิมสฺมึ ปาเฐฯ **อย**นฺติ จกฺขุสโทฺทฯ **''ปสาทจกฺขุโวหาเรนา''**ติ อิมินา อิธ จกฺขุสโทฺท จกฺขุปสาเทเยว นิปฺปริยายโต วตฺตติ, ปริยายโต ปน นิสฺสยโวหาเรน นิสฺสิตสฺส วตฺตพฺพโต จกฺขุวิญฺญาเณปิ ยถา ''มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตี''ติ ทเสฺสติฯ อิธาปิ สสมฺภารกถา อวสิฏฺฐาติ กตฺวา **เสสปเทสุปีติ ปิ**-สทฺทคฺคหณํ, ''น นิมิตฺตคฺคาหี''ติอาทิปเทสุปีติ อโตฺถฯ วิวิธํ อสนํ เขทนํ **พฺยาเสโก,** กิเลโส เอว พฺยาเสโก, เตน วิรหิโต ตถา, วิรหิตตา จ อสมฺมิสฺสตา, อสมฺมิสฺสภาโว จ สมฺปโยคาภาวโต ปริสุทฺธตาติ อาห **''อสมฺมิสฺสํ ปริสุทฺธ''**นฺติ, กิเลสทุเกฺขน อโวมิสฺสํ, ตโต จ สุวิสุทฺธนฺติ อโตฺถฯ สติ จ สุวิสุเทฺธ อินฺทฺริยสํวเร นีวรเณสุ ปธานภูตปาปธมฺมวิคเมน อธิจิตฺตานุโยโคหตฺถคโต เอว โหติ, ตสฺมา อธิจิตฺตสุขเมว ''อพฺยาเสกสุข''นฺติ วุจฺจตีติ ทเสฺสติ **''อธิจิตฺตสุข''**นฺติ อิมินาฯ

สติสมฺปชญฺญกถาวณฺณนา

๒๑๔. สมนฺตโต ปกาเรหิ, ปกฏฺฐํ วา สวิเสสํ ชานาตีติ **สมฺปชาโน,** ตสฺส ภาโว **สมฺปชญฺญํ,** ตถาปวตฺตญาณํ, ตสฺส วิภชนํ สมฺปชญฺญภาชนียํ, ตสฺมึ **สมฺปชญฺญภาชนียมฺหิฯ ''คมน''**นฺติ อิมินา อภิกฺกมนํ **อภิกฺกนฺตน**ฺติ ภาวสาธนมาหฯ ตถา ปฏิกฺกมนํ **ปฏิกฺกนฺตน**ฺติ วุตฺตํ **''นิวตฺตน''**นฺติฯ คมนเญฺจตฺถ นิวเตฺตตฺวา, อนิวเตฺตตฺวา จ คมนํ, นิวตฺตนํ ปน นิวตฺติมตฺตเมว, อญฺญมญฺญมุปาทานกิริยามตฺตเญฺจตํ ทฺวยํฯ กถํ ลพฺภตีติ อาห **''คมเน''**ติอาทิฯ **อภิหรโนฺต**ติ คมนวเสน กายํ อุปเนโนฺตฯ **ปฏินิวเตฺตโนฺต**ติ ตโต ปุน นิวเตฺตโนฺตฯ **อปนาเมโนฺต**ติ อปกฺกมนวเสน ปริณาเมโนฺตฯ **อาสนสฺสา**ติ ปีฐกาทิอาสนสฺสฯ **ปุริมองฺคาภิมุโข**ติ อฏฺฐนิกาทิปุริมาวยวาภิมุโขฯ **สํสรโนฺต**ติ สํสปฺปโนฺตฯ **ปจฺฉิมองฺคปเทส**นฺติ อฏฺฐนิกาทิปจฺฉิมายวปฺปเทสํฯ **ปจฺจาสํสรโนฺต**ติ ปฏิอาสปฺปโนฺตฯ **''เอเสว นโย''**ติ อิมินา นิปนฺนเสฺสว อภิมุขํ สํสปฺปนปฏิอาสปฺปนานิ ทเสฺสติฯ ฐานนิสชฺชาสยเนสุ หิ โย คมนวิธุโร กายสฺส ปุรโต อภิหาโร, โส **อภิกฺกโม**ฯ ปจฺฉโต อปหาโร **ปฏิกฺกโม**ติ ลกฺขณํฯ

สมฺปชานนํ **สมฺปชานํ,** เตน อตฺตนา กตฺตพฺพกิจฺจสฺส กรณสีโล **สมฺปชานการี**ติ อาห **''สมฺปชเญฺญน สพฺพกิจฺจการี''**ติฯ **''สมฺปชญฺญเมว วา การี''**ติ อิมินา สมฺปชานสฺส กรณสีโล **สมฺปชานการี**ติ ทเสฺสติฯ **''โส หี''**ติอาทิ ทุติยวิกปฺปสฺส สมตฺถนํฯ **''สมฺปชญฺญ''**นฺติ จ อิมินา **สมฺปชาน**-สทฺทสฺส สมฺปชญฺญปริยายตา วุตฺตาฯ ตถา หิ **อาจริยานุทเตฺถเรน** วุตฺตํ ''สมนฺตโต, สมฺมา, สมํ วา ปชานนํ สมฺปชานํ, ตเทว สมฺปชญฺญ''นฺติ (วิภ. มูลฏี. ๒.๕๒๓) อยํ อฏฺฐกถาโต อปโร นโย – ยถา อติกฺกนฺตาทีสุ อสโมฺมหํ อุปฺปาเทติ, ตถา สมฺปชานสฺส กาโร กรณํ สมฺปชานกาโร, โส เอตสฺส อตฺถีติ **สมฺปชานการี**ติฯ

ธมฺมโต วฑฺฒิสงฺขาเตน อเตฺถน สห วตฺตตีติ **สาตฺถกํ,** อภิกฺกนฺตาทิ, สาตฺถกสฺส สมฺปชานนํ **สาตฺถกสมฺปชญฺญํฯ** สปฺปายสฺส อตฺตโน ปติรูปสฺส สมฺปชานนํ **สปฺปาย**

สมฺปชญฺญํฯ อภิกฺกมาทีสุ ภิกฺขาจารโคจเร, อญฺญตฺถ จ ปวตฺเตสุ อวิชหิตกมฺมฏฺฐานสงฺขาเต โคจเร สมฺปชานนํ **โคจรสมฺปชญฺญํฯ** สามญฺญนิเทฺทเสน, หิ เอกเสสนเยน วา โคจรสโทฺท ตทตฺถทฺวเยปิ ปวตฺตติฯ อติกฺกมาทีสุ อสมฺมุยฺหนสงฺขาตํ อสโมฺมหเมว สมฺปชญฺญํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํฯ จิตฺตวเสเนวา**ติ จิตฺตสฺส วเสเนว, จิตฺตวสมนุคเตเนวาติ อโตฺถฯ **ปริคฺคเหตฺวา**ติ ตุลยิตฺวา ตีเรตฺวา, ปฏิสงฺขายาติ อโตฺถฯ สงฺฆทสฺสเนเนว อุโปสถปวารณาทิอตฺถาย คมนํ สงฺคหิตํฯ **อาทิ**สเทฺทน กสิณปริกมฺมาทีนํ สงฺคโหฯ สเงฺขปโต วุตฺตํ ตทตฺถเมว วิวริตุํ **“เจติยํ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อรหตฺตํ ปาปุณาตี**ติ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทโส เอสฯ สมถวิปสฺสนุปฺปาทนมฺปิ หิ ภิกฺขุโน วฑฺฒิเยวฯ **ตตฺถา**ติ อสุภารมฺมเณฯ **เกจี**ติ อภยคิริวาสิโนฯ **อามิสโต**ติ จีวราทิอามิสปจฺจยโตฯ กสฺมาติ อาห **“ตํ นิสฺสายา”**ติอาทิฯ

ตสฺมินฺติ สาตฺถกสมฺปชญฺญวเสน ปริคฺคหิตอเตฺถฯ ยสฺมา ปน ธมฺมโต วฑฺฒิเยว อโตฺถ นาม, ตสฺมา ยํ ‘‘สาตฺถก’’นฺติ อธิเปฺปตํ คมนํ, ตํ สพฺพมฺปิ สปฺปายเมวาติ สิยา อวิเสเสน กสฺสจิ อาสงฺกาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“เจติยทสฺสนํ ตาวา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **มหาปูชายา**ติ มหติยา ปูชาย, พหูนํ ปูชาทิวเสติ วุตฺตํ โหติฯ **จิตฺตกมฺมรูปกานี วิยา**ติ จิตฺตกมฺมกตปฏิมาโย วิย, ยนฺตปโยเคน วา นานปฺปการวิจิตฺตกิริยา ปฏิมาโย วิยฯ **ตตฺรา**ติ ตาสุ ปริสาสุฯ **อสฺสา**ติ ภิกฺขุโนฯ **อสมเปกฺขนํ** นาม เคหสฺสิตอญฺญาณุเปกฺขาวเสน อารมฺมณสฺส อโยนิโส คหณํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺสา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๓๐๘) มาตุคามสมฺผสฺสวเสน **กายสํสคฺคาปตฺติฯ** หตฺถิอาทิสมฺมเทฺทน **ชีวิตนฺตราโยฯ** วิสภาครูปทสฺสนาทินา **พฺรหฺมจริยนฺตราโยฯ** ‘‘ทสทฺวาทสโยชนนฺตเร ปริสาสนฺนิปตนฺตี’’ติอาทินา **วุตฺตปฺปการเรนวฯ มหาปริสปริวารานฺ**ติ กทาจิ ธมฺมสฺสวนาทิอตฺถาย อิตฺถิปุริสสมฺมิสฺสปริวาเร สนฺธาย วุตฺตํฯ

ตทตฺถทีปนตฺถนฺติ อสุภทสฺสนสฺส สาตฺถกภาวสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส ทีปนตฺถํฯ **ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย** ปฏิวจนทานวเสน ภิกฺขูนํ อนุวตฺตนกถา อาจิณฺณา, ตสฺมา ปฏิวจนสฺส อทานวเสน อนนุวตฺตนกถา ตสฺส ทุติยา นาม โหตีติ อาห **“เทฺว กถา นาม น กถิตปุพฺพา”**ติฯ **เทฺว กถา**ติ หิ วจนกรณากรณกถาฯ ตตฺถ วจนกรณกถาเยว กถิตปุพฺพา, ทุติยา น กถิตปุพฺพาฯ ตสฺมา สุพฺพจตฺตา ปฏิวจนมทาสีติ อโตฺถฯ

เอวนฺติ อิมินาฯ ‘‘สเจ ปน เจติยสฺส มหาปูชายา’’ติอาทิกํ สพฺพมฺปิ วุตฺตปฺปการํ ปจฺจามสติ, น ‘‘ปุริสสฺส มาตุคามาสุภ’’นฺติอาทิกเมวฯ ปริคฺคหิตํ สาตฺถกํ, สปฺปายญฺจ เยน โส **ปริคฺคหิตสาตฺถกสปฺปาโย,** ตสฺส, เตน ยถานุปุพฺพิกํ สมฺปชญฺญปริคฺคหณํ ทเสฺสติฯ วุจฺจมานโยคกมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานตาย ภาวนาย อารมฺมณํ **กมฺมฏฺฐานํ,** ตเทว ภาวนาย วิสยภาวโต **โคจรนฺ**ติ อาห **“กมฺมฏฺฐานสงฺขาตํ โคจร”**นฺติฯ **อุคฺคเหตฺวา**ติ ยถา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, เอวํ อุคฺคหโกสลฺลสฺส สมฺปาทนวเสน อุคฺคหณํ กตฺวาฯ ***ภิกฺขาจารโคจเร***ติ ภิกฺขาจารสงฺขาเต โคจเร, อเนน กมฺมฏฺฐาเน, ภิกฺขาจาเร จ โคจรสโทฺทติ ทเสฺสติฯ

อิธาติ สาสเนฯ **หรตี**ติ กมฺมฏฺฐานํ ปวตฺตนวเสน เนติ, ยาว ปิณฺฑปาตปฏิกฺกมา อนุยุญฺชตีติ อโตฺถฯ **น ปจฺจาหรตี**ติ อาหารูปโยคโต ยาว ทิวาฐานุปสงฺกมนา กมฺมฏฺฐานํ น ปฏิเนติฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ จตูสุ ภิกฺขูสุฯ **อาวรณีเยหี**ติ นีวรเณหิฯ **ปเควา**ติ ปาโตเยว ฯ **สรีรปริกมฺมนฺ**ติ มุขโธวนาทิสรีรปฏิชคฺคนํฯ **เทฺว ตโย ปลฺลเงฺก**ติ เทฺว ตโย นิสชฺชาวาเรฯ อูรุพทฺธาสนเฌฺหตฺถ ปลฺลโงฺกฯ **อุสฺมนฺ**ติ เทฺว ตีณิ อุณฺหาปนานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ **กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชิตฺวา**ติ ตทเห มูลภูตํ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชิตฺวาฯ **กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา**ติ กมฺมฏฺฐานมุเขเนว,

กมฺมฏฺฐานมวิชหนฺต เอวาติ วุตฺตํ โหติ, เตน ''ปโตปิ อเจตโน''ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๔; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๐๙; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๑๖๘; วิภ. อฏฺฐ. ๕๒๓) วกฺขมานํ กมฺมฏฺฐานํ, ยถาปริหริยมานํ วา อวิชหิตฺวาติ ทเสฺสติฯ

คนฺตฺวาติ ปาปุณิตฺวาฯ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐานํ เจ, ตเทว นิปจฺจการสาธนํฯ อญฺญเญฺจ, อนิปจฺจการกรณมิว โหตีติ ทเสฺสตุํ **''สเจ''**ติอาทิ วุตฺตํฯ อตพฺพิสเยน **ตํ ฐเปตฺวาฯ ''มหนฺตํ เจติยํ เจ''**ติอาทินา กมฺมฏฺฐานิกสฺส มูลกมฺมฏฺฐานมนสิการสฺส ปปญฺจาภาว ทสฺสนํฯ อเญฺญน ปน ตถาปิ อญฺญถาปิ วนฺทิตพฺพเมวฯ **ตเถวา**ติ ติกฺขตฺตุเมวฯ ปริโภคเจติย โต สารีริกเจติยํ ครุตรนฺติ กตฺวา **''เจติยํ วนฺทิตฺวา''**ติ ปุพฺพกาลกิริยาวเสน วุตฺตํฯ ยถาห อฏฺฐกถายํ ''เจติยํ พาธยมานา โพธิสาขา หริตพฺพา''ติ, (ม. นิ. อฏฺฐ. ๔.๑๒๘; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๗๕; วิภ. อฏฺฐ. ๘๐๙) อยํ อาจริยสฺส มติ, **''โพธิยงฺคณํ ปเตฺตนาปิ''**ติ ปน วจนโต ยทิ เจติยงฺคณโต คเต ภิกฺขาจารมเคฺค โพธิยงฺคณํ ภเวยฺย, สาปิ วนฺทิตพฺพาติ มคฺคานุกฺกเม เนว ''เจติยํ วนฺทิตฺวา''ติ ปุพฺพกาลกิริยาวจนํ, น ตุ ครุกาตพฺพตานุกฺกเมนฯ เอวญฺหิ สติ โพธิ ยงฺคณํ ปฐมํ ปเตฺตนาปิ โพธึ วนฺทิตฺวา เจติยํ วนฺทิตพฺพํ, เอกเมว ปเตฺตนาปิ ตเทว วนฺทิต พฺพํ, ตทุภยมฺปิ อปฺปเตฺตน น วนฺทิตพฺพนฺติ อยมโตฺถ สุวิญฺญาโต โหติฯ ภิกฺขาจารคตมเคฺคน หิ ปตฺตฏฺฐาเน กตฺตพฺพอนฺตราวตฺตทสฺสนเมตํ, น ปน ธุววตฺตทสฺสนํฯ ปุเพฺพ เหส กตว โตฺตเยวฯ เตนาห ''ปเคว เจติยงฺคณโพธิยงฺคณวตฺตํ กตฺวา''ติอาทิฯ พุทฺธคุณานุสฺสรณวเส เนว โพธิอาทิปริโภคเจติเยปิ นิปจฺจกรณํ อุปปนฺนนฺติ ทเสฺสติ **''พุทฺธสฺส ภควโต สมฺมุขา วิย นิปจฺจการํ ทเสฺสตฺวา''**ติ อิมินาฯ **ปฏิสามิตฏฺฐาน**นฺติ โสปานมูลภาวสามเญฺญน วุตฺตํ, พุทฺธารมฺมณปีติวิสยภูตเจติยงฺคณโพธิยงฺคณโต พาหิรฏฺฐานํ ปตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

คามสมีเปติ คามูปจาเรฯ ตาว ปญฺหํ วา ปุจฺฉนฺติ, ธมฺมํ วา โสตุกามา โหนฺตีติ สมฺพ โนฺธฯ **ชนสงฺคหตฺถ**นฺติ ''มยิ อกเถเนฺต เอเตสํ โก กเถสฺสตี''ติ ธมฺมานุคฺคเหน มหาชนสฺส สงฺคหณตฺถํฯ อฏฺฐกถาจริยานํ วจนํ สมเตฺถตุํ **''ธมฺมกถา หิ กมฺมฏฺฐานวินิมุตฺตา นาม นตฺถี''**ติ วุตฺตํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ''ธมฺมกถา นาม กาตพฺพาเยวา''ติ อฏฺฐกถาจริยา วทนฺติ, ยสฺ มา วา ธมฺมกถา กมฺมฏฺฐานวินิมุตฺตา นาม นตฺถิ, ตสฺมา ธมฺมกถํ กเถตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **อาจริ ยานนฺทเตฺถเรน** (วิภ. มูลฏี. ๕๒๓) ปน ''ตสฺมา''ติ เอตสฺส ''กเถตพฺพาเยวาติ วทนฺตี''ติ เอ เตน สมฺพโนฺธ วุโตฺตฯ **กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา**ติ อตฺตนา ปริหริยมานํ กมฺมฏฺฐานํ อวิชหนว เสน, ตทนุคุณํเยว ธมฺมกถํ กเถตฺวาติ อโตฺถ, ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **อนุโมทนํ กตฺวา**ติ เอตฺถาปิ ''กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา''ติ อธิกาโรฯ **ตตฺถา**ติ คามโต นิกฺขมนฏฺฐาเนเยวฯ

''โปราณกภิกฺขู''ติอาทินา โปราณกาจิณฺณทสฺสเนน ยถาวุตฺตมตฺถํ ทฬฺหํ กโรติฯ **สมฺปตฺตปริเจฺฉเทเนวา**ติ ''ปริจิโต อปริจิโต''ติอาทิวิภาคํ อกตฺวา สมฺปตฺตโกฏิยา เอว, สมาคมมเตฺตเนวาติ อโตฺถฯ **อานุภาเวนา**ติ อนุคฺคหพเลนฯ **ภเย**ติ ปรจกฺกาทิภเยฯ **ฉาต เก**ติ ทุพฺภิเกฺขฯ

''ปจฺฉิมยาเมปิ นิสชฺชาจงฺกเมหิ วีตินาเมตฺวา''ติอาทินา **วุตฺตปฺปการํฯ กโรนฺตสฺสา**ติ กรมานเสฺสว, อนาทเร เจตํ สามิวจนํฯ **กมฺมชเตโช**ติ คหณิ สนฺธายาหฯ **ปชฺชลตี**ติ อุณฺห ภาวํ ชเนติฯ ตโตเยว อุปาทินฺนกํ คณฺหาติ, เสทา มุจฺจนฺติฯ **กมฺมฏฺฐานํ วีถึ นาโรหติ** ขุทา ปริสฺสเมน กิลนฺตกายสฺส สมาธานาภาวโตฯ **อนุปาทินฺนํ** โอทนาทิวตฺถุฯ **อุปาทินฺนํ** อุทร ปฏลํฯ อโนฺตกุจฺฉิยญฺหิ โอทนาทิวตฺถุสฺมึ อสติ กมฺมชเตโช อุฏฺฐหิตฺวา อุทรปฏลํ คณฺหาติ, ''ฉาโตสฺมิ, อาหารํ เม เทถา''ติ วทาเปติ, ภุตฺตกาเล อุทรปฏลํ มุญฺจิตฺวา วตฺถุํ คณฺหาติ, อถ

สโตฺต เอกโคฺค โหติ, ยโต ‘‘ฉายารกฺขโส วิย กมฺมชเตโช’’ติ อฏฺฐกถาสุ วุโตฺตฯ **โส ปเควา**ติ เอตฺถ ‘‘ตสฺมา’’ติ เสโสฯ **โครูปาน**นฺติ คุนฺนํ, โคสมูหานํ วา, วชโต โคจรตฺถาย นิกฺขมนเวลายเมวาติ อโตฺถฯ วุตฺตวิปรีตนเยน **อุปาทินฺนกํ มุญฺจิตฺวา อนุปาทินฺนกํ คณฺหาติฯ อนุตราภเตฺต**ติ ภตฺตสฺส อนฺตเร, ยาว ภตฺตํ น ภุญฺชติ, ตาวาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘กมฺมฏฺฐานสีเสน อาหารญฺจ ปริภุญฺชิตฺวา’’**ติฯ **อวเสสฏฺฐาเน**ติ ยาคุยา อคฺคหิตฏฺฐาเนฯ **ตโต**ติ ภุญฺชนโตฯ **โปงฺขานุโปงฺข**นฺติ กมฺมฏฺฐานานุปฏฺฐานสฺส อนวเจฺฉททสฺสนเมตํ, อุตฺตรุตฺตรินฺติ อโตฺถ, ยถา โปงฺขานุโปงฺขํ ปวตฺตาย สรปฏิปาฏิยา อนวเจฺฉโท, เอวเมตสฺสาปิ กมฺมฏฺฐานุปฏฺฐานสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **‘‘เอหิสา จา’’**ติอาทินา ตถา กมฺมฏฺฐานมนสิการสฺสาปิ สาตฺถกภาวํ ทเสฺสติฯ **อาสน**นฺติ นิสชฺชาสนํฯ

นิกฺขิตฺตธุโรติ ภาวนานุโยเค อนุกฺขิตฺตธุโร อนารทฺธวีริโยฯ วตฺตปฏิปตฺติยา อปริปูรเณน สพฺพวตฺตานิ ภินฺทิตฺวาฯ **ปญฺจวิธเจโตขีลวินิพนฺธจิโตฺต**ติ ปญฺจวิเธน เจโตขีเลน, วินิพเนฺธน จ สมฺปยุตฺตจิโตฺตฯ วุตฺตญฺหิ **มชฺฌิมาคเม เจโตขีลสุเตฺต** –

> ‘‘กตมสฺส ปญฺจ เจโตขีลา อปฺปหีนา โหนฺติ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สตฺถริ กงฺขติ, ธเมฺม กงฺขติ, สเงฺฆ กงฺขติ, สิกฺขาย กงฺขติ, สพฺรหฺมจารีสุ กุปิโต โหตี’’ติ, (ม. นิ. ๑.๑๘๕)

> ‘‘กตมสฺส ปญฺจ เจตโส วินิพนฺธา อสมุจฺฉินฺนา โหนฺติ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเม อวีตราโค โหติ, กาเย อวีตราโค โหติ, รูเป อวีตราโค โหติ, ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุโตฺต วิหรติ, อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๘๖)ฯ จ –

วิตฺถาโร ฯ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑๕) ปน ปญฺจวิธเจโตวินิพนฺธจิตฺตภาโวเยว ปเทกเทสมุลฺลิเงฺคตฺวา ทสฺสิโตฯ จิตฺตสฺส กจวรขาณุกภาโว หิ เจโตขีโล, จิตฺตํ พนฺธิตฺวา มุฏฺฐิยํ วิย กตฺวา คณฺหนภาโว เจตโส วินิพโนฺธฯ ปฐโม เจตฺถ วิจิกิจฺฉาโทสวเสน, ทุติโย โลภวเสนาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ **จริตฺวา**ติ วิจริตฺวาฯ กมฺมฏฺฐานวิรหวเสน **ตุโจฺฉฯ**

ภาวนาสหิตเมว ภิกฺขาย คตํ, ปจฺจาคตญฺจ ยสฺสาติ **คตปจฺจาคติกํ,** ตเทว วตฺตํ, ตสฺส วเสนฯ **อตฺตกามา**ติ อตฺตโน หิตสุขมิจฺฉนฺตา, ธมฺมจฺฉนฺทวโนฺตติ อโตฺถฯ ธโมฺม หิ หิตํ, สุขญฺจ ตนฺนิมิตฺตกนฺติฯ อถ วา วิญฺญูนํ อตฺตโต นิพฺพิเสสตฺตา, อตฺตภาวปริยาปนฺนตฺตา จ ธโมฺม อตฺตา นาม, ตํ กาเมนฺติ อิจฺฉนฺตีติ **อตฺตกามาฯ** อธุนา ปน **อตฺถกามา**ติ หิตวาจเกน อตฺถสเทฺทน ปาโฐ ทิสฺสติ, ธมฺมสญฺญุตฺตํ หิตมิจฺฉนฺตา, หิตภูตํ วา ธมฺมมิจฺฉนฺตาติ ตสฺสโตฺถฯ **อิณฏฺฏา**ติ อิเณน ปีฬิตาฯ ตถา เสสปททฺวเยปิฯ **เอตฺถา**ติ สาสเนฯ

อุสภํ นาม วีสติ ยฏฺฐิโย, **คาวุตํ** นาม อสีติ อุสภาฯ **ตาย สญฺญายา**ติ ตาทิสาย ปาสาณสญฺญาย, กมฺมฏฺฐานมนสิกาเรน ‘‘เอตฺตกํ ฐานมาคตา’’ติ ชานนฺตา คจฺฉนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **น**นฺติ กิเลสํฯ กมฺมฏฺฐานวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน ปาทุทฺธารณมกตฺถุกามโต ติฏฺฐติ, ปจฺฉาคโต ปน ฐิติมนติกฺกมิตุกามโตฯ **โส**ติ อุปฺปนฺนกิเลโส ภิกฺขุฯ **อย**นฺติ ปจฺฉาคโต ฯ **เอต**นฺติ ปรสฺส ชานนํฯ **ตเตฺถวา**ติ ปติฏฺฐิตฏฺฐาเนเยวฯ **โสเยว นโย**ติ ‘‘อยํ ภิกฺขู’’ติอาทิกา โย ปติฏฺฐาเน วุโตฺต, โส เอว นิสชฺชายปิ นโยฯ ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตานํ ฉินฺนภตฺตภาวภเยนาปิ โยนิโสมนสิการํ ปริพฺรูเหตีติ อิทมฺปิ ปรสฺส ชานเนเนว สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปฺริมปาเทเยวา**ติ ปฐมํ กมฺมฏฺฐานวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน อุทฺธริตปาทวฬญฺชเยวฯ **เอตี**ติ คจฺฉติฯ **‘‘อาลินฺทกวาสี มหา**

ผุสฺสเทวเตฺถโร วิยา”ติอาทินา อฏฺฐาเนเยเวตํ กถิตํฯ “กฺวายํ เอวํ ปฏิปนฺนปุโพฺพ”ติ อาสงฺกํ นิวเตฺตติฯ

มหฺทนฺตาติ ธญฺญกรณฏฺฐาเน สาลิสีสาทีนิ มทฺทนฺตาฯ **อสฺสา**ติ เถรสฺส, อุภยาเปกฺขวจนเมตํฯ อสฺส อรหตฺตปฺปตฺตทิวเส จงฺกมนโกฏิยนฺติ จ ฯ อธิคมปฺปิจฺฉตาย วิเกฺขปํ กตฺวา, นิพนฺธิตฺวา จ ปฏิชานิตฺวาเยว **อาโรเจสิฯ**

ปฐมํ ตาวาติ ปทโสภนตฺถํ ปริยายวจนํฯ **มหาปธาน**นฺติ ภควโต ทุกฺกรจริยํ, อมฺหากํ อตฺถาย โลกนาเถน ฉพฺพสฺสานิ กตํ ทุกฺกรจริยํ “เอวาหํ ยถาพลํ ปูเชสฺสามี”ติ อโตฺถฯ ปฏิปตฺติปูชาเยว หิ ปสตฺถตรา สตฺถุปูชา, น ตถา อามิสปูชาฯ **ฐานจงฺกมเมวา**ติ อธิฏฺฐาตพฺพอิริยาปถวเสน วุตฺตํ, น โภชนกาลาทีสุ อวสฺสํ กตฺตพฺพนิสชฺชาย ปฏิเกฺขปวเสนฯ **เอว**สเทฺทน หิ อิตราย นิสชฺชาย, สยนสฺส จ นิวตฺตนํ กโรติฯ **วิปฺปยุเตฺตน อุทฺธเฏ ปฏินิวเตฺตนฺต**ติ สมฺปยุเตฺตน อุทฺธริตปาเทเยว ปุน ฐปนํ สนฺธายาหฯ **“คามสมีปํ คนฺตฺวา”**ติ วตฺวา ตทตฺถํ วิวรติ **“คาวี นุ”**ติอาทินาฯ **กจฺฉกนฺตรโต**ติ อุปกจฺฉนฺตรโต, อุปกเจฺฉ ลคฺคิตกมณฺฑลุโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อุทกคณฺฑูส**นฺติ อุทกาวคณฺฑการกํฯ กตินํ ติถีนํ ปูรณี **กติมี,** “ปญฺจมี นุ โข ปกฺขสฺส, อฏฺฐมี”ติอาทินา ทิวสํ วา ปุจฺฉิโตติ อโตฺถฯ อนาโรจนสฺส อกตฺตพฺพตฺตา **อาโรเจติฯ** ตถา หิ วุตฺตํ “อนุชานามิ ภิกฺขเว สเพฺพเหว ปกฺขคณนํ อุคฺคเหตุ”นฺติอาทิ (มหาว. ๑๕๖)ฯ

“อุทกํ คิลิตฺวา อาโรเจตี”ติ **วุตฺตนเยนฯ ตตฺถา**ติ คามทฺวาเรฯ **นิฏฺฐุภน**นฺติ อุทกนิฏฺฐุภนฏฺฐานํฯ **เตสู**ติ มนุเสฺสสุฯ ญาณจกฺขุสมฺปนฺนตฺตา **จกฺขุมาฯ อีทิโส**ติ สุสมฺมฏฺฐเจติยงฺคณาทิโกฯ **วิสุทฺธิปวารณ**นฺติ ขีณาสวภาเวน ปวารณํฯ

วีถึ โอตริตฺวา อิโต จิโต จ อโนโลเกตฺวา ปฐมเมว วีถิโย สลฺลเกฺขตพฺพาติ อาห **“วีถิโย สลฺลเกฺขตฺวา”**ติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ “ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตน ปฏิกฺกเนฺตนา”ติอาทิ (ปารา. ๔๓๒)ฯ ตํ คมนํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ จา”**ติอาทิมาหฯ **“น หิ ชเวน ปิณฺฑปาติยธุตงฺคํ นาม กิญฺจิ อตฺถี”**ติ อิมินา ชเวน คมเน โลลุปฺปจาริตา วิย อสารุปฺปตํ ทเสฺสติฯ **อุทกสกฏ**นฺติ อุทกสารสกฏํฯ ตญฺหิ วิสมภูมิภาคปฺปตฺตํ นิจฺจลเมว กาตุํ วฏฺฏติฯ **ตทนุรูป**นฺติ ภิกฺขาทานานุรูปํฯ **“อาหาเร ปฏิกูลสญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา”**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ รถสฺส อกฺขานํ เตเลน อพฺภญฺชนํ, วณสฺส เลปนํ, ปุตฺตมํสสฺส ขาทนญฺจ ติธา อุปมา ยสฺส อาหรณสฺสาติ ตถาฯ **อฏฺฐงฺคสมนฺนาคต**นฺติ “ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา, ยาปนายา”ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓; ๒.๒๔, ๓๘๗; สํ. นิ. ๔.๑๒๐; อ. นิ. ๖.๕๘; ๕.๙; วิภ. ๕๑๘; มหานิ. ๒๐๖) วุเตฺตหิ อฏฺฐหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตํ กตฺวาฯ **“เนว ทวายา”**ติอาทิ ปน ปฏิเกฺขปมตฺตทสฺสนํฯ **ภตฺตกิลมถ**นฺติ ภตฺตวเสน อุปฺปนฺนกิลมถํฯ **ปุเรภตฺตา**ทิ ทิวาวเสน วุตฺตํฯ **ปุริมยามา**ทิ รตฺติวเสนฯ

คตปจฺจาคเตสุ กมฺมฏฺฐานสฺส หรณํ วตฺตนฺติ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“หรณปจฺจาหรณสงฺขาต”**นฺติ อาหฯ **“ยทิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหตี”**ติ อิทํ “เทวปุโตฺต หุตฺวา”ติอาทีสุปิ สพฺพตฺถ สมฺพชฺฌิตพฺพํฯ ตตฺถ ปเจฺจกโพธิยา อุปนิสฺสยสมฺปทา กปฺปานํ เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ, สตสหสฺสญฺจ ตชฺชา ปุญฺญญาณสมฺภารสมฺภรณํ, สาวกโพธิยา อคฺคสาวกานํ เอกมสเงฺขฺยยฺยํ, กปฺปสตสหสฺสญฺจ, มหาสาวกานํ (เถรคา. อฏฺฐ. ๒.วงฺคีสเตฺถรคาถาวณฺณนา วิตฺถาโร) กปฺปสตสหสฺสเมว, อิตเรสํ ปน อตีตาสุ ชาตีสุ วิวฏฺฏูปนิสฺสยวเสน กาลนิยมมนฺตเรน นิพฺพตฺติตํ นิเพฺพธภาคิยกุสลํฯ **“เสยฺยถาปี”**ติอาทินา ตสฺมึ ตสฺมึ ฐานนฺตเร เอตทคฺคฏฺฐ

ปิตานํ เถรานํ สกฺขิทสฺสนํฯ ตตฺถ **เถโร พาหิโย ทารุจีริโย**ติ พาหิยวิสเย สญฺชาตสํวฑฺฒตาย พาหิโย, ทารุจีรปริหรณโต ทารุจีริโยติ จ สมญฺญิโต เถโรฯ โส หายสฺมา –

> ‘‘ตสฺมา ติห เต พาหิย เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ‘ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสติ, สุเต, มุเต, วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตํ ภวิสฺสตี’ติ, เอวญฺหิ เต พาหิย สิกฺขิตพฺพํฯ ยโต โข เต พาหิย ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสติ, สุเต, มุเต, วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตํ ภวิสฺสติ, ตโต ตฺวํ พาหิย น เตนฯ ยโต ตฺวํ พาหิย น เตน, ตโต พาหิย น ตตฺถฯ ยโต ตฺวํ พาหิย น ตตฺถ, ตโต ตฺวํ พาหิย เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรน, เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสา’ติ’’ (อุทา. ๑๐)ฯ

เอตฺตกาย เทสนาย อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เอวํ สาริปุตฺตตฺเถราทีนมฺปิ มหาปญฺญตาทิทีปนานิ สุตฺตปทานิ วิตฺถารโต วตฺตพฺพานิฯ วิเสสโต ปน องฺคุตฺตราคเม เอตทคฺคสุตฺตปทานิ (อ. นิ. ๑.๑๘๘) **สิขาปตฺต**นฺติ โกฏิปฺปตฺตํ นิฏฺฐานปฺปตฺตํ สพฺพถา ปริปุณฺณโตฯ

ตนฺติ อสมฺมุยฺหนํฯ **เอวนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานากาเรน เวทิตพฺพํฯ ‘‘อตฺตา อภิกฺกมตี’’ติ อิมินา ทิฏฺฐิคาหวเสน, **‘‘อหํ อภิกฺกมามี’’**ติ อิมินา มานคาหวเสน, ตทุภยสฺส ปน วินา ตณฺหาย อปฺปวตฺตนโต ตณฺหาคาหวเสนาติ ตีหิปิ มญฺญนาหิ อนฺธพาลปุถุชฺชนสฺส อภิกฺกเม สมฺมุยฺหนํ ทเสฺสติฯ **‘‘ตถา อสมฺมุยฺหนฺโต’’**ติ วตฺวา ตเทว อสมฺมุยฺหนํ เยน ฆนวินิโพฺภเคน โหติ, ตํ ทเสฺสนฺโต **‘‘อภิกฺกมามี’’**ติอาทิมาหฯ **จิตฺตสมุฏฺฐานวาโยธาตู**ติ เตเนว อภิกฺกมนจิเตฺตน สมุฏฺฐานา, ตํจิตฺตสมุฏฺฐานิกา วา วาโยธาตุฯ **วิญฺญตฺตินฺ**ติ กายวิญฺญตฺตึฯ **ชนยมานา อุปฺปชฺชติ** ตสฺสา วิการภาวโตฯ **อิตี**ติ ตสฺมา อุปฺปชฺชนโตฯ **จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสนา**ติ กิริยมยจิตฺตสมุฏฺฐานวาโยธาตุยา วิจลนาการสงฺขาตกายวิญฺญตฺติวเสนฯ **ตสฺสา**ติ อฏฺฐิสงฺฆาฏสฺสฯ **อภิกฺกมโต**ติ อภิกฺกมนฺตสฺสฯ **โอมตฺตา**ติ อวมตฺตา ลามกปฺปมาณาฯ วาโยธาตุเตโชธาตุวเสน **อิตรา เทฺว** ธาตุโยฯ

อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา เจตฺถ วาโยธาตุยา อนุคตา เตโชธาตุ อุทฺธรณสฺส ปจฺจโยฯ อุทฺธรณคติกา หิ เตโชธาตุ, เตน ตสฺสา อุทฺธรเณ วาโยธาตุยา อนุคตภาโว โหติ, ตสฺมา อิมาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, ตถา อภาวโต ปน อิตราสํ โอมตฺตตาติฯ ยสฺมา ปน เตโชธาตุยา อนุคตา วาโยธาตุ อติหรณวีติหรณานํ ปจฺจโยฯ กิริยคติกาย หิ วาโยธาตุยา อติหรณวีติหรเณสุ สาติสโย พฺยาปาโร, เตน ตสฺสา ตตฺถ เตโชธาตุยา อนุคตภาโว โหติ, ตสฺมา อิมาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ ตทภาวโต โอมตฺตตาติ ทเสฺสติ **‘‘ตถา อติหรณวีติหรเณสู’’**ติ อิมินาฯ สติปิ เจตฺถ อนุคมกานุคนฺตพฺพตาวิเสเส เตโชธาตุวาโยธาตุภาวมตฺตํ สนฺธาย ตถาสทฺทคฺคหณํ กตํฯ ปฐเม หิ นเย เตโชธาตุยา อนุคมกตา, วาโยธาตุยา อนุคนฺตพฺพตา, ทุติเย ปน วาโยธาตุยา อนุคมกตา, เตโชธาตุยา อนุคนฺตพฺพตาติฯ ตตฺถ อกฺกนฺตฏฺฐานโต ปาทสฺส อุกฺขิปนํ **อุทฺธรณํ,** ฐิตฏฺฐานํ อติกฺกมิตฺวา ปุรโต หรณํ **อติหรณํฯ** ขาณุอาทิปริหรณตฺถํ, ปติฏฺฐิตปาทฆฏฺฏนาปริหรณตฺถํ วา ปเสฺสน หรณํ **วีติหรณํ,** ยาว ปติฏฺฐิตปาโท, ตาว หรณํ **อติหรณํ,** ตโต ปรํ หรณํ **วีติหรณ**นฺติ วา อยเมเตสํ วิเสโสฯ

ยสฺมา ปถวีธาตุยา อนุคตา อาโปธาตุ โวสฺสชฺชเน ปจฺจโยฯ ครุตรสภาวา หิ อาโปธาตุ, เตน ตสฺสา โวสฺสชฺชเน ปถวีธาตุยา อนุคตภาโว โหติ, ตสฺมา ตาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ ตทภาวโต โอมตฺตตาติ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘โวสฺสชฺชเน...เป.... พลวติโย’’**ติฯ ยสฺมา ปน อาโปธาตุยา อนุคตา ปถวีธาตุ สนฺนิเกฺขปนสฺส ปจฺจโยฯ ปติฏฺฐาภาเว วิย ปติฏฺฐาปเนปิ ตสฺสา สาติสยกิจฺจตฺตา อาโปธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว โหติ, ตถา

ฆฏฺฐนกิริยาย ปถวีธาตุยา วเสน สนฺนิรุชฺฌมนสฺส สิชฺฌนโต ตสฺสา สนฺนิรุชฺฌเนปิ อาโปธาตุยา อนุคตภาโว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ตถา สนฺนิเกฺขปนสนฺนิรุชฺฌเนสู”**ติฯ

อนุคมกานุคนฺตพฺพตาวิเสเสปิ สติ ปถวีธาตุอาโปธาตุภาวมตฺตํ สนฺธาย ตถาสทฺทคฺคหณํ กตํฯ ปฐเม หิ นเย ปถวีธาตุยา อนุคมกตา, อาโปธาตุยา อนุคนฺตพฺพตา, ทุติเย ปน อาโปธาตุยา อนุคมกตา, ปถวีธาตุยา อนุคนฺตพฺพตาติฯ **โวสฺสชฺชน**เญฺจตฺถ ปาทสฺส โอนามนวเสน โวสฺสโคฺค, ตโต ปรํ ภูมิอาทีสุ ปติฏฺฐาปนํ **สนฺนิเกฺขปนํ,** ปติฏฺฐาเปตฺวา นิมฺมทฺทนวเสน คมนสฺส สนฺนิโรโธ **สนฺนิรุชฺฌนํฯ**

ตตฺถาติ ตสฺมึ อติกฺกมเน, เตสุ วา ยถาวุเตฺตสุ อุทฺธรณาติหรณวีติหรณโวสฺสชฺชนสนฺนิเกฺขปนสนฺนิรุชฺฌนสงฺขาเตสุ ฉสุ โกฏฺฐาเสสุฯ **อุทฺธรเณ**ติ อุทฺธรณกฺขเณฯ **รูปารูปธมฺมา**ติ อุทฺธรณากาเรน ปวตฺตา รูปธมฺมา, ตํสมุฏฺฐาปกา จ อรูปธมฺมาฯ **อติหรณํ น ปาปุณนฺติ** ขณมตฺตาวฏฺฐานโตฯ สพฺพตฺถ เอส นโยฯ **ตตฺถ ตเตฺถวา**ติ ยตฺถ ยตฺถ อุทฺธรณาทิเก อุปฺปนฺนา, ตตฺถ ตเตฺถวฯ น หิ ธมฺมานํ เทสนฺตรสงฺกมนํ อตฺถิ ลหุปริวตฺตนโตฯ **ปพฺพํ ปพฺพนฺ**ติ ปริเจฺฉทํ ปริเจฺฉทํฯ **สนฺธิ สนฺธี**ติ คณฺฐิ คณฺฐิฯ **โอธิ โอธี**ติ ภาคํ ภาคํฯ สพฺพเญฺจตํ อุทฺธรณาทิโกฏฺฐาเส สนฺธาย สภาคสนฺตติวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิตโร เอว หิ รูปธมฺมานมฺปิ ปวตฺติกฺขโณ คมนโยคคมนสฺสาทานํ เทวปุตฺตานํ เหฏฺฐุปริเยน ปฏิมุขํ ธาวนฺตานํ สิรสิ, ปาเท จ พนฺธขุรธาราสมาคมโตปิ สีฆตโร, ยถา ติลานํ ภิชฺชยมานานํ ปฏปฏายเนน เภโท ลกฺขียติ, เอวํ สงฺขตธมฺมานํ อุปฺปาเทนาติ ทสฺสนตฺถํ **“ปฏปฏายนฺตา”**ติ วุตฺตํ, อุปฺปาทวเสน ปฏปฏสทฺทํ อกโรนฺตาปิ กโรนฺตา วิยาติ อโตฺถฯ ติลเภทลกฺขณํ ปฏปฏายนํ วิย หิ สงฺขตเภทลกฺขณํ อุปฺปาโท อุปฺปนฺนานเมกนฺตโต ภินฺนตฺตาฯ **ตตฺถา**ติ อภิกฺกมเนฯ **โก เอโก อภิกฺกมติ** นาภิกฺกมติเยวฯ **กสฺส วา เอกสฺส อภิกฺกมนํ** สิยา, น สิยา เอวฯ กสฺมา? **ปรมตฺถโต หิ... เป.... ธาตูนํ สยนํ,** ตสฺมาติ อโตฺถฯ อนฺธพาลปุถุชฺชนสมฺมูฬฺหสฺส อตฺตโน อภิกฺกมนนิวตฺตนเญฺหตํ วจนํฯ อถ วา **“โก เอโก...เป.... อภิกฺกมน”**นฺติ โจทนาย ‘‘ปรมตฺถโต หี’’ติอาทินา โสธนา วุตฺตาฯ

ตสฺมึ ตสฺมึ โกฏฺฐาเสติ ยถาวุเตฺต ฉพฺพิเธปิ โกฏฺฐาเส คมนาทิกสฺส อปจฺจามฏฺฐตฺตาฯ ‘‘สทฺธึ รูเปน อุปฺปชฺชเต, นิรุชฺฌตี’’ติ จ สิโลกปเทน สห สมฺพนฺโธฯ ตตฺถ ปฐมปทสมฺพเนฺธ **รูเปนา**ติ เยน เกนจิ สหุปฺปชฺชนเกน รูเปนฯ ทุติยปทสมฺพเนฺธ ปน **“รูเปนา”**ติ อิทํ ยํ ตโต นิรุชฺฌมานจิตฺตโต อุปริ สตฺตรสมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปนฺนํ, ตเทว ตสฺส นิรุชฺฌมานจิตฺตสฺส นิโรเธน สทฺธึ นิรุชฺฌนกํ สตฺตรสจิตฺตกฺขณายุกํ รูปํ สนฺธาย วุตฺตํ, อญฺญถา รูปารูปธมฺมา สมานายุกา สิยุํฯ ยทิ จ สิยุํ, อถ ‘‘รูปํ ครุปริณามํ ทนฺธนิโรธ’’นฺติอาทิ (วิภ. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา) อฏฺฐกถาวจเนหิ, ‘‘นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ ลหุปริวตฺตํ, ยถยิทํ จิตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑.๓๘) เอวมาทิปาฬิวจเนหิ จ วิโรโธ สิยาฯ จิตฺตเจตสิกา หิ สารมฺมณสภาวา ยถาพลํ อตฺตโน อารมฺมณปจฺจยภูตมตฺถํ วิภาเวโนฺต เอว อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา เตสํ ตํสภาวนิปฺผตฺติอนนฺตรํ นิโรโธ, รูปธมฺมา ปน อนารมฺมณา ปกาเสตพฺพา, เอวํ เตสํ ปกาเสตพฺพภาวนิปฺผตฺติ โสฬสหิ จิเตฺตหิ โหติ, ตสฺมา เอกจิตฺตกฺขณาตีเตน สห สตฺตรสจิตฺตกฺขณายุกตา รูปธมฺมานมิจฺฉิตาติฯ ลหุปริวตฺตนวิญฺญาณวิเสสสฺส สงฺคติมตฺตปจฺจยตาย ติณฺณํ ขนฺธานํ, วิสยสงฺคติมตฺตตาย จ วิญฺญาณสฺส ลหุปริวตฺติตา, ทนฺธมหาภูตปจฺจยตาย รูปสฺส ครุปริวตฺติตาฯ ยถาภูตํ นานาธาตุญาณํ โข ปน ตถาคตเสฺสว, เตน จ ปุเรชาตปจฺจโย รูปธโมฺมว วุโตฺต, ปจฺฉาชาตปจฺจโย จ ตเถวาติ รูปารูปธมฺมานํ สมานกฺขณตา น ยุชฺชเตว, ตสฺมา วุตฺตนเยเนเวตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพติ **อาจริเยน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑๔) วุตฺตํ , ตเทตํ จิตฺ

ตานุปริวตฺติยา วิญฺญตฺติยา เอกนิโรธภาวสฺส สุวิเญฺญยฺยตฺตา เอวํ วุตฺตํฯ ตโต สวิญฺญตฺติเกน ปุเรตรํ สตฺตรสมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปเนฺนน **รูเปน** สทฺธึ **อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌตี**ติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ, อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตนฺติ โยเชตพฺพํฯ อโญฺญ หิ สทฺทกฺกโม, อโญฺญ อตฺถกฺกโมติฯ ยญฺหิ ปุริมุปฺปนฺนํ จิตฺตํ, ตํ นิรุชฺฌนฺตํ อญฺญสฺส ปจฺฉา อุปฺปชฺชมานสฺส อนนฺตราทิปจฺจยภาเวเนว นิรุชฺฌติ, ตถา ลทฺธปจฺจยเมว อญฺญมฺปิ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํ, อวตฺถาวิเสสโต เจตฺถ อญฺญถาฯ ยทิ เอวํ เตสมฺภินฺนํ อนฺตโร ลเพฺภยฺยาติ โจทนํ ‘‘โน’’ติ อปเนตุมาห **‘‘อวีจิ มนุสมฺพโนฺธ’’**ติ, ยถา วีจิ อนฺตโร น ลพฺภติ, ตเทเวทนฺติ อวิเสสํ วิทู มญฺญนฺติ, เอวํ อนุ อนุ สมฺพโนฺธ จิตฺตสนฺตาโน, รูปสนฺตาโน จ **นทีโสโตว** นทิยํ อุทกปฺปวาโห วิย **วตฺตตี**ติ อโตฺถฯ **อวีจี**ติ หิ นิรนฺตรตาวเสน ภาวนปุํสกวจนํฯ

อภิมุขํ โลกิตํ **อาโลกิต**นฺติ อาห **‘‘ปุรโตเปกฺขน’’**นฺติฯ ยํทิสาภิมุโข คจฺฉติ, ติฏฺฐติ, นิสีทติ, สยติ วา, ตทภิมุขํ เปกฺขนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ยสฺมา จ ตาทิสมาโลกิตํ นาม โหติ, ตสฺมา ตทนุคตทิสาโลกนํ วิโลกิตนฺติ อาห **‘‘อนุทิสาเปกฺขน’’**นฺติ, อภิมุขทิสานุรูปคเตสุ วามทกฺขิณปเสฺสสุ วิวิธา เปกฺขนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เหฏฺฐาอุปริปจฺฉาเปกฺขนญฺหิ **‘‘โอโลกิตอุโลฺลกิตาปโลกิตานี’’**ติ คหิตานิฯ **สารุปฺปวเสนา**ติ สมณปติรูปวเสน, อิมินาว อสารุปฺปวเสน อิตเรสมคฺคหณนฺติ สิชฺฌติฯ สมฺมชฺชนปริภณฺฑาทิกรเณ โอโลกิตสฺส, อุโลฺลกหรณาทีสุ อุโลฺลกิตสฺส, ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตปริสฺสยปริวชฺชนาทีสุ อปโลกิตสฺส จ สิยา สมฺภโวติ อาห **‘‘อิมินา วา’’**ติอาทิ, เอเตน อุปลกฺขณมตฺตเมฺจตนฺติ ทเสฺสติฯ

กายสกฺขินฺติ กาเยน สจฺฉิกตํ ปจฺจกฺขการินํ, สาธกนฺติ อโตฺถฯ โส หิ อายสฺมา วิปสฺสนากาเล ‘‘ยเมวาหํ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตํ นิสฺสาย สาสเน อนภิรติอาทิวิปฺปการํ ปโตฺต, ตเมว สุฏฺฐุ นิคฺคเหสฺสามี’’ติ อุสฺสาหชาโต พลวหิโรตฺตโปฺป, ตตฺถ จ กตาธิการตฺตา อินฺทฺริยสํวเร อุกฺกํสปารมิปฺปโตฺต, เตเนว นํ สตฺถา ‘‘เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ, ยทิทํ นโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๓๐) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ **นนฺทสฺสา**ติ กตฺตุเตฺถ สามิวจนํฯ **อิตี**ติ อิมินา อาโลกเนนฯ

สาตฺถกตา จ สปฺปายตา จ เวทิตพฺพา อาโลกิตวิโลกิตสฺสาติ อชฺฌาหริตฺวา สมฺพโนฺธฯ **ตสฺมา**ติ กมฺมฏฺฐานาวิชหนเสฺสว อาโลกิตวิโลกิเตฯ โคจรสมฺปชญฺญภาวโต **เอตฺถา**ติ อาโลกิตวิโลกิเตฯ **อตฺตโน กมฺมฏฺฐานวเสเนวา**ติ ขนฺธาทิกมฺมฏฺฐานวเสเนว อาโลกนวิโลกนํ กาตพฺพํ, น อโญฺญ อุปาโย คเวสิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ **กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา**ติ วกฺขมานกมฺมฏฺฐานมุเขเนวฯ ยสฺมา ปน อาโลกิตาทิ นาม ธมฺมมตฺตเสฺสว ปวตฺติวิเสโส, ตสฺมา ตสฺส ยาถาวโต ชานนํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘อพฺภนฺตเร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาโลเกตา**ติ อาโลเกโนฺตฯ ตถา **วิโลเกตาฯ วิญฺญตฺติ**นฺติ กายวิญฺญตฺตึฯ **อิตี**ติ ตสฺมา อุปฺปชฺชนโตฯ **จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสนา**ติ กิริยมยจิตฺตสมุฏฺฐานาย วาโยธาตุยา วิจลนาการสงฺขาตกายวิญฺญตฺติวเสนฯ **อกฺขิทล**นฺติ อกฺขิปฏลํฯ **อโธ สีทตี**ติ โอสีทนฺตํ วิย เหฏฺฐา คจฺฉติฯ **อุทฺธํ ลเงฺฆตี**ติ ลเงฺฆนฺตํ วิย อุปริ คจฺฉติฯ **ยนฺตเกนา**ติ อกฺขิทเลสุ โยชิตรชฺชุโย คเหตฺวา ปริพฺภมนกจเกฺกนฯ **ตโต**ติ ตถา อกฺขิทลานโมสีทนุลฺลงฺฆนโตฯ มโนทฺวาริกชวนสฺส มูลการณปริชานนํ **มูลปริญฺญาฯ** อาคนฺตุกสฺส อพฺภาคตสฺส, ตาวกาลิกสฺส จ ตงฺขณมตฺตปวตฺตกสฺส ภาโว **อาคนฺตุกตาวกาลิกภาโว,** เตสํ วเสนฯ

ตตฺถาติ เตสุ คาถาย ทสฺสิเตสุ สตฺตสุ จิเตฺตสุฯ **องฺคกิจฺจํ สาธยมาน**นฺติ ปธานภูตองฺคกิจฺจํ นิปฺผาเทนฺตํ, สรีรํ หุตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ ภวงฺคญฺหิ ปฏิสนฺธิสทิสตฺตา ปธานมงฺคํ,

ปธานญฺจ ‘‘สรีร’’นฺติ วุจฺจติ, อวิเจฺฉทปฺปวตฺติเหตุภาเวน วา การณกิจฺจํ สาธยมานนฺติ อ โตฺถฯ **ตํ อาวเฏฺฏตฺวา**ติ ภวงฺคสามญฺญวเสน วุตฺตํ, ปวตฺตาการวิเสสวเสน ปน อตีตาทินา ติพฺพิธํ, ตตฺถ จ ภวงฺคุปเจฺฉทเสฺสว อาวฏฺฏนํฯ **ตนฺนิโรธา**ติ ตสฺส นิรุชฺฌนโต, อนนฺตรปจฺจยว เสน เหตุวจนํฯ **‘‘ปฐมชวเนปิ…เป…. สตฺตมชวเนปี’’**ติ อิทํ ปญฺจทฺวาริกวีถิยํ ‘‘อยํ อิตฺถี, อยํ ปุริโส’’ติ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนานมภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ อาวชฺชนโวฏฺฐพฺพนานํ ปุ เรตรํ ปวตฺตาโยนิโสมนสิการวเสน อโยนิโส อาวชฺชนโวฏฺฐพฺพนากาเรน ปวตฺตนโต อิเฏฺฐ อิตฺถิรูปาทิมฺหิ โลภสหคตมตฺตํ ชวนํ อุปฺปชฺชติ, อนิเฏฺฐ จ โทสสหคตมตฺตํ, น ปเนกนฺตรชฺ ชนทุสฺสนาทิ, มโนทฺวาเร เอว เอกนฺตรชฺชนทุสฺสนาทิ โหติ, ตสฺส ปน มโนทฺวาริกสฺส รชฺชน ทุสฺสนาทิโน ปญฺจทฺวาริกชวนํ มูลํ, ยถาวุตฺตํ วา สพฺพมฺปิ ภวงฺคาทิ, เอวํ มโนทฺวาริกชวนสฺส มูลการณวเสน มูลปริญฺญา วุตฺตา, อาคนฺตุกตาวกาลิกตา ปน ปญฺจทฺวาริก ชวนเสฺสว อ ปุพฺพภาววเสน, อิตฺตรตาวเสน จฯ **ยุทฺธมณฺฑเล**ติ สงฺคามปฺปเทเสฯ **เหฏฺฐุปริยวเสนา**ติ เหฏฺฐา จ อุปริ จ ปริวตฺตมานวเสน, อปราปรํ ภวงฺคุปฺปตฺติวเสนาติ อโตฺถฯ ตถา ภวงฺคุปฺปาท วเสน หิ เตสํ ภิชฺชิตฺวา ปตนํ, อิมินา ปน เหฏฺฐิมสฺส, อุปริมสฺส จ ภวงฺคสฺส อปราปรุปฺปตฺติว เสน ปญฺจทฺวาริกชวนโต วิสทิสสฺส มโนทฺวาริกชวนสฺส อุปฺปาทํ ทเสฺสติ ตสฺส วเสเนว รชฺ ชนาทิปวตฺตนโตฯ เตเนวาห **‘‘รชฺชนาทิวเสน อาโลกิตวิโลกิตํ โหตี’’**ติฯ

อาปาถนฺติ โคจรภาวํฯ **สกกิจฺจนิปฺผาทนวเสนา**ติ อาวชฺชนาทิกิจฺจนิปฺผาทนวเสนฯ **ต**นฺติ ชวนํฯ จกฺขุทฺวาเร รูปสฺส อาปาถคมเนน อาวชฺชนาทีนํ ปวตฺตนโต ปวตฺติการณวเสเนว **‘‘เคหภูเต’’**ติ วุตฺตํ, น นิสฺสยวเสนฯ **อาคนฺตุกปุริโส วิยา**ติ อพฺภาคตปุริโส วิยฯ ทุวิธา หิ อาคนฺตุกา อติถิอพฺภาคตวเสนฯ ตตฺถ กตปริจโย **‘‘อติถี’’**ติ วุจฺจติ, อกตปริจโย **‘‘อพฺภาค โต’’**ติ, อยเมวิธาธิเปฺปโตฯ เตนาห **‘‘ยถา ปรเคเห’’**ติอาทิ ฯ **ตสฺสา**ติ ชวนสฺส รชฺชนทุสฺสน มุยฺหนํ อยุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อาสิเนสู**ติ นิสิเนฺนสุฯ **อาณากรณ**นฺติ อตฺตโน วสกรณํฯ

สทฺธิํ สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ ผสฺสาทีหิฯ **ตตฺถ ตเตฺถว** สกกิจฺจนิปฺผาทนฏฺฐาเน **ภิชฺชนฺติฯ อิตี**ติ ตสฺมา อาวชฺชนาทิโวฏฺฐพฺพนปริโยสานานํ ภิชฺชนโตฯ **อิตฺตรานี**ติ อจิรฏฺฐิติกานิฯ **ตตฺ ถา**ติ ตสฺมิํ วจเน อยํ อุปมาติ อโตฺถฯ อุทยพฺพยปริจฺฉิโนฺน ตาว ตตฺตโก กาโล เอเตสนฺติ **ตาวกาลิกานิ,** ตสฺส ภาโว, ตํวเสนฯ

เอตนฺติ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ยถาวุตฺตธมฺมสมุทาเยฯ **ทสฺสนํ** จกฺขุ วิญฺญาณํ, ตสฺส วเสเนว อาโลกนวิโลกนปญฺญายนโต อาวชฺชนาทีนมคฺคหณํฯ

สมวาเยติ สามคฺคิยํฯ **ตตฺถา**ติ ปญฺจกฺขนฺธวเสน อาโลกนวิโลกน ปญฺญายมาเนฯ นิ มิตฺตเตฺถ เจตํ ภุมฺมํ, ตพฺพินิมุตฺตโก **โก เอโก อาโลเกติ** น เตฺวว อาโลเกติฯ **โก** จ เอโก **วิ โลเกติ** นเตฺวว วิโลเกตีติ อโตฺถฯ

‘‘ตถา’’ติอาทิ อายตนวเสน, ธาตุวเสน จ ทสฺสนํฯ จกฺขุรูปานิ ยถารหํ ทสฺสนสฺส นิสฺส ยารมฺมณปจฺจโย, ตถา อาวชฺชนา อนนฺตราทิปจฺจโย, อาโลโก อุปนิสฺสยปจฺจโยติ ทสฺสนสฺส สุตฺตนฺตนเยน ปริยายโต ปจฺจยตา วุตฺตาฯ **สหชาตปจฺจโย**ปิ ทสฺสนเสฺสว, นิทสฺสนม ตฺตเญฺจตํ อญฺญมญฺญสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตาทิปจฺจยานมฺปิ ลพฺภนโต, ‘‘สหชาตาทิปจฺจ ยา’’ติปิ อธุนา ปาโฐ ทิสฺสติฯ **‘‘เอว’’**นฺติอาทิ นิคมนํฯ

อิทานิ ยถาปาฐํ สมิญฺชนปสารเณสุ สมฺปชานํ วิภาเวโนฺต **‘‘สมิญฺชิเต ปสาริเต’’**ติอา ทิมาหฯ ตตฺถ **ปพฺพาน**นฺติ ปพฺพภูตานํฯ ตํสมิญฺชนปสารเณเนว หิ สเพฺพสํ หตฺถปาทานํ

สมิญฺชนปสารณํ โหติ, ปพฺพเมเตสนฺติ วา **ปพฺพา** ยถา ‘‘สโทฺธ’’ติ, ปพฺพวนฺตานนฺติ อโตฺถฯ **จิตฺตวเสเนวา**ติ จิตฺตรุจิยา เอว, จิตฺตสามตฺถิยา วาฯ ยํ ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ สาเตฺถปิ อนเตฺถปิ สมิญฺชิตุํ, ปสาริตุํ วา, ตํตํจิตฺตานุคเตเนว สมิญฺชนปสารณมกตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ตตฺถา**ติ สมิญฺชนปสารเณสุ อตฺถานตฺถปริคฺคณฺหนํ เวทิตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ขเณ ขเณ**ติ ตถา ฐิต กฺขณสฺส พฺยาปนิจฺฉาวจนํฯ **เวทนา**ติ สนฺถมฺภนาทีหิ รุชฺชนาฯ **‘‘เวทนา อุปฺปชฺชตี’’**ติอาทินา ปรมฺปรปโยชนํ ทเสฺสติฯ ตถา **‘‘ตา เวทนา นุปฺปชฺชนฺตี’’**ติอาทินาปิฯ ปุริมํ ปุริมญฺหิ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส การณวจนํฯ **กาเล**ติ สมิญฺชิตุํ, ปสาริตุํ วา ยุตฺตกาเลฯ **ผาติ**นฺติ วุฑฺฒิํฯ ฌานาทิ ปน **วิเสโส**ฯ

ตตฺรายํ นโยติ สปฺปายาสปฺปายอปริคฺคณฺหเน วตฺถุสนฺทสฺสนสํขาโต นโยฯ ตทปริคฺคหเณ อาทีนวทสฺสเนเนว ปริคฺคหเณปิ อานิสํโส วิภาวิโตติ เตสมิธ อุทาหรณํ เวทิตพฺพํฯ **มหาเจติยงฺคเณ**ติ ทุฏฺฐคามณิรญฺญา กตสฺส เหมมาลีนามกสฺส มหาเจติยสฺส องฺคเณฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘ทีปปฺปสาทโก เถโร, ราชิโน อยฺยกสฺส เม;
> เอวํ กิราห นตฺตา เต, ทุฏฺฐคามณิ ภูปติฯ
>
> มหาปุโญฺญ มหาถูปํ, โสณฺณมาลิํ มโนรมํ;
> วีสํ หตฺถสตํ อุจฺจํ, กาเรสฺสติ อนาคเต’’ติฯ

ภูมิปฺปเทโส เจตฺถ **องฺคณํ** ‘‘อุทงฺคเณ ตตฺถ ปปํ อวินฺทุ’’นฺติอาทิสุ (ชา. ๑.๑.๒) วิย, ตสฺมา อุปจารภูเต สุสงฺขเต ภูมิปฺปเทเสติ อโตฺถฯ **เตเนว การเณน คิหี ชาโต**ติ กายสํสคฺค สมาปชฺชนเหตุนา อุกฺกณฺฐิโต หุตฺวา หีนายาวโตฺตฯ **ฌายี**ติ ฌายนํ ฑยฺหนมาปชฺชิฯ มหาเจ ติยงฺคเณปิ จีวรกุฏิํ กตฺวา ตตฺถ สชฺฌายํ คณฺหนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘จีวรกุฏิทณฺฑเก’’**ติ, จีวรกุฏิยา จีวรฉทนตฺถาย กตทณฺฑเกติ อโตฺถฯ **‘‘มณิสโปฺป** นาม สีหฬทีเป วิชฺชมานา เอกา สปฺปชา ตีติ วทนฺตี’’ติ อาจริยานนฺทเตฺถเรน, (วิภ. มูลฏี. ๒๔๒) **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑๔) จ วุตฺตํฯ ‘‘เกจิ, อปเร, อเญฺญ’’ติ วา อวตฺวา ‘‘วทนฺติ’’เจฺจว วจนญฺจ สารโต ค เหตพฺพตาวิญฺญาปนตฺถํ อญฺญถา คเหตพฺพสฺส อวจนโต, ตสฺมา น นีลสปฺปาทิ อิธ ‘‘มณิส โปฺป’’ติ เวทิตโพฺพฯ

มหาเถรวตฺถุนาติ เอวํนามกสฺส เถรสฺส วตฺถุนาฯ **อเนฺตวาสิเกหี**ติ ตตฺถ นิสิเนฺนสุ พหูสุ อเนฺตวาสิเกสุ เอเกน อเนฺตวาสิเกนฯ เตนาห **‘‘ตํ อเนฺตวาสิกา ปุจฺฉิํสู’’**ติฯ **กมฺมฏฺฐาน**นฺติ ‘‘อพฺภนฺตเร อตฺตา นามา’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๔) วกฺขมานปฺปการํ ธาตุกมฺมฏฺฐานํฯ ปกรณโตปิ หิ อโตฺถ วิญฺญายตีติฯ ตตฺถ ฐิตานํ ปุจฺฉนฺตานํ สงฺคหณวเสน ‘‘ตุเมฺหหี’’ติ ปุน ปุถุวจนกรณํฯ เอวํ รูปํ สภาโว ยสฺสาติ **เอวรูโป** นิคฺคหิตโลปวเสน เตน , กมฺมฏฺฐาน มนสิการสภาเวนาติ อโตฺถฯ **เอวเมตฺถาปี**ติ **อปิ**-สเทฺทน เหฏฺฐา วุตฺตํ อาโลกิตวิโลกิตปกฺขมเปกฺขนํ กโรติฯ อยํ นโย อุปริปิฯ

สุตฺตากฑฺฒนวเสนาติ ยเนฺต โยชิตสุตฺตานํ อาวิญฺฉนวเสนฯ **ทารุยนฺตสฺสา**ติ ทารุนา กตยนฺตรูปสฺสฯ ตํ ตํ กิริยํ ยาติ ปาปุณาติ, หตฺถปาทาทีหิ วา ตํ ตํ อาการํ กุรุมานํ ยาติ คจฺฉตีติ **ยนฺตํ,** นฏกาทิปญฺจาลิการูปํ, ทารุนา กตํ ยนฺตํ ตถา, นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํฯ ตถา หิ นํ โปเตฺถน วเตฺถน อลงฺกริยตฺตา **โปตฺถลิกา,** ปญฺจ องฺคานิ ยสฺสา สชีวเสฺสวาติ **ปญฺจาลิกา**ติ จ โวหรนฺติฯ **หตฺถปาทลฬน**นฺติ หตฺถปาทานํ กมฺปนํ, หตฺถปาเทหิ วา ลีฬากรณํฯ

สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณติ เอตฺถ สงฺฆาฏิจีวรานํ สมานธารณตาย เอกโตทสฺสนํ คนฺถ ครุตาปนยนตฺถํ, อนฺตรวาสกสฺส **นิวาสนวเสน,** เสสานํ **ปารุปนวเสนา**ติ ยถารหมโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ สงฺฆาฏิจีวรธารณปตฺตธารเณสุฯ **วุตฺตปฺปกาโร**ติ ปจฺจเวกฺขณวิธินา สุเตฺต วุตฺตปฺปเภโทฯ

อุณฺหปกติกสฺสาติ อุณฺหาลุกสฺส ปริฬาหพหุลกายสฺสฯ **สีตาลุกสฺสา**ติ สีตพหุลกายสฺสฯ **ฆนนฺ**ติ อปฺปิตํฯ **ทุปฏฺฏนฺ**ติ นิทสฺสนมตฺตํฯ ''อุตฺทฺธฏานํ ทุสฺสานํ จตุคฺคุณํ สงฺฆาฏึ, ทิคุณํ อุตฺตราสงฺคํ, ทิคุณํ อนฺตรวาสกํ, ปํสุกูเล ยาวทตฺถ''นฺติ (มหาว. ๓๔๘) หิ วุตฺตํฯ **วิปรีตนฺ**ติ ตทุภยโต วิปรีตํ, เตสํ ติณฺณมฺปิ **อสปฺปายํ**ฯ กสฺมาติ อาห **''อคฺคฬาทิทาเนนา''**ติอาทิฯ อุทฺธริตฺวา อลฺลียาปนขณฺฑํ **อคฺคฬํฯ อาทิ**สเทฺทน ตุนฺนกมฺมาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ **ตถา**-สโทฺท อนุกฑฺฒนโตฺถ, อสปฺปายเมวาติฯ ปฏฺฏุณฺณเทเส ปาณเกหิ สญฺชาตวตฺถํ **ปฏฺฏุณฺณํฯ** วากวิเสสมยํ เสตวณฺณํ **ทุกูลํฯ อาทิ**สเทฺทน โกเสยฺยกมฺพลาทิกํ สานุโลมํ กปฺปิยจีวรํ สงฺคณฺหาติฯ กสฺมาติ วุตฺตํ **''ตาทิสญฺหิ''**ติอาทิฯ **อรเญฺญ เอกกสฺส นิวาสนฺตรายกรนฺ**ติ พฺรหฺมจริยนฺตราเยกเทสมาหฯ โจราทิสาธารณโต จ ตถา วุตฺตํฯ นิปฺปริยาเยน ตํ อสปฺปายนฺติ สมฺพโนฺธฯ อเนเนว ยถาวุตฺตมสปฺปายํ อเนกนฺตํ ตถารูปปจฺจเยน กสฺสจิ กทาจิ สปฺปายสมฺภวโตฯ อิทํ ปน ทฺวยํ เอกนฺตเมว อสปฺปายํ กสฺสจิ กทาจิปิ สปฺปายาภาวโตติ ทเสฺสติฯ มิจฺฉา อาชีวนฺติ เอเตนาติ **มิจฺฉาชีโว,** อเนสนวเสน ปจฺจยปริเยสนปโยโคฯ นิมิตฺตกมฺมาทีหิ ปวโตฺต มิจฺฉาชีโว ตถา, เอเตน เอกวีสติวิธํ อเนสนปโยคมาหฯ วุตฺตญฺหิ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถายํ ขุทฺทกปาฐฏฺฐกถายญฺจ เมตฺตสุตฺตวณฺณนายํ** –

> ''โย อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวา อตฺตานํ น สมฺมา ปโยเชติ, ขณฺฑสีโล โหติ , เอกวีสติวิธํ อเนสนํ นิสฺสาย ชีวิกํ กเปฺปติฯ เสยฺยถิทํ? เวฬุทานํ, ปตฺตทานํ, ปุปฺผ, ผล, ทนฺตกฏฺฐ, มุโขทก, สินาน, จุณฺณ, มตฺติกาทานํ, จาฏุกมฺยตํ, มุคฺคสูปฺยตํ, ปาริภฏฺตํ, ชงฺฆเปสนิกํ, เวชฺชกมฺมํ, ทูตกมฺมํ, ปหิณคมนํ, ปิณฺฑปฏิปิณฺฑํ, ทานานุปฺปทานํ, วตฺถุวิชฺชํ, นกฺขตฺตวิชฺชํ, องฺควิชฺช''นฺติฯ

อภิธมฺมฏีกากาเรน ปน **อาจริยานนฺทเตฺถเรน** เอวํ วุตฺตํ –

> ''เอกวีสติ อเนสนา นาม เวชฺชกมฺมํ กโรติ, ทูตกมฺมํ กโรติ, ปหิณกมฺมํ กโรติ, คณฺฑํ ผาเลติ, อรุมกฺขนํ เทติ, อุทฺธํวิเรจนํ เทติ, อโธวิเรจนํ เทติ, นตฺถุเตลํ ปจติ, วณเตลํ ปจติ, เวฬุทานํ เทติ, ปตฺต, ปุปฺผ, ผล, สินาน, ทนฺตกฏฺฐ, มุโขทก, จุณฺณ, มตฺติกาทานํ เทติ, จาฏุกมฺมํ กโรติ, มุคฺคสูปิยํ, ปาริภฏฺํ, ชงฺฆเปสนิกํ ทฺวาวีสติมํ ทูตกเมฺมน สทิสํ, ตสฺมา เอกวีสตี''ติ (ธ. ส. มูลฏี. ๑๕๐-๕๑)ฯ

อฏฺฐกถาวจนเญฺจตฺถ **พฺรหฺมชาลาทิสุตฺตนฺต**นเยน วุตฺตํ, ฏีกาวจนํ ปน **ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺคา**ทิอภิธมฺมนเยน, อโต เจตฺถ เกสญฺจิ วิสมตาติ วทนฺติ, วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ อปิจ **''นิมิตฺตกมฺมาที''**ติ อิมินา นิมิโตฺตภาสปริกถาโย วุตฺตาฯ **''มิจฺฉาชีโว''**ติ ปน ยถาวุตฺตปโยโค, ตสฺมา นิมิตฺตกมฺมญฺจ มิจฺฉาชีโว จ, ตพฺพเสน **อุปฺปนฺนํ อสปฺปายํ** สีลวินาสเนน อนตฺถาวหตฺตาติ อโตฺถฯ สมาหารทฺวเนฺทปิ หิ กตฺถจิ ปุลฺลิงฺคปโยโค ทิสฺสติ ยถา ''จิตฺตุปฺปาโท''ติฯ อติรุจิเย ราคาทโย, อติอรุจิเย จ โทสาทโยติ อาห **''อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺตี''**ติฯ ตนฺติ ตทุภยํฯ **กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสนา**ติ วกฺขมานกมฺมฏฺฐานสฺส อวิชหนวเสนฯ

“**อพฺภนฺตเร อตฺตา นามา**”ติอาทินา สเงฺขปโต อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ ทเสฺสตฺวา “**ตตฺถ จีวรมฺปิ อเจตน**”นฺติอาทินา จีวรสฺส วิย “**กาโยปิ อเจตโน**”ติ กายสฺส อตฺตสุญฺญตาวิภาวเนน ตมตฺถํ ปริทีเปโนฺต “**ตสฺมา เนว สุนฺทรํ จีวรํ ลภิตฺวา**”ติอาทินา วุตฺตสฺส อิตรีตรสโนฺตสสฺส การณํ วิภาเวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ สมฺพโนฺธ วตฺตโพฺพ – อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ ทเสฺสโนฺต “**อพฺภนฺตเร**”ติอาทิมาหฯ อตฺตสุญฺญตาวิภาวเนน ปน ตทตฺถํ ปริทีปิตุํ วุตฺตํ “**ตตฺถ จีวร**”นฺติอาทิฯ อิทานิ อตฺตสุญฺญตาวิภาวนสฺส ปโยชนภูตํ อิตรีตรสโนฺตสสงฺขาตํ ลทฺธคุณํ ปกาเสโนฺต อาห “**ตสฺมา เนว สุนฺทร**”นฺติอาทีติฯ

ตตฺถ **อพฺภนฺตเร**ติ อตฺตโน สนฺตาเนฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ จีวรปารุปเนฯ เตสุ วา ปารุปกตฺตปารุปิตพฺพจีวเรสุฯ **กาโยปี**ติ อตฺตปญฺญตฺติมโตฺต กาโยปิฯ ‘‘ตสฺมา’’ติ อชฺฌาหริตพฺพํ, อเจตนตฺตาติ อโตฺถฯ **อหนฺ**ติ กมฺมภูโต กาโยฯ **ธาตุโย**ติ จีวรสงฺขาโต พาหิรา ธาตุโยฯ **ธาตุสมูหนฺ**ติ กายสงฺขาตํ อชฺฌตฺติกํ ธาตุสมูหํฯ โปตฺถกรูปปฏิจฺฉาทเน ธาตุโย ธาตุสมูหํ ปฏิจฺฉาเทนฺติ วิยาติ สมฺพโนฺธฯ ปุสนํ เสฺนหเสจนํ, ปูรณํ วา **โปตฺถํ,** เลปนขนนกิริยา, เตน กตนฺติ **โปตฺถกํ,** ตเมว รูปํ ตถา, ขนนกมฺมนิพฺพตฺตํ ทารุมตฺติกาทิรูปมิธาธิเปฺปตํฯ **ตสฺมา**ติ อเจตนตฺตา, อตฺตสุญฺญภาวโต วาฯ

นาคานํ นิวาโส วมฺมิโก **นาควมฺมิโกฯ** จิตฺตีกรณฏฺฐานภูโต รุโกฺข **เจติยรุโกฺขฯ** เกหิจิ สกฺกตสฺสาปิ เกหิจิ อสกฺกตสฺส กายสฺส อุปมานภาเวน โยคฺยตฺตา เตสมิธ กถนํฯ **เตหี**ติ มาลาคนฺธคูถมุตฺตาทีหิฯ อตฺตสุญฺญตาย นาควมฺมิกเจติยรุกฺขาทีหิ วิย กายสงฺขาเตน อตฺตนา โสมนสฺสํ วา โทมนสฺสํ วา น กาตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘ลภิสฺสามิ วา, โน วา’’ติ ปจฺจเวกฺขณปุพฺพเกน ‘‘ลภิสฺสามี’’ติ อตฺถสมฺปสฺสเนเนว คเหตพฺพํฯ เอวญฺหิ สาตฺถกสมฺปชญฺญํ ภวตีติ อาห **“สหสาว อคฺคเหตฺวา”**ติอาทิฯ

ครุปโตฺตติ อติภารภูโต ปโตฺตฯ จตฺตาโร วา ปญฺจ วา คณฺฐิกา **จตุปญฺจคณฺฐิกา** ยถา ‘‘ทฺวตฺติปตฺตา (ปาจิ. ๒๓๒), ฉปฺปญฺจวาจา’’ติ (ปาจิ. ๖๑) อญฺญปทภูตสฺส หิ วา-สทฺทเสฺสว อโตฺถ อิธ ปธาโน จตุคณฺฐิกาหโต วา ปญฺจคณฺฐิกาหโต วา ปโตฺต ทุพฺพิโสธนีโยติ วิกปฺปนวเสน อตฺถสฺส คยฺหมานตฺตาฯ อาหตา จตุปญฺจคณฺฐิกา ยสฺสาติ **จตุปญฺจคณฺฐิกาหโต** ยถา ‘‘อคฺยาหิโต’’ติ, จตุปญฺจคณฺฐิกาหิ วา อาหโต ตถา, ทุพฺพิโสธนียภาวสฺส เหตุคพฺภวจนเญฺจตํฯ กามญฺจ**อูนปญฺจพนฺธนสิกฺขาปเท** (ปารา. ๖๑๒) ปญฺจคณฺฐิกาหโตปิ ปโตฺต ปริภุญฺชิตพฺพภาเวน วุโตฺต, ทุพฺพิโสธนียตามเตฺตน ปน ปลิโพธกรณโต อิธ อสปฺปาโยติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ทุโทฺธตปโตฺต**ติ อคณฺฐิกาหตมฺปิ ปกติยาว ทุพฺพิโสธนียปตฺตํ สนฺธายาหฯ **“ตํ โธวนฺตเสฺสวา”**ติอาทิ ตทุภยสฺสาปิ อสปฺปายภาเว การณํฯ **“มณิวณฺณปโตฺต ปน โลภนีโย”**ติ อิมินา กิญฺจาปิ โส วินยปริยาเยน กปฺปิโย, สุตฺตนฺตปริยาเยน ปน อนฺตรายกรณโต อสปฺปาโยติ ทเสฺสติฯ ‘‘ปตฺตํ ภมํ อาโรเปตฺวา มชฺชิตฺวา ปจนฺติ ‘มณิวณฺณํ กริสฺสามา’ติ, น วฏฺฏตี’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.ปาฬิมุตฺตกวินิจฺฉโย) หิ **วินยฏฺฐกถาสุ** ปจนกิริยามตฺตเมว ปฏิกฺขิตฺตํฯ ตถา หิ วทนฺติ ‘‘มณิวณฺณํ ปน ปตฺตํ อเญฺญน กตํ ลภิตฺวา ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏตี’’ติ (สารตฺถ. ฏี. ๒.๘๕) ‘‘ตาทิสญฺหิ อรเญฺญ เอกกสฺส นิวาสนฺตรายกร’’นฺติอาทินา จีวเร วุตฺตนเยน ‘‘นิมิตฺตกมฺมาทิวเสน ลโทฺธ ปน เอกนฺตอกปฺปิโย สีลวินาสเนน อนตฺถาวหตฺตา’’ติอาทินา อเมฺหหิ วุตฺตนโยปิ ยถารหํ เนตโพฺพฯ **เสวมานสฺสา**ติ เหตฺวโนฺต คธวจนํ อภิวฑฺฒมนปริหายนสฺสฯ

“อพฺภนฺตเร”ติอาทิ สเงฺขโปฯ **“ตตฺถา”**ติอาทิ อตฺตสุญฺญตาวิภาวเนน วิตฺถาโรฯ **สณฺฑาเสนา**ติ กมฺมาราน อโยคหณวิเสเสนฯ **อคฺคิวณฺณปตฺตคฺคหเณ**ติ อคฺคินา ฌาปิตตฺตา อคฺคิวณฺณภูตปตฺตสฺส คหเณฯ ราคาทิปริฬาหชนกปตฺตสฺส อีทิสเมว อุปมานํ ยุตฺตนฺติ เอวํ วุตฺตํฯ

“อปิจา”ติอาทินา สงฺฆาฏิจีวรปตฺตธารเณสุ เอกโต อสมฺมมหสมฺปชญฺญํ ทเสฺสติฯ ฉินฺนหตฺถปาเท อนาถมนุเสฺสติ สมฺพนฺโธฯ **นีลมกฺขิกา** นาม อาสาฏิกการิกาฯ ควาทีนญฺหิ วเณสุ นีลมกฺขิกาหิ กตา อนยพฺยสนเหตุภูตา อณฺฑกา **อาสาฏิกา** นาม วุจฺจติฯ **อนาถสาลาย**นฺติ อนาถานํ นิวาสสาลายํฯ **ทยาลุกา**ติ กรุณาพหุลาฯ **วณมตฺตโจฬกานี**ติ วณปฺปมาเณน ปฏิจฺฉาทนตฺถาย ฉินฺนโจฬขณฺฑกานิฯ **เกสญฺจี**ติ พหูสุ เกสญฺจิ อนาถมนุสฺสานํฯ **ถูลานี**ติ ถทฺธานิฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ปาปุณเน, ภาวลกฺขเณ, นิมิเตฺต วา เอตํ ภุมฺมํฯ กสฺมาติ วุตฺตํ **“วณปฏิจฺฉาทนมเตฺตเนวา”**ติอาทิฯ **โจฬเกน, กปาเลนา**ติ จ อตฺถโยเค กมฺมเตฺถ ตติยา, กรณเตฺถ วาฯ วณปฏิจฺฉาทนมเตฺตเนว เภสชฺชกรณมเตฺตเนวาติ ปน วิเสสนํ, น ปน มณฺฑนานุภวนาทิปฺปกาเรน อโตฺถติฯ สงฺขารทุกฺขตาทีหิ นิจฺจาตุรสฺส กายสฺส ปริโภคภูตานํ ปตฺตจีวรานํ เอทิสเมว อุปมานมุปปนฺนนฺติ ตถา วจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ สุขุมตฺตสลฺลกฺขเณน อุตฺตมสฺส สมฺปชานสฺส กรณสีลตฺตา, ปุริเมหิ จ สมฺปชานการีหิ อุตฺตมตฺตา **อุตฺตมสมฺปชานการีฯ**

อสนาทิกิริยาย กมฺมวิเสสโยคโต อสิตาทิปเทเหว กมฺมวิเสสสหิโต กิริยาวิเสโส วิญฺญายตีติ วุตฺตํ **“อสิเตติ ปิณฺฑปาตโภชเน”**ติอาทิฯ **อฏฺฐวิโธปิ อโตฺถ**ติ อฏฺฐปฺปกาโรปิ ปโยชนวิเสโสฯ

ตตฺถ ปิณฺฑปาตโภชนาทีสุ อโตฺถ นาม อิมินา **มหาสิวเตฺถร**วาทวเสน ‘‘อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๔.๑๒๐; อ. นิ. ๖.๕๘; ๘.๙; ธ. ส. ๑๓๕๕; มหานิ. ๒๐๖) สุเตฺต วุตฺตํ อฏฺฐวิธมฺปิ ปโยชนํ ทเสฺสติฯ **มหาสิวเตฺถโร** (ธ. ส. ๑.๑๓๕๕) หิ ‘‘เหฏฺฐา จตฺตาริ องฺคานิ ปฏิเกฺขโป นาม, อุปริ ปน อฏฺฐงฺคานิ ปโยชนวเสน สโมธาเนตพฺพานี’’ติ วทติฯ ตตฺถ ‘‘ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา’’ติ เอกมงฺคํ, ‘‘ยาปนายา’’ติ เอกํ, ‘‘วิหึสูปรติยา’’ติ เอกํ, ‘‘พฺรหฺมจริยานุคฺคหายา’’ติ เอกํ, ‘‘อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามี’’ติ เอกํ, ‘‘นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามี’’ติ เอกํ, ‘‘ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตี’’ติ เอกํ, ‘‘อนวชฺชตา จา’’ติ เอกํ, ผาสุวิหาโร ปน โภชนานิสํสมตฺตนฺติ เอวํ อฏฺฐ องฺคานิ ปโยชนวเสน สโมธาเนตพฺพานิฯ อญฺญถา ปน ‘‘เนว ทวายา’’ติ เอกมงฺคํ, ‘‘น มทายา’’ติ เอกํ, ‘‘น มณฺฑนายา’’ติ เอกํ, ‘‘น วิภูสนายา’’ติ เอกํ, ‘‘ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา ยาปนายา’’ติ เอกํ, ‘‘วิหึสูปรติยา พฺรหฺมจริยานุคฺคหายา’’ติ เอกํ, ‘‘อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ, นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามี’’ติ เอกํ, ‘‘ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตี’’ติ เอกํ, ‘‘อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จา’’ติ ปน โภชนานิสํสมตฺตนฺติ วุตฺตานิ อฏฺฐงฺคานิ อิธานธิเปฺปตานิฯ กสฺมาติ เจ? ปโยชนานเมว อภาวโต, เตสเมว จ อิธ อตฺถสเทฺทน วุตฺตตฺตาฯ นนุ จ **“เนวทวายาติอาทินา นเยน วุโตฺต”**ติ มริยาทวจเนน ทุติยนยเสฺสว อิธาธิเปฺปตภาโว วิญฺญายตีติ? น, ‘‘เนว ทวายา’’ติอาทินา ปฏิเกฺขปงฺคทสฺสนมุเขน ปจฺจเวกฺขณปาฬิยา เทสิตตฺตา, ยถาเทสิตตนฺติกฺกมเสฺสว มริยาทภาเวน ทสฺสนโตฯ ปาฐกฺกเมเนว หิ ‘‘เนว ทวายาติอาทินา นเยนา’’ติ วุตฺตํ, น อตฺถกฺกเมน, เตน ปน ‘‘อิมสฺส กายสฺส ฐิติยาติ อาทินา นเยนา’’ติ วตฺตพฺพนฺติฯ

ติธา เทเนฺต ทฺวิธา คาหํ สนฺธาย **“ปฏิคฺคหณํ นามา”**ติ วุตฺตํ, โภชนาทิคหณตฺถาย หตฺถโอตารณํ ภุญฺชนาทิอตฺถาย อาโลปกรณนฺติอาทินา อนุกฺกเมน ภุญฺชนาทิปโยโค วาโย

ธาตุวเสเนว วิภาวิโตฯ **วาโยธาตุวิปฺผาเรเนวา**ติ เอตฺถ **เอว**-สทฺเทน นิวตฺตตพฺพํ ทเสฺสติ **‘‘น โกจี’’**ติอาทินาฯ **กุญฺจิกา** นาม อวาปุรณํ, ยํ ‘‘ตาโฬ’’ติปิ วทนฺติฯ **ยนฺตเกนา**ติ จกฺกยนฺตเกนฯ ยตติ อุคฺฆาฏนนิคฺฆาฏนอุกฺขิปนนิกฺขิปนาทีสุ วายมติ เอเตนาติ หิ **ยนฺตกํฯ** สญฺจุณฺณกรณํ **มุสลกิจฺจํฯ** อโนฺตกตฺวา ปติฏฺฐาปนํ **อุทุกฺขลกิจฺจํฯ** อาโลฬิตวิโลฬิตวเสน ปริวตฺตนํ **หตฺถกิจฺจํฯ อิตีติ** เอวํฯ **ตตฺถา**ติ หตฺถกิจฺจสาธเน, ภาวลกฺขเณ, นิมิเตฺต วา ภุมฺมํฯ **ตนุกเขโฬ**ติ ปสนฺนเขโฬฯ **พหลเขโฬ**ติ อาวิลเขโฬฯ ชิวฺหาสงฺขาเตน หเตฺถน อาโลฬิตวิโลฬิตวเสน อิโต จิโต จ ปริวตฺตกํ **ชิวฺหาหตฺถปริวตฺตกํฯ กฏจฺฉุ, ทพฺพี**ติ กตฺถจิ ปริยายวจนํฯ ‘‘ปฺเม กฏจฺฉุ ทพฺพิตฺถี’’ติ หิ วุตฺตํฯ อิธ ปน เยน โภชนาทีนิ อโนฺตกตฺวา คณฺหาติ, โส **กฏจฺฉุ,** ยาย ปน เตสมุทฺธรณาทีนิ กโรติ, สา **ทพฺพี**ติ เวทิตพฺพํฯ **ปลาลสนฺถาร**นฺติ ปติฏฺฐานภูตํ ปลาลาทิสนฺถารํฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺหตํฯ **ธาเรโนฺต**ติ ปติฏฺฐานภาเวน สมฺปฏิจฺฉโนฺตฯ ปถวีสนฺธารกชลสฺส ตํสนฺธารกวายุนา วิย ปริภุตฺตาหารสฺส วาโยธาตุนาว อามาสเย อวฏฺฐานนฺติ ทเสฺสติ **‘‘วาโยธาตุวเสเนว ติฏฺฐตี’’**ติ อิมินาฯ ตถา ปริภุตฺตญฺหิ อาหารํ วาโยธาตุ เหฏฺฐา จ ติริยญฺจ ฆนํ ปริวฏุมํ กตฺวา ยาว ปกฺกา สนฺนิรุชฺฌนวเสน อามาสเย ปติฏฺฐิตํ กโรตีติฯ **อุทฺธนํ** นาม ยตฺถ อุกฺขลิยาทีนิ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปจนฺติ, ยา ‘‘จุลฺลี’’ติปิ วุจฺจติฯ รสฺสทโณฺฑ **ทณฺฑโกฯ** ปโตโท **ยฏฺฐิฯ อิตี**ติ วุตฺตปฺปการมติทิสติฯ วุตฺตปฺปการเสฺสว หิ ธาตุวเสน วิภาวนาฯ ตตฺถ **อติหรตีติ** ยาว มุขา อภิหรติฯ **วีติหรตี**ติ ตโต กุจฺฉิยํ วิมิสฺสํ กโรโนฺต หรตี’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑๔) **อาจริยธมฺมปาลเตฺถโร, อาจริยานนฺทเตฺถโร** ปน ‘‘ตโต ยาว กุจฺฉิ, ตาว หรตี’’ติ (วิภ. มูลฏี. ๕๒๓) อาหฯ ตทุภยมฺปิ อตฺถโต เอกเมว อุภยตฺถาปิ กุจฺฉิสมฺพนฺธมตฺตํ หรณเสฺสว อธิเปฺปตตฺตาฯ

อปิจ **อติหรตี**ติ มุขทฺวารํ อติกฺกาเมโนฺต หรติฯ **วีติหรตี**ติ กุจฺฉิคตํ ปสฺสโต หรติฯ **ธาเรตีติ** อามาสเย ปติฏฺฐิตํ กโรติ ฯ **ปริวเตฺตตี**ติ อปราปรํ ปริวตฺตนํ กโรติฯ **สญฺจุเณฺณตีติ** มุสเลน วิย สญฺจุณฺณนํ กโรติฯ **วิโสเสตี**ติ วิโสสนํ นาติสุกฺขํ กโรติฯ **นีหรตี**ติ กุจฺฉิโต พหิ นิทฺธาเรติฯ ปถวีธาตุกิเจฺจสุปิ ยถาวุเตฺตเยว อเตฺถฯ ตานิ ปน อาหารสฺส ธารณปริวตฺตนสญฺจุณฺณนวิโสสนานิ ปถวีสหิตา เอว วาโยธาตุ กาตุํ สโกฺกติ, น เกวลา, ตสฺมา ตานิ ปถวีธาตุยาปิ กิจฺจภาเวน วุตฺตานิฯ **สิเนเหตี**ติ เตเมติฯ **อลฺลตฺตญฺจ อนุปาเลตี**ติ ยถา วาโยธาตุอาทีหิ อติวิย โสสนํ น โหติ, ตถา อลฺลภาวญฺจ นาติอลฺลตากรณวเสน อนุปาเลติฯ **อชฺฌโส**ติ อาหารสฺส ปวิสนปริวตฺตนนิกฺขมนาทีนํ มโคฺคฯ **วิญฺญาณธาตูติ** มโนวิญฺญาณธาตุ ปริเยสนโชฺฌหรณาทิวิชานนสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปริเยสนโชฺฌหรณาทิกิเจฺจฯ ตํตํวิชานนสฺส ปจฺจยภูโต ตํนิปฺผาทโกเยว ปโยโค **สมฺมาปโยโค** นามฯ เยน หิ ปโยเคน ปริเยสนาทิ นิปฺผชฺชติ,ฯ โส ตพฺพิสยวิชานนมฺปิ นิปฺผาเทติ นาม ตทวินาภาวโตฯ **ตมนฺวาย** อาคมฺมาติ อเตฺถฯ **อาภุชตีติ** ปริเยสนวเสน, อชฺฌาหรณชิณฺณาชิณฺณตาทิปฏิสํเวทนวเสน จ ตานิ ปริเยสนโชฺฌหรณชิณฺณาชิณฺณตาทีนิ อาวเชฺชติ วิชานาติฯ อาวชฺชนปุพฺพกตฺตา วิชานนสฺส วิชานนเมฺปตฺถ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา **สมฺมาปโยโค** นาม สมฺมาปฏิปตฺติฯ **ตมนฺวาย** อาคมฺมฯ ‘‘อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ ภุญฺชนโก นตฺถี’’ติอาทินา **อาภุชติ** สมนฺนาหรติ, วิชานาตีติ อเตฺถฯ อาโภคปุพฺพโก หิ สโพฺพ วิญฺญาณพฺยาปาโรติ ‘‘อาภุชติ’’เจฺจว วุตฺตํฯ

คมนโตติ ภิกฺขาจารวเสน โคจรคามํ อุทฺทิสฺส คมนโตฯ ปจฺจาคมนมฺปิ คมนสภาวตฺตา อิมินาว สงฺคหิตํฯ **ปริเยสนโต**ติ โคจรคาเม ภิกฺขาย อาหิณฺฑนโตฯ ปริเยสนสภาวตฺตา อิมินาว ปฏิกฺกมนสาลาทิอุปสงฺกมนมฺปิ สงฺคหิตํฯ **ปริโภคโต**ติ ทนฺตมุสเลหิ สญฺจุเณฺณตฺวา ชิวฺหาย สมฺปริวตฺตนกฺขเณเยว อนฺตรหิตวณฺณคนฺธสงฺขารวิเสสํ สุวานโทณิยํ สุวานวมถุ วิย

ปรมเชคุจฺฉํ อาหารํ ปริภุญฺชนฺโตฯ **อาสยโต**ติ เอวํ ปริภุตฺตสฺส อาหารสฺส ปิตฺตเสมฺหปุพฺพ โลหิตาสยภาวูปคมเนน ปรมชิคุจฺฉนเหตุภูตโต อามาสยสฺส อุปริ ปติฏฺฐานกปิตฺตาทิจตุ พฺพิธาสยโตฯ อาสยติ เอกชฺฌํ ปวตฺตมาโนปิ กมฺมพลววตฺถิโต หุตฺวา มริยาทวเสน อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต ติฏฺฐติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ หิ **อาสโย,** อามาสยสฺส อุปริ ปติฏฺฐานโก ปิตฺตาทิ จตุพฺพิธาสโยฯ มริยาทโตฺถ หิ อยมากาโรฯ **นิธานโต**ติ อามาสยโตฯ นิเธติ ยถาภุ โตฺต อาหาโร นิจิโต หุตฺวา ติฏฺฐติ เอตฺถาติ หิ อามาสโย **“นิธาน”**นฺติ วุจฺจติฯ **อปริปกฺก โต**ติ ภุตฺตาหารปริปาจเนน คหณีสงฺขาเตน กมฺมชเตชสา อปริปากโตฯ **ปริปกฺกโต**ติ ยถา วุตฺตกมฺมชเตชสาว ปริปากโตฯ **ผลโต**ติ นิปฺผตฺติโต, สมฺมาปริปจฺจมานสฺส, อสมฺมาปริปจฺ จมานสฺส จ ภุตฺตาหารสฺส ยถากฺกมํ เกสาทิกุณปทฺทุอาทิโรคาภินิปฺผตฺติสงฺขาตปโยชนโต ติ วา อโตฺถฯ ‘‘อิทมสฺส ผล’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ **นิสฺสนฺทนโต**ติ อกฺขิกณฺณาทีสุ อเนกทฺวาเรสุ อิโต จิโต จ วิสฺสนฺทนโตฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘อนฺนํ ปานํ ขาทนียํ, โภชนญฺจ มหารหํ;
> เอกทฺวาเรน ปวิสิตฺวา, นวทฺวาเรหิ สนฺทตี’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๓);

สมฺมกฺขนโตติ หตฺถโอฏฺฐาทิอเงฺคสุ นวสุ ทฺวาเรสุ ปริโภคกาเล, ปริภุตฺตกาเล จ ยถา รหํ สพฺพโส มกฺขนโตฯ สพฺพตฺถ อาหาเร ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาติ สห ปาฐเสเสน โย ชนาฯ ตํตํกิริยานิปฺผตฺติปฏิปาฏิวเสน จายํ ‘‘คมนโต’’ติอาทิกา อนุปุพฺพี ฐปิตาฯ สมฺมกฺขนํ ปน ปริโภคาทีสุ ลพฺภมานมฺปิ นิสฺสนฺทวเสน วิเสสโต ปฏิกฺกูลนฺติ สพฺพปจฺฉา ฐปิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปตฺตกาเลติ ยุตฺตกาเล, ยถาวุเตฺตน วา เตเชน ปริปจฺจนโต อุจฺจารปสฺสาวภาวํ ปตฺ ตกาเลฯ เวคสนฺธารเณน อุปฺปนฺนปริฬาหตฺตา **สกลสรีรโต เสทา มุจฺจนฺติฯ** ตโตเยว **อกฺขี นิ** ปริพฺภมนฺติ, **จิตฺตญฺจ เอกคฺคํ น โหติฯ อเญฺญ จ** สูลภคนฺทราทโย **โรคา อุปฺปชฺชนฺติฯ สพฺพํ ต**นฺติ เสทมุจฺจนาทิกํฯ

อฏฺฐาเนติ มนุสฺสามนุสฺสปริคฺคหิเต เขตฺตเทวายตนาทิเก อยุตฺตฏฺฐาเนฯ ตาทิเส หิ ก โรนฺตํ กุทฺธา มนุสฺสา, อมนุสฺสา วา ชีวิตกฺขยมฺปิ ปาเปนฺติฯ **อาปตฺตี**ติ ปน ภิกฺขุภิกฺขุนีนํ ยถา รหํ ทุกฺกฏปาจิตฺติยาฯ **ปติรูเป ฐาเน**ติ วุตฺตวิปรีเต ฐาเนฯ **สพฺพํ ต**นฺติ อาปตฺติอาทิกํฯ

นิกฺขมาเปตา อตฺตา นาม อตฺถิ, ตสฺส กามตาย นิกฺขมนนฺติ พาลมญฺญนํ นิวเตฺตตุํ **“อกามตายา”**ติ วุตฺตํ, อตฺตโน อนิจฺฉาย อปโยเคน วาโยธาตุวิปฺผาเรเนว นิกฺขมตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สนฺนิจิตา**ติ สมฺจฺจเยน ฐิตาฯ **วายุเวคสมุปฺปีฬิตา**ติ วาโยธาตุยา เวเคน สมนฺตโต อวปีฬิตา, นิกฺขมนสฺส เจตํ เหตุวจนํฯ **“สนฺนิจิตา อุจฺจารปสฺสาวา”**ติ วตฺวา **“โส ปนายํ อุจฺจารปสฺสาโว”**ติ ปุน วจนํ สมาหารทฺวเนฺทปิ ปุลฺลิงฺคปโยคสฺส สมฺภวตาทสฺสนตฺถํฯ เอก ตฺตเมว หิ ตสฺส นิยตลกฺขณนฺติฯ อตฺตนา นิรเปกฺขํ นิสฺสฏฺฐตฺตา เนว อตฺตโน อตฺถาย สนฺตกํ วา โหติ, กสฺสจิปิ ทียนวเสน อนิสฺสชฺชิตตฺตา, ชิคุจฺฉนียตฺตา จ น ปรสฺสปีติ อโตฺถฯ **สรีร นิสฺสโนฺทวา**ติ สรีรโต วิสฺสนฺทนเมว นิกฺขมนมตฺตํฯ สรีเร สติ โส โหติ, นาสตีติ สรีรสฺส อา นิสํสมตฺตนฺติปิ วทนฺติฯ ตทยุตฺตเมว นิทสฺสเนน วิสมภาวโตฯ ตตฺถ หิ **“ปฏิชคฺคนมตฺตเม วา”**ติ วุตฺตํ, ปฏิโสธนมตฺตํ เอวาติ จสฺส อโตฺถฯ เวฬุนาฬิอาทิอุทกภาชนํ **อุทกตุมฺพฯ ต**นฺ ติ ฉฑฺฑิตอุทกํฯ

“คเตติ คมเน”ติ ปุเพฺพ อภิกฺกมปฏิกฺกมคหเณน คมเนปิ ปุรโต, ปจฺฉโต จ กายสฺส อติหรณํ วุตฺตนฺติ อิธ คมนเมว คหิต’’นฺติ (วิภ. มูลฏี. ๕๒๕) **อาจริยานนฺทเตฺถเรน** วุตฺตํ, ตํ เกจิวาโท นาม **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** กตํฯ กสฺมาติ เจ? คมเน ปวตฺตสฺส ปุรโต, ปจฺฉโต จ กายาติหรณสฺส ตทวินาภาวโต ปทวีติหารนิยมิตาย คมนกิริยาย เอว สงฺคหิตตฺตา, วิภงฺคฏฺฐกถาทีหิ (อภิ. อฏฺฐ. ๒.๕๒๓) จ วิโรธนโตฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ คมนสฺส อุภยตฺถ สมวโรธตฺตํ, เภทตฺตญฺจ –

> ‘‘เอตฺถ จ เอโก อิริยาปโถ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อาคโตฯ โส เหฏฺฐา ‘อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต’ติ เอตฺถ ภิกฺขาจารคามํ คจฺฉโต จ อาคจฺฉโต จ อทฺธานคมนวเสน กถิโตฯ ‘คเต ฐิเต นิสิเนฺน’ติ เอตฺถ วิหาเร จุณฺณิกปาทุทฺธารอิริยาปถวเสน กถิโตติ เวทิตโพฺพ’’ติฯ

‘‘คเต’’ติอาทีสุ อวตฺถาเภเทน กิริยาเภโทเยว, น ปน อตฺถเภโทติ ทเสฺสตุํ **“คจฺฉโนฺต วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห **“ตสฺมา”**ติอาทิ ฯ ตตฺถ **สุเตฺต**ติ ทีฆนิกาเย, มชฺฌิมนิกาเย จ สงฺคีเต สติปฏฺฐานสุเตฺต (ที. นิ. ๒.๓๗๒; ม. นิ. ๑.๑๐๕) **อทฺธานอิริยาปถา**ติ จิรปวตฺตกา ทีฆกาลิกา อิริยาปถา อทฺธานสทฺทสฺส จิรกาลวจนโต ‘‘อทฺธนิยํ อสฺส จิรฏฺฐิติก’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๘๔; ๓.๑๗๗; ปารา. ๒๑) วิย, อทฺธานคมนปวตฺตกา วา ทีฆมคฺคิกา อิริยาปถาฯ อทฺธานสโทฺท หิ ทีฆมคฺคปริยาโย ‘‘อทฺธานคมนสมโย’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๒๑๓, ๒๑๗) วิยฯ **มชฺฌิมา**ติ ภิกฺขาจาราทิวเสน ปวตฺตา นาติจิรกาลิกา, นาติทีฆมคฺคิกา วา อิริยาปถาฯ **จุณฺณิยอิริยาปถา**ติ วิหาเร, อญฺญตฺถ วา อิโต จิโต จ ปริวตฺตนาทิวเสน ปวตฺตา อปฺปมตฺตกภาเวน จุณฺณวิจุณฺณิยภูตา อิริยาปถาฯ อปฺปมตฺตกมฺปิ หิ ‘‘จุณฺณวิจุณฺณ’’นฺติ โลเก วทนฺติฯ **“ขุทฺทกจุณฺณิกอิริยาปถา”**ติปิ ปาโฐ, ขุทฺทกา หุตฺวา วุตฺตนเยน จุณฺณิกา อิริยาปถาติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ เอวํ อวตฺถาเภเทน อิริยาปถเภทมตฺตสฺส กถนโตฯ **เตสุปิ**ติ ‘‘คเต ฐิเต’’ติอาทีสุปิฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘อภิกฺกเนฺต’’ติอาทีสุ วุตฺตนเยนฯ

อปรภาเคติ คมนอิริยาปถโต อปรภาเคฯ **ฐิโต**ติ ฐิตอิริยาปถสมฺปโนฺนฯ **เอเตฺถวา**ติ จงฺกมเนเยวฯ เอวํ สพฺพตฺถ ยถารหํฯ

คมนฐานนิสชฺชานํ วิย นิสีทนสยนสฺส กมวจนมยุตฺตํ เยภุเยฺยน ตถา กมาภาวโตติ **“อุฏฺฐาย”** มิเจฺจว วุตฺตํฯ

ชาคริตสทฺทสนฺนิธานโต เจตฺถ ภวงฺคตรณวเสน นิโทฺทกฺกมนเมว สยนํ, น ปน ปิฏฺฐิปสารณมตฺตนฺติ ทเสฺสติ **“กิริยามยปวตฺตาน”**นฺติอาทินาฯ ทิวาเสยฺยสิกฺขาปเท (ปารา. ๗๗) วิย ปิฏฺฐิปสารณสฺสาปิ สยนอิริยาปถภาเวน เอกลกฺขณตฺตา เอตฺถาวโรธนํ ทฏฺฐพฺพํฯ กรณํ **กิริยา,** กายาทิกิจฺจํ, ตํ นิพฺพเตฺตนฺตีติ **กิริยามยานิ** ตทฺธิตสทฺทานมเนกตฺถวุตฺติโตฯ อถ วา อาวชฺชนทฺวยกิจฺจํ **กิริยา,** ตาย ปกตานิ, นิพฺพตฺตานิ วา **กิริยามยานิ**ฯ อาวชฺชนวเสน หิ ภวงฺคุปเจฺฉเท สติ วีถิจิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติฯ อปราปรุปฺปตฺติยา นานปฺปการโต วตฺตนฺติ ปริวตฺตนฺตีติ **ปวตฺตานิฯ** กตฺถจิ ปน ‘‘จิตฺตาน’’นฺติ ปาโฐ, โส อภิธมฺมฏฺฐกถาทีหิ, (วิภ. อฏฺฐ. ๕๒๓) ตฏฺฏีกาหิ จ วิรุทฺธตฺตา น โปราณปาโฐติ เวทิตโพฺพฯ กิริยามยานิ เอว ปวตฺตานิ ตถา, ชวนํ, สพฺพมฺปิ วา ฉทฺวาริกวีถิจิตฺตํฯ เตนาห **อภิธมฺมฏีกายํ** (วิภ. มูลฏี. ๕๒๕) ‘‘กายาทิกิริยามยตฺตา , อาวชฺชนกิริยาสมุฏฺฐิตตฺตา จ ชวนํ, สพฺพมฺปิ วา ฉทฺวารปฺปวตฺตํ กิริยามยปวตฺตํ นามา’’ติฯ **อปฺปวตฺตนฺ**ติ นิโทฺทกฺกมนกาเล อนุปฺปชฺชนํ **สุตฺตํ นามา**ติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เนยฺยตฺถวจนญฺหิ อิทํ, อิตรถา ฉทฺวาริกจิตฺตานํ ปุเรจรานุจรวเสน อุปฺปชฺชนฺตานํ ส

เพฺพสมฺปิ ทฺวารวิมุตฺตจิตฺตานํ ปวตฺตํ สุตฺตํ นาม สิยา, เอวญฺจ กตฺวา นิโทฺทกฺกมนกาลโต อญฺญสฺมึ กาเล อุปฺปชฺชนฺตานํ ทฺวารวิมุตฺตจิตฺตานมฺปิ ปวตฺตํ ชาคริเต สงฺคยฺหตีติ เวทิตพฺพํฯ

จิตฺตสฺส ปโยคการณภูเต โอฏฺฐาทิเก ปฏิจฺจ ยถาสกํ ฐาเน สโทฺท ชายตีติ อาห **“โอเฏฺฐ จ ปฏิจฺจา”**ติอาทิฯ กิญฺจาปิ สโทฺท ยถาฐานํ ชายติ, โอฏฺฐาลนาทินา ปน ปโยเคเนว ชายติ, น วินา เตน ปโยเคนาติ อธิปฺปาโยฯ เกจิ ปน วทนฺติ ‘‘โอเฏฺฐ จาติอาทิ สทฺทุปฺปตฺติฏฺฐานนิทสฺสน’’นฺติ, ตทยุตฺตเมว ตถา อวจนโตฯ น หิ ‘‘โอเฏฺฐ จ ปฏิจฺจา’’ติอาทินา สสมฺปิณฺฑเนน ... สมฺภวตีติฯ **ตทนุรูป**นฺติ ตสฺส สทฺทสฺส อนุรูปํฯ ภาสนสฺส ปฏิสญฺจิกฺขนวิโรธโต ตุณฺหีภาวปเกฺข ‘‘อปรภาเค ภาสิโต อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตี’’ติ น วุตฺตํ, เตน จ วิญฺญายติ ‘‘ตุณฺหีภูโตว ปฏิสญฺจิกฺขตีติ อโตฺถ’’ติฯ

ภาสนตุณฺหีภาวานํ สภาวโต เภเท สติ อยํ วิภาโค ยุโตฺต สิยา, นาสตีติ อนุโยเคนาห **“อุปาทารูปปวตฺติยญฺหี”**ติอาทิฯ อุปาทารูปสฺส สทฺทายตนสฺส ปวตฺติ ตถา, สทฺทายตนสฺส ปวตฺตนํ ภาสนํ, อปฺปวตฺตนํ ตุณฺหีติ วุตฺตํ โหติฯ

ยสฺมา ปน มหาสิวเตฺถรวาเท อนนฺตเร อนนฺตเร อิริยาปเถ ปวตฺตรูปารูปธมฺมานํ ตตฺถ ตเตฺถว นิโรธทสฺสนวเสน สมฺปชานการิตา คหิตา, ตสฺมา ตํ มหาสติปฏฺฐานสุเตฺต (ที. นิ. ๒.๓๗๖; ม. นิ. ๑.๑๐๙) อาคตอสโมฺมหสมฺปชญฺญวิปสฺสนาวารวเสน เวทิตพฺพํ, น จตุพฺพิธสมฺปชญฺญวิภาควเสน, อโต ตเตฺถว ตมธิเปฺปตํ, น อิธาติ ทเสฺสโนฺต **“ตยิท”**นฺติอาทิมาหฯ อสโมฺมหสงฺขาตํ ธุรํ เชฏฺฐกํ ยสฺส วจนสฺสาติ **อสโมฺมหธุรํ,** มหาสติปฏฺฐานสุเตฺตเยว ตสฺส วจนสฺส อธิเปฺปตภาวสฺส เหตุคพฺภมิทํ วจนํฯ ยสฺมา ปเนตฺถ สพฺพมฺปิ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํ ลพฺภติ ยาวเทว สามญฺญผลวิเสสทสฺสนปธานตฺตา อิมิสฺสา เทสนาย, ตสฺมา ตํ อิธ อธิเปฺปตนฺติ ทเสฺสตุํ **“อิมสฺมึ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ อภิกฺกนฺตาทีสุ วุตฺตนเยเนวฯ นนุ ‘‘สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต’’ติ เอตสฺส อุเทฺทสสฺสายํ นิเทฺทโส, อถ กสฺมา สมฺปชญฺญวเสเนว วิตฺถาโร กโตติ โจทนํ โสเธโนฺต ‘‘**สมฺปชานการีติ จา**’’ติอาทิมาห, สติสมฺปยุตฺตเสฺสว สมฺปชานสฺส วเสน อตฺถสฺส วิทิตพฺพตฺตา เอวํ วิตฺถาโร กโตติ วุตฺตํ โหติฯ **“สติสมฺปยุตฺตเสฺสวา”**ติ จ อิมินา ยถา สมฺปชญฺญสฺส กิจฺจโต ปธานตา คหิตา, เอวํ สติยาปีติ อตฺถํ ทเสฺสติ, น ปเนตํ สติยา สมฺปชเญฺญน สห ภาวมตฺตทสฺสนํฯ น หิ กทาจิ สติรหิตา ญาณปฺปวตฺติ อตฺถีติฯ

นนุ จ สมฺปชญฺญวเสเนวายํ วิตฺถาโร, อถ กสฺมา สติสมฺปยุตฺตสฺส สมฺปชญฺญสฺส วเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพติ โจทนมฺปิ โสเธติ ‘‘**สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโตติ เอตสฺส หิ ปทสฺส อยํ วิตฺถาโร**’’ติ อิมินาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต’’ติ เอวํ เอกโต อุทฺทิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส วิตฺถารตฺตา อุเทฺทเส วิย นิเทฺทเสปิ ตทุภยํ สมธุรภาเวเนว คหิตนฺติฯ อิมินาปิ หิ สติยา สมฺปชเญฺญน สมธุรตํเยว วิภาเวติ เอกโต อุทฺทิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส วิตฺถารภาวทสฺสเนน ตทตฺถสฺส สิทฺธตฺตาฯ อิทานิ **วิภงฺคนเย**นาปิ ตทตฺถํ สมเตฺถตุํ **“วิภงฺคปฺปกรเณ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิมินาปิ หิ สมฺปชญฺญสฺส วิย สติยาเปตฺถ ปธานตํเยว วิภาเวติฯ ตตฺถ **เอตานิ ปทานี**ติ ‘‘อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหตี’’ติอาทีนิ อุเทฺทสปทานิฯ **วิภตฺตาเนวา**ติ สติยา สมฺปชเญฺญน สมฺปโยคมกตฺวา สพฺพฏฺฐาเนสุ วิสุํ วิสุํ วิภตฺตานิเยวฯ

มชฺฌิมภาณกา, ปน อาภิธมฺมิกา (วิภ. อฏฺฐ. ๕๒๓) จ เอวํ วทนฺติ – เอโก ภิกฺขุ คจฺฉโนฺต อญฺญํ จิเนฺตโนฺต อญฺญํ วิตเกฺกโนฺต คจฺฉติ, เอโก กมฺมฏฺฐานํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว คจฺฉติฯ ตถา เอโก ติฏฺฐโนฺต อญฺญํ จิเนฺตโนฺต อญฺญํ วิตเกฺกโนฺต ติฏฺฐติ, เอโก กมฺมฏฺฐานํ อ

วิสุสเชฺชตฺวาว ติฏฺฐติฯ เอโก นิสีทโนฺต อญฺญํ จินฺตโนฺต อญฺญํ วิตกฺกโนฺต นิสีทติ, เอโก กมฺมฏฺฐานํ อวิสุสเชฺชตฺวาว นิสีทติฯ เอโก สยโนฺต อญฺญํ จินฺตโนฺต อญฺญํ วิตกฺกโนฺต สยติ, เอโก กมฺมฏฺฐานํ อวิสุสเชฺชตฺวาว สยติฯ เอตฺตเกน ปน โคจรสมฺปชญฺญํ น ปากฏํ โหตีติ จงฺกมเนน ทีเปนฺติฯ โย หิ ภิกฺขุ จงฺกมํ โอตริตฺวา จงฺกมนโกฏิยํ ฐิโต ปริคฺคณฺหาติ ''ปาจีนจงฺกมนโกฏิยํ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา ปจฺฉิมจงฺกมนโกฏึ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, ปจฺฉิมจงฺกมนโกฏิยํ ปวตฺตาปิ ปาจีนจงฺกมนโกฏึ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, จงฺกมนเวมเชฺฌ ปวตฺตา อุโภ โกฏิโย อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, จงฺกมเน ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา ฐานํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา, ฐาเน ปวตฺตา นิสชฺชํ, นิสชฺชาย ปวตฺตา สยนํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุทฺธา''ติ เอวํ ปริคฺคณฺหโนฺต ปริคฺคณฺหโนฺตเยว ภวงฺคํ โอตาเรติ, อุฏฺฐหโนฺต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว อุฏฺฐหติฯ อยํ ภิกฺขุ **คตาทีสุ สมฺปชานการี** นาม โหติฯ

เอวํ ปน สุเตฺต กมฺมฏฺฐานํ อวิภูตํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ อวิภูตํ น กาตพฺพํ, ตสฺมา โย ภิกฺขุ ยาว สโกฺกติ, ตาว จงฺกมิตฺวา ฐตฺวา นิสีทิตฺวา สยมาโน เอวํ ปริคฺคเหตฺวา สยติ ''กาโย อเจตโน, มโญฺจ อเจตโน, กาโย น ชานาติ 'อหํ มเญฺจ สยิโต'ติ, มโญฺจปิ น ชานาติ 'มยิ กาโย สยิโต'ติฯ อเจตโน กาโย อเจตเน มเญฺจ สยิโต''ติฯ เอวํ ปริคฺคณฺหโนฺต ปริคฺคณฺหโนฺตเยว จิตฺตํ ภวงฺคํ โอตาเรติ, ปพุชฺฌโนฺต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว ปพุชฺฌติ, อยํ **สุเตฺต สมฺปชานการี** นาม โหติฯ

''กายาทิกิริยานิปฺผตฺตเนน ตมฺมยตฺตา, อาวชฺชนกิริยาสมุฏฺฐิตตฺตา จ ชวนํ, สพฺพมฺปิ วา ฉทฺวารปฺปวตฺตํ กิริยามยปวตฺตํ นาม, ตสฺมึ สติ ชาคริตํ นาม โหตี''ติ ปริคฺคณฺหโนฺต ภิกฺขุ **ชาคริเต สมฺปชานการี** นามฯ อปิจ รตฺตินฺทิวํ ฉ โกฏฺฐาเส กตฺวา ปญฺจ โกฏฺฐาเส ชคฺคโนฺตปิ **ชาคริเต สมฺปชานการี** นาม โหติฯ

วิมุตฺตายตนสีเสน ธมฺมํ เทเสโนฺตปิ, พาตฺตึส ติรจฺฉานกถา ปหาย ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตํ สปฺปายกถํ กเถโนฺตปิ **ภาสิเต สมฺปชานการี** นามฯ

อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ จิตฺตรุจิยํ มนสิการํ ปวเตฺตโนฺตปิ ทุติยชฺฌานํ สมาปโนฺนปิ **ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี** นามฯ ทุติยญฺหิ ฌานํ วจีสงฺขารวิรหโต วิเสสโต ตุณฺหีภาโว นามาติฯ อยมฺปิ นโย ปุริมนยโต วิเสสนยตฺตา อิธาปิ อาหริตฺวา วตฺตโพฺพฯ ตถา เหส อภิธมฺมฏฺฐกถาทีสุ (วิภ. อฏฺฐ. ๕๒๓) ''อยํ ปเนตฺถ อปโรปิ นโย''ติ อารภิตฺวา ยถาวุตฺตนโย วิภาวิโตติฯ ''เอวํ โข มหาราชา''ติอาทิ ยถานิทฺทิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส นิคมนํ, ตสฺมา ตเตฺถ นิเทฺทสานุรูปํ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''เอว''**นฺติอาทิมาหฯ **สติสมฺปยุตฺตสฺส สมฺปชญฺญสฺสา**ติ หิ นิเทฺทสานุรูปํ อตฺถวจนํฯ ตเตฺถ วินิจฺฉโย วุโตฺตเยวฯ **เอว**นฺติ อิมินา วุตฺตปฺปกาเรน อภิกฺกนฺตปฏิกฺกนฺตาทีสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ ปเจฺจกํ จตุพฺพิเธน ปกาเรนาติ อโตฺถฯ

สโนฺตสกถาวณฺณนา

๒๑๕. อตฺถทสฺสเนน ปทสฺสปิ วิญฺญายมานตฺตา ปทมนเปกฺขิตฺวา สโนฺตสสฺส อตฺตนิ อตฺถิตาย ภิกฺขุ สนฺตุโฏฺฐติ ปวุจฺจตีติ อตฺถมตฺตํ ทเสฺสตุํ **''อิตรีตรปจฺจยสโนฺตเสน สมนฺนาคโต''**ติ วุตฺตํฯ สนฺตุสฺสตีติ น ลุทฺธ ภวตีติ หิ ปทนิพฺพจนํฯ อปิจ ปทนิพฺพจนวเสน อเตฺถ วุเตฺต ยสฺส สโนฺตสสฺส อตฺตนิ อตฺถิภาวโต สนฺตุโฏฺฐ นาม, โส อปากโฏติ ตํ ปากฏกรณตฺถํ **''อิตรีตรปจฺจยสโนฺตเสน สมนฺนาคโต''**ติ อตฺถมตฺตมาห, จีวราทิเก ยตฺถ กตฺถจิ กปฺปิเย ปจฺจเย สโนฺตเสน สมงฺคีภูโตติ อโตฺถฯ อิตร-สโทฺท หิ อนิยมวจโน ทฺวิกฺขตฺตุํ วุจฺจมาโน ยํ

กิญฺจิ-สเทฺทน สมานโตฺถ โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ยตฺถ กตฺถจิ กปฺปิยปจฺจเย’’ติฯ อถ วา อิตรํ วุจฺจติ หีนํ ปณีตโต อญฺญตฺตา, ตถา ปณีตมฺปิ หีนโต อญฺญตฺตาฯ อญฺญมญฺญาเปกฺขาสิทฺธา หิ อิตรตา, ตสฺมา หีเนน วา ปณีเตน วา จีวราทิกปฺปิยปจฺจเยน สโนฺตเสน สมงฺคีภูโตติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ สนฺตุสฺสติ เตน, สนฺตุสฺสนมตฺตนฺติ วา **สโนฺตโส,** ตถา ปวโตฺต อโลโภ, อโลภปธานา วา จตฺตาโร ขนฺธาฯ ลภนํ **ลาโภ,** อตฺตโน ลาภสฺส อนุรูปํ สโนฺตโส **ยถาลาภสโนฺตโสฯ พล**นฺติ กายพลํ, อตฺตโน พลสฺส อนุรูปํ สโนฺตโส **ยถาพลสโนฺตโสฯ สารุปฺป**นฺติ สปฺปายํ ปติรูปํ ภิกฺขุโน อนุจฺฉวิกตา, อตฺตโน สารุปฺปสฺส อนุรูปํ สโนฺตโส **ยถาสารุปฺปสโนฺตโสฯ**

อปโร นโย – ลพฺภเตติ **ลาโภ,** โย โย ลาโภ **ยถาลาภํ,** อิตรีตรปจฺจโย, ยถาลาเภน สโนฺตโส **ยถาลาภสโนฺตโสฯ** พลสฺส อนุรูปํ ปวตฺตตีติ **ยถาพลํ,** อตฺตโน พลานุจฺฉวิกปจฺจโย, ยถา-สโทฺท เจตฺถ สสาธนํ อนุรูปกิริยํ วทติ, ยถา ตํ ‘‘อธิจิตฺต’’นฺติ เอตฺถ อธิ-สโทฺท สสาธนํ อธิกรณกิริยนฺติฯ ยถาพเลน สโนฺตโส **ยถาพลสโนฺตโสฯ** สารุปฺปติ ปติรูปํ ภวติ, โสภนํ วา อาโรเปตีติ **สารุปฺปํ,** ยํ ยํ สารุปฺปํ **ยถาสารุปฺปํ,** ภิกฺขุโน สปฺปายปจฺจโย, ยถาสารุเปฺปน สโนฺตโส **ยถาสารุปฺปสโนฺตโสฯ** ยถาวุตฺตํ ปเภทมนุคตา วณฺณนา **ปเภทวณฺณนาฯ**

อิธาติ สาสเนฯ **อญฺญํ น ปเตฺถตีติ** อปฺปตฺตปตฺถนภาวมาห, **ลภโนฺตปิ น คณฺหาตี**ติ ปตฺตปตฺถนาภาวํฯ ปฐเมน อปฺปตฺตปตฺถนาภาเวเยว วุเตฺต ยถาลทฺธโต อญฺญสฺส อปตฺถนา นาม อปฺปิจฺฉตายปิ สิยา ปวตฺติอากาโรติ อปฺปิจฺฉตาปสงฺคภาวโต ตโตปิ นิวตฺตเมว สโนฺตสสฺส สรูปํ ทเสฺสตุํ ทุติเยน ปตฺตปตฺถนาภาโว วุโตฺตติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอวมุปริปิฯ **ปกติทุพฺพโล**ติ อาพาธาทิวิรเหปิ สภาวทุพฺพโลฯ สมาโน สีลาทิภาโค ยสฺสาติ **สภาโค,** สห วา สีลาทีหิ คุณภาเคหิ วตฺตตีติ **สภาโค,** ลชฺชีเปสโล ภิกฺขุ, เตนฯ **ตํ ปริวเตฺตตฺวา**ติ ปกติทุพฺพลาทีนํ ครุจีวรํ น ผาสุภาวาวหํ, สรีรเขทาวหญฺจ โหตีติ ปโยชนวเสน ปริวตฺตนํ วุตฺตํ, น อตฺริจฺฉตาทิวเสนฯ อตฺริจฺฉตาทิปฺปกาเรน หิ ปริวเตฺตตฺวา ลหุกจีวรปริโภโค สโนฺตสวิโรธี โหติ, ตสฺส ปน ตทภาวโต ยถาวุตฺตปฺปโยชนวเสน ปริวเตฺตตฺวา ลหุกจีวรปริโภโคปิ น สโนฺตสวิโรธีติ อาห **‘‘ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหตี’’**ติฯ ปโยชนวเสน ปริวเตฺตตฺวา ลหุกจีวรปริโภโคปิ น ตาว สโนฺตสวิโรธี, ปเคว ตถา อปริวเตฺตตฺวา ปริโภเคติ สมฺภาวิตสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนตฺถเณฺหตฺถ อปิ-สทฺทคฺคหณํฯ จีวรนิเทฺทเสปิ **‘‘ปตฺตจีวราทีนํ อญฺญตร’’**นฺติ วจนํ ยถารุตํ คหิตาวเสสปจฺจยสโนฺตสสฺส จีวรสโนฺตเส สมวโรธิตาทสฺสนตฺถํฯ ‘‘เถรโก อยมายสฺมา มลฺลโก’’ติอาทีสุ เถรโวหารสฺส ปญฺญตฺติมเตฺตปิ ปวตฺติโต ทสวสฺสโต ปภุติ จิรวสฺสปพฺพชิเตเสฺวว อิธ ปวตฺติญาปนตฺถํ **‘‘เถรานํ จิรปพฺพชิตาน’’**นฺติ วุตฺตํ, **เถราน**นฺติ วา สงฺฆเตฺถรํ วทติฯ **จิรปพฺพชิตาน**นฺติ ปน ตทวเสเส วุฑฺฒภิกฺขูฯ **สงฺการกูฎาทิโต**ติ กจวรราสิอาทิโตฯ **อนนฺตกานี**ติ นนฺตกานิ ปิโลติกานิฯ ‘‘อ-กาโร เจตฺถ นิปาตมตฺต’’นฺติ (วิ. ว. อฎฺฐ. ๑๑๖๕) **วิมานฎฺฐกถายํ** วุตฺตํฯ ตถา จาหุ ‘‘นนฺตกํ กปฺปโฎ ชิณฺณวสนํ ตุ ปฎจฺจร’’นฺติ นตฺถิ ทสาสงฺขาโต อโนฺต โกฎิ เยสนฺติ หิ **นนฺตกานิ,** น-สทฺทสฺส ตุ อนาเทเส **อนนฺตกานี**ติปิ ยุชฺชติฯ สเงฺกตโกวิทานํ ปน อาจริยานํ ตถา อวุตฺตตฺตา วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ **‘‘สนนฺตกานี’’**ติปิ ปาโฐ, นนฺตเกน สห สํสิพฺพิตานิ ปํสุกูลานิ จีวรานีติ อโตฺถฯ **สงฺฆาฎิ**นฺติ ติณฺณํ จีวรานํ อญฺญตรํ จีวรํฯ ตีณิปิ หิ จีวรานิ สงฺฆฎิตตฺตา ‘‘สงฺฆาฎี’’ติ วุจฺจนฺติฯ มหคฺฆํ จีวรํ, พหูนิ วา จีวรานิ ลภิตฺวา ตานิ วิสฺสเชฺชตฺวา ตทญฺญสฺส คหณมฺปิ มหิจฺฉตาทินเย อฎฺฐตฺวา ยถาสารุปฺปนเย เอว ฐิตตฺตา น สโนฺตสวิโรธีติ อาห **‘‘เตสํ...เป.... ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหตี’’**ติฯ ยถาสารุปฺปนเยน ยถาลทฺธํ วิสฺสเชฺชตฺวา ตทญฺญคหณมฺปิ น ตาว สโนฺตสวิโรธี, ปเคว อนญฺญคหเณน ยถาลทฺธเสฺสว ยถาสารุปฺปํ ปริโภเคติ สมฺภาวิตสฺส

อตฺถสฺส ทสฺสนตฺถเญฺหตฺถ **อปิ**-สทฺทคฺคหณํ, เอวํ เสสปจฺจเยสุปิ ยถาพลยถาสารุปฺปนิเทฺท เสสุ อปิ-สทฺทคฺคหเณ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

ปกติวิรุทฺธนฺติ สภาเวเนว อสปฺปายํฯ สมณธมฺมกรณสีเสน สปฺปายปจฺจยปริเยสนํ, ปริภุญฺชนญฺจ วิเสสโต ยุตฺตตรนฺติ อตฺถนฺตรํ วิญฺญาเปตุํ ‘‘ยาเปโนฺตปี’’ติ อวตฺวา **‘‘สมณธมฺมํ กโรโนฺตปี’’**ติ วุตฺตํฯ **มิสฺสกาหาร**นฺติ ตณฺฑุลมุคฺคาทีหิ นานาวิธปุพฺพณฺณาปรเณฺณหิ มิเสฺสตฺวา กตํ อาหารํฯ

อญฺญมฺปิ เสนาสเน ยถาสารุปฺปสโนฺตสํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘โย หี’’**ติอาทิฯ ปฐเม หิ นเย ยถาลทฺธสฺส วิสฺสชฺชเนน, ทุติเย ปน ยถาปตฺตสฺส อสมฺปฏิจฺฉเนน ยถาสารุปฺปสโนฺตโส วุโตฺตติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ **หิ**-สโทฺท เจตฺถ ปกฺขนฺตรโชตโกฯ **มชฺฌิมาคมฏฺฐกถายํ** ปน ปิ-สโทฺท ทิสฺสติฯ **‘‘อุตฺตมเสนาสนํ นาม ปมาทฏฺฐาน’’**นฺติ วตฺวา ตพฺภาวเมว ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ นิสินฺนสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **นิทฺทาภิภูตสฺสา**ติ ถินมิโทฺทกฺกมเนน จิตฺตเจตสิกเคลญฺญภาวโต ภวงฺคสนฺตติสงฺขาตาย นิทฺทาย อภิภูตสฺส, นิทฺทายนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ปฏิพุชฺฌโต**ติ ตถารูเปน อารมฺมณนฺตเรน ปฏิพุชฺฌนฺตสฺส ปฏิพุชฺฌนเหตุ กามวิตกฺกา ปาตุภวนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **‘‘ปฏิพุชฺฌนโต’’**ติปิ หิ กตฺถจิ ปาโฐ ทิสฺสติฯ **อยมฺปี**ติ ปฐมนยํ อุปาทาย วุตฺตํฯ

เตสํ อาภเตนาติ เตหิ เถราทีหิ อาภเตน, เตสํ วา เยน เกนจิ สนฺตเกนาติ อชฺฌาหริตฺวา สมฺพโนฺธฯ **มุตฺตหรีตก**นฺติ โคมุตฺตปริภาวิตํ, ปูติภาเวน วา โมจิตํ ฉฑฺฑิตํ หรีตกํ, อิทานิ ปน โปตฺถเกสุ ‘‘โคมุตฺตหรีตก’’นฺติ ปาโฐ, โส น โปราณปาโฐ ตพฺพณฺณนาย (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑๕) วิรุทฺธตฺตาฯ **จตุมธุรนฺติ มชฺฌิมาคม**วเร **มหาธมฺมสมาทานสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๔๘๔ อาทโย) วุตฺตํ ทธิมธุสปฺปิผาณิตสงฺขาตํ จตุมธุรํ, เอกสฺมิญฺจ ภาชเน จตุมธุรํ ฐเปตฺวา เตสุ ยทิจฺฉสิ, ตํ คณฺหาหิ ภเณฺตติ อโตฺถฯ **‘‘สจสฺสา’’**ติอาทินา ตทุภยสฺส โรควูปสมนภาวํ ทเสฺสติฯ **พุทฺธาทีหิ วณฺณิต**นฺติ ‘‘ปูติมุตฺตเภสชฺชํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา’’ติอาทินา (มหาว. ๗๓, ๑๒๘) สมฺมาสมฺพุทฺธาทีหิ ปสตฺถํฯ อปฺปิจฺฉตาวิสิฏฺฐาย สนฺตุฏฺฐิยา นิโยชนโต ปรเมน อุกฺกํสคเตน สโนฺตเสน สนฺตุสฺสตีติ **ปรมสนฺตุโฏฺฐ**ฯ

กามญฺจ สโนฺตสปฺปเภทา ยถาวุตฺตโตปิ อธิกตรา จีวเร วีสติ สโนฺตสา, ปิณฺฑปาเต ปนฺนรส, เสนาสเน จ ปนฺนรส, คิลานปจฺจเย วีสตีติ, อิธ ปน สเงฺขเปน ทฺวาทสวิโธเยว สโนฺตโส วุโตฺตฯ ตทธิกตรปฺปเภโท ปน จตุรงฺคุตฺตเร **มหาอริยวํสสุตฺตฏฺฐกถาย** (อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๒๘) คเหตโพฺพฯ เตนาห **‘‘อิมินา ปนา’’**ติอาทิฯ เอวํ ‘‘อิธ มหาราช ภิกฺขุ สนฺตุโฏฺฐ โหตี’’ติ เอตฺถ ปุคฺคลาธิฏฺฐานนิทฺทิเฏฺฐน สนฺตุฏฺฐปเทเนว สโนฺตสปฺปเภทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ‘‘กายปริหาริเกน จีวเรน กุจฺฉิปริหาริเกน ปิณฺฑปาเตนา’’ติอาทิ เทสนานุรูปํ เตน สโนฺตเสน สนฺตุฏฺฐสฺส อนุจฺฉวิกํ ปจฺจยปฺปเภทํ, ตสฺส จ กายกุจฺฉิปริหาริยภาวํ วิภาเวโนฺต เอวมาหาติ อยเมตฺถ สมฺพโนฺธฯ กามญฺจสฺส จีวรปิณฺฑปาเตเหว ยถากฺกมํ กายกุจฺฉิปริหาริเยหิ สนฺตุฏฺฐตา ปาฬิยํ วุตฺตา, ตถาปิ เสสปริกฺขารจตุเกฺกน จ วินา วิจรณมยุตฺตํ, สพฺพตฺถ จ กายกุจฺฉิปริหาริยตา ลทฺธพฺพาติ อฏฺฐกถายํ อยํ วินิจฺฉโย วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ทนฺตกฏฺฐเจฺฉทนวาสี**ติ ลกฺขณมตฺตํ ตทญฺญกิจฺจสฺสาปิ ตาย สาเธตพฺพตฺตา, เตน วกฺขติ ‘‘มญฺจปีฐานํ องฺคปาทจีวรกุฏิทณฺฑกสชฺชนกาเล จา’’ติอาทิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ โปราณฏฺฐกถาสุ ‘‘น เหตํ กตฺถจิปิ ปาฬิยมาคต’’นฺติฯ

พนฺธนนฺติ กายพนฺธนํฯ **ปริสฺสาวเนน** ปริสฺสาวนญฺจ, เตน สหาติ วา อโตฺถฯ ยุโตฺต กมฺมฎฺฐานภาวนาสงฺขาโต โยโค ยสฺส, ตสฺมึ วา โยโค ยุโตฺตติ **ยุตฺตโยโค,** ตสฺสฯ

กายํ ปริหรนฺติ โปเสนฺติ, กายสฺส วา ปริหาโร โปสนมตฺตํ ปโยชนเมเตหีติ **กายปริหาริยา** ก-การสฺส ย-การํ กตฺวาฯ โปสนเญฺจตฺถ วฑฺฒนํ, ภรณํ วา, ตถา **กุจฺฉิปริหาริยาปิ** เวทิตพฺพาฯ พหิทฺธาว กายสฺส อุปการกภาเวน กายปริหาริยตา, อโชฺฌหรณวเสน สรีรฎฺฐิติยา อุปการกภาเวน กุจฺฉิปริหาริยตาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ เตนาห **“ติจีวรํ ตาวา”**ติอาทิฯ **“ปริหรตี”**ติ เอตสฺส **โปเสตี**ติ อตฺถวจนํฯ **อิตี**ติ นิทสฺสเน นิปาโต, เอวํ วุตฺตนเยน กายปริหาริยํ โหตีติ การณโชตเน วา, ตสฺมา โปสนโต กายปริหาริยํ โหตีติฯ เอวมุปริปิฯ **จีวรกเณฺณนา**ติ จีวรปริยเนฺตนฯ

กุฎิปริภณฺฑกรณกาเลติ กุฎิยา สมนฺตโต วิลิมฺปเนน สมฺมฎฺฐกรณกาเลฯ

องฺคํ นาม มญฺจปีฐานํ ปาทูปริ ฐปิโต ปธานสมฺภารวิเสโสฯ ยตฺถ ปทรสญฺจินนปิฎฺฐิอปสฺสยนาทีนิ กโรนฺติ, โย ‘‘อฎนี’’ติปิ วุจฺจติฯ

มธุทฺทุมปุปฺผํ **มธุกํ** นาม, มกฺขิกามธูหิ กตปูวํ วาฯ **ปริกฺขารมตฺตา** ปริกฺขารปมาณํฯ **เสยฺยํ ปวิสนฺตสฺสา**ติ ปจฺจตฺถรณกุญฺจิกานํ ตาทิเส กาเล ปริภุตฺตภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห **“ตตฺรฎฺฐกํ ปจฺจตฺถรณ”**นฺติฯ อตฺตโน สนฺตกภาเวน ปจฺจตฺถรณาธิฎฺฐาเนน อธิฎฺฐหิตฺวา ตเตฺถว เสนาสเน ติฎฺฐนกญฺหิ ‘‘ตตฺรฎฺฐก’’นฺติ วุจฺจติฯ วิกปฺปนวจนโต ปน เตสมญฺญตรสฺส นวมตา, ยถาวุตฺตปฎิปาฎิยา เจตฺถ นวมภาโว, น ตุ เตสํ ตถาปตินิยตภาเวนฯ กสฺมาติ เจ? ตถาเยว เตสมธารณโตฯ เอส นโย ทสมาทีสุปิฯ เตลํ ปฎิสาเมตฺวา หริตา เวฬุนาฬิอาทิกา **เตลนาฬิ**ฯ นนุ สนฺตุฎฺฐปุคฺคลทสฺสเน สนฺตุโฎฺฐว อฎฺฐปริกฺขาริโก ทเสฺสตโพฺพติ อนุโยเค ยถารหํ เตสมฺปิ สนฺตุฎฺฐภาวํ ทเสฺสโนฺต **“เอเตสุ จา”**ติอาทิมาหฯ มหโนฺต ปริกฺขารสงฺขาโต ภาโร เอเตสนฺติ **มหาภารา,** อยํ อธุนา ปาโฐ, **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** ปน **“มหาคชา”**ติ ปาฐสฺส ทิฎฺฐตฺตา ‘‘ทุโปฺปสภาเวน มหาคชา วิยาติ มหาคชา’’ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๑๕) วุตฺตํ, น เต เอตฺตเกหิ ปริกฺขาเรหิ ‘‘มหิจฺฉา, อสนฺตุฎฺฐา, ทุพฺภรา, พาหุลฺลวุตฺติโน’’ติ จ วตฺตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ ยทิ อิตเรปิ สนฺตุฎฺฐา อปฺปิจฺฉตาทิสภาวา, กิเมเตสมฺปิ วเสน อยํ เทสนา อิจฺฉิตาติ โจทนํ โสเธตุํ **“ภควา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อฎฺฐปริกฺขาริกสฺส วเสน อิมิสฺสา เทสนาย อิจฺฉิตภาโว กถํ วิญฺญายตีติ อนุโยคมฺปิ อปเนติ **“โส หี”**ติอาทินา, ตเสฺสว ตถา ปกฺกนฺตภาเวน ‘‘กายปริหาริเกน จีวเรนา’’ติอาทิ ปาฬิยา โยคฺยโต ตสฺส วเสน อิจฺฉิตภาโว วิญฺญายตีติ วุตฺตํ โหติฯ วจนียสฺส เหตุภาวทสฺสเนน หิ วาจกสฺสาปิ เหตุภาโว ทสฺสิโตติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา **“อิติ อิมสฺสา”**ติอาทิ ลทฺธคุณวจนมฺปิ อุปฺปนฺนํ โหติฯ สลฺลหุกา วุตฺติ ชีวิกา ยสฺสาติ **สลฺลหุกวุตฺติ,** ตสฺส ภาโว **สลฺลหุกวุตฺติตา,** ตํฯ **กายปาริหาริเยนา**ติ ภาวปฺปธานนิเทฺทโส, ภาวโลปนิเทฺทโส วาติ ทเสฺสติ **“กายํ ปริหรณมตฺตเกนา”**ติ อิมินา, กายโปสนปฺปมาเณนาติ อโตฺถฯ ตถา **กุจฺฉิปริหาริเยนา**ติ เอตฺถาปิฯ วุตฺตนเยน เจตฺถ ทฺวิธา วจนโตฺถ, **ฎีกายํ** (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๑๕) ปน ปฐมสฺส วจนตฺถสฺส เหฎฺฐา วุตฺตตฺตา ทุติโยว อิธ วุโตฺตติ ทฎฺฐพฺพํฯ มมายนตณฺหาย **อาสโงฺค**ฯ ปริคฺคหตณฺหาย **พโนฺธ**ฯ **ชิยามุโตฺต**ติ ธนุชิยาย มุโตฺตฯ **ยูถา**ติ หตฺถิคณโตฯ ติธา ปภินฺนมโท **มทหตฺถี**ฯ **วนปพฺภาร**นฺติ วเน ปพฺภารํฯ

จตูสุ ทิสาสุ สุขวิหาริตาย สุขวิหารฎฺฐานภูตา, ‘‘เอกํ ทิสํ ผริตฺวา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗, ๔๕๙, ๕๐๙; ๒.๓๐๙) วา นเยน พฺรหฺมวิหารภาวนาผรณฎฺฐานภูตา จตโสฺส ทิสา เอตสฺสาติ **จตุทฺทิโส,** โส เอว **จาตุทฺทิโส,** จตโสฺส วา ทิสา **จตุทฺทิสํ,** วุตฺตน

เยน ตมฺสฺสาติ **จาตุทฺทิโส** ยถา ‘‘สโทฺธ’’ติฯ ตาเสฺวว ทิสาสุ กตฺถจิปิ สเตฺต วา สงฺขาเร วา ภเยน น ปฏิหนติ, สยํ วา เตหิ น ปฏิหญฺญเตติ **อปฺปฏิโฆฯ สนฺตุสฺสมาโน**ติ สเกน, สเนฺตน วา, สมเมว วา ตุสฺสนโกฯ **อิตรีตเรนา**ติ เยน เกนจิ ปจฺจเยน, อุจฺจาวเจน วาฯ ปริจฺจ สยนฺติ ปวตฺตนฺติ กายจิตฺตานิ, ตานิ วา ปริสยนฺติ อภิภวนฺตีติ **ปริสฺสยา,** สีหพฺยคฺฆาทโย พาหิรา, กามจฺฉนฺทาทโย จ อชฺฌตฺติกา กายจิตฺตุปทฺทวา, อุปโยคเตฺถ เจตํ สามิวจนํฯ **สหิตา**ติ อธิวาสนขนฺติยา, วีริยาทิธเมฺมหิ จ ยถารหํ ขนฺตา, คหนฺตา จาติ อโตฺถฯ ถทฺธภาวกรภยาภาเวน **อฉมฺภีฯ เอโก จเร**ติ อสหาโย เอกากี หุตฺวา จริตุํ วิหริตุํ สกฺกุเณยฺยฯ สมตฺถเน หิ **เอยฺย**-สโทฺท ยถา ‘‘โก อิมํ วิชฏเย ชฏ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๓) ขคฺควิสาณกปฺปตาย เอกวิหารีติ ทเสฺสติ **‘‘ขคฺควิสาณกโปฺป’’**ติ อิมินาฯ สณฺฐาเนน ขคฺคสทิสํ เอกเมว มตฺถเก อุฏฺฐิตํ วิสาณํ ยสฺสาติ **ขโคฺค;** ขคฺคสเทฺทน ตํสทิสวิสาณสฺส คหิตตฺตา, มหิํสปฺปมาโณ มิควิเสโส, โย โลเก ‘‘ปลาสาโท, คณฺฐโก’’ติ จ วุจฺจติ, ตสฺส วิสาเณน เอกีภาเวน สทิโสติ อโตฺถฯ อปิจ เอกวิหาริตาย ขคฺควิสาณกโปฺปติ ทเสฺสตุมฺปิ เอวํ วุตฺตํฯ วิตฺถาโร ปนสฺสา อโตฺถ **ขคฺควิสาณสุตฺตวณฺณนาย,** (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๒) **จูฬนิเทฺทเส** (จูฬนิ. ๑๒๘) จ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

เอวํ วณฺณิตนฺติ ขคฺควิสาณสุเตฺต ภควตา ตถา เทสนาย วิวริตํ, โถมิตํ วาฯ ขคฺคสฺส นาม มิคสฺส วิสาเณน กโปฺป สทิโส ตถาฯ กปฺป-สโทฺท เหตฺถ ‘‘สตฺถุกเปฺปน วต โภ กิร สาวเกน สทฺธิํ มนฺตยมานา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๖๐) วิย ปฏิภาเค วตฺตติ, ตสฺส ภาโว **ขคฺควิสาณกปฺปตา,** ตํ โส อาปชฺชตีติ สมฺพโนฺธฯ

วาตาภิฆาตาทีหิ สิยา สกุโณ ฉินฺนปโกฺข, อสญฺชาตปโกฺข วา, อิธ ปน เฑตุํ สมโตฺถ สปกฺขิโกว อธิเปฺปโตติ วิเสสทสฺสนตฺถํ ปาฬิยํ **‘‘ปกฺขี สกุโณ’’**ติ วุตฺตํ, น ตุ ‘‘อากาเส อนฺตลิเกฺข จงฺกมตี’’ติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๓.๑๑) วิย ปริยายมตฺตทสฺสนตฺถนฺติ อาห **‘‘ปกฺขยุโตฺต สกุโณ’’**ติฯ **อุปฺปตตี**ติ อุทฺธํ ปตติ คจฺฉติ, ปกฺขนฺทตีติ อโตฺถฯ **วิธุนนฺตา**ติ วิภินฺทนฺตา, วิจาเลนฺตา วาฯ **อชฺชตนายา**ติ อชฺชภาวตฺถายฯ ตถา **สฺวาตนายา**ติ เอตฺถาปิฯ อตฺตโน ปตฺตํ เอว ภาโร ยสฺสาติ **สปตฺตภาโรฯ** มมายนตณฺหาภาเวน **นิสฺสโงฺคฯ** ปริคฺคหตณฺหาภาเวน **นิรเปโกฺขฯ เยน กาม**นฺติ ยตฺถ อตฺตโน รุจิ, ตตฺถฯ ภาวนปุํสกํ วา เอตํฯ เยน ยถา ปวโตฺต กาโมติ หิ **เยนกาโม,** ตํ, ยถากามนฺติ อโตฺถฯ

นีวรณปฺปหานกถาวณฺณนา

๒๑๖. ปุเพฺพ วุตฺตเสฺสว อตฺถจตุกฺกสฺส ปุน สมฺปิเณฺฑตฺวา กถนํ กิมตฺถนฺติ อธิปฺปาเยน อนุโยคํ อุทฺธริตฺวา โสเธติ **‘‘โส…เป…. กิํ ทเสฺสตี’’**ติอาทินาฯ **ปจฺจยสมฺปตฺติ**นฺติ สมฺภารปาริปูริํฯ **อิเม จตฺตาโร**ติ สีลสํวโร อินฺทฺริยสํวโร สมฺปชญฺญํ สโนฺตโสติ ปุเพฺพ วุตฺตา จตฺตาโร อารญฺญิกสฺส สมฺภาราฯ **น อิชฺฌตี**ติ น สมฺปชฺชติ น สผโล ภวติฯ น เกวลํ อนิชฺฌนมตฺตํ, อถ โข อยมฺปิ โทโสติ ทเสฺสติ **‘‘ติรจฺฉานคเตหิ วา’’**ติอาทินาฯ **วตฺตพฺพตํ อาปชฺชตี**ติ ‘‘อสุกสฺส ภิกฺขุโน อรเญฺญ ติรจฺฉานคตานํ วิย, วนจรกานํ วิย จ นิวาสนมตฺตเมว, น ปน อรญฺญวาสานุจฺฉวิกา กาจิ สมฺมาปฏิปตฺติ อตฺถี’’ติ อปวาทวเสน วจนียภาวมาปชฺชติ, อิมสฺสตฺถสฺส ปน ทสฺสเนน วิรุชฺฌนโต สทฺธิํ-สโทฺท น โปราโณติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา อารญฺญเกหิ ติรจฺฉานคเตหิ, วนจรวิสภาคชเนหิ วา สทฺธิํ วิปฺปฏิปตฺติวเสน วสนียภาวํ อาปชฺชติฯ ‘‘น ภิกฺขเว ปณิธาย อรเญฺญ วตฺถพฺพํ, โย วเสยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๒๓) วิย หิ **วตฺถพฺพ**-สโทฺท วสิตพฺพปริยาโยฯ ตถา หิ **วิภงฺคฏฺฐกถายมฺปิ** วุตฺตํ ‘‘เอวรูปสฺส หิ อรญฺญวาโส กาฬมกฺกฏอจฺฉตรจฺฉทีปิมิคานํ อฏฺฐวิวาสสทิโส โหตี’’ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๕๒๖) **อธิ**

วตฺถาติ อธิวสนฺตาฯ ปฐมํ **เภรวสทฺทํ สาเวนฺติ**ฯ ตาวตา อปลายนฺตสฺส **หเตฺถหิ**ปิ สีสํ ปหริตฺวา ปลาปนาการํ กโรนฺตีติ อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน กถิตํฯ เอวํ พฺยติเรกโต ปจฺจยสมฺปตฺติยา ทสฺสิตภาวํ ปกาเสตฺวา อิทานิ อนฺวยโตปิ ปกาเสตุํ **"ยสฺส ปเนเต"**ติอาทิ วุตฺตํฯ กถํ อิชฺฌตีติ อาห **"โส หี"**ติอาทิฯ **กาฬโก ติลโก**ติ วณฺณวิการาปนโรควเสน อญฺญตฺถ ปริยายวจนํฯ วุตฺตญฺหิ –

> ''ทุนฺนามกญฺจ อริสํ, ฉทฺทิโก วมถูริโต;
> ทวถุ ปริตาโปถ, ติลโก ติลกาฬโก''ติฯ

ติลสณฺฐานํ วิย ชายตีติ หิ **ติลโก,** กาโฬ หุตฺวา ชายตีติ **กาฬโก**ฯ อิธ ปน ปณฺณตฺติวีติกฺกมสงฺขาตํ ถุลฺลวชฺชํ กาฬกสทิสตฺตา **กาฬกํ,** มิจฺฉาวีติกฺกมสงฺขาตํ อณุมตฺตวชฺชํ ติลกสทิสตฺตา **ติลก**นฺติ อยํ วิเสโสฯ **ต**นฺติ ตถา อุปฺปาทิตํ ปีติํฯ วิคตภาเวน อุปฏฺฐานโต ขยวยวเสน สมฺมสนํฯ ขียนเฏฺฐน หิ **ขโยว** วิคโต, วิปรีโต วา หุตฺวา อยนเฏฺฐน **วโย**ติปิ วุจฺจติฯ **อริยภูมิ** นาม โลกุตฺตรภูมิฯ **อิตี**ติ อริยภูมิโอกฺกมนโต, เทวตานํ วณฺณภณนโต วา, ตตฺถ ตตฺถ เทวตานํ วจนํ สุตฺวา ตสฺส ยโส ปตฺถโฏติ วุตฺตํ โหติ, เอวญฺจ กตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตํ อยสปตฺถรณมฺปิ เทวตานมาโรจนวเสนาติ คเหตพฺพํฯ

วิวิตฺต-สโทฺท ชนวิเวเกติ อาห **"สุญฺญ"**นฺติฯ ตํ ปน ชนสทฺทนิโคฺฆสาภาเวน เวทิตพฺพํ สทฺทกณฺฏกตฺตา ฌานสฺสาติ ทเสฺสตุํ **"อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสนฺติ อโตฺถ"**ติ วุตฺตํฯ ชนกฺคหเณเนว หิ อิธ ชญฺญํ คหิตํฯ ตถา หิ วุตฺตํ **วิภเงฺค** ''ยเทว ตํ อปฺปนิโคฺฆสํ, ตเทว ตํ วิชนวาต''นฺติ (วิภ. ๕๓๓)ฯ **อปฺปสทฺท**นฺติ จ ปกติสทฺทาภาวมาหฯ **อปฺปนิโคฺฆส**นฺติ นครนิโคฺฆสาทิสทฺทาภาวํฯ อีทิเสสุ หิ พฺยญฺชนํ สาวเสสํ วิย, อโตฺถ ปน นิรวเสโสติ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ **มชฺฌิมาคมฏฺฐกถาวณฺณนายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๖๔) ปน **อาจริยธมฺมปาลเตฺถโร** เอวมาห ''อปฺปสทฺทสฺส ปริตฺตปริยายํ มนสิ กตฺวา วุตฺตํ 'พฺยญฺชนํ สาวเสสํ สิยา'ติฯ เตนาห 'น หิ ตสฺสา'ติอาทิฯ **อปฺป**สโทฺท ปเนตฺถ อภาวโตฺถติปิ สกฺกา วิญฺญาตุํ 'อปฺปาพาธตญฺจ สญฺชานามี'ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๒๕) วิยา''ติฯ ตมตฺถํ **วิภงฺคปาฬิยา** (วิภ. ๕๒๘) สํสนฺทโนฺต **"เอตเทวา"**ติอาทิมาหฯ **เอตเทวา**ติ จ มยา สํวณฺณิยมานํ นิสฺสทฺทตํ เอวาติ อโตฺถฯ **สนฺติเกปี**ติ คามาทีนํ สมีเปปิ เอทิสํ วิวิตฺตํ นาม, ปเคว ทูเรติ อโตฺถฯ **อนากิณฺณ**นฺติ อสงฺกิณฺณํ อสมฺพาธํฯ ยสฺส เสนาสนสฺส สมนฺตา คาวุตมฺปิ อฑฺฒโยชนมฺปิ ปพฺพตคหนํ วนคหนํ นทีคหนํ โหติ, น โกจิ อเวลาย อุปสงฺกมิตุํ สโกฺกติ, อิทํ สนฺติเกปิ อนากิณฺณํ นามฯ **เสตี**ติ สยติฯ **อาสตี**ติ นิสีทติฯ **"เอตฺถา"**ติ อิมินา **เสน**-สทฺทสฺส, **อาสน**-สทฺทสฺส จ อธิกรณตฺถภาวํ ทเสฺสติ, **จ**-สเทฺทน จ ตทุภยปทสฺส จตฺถสมาสภาวํฯ **"เตนาหา"**ติอาทินา **วิภงฺคปาฬิ**เมว อาหรติฯ

อิทานิ ตสฺสาเยวตฺถํ เสนาสนปฺปเภททสฺสนวเสน วิภาเวตุํ **"อปิจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ วิภงฺคปาฬิยํ นิทสฺสนนเยน สรูปโต ทสฺสิตเสนาสนเสฺสว หิ อยํ วิภาโคฯ ตตฺถ **วิหาโร** ปาการปริจฺฉิโนฺน สกโล อาวาโสฯ **อฑฺฒโยโค** ทีฆปาสาโท, ''ครุฬสณฺฐานปาสาโท''ติปิ วทนฺติฯ **ปาสาโท** จตุรสฺสปาสาโทฯ **หมฺมิยํ** มุณฺฑจฺฉทนปาสาโทฯ **อโฏฺฏ** ปฏิราชูนํ ปฏิพาหนโยโคฺค จตุปญฺจภูมโก ปติสฺสยวิเสโสฯ **มาโฬ** เอกกูฏสงฺคหิโต อเนกโกณวโนฺต ปติสฺสยวิเสโสฯ อปโร นโย – **วิหาโร** ทีฆมุขปาสาโทฯ **อฑฺฒโยโค** เอกปสฺสจฺฉทนกเคหํฯ ตสฺส กิร เอกปเสฺส ภิตฺติ อุจฺจตรา โหติ, อิตรปเสฺส นีจา, เตน ตํ เอกจฺฉทนกํ โหติฯ **ปาสาโท** อายตจตุรสฺสปาสาโทฯ **หมฺมิยํ** มุณฺฑจฺฉทนกํ จนฺทิกงฺคณยุตฺตํฯ **คุหา** เกวลา ปพฺพตคุหาฯ

เลณํ ทฺวารพนฺธํ ปพฺภารํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ ‘‘มณฺฑโปติ สาขามณฺฑโป’’ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๑๖) เอวํ **อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน,** องฺคุตฺตรฏีกาการเรน จ **อาจริยสาริปุตฺตตฺเถเรน** วุตฺตํฯ

วิภงฺคฏฺฐกถายํ (วิภ. อฏฺฐ. ๕๒๗) ปน **วิหาโร**ติ สมนฺตา ปริหารปถํ, อโนฺตเยว จ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ ทเสฺสตฺวา กตเสนาสนํฯ **อฑฺฒโยโค**ติ สุปณฺณวงฺกเคหํฯ **ปาสาโท**ติ เทฺว กณฺณิกานิ คเหตฺวา กโต ทีฆปาสาโทฯ **อโฏฺฏ**ติ ปฏิราชาทิปฏิพาหนตฺถํ อิฏฺฐกาหิ กโต พหลภิตฺติโก จตุปญฺจภูมโก ปติสฺสยวิเสโสฯ **มาโฬ**ติ โภชนสาลาสทิโส มณฺฑลมาโฬฯ **วินยฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอกกูฏสงฺคหิโต จตุรสฺสปาสาโท’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๔๘๒-๔๘๗) วุตฺตํฯ **เลณ**นฺติ ปพฺพตํ ขณิตฺวา วา ปพฺภารสฺส อปฺปโหนกฏฺฐาเน กุฏฺฏํ อุฏฺฐาเปตฺวา วา กตเสนาสนํฯ **คุหา**ติ ภูมิทริ วา ยตฺถ รตฺตินฺทิวํ ทีปํ ลทฺธุํ วฏฺฏติ, ปพฺพตคุหา วา ภูมิคุหา วาติ วุตฺตํฯ

ตํ อาวสถภูตํ ปติสฺสยเสนาสนํ วิหริตพฺพเฏฺฐน, วิหารฏฺฐานเฏฺฐน จ **วิหารเสนาสนํ นามฯ** มสารกาทิจตุพฺพิโธ **มโญฺจฯ** ตถา **ปีฐํฯ** อุณฺณภิสิอาทิปญฺจวิธา **ภิสิฯ** สีสปฺปมาณํ **พิโมฺพหนํฯ** วิตฺถารโต วิทตฺถิจตุรงฺคุลตา, ทีฆโต มญฺจวิตฺถารปฺปมาณตา เจตฺถ สีสปฺปมาณํฯ มสารกาทีนิ มญฺจปีฐภาวโต, ภิสิอุปธานญฺจ มญฺจปีฐสมฺพนฺธโต **มญฺจปีฐเสนาสนํฯ** มญฺจปีฐภูตญฺหิ เสนาสนํ, มญฺจปีฐสมฺพนฺธญฺจ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสเสน วา ‘‘มญฺจปีฐเสนาสน’’นฺติ วุจฺจติฯ **อาจริยสาริปุตฺตตฺเถโรปิ** เอวเมว วทติฯ **อาจริยธมฺมปาลตฺเถเรน** ปน **‘‘มญฺจปีฐเสนาสน**นฺติ มญฺจปีฐเญฺจว มญฺจปีฐสมฺพนฺธเสนาสนญฺจา’’ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๑๖) วุตฺตํฯ **จิมิลิกา** นาม สุธาปริกมฺมกตาย ภูมิยา วณฺณานุรกฺขณตฺถํ ปฏขณฺฑาทีหิ สิเพฺพตฺวา กตาฯ **จมฺมขโณฺฑ** นาม สีหพฺยคฺฆทีปิตรจฺฉจมฺมาทีสุปิ ยํ กิญฺจิ จมฺมํฯ **อฏฺฐกถาสุ** (ปาจิ. อฏฺฐ. ๑๑๒; วิ. สงฺค. อฏฺฐ. ๘๒) หิ เสนาสนปริโภเค ปฏิกฺขิตฺตจมฺมํ น ทิสฺสติฯ **ติณสนฺถาโร**ติ เยสํ เกสญฺจิ ติณานํ สนฺถาโรฯ เอเสว นโย **ปณฺณสนฺถาเร**ปิฯ จิมิลิกาทิ ภูมิยํ สนฺถริตพฺพตาย **สนฺถตเสนาสนํฯ ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฏิกฺกมนฺตี**ติ ฐเปตฺวา วา เอตานิ มญฺจาทีนิ ยตฺถ ภิกฺขู สนฺนิปตนฺติ, **สพฺพเมตํ เสนาสนํ** นามาติ เอวํ วุตฺตํ อวเสสํ รุกฺขมูลาทิปฏิกฺกมิตพฺพฏฺฐานํ อภิสงฺขรณาภาวโต เกวลํ สยนสฺส, นิสฺสชฺชาย จ โอกาสภูตตฺตา **โอกาสเสนาสนํฯ เสนาสนคฺคหเณนา**ติ ‘‘วิวิตฺตํ เสนาสน’’นฺติ อิมินา เสนาสนสเทฺทน วิวิตฺตเสนาสนสฺส วา อาทาเนน, วจเนน วา คหิตเมว สามญฺญโชตนาย วิเสเส อวฏฺฐานโต, วิเสสตฺถินา จ วิเสสสฺส ปยุชฺชิตพฺพโตฯ

ยเทวํ กสฺมา ‘‘อรญฺญ’’นฺติอาทิ ปุน วุตฺตนฺติ อนุโยเคน **‘‘อิธ ปนสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ เอวํ คหิเตสุปิ เสนาสเนสุ ยถาวุตฺตสฺส ภิกฺขุโน อนุจฺฉวิกเมว เสนาสนํ ทเสฺสตุกามตฺตา ปุน เอวํ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ ***‘‘ภิกฺขุนีนํ วเสน อาคต’’***นฺติ อิทํ วินเย อาคตเมว สนฺธาย วุตฺตํ, น อภิธเมฺมฯ วินเย หิ **คณมฺหาโอหียนสิกฺขาปเท** (ปาจิ. ๖๙๑) ภิกฺขุนีนํ อารญฺญกธุตงฺคสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา อิทมฺปิ จ ตาสํ อรญฺญํ นาม, น ปน ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิมํ อรญฺญเมว เสนาสนํ, อิทมฺปิ จ ตาสํ คณมฺหาโอหียนาปตฺติกรํ, น ตุ ปญฺจธนุสติกาทิเมว อรญฺญํฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

> ‘‘เอกา วา คณมฺหา โอหีเยยฺยาติ อคามเก อรเญฺญ ทุติยิกาย ภิกฺขุนิยา ทสฺสนูปจารํ วา สวนูปจารํ วา วิชหนฺติยา อาปตฺติ ถุลฺลจฺจยสฺส, วิชหิเต อาปตฺติ สงฺฆาทิเสสสฺสา’’ติฯ

วินยฏฺฐกถาสุปิ (ปาจิ. อฏฺฐ. ๖๙๒) หิ ตถาว อโตฺถ วุโตฺตติฯ อภิธเมฺม ปน ‘‘อรญฺญนฺติ นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา สพฺพเมตํ อรญฺญ’’นฺติ (วิภ. ๕๒๙) อาคตํฯ วินยสุตฺตนฺตา หิ อุโภปิ ปริยายเทสนา นาม, อภิธโมฺม ปน นิปฺปริยายเทสนา, ตสฺมา ยํ น คามปเทสนฺโตคธํ, ตํ อรญฺญนฺติ นิปฺปริยาเยน ทเสฺสตุํ ตถา วุตฺตํฯ อินฺทขีลา พหิ นิกฺขมิตฺวา ยํ ฐานํ ปวตฺตํ , สพฺพเมตํ อรญฺญํ นามาติ เจตฺถ อโตฺถฯ **อารญฺญกํ นาม…เป…. ปจฺฉิมนฺติ อิทํ ปน** สุตฺตนฺตนเยน **อารญฺญกสิกฺขาปเท** (ปารา. ๖๕๒) อารญฺญิกํ ภิกฺขุํ สนฺธาย วุตฺตํ **อิมสฺส ภิกฺขุโน อนุรูปํ,** ตสฺมา **วิสุทฺธิมเคฺค ธุตงฺคนิเทฺทเส** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๙) ยํ **ตสฺส ลกฺขณํ วุตฺตํ,** ตํ ยุตฺตเมว, อโต ตตฺถ วุตฺตนเยน คเหตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

สนฺทจฺฉายนฺติ สีตจฺฉายํฯ เตนาห **‘‘ตตฺถ หี’’**ติอาทิฯ **รุกฺขมูล**นฺติ รุกฺขสมีปํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยาวตา มชฺฌนฺหิเก กาเล สมนฺตา ฉายา ผรติ, นิวาเต ปณฺณานิ นิปตนฺติ, เอตฺตาวตา รุกฺขมูล’’นฺติฯ **ปพฺพต**นฺติ สุทฺธปาสาณสุทฺธปํสุอุภยมิสฺสกวเสน ติวิโธปิ ปพฺพโต อธิเปฺปโต, น สิลามโย เอวฯ **เสล**-สโทฺท ปน อวิเสสโต ปพฺพตปริยาโยติ กตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ **‘‘ตตฺถ หี’’**ติอาทินา ตทุภยสฺส อนุรูปตํ ทเสฺสติฯ **ทิสาสุ ขายมานาสู**ติ ทสสุ ทิสาสุ อภิมุขีภาเวน ทิสฺสมานาสุฯ ตถารูเปนปิ การเณน สิยา จิตฺตสฺส เอกคฺคตาติ เอตํ วุตฺตํ, สพฺพทิสาหิ อาคเตน วาเตน พีชิยมานภาวเหตุทสฺสนตฺถนฺติ เกจิฯ **กํ วุจฺจติ อุทกํ** ปิปาสวิโนทนสฺส การกตฺตาฯ **‘‘ยํ นทีตุมฺพนฺติปิ นทีกุญฺชนฺติปิ วทนฺติ,** ตํ กนฺทรนฺติ อปพฺพตปเทเสปิ วิทุคฺคนทีนิวตฺตนปเทสํ กนฺทรนฺติ ทเสฺสตี’’ติ (วิภ. มูลฏี. ๕๓๐) **อาจริยานนฺทเตฺถโร,** เตเนว วิญฺญายติ ‘‘นทีตุมฺพนทีกุญฺชสทฺทา นทีนิวตฺตนปเทสวาจกา’’ติฯ นทีนิวตฺตนปเทโส จ นาม นทิยา นิกฺขมนอุทเกน ปุน นิวตฺติตฺวา คโต วิทุคฺคปเทโสฯ ‘‘อปพฺพตปเทเสปี’’ติ วทโนฺต ปน อฏฺฐกถายํ นิทสฺสนมเตฺตน ปฐมํ ปพฺพตปเทสนฺติ วุตฺตํ, ยถาวุโตฺต ปน นทีปเทโสปิ กนฺทโร เอวาติ ทเสฺสติฯ

‘‘ตตฺถ หี’’ติอาทินาปิ นิทสฺสนมเตฺตเนว ตสฺสานุรูปภาวมาหฯ **อุสฺสาเปตฺวา**ติ ปุญฺชํ กตฺวาฯ ‘‘ทฺวินฺนํ ปพฺพตานมฺปิ อาสนฺนตเร ฐิตานํ โอวรกาทิสทิสํ วิวรํ โหติ, เอกสฺมิํเยว ปน ปพฺพเต อุมงฺคสทิส’’นฺติ วทนฺติ อาจริยาฯ เอกสฺมิํเยว หิ อุมงฺคสทิสํ อโนฺตเลณํ โหติ อุปริปฏิจฺฉนฺนนฺตตฺตา, น ทฺวีสุ ตถา อปฺปฏิจฺฉนฺนตฺตา, ตสฺมา ‘‘อุมงฺคสทิส’’นฺติ อิทํ ‘‘เอกสฺมิํเยวา’’ติ อิมินา สมฺพนฺธนียํฯ ‘‘มหาวิวร’’นฺติ อิทํ ปน อุภเยหิปิฯ **อุมงฺคสทิส**นฺติ จ ‘‘สุทุงฺคาสทิส’’นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑๖) **อาจริเยน** วุตฺตํฯ **สุทุงฺคา**ติ หิ ภูมิฆรเสฺสตํ อธิวจนํ, ‘‘ตํ คเหตฺวา สุทุงฺคาย รวนฺตํ ยกฺขินี ขิปี’’ติอาทีสุ วิยฯ **มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐาน**นฺติ ปกติสญฺจารวเสน มนุเสฺสหิ น สญฺจริตพฺพฏฺฐานํฯ กสฺสนวปฺปนาทิวเสน หิ ปกติสญฺจารปฏิเกฺขโป อิธาธิเปฺปโตฯ เตนาห **‘‘ยตฺถ น กสนฺติ น วปนฺตี’’**ติฯ **อาทิ**สเทฺทน ปน ‘‘วนปตฺถนฺติ วนสณฺฐานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจนํ, วนปตฺถนฺติ ภีสนกานเมตํ, วนปตฺถนฺติ สโลมหํสานเมตํ, วนปตฺถนฺติ ปริยนฺตานเมตํ, วนปตฺถนฺติ น มนุสฺสูปจารานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน’’นฺติ (วิภ. ๕๓๑) อิมํ **วิภงฺคปาฬิเสสํ** สงฺคณฺหาติฯ **ปโตฺถ**ติ หิ ปพฺพตสฺส สมานภูมิ, โย ‘‘สานู’’ติปิ วุจฺจติ, ตสฺสทิสตฺตา ปน มนุสฺสานมสญฺจรณภูตํ วนํ, ตสฺมา ปตฺถสทิสํ วนํ **วนปโตฺถ**ติ วิเสสนปรนิปาโต ทฏฺฐโพฺพฯ สเพฺพสํ สพฺพาสุ ทิสาสุ อภิมุโข โอกาโส **อโพฺภกาโส**ติ อาห **‘‘อจฺฉนฺน**’’นฺติ, เกนจิ ฉทเนน อนฺตมโส รุกฺขสาขายปิ น ฉาทิตนฺติ อโตฺถฯ ทณฺฑกานํ อุปริ จีวรํ ฉาเทตฺวา กตา **จีวรกุฏิฯ นิกฺกฑฺฒิตฺวา**ติ นีหริตฺวาฯ อโนฺตปพฺภารเลณสทิโส ปลาลราสิเยว อธิเปฺปโต, อิตรถา ติณปณฺณสนฺถารสโงฺคปิ สิยาติ วุตฺตํ **‘‘ปพฺภารเลณสทิเส อาลเย’’**ติ, ปพฺภารสทิเส, เลณสทิเส วาติ อโตฺถฯ **คจฺฉคุมฺพาทีนมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ปุริมนยํ สมฺปิเณฺฑติฯ

ปิณฺฑปาตสฺส ปริเยสนํ **ปิณฺฑปาโต** อุตฺตรปทโลเปน, ตโต ปฏิกฺกนฺโต **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต**ติ อาห **“ปิณฺฑปาตปริเยสนโต ปฏิกฺกนฺโต”**ติฯ **ปลฺลงฺก**นฺติ เอตฺถ **ปริ**-สทฺโท ‘‘สมนฺตโต’’ติ เอตสฺมึ อตฺเถ, ตสฺมา ปริสมนฺตโต องฺกนํ อาสนํ **ปลฺลโงฺก** ร-การสฺส ล-การํ, ทฺวิภาวญฺจ กตฺวา ยถา ‘‘ปลิพุโทฺธ’’ติ, (มิ. ป. ๖.๓.๖) สมนฺตภาโว จ วาโมรุํ, ทกฺขิโณรุญฺจ สมํ ฐเปตฺวา อุภินฺนํ ปาทานํ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธนกรณํฯ เตนาห **“สมนฺตโต อูรุพทฺธาสน”**นฺติฯ อูรูนํ พนฺธนวเสน นิสชฺชาว อิธ ปลฺลโงฺก, น อาหริเมหิ วาเฬหิ กโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อาภุชิตฺวา**ติ จ ยถา ปลฺลงฺกวเสน นิสชฺชา โหติ, ตถา อุโภ ปาเท อาภุเคฺค สมิญฺชิเต กตฺวา, ตํ ปน อุภินฺนํ ปาทานํ ตถาพนฺธตากรณเมวาติ อาห **“พนฺธิตฺวา”**ติฯ **อุชุํ กาย**นฺติ เอตฺถ **กาย**-สโทฺท อุปริมกายวิสโย เหฏฺฐิมกายสฺส อนุชุกํ ฐปนสฺส นิสชฺชาวจเนเนว วิญฺญาปิตตฺตาติ วุตฺตํ **“อุปริมํ สรีรํ อุชุํ ฐเปตฺวา”**ติฯ ตํ ปน อุปริมกายสฺส อุชุกํ ฐปนํ สรูปโต ทเสฺสติ **“อฏฺฐารสา”**ติอาทินา, อฏฺฐารสนฺนํ ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐิกานํ โกฏิยา โกฏึ ปฏิปาทนเมว ตถา ฐปนนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ตถา ฐปนสฺส ปโยชนํ ทเสฺสโนฺต **“เอวญฺหี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอว**นฺติ ตถาฐปเน สติ, อิมินา วา ตถาฐปนเหตุนาฯ **น ปณมนฺตี**ติ น โอนมนฺติฯ **“อถสฺสา”**ติอาทิ ปนปรมฺปรปโยชนทสฺสนํฯ **อถา**ติ เอวํ อโนนมเนฯ **เวทนา**ติ ปิฏฺฐิคิลานาทิเวทนาฯ **น ปริปตตี**ติ น วิคจฺฉติ วีถึ น วิลเงฺฆติฯ ตโต เอว ปุเพฺพนาปรํ วิเสสปฺปตฺติยา กมฺมฏฺฐานํ **วุทฺธึ ผาตึ เวปุลฺลํ อุปคจฺฉติ**ฯ ปริสโทฺท เจตฺถ อภิสทฺทปริยาโย อภิมุขโตฺถติ วุตฺตํ **“กมฺมฏฺฐานาภิมุข”**นฺติ, พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวาเรตฺวา กมฺมฏฺฐานํเยว ปุรกฺขตฺวาติ อโตฺถฯ ปริสทฺทสฺส สมีปตฺถตํ ทเสฺสติ **“มุขสมีเป วา กตฺวา”**ติ อิมินา, มุขสฺส สมีเป วิย จิเตฺต นิพทฺธํ อุปฏฺฐาปนวเสน กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ ปริสทฺทสฺส สมีปตฺถตํ **วิภงฺคปาฬิยา** (วิภ. ๕๓๗) สาเธตุํ **“เตเนวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **นาสิกเคฺค**ติ นาสปุฏเคฺคฯ **มุขนิมิตฺตํ** นาม อุตฺตโรฏฺฐสฺส เวมชฺฌปฺปเทโส, ยตฺถ นาสิกวาโต ปฏิหญฺญติฯ

เอตฺถ จ ยถา ‘‘วิวิตฺตํ เสนาสนํ ภชตี’’ติอาทินา (วิภ. ๕๐๘) ภาวนานุรูปํ เสนาสนํ ทสฺสิตํ, เอวํ ‘‘นิสีทตี’’ติ อิมินา อลีนานุทฺธจฺจปกฺขิโก สโนฺต อิริยาปโถ ทสฺสิโต, ‘‘ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา’’ติ อิมินา นิสชฺชาย ทฬฺหภาโว, ‘‘ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา’’ติ อิมินา อารมฺมณปริคฺคหูปาโยติฯ **ปริ**-สโทฺท ปริคฺคหโฏฺฐ ‘‘ปริณายิกา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๖) วิยฯ **มุข**-สโทฺท นิยฺยานโฏฺฐ ‘‘สุญฺญตวิโมกฺขมุข’’นฺติอาทีสุ วิยฯ ปฏิปกฺขโต นิกฺขมนเมว หิ นิยฺยานํฯ อสโมฺมสนภาโว **อุปฏฺฐานโฏฺฐฯ ตตฺรา**ติ ปฏิสมฺภิทาเนเยฯ **ปริคฺคหิตนิยฺยาน**นฺติ สพฺพถา คหิตาสโมฺมสตาย ปริคฺคหิตํ, ปริจฺจตฺตสโมฺมสปฏิปกฺขตาย จ นิยฺยานํ **สตึ กตฺวา,** ปรมํ สติเนปกฺกํ อุปฏฺฐเปตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถรสฺส, อาจริยสาริปุตฺตเตฺถรสฺส** จ มติฯ อถ วา ‘‘กายาทีสุ สุฏฺฐุปวตฺติยา ปริคฺคหิตํ, ตโต เอว จ นิยฺยานภาวยุตฺตํ, กายาทิปริคฺคหณญาณสมฺปยุตฺตตาย วา ปริคฺคหิตํ, ตโตเยว จ นิยฺยานภูตํ อุปฏฺฐานํ กตฺวาติ อโตฺถ’’ติ อยํ **อาจริยานนฺทเตฺถรสฺส** (วิภ. มูลฏี. ๕๓๗) มติฯ

๒๑๗. อภิชฺฌายติ คิชฺฌติ อภิกงฺขติ เอตายาติ **อภิชฺฌา,** กามจฺฉนฺทนีวรณํฯ **ลุจฺจนเฏฺฐนา**ติ ภิชฺชนเฏฺฐน, ขเณ ขเณ ภิชฺชนเฏฺฐนาติ อโตฺถติ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน,** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑๗) **องฺคุตฺตรฏีกากาเรน** จ **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน** วุตฺตํฯ สุเตฺตสุ จ ทิสฺสติ ‘‘ลุจฺจตีติ โข ภิกฺขุ โลโกติ วุจฺจติฯ กิญฺจ ลุจฺจติ? จกฺขุ โข ภิกฺขุ ลุจฺจติ, รูปา ลุจฺจนฺติ, จกฺขุวิญฺญาณํ ลุจฺจตี’’ติอาทิฯ (สํ. นิ. ๔.๘๒) **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ,** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๗-๑๓) ปน อิธ จ อธุนา โปตฺถเก ‘‘ลุจฺจนปลุจฺจนเฏฺฐนา’’ติ ลิขิตํฯ ตตฺถ ลุจฺจนเมว ปลุจฺจนปริยาเยน วิ

เสเสตฺวา วุตฺตํฯ ลุจฺสโทฺท หิ อเปกฺขนาทิอโตฺถปิ ภวติ ‘‘โอโลเกตี’’ติอาทีสุ, ภิชฺชนปภิชฺชนเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **วํสตฺถปกาสินิยํ** ปน วุตฺตํ ‘‘ขณภงฺควเสน ลุจฺจนสภาวโต, จุติภงฺควเสน จ ปลุจฺจนสภาวโต โลโก นามา’’ติ (วํสตฺถปกาสินิยํ นาม มหาวํสฎีกายํ ปฐมปริเจฺฉเท ปญฺจมคาถา วณฺณนายํ) เกจิ ปน ‘‘ภิชฺชนอุปฺปชฺชนเฏฺฐนา’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ อาหจฺจภาสิตวจนเตฺถน วิรุชฺฌนโต, ลุจสทฺทสฺส จ อนุปฺปาทวาจกตฺตา อยุตฺตเมเวตํฯ อปิจ อาจริเยหิปิ ‘‘ลุจฺจนปลุจฺจนเฏฺฐนา’’ติ ปาฐเมว อุลฺลิเงฺคตฺวา ตถา อโตฺถ วุโตฺต สิยา, ปจฺฉา ปน ปรมฺปราภตวเสน ปมาทเลขตฺตา ตตฺถ ตตฺถ น ทิโฎฺฐติ ทฎฺฐพฺพํ, น ลุจฺจติ น ปลุจฺจตีติ โย คหิโตปิ ตถา น โหติ, เสฺวว โลโก, อนิจฺจานุปสฺสนาย วา ลุจฺจติ ภิชฺชติ วินสฺสตีติ คเหตโพฺพว โลโกติ ตํคหณรหิตานํ โลกุตฺตรานํ นตฺถิ โลกตา, ทุกฺขสจฺจํ วา โลโกติ วุตฺตํ **‘‘ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา โลโก**’’ติฯ เอวํ ตตฺถ ตตฺถ วจนโตปิ ยถาวุโตฺต เกสญฺจิ อโตฺถ น ยุโตฺตติฯ

ตสฺมาติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธานเมว โลกภาวโตฯ **วิกฺขมฺภนวเสนา**ติ เอตฺถ **วิกฺขมฺภนํ** ตทงฺคปฺปหานวเสเนว อนุปฺปาทนํ อปฺปวตฺตนํ, น ปน วิกฺขมฺภนปฺปหานวเสน ปฏิปกฺขานํ สุฎฺฐุปหีนํฯ **‘‘ปหีนตฺตา’’**ติ หิ ตถาปหีนสทิสตํ เอว สนฺธาย วุตฺตํฯ กสฺมาติ เจ? ฌานสฺส อนธิคตตฺตาฯ เอวํ ปน ปุพฺพภาคภาวนาย ตถา ปหานโตเยเวตํ จิตฺตํ **วิคตาภิชฺฌํ** นาม, น ตุ จกฺขุวิญฺญาณมิว สภาวโต อภิชฺฌาวิรหิตตฺตาติ ทเสฺสตุํ **‘‘น จกฺขุวิญฺญาณสทิเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ **ยถา ตนฺ**ติ เอตฺถ **ตนฺ**ติ นิปาตมตฺตํ, **ตํ** จิตฺตํ วาฯ อธุนา มุญฺจนสฺส, อนาคเต จ ปุน อนาทานสฺส กรณํ ปริโสธนํ นามาติ วุตฺตํ โหติฯ ยถา จ อิมสฺส จิตฺตสฺส ปุพฺพภาคภาวนาย ปริโสธิตตฺตา วิคตาภิชฺฌตา, เอวํ อพฺยาปนฺนตา, วิคตถินมิทฺธตา, อนุทฺธตตา, นิพฺพิจิกิจฺฉตา จ เวทิตพฺพาติ นิทเสฺสโนฺต **‘‘พฺยาปาทปโทสํ ปหายาติอาทีสุปิ เอเสว นโย’’**ติ อาหฯ **ปูติกุมฺมาสาทโย**ติ อาภิโทสิกยวกุมฺมาสาทโยฯ **ปุริมปกติ**นฺติ ปริสุทฺธปณฺฑรสภาวํ, อิมินา วิการมาปชฺชตีติ อตฺถํ ทเสฺสติฯ **วิการาปตฺติยา**ติ ปุริมปกติวิชหนสงฺขาเตน วิการมาปชฺชเนนฯ **‘‘อุภย’’**นฺติอาทินา ตุลฺยตฺถสมาสภาวมาหฯ ‘‘ยา ตสฺมิํ สมเย จิตฺตสฺส อกลฺลตา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๖๒; วิภ. ๕๔๖) ถินสฺส, ‘‘ยา ตสฺมิํ สมเย กายสฺส อกลฺลตา’’ติอาทินา จ มิทฺธสฺส **อภิธเมฺม** นิทฺทิฎฺฐตฺตา **‘‘ถินํ จิตฺตเคลญฺญํ, มิทฺธํ เจตสิกเคลญฺญ’’**นฺติ วุตฺตํฯ สติปิ หิ ถินมิทฺธสฺส อญฺญมญฺญํ อวิปฺปโยเค จิตฺตกายลหุตาทีนํ วิย จิตฺตเจตสิกานํ ยถากฺกมํ ตํตํวิเสสสฺส ยา เตสํ อกลฺลตาทีนํ วิเสสปจฺจยตา, อยเมเตสํ สภาโวติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ทิฎฺฐาโลโก** นาม ปสฺสิโต รตฺติํ จนฺทาโลกทีปาโลกอุกฺกาโลกาทิ, ทิวา จ สูริยาโลกาทิฯ รตฺติมฺปิ ทิวาปิ ตสฺส สญฺชานนสมตฺถา สญฺญา **อาโลกสญฺญา,** ตสฺสา จ วิคตนีวรณาย ปริสุทฺธาย อตฺถิตา อิธ อธิเปฺปตาฯ อติสยตฺถวิสิฎฺฐสฺส หิ อตฺถิอตฺถสฺส อวโพธโก อยมีกาโรติ ทเสฺสโนฺต **‘‘รตฺติมฺปิ’’**ติอาทิมาห, วิคตถินมิทฺธภาวสฺส การณตฺตา เจตํ วุตฺตํฯ สุเตฺตสุ ปากโฎวายมโตฺถฯ

สรตีติ **สโต,** สมฺปชานาตีติ **สมฺปชาโน**ติ เอวํ ปุคฺคลนิเทฺทโสติ ทเสฺสติ **‘‘สติยา จ ญาเณน จ สมนฺนาคโต’’**ติ อิมินาฯ สเนฺตสุปิ อเญฺญสุ วีริยสมาธิอาทีสุ กสฺมา อิทเมว อุภยํ วุตฺตํ, วิคตาภิชฺฌาทีสุ วา อิทํ อุภยํ อวตฺวา กสฺมา อิเธว วุตฺตนฺติ อนุโยคมปเนตุํ **‘‘อิทํ อุภย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํ, ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน นิทฺทิฎฺฐสติสมฺปชญฺญสงฺขาตํ อิทํ อุภยนฺติ อโตฺถฯ **อติกฺกมิตฺวา ฐิโต**ติ ต-สทฺทสฺส อตีตตฺถตํ อาห, ปุพฺพภาคภาวนาย ปชหนเมว จ อติกฺกมนํฯ ‘‘กถํ อิทํ กถํ อิท’’นฺติ ปวตฺตตีติ **กถํกถา,** วิจิกิจฺฉา, สา เอตสฺส อตฺถีติ **กถํกถี,** น กถํกถี **อกถํกถี,** นิพฺพิจิกิจฺฉติ วจนโตฺถ, อตฺถมตฺตํ ปน ทเสฺสตุํ **‘‘กถํ อิทํ กถํ อิท’นฺติ เอวํ นปฺปวตฺตตีติ อกถํกถี’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘กุสเลสุ ธเมฺมสู’’ติ อิทํ ‘‘อกถํกถี’’ติ อิมินา สมฺพชฺฌิตพฺ

พนฺติ อาห **“น วิจิกิจฺฉติ, น กงฺขตีติ อโตฺถ”**ติฯ **วจนตฺถลกฺขณาทิเภทโต**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน ปจฺจยปหานปหายกาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เตปิ หิ ปเภทโต วตฺตพฺพาติฯ

๒๑๘. วฑฺฒิยา คหิตํ ธนํ อิณํ นามาติ วุตฺตํ **“วฑฺฒิยา ธนํ คเหตฺวา”**ติฯ วิคโต อโนฺต **พฺยโนฺต,** โส ยสฺสาติ **พฺยนฺตีฯ** เตนาห **“วิคตนฺต”**นฺติ, วิรหิตทาตพฺพอิณปริยนฺตํ กเรยฺยาติ เจตสฺส อโตฺถฯ **เตส**นฺติ วฑฺฒิยา คหิตานํ อิณธนานํฯ **ปริยโนฺต นาม** ตทฺตตริ ทาตพฺพอิณ เสโสฯ นตฺถิ อิณมสฺสาติ **อณโณฯ** ตสฺส ภาโว **อาณณฺยํฯ** ตเมว นิทานํ **อาณณฺยนิทานํ,** อาณณฺยเหตุ อาณณฺยการณาติ อโตฺถฯ อาณณฺยเมว หิ นิทานํ การณมสฺสาติ วา **อาณณฺย นิทานํ,** ‘‘ปาโมชฺชํ โสมนสฺส’’นฺติ อิเมหิ สมฺพโนฺธฯ ‘‘อิณปลิโพธโต มุโตฺตมฺหี’’ติ **พลวปาโมชฺชํ ลภติฯ** ‘‘ชีวิกานิมิตฺตมฺปิ เม อวสิฏฺฐํ อตฺถี’’ติ **โสมนสฺสํ อธิคจฺฉติฯ**

๒๑๙. **วิสภาคเวทนา** นาม ทุกฺขเวทนาฯ สา หิ กุสลวิปากสนฺตานสฺส วิโรธิภาวโต สุขเวทนาย วิสภาคา, ตสฺสา **อุปฺปตฺติยา** กรณภูตายฯ **กกเจเนวา**ติ กกเจน อิวฯ **จตุอิริยาปถ**นฺติ จตุพฺพิธมฺปิ อิริยาปถํฯ พฺยาธิโต หิ ยถา ฐานคมเนสุ อสมโตฺถ, เอวํ นิสชฺชาทีสุปิฯ **อาพาเธตี**ติ ปีเฬติฯ วาตาทีนํ วิการภูตา วิสมาวตฺถาเยว **“อาพาโธ”**ติ วุจฺจติฯ เตนาห **“ตํสมุฏฺฐาเนน ทุเกฺขน ทุกฺขิโต”**ติ, อาพาธสมุฏฺฐาเนน ทุกฺขเวทนาสงฺขาเตน ทุเกฺขน ทุกฺขิโต ทุกฺขสมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ ทุกฺขเวทนาย ปน อาพาธภาเวน อาทิมฺหิ พาธตีติ **อาพาโธ**ติ กตฺวา อาพาธสงฺขาเตน มูลพฺยาธินา **อาพาธิโก,** อปราปรํ สญฺชาตทุกฺขสงฺขาเตน อนุพนฺธพฺยาธินา **ทุกฺขิโต**ติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เอวญฺหิ สติ ทุกฺขเวทนาวเสน วุตฺตสฺส ทุกฺขิตปทสฺส อาพาธิกปเทน วิเสสิตพฺพตา ปากฏา โหตีติ อยเมตฺถ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๑๙) วุตฺตนโยฯ อธิกํ มตฺตํ ปมาณํ **อธิมตฺตํ,** พาฬฺหํ, อธิมตฺตํ คิลาโน ธาตุสงฺขเยน ปริกฺขีณสรีโรติ **อธิมตฺตคิลาโนฯ อธิมตฺตพฺยาธิปเรตตายา**ติ อธิมตฺตพฺยาธิปีฬิตตายฯ **น รุเจฺจยฺยา**ติ น รุเจฺจถ, กมฺมตฺถปทเญฺจตํ ‘‘ภตฺตญฺจสฺสา’’ติ เอตฺถ ‘‘อสฺสา’’ติ กตฺตุทสฺสนโตฯ มตฺตาสโทฺท อนตฺถโกติ วุตฺตํ **“พลมตฺตาติ พลเมวา”**ติ, อปฺปมตฺตกํ วา พลํ **พลมตฺตาฯ ตทุภย**นฺติ ปาโมชฺชํ, โสมนสฺสญฺจฯ **ลเภถ ปาโมชฺชํ** ‘‘โรคโต มุโตฺตมฺหี’’ติฯ **อธิคเจฺฉยฺย โสมนสฺสํ** ‘‘อตฺถิ เม กายพล’’นฺติ ปาฬิยา อโตฺถฯ

๒๒๐. **กากณิกมตฺตํ** นาม ‘‘เอกคุญฺชมตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ ‘‘ทิยฑฺฒวีหิมตฺต’’นฺติ **วินยฏีกายํ** วุตฺตํฯ อปิจ **กณ**-สโทฺท กุณฺฑเก –

> ‘‘อกณํ อถุสํ สุทฺธํ, สุคนฺธํ ตณฺฑุลปฺผลํ;
> ตุณฺฑิกีเร ปจิตฺวาน, ตโต ภุญฺชนฺติ โภชน’’นฺติฯ (ที. นิ. ๓.๒๘๑) อาทีสุ วิย;

‘‘กโณ ตุ กุณฺฑโก ภเว’’ติ (อภิธาเน ภกเณฺฑ จตุพฺพณฺณวเคฺค ๔๕๔ คาถา) หิ วุตฺตํฯ อปฺปโก ปน กโณ **กากโณ**ติ วุจฺจติ ยถา ‘‘กาลวณ’’นฺติ, ตสฺมา กากโณว ปมาณมสฺสาติ **กากณิกํ,** กากณิกเมว **กากณิกมตฺตํ,** ขุทฺทกกุณฺฑกปฺปมาณเมวาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ สติ ‘‘ราชทาโย นาม กากณิกมตฺตํ น วฏฺฏติ, อฑฺฒมาสคฺฆนิกํ มํสํ เทตี’’ติ (ชา. อฏฺฐ. ๖.อุมงฺคชาตกวณฺณนาย) วุเตฺตน **อุมงฺคชาตกวจเนน** จ อวิรุทฺธํ โหติฯ **วโย**ติ ขโย ภโงฺค, ตสฺส ‘‘พนฺธนา มุโตฺตมฺหี’’ติ อาวชฺชยโต ตทุภยํ โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ลเภถ ปาโมชฺชํ, อธิคเจฺฉยฺย โสมนสฺส’’นฺติฯ วจนาวเสสํ สนฺธาย **“เสสํ วุตฺตนเยเนวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ จ ปฐมทุติยปเทสุ วุตฺตนเยเนวฯ **สพฺพปเทสู**ติ ตติยาทีสุ ตีสุ โกฏฺฐาเสสุฯ เอเกโก หิ อุปมาปโกฺข ‘‘ปท’’นฺติ วุโตฺตฯ

๒๒๑-๒๒๒. **อธีโน**ติ อายโตฺต, น เสริภาวยุโตฺตฯ เตนาห **“อตฺตโน รุจิยา กิญฺจิ กาตุํ น ลภตี”**ติฯ เอวมิตรสฺมิมฺปิฯ เยน คนฺตุกาโม, เตน คามํ คโม น โหตีติ สปาฐเสสโยชนํ ทเสฺสตุํ **“เยนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กามนฺ**ติ เจตํ ภาวนปุํสกวจนํ, กาเมน วา อิจฺฉาย คโม **กามํคโม** นิคฺคหีตาคเมนฯ **ทาสพฺยา**ติ เอตฺถ **พฺย**-สทฺทสฺส ภาวตฺถตํ ทเสฺสติ **“ทาสภาวา”**ติ อิมินาฯ อปราธีนตาย อตฺตโน ภุโช วิย สกิเจฺจ เอสิตโพฺพ เปสิตโพฺพติ **ภุชิโสฺส,** สยํวสีติ นิพฺพจนํฯ ‘‘ภุโช นาม อตฺตโน ยถาสุขํ วินิโยโค, โส อิโสฺส อิจฺฉิตโพฺพ เอตฺถาติ **ภุชิโสฺส,** อสฺสามิโก’’ติ **มูลปณฺณาสกฎีกายํ** วุตฺตํฯ อตฺถมตฺตํ ปน ทเสฺสโนฺต **“อตฺตโน สนฺตโก”**ติ อาห, อตฺตาว อตฺตโน สนฺตโก, น ปรสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ อนุทกตาย กํ ปานียํ ตาเรนฺติ เอตฺถาติ **กนฺตาโร,** อทฺธานสโทฺท จ ทีฆปริยาโยติ วุตฺตํ **“นิรุทกํ ทีฆมคฺค”**นฺติฯ

๒๒๓. **เสสานี**ติ พฺยาปาทาทีนิฯ **ตตฺรา**ติ ทสฺสเนฯ **อยนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานา **สทิสตา,** เยน อิณาทีนํ อุปมาภาโว, กามจฺฉนฺทาทีนญฺจ อุปเมยฺยภาโว โหติ, โส เนสํ อุปโมปเมยฺยสมฺพโนฺธ สทิสตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **เตหี**ติ ปเรหิ อิณสามิเกหิฯ **กิญฺจิ ปฎิพาหิตุนฺ**ติ ผรุสวจนาทิกํ กิญฺจิปิ ปฎิเสเธตุํ น สโกฺกติ อิณํ ทาตุมสกฺกุณตฺตาฯ กสฺมาติ วุตฺตํ **“ติติกฺขาการณ”**นฺติอาทิ, อิณสฺส ติติกฺขาการณตฺตาติ อโตฺถฯ **โย ยมฺหิ กามจฺฉเนฺทน รชฺชตี**ติ โย ปุคฺคโล ยมฺหิ กามจฺฉนฺทสฺส วตฺถุภูเต ปุคฺคเล กามจฺฉเนฺทน รชฺชติฯ **ตณฺหาสหคเตน ตํ วตฺถุํ คณฺหาตี**ติ ตณฺหาภูเตน กามจฺฉเนฺทน ตํ กามจฺฉนฺทสฺส วตฺถุภูตํ ปุคฺคลํ ‘‘มเมต’’นฺติ คณฺหาติฯ สหคตสโทฺท เหตฺถ ตพฺภาวมโตฺต ‘‘ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา นนฺทีราคสหคตา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๔๐๐; ม. นิ. ๑.๑๓๓, ๔๖๐; ๓.๓๗๓; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๕; ปฎิ. ม. ๒.๓๐) วิยฯ **เตนา**ติ กามจฺฉนฺทสฺส วตฺถุภูเตน ปุคฺคเลนฯ กสฺมาติ อาห **“ติติกฺขาการณ”**นฺติอาทิ, กามจฺฉนฺทสฺส ติติกฺขาการณตฺตาติ อโตฺถฯ ติติกฺขาสทิโส เจตฺถ ราคปธาโน อกุสลจิตฺตุปฺปาโท ‘‘ติติกฺขา’’ติ วุโตฺต, น ตุ **“ขนฺตี** ปรมํ ตโป ติติกฺขา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๙๑; ธ. ป. ๑๘๔) วิย ตปฺปภูโต อโทสปธาโน จิตฺตุปฺปาโทฯ **ฆรสามิเกหี**ติ ฆรสฺส สามิกภูเตหิ สสฺสุสสุรสามิเกหิฯ อิตฺถีนํ กามจฺฉโนฺท ติติกฺขาการณํ โหติ วิยาติ สมฺพโนฺธฯ

“ยถา ปนา”ติอาทินา เสสานํ โรคาทิสทิสตา วุตฺตาฯ ตตฺถ ปิตฺตโทสโกปนวเสน **ปิตฺตโรคาตุโรฯ** ตสฺส ปิตฺตโกปนโต สพฺพมฺปิ มธุสกฺกราทิกํ อมธุรภาเวน สมฺปชฺชตีติ วุตฺตํ **“ติตฺตกํ ติตฺตกนฺติ อุคฺคิรติเยวา”**ติฯ **ตุเมฺห อุปทฺทเวถา**ติ ฎีกายํ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๒๓) อุทฺธฎปาโฐ, ‘‘อุปทฺทวํ กโรถา’’ติ นามธาตุวเสน อโตฺถ, อิทานิ ปน ‘‘ตุเมฺหหิ อุปทฺทุตา’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติฯ **วิพฺภมตี**ติ อิโต จิโต จ อาหิณฺฑติ, หีนาย วา อาวตฺตติฯ มธุสกฺกราทีนํ รสํ **น วินฺทติ** นานุภวติ น ชานาติ น ลภติ จ วิยาติ สมฺพโนฺธฯ **สาสนรส**นฺติ สาสนสฺส รสํ, สาสนเมว วา รสํฯ

นกฺขตฺตฉณํ **นกฺขตฺตํฯ** เตนาห **“อโห นจฺจํ, อโห คีต”**นฺติฯ **มุโตฺต**ติ พนฺธนโต ปมุโตฺตฯ **ธมฺมสฺสวนสฺสา**ติ โสตพฺพธมฺมสฺสฯ

สีฆํ ปวเตฺตตพฺพกิจฺจํ **อจฺจายิกํฯ** สีฆโตฺถ หิ **อติ**สโทฺท ‘‘ปาณาติปาโต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๙๓; วิภ. ๙๖๘) วิยฯ **วินเย อปกตญฺญุนา**ติ วินยกฺกเม อกุสเลนฯ ปกตํ นิฎฺฐานํ วินิจฺฉยํ ชานาตีติ **ปกตญฺญู,** น ปกตญฺญู ตถาฯ โส หิ กปฺปิยากปฺปิยํ ยาถาวโต น ชานาติฯ เตนาห **“กิสฺมิญฺจิเทวา”**ติอาทิฯ **กปฺปิยมํเสปี**ติ สูกรมํสาทิเกปิฯ **อกปฺปิยมํสสญฺญายา**ติ อจฺฉมํสาทิสญฺญายฯ

ทณฺฑกสเทฺทนาปีติ สาขาทณฺฑกสเทฺทนปิฯ **อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิโต**ติ อวสงฺกิโต เจว สมนฺตโต สงฺกิโต จ, อติวิย สงฺกิโตติ วุตฺตํ โหติฯ ตทาการทสฺสนํ **“คจฺฉติปี”**ติอาทิฯ โส หิ โถกํ คจฺฉติปิฯ คจฺฉโนฺต ปน ตาย อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิตตาย ตตฺถ ตตฺถ **ติฏฺฐติปิฯ** อีทิเส กนฺตาเร คเต ‘‘โก ชานาติ, กึ ภวิสฺสตี’’ติ **นิวตฺตติปิ,** ตสฺมา จ **คตฏฺฐานโต อคตฏฺฐานเมว พหุตรํ โหติ,** ตโต เอว จ **โส กิเจฺฉน กสิเรน เขมนฺตภูมึ ปาปุณาติ วา, น วา ปาปุณาติฯ กิเจฺฉน กสิเรนา**ติ ปริยายวจนํ, กายิกทุเกฺขน เขทนํ วา **กิจฺฉํ,** เจตสิกทุเกฺขน ปีฬนํ **กสิรํฯ เขมนฺตภูมิ**นฺติ เขมภูตํ ภูมึ อนฺตสทฺทสฺส ตพฺภาวตฺตา, ภยสฺส ขียนํ วา **เขโม,** โสว อโนฺต ปริเจฺฉโท ยสฺสา ตถา, สา เอว ภูมีติ **เขมนฺตภูมิ,** ตํ นิพฺภยปฺปเทสนฺติ อโตฺถฯ **อฏฺฐสุ ฐาเนสู**ติ ‘‘ตตฺถ กตมา วิจิกิจฺฉา? สตฺถริ กงฺขติ วิจิกิจฺฉติฯ ธเมฺมฯ สเงฺฆฯ สิกฺขายฯ ปุพฺพเนฺตฯ อปรเนฺตฯ ปุพฺพนฺตาปรเนฺตฯ อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ กงฺขติ วิจิกิจฺฉตี’’ติ (วิภ. ๙๑๕) **วิภเงฺค** วุเตฺตสุ อฏฺฐสุ ฐาเนสุฯ **อธิมุจฺจิตฺวา**ติ วินิจฺฉินิตฺวา, สทฺทหิตฺวา วาฯ **สทฺธาย คณฺหิตุ**นฺติ สเทฺธยฺยวตฺถุํ ‘‘อิทเมว’’นฺติ สทฺทหนวเสน คณฺหิตุํ, สทฺทหิตุํ น สโกฺกตีติ อโตฺถฯ **อิตี**ติ ตสฺมา วุตฺตนเยน อสกฺกุณนโต อนฺตรายํ กโรตีติ สมฺพโนฺธฯ ‘‘อตฺถิ นุ โข, นตฺถิ นุ โข’’ติ อรญฺญํ ปวิฏฺฐสฺส อาทิมฺหิ เอว สปฺปนํ สํสโย **อาสปฺปนํฯ** ตโต ปรํ สมนฺตโต, อุปรูปริ วา สปฺปนํ **ปริสปฺปนํฯ** อุภเยนปิ ตเทฺถว สํสยวเสน ปริพฺภมนํ ทเสฺสติฯ เตนาห **“อปริโยคาหน”**นฺติ, ‘‘เอวมิท’’นฺติ สมนฺตโต อโนคาหนนฺติ อโตฺถฯ **ฉมฺภิตตฺต**นฺติ อรญฺญสญฺญาย อุปฺปนฺนํ ฉมฺภิตภาวํ หทยมํสจลนํ, อุตฺราสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อุปเมยฺยปเกฺขปิ ยถารหเมสมโตฺถฯ

๒๒๔. ตตฺราปิ สทิสตาติ เอตฺถ ปน อปฺปหีนปเกฺข วุตฺตนยานุสาเรน สทิสตา เวทิตพฺพาฯ ยทเคฺคน หิ กามจฺฉนฺทาทโย อิณาทิสทิสา, ตทเคฺคน จ เตสํ ปหานํ อาณณฺยาทิสทิสตาติฯ อิทํ ปน อนฺตฺตานปทตฺถมตฺตํ – **สมิทฺธต**นฺติ อชฺฌตฺตํฯ ปุเพฺพ ปณฺณมาโรปิตาย วฑฺฒิยา สห วตฺตตีติ **สวฑฺฒิกํฯ ปณฺณ**นฺติ อิณทานคฺคหเณ สลฺลกฺขณวเสน ลิขิตปณฺณํฯ ปุน **ปณฺณ**นฺติ อิณยาจนวเสน สาสนลิขิตปณฺณํฯ **นิเลฺลปตายา**ติ ธนสมฺพนฺธาภาเวน อวิลิมฺปนตายฯ ตถา **อลคฺคตายฯ** ปริยายวจนเมฺหตํ ทฺวยํฯ อถ วา **นิเลฺลปตายา**ติ วุตฺตนเยน อวิลิมฺปนภาเวน วิเสสนภูเตน **อลคฺคตายา**ติ อโตฺถฯ **ฉ ธเมฺม**ติ อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, อสุภภาวนานุโยโค, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ อิเม ฉ ธเมฺมฯ **ภาเวตฺวา**ติ พฺรูเหตฺวา, อตฺตนิ วา อุปฺปาเทตฺวาฯ อนุปฺปนฺนอนุปฺปาทนอุปฺปนฺนปฺปหานาทิวิภาวนวเสน มหาสติปฏฺฐานสุเตฺต สวิเสสํ ปาฬิยา อาคตตฺตา **“มหาสติปฏฺฐาเน วณฺณยิสฺสามา”**ติ วุตฺตํฯ **“มหาสติปฏฺฐาเน”**ติ จ อิมสฺมึ ทีฆาคเม (ที. นิ. ๒.๓๗๒ อาทโย) สงฺคีตมาห, น มชฺฌิมาคเม นิกายนฺตรตฺตาฯ นิกายนฺตราคโตปิ หิ อโตฺถ อาจริเยหิ อญฺญตฺถ เยภุเยฺยน วุโตฺตติ วทนฺติฯ เอส นโย พฺยาปาทาทิปฺปหานภาเคปิฯ **ปรวตฺถุมฺหี**ติ อารมฺมณภูเต ปรสฺมึ วตฺถุสฺมึฯ มมายนาภาเวน **เนว สโงฺคฯ** ปริคฺคหาภาเวน **น พโทฺธฯ ทิพฺพานิปิ รูปานิ ปสฺสโต กิเลโส น สมุทาจรติ,** ปเคว มานุสิยานีติ สมฺภาวเน **อปิ**-สโทฺทฯ

อนตฺถกโรติ อตฺตโน, ปรสฺส จ อหิตกโรฯ **ฉ ธเมฺม**ติ เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, เมตฺตาภาวนานุโยโค, กมฺมสฺสกตา, ปฏิสงฺขานพหุลตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ อิเม ฉ ธเมฺมฯ **ตเตฺถวา**ติ มหาสติปฏฺฐาเนเยวฯ จาริตฺตสีลเมว อุทฺทิสฺส ปญฺญตฺตสิกฺขาปทํ **“อาจารปณฺณตฺตี”**ติ วุตฺตํฯ **อาทิ**-สเทฺทน วาริตฺตปณฺณตฺติสิกฺขาปทํ สงฺคณฺหาติฯ

ปเวสิโตติ ปเวสาปิโตฯ พนฺธนาคารํ ปเวสาปิตตฺตา อลทฺธนกฺขตฺตานุภวโน ปุริโส หิ “**นกฺขตฺตทิวเส พนฺธนาคารํ ปเวสิโต ปุริโส**”ติ วุโตฺต, นกฺขตฺตทิวเส เอว วา ตทนนุภวนตฺถํ ตถา กโต ปุริโส เอวํ วุโตฺตติปิ วฏฺฏติฯ **อปรสฺมิ**นฺติ ตโต ปจฺฉิเม, อญฺญสฺมิํ วา นกฺขตฺตทิวเสฯ **โอกาส**นฺติ กมฺมการณาการณํ, กมฺมการณกฺขณํ วาฯ **มหานตฺถกร**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถหาปนมุเขน มหโต อนตฺถสฺส การกํฯ **ฉ ธเมฺม**ติ อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโห, อิริยาปถสมฺปริวตฺตนตา, อาโลกสญฺญามนสิกาโร, อโพฺภกาสวาโส, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ อิเม ฉ ธเมฺม, **ธมฺมนกฺขตฺตสฺสา**ติ ยถาวุตฺตโสตพฺพธมฺมสงฺขาตสฺส มหสฺสฯ สา ธูนํ รติชนนโต หิ ธโมฺมปิ ฉณสทิสเฏฺฐน ‘‘นกฺขตฺต’’นฺติ วุโตฺตฯ

อุทฺธจฺจกุกฺกุเจฺจ **มหานตฺถกร**นฺติ ปรายตฺตตาปาทเนน วุตฺตนเยน มหโต อนตฺถสฺส การกํฯ **ฉ ธเมฺม**ติ พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา, วินเย ปกตญฺญุตา, วุฑฺฒเสวิตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ อิเม ฉ ธเมฺมฯ พลสฺส, พเลน วา อตฺตนา อิจฺฉิตสฺส กรณํ **พลกฺกาโร,** เตนฯ **เนกฺขมฺมปฏิปท**นฺติ นีวรณโต นิกฺขมนปฏิปทํ อุปจารภาวนเมว, น ปฐมํ ฌานํฯ อยญฺหิ อุปจารภาวนาธิกาโรฯ

พลวาติ ปจฺจตฺถิกวิธมนสมเตฺถน พเลน พลวา วนฺตุ-สทฺทสฺส อภิสยตฺถวิสิฏฺฐสฺส อตฺถิยตฺถสฺส โพธนโตฯ **หตฺถสาร**นฺติ หตฺถคตธนสารํฯ **สชฺชาวุโธ**ติ สชฺชิตธนฺวาทิอาวุโธ, สนฺนทฺธปญฺจาวุโธติ อโตฺถฯ สูรวีรเสวกชนวเสน **สปริวาโรฯ ต**นฺติ ยถาวุตฺตํ ปุริสํฯ พลวนฺตตาย, สชฺชาวุธตาย, สปริวารตาย จ **โจรา ทูรโตว ทิสฺวา ปลาเยยฺยุํฯ อนตฺถการิกา**ติ สมฺมาปฏิปตฺติยา วิพนฺธกรณโต วุตฺตนเยน อหิตการิกาฯ **ฉ ธเมฺม**ติ พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา , วินเย ปกตญฺญุตา, อธิโมกฺขพหุลตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติ อิเม ฉ ธเมฺมฯ ยถา พาหุสจฺจาทีนิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ, เอวํ วิจิกิจฺฉายปีติ อิธาปิ พหุสฺสุตตา ทโย ตโยปิ ธมฺมา คหิตา, กลฺยาณมิตฺตตา, ปน สปฺปายกถา จ ปญฺจนฺนมฺปิ ปหานาย สํวตฺตนฺติ, ตสฺมา ตาสุ ตสฺส ตสฺส นีวรณสฺส อนุจฺฉวิกเสวนตา ทฏฺฐพฺพาฯ **ติณํ วิยา**ติ ติณํ ภยวเสน น คเณติ วิยฯ **ทุจฺจริตกนฺตารํ นิตฺถริตฺวา**ติ ทุจฺจริตจรณูปายภูตาย วิจิกิจฺฉาย นิตฺถรณวเสน ทุจฺจริตสงฺขาตํ กนฺตารํ นิตฺถริตฺวาฯ วิจิกิจฺฉา หิ สมฺมาปฏิปตฺติยา อปฺปฏิปชฺชนนิมิตฺตตามุเขน มิจฺฉาปฏิปตฺติเมว ปริพฺรูเหตีติ ตสฺสา อปฺปหานํ ทุจฺจริตจรณูปาโย, ปหานญฺจ ทุจฺจริตวิธูนนูปาโยติฯ

๒๒๕. **“ตุฏฺฐาภาโร**”ติ อิมินา ปาโมชฺชํ นาม ตรุณปีติํ ทเสฺสติฯ สา หิ ตรุณตาย กญฺจิปิ ตุฏฺฐาวตฺถา ตุฏฺฐาการมตฺตํฯ **“ตุฏฺฐสฺสา**”ติ อิทํ ‘‘ปมุทิตสฺสา’’ติ เอตสฺส อตฺถวจนํ, ตสฺส โตฺถ ‘‘โอกฺกนฺติกภาวปฺปตฺตาย ปีติยา วเสน ตุฏฺฐสฺสา’’ติ **ฏีกายํ** วุโตฺต, เอวํ สติ ปาโมชฺชปเทน โอกฺกนฺติกา ปีติเยว คหิตา สิยาฯ **“สกลสรีรํ โขภยมานา ปีติ ชายตี**”ติ เอตสฺสา จ โตฺถ ‘‘อตฺตโน สวิปฺผาริกตาย, อตฺตสมุฏฺฐานปณีตรูปุปฺปตฺติยา จ สกลสรีรํ โขภยมานา ผรณลกฺขณา ปีติ ชายตี’’ติ วุโตฺต, เอวญฺจ สติ ปีติปเทน ผรณา ปีติเยว คหิตา สิยา, การณํ ปเนตฺถ คเวสิตพฺพํฯ อิธ, ปน อญฺญตฺถ จ ตรุณพลวตามตฺตสามเญฺญน ปททฺวยสฺส อตฺถทีปนโตยา กาจิ ตรุณา ปีติ **ปาโมชฺชํ,** พลวตี **ปีติ,** ปญฺจวิธาย วา ปีติยา ยถากฺกมํ ตรุณพลวตาสมฺภวโต ปุริมา ปุริมา **ปาโมชฺชํ** , ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา **ปีตี**ติปิ วทนฺติ, อยเมตฺถ ตทนุจฺฉวิโก อโตฺถฯ **ตุฏฺฐสฺสา**ติ ปาโมชฺชสงฺขาตาย ตรุณปีติยา วเสน ตุฏฺฐสฺสฯ ต-สโทฺท หิ อตีตโตฺถ, อิตรถา เหตุผลสมฺพนฺธาภาวาปตฺติโต, เหตุผลสมฺพนฺธภาวสฺส จ วุตฺตตฺตาฯ **“สกลสรีรํ โขภยมานา**”ติ อิมินา ปีติ นาม เอตฺถ พลวปีตีติ ทเสฺสติฯ สา หิ อตฺตโน สวิปฺผาริกตาย, อตฺต

สมุฏฺฐานปณีตรูปุปฺปตฺติยา จ สกลสรีรํ สโงฺขภยมานา ชายติฯ สกลสรีเร ปีติเวคสฺส ปีติวิปฺผารสฺส อุปฺปาทนเณฺจตฺถ สโงฺขภนํฯ

ปีติสหิตํ **ปีติ** อุตฺตรปทโลเปนฯ กึ ปน ตํ? มโน, ปีติ มโน เอตสฺสาติ สมาโสฯ ปีติยา สมฺปยุตฺตํ มโน ยสฺสาติปิ วฏฺฏติ, ตสฺสฯ อตฺถมตฺตํ ปน ทเสฺสตุํ **"ปีติสมฺปยุตฺตจิตฺตสฺส ปุคฺคลสฺสา"**ติ วุตฺตํฯ **กาโย**ติ อิธ สโพฺพปิ อรูปกลาโป อธิเปฺปโต, น ปน กายลหุตาทีสุ วิย เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยเมว, น จ กายายตนาทีสุ วิย รูปกายมฺปีติ ทเสฺสติ **"นามกาโย"**ติ อิมินาฯ ปสฺสทฺธิทฺวยวเสเนว เหตฺถ ปสฺสมฺภนมธิเปฺปตํ, ปสฺสมฺภนํ ปน วิคตกิเลสทรถตาติ อาห **"วิคตทรโถ โหตี"**ติ, ปหีนอุทฺธจฺจาทิกิเลสทรโถติ อโตฺถฯ วุตฺตปฺปการาย ปุพฺพภาคภาวนาย วเสน เจตสิกสุขํ ปฏิสํเวเทโนฺตเยว ตํสมุฏฺฐานปณีตรูปผุฏฺฐสรีรตาย กายิกมฺปิ สุขํ ปฏิสํเวเทตีติ วุตฺตํ **"กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ สุขํ เวทยตี"**ติฯ **อิมินา เนกฺขมฺมสุเขนา**ติ "สุขํ เวเทตี"ติ เอวํ วุเตฺตน สํกิเลสนีวรณปกฺขโต นิกฺขนฺตตฺตา, ปฐมชฺฌานปกฺขิกตฺตา จ ยถารหํ เนกฺขมฺมสงฺขาเตน อุปจารสุเขน อปฺปนาสุเขน จฯ สมาธานเมฺปตฺถ ตทุภเยเนวาติ วุตฺตํ **"อุปจารวเสนาปิ อปฺปนาวเสนาปี"**ติฯ

เอตฺถ ปนายมธิปฺปาโย – กามจฺฉนฺทปฺปหานโต ปฏฺฐาย ยาว ปสฺสทฺธกายสฺส สุขปฏิสํเวทนา, ตาว ยถา ปุเพฺพ, ตถา อิธาปิ ปุพฺพภาคภาวนาเยว วุตฺตา, น อปฺปนาฯ ตถา หิ กามจฺฉนฺทปฺปหาเน **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํ "วิกฺขมฺภนวเสนาติ เอตฺถ วิกฺขมฺภนํ อนุปฺปาทนํ อปฺปวตฺตนํ, น ปฏิปกฺขานํ สุปฺปหีนตา, ปหีนตฺตาติ จ ปหีนสทิสตํ สนฺธาย วุตฺตํ ฌานสฺส อนธิคตตฺตา"ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๖๑)ฯ ปสฺสทฺธกายสฺส สุขปฏิสํเวทนาย จ วุตฺตปฺปการาย ปุพฺพภาคภาวนาย วเสน เจตสิกสุขํ ปฏิสํเวเทโนฺตเยว ตํสมุฏฺฐานปณีตรูปผุฏฺฐสรีรตาย กายิกมฺปิ สุขํ ปฏิสํเวเทตีติฯ อปิจ กา นาม กถา อเญฺญหิ วตฺตพฺพา อฏฺฐกถายเมว "ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา"ติ ตตฺถ ตตฺถ ปุพฺพภาคภาวนาย วุตฺตตฺตาฯ สุขิโน จิตฺตสมาธาเน ปน สุขสฺส อุปจารภาวนาย วิย อปฺปนายปิ การณตฺตา, "โส วิวิเจฺจว กาเมหี"ติอาทินา จ วกฺขมานาย อปฺปนาย เหตุผลวเสน สมฺพชฺฌนโต ปุพฺพภาคสมาธิ , อปฺปนาสมาธิ จ วุโตฺต, ปุพฺพภาคสุขมิว วา อปฺปนาสุขมฺปิ อปฺปนาสมาธิสฺส การณเมวาติ ตมฺปิ อปฺปนาสุขํ อปฺปนาสมาธิโน การณภาเวน **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** คหิตนฺติ อิมมตฺถมสลฺลเกฺขนฺตา เนกฺขมฺมปทตฺถํ ยถาตถํ อคฺคเหตฺวา ปาฬิยํ, อฏฺฐกถายมฺปิ สํกิณฺณากุลํ เกจิ กโรนฺตีติฯ

ปฐมชฺฌานกถาวณฺณนา

๒๒๖. ยเทวํ "สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี"ติ เอเตเนว อุปจารวเสนปิ อปฺปนาวเสนปิ จิตฺตสฺส สมาธานํ กถิตํ สิยา, เอวํ สเนฺต "โส วิวิเจฺจว กาเมหี"ติอาทิกา เทสนา กิมตฺถิยาติ โจทนาย **"โส วิวิเจฺจว...เป.... วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพ"**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ "สมาหิเต"ติ ปททฺวยํ "ทสฺสนตฺถํ วุตฺต"นฺติ อิเมหิ สมฺพนฺธิตฺวา สมาหิตตฺตา ตถา ทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ **อุปริวิเสสทสฺสนตฺถ**นฺติ อุปจารสมาธิโต, ปฐมชฺฌานาทิสมาธิโต จ อุปริ ปตฺตพฺพสฺส ปฐมทุติยชฺฌานาทิวิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํฯ อุปจารสมาธิสมธิคเมเนว หิ ปฐมชฺฌานาทิวิเสโส สมธิคนฺตุํ สกฺกา, น ปน เตน วินา, ทุติยชฺฌานาทิสมธิคเมปิ ปาโมชฺชุปฺปาทาทิการณปรมฺปรา อิจฺฉิตพฺพา, ทุติยมคฺคาทิสมธิคเม ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อปฺปนาสมาธินา**ติ ปฐมชฺฌานาทิอปฺปนาสมาธินาฯ **ตสฺส สมาธิโน**ติ โย อปฺปนาลกฺขโณ สมาธิ "สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี"ติ สพฺพสาธารณวเสน วุโตฺต, ตสฺส สมาธิโนฯ **ปเภททสฺสนตฺถ**นฺติ ทุติยชฺฌานาทิวิภาคสฺส เจว ปฐมาภิญฺญาทิวิภาคสฺส จ ปเภททสฺ

สนฺตถํฯ **กรชกาย**นฺติ จตุสนฺตติรูปสมุทายภูตํ จาตุมหาภูติกกายํฯ โส หิ คพฺภาสเย กรียตีติ กตฺวา กรสงฺขาตโต ปุปฺผสมฺภวโต ชาตตฺตา **กรโช**ติ วุจฺจติฯ **กโร**ติ หิ มาตุ โสณิตสงฺขาต ปุปฺผสฺส, ปิตุ สุกฺกสงฺขาตสมฺภวสฺส จ นามํ, ตโต ชาโต ปน อณฺฑชชลาพุชวเสน คพฺภเสยฺยกกาโยวฯ กามํ โอปปาติกาทีนมฺปิ เหตุสมฺปนฺนานํ ยถาวุตฺตสมาธิสมธิคโม สมฺภวติ, ตถาปิ เยภุยฺยตฺตา, ปากฏตฺตา จ เสฺวว กาโย วุตฺโตติฯ กโรติ ปุเตฺต นิพฺพเตฺตตีติ **กโร,** สุกฺกโสณิตํ, กเรน ชาโต **กรโช**ติปิ วทนฺติฯ

นนุ จ นามกาโยปิ วิเวกเชน ปีติสุเขน ตถา ลทฺธูปกาโรว สิยา, อถ กสฺมา ยถาวุตฺโต รูปกาโยว อิธ คหิโตติ? สทฺทนฺตราภิสมฺพเนฺธน อธิคตตฺตาฯ ‘‘อภิสเนฺทตี’’ติอาทิสทฺทนฺตราภิสมฺพนฺธโต หิ รูปกาโย เอว อิธ ภควตา วุตฺโตติ อธิคมียติ ตเสฺสว อภิสนฺทนาทิกิริยาโยคฺยตฺตาติฯ **อภิสเนฺทตี**ติ อภิสนฺทนํ กโรติ, โส อิมเมว กายํ วิเวกเชน ปีติสุเขนาติ หิ เภทวเสน, สมุทายาวยววเสน จ ปริกปฺปนามตฺตสิทฺธา เหตุกิริยา เอตฺถ ลพฺภติ, อภิสนฺทนํ ปเนตํ ฌานมเยน ปีติสุเขน กรชกายสฺส ตินฺตภาวาปาทนํ, สพฺพตฺถกเมว จ ลูขภาวสฺสาปนยนนฺติ อาห **‘‘เตเมติ เสฺนเหตี’’**ติ, อวสฺสุตภาวํ, อลฺลภาวญฺจ กโรตีติ อโตฺถฯ อตฺถโต ปน อภิสนฺทนํ นาม ยถาวุตฺตปีติสุขสมุฏฺฐาเนหิ ปณีตรูเปหิ กายสฺส ปริปฺผรณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนวาห **‘‘สพฺพตฺถ ปวตฺตปีติ สุขํ กโรตี’’**ติฯ ตํสมุฏฺฐานรูปผรณวเสเนว หิ สพฺพตฺถ ปวตฺตปีติสุขตาฯ **ปริสเนฺทตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ภสฺตํ** นาม จมฺมปสิพฺพกํฯ **ปริปฺผรตี**ติ สุทฺธกิริยาปทํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘สมนฺตโต ผุสตี’’**ติ, โส อิมเมว กายํ วิเวกเชน ปีติสุเขน สมนฺตโต ผุโฏฺฐภวตีติ อโตฺถฯ ผุสนกิริยาเยเวตฺถ อุปฺปนฺนา, น พฺยาปนกิริยา ภิกฺขุเสฺสว สุทฺธกตฺตุภาวโตฯ สพฺพํ เอตสฺส อตฺถีติ **สพฺพวา** ยถา ‘‘คุณวา’’ติ, ตสฺส **สพฺพวโต,** ‘‘อวยวาวยวีสมฺพเนฺธ อวยวินิ สามิวจน’’นฺติ สทฺทลกฺขเณน ปเนตสฺส ‘‘กิญฺจี’’ติ อวยเวน สมฺพชฺฌนโต อวยวีวิสโยเยเวส สพฺพสโทฺทติ มนฺตฺวา ฉวิมํสาทิโกฏฺฐาสสงฺขาเตน อวยเวน อวยวีภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘สพฺพโกฏฺฐาสวโต กายสฺสา’’**ติฯ **‘‘กิญฺจี’’**ติ เอตสฺส **‘‘อุปา…เป.… ฐาน’’**นฺติ อตฺถวจนํฯ **อุปาทินฺนกสนฺตติปวตฺติฏฺฐาเน**ติ กมฺมชรูปสนฺตติยา ปวตฺติฏฺฐาเน อผุฏฺฐํ นาม น โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **ฉวิมํสโลหิตานุคต**นฺติ ฉวิมํสโลหิตาทิกมฺมชรูปมนุคตํฯ ยตฺถ ยตฺถ กมฺมชรูปํ, ตตฺถ ตตฺถ จิตฺตชรูปสฺสาปิ พฺยาปนโต เตน ตสฺส กายสฺส ผุฏฺฐภาวํ สนฺธาย **‘‘อผุฏฺฐํ นาม น โหตี’’**ติ วุตฺตํฯ

๒๒๗. **เฉโก**ติ กุสโล, ตํ ปน โกสลฺลํ ‘‘กํสถาเล นฺหานิยจุณฺณานิ อากิริตฺวา’’ติอาทิสทฺทนฺตรสนฺนิธานโต, ปกรณโต จ นฺหานิยจุณฺณานํ กรเณ, ปโยชเน, ปิณฺฑเน จ สมตฺถตาวเสน เวทิตพฺพนฺติ ทเสฺสติ **‘‘ปฏิพโล’’**ติอาทินาฯ **กํส**สโทฺท ปน ‘‘มหติยา กํสปาติยา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๖๑) สุวเณฺณ อาคโต, ‘‘กํโส อุปหโต ยถา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๓๔) กิตฺติมโลเห, ‘‘อุปกํโส นาม ราชา มหากํสสฺส อตฺรโช’’ติอาทีสุ [ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๐.๑๖๔ (อตฺถโต สมานํ)] ปณฺณตฺติมเตฺตฯ อิธ ปน ยตฺถ กตฺถจิ โลเหติ อาห **‘‘เยน เกนจิ โลเหน กตภาชเน’’**ติฯ นนุ อุปมากรณมตฺตเมวิทํ, อถ กสฺมา กํสถาลกสฺส สวิเสสสฺส คหณํ กตนฺติ อนุโยคํ ปริหรติ **‘‘มตฺติกาภาชน’’**นฺติอาทินาฯ **‘‘สเนฺทนฺตสฺสา’’**ติ ปริมเทฺทตฺวา ปิณฺฑํ กโรนฺตเสฺสว ภิชฺชติ, น ปน สนฺทนกฺขมํ โหติ, อนาทรลกฺขเณ เจตํ สามิวจนํฯ กิริยนฺตรสฺส ปวตฺตนกฺขเณเยว กิริยนฺตรสฺส ปวตฺตนญฺหิ อนาทรลกฺขณํฯ ‘‘ปริโปฺผสกํ ปริโปฺผสก’’นฺติ อิทํ ภาวนปุํสกนฺติ ทเสฺสติ **‘‘สิญฺจิตฺวา สิญฺจิตฺวา’’**ติ อิมินาฯ ผุสสโทฺท เจตฺถ ปริสิญฺจเน ยถา ตํ วาตวุฏฺฐิสมเย ‘‘เทโว จ โถกํ โถกํ ผุสายตี’’ติ, (ปาจิ. ๓๖๒) ตสฺมา ตโต ตโต นฺหานิยจุณฺณโต อุปริ อุทเกน พฺยาปนกรณวเสน ปริสิญฺจิตฺวา ปริสิญฺจิตฺวาติ อโตฺถฯ อนุปสโคฺคปิ หิ สโทฺท สอุปสโคฺค วิย ปกรณาธิคตสฺส อตฺถสฺส ทีปโก, ‘‘สิญฺจิตฺวา สิญฺจิตฺวา’’ติ ปน วจนํ ‘‘ปริโปฺผสกํ ปริโปฺผสก’’นฺติ

เอตสฺส ‘‘สเนฺทยฺยา’’ติ เอตฺถ วิเสสนภาววิญฺญาปนตฺถํฯ เอวมีทิเสสุฯ ‘‘สเนฺทยฺยา’’ติ เอตฺถ สนฺท-สโทฺท ปิณฺฑกรเณติ วุตฺตํ **‘‘ปิณฺฑํ กเรยฺยา’’**ติฯ **อนุคตา**ติ อนุปวิสนวเสน คตา อุปคตาฯ **ปริคฺคหิตา**ติ ปริโต คหิตา สมนฺตโต ผุฎฺฐาฯ

อนฺตโร จ พาหิโร จ ปเทโส, เตหิ สห ปวตฺตตีติ **สนฺตรพาหิรา,** นฺหานิยปิณฺฑิ, **‘‘สมนฺตรพาหิรา’’**ติปิ ปาโฐ, ม-กาโร ปทสนฺธิวเสน อาคโมฯ ยถาวุเตฺตน ปริคฺคหิตตาการเณเนว สนฺตรพาหิโร นฺหานิยปิณฺฑิ ผุฎา อุทกเสฺนเหนาติ อาห **‘‘สพฺพตฺถกเมว อุทกสิเนเหน ผุฎา’’**ติฯ สพฺพตฺถ ปวตฺตนํ **สพฺพตฺถกํ,** ภาวนปุํสกเญฺจตํ, สพฺพปเทเส หุตฺวา เอว ผุฎาติ อโตฺถฯ ‘‘สนฺตรพาหิรา ผุฎา’’ติ จ อิมินา นฺหานิยปิณฺฑิยา สพฺพโส อุทเกน เตมิตภาวมาห, ‘‘น จ ปคฺฆรณี’’ติ ปน อิมินา ตินฺตายปิ ตาย ฆนถทฺธภาวํฯ เตนาห **‘‘น จ พินฺทุํ พินฺทุ’’**นฺติอาทิฯ อุทกสฺส ผุสิตํ ผุสิตํ, น จ ปคฺฆรณี สูทนีติ อโตฺถ, ‘‘พินฺทุํ อุทกํ’’ ติปิ กตฺถจิ ปาโฐ, อุทกสงฺขาตํ พินฺทุนฺติ ตสฺสโตฺถฯ พินฺทุสโทฺท หิ ‘‘พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทู’’ติอาทีสุ วิย ธาราวยเวฯ เอวํ ปน อปคฺฆรณโต หเตฺถนปิ ทฺวีหิปิ ตีหิปิ องฺคุเลหิ คเหตุํ, โอวฎฺฎิกาย วา กาตุํ สกฺกาฯ ยทิ หิ สา ปคฺฆรณี อสฺส, เอวํ สติ เสฺนหวิคมเนน สุกฺขตฺตา ถทฺธา หุตฺวา ตถา คเหตุํ, กาตุํ วา น สกฺกาติ วุตฺตํ โหติฯ **โอวฎฺฎิกายา**ติ ปริวฎฺฎฎฺลวเสน, คุฬิกาวเสน สา ปิณฺฑิ กาตุํ สกฺกาติ อโตฺถฯ

ทุติยชฺฌานกถาวณฺณนา

๒๒๙. ตาหิ ตาหิ อุทกสิราหิ อุพฺภิชฺชติ อุทฺธํ นิกฺขมตีติ **อุพฺภิทํ,** ตาทิสํ อุทกํ ยสฺสาติ **อุพฺภิโททโก,** ท-การสฺส ปน ต-กาเร กเต **อุพฺภิโตทโก,** อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อุพฺภินฺนอุทโก’’**ติ วุตฺตํ, นทีตีเร ขตกูปโก วิย อุพฺภิชฺชนกอุทโกติ อโตฺถฯ อุพฺภิชฺชนกมฺปิ อุทกํ กตฺถจิ เหฎฺฐา อุพฺภิชฺชิตฺวา ธาราวเสน อุฎฺฐหิตฺวา พหิ คจฺฉติ, น ตํ โกจิ อโนฺตเยว ปติฎฺฐิตํ กาตุํ สโกฺกติ ธาราวเสน อุฎฺฐหนโต, อิธ ปน วาลิกาตเฎ วิย อุทกรหทสฺส อโนฺตเยว อุพฺภิชฺชิตฺวา ตเตฺถว ติฎฺฐติ, น ธาราวเสน อุฎฺฐหิตฺวา พหิ คจฺฉตีติ วิญฺญายติ อโขภกสฺส สนฺนิสินฺนเสฺสว อุทกสฺส อธิเปฺปตตฺตาติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **‘‘น เหฎฺฐา’’**ติอาทิฯ **เหฎฺฐา**ติ อุทกรหทสฺส เหฎฺฐา มหาอุทกสิรา, โลหิตานุคตา โลหิตสิรา วิย อุทกานุคโต ปถวิปเทโส ‘‘อุทกสิรา’’ติ วุจฺจติฯ **อุคฺคจฺฉนกอุทโก**ติ ธาราวเสน อุฎฺฐหนกอุทโกฯ **อโนฺตเยวา**ติ อุทกรหทสฺส อโนฺตสมตลปเทเส เอวฯ **อุพฺภิชฺชนกอุทโก**ติ อุพฺภิชฺชิตฺวา ตเตฺถว ติฎฺฐนกอุทโกฯ **อาคมนมโคฺค**ติ พาหิรโต อุทกรหทาภิมุขํ อาคมนมโคฺคฯ **กาเลน กาล**นฺติ รุฬฺหีปทํ ‘‘เอโก เอกาย’’ติอาทิ (ปารา. ๔๔๓, ๔๔๔, ๔๕๒) วิยาติ วุตฺตํ **‘‘กาเล กาเล’’**ติฯ **อนุวทฺธมาส**นฺติ เอตฺถ **อนุ**สโทฺท พฺยาปเนฯ วสฺสานสฺส อทฺธมาสํ อทฺธมาสนฺติ อโตฺถฯ เอวํ **อนุทสาห**นฺติ เอตฺถาปิฯ **วุฎฺฐิ**นฺติ วสฺสนํฯ **อนุปฺปวเจฺฉยฺยา**ติ น อุปวเจฺฉยฺยฯ วสฺสสทฺทโต จสฺส สิทฺธีติ ทเสฺสติ **‘‘น วเสฺสยฺยา’’**ติ อิมินาฯ

‘‘สีตา วาริธารา’’ติ อิตฺถิลิงฺคปทสฺส **‘‘สีตํ ธาร’’**นฺติ นปุํสกลิเงฺคน อตฺถวจนํ ธารสทฺทสฺส ทฺวิลิงฺคิกภาววิญฺญาปนตฺถํฯ **สีต**นฺติ โขภนาภาเวน สีตลํ, ปุราณปณฺณติณกฎฺฐาทิสํกิณฺณาภาเวน วา **เสตํ** ปริสุทฺธํฯ เสตํ สีตนฺติ หิ ปริยาโยฯ กสฺมา ปเนตฺถ อุพฺภิโททโกเยว รหโท คหิโต, น อิตเรติ อนุโยคมปเนติ **‘‘เหฎฺฐา อุคฺคจฺฉนอุทกญฺหี’’**ติอาทินาฯ **อุคฺคนฺตฺวา อุคฺคนฺตฺวา ภิชฺชนฺต**นฺติ อุฎฺฐหิตฺวา อุฎฺฐหิตฺวา ธารากิรณวเสน อุพฺภิชฺชนฺตํ, วินสฺสนฺตํ วาฯ **โขเภตี**ติ อาโลเฬติฯ **วุฎฺฐี**ติ วสฺสนํฯ **ธารานิปาตปุพฺพุฬฺเกหี**ติ อุทกธารานิปาเตหิ จ ตโตเยว อุฎฺฐิตอุทกปุพฺพุฬกสงฺขาเตหิ เผณปฎเลหิ จฯ เอวํ ยถากฺกมํ ติณฺณมฺปิ

รหทานมคเหตพฺพตํ วตฺวา อุพฺภิโททกเสฺสว คเหตพฺพตํ วทติ **“สนฺนิสินฺนเมวา”**ติอาทินาฯ ตตฺถ **สนฺนิสินฺนเมวา**ติ สมฺมา, สมํ วา นิสินฺนเมว, อปริโกฺขภตาย นิจฺจลเมว, สุปฺปสนฺนเมวาติ อธิปฺปาโยฯ **อิทฺธินิมฺมิตมิวา**ติ อิทฺธิมตา อิทฺธิยา ตถา นิมฺมิตํ อิวฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ อุปโมปเมยฺยวจเนฯ **เสส**นฺติ ‘‘อภิสเนฺทตี’’ติอาทิกํฯ

ตติยชฺฌานกถาวณฺณนา

๒๓๑. **“อุปฺปลินี”**ติอาทิ คจฺฉสฺสปิ วนสฺสปิ อธิวจนํฯ อิธ ปน ‘‘ยาว อคฺคา, ยาว จ มูลา’’ติ วจนโยเคน ‘‘อเปฺปกจฺจานี’’ติอาทินา อุปฺปลคจฺฉาทีนเมว คเหตพฺพตาย วนเมวาธิเปฺปตํ, ตสฺมา **“อุปฺปลานี**ติ อุปฺปลคจฺฉานิฯ **เอตฺถา**ติ อุปฺปลวเน’’ติอาทินา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อวยเวน หิ สมุทายสฺส นิพฺพจนํ กตํฯ เอกณฺหิ อุปฺปลคจฺฉาทิ อุปฺปลาทิเยว, จตุปณฺจมตฺตมฺปิ ปน อุปฺปลาทิวนนฺติ โวหรียติ, **สารตฺถทีปนิยํ** ปน ชลาสโยปิ อุปฺปลินิอาทิภาเวน วุโตฺตฯ **เอตฺถ จา**ติ เอตสฺมึ ปทตฺตเย, เอเตสุ วา ตีสุ อุปฺปลปทุมปุณฺฑรีกสงฺขาเตสุ อเตฺถสุฯ **“เสตรตฺตนีเลสู”**ติ อุปฺปลเมว วุตฺตํ, เสตุปฺปลรตฺตุปฺปลนีลุปฺปเลสูติ อโตฺถฯ **ยํ กิญฺจิ อุปฺปลํ อุปฺปลเมว** อุปฺปลสทฺทสฺส สามญฺญนามวเสน เตสุ สเพฺพสฺปิ ปวตฺตนโตฯ **สตปตฺต**นฺติ เอตฺถ **สต**สโทฺท พหุปริยาโย ‘‘สตคฺฆี สตรํสิ สูริโย’’ติอาทีสุ วิย อเนกสงฺขฺยาภาวโตฯ เอวญฺจ กตฺวา อเนกปตฺตสฺสาปิ ปทุมภาเว สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ **ปตฺต**นฺติ จ ปุปฺผทลมธิเปฺปตํฯ วณฺณนิยเมน **เสตํ ปทุมํ, รตฺตํ ปุณฺฑรีก**นฺติ สาสนโวหาโร, โลเก ปน ‘‘รตฺตํ ปทุมํ, เสตํ ปุณฺฑรีก’’นฺติ วทนฺติฯ วุตฺตณฺหิ ‘‘ปุณฺฑรีกํ สิตํ รตฺตํ, โกกนทํ โกกาสโก’’ติฯ รตฺตวณฺณตาย หิ โกกนามกานํ สุนขานํ นาทยโต สทฺทาปยโต, เตหิ จ อสิตพฺพโต **“โกกนทํ, โกกาสโก”**ติ จ ปทุมํ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘ปทุมํ ยถา โกกนทํ สุคนฺธ’’นฺติฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ อุทกํ ปาติ, อุทเก วา ปฺลวตีติ **อุปฺปลํฯ** ปเงฺก ทวติ คจฺฉติ, ปกาเรน วา ทวติ วิรุหตีติ **ปทุมํฯ** ปณฺฑรํ วณฺณมสฺส, มหนฺตตาย วา มุฑิตพฺพํขเณฺฑตพฺพนฺติ **ปุณฺฑรีกํ** ม-การสฺส ป-การาทิวเสนฯ มุฑิสทฺทณฺหิ มุฑริสทฺทํ วา ขณฺฑนตฺถมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทู, สทฺทสตฺถโต เจตฺถ ปทสิทฺธิฯ ยาว อคฺคา, ยาว จ มูลา อุทเกน อภิสนฺทนาทิภาวทสฺสนตฺถํ ปาฬิยํ ‘‘อุทกานุคฺคตานี’’ติ วจนํ, ตสฺมา อุทกโต น อุคฺคตานิเจฺจว อโตฺถ, น ตุ อุทเก อนุรูปคตานีติ อาห **“อุทกา…เป…. คตานี”**ติฯ อิธ ปน อุปฺปลาทีนิ วิย กรชกาโย, อุทกํ วิย ตติยชฺฌานสุขํ ทฎฺฐพฺพํฯ

จตุตฺถชฺฌานกถาวณฺณนา

๒๓๓. ยสฺมา ปน จตุตฺถชฺฌานจิตฺตเมว ‘‘เจตสา’’ติ วุตฺตํ, ตญฺจ ราคาทิอุปกฺกิเลสมลาปคมโต นิรุปกฺกิเลสํ นิมฺมลํ, ตสฺมา อุปกฺกิเลสวิคมนเมว ปริสุทฺธภาโวติ อาห **“นิรุปกฺกิเลสเฎฺฐน ปริสุทฺธ”**นฺติฯ ยสฺมา จ ปริสุทฺธเสฺสว ปจฺจยวิเสเสน ปวตฺติวิเสโส ปริโยทาตตา สุทฺธนฺตสุวณฺณสฺส นิฆํสเนน ปภสฺสรตา วิย, ตสฺมา ปภสฺสรตาเยว ปริโยทาตตาติ อาห **“ปภสฺสรเฎฺฐน ปริโยทาต”**นฺติฯ วิชฺชุ วิย ปภาย อิโต จิโต จ นิจฺฉรณํ **ปภสฺสรํ** ยถา ‘‘อาภสฺสรา’’ติฯ **โอทาเตน วเตฺถนา**ติ เอตฺถ ‘‘โอทาเตนา’’ติ คุณวจนํ สนฺธาย **“โอทาเตน…เป…. อิท”**นฺติ วุตฺตํฯ **อุตุผรณตฺถ**นฺติ อุณฺหสฺส อุตุโน ผรณทสฺสนตฺถํฯ กสฺมาติ อาห **“กิลิฎฺฐวเตฺถนา”**ติอาทิฯ **อุตุผรณํ น โหตี**ติ โอทาตวเตฺถน วิย สวิเสสํ อุตุผรณํ น โหติ, อปฺปกมตฺตเมว โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ เตนาห **“ตงฺขณ…เป…. พลวํ โหตี”**ติฯ **“ตงฺขณโธตปริสุเทฺธนา”**ติ จ เอเตน โอทาตสโทฺท เอตฺถ ปริสุทฺธวจโน เอว ‘‘คิหี โอทา

ตวตฺถวสโน’’ติอาทีสุ วิย , น เสตวจโน เยน เกนจิ ตงฺขณโธตปริสุทฺธเนว อุตฺผรณสมฺภวโต ติ ทเสฺสติฯ

นนุ จ ปาฬิยํ ‘‘นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส โอทาเตน วเตฺถน อผุฏฺํ อสฺสา’’ติ กายสฺส โอทาตวตฺถผรณํ วุตฺตํ, น ปน วตฺถสฺส อุตฺผรณํ, อถ กสฺมา อุตฺผรณํ อิธ วุตฺตนฺติ อนุโยเคนาห **‘‘อิมิสฺสาย หี’’**ติอาทิฯ ยสฺมา วตฺถํ วิย กรชกาโย, อุตฺผรณํ วิย จตุตฺถชฺฌานสุขํ, ตสฺมา เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพติ วุตฺตํ โหติ, เอเตน จ โอทาเตน วเตฺถน สพฺพาวโต กายสฺส ผรณาสมฺภวโต, อุปเมเยฺยน จ อยุตฺตตฺตา กายคฺคหเณน ตนฺนิสฺสิตวตฺถํ คเหตพฺพํ, วตฺถคฺคหเณน จ ตปฺปจฺจยํ อุตฺผรณนฺติ ทเสฺสติฯ เนยฺยตฺถโต หิ อยํ อุปมา วุตฺตาฯ วิจิตฺรเทสนา หิ พุทฺธาภควโนฺตติฯ โยคิโน หิ กรชกาโย วตฺถํ วิย ทฏฺฐโพฺพ อุตฺผรณสทิเสน จตุตฺถชฺฌานสุเขน ผริตพฺพตฺตา, อุตฺผรณํ วิย จตุตฺถชฺฌานสุขํ วตฺถสฺส วิย เตน กรชกายสฺส ผรณโต, ปุริสสฺส สรีรํ วิย จตุตฺถชฺฌานํ อุตฺผรณฏฺฐานิยสฺส สุขสฺส นิสฺสยภาวโตฯ เตนาห **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ อิทญฺหิ ยถาวุตฺตวจนสฺส คุณทสฺสนํฯ เอตฺถ จ ปาฬิยํ ‘‘ปริสุทฺเธน เจตสา’’ติ เจโตคหเณน จตุตฺถชฺฌานสุขํ ภควตา วุตฺตนฺติ ญาเปตุํ ‘‘จตุตฺถชฺฌานสุขํ, จตุตฺถชฺฌานสุเขนา’’ติ จ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ นนุ จ จตุตฺถชฺฌานสุขํ นาม สาตลกฺขณํ นตฺถีติ? สจฺจํ, สนฺตสภาวตฺตา ปเนตฺถ อุเปกฺขาเยว ‘‘สุข’’นฺติ อธิเปฺปตาฯ เตน วุตฺตํ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** ‘‘อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตา’’ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๓๒; วิสุทฺธิ. ๒.๖๔๔; มหานิ. อฏฺฐ. ๒๗; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑๐๕)ฯ

เอตฺตาวตาติ ปฐมชฺฌานาธิคมปริทีปนโต ปฏฺฐาย ยาว จตุตฺถชฺฌานาธิคมปริทีปนา, ตาวตา วจนกฺกเมนฯ ลภนํ **ลาโภ,** โส เอตสฺสาติ **ลาภี,** รูปชฺฌานานํ ลาภี **รูปชฺฌานลาภี** ยถา ‘‘ลาภี จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน’’นฺติ, (สํ. นิ. ๒.๗๐; อุทา. ๓๘) ลภนสีโล วา **ลาภีฯ** กึ ลภนสีโล? รูปชฺฌานานีติปิ ยุชฺชติฯ เอวมิตรสฺมิมฺปิฯ น อรูปชฺฌานลาภีติ น เวทิตโพฺพติ โยเชตพฺพํฯ กสฺมาติ วุตฺตํ **‘‘น หี’’**ติอาทิ, อฏฺฐนฺนมฺปิ สมาปตฺตีนํ อุปริ อภิญฺญาธิคเม อวินาภาวโตติ วุตฺตํ โหติฯ **จุทฺทสหากาเรหี**ติ ‘‘กสิณานุโลมโต, กสิณปฏิโลมโต กสิณานุโลมปฏิโลมโต, ฌานานุโลมโต, ฌานปฏิโลมโต, ฌานานุโลมปฏิโลมโต, ฌานุกฺกนฺติกโต, กสิณุกฺกนฺติกโต, ฌานกสิณุกฺกนฺติกโต, องฺคสงฺกนฺติโต, อารมฺมณสงฺกนฺติโต , องฺคารมฺมณสงฺกนฺติโต องฺคววตฺถานโต, อารมฺมณววตฺถานโต’’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๓๖๕) **วิสุทฺธิมเคฺค** วุเตฺตหิ อิเมหิ จุทฺทสหากาเรหิฯ สติปิ ฌาเนสุ อาวชฺชนาทิปญฺจวิธวสีภาเว อยเมว จุทฺทสวิโธ วสีภาโว อภิญฺญา นิพฺพตฺตเน เอกเนฺตน อิจฺฉิตโพฺพติ ทเสฺสเนฺตน **‘‘จุทฺทสหากาเรหิ จิณฺณวสีภาว’’**นฺติ วุตฺตํ, อิมินา จ อรูปสมาปตฺตีสุ จิณฺณวสีภาวํ วินา รูปสมาปตฺตีสุ เอว จิณฺณวสีภาเวน สมาปตฺติ น อิชฺฌตีติ ตาสํ อภิญฺญาธิคเม อวินาภาวํ ทเสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ

นนุ ยถาปาฐเมว วินิจฺฉโย วตฺตโพฺพติ โจทนํ โสเธติ **‘‘ปาฬิยํ ปนา’’**ติอาทินา, สาวเสสปาฐภาวโต นีหริตฺวา เอส วินิจฺฉโย วตฺตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ ยเชฺชวํ อรูปชฺฌานานิปิ ปาฬิยํ คเหตพฺพานิ, อถ กสฺมา ตานิ อคฺคเหตฺวา สาวเสสปาโฐ ภควตา กโตติ? สพฺพาภิญฺญานํ วิเสสโต รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานปาทกตฺตาฯ สติปิ หิ ตาสํ ตถา อวินาภาเว วิเสสโต ปเนตา รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานปาทกา, ตสฺมา ตาสํ ตปฺปาทกภาววิญฺญาปนตฺถํ ตเตฺถว ฐตฺวา เทสนา กตา, น ปน อรูปาวจรชฺฌานานํ อิธ อนนุปโยคโตฯ เตนาห **‘‘อรูปชฺฌานานิ อาหริตฺวา กเถตพฺพานี’’**ติฯ

วิปสฺสนาญาณกถาวณฺณนา

๒๓๔. ‘‘ปุน จปรํ มหาราช (ปาฬิยํ นตฺถิ) ภิกฺขู’’ติ วตฺวาปิ กิมตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘โส’’ติ ปทํ ปุน วุตฺตนฺติ โจทนายาห **‘‘โส...เป.... ทเสฺสตี’’**ติ, ยถารุตฺวเสน, เนยฺยตฺถวเสน จ วุตฺตาสุ อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จิณฺณวสิตาวิสิฏฺฐํ ภิกฺขุํ ทเสฺสตุํ เอวํ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **เสส**นฺติ ‘‘โส’’ติ ปทตฺถโต เสสํ ‘‘เอวํ สมาหิเต’’ติอาทีสุ วตฺตพฺพํ สาธิปฺปายมตฺถชาตํฯ เญยฺยํ ชานาตีติ **ญาณํ,** ตเทว ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปสฺสตีติ **ทสฺสนํ,** ญาณเมว ทสฺสนํ น จกฺขาทิกนฺติ **ญาณทสฺสนํ,** ปญฺจวิธมฺปิ ญาณํ, ตยิทํ ปน ญาณทสฺสนปทํ สาสเน เยสุ ญาณวิเสเสสุ นิรุฬฺหํ, ตํ สพฺพํ อตฺถุทฺธารวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘ญาณทสฺสนนฺติ มคฺคญาณมฺปิ วุจฺจตี’’**ติอาทิมาหฯ **ญาณทสฺสนวิสุทฺธตฺถ**นฺติ ญาณทสฺสนสฺส วิสุทฺธิปโยชนายฯ **ผาสุวิหาโร**ติ อริยวิหารภูโต สุขวิหาโรฯ ***ภควโตปี***ติ น เกวลํ เทวตาโรจนเมว, อถ โข ตทา ภควโตปิ ญาณทสฺสนํ อุทปาทีติ อโตฺถฯ สตฺตาหํ กาลงฺกตสฺส อสฺสาติ **สตฺตาหกาลงฺกโตฯ ‘‘กาลาโม’’**ติ โคตฺตวเสน วุตฺตํฯ **เจโตวิมุตฺติ** [วิมุตฺติ (อฏฺฐกถายํ)] นาม อรหตฺตผลสมาปตฺติฯ ยสฺมา วิปสฺสนาญาณํ เญยฺยสงฺขาเต เตภูมกสงฺขาเร อนิจฺจาทิโต ชานาติ, ภงฺคานุปสฺสนโต จ ปฏฺฐาย ปจฺจกฺขโต เต ปสฺสติ, ตสฺมา ยถาวุตฺตเฏฺฐน ญาณทสฺสนํ นาม ชาตนฺติ ทเสฺสติ **‘‘อิธ ปนา’’**ติอาทินาฯ

อภินีหรตีติ วิปสฺสนาภิมุขํ จิตฺตํ ตทนฺญกรณียโต นีหริตฺวา หรตีติ อยํ สทฺทโต อโตฺถ, อธิปฺปายโต ปน ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘วิปสฺสนาญาณสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตทภิมุขภาโวเยว หิสฺส ตนฺนินฺนตาทิกรณํ, ตํ ปน วุตฺตนเยน อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเต ตสฺมิํ จิเตฺต วิปสฺสนากฺกเมน ชาเต วิปสฺสนาภิมุขํ จิตฺตเปสนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตนฺนินฺน**นฺติ ตสฺสํ วิปสฺสนายํ นินฺนํฯ อิตรทฺวยํ ตเสฺสว เววจนํฯ ตสฺสํ **โปณํ** วงฺกํ **ปพฺภารํ** นีจนฺติ อโตฺถฯ พฺรหฺมชาเล **วุโตฺตเยวฯ** โอทนกุมฺมาเสหิ อุปจียติ วฑฺฒียติ, อุปจยติ วา วฑฺฒตีติ อตฺถํ สนฺธาย **‘‘โอทเนนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อนิจฺจุจฺฉาทนปริมทฺทนเภทนวิทฺธํสนธโมฺม**ติ เอตฺถ ‘‘อนิจฺจธโมฺม’’ติอาทินา **ธมฺม**สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ ตตฺถ **อนิจฺจธโมฺม**ติ ปภงฺคุตาย อทฺธุวสภาโวฯ **ทุคฺคนฺธวิฆาตตฺถายา**ติ สรีเร ทุคฺคนฺธสฺส วิคมายฯ **อุจฺฉาทนธโมฺม**ติ อุจฺฉาเทตพฺพตาสภาโว, อิมสฺส ปูติกายสฺส ทุคฺคนฺธภาวโต คโนฺธทกาทีหิ อุพฺพฏฺฏนวิลิมฺปนชาติโกติ อโตฺถฯ อุจฺฉาทเนน หิ ปูติกาเย เสทวาตปิตฺตเสมฺหาทีหิ ครุภาวทุคฺคนฺธานมปคโม โหติฯ มหาสมฺพาหนํ มลฺลาทีนํ พาหุวฑฺฒนาทิอตฺถํว โหติ, องฺคปจฺจงฺคาพาธวิโนทนตฺถํ ปน ขุทฺทกสมฺพาหนเมว ยุตฺตนฺติ อาห **‘‘ขุทฺทกสมฺพาหเนนา’’**ติ, มนฺทสมฺพาหเนนาติ อโตฺถฯ **ปริมทฺทนธโมฺม**ติ ปริมทฺทิตพฺพตาสภาโวฯ

เอวํ อนิยมิตกาลวเสน อตฺถํ วตฺวา อิทานิ นิยมิตกาลวเสน อตฺถํ วทติ **‘‘ทหรกาเล’’**ติอาทินาฯ **วา**-สโทฺท เจตฺถ อตฺถทสฺสนวเสเนว อตฺถนฺตรวิกปฺปนสฺส วิญฺญายมานตฺตา น ปยุโตฺต, ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ วาฯ **ทหรกาเล**ติ อจิรวิชาตกาเลฯ สยาเปตฺวา อญฺฉนปีฬนาทิวเสน ปริมทฺทนธโมฺมติ สมฺพโนฺธฯ **มิต**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, เตน ยถาปมาณํ, มนฺทํ วา อญฺฉนปีฬนาทีนิ ทเสฺสติฯ **อญฺฉน**เญฺจตฺถ อากฑฺฒนํฯ **ปีฬนํ** สมฺพาหนํฯ **อาทิ**สเทฺทน สมิญฺชนอุคฺคมนาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ **เอวํ ปริหริโตปี**ติ อุจฺฉาทนาทินา สุเขธิโตปิฯ ***ภิชฺชติ เจวา***ติ อนิจฺจตาทิวเสน นสฺสติ จฯ **วิกิรติ จา**ติ เอวํ ภิโนฺทเปฺต จ กิญฺจิ ปโยชนํ อสาเธโนฺต วิปฺปกิโณฺณว โหติฯ เอวํ นวหิ ปเทหิ ยถารหํ กาเย สมุทยวยธมฺมานุปสฺสิตา ทสฺสิตาติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฉหิ ปเทหี**ติ ‘‘รูปี, จาตุมหาภูติโก, มาตาเปตฺติกสมฺภโว, โอทนกุมฺมาสูปจโย, อุจฺฉาทนธโมฺม, ปริมทฺทนธโมฺม’’ติ อิเมหิ ฉหิ ปเทหิฯ ยุตฺตํ ตาว โหตุ มเชฺฌ ตีหิปิ ปเทหิ กายสฺส สมุทยกถนํ เตสํ ตทตฺถทีปนโต, ‘‘รูปี, อุจฺฉาทนธโมฺม, ปริมทฺทนธโมฺม’’ติ ปน ตีหิ ตุปเทหิ กถํ ตสฺส ตถากถนํ ยุตฺตํ สิยา เตสํ ตทตฺถสฺส อทีปนโตติ? ยุตฺตเมว

เตสมฺปิ ตทตฺถสฺส ทีปิตตฺตาฯ **“รูปี”**ติ หิ อิทํ อตฺตโน ปจฺจยภูเตน อุตฺอาหารลกฺขเณน รูเปน รูปวาติ อตฺถสฺส ทีปกํฯ ปจฺจยสงฺคมวิสิฏฺฐ หิ ตทสฺสตฺถิอเตฺถ อยมีกาโรฯ “อุจฺฉาทนธมฺม, ปริมทฺทนธมฺม”ติ จ อิทํ ปททฺวยํ ตถาวิธรูปุปฺปาทเนน สณฺฐานสมฺปาทนตฺถสฺส ทีปกนฺติฯ **ทฺวีหีติ** “เภทนธมฺม, วิทฺธํสนธมฺม”ติ ทฺวีหิ ปเทหิฯ **นิสฺสิตญฺจ** กายปริยาปนฺน หทยวตฺถุมฺหิ นิสฺสิตตฺตา วิปสฺสนาจิตฺตสฺสฯ ตทา ปวตฺตญฺหิ วิปสฺสนาจิตฺตเมว “อิทญฺจ เม วิญฺญาณ”นฺติ อาสนฺนปจฺจกฺขวเสน วุตฺตํฯ **ปฏิพทฺธญฺจ** กาเยน วินา อปฺปวตฺตนโต, กายสญฺญิตานญฺจ รูปธมฺมานํ อารมฺมณกรณโตฯ

๒๓๕. สุฏฺฐุ โอภาสตีติ **สุโภ,** ปภาสมฺปนฺโน มณิ, ตาย เอว ปภาสมฺปตฺติยา มณิโน ภทฺรตาติ อตฺถมตฺตํ ทเสฺสตุํ **“สุโภติ สุนฺทโร”**ติ วุตฺตํฯ ปริสุทฺธากรสมุฏฺฐานเมว มณิโน สุวิสุทฺธชาติตาติ อาห **“ชาติมาติ ปริสุทฺธากรสมุฏฺฐิโต”**ติฯ สุวิสุทฺธรตนากรโต สมุฏฺฐิโตติ อโตฺถฯ อากรปริวิสุทฺธิมูลโก เอว หิ มณิโน กุรุวินฺทชาติอาทิชาติวิเสโสติฯ อิธาธิเปฺปตสฺส ปน เวฬุริยมณิโน วิฬูร (วิ. ว. อฏฺฐ. ๓๔ อาทโย วากฺยกฺเขฺขนฺธสุ ปสฺสิตพฺพํ) ปพฺพตสฺส, วิฬูรคามสฺส จ อวิทูเร ปริสุทฺธากโรฯ เยภุเยฺยน หิ โส ตโต สมุฏฺฐิโตฯ ตถา เหส วิฬูรนามกสฺส ปพฺพตสฺส, คามสฺส จ อวิทูเร สมุฏฺฐิตตฺตา เวฬุริโยติ ปญฺญายิตฺถ, เทวโลเก ปวตฺตสฺสปิ จ ตํสทิสวณฺณนิภตาย ตเทว นามํ ชาตํ ยถา ตํ มนุสฺสโลเก ลทฺธนามวเสน เทวโลเก เทวตานํ, โส ปน มยูรคีวาวโณฺณ วา โหติ วายสปตฺตวโณฺณ วา สินิทฺธเวณุปตฺตวโณฺณ วาติ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน ปรมตฺถทีปนิยํ** (วิ. ว. อฏฺฐ. ๓๔) วุตฺตํฯ **วินยสํวณฺณนาสุ** (วิ. วิ. ฏี. ๑.๒๘๑) ปน “อลฺลเวฬุวโณฺณ”ติ วทนฺติฯ ตถา หิสฺส “วํสวโณฺณ”ติปิ นามํ ชาตํฯ “มญฺชารกฺขิมณฺฑลวโณฺณ”ติ จ วุโตฺต, ตโตเยว โส อิธ ปเทเส มญฺชารมณีติ ปากโฏ โหติฯ จกฺกวตฺติปริโภคารหปณีตตรมณิภาวโต ปน ตเสฺสว ปาฬิยํ วจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถาห “ปุน จปรํ อานนฺท รโญฺญ มหาสุทสฺสนสฺส มณิรตนํ ปาตุรโหสิ, โส อโหสิ มณิ เวฬุริโย สุโภ ชาติมา อฏฺฐํโส”ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๒๔๘)ฯ ปาสาณสกฺขราทิโทสนีหรณวเสเนว ปริกมฺมนิปฺผตฺตีติ ทเสฺสติ **“อปนีตปาสาณสกฺขโร”**ติ อิมินาฯ

ฉวิยา เอว สณฺหภาเวน อจฺฉตา, น สงฺฆาตสฺสาติ อาห **“อโจฺฉติ ตนุจฺฉวี”**ติฯ ตโต เจว วิเสเสน ปสโนฺนติ ทเสฺสตุํ **“สุฏฺฐุ ปสโนฺน”**ติ วุตฺตํฯ ปริโภคมณิรตนาการสมฺปตฺติ สพฺพาการสมฺปนฺนตา ฯ เตนาห **“โธวนเวธนาทีหี”**ติอาทิฯ ปาสาณาทีสุ โธตตา **โธวนํ,** กาฬกาทิอปหรณตฺถาย เจว สุเตฺตน อาวุนตฺถาย จ วิชฺฌิตพฺพตา **เวธนํฯ อาทิ**สเทฺทน ตาปสณฺหกรณาทีนํ สงฺคโหฯ **วณฺณสมฺปตฺตินฺ**ติ อาวุนิตสุตฺตสฺส วณฺณสมฺปตฺติํฯ กสฺมาติ วุตฺตํ **“ตาทิส”**นฺติอาทิ, ตาทิสเสฺสว อาวุตสฺส ปากฏภาวโตติ วุตฺตํ โหติฯ

มณิ วิย กรชกาโย ปจฺจเวกฺขิตพฺพโตฯ **อาวุตสุตฺตํ วิย วิญฺญาณํ** อนุปวิสิตฺวา ฐิตตฺตาฯ **จกฺขุมา ปุริโส วิย วิปสฺสนาลาภี ภิกฺขุ** สมฺมเทว ตสฺส ทสฺสนโต, ตสฺส ปุริสสฺส มณิโน อาวิภูตกาโล วิย ตสฺส ภิกฺขุโน กายสฺส อาวิภูตกาโล ตนฺนิสฺสยสฺส ปากฏภาวโตฯ สุตฺตสฺสาวิภูตกาโล วิย เตสํ ธมฺมานมาวิภูตกาโล ตนฺนิสฺสิตสฺส ปากฏภาวโตติ อยเมตฺถ อุปมาสมฺปาทเน การณวิภาวนา, **“อาวุตสุตฺตํ วิย วิปสฺสนาญาณ”**นฺติ กตฺถจิ ปาโฐ, “อิทญฺจ วิญฺญาณ”นฺติ วจนโต ปน “วิญฺญาณ”นฺติ ปาโฐว สุนฺทรตโร, “วิปสฺสนาวิญฺญาณ”นฺติ วา ภวิตพฺพํฯ **วิปสฺสนาญาณํ อภินีหริตฺวา**ติ วิปสฺสนาญาณาภิมุขํ จิตฺตํ นีหริตฺวาฯ

ตตฺราติ เวฬุริยมณิมฺหิฯ **ตทารมฺมณานนฺ**ติ กายสญฺญิตรูปธมฺมารมฺมณานํฯ “ผสฺสปญฺจมกาน”นฺติอาทิปทตฺตยเสฺสตํ วิเสสนํ อตฺถวสา ลิงฺควิภตฺติวจนวิปริณาโมติ กตฺวา

ปจฺฉิมปทสฺสาปิ วิเสสนภาวโตฯ ผสฺสปญฺจมกคฺคหเณน, สพฺพจิตฺตเจตสิกคฺคหเณน จ คหิต ธมฺมา วิปสฺสนาจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนา เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ เตสํ วิปสฺสนาวิญฺญาณคติ กตฺตา อาวุตฺตสุตฺตํ วิย ''วิปสฺสนาวิญฺญาณ''นฺติ เหฏฺฐา วุตฺตวจนํ อวิโรธิตํ โหติฯ กสฺมา ปน วิ ปสฺสนาวิญฺญาณเสฺสว คหณนฺติ? ''อิทญฺจ เม วิญฺญาณํ เอตฺถ สิตํ เอตฺถ ปฏิพทฺธ''นฺติ อิมินา ตเสฺสว วจนโตฯ ''อยํ โข เม กาโย''ติอาทินา หิ วิปสฺสนาญาเณน วิปสฺสิตฺวา ''ตเทว วิปสฺ สนาญาณสมฺปยุตฺตํ วิญฺญาณํ เอตฺถ สิตํ เอตฺถ ปฏิพทฺธ''นฺติ นิสฺสยวิสยาทิวเสน มนสิ กโรติ, ตสฺมา ตเสฺสว อิธ คหณํ สมฺภวติ, นาญฺญสฺสาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **''วิปสฺสนาวิญฺญาณ เสฺสว วา อาวิภูตกาโล''**ติฯ ธมฺมสงฺคหาทีสุ (ธ. ส. ๒ อาทโย) เทสิตนเยน ปากฏภาวโต เจตฺถ ผสฺสปญฺจมกานํ คหณํ, นิรวเสสปริคฺคหณโต สพฺพจิตฺตเจตสิกานํ, ยถารุตํ เทสิตวเสน ปธานภาวโต วิปสฺสนาวิญฺญาณสฺสาติ เวทิตพฺพํฯ กึ ปเนเต ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส อาวิภวนฺ ติ, อุทาหุ ปุคฺคลสฺสาติ? ปจฺจเวกฺขณญาณเสฺสว, ตสฺส ปน อาวิภูตตฺตา ปุคฺคลสฺสาปิ อาวิภู ตา นาม โหนฺติ, ตสฺมา **''ภิกฺขุโน อาวิภูตกาโล''**ติ วุตฺตนฺติฯ

ยสฺมา ปนิทํ วิปสฺสนาญาณํ มคฺคญาณานนฺตรํ โหติ, ตสฺมา โลกิยาภิญฺญานํ ปรโต, ฉฏฺฐภิญฺญาย จ ปุรโต วตฺตพฺพํ, อถ กสฺมา สพฺพาภิญฺญานํ ปุรโตว วุตฺตนฺติ โจทนาเลสํ ท เสฺสตฺวา ปริหรนฺโต **''อิทญฺจ วิปสฺสนาญาณ''**นฺติอาทิมาหฯ ''อิทญฺจ มคฺคญาณ านนฺตร''นฺติ หิ อิมินา ยถาวุตฺตํ โจทนาเลสํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **''มคฺคญาณานนฺตร''**นฺติ สิ ขาปฺปตฺตวิปสฺสนาภูตํ โคตฺรภุญาณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตเทว หิ อรหตฺตมคฺคสฺส, สเพฺพสํ วา มคฺคผลานมนนฺตรํ โหติ, ปธานโต ปน ตพฺพจเนเนว สพฺพสฺสปิ วิปสฺสนาญาณสฺส คหณํ ทฏฺฐพฺพํ อวิเสสโต ตสฺส อิธ วุตฺตตฺตาฯ มคฺคสเทฺทน จ อรหตฺตมคฺคเสฺสว คหณํ ตเสฺสวา ภิญฺญาปริยาปนฺนตฺตา, อภิญฺญาสมฺพเนฺธน จ โจทนาสมฺภวโตฯ โลกิยาภิญฺญานํ ปุรโต วุตฺตํ วิปสฺสนาญาณํ ตาสํ นานนฺตรตาย อนุปการํ, อาสวกฺขยญาณสงฺขาตาย ปน โลกุตฺตรา ภิญฺญาย ปุรโต วุตฺตํ ตสฺสา อนนฺตรตาย อุปการํ, ตสฺมา อิทํ โลกิยาภิญฺญานํ ปรโต, ฉฏฺฐาภิญฺญาย จ ปุรโต วตฺตพฺพํฯ กสฺมา ปน อุปการฏฺฐาเน ตถา อวตฺวา อนุปการฏฺฐาเนว ภควตา วุตฺตนฺติ หิ โจทนา สมฺภวติฯ **''เอวํ สเนฺตปี''**ติอาทิ ปริหารทสฺสนํฯ ตตฺถ **เอวํ สเนฺต ปี**ติ ยทิปิ ญาณานุปุพฺพิยา มคฺคญาณสฺส อนนฺตรตาย อุปการํ โหติ, เอวํ สติปีติ อโตฺถฯ

อภิญฺญาวาเรติ ฉฬภิญฺญาวเสน วุเตฺต เทสนาวาเรฯ **เอตสฺส อนฺตรา วาโร นตฺถี**ติ ปญฺจสุ โลกิยาภิญฺญาสุ กถิตาสุ อากงฺขยฺยสุตฺตาทีสุ (ม. นิ. ๑.๖๕) วิย ฉฏฺฐาภิญฺญาปิ อวสฺสํ กเถตพฺพา อภิญฺญาลกฺขณภาเวน ตปฺปริยาปนฺนโต, น จ วิปสฺสนาญาณํ โลกิยา ภิญฺญานํ, ฉฏฺฐาภิญฺญาย จ อนฺตรา ปเวเสตฺวา กเถตพฺพํ อนภิญฺญาลกฺขณภาเวน ตทปริยา ปนฺนโตฯ อิติ เอตสฺส วิปสฺสนาญาณสฺส ตาสมภิญฺญานํ อนฺตรา วาโร นตฺถิ, ตสฺมา ตตฺถ อวส ราภาวโต อิเธว รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานานนฺตรํ วิปสฺสนาญาณํ กถิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **''ยสฺมา จา''**ติอาทินา อตฺถนฺตรมาหฯ ตตฺถ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, เตน น เกวลํ วิปสฺสนาญาณสฺส อิธ ทสฺสเน ตเทว การณํ, อถ โข อิทมฺปีติ อิมมตฺถํ สมุจฺจินาตีติ **อาจริเยน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๓๕) วุตฺตํฯ สทฺทวิทู ปน อีทิเส ฐาเน จ-สโทฺท วา-สทฺทโตฺถ, โส จ วิกปฺปโตฺถติ วทนฺติ, ตมฺปิ ยุตฺตเมว อตฺถนฺตรทสฺสเน ปยุตฺตตฺตาฯ อตฺตนา ปยุชฺชิตพฺพสฺส หิ วิชฺชมานตฺถเสฺสว โชตกา อุปสคฺคนิปาตา ยถา มคฺคนิทสฺสเน สาขาภงฺคา, ยถา จ อทิสฺสมานา โชตเน ปทีปา ติ เอวมีทิเสสุฯ โหติ เจตฺถ –

> ''อตฺถนฺตรทสฺสนมฺหิ , จ สโทฺท ยทิ ทิสฺสติ;
> สมุจฺจเย วิกเปฺป โส, คเหตโพฺพ วิภาวินา''ติฯ

อกตสมฺมสนสฺสาติ เหตุคพฺภปทํฯ ตถา **กตสมฺมสนสฺสา**ติ จฯ **“ทิเพฺพน จกฺขุนา เภรวมฺปิ รูปํ ปสฺสโต**ติ เอตฺถ อิทฺธิวิธญาเณน เภรวํ รูปํ นิมฺมินิตฺวา มํสจกฺขุนา ปสฺสโตติปิ วตฺตพฺพํฯ เอวมฺปิ หิ อภิญฺญาลาภิโน อปริญฺญาตวตฺถุกสฺส ภยํ สนฺตาโส อุปฺปชฺชติ อุจฺจวาลิกวาสิมหานาคเตฺถรสฺส วิยา’’ติ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๓๕) วุตฺตํฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ **ทิพฺพาย โสตธาตุยา เภรวํ สทฺทํ สุณโต**ติ เอตฺถาปิ อิทฺธิวิธญาเณน เภรวํ สทฺทํ นิมฺมินิตฺวา มํสโสเตน สุณโตปีติ วตฺตพฺพเมวฯ เอวมฺปิ หิ อภิญฺญาลาภิโน อปริญฺญาตวตฺถุกสฺส ภยํ สนฺตาโส อุปฺปชฺชติ อุจฺจวาลิกวาสิมหานาคเตฺถรสฺส วิยฯ เถโร หิ โกญฺจนาทสหิตํ สพฺพเสตํ หตฺถินาคํ มาเปตฺวา ทิสฺวา, สุตฺวา จ สญฺชาตภยสนฺตาโสติ **อฏฺฐกถาสุ** (วิภ. อฏฺฐ. ๒.๘๘๒; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘๑; วิสุทฺธิ. ๒.๗๓๓) วุโตฺตฯ อนิจฺจาทิวเสน กตสมฺมสนสฺส ทิพฺพาย…เป.… ภยํ สนฺตาโส น อุปฺปชฺชตีติ สมฺพนฺโธฯ **ภยวิโนทนเหตุ** นาม วิปสฺสนาญาเณน กตสมฺมสนตา, ตสฺส, เตน วา สมฺปาทนตฺถนฺติ อโตฺถฯ **อิเธวา**ติ จตุตฺถชฺฌานานนฺตรเมวฯ **“อปิจา”**ติ อาทินา ยถาปาฐํ ยุตฺตตรนยํ ทเสฺสติฯ วิปสฺสนาย ปวตฺตํ ปาโมชฺชปีติปสฺสทฺธิปรมฺปราคตสุขํ **วิปสฺสนาสุขํฯ ปาฏิเยกฺก**นฺติ ฌานาภิญฺญาทีหิ อสมฺมิสฺสํ วิสุํ ภูตํ **สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํฯ** เตนาห ภควา **ธมฺมปเท** –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติอาทิฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

อิธาปิ วุตฺตํ ‘‘อิทมฺปิ โข มหาราช สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํ…เป.… ปณีตตรญฺจา’’ติ, ตสฺมา ปาฬิยา สํสนฺทนโต อิมเมว นยํ ยุตฺตตรนฺติ วทนฺติฯ **อาทิโตวา**ติ อภิญฺญานมาทิมฺหิเยวฯ

มโนมยิทฺธิญาณกถาวณฺณนา

๒๓๖-๗. มโนมยนฺติ เอตฺถ ปน **มย**สโทฺท อปรปณฺณตฺติวิการปทปูรณนิพฺพตฺติอาทีสุ อเนเกสฺวเตฺถสุ อาคโตฯ อิธ ปน นิพฺพตฺติอเตฺถติ ทเสฺสตุํ **“มเนน นิพฺพตฺติต”**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘อภิญฺญามเนน นิพฺพตฺติต’’นฺติ อโตฺถติ อาจริเยนาติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๓๖, ๒๓๗) วุตฺตํฯ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๓๙๗) ปน ‘‘อธิฏฺฐานมเนน นิมฺมิตตฺตา มโนมย’’นฺติ อาคตํ, อภิญฺญามเนน, อธิฏฺฐานมเนน จาติ อุภยถาปิ นิพฺพตฺตตฺตา อุภยเมฺปตํ ยุตฺตเมว ฯ **องฺคํ** นาม หตฺถปาทาทิตํตํสมุทายํ, **ปจฺจงฺคํ** นาม กปฺปรชณฺณุอาทิ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สมุทาเย อวยวํฯ ‘‘อหีนินฺทฺริย’’นฺติ เอตฺถ ปริปุณฺณตาเยว อหีนตา, น ตุ อปฺปณีตตา, ปริปุณฺณภาโว จ จกฺขุโสตาทีนํ สณฺฐานวเสเนวฯ นิมฺมิตรูเป หิ ปสาโท นาม นตฺถีติ ทเสฺสตุํ **“สณฺฐานวเสน อวิกลินฺทฺริย”**นฺติ วุตฺตํ, อิมินาว ตสฺส ชีวิตินฺทฺริยาทีนมฺปิ อภาโว วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สณฺฐานวเสนา**ติ จ กมลทลาทิสทิสสณฺฐานมตฺตวเสน, น รูปาภิฆาตารหภูตปฺปสาทาทิอินฺทฺริยวเสนฯ ‘‘สพฺพงฺคปจฺจงฺคิํ อหีนินฺทฺริย’’นฺติ วุตฺตเมวตฺถํ สมเตฺถโนฺต **“อิทฺธิมตา”**ติอาทิมาหฯ **อวิทฺธกโณฺณ**ติ กุลจาริตฺตวเสน กณฺณาลงฺการปิฬนฺธนตฺถํ อวิชฺฌิตกโณฺณ, นิทสฺสนมตฺตเมตํฯ เตนาห **“สพฺพากาเรหี”**ติ, วณฺณสณฺฐานาวยววิเสสาทิสพฺพากาเรหีติ อโตฺถฯ **เตนา**ติ อิทฺธิมตาฯ

อยเมวโตฺถ ปาฬิยมฺปิ วิภาวิโตติ อาห **“มุญฺชมฺหา อีสิกนฺติอาทิอุปมาตฺตยมฺปิ หิ…เป.… วุตฺต”**นฺติฯ กตฺถจิ ปน **“มุญฺชมฺหา อีสิกนฺติอาทิ อุปมามตฺตํฯ ยมฺปิ หิ สทิสภาวทสฺสนตฺถเมว วุตฺต”**นฺติ ปาโฐ ทิสฺสติฯ ตตฺถ **“อุปมามตฺต”**นฺติ อิมินา อตฺถนฺตรทสฺสนํ นิวเตฺตติ, **“ยมฺปิ หี”**ติอาทินา ปน ตสฺส อุปมาภาวํ สมเตฺถติฯ นิยตานเปกฺขน จ ยํ-สเทฺทน ‘‘มุญฺชมฺหา อีสิก’’นฺติอาทิวจนเมว ปจฺจามสติฯ **สทิสภาวทสฺสนตฺถเมวา**ติ สณฺฐานโตปิ

วณฺณโตปิ อวยววิเสสโตปิ สทิสภาวทสฺสนตฺถํเยวฯ กถํ สทิสภาโวติ วุตฺตํ **“มุญฺชสทิสา เอว หี”**ติอาทิฯ **มุญฺชํ** นาม ติณวิเสโส, เยน โกจฺฉาทีนิ กโรนฺติฯ ‘‘ปวาเหยฺยา’’ติ วจนโต อ โนฺต ฐิตา เอว อีสิกา อธิเปฺปตาติ ทเสฺสติ **“อโนฺต อีสิกา โหตี”**ติ อิมินาฯ **อีสิกา**ติ จ กฬี โรฯ **วิสุทฺธิมคฺคฎีกายํ** ปน ‘‘กณฺฑ’’นฺติ (วิสุทฺธิ. ฎี. ๒.๓๙๙) วุตฺตํฯ **วฏฺฏาย โกสิยา**ติ ปริ วฏฺฏุลาย อสิโกสิยาฯ **ปตฺถฎายา**ติ ปฏฺฏิกายฯ กรณฺฑโตฺพ ภาเชตโฺพติ **กรโณฺฑ,** เปฬาฯ กรณฺฑิตโฺพ ฉิคฺฉฺฉิตโฺพติ **กรโณฺฑ,** นิโมฺมกํฯ อิธาปิ นิโมฺมกเมวาติ อาห **“กรณฺฑาติ อิ ทมฺปี”**ติอาทิฯ **วิลีวกรโณฺฑ** นาม เปฬาฯ กสฺมา อหิกญฺจุกเสฺสว นามํ, น วิลีวกรณฺฑกสฺสา ติ โจทนํ โสเธติ **“อหิกญฺจุโก หี”**ติอาทินา, เสฺวว อหินา สทิโส, ตสฺมา ตเสฺสว นามนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **วิสุทฺธิมคฺคฎีกายํ** ปน **“กรณฺฑายา**ติ เปฬาย, นิโมฺมกโตติ จ วทนฺตี’’ติ (วิ สุทฺธิ. ฎี. ๒.๓๙๙) วุตฺตํฯ ตตฺถ เปฬาคหณํ อหินา อสทิสตาย วิจาเรตพฺพํฯ

ยเชฺชวํ ‘‘เสยฺยถาปิ ปน มหาราช ปุริโส อหึ กรณฺฑา อุทฺธเรยฺยา’’ติ ปุริสสฺส กรณฺฑโต อหิอุทฺธรณูปมาย อยมโตฺถ วิรุเชฺฌยฺยฯ น หิ โส หเตฺถน ตโต อุทฺธริตุํ สกฺกาติ อนุโยเคนาห **“ตตฺถา”**ติอาทิฯ ‘‘อุทฺธเรยฺยา’’ติ หิ อนิยมวจเนปิ หเตฺถน อุทฺธรณเสฺสว ปากฏตฺตา ตํทสฺ สนมิว ชาตํฯ เตนาห **“หเตฺถน อุทฺธรมาโน วิย ทสฺสิโต”**ติฯ **“อยญฺหี”**ติอาทิ จิเตฺตน อุทฺ ธรณสฺส เหตุทสฺสนํฯ อหิโน นาม ปญฺจสุ ฐาเนสุ สชาติํ นาติวตฺตนฺติ อุปปตฺติยํ, จุติยํ, วิสฺสฏฺฐนิโทฺทกฺกมเน, สมานชาติยา เมถุนปฏิเสวเน, ชิณฺณตจาปนยเนติ วุตฺตํ **“สชาติยํ ฐิโต”**ติฯ อุรคชาติยเมว ฐิโต ปชหติ, น นาคิทฺธิยา อญฺญชาติรูโปปีติ อโตฺถฯ อิทญฺหิ มหิทฺธิ เก นาเค สนฺธาย วุตฺตํฯ **สรีรํ ขาทยมานํ วิยา**ติ อตฺตโนเยว ตจํ อตฺตโน สรีรํ ขาทยมานํ วิยฯ **ปุราณตจํ ชิคุจฺฉโนฺต**ติ ชิณฺณตาย กตฺถจิ มุตฺตํ กตฺถจิ โอลมฺพิตํ ชิณฺณตจํ ชิคุจฺฉ โนฺตฯ **จตูหี**ติ ‘‘สชาติยํ ฐิโต, นิสฺสาย, ถาเมน, ชิคุจฺฉโนฺต’’ติ ยถาวุเตฺตหิ จตูหิ การเณหิฯ **ตโต**ติ กญฺจุกโตฯ **อเญฺญนา**ติ อตฺตโต อเญฺญนฯ **จิเตฺตนา**ติ ปุริสสฺส จิเตฺตเนว, น ห เตฺถนฯ เสยฺยถาปิ นาม ปุริโส อหึ ปสฺสิตฺวา ‘‘อโห วตาหํ อิมํ อหึ กญฺจุกโต อุทฺธเรยฺย’’นฺติ อหึ กรณฺฑา จิเตฺตน อุทฺธเรยฺย, ตสฺส เอวมสฺส ‘‘อยํ อหิ, อยํ กรโณฺฑ, อโญฺญ อหิ, อโญฺญ กรโณฺฑ, กรณฺฑา เตฺวว อหิ อุพฺภโต’’ติ, เอวเมว…เป…. โส อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ อภิ นิมฺมินาติ…เป…. อหีนินฺทฺริยนฺติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

อิทฺธิวิธญาณาทิกถาวณฺณนา

๒๓๙. ภาชนาทิวิกติกิริยานิสฺสยภูตา **สุปริกมฺมกตมตฺติกาทโย วิย** วิกุพฺพนกิริยา นิสฺสยภาวโต **อิทฺธิวิธญาณํ ทฏฺฐพฺพํ**ฯ

๒๔๑. ปุเพฺพ นีวรณปฺปหานวาเร วิย กนฺตารคฺคหณํ อกตฺวา เกวลํ อทฺธานมคฺคคฺคหณํ เขมมคฺคทสฺสนตฺถํฯ กสฺมา ปน เขมมคฺคเสฺสว ทสฺสนํ, น กนฺตารมคฺคสฺส, นนุ อุปมาทสฺสนม ตฺตเมตนฺติ โจทนํ ปริหรโนฺต **“ยสฺมา”**ติอาทิมาหฯ **“อปฺปฏิภยญฺหี”**ติอาทิ ปน เขมมคฺค เสฺสว คหณการณทสฺสนํฯ วาตาตปาทินิวารณตฺถํ **สีเส สาฎกํ กตฺวาฯ** ตถา ตถา ปน ปริ ปุณฺณวจนํ อุปมาสมฺปตฺติยา อุปเมยฺยสมฺปาทนตฺถํ, อธิเปฺปตสฺส จ อุปเมยฺยตฺถสฺส สุวิญฺญา ปนตฺถํ, เหตุทาหรณเภทยฺเภทกาทิสมฺปนฺนวจเนน จ วิญฺญูชาติกานํ จิตฺตาราธนตฺถนฺติ เวทิ ตพฺพํฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ **สุขํ ววตฺถเปตี**ติ อกิจฺฉํ อกสิเรน สลฺลเกฺขติ, ปริจฺฉินฺทติ จฯ

๒๔๓. มโนฺท อุตฺตานเสยฺยกทารโกปิ ‘‘ทหโร’’ติ วุจฺจตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ ‘‘ยุวา’’ติ วุตฺ ตนฺติ มนฺตฺวา ยุวสเทฺทน วิเสสิตพฺพเมว ทหรสทฺทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ตรุโณ”**ติ วุตฺตํฯ ตถา ยุวาปิ โกจิ อนิจฺฉนโก, อนิจฺฉนโต จ อมณฺฑนชาติโกติ ตโต วิเสสนตฺถํ ‘‘มณฺฑนชาติโก’’ติ

อาทิ วุตฺตนฺติ มนฺตฺวา มณฺฑนชาติกาทิสเทฺทน วิเสสิตพฺพเมว ยุวสทฺทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“โยพฺพเนฺนน สมนฺนาคโต”**ติ วุตฺตํฯ ปาฬิยญฺหิ ยถากฺกมํ ปทตฺตยสฺส วิเสสิตพฺพวิเสสกภาเวน วจนโต ตถา สํวณฺณนา กตา, อิตรถา เอกเกนาปิ ปเทน อธิเปฺปตตฺถาธิคมิกา สปริวารา สํวณฺณนาว กาตพฺพา สิยาติฯ ‘‘มณฺฑนปกติโก’’ติ วุตฺตเมว วิวริตุํ **“ทิวสสฺสา”**ติอาทิมาหฯ **กณิก**สโทฺท โทสปริยาโย, โทโส จ นาม กาฬติลกาทีติ ทเสฺสติ **“กาฬติลกา”**ติอาทินาฯ กาฬติลปฺปมาณา พินฺทโว **กาฬติลกานิ, กาฬา** วา กมฺมาสา, เย ‘‘สาสปพีชิกา’’ติปิ วุจฺจนฺติฯ ติลปฺปมาณา พินฺทโว **ติลกานิฯ วงฺคํ** นาม วิยงฺคํ วิปริณามิตมงฺคํฯ โยพฺพนฺนปีฬกาทโย **มุขทูสิปีฬกา,** เย ‘‘ขรปีฬกา’’ ติปิ วุจฺจนฺติฯ **มุขนิมิตฺต**นฺติ มุขจฺฉายํฯ มุเข คโต โทโส **มุขโทโส** ฯ ลกฺขณวจนมตฺตเมตํ มุเข อโทสสฺสปิ ปากฏภาวสฺส อธิเปฺปตตฺตา, ยถา วา มุเข โทโส, เอวํ มุเข อโทโสปิ **มุขโทโส**ติ สรโลเปน วุโตฺต สามญฺญนิเทฺทสโตปิ อเนกตฺถสฺส วิญฺญาตพฺพตฺตา, ปิสทฺทโลเปน วา อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อวุโตฺตปิ หิ อโตฺถ สมฺปิณฺฑนวเสน วุโตฺต วิย วิญฺญายติ, มุขโทโส จ มุขอโทโส จ **มุขโทโส**ติ เอกเทสสรูเปกเสสนเยนเปตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ อตฺถสฺส ปริปุณฺณตาย ‘‘ปเรสํ โสฬสวิธํ จิตฺตํ ปากฎํ โหตี’’ติ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘วตฺตพฺพสฺสาวสิฎฺฐสฺส, คาโห นิทสฺสนาทินา;
> อปิสทฺทาทิโลเปน, เอกเสสนเยน วาฯ
>
> อสมาเน สเทฺท ติธา, จตุธา จ สมานเก;
> สามญฺญนิเทฺทสโตปิ, เวทิตโพฺพ วิภาวินา’’ติฯ

‘‘สราคํ วา จิตฺต’’นฺติอาทินา ปาฬิยํ วุตฺตํ **โสฬสวิธํ จิตฺตํฯ**

๒๔๕. **ปุเพฺพนิวาสญาณูปมาย**นฺติ ปุเพฺพนิวาสญาณสฺส, ปุเพฺพนิวาสญาเณ วา ทสฺสิตาย อุปมายฯ กสฺมา ปน ปาฬิยํ คามตฺตยเมว อุปมาเน คหิตนฺติ โจทนํ โสเธตุํ **“ตํ ทิวส”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ ทิวสํ กตกิริยา นาม ปากติกสตฺตสฺสาปิ เยภุเยฺยน ปากฎา โหติฯ ตสฺมา ตํ ทิวสํ คนฺตุํ สกฺกุเณยฺยํ คามตฺตยเมว ภควตา คหิตํ, น ตทุตฺตรีติ อธิปฺปาโย ฯ กิญฺจาปิ ปาฬิยํ ตํทิวสคฺคหณํ นตฺถิ, คามตฺตยคฺคหเณน ปน ตทเหว กตกิริยา อธิเปฺปตาติ มนฺตฺวา อฎฺฐกถายํ ตํทิวสคฺคหณํ กตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตํทิวสคตคามตฺตยคฺคหเณเนว จ มหาภินีหาเรหิ อเญฺญสมฺปิ ปุเพฺพนิวาสญาณลาภีนํ ตีสุปิ ภเวสุ กตกิริยา เยภุเยฺยน ปากฎา โหตีติ ทีปิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอตทตฺถมฺปิ หิ คามตฺตยคฺคหณนฺติฯ **ตีสุ ภเวสุ กตกิริยายา**ติ อภิสมฺปราเยสุ ปุเพฺพ ทิฎฺฐธเมฺม ปน อิทานิ, ปุเพฺพ จ กตกิจฺจสฺสฯ

๒๔๗. ปาฬิยํ **รถิกาย วีถึ สญฺจรเนฺต**ติ อญฺญาย รถิกาย อญฺญํ รถึ สญฺจรเนฺตติ อโตฺถ, เตน อปราปรํ สญฺจรณํ ทสฺสิตนฺติ อาห **“อปราปรํ สญฺจรเนฺต”**ติ, ตํตํกิจฺจวเสน อิโต จิโต จ สญฺจรเนฺตติ วุตฺตํ โหติ, อยเมวโตฺถ รถิวีถิสทฺทานเมกตฺถตฺตาฯ **สิงฺฆาฎกมฺหี**ติ วีถิจตุเกฺกฯ **ปาสาโท วิย ภิกฺขุสฺส กรชกาโย ทฎฺฐโพฺพ** ตตฺถ ปติฎฺฐิตสฺส ทฎฺฐพฺพทสฺสนสิทฺธิโตฯ มํสจกฺขุมโต หิ ทิพฺพจกฺขุสมธิคโมฯ ยถาห ‘‘มํสจกฺขุสฺส อุปฺปาโท, มโคฺค ทิพฺพสฺส จกฺขุโน’’ติ (อิติวุ. ๖๑)ฯ **จกฺขุมา ปุริโส วิย อยเมว ทิพฺพจกฺขุํ ปตฺวา ฐิโต ภิกฺขุ** ทฎฺฐพฺพสฺส ทสฺสนโตฯ เคหํ ปวิสโนฺต, ตโต นิกฺขมโนฺต วิย จ มาตุกุจฺฉึ ปฎิสนฺธิวเสน ปวิสโนฺต, ตโต จ วิชาติวเสน นิกฺขมโนฺต มาตุกุจฺฉิยา เคหสทิสตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘มาตรํ กุฎิกํ พฺรูสิ, ภริยํ พฺรูสิ กุลาวก’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑๙)ฯ อยํ อฎฺฐกถามุตฺตโก นโย – เคหํ ปวิสโนฺต วิย อตฺตภาวํ อุปปชฺชนวเสน โอกฺกมโนฺต, เคหา นิกฺขมโนฺต วิย จ อตฺตภาวโต จวนวเสน อปกฺ

กมโนฺต อตฺตภาวสฺส เคหสทิสตฺตาฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘คหการก ทิโฏฺฐสิ, ปุน เคหํ น กาหสี’’ติ (ธ. ป. ๑๕๔)ฯ

อปราปรํ สญฺจรณกสตฺตาติ ปุนปฺปุนํ สํสาเร ปริพฺภมนกสตฺตาฯ **อโพฺภกาสฏฺฐาเน**ติ อโชฺฌกาสเทสภูเตฯ **มเชฺฌ**ติ นครสฺส มชฺฌภูเต **สิงฺฆาฏเกฯ ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ภเวกเทเสฯ **นิพฺพตฺตสตฺตา**ติ อุปฺปชฺชมานกสตฺตาฯ อิมินา หิ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ภเว ชาตสํเวทฺธ สเตฺต วทติ, ‘‘อปราปรํ สญฺจรณกสตฺตา’’ติ ปน เอเตน ตถา อนิยมิตกาลิเก สาธารณสเตฺตฯ เอวญฺหิ เตสํ ยถากฺกมํ สญฺจรณกสนฺนิสินฺนกชโนปมตา อุปปนฺนา โหตีติฯ **ตีสุ ภเวสุ นิพฺพตฺตสตฺตานํ อาวิภูตกาโล**ติ เอตฺถ ปน วุตฺตปฺปการานํ สเพฺพสมฺปิ สตฺตานํ อนิยมโต คหณํ เวทิตพฺพํฯ

นนุ จายํ ทิพฺพจกฺขุกถา, อถ กสฺมา ‘‘ตีสุ ภเวสู’’ติ จตุโวการภวสฺสาปิ สงฺคโห กโตฯ น หิ โส อรูปธมฺมารมฺมโณติ อนุโยคํ ปริหรโนฺต **‘‘อิทญฺจา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **‘‘อิทนฺ**ติ ตีสุ ภเวสุ นิพฺพตฺตสตฺตานนฺติ อิทํ วจน’’นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๔๗) อยเมตฺถ อาจริยสฺส มติ, เอวํ สติ อฏฺฐกถาจริเยหิ อฏฺฐกถายเมว ยถาวุโตฺต อนุโยโค ปริหริโตติฯ อยํ ปเนตฺถ อมฺหากํ ขนฺติ – นนุ จายํ ทิพฺพจกฺขุกถา, อถ กสฺมา ‘‘ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สเตฺต ปสฺสติ จวมาเน อุปปชฺชมาเน’’ติอาทินา อวิเสสโต จตุโวการภวูปคสฺสาปิ สงฺคโห กโตฯ น หิ โส อรูปธมฺมารมฺมโณติ อนุโยคํ ปริหรโนฺต **‘‘อิทญฺจา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิทนฺ**ติ ‘‘สเตฺต ปสฺสติ จวมาเน อุปปชฺชมาเน’’ติอาทิวจนํฯ เอวญฺหิ สติ อฏฺฐกถาจริเยหิ ปาฬิยเมว ยถาวุโตฺต อนุโยโค ปริหริโตติฯ ยทเคฺคน โส ปาฬิยํ ปริหริโต, ตทเคฺคน อฏฺฐกถายมฺปิ ตสฺสา อตฺถวณฺณนาภาวโตฯ **เทสนาสุขตฺถเมวา**ติ เกวลํ เทสนาสุขตฺถํ เอว อวิเสเสน วุตฺตํ, น ปน จตุโวการภวูปคานํ ทิพฺพจกฺขุสฺส อาวิภาวสพฺภาวโตฯ ‘‘ฐเปตฺวา อรูปภว’’นฺติ วา ‘‘ทฺวีสุ ภเวสู’’ติ วา สเตฺต ปสฺสติ กามาวจรภวโต, รูปาวจรภวโต จ จวมาเนติ วา กามาวจรภเว, รูปาวจรภเว จ อุปปชฺชมาเนติ วา วุจฺจมานา หิ เทสนา ยถารหํ เภทฺยเภทกาทิวิภาวเนน สุขาสุขาวโพธา จ น โหติ, อวิเสเสน ปน เอวเมว วุจฺจมานา สุขาสุขาวโพธา จฯ เทเสตุํ, อวโพเธตุญฺจ สุกรตาปโยชนญฺหิ ‘‘เทสนาสุขตฺถ’’นฺติ วุตฺตํฯ กสฺมาติ อาห **‘‘อารุเปฺป…เป….นตฺถี’’**ติ, ทิพฺพจกฺขุโคจรภูตานํ รูปธมฺมานมภาวโตติ วุตฺตํ โหติฯ

อาสวกฺขยญาณกถาวณฺณนา

๒๔๘. อิธ วิปสฺสนาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ เวทิตพฺพํ, น โลกิยาภิญฺญาสุ วิย อภิญฺญาปาทกํฯ **วิปสฺสนาปาทก**นฺติ จ วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานภูตํ, วิปสฺสนา จ นาเมสา ติวิธา วิปสฺสกปุคฺคลเภเทน มหาโพธิสตฺตานํ วิปสฺสนา, ปเจฺจกโพธิสตฺตานํ วิปสฺสนา, สาวกานํ วิปสฺสนา จาติฯ ตตฺถ มหาโพธิสตฺตานํ, ปเจฺจกโพธิสตฺตานญฺจ วิปสฺสนา จินฺตามยญาณสมฺพนฺธิกา สยมฺภุญาณภูตา, สาวกานํ ปน สุตมยญาณสมฺพนฺธิกา ปโรปเทสสมฺภูตาฯ สา ‘‘ฐเปตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อวเสสรูปารูปชฺฌานานํ อญฺญตรโต วุฏฺฐายา’’ติอาทินา อเนกธา, อรูปมุขวเสน จตุธาตุววตฺถาเน วุตฺตานํ เตสํ เตสํ ธาตุปริคฺคหมุขานญฺจ อญฺญตรมุขวเสน อเนกธา จ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๖๖๔) นานานยโต วิภาวิตา, มหาโพธิสตฺตานํ ปน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสมุเขน ปเภทคมนโต นานานยํ สพฺพญฺญุตญฺญาณสนฺนิสฺสยสฺส อริยมคฺคญาณสฺส อธิฏฺฐานภูตํ ปุพฺพภาคญาณคพฺภํ คณฺหาเปนฺตํ ปริปากํ คจฺฉนฺตํ ปรมคมฺภีรํ สณฺหสุขุมตรํ อนญฺญสาธารณํ วิปสฺสนาญาณํ โหติ , ยํ อฏฺฐกถาสุ ‘‘มหาวชิรญาณ’’นฺติ วุจฺจติ, ยสฺส จ ปวตฺติวิภาเคน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสปฺปเภทสฺส ปาทกภาเวน สมาปชฺชิยมานา

จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยา เทวสิกํ สตฺถุ วฬญฺชนสมาปตฺติโย วุจฺจนฺติฯ สฺวายํ พุทฺธานํ วิปสฺสนาจาโร **ปรมตฺถมญฺชุสายํ วิสุทฺธิมคฺควณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๑๘๔) อุเทฺทสโต อาจริเยน ทสฺสิโต, ตโต โส อตฺถิเกหิ คเหตโพฺพฯ อิธ ปน สาวกานํ วิปสฺสนาว อธิเปฺปตาฯ

"อาสวานํ ขยญาณายา"ติ อิทํ กิริยาปโยชนภูเต ตทเตฺถ สมฺปทานวจนํ, ตสฺมา อสติปิ ปโยชนวาจเก ปโยชนวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพติ อาห **"ขยญาณนิพฺพตฺตนตฺถายา"**ติฯ เอวมีทิเสสุฯ นิพฺพานํ, อรหตฺตมโคฺค จ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน อิธ **ขโย** นาม, ตตฺถ ญาณํ **ขยญาณํ,** ตสฺส นิพฺพตฺตนสงฺขาโต อโตฺถ ปโยชนํ, ตทตฺถายาติ อโตฺถฯ เขเปติ ปาปธเมฺม สมุจฺฉินฺทตีติ **ขโย,** มโคฺคฯ โส ปน ปาปกฺขโย อาสวกฺขเยน วินา นตฺถิ, ตสฺมา ''ขเย ญาณ''นฺติ (ธ. ส. สุตฺตนฺตทุกมาติกา ๑๔๘) เอตฺถ ขยคฺคหเณน อาสวกฺขโยว วุโตฺตติ ทเสฺสติ **"อาสวานํ ขโย"**ติ อิมินาฯ **อนุปฺปาเท ญาณ**นฺติ อาสวานมนุปฺปาทภูเต อริยผเล ญาณํฯ ขียึสุ อาสวา เอตฺถาติ **ขโย,** ผลํฯ สมิตปาปตาย **สมโณ,** สมิตปาปตา จ นิปฺปริยายโต อรหตฺตผเลเนวาติ อาห **"อาสวานํ ขยา สมโณ โหตีติ เอตฺถ ผล"**นฺติฯ **ขยา**ติ จ ขีณตฺตาติ อโตฺถฯ ขียนฺติ อาสวา เอตฺถาติ **ขโย,** นิพฺพานํฯ ''อาสวกฺขยา''ติ ปน สมาสวเสน ทฺวิภาวํ กตฺวา วุตฺตตฺตา ''อาสวานํ ขโย''ติ ปทสฺส อตฺถุทฺธาเร อาสวกฺขยปทคฺคหณํฯ

"ปรวชฺชานุปสฺสิสฺสา"ติอาทิคาถา ธมฺมปเท (ธ. ป. ๒๕๓)ฯ ตตฺถ **อุชฺฌานสญฺญิโน**ติ ครหสญฺญิโนฯ **อรา**ติ ทูราฯ ''อรา สิงฺฆามิ วาริช''นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๓๔; ชา. ๑.๖.๑๑๖) วิย หิ ทูรโตฺถยํ นิปาโตฯ ''อารา''ติปิ ปาโฐฯ อราสโทฺท วิย อาราสโทฺทปิ ทูรเตฺถ เอโก นิปาโตติ เวทิตโพฺพฯ ตเทว หิ ปทํ สทฺทสเตฺถ อุทาหฏํฯ กามญฺจ **ธมฺมปทฏฺฐกถายํ** ''อรหตฺตมคฺคสงฺขาตา อารา ทูรํ คโตว โหตี''ติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๒๕๓) วุตฺตํ, ตถาปิ อาสววฑฺฒิยา สงฺขาเร วเฑฺฒโนฺต วิสงฺขารโต สุวิทูรทูโร, ตสฺมา ''อารา โส อาสวกฺขยา''ติ เอตฺถ อาสวกฺขยปทํ วิสงฺขาราธิวจนมฺปิ สมฺภวตีติ อาห **"นิพฺพาน"**นฺติฯ ขยนํ **ขโย,** อาสวานํ ขณนิโรโธฯ เสสํ ตสฺส ปริยายวจนํฯ ภโงฺค อาสวานํ ขโยติ วุโตฺตติ โยชนาฯ อิธ ปน นิพฺพานมฺปิ มโคฺคปิ อวินาภาวโตฯ น หิ นิพฺพานมนารพฺภ มเคฺคเนว อาสวานํ ขโย โหตีติฯ

ตนฺนินฺนนฺติ ตสฺมึ อาสวานํ ขยญาเณ นินฺนํฯ เสสํ ตเสฺสว เววจนํฯ ปาฬิยํ **อิทํ ทุกฺข**นฺติ ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส ปริจฺฉินฺทิตฺวา, อนวเสเสตฺวา จ ตทา ตสฺส ภิกฺขุโน ปจฺจกฺขโต คหิตภาวทสฺสนนฺติ ทเสฺสตุํ **"เอตฺตก"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ **เอตฺตกํ ทุกฺข**นฺติ ตสฺส ปริจฺฉิชฺช คหิตภาวทสฺสนํฯ **น อิโต ภิโยฺย**ติ อนวเสเสตฺวา คหิตภาวทสฺสนํฯ เตนาห **"สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจ"**นฺติอาทิฯ สรสลกฺขณปฏิเวธวเสน ปชานนเมว ยถาภูตํ ปชานนํ นามาติ ทเสฺสติ **"สรสลกฺขณปฏิเวเธนา"**ติ อิมินาฯ **รโส**ติ สภาโว รสิตโพฺพ ชานิตโพฺพติ กตฺวา, อตฺตโน รโส **สรโส,** โส เอว ลกฺขณํ, ตสฺส อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌเนนาติ อโตฺถฯ อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌนญฺจ นาม ยถา ตสฺมึ ญาเณ ปวเตฺต ปจฺฉา ทุกฺขสจฺจสฺส สรูปาทิปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ตสฺส ปวตฺติเยวฯ เตน วุตฺตํ **"ยถาภูตํ ปชานาตี"**ติฯ **"นิพฺพตฺติก"**นฺติ อิมินา ''ทุกฺขํ สมุเทติ เอตสฺมาติ **ทุกฺขสมุทโย"**ติ นิพฺพจนํ ทเสฺสติฯ **ตทุภย**นฺติ ทุกฺขํ, ทุกฺขสมุทโย จฯ **ยํ ฐานํ ปตฺวา**ติ ยํ นิพฺพานํ มคฺคสฺส อารมฺมณปจฺจยเฏฺฐน การณภูตํ อาคมฺมฯ **ฐาน**นฺติ หิ การณํ วุจฺจติ ติฏฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตตายาติ กตฺวาฯ **ตทุภยํ ปตฺวา**ติ จ ตทุภยวโต ปุคฺคลสฺส ตทุภยสฺส ปตฺติ วิย วุตฺตาฯ ปุคฺคลเสฺสว หิ อารมฺมณกรณวเสน นิพฺพานปฺปตฺติ, น ตทุภยสฺสฯ อปิจ **ปตฺวา**ติ ปาปุณนเหตุ, ปุคฺคลสฺส อารมฺมณกรณวเสน สมาปชฺชนโตติ อโตฺถฯ อสมานกตฺตุเก วิย หิ สมานกตฺตุเกปิ ตฺวาปจฺจยสฺส เหตฺวเตฺถ ปวตฺติ สทฺทสเตฺถสุ ปากฏาฯ **อปฺปวตฺตี**ติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํ ''น ปวตฺตติ ตทุภยเมเตนา''ติ กตฺวา, อปฺปวตฺติฏฺฐานํ วา

‘‘น ปวตฺตติ ตทุภยเมตฺถา’’ติ กตฺวา, อเนน จ ‘‘ทุกฺขํ นิรุชฺฌติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา **ทุกฺขนิโรโธ**’’ติ นิพฺพจนํ ทเสฺสติ, ทุกฺขสมุทยสฺส ปน คหณํ ตํนิพฺพตฺตกสฺส นิรุชฺฌนโต ตสฺสาปิ นิรุชฺฌนทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ นิพฺพานปเทเยว ต-สโทฺท นิวตฺตตีติ อยํ-สโทฺท ปุน วุโตฺตฯ สพฺพนามิกณฺหิ ปทํ วุตฺตสฺส วา ลิงฺคสฺส คาหกํ, วุจฺจมานสฺส วาฯ **ตสฺสา**ติ ทุกฺขนิโรธสฺสฯ **สมฺปาปก**นฺติ สจฺฉิกรณวเสน สมฺมเทว ปาปกํ, เอเตน จ ‘‘ทุกฺขนิโรธํ คมยติ, คจฺฉติ วา เอตายาติ **ทุกฺขนิโรธคามินี,** สาเยว ปฏิปทา **ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทา**’’ติ นิพฺพจนํ ทเสฺสติฯ

กิเลสวเสนาติ อาสวสงฺขาตกิเลสวเสนฯ ตเทว อาสวปริยาเยน ทเสฺสโนฺต ปุน อาห, ตสฺมา น เอตฺถ ปุนรุตฺติโทโสติ อธิปฺปาโยฯ ปริยายเทสนาภาโว นาม หิ อาเวณิโก พุทฺธธมฺมติ เหฏฺฐา วุโตฺตวายมโตฺถฯ นนุ จ อาสวานํ ทุกฺขสจฺจปริยาโยว อตฺถิ, น เสสสจฺจปริยาโย, อถ กสฺมา สรูปโต ทสฺสิตสจฺจานิเยว กิเลสวเสน ปริยายโต ปุน ทเสฺสโนฺต เอวมาหาติ วุตฺตนฺติ? สจฺจํ, ตํสมฺพนฺธตฺตา ปน เสสสจฺจานํ ตํสมุทยาทิปริยาโยปิ ลพฺภตีติ กตฺวา เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ทุกฺขสจฺจปริยายภูตอาสวสมฺพนฺธานิ หิ อาสวสมุทยาทีนีติ, สจฺจานิ ทเสฺสโนฺตติปิ โยเชตพฺพํฯ ‘‘อาสวานํ ขยญาณายา’’ติ อารทฺธตฺตา เจตฺถ อาสวานเมว คหณํ, น เสสกิเลสานํ ตถา อนารทฺธตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ‘‘กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๔๘; ม. นิ. ๑.๔๓๓; ๓.๑๙) อาสววิมุตฺตสีเสเนว สพฺพกิเลสวิมุตฺติ วุตฺตาฯ ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติอาทินา มิสฺสกมโคฺคว อิธ กถิโต โลกิยวิปสฺสนาย โลกุตฺตรมคฺคสฺส มิสฺสกตฺตาติ วุตฺตํ **‘‘สห วิปสฺสนาย โกฏิปฺปตฺตํ มคฺคํ กเถสี’’**ติฯ ‘‘ชานโต ปสฺสโต’’ติ อิมินา ตโยปิ ปริญฺญาสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยา วุตฺตา จตุสจฺจปชานนาย เอว จตุกิจฺจสิทฺธิโต, ปหานาภิสมโย ปน ปาริเสสโต ‘‘วิมุจฺจตี’’ติ อิมินา วุโตฺตติ อาห **‘‘มคฺคกฺขณํ ทเสฺสตี’’**ติฯ จตฺตาริ หิ กิจฺจานิ จตุสจฺจปชานนาย เอว สิทฺธานิฯ ยถาห ‘‘ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺญาตนฺติ เม ภิกฺขเว ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ จกฺขุํ อุทปาที’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๕; ปฏิ. ม. ๒.๒๙)ฯ อยํ **อฏฺฐกถา**มุตฺตโก นโย – **ชานโต ปสฺสโต**ติ จ เหตุนิเทฺทโส, ‘‘ชานนเหตุ ปสฺสนเหตุ กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจตี’’ติอาทินา โยชนาฯ กามํ เณฺจตฺถ ชานนปสฺสนกิริยานํ, วิมุจฺจนกิริยาย จ สมานกาลตา, ตถาปิ ธมฺมานํ สมานกาลิกานมฺปิ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตา สหชาตาทิโกฏิยา ลพฺภตีติ, เหตุคพฺภวิเสสนตาทสฺสนเมตนฺติปิ วทนฺติฯ

ภวาสวคฺคหเณน เจตฺถ ภวราคสฺส วิย ภวทิฏฺฐิยาปิ สมวโรโธติ ทิฏฺฐาสวสฺสาปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ, อธุนา ปน ‘‘ทิฏฺฐาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจตี’’ติ กตฺถจิ ปาโฐ ทิสฺสติ, โส น โปราโณ, ปจฺฉา ปมาทลิขิโตติ เวทิตโพฺพฯ **ภยเภรวสุตฺตสํวณฺณนา**ทีสุ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๔) อเนกาสุปิ ตเถว สํวณฺณิตตฺตาฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ ปาฬิยํ สจฺจปฏิเวโธ อนิยมิตปุคฺคลสฺส อนิยมิตกาลวเสน วุโตฺต, ตถาปิ อภิสมยกาเล ตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนตํ อุปาทาย ‘‘เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต’’ติ วตฺตมานกาลนิเทฺทโส กโต, โส จ กามํ กสฺสจิ มคฺคกฺขณโต ปรํ ยาวชฺชตนา อตีตกาลิโก เอว, สพฺพปฐมํ ปนสฺส อตีตกาลิกตฺตํ ผลกฺขเณน เวทิตพฺพนฺติ อาห **‘‘วิมุตฺตสฺมินฺติ อิมินา ผลกฺขณ’’**นฺติฯ **ปจฺจเวกฺขณญาณ**นฺติ ผลปจฺจเวกฺขณญาณํ ตถา เจว วุตฺตตฺตาฯ ตคฺคหเณน ปน ตทวินาภาวโต เสสานิ นิรวเสสานิ คเหตพฺพานิ, เอกเทสานิ วา อปริปุณฺณายปิ ปจฺจเวกฺขณาย สมฺภวโตฯ **‘‘ขีณา ชาตี’’**ติอาทีหิ ปเทหิ ‘‘นาปรํ อิตฺถตฺตายา’’ติ ปทปริโยสาเนหิฯ **ตสฺสา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺสฯ **ภูมิ**นฺติ ปวตฺติฏฺฐานํฯ นนุ จ ‘‘วิมุตฺตสฺมิํ วิมุตฺต’’นฺติ วุตฺตํ ผลเมว ตสฺส อารมฺมณสงฺขาตา ภูมิ, อถ กถํ ‘‘ขีณา ชาตี’’ติอาทีหิ ตสฺส ภูมิทสฺสนนฺติ โจทนํ โสเธตุํ **‘‘เตน หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขเณน วิชฺชมานสฺสาปิ กมฺมสฺส อายติํ อปฺปฏิสนฺธิกภาวโต ‘‘ขีณา ชาตี’’ติ ปชานาติ, ยสฺมา จ มคฺคปจฺจเวกฺขณา

ทีหิ ‘‘วุสิตํ พฺรหฺมจริย’’นฺติอาทีนิ ปชานาติ, ตสฺมา ‘‘ขีณา ชาตี’’ติอาทีหิ ตสฺส ภูมิทสฺสนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘เตน ญาเณนา’’ติ หิ ยถารุตโต, อวินาภาวโต จ คหิเตน ปญฺจวิเธน ปจฺจเวกฺขณญาเณนาติ อโตฺถฯ

‘‘ขีณา ชาตี’’ติ เอตฺถ โสตุชนานํ สุวิญฺญาปนตฺถํ ปรมฺมุขา วิย โจทนํ สมุฏฺฐาเปติ **‘‘กตมา ปนา’’**ติอาทินาฯ เยน ปนาธิปฺปาเยน โจทนา กตา, ตทธิปฺปายํ ปกาเสตฺวา ปริหารํ วตฺตุกาโม **‘‘น ตาวสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ‘‘น ตาว…เป.… วิชฺชมานตฺตา’’ติ วกฺขมานเมว หิ อตฺถํ มนสิ กตฺวา อยํ โจทนา สมุฏฺฐาปิตา, ตตฺถ **น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา**ติ อสฺส ภิกฺขุโน อตีตา ชาติ, น ตาว มคฺคภาวนาย ขีณาฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘ปุพฺเพว ขีณตฺตา’’**ติ, มคฺคภาวนาย ปุริมตรเมว นิรุชฺฌนวเสน ขีณตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ น อนาคตา อสฺส ชาติ ขีณา มคฺคภาวนายาติ โยชนาฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘อนาคเต วายามาภาวโต’’**ติ, อิทญฺจ อนาคตภาวสามญฺญเมว คเหตฺวา เลเสน โจทนาธิปฺปายวิภาวนตฺถํ วทติ, น อนาคตวิเสสํ อนาคเต มคฺคภาวนาย เขปนปโยคาภาวโตติ อโตฺถฯ วิชฺชมาเนเยว หิ ปโยโค สมฺภวติ, น อวิชฺชมาเนติ วุตฺตํ โหติฯ อนาคตวิเสโส ปเนตฺถ อธิเปฺปโต, ตสฺส จ เขปเน วายาโมปิ ลพฺภเตวฯ เตนาห **‘‘ยา ปน มคฺคสฺสา’’**ติอาทิฯ **อนาคตวิเสโส**ติ จ อภาวิเต มเคฺค อุปฺปชฺชนารโห อนนฺตรชาติเภโท วุจฺจติฯ น ปจฺจุปฺปนฺนา อสฺส ชาติ ขีณา มคฺคภาวนายาติ โยชนาฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘วิชฺชมานตฺตา’’**ติ, เอกภวปริยาปนฺนตาย วิชฺชมานตฺตาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปฐมาภินิพฺพตฺติลกฺขณา หิ ชาติฯ ‘‘ยา ปนา’’ติอาทินา ปน มคฺคภาวนาย กิเลสเหตุวินาสนมุเขน อนาคตชาติยา เอว ขีณภาโว ปกาสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอกจตุปญฺจโวการภเวสู**ติ ภวตฺตยคฺคหณํ วุตฺตนเยน อนวเสสโต ชาติยา ขีณภาวทสฺสนตฺถํ, ปุพฺพปททฺวเยเปตฺถ อุตฺตรปทโลโปฯ **เอกจตุปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **‘‘ตํ โส’’**ติอาทิ ‘‘กถญฺจ นํ ปชานาตี’’ติ โจทนาย โสธนาวจนํฯ ตตฺถ **ตนฺ**ติ ยถาวุตฺตํ ชาติํฯ **โส**ติ ขีณาสโว ภิกฺขุฯ **ปจฺจเวกฺขิตฺวา**ติ ปชานนาย ปุพฺพภาเค ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณทสฺสนํฯ เอวญฺจ กตฺวา ปจฺจเวกฺขณปรมฺปราย ตถา ปชานนา สิทฺธาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปจฺจเวกฺขณนฺตรวิภาวนตฺถเมว หิ **‘‘ชานโนฺต ปชานาตี’’**ติ วตฺตมานวจนทฺวยํ วุตฺตํ, ชานโนฺต หุตฺวา, ชานนเหตุ วา ปชานาติ นามาติ อโตฺถฯ

พฺรหฺมจริยวาโส นาม อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสโต มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส นิพฺพตฺตนเมวาติ อาห **‘‘ปริวุตฺถ’’**นฺติ, สมนฺตโต นิรวเสเสน วสิตํ ปริจิณฺณนฺติ อโตฺถฯ กสฺมา ปนิทํ โส อตีตกาลวเสน ปชานาตีติ อนุโยเคนาห **‘‘ปุถุชฺชนกลฺยาณเกน หิ สทฺธิ’’**นฺติอาทิฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณโกปิ หิ เหฏฺฐา วุตฺตลกฺขโณ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน นาม **ทกฺขิณวิภงฺคสุตฺตา**ทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) ตถา เอว วุตฺตตฺตาฯ **วสนฺติ นามา**ติ วสนฺตา เอว นาม โหนฺติ, น วุตฺถวาสาฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺถวาสตฺตาฯ นนุ จ ‘‘โส ‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติอาทินา ปาฬิยํ สมฺมาทิฏฺฐิเยว วุตฺตา, น สมฺมาสงฺกปฺปาทโย, อถ กสฺมา **‘‘จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาวเสน โสฬสวิธํ กิจฺจํ นิฏฺฐาปิต’’**นฺติ อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส สาธารณโต วุตฺตนฺติ? สมฺมาสงฺกปฺปาทีนมฺปิ จตุกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺติโตฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา หิ จตูสุ สเจฺจสุ ปริญฺญาทิกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺตมานาย สมฺมาสงฺกปฺปาทีนมฺปิ เสสานํ ทุกฺขสเจฺจ ปริญฺญาภิสมยานุคุณาว ปวตฺติ, อิตรสเจฺจสุ จ เนสํ ปหานาภิสมยาทิวเสน ปวตฺติ ปากฏา เอวาติฯ ทุกฺขนิโรธมเคฺคสุ ยถากฺกมํ ปริญฺญาสจฺฉิกิริยาภาวนาปิ ยาวเทว สมุทยปหานตฺถาติ กตฺวา ตทเตฺถเยว ตาสํ ปกฺขิปเนน ‘‘กตํ กรณีย’’นฺติ ปทสฺส อธิปฺปายํ วิภาเวตุํ **‘‘เตนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **‘‘ทุกฺขมูลํ สมุจฺฉินฺน’’**นฺติ อิมินาปิ ตเทว ปการนฺตเรน วิภาเวติฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ''กตํ กรณีย''นฺติ อตีตนิเทฺทโส กโตติ อาห **''ปุถุชฺชนกลฺยาณกาทโย''**ติอาทิฯ อิเม ปการา **อิตฺถํ,** ตพฺภาโว **อิตฺถตฺต**นฺติ ทเสฺสติ **''อิตฺถภาวายา''**ติ อิมินา, **อาย**-สโทฺท จ สมฺปทานเตฺถ, ตทตฺถายาติ อโตฺถฯ เต ปน ปการา อริยมคฺคพฺยาปารภูตา ปริญฺญาทโย อิธาธิเปฺปตาติ วุตฺตํ **''เอวํ โสฬสกิจฺจภาวายา''**ติฯ เต หิ มคฺคํ ปจฺจเวกฺขโต มคฺคานุภาเวน ปากฏา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ มเคฺค ปจฺจเวกฺขิเต ตํกิจฺจปจฺจเวกฺขณายปิ สุเขน สิทฺธิโตฯ เอวํ สาธารณโต จตูสุ มเคฺคสุ ปเจฺจกํ จตุกิจฺจวเสน โสฬสกิจฺจภาวํ ปกาเสตฺวา เตสฺวปิ กิเจฺจสุ ปหานเมว ปธานํ ตทตฺถตฺตา อิตเรสํ ปริญฺญาทีนนฺติ ตเทว วิเสสโต ปกาเสตุํ **''กิเลสกฺขยภาวาย วา''**ติ อาหฯ

อปิจ ปุริมนเยน ปจฺจเวกฺขณปรมฺปราย ปจฺจเวกฺขณวิธึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปธานตฺตา ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณวิธิเมว ทเสฺสตุํ เอวํ วุตฺตนฺติปิ ทฏฺฐพฺพํฯ ทุติยวิกเปฺป อยํ ปกาโร **อิตฺถํ,** ตพฺภาโว **อิตฺถตฺตํ, อาย**สโทฺท เจตฺถ สมฺปทานวจนสฺส การิยภูโต นิสฺสกฺกเตฺถติ ทเสฺสติ **''อิตฺถภาวโต''**ติ อิมินาฯ ''อิมสฺมา เอวํ ปการา''ติ ปน วทโนฺต ปกาโร นาม ปการวนฺตโต อตฺถโต เภโท นตฺถิฯ ยทิ หิ โส เภโท อสฺส, ตเสฺสว โส ปกาโร น สิยา, ตสฺมา อิตฺถํ-สโทฺท ปการวนฺตวาจโก, อตฺถโต ปน อเภเทปิ สติ อวยวาวยวิตาทินา เภทปริกปฺปนาวเสน สิยา กิญฺจิ เภทมตฺถํ, ตสฺมา อิตฺถตฺตสโทฺท ปการวาจโกติ ทเสฺสติฯ อยมิธ **ฏีกายํ,** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๔๘) **มชฺฌิมาคมฏีกาวินยฏีกา**ทีสุ (สารตฺถ. ฏี. ๑.๑๔) จ อาคตนโยฯ

สทฺทวิทู ปน ปวตฺตินิมิตฺตานุสาเรน เอวมิจฺฉนฺติ – อยํ ปกาโร อสฺสาติ **อิตฺถํ,** ปการวโนฺตฯ วิจิตฺรา หิ ตทฺธิตวุตฺติฯ ตสฺส ภาโว **อิตฺถตฺตํ,** ปกาโร, อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''อิตฺถภาวโต อิมสฺมา เอวํ ปการา''**ติ อาหาติฯ ปฐมวิกเปฺปปิ ยถารหํ เอส นโยฯ **อิทานิ วตฺตมานขนฺธสนฺตานา**ติ สรูปกถนํฯ **อปร**นฺติ อนาคตํฯ **''อิเม ปน ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺตี''**ติ อิทานิ ปาโฐ, ''อิเม ปน จริมกตฺตภาวสงฺขาตา ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺตี''ติ ปน **มชฺฌิมาคมวินยฏีกา**ทีสุ, (สารตฺถ. ฏี. ๑.๑๔) อิธ จ **ฏีกายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๔๘) อุลฺลิงฺคิตปาโฐฯ ตตฺถ **จริมกตฺตภาวสงฺขาตา**ติ เอกสนฺตติปริยาปนฺนภาเวน ปจฺฉิมกตฺตภาวกถิตาฯ **ปริญฺญาตา**ติ มเคฺคน ปริจฺฉิชฺช ญาตาฯ **ติฏฺฐนฺตี**ติ อปฺปติฏฺฐา อโนกาสา ติฏฺฐนฺติฯ เอเตน หิ เตสํ ขนฺธานํ อปริญฺญามูลาภาเวน อปติฏฺฐาภาวํ ทเสฺสติฯ อปริญฺญามูลิกา หิ ปติฏฺฐา, ตทภาวโต ปน อปฺปติฏฺฐาภาโวฯ ยถาห ''กพฬีกาเร เจ ภิกฺขเว อาหาเร อตฺถิ ราโค, อตฺถิ นนฺที, อตฺถิ ตณฺหา, ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรุฬฺห''นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๖๔; กถา. ๒๙๖; มหานิ. ๗)ฯ ตทุปมํ วิภาเวติ **''ฉินฺนมูลกา รุกฺขา วิยา''**ติ อิมินา, ยถา ฉินฺนมูลกา รุกฺขา มูลาภาวโต อปฺปติฏฺฐา อโนกาสา ติฏฺฐนฺติ, เอวเมเตปิ อปริญฺญามูลาภาวโตติฯ อยเมตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนาฯ **จริมกจิตฺตนิโรเธนา**ติ ปรินิพฺพานจิตฺตนิโรเธนฯ **อนุปาทาโน**ติ อนินฺธโนฯ **อปณฺณตฺติกภาว**นฺติ เยสุ ขเนฺธสุ วิชฺชมาเนสุ ตถา ตถา ปริกปฺปนาสิทฺธา ปญฺญตฺติ, ตทภาวโต ตสฺสาปิ ธรมานกปญฺญตฺติยา อภาเวน อปญฺญตฺติกภาวํ คมิสฺสนฺติฯ ปณฺณตฺติ ปญฺญตฺตีติ หิ อตฺถโต เอกํ ยถา ''ปญฺญาส ปณฺณาสา''ติฯ ปญฺญาส ปณฺณาเทโสติ หิ อกฺขรจินฺตกา วทนฺติฯ

๒๔๙. เยภุเยฺยน สํขิปติ สงฺกุจิโต ภวตีติ **สเงฺขโป,** ปพฺพตมตฺถกํฯ ตญฺหิ ปพฺพตปาทโต อนุกฺกเมน พหุลํ สํขิตฺตํ สงฺกุจิตํ โหติฯ เตนาห **''ปพฺพตมตฺถเก''**ติ, ปพฺพตสิขเรติ อโตฺถฯ อยํ **อฏฺฐกถา**มุตฺตโก นโย – สงฺขิปียติ ปพฺพตภาเวน คณียตีติ สเงฺขโป, ปพฺพตปริยาปโนฺน ปเทโส, ตสฺมึ ปพฺพตปริยาปเนฺน ปเทเสติ อโตฺถติฯ **อนาวิโล**ติ อกาลุสิโย, สา จสฺส อนาวิลตา กทฺทมาภาเวน โหตีติ อาห **''นิกฺกทฺทโม''**ติฯ สปติ อปทาปิ สมานา คจฺฉตีติ

สิปฺปิ, ขุทฺทกา สิปฺปิ **สิปฺปิโย** กา-การสฺส ย-การํ กตฺวา, โย ''มุตฺติโก''ติปิ วุจฺจติฯ สวติ ปสว ตีติ **สมฺพุโก,** ยํ ''ชลสุตฺติ, สงฺขลิกา''ติ จ โวหรนฺติฯ สมาหาเร เยภุยฺยโต นปุํสกปโยโคติ วุตฺตํ **''สิปฺปิยสมฺพุก''**นฺติฯ เอวมีทิเสสุฯ **สกฺขรา**ติ มุฏฺฐิปฺปมาณา ปาสาณาฯ **กถลานี**ติ ก ปาลขณฺฑานิฯ สมูหวาจกสฺส ฆฏาสทฺทสฺส อิตฺถิ ลิงฺคสฺสาปิ ทิสฺสนโต ''คุมฺพ''นฺติ ปทสฺสตฺถํ ทเสฺสติ **''ฆฏา''**ติ อิมินาฯ

กามญฺจ ''สิปฺปิยสมฺพุกมฺปิ สกฺขรกถลมฺปิ มจฺฉคุมฺพมฺปิ ติฏฺฐนฺตมฺปิ จรนฺตมฺปี''ติ เอตฺถ สกฺขรกถลํ ติฏฺฐติเยว, สิปฺปิยสมฺพุกมจฺฉคุมฺพานิ จรนฺติปิ ติฏฺฐนฺติปิ, ตถาปิ สหจรณนเยน สพฺพาเนว จรนฺติ วิย เอวํ วุตฺตนฺติ อตฺถํ ทเสฺสนฺโต **''ติฏฺฐนฺตมฺปิ จรนฺตมฺปีติ เอตฺถา''**ติอา ทิมาหฯ ตตฺถ หิ **''สกฺขรกถลํ ติฏฺฐติเยวา''**ติอาทินา ยถาสมฺภวมตฺถํ ทเสฺสติ, **''ยถา ปนา''**ติอาทินา ปน สหจรณนยํฯ **ปน**-สโทฺท อรุจิสํสูจเน, ตถาปีติ อโตฺถฯ **อนฺตรนฺตรา**ติ พหูนํ คาวีนมนฺตรนฺตรา ฐิตาสุ คาวีสุ วิชฺชมานาสุปิฯ **คาโว**ติ คาวิโยฯ **อิตราปี**ติ ฐิตาปิ นิสินฺ นาปิฯ **จรนฺตีติ วุจฺจนฺติ** สหจรณนเยนฯ **ติฏฺฐนฺตเมวา**ติอาทีสุ อยมธิปฺปาโย – สิปฺปิยสมฺพุ กมจฺฉคุมฺพานํ จรณกิริยายปิ โยคโต ฐานกิริยาย อเนกนฺตตฺตา เอกนฺตโต ติฏฺฐนฺตเมว น ก ทาจิปิ จรนฺตํ สกฺขรกถลํ อุปาทาย สิปฺปิยสมฺพุกมฺปิ มจฺฉคุมฺพมฺปิ ติฏฺฐนฺตนฺติ วุตฺตํ, น ตุ เตสํ ฐานกิริยมุปาทายฯ เตสํ ปน จรณกิริยมุปาทาย ''จรนฺตมฺปี''ติ ปิ-สทฺทโลโป เหตฺถ ทฏฺฐ โพฺพฯ **อิตรมฺปิ ทฺวย**นฺติ สิปฺปิยสมฺพุกมจฺฉคุมฺพํ ปทฺวเสน เอวํ วุตฺตํฯ **อิตรญฺจ ทฺวย**นฺติ สิปฺ ปิยสมฺพุกมจฺฉคุมฺพเมวฯ **จรนฺตนฺติ วุตฺต**นฺติ เอตฺถาปิ เตสํ ฐานกิริยมุปาทาย ''ติฏฺฐนฺตมฺ ปี''ติ ปิ-สทฺทโลโป, เอวเมตฺถ อฏฺฐกถาจริเยหิ สหจรณนโย ทสฺสิโต, อาจริยธมฺมปาล เตฺถเรน ปน ยถาลาภนโยปิฯ ตถา หิ วุตฺตํ ''กึ วา อิมาย สหจริยาย, ยถาลาภคฺคหณํ ปเนตฺถ ทฏฺฐพฺพํฯ สกฺขรกถลสฺส หิ วเสน ติฏฺฐนฺตนฺติ, สิปฺปิสมฺพุกสฺส มจฺฉคุมฺพสฺส จ วเสน ติฏฺฐนฺ ตมฺปิ จรนฺตมฺปีติ เอวํ โยชนา กาตพฺพา''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๔๙)ฯ อลพฺภมานสฺสาปิ อตฺถสฺส สหโยคีวเสน เทสนามตฺตํ ปติ สหจรณนโย, สาธารณโต เทสิตสฺสาปิ อตฺถสฺส สมฺภววเสน วิ เวจนํ ปติ ยถาลาภนโยติ อุภยถาปิ ยุชฺชติฯ

เอวเมฺปตฺถ วทนฺติ – **อฏฺฐกถายํ** ''สกฺขรกถลํ ติฏฺฐติเยว, อิตรานิ จรนฺติปิ ติฏฺฐนฺติปี''ติ อิมินา ยถาลาภนโย ทสฺสิโต ยถาสมฺภวํ อตฺถสฺส วิเวจิตตฺตา, ''ยถา ปนา''ติอาทินา ปน สห จรณนโย อลพฺภมานสฺสาปิ อตฺถสฺส สหโยคีวเสน เทสนามตฺตสฺส วิภาวิตตฺตาติ , ตเทตมฺปิ อนุปวชฺชเมว อตฺถสฺส ยุตฺตตฺตา, **อฏฺฐกถาย**ญฺจ ตถา ทสฺสนสฺสาปิ สมฺภวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **''ตตฺถา''**ติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํฯ **ตีเร**ติ อุทกรหทสฺส ตีเรฯ **อุทกรหโท** จ นาม กตฺถจิ สมุ โทฺทปิ วุจฺจติ ''รหโทปิ ตตฺถ คมฺภีโร, สมุโทฺท สริโตทโก''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๒๗๘)ฯ กตฺถจิ ชลาสโยปิ ''รหโทปิ ตตฺถ ธรณี นาม, ยโต เมฆา ปวสฺสนฺติ, วสฺสา ยโต ปตายนฺตี''ติอาทีสุ, (ที. นิ. ๓.๒๘๑) อิธาปิ ชลาสโยเยวฯ โส หิ อุทกวเสน รโห จกฺขุรหาทิกํ ททาตีติ **อุทกรห โท** โอ-การสฺส อ-การํ กตฺวาฯ สทฺทวิทู ปน ''อุทกํ หรตีติ **อุทกรหโท** นิรุตฺตินเยนา''ติ วทนฺ ติฯ

''เอตฺตาวตา''ติอาทินา จตุตฺถชฺฌานานฺตรํ ทสฺสิตวิปสฺสนาญาณโต ปฏฺฐาย ยถา วุตฺตตฺถสฺส สมฺปิณฺฑนํฯ ตตฺถ **เอตฺตาวตา**ติ ''ปุน จปรํ มหาราช ภิกฺขุ เอวํ สมาหิเต จิเตฺต… เป…. ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรตี''ติอาทินา เอตฺตเกน, เอตปริมาณวเนฺตน วา วจนกฺก เมนฯ **วิปสฺสนาญาณ**นฺติ ญาณทสฺสนนาเมน ทสฺสิตํ วิปสฺสนาญาณํ, ตสฺส จ วิสุํ คณ นทสฺสเนน เหฏฺฐา จตุตฺถชฺฌานานนฺตรํ วตฺตพฺพตาการเณสุ ตีสุ นเยสุ ตติยนยเสฺสว ยุตฺตตร ภาโวปิ ทีปิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ มโนมยญาณสฺส อิทฺธิวิธสมวโรธิตภาเว **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ.

๒.๓๗๙ อาทโย) วุเตฺตปิ อิธ ปาฬิยํ วิสุํ เทสิตตฺตา วิสุํ เอว คหณํ, ตถา เทสนา จ ปาฏิเยกฺก สนฺทิฏฺฐิกสามญฺญผลตฺถาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อนาคตํสญาณยถากมฺมูปคญาณทฺวยสฺส ปาฬิยํ อนาคตตฺตา **"ทิพฺพจกฺขุวเสน นิปฺผนฺน"**นฺติ วุตฺตํ, ตพฺพเสน นิปฺผนฺนตฺตา ตคฺคหเณเนว คหิตํ ตํ ญาณทฺวยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ทิพฺพจกฺขุสฺส หิ อนาคตํสญาณํ, ยถากมฺมูปคญาณญฺจาติ เทฺวปิ ญาณานิ ปริภณฺฑาานิ โหนฺตีติฯ **ทิพฺพจกฺขุญาณ**นฺติ จุตูปปาตญาณนาเมน ทสฺสิตํ ทิพฺพจกฺขุญาณํฯ

สเพฺพสํ ปน ทสนฺนํ ญาณานํ อารมฺมณวิภาคสฺส **วิสุทฺธิมเคฺค** อนาคตตฺตา ตตฺถานาคต ญาณานํ อารมฺมณวิภาคํ ทเสฺสตุํ **"เตส"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เตส**นฺติ ทสนฺนํ ญาณานํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ อารมฺมณวิภาเค, เตสุ วา ทสสุ ญาเณสุฯ ภูมิเภทโต ปริตฺตมหคฺคตํ, กาลเภทโต อตีตา นาคตปจฺจุปฺปนฺนํ, สนฺตานเภทโต อชฺฌตฺตพหิทฺธา จาติ **วิปสฺสนาญาณํ สตฺตวิธาร มฺมณํฯ** ปริตฺตารมฺมณาทิติกตฺตเยเนว หิ ตสฺส อารมฺมณวิภาโค, น มคฺคารมฺมณติเกนฯ **นิมฺ มิตรูปายตนมตฺตเมวา**ติ อตฺตนา นิมฺมิตํ รูปารมฺมณเมว, อตฺตนา วา นิมฺมิเต มโนมเย กาเย วิชฺชมานํ รูปายตนเมวาติปิ ยุชฺชติฯ อิทญฺหิ ตสฺส ญาณสฺส อภินิมฺมิยมาเน มโนมเย กาเย รู ปายตนเมวารพฺภ ปวตฺตนโต วุตฺตํ, น ปน ตตฺถ คนฺธายตนาทีนมภาวโต ฯ น หิ รูปกลาโป คนฺธายตนาทิวิรหิโต อตฺถีติ สพฺพถา ปรินิปฺผนฺนเมว นิมฺมิตรูปํฯ เตนาห **"ปริตฺตปจฺจุปฺปนฺ นพหิทฺธารมฺมณ"**นฺติ, ยถากฺกมํ ภูมิกาลสนฺตานเภทโต ติพฺพิธารมฺมณนฺติ อโตฺถฯ นิพฺพา นวเสน เอกธมฺมารมฺมณมฺปิ สมานํ อาสวกฺขยญาณํ ปริตฺตารมฺมณาทิติกวเสน ติวิธารมฺมณํ ทเสฺสตุํ **"อปฺปมาณพหิทฺธานวตฺตพฺพารมฺมณ"**นฺติ วุตฺตํฯ ตญฺหิ ปริตฺตติกวเสน อปฺ ปมาณารมฺมณํ, อชฺฌตฺติกวเสน พหิทฺธารมฺมณํ, อตีตติกวเสน นวตฺตพฺพารมฺมณญฺจ โหติฯ

อุตฺตริตรสโทฺท, ปณีตตรสโทฺท จ ปริยาโยติ ทเสฺสติ **"เสฏฺฐตร"**นฺติ อิมินาฯ รตนกูฏํ วิย กูฏาคารสฺส อรหตฺตํ กูฏํ อุตฺตมงฺคภูตํ ภควโต เทสนาย อรหตฺตปริโยสานตฺตาติ อาห **"อรหตฺตนิกูเฏนา"**ติฯ **เทสนํ นิฏฺฐาเปสี**ติ ติตฺถกรมตหรวิภาวินึ นานาวิธกุหนลปนาทิมิ จฺฉาชีววิทฺธํสินึ ติวิธสีลาลงฺกตปรมสเลฺลขปฏิปตฺติปริทีปินึ ฌานาภิญฺญาทิอุตฺตริมนุสฺสธมฺม วิภูสินึ จุทฺทสวิธมหาสามญฺญผลปฏิมณฺฑิตํ อนญฺญสาธารณํ สามญฺญผลเทสนํ รตนาคารํ วิย รตนกูเฏน อรหตฺตกูเฏน นิฏฺฐาเปสิ ''วิมุตฺตสฺมิ''นฺติ อิมินา, อรหตฺตผลสฺส เทสิตตฺตาติ อ โตฺถฯ

อชาตสตฺตุอุปาสกตฺตปฏิเวทนากถาวณฺณนา

๒๕๐. เอตฺตาวตา ภควตา เทสิตสฺส สามญฺญผลสุตฺตสฺส อตฺถวณฺณนํ กตฺวา อิทานิ ธมฺมสงฺคาหเกหิ สงฺคีตสฺส ''เอวํ วุเตฺต''ติอาทิปาฐสฺสปิ อตฺถวณฺณนํ กโรโนฺต ปฐมํ สมฺพนฺธํ ทเสฺสตุํ **"ราชา"**ติอาทิมาหฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ สามญฺญผเล, สุตฺตปเทเส วาฯ กรณํ **กาโร,** สาธุ อิติ กาโร ตถา, ''สาธุ ภควา, สาธุ สุคตา''ติอาทินา ตํ ปวเตฺตโนฺตฯ **อาทิม ชฺฌปริโยสาน**นฺติ เทสนาย อาทิญฺจ มชฺฌญฺจ ปริโยสานญฺจฯ **สกฺกจฺจํ** สาทรํ คารวํ **สุตฺวา,** ''จินฺเตตฺวา''ติ เอตฺถ อิทํ ปุพฺพกาลกิริยาวจนํฯ อิเม ปเญฺห ปุถู สมณพฺราหฺมเณ ปุจฺฉโนฺต อหํ จิรํ วต อมฺหิ, เอวํ ปุจฺฉโนฺตปิ อหํ ถุเส โกเฏโนฺต วิย กญฺจิ สารํ นาลตฺถนฺติ โยชนาฯ ตถา โย…เป…. วิสฺสเชฺชสิ, ตสฺส ภควโต คุณสมฺปทา อโห วตฯ ทสพลสฺส คุณานุภาวํ อชา นโนฺต อหํ วญฺจิโต สุจิรํ วต อมฺหีติฯ **วญฺจิโต**ติ จ อญฺญาเณน วญฺจิโต อาวฏฺฏิโต, โมเหน ปฏิจฺฉาทิโต อมฺหีติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **"ทสพลสฺส คุณานุภาวํ อชานโนฺต"**ติฯ สามญฺญ โชตนา หิ วิเสเส อวติฏฺฐติฯ จินฺเตตฺวา อาวิกโรโนฺตติ สมฺพโนฺธฯ อุลฺลงฺฆนสมตฺถายปิ อุ

เพฺพคปีติยา อนุลฺลงฺฆนมฺปิ สิยาติ อาห **“ปญฺจวิธาย ปีติยา ผุฏสรีโร”**ติฯ **ผุฏสรีโร**ติ จ ผุสิตสรีโรติ อโตฺถ, น พฺยาปิตสรีโรติ สพฺพาย ปีติยา อพฺยาปิตตฺตาฯ **ตนฺ**ติ อตฺตโน ปสาทสฺส อาวิกรณํ, อุปาสกตฺตปเวทนญฺจฯ **อารทฺธํ** ธมฺมสงฺคาหเกหิฯ

อภิกฺกนฺตาติ อติกฺกนฺตา วิคตา, วิคตภาโว จ ขเย เอวาติ อาห **“ขเย ทิสฺสตี”**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“นิกฺขนฺโต ปฐโม ยาโม”**ติฯ **อภิกฺกนฺตตโร**ติ อติวิย กนฺตตโร มโนรโม, ตาทิโส จ สุนฺทโร ภทฺทโก นามาติ วุตฺตํ **“สุนฺทเร”**ติฯ

“โก เม”ติอาทิ คาถา **วิมานวตฺถุมฺหิ** (วิ. ว. ๘๕๗)ฯ ตตฺถ **โก**ติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ กตโมฯ **เม**ติ มมฯ **ปาทานี**ติ ปาเท, ลิงฺควิปริยาโยยํฯ **อิทฺธิยา**ติ อีทิสาย เทวิทฺธิยาฯ **ยสสา**ติ อีทิเสน ปริวาเรน, ปริชเนน จฯ **ชลนฺ**ติ ชลโนฺต วิโชฺชตมาโนฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อติวิย กเนฺตน กมนีเยน, อภิรูเปนาติ วุตฺตํ โหติฯ **วเณฺณนา**ติ ฉวิวเณฺณน สรีรวณฺณนิภายฯ **สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**ติ สพฺพา ทสปิ ทิสา โอภาสยโนฺตฯ จโนฺท วิย, สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรโนฺต โก วนฺทตีติ สมฺพโนฺธฯ

อภิรูเปติ อติเรกรูเป อุฬารวเณฺณน สมฺปนฺนรูเปฯ **อพฺภานุโมทเน**ติ อภิอนุโมทเน อภิปฺปโมทิตภาเวฯ กิมตฺถิยํ ‘‘อพฺภานุโมทเน’’ติ วจนนฺติ อาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ ยุตฺตํ ตาว โหตุ อพฺภานุโมทเน, กสฺมา ปนายํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วุโตฺตติ โจทนาย โสธนามุเขน อาเมฑิตวิสยํ นิทฺธาเรติ **“ภเย โกเธ”**ติอาทินา, อิมินา สทฺทลกฺขเณน เหตุภูเตน เอวํ วุโตฺต, อิมินา จ อิมินา จ วิสเยนาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘สาธุ สาธุ ภเนฺต’’ติ อาเมฑิตวเสน อตฺถํ ทเสฺสตฺวา ตสฺส วิสยํ นิทฺธาเรโนฺต เอวมาหาติปิ สมฺพนฺธํ วทนฺติฯ ตตฺถ ‘‘โจโร โจโร, สโปฺป สโปฺป’’ติอาทีสุ **ภเย อาเมฑิตํ,** ‘‘วิชฺฌ วิชฺฌ, ปหร ปหรา’’ติอาทีสุ **โกเธ,** ‘‘สาธุ สาธู’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๒๗; ๓.๓๕; ๕.๑๐๘๕) **ปสํสายํ,** ‘‘คจฺฉ คจฺฉ, ลุนาหิ ลุนาหี’’ติอาทีสุ **ตุริเต,** ‘‘อาคจฺฉ อาคจฺฉา’’ติอาทีสุ **โกตูหเล,** ‘‘พุโทฺธ พุโทฺธติ จิเนฺตโนฺต’’ติอาทีสุ (พุ. วํ. ๒.๔๔) **อจฺฉเร,** ‘‘อภิกฺกมถายสฺมโนฺต อภิกฺกมถายสฺมโนฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๒๐; อ. นิ. ๙.๑๑) **หาเส,** ‘‘กหํ เอกปุตฺตก, กหํ เอกปุตฺตกา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๖๓) **โสเก,** ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติอาทีสุ (อุทา. ๒๐; ที. นิ. ๓.๓๐๕) **ปสาเทฯ จ**สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถ, เตน ครหา อสมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘ปาโป ปาโป’’ติอาทีสุ หิ **ครหายํ,** ‘‘อภิรูปก อภิรูปกา’’ติอาทีสุ **อสมฺมาเนฯ** เอวเมเตสุ นวสุ, อเญฺญสุ จ วิสเยสุ อาเมฑิตวจนํ พุโธ กเรยฺย, โยเชยฺยาติ อโตฺถฯ อาเมฑนํ ปุนปฺปุนมุจฺจารณํ, อาเมฑียติ วา ปุนปฺปุนมุจฺจารียตีติ **อาเมฑิตํ,** เอกเสฺสวตฺถสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ วจนํฯ **เมฑิ**สโทฺท หิ อุมฺมาทเน, อาปุโพฺพ ตุ ทฺวตฺติกฺขตฺตุมุจฺจารเณ วตฺตติ ยถา ‘‘เอตเทว ยทา วากฺย-มาเมฑยติ วาสโว’’ติฯ

เอวํ อาเมฑิตวเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นยิทํ อาเมฑิตวเสเนว ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตํ, อถ โข ปเจฺจกมตฺถทฺวยวเสนปีติ ทเสฺสโนฺต **“อถ วา”**ติอาทิมาหฯ อาเมฑิตวเสน อตฺถํ ทเสฺสตฺวา วิจฺฉาวเสนาปิ ทเสฺสโนฺต เอวมาหาติปิ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว พฺยาเปตพฺพสฺส ทฺวิกฺขตฺตุมวุตฺตตฺตาฯ พฺยาเปตพฺพสฺส หิ พฺยาปเกน คุณกิริยาทเพฺพน พฺยาปนิจฺฉาย ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ วจนํ วิจฺฉา ยถา ‘‘คาโม คาโม รมณีโย’’ติฯ ตตฺถ **อภิกฺกนฺต**นฺติ อภิกฺกมนียํ, ตพฺภาโว จ อติอิฏฺฐตายาติ วุตฺตํ **“อติอิฏฺฐ”**นฺติอาทิ, ปทตฺตยเญฺจตํ ปริยายวจนํฯ **เอตฺถา**ติ ทฺวีสุ อภิกฺกนฺตสเทฺทสุฯ ‘‘อภิกฺกนฺต’’นฺติ วจนํ อเปกฺขิตฺวา นปุํสกลิเงฺคน วุตฺตํ, ตํ ปน ภควโต วจนํ ธมฺมเทสนาเยวาติ กตฺวา **“ยทิทํ ภควโต ธมฺมเทสนา”**ติ อาห, ยายํ ภควโต ธมฺมเทสนา มยา สุตา, ตทิทํ ภควโต ธมฺมเทสนาสงฺขาตํ วจนํ อภิกฺกนฺตนฺติ อโตฺถฯ เอวํ ปฏินิ

เทฺทโสปิ หิ อตฺถโต อเภทตฺตา ยุตฺโต เอว ‘‘ยตฺถ จ ทินฺนํ มหปฺผลมาหู’’ติอาทีสุ (วิ. ว. ๘๘๘) วิยฯ ‘‘อภิกฺกนฺต’’นฺติ วุตฺตสฺส วา อตฺถมตฺตทสฺสนํ เอตํ, ตสฺมา อตฺถวเสน ลิงฺควิภตฺติวิปริณาโม เวทิตโพฺพ, การิยวิปริณามวเสน เจตฺถ วิภตฺติวิปริณามตาฯ วจนนฺติ เหตฺถ เสโส, อภิกฺกนฺตํ ภควโต วจนํ, ยายํ ภควโต ธมฺมเทสนา มยา สุตา, สา อภิกฺกนฺตํ อภิกฺกนฺตาติ อโตฺถฯ ทุติยปเทปิ ‘‘อภิกฺกนฺตนฺติ ปสาทนํ อเปกฺขิตฺวา นปุํสกลิเงฺคน วุตฺต’’นฺติอาทินา ยถารหเมส นโย เนตโพฺพฯ

‘‘ภควโต วจน’’นฺติอาทินา อตฺถทฺวยสรูปํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **โทสนาสนโต**ติ ราคาทิกิเลสโทสวิทฺธํสนโตฯ **คุณาธิคมนโต**ติ สีลาทิคุณานํ สมฺปาทนวเสน อธิคมาปนโตฯ เย คุเณ เทสนา อธิคเมติ, เตสุ ‘‘คุณาธิคมนโต’’ติ วุเตฺตสฺเวว คุเณสุ ปธานภูตา คุณา ทเสฺสตพฺพาติ เต ปธานภูเต คุเณ ตาว ทเสฺสตุํ **‘‘สทฺธาชนนโต ปญฺญาชนนโต’’**ติ วุตฺตํฯ สทฺธาปธานา หิ โลกิยา คุณา, ปญฺญาปธานา โลกุตฺตราติ, ปธานนิเทฺทโส เจส เทสนาย อธิคเมตเพฺพหิ สีลสมาธิทุกาทีหิปิ โยชนาสมฺภวโตฯ อญฺญมฺปิ อตฺถทฺวยํ ทเสฺสติ **‘‘สาตฺถโต’’**ติอาทินาฯ สีลาทิอตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถโตฯ** สภาวนิรุตฺติสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนโตฯ** สุวิเญฺญยฺยสทฺทปโยคตาย **อุตฺตานปทโตฯ** สณฺหสุขุมภาเวน ทุพฺพิเญฺญยฺยตฺถตาย **คมฺภีรตฺถโตฯ** สินิทฺธมุทุมธุรสทฺทปโยคตาย **กณฺณสุขโตฯ** วิปุลวิสุทฺธเปมนียตฺถตาย **หทยงฺคมโตฯ** มานาติมานวิธมเนน **อนตฺตุกฺกํสนโตฯ** ถมฺภสารมฺภนิมฺมทฺทเนน **อปรวมฺภนโตฯ** หิตาธิปฺปายปฺปวตฺติยา ปเรสํ ราคปริฬาหาทิวูปสมเนน **กรุณาสีตลโตฯ** กิเลสนฺธการวิธมเนน **ปญฺญาวทาตโตฯ** อวทาตํ, โอทาตนฺติ จ อตฺถโต เอกํฯ กรวีกรุตมญฺชุตาย **อาปาถรมณียโตฯ** ปุพฺพาปราวิรุทฺธสุวิสุทฺธตาย **วิมทฺทกฺขมโตฯ** อาปาถรมณียตาย เอว **สุยฺยมานสุขโตฯ** วิมทฺทกฺขมตาย, หิตชฺฌาสยปฺปวตฺติตาย จ **วีมํสิยมานหิตโต**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อาทิ**สเทฺทน ปน สํสารจกฺกนิวตฺตนโต, สทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต, มิจฺฉาวาทวิทฺธํสนโต, สมฺมาวาทปติฏฺฐาปนโต, อกุสลมูลสมุทฺธรณโต, กุสลมูลสํโรปนโต, อปายทฺวารวิธานโต, สคฺคมคฺคทฺวารวิวรณโต, ปริยุฏฺฐานวูปสมนโต, อนุสยสมุคฺฆาฏนโตติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

น เกวลํ ปททฺวเยเนว, **ตโต ปรมฺปิ จตูหิ อุปมาหี**ติ **ปิ**-สเทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ ‘‘จกฺขุมโนฺต รูปานิ ทกฺขนฺตี’’ติ อิทํ ‘‘เตลปโชฺชตํ ธาเรยฺยา’’ติ จตุตฺถอุปมาย อาการมตฺตทสฺสนํ, น ปน อุปมนฺตรทสฺสนนฺติ อาห **‘‘จตูหิ อุปมาหี’’**ติฯ **อโธมุขฏฺฐปิต**นฺติ เกนจิ อโธมุขํ ฐปิตํฯ **เหฏฺฐามุขชาต**นฺติ สภาเวเนว เหฏฺฐามุขํ ชาตํฯ **อุคฺฆาเฏยฺยา**ติ วิวฏํ กเรยฺยฯ **‘‘หเตฺถ คเหตฺวา’’**ติ สมาจิกฺขณทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ, ‘‘ปุรตฺถาภิมุโข, อุตฺตราภิมุโข วา คจฺฉา’’ติอาทินา วจนมตฺตํ อวตฺวา ‘‘เอส มโคฺค, เอวํ คจฺฉา’’ติ หเตฺถ คเหตฺวา นิสฺสเนฺทหํ ทเสฺสยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ กาฬปเกฺข จาตุทฺทสี **กาฬปกฺขจาตุทฺทสีฯ** นิรนฺตรรุกฺขคหเนน เอกคฺฆโน วนสโณฺฑ **ฆนวนสโณฺฑฯ** เมฆสฺส ปฏลํ **เมฆปฏลํ,** เมฆจฺฉนฺนตาติ วุตฺตํ โหติฯ **นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุเชฺชยฺยา**ติ กสฺสจิปิ อาเธยฺยสฺส อนาธารภูตํ กิญฺจิ ภาชนํ อาธารภาวาปาทนวเสน อุกฺกุเชฺชยฺย อุปริ มุขํ ฐเปยฺยฯ เหฏฺฐามุขชาตตาย **วิมุขํ,** อโธมุขฏฺฐปิตตาย อสทฺธเมฺม **ปติต**นฺติ เอวํ ปททฺวยํ นิกฺกุชฺชิตปทสฺส ยถาทสฺสิเตน อตฺถทฺวเยน ยถารหํ โยเชตพฺพํ, น ยถาสงฺขฺยํฯ อตฺตโน สภาเวเนว หิ เอส ราชา สทฺธมฺมวิมุโข, ปาปมิเตฺตน ปน เทวทเตฺตน ปิตุฆาตาทีสุ อุโยฺยชิตตฺตา อสทฺธเมฺม ปติโตติฯ วุฏฺฐาเปเนฺตน ภควตาติ สมฺพโนฺธฯ

‘‘กสฺสปสฺส ภควโต’’ติอาทินา ตทา รญฺญา อวุตฺตสฺสาปิ อตฺถาปตฺติมตฺตทสฺสนํฯ กามญฺจ กามจฺฉนฺทาทโยปิ ปฏิจฺฉาทกา นีวรณภาวโต, มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปน สวิเสสํ ปฏิจฺฉาทิกา ส

เตฺต มิจฺฉาภินิเวสวเสนาติ อาห **“มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺน”**นฺติฯ เตนาห ภควา ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมาหํ ภิกฺขเว วชฺชํ วทามี’’ติ, [อ. นิ. ๑.๓๑๐ (อตฺถโต สมานํ)] มิจฺฉาทิฏฺฐิสงฺขาตคุมฺพปฏิจฺฉนฺนนฺติ อโตฺถฯ ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺนํ สาสนํ วิวรเนฺตนา’’ติ วทโนฺต สพฺพพุทฺธานํ เอกาว อนุสนฺธิ, เอกํว สาสนนฺติ กตฺวา กสฺสปสฺส ภควโต สาสนมฺปิ อิมินา สทฺธึ เอกสาสนํ กโรตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **องฺคุตฺตรฏฺฐกถาทีสุ**ปิ หิ ตถา เจว วุตฺตํ, เอวญฺจ กตฺวา มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺนสฺส สาสนสฺส วิวรณวจนํ อุปปนฺนํ โหตีติฯ

สโพฺพ อกุสลธมฺมสงฺขาโต อปายคามิมโคฺค **กุมฺมโคฺค** กุจฺฉิโต มโคฺคติ กตฺวาฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ อุชุปฏิปกฺขตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ มิจฺฉตฺตธมฺมา **มิจฺฉามโคฺค** โมกฺขมคฺคโต มิจฺฉา วิตโถ มโคฺคติ กตฺวาฯ เตเนว หิ ตทุภยสฺส ปฏิปกฺขตํ สนฺธาย **“สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาวิกโรเนฺตนา”**ติ วุตฺตํฯ สโพฺพ หิ กุสลธโมฺม **สคฺคมโคฺค**ฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ สมฺมตฺตธมฺมา **โมกฺขมโคฺค**ฯ สปฺปิอาทิสนฺนิสฺสโย ปทีโป น ตถา อุชฺชโล, ยถา เตลสนฺนิสฺสโยติ **เตลปโชฺชต**คฺคหณํฯ **ธาเรยฺยา**ติ ธเรยฺย, สมาหเรยฺย สมาทเหยฺยาติ อโตฺถฯ **พุทฺธาทิรตนรูปานี**ติ พุทฺธาทีนํ ติณฺณํ รตนานํ วณฺณายตนานิฯ เตสํ พุทฺธาทิรตนรูปานํ ปฏิจฺฉาทกสฺส โมหนฺธการสฺส วิทฺธํสกํ ตถาฯ เทสนาสงฺขาตํ ปโชฺชตํ ตถาฯ ตทุภยํ ตุลฺยาธิกรณวเสน วิญฺญูหิตฺวา ตสฺส ธารโก สมาทหโกติ อเตฺถน **“ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหนฺธการวิทฺธํสกเทสนาปโชฺชตธารเกนา”**ติ วุตฺตํฯ **เอเตหิ ปริยาเยหี**ติ ยถาวุเตฺตหิ นิกฺกุชฺชิตุกฺกุชฺชนปฏิจฺฉนฺนวิวรณมคฺคาจิกฺขณเตลปโชฺชตธารณ สงฺขาต จตุพฺพิโธปโมปมิตพฺพปฺปกาเรหิ, ยถาวุเตฺตหิ วา นานาวิธกุหนลปนาทิมิจฺฉาชีววิธมนาทิวิภาวนปริยาเยหิฯ เตนาห **“อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโต”**ติฯ

“เอว”นฺติอาทินา ‘‘เอสาห’’นฺติอาทิปาฐสฺส สมฺพนฺธํ ทเสฺสติฯ ปสนฺนจิตฺตตายปสนฺนาการํ กโรติฯ ปสนฺนจิตฺตตา จ อิมํ เทสนํ สุตฺวา เอวาติ อตฺถํ ญาเปตุํ **“อิมาย เทสนายา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **อิมาย เทสนาย** เหตุภูตายฯ **ปสนฺนาการ**นฺติ ปสเนฺนหิ สาธุชเนหิ กตฺตพฺพสกฺการํฯ **สรณ**นฺติ ปฏิสรณํฯ เตนาห **“ปรายณ”**นฺติฯ ปรายณตา ปน อนตฺถนิเสธเนน, อตฺถสมฺปาทเนน จาติ วุตฺตํ **“อฆสฺส ตาตา, หิตสฺส จ วิธาตา”**ติฯ **อฆสฺสา**ติ นิสฺสเกฺก สามิวจนํ, ปาปโตติ อโตฺถฯ ทุกฺขโตติปิ วทนฺติ เกจิฯ ตายติ อวสฺสยํ กโรตีติ **ตาตา**ฯ **หิตสฺสา**ติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ วิทหติ สํวิธานํ กโรตีติ **วิธาตา**ฯ **“อิติ อิมินา อธิปฺปาเยนา”**ติ วทโนฺต ‘‘อิติสโทฺท เจตฺถ ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ, โส จ อาการโตฺถ’’ติ ทเสฺสติฯ **สรณ**นฺติ คมนํฯ หิตาธิปฺปาเยน ภชนํ, ชานนํ วา, เอวญฺจ กตฺวา **วินยฏฺฐกถาทีสุ** ‘‘สรณนฺติ คจฺฉามี’’ติ สเหว อิติสเทฺทน อโตฺถ วุโตฺตติฯ เอตฺถ หิ นายํ คมิ-สโทฺท นี-สทฺทาทโย วิย ทฺวิกมฺมิโก, ตสฺมา ยถา ‘‘อชํ คามํ เนตี’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ‘‘ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามี’’ติ วตฺตุํ น สกฺกา, ‘‘สรณนฺติ คจฺฉามี’’ติ ปน วตฺตพฺพํ, ตสฺมา เอตฺถ อิติสโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐติ เวทิตพฺพํ, เอวญฺจ กตฺวา ‘‘โย พุทฺธํ สรณํ คจฺฉติ, โส พุทฺธํ วา คเจฺฉยฺย สรณํ วา’’ติ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๑.คมตียทีปนา) **ขุทฺทกนิกายฏฺฐกถาย** อุทฺธฏา โจทนา อนวกาสาฯ น หิ คมิ-สทฺทํ ทุหาทินฺยาทิคณิกํ กโรนฺติ อกฺขรจินฺตกาติฯ โหตุ ตาว คมิ-สทฺทสฺส เอกกมฺมภาโว, ตถาปิ ‘‘คจฺฉเตว ปุพฺพํ ทิสํ, คจฺฉติ ปจฺฉิมํ ทิส’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๕๙; ๓.๘๗) วิย ‘‘ภควนฺตํ, สรณ’’นฺติ ปททฺวยสฺส สมานาธิกรณตา ยุตฺตาติ? น, ตสฺส ปททฺวยสฺส สมานาธิกรณภาวานุปปตฺติโตฯ ตสฺส หิ สมานาธิกรณภาเว อธิเปฺปเต ปฏิหตจิโตฺตปิ ภควนฺตํ อุปสงฺกมโนฺต พุทฺธํ สรณํ คโต นาม สิยาฯ ยญฺหิ ตํ ‘‘พุโทฺธ’’ติ วิเสสิตํ สรณํ, ตเมวส คโตติ, น เจตฺถ อนุปปตฺติเกน อเตฺถน อโตฺถ, ตสฺมา ‘‘ภควนฺต’’นฺติ คมนียตฺถสฺส ทีปนํ, ‘‘สรณ’’นฺติ ปน คมนาการสฺสาติ วุตฺตนเยน อิติโลปวเสเนว อโตฺถ คเหตโพฺพติฯ **ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ โหนฺติ เจตฺถ –

‘‘คมิสฺส เอกกมฺมตฺตา, อิติโลปํ วิชานิยา;
ปฏิฆาตปฺปสงฺคตฺตา, น จ ตุลฺยตฺถตา สิยาฯ

ตสฺมา คมนียตฺถสฺส, ปุพฺพปทํว โชตกํ;
คมนาการสฺส ปรํ, อิตฺยุตฺตํ สรณตฺตเย’’ติฯ

‘‘อิติ อิมินา อธิปฺปาเยน ภควนฺตํ คจฺฉามี’’ติ ปน วทโนฺต อเนเนว อธิปฺปาเยน ภชนํ, ชานนํ วา สรณคมนํ นามาติ นิยเมติฯ ตตฺถ **“คจฺฉามี”**ติอาทีสุ ปุริมสฺส ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ อตฺถวจนํ, **“คจฺฉามี”**ติ เอตสฺส วา อนญฺญสาธารณตาทสฺสนวเสน ปาฏิเยกฺกเมว อตฺถวจนํ **“ภชามี”**ติอาทิปทตฺตยํฯ **ภชน**ญฺหิ สรณาธิปฺปาเยน อุปสงฺกมนํ, **เสวนํ** สนฺติกาวจรภาโว, **ปยิรุปาสนํ** วตฺตปฏิวตฺตกรเณน อุปฏฺฐานนฺติ เอวํ สพฺพถาปิ อนญฺญสาธารณตํเยว ทเสฺสติฯ เอวํ ‘‘คจฺฉามี’’ติ ปทสฺส คติอตฺถํ ทเสฺสตฺวา พุทฺธิอตฺถมฺปิ ทเสฺสตุํ **“เอวํ วา”**ติอาทิมาห, ตตฺถ **เอว**นฺติ ‘‘ภควา เม สรณ’’นฺติอาทินา อธิปฺปาเยนฯ กสฺมา ปน ‘‘คจฺฉามี’’ติ ปทสฺส ‘‘พุชฺฌามี’’ติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ โจทนํ โสเธติ **“เยสญฺหี”**ติอาทินา, อเนน จ นิรุตฺตินยมนฺตเรน สภาวโตว คมุธาตุสฺส พุทฺธิอโตฺถติ ทีเปติฯ **ธาตูน**นฺติ มูลสทฺทสงฺขาตานํ อิ, ยา, กมุ, คมุอิจฺจาทีนํฯ

“อธิคตมเคฺค , สจฺฉิกตนิโรเธ”ติ ปททฺวเยนาปิ ผลฏฺฐา เอว ทสฺสิตา, น มคฺคฏฺฐาติ เต ทเสฺสโนฺต **“ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จา”**ติ อาหฯ นนุ จ กลฺยาณปุถุชฺชโนปิ ‘‘ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชตี’’ติ วุจฺจตีติ? กิญฺจาปิ วุจฺจติ, นิปฺปริยาเยน ปน มคฺคฏฺฐา เอว ตถา วตฺตพฺพา, น อิตโร นิยาโมกฺกมนาภาวโตฯ ตถา หิ เต เอว **“อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตี”**ติ วุตฺตาฯ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมเนน หิ อปายวินิมุตฺติสมฺภโวติฯ เอวํ อเนเกหิปิ วินย- (สารตฺถ. ฏี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา) สุตฺตนฺตฏีกากาเรหิ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๐) วุตฺตํ, ตเทตํ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนวเสน นิปฺปริยายโต อปายวินิมุตฺตเก สนฺธาย วุตฺตํ, ตทนุปฺปตฺติวเสน ปน ปริยายโต อปายวินิมุตฺตกํ กลฺยาณปุถุชฺชนมฺปิ ‘‘ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน’’ติ ปเทน ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา เหส **ทกฺขิณวิภงฺคสุตฺตา**ทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนภาเวน วุโตฺตติ, **ฉตฺตวิมาเน** (วิ. ว. ๘๘๖ อาทโย) ฉตฺตมาณวโก เจตฺถ นิทสฺสนํฯ อธิคตมเคฺค, สจฺฉิกตนิโรเธ จ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จ ปุคฺคเล อปาเยสุ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ สปาฐเสสโยชนาฯ อตีตกาลิเกน หิ ปุริมปททฺวเยน ผลฏฺฐานเมว คหณํ, วตฺตมานกาลิเกน จ ปจฺฉิเมน ปเทน สห กลฺยาณปุถุชฺชเนน มคฺคฏฺฐานเมวฯ **“อปตมาเน”**ติ ปน ปเทน ธารณาการทสฺสนํ อปตนกรณวเสเนว ธาเรตีติ, ธารณสรูปทสฺสนํ วาฯ ธารณํ นาม อปตนกรณเมวาติ, อปตนกรณญฺจ อปายาทินิพฺพตฺตกกิเลสวิทฺธํสนวเสน วฏฺฏโต นิยฺยานเมวฯ ‘‘อปาเยสู’’ติ หิ ทุกฺขพหุลฏฺฐานตาย ปธานวเสน วุตฺตํ, วฏฺฏทุเกฺขสุ ปน สเพฺพสุปิ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ ‘‘โสตาปตฺติมโคฺค เจตฺถ อปายภวโต วุฏฺฐาติ, สกทาคามิมโคฺค สุคติกามภเวกเทสโต, อนาคามิมโคฺค กามภวโต, อรหตฺตมโคฺค รูปารูปภวโต, สพฺพภเวหิปิ วุฏฺฐาติ เอวาติ วทนฺตี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๕๐) เอวญฺจ กตฺวา อริยมโคฺค นิยฺยานิกตาย, นิพฺพานญฺจ ตสฺส ตทตฺถสิทฺธิเหตุตายาติ อุภยเมว นิปฺปริยาเยน ธโมฺม นามาติ สรูปโต ทเสฺสตุํ **“โส อตฺถโต อริยมโคฺค เจว นิพฺพานญฺจา”**ติ วุตฺตํฯ นิพฺพานญฺหิ อารมฺมณํ ลภิตฺวา อริยมคฺคสฺส ตทตฺถสิทฺธิ, สฺวายมโตฺถ จ ปาฬิยา เอว สิโทฺธติ อาห **“วุตฺตเญฺจต”**นฺติอาทิฯ **ยาวตา**ติ ยตฺตกาฯ **เตส**นฺติ ตตฺตกานํ ธมฺมานํฯ ‘‘อโคฺค อกฺขายตี’’ติ วตฺตเพฺพ โอ-การสฺส อ-การํ, ม-การาคมญฺจ กตฺวา **“อคฺคมกฺขายตี”**ติ วุตฺตํฯ **“อกฺขายตี”**ติ เจตฺถ อิติสโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เตน ‘‘ยาวตา ภิกฺขเว ธมฺมา สงฺขตา

วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติอาทิ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔) สุตฺตปทํ สงฺคณฺหาติ, **‘‘วิตฺถาโร’’**ติ อิมินา วา ตทวเสสสงฺคโหฯ

ยสฺมา ปน อริยผลานํ ‘‘ตาย สทฺธาย อวูปสนฺตายา’’ติอาทิ วจนโต มคฺเคน สมุจฺฉินฺนานํ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานกิจฺจตาย นิยฺยานานุคุณตา, นิยฺยานปริโยสานตา จ, ปริยตฺติยา ปน นิยฺยานธมฺมสมธิคมเหตุตาย นิยฺยานานุคุณตาติ อิมินา ปริยาเยน วุตฺตนเยน ธมฺมภาโว ลพฺภติ, ตสฺมา ตทุภยมฺปิ สงฺคณฺหนฺโต **‘‘น เกวลญฺจา’’**ติอาทิมาหฯ สฺวายมตฺโถ จ ปาฐารุโฬฺห เอวาติ ทเสฺสติ **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทินาฯ ตตฺถ **ฉตฺตมาณวกวิมาเน**ติ ฉโตฺต กิร นาม เสตพฺยายํ พฺราหฺมณมาณวโก, โส อุกฺกฏฺฐายํ โปกฺขรสาติพฺราหฺมณสฺส สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคเหฺวา ‘‘ครุทกฺขิณํ ทสฺสามี’’ติ อุกฺกฏฺฐาภิมุโข คจฺฉติ, อถสฺส ภควา อนฺตรามเคฺค โจรนฺตรายํ, ตาวตึสภวเน นิพฺพตฺตมานญฺจ ทิสฺวา คาถาพนฺธวเสน สรณคมนวิธึ เทเสสิ, ตสฺส ตาวตึสภวนุปคสฺส ตึสโยชนิกํ วิมานํ ฉตฺตมาณวกวิมานํฯ เทวโลเกปิ หิ ตสฺส มนุสฺสกาเล สมญฺญา ยถา ‘‘มณฺฑูโก เทวปุโตฺต, (วิ. ว. ๘๕๘ อาทโย) กุเวโร เทวราชา’’ติ, อิธ ปน ฉตฺตมาณวกวิมานํ วตฺถุ การณํ เอตสฺสาติ กตฺวา อุตฺตรปทโลเปน ‘‘น ตถา ตปติ นเภ สูริโย, จโนฺท จ น ภาสติ น ผุสฺโส, ยถา’’ติอาทิกา (วิ. ว. ๘๘๙) เทสนา **‘‘ฉตฺตมาณวกวิมาน’’**นฺติ วุจฺจติ, ตตฺรายํ คาถา ปริยาปนฺนา, ตสฺมา ฉตฺตมาณวกวิมานวตฺถุเทสนายนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กามราโค ภวราโคติ เอวมาทิเภโท อนาทิกาลวิภาวิโต สโพฺพปิ ราโค วิรชฺชติ ปหียติ เอเตนาติ **ราควิราโค,** มโคฺคฯ เอชาสงฺขาตาย ตณฺหาย, อโนฺตนิชฺฌานลกฺขณสฺส จ โสกสฺส ตทุปฺปตฺติยํ สพฺพโส ปริกฺขีณตฺตา นตฺถิ เอชา, โสโก จ เอตสฺมินฺติ **อเนชํ, อโสกญฺจ,** ผลํฯ **ตทฏฺฐกถายํ** (วิ. ว. อฏฺฐ. ๘๘๗) ปน ‘‘ตณฺหาวสิฏฺฐานํ โสกนิมิตฺตานํ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนโต อโสก’’นฺติ วุตฺตํฯ **ธมฺมมสงฺขต**นฺติ สมฺปชฺช สมฺภูย ปจฺจเยหิ อปฺปฏิสงฺขตตฺตา อสงฺขตํ อตฺตโน สภาวธารณโต ปรมตฺถธมฺมภูตํ นิพฺพานํฯ **ตทฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘ธมฺมนฺติ สภาวธมฺมํฯ สภาวโต คเหตพฺพธโมฺม เหส, ยทิทํ มคฺคผลนิพฺพานานิ, น ปริยตฺติธโมฺม วิย ปญฺญตฺติธมฺมวเสนา’’ติ (วิ. ว. อฏฺฐ. ๘๘๗) วุตฺตํ, เอวํ สติ ธมฺมสทฺท ตีสุปิ ฐาเนสุ โยเชตโพฺพฯ **อปฺปฏิกูล**สเทฺทน จ ตตฺถ นิพฺพานเมว คหิตํ ‘‘นตฺถิ เอตฺถ กิญฺจิปิ ปฏิกูล’’นฺติ กตฺวา, **อปฺปฏิกูล**นฺติ จ อวิโรธทีปนโต กิญฺจิ อวิรุทฺธํ, อิฏฺฐํ ปณีตนฺติ วา อโตฺถฯ ปคุณรูเปน ปวตฺติตตฺตา, ปกฏฺฐคุณวิภาวนโต วา **ปคุณํฯ** ยถาห ‘‘วิหึสสญฺญี ปคุณํ น ภาสึ, ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรเหฺม’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๓; ๒.๓๓๙; มหาว. ๙)ฯ

ธมฺมกฺขนฺธา กถิตาติ โยชนาฯ เอวํ อิธ จตูหิปิ ปเทหิ ปริยตฺติธโมฺมเยว คหิโต, **ตทฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘สวนเวลายํ, อุปปริกฺขณเวลายํ, ปฏิปชฺชนเวลายนฺติ สพฺพทาปิ อิฏฺฐเมวาติ **มธุรํ,** สพฺพญฺญุตญฺญาณสนฺนิสฺสยาย ปฏิภานสมฺปทาย ปวตฺติตตฺตา สุปฺปวตฺติภาวโต, นิปุณภาวโต จ **ปคุณํ,** วิภชิตพฺพสฺส อตฺถสฺส ขนฺธาทิวเสน, กุสลาทิวเสน, อุเทฺทสาทิวเสน จ สุฏฺฐุ วิภชนโต **สุวิภตฺต**นฺติ ตีหิปิ ปเทหิ ปริยตฺติธมฺมเมว วทตี’’ติ (วิ. ว. อฏฺฐ. ๘๘๗) วุตฺตํฯ อาปาถกาเล วิย มชฺชนกาเลปิ, กเถนฺตสฺส วิย สุณนฺตสฺสาปิ สมฺมุขีภาวโต อุภโตปจฺจกฺขตา ทสฺสนตฺถํ อิเธว ‘‘อิม’’นฺติ อาสนฺนปจฺจกฺขวจนมาหฯ ปุน **‘‘ธมฺม’’**นฺติ อิทํ ยถาวุตฺตสฺส จตุพฺพิธสฺสาปิ ธมฺมสฺส สาธารณวจนํฯ ปริยตฺติธโมฺมปิ หิ สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐานมตฺตายปิ ยาถาวปฏิปตฺติยา อปายปตนโต ธาเรติ, อิมสฺส จ อตฺถสฺส อิทเมว ฉตฺตมาณวกวิมานํ สาธกนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สาธารณภาเวน ยถาวุตฺตํ ธมฺมํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต ปุน **‘‘อิม’’**นฺติ อาหฯ

ยสฺมา เจสา ภ-การตฺตเยน จ ปฏิมณฺฑิตา โทธกคาถา, ตสฺมา ตติยปาเท มธุรสเทฺท ม-กาโร อธิโกปิ อริยจริยาทิปเทหิ วิย อเนกกฺขรปเทน ยุตฺตตฺตา อนุปวโชฺชติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ทิฏฺฐิสีลสงฺฆาเตนาติ ''ยายํ ทิฏฺฐิ อริยา นิยฺยานิกา นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย, ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๖; อ. นิ. ๖.๑๑; ปริ. ๒๗๔) เอวํ วุตฺตาย ทิฏฺฐิยา เจว ''ยานิ ตานิ สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ, ตถารูเปหิ สีเลหิ สีลสามญฺญคโต วิหรตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๖; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔; อ. นิ. ๖.๙๒; ปริ. ๒๗๔) เอวํ วุตฺตานํ สีลานญฺจ สํหตภาเวน, ทิฏฺฐิสีลสามญฺญนาติ อโตฺถฯ **สํหโต**ติ สงฺฆฏิโต, สเมโตติ วุตฺตํ โหติฯ อริยปุคฺคลา หิ ยตฺถ กตฺถจิ ทูเร ฐิตาปิ อตฺตโน คุณสามคฺคิยา สํหตา เอวฯ **''วุตฺตเญฺหต''**นฺติอาทินา อาหจฺจปาเฐน สมเตฺถติฯ

ยตฺถาติ ยสฺมึ สเงฺฆฯ **ทินฺนน**ฺติ ปริจฺจตฺตํ อนฺนาทิเทยฺยธมฺมํ, คาถาพนฺธตฺตา เจตฺถ อนุนาสิกโลโปฯ โทธกคาถา เหสาฯ **มหปฺผลมาหู**ติ ''มหปฺผล''นฺติ พุทฺธาทโย อาหุฯ **จตูสู**ติ เจตฺถ จ-กาโร อธิโกปิ วุตฺตนเยน อนุปวโชฺชฯ อจฺจนฺตเมว กิเลสาสุจิโต วิสุทฺธตฺตา **สุจีสุ** ''โสตาปโนฺน โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน''ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๔๘๘) วุเตฺตสุ จตูสุ **ปุริสยุเคสุ**ฯ จตุสจฺจธมฺมสฺส, นิพฺพานธมฺมสฺส จ ปจฺจกฺขโต ทสฺสเนน, อริยธมฺมสฺส ปจฺจกฺขทสฺสาวิตาย วา **ธมฺมทสาฯ เต ปุคฺคลา** มคฺคฏฺฐผลเฏฺฐ ยุคเล อกตฺวา วิสุํ วิสุํ ปุคฺคลคณเนน **อฏฺฐ จ** โหนฺติฯ **อิมํ สงฺฆํ สรณตฺถํ** สรณาย ปรายณาย อปายทุกฺขวฏฺฏทุกฺขปริตาณาย **อุเปหิ** อุปคจฺฉ ภช เสว, เอวํ วา ชานาหิ พุชฺฌสฺสูติ สห โยชนาย อโตฺถฯ ยตฺถ เยสุ สุจีสุ จตูสุ ปุริสยุเคสุ ทินฺนํ มหปฺผลมาหุ, ธมฺมทสา เต ปุคฺคลา อฏฺฐ จ, อิมํ สงฺฆํ สรณตฺถมุเปหีติ วา สมฺพโนฺธฯ เอวมฺปิ หิ ปฏินิเทฺทโส ยุโตฺต เอว อตฺถโต อภินฺนตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ คาถาสุขตฺถเญฺจตฺถ ปุริสปเท อีการํ, ปุคฺคลาปเท จ รสฺสํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ

เอตฺตาวตาติ ''เอสาห''นฺติอาทิวจนกฺกเมนฯ ตีณิ วตฺถูนิ ''สรณ''นฺติ คมนานิ, ติกฺขตฺตุํ วา ''สรณ''นฺติ คมนานีติ **สรณคมนานิฯ ปฏิเวเทสี**ติ อตฺตโน หทยคตํ วาจาย ปเวเทสิฯ

สรณคมนกถาวณฺณนา

สรณคมนสฺส วิสยปฺปเภทผลสํกิเลสเภทานํ วิย, กตฺตุ จ วิภาวนา ตตฺถ โกสลฺลาย โหติ เยวาติ สห กตฺตุนา ตํ วิธึ ทเสฺสตุํ **''อิทานิ เตสุ สรณคมเนสุ โกสลฺลตฺถํ...เป.... เวทิตพฺพ''**ติ วุตฺตํฯ **''โย จ สรณํ คจฺฉตี''**ติ อิมินา หิ กตฺตารํ วิภาเวติ เตน วินา สรณคมนเสฺสว อสมฺภวโต, **''สรณคมน''**นฺติ อิมินา จ สรณคมนเมว, **''สรณ''**นฺติอาทีหิ ปน ยถากฺกมํ วิสยาทโยฯ กสฺมา ปเนตฺถ โวทานํ น คหิตํ, นนุ โวทานวิภาวนาปิ ตตฺถ โกสลฺลาย โหตีติ? สจฺจเมตํ, ตํ ปน สํกิเลสคฺคหเณเนว อตฺถโต วิภาวิตํ โหตีติ น คหิตํฯ ยานิ หิ เนสํ สํกิเลสการณานิ อญฺญาณาทีนิ, เตสํ สเพฺพน สพฺพํ อนุปฺปนฺนานํ อนุปฺปาทเนน, อุปฺปนฺนานญฺจ ปหาเนน โวทานํ โหตีติฯ **อตฺถโต**ติ สรณสทฺทตฺถโต, ''สรณตฺถโต''ติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ หึสตฺถสฺส สรสทฺทสฺส วเสเนตํ สิทฺธนฺติ ทเสฺสโนฺต ธาตฺวตฺถวเสน **''หึสตีติ สรณ''**นฺติ วตฺวา ตํ ปน หึสนํ เกสํ, กถํ, กสฺส วาติ โจทนํ โสเธติ **''สรณคตาน''**นฺติอาทินาฯ **เกส**นฺติ หิ สรณคตานํฯ **กถ**นฺติ เตเนว สรณคมเนนฯ **กสฺสา**ติ ภยาทีนนฺติ ยถากฺกมํ โสธนาฯ ตตฺถ **สรณคตาน**นฺติ ''สรณ''นฺติ คตานํฯ **สรณคมเนนา**ติ ''สรณ''นฺติ คมเนน กุสลธเมฺมนฯ **ภย**นฺติ วฏฺฏภยํฯ **สนฺตาส**นฺติ จิตฺตุตฺราสํ เตเนว เจตสิกทุกฺขสฺส สงฺคหิตตฺตาฯ **ทุกฺข**นฺติ กายิกทุกฺขคฺคหณํฯ **ทุคฺคติปริกิเลส**นฺติ ทุคฺคติปริยาปนฺนํ สพฺพมฺปิ ทุกฺขํ ''ทุคฺคติยํ ปริกิลิสฺสนํ สํวิพา

ธนํ, สมฺปตาปนํ วา’’ติ กตฺวา, ตยิทํ สพฺพํ ปรโต ผลกถายํ อาวิ ภวิสฺสติฯ หึสนเญฺจตฺถ วินาสนเมว, น ปน สตฺตหึสนมิวาติ ทเสฺสติ **“หนติ วินาเสตี”**ติ อิมินาฯ **เอตนฺ**ติ สรณปทํฯ **อธิวจนนฺ**ติ นามํ, ปสิทฺธวจนํ วา, ยถาภุจฺจํ วา คุณํ อธิกิจฺจ ปวตฺตวจนํฯ เตนาห **“รตนตฺตยเสฺสวา”**ติฯ

เอวํ หึสนตฺถวเสน อวิเสสโต สรณสทฺทตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตทตฺถวเสเนว วิเสสโต ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ รตนตฺตยสฺส ปเจฺจกํ หึสนการณทสฺสนเมว หิ ปุริมนยโต อิมสฺส วิเสโสติฯ ตตฺถ **หิเต ปวตฺตเนนา**ติ ‘‘สมฺปนฺนสีลา ภิกฺขเว วิหรถา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๖๔, ๖๙) อเตฺถ สตฺตานํ นิโยชเนนฯ **อหิตา จ นิวตฺตเนนา**ติ ‘‘ปาณาติปาตสฺส โข ปาปโก วิปาโก, ปาปกํ อภิสมฺปราย’’นฺติอาทินา อาทีนวทสฺสนาทิมุเขน อนตฺถโต จ สตฺตานํ นิวตฺตเนนฯ **ภยํ หึสตี**ติ หิตาหิเตสุ อปฺปวตฺติปวตฺติเหตุกํ พฺยสนํ อปฺปวตฺติกรเณน วินาเสติฯ ภวกนฺตารา อุตฺตารเณน มคฺคสงฺขาโต ธโมฺม, ผลนิพฺพานสงฺขาโต ปน อสฺสาสทาเนน สตฺตานํ ภยํ หึสตีติ โยชนาฯ **การานนฺ**ติ ทานวเสน, ปูชาวเสน จ อุปนีตานํ สกฺการานํฯ อนุปสโคฺคปิ หิ สโทฺท สอุปสโคฺค วิย อตฺถวิเสสวาจโก ‘‘อปฺปกมฺปิ กตํ การํ, ปุญฺญํ โหติ มหปฺผล’’นฺติอาทีสุ วิยฯ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวโต วิปุลผลปฏิลาภกรเณน สตฺตานํ ภยํ หึ สตีติ โยเชตพฺพํฯ **อิมินาปิ ปริยาเยนา**ติ รตนตฺตยสฺส ปเจฺจกํ หึสกภาวการณทสฺสนวเสน วิภชิตฺวา วุเตฺตน อิมินาปิ การเณนฯ ยสฺมา ปนิทํ สรณปทํ นาถปทํ วิย สุทฺธนามปทตฺตา ธาตฺวตฺถํ อโนฺตนีตํ กตฺวา สเงฺกตตฺถมฺปิ วทติ, ตสฺมา เหฏฺฐา สรณํ ปรายณนฺติ อโตฺถ วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวํ สรณตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สรณคมนตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ตปฺปสาทา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ’’ติ เอวมาทินา ตสฺมิํ รตนตฺตเย ปสาโท **ตปฺปสาโท,** ตเทว รตนตฺตยํ ครุ เอตสฺสาติ **ตคฺครุ,** ตสฺส ภาโว **ตคฺครุตา,** ตปฺปสาโท จ ตคฺครุตา จ **ตปฺปสาทตคฺครุตา,** ตาหิฯ **วิหตกิเลโส** วิธุตวิจิกิจฺฉาสโมฺมหาสทฺธิยาทิปาปธมฺมตฺตา, ตเทว รตนตฺตยํ ปรายณํ ปราคติ ตาณํ เลณํ เอตสฺสาติ **ตปฺปรายโณ,** ตสฺส ภาโว **ตปฺปรายณตา,** สาเยว อากาโร **ตปฺปรายณตากาโร,** เตน ปวโตฺต **ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺตฯ** เอตฺถ จ **ปสาท**คฺคหเณน โลกิยํ สรณคมนมาหฯ ตญฺหิ สทฺธาปธานํ, น ญาณปธานํ, **ครุตา**คหเณน ปน โลกุตฺตรํฯ อริยา หิ รตนตฺตยํ คุณาภิญฺญตาย ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุํ กตฺวา ปสฺสนฺติ, ตสฺมา ตปฺปสาเทน ตทงฺคปฺปหานวเสน วิหตกิเลโส, ตคฺครุตาย จ อคารวกรณเหตูนํ สมุเจฺฉทวเสนาติ โยเชตพฺพํฯ ตปฺปรายณตา ปเนตฺถ ตคฺคติกตาติ ตาย จตุพฺพิธมฺปิ วกฺขมานํ สรณคมนํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อวิเสเสน วา ปสาทครุตา โชติตาติ ปสาทคฺคหเณน อนเวจฺจปฺปสาทสฺส โลกิยสฺส, อเวจฺจปฺปสาทสฺส จ โลกุตฺตรสฺส คหณํ, ตถา **ครุตา**คหเณน โลกิยสฺส ครุกรณสฺส, โลกุตฺตรสฺส จาติ อุภเยนปิ ปเทน อุภยมฺปิ โลกิยโลกุตฺตรสรณคมนํ โยเชตพฺพํฯ อุปฺปชฺชติ จิตฺตเมเตนาติ **อุปฺปาโท,** สมฺปยุตฺตธมฺมสมูโห, จิตฺตญฺจ ตํ อุปฺปาโท จาติ **จิตฺตุปฺปาโทฯ** สมาหารทฺวเนฺทปิ หิ กตฺถจิ ปุลฺลิงฺคมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทู, ตทาการปฺปวตฺตํ สทฺธาปญฺญาทิสมฺปยุตฺตธมฺมสหิตํ จิตฺตํ **สรณคมนํ** นาม ‘‘สรณนฺติ คจฺฉติ เอเตนาติ กตฺวา’’ติ วุตฺตํ โหติฯ **“ตํสมงฺคี”**ติอาทิ กตฺตุวิภาวนาฯ เตน ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาเทน สมงฺคีติ **ตํสมงฺคีฯ** เตนาห **“วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตุปฺปาเทนา”**ติ ฯ **อุเปตี**ติ ภชติ เสวติ ปยิรุปาสติ, ชานาติ วา, พุชฺฌตีติ อโตฺถฯ

โลกุตฺตรํ สรณคมนํ เกสนฺติ อาห **“ทิฏฺฐสจฺจาน”**นฺติ, อฏฺฐนฺนํ อริยปุคฺคลานนฺติ อโตฺถฯ กทา ตํ อิชฺฌตีติ อาห **“มคฺคกฺขเณ”**ติ, ‘‘อิชฺฌตี’’ติ ปเทน เจตสฺส สมฺพโนฺธฯ

มคฺคกฺขเณ อิชฺฌมาเนเนว หิ จตุสจฺจาธิคเมน ผลฏฺฐานมฺปิ สรณคมกตา สิชฺฌติ โลกุตฺตรส รณคมนสฺส เภทาภาวโต, เตสญฺจ เอกสนฺตานตฺตาฯ กถํ ตํ อิชฺฌตีติ อาห **“สรณคมนุปกฺกิเลสสมุเจฺฉเทนา”**ติอาทิ, อุปปกฺกิเลสสมุเจฺฉทโต, อารมฺมณโต, กิจฺจโต จ สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สรณคมนุปกฺกิเลสสมุเจฺฉเทนา**ติ เจตฺถ ปหานาภิสมยํ สนฺธาย วุตฺตํ, **อารมฺมณโต**ติ สจฺฉิกิริยาภิสมยํฯ นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา อารมฺมณโต อิชฺฌตีติ หิ โยเชตพฺพํ, ตฺวา-สโทฺท จ เหตฺตฺถวาจโก ยถา ‘‘สโกฺก หุตฺวา นิพฺพตฺตี’’ติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๒.๒๙)ฯ อปิจ ‘‘อารมฺมณโต’’ติ วุตฺตเมวตฺถํ สรูปโต นิยเมติ **“นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา”**ติ อิมินาฯ **“กิจฺจโต”**ติ ตทวเสสํ ภาวนาภิสมยํ ปริญฺญาภิสมยญฺจ สนฺธาย วุตฺตํฯ **“อารมฺมณโต นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา”**ติ เอเตน วา มคฺคกฺขณานุรูปํ เอการมฺมณตํ ทเสฺสตฺวา **“กิจฺจโต”**ติ อิมินา ปหานโต อวเสสํ กิจฺจตฺตยํ ทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘มคฺคกฺขเณ, นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา’’ติ จ วุตฺตตฺตา อตฺถโต มคฺคญาณสงฺขาโต จตุสจฺจาธิคโม เอว โลกุตฺตรสรณคมนนฺติ วิญฺญายติฯ ตตฺถ หิ จตุสจฺจาธิคมเน สรณคมนุปกฺกิเลสสฺส ปหานาภิสมยวเสน สมุจฺฉินฺทนํ ภวติ, นิพฺพานธโมฺม ปน สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน, มคฺคธโมฺม จ ภาวนาภิสมยวเสน ปฏิวิชฺฌิยมาโนเยว สรณคมนตฺถํ สาเธติ, พุทฺธคุณา ปน สาวกโคจรภูตา ปริญฺญาภิสมยวเสน ปฏิวิชฺฌิยมานา สรณคมนตฺถํ สาเธนฺติ, ตถา อริยสงฺฆคุณาฯ เตนาห **“สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌตี”**ติฯ

ผลปริยตฺตีนเมฺปตฺถ วุตฺตนเยน มคฺคานุคุณปฺปวตฺติยา คหณํ, อปริเณฺณยฺยภูตานญฺจ พุทฺธสงฺฆคุณานํ ตคฺคุณสามญฺญตายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ สกลภาววิสิฏฺฐวจนํ อุปปนฺนํ โหตีติฯ อิชฺฌนฺตญฺจ สเหว อิชฺฌติ, น โลกิยํ วิย ปฏิปาฏิยา อสโมฺมหปฏิเวเธน ปฏิวิทฺธตฺตาติ คเหตพฺพํฯ ปทีปสฺส วิย หิ เอกกฺขเณเยว มคฺคสฺส จตุกิจฺจสาธนนฺติฯ เย ปน วทนฺติ ‘‘สรณคมนํ นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา น ปวตฺตติ, มคฺคสฺส อธิคตตฺตา ปน อธิคตเมว ตํ โหติ เอกจฺจานํ เตวิชฺชาทีนํ โลกิยวิชฺชาทโย วิยา’’ติ, เตสํ ปน วจเน โลกิยเมว สรณคมนํ สิยา, น โลกุตฺตรํ, ตญฺจ อยุตฺตเมว ทุวิธสฺสาปิ ตสฺส อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ ตทงฺคปฺปหาเนน **สรณคมนุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภนํฯ อารมฺมณโต พุทฺธาทิคุณารมฺมณํ หุตฺวา**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยน อโตฺถ, สรณคมนุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภนโต, อารมฺมณโต จ สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ตนฺติ โลกิยสรณคมนํฯ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา’’ติอาทินา **สทฺธาปฏิลาโภฯ สทฺธามูลิกา**ติ ยถาวุตฺตสทฺธาปุพฺพงฺคมาฯ สหชาตวเสน ปุพฺพงฺคมตาเยว หิ ตมฺมูลิกตา สทฺธาวิรหิตสฺส พุทฺธาทีสุ สมฺมาทสฺสนสฺส อสมฺภวโตฯ **สมฺมาทิฏฺฐิ** นาม พุทฺธสุพุทฺธตํ, ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฺปฏิปนฺนตญฺจ โลกิยาวโพธวเสน สมฺมา ญาเยน ทสฺสนโตฯ **“สทฺธาปฏิลาโภ”**ติ อิมินา สมฺมาทิฏฺฐิวิรหิตาปิ สทฺธา โลกิยสรณคมนนฺติ ทเสฺสติ, **“สทฺธามูลิกา จ สมฺมาทิฏฺฐี”**ติ ปน เอเตน สทฺธูปนิสฺสยา ยถาวุตฺตา ปญฺญาติฯ โลกิยมฺปิ หิ สรณคมนํ ทุวิธํ ญาณสมฺปยุตฺตํ, ญาณวิปฺปยุตฺตญฺจฯ ตตฺถ ปฐเมน ปเทน มาตาทีหิ อุสฺสาหิตทารกาทีนํ วิย ญาณวิปฺปยุตฺตํ สรณคมนํ คหิตํ, ทุติเยน ปน ญาณสมฺปยุตฺตํฯ ตทุภยเมว ปุญฺญกิริยวตฺถุ วิเสสภาเวน ทเสฺสตุํ **“ทสสุ ปุญฺญกิริยวตฺถูสุ ทิฏฺฐิชุกมฺมนฺติ วุจฺจตี”**ติ อาหฯ ทิฏฺฐิ เอว อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุชุํ กรียตีติ หิ อเตฺถน สมฺมาทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิชุกมฺมภาโว, ทิฏฺฐิ อุชุํ กรียติ เอเตนาติ อเตฺถน ปน สทฺธายปิฯ สทฺธาสมฺมาทิฏฺฐิคฺคหเณน เจตฺถ ตปฺปธานสฺสาปิ จิตฺตุปฺปาทสฺส คหณํ, ทิฏฺฐิชุกมฺมปเทน จ ยถาวุเตฺตน กรณสาธเนน, เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท’’ติ เหฏฺฐา วุตฺตวจนํ สมตฺถิตํ โหติ, สทฺธาสมฺมาทิฏฺฐีนํ ปน วิสุํ คหณํ ตํสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทสฺส ตปฺปธานตายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตยิทนฺติ โลกิยํ สรณคมนเมว ปจฺจามสติ โลกุตฺตรสฺส ตถา เภทาภาวโตฯ ตสฺส หิ มคฺคกฺขเณเยว วุตฺตนเยน อิชฺฌนโต ตถาวิธสฺส สมาทานสฺส อวิชฺชมานตฺตา เอส เภโท น สมฺภวตีติฯ อตฺตา สนฺนิยฺยาตียติ อปฺปียติ ปริจฺจชียติ เอเตนาติ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ,** ยถาวุตฺตํ สรณคมนสงฺขาตํ ทิฏฺฐิชุกมฺมํฯ ตํ รตนตฺตยํ ปรายณํ ปฏิสรณเมตสฺสาติ **ตปฺปรายโณ** , ปุคฺคโล, จิตฺตุปฺปาโท วา, ตสฺส ภาโว **ตปฺปรายณตา,** ตเทว ทิฏฺฐิชุกมฺมํฯ ''สรณ''นฺติ อธิปฺปาเยน สิสฺสภาวํ อเนฺตวาสิกภาวสงฺขาตํ วตฺตปฏิวตฺตาทิกรณํ อุปคจฺฉติ เอเตนาติ **สิสฺสภาวูปคมนํฯ** สรณคมนาธิปฺปาเยเนว ปณิปตติ เอเตนาติ **ปณิปาโต,** ปณิปตนเญฺจตฺถ อภิวาทนปจฺจุฏฺฐานอญฺชลิกมฺมสามีจิกมฺมเมว, สพฺพตฺถ จ อตฺถโต ยถาวุตฺตทิฏฺฐิชุกมฺมเมว เวทิตพฺพํฯ

สํสารทุกฺขนิตฺถรณตฺถํ อตฺตโน อตฺตภาวสฺส ปริจฺจชนํ **อตฺตปริจฺจชนํฯ ตปฺปรายณตา** ทีสุปิ เอเสว นโยฯ หิโตปเทสกถาปริยาเยน ธมฺมสฺสาปิ อาจริยภาโว สมุทาจรียติ ''ผโล อโมฺพ อผโล จ, เต สตฺถาโร อุโภ มมา''ติอาทีสุ วิยาติ อาห **''ธมฺมสฺส อเนฺตวาสิโก''**ติฯ **''อภิวาทนา''**ติอาทิ ปณิปาตสฺส อตฺถทสฺสนํฯ **พุทฺธาทีนํเยวา**ติ อวธารณสฺส อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทีสุปิ สีหคติกวเสน อธิกาโร เวทิตโพฺพฯ เอวญฺหิ ตทญฺญนิวตฺตนํ กตํ โหตีติฯ **''อิเมสญฺหี''**ติอาทิ จตุธา ปวตฺตนสฺส สมตฺถนํ, การณทสฺสนํ วาฯ

เอวํ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทีนิ เอเกน ปกาเรน ทเสฺสตฺวา อิทานิ อปเรหิปิ ปกาเรหิ ทเสฺสตุํ **''อปิจา''**ติอาทิ อารทฺธํ, เอเตน อตฺตสนฺนิยฺยาตนตปฺปรายณตาทีนํ จตุนฺนํ ปริยายนฺตเรหิปิ อตฺตสนฺนิยฺยาตนตปฺปรายณตาทิ กตเมว โหติ อตฺถสฺส อภินฺนตฺตา ยถา ตํ ''สิกฺขาปจฺจกฺขานอภูตาโรจนานี''ติ ทเสฺสติฯ **ชีวิตปริยนฺติก**นฺติ ภาวนปุํสกวจนํ, ยาวชีวํ คจฺฉามีติ อโตฺถฯ **มหากสฺสโป** กิร สยเมว ปพฺพชิตเวสํ คเหตฺวา **มหาติตฺถ**พฺราหฺมณคามโต นิกฺขมิตฺวา คจฺฉโนฺต ติคาวุตมคฺคํ ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา อนฺตรา จ ราชคหํ, อนฺตรา จ นาฬนฺทํ พหุปุตฺตกนิโคฺรธรุกฺขมูเล เอกกเมว นิสินฺนํ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ''อยํ ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ''ติ อชานโนฺตเยว ''สตฺถารญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย''นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) สรณคมนมกาสิฯ เตน วุตฺตํ **''มหากสฺสปสฺส สรณคมนํ วิยา''**ติฯ วิตฺถาโร **กสฺสปสํยุตฺตฏฺฐกถายํ** (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๕๔) คเหตโพฺพฯ ตตฺถ **สตฺถารญฺจวตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย**นฺติ สเจ อหํ สตฺถารํ ปเสฺสยฺยํ, อิมํ ภควนฺตํเยว ปเสฺสยฺยํฯ น หิ เม อิโต อเญฺญน สตฺถารา ภวิตุํ สกฺกาฯ **สุคตญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย**นฺติ สเจ อหํ สมฺมาปฏิปตฺติยา สุฏฺฐุ คตตฺตา สุคตํ นาม ปเสฺสยฺยํ, อิมํ ภควนฺตํเยว ปเสฺสยฺยํฯ น หิ เม อิโต อเญฺญน สุคเตน ภวิตุํ สกฺกาฯ **สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ, ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย**นฺติ สเจ อหํ สมฺมา สามญฺจ สจฺจานิ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺธํ นาม ปเสฺสยฺยํ, อิมํ ภควนฺตํเยว ปเสฺสยฺยํ, น หิ เม อิโต อเญฺญน สมฺมาสมฺพุเทฺธน ภวิตุํ สกฺกาติ อยเมตฺถ อฏฺฐกถาฯ สพฺพตฺถ **จ**-สโทฺท, **วต**-สโทฺท จ ปทปูรณมตฺตํ, เจ-สเทฺทน วา ภวิตพฺพํ ''สเจ''ติ **อฏฺฐกถายํ** (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๕๔) วุตฺตตฺตาฯ **วต**-สโทฺท จ ปสฺสิตุกามตาย เอกํสตฺถํ ทีเปตีติปิ ยุชฺชติฯ

''โส อห''นฺติอาทิ **สุตฺตนิปาเต อาฬวกสุเตฺตฯ** ตตฺถ กิญฺจาปิ มเคฺคเนว ตสฺส สรณคมนมาคตํ, โสตาปนฺนภาวทสฺสนตฺถํ, ปน ปสาทานุรูปทสฺสนตฺถญฺจ เอวํ วาจํ ภินฺทตีติ **ตทฏฺฐกถายํ** (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๘๑) วุตฺตํฯ **คามา คาม**นฺติ อญฺญสฺมา เทวคามา อญฺญํ เทวคามํ, เทวตานํ วา ขุทฺทกํ, มหนฺตญฺจ คามนฺติปิ อโตฺถฯ **ปุรา ปุร**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ธมฺมสฺส จ สุธมฺมต**นฺติ พุทฺธสฺส สุพุทฺธตํ, ธมฺมสฺส สุธมฺมตํ, สงฺฆสฺส สุปฺปฏิปนฺนตญฺจ อภิ

ตฺถวิตฺวาติ สห สมฺจฺจเยน, ปาฐเสเสน จ อโตฺถ, สมฺพุทฺธํ นมสฺสมาโน ธมฺมโฆสโก หุตฺวา วิจริสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ

อาฬวกาทีนนฺติ **อาทิ**-สเทฺทน สาตาคิรเหมวตาทีนมฺปิ สงฺคโหฯ นนุ จ เอเต อาฬวกาทโย อธิคตมคฺคตฺตา มเคฺคเนว อาคตสรณคมนา, กสฺมา เตสํ ตปฺปรายณตาสรณคมนํ วุตฺตนฺติ? มเคฺคนาคตสรณคมเนหิปิ เตหิ ตปฺปรายณตาการสฺส ปเวทิตตฺตาฯ ''โส อหํ วิจริสฺสามิ…เป…. สุธมฺมตํ, (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๔) เต มยํ วิจริสฺสาม, คามา คามํ นคา นคํ…เป…. สุธมฺมต''นฺติ (สุ. นิ. ๑๘๒) จ หิ เอเตหิ ตปฺปรายณตากาโร ปเวทิโตฯ ตสฺมา สรณคมนวิเสสมนเปกฺขิตฺวา ปเวทนาการมตฺตํ อุปทิสเนฺตน เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อถา**ติ ''กถํ โข พฺราหฺมโณ โหตี''ติอาทินา ปุฏฺฐสฺส อฏฺฐวิธปญฺหสฺส ''ปุเพฺพนิวาสํ โย เวที''ติอาทินา พฺยากรณปริโยสานกาเลฯ อิทญฺหิ **มชฺฌิมปณฺณาสเก พฺรหฺมายุสุเตฺต** (ม. นิ. ๒.๓๙๔) **ปริจุมฺพตี**ติ ปริผุสติ ฯ **ปริสมฺพาหตี**ติ ปริมชฺชติฯ **เอวมฺปิ ปณิปาโต ทฏฺฐโพฺพ**ติ เอวมฺปิ ปรมนิปจฺจกาเรน ปณิปาโต ทฏฺฐโพฺพฯ

โส ปเนสาติ ปณิปาโตฯ **ญาติ…เป…. วเสนา**ติ เอตฺถ ญาติวเสน, ภยวเสน, อาจริยวเสน, ทกฺขิเณยฺยวเสนาติ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํ ทฺวนฺทปรโต สุยฺยมานตฺตาฯ ตตฺถ **ญาติวเสนา**ติ ญาติภาววเสนฯ ภาวปฺปธานนิเทฺทโส หิ อยํ, ภาวโลปนิเทฺทโส วา ตพฺภาวเสฺสว อธิเปฺปตตฺตาฯ เอวํ เสเสสุปิ ปณิปาตปเทน เจเตสํ สมฺพโนฺธ ตพฺพเสน ปณิปาตสฺส จตุพฺพิธตฺตาฯ เตนาห **''ทกฺขิเณยฺยปณิปาเตนา''**ติ, ทกฺขิเณยฺยตาเหตุเกน ปณิปาเตนวาติ อโตฺถฯ **อิตเรหี**ติ ญาติภาวาทิเหตุเกหิ ปณิปาเตหิฯ **''เสฏฺฐวเสเนวา''**ติอาทิ ตเสฺสวตฺถสฺส สมตฺถนํฯ อิทานิ ''น อิตเรหี''ติอาทินา วุตฺตเมว อตฺถตฺตยํ ยถากฺกมํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **''ตสฺมา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **''สากิโย วา''**ติ ปิตุปกฺขโต ญาติกุลทสฺสนํ, **''โกลิโย วา''**ติ ปน มาตุปกฺขโตฯ **วนฺทตี**ติ ปณิปาตสฺส อุปลกฺขณวจนํฯ **ราชปูชิโต**ติ ราชูหิ, ราชูนํ วา ปูชิโต ยถา ''คามปูชิโต''ติฯ ปูชาวจนปโยเค หิ กตฺตริ สามิวจนมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ **ภควโต**ติ โพธิสตฺตภูตสฺส, พุทฺธภูตสฺส วา ภควโตฯ **อุคฺคหิต**นฺติ สิกฺขิตสิปฺปํฯ

''จตุธา''ติอาทิ **สิงฺคาโลวาทสุเตฺต** (ที. นิ. ๓.๒๖๕) **ฆรมาวส**นฺติ ฆเร วสโนฺต, กมฺมปฺปวจนียโยคโต เจตฺถ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํฯ **กมฺมํ ปโยชเย**ติ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ ปโยเชยฺยฯ กุลานญฺหิ น สพฺพกาลํ เอกสทิสํ วตฺตติ, กทาจิ ราชาทิวเสน อาปทาปิ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ''อาปทาสุ อุปฺปนฺนาสุ ภวิสฺสตี''ติ เอวํ มนสิ กตฺวา นิธาเปยฺยาติ อาห **''อาปทาสุ ภวิสฺสตี''**ติฯ อิเมสุ ปน จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ ''เอเกน โภเค ภุเญฺชยฺยา''ติ วุตฺตโกฏฺฐาสโตเยว คเหตฺวา ภิกฺขูนมฺปิ กปณทฺธิกาทีนมฺปิ ทานํ ทาตพฺพํ, เปสการนฺหาปิตกาทีนมฺปิ เวตนํ ทาตพฺพนฺติ อยํ โภคปริคฺคหณานุสาสนี, เอวรูปํ อนุสาสนิํ อุคฺคเหตฺวาติ อโตฺถฯ อิทญฺหิ ทิฏฺฐธมฺมิกํเยว สนฺธาย วทติ, สมฺปรายิกํ, ปน นิยฺยานิกํ วา อนุสาสนิํ ปจฺจาสิสโนฺตปิ ทกฺขิเณยฺยปณิปาตเมว กโรติ นามาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **''โย ปนา''**ติอาทิ ''เสฏฺฐวเสเนว…เป…. คณฺหาตี''ติ วุตฺตสฺสตฺถสฺส วิตฺถารวจนํฯ

''เอว''นฺติอาทิ ปน ''เสฏฺฐวเสน จ ภิชฺชตี''ติ วุตฺตสฺส พฺยติเรกทสฺสนํฯ อตฺถวสา ลิงฺควิภตฺติวิปริณาโมติ กตฺวา คหิตสรณาย อุปาสิกาย วาติปิ โยเชตพฺพํฯ เอวมีทิเสสุฯ **ปพฺพชิตมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺท สมฺภาวนโตฺถติ วุตฺตํ **''ปเคว อปพฺพชิต''**นฺติฯ **สรณคมนํ น ภิชฺชติ** เสฏฺฐวเสน อวนฺทิตตฺตาฯ **ตถา**ติ อนุกฑฺฒนเตฺถ นิปาโต ''สรณคมนํ น ภิชฺชตี''ติฯ **รฏฺฐปูชิตตฺตา**ติ รเฏฺฐ, รฏฺฐวาสีนํ วา ปูชิตตฺตาฯ ตยิทํ ภยวเสน วนฺทิตพฺพภาวเสฺสว สมตฺถนํ, น ตุ

อเภทสฺส การณทสฺสนํ, ตสฺส ปน การณํ เสฏฺฐวเสน อวนฺทิตตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘เสฏฺฐวเสน จ ภิชฺชตี’’ติฯ **เสฏฺฐวเสนา**ติ โลเก อคฺคทกฺขิเณยฺยตาย เสฏฺฐภาววเสนาติ อโตฺถฯ เตนาห ‘‘อยํ โลเก อคฺคทกฺขิเณโยฺยติ วนฺทตี’’ติฯ **ติตฺถิยมฺปิ วนฺทโต น ภิชฺชติ,** ปเคว อิตรํฯ **สรณคมนปฺปเภโท**ติ สรณคมนวิภาโค, ตพฺพิภาคสมฺพนฺธโต เจตฺถ สกฺกา อเภโทปิ สุเขน ทเสฺสตุนฺติ อเภททสฺสนํ กตํฯ

อริยมโคฺค เอว โลกุตฺตรสรณคมนนฺติ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผลภาเวน วุตฺตานิฯ **สพฺพทุกฺขกฺขโย**ติ สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรโธ นิพฺพานํฯ เอตฺถ จ กมฺมสทิสํ **วิปากผลํ,** ตพฺพิปรีตํ **อานิสํสผล**นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถา หิ สาลิพีชาทีนํ ผลานิ ตํสทิสานิ วิปกฺกานิ นาม โหนฺติ, วิปากนิรุตฺติญฺจ ลภนฺติ, น มูลงฺกุรปตฺตกฺขนฺธนาฬานิ, เอวํ กุสลากุสลานํ ผลานิ อรูปธมฺมภาเวน, สารมฺมณภาเวน จ สทิสานิ วิปกฺกานิ นาม โหนฺติ, วิปากนิรุตฺติญฺจ ลภนฺติ, น ตทญฺญานิ กมฺมนิพฺพตฺตานิปิ กมฺมอสทิสานิ, ตานิ ปน อานิสํสานิ นาม โหนฺติ, อานิสํสนิรุตฺติมตฺตญฺจ ลภนฺตีติฯ **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทินา **ธมฺมปเท อคฺคิทตฺตพฺราหฺมณวตฺถุปาฬิ**มาหริตฺวา ทเสฺสติฯ

โย จาติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท พฺยติเรเก, โย ปนาติ อโตฺถฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – พฺยติเรกตฺถทีปเน ยทิ ‘‘พหุํ เว สรณํ ยนฺติ, ปพฺพตานิ วนานิ จา’’ติอาทินา (ธ. ป. ๑๘๘) วุตฺตํ เขมํ สรณํ น โหติ, น อุตฺตมํ สรณํ, เอตญฺจ สรณมาคมฺม สพฺพทุกฺขา น ปมุจฺจติ, เอวํ สติ กึ นาม วตฺถุ เขมํ สรณํ โหติ, อุตฺตมํ สรณํ, กึ นาม วตฺถุํ สรณมาคมฺม สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติ เจ?

> โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ, สงฺฆญฺจ สรณํ คโต…เป….
> เอตํ โข สรณํ เขมํ, เอตํ สรณมุตฺตมํ;
> เอตํ สรณมาคมฺม, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติฯ (ธ. ป. ๑๙๐-๙๒);

เอวมีทิเสสุฯ โลกิยสฺส สรณคมนสฺส อญฺญติตฺถิยาวนฺทนาทินา กุปฺปนโต, จลนโต จ อกุปฺปํ อจลํ โลกุตฺตรเมว สรณคมนํ ปกาเสตุํ **‘‘จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี’’**ติ วุตฺตํฯ วาจาสิลิฏฺฐตฺถเญฺจตฺถ สมฺมาสทฺทสฺส รสฺสตฺตํฯ **‘‘ทุกฺข’’**นฺติอาทิ ‘‘จตฺตาริ อริยสจฺจานี’’ติ วุตฺตสฺส สรูปทสฺสนํฯ **ทุกฺขสฺส จ อติกฺกม**นฺติ ทุกฺขนิโรธํฯ **ทุกฺขูปสมคามิน**นฺติ ทุกฺขนิโรธคามึฯ **‘‘เอต’’**นฺติ ‘‘จตฺตาริ…เป…. ปสฺสตี’’ติ (ธ. ป. ๑๙๐) เอวํ วุตฺตํ โลกุตฺตรสรณคมนสงฺขาตํ อริยสจฺจทสฺสนํฯ **โข**-สโทฺท อวธารณโตฺถ ปทตฺตเยปิ โยเชตโพฺพฯ

นิจฺจโต อนุปคมนาทิวเสนาติ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ อคฺคหณาทิวเสน, อิตินา นิทฺทิสิตเพฺพหิโต-สทฺทมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทินา **ญาณวิภงฺคาทีสุ** (ม. นิ. ๓.๑๒๖; อ. นิ. ๑.๒๖๘) อาคตํ ปาฬึ สาธกภาเวน อาหรติฯ **อฏฺฐาน**นฺติ ชนกเหตุปฏิเกฺขโปฯ **อนวกาโส**ติ ปจฺจยเหตุปฏิเกฺขโปฯ อุภเยนาปิ การณเมว ปฏิกฺขิปติฯ **ยน**ฺติ เยน การเณนฯ **ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน**ติ มคฺคทิฏฺฐิยา สมฺปโนฺน โสตาปโนฺนฯ **กญฺจิ สงฺขาร**นฺติ จตุภูมเกสุ สงฺขตสงฺขาเรสุ เอกมฺปิ สงฺขารํฯ **นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺยา**ติ ‘‘นิโจฺจ’’ติ คเณฺหยฺยฯ **สุขโต อุปคเจฺฉยฺยา**ติ ‘‘เอกนฺตสุขี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา’’ติ (ที. นิ. ๑.๗๖) เอวํ อตฺตทิฏฺฐิวเสน ‘‘สุโข’’ติ คเณฺหยฺย, ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน ปน อริยสาวโก ปริฬาหวูปสมตฺถํ มตฺตหตฺถิปริตฺตาสิโต โจกฺขพฺราหฺมโณ วิย อุกฺการภูมึ กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต อุปคจฺฉติฯ อตฺตวาเร กสิณาทิปณฺณตฺติสงฺคหณตฺถํ ‘‘สงฺขาร’’นฺติ อวตฺวา **‘‘ธมฺม’’**นฺติ วุตฺตํฯ ยถาห **ปริวาเร** –

> ‘‘อนิจฺจา สเพฺพ สงฺขารา, ทุกฺขานตฺตา จ สงฺขตา;

นิพฺพานเญฺจว ปญฺญตฺติ, อนตฺตา อิติ นิจฺฉยา’’ติฯ (ปริ. ๒๕๗);

อิเมสุ ปน ตีสุปิ วาเรสุ อริยสาวกสฺส จตุภูมกวเสเนว ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพ, เตภูมกวเสเนว วาฯ ยํ ยญฺหิ ปุถุชฺชโน ‘‘นิจฺจํ สุขํ อตฺตา’’ติ คาหํ คณฺหาติ, ตํ ตํ อริยสาวโก ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ติ คณฺหโนฺต คาหํ วินิเวเฐติฯ

‘‘มาตร’’นฺติอาทีสุ ชนิกา **มาตา,** ชนโก **ปิตา,** มนุสฺสภูโต ขีณาสโว **อรหา**ติ อธิเปฺปโตฯ กิํ ปน อริยสาวโก เตหิ อญฺญมฺปิ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺยาติ? เอตมฺปิ อฎฺฐานเมวฯ จกฺกวตฺติรชฺชสกชีวิตเหตุปิ หิ โส ตํ ชีวิตา น โวโรเปยฺย, ตถาปิ ปุถุชฺชนภาวสฺส มหาสาวชฺชตาทสฺสนตฺถํ อริยภาวสฺส จ พลวตาปกาสนตฺถํ เอวํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **ปทุฎฺฐจิโตฺต**ติ วธกจิเตฺตน ปทูสนจิโตฺต, ปทูสิตจิโตฺต วาฯ **โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยา**ติ ชีวมานกสรีเร ขุทฺทกมกฺขิกาย ปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยฯ **สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยา**ติ สมานสํวาสกํ สมานสีมายํ ฐิตํ สงฺฆํ ปญฺจหิ การเณหิ ภิเนฺทยฺย, วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ปญฺจหุปาลิ อากาเรหิ สโงฺฆ ภิชฺชติ กเมฺมน, อุเทฺทเสน, โวหรโนฺต, อนุสฺสาวเนน, สลากคฺคาเหนา’’ติ (ปริ. ๔๕๘) **อญฺญํ สตฺถาร**นฺติ อิโต อญฺญํ ติตฺถกรํ ‘‘อยํ เม สตฺถา’’ติ เอวํ คเณฺหยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ อโตฺถฯ **ภวสมฺปทา**ติ สุคติภเวน สมฺปทา, อิทํ วิปากผลํฯ **โภคสมฺปทา**ติ มนุสฺสโภคเทฺวโภเคหิ สมฺปทา, อิทํ ปน อานิสํสผลํฯ **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทินา **เทวตาสํยุตฺตาทิปาฬิํ** (สํ. นิ. ๑.๓๗) สาธกภาเวน ทเสฺสติฯ

คตา เสติ เอตฺถ **เส**-อิติ นิปาตมตฺตํฯ **น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิ**นฺติ เต พุทฺธํ สรณํ คตา ตนฺนิมิตฺตํ อปายํ น คมิสฺสนฺติฯ **มานุส**นฺติ จ คาถาพนฺธวเสน วิสโญฺญคนิเทฺทโส, มนุเสฺสสุ ชาตนฺติ อโตฺถฯ **เทวกาย**นฺติ เทวสงฺฆํ, เทวปุรํ วา ‘‘เทวานํ กาโย สมูโห เอตฺถา’’ติ กตฺวาฯ

‘‘อปรมฺปิ’’ติอาทินา สฬายตนวเคฺค **โมคฺคลฺลานสํยุเตฺต** (สํ. นิ. ๔.๓๔๑) อาคตํ อญฺญมฺปิ ผลมาห, อปรมฺปิ ผลํ **มหาโมคฺคลฺลานเตฺถเรน** วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อเญฺญ เทเว**ติ อสรณงฺคเต เทเวฯ **ทสหิ ฐาเนหี**ติ ทสหิ การเณหิฯ **‘‘ทิเพฺพนา’’**ติอาทิ ตสฺสรูปทสฺสนํฯ **อธิคณฺหนฺตี**ติ อภิภวนฺติ อติกฺกมิตฺวา ติฎฺฐนฺติฯ **‘‘เอส นโย’’**ติ อิมินา ‘‘สาธุ โข เทวานมินฺท ธมฺมสรณคมนํ โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑) สุตฺตปทํ อติทิสติฯ **เวลามสุตฺตํ** นาม **องฺคุตฺตรนิกาเย** นวนิปาเต ชาติโคตฺตรูปโภคสทฺธาปญฺญาทีหิ มริยาทเวลาติกฺกเนฺตหิ อุฬาเรหิ คุเณหิ สมนฺนาคตตฺตา **เวลาม**นามกสฺส โพธิสตฺตภูตสฺส จตุราสีติสหสฺสราชูนํ อาจริยพฺราหฺมณสฺส ทานกถาปฎิสญฺญุตฺตํ สุตฺตํ (อ. นิ. ๙.๒๐) ตตฺถ หิ กรีสสฺส จตุตฺถภาคปฺปมาณานํ จตุราสีติสหสฺสสงฺขฺยานํ สุวณฺณปาติรูปิยปาติกํสปาตีนํ ยถากฺกมํ รูปิยสุวณฺณ หิรญฺญปูรานํ, สพฺพาลงฺการปฎิมณฺฑิตานํ, จตุราสีติยา หตฺถิสหสฺสานํ จตุราสีติยา อสฺสสหสฺสานํ, จตุราสีติยา รถสหสฺสานํ, จตุราสีติยา เธนุสหสฺสานํ, จตุราสีติยา กญฺญาสหสฺสานํ, จตุราสีติยา ปลฺลงฺกสหสฺสานํ, จตุราสีติยา วตฺถโกฎิสหสฺสานํ, อปริมาณสฺส จ ขชฺชโภชฺชาทิเภทสฺส อาหารสฺส ปริจฺจชนวเสน สตฺตมาสาธิกานิ สตฺตสํวจฺฉรานิ นิรนฺตรํ ปวตฺตเวลามมหาทานโต เอกสฺส โสตาปนฺนสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํ, ตโต สตํโสตาปนฺนานํ ทินฺนทานโต เอกสฺส สกทาคามิโน, ตโต เอกสฺส อนาคามิโน, ตโต เอกสฺส อรหโต, ตโต เอกสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส, ตโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ตโต พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํ, ตโต จาตุทฺทิสํ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส วิหารกรณํ, ตโต สรณคมนํ มหปฺผลตรนฺติ อยมโตฺถ ปกาสิโตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

“ยํ คหปติ เวลาโม พฺราหฺมโณ ทานํ อทาสิ มหาทานํ, โย เจกํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนํ โภเชยฺย, อิทํ ตโต มหปฺผลตรํ, โย จ สตํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนานํ โภเชยฺย, โย เจกํ สกทาคามึ โภเชยฺย, อิทํ ตโต มหปฺผลตร”นฺติอาทิ (อ. นิ. ๙.๒๐)ฯ

อิมินา จ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต โลกุตฺตรเสฺสว สรณคมนสฺส ผลํ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ **เวลามสุตฺตฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ “สรณํ คเจฺฉยฺยาติ เอตฺถ มเคฺคนาคตํ อนิวตฺตนสรณํ อธิเปฺปตํ, อปเร ปนาหุ ‘อตฺตานํ นิยฺยาเตตฺวา ทินฺนตฺตา สรณคมนํ ตโต มหปฺผลตร’นฺติ วุตฺต”นฺติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๙.๒๐) **กูฏทนฺตสุตฺตฏฺฐกถายํ** ปน วกฺขติ “ยสฺมา จ สรณคมนํ นาม ติณฺณํ รตนานํ ชีวิตปริจฺจาคมยํ ปุญฺญกมฺมํ สคฺคสมฺปตฺตึ เทติ, ตสฺมา มหปฺผลตรญฺจ มหานิสํสตรญฺจาติ เวทิตพฺพ”นฺติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๕๐, ๓๕๑) อิมินา ปน นเยน โลกิยสฺสาปิ สรณคมนสฺส ผลํ อิธ ทสฺสิตเมวาติ คเหตพฺพํฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน**ปิ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๐) หิ อยเมวโตฺถ อิจฺฉิโตติ วิญฺญายติ อิธ เจว อญฺญาสุ จ **มชฺฌิมาคมฏีกา**ทีสุ อวิเสสโตเยว วุตฺตตฺตา, **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรนา**ปิ อยมโตฺถ อภิมโต สิยา **สารตฺถทีปนิยํ,** (สารตฺถ. ฏี. เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา.๑๕) **องฺคุตฺตรฏีกายญฺจ** ตทุภยสาธารณวจนโตฯ อปเร ปน วทนฺติ **“กูฏทนฺตสุตฺตฏฺฐกถายมฺปิ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๔๙) โลกุตฺตรเสฺสว สรณคมนสฺส ผลํ วุตฺต”นฺติ, ตทยุตฺตเมว ตถา อวุตฺตตฺตาฯ “ยสฺมา...เป.... เทตี”ติ หิ ตทุภยสาธารณการณวเสน ตทุภยสฺสาปิ ผลํ ตตฺถ วุตฺตนฺติฯ **เวลามสุตฺตาทีน**นฺติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) **อคฺคปฺปสาทสุตฺตฉตฺตมาณวกวิมานา**ทีนํ (วิ. ว. ๘๘๖ อาทโย) สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อญฺญาณํ นาม วตฺถุตฺตยสฺส คุณานมชานนํ ตตฺถ สโมฺมโหฯ **สํสโย** นาม “พุโทฺธ นุ โข, น นุ โข”ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๑๖) วิจิกิจฺฉาฯ **มิจฺฉาญาณํ** นาม วตฺถุตฺตยสฺส คุณานํ อคุณภาวปริกปฺปเนน วิปรีตคฺคาโหฯ **อาทิ**สเทฺทน อนาทราคารวาทีนํ สงฺคโหฯ **สํกิลิสฺสตี**ติ สํกิลิฏฺฐํ มลีนํ ภวติฯ **น มหาชุติก**นฺติอาทิปิ สํกิเลสปริยาโย เอวฯ ตตฺถ **น มหาชุติก**นฺติ น มหุชฺชลํ, อปริสุทฺธํ อปริโยทาตนฺติ อโตฺถฯ **น มหาวิปฺผาร**นฺติ น มหานุภาวํ, อปณีตํ อนุฬารนฺติ อโตฺถฯ **สาวโชฺช**ติ ตณฺหาทิฏฺฐาทิวเสน สโทโสฯ ตเทว ผลวเสน วิภาเวตุํ **“อนิฏฺฐผโล”**ติ วุตฺตํ, สาวชฺชตฺตา อกนฺติผโล โหตีติ อโตฺถฯ โลกิยสรณคมนํ สิกฺขาสมาทานํ วิย อคหิตกาลปริเจฺฉทํ ชีวิตปริยนฺตเมว โหติ, ตสฺมา ตสฺส ขนฺธเภเทน เภโท, โส จ ตณฺหาทิฏฺฐาทิวิรหิตตฺตา อโทโสติ อาห **“อนวโชฺช กาลกิริยาย โหตี”**ติฯ **โส**ติ อนวโชฺช สรณคมนเภโทฯ สติปิ อนวชฺชเตฺต อิฏฺฐผโลปิ น โหติ, ปเคว อนิฏฺฐผโล อวิปากตฺตาฯ น หิ ตํ อกุสลํ โหติ, อถ โข เภทนมตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ ***ภวนฺตเรปี***ติ อญฺญสฺมิมฺปิ ภเวฯ

ธรสทฺทสฺส ทุวิกมฺมิกตฺตา “อุปาสก”นฺติ อิทมฺปิ กมฺมเมว, ตญฺจ โข อาการฏฺฐาเนติ อตฺถมตฺตํ ทเสฺสตุํ **“อุปาสโก อยนฺติ เอวํ ธาเรตู”**ติ วุตฺตํฯ **ธาเรตู**ติ จ อุปธาเรตูติ อโตฺถฯ อุปธารณเญฺจตฺถ ชานนเมวาติ ทเสฺสติ **“ชานาตู”**ติ อิมินาฯ **อุปาสกวิธิโกสลฺลตฺถ**นฺติ อุปาสกภาววิธานโกสลฺลตฺถํฯ **โก อุปาสโก**ติ สรูปปุจฺฉา, กึ ลกฺขโณ อุปาสโก นามาติ วุตฺตํ โหติฯ **กสฺมา**ติ เหตุปุจฺฉา, เกน ปวตฺตินิมิเตฺตน อุปาสกสโทฺท ตสฺมึ ปุคฺคเล นิรุโฬฺหติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“กสฺมา อุปาสโกติ วุจฺจตี”**ติฯ สทฺทสฺส หิ อภิเธเยฺย ปวตฺตินิมิตฺตเมว ตทตฺถสฺส ตพฺภาวการณํฯ **กิมสฺส สีล**นฺติ วตสมาทานปุจฺฉา, กีทิสํ อสฺส อุปาสกสฺส สีลํ, กิตฺตเกน วตสมาทาเนนายํ สีลสมฺปโนฺน นาม โหตีติ อโตฺถฯ **โก อาชีโว**ติ กมฺมสมาทานปุจฺฉา, โก อสฺส สมฺมาอาชีโว, เกน กมฺมสมาทาเนน อสฺส อาชีโว สมฺภวตีติ ปุจฺฉติ, โส ปน มิจฺฉาชีวสฺส ปริวชฺชเนน โหตีติ มิจฺฉาชีโวปิ วิภชียติฯ **กา วิปตฺตี**ติ ตทุภเยสํ วิปฺปฏิปตฺติปุจฺฉา, กา อสฺส อุปาสกสฺส สีลสฺส, อาชีวสฺส จ วิปตฺตีติ อโตฺถฯ สามญฺญนิทฺทิเฏฺฐ หิ สติ

อนนฺตรเสฺสว วิธิ วา ปฏิเสโธ วาติ อนนฺตรสฺส คหณํฯ **กา สมฺปตฺตี**ติ ตทุภเยสเมว สมฺมา ปฏิปตฺติปุจฺฉา, กา อสฺส อุปาสกสฺส สีลสฺส, อาชีวสฺส จ สมฺปตฺตีติ วุตฺตนเยน อโตฺถฯ สรูปว จนตฺถาทิสงฺขาเตน ปกาเรน กิรตีติ **ปกิณฺณํ,** ตเทว **ปกิณฺณกํ,** อเนกากาเรน ปวตฺตํ อตฺ ถวินิจฺฉยนฺติ อโตฺถฯ

โย โกจีติ ขตฺติยพฺราหฺมณาทีสุ โย โกจิ, อิมินา ปเทน อการณเมตฺถ ชาติอาทิวิเสโสติ ทเสฺสติ, **“สรณคโต”**ติ อิมินา ปน สรณคมนเมเวตฺถ ปมาณนฺติฯ **“คหโฏฺฐ”**ติ จ อิมินา อา คาริเกเสฺวว อุปาสกสโทฺท นิรุโฬฺห, น ปพฺพชฺชูปคเตสูติฯ ตมตฺถํ มหาวคฺคสํยุเตฺต **มหานาม สุเตฺตน** (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๓) สาเธโนฺต **“วุตฺตเญฺหต”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยโต**ติ พุทฺธาทิ สรณคมนโตฯ **มหานามา**ติ อตฺตโน จูฬปิตุโน สุโกฺกทนสฺส ปุตฺตํ มหานามํ นาม สกฺยรา ชานํ ภควา อาลปติฯ **เอตฺตาวตา**ติ เอตฺตเกน พุทฺธาทิสรณคมเนน อุปาสโก นาม โหติ, น ชาติอาทีหิ การเณหีติ อธิปฺปาโยฯ กามญฺจ ตปุสฺสภลฺลิกานํ วิย เทฺววาจิกอุปาสกภาโวปิ อตฺถิ, โส ปน ตทา วตฺถุตฺตยาภาวโต กทาจิเยว โหตีติ สพฺพทา ปวตฺตํ เตวาจิกอุปาสกภาวํ ทเสฺสตุํ ‘‘สรณคโต’’ติ วุตฺตํฯ เตปิ หิ ปจฺฉา ติสรณคตา เอว, น เจตฺถ สมฺภวติ อญฺญํ ปฏิกฺขิปิตฺวา เอกํ วา เทฺว วา สรณคโต อุปาสโก นามาติ อิมมตฺถมฺปิ ญาเปตุํ เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อุปาสนโตติ เตเนว สรณคมเนน, ตตฺถ จ สกฺกจฺจการิตาย คารวพหุมานาทิโยเคน ปยิรุ ปาสนโต, อิมินา กตฺวตฺถํ ทเสฺสติฯ เตนาห **“โส หี”**ติอาทิฯ

เวรมณิโยติ เอตฺถ เวรํ วุจฺจติ ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยํ, ตสฺส มณนโต หนนโต วินาสน โต เวรมณิโย นาม, ปญฺจ วิรติโย วิรติปธานตฺตา ตสฺส สีลสฺสฯ ตถา หิ อุทาหเฏ **มหานามสุ เตฺต** วุตฺตํ **“ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหตี”**ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๓) **“ยถาหา”**ติอาทินา สาธกํ, สรูปญฺจ ทเสฺสติ ยถา ตํ อุยฺยานปาลสฺส เอเกเนว อุทกปติฏฺฐานปโยเคน อมฺพเสจนํ, ครุสินานญฺจฯ ยถาห **อมฺพวิมาเน** (วิ. ว. ๑๑๕๑ อาทโย) –

‘‘อโมฺพ จ สิโตฺต สมโณ จ นฺหาปิโต,
มยา จ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปกํ;
อิติ โส ปีติยา กายํ, สพฺพํ ผรติ อตฺตโน’’ติฯ
[‘‘อโมฺพ จ สิญฺจโต อาสิ, สมโณ จ นหาปิโต;
พหุญฺจ ปุญฺญํ ปสุตํ, อโห สผลํ ชีวิต’’นฺติฯ (อิธ ฏีกายํ มูลปาโฐ)]

เอวมีทิเสสุฯ **เอตฺตาวตา**ติ เอตฺตเกน ปญฺจเวรวิรติมเตฺตนฯ

มิจฺฉาวณิชฺชาติ อยุตฺตวณิชฺชา, น สมฺมาวณิชฺชา, อสารุปฺปวณิชฺชกมฺมานีติ อโตฺถฯ **ปหายา**ติ อกรเณเนว ปชหิตฺวาฯ **ธเมฺมนา**ติ ธมฺมโต อนเปเตน, เตน มิจฺฉาวณิชฺชกเมฺมน อาชีวนโต อญฺญมฺปิ อธมฺมิกํ อาชีวนํ ปฏิกฺขิปติฯ **สเมนา**ติ อวิสเมน, เตน กายวิสมาทิทุจฺ จริตํ วเชฺชตฺวา กายสมาทินา สุจริเตน อาชีวนํ ทเสฺสติฯ **“วุตฺตเญฺหต”**นฺติอาทินา **ปญฺจงฺ คุตฺตรปาฬิ**มาหริตฺวา สาธกํ, สรูปญฺจ ทเสฺสติฯ วาณิชานํ อยนฺติ **วณิชฺชา,** ยสฺส กสฺสจิ วิกฺ กโย, อิตฺถิลิงฺคปทเมตํฯ **สตฺถวณิชฺชา**ติ อาวุธภณฺฑํ กตฺวา วา กาเรตฺวา วา ยถากตํ ปฏิลภิตฺวา วา ตสฺส วิกฺกโยฯ **สตฺตวณิชฺชา**ติ มนุสฺสวิกฺกโยฯ **มํสวณิชฺชา**ติ สูนการาทโย วิย มิคสูกราทิเก โปเสตฺวา มํสํ สมฺปาเทตฺวา วิกฺกโยฯ **มชฺชวณิชฺชา**ติ ยํ กิญฺจิ มชฺชํ โยเชตฺ วา ตสฺส วิกฺกโยฯ **วิสวณิชฺชา**ติ วิสํ โยเชตฺวา, สงฺคเหตฺวา วา ตสฺส วิกฺกโยฯ ตตฺถ สตฺถ

วณิชฺชา ปโรปโรธนิมิตฺตตาย **อกรณียา**ติ วุตฺตา, สตฺตวณิชฺชา อภฺชิสฺสภาวกรณโต, มํส วณิชฺชา วธเหตุโต, มชฺชวณิชฺชา ปมาทฏฺฐานโต, วิสวณิชฺชา ปรูปฆาตการณโตฯ

ตเสฺสวาติ ยถาวุตฺตสฺส ปญฺจเวรมณิลกฺขณสฺส สีลสฺส เจว ปญฺจมิจฺฉาวณิชฺชาทิปฺปหานลกฺขณสฺส อาชีวสฺส จ ปฏินิเทฺทโสฯ **วิปตฺตี**ติ เภโท, ปโกโป จ ฯ เอวํ สีลอาชีววิปตฺติวเสน อุปาสกสฺส วิปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อสฺสทฺธิยาทิวเสนปิ ทเสฺสนฺต **"อปิจา"**ติอาทิมาหฯ **ยายา**ติ อสฺสทฺธิยาทิวิปฺปฏิปตฺติยาฯ **จณฺฑาโล**ติ นีจธมฺมชาติกเฏฺฐน อุปาสกจณฺฑาโลฯ **มลน**ฺติ มลีนเฏฺฐน อุปาสกมลํฯ **ปติกิโฏฺฐ**ติ ลามกเฏฺฐน อุปาสกนิหีโนฯ **สาปิสฺสา**ติ สาปิ อสฺสทฺธิยาทิวิปฺปฏิปตฺติ อสฺส อุปาสกสฺส วิปตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ กา ปนายนฺติ วุตฺตํ **"เต จา"**ติอาทิฯ อุปาสกจณฺฑาลสุตฺตํ, (อ. นิ. ๕.๑๗๕) อุปาสกรตนสุตฺตญฺจ ปญฺจงฺคุตฺตเรฯ ตตฺถ พุทฺธาทีสุ, กมฺมกมฺมผเลสุ จ สทฺธาวิปริยาโย มิจฺฉาวิโมกฺข อสฺสทฺธิยํ, เตน สมนฺนาคโต **อสฺสโทฺธ**ฯ ยถาวุตฺตสีลวิปตฺติอาชีววิปตฺติวเสน **ทุสฺสีโล**ฯ "อิมินา ทิฏฺฐาทินา อิทํ นาม มงฺคลํ โหตี"ติ เอวํ พาลชนปริกปฺปิเตน โกตูหลสงฺขาเตน ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคเลน สมนฺนาคโต **โกตูหลมงฺคลิโก**ฯ **มงฺคลํ ปเจฺจตี**ติ ทิฏฺฐมงฺคลาทิเภทํ มงฺคลเมว ปตฺติยายติ **โน กมฺมน**ฺติ กมฺมสฺสกตํ โน ปตฺติยายติฯ **อิโต จ พหิทฺธา**ติ อิโต สพฺพญฺญุพุทฺธสาสนโต พหิทฺธา พาหิรกสมเยฯ **จ**-สโทฺท อฏฺฐานปยุโตฺต, สพฺพตฺถ "อสฺสโทฺธ"ติอาทีสุ โยเชตพฺโพฯ **ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสตี**ติ ทุปฺปฏิปนฺนํ ทกฺขิณารหสญฺญี คเวสติฯ **ตตฺถา**ติ พหิทฺธา พาหิรกสมเยฯ **ปุพฺพการํ กโรตี**ติ ปฐมตรํ ทานมานนาทิกํ กุสลกิริยํ กโรติ, พาหิรกสมเย ปฐมตรํ กุสลกิริยํ กตฺวา ปจฺฉา สาสเน กโรตีติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ **ตตฺถา**ติ วา เตสํ พาหิรกานํ ติตฺถิยานนฺติปิ วทนฺติฯ เอตฺถ จ ทกฺขิเณยฺยปริเยสนปุพฺพกาเร เอกํ กตฺวา ปญฺจ ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ

อสฺสาติ อุปาสกสฺสฯ **สีลสมฺปทา**ติ ยถาวุเตฺตน ปญฺจเวรมณิลกฺขเณน สีเลน สมฺปทาฯ **อาชีวสมฺปทา**ติ ปญฺจมิจฺฉาวณิชฺชาทิปฺปหานลกฺขเณน อาชีเวน สมฺปทาฯ เอวํ สีลสมฺปทา อาชีวสมฺปทาวเสน อุปาสกสฺส สมฺปตฺตึ ทเสฺสตฺวา สทฺธาทิวเสนปิ ทเสฺสนฺต **"เย จสฺสา"**ติอาทิมาหฯ เย จ ปญฺจ ธมฺมา, เตปิ อสฺส สมฺปตฺตีติ โยชนาฯ **ธเมฺมหี**ติ คุเณหิฯ จตุนฺนํ ปริสานํ รติชนนเฏฺฐน อุปาสโกว รตนํ **อุปาสกรตนํ**ฯ คุณโสภากิตฺติสทฺทสุคนฺธตาทีหิ อุปาสโกว ปทุมํ **อุปาสกปทุมํ**ฯ ตถา **อุปาสกปุณฺฑรีกํ**ฯ เสสํ วิปตฺติยํ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ

นิคณฺฐีนฺติ นิคณฺฐสมณีนํฯ **อาทิมฺหี**ติ ปฐมเตฺถฯ **อุจฺฉคฺค**นฺติ อุจฺฉุอคฺคํ อุจฺฉุโกฏิฯ ตถา **เวฬคฺค**นฺติ เอตฺถาปิฯ **โกฏิย**นฺติ ปริยนฺตโกฏิยํ, ปริยนฺตเตฺถติ อโตฺถฯ **อมฺพิลคฺค**นฺติ อมฺพิลโกฏฺฐาสํฯ ตถา **ติตฺตกคฺค**นฺติ เอตฺถาปิฯ **วิหารเคฺคนา**ติ โอวรกโกฏฺฐาเสน "อิมสฺมึ คเพฺภ วสนฺตานํ อิทํ นาม ผลํ ปาปุณาตี"ติอาทินา ตํตํวสนฏฺฐานโกฏฺฐาเสนาติ อโตฺถ ฯ **ปริเวณเคฺคนา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อเคฺค**ติ เอตฺถ อุปโยควจนสฺส เอการาเทโส, วจนวิปลฺลาโส วา, กตฺวา-สโทฺท จ เสโสติ วุตฺตํ **"อาทึ กตฺวา"**ติฯ ภาวเตฺถ ตา-สโทฺทติ ทเสฺสติ **"อชฺชภาว"**นฺติ อิมินา, อชฺชภาโว จ นาม ตสฺมึ ธมฺมสฺสวนสมเย ธรมานกตาปาปุณกภาโวฯ ตทา หิ ตํ นิสฺสยวเสน ธรมานตํ นิมิตฺตํ กตฺวา ตํทิวสนิสฺสิตอรุณุคฺคมนโต ปฏฺฐาย ยาว ปุน อรุณุคฺคมนา เอตฺถนฺตเร อชฺชสโทฺท ปวตฺตติ, ตสฺมา ตสฺมึ สมเย ธรมานกตาสงฺขาตํ อชฺชภาวํ อาทึ กตฺวาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อชฺชต**นฺติ วา อชฺชอิเจฺจว อโตฺถ ตา-สทฺทสฺส สกตฺถวุตฺติโต ยถา "เทวตา"ติ, อยํ อาจริยานํ มติฯ เอวํ ปฐมกฺขเรน ทิสฺสมานปาฐานุรูปํ อตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตติยกฺขเรน ทิสฺสมานปาฐานุรูปํ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **"อชฺชทเคฺคติ วา ปาโฐ"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อาคมมตฺตตฺตา **ทกาโร ปทสนฺธิกโร**ฯ **อชฺชา**ติ หิ เนปาติกมิทํ ปทํฯ เตนาห **"อชฺช อคฺคนฺติ อโตฺถ"**ติฯ

“ปาโณ”ติ อิทํ ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริเย เอว, **“ปาณุเปต”**นฺติ จ กรณตฺถเนว สมาโสติ ญาเปตุํ **“ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว อุเปต”**นฺติ อาหฯ อุเปติ อุปคจฺฉตีติ หิ **อุเปโต,** ปาเณหิ กรณภูเตหิ อุเปโต **ปาณุเปโต**ติ อโตฺถ อาจริเยหิ อภิมโตฯ อิมินา จ ‘‘ปาณุเปตนฺติ อิทํ ปทํ ตสฺส สรณคมนสฺส อาปาณโกฏิกตาทสฺสน’’นฺติ อิมมตฺถํ วิภาเวติฯ ‘‘ปาณุเปต’’นฺติ หิ อิมินา ยาว เม ปาณา ธรนฺติ, ตาว สรณํ อุเปโต, อุเปโนฺต จ น วาจามเตฺตน, น จ เอกวารํ จิตฺตุปฺปาทมเตฺตน, อถ โข ปาณานํ ปริจฺจชนวเสน ยาวชีวํ อุเปโตติ อาปาณโกฏิกตา ทสฺสิตาฯ **“ตีหิ…เป…. คต”**นฺติ อิทํ ‘‘สรณํ คต’’นฺติ เอตสฺส อตฺถวจนํฯ **“อนญฺญสตฺถุก”**นฺติ อิทํ ปน อโนฺตคธาวธารเณน, อญฺญตฺถาโปหเนน จ นิวเตฺตตพฺพตฺถทสฺสนํฯ เอกโจฺจ กปฺปิยการกสทฺทสฺส อโตฺถ อุปาสกสทฺทสฺส วจนีโยปิ ภวตีติ วุตฺตํ **“อุปาสกํ กปฺปิยการก”**นฺติ, อตฺตสนฺนิยฺยาตนสรณคมนํ วา สนฺธาย เอวํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอวํ ‘‘ปาณุเปต’’นฺติ อิมินา นีตตฺถโต ทสฺสิตํ ตสฺส สรณคมนสฺส อาปาณโกฏิกตํ ทเสฺสตฺวา เอวํ วทโนฺต ปเนส ราชา ‘‘ชีวิเตน สห วตฺถุตฺตยํ ปฏิปูเชโนฺต สรณคมนํ รกฺขามี’’ติ อธิปฺปายํ วิภาเวตีติ เนยฺยตฺถโต วิภาวิตํ ตสฺส รโญฺญ อธิปฺปายํ วิภาเวโนฺต **“อหญฺหี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **หิ**-สโทฺท สมตฺถเน, การณเตฺถ วา, เตน อิมาย ยุตฺติยา, อิมินา วา การเณน อุปาสกํ มํ ภควา ธาเรตูติ อยมโตฺถ ปกาสิโตฯ

อจฺจยนํ สาธุมริยาทํ อติกฺกมฺม มทฺทิตฺวา ปวตฺตนํ **อจฺจโย,** กายิกาทิอชฺฌาจารสงฺขาโต โทโสติ อาห **“อปราโธ”**ติ, อเจฺจติ อภิภวิตฺวา ปวตฺตติ เอเตนาติ วา **อจฺจโย,** กายิกาทิวีติกฺกมสฺส ปวตฺตนโก อกุสลธมฺมสงฺขาโต โทโส เอว, โส จ อปรชฺฌติ เอเตนาติ **อปราโธ**ติ วุจฺจติฯ โส หิ อปรชฺฌนฺตํ ปุริสํ อภิภวิตฺวา ปวตฺตติฯ เตนาห **“อติกฺกมฺม อภิภวิตฺวา ปวโตฺต”**ติฯ **ธมฺมน**ฺติ ทสราชธมฺมํฯ วิตฺถาโร ปเนตสฺส **มหาหํสชาตกาทีหิ** วิภาเวตโพฺพฯ **จรตี**ติ อาจรติ กโรติฯ **ธเมฺมเนวา**ติ ธมฺมโต อนเปเตเนว, อนเปตกุสลธเมฺมเนวาติ อโตฺถฯ เตนาห **“น ปิตุฆาตนาทินา อธเมฺมนา”**ติฯ **“ปฏิคฺคณฺหาตู”**ติ เอตสฺส อธิวาสนํ สมฺปฏิจฺฉตูติ สทฺทโต อโตฺถ, อธิปฺปายโต ปน อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ขมตู”**ติ วุตฺตํฯ ปุน อกรณเมตฺถ สํวโรติ ทเสฺสติ **“ปุน เอวรูปสฺสา”**ติอาทินาฯ **“อปราธสฺสา”**ติอาทิ อญฺญมญฺญํ เววจนํฯ

๒๕๑. **“ยถาธโมฺม ฐิโต, ตเถวา”**ติ อิมินาปิ ยถา-สทฺทสฺส อนุรูปตฺถมาห, สาธุสมาจิณฺณกุสลธมฺมานุรูปนฺติ อโตฺถฯ ปฏิสทฺทสฺส อนตฺถกตํ ทเสฺสติ **“กโรสี”**ติ อิมินาฯ ปฏิกมฺมํ กโรสีติปิ วทนฺติฯ ยถาธมฺมํ ปฏิกรณํ นาม กตาปราธสฺส ขมาปนเมวาติ อาห **“ขมาเปสีติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ ‘‘ปฏิคฺคณฺหามา’’ติ เอตสฺส อธิวาสนํ สมฺปฏิจฺฉามาติ อตฺถํ ทเสฺสติ **“ขมามา”**ติ อิมินาฯ **วุทฺธิ เหสา**ติ เอตฺถ **ห**-กาโร ปทสิลิฎฺฐตาย อาคโม, **หิ**-สโทฺท วา นิปาตมตฺตํฯ **เอสา**ติ ยถาธมฺมํ ปฏิกิริยา, อายตึ สํวราปชฺชนา จฯ เตนาห ‘‘โย อจฺจยํ…เป…. อาปชฺชตี’’ติฯ สเทวเกน โลเกน ‘‘สรณ’’นฺติ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต ตถาคโต **อริโย** นามาติ วุตฺตํ **“พุทฺธสฺส ภควโต”**ติฯ วิเนติ สเตฺต เอเตนาติ **วินโย,** สาสนํฯ วทฺธติ สคฺคโมกฺขสมฺปตฺติ เอตายาติ **วุทฺธิ**ฯ กตมา ปน สา, ยา ‘‘เอสา’’ติ นิทฺทิฎฺฐา วุทฺธีติ โจทนมปเนตุํ ‘‘โย อจฺจย’’นฺติอาทิ วุตฺตนฺติ สมฺพนฺธํ ทเสฺสติ **“กตมา”**ติอาทินา, ยา อยํ สํวราปชฺชนา, สา ‘‘เอสา’’ติ นิทฺทิฎฺฐา วุทฺธิ นามาติ อโตฺถฯ ‘‘ยถาธมฺมํ ปฏิกโรตี’’ติ อิทํ อายตึ สํวราปชฺชนาย ปุพฺพกิริยาทสฺสนนฺติ วิญฺญาปนตฺถํ **“ยถาธมฺมํ ปฏิกริตฺวา อายตึ สํวราปชฺชนา”**ติ วุตฺตํฯ เอสา หิ อาจริยานํ ปกติ, ยทิทํ เยน เกนจิ ปกาเรน อธิปฺปายนฺตรวิญฺญาปนํ, เอตปเทน ปน ตสฺสาปิ ปฏินิเทฺทโส สมฺภวติ ‘‘ยถาธมฺมํ ปฏิกโรตี’’ ติปิ ปฏินิทฺทิสิตพฺพสฺส ทสฺสนโตฯ เกจิ ปน ‘‘ยถาธมฺมํ ปฏิกโรตี’ติ อิทํ ปุพฺพกิริยามตฺตเสฺสว ทสฺสนํ, น ปฏินิทฺทิสิตพฺพสฺสฯ ‘อายติ

ญฺจ สํวรํ อาปชฺชตี’ติ อิทํ ปน ปฏินิทฺทิสิตพฺพเสฺสวาติ วิญฺญาปนตฺถํ เอวํ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว ขมาปนสฺสาปิ วุทฺธิเหตุภาเวน อริยูปวาเท วุตฺตตฺตาฯ อิตรถา หิ ขมาปนาภาเวปิ อายตึ สํวราปชฺชนาย เอว อริยูปวาทาปคมนํ วุตฺตํ สิยา, น จ ปน วุตฺตํ, ตสฺมา วุตฺตนเยเนว อ โตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

กสฺมา ปน ‘‘ยาย’’นฺติอาทินา ธมฺมนิเทฺทโส ทสฺสิโต, นนุ ปาฬิยํ ‘‘โย อจฺจย’’นฺติอาทิ นา ปุคฺคลนิเทฺทโส กโตติ โจทนํ โสเธตุํ **‘‘เทสนํ ปนา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ ก โรโนฺต**ติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานธมฺมเทสนํ กโรโนฺตฯ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาปิ หิ ปุคฺคลาธิฏฺฐานธมฺมเท สนา, ปุคฺคลาธิฏฺฐานปุคฺคลเทสนาติ ทุวิธา โหติฯ อยเมตฺถาธิปฺปาโย – กิญฺจาปิ ‘‘วุทฺธิ เหสา’’ติอาทินา ธมฺมาธิฏฺฐานเทสนา อารทฺธา, ตถาปิ ปุน ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ กโรเนฺตน ‘‘โย อจฺจย’’นฺติอาทินา ปุคฺคลาธิฏฺฐานเทสนา อารทฺธา เทสนาวิลาสวเสน, เวเนยฺยชฺฌาสยว เสน จาติฯ ตทุภยวเสเนว หิ ธมฺมาธิฏฺฐานาทิเภเทน จตุพฺพิธา เทสนาฯ

๒๕๒. **วจสายเตฺต**ติ วจสา อายเตฺตฯ วาจาปฏิพนฺธเตฺตติ วทนฺติ, ตํ ‘‘โส หี’’ติอาทินา วิรุทฺธํ วิย ทิสฺสติฯ **วจสายเตฺถ**ติ ปน วาจาปริโยสานเตฺถติ อโตฺถ ยุโตฺต โอสานกรณตฺถสฺส สาสทฺทสฺส วเสน สายสทฺทนิปฺผตฺติโต ยถา ‘‘ทาโย’’ติฯ เอวญฺหิ สมตฺถนวจนมฺปิ อุปปนฺนํ โหติฯ คมนาย กตํ วาจาปริโยสานํ กตฺวา วุตฺตตฺตา ตสฺมึเยว อเตฺถ วตฺตตีติฯ **หนฺท**สทฺทญฺหิ โจทนเตฺถ, วจสคฺคเตฺถ จ อิจฺฉนฺติฯ ‘‘หนฺท ทานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๑๘; สํ. นิ. ๑.๑๘๖) หิ โจทนเตฺถ, ‘‘หนฺท ทานิ อปายามี’’ติอาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๘๔๓) วจสคฺคเตฺถ, **วจสโคฺค** จ นาม วาจาวิสฺสชฺชนํ, ตญฺจ วาจาปริโยสานเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ทุกฺกร กิจฺจวเสน พหุกิจฺจตาติ อาห **‘‘พลวกิจฺจา’’**ติฯ ‘‘อวสฺสํ กตฺตพฺพํ **กิจฺจํ,** อิตรํ **กรณียํ**ฯ ปฐมํ วา กตฺตพฺพํ **กิจฺจํ,** ปจฺฉา กตฺตพฺพํ **กรณียํ**ฯ ขุทฺทกํ วา **กิจฺจํ,** มหนฺตํ **กรณีย**’’นฺติปิ **อุทาน ฏฺฐกถาทีสุ** (อุทา. อฏฺฐ. ๑๕) วุตฺตํฯ ยํ-ตํ-สทฺทานํ นิจฺจสมฺพนฺธตฺตา, คมนกาลชานนโต, อญฺญกิริยาย จ อนุปยุตฺตตฺตา **‘‘ตสฺส กาลํ ตฺวเมว ชานาสี’’**ติ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘ตยา ญาตํ คมนกาลํ ตฺวเมว ญตฺวา คจฺฉาหี’’ติฯ อถ วา ยถา กตฺตพฺพกิจฺจนิโยชเน ‘‘อิมํ ชาน, อิมํ เทหิ, อิมํ อาหรา’’ติ (ปาจิ. ๘๘, ๙๓) วุตฺตํ, ตถา อิธาปิ ตยา ญาตํ กาลํ ตฺวเมว ชานาสิ, คม นวเสน กโรหีติ คมเน นิโยเชตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตฺวเมว ชานาสี’’**ติ ปาฐเสโส วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **‘‘ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา’’**ติอาทิ ยถาสมาจิณฺณํ ปกรณาธิคตมตฺถํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปทกฺขิณ**นฺติ ปการโต กตํ ทกฺขิณํฯ เตนาห **‘‘ติกฺขตฺตุ’’**นฺติฯ **ทสนขสโมธานสมุชฺชล**นฺติ ทฺวีสุ หเตฺถสุ ชาตานํ ทสนฺนํ นขานํ สโมธาเนน เอกีภาเวน สมุชฺชลนฺตํ, เตน ทฺวินฺนํ กรตลานํ สมฏฺฐปนํ ทเสฺสติฯ **อญฺชลิ**นฺติ หตฺถปุฏํฯ อญฺชติ พฺยตฺตึ ปกาเสติ เอตายาติ **อญฺชลิ**ฯ อญฺ ชฺ-สทฺทญฺหิ พฺยตฺติยํ, อลิปจฺจยญฺจ อิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ **อภิมุโขวา**ติ สมฺมุโข เอว, น ภควโต ปิฏฺฐึ ทเสฺสตฺวาติ อโตฺถฯ ปญฺจปฺปติฏฺฐิตวนฺทนานโย วุโตฺต เอวฯ

๒๕๓. อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว วิปจฺจนกานํ อตฺตโน ปุเพฺพ กตกุสลมูลานํ ขณเนน **ขโต,** เตสเมว อุปหนเนน **อุปหโต,** ปทฺทฺวเยนปิ ตสฺส กมฺมาปราธเมว ทเสฺสติ ปริยายวจนตฺตา ปทฺทฺวยสฺสฯ กุสลมูลสงฺขาตปติฏฺฐาเภทเนน ขตูปหตภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘ภินฺนปติโฏฺฐ ชาโต’’**ติ วุตฺตํฯ ปติฏฺฐา, มูลนฺติ จ อตฺถโต เอกํฯ ปติฏฺฐหติ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนํ เอตายาติ หิ **ปติฏฺฐา,** ตสฺส กุสลูปนิสฺสยสมฺปทา, สา กิริยาปราเธน ภินฺนา วินาสิตา เอเตนาติ **ภินฺน ปติโฏฺฐ**ฯ ตเทว วิตฺถาเรโนฺต **‘‘ตถา’’**ติอาทิมาหฯ ยถา กุสลมูลสงฺขาตา อตฺตโน ปติฏฺฐาน ชาตา, ตถา อเนน รญฺญา อตฺตนาว อตฺตา ขโต ขนิโตติ โยชนาฯ **ขโต**ติ หิ อิทํ อิธ กมฺมว

เสน สิทฺธํ, ปาฬิยํ ปน กตฺตุวเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปททฺวยสฺส ปริยายตฺตา ‘‘อุปหโต’’ติ อิธ น วุตฺตํฯ

‘‘ราโค รโช น จ ปน เรณุ วุจฺจตี’’ติอาทิ (มหานิ. ๒๐๙; จูฬนิ. ๗๔) วจนโต ราคโทสโมหาว อิธ รโช นามาติ วุตฺตํ **‘‘ราครชาทิวิรหิต’’**นฺติฯ วีตสทฺทสฺส วิคตปริยายตํ ทเสฺสติ **‘‘วิคตตฺตา’’**ติ อิมินาฯ **ธเมฺมสุ จกฺขุ**นฺติ จตุสจฺจธเมฺมสุ ปวตฺตํ เตสํ ทสฺสนเฏฺฐน จกฺขุํฯ **ธเมฺมสู**ติ วา เหฏฺฐิเมสุ ตีสุ มคฺคธเมฺมสุฯ **จกฺขุ**นฺติ โสตาปตฺติมคฺคสงฺขาตํ เอกํ จกฺขุํ, สมุทาเยกเทสวเสน อาธารตฺถสมาโสยํ, น ตุ นิทฺธารณตฺถสมาโสฯ โส หิ สาสนคเนฺถสุ, สกฺกตคเนฺถสุ จ สพฺพตฺถ ปฏิสิโทฺธติฯ **ธมฺมมย**นฺติ สมถวิปสฺสนาธเมฺมน นิพฺพตฺตํ, อิมินา ‘‘ธเมฺมน นิพฺพตฺตํ จกฺขุ **ธมฺมจกฺขู**’’ติ อตฺถมาหฯ อปิจ **ธมฺมมย**นฺติ สีลาทิติวิธธมฺมกฺขโนฺธเยว **มย**-สทฺทสฺส สกเตฺถ ปวตฺตนโต, อเนน ‘‘ธโมฺมเยว จกฺขุ **ธมฺมจกฺขู**’’ติ อตฺถมาหฯ **อเญฺญสุ ฐาเนสู**ติ อเญฺญสุ สุตฺตปเทเสสุ, เอเตน ยถาปาฐํ ติวิธตฺถตํ ทเสฺสติฯ อิธ ปน โสตาปตฺติมคฺคเสฺสเวตํ อธิวจนํ, ตสฺมิมฺปิ อนธิคเต อเญฺญสํ วตฺตพฺพตาเยว อภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ‘‘ขตายํ ภิกฺขเว ราชา’’ติอาทิปาฐสฺส สุวิเญฺญยฺยมธิปฺปายํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิทํ วุตฺตํ โหตี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นาภวิสฺสา**ติ สเจ น อภวิสฺสถ, เอวํ สตีติ อโตฺถฯ อตีเต หิ อิทํ กาลาติปตฺติวจนํ, น อนาคเตติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย **โสตาปตฺติมคฺคํ ปโตฺต อภวิสฺสา**ติ เอตฺถาปิฯ นนุ จ มคฺคปาปุณนวจนํ ภวิสฺสมานตฺตา อนาคตกาลิกนฺติ? สจฺจํ อนิยมิเต, อิธ ปน **‘‘อิเธวาสเน นิสิโนฺน’’**ติ นิยมิตตฺตา อตีตกาลิกเมวาติ เวทิตพฺพํฯ อิทญฺหิ ภควา รโญฺญ อาสนา วุฏฺฐาย อจิรปกฺกนฺตเสฺสว อโวจาติฯ **ปาปมิตฺตสํสเคฺคนา**ติ เทวทเตฺตน, เทวทตฺตปริสาสงฺขาเตน จ ปาปมิเตฺตน สํสคฺคโตฯ **อสฺสา**ติ โสตาปตฺติมคฺคสฺสฯ **‘‘เอวํ สเนฺตปิ’’**ติอาทินา ปาฐานารุฬฺหํ วจนาวเสสํ ทเสฺสติฯ **ตสฺมา**ติ สรณํ คตตฺตา มุจฺจิสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ **‘‘มม จ สาสนมหนฺตตายา’’**ติ ปาโฐ ยุโตฺต, กตฺถจิ ปน **จ**-สโทฺท น ทิสฺสติ, ตตฺถ โส ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐติ ทฏฺฐพฺพํฯ น เกวลํ สรณํ คตตฺตาเยว มุจฺจิสฺสติ, อถ โข ยตฺถ เอส ปสโนฺน, ปสนฺนาการญฺจ กโรติ, ตสฺส จ ติวิธสฺสปิ สาสนสฺส อุตฺตมตายาติ หิ สห สมุจฺจเยน อโตฺถ อธิเปฺปโตติฯ

‘‘ยถา นามา’’ติอาทิ ทุกฺกรกมฺมวิปากโต สุกเรน มุจฺจเนน อุปมาทสฺสนํฯ **โกจี**ติ โกจิ ปุริโสฯ **กสฺสจี**ติ กสฺสจิ ปุริสสฺส, ‘‘วธ’’นฺติ เอตฺถ ภาวโยเค กมฺมเตฺถ สามิวจนํฯ **ปุปฺผมุฏฺฐิมเตฺตน ทเณฺฑนา**ติ ปุปฺผมุฏฺฐิมตฺตสงฺขาเตน ธนทเณฺฑนฯ **มุเจฺจยฺยา**ติ วธกมฺมทณฺฑโต มุเจฺจยฺย, **ทเณฺฑนา**ติ วา นิสฺสกฺกเตฺถ กรณวจนํ ‘‘สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณนา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๓๒; จูฬว. ๔๓๗) วิย, ปุปฺผมุฏฺฐิมเตฺตน ธนทณฺฑโต, วธทณฺฑโต จ มุเจฺจยฺยาติ อโตฺถฯ **โลหกุมฺภิย**นฺติ โลหกุมฺภินรเกฯ ตตฺถ หิ ตทนุภวนกานํ สตฺตานํ กมฺมพเลน โลหมยา มหตี กุมฺภี นิพฺพตฺตา, ตสฺมา ตํ **‘‘โลหกุมฺภี’’**ติ วุจฺจติฯ อุปริมตลโต **อโธ ปตโนฺต,** เหฏฺฐิมตลโต **อุทฺธํ คจฺฉโนฺต,** อุภยถา ปน สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ โหนฺติฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ, ปริปุณฺณานิ สพฺพโส;
> นิรเย ปจฺจมานานํ, กทา อโนฺต ภวิสฺสตี’’ติฯ (เป. ว. ๘๐๒; ชา. ๑.๔.๕๔);

‘‘เหฏฺฐิมตลํ ปตฺวา, อุปริมตลํ ปาปุณิตฺวา มุจฺจิสฺสตี’’ติ วทโนฺต อิมมตฺถํ ทีเปติ – ยถา อเญฺญ เสฏฺฐิปุตฺตาทโย อปราปรํ อโธ ปตนฺตา, อุทฺธํ คจฺฉนฺตา จ อเนกานิ วสฺสสตสหสฺสานิ ตตฺถ ปจฺจนฺติ, น ตถา อยํ, อยํ ปน ราชา ยถาวุตฺตการเณน เอกวารเมว อโธ ปตโนฺต, อุทฺธญฺจ คจฺฉโนฺต สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิเยว ปจฺจิตฺวา มุจฺจิสฺสตีติฯ อยํ ปน อโตฺถ กุโต ลโทฺธติ อนุโยคํ ปริหรโนฺต **‘‘อิทมฺปิ กิร ภควตา วุตฺตเมวา’’**ติ อาหฯ **กิร**สโทฺท เจตฺถ อนุสฺสวนเตฺถ,

เตน ภควตา วุตฺตภาวสฺส อาจริยปรมฺปรโต สุยฺยมานตํ, อิมสฺส จ อตฺถสฺส อาจริยปรมฺปราภต ภาวํ ทีเปติฯ อถ ปาฬิยํ สงฺคีตํ สิยาติ โจทนมปเนติ **“ปาฬิยํ ปน น อารุฬฺห”**นฺติ อิมินา, ปกิณฺณกเทสนาภาเวน ปาฬิยมนารุฬฺหตฺตา ปาฐภาเวน น สงฺคีตนฺติ อธิปฺปาโยฯ ปกิณฺณก เทสนา หิ ปาฬิยมนารุฬฺหาติ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ

ยทิ อนนฺตเร อตฺตภาเว นรเก ปจฺจติ, เอวํ สติ อิมํ เทสนํ สุตฺวา โก รญฺญ อานิสํโส ล โทฺธติ กสฺสจิ อาสงฺกา สิยาติ ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ โจทนํ อุทฺธริตฺวา ปริหริตุํ **“อิทํ ปนา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **“อยญฺหี”**ติอาทินา นิทฺทาลาภาทิกํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อเนกวิธํ มหานิสํสํ ส รูปโต นิยเมตฺวา ทเสฺสติฯ เอตฺถ หิ **“อยํ...เป.... นิทฺทํ ลภตี”**ติ อิมินา นิทฺทาลาภํ ทเสฺสติ, ตทา กายิกเจตสิกทุกฺขาปคตภาวญฺจ นิทฺทาลาภสีเสน, **“ติณฺณํ...เป.... อกาสี”**ติ อิมินา ติณฺณํ รตนานํ มหาสกฺการกิริยํ, **“โปถุชฺชนิกาย...เป.... นาโหสี”**ติ อิมินา สาติสยํ โปถุชฺ ชนิกสทฺธาปฏิลาภํ ทเสฺสตีติ เอวมาทิ ทิฏฺฐธมฺมิโก, **“อนาคเต...เป.... ปรินิพฺพายิสฺ สตี”**ติ อิมินา ปน อุกฺกํสโต สมฺปรายิโก ทสฺสิโต, อนวเสสโต ปน อปราปเรสุ ภเวสุ อปริ มาโณเยว สมฺปรายิโก เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **มธุรายา**ติ มธุรรสภูตายฯ **โอชวนฺติยา**ติ มธุรรสสฺสาปิ สารภูตาย โอชาย โอชว ติยาฯ ปุถุชฺชเน ภวา **โปถุชฺชนิกาฯ** ปญฺจ มาเร วิเสสโต ชิตวาติ **วิชิตาวี,** ปรูปเทสวิรหตา เจตฺถ วิเสสภาโวฯ ปเจฺจกํ อภิสมฺพุโทฺธติ **ปเจฺจกพุโทฺธ,** อนาจริยโก หุตฺวา สามเญฺญว ส โมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ อโตฺถฯ ตถา หิ ‘‘ปเจฺจกพุทฺธา สยเมว พุชฺฌนฺติ, น ปเร โพเธนฺติ, อตฺถรสเมว ปฏิวิชฺฌนฺติ, น ธมฺมรสํฯ น หิ เต โลกุตฺตรธมฺมํ ปญฺญตฺตึ อาโรเปตฺวา เทเสตุํ ส โกฺกนฺติ, มูเคน ทิฏฺฐสุปิโน วิย, วนจรเกน นคเร สายิตพฺยญฺชนรโส วิย จ เนสํ ธมฺมาภิสมโย โหติ, สพฺพํ อิทฺธิสมาปตฺติปฏิสมฺภิทาปเภทํ ปาปุณนฺตี’’ติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.ขคฺควิสาณสุตฺ ตวณฺณนา; อป. อฏฺฐ. ๑.๙๐, ๙๑) อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ

เอตฺถาห – ยทิ รญฺญ กมฺมนฺตรายาภาเว ตสฺมิํเยว อาสเน ธมฺมจกฺขุ อุปฺปชฺชิสฺสถ, อถ กถํ อนาคเต ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสติฯ ยทิ จ อนาคเต ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา ปริ นิพฺพายิสฺสติ, อถ กถํ ตสฺมิํเยว อาสเน ธมฺมจกฺขุ อุปฺปชฺชิสฺสถ, นนุ อิเม สาวกโพธิปเจฺจก โพธิอุปนิสฺสยา ภินฺนนิสฺสยา ทฺวินฺนํ โพธีนํ อสาธารณภาวโตฯ อสาธารณา หิ เอตา เทฺว ยถากฺกมํ ปญฺจงฺคทฺวยงฺคสมฺปตฺติยา, อภินีหารสมิทฺธิวเสน, ปารมีสมฺภรณกาลวเสน, อภิสมฺ พุชฺฌนวเสน จาติ? นายํ วิโรโธ อิโต ปรโตเยวสฺส ปเจฺจกโพธิสมฺภารานํ สมฺภรณียตฺตาฯ สาวกโพธิยา พุชฺฌนกสตฺตาปิ หิ อสติ ตสฺสา สมวาเย กาลนฺตเร ปเจฺจกโพธิยา พุชฺฌิสฺสนฺติ ตถาภินีหารสฺส สมฺภวโตติฯ อปเร ปน ภณนฺติ – ‘‘ปเจฺจกโพธิยาเยวายํ ราชา กตาภินีหาโรฯ กตาภินีหาราปิ หิ ตตฺถ นิยติมปฺปตฺตา ตสฺส ญาณสฺส ปริปากํ อนุปคตตฺตา สตฺถุ สมฺมุขีภาเว สาวกโพธึ ปาปุณิสฺสนฺตีติ ภควา ‘สจายํ ภิกฺขเว ราชา’ติอาทิมโวจ, มหาโพธิสตฺตานเมว จ อานนฺตริยปริมุตฺติ โหติ, น อิตเรสํ โพธิสตฺตานํฯ ตถา หิ ปเจฺจกโพธิยํ นิยโต สมาโน เทวท โตฺต จิรกาลสมฺภูเตน โลกนาเถ อาฆาเตน ครุตรานิ อานนฺตริยกมฺมานิ ปสวิ, ตสฺมา กมฺมนฺ ตราเยน อยํ อิทานิ อสมเวตทสฺสนาภิสมโย ราชา ปเจฺจกโพธินิยาเมน อนาคเต วิชิตาวี นาม ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติ ทฏฺฐพฺพํ, ยุตฺตตรเมตฺถ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ

ยถาวุตฺตํ ปาฬิเมว สํวณฺณนาย นิคมวเสน ทเสฺสโนฺต **“อิทมโวจา”**ติอาทิมาหฯ ตสฺส โตฺถ หิ เหฏฺฐา วุโตฺตติฯ อปิจ ปาฬิยมนารุฬฺหมฺปิ อตฺถํ สงฺคเหตุํ **“อิทมโวจา”**ติอาทินา นิ คมนํ กโรตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย อชฺชวมทฺทวโสรจฺจสทฺธาสติธิติพุทฺธิขนฺติวีริยาทิธมฺมสมงฺคินา สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย อสงฺคาสํหิรวิสารทญาณจาริน อเนกปฺปเภทสกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหินา มหาคณินา มหาเวยฺยากรเณน ญาณาภิวํสธมฺมเสนาปตินามเถเรน มหาธมฺมราชาธิราชครุนา กตาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปฺปกาสนิยา สามญฺญผลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

สามญฺญผลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อมฺพฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

อทฺธานคมนวณฺณนา

๒๕๔. เอวํ สามญฺญผลสุตฺตํ สํวเณฺณตฺวา อิทานิ อมฺพฏฺฐสุตฺตํ สํวเณฺณนฺโต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, สามญฺญผลสุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส อมฺพฏฺฐสุตฺตภาวํ ปกาเสตุํ **''เอวํ เม สุตํ...เป.... โกสเลสูติ อมฺพฏฺฐสุตฺต''**นฺติ อาหฯ เอวมีทิเสสุฯ **อิติ**สโทฺท เจตฺถ อาทิอโตฺถ, ปทตฺถวิปลฺลาสโชตโก ปน อิติสโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ, อาทิสทฺทโลโป วา เอส, อุปลกฺขณนิเทฺทโส วาฯ **อปุพฺพปทวณฺณนา** นาม เหฏฺฐา อคฺคหิตตาย อปุพฺพสฺส ปทสฺส อตฺถวิภชนาฯ ''หิตฺวา ปุนปฺปุนาคต-มตฺถํ อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี''ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา) หิ วุตฺตํ, ''อนุปุพฺพปทวณฺณนา''ติ กตฺถจิ ปาโฐ, โส อยุโตฺตว ฏีกาย อนุทฺธฏตฺตา, ตถา อสํวณฺณิตตฺตา จฯ

''ราชกุมารา **โคตฺตวเสน** โกสลา นามา''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๔) อาจริเยน วุตฺตํฯ อกฺขรจินฺตกา ปน วทนฺติ ''โกสํ ลนฺติ คณฺหนฺติ, กุสลํ วา ปุจฺฉนฺตีติ **โกสลา**''ติฯ **ชนปทิโน**ติ ชนปทวโนฺต, ชนปทสฺส วา อิสฺสราฯ ''โกสลา นาม ราชกุมารา''ติ วุเตฺตเยว สิเทฺธปิ ''ชนปทิโน''ติ วจนํ สเนฺตสุปิ อเญฺญสุ ตํตํนามปญฺญาเตสุ ตตฺถ นิวสเนฺตสุ ชนปทิภาวโต เตสเมว นิวสนมุปาทาย ชนปทสฺสายํ สมญฺญาติ ทสฺสนตฺถํฯ **''เตสํ นิวาโส''**ติ อิมินา ''โกสลานํ นิวาสา โกสลา''ติ ตทฺธิตํ ทเสฺสติฯ **''เอโกปิ ชนปโท''**ติ อิมินา ปน สทฺทโตเยเวตํ ปุถุวจนํ, อตฺถโต ปเนส เอโก เอวาติ วิภาเวติฯ **อปิ**-สโทฺท เจตฺถ อนุคฺคเห, เตน กามํ เอโกเยเวส ชนปโท, ตถาปิ อิมินา การเณน ปุถุวจนมุปฺปนฺนนฺติ อนุคฺคณฺหาติฯ ยทิ เอโกว ชนปโท, กถํ ตตฺถ พหุวจนนฺติ อาห **''รุฬฺหิสเทฺทนา''**ติอาทิ, รุฬฺหิสทฺทตฺตา พหุวจนมุปฺปนฺนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ นิสฺสิเตสุ ปยุตฺตสฺส ปุถุวจนสฺส, ปุถุภาวสฺส วา นิสฺสเย อภินิโรปนา อิธ รุฬฺหิ, เตน วุตฺตํ อาจริเยน อิธ เจว อญฺญตฺถ จ **มชฺฌิมาคมฏีกาทีสุ** ''อกฺขรจินฺตกา หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ ยุเตฺต วิย อีทิสลิงฺควจนานิ อิจฺฉนฺติ, อยเมตฺถ รุฬฺหิ ยถา 'อญฺญตฺถาปิ กุรูสุ วิหรติ, อเงฺคสุ วิหรตี'ติ จา''ติฯ เกจิ ปน โกสลนามาภินิโรปนมิจฺฉนฺติ, อยุตฺตเมตํ ปุถุวจนสฺส อปฺปยุชฺชิตพฺพตฺตาฯ นามาภินิโรปนาย หิ เอกวจนมฺปิ ภวติ ยถา ''สีโห คายตี''ติฯ ตพฺพิเสสิเตปิ ชนปทสเทฺท ชาติสทฺทตฺตา เอกวจนเมวฯ เตนาห **''ตสฺมิํ โกสเลสุ ชนปเท''**ติ, โกสลนามเก ตสฺมิํ ชนปเทติ อโตฺถฯ อภูตโต หิ โวหารมตฺตํ รุฬฺหิ, ภูตโตเยว อโตฺถ วินิจฺฉินิตโพฺพฯ ยถา หิ –

> ''สนฺติ ปุตฺตา วิเทหานํ, ทีฆาวุ รฏฺฐวฑฺฒโน;
> เต รชฺชํ การยิสฺสนฺติ, มิถิลายํ ปชาปตี''ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๒๗๖) อาทีสุ –

ตํปุตฺตสงฺขาตสฺส เอกตฺถสฺส รุฬฺหิวเสน ''ปุตฺตา''ติ พหุวจนปโยโค, ตถา อิธาปิ ตนฺนิวาสสงฺขาตสฺส เอกตฺถสฺส รุฬฺหิวเสน ''โกสเลสู''ติ พหุวจนปโยโค โหติฯ ยถา จ ''ปาณํ น หเญฺญ, น จ'ทินฺนมาทิเย''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๔๒, ๔๓, ๔๕) ชาติวเสน พหฺวตฺถานเมกวจนปโยโค, ตถา อิธาปิ ชาติวเสน อวยวปฺปเภทน พหฺวตฺถสฺส ''ชนปเท''ติ เอกวจนปโยโค โหติฯ วุตฺตญฺจ อาจริเยน **มชฺฌิมาคมฏีกายํ** ''ตพฺพิเสสเนปิ ชนปทสเทฺท ชาติสเทฺท เอกวจนเมวฯ เตนาห 'ตสฺมิํ อเงฺคสุ ชนปเท'ติ''ฯ

เอวํ รุฬฺหิวเสน พหุมฺหิ วิย วตฺตเพฺพ พหุวจนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ พหฺวตฺถวเสน พหุมฺปิ เอว วตฺตเพฺพ พหุวจนํ ทเสฺสโนฺต **''โปราณา ปนาหู''**ติอาทิมาหฯ **ปน**-สโทฺท เจตฺถ วิเส

สตฺถโชตโน, เตน ปุถุอตฺถวิสยตาย เอเวตํ ปุถุวจนํ, น รุฬฺหิวเสนาติ วกฺขมานํ วิเสสํ โชเตติฯ โส หิ ปเทโส ติโยชนสตปริมาณตาย พหุปฺปเภโทติ, อิมสฺมึ ปน นเย เตสุ โกสเลสุ ชนปเทสูติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **มหาปนาท**นฺติ มหาปนาทชาตก (ชา. ๑.๓.๔๐, ๔๑, ๔๒) สุรุจิชาตเกสุ (ชา. ๑.๑๔.๑๐๒ อาทโย) อาคตํ สุรุจิโน นาม วิเทหรโญฺญ ปุตฺตํ มหาปนาทนามกํ ราชกุมารํฯ **นานานาฏกานี**ติ ภณฺฑุกณฺฑปณฺฑุกณฺฑปมุขานิ ฉสตสหสฺสานิ นานาวิธนาฏกานิ, กตฺถจิ ปน อาทิสโทฺทปิ ทิโฏฺฐ, โส ชาตกฎฺฐกถายํ น ทิสฺสติ, ยทิ จ ทิสฺสติ, เตน นฏลงฺฆกาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ **สิตมตฺตมฺปี**ติ มิหิตมตฺตมฺปิฯ ตสฺส กิร ทิพฺพนาฏกานํ อนนฺตรภเวเยว ทิฎฺฐตฺตา มนุสฺสนาฏกานํ นจฺจํ อมนุญฺญํ อโหสิฯ **นงฺคลานิปิ ฉเฑฺฑตฺวา**ติ กสิกมฺมปฺปหานวเสน นงฺคลานิ ปหาย, นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํฯ น หิ เกวลํ กสฺสกา เอว, อถ โข อเญฺญปิ อุภยรฎฺฐวาสิโน มนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน กิจฺจํ ปหาย ตสฺมึ มงฺคลฎฺฐาเน สนฺนิปตึสุฯ ตทา กิร มหาปนาทกุมารสฺส ปาสาทมงฺคลํ, ฉตฺตมงฺคลํ, อาวาหมงฺคลนฺติ ตีณิ มงฺคลานิ เอกโต อกํสุ, กาสิวิเทหรฎฺฐวาสิโนปิ ตตฺถ สนฺนิปติตฺวา อติเรกสตฺตวสฺสานิ ฉณมนุภวึสูติ, อธุนา ปน ''นงฺคลาทีนี''ติ ปาโฐ ทิสฺสติ, โส น โปราณปาโฐ ฎีกายมนุทฺธฏตฺตาฯ

มหาชนกาเย สนฺนิปติเตติ เกจิ ''ปหํสนวิธึ ทเสฺสตฺวา ราชกุมารํ หาสาเปสฺสามา''ติ, เกจิ ''ตํ กีฬํ ปสฺสิสฺสามา''ติ เอวํ มหาชนสมูเห สนฺนิปติเตฯ อตฺลมฺพาภิรุหนทารุจิตกปเวสนาทิ **นานากีฬาโย ทเสฺสตฺวา**ฯ สกฺกเปสิโต กิร ทิพฺพนาฏโก ราชงฺคเณ อากาเส ฐตฺวา อุปฑฺฒภาคํ นาม ทเสฺสติ, เอโกว หโตฺถ, เอโก ปาโท, เอกํ อกฺขิ, เอกา ทาฐา นจฺจติ จลติ, อุปฑฺฒํ ผนฺทติ, เสสํ นิจฺจลมโหสิ, ตํ ทิสฺวา มหาปนาโท โถกํ หสิตมกาสิ, อิมมตฺถํ สนฺธาย **''โส ทิพฺพนาฏกํ ทเสฺสตฺวา หสาเปสี''**ติ วุตฺตํฯ **สุหชฺชา** นาม วิสฺสาสิกา ''สุฎฺฐุ หทยเมเตส''นฺติ กตฺวาฯ **อาทิ**สเทฺทน ญาตกปริชนาทีนํ สงฺคโหฯ **ตสฺมา**ติ ตถา วจนโตฯ **ตํ กุสลนฺติ วจนํ อุปาทายา**ติ เอตฺถ ''กจฺจิ กุสลํ? อาม กุสล''นฺติ วจนปฏิวจนวเสน ปวตฺตกุสลวาทิตาย เต มนุสฺสา อาทิโต **''กุสลา''**ติ สมญฺญํ ลภึสุ, เตสํ กุสลานํ อิสฺสราติ ราชกุมารา **โกสลา** นาม ชาตา, เตสํ นิวาสฎฺฐานตาย ปน ปเทโส **โกสลา**ติ ปุเพฺพ วุตฺตนยเมวฯ เตนาห **''โส ปเทโส โกสลาติ วุจฺจตี''**ติฯ เอวํ **มชฺฌิมาคมฎีกายํ** อาจริเยเนว วุตฺตํฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย สิยา – ''โส ปเทโส โกสลาติ วุจฺจตี''ติ สญฺญีสญฺญา ยถากฺกมํ เอกวจนพหุวจนวเสน วุตฺตตฺตา ปุริมนเย วิย อิธาปิ รุฬฺหิวเสเนว พหุวจนํ โหติฯ ราชกุมารานํ นามลาภเหตุมตฺตเญฺหตฺถ วิเสโสติฯ อิธ ปน อาจริเยน เอวํ วุตฺตํ **โส ปเทโส**ติ ปเทสสามญฺญโต วุตฺตํ, วจนวิปลฺลาเสน วา, เต ปเทสาติ อโตฺถฯ **โกสลาติ วุจฺจติ** กุสลา เอว โกสลาติ กตฺวา''ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๕๔) ตตฺรายมธิปฺปาโย สิยา – **โส ปเทโส**ติ ชาติสเทฺทวเสน, วจนวิปลฺลาเสน วา วุตฺตตฺตา ปุถุอตฺถวิสยตาย เอว พหุวจนํ โหติฯ ปเทสสฺส นามลาภเหตุ เหตฺถ วิเสโสติฯ ''กุสล''นฺติ หิ วจนมุปาทาย รุฬฺหินามวเสน วุตฺตนเยน โกสลา ยถา ''เยวาปนกํ, นตฺมุหากวโคฺค''ติฯ อปิจ วจนปฏิวจนวเสน ''กุสล''นฺติ วทนฺติ เอตฺถาติ **โกสลาฯ** วิจิตฺรา หิ ตทฺธิตวุตฺตีติฯ **กุสล**นฺติ จ อาโรคฺยํ ''กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ, กจฺจิ โภโต อนามย''นฺติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๕.๑๔๕; ชา. ๒.๒๐.๑๒๙) วิย, กจฺจิ ตุมฺหากํ อาโรคฺยํ โหตีติ อโตฺถ, เฉกํ วา ''กุสลา นจฺจคีตสฺส , สิกฺขิตา จาตุริตฺถิโย''ติอาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๙๔) วิย, กจฺจิ เตสํ นาฏกานํ เฉกตา โหตีติ อโตฺถฯ

จรณํ **จาริกา,** จรณํ วา จาโร, โส **เอว จาริกา,** ตยิทํ มคฺคคมนเมว อิธาธิเปฺปตํ, น จุณฺณิกคมนมตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **''อทฺธานคมน''**นฺติ วุตฺตํ, ภาวนปุํสกเญฺจตํ, อทฺธานคมนสงฺขาตาย จาริกาย จรมาโนติ วุตฺตํ โหติ, อเภเทปิ วา เภทโวหาเรน วุตฺตํ ยถา ''ทิวาวิหารํ นิสีที''ติ, (ม. นิ. ๑.๒๕๖) อทฺธานคมนสงฺขาตํ **จาริกํ จรมาโน,** จรณํ กโรโนฺตติ อโตฺถฯ สพฺพตฺถโก หิ กรภูธาตูนมโตฺถติฯ ''อทฺธานมคฺค''นฺติปิ กตฺถจิ ปาโฐ, โส น สุนฺทโรฯ น หิ

จาริกาสโทฺท มคฺควาจโกติฯ อิทานิ ตํ วิภาเคน ทเสฺสตฺวา อิธาธิเปฺปตํ นิยเมนฺโต **“จาริกา จ นาเมสา”**ติอาทิมาหฯ สาวกานมฺปิ รุฬฺหิวเสน จาริกาย สมฺภวโต ตโต วิเสเสติ **“ภควโต”**ติ อิมินาฯ ตถา หิ **มชฺฌิมาคมฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ ‘‘จาริกํ จรมาโนติ เอตฺถ กิญฺจาปิ อยํ จาริกา นาม มหาชนสงฺคหตฺถํ พุทฺธานํเยว ลพฺภติ, พุเทฺธ อุปาทาย ปน รุฬฺหิสเทฺทน สาวกานมฺปิ วุจฺจติ กิลญฺชาทีหิ กตพีชนีปิ ตาลวณฺฏํ วิยา’’ติฯ **ทูเรปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สเทฺทน, **อปิ**-สเทฺทน วา นาติทูเรปีติ สมฺปิณฺฑนํ ตตฺถาปิ จาริกาสมฺภวโตฯ **โพธเนยฺยปุคฺคล**นฺติ จตุสจฺจปฏิเวธวเสน โพธนารหปุคฺคลํฯ **สหสา คมน**นฺติ สีฆคมนํฯ ‘‘มหากสฺสปสฺส ปจฺจุคฺคมนาทีสู’’ติ วุตฺตเมว สรูปโต ทเสฺสติ **“ภควา หี”**ติอาทินาฯ **ปจฺจุคฺคจฺฉโนฺต**ติ ปฏิมุขํ คจฺฉโนฺต, ปจฺจุฏฺฐหโนฺตติ อโตฺถฯ **“ตถา”**ติ อิมินา ‘‘ติํสโยชน’’นฺติ ปทมนุกฑฺฒติฯ **ปกฺกุสาติ** นาม **คนฺธารราชาฯ มหากปฺปิโน** นาม กุกฺกุฏวตีราชาฯ **ธนิโย** นาม โกรณฺฑเสฏฺฐิปุโตฺต โคโปฯ

เอวํ ธมฺมครุตากิตฺตนมุเขน มหากสฺสปปจฺจุคฺคมนาทีนิ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๕๔) เอกเทเสน ทเสฺสตฺวา อิทานิ วนวาสิติสฺสสามเณรสฺส วตฺถุํ วิตฺถาเรตฺวา จาริกํ ทเสฺสตุํ **“เอกทิวส”**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ โก ปเนส ติสฺสสามเณโร นาม? สาวตฺถิยํ ธมฺมเสนาปติโน อุปฏฺฐากกุเล ชาโต มหาปุโญฺญ ‘‘ปิณฺฑปาตทายกติโสฺส, กมฺพลทายกติโสฺส’’ติ จ ปุเพฺพ ลทฺธนาโม ปจฺฉา ‘‘วนวาสิติโสฺส’’ติ ปากโฏ ขีณาสวสามเณโรฯ วิตฺถาโร **ธมฺมปเท** (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๗๔ วนวาสีติสฺสสามเณรวตฺถุ)ฯ อากาสคามีหิ สทฺธิํ อากาเสเนว คนฺตุกาโม ภควา **“ฉฬภิญฺญานํ อาโรเจหี”**ติ อโวจฯ **ตสฺสา**ติ ติสฺสสามเณรสฺสฯ **ต**นฺติ ภควนฺตํ สทฺธิํ ภิกฺขุสเงฺฆน จีวรํ ปารุปนฺตํฯ โน เถโร โน โอรมตฺตโก วตาติ สมฺพโนฺธ, คุเณน ลามกปฺปมาณิโก โน โหตีติ อโตฺถฯ

อตฺตโน ปตฺตาสเนติ ภิกฺขูนํ อาสนปริยเนฺตฯ เตสํ คามิกานํ ทานปฏิสํยุตฺตํ **มงฺคลํ วตฺวาฯ** กสฺมา ปน สเทวกสฺส โลกสฺส มคฺคเทสโกปิ สมาโน ภควา เอวมาหาติ โจทนํ โสเธตุํ **“ภควา กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มคฺคเทสโก**ติ นิพฺพานมคฺคสฺส, สุคติมคฺคสฺส วา เทสโกฯ

ตายาติ อรญฺญสญฺญายฯ สงฺฆกมฺมวเสน สิชฺฌมานาปิ อุปสมฺปทา สตฺถุ อาณาวเสน สิชฺฌนโต **“พุทฺธทายชฺชํ เต ทสฺสามี”**ติ วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ อปเร ปน ‘‘อปริปุณฺณวีสติวสฺสเสฺสว ตสฺส อุปสมฺปทํ อนุชานโนฺต สตฺถา ‘**พุทฺธทายชฺชํ เต ทสฺสามี**’ติ อโวจา’’ติ วทนฺติฯ ธมฺมเสนาปตินา อุปชฺฌาเยน **อุปสมฺปาเทตฺวา,** ตโตเยวส ธมฺมเสนาปติโน สทฺธิวิหาริโกติ อฏฺฐกถาสุ วุโตฺตฯ **ธมฺมปทฏฺฐกถายํ** ปน ธมฺมเสนาปติอาทิเถรานํ จตฺตาลีสภิกฺขุสหสฺสปริวารานํ อตฺตโน อตฺตโน ปริวาเรหิ สทฺธิํ ปเจฺจกํ คมนํ, ภควโต จ เอกกเสฺสว คมนํ **ขุทฺทกภาณกานํ** มเตน วุตฺตํ, อิธ, ปน **มชฺฌิมาคมฏฺฐกถาย**ญฺจ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๖๕) อญฺญถา คมนํ **ทีฆภาณกมชฺฌิมภาณกานํ** มเตนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อย**นฺติ มหากสฺสปาทีนมตฺถาย จาริกาฯ ยํ ปน อนุคฺคณฺหนฺตสฺส ภควโต คมนํ, อยํ อตุริตจาริกา นามาติ สมฺพโนฺธฯ

อิมํ ปน จาริกนฺติ อตุริตจาริกํฯ **มหามณฺฑล**นฺติ มชฺฌิมเทสปริยาปเนฺนเนว พาหิรเมน ปมาเณน ปริจฺฉินฺนตฺตา มหนฺตตรํ มณฺฑลํฯ **มชฺฌิมมณฺฑล**นฺติ อิตเรสํ อุภินฺนํ เวมชฺฌปวตฺตํ มณฺฑลํฯ **อโนฺตมณฺฑล**นฺติ อิตเรหิ ขุทฺทกํ มณฺฑลํ, อิตเรสํ วา อโนฺตคธตฺตา อนฺติมํ มณฺฑลํ, อพฺภนฺตริมํ มณฺฑลนฺติ วุตฺตํ โหติฯ กึ ปนิเมสํ ปมาณนฺติ อาห **“กตฺถา”**ติอาทิฯ ตตฺถ นวโยชนสติกตา มชฺฌิมเทสปริยาปนฺนวเสเนว คเหตพฺพา ตโต ปรํ อตุริตจาริกาย อคมนโตฯ ตทุตฺตริ หิ ตุริตจาริกาย เอว ตถาคโต คจฺฉติ, น อตุริตจาริกายฯ ปวาเรตฺวาว จาริ

กาจรณํ พุทฺธาจิณฺณนฺติ วุตฺตํ “**มหาปวารณาย ปวาเรตฺวา**”ติอาทิฯ **ปาฏิปททิวเส**ติ ปฐม กตฺติกปุณฺณมิยา อนนฺตเร ปาฏิปทวเสฯ **สมนฺตา**ติ คตคตฏฺฐานสฺส จตูสุ ปเสสุ สมนฺตโตฯ มหาชนกายสฺส สนฺนิปตนโต **ปุริมํ ปุริมํ อาคตา นิมเนฺตตุํ ลภนฺติ**ฯ ตถา สนฺนิปตนเมว ท เสฺสตุํ “**อิตเรสู**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมถวิปสฺสนา ตรุณา โหนฺตี**ติ เอตฺถ สมถสฺส ตรุณภาโว อุปจารสมาธิวเสน, วิปสฺสนาย ปน สงฺขารปริเจฺฉทญาณํ, กงฺขาวิตรณญาณํ, สมฺมสนญาณํ, มคฺคามคฺคญาณนฺติ จตุนฺนํ ญาณานํ วเสน เวทิตโพฺพฯ **ตรุณวิปสฺสนา**ติ หิ เตสํ จตุนฺนํ ญาณานมธิวจนํฯ **ปวารณาสงฺคหํ ทตฺวา**ติ อนุมติทานวเสน ทตฺวาฯ **กตฺติกปุณฺณมาย**นฺติ ปจฺฉิมกตฺติกปุณฺณมิยํฯ “**มิคสิรสฺส ปฐมปาฏิปททิวเส**”ติ อิทํ มชฺฌิมเทสโวหารวเสน มิค สิรมาสสฺส ปฐมํ ปาฏิปททิวสํ สนฺธาย วุตฺตํ, เอตรหิ ปวตฺตโวหารวเสน ปน ปจฺฉิมกตฺติ กมาสสฺส กาฬปกฺขปาฏิปททิวโส เวทิตโพฺพฯ

อเญฺญนปิ การเณนาติ ภิกฺขูนํ สมถวิปสฺสนาตรุณภาวโต อเญฺญนปิ มชฺฌิมมณฺฑเล เวเนยฺยานํ ญาณปริปากาทิการเณนฯ **จตุมาส**นฺติ อาสฬฺหีปุณฺณมิยา ปาฏิปทโต ยาว ปจฺฉิ มกตฺติกปุณฺณมี, ตาว จตุมาสํฯ ‘‘สมนฺตา โยชนสต’’นฺติอาทินา **วุตฺตนเยเนวฯ วสนํ วสฺสํ,** ว สนกิริยา, วุตฺถํ วสิตํ วสฺสมสฺสาติ **วุตฺถวโสฺส,** ตสฺสฯ ตถาคเตน วิเนตพฺพตฺตา “***ภควโต เว เนยฺยสตฺตา***”ติ สามินิเทฺทโส วุโตฺต, กตฺตุนิเทฺทโส วา เอสฯ **เวเนยฺยสตฺตา**ติ จ จริตานุรูปํ วิเนตพฺพสตฺตาฯ **อินฺทฺริยปริปากํ อาคมยมาโน**ติ สทฺธาทิอินฺทฺริยานํ วิมุตฺติปริปาจนภา เวน ปริปกฺกํ ปฏิมาเนโนฺตฯ ผุสฺสมาฆผคฺคุณจิตฺตมาสานํ อญฺญตรมาสสฺส ปฐมทิวเส นิกฺขม นโต มาสนิยโม เอตฺถ น กโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห “**เอกมาสํ วา ทฺวิติจตุมาสํ วา ตเตฺถว วสิตฺวา**”ติฯ **ตเตฺถวา**ติ วสฺสูปคมนฏฺฐาเน เอวฯ “**สตฺตหิ วา**”ติอาทิ ‘‘เอกมาสํ วา’’ติอาทิ นา ยถากฺกมํ โยเชตพฺพํ – ยทิ อปรมฺปิ เอกมาสํ ตเตฺถว วสติ, สตฺตหิ มาเสหิ จาริกํ ปริโยสา เปติฯ ยทิ ทฺวิมาสํ ฉหิ, ยทิ ติมาสํ ปญฺจหิ, ยทิ จตุมาสํ ตเตฺถว วสติ, จตูหิ มาเสหิ จาริกํ ปริ โยสาเปตีติฯ กสฺมา ปน จาริกาคมนนฺติ อาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ “**อิตี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ อติเรกํ ชรา ทุพฺพโล **พาฬฺหชิโณฺณฯ เต กทา ปสฺสิสฺสนฺติ,** น ปสฺสิสฺสนฺติ เอวฯ **โลกานุกมฺปกายา**ติ โลกานุกมฺปกาย เอวฯ เตน วุตฺตํ ‘‘น จีวราทิเหตู’’ติฯ

ชงฺฆวิหารวเสนาติ ชงฺฆาหิ วิจรณวเสน, ชงฺฆาหิ วิจริตฺวา ตตฺถ ตตฺถ กติปาหํ นิวสนว เสน วาฯ สพฺพิริยาปถสาธารณญฺหิ วิหารวจนํฯ **สรีรผาสุกตฺถายา**ติ เอกสฺมิํเยว ฐาเน นิพทฺธวาสวเสน อุสฺสนฺนธาตุกสฺส สรีรสฺส วิจรเณน ผาสุภาวตฺถายฯ **อฏฺฐุปฺปตฺติกาลาภิกงฺ ขนตฺถายา**ติ อคฺคิกฺขโนฺธปมสุตฺต (อ. นิ. ๗.๗๒) มฆเทวชาตกาทิ (ชา. ๑.๑.๙) เทสนานํ วิย ธมฺมเทสนาย อภิกงฺขิตพฺพอฏฺฐุปฺปตฺติกาลตฺถาย, อฏฺฐุปฺปตฺติกาลสฺส วา อภิกงฺขนตฺถาย, อฏฺฐุปฺปตฺติกาเล ธมฺมเทสนตฺถายาติ วุตฺตํ โหติฯ **สิกฺขาปทปญฺญาปนตฺถายา**ติ สุราปาน สิกฺขาปทาทิ (ปาจิ. ๓๒๗, ๓๒๘, ๓๒๙) ปญฺญาปเน วิย สิกฺขาปทานํ ปญฺญาปนตฺถายฯ **โพ ธนตฺถายา**ติ องฺคุลิมาลาทโย (ม. นิ. ๒.๓๔๗) วิย **โพธเนยฺยสเตฺต** จตุสจฺจโพธนตฺถายฯ **มหตา**ติ มหติยาฯ กญฺจิ, กติปเย วา ปุคฺคเล อุทฺทิสฺส จาริกา **นิพทฺธจาริกาฯ** ตทญฺญา สมฺ พหุเล อุทฺทิสฺส คามนิคมนครปฏิปาฏิยา จาริกา **อนิพทฺธจาริกาฯ** เตนาห “**ตตฺถา**”ติ อาทิฯ **ยํ จรตี**ติ กิริยาปรามสนํฯ

‘‘เอสา อิธ อธิเปฺปตา’’ติ วุตฺตเมว วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ “**ตทา กิรา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทส สหสฺสิโลกธาตุยา**ติ ชาติเกฺขตฺตภูตํ ทสสหสฺสจกฺกวาฬํ สนฺธาย วุตฺตํฯ กสฺมาติ เจ? ตเตฺถว ภพฺพสตฺตานํ สมฺภวโตฯ ตตฺถ หิ สเตฺต ภเพฺพ ปริปกฺกินฺทฺริเย ปสฺสิตุํ พุทฺธญาณํ อภินีหริตฺวา ฐิโต ภควา ญาณชาลํ ปตฺถรตีติ วุจฺจติ, อิทญฺจ เทวพฺรหฺมานํ วเสน วุตฺตํฯ มนุสฺสา ปน อิมสฺ

มิํเยว จกฺกวาเฬ, อิมสฺมิํเยว จ สปริวาเร ชมฺพุทีเป โพธเนยฺยา โหนฺติฯ **โพธเนยฺยพนฺธเว**ติ โพธเนยฺยสตฺตสงฺขาเต ภควโต พนฺธเวฯ โคตฺตาทิสมฺพนฺธา วิย หิ สจฺจปฏิเวธสมฺพนฺธา เว เนยฺยา ภควโต พนฺธวา นามาติฯ โคจรภาวูปคมนํ สนฺธาย **"สพฺพญฺญุตญฺญาณชาลสฺส อ โนฺต ปวิโฏฺฐ"**ติ วุตฺตํฯ ภควา กิร มหากรุณาสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย "เย สตฺ ตา ภพฺพา ปริปกฺกญาณา, เต มยฺหํ ญาณสฺส อุปฏฺฐหนฺตู"ติ จิตฺตํ อธิฏฺฐาย สมนฺนาหรติ, ตสฺส สหสมนฺนาหารา เอโก วา เทฺว วา สมฺพหุลา วา ตทา วินยูปคา เวเนยฺยา ญาณสฺส อา ปาถมาคจฺฉนฺติ, อยเมตฺถ พุทฺธานุภาโวฯ เอวมาปาถคตานํ ปน เนสํ อุปนิสฺสยํ ปุพฺพจริยํ, ปุพฺพเหตุํ, สมฺปติ วตฺตมานญฺจ ปฏิปตฺติํ โอโลเกติฯ เวเนยฺยสตฺตปริคฺคณฺหนตฺถญฺหิ สมนฺนา หาเร กเต ปฐมํ เนสํ เวเนยฺยภาเวน อุปฏฺฐานํ โหติ, อถ "กิํ นุ โข ภวิสฺสตี"ติ สรณคมนาทิว เสน กญฺจิ นิปฺผตฺติํ วีมํสมาโน ปุพฺพูปนิสฺสยาทีนิ โอโลเกติฯ เตนาห **"อถ ภควา"**ติอาทิฯ **โส**ติ อมฺพโฏฺฐฯ **วาทปฏิวาทํ กตฺวา**ติ "เอวํ นุ เต อมฺพฏฺฐา"ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๖๒) มยา วุตฺตวจนสฺส "เย จ โข เต โภ โคตม มุณฺฑกา สมณกา"ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๖๓) ปฏิวจนํ ทตฺวา, **อสพฺภิวากฺย**นฺติ อสปฺปุริสวาจํ, ติกฺขตฺตุํ อิพฺภวาทนิปาตนวเสน นานปฺปการํ สาธุ สภาวาย วาจาย วตฺตุมยุตฺตํ วากฺยํ วกฺขตีติ วุตฺตํ โหติฯ **นิพฺพิเสวน**นฺติ วิคตตุทนํ, มา นทปฺปวเสน อปคตปรินิปฺผนฺทนนฺติ อโตฺถฯ

อวสริตพฺพนฺติ อุปคนฺตพฺพํฯ ตสฺส คามสฺส อิทํ นามมตฺตํ, กิเมตฺถ อตฺถปริเยสนายาติ วุตฺตํ **"อิชฺฌานงฺคลนฺติปิ ปาโฐ"**ติฯ "เยน ทิสาภาเคนา"ติ กรณนิเทฺทสานุรูปํ กรณเตฺถ อุ ปโยควจนนฺติ ทเสฺสติ **"เตน อวสรี"**ติ อิมินาฯ "ยสฺมิํ ปเทเส"ติ ปน ภุมฺมนิเทฺทสานุรูปํ **"ตํ วา อวสรี"**ติ วุตฺตํฯ ตทุภยเมวตฺถํ วิวรติ **"เตน ทิสาภาเคนา"**ติอาทินาฯ **คโต**ติ อุปคโต, อ คมาสีติ อโตฺถฯ ปุน **คโต**ติ สมฺปโตฺต, สมฺปาปุณีติ อโตฺถฯ **"อิจฺฉานงฺคเล"**ติ อิทํ ตทา ภคว โต โคจรคามนิทสฺสนํ, สมีปเตฺถ เจตํ ภุมฺมํ ฯ **"อิจฺฉานงฺคลวนสเณฺฑ"**ติ อิทํ ปน นิวาสฏฺ ฐานทสฺสนํ, นิปฺปริยายโต อธิกรเณ เจตํ ภุมฺมนฺติ ตทุภยมฺปิ ปทํ วิเสสตฺถทสฺสเนน วิวรโนฺต **"อิจฺฉานงฺคลํ อุปนิสฺสายา"**ติอาทิมาห ฯ **"สีลขนฺธาวาร"**นฺติอาทิ วุตฺตนเยน เวเนยฺยหิต สมเปกฺขนวเสเนว ภควโต วิหารทสฺสนํฯ ตตฺถ ธมฺมราชสฺส ภควโต สพฺพโส อธมฺมนิคฺคณฺ หนปรา เอว ปฏิปตฺติ, สา จ สีลสมาธิปญฺญาวเสนาติ สีลาทิตฺตยเสฺสว คหณํฯ **สีลขนฺธา วาร**นฺติ จกฺกวตฺติรโญฺญ ทารุอิฏฺฐกาทิกตํ ขนฺธาวารสทิสํ สีลสงฺขาตํ ขนฺธาวารํ พนฺธิตฺวา วิ หรตีติ สมฺพโนฺธฯ ทารุกฺขนฺธาทีหิ อาสมนฺตโต วรนฺติ ปริกฺขิปนฺติ เอตฺถาติ หิ **ขนฺธาวาโร** อ- การสฺส ทีฆํ กตฺวา, ราชูนํ อจิรนิวาสฏฺฐานํฯ ตตฺถ ปน ภควโต อจิรนิวสนกิริยาสมฺพนฺธมเตฺตน ภยนิวารณเฏฺฐน ตํสทิสตาย สีลมฺปิ ตถา วุจฺจติฯ **สมาธิโกนฺต**นฺติ สมฺมาสมาธิสงฺขาตํ มงฺคลสตฺติํฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาณปท**นฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาตํ ชยมนฺตปทํฯ **ปริวตฺต ยมาโน**ติ ปริชปฺปมาโนฯ **"สพฺพญฺญุตญฺญาณสร"**นฺติปิ ปาโฐ, สพฺพญฺญุตญฺญาณวชิร คฺคสรํ อปราปรํ สมฺปริวตฺตมาโนติ อโตฺถฯ **ยถาภิรุจิเตน วิหาเรนา**ติ สพฺพวิหารสาธารณ ทสฺสนํ, ทิพฺพวิหาราทีสุ เยน เยน อตฺตนา อภิรุจิเตน วิหาเรน วิหรตีติ อโตฺถฯ

โปกฺขรสาติวตฺถุวณฺณนา

๒๕๕. **มเนฺต**ติ อิรุเวทาทิมนฺตสเตฺถฯ อิรุเวทาทโย หิ คุตฺตภาสิตพฺพเฏฺฐน "มนฺตา"ติ วุจฺจนฺติฯ อณ-สโทฺท สเทฺทติ อาห **"สชฺฌายตี"**ติฯ โลกิยา ปน วทนฺติ "พฺรหฺมุโน อปจฺจํ พฺ ราหฺมโณ, นาคโม, ณตฺตํ, ทีฆาที"ติฯ กสฺมา อยเมว วจนโตฺถ วุโตฺตติ อาห **"อิทเมวา"**ติ อาทิฯ อถ เกสํ อิตโร วจนโตฺถติ โจทนมปเนติ **"อริยา ปนา"**ติอาทินาฯ อถ วา ยํ โลกิยา ว ทนฺติ "พฺรหฺมุนา ชาโต พฺราหฺมโณ"ติอาทินิรุตฺติํ, ตํ ปฏิกฺขิปิตุํ เอวํ วุตฺตํฯ "อิทเมวา"ติ หิ

อวธารเณน ตํ ปฏิกฺขิปติฯ **“ชาติพฺราหฺมณาน”**นฺติ ปน อิมินา สทฺทนฺตเรน ทสฺสิเตสุ ชาติพฺราหฺมณวิสุทฺธิพฺราหฺมณวเสน ทุวิเธสุ พฺราหฺมเณสุ วิสุทฺธิพฺราหฺมณานํ นิรุตฺตึ ทเสฺสโนฺต **“อริยา ปนา”**ติอาทิมาหฯ พหนฺติ ปาเป พหิ กโรนฺตีติ หิ อริยา **พฺราหฺมณา** นิรุตฺตินเยนฯ **“ตสฺส กิร กาโย เสตโปกฺขรสทิโส”**ติ อิทเมวสฺส นามลาภเหตุทสฺสนํ, เสสํ ปน ตปฺปสงฺคน ยถาวิชฺชมานวิเสสทสฺสนเมวฯ เตนาห **“อิติ นํ โปกฺขรสทิสตฺตา โปกฺขรสาตีติ สญฺชานนฺตี”**ติฯ โปกฺขเรน สทิโส กาโย ยสฺสาติ หิ **โปกฺขรสาตี** นิรุตฺตินเยน ฯ สาตสโทฺท วา สทิสโตฺถ, โปกฺขเรน สาโต สทิโส กาโย ตถา, โส ยสฺสาติ **โปกฺขรสาตีฯ เสตโปกฺขรสทิโส**ติ เสตปทุมวโณฺณฯ **เทวนคเร**ติ อาลกมนฺทาทิเทวปุเรฯ **อุสฺสาปิตรชตโตรณ**นฺติ คมฺภีรเนมนิขาตํ อจฺจุคฺคตํ รชตมยํ อินฺทขีลํ ฯ **กาฬเมฆราชี**ติ กทาจิ ทิสฺสมานา กาฬอพฺภเลขาฯ **รชตปนาฬิกา**ติ รชตมยตุมฺพํฯ **สุวฎฺฎิตา**ติ วฎฺฎภาวสฺส ยุตฺตฎฺฐาเน สุฎฺฐุ วฎฺฎุลาฯ กาฬวงฺคติลกาทีนมภาเวน **สุปริสุทฺธาฯ “อราชเก”**ติอาทินาปิ โสภคฺคปฺปตฺตภาวเมว นิทเสฺสติฯ

อิทานิ อปรมฺปิ ตสฺส นามลาภเหตุํ ทเสฺสโนฺต **“อยํ ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ จ **“หิมวนฺตปเทเส มหาสเร ปทุมคเพฺภ นิพฺพตฺตี”**ติ อิทเมวสฺส นามลาภเหตุทสฺสนํฯ เสสํ ปน ตปฺปสงฺคน ตถาปวตฺตาการทสฺสนเมวฯ เตนาห **“อิติ นํ โปกฺขเร สยิตตฺตา โปกฺขรสาตีติ สญฺชานนฺตี”**ติฯ โปกฺขเร กมเล สยตีติ หิ **โปกฺขรสาตี,** สาตํ วา วุจฺจติ สมสณฺฐานํ, โปกฺขเร ชาตํ สมสณฺฐานํ ตถา, ตมสฺสตฺถีติปิ **โปกฺขรสาตี**ฯ ยํ ปน อาจริเยน วุตฺตํ ‘‘อิมสฺส พฺราหฺมณสฺส กีทิโส ปุพฺพโยโค, เยน นํ ภควา อนุคฺคณฺหิตุํ ตํ ฐานํ อุปคโตติ อาหา’’ติ, (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๕๕) ตเทตํ ‘‘อยํ ปนา’’ติอาทิวจนํ เอกเทสเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ ‘‘โส ตโต มนุสฺสโลก’’นฺติอาทิวจนโต **เทวโลเก นิพฺพตฺตี**ติ เอตฺถ อปราปรํ นิพฺพตฺติ เอว วุตฺตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตถารูเปน กเมฺมน นิพฺพตฺติเมว สนฺธาย **“มาตุกุจฺฉิวาสํ ชิคุจฺฉิตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“ปทุมคเพฺภ นิพฺพตฺตี”**ติ อิมินา สํเสทโชเยว หุตฺวา นิพฺพตฺตีติ ทเสฺสติฯ **น ปุปฺผตี**ติ น วิกสติฯ **เตนา**ติ ตาปเสนฯ **นาฬโต**ติ ปุปฺผทณฺฑโตฯ สุวณฺณจุเณฺณหิ ปิญฺชรํ เหมวโณฺณ ยสฺสาติ **สุวณฺณจุณฺณปิญฺชโร,** ตํ, สุวณฺณจุเณฺณหิ วิกิณฺณภาเวน เหมวณฺณนฺติ อโตฺถฯ ปิญฺชรสโทฺท หิ เหมวณฺณปริยาโยติ **สารตฺถทีปนิยํ** (สารตฺถ. ฎี. ๑.๒๒) วุตฺตํฯ เอส นโย **ปทุมเรณุปิญฺชร**นฺติ เอตฺถาปิฯ **รชตพิมฺพก**นฺติ รูปิยมยรูปกํฯ **ปฎิชคฺคามี**ติ โปเสมิฯ **ปาร**นฺติ ปริโยสานํ, นิปฺผตฺติ วา วุจฺจติ นทีสมุทฺทาทีนํ ปริโยสานภูตํ ปารํ วิยาติ กตฺวาฯ ปฎิสนฺธิปญฺญาสงฺขาเตน สภาวญาเณน **ปณฺฑิโตฯ** อิติ กตฺตเพฺพสุ, เวเทสุ วา วิสารทปญฺญาสงฺขาเตน เวยฺยตฺติเยน **พฺยโตฺตฯ อคฺคพฺราหฺมโณ**ติ ทิสาปาโมกฺขพฺราหฺมโณฯ **สิปฺปนฺ**ติ เวทสิปฺปํ ตเสฺสว ปกรณาธิคตตฺตาฯ **พฺรหฺมเทยฺยํ อทาสี**ติ วกฺขมานนเยน พฺรหฺมเทยฺยํ กตฺวา อทาสิฯ

‘‘อชฺฌาวสตี’’ติ เอตฺถ **อธิ**-สโทฺท, **อา**-สโทฺท จ อุปสคฺคมตฺตํ, ตโต ‘‘อุกฺกฎฺฐ’’นฺติ อิทํ อชฺฌาปุพฺพวสโยเค ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํฯ **อธิ**-สโทฺท วา อิสฺสริยโตฺถ, **อา**-สโทฺท มริยาทโตฺถ ตโต ‘‘อุกฺกฎฺฐ’’นฺติ อิทํ กมฺมปฺปวจนียโยเค ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนนฺติ ทเสฺสติ **“อุกฺกฎฺฐนามเก”**ติอาทินาฯ ตเทวตฺถํ วิวริตุํ **“ตสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“ตสฺส นครสฺส สามิโก หุตฺวา”**ติ หิ ‘‘อภิภวิตฺวา’’ติ เอตสฺสตฺถวิวรณํ, เตเนตํ ทีเปติ ‘‘สามิภาโว อภิภวน’’นฺติฯ **“ยาย มริยาทายา”**ติอาทิ ปน อา-สทฺทสฺสตฺถวิวรณํ, เตเนตํ ทีเปติ ‘‘อาสโทฺท มริยาทโตฺถ, มริยาทา จ นาม ยาย ตตฺถ วสิตพฺพํ, สาเยว อปราธีนตา’’ติฯ **ยาย มริยาทายา**ติ หิ ยาย อปราธีนตาสงฺขาตาย อนญฺญสาธารณาย อวตฺถายาติ อโตฺถฯ **“อุปสคฺควเสนา”**ติ อาทิ ปน ‘‘อุกฺกฎฺฐนามเก’’ติ เอตสฺสตฺถวิวรณํ, เตเนตํ ทีเปติ ‘‘สติปิ ภุมฺมวจนปฺปสงฺค ธาตฺวตฺถานุวตฺตกวิเสสกภูเตหิ ทุวิเธหิปิ อุปสเคฺคหิ ยุตฺตตฺตา อุปโยควจนเมเวตฺถ วิหิต’’นฺ

ติฯ **“ตสฺส กิรา”**ติอาทิ ปน อตฺถานุคตสมญฺญาปริทีปนํฯ **วตฺถุ** นาม นครมาปนารหภูมิปฺปเทโส ‘‘อารามวตฺถุ, วิหารวตฺถู’’ติอาทีสุ วิยฯ

อุกฺกาติ ทณฺฑทีปิกาฯ **อคฺคเหสุ**นฺติ ‘‘อชฺช มงฺคลทิวโส, ตสฺมา สุนกฺขตฺตํ, ตตฺถาปิ อยํ สุขโณ มา อติกฺกมี’’ติ รตฺติวิภายนํ อนุรกฺขนฺตา, รตฺติยํ อาโลกกรณตฺถาย อุกฺกา ฐเปตฺวา อุกฺกาสุ ชลมานาสุ นครสฺส วตฺถุํ อคฺคเหสุํ, เตเนตํ ทีเปติ – อุกฺกาสุ ฐิตาติ **อุกฺกฏฺฐาฯ** มูลวิภุชาทิ อากติคณปเกฺขเปน, นิรุตฺตินเยน วา อุกฺกาสุ วิโชฺชตยนฺตีสุ ฐิตาติ **อุกฺกฏฺฐา,** ตถา อุกฺกาสุ ฐิตาสุ ฐิตา อาสีติปิ **อุกฺกฏฺฐา**ติฯ **มชฺฌิมาคมฏฺฐกถายํ** ปน เอวํ วุตฺตํ ‘‘ตญฺจ นครํ ‘มงฺคลทิวโส สุขโณ, สุนกฺขตฺตํ มา อติกฺกมี’ติ รตฺติมฺปิ อุกฺกาสุ ฐิตาสุ มาปิตตฺตา อุกฺกฏฺฐาติปิ วุจฺจติ, ทณฺฑทีปิกาสุ ชาเลตฺวา ธาริยมานาสุ มาปิตตฺตาติ วุตฺตํ โหตี’’ติ, (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.มูลปริยายสุตฺตวณฺณนา) ตทปิมินา สํสนฺทติ เจว สเมติ จ นครวตฺถุปริคฺคหสฺสปิ นครมาปนปริยาปนฺนตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อปเร ปน ภณนฺติ ‘‘ภูมิภาคสมฺปตฺติยา, อุปกรณสมฺปตฺติยา, มนุสฺสสมฺปตฺติยา จ ตํ นครํ อุกฺกฏฺฐคุณโยคโต **อุกฺกฏฺฐา**ติ นามํ ลภตี’’ติฯ โลกิยา ปน วทนฺติ ‘‘อุกฺกา ธารียติ เอตสฺส มาปิตกาเลติ **อุกฺกฏฺฐา,** วณฺณวิกาโรย’’นฺติ, อิตฺถิลิงฺควเสน จายํ สมญฺญา, เตเนวิธ ปโยโค ทิสฺสติ ‘‘ยถา จ ภวํ โคตโม อุกฺกฏฺฐาย อญฺญานิ อุปาสกกุลานิ อุปสงฺกมตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๙๙) **มูลปริยายสุตฺตาทีสุ** (ม. นิ. ๑.๑) จ ‘‘เอกํ สมยํ ภควา อุกฺกฏฺฐายํ วิหรติ สุภควเน สาลราชมูเล’’ติอาทิฯ เอวเมตฺถ โหตุ อุปสคฺควเสน อุปโยควจนํ, กถํ ปเนตํ เสสปเทสุ สิยาติ อนุโยเคนาห **“ตสฺส อนุปโยคตฺตา เสสปเทสู”**ติฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ อุปสคฺควเสน อุปโยคสญฺญุตฺตสฺส ‘‘อุกฺกฏฺฐ’’นฺติ ปทสฺสฯ **อนุปโยคตฺตา**ติ วิเสสนภาเวน อนุปยุตฺตตฺตาฯ **เสสปเทสู**ติ ‘‘สตฺตุสฺสท’’นฺติอาทีสุ สตฺตสุ ปเทสุฯ

กึ นุ ขฺวายํ สทฺทปโยโค สทฺทลกฺขณานุคโตติ โจทนมปเนติ **“ตตฺถ...เป.... ปริเยสิตพฺพ”**นฺติ อิมินาฯ **ตตฺถา**ติ อุปสคฺควเสน, อนุปโยควเสน จ อุปโยควจนนฺติ วุเตฺต ทุพฺพิเธปิ วิธาเนฯ **ลกฺขณ**นฺติ คหณูปายญฺญายภูตํ สทฺทลกฺขณํ, สุตฺตํ วาฯ **ปริเยสิตพฺพ**นฺติ สทฺทสเตฺถสุ วิชฺชมานตฺตา ญาเณน คเวสิตพฺพํ, คเหตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตน หิ สทฺทลกฺขณานุคโตวายํ สทฺทปโยโคติ ทเสฺสติ, สทฺทวิทู จ อิจฺฉนฺติ ‘‘อุปอนุอธิอาอิจฺจาทิปุพฺพวสโยเค สตฺตมิยเตฺถ อุปโยควจนํ ปาปุณาติ, วิเสสิตพฺพปเท จ ยถาวิธิมนุปโยโค วิเสสนปทานํ สมานาธิกรณภูตาน’’นฺติฯ ตตฺร ยทา อธิ-สโทฺท, อา-สโทฺท จ อุปสคฺคมตฺตํ, ตทา ‘‘ตติยาสตฺตมีนญฺจา’’ติ ลกฺขเณน อชฺฌาปุพฺพวสโยเค อุปโยควจนํฯ ตถา หิ วทนฺติ ‘‘สตฺตมิยเตฺถ กาลทิสาสุ อุปานฺวชฺฌาวสโยเค, อธิปุพฺพสิฐาวสานํ ปโยเค, ตปฺปานจาเรสุ จ ทุติยาฯ **กาเล** ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา, เอกํ สมยํ ภควา, กญฺจิ กาลํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, อิมํ รตฺตึ จตฺตาโร มหาราชาโนฯ **ทิสายํ** ปุริมํ ทิสํ ธตรโฏฺฐฯ **อุปาทิปุพฺพวสโยเค** คามํ อุปวสติ, คามํ อนุวสติ, คามํ อาวสติ, อคารํ อชฺฌาวสติ, **อธิปุพฺพสิฐาวสานํ ปโยเค** ปถวึ อธิเสสฺสติ, คามํ อธิติฏฺฐติ, คามํ อชฺฌาวสติฯ **ตปฺปานจาเรสุ** นทึ ปิวติ, คามํ จรติ อิจฺจาทีติฯ

ยทา ปน อธิ-สโทฺท อิสฺสริยโตฺถ, อา-สโทฺท จ มริยาทโตฺถ, ตทา ‘‘กมฺมปฺปวจนียยุเตฺต’’ติ ลกฺขเณน กมฺมปฺปวจนียโยเค อุปโยควจนํฯ ตถา หิ วทนฺติ ‘‘อนุอาทโย อุปสคฺคา, ธีอาทโย นิปาตา จ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา โหนฺติ กิริยาสงฺขาตํ กมฺมํ ปวจนียํ เยสํ เต **กมฺมปฺปวจนียา**’’ติฯ เสสปทานํ ปน ยถาวิธิมนุปโยเค กตเรน ลกฺขเณน อุปโยควจนนฺติ? ยถาวุตฺตลกฺขเณเนวฯ ยเชฺชวํ เตสมฺปิ อาธารภาวโต นานาธารตา สิยาติ? น, พหูนมฺปิ ปทานํ นครวเสน เอกตฺถภาวโตฯ สกตฺถมตฺตญฺหิ เตสํ นานากรณนฺติฯ อเญฺญ ปน สทฺทวิทู เอวมิจฺฉนฺติ ‘‘สมานาธิกรณปทานํ ปเจฺจกํ กิริยาสมฺพนฺธเนน วิเสสิตพฺพปเทน สมานวจนตา

ยถา ‘กฎํ กโรติ, วิปุลํ, ทสฺสนีย’นฺติ เอตฺถ ‘กฎํ กโรติ, วิปุลํ กโรติ, ทสฺสนียํ กโรตี’ติ ปเจฺจกํ กิริยาสมฺพนฺธเนน กมฺมเตฺถเยว ทุติยา’’ติ, ตเทตํ วิจาเรตพฺพํ วิเสสนปทานํ สมานาธิกรณานํ กิริยาสมฺพชฺฌนาภาวโตฯ ยทา หิ กิริยาสมฺพชฺฌนํ, ตทา วิเสสนเมว น โหตีติฯ

อุสฺสทตา นาเมตฺถ พหุลตาติ วุตฺตํ **‘‘พหุชน’’**นฺติฯ ตํ ปน พหุลตํ ทเสฺสติ **‘‘อากิณฺณ มนุสฺส’’**นฺติอาทินาฯ อรญฺญาทีสุ คเหตฺวา โปเสตพฺพา **โปสาวนิยา,** เอเตน เตสํ ธมฺมภาวํ ทเสฺสติฯ **อาวิชฺฌิตฺวา**ติ ปริกฺขิปิตฺวาฯ ขณิตฺวา กตา **โปกฺขรณี,** อาพนฺธิตฺวา กตํ ตฬากํฯ อจฺฉินฺนูทกฎฺฐาเนเยว ชลชกุสุมานิ ชาตานีติ วุตฺตํ **‘‘อุทกสฺส นิจฺจภริตาเนวา’’**ติฯ **อุทกสฺสา**ติ จ ปูรณกิริยาโยเค กรณเตฺถ สามิวจนํ ‘‘มหเนฺต มหเนฺต สาณิปสิพฺพเก การาเปตฺวา หิรญฺญสุวณฺณสฺส ปูราเปตฺวา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๓๔) วิยฯ **สห ธเญฺญนาติ สธญฺญ**นฺติ นคร สทฺทาเปกฺขาย นปุํสกลิเงฺคน วุตฺตํ, ยถาวากฺยํ วา อุปโยควจเนนฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ **ปุพฺพณฺณาปรณฺณาทิเภทํ พหุธญฺญสนฺนิจย**นฺติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน ตทุภยวินิมุตฺตํ อลาพุกุมฺภณฺฑาทิสูเปยฺยํ สงฺคณฺหาติฯ เตนายมโตฺถ วิญฺญายติ – นยิธ ธญฺญสโทฺท สาลิอาทิธญฺญวิเสสวาจโก, โปสเน สาธุตฺตมเตฺถน ปน นิรวเสสปุพฺพณฺณาปรณฺณสูเปยฺยวาจโก, วิรูเปกเสสวเสน วา ปยุโตฺตติฯ **เอตฺตาวตา**ติ ยถาวุตฺตปทตฺตเยนฯ **ราชลีลายา**ติ ราชูนํ วิลาเสนฯ สมิทฺธิยา อุปโภคปริโภคสมฺปุณฺณภาเวน สมฺปตฺติ **สมิทฺธิสมฺปตฺติฯ**

‘‘ราชโภคฺค’’นฺติ วุเตฺต ‘‘เกน ทินฺน’’นฺติ อวสฺสํ ปุจฺฉิตพฺพโต เอวํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **‘‘เกนา’’**ติอาทินาฯ รญฺญา วิย ภุญฺชิตพฺพนฺติ วา **ราชโภคฺค**นฺติ อฎฺฐกถาโต อปโร นโยฯ ยาว ปุตฺตนตฺตปนตฺตปรมฺปรา กุลสนฺตกภาเวน ราชโต ลทฺธตฺตา **‘‘รโญฺญ ทายภูต’’**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ธมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๙) วิย จ **ทาย**สโทฺท ทายชฺชปริยาโยติ อาห **‘‘ทายชฺชนฺติ อโตฺถ’’**ติฯ กถํ ทินฺนตฺตา พฺรหฺมเทยฺยํ นามาติ โจทนํ ปริหรติ **‘‘ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา’’**ติอาทินาฯ ราชนีหาเรน ปริภุญฺชิตพฺพโต หิ อุทฺธํ ปริโภคลาภสฺส พฺรหฺมเทยฺยตา นาม นตฺถิ, อิทญฺจ ตถา ทินฺนเมว, ตสฺมา พฺรหฺมเทยฺยํ นามาติ วุตฺตํ โหติฯ **เฉชฺชเภชฺช**นฺติ สรีรทณฺฑธนทณฺฑาทิเภทํ ทณฺฑมาหฯ **นทีติตฺถปพฺพตาทีสู**ติ นทีติตฺถปพฺพตปาทคามทฺวารอฎวิมุขาทีสุฯ **เสตจฺฉตฺตคฺคหเณน** เสสราชกกุธภณฺฑมฺปิ คหิตํ ตปฺปมุขตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ **‘‘รญฺญา ภุญฺชิตพฺพ’’**เนฺตฺวว วุเตฺต อิธาธิเปฺปตโตฺถ น ปากโฎติ **หุตฺวา**-สทฺทคฺคหณํ กตํฯ ตญฺหิ โส ราชกุลโต อสมฺภาคโตปิ ราชา หุตฺวา ภุญฺชิตุํ ลภตีติ อยมิธาธิเปฺปโต อโตฺถฯ ทาตพฺพนฺติ **ทายํ,** ‘‘ราชทาย’’นฺติ อิมินาว รญฺญา ทินฺนภาเว สิเทฺธ ‘‘รญฺญา ปเสนทินา โกสเลน ทินฺน’’นฺติ ปุน จ วจนํ กิมตฺถิยนฺติ อาห **‘‘ทายกราชทีปนตฺถ’’**นฺติอาทิฯ อสุเกน รญฺญา ทินฺนนฺติ ทายกราชสฺส อทีปิตตฺตา เอวํ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ จ ปฐมนเย ‘‘ราชโภคฺค’’นฺติ ปเท ปุจฺฉาสมฺภวโต อิทํ วุตฺตํ, ทุติยนเย ปน ‘‘ราชทาย’’นฺติ ปเทติ อยมฺปิ วิเสโส ทฎฺฐโพฺพฯ ตตฺถ อติพหุลตาย ปุรโต ฐปโนกาสาภาวโต ปเสฺสนปิ โอทนสูปพฺยญฺชนาทิ ทียติ เอตสฺสาติ **ปเสนทิ,** อลุตฺตสมาสวเสนฯ โส หิ ราชา ตณฺฑุลโทณสฺส โอทนมฺปิ ตทุปิเยน สูปพฺยญฺชเนน ภุญฺชติฯ ตถา หิ นํ ภุตฺตปาตราสกาเล สตฺถุ สนฺติกมาคนฺตฺวา อิโต จิโต จ สมฺปริวตฺตนฺตํ นิทฺทาย อภิภุยฺยมานํ อุชุกํ นิสีทิตุมสโกฺกนฺตํ ภควา –

> ‘‘มิทฺธี ยทา โหติ มหคฺฆโส จ,
> นิทฺทายิตา สมฺปริวตฺตสายี;
> มหาวราโหว นิวาปวุโฎฺฐ,
> ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มโนฺท’’ติฯ (ธ. ป. ๓๒๕; เนตฺติ. ๒๖, ๙๐);

อิมาย คาถาย โอวทิฯ ภาคิเนยฺยญฺจ โส สุทสฺสนํ นาม มาณวํ –

> ‘‘มนุชสฺส สทา สตีมโต,
> มตฺตํ ชานโต ลทฺธโภชเน;
> ตนุกสฺส ภวนฺติ เวทนา,
> สณิกํ ชีรติ อายุปาลย’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔) –

อิมํ คาถํ ภควโต สนฺติเก อุคฺคหาเปตฺวา อตฺตโน ภุญฺชนฺตสฺส โอสานปิณฺฑกาเล เทวสิกํ ภณาเปติ, โส อปเรน สมเยน ตสฺสา คาถาย อตฺถํ สลฺลกฺเขตฺวา ปุนปฺปุนํ โอสานปิณฺฑปริหรเณน นาฬิโกทนมตฺตาย สณฺฐหิตฺวา ตนุสรีโร พลวา สุขปฺปตฺโต อโหสีติฯ **อุทานฏฺฐกถายํ** (อุทา. อฏฺฐ. ๑๒) ปน เอวํ วุตฺตํ ‘‘ปจฺจามิตฺตํ ปรเสนํ ชินาตีติ ปเสนที’’ติฯ สทฺทวิทูปิ หิ ช-การสฺส ท-กาเร อิทมุทาหรนฺติฯ โส หิ อตฺตโน ภาคิเนยฺยํ อชาตสตฺตุราชานํ, ปญฺจโจรสตาทีนิ จ อวรุทฺธกานิ ชินาตีติฯ โกสลรฏฺฐสฺสาธิปติภาวโต **โกสโล,** ตสฺมา โกสลาธิปตินา ปเสนทิ นามเกน รญฺญา ทินฺนนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ นิสฺสฏฺฐปริจฺจตฺตตาสงฺขาเตน ปุน อคฺคเหตพฺพภาเวเนว ทินฺนตฺตา อิธ **พฺรหฺมเทยฺยํ** นาม, น ตุ ปุริมนเย วิย ราชสเงฺขเปน ปริภุญฺชิตพฺพภาเวน ทินฺนตฺตาติ อาห **‘‘ยถา’’**ติอาทิฯ นิสฺสฏฺฐํ หุตฺวา, นิสฺสฏฺฐภาเวน วา ปริจฺจตฺตํ **นิสฺสฏฺฐปริจฺจตฺตํ,** มุตฺตจาควเสน จชิตนฺติ อโตฺถฯ

สวนํ อุปลโพฺภติ ทเสฺสติ **‘‘อุปลภี’’**ติ อิมินา, โส จายมุปลโพฺภ สวนวเสเนว ชานนนฺติ วุตฺตํ **‘‘โสตทฺวารสมฺปตฺตวจนนิโคฺฆสานุสาเรน อญฺญาสี’’**ติฯ โสตทฺวารานุสารวิญฺญาณวีถิวเสน ชานนเมว หิ อิธ สวนํ เตเนว ‘‘สมโณ ขลุ โภ โคตโม’’ติอาทินา วุตฺตสฺสตฺถสฺส อธิคตตฺตา, น ปน โสตทฺวารวีถิวเสน สุตมตฺตํ เตน ตทตฺถสฺส อนธิคตตฺตาฯ อวธารณผลตฺตา สทฺทปโยคสฺส สพฺพมฺปิ วากฺยํ อโนฺตคธาวธารณํฯ ตสฺมา ตทตฺถโชตกสเทฺทน วินาปิ อญฺญตฺถาโปหนวเสน อโสฺสสิ เอว, นาสฺส โกจิ สวนนฺตราโย อโหสีติ อยมโตฺถ วิญฺญายตีติ อาห **‘‘ปทปูรณมเตฺต นิปาโต’’**ติ, อโนฺตคธาวธารเณปิ จ สพฺพสฺมิํ วาเกฺย นีตตฺถโต อวธารณตฺถํ โข-สทฺทคฺคหณํ ‘‘เอวา’’ติ สามตฺถิยา สาติสยํ เอตทตฺถสฺส วิญฺญายมานตฺตาติ ปฐมวิกโปฺป วุโตฺต, นีตตฺถโต อวธารเณน โก อโตฺถ เอกนฺติโก กโต, อวธาริโต จาติ วุตฺตํ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิฯ อถ ปทปูรณมเตฺตน โข-สเทฺทน กิํ ปโยชนนฺติ โจทนมปเนติ **‘‘ปทปูรเณนา’’**ติอาทินา, อกฺขรสมูหปทสฺส, ปทสมูหวากฺยสฺส จ สิลิฏฺฐตาปโยชนมตฺตเมวาติ อโตฺถฯ **‘‘อโสฺสสี’’**ติ หิทํ ปทํ โข-สเทฺท คหิเต เตน ผุลฺลิตํ มณฺฑิตํ วิภูสิตํ วิย โหนฺตํ ปูริตํ นาม โหติ, เตน จ ปุริมปจฺฉิมปทานิ สุขุจฺจารณวเสน สิลิฏฺฐานิ โหนฺติ, น ตสฺมิํ อคฺคหิเต, ตสฺมา ปทปูรณมตฺตมฺปิ ปทพฺยญฺชนสิลิฏฺฐตาปโยชนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ มตฺตสโทฺท เจตฺถ วิเสสนิวตฺติอโตฺถ, เตนสฺส อนตฺถนฺตรทีปนตา ทสฺสิตา, **เอว**-สเทฺทน ปน ปทพฺยญฺชนสิลิฏฺฐตาย เอกนฺติกตาฯ

‘‘สมโณ ขลู’’ติอาทิ ยถาสุตตฺถนิทสฺสนนฺติ ทเสฺสติ **‘‘อิทานี’’**ติอาทินาฯ **สมิตปาปตฺตาติ** เอตฺถ อจฺจนฺตํ อนวเสสโต สวาสนํ สมิตปาปตฺตาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เอวญฺหิ พาหิรกวีตราคเสกฺขาเสกฺขปาปสมนโต ภควโต ปาปสมนํ ยถารหํ วิเสสิตํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ภควา จ อนุตฺตเรน อริยมเคฺคน สมิตปาโป’’**ติฯ ตเทวตฺถํ นิเทฺทสปาเฐน สาเธตุํ ‘‘**วุตฺตเญฺหต**’’นฺติอาทิมาหฯ **อสฺสาติ** อเนน ภิกฺขุนา, ภควตา วาฯ **สมิตาติ** สมาปิตา, สมภาวํ วา อาปาทยิตา, อสฺส วา สมฺปทานภูตสฺส สนฺตา โหนฺตีติ อโตฺถฯ อตฺถานุคตา จายํ ภควติ สมญฺญาติ วุตฺตํ **‘‘ภควา จา’’**ติอาทิฯ **เตนาติ** ตถา สมิตปาปตฺตาฯ ยถาภูตํ ปวโตฺต

ยถาภุจฺจํ, ตเทว คุโณ, เตน อธิคตํ ตถาฯ **“ขลู”**ติ อิทํ เนปาติกํ ขลุปจฺฉาภตฺติกปเท (มิ. ป. ๔.๑.๘) วิย, น นามํ, อเนกตฺถตฺตา จ นิปาตานํ อนุสฺสวนโตฺถว อิธาธิเปฺปโตติ อาห **“อนุสฺสวนเตฺถ นิปาโต”**ติ, ปรมฺปรสวนเญฺจตฺถ อนุสฺสวนํฯ **พฺราหฺมณชาติสมฺุทาคต**นฺติ พฺราหฺมณชาติยา อาคตํ, ชาติสิทฺธนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อาลปนมตฺต**นฺติ ปิยาลปนวจนมตฺตํ, น ตทุตฺตริ อตฺถปริทีปนํฯ ปิยสมุทาหารา เหเต ‘‘โภ’’ติ วา ‘‘อาวุโส’’ติ วา ‘‘เทวานํ ปิยา’’ติ วาฯ **ธมฺมปเท พฺราหฺมณวตฺถุ**ปาเฐน, (ธ. ป. ๓๑๕ อาทโย) **สุตฺตนิปาเต** จ **วาเสฏฺฐสุตฺต**ปเทน พฺราหฺมณชาติสมุทาคตาลปนภาวํ สมเตฺถตุํ **“วุตฺตมฺปิ เจต”**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺรายมโตฺถ – สเจ ราคาทิกิญฺจเนหิ สกิญฺจโน อสฺส, โส อามนฺตนาทีสุ ‘‘โภ โภ’’ติ วทโนฺต หุตฺวา วิจรณโต โภวาทีเยว นาม โหติ, น พฺราหฺมโณฯ ‘‘อกิญฺจนํ อนาทานํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ’’นฺติ (ธ. ป. ๓๙๖, สุ. นิ. ๖๒๕) เสสคาถาปทํฯ ตตฺถ ราคาทโย สเตฺต กิญฺจนฺติ มทฺทนฺติ ปลิพุทฺธนฺตีติ **กิญฺจนานิฯ** มนุสฺสา กิร โคเณหิ ขลํ มทฺทาเปนฺตา ‘‘กิเญฺจหิ กปิล, กิเญฺจหิ กาฬกา’’ติ วทนฺติ, ตสฺมา กิญฺจนสโทฺท มทฺทนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยถาห **นิเทฺทเส** ‘‘อกิญฺจนนฺติ ราคกิญฺจนํ, โทส, โมห, มาน, ทิฏฺฐิ, กิเลสกิญฺจนํ, ทุจฺจริตกิญฺจนํ, ยเสฺสเต กิญฺจนา ปหีนา สมุจฺฉินฺนา วูปสนฺตา ปฏิปฺปสฺสทฺธา อภพฺพุปฺปตฺติกา ญาณคฺคินา ทฑฺฒา, โส วุจฺจติ อกิญฺจโน’’ติ (จูฬนิ. ๒๘, ๓๒, ๖๐, ๖๓)ฯ **โคตโม**ติ โคตฺตวเสน ปริกิตฺตนํ, ยํ ‘‘อาทิจฺจโคตฺต’’นฺติปิ โลเก วทนฺติ, **สกฺยปุโตฺต**ติ ปน ชาติวเสน สากิโยติ จ ตเสฺสว เววจนํฯ วุตฺตเญฺหตํ **ปพฺพชฺชาสุเตฺต** –

> ‘‘อาทิจฺจา นาม โคเตฺตน, สากิยา นาม ชาติยา;
> ตมฺหา กุลา ปพฺพชิโตมฺหิ, น กาเม อภิปตฺถย’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๔๒๕);

ตถา จาห **‘‘โคตโมติ ภควนฺตํ โคตฺตวเสน ปริกิเตฺตตี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ คํ ตายตีติ **โคตฺตํ,** ‘‘โคตโม’’ติ ปวตฺตมานํ อภิธานํ, พุทฺธิญฺจ เอกํสิกวิสยตาย รกฺขตีติ อโตฺถฯ ยถา หิ พุทฺธิ อารมฺมณภูเตน อเตฺถน วินา น วตฺตติ, เอวํ อภิธานํ อภิเธยฺยภูเตน, ตสฺมา โส โคตฺตสงฺขาโต อโตฺถ ตานิ รกฺขตีติ วุจฺจติ, โค-สโทฺท เจตฺถ อภิธาเน, พุทฺธิยญฺจ วตฺตติฯ ตถา หิ วทนฺติ –

> ‘‘โค โคเณ เจนฺทฺริเย ภุมฺยํ, วจเน เจว พุทฺธิยํ;
> อาทิเจฺจ รสฺมิยเญฺจว, ปานีเยปิ จ วตฺตเต;
> เตสุ อเตฺถสุ โคเณ ถี, ปุมา จ อิตเร ปุมา’’ติฯ

ตตฺถ ‘‘โคสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, โคปญฺจโม’’ติอาทีสุ โคสโทฺท โคเณ วตฺตติฯ ‘‘โคจโร’’ติอาทีสุ อินฺทฺริเยฯ ‘‘โครกฺข’’นฺติอาทีสุ ภูมิยํฯ ตถา หิ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถาย วาเสฏฺฐสุตฺตสํวณฺณนาย** วุตฺตํ ‘‘โครกฺขนฺติ เขตฺตรกฺขํ, กสิกมฺมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ปถวี หิ ‘โค’ติ วุจฺจติ, ตปฺปเภโท จ ‘‘เขตฺต’’นฺติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๖๑๙-๖๒๖)ฯ ‘‘โคตฺตํ นาม เทฺว โคตฺตานิ หีนญฺจ โคตฺตํ, อุกฺกฏฺฐญฺจ โคตฺต’’นฺติอาทีสุ (ปาจิ. ๑๕) วจเน, พุทฺธิยญฺจ วตฺตติฯ ‘‘โคโคตฺตํ โคตมํ นเม’’ติ โปราณกวิรจนาย อาทิเจฺจ, อาทิจฺจพนฺธุํ โคตมํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ นมามีติ หิ อโตฺถ, ‘‘อุณฺหคู’’ติอาทีสุ รสฺมิยํ, อุณฺหา คาโว รสฺมิโย เอตสฺสาติ หิ **อุณฺหคุ,** สูริโยฯ ‘‘โคสีตจนฺทน’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ฏี. ๑.๔๙) ปานีเย , โคสงฺขาตํ ปานียํ วิย สีตํ, ตเทว จนฺทนํ ตถาฯ ตสฺมิญฺหิ อุทฺธนโต อุทฺธริตปกฺกุถิตเตลสฺมิํ ปกฺขิเตฺต ตงฺขณเญฺญว ตํ เตลํ สีตลํ โหตีติฯ เอเตสุ ปน อเตฺถสุ โคเณ วตฺตมาโน โค-สโทฺท ยถารหํ อิตฺถิลิโงฺค เจว ปุลฺลิโงฺค จ, เสเสสุ ปน ปุลฺลิโงฺคเยวฯ

กึ ปเนตํ โคตฺตํ นามาติ? อญฺญกุลปรมฺปราย อสาธารณํ ตสฺส กุลสฺส อาทิปุริสสมุทาคตํ ตํกุลปริยาปนฺนสาธารณํ สามญฺญรูปนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สาธารณเมว หิ อิทํ ตํกุลปริยาปนฺนานํ สาธารณโต จ สามญฺญรูปํฯ ตถา หิ ตํกุเล ชาตา สุโทฺธทนมหาราชาทโยปิ ‘‘โคตโม’’ เตฺวว วุจฺจนฺติ, เตเนว ภควา อตฺตโน ปิตรํ สุโทฺธทนมหาราชานํ ‘‘อติกฺกนฺตวรา โข โคตม ตถาคตา’’ติ (มหาว. ๑๐๕) อโวจ, เวสฺสวโณปิ มหาราชา ภควนฺตํ ‘‘วิชฺชาจรณสมฺปนฺนํ, พุทฺธํ วนฺทาม โคตม’’นฺติ, (ที. นิ. ๓.๒๘๘) อายสฺมาปิ วงฺคีโส อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ ‘‘สาธุ นิพฺพาปนํ พฺรูหิ, อนุกมฺปาย โคตมา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๑๒)ฯ อิธ ปน ภควนฺตเมวฯ เตนาห ‘‘ภควนฺตํ โคตฺตวเสน ปริกิเตฺตตี’’ติฯ **ตสฺมา**ติ ยถาวุตฺตมตฺถตฺตยํ ปจฺจามสติฯ เอตฺถ จ **‘‘สมโณ’’**ติ อิมินา สริกฺขกชเนหิ ภควโต พหุมตภาโว ทสฺสิโต ตพฺพิสยสมิตปาปตาปริกิตฺตนโต, **‘‘โคตโม’’**ติ อิมินา โลกิยชเนหิ ตพฺพิสยอุฬารโคตฺตสมฺภูตตาปริกิตฺตนโตฯ

สกฺยสฺส สุโทฺธทนมหาราชสฺส ปุโตฺต **สกฺยปุโตฺต,** อิมินา ปน อุจฺจากุลปริทีปนํ อุทิโตทิตวิปุลขตฺติยกุลสมฺภูตตาปริกิตฺตนโตฯ สพฺพขตฺติยานญฺหิ อาทิภูตมหาสมฺมตมหาราชโต ปฏฺฐาย อสมฺภินฺนํ อุฬารตมํ สกฺยราชกุลํฯ ยถาห –

> ‘‘มหาสมฺมตราชสฺส, วํสโช หิ มหามุนิ;
> กปฺปาทิสฺมิญฺหิ ราชาสิ, มหาสมฺมตนามโก’’ติฯ (มหาวํเส ทุติยปริเจฺฉเท ปฐมคาถา);

กถํ สทฺธาปพฺพชิตภาวปริทีปนนฺติ อาห **‘‘เกนจี’’**ติอาทิฯ ปริชิยนํ ปริหายนํ **ปาริชุญฺญํ,** ปริชิรตีติ วา **ปริชิโณฺณ,** ตสฺส ภาโว **ปาริชุญฺญํ,** เตนฯ ญาติปาริชุญฺญโภคปาริชุญฺญาทินา เกนจิ ปาริชุเญฺญน ปริหานิยา อนภิภูโต อนโชฺฌตฺถโฏ หุตฺวา ปพฺพชิโตติ อโตฺถฯ ตเทว ปริยายนฺตเรน วิภาเวตุํ **‘‘อปริกฺขีณํเยว ตํ กุลํ ปหายา’’**ติ วุตฺตํฯ **อปริกฺขีณ**นฺติ หิ ญาติปาริชุญฺญโภคปาริชุญฺญาทินา เกนจิ ปาริชุเญฺญน อปริกฺขยํฯ **สทฺธาย ปพฺพชิโต**ติ สทฺธาย เอว ปพฺพชิโตฯ เอวญฺหิ ‘‘เกนจี’’ติอาทินา นิวตฺติตวจนํ สูปปนฺนํ โหติฯ นนุ จ ‘‘สกฺยกุลา ปพฺพชิโต’’ติ อิทํ อุจฺจากุลา ปพฺพชิตภาวปริทีปนเมว สิยา ตทตฺถเสฺสว วิญฺญายมานตฺตา, น สทฺธาปพฺพชิตภาวปริทีปนํ ตทตฺถสฺส อวิญฺญายมานตฺตาติ? น โข ปเนวํ ทฏฺฐพฺพํ มหนฺตํ ญาติปริวฏฺฏํ, มหนฺตญฺจ โภคกฺขนฺธํ ปหาย สทฺธาปพฺพชิตภาวสฺส อตฺถโต สิทฺธตฺตาฯ ตถา หิ โลกนาถสฺส อภิชาติยํ ตสฺส กุลสฺส น กิญฺจิ ปาริชุญฺญํ, อถ โข วุฑฺฒิเยว, ตโต ตสฺส สมิทฺธตมภาโว โลเก ปากโฏ ปญฺญาโต โหติ, ตสฺมา ‘‘สกฺยกุลา ปพฺพชิโต’’ติ เอตฺตเกเยว วุเตฺต ตถา สมิทฺธตมํ กุลํ ปหาย สทฺธาปพฺพชิตภาโว สิโทฺธเยวาติ, อิมํ ปริหารํ ‘‘เกนจิ ปาริชุเญฺญนา’’ติอาทินา วิภาเวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตโต ปร**นฺติ ‘‘โกสเลสุ จาริกํ จรมาโน’’ติอาทิวจนํฯ

> ‘‘สาธุ ธมฺมรุจิ ราชา, สาธุ ปญฺญาณวา นโร;
> สาธุ มิตฺตานมทุโพฺภ, ปาปสฺสากรณํ สุข’’นฺติฯ อาทีสุ –

วิย สาธุสโทฺท อิธ สุนฺทรโตฺถติ อาห **‘‘สุนฺทรํ โข ปนา’’**ติฯ **โข**ติ อวธารณเตฺถ นิปาโต, **ปนา**ติ ปกฺขนฺตรเตฺถฯ เอวํ สาตฺถกตาวิญฺญาปนตฺถญฺหิ สํวณฺณนายเมเตสํ คหณํฯ **สุนฺทร**นฺติ จ ภทฺทกํ, ภทฺทกตา จ ปสฺสนฺตานํ หิตสุขาวหภาเวนาติ วุตฺตํ **‘‘อตฺถาวหํ สุขาวห’’**นฺติฯ **อโตฺถ** เจตฺถ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถวเสน ติวิธํ หิตํ **สุข**มฺปิ ตเถว ติวิธํ สุขํฯ

ตถารูปานนฺติ ตาทิสานํ, อยํ สทฺทโต อโตฺถฯ อตฺถมตฺตํ ปน ทเสฺสตุํ **“เอวรูปาน”**นฺติ วุตฺตํฯ ยาทิเสหิ จ คุเณหิ ภควา สมนฺนาคโต จตุปฺปมาณิกสฺส โลกสฺส สพฺพกาลมฺปิ-อจฺจนฺตาย-สทฺธาย-ปสาทนีโย เตสํ ยถาภูตสภาวตฺตา, ตาทิเสหิ คุเณหิ สมนฺนาคตภาวํ สนฺธาย ‘‘ตถารูปานํ อรหต’’นฺติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ยถารูโป”**ติอาทิมาหฯ **ลทฺธสทฺธาน**นฺติ ลทฺธสทฺทหานํ, ปรชนสฺส สทฺธํ ปฏิลภนฺตานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ลทฺธสทฺทาน**นฺติ วา ปฏิลทฺธกิตฺติสทฺทานํ, เอเตน ‘‘อรหต’’นฺติ ปทสฺส อรหนฺตานนฺติ อโตฺถ, อรหนฺตสมญฺญาย จ ปากฏภาโว ทสฺสิโต, อปิจ ‘‘ยถารูโป โส ภวํ โคตโม’’ติ อิมินา ‘‘ตถารูปาน’’นฺติ ปทสฺส อนิยมวเสน อตฺถํ ทเสฺสตฺวา สรูปนิยมวเสนปิ ทเสฺสตุํ **“ยถาภุจฺจคุณาธิคเมน โลเก อรหโนฺตติ ลทฺธสทฺธาน”**นฺติ วุตฺตํ, อิทมฺปิ หิ ‘‘ตถารูปาน’’นฺติ ปทเสฺสว อตฺถทสฺสนํ, อยเมว จ นโย อาจริเยหิ อธิเปฺปโต อิธ **ฏีกายํ,** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๕) **สารตฺถทีปนิย**ญฺจ ตเถว วุตฺตตฺตาฯ ‘‘ยถารูปา เต ภวโนฺต อรหโนฺต’’ติ อวตฺวา ‘‘ยถารูโป โส ภวํ โคตโม’’ติ วจนํ ภควติเยว ครุคารววเสน ‘‘ตถารูปานํ อรหต’’นฺติ ปุถุวจนนิทฺทิฏฺฐภาววิญฺญาปนตฺถํ ฯ อตฺตนิ, ครูสุ จ หิ พหุวจนํ อิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ **“ยถาภุจฺจ...เป.... อรหต”**นฺติ อิมินา จ ธมฺมปฺปมาณานํ, ลูขปฺปมาณานญฺจ สตฺตานํ ภควโต ปสาทาวหตํ ยถารุตโต ทเสฺสติ อรหนฺตภาวสฺส เตสเญฺญว ยถารหํ วิสยตฺตา, ตํทสฺสเนน ปน อิตเรสมฺปิ รูปปฺปมาณโฆสปฺปมาณานํ ปสาทาวหตา ทสฺสิตาเยว ตทวินาภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปสาทโสมฺมานีติ ปสนฺนานิ, สีตลานิ จ, ปสาทวเสน วา สีตลานิ, อเนน ปสนฺนมนตํ ทเสฺสติฯ ‘‘ทสฺสน’’นฺติ วุเตฺตปิ ตทุตฺตริ กตฺตพฺพตาสมฺภวโต อยํ สมฺภาวนโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **“ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหตี”**ติฯ อิตรถา หิ ‘‘ทสฺสนเญฺญว สาธุ, น ตทุตฺตริ กรณ’’นฺติ อนธิเปฺปตโตฺถ อาปชฺชติ, สมฺภาวนโตฺถ เจตฺถ ปิ-สโทฺท, อปิ-สโทฺท วา ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐฯ ‘‘พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตี’’ติ เอตฺถ อิติ-สโทฺท ‘‘อพฺภุคฺคโต’’ติ อิมินา สมฺพนฺธมุปคโต, ตสฺมา อยํ ‘‘สาธุ โหตี’’ติ อิธ อิติ-สโทฺท ‘‘พฺราหฺมโณ โปกฺขรสาตี อมฺพฏฺฐํ มาณวํ อามเนฺตสี’’ติ อิมินา สมฺพชฺฌิตโพฺพ, ‘‘อชฺฌาสยํ กตฺวา’’ติ จ ปาฐเสโส ตทตฺถสฺส วิญฺญายมานตฺตาฯ ยสฺส หิ อโตฺถ วิญฺญายติ, สโทฺท น ปยุชฺชติ, โส ‘‘ปาฐเสโส’’ติ วุจฺจติ, อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต อาห **“ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหตีติ เอวํ อชฺฌาสยํ กตฺวา”**ติฯ **มูลปณฺณาสเก จูฬสีหนาทสุตฺตฏฺฐกถาย** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๔) อาคตํ **โกสิยสกุณวตฺถุ** เจตฺถ กเถตพฺพํฯ

อมฺพฏฺฐมาณวกถาวณฺณนา

๒๕๖. ‘‘อชฺฌายโก’’ติ อิทํ ปฐมปกติยา ครหาวจนเมว, ทุติยปกติยา ปสํสาวจนํ กตฺวา โวหรนฺติ ยถา ตํ ‘‘ปุริโส นโร’’ติ ทเสฺสตุํ **อคฺคญฺญสุตฺต**ปท (ที. นิ. ๓.๑๓๒) มุทาหฏํฯ ตตฺถ **อิเม**ติ ฌายกนาเมน สมญฺญิตา ชนาฯ **น ฌายนฺตี**ติ ปณฺณกุฏีสุ ฌานํ น อเปฺปนฺติ น นิปฺผาเทนฺติ, คามนิคมสามนฺตํ โอสริตฺวา เวทคเนฺถ กโรนฺตาว อจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ ตํ ปเนตสํ พฺราหฺมณฌายกสงฺขาตํ ปฐมทุติยนามํ อุปาทาย ตติยเมว ชาตนฺติ อาห **“อชฺฌายกาเตฺวว ตติยํ อกฺขรํ อุปนิพฺพตฺต”**นฺติ, **อกฺขร**นฺติ จ นิรุตฺติ สมญฺญาฯ สา หิ ตสฺมิํเยว นิรุฬฺหภาเวน อญฺญตฺถ อสญฺจรณโต ‘‘อกฺขร’’นฺติ วุจฺจติฯ **มเนฺต ปริวเตฺตตี**ติ เวเท สชฺฌายติ, ปริยาปุณาตีติ อโตฺถฯ อิธ หิ อธิอาปุพฺพอิ-สทฺทวเสน ปทสนฺธิ, อิตรตฺถ ปน เฌ-สทฺทวเสนฯ **มเนฺต ธาเรตี**ติ ยถาอธีเต มเนฺต อสมฺมูเฬฺห กตฺวา หทเย ฐเปติฯ

อาถพฺพณเวโท ปรูปฆาตกรตฺตา สาธูนมปริโภโคติ กตฺวา **“อิรุเวทยชุเวทสามเวทาน”**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อิจฺจเนฺต โถมียเนฺต เทวา เอตายาติ **อิรุ** อิจ-ธาตุวเสน จ-การสฺส ร-การํ

กตฺวา, อิตฺถิลิโงฺคยํ ฯ ยชฺชเนฺต ปุชฺชเนฺต เทวา อเนนาติ **ยชุ** ปุนฺนปุํสกลิงฺควเสนฯ โสยนฺติ อนฺตํ กโรนฺติ, สายนฺติ วา ตนุํ กโรนฺติ ปาปมเนนาติ **สามํ** โส-ธาตุปเกฺข โอ-การสฺส อา-การํ กตฺวาฯ วิทนฺติ ธมฺมํ, กมฺมํ วา เอเตหีติ **เวทา,** เต เอว **มนฺตา** ''สุคติโยปิ มุนนฺติ, สุยฺยนฺติ จ เอเตหี''ติ กตฺวาฯ ปหรณํ สงฺฆฏฺฏนํ **ปหตํ,** โอฏฺฐานํ ปหตํ ตถา, ตสฺส กรณวเสน, โอฏฺฐานิ จาเลตฺวา ปคุณภาวกรณวเสน ปารํ คโต, น อตฺถวิภาวนวเสนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปารคู**ติ จ นิจฺจสาเปกฺขตาย กิตนฺตสมาโสฯ

''สห นิฆณฺฎุนา''ติอาทินา ยถาวากฺยํ วิภตฺยนฺตวเสน นิพฺพจนทสฺสนํฯ **นิฆณฺฎุรุกฺขาทีน**นฺติ **นิฆณฺฎุ** นาม รุกฺขวิเสโส, ตทาทิกานมตฺถานนฺติ อโตฺถ, เอเตน นิฆณฺฎุรุกฺขปริยายํ อาทึ กตฺวา ตปฺปมุเขน เสสปริยายานํ ตตฺถ ทสฺสิตตฺตา โส คโนฺถ นิฆณฺฎุ นาม ยถา ตํ ''ปาราชิกกโณฺฑ, กุสลตฺติโก''ติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต อิมินา ยถารุตเมว ตทตฺถสฺส อธิคตตฺตาฯ อาจริยา ปน เอวํ วทนฺติ ''วจนียวาจกภาเวน อตฺถํ, สทฺทญฺจ นิขฑติ ภินฺทติ วิภชฺช ทเสฺสตีติ **นิขณฺฑุ,** โส เอว ข-การสฺส ฆ-การํ กตฺวา **'นิฆณฺฑู**'ติ วุโตฺต''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๖), ตเทตํ อฎฺฐกถานยโต อญฺญนยทสฺสนนฺติ คเหตพฺพํฯ อิตรถา หิ โส อฎฺฐกถาย วิโรโธ สิยา, วิจาเรตพฺพเมตํฯ อกฺขรจินฺตกา ปน เอวมิจฺฉนฺติ ''ตตฺถ ตตฺถาคตานิ นามานิ นิเสฺสสโต ฆเฏนฺติ ราสึ กโรนฺติ เอตฺถาติ **นิฆณฺฎุ** นิคฺคหิตาคเมนา''ติฯ **เววจนปฺปกาสก**นฺติ ปริยายสทฺททีปกํ, เอเกกสฺส อตฺถสฺส อเนกปริยายวจนวิภาวกนฺติ อโตฺถฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ อเนเกสมฺปิ อตฺถานํ เอกสทฺทวจนียตาวิภาวนวเสนปิ ตสฺส คนฺถสฺส ปวตฺตตฺตาฯ โก ปเนโสติ? เอตรหิ นามลิงฺคานุสาสนรตนมาลาภิธานปฺปทีปิกาทิฯ วจีเภทาทิลกฺขณา กิริยา กปฺปียติ เอเตนาติ **กิริยากโปฺป,** ตเถว วิวิธํ กปฺปียติ เอเตนาติ **วิกโปฺป,** กิริยากโปฺป จ โส วิกโปฺป จาติ **กิริยากปฺปวิกโปฺป**ฯ โส หิ วณฺณปทสมฺพนฺธปทตฺถาทิวิภาคโต พหุวิกโปฺปติ กตฺวา ''กิริยากปฺปวิกโปฺป''ติ วุจฺจติ, โส จ คนฺถวิเสโสเยวาติ วุตฺตํ **''กวีนํ อุปการาวหํ สตฺถ''**นฺติ, จตุนฺนมฺปิ กวีนํ กวิภาวสมฺปทาโภคสมฺปทาทิปโยชนวเสน อุปการาวโห คโนฺถติ อโตฺถ ฯ โก ปเนโสติ? กพฺยพนฺธนวิธิวิธายโก กพฺยาลงฺการคีตาสุโพธาลงฺการาทิฯ อิทํ ปน มูลกิริยากปฺปคนฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ มหาวิสโย สตสหสฺสคาถาปริมาโณ, ยํ ''นยจริยาทิปกรณ''นฺติปิ วทนฺติฯ วจนตฺถโต ปน กิฎยติ คเมติ ญาเปติ กิริยาทิวิภาคนฺติ **เกฎุภํ** กิฏ-ธาตุโต อภปจฺจยวเสน, อ-การสฺส จ อุกาโรฯ อถ วา กิริยาทิวิภาคํ อนวเสสปริยาทานโต กิเฎโนฺต คมโนฺต โอเภติ ปูเรตีติ **เกฎุภํ** กิฏ-สทฺทูปปทอุภธาตุวเสนฯ อปิจ กิฏนฺติ คจฺฉนฺติ กวโย พเนฺธสุ โกสลฺลเมเตนาติ **เกฎุภํ,** ปุริมนเยเนเวตฺถ ปทสิทฺธิฯ ฐานกรณาทิวิภาคโต, นิพฺพจนวิภาคโต จ อกฺขรา ปเภทียนฺติ เอเตนาติ **อกฺขรปฺปเภโท,** ตํ ปน ฉสุ เวทงฺเคสุ ปริยาปนฺนํ ปกรณทฺวยเมวาติ วุตฺตํ **''สิกฺขา จ นิรุตฺติ จา''**ติฯ ตตฺถ สิกฺขนฺติ อกฺขรสมยเมตายาติ **สิกฺขา,** อการาทิวณฺณานํ ฐานกรณปยตนปฏิปาทกสตฺถํฯ นิจฺฉเยน, นิเสฺสสโต วา อุตฺติ **นิรุตฺติ,** วณฺณาคมวณฺณวิปริยายาทิลกฺขณํฯ วุตฺตญฺจ –

> ''วณฺณาคโม วณฺณวิปริยาโย,
> เทฺว จาปเร วณฺณวิการนาสา;
> ธาตุสฺส อตฺถาติสเยน โยโค,
> ตทุจฺจเต ปญฺจวิธา นิรุตฺตี''ติฯ (ปารา. อฎฺฐ. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา; วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๔; มหานิ. อฎฺฐ. ๑.๕๐);

อิธ ปน ตพฺพเสน อเนกธา นิพฺพจนปริทีปกํ สตฺถํ อุตฺตรปทโลเปน ''นิรุตฺตี''ติ อธิเปฺปตํ นิพฺพจนวิภาคโตปิ อกฺขรปเภทภาวสฺส อาจริเยหิ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๖) วุตฺตตฺตา, ตมนฺตเรน

นิพฺพจนวิภาคสฺส จ พฺยากรณเงฺคน สงฺคหิตตฺตาฯ พฺยากรณํ, นิรุตฺติ จ หิ ปเจฺจกเมว เวทงฺคํ ยถาหุ –

> ‘‘กปฺป พฺยากรณํ โชติ-สตฺถํ สิกฺขา นิรุตฺติ จ;
> ฉนฺทวิจิติ เจตานิ, เวทงฺคานิ วทนฺติ ฉา’’ติฯ

ตสฺมา พฺยากรณเงฺคน อสงฺกรภูตเมว นิรุตฺตินเยน นิพฺพจนมิธาธิเปฺปตํ, น ฉสฺ พฺยญฺชนปเทสุ วิย ตทุภยสาธารณนิพฺพจนํ เวทงฺควิสยตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ อยํ ปเนตฺถ **มหานิเทฺทสฎฺฐกถาย** (มหานิ. อฎฺฐ. ๕๐) อาคตนิรุตฺตินยวินิจฺฉโย ฯ ตตฺถ หิ ‘‘นกฺขตฺตราชาริว ตารกาน’’นฺติ (ชา. ๑.๑.๑๑, ๒๕) เอตฺถ ร-การาคโม วิย อวิชฺชมานสฺส อกฺขรสฺส อาคโม **วณฺณาคโม** นามฯ หึสนตฺตา ‘‘หึโส’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘สีโห’’ติ ปริวตฺตนํ วิย วิชฺชมานานมกฺขรานํ เหฎฺฐุปริยวเสน ปริวตฺตนํ **วณฺณวิปริยาโย** นามฯ ‘‘นวฉนฺนเกทานิ ทิยฺยตี’’ติ (ชา. ๑.๖.๘๘) เอตฺถ อ-การสฺส เอ-การาปชฺชนํ วิย อญฺญกฺขรสฺส อญฺญกฺขราปชฺชนํ **วณฺณวิกาโร** นามฯ ‘‘ชีวนสฺส มูโต ชีวนมูโต’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ชีมูโต’’ติ ว-การ น-การานํ วินาโส วิย วิชฺชมานกฺขรานํ วินาโส **วณฺณวินาโส** นามฯ ‘‘ผรุสาหิ วาจาหิ ปกุพฺพมาโน, อาสชฺช มํ ตฺวํ วทเส กุมารา’’ติ (ชา. ๑.๑๐.๘๕) เอตฺถ ‘‘ปกุพฺพมาโน’’ติ ปทสฺส อภิภวมาโนติ อตฺถปฎิปาทนํ วิย ตตฺถ ตตฺถ ยถาโยคํ วิเสสตฺถปฎิปาทนํ **ธาตูนมตฺถาติสเยน โยโค** นามาติฯ

ยถาวุตฺตปฺปเภทานํ ติณฺณํ เวทานํ อยํ จตุโตฺถเยว สิยา, อถ เกน สทฺธึ ปญฺจโมติ อาห **‘‘อาถพฺพณเวทํ จตุตฺถํ กตฺวา’’**ติฯ **อาถพฺพณเวโท** นาม อาถพฺพณเวทิเกหิ วิหิโต ปรูปฆาตกโร มโนฺต, โส ปน อิติหาสปญฺจมภาวปฺปกาสนตฺถํ คณิตตามเตฺตน คหิโต, น สรูปวเสน, เอวญฺจ กตฺวา **‘‘เอเตส’’**นฺติ ปทสฺส เตสํ ติณฺณํ เวทานเนฺตฺวว อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ตญฺหิ ‘‘ติณฺณํ เวทาน’’นฺติ เอตสฺส วิเสสนนฺติฯ **อิติห อสา**ติ เอวํ อิธ โลเก อโหสิ **‘‘อาสา’’**ติปิ กตฺถจิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **อิห** ฐาเน **อิติ** เอวํ, อิทํ วา กมฺมํ, วตฺถุํ วา **อาส** อิจฺฉาหีติปิ อโตฺถฯ ตสฺส คนฺถสฺส มหาวิสยตาทีปนตฺถเมฺจตฺถ วิจฺฉาวจนํ, อิมินา ‘‘อิติหาสา’’ติ วจเนน ปฎิสํยุโตฺต **อิติหาโส** ตทฺธิตวเสนาติ อตฺถํ ทเสฺสติฯ อิติห อาส, อิติห อาสา’’ติ อีทิสวจนปฎิสํยุโตฺต **อิติหาโส** นิรุตฺตินเยนาติ อตฺถทสฺสนนฺติปิ วทนฺติฯ อกฺขรจินฺตกา ปน เอวมิจฺฉนฺติ ‘‘อิติห-สโทฺท ปารมฺปริโยปเทเส เอโกว นิปาโต, อสติ วิชฺชตีติ **อโส,** อิติห อโส เอตสฺมินฺติ **อิติหาโส** สมาสวเสนา’’ติ, เตสํ มเต **‘‘อิติห อสา’’**ติ เอตฺถ เอวํ ปารมฺปริโยปเทโส อส วิชฺชมาโน อโหสีติ อโตฺถฯ **‘‘ปุราณกถาสงฺขาโต’’**ติ อิมินา ตสฺส คนฺถวิเสสภาวมาห, ภารตนามกานํ เทฺวภาติกราชูนํ ยุทฺธกถา, รามรโญฺญ สีตาหรณกถา, นรสีหราชุปฺปตฺติกถาติ เอวมาทิปุราณกถาสงฺขาโต ภารตปุราณรามปุราณนรสีหปุราณาทิคโนฺถ อิติหาโส นามาติ วุตฺตํ โหติฯ **‘‘เตสํ อิติหาสปญฺจมานํ เวทาน’’**นฺติ อิมินา ยถาวากฺยํ ‘‘ติณฺณํ เวทาน’’นฺติ เอตฺถ วิเสสนภาวํ ทเสฺสติฯ

ปชฺชติ อโตฺถ เอเตนาติ **ปทํ,** นามาขฺยาโตปสคฺคนิปาตาทิวเสน อเนกวิภาคํ วิภตฺติยนฺตปทํฯ ตทปิ พฺยากรเณ อาคตเมวาติ วุตฺตํ **‘‘ตทวเสส’’**นฺติ, ปทโต อวเสสํ ปกติปจฺจยาทิสทฺทลกฺขณภูตนฺติ อโตฺถฯ ตํ ตํ สทฺทํ, ตทตฺถญฺจ พฺยากโรติ พฺยาจิกฺขติ เอเตนาติ **พฺยากรณํ,** วิเสเสน วา อากรียเนฺต ปกติปจฺจยาทโย อภินิปฺผาทียเนฺต เอตฺถ, อเนนาติ วา **พฺยากรณํ,** สาธุสทฺทานมนฺวาขฺยายกํ **มุทฺธโพธพฺยากรณ สารสฺสตพฺยากรณ ปาณินีพฺยากรณจนฺทฺรพฺยากรณาทิ** อธุนาปิ วิชฺชมานสตฺถํฯ **อธียตี**ติ อชฺฌายติฯ **เวเทตี**ติ ปเรสํ วาเจติฯ **จ**-สโทฺท อตฺถทฺวยสมุจฺจินนโตฺถ, วิกปฺปนโตฺถ วา อตฺถนฺตรสฺส วิกปฺปิตตฺตาฯ วิจิตฺรา หิ

ตทฺธิตวุตฺติฯ **ปทโก**ติ พฺยากรเณสุ อาคตปทโกสลฺลํ สนฺธาย วุตฺตํ, **เวยฺยากรโณ**ติ ตทว สิฏฺฐปกติปจฺจยาทิสทฺทวิธิโกสลฺลนฺติ อิมสฺสตฺถสฺส วิญฺญาปนตฺถํ ปทฺทฺวยสฺส เอกโต อตฺถว จนํฯ เอสา หิ อาจริยานํ ปกติ, ยทิทํ เยน เกนจิ ปกาเรน อตฺถนฺตรวิญฺญาปนํฯ อยํ **อฏฺฐ กถา**โต อปโร นโย – เต เอว เวเท ปทโส กายตีติ **ปทโก**ติฯ ตตฺถ **ปทโส**ติ คชฺชพนฺธปชฺช พนฺธปเทนฯ **กายตี**ติ กเถติ ยถา ‘‘ชาตก’’นฺติ, อิมินา เวทการกสมตฺถตํ ทเสฺสติฯ เอวญฺหิ ‘‘อชฺฌายโก’’ติอาทีหิ อิมสฺส วิเสโส ปากโฏ โหตีติฯ

อายตึ หิตํ พาลชนสงฺขาโต โลโก น ยตติ น อีหติ อเนนาติ **โลกายตํฯ** ตญฺหิ คนฺถํ นิสฺ สาย สตฺตา ปุญฺญกิริยาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติ, โลกา วา พาลชนา อายตนฺติ อุสฺสหนฺติ วาทสฺสาเทน เอตฺถาติ **โลกายตํฯ** อญฺญมญฺญวิรุทฺธํ, สคฺคโมกฺขวิรุทฺธํ วา ตโนนฺติ เอตฺถาติ **วิตโณฺฑ** ฑ-ปจฺจยวเสน, น-การสฺส จ ณ-การํ กตฺวา, วิรุเทฺธน วาททเณฺฑน ตาเฬนฺติ วาทิ โน เอตฺถาติ **วิตโณฺฑ** ตฑิ-ธาตุวเสน, นิคฺคหีตาคมญฺจ กตฺวาฯ อเทสมฺปิ ยํ นิสฺสาย วาทีนํ วาโท ปวตฺโต, ตํ เตสํ เทสโตปิ อุปจารวเสน วุจฺจติ ยถา ‘‘จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถ สา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ, เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตี’’ติ, (ที. นิ. ๒.๔๐๑; ม. นิ. ๑.๑๓๓; วิภ. ๒๐๔) วิเสเสน วา ปณฺฑิตานํ มนํ ตเฑนฺติ จาเลนฺติ เอเตนาติ **วิตโณฺฑ,** ตํ ว ทนฺติ, โส วาโท วา เอเตสนฺติ **วิตณฺฑวาทา,** เตสํ สตฺถํ ตถาฯ ลกฺขณทีปกสตฺถํ อุตฺตรปทโลเปน, ตทฺธิตวเสน วา **ลกฺขณ**นฺติ ทเสฺสติ **‘‘ลกฺขณทีปก’’**นฺติอาทินาฯ ลกฺขียติ พุทฺธภาวาทิ อเนนาติ **ลกฺขณํ,** นิโคฺรธพิมฺพตาทิฯ เตนาห **‘‘เยสํ วเสนา’’**ติอาทิฯ **ทฺวาทส สหสฺสคนฺถปมาณ**นฺติ เอตฺถ ภาณวารปฺปมาณาทีสุ วิย พาตฺตึสกฺขรคโนฺถว อธิเปฺปโตฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘อฏฺฐกฺขรา เอกปทํ, เอกา คาถา จตุปฺปทํ;
> คาถา เจกา มโต คโนฺถ, คโนฺถ พาตฺตึสตกฺขโร’’ติฯ

ทฺวาทสหิ คุณิตสหสฺสพาตฺตึสกฺขรคนฺถปฺปมาณนฺติ อโตฺถฯ **ยตฺถาติ** ยสฺมึ ลกฺขณส เตฺถ, อาธาเร เจตํ ภุมฺมํ ยถา ‘‘รุเกฺข สาขา’’ติฯ โสฬส จ สหสฺสญฺจ **โสฬสสหสฺสํ,** โสฬส าธิกสหสฺสคาถาปริมาณาติ อโตฺถฯ เอวญฺหิ อาธาราเธยฺยวจนํ สูปปนฺนํ โหตีติฯ ปธานวเสน พุทฺธานํ ลกฺขณทีปนโต **พุทฺธมนฺตา นามฯ** ปเจฺจกพุทฺธาทีนมฺปิ หิ ลกฺขณํ ตตฺถ ทีปิตเมวฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เยสํ วเสนา’’**ติอาทิฯ

‘‘อนูโน ปริปูรการี’’ติ อตฺถมตฺตทสฺสนํ, สทฺทโต ปน อธิคตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อวโย น โหตี’’**ติ วุตฺตํฯ โก ปเนส อวโยติ อนุโยคมปเนติ **‘‘อวโย นามา’’**ติอาทินาฯ อยเมตฺถาธิปฺ ปาโย – โย ตานิ สนฺธาเรตุํ สโกฺกติ, โส ‘‘วโย’’ติ วุจฺจติฯ โย ปน น สโกฺกติ, โส อวโย นามฯ โย จ อวโย น โหติ, โส ‘‘เทฺว ปฏิเสธา ปกติยตฺถคมกา’’ติ ญาเยน วโย เอวาติฯ วยตีติ หิ **วโย,** อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ กตฺถจิปิ อปริกิลมโนฺต อวิตฺถายโนฺต เต คเนฺถ สนฺตาเน ปเณติ พฺยวหรตีติ อโตฺถฯ อยํ ปน **วินยฏฺฐกถานโย** (ปารา. ๘๔) – **อนวโย**ติ อนุ อวโย, สนฺธิวเสน อุ-การโลโป, อนุ อนุ อวโย อนูโน, ปริปุณฺณสิโปฺปติ อโตฺถฯ **วโย**ติ หิ หานิ ‘‘อายวโย’’ติอา ทีสุ วิย, นตฺถิ เอตสฺส ยถาวุตฺตคเนฺถสุ วโย อูนตาติ **อวโย,** อนุ อนุ อวโย **อนวโย**ติฯ

‘‘อนุญฺญาโต’’ติ ปทสฺส กมฺมสาธนวเสน, ‘‘ปฏิญฺญาโต’’ติ ปทสฺส จ กตฺตุสาธนวเสน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อาจริเยนา’’**ติอาทิมาหฯ **อสฺสา**ติ อมฺพฏฺฐสฺสฯ ปาฬิยํ ‘‘ยมหํ ชานามิ, ตํ ตฺวํ ชานาสี’’ติ อิทํ อนุชานนาการทสฺสนํ, ‘‘ยํ ตฺวํ ชานาสิ, ตมหํ ชานามี’’ติ อิทํ ปน ปฏิชานนาการทสฺสนนฺติ ทเสฺสติ **‘‘ยํ อห’’**นฺติอาทินาฯ **‘‘อาม อาจริยา’’**ติ หิ ยถาคตํ ปฏิชานนวจน

เมว อตฺถวเสน วุตฺตํฯ **ยนฺ**ติ เตวิชฺชกํ ปาวจนํฯ **ตสฺสา**ติ อาจริยสฺสฯ ปฏิวจนทานเมว ปฏิญฺญา ตถา, ตาย สยเมว **ปฏิญฺญาโต**ติ อโตฺถฯ **"สเก"**ติอาทิ อนุชานนปฏิชานนาธิการ ทสฺสนํฯ อเทสสฺสปิ เทสมิว กปฺปนามเตฺตนาติ วุตฺตํ **"กตรสฺมิ"**นฺติอาทิฯ สสฺส อตฺตโน สนฺตกํ สกํฯ อาจริยานํ ปรมฺปรโต, ปรมฺปรภูเตหิ วา อาจริเยหิ อาคตํ **อาจริยกํฯ** ติโสฺส วิชฺชา, ตาสํ สมูโห **เตวิชฺชกํ,** เวทตฺตยํฯ ปธานํ วจนํ, ปกฏฺฐานํ วา อฏฺฐกาทีนํ วจนํ **ปาวจนํฯ**

๒๕๗. อิทานิ เยนาธิปฺปาเยน พฺราหฺมโณ โปกฺขรสาตี อมฺพฏฺฐํ มาณวํ อามเนฺตตฺวา "อยํ ตาตา"ติอาทิวจนมพฺรฺวิ, ตทธิปฺปายํ วิภาเวโนฺต **"เอส กิรา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุคฺคตสฺสา**ติ ปุเพฺพ ปากฏสฺส กิตฺติมโต โปราณชนสฺสฯ **พหู ชนา**ติ ปูรณกสฺสปาทโย สนฺธาย วุตฺตํฯ **เอกจฺจนฺ**ติ ขตฺติยาทิชาติมนฺตํ, โลกสมฺมตํ วา **ชนํฯ ครู**ติ ภาริยํ, อตฺตานํ ตโต โมเจตุ วา อปคมนมตฺตมฺปิ ทุกฺกรํ โหติ, ปเคว ตทุตฺตริ กรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อนโตฺถ** นาม ตถาปคมนาทินา นินฺทาพฺยาโรสอุปารมฺภาทิฯ

"อพฺภุคฺคโต"ติ เอตฺถ อภิสทฺทโยเคน **อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถวเสเนว** "โคตม"นฺติ **อุปโยควจนํ** ฯ "ตํ ภวนฺตํ, ตถา สนฺตํเยวา"ติ ปเทสุปิ ตสฺส อนุปโยคตฺตา ตทตฺถวเสเนวาติ ทเสฺสติ **"ตสฺส โภโต"**ติอาทินาฯ เตนาห **"อิธาปิ"**ติอาทิฯ **ตถา สโตเยวา**ติ เยนาการเรน อรหตาทินา สโทฺท อพฺภุคฺคโต, เตนาการเรน สนฺตสฺส ภูตสฺส เอว ตสฺส ภวโต โคตมสฺส สโทฺท ยทิ วา อพฺภุคฺคโตติ อโตฺถฯ อปิจ **ตํ ภวนฺตํ โคตมํ ตถา สนฺตํเยวา**ติ เอกสฺสปิ อตฺถสฺส ทฺวิกฺขตฺตุํ สมฺพนฺธภาเวน วจนํ สามญฺญวิสิฏฺฐตาปริกปฺปเนน อตฺถวิเสสวิญฺญาปนตฺถํ, ตสฺมา "ตสฺส โภโต โคตมสฺสา"ติ สามญฺญสมฺพนฺธภาเวน วิจฺฉินฺทิตฺวา "ตถา สโตเยวา"ติ วิเสสสมฺพนฺธภาเวน โยเชตพฺพํฯ **ยทิ**-สโทฺท เจตฺถ สํสยโตฺถ ทฺวินฺนมฺปิ อตฺถานํ สํสยิตพฺพตฺตาฯ **วา**-สโทฺท จ วิกปฺปนโตฺถ เตสุ เอกสฺส วิกเปฺปตพฺพตฺตาฯ สทฺทวิทู ปน เอวํ วทนฺติ – "อิมสฺส วจนํ สจฺจํ วา ยทิ วา มุสา"ติอาทีสุ วิย ยทิ-สโทฺท วา-สโทฺท จ อุโภปิ วิกปฺปตฺถาเยวฯ ยทิ-สโทฺทปิ หิ "ยํ ยเทว ปริสํ อุปสงฺกมติ ยทิ ขตฺติยปริสํ ยทิ พฺราหฺมณปริส"นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๓๔) วา-สทฺทโตฺถ ทิสฺสติฯ "อปฺปํ วสฺสสตํ อายุ, อิทาเนตรหิ วิชฺชตี"ติอาทีสุ วิย จ อิธ สมานตฺถสทฺทปโยโคติฯ ปาฬิยํ **"ยทิ วา โน ตถา"**ติ อิทมฺปิ "สนฺตํเยว สโทฺท อพฺภุคฺคโต"ติ อิมินา สมฺพชฺฌิตฺวา ยถาวุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ นนุ "โคตม"นฺติ ปเทเยว อุปโยควจนํ สิยา, น เอตฺถาติ โจทนาย **"อิธาปิ"**ติอาทิ วุตฺตํ, ตสฺส อนุปโยคตฺตา, วิจฺฉินฺทิตฺวา สมฺพนฺธวิเสสภาเวน โยเชตพฺพตฺตา วา อิธาปิ อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถวเสเนว อุปโยควจนํ นามาติ วุตฺตํ โหติฯ อิตฺถมฺภูตาขฺยานํ อโตฺถ ยสฺส ตถา, อภิสโทฺท, อิตฺถมฺภูตาขฺยานเมว วา อโตฺถ ตถา, โสเยวโตฺถฯ ยทเคฺคน หิ สทฺทโยโค โหติ, ตทเคฺคน อตฺถโยโคปีติฯ

๒๕๘. **โภ**ติ อตฺตโน อาจริยํ อาลปติฯ ยถา-สทฺทํ สาตฺถกํ กตฺวา สห ปาฐเสเสน โยเชตุํ **"ยถา สกฺกา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โส**ติ ภควาฯ ปุริมนเย อาการตฺถโชตนยถา-สทฺทโยคฺยโต กถนฺติ ปุจฺฉามตฺตํ, อิธ ปน ตทโยคฺยโต **"อาการปุจฺฉา"**ติ วุตฺตํฯ พาหิรกสมเย อาจริยมฺหิ อุปชฺฌายสมุทาจาโรติ อาห **"อถ นํ อุปชฺฌาโย"**ติ, อุปชฺฌายสญฺญิโต อาจริยพฺราหฺมโณติ อโตฺถฯ

กามญฺจ มโนฺต, พฺรหฺมํ, กโปฺปติ ติพฺพิโธ เวโท, ตถาปิ อฏฺฐกาทิ วุตฺตํ ปธานภูตํ มูลํ **มโนฺต,** ตทตฺถวิวรณมตฺถํ **พฺรหฺมํ,** ตตฺถ วุตฺตนเยน ยญฺญกิริยาวิธานํ **กโปฺป**ติ มนฺตเสฺสว ปธานภาวโต, อิตเรสญฺจ ตนฺนิสฺสเยเนว ชาตตฺตา มนฺตคฺคหเณน พฺรหฺมกปฺปานมฺปิ คหณํ สิทฺธเมวาติ ทเสฺสติ **"ตีสุ เวเทสู"**ติ อิมินาฯ **มโนฺต**ติ หิ อฏฺฐกาทีหิ อิสีหิ วุตฺตมูลเวทเสฺสว

นามํ, **เวโท**ติ สพฺพสฺส, ตสฺมา ‘‘เวเทสู’’ติ วุเตฺต สเพฺพสมฺปิ คหณํ สิชฺฌตีติ เวทิตพฺพํฯ **ลกฺขณานี**ติ ลกฺขณทีปกานิ มนฺตปทานิฯ ปชฺชคชฺชพนฺธปเวสนวเสน **ปกฺขิปิตฺวาฯ พฺราหฺมณเวเสเนวา**ติ เวทวาจกพฺราหฺมณลิงฺคเนวฯ **เวเท**ติ มหาปุริสลกฺขณมเนฺตฯ **มเหสกฺขา สตฺตา**ติ มหาปุญฺญวโนฺต ปณฺฑิตสตฺตาฯ ชานิสฺสนฺติ อิติ มนสิ กตฺวา วาเจนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **เตนา**ติ ตถา วาจนโตฯ **ปุเพฺพ**ติ ‘‘ตถาคโต อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ วตฺตพฺพกาลโต ปภุติ ตถาคตสฺส ธรมานกาเลฯ อชฺฌายิตพฺพวาเจตพฺพภาเวน **อาคจฺฉนฺติ** ปากฏา ภวนฺติฯ เอกคาถาทฺวิคาถาทิวเสน **อนุกฺกเมน อนฺตรธายนฺติฯ** น เกวลํ ลกฺขณมนฺตาเยว, อถ โข อเญฺญปิ เวทา พฺราหฺมณานํ อญฺญาณภาเวน อนุกฺกเมน อนฺตรธายนฺติ เอวาติ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๘) วุตฺตํฯ

พุทฺธภาวปตฺถนา **ปณิธิ,** ปารมีสมฺภรณํ **สมาทานํ,** กมฺมสฺสกตาทิปญฺญา **ญาณํฯ** ‘‘ปณิธิมหโต สมาทานมหโตติอาทินา ปเจฺจกํ มหนฺตสโทฺท โยเชตโพฺพ’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๘) อาจริเยน วุตฺตํฯ เอวญฺจ สติ กรุณา อาทิ เยสํ สทฺธาสีลาทีนํ เต **กรุณาทโย,** เต เอว คุณา **กรุณาทิคุณา,** ปณิธิ จ สมาทานญฺจ ญาณญฺจ กรุณาทิคุณา จ, เตหิ มหโนฺต **ปณิธิสมาทานญาณกรุณาทิคุณมหโนฺต**ติ นิพฺพจนํ กาตพฺพํฯ เอวญฺหิ ทฺวนฺทโตปรตฺตา มหนฺตสโทฺท ปเจฺจกํ โยชียตีติฯ อปิจ ปณิธิ จ สมาทานญฺจ ญาณญฺจ กรุณา จ, ตมาทิ เยสํ เต ตถา, เตเยว คุณา, เตหิ มหโนฺตติ นิพฺพจเนนปิ อโตฺถ สูปปโนฺน โหติ, ปณิธิมหนฺตตาทิ จสฺส พุทฺธวํส (พุ. วํ. ๙ อาทโย) จริยาปิฏกาทิ (จริยา. ๑ อาทโย) วเสน เวทิตโพฺพฯ **มหาปทานสุตฺตฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘มหาปุริสสฺสาติ ชาติโคตฺตกุลปเทสาทิวเสน มหนฺตสฺส ปุริสสฺสา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓) วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘ขตฺติโย, พฺราหฺมโณ’’ติ เอวมาทิ **ชาติฯ** ‘‘โกณฺฑโญฺญ, โคตโม’’ติ เอวมาทิ **โคตฺตํฯ** ‘‘โปณิกา, จิกฺขลฺลิกา, สากิยา, โกลิยา’’ติ เอวมาทิ **กุลปเทโส,** ตเทตํ สพฺพมฺปิ อิธ อาทิสเทฺทน สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ ‘‘เทฺวเยว คติโย ภวนฺตี’’ติ อุภินฺนํ สาธารณวจนํ สมตฺถิตํ โหตีติฯ

นิฏฺฐาติ นิปฺผตฺติโย สิทฺธิโยฯ นนุวายํ คติ-สโทฺท อเนกโตฺถ, กสฺมา นิฏฺฐายเมว วุโตฺตติ อาห‘‘**กามญฺจาย**’’นฺติอาทิฯ **ภวเภเท**ติ นิรยาทิภววิเสเสฯ โส หิ สุจริตทุจฺจริตกมฺมุนา สเตฺตหิ อุปปชฺชนวเสน คนฺตพฺพาติ **คติฯ** คจฺฉติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ **คติ,** นิวาสฏฺฐานํฯ คมติ ยถาสภาวํ ชานาตีติ **คติฯ** ปญฺญา, คมนํ พฺยาปนํ **คติ,** วิสฺสฏภาโว, โส ปน อิโต จ เอโตฺต จ พฺยาเปตฺวา ฐิตตาวฯ คมนํ นิปฺผตฺตนํ **คติ,** นิฏฺฐา , อชฺฌาสยปฏิสรณตฺถาปิ นิทสฺสนนเยน คหิตาฯ ตถา เหส ‘‘อิเมสํ โข อหํ ภิกฺขูนํ สีลวนฺตานํ กลฺยาณธมฺมานํ เนว ชานามิ อาคตึ วา คตึ วา’’ติ (ม. นิ. ๑.๕๐๘) เอตฺถ อชฺฌาสเย วตฺตติ, ‘‘นิพฺพานํ อรหโต คตี’’ติ (ปริ. ๓๓๙) เอตฺถ ปฏิสรเณ, ปรายเณ อปสฺสเยติ อโตฺถฯ คจฺฉติ ยถารุจิ ปวตฺตตีติ **คติ,** อชฺฌาสโยฯ คจฺฉติ อวจรติ, อวจรณวเสน วา ปวตฺตติ เอตฺถาติ **คติ,** ปฏิสรณํฯ สพฺพสงฺขตวิสญฺญุตฺตสฺส หิ อรหโต นิพฺพานเมว ปฏิสรณํ, อิธ ปน นิฏฺฐายํ วตฺตตีติ เวทิตโพฺพ ตทเญฺญสมวิสยตฺตาฯ

นนุ ทฺวินฺนํ นิปฺผตฺตีนํ นิมิตฺตภูตานิ ลกฺขณานิ วิสทิสาเนว, อถ กสฺมา ‘‘เยหิ สมนฺนาคตสฺสา’’ติอาทินา เตสํ สทิสภาโว วุโตฺตติ โจทนาเลสํ ทเสฺสตฺวา โสเธโนฺต **‘‘ตตฺถ กิญฺจาปี’’**ติอาทิมาหฯ สมาเนปิ นิโคฺรธพิมฺพตาทิลกฺขณภาเว อเตฺถว โกจิ เนสํ วิเสโสติ ทเสฺสตุํ **‘‘น เตเหว พุโทฺธ โหตี’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ยถา หิ พุทฺธานํ ลกฺขณานิ สุวิสทานิ, สุปริพฺยตฺตานิ, ปริปุณฺณานิ จ โหนฺติ, **น** เอวํ จกฺกวตฺตีน’’นฺติ อยํ ปน วิเสโส **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๘) ปกาสิโตฯ ชายนฺติ ภิเนฺนสุปิ อเตฺถสุ อภินฺนธีสทฺทา เอตายาติ **ชาติ,** ลกฺขณภาวมตฺตํฯ วุตฺตญฺหิ –

‘‘สพลาทีสุ ภิเนฺนสุ, ยาย วตฺตนฺตุภินฺนธี;
สทฺทา สา ชาติเรสา จ, มาลาสุตฺตมิวนฺวิตา’’ติฯ

ตสฺมา ลกฺขณตามเตฺตน สมานภาวโต วิสทิสานิปิ ตานิเยว จกฺกวตฺตินิปฺผตฺตินิมิตฺตภูตานิ ลกฺขณานิ สทิสานิ วิย กตฺวา ตานิ พุทฺธนิปฺผตฺตินิมิตฺตภูตานิ ลกฺขณานิ นามาติ อิทํ วจนํ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ อธิอาปุพฺพวสโยเค ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **‘‘อคาเร วสตี’’**ติ **จตูหิ อจฺฉริยธเมฺมหี**ติ อภิรูปตา, ทีฆายุกตา, อปฺปาพาธตา, พฺราหฺมณคหปติกานํ ปิยมนาปตาติ อิเมหิ จตูหิ อจฺฉริยสภาวภูตาหิ อิทฺธีหิฯ ยถาห –

> ‘‘ราชา อานนฺท, มหาสุทสฺสโน จตูหิ อิทฺธีหิ สมนฺนาคโต อโหสิฯ กตมาหิ จตูหิ อิทฺธีหิ? อิธานนฺท, ราชา มหาสุทสฺสโน อภิรูโป อโหสิ ทสฺสนีโย ปาสาทิโก’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๒๕๒)ฯ

เจติยชาตเก (ชา. อฏฺฐ. ๓.๘.๔๔) อาคตนยํ คเหตฺวาปิ **เอวํ** วทนฺติ ‘‘สรีรโต จนฺทนคโนฺธ วายติ, อยํ เอกา อิทฺธิฯ มุขโต อุปฺปลคโนฺธ วายติ, อยํ ทุติยาฯ จตฺตาโร เทวปุตฺตา จตูสุ ทิสาสุ สพฺพกาลํ ขคฺคหตฺถา อารกฺขํ คณฺหนฺติ, อยํ ตติยาฯ อากาเสน วิจรติ, อยํ จตุตฺถี’’ติฯ **อนาคตวํสสํวณฺณนายํ** ปน ‘‘อภิรูปภาโว เอกา อิทฺธิ, สมเวปากินิยา คหณิยา สมนฺนาคตภาโว ทุติยา, ยาวตายุกมฺปิ สกลโลกสฺส ทสฺสนาติตฺติกภาโว ตติยา, อากาสจาริภาโว จตุตฺถี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สมเวปากินิยา คหณิยา สมนฺนาคตภาโว**ติ สมวิปาจนิยา กมฺมชเตโชธาตุยา สมฺปนฺนตาฯ ยสฺส หิ ภุตฺตมโตฺตว อาหาโร ชีรติ, ยสฺส วา ปน ปุฏภตฺตํ วิย ตเถว ติฏฺฐติ, อุโภเปเต น สมเวปากินิยา สมนฺนาคตาฯ ยสฺส ปน ปุน ภตฺตกาเล ภตฺตจฺฉโนฺท อุปฺปชฺชเตว, อยํ สมเวปากินิยา สมนฺนาคโต นาม, ตถารูปตาติ อโตฺถฯ **สงฺคหวตฺถูหี**ติ ทานํ, ปิยวจนํ, อตฺถจริยา, สมานตฺตตาติ อิเมหิ สงฺคโหปาเยหิฯ ยถาห –

‘‘ทานญฺจ เปยฺยวชฺชญฺจ, อตฺถจริยา จ ยา อิธ;
สมานตฺตตา จ ธเมฺมสุ, ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ;
เอเต โข สงฺคหา โลเก, รถสฺสาณีว ยายโตฯ

เอเต จ สงฺคหา นาสฺสุ, น มาตา ปุตฺตการณา;
ลเภถ มานํ ปูชํ วา, ปิตา วา ปุตฺตการณาฯ

ยสฺมา จ สงฺคหา เอเต, สมเปกฺขนฺติ ปณฺฑิตา;
ตสฺมา มหตฺตํ ปโปฺปนฺติ, ปาสํสา จ ภวนฺติ เต’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๗๓);

รญฺชนโตติ ปีติโสมนสฺสวเสน รญฺชนโต, น ราควเสน, ปีติโสมนสฺสานํ ชนนโตติ วุตฺตํ โหติฯ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ รญฺชนเฏฺฐน ราชาติ ปน สเพฺพสํ ราชูนํ สมญฺญา ตถา อกโรนฺตานมฺปิ วิลีวพีชนาทีสุ ตาลวณฺฏโวหาโร วิย รุฬฺหิวเสน ปวตฺติโต, ตสฺมา ‘‘อจฺฉริยธเมฺมหี’’ติ อสาธารณนิพฺพจนํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สทฺทสามตฺถิยโต อเนกธา จกฺกวตฺตีสทฺทสฺส วจนตฺถํ ทเสฺสโนฺต ปธานภูตํ วจนตฺถํ ปฐมํ ทเสฺสตุํ **‘‘จกฺกรตน’’**นฺติอาทิมาหฯ อิทเมว หิ ปธานํ จกฺกรตนสฺส ปวตฺตนมนฺตเรน จกฺกวตฺติภาวานาปตฺติโตฯ ตถา หิ **อฏฺฐกถาสุ** วุตฺตํ ‘‘กิตฺตาวตา จกฺกวตฺตี โหตีติ? เอกงฺคุลทฺวงฺคุลมตฺตมฺปิ จกฺกรตเน อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปวเตฺต’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๔๓; ม. นิ.

อฏฺฐ. ๓.๒๕๖)ฯ ยสฺมา ปน ราชา จกฺกวตฺตี เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา วามหตฺเถน หตฺถิโสณฺฑสทิสปนาฬึ สุวณฺณภิงฺการํ อุกฺขิปิตฺวา ทกฺขิณหตฺเถน จกฺกรตนํ อุทเกน อพฺภุกฺกิริตฺวา ''ปวตฺตตุ ภวํ จกฺกรตนํ, อภิวิชินาตุ ภวํ จกฺกรตน''นฺติ (ที. นิ. ๒.๒๔๔) วจเนน จกฺกรตนํ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปวตฺเตสิ, ตสฺมา ตาทิสํ ปวตฺตาปนํ สนฺธาย **''จกฺกรตนํ วตฺเตตี''**ติ วุตฺตํฯ ยถาห ''อถ โข อานนฺท ราชา มหาสุทสฺสโน อุฏฺฐายาสนา…เป.… จกฺกรตนํ อพฺภุกฺกิริ 'ปวตฺตตุ ภวํ จกฺกรตน'นฺติ''อาทิ (ที. นิ. ๒.๒๔๔)ฯ น เกวลญฺจ จกฺกสโทฺท จกฺกรตเนเยว วตฺตติ อถ โข สมฺปตฺติจกฺกาทีสุปิ, ตสฺมา ตํตทตฺถวาจกสทฺทสามตฺถิยโตปิ วจนตฺถํ ทเสฺสติ **''สมฺปตฺติจเกฺกหี''**ติอาทินาฯ ตตฺถ **สมฺปตฺติจเกฺกหีติ** –

> ''ปติรูเป วเส เทเส, อริยมิตฺตกโร สิยา;
> สมฺมาปณิธิสมฺปนฺโน, ปุเพฺพ ปุญฺญกโต นโร;
> ธญฺญํ ธนํ ยโส กิตฺติ, สุขเญฺจตํธิวตฺตตี''ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๑) –

วุตฺเตหิ ปติรูปเทสวาสาทิสมฺปตฺติจเกฺกหิฯ **วตฺตตี**ติ ปวตฺตติ สมฺปชฺชติ, อุปรูปริ กุสลธมฺมํ วา ปฏิปชฺชติฯ **เตหี**ติ สมฺปตฺติจเกฺกหิฯ **ปร**นฺติ สตฺตนิกายํ, ยถา สยํสโทฺท สุทฺธกตฺตุตฺถสฺส โชตโก, ตถา ปรํสโทฺทปิ เหตุกตฺตุตฺถสฺสาติ เวทิตพฺพํฯ **วเตฺตตี**ติ ปวเตฺตติ สมฺปาเทติ, อุปรูปริ กุสลธมฺมํ วา ปฏิปชฺชาเปติฯ ยถาห –

> ''ราชา มหาสุทสฺสโน เอวมาห 'ปาโณ น หนฺตโพฺพ, อทินฺนํ น อาทาตพฺพํ, กาเมสุ มิจฺฉา น จริตพฺพา, มุสา น ภณิตพฺพา, มชฺชํ น ปาตพฺพํ, ยถาภุตฺตญฺจ ภุญฺชถา'ติฯ เย โข ปนานนฺท ปุรตฺถิมาย ทิสาย ปฏิราชาโน, เต รโญฺญ มหาสุทสฺสนสฺส อนุยนฺตา อเหสุ''นฺติอาทิ (ที. นิ. ๒.๒๔๔)ฯ

อิริยาปถจกฺกานนฺติ อิริยาปถภูตานํ จกฺกานํฯ อิริยาปโถปิ หิ ''จกฺก''นฺติ วุจฺจติ ''จตุจกฺกํ นวทฺวาร''นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๙, ๑๐๙)ฯ ยถาห –

> ''รถเงฺค ลกฺขเณ ธโมฺม-รจเกฺกสฺวิริยาปเถ;
> จกฺกํ สมฺปตฺติยํ จกฺก-รตเน มณฺฑเล พเล;
> กุลาลภเณฺฑ อาณาย-มายุเธ ทานราสิสู''ติฯ

วโตฺตติ ปวตฺตนํ อุปฺปชฺชนํ, อิมินาว อิริยาปถจกฺกํ วเตฺตติ ปรหิตาย อุปฺปาเทตีติ นิพฺพจนมฺปิ ทเสฺสติ อตฺถโต สมานตฺตาฯ ตถา จาห –

> ''อถ โข ตํ อานนฺท จกฺกรตนํ ปุรตฺถิมํ ทิสํ ปวตฺติ, อนฺวเทว ราชา มหาสุทสฺสโน สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายฯ ยสฺมึ โข ปนานนฺท, ปเทเส จกฺกรตนํ ปติฏฺฐาสิ, ตตฺถ ราชา มหาสุทสฺสโน วาสํ อุปคจฺฉิ สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายา''ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๒๔๔)ฯ

อยํ อฏฺฐกถาโต อปโร นโย – อปฺปฏิหตํ อาณาสงฺขาตํ จกฺกํ วเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตีฯ** ตถา หิ วุตฺตํ –

> ''ปญฺจหิ ภิกฺขเว ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต ราชา จกฺกวตฺตี ธเมฺมเนว จกฺกํ วเตฺตติ, ตํ โหติ จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติยํ เกนจิ มนุสฺสภูเตน ปจฺจตฺถิเกน ปาณินาฯ กตเมหิ ปญฺจหิ?

อิธ ภิกฺขเว ราชา จกฺกวตฺตี อตฺถญฺญู จ โหติ, ธมฺมญฺญู จ มตฺตญฺญู, จ กาลญฺญู จ ปริสญฺญู จฯ อิเมหิ โข…เป…. ปาณินา’’ติอาทิ (อ. นิ. ๕.๑๓๑)ฯ

ขตฺติยมณฺฑลาทิสญฺญิตํ จกฺกํ สมูหํ อตฺตโน วเส วเตฺตติ อนุวเตฺตตีติปิ **จกฺกวตฺตีฯ** วุตฺตญฺหิ ‘‘เย โข ปนานนฺท ปุรตฺถิมาย ทิสาย ปฏิราชาโน, เต รโญฺญ มหาสุทสฺสนสฺส อนุยนฺตา อเหสุ’’นฺติอาทิ (ที. นิ. ๒.๒๔๔)ฯ จกฺกลกฺขณํ วตฺตติ เอตสฺสาติปิ **จกฺกวตฺตีฯ** เตนาห ‘‘อิมสฺส เทว กุมารสฺส เหฎฺฐา ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานิ สหสฺสารานิ สเนมิกานิ สนาภิกานิ สพฺพาการปริปูรานี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๓๕)ฯ จกฺกํ มหนฺตํ กายพลํ วตฺตติ เอตสฺสาติปิ **จกฺกวตฺตีฯ** วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อยญฺหิ เทว กุมาโร สตฺตุสฺสโท…เป…. อยญฺหิ เทว กุมาโร สีหปุพฺพทฺธกาโย’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๓๕)ฯ เตน หิสฺส ลกฺขเณน มหพฺพลภาโว วิญฺญายติฯ จกฺกํ ทสวิธํ, ทฺวาทสวิธํ วา วตฺตธมฺมํ วตฺตติ ปฏิปชฺชตีติ **จกฺกวตฺตีฯ** เตน วุตฺตํ ‘‘น หิ เต ตาต ทิพฺพํ จกฺกรตนํ เปตฺติกํ ทายชฺชํ , อิงฺฆ ตฺวํ ตาต อริเย จกฺกวตฺติวเตฺต วตฺตาหี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๘๓)ฯ จกฺกํ มหนฺตํ ทานํ วเตฺตติ ปวเตฺตตีติปิ **จกฺกวตฺตีฯ** วุตฺตญฺจ –

> ‘‘ปฏฺฐเปสิ โข อานนฺท ราชา มหาสุทสฺสโน ตาสํ โปกฺขรณีนํ ตีเร เอวรูปํ ทานํ อนฺนํ อนฺนตฺถิกสฺส, ปานํ ปานตฺถิกสฺส, วตฺถํ วตฺถตฺถิกสฺส, ยานํ ยานตฺถิกสฺส, สยนํ สยนตฺถิกสฺส, อิตฺถึ อิตฺถิตฺถิกสฺส, หิรญฺญํ หิรญฺญตฺถิกสฺส, สุวณฺณํ สุวณฺณตฺถิกสฺสา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๒๕๔)ฯ

ราชาติ สามญฺญํ ตทญฺญสาธารณโตฯ **จกฺกวตฺตีติ วิเสสํ** อนญฺญสาธารณโตฯ **ธมฺม**สโทฺท ญาเย, สโม เอว จ ญาโย นามาติ อาห **‘‘ญาเยน สเมนา’’**ติฯ **วตฺต**ติ อุปฺปชฺชติ, ปฏิปชฺชตีติ วา อโตฺถฯ ‘‘อิทํ นาม จรตี’’ติ อวุเตฺตปิ สามญฺญโชตนาย วิเสเส อวฏฺฐานโต, วิเสสตฺถินา จ วิเสสสฺส ปยุชฺชิตพฺพตฺตา ‘‘สทตฺถปรเตฺถ’’ติ โยชียติฯ ปเทสคฺคหเณ หิ อสติ คเหตพฺพสฺส นิปฺปเทสตา วิญฺญายติ ยถา ‘‘ทิกฺขิโต น ททาตี’’ติฯ ยสฺมา จกฺกวตฺติราชา ธเมฺมเนว รชฺชมธิคจฺฉติ, น อธเมฺมน ปรูปฆาตาทินาฯ ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ธเมฺมน รชฺชํ ลภิตฺวา’’**ติอาทิ, **ธเมฺมนา**ติ จ ญาเยน, กุสลธเมฺมน วาฯ รโญฺญ ภาโว **รชฺชํ,** อิสฺสริยํฯ

ปเรสํ หิโตปายภูตํ ธมฺมํ กโรติ, จรตีติ วา **ธมฺมิโกฯ** อตฺตโน หิโตปายภูตสฺส ธมฺมสฺส การโก, จรโก วา ราชาติ **ธมฺมราชา**ติ อิมํ สวิเสสํ อตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘ปรหิตธมฺมกรเณน วา’’**ติอาทินาฯ อยํ ปน มหาปทานฎฺฐกถานโย – ทสวิเธ กุสลธเมฺม, อคติรหิเต วา ราชธเมฺม นิยุโตฺตติ **ธมฺมิโก;** เตเนว ธเมฺมน โลกํ รเญฺชตีติ **ธมฺมราชาฯ** ปริยายวจนเมว หิ อิทํ ปททฺวยนฺติฯ อาจริเยน ปน เอวํ วุตฺตํ ‘‘จกฺกวตฺติวตฺตสงฺขาตํ ธมฺมํ จรติ, จกฺกวตฺติวตฺตสงฺขาโต วา ธโมฺม เอตสฺส, เอตสฺมึ วา อตฺถีติ **ธมฺมิโก,** ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธโมฺม จ โส รญฺชนเฎฺฐน ราชา จาติ **ธมฺมราชา’’**ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๕๘)ฯ ‘‘ราชา โหติ จกฺกวตฺตี’’ติ วจนโต ‘‘จาตุรโนฺต’’ติ อิทํ จตุทีปิสฺสรตํ วิภาเวตีติ อาห **‘‘จาตุรนฺตายา’’**ติอาทิฯ จตฺตาโร สมุทฺทา อนฺตา ปริโยสานา เอติสฺสาติ **จาตุรนฺตา,** ปถวีฯ สา หิ จตูสุ ทิสาสุ ปุรตฺถิมสมุทฺทาทิจตุสมุทฺทปริโยสานตฺตา เอวํ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘จตุสมุทฺท อนฺตายา’’**ติ, สา ปน อวยวภูเตหิ จตุพฺพิเธหิ ทีเปหิ วิภูสิตา เอกโลกธาตุปริยาปนฺนา ปถวีเยวาติ ทเสฺสติ **‘‘จตุพฺพิธทีปวิภูสิตาย ปถวิยา’’**ติ อิมินาฯ ยถาห –

> ‘‘ยาวตา จนฺทิมสูริยา, ปริหรนฺติ ทิสา ภนฺติ วิโรจนา;
> สเพฺพว ทาสา มนฺธาตุ, เย จ ปาณา ปถวิสฺสิตา’’ติฯ

เอตฺถ จ ‘‘จตุทีปวิภูสิตายา’’ติ อวตฺวา **จตุพฺพิธทีปวิภูสิตายา**ติ **วิธ**สทฺทคฺคหณํ ปเจฺจกํ ปญฺจสตปริตฺตทีปานมฺปิ มหาทีเปเยว สงฺคหณตฺถํ สทฺทาติริเตฺตน อตฺถาติริตฺตสฺส วิญฺญายมานตฺตา, โกฏฺฐาสวาจเกน วา วิธสเทฺทน สมานภาคานํ คหิตตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **โกปาทิปจฺจตฺถิเก**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน กามโมหมานมทาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **วิเชตี**ติ ตํกาลาเปกฺขาย วตฺตมานวจนํ, วิชิตวาติ อโตฺถฯ สทฺทวิทู หิ อตีเต ตาวีสทฺทมิจฺฉนฺติฯ ‘‘สพฺพราชาโน วิเชตี’’ติ วทโนฺต กามํ จกฺกวตฺติโน เกนจิ ยุทฺธํ นาม นตฺถิ, ยุเทฺธน ปน สาเธตพฺพสฺส วิชยสฺส สิทฺธิยา ‘‘วิชิตสงฺคาโม’’ เตฺวว วุโตฺตติ ทเสฺสติฯ

ถาวรสฺส ธุวสฺส ภาโว **ถาวริยํ,** ยถา ชนปเท ถาวริยํ ปโตฺต, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘น สกฺกา เกนจี’’**ติอาทิ วุตฺตํ, อิมินา เกนจิ อกมฺปิยเฏฺฐน ชนปเท ถาวริยปฺปโตฺตติ ตปฺปุริสสมาสํ ทเสฺสติ, อิตเรน จ ทฬฺหภตฺติภาวโต ชนปโท ถาวริยปฺปโตฺต เอตสฺมินฺติ อญฺญปทตฺถสมาสํฯ **ตมฺหี**ติ อสฺมึ ราชินิฯ ยถา ชนปโท ตสฺมึ ถาวริยํ ปโตฺต, ตทาวิกโรโนฺต **‘‘อนุยุโตฺต’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนุยุโตฺต**ติ นิจฺจปยุโตฺตฯ **สกมฺมนิรโต**ติ จกฺกวตฺติโน รชฺชกเมฺม สทา ปวโตฺต ฯ **อจโล อสมฺปเวธี**ติ ปริยายวจนเมตํ, โจรานํ วา วิโลปนมเตฺตน **อจโล,** ทามริกเตฺตน **อสมฺปเวธีฯ** โจเรหิ วา **อจโล,** ปฏิราชูหิ **อสมฺปเวธีฯ** อนติมุทุภาเวน วา **อจโล,** อนติจณฺฑภาเวน **อสมฺปเวธีฯ** ตถา หิ อติจณฺฑสฺส รโญฺญ พลิขณฺฑาทีหิ โลกํ ปีฬยโต มนุสฺสา มชฺฌิมชนปทํ ฉเฑฺฑตฺวา ปพฺพตสมุทฺทตีราทีนิ นิสฺสาย ปจฺจเนฺต วาสํ กเปฺปนฺติ, อติมุทุกสฺส จ รโญฺญ โจรสาหสิกชนวิโลปปีฬิตา มนุสฺสา ปจฺจนฺตํ ปหาย ชนปทมเชฺฌ วาสํ กเปฺปนฺติ, อิติ เอวรูเป ราชินิ ชนปโท ถาวรภาวํ น ปาปุณาติฯ เอตสฺมึ ปน ตทุภยวิรหิเต สุวณฺณตุลา วิย สมภาวปฺปเตฺต ราชินิ รชฺชํ การยมาเน ชนปโท ปาสาณปิฏฺฐิยํ ฐเปตฺวา อโยปเฏฺฏน ปริกฺขิโตฺต วิย อจโล อสมฺปเวธี ถาวริยปฺปโตฺตติฯ

เสยฺยถิทนฺติ เอโกว นิปาโต, ‘‘โส กตโม, ตํ กตมํ, สา กตมา’’ติอาทินา ยถารหํ ลิงฺควิภตฺติวจนวเสน ปโยชิยมาโนว โหติ, อิธ ตานิ กตมานีติ ปยุโตฺตติ อาห **‘‘ตสฺส เจตานี’’**ติ อาทิฯ จจติ จกฺกวตฺติโน ยถารุจิ อากาสาทิคมนาย ปริพฺภมตีติ **จกฺกํฯ** จกฺกรตนญฺหิ อโนฺตสมุฏฺฐิตวาโยธาตุวเสน รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส วจนสมนนฺตรเมว ปวตฺตติ, น จนฺทสูริยวิมานาทิ วิย พหิสมุฏฺฐิตวาโยธาตุวเสนาติ **วิมานฏฺฐกถายํ** (วิ. ว. อฏฺฐ. ๑.ปฐมปีฐวิมานวณฺณนา) วุตฺตํฯ **รติชนนเฏฺฐนา**ติ ปีติโสมนสฺสุปฺปาทนเฏฺฐนฯ ตญฺหิ ปสฺสนฺตสฺส, สุณนฺตสฺส จ อนปฺปกํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ อจฺฉริยธมฺมตฺตาฯ วจนตฺถโต ปน รเมติ รตึ กโรตีติ **รตนํ,** รมนํ วา รตํ, ตํ เนตีติ **รตนํ,** รตํ วา ชเนตีติ **รตนํ** ช-การโลปวเสนาติปิ เนรุตฺติกาฯ **สพฺพตฺถา**ติ หตฺถิรตนาทีสุฯ

จิตฺตีกตภาวาทินาปิ จกฺกสฺส รตนโฏฺฐ เวทิตโพฺพ, โส ปน รติชนนเฏฺฐเนว เอกสงฺคหตาย วิสุํ น คหิโตฯ กสฺมา เอกสงฺคโหติ เจ? จิตฺตีกตาทิภาวสฺสปิ รตินิมิตฺตตฺตาฯ อถ วา คนฺธพฺพยาสํ ปริหริตุกาเมน จิตฺตีกตาทิภาโว น คหิโตติ เวทิตพฺพํฯ อญฺญาสุ ปน **อฏฺฐกถาสุ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๒๒๓; ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓.ยานีธาติคาถาวณฺณนา; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๖; มหานิ. อฏฺฐ. ๑๕๖) เอวํ วุตฺตํ –

‘‘รติชนนเฏฺฐน รตนํฯ อปิจ –

> จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจติฯ

> ‘‘จกฺกรตนสฺส จ นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐาย อญฺญํ เทวฏฺฐานํ นาม น โหติ, ส เพฺพปิ คนฺธปุปฺผาทีหิ ตเสฺสว ปูชญฺจ อภิวาทนาทีนิ จ กโรนฺตีติ จิตฺตีกตเฏฺฐน รตนํฯ จกฺกรตนสฺส จ เอตฺตกํ นาม ธนํ อคฺฆตีติ อโคฺฆ นตฺถิ, อิติ มหคฺฆเฏฺฐนปิ รตนํฯ จกฺกร ตนญฺจ อเญฺญหิ โลเก วิชฺชมานรตเนหิ อสทิสนฺติ อตุลเฏฺฐน รตนํฯ ยสฺมา ปน ยสฺมิํ กเปฺป พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมิํเยว จกฺกวตฺติโน อุปฺปชฺชนฺติ, พุทฺธา จ กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา ทุลฺลภทสฺสนเฏฺฐนปิ รตนํฯ ตเทตํ ชาติรูปกุลอิสฺสริยาทีหิ อโน มสฺส อุฬารสตฺตเสฺสว อุปฺปชฺชติ, น อญฺญสฺสาติ อโนมสตฺตปริโภคเฏฺฐนปิ รตนํฯ ยถา จ จกฺกรตนํ, เอวํ เสสานิปี’’ติฯ

ตตฺรายํ **ตฏฺฏีกาย,** อญฺญตฺถ จ วุตฺตนเยน อตฺถวิภาวนา – อิทญฺหิ **‘‘จิตฺตีกต’’**นฺติอา ทิวจนํ นิพฺพจนตฺถวเสน วุตฺตํ น โหติ, อถ กินฺติ เจ? โลเก ‘‘รตน’’นฺติ สมฺมตสฺส วตฺถุโน ครุ กาตพฺพภาเวน วุตฺตํฯ สรูปโต ปเนตํ โลกิยมหาชเนน สมฺมตํ หิรญฺญสุวณฺณาทิกํ, จกฺกวตฺติ รโญฺญ อุปฺปนฺนํ จกฺกรตนาทิกํ, กตญฺญุกตเวทิปุคฺคลาทิกํ, สพฺพุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน พุทฺธาทิสรณตฺตยญฺจ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘อโห มโนหร’’นฺติ จิเตฺต กตฺตพฺพตาย **จิตฺตีกตํ,** สฺวายํ จิตฺ ตีกาโร ตสฺส ปูชนียตายาติ กตฺวา ปูชนียนฺติ อตฺถํ วทนฺติฯ เกจิ ปน ‘‘วิจิตฺรกตเฏฺฐน จิตฺ ตีกต’’นฺติ ภณนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํ อิธ จิตฺตสทฺทสฺส หทยวาจกตฺตา ‘‘จิตฺตีกตฺวา สุณาถ เม’’ติ (พุ. วํ. ๑.๘๐) อาหจฺจภาสิตปาฬิยํ วิยฯ ตถา จาหุ ‘‘ยถารหมิวณฺณาคโม ภูกเรสู’’ติฯ ‘‘ปสฺส จิตฺตีกตํ รูปํ, มณินา กุณฺฑเลน จา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๐๒) ปน ปุเพฺพ อวิจิตฺรํ อิทานิ วิจิตฺรํ กตนฺติ **จิตฺตีกต**นฺติ อโตฺถ คเหตโพฺพ ตตฺถ จิตฺตสทฺทสฺส วิจิตฺรวาจกตฺตาฯ มหนฺตํ วิ ปุลํ อปริมิตํ อคฺฆตีติ **มหคฺฆํฯ** นตฺถิ เอตสฺส ตุลา อุปมา, ตุลํ วา สทิสนฺติ **อตุลํฯ** กทาจิเทว อุปฺปชฺชนโต ทุเกฺขน ลทฺธพฺพทสฺสนตฺตา **ทุลฺลภทสฺสนํฯ** อโนเมหิ อุฬารคุเณเหว สเตฺตหิ ปริภุญฺชิตพฺพโต **อโนมสตฺตปริโภคํฯ**

อิทานิ เนสํ จิตฺตีกตาทิอตฺถานํ สวิเสสํ จกฺกรตเน ลพฺภมานตํ ทเสฺสตฺวา อิตเรสุปิ เต อติทิสิตุํ **‘‘ยถา จ จกฺกรตน’’**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อญฺญํ เทวฏฺฐานํ นาม น โหติ** รโญฺญ อนญฺญสาธารณิสฺสริยาทิสมฺปตฺติปฏิลาภเหตุโต, อเญฺญสํ สตฺตานํ ยถิจฺฉิตตฺถปฏิ ลาภเหตุโต จฯ **อโคฺฆ นตฺถิ** อติวิย อุฬารสมุชฺชลรตนตฺตา, อจฺฉริยพฺภุตธมฺมตาย จฯ ยทเคฺ คน จ มหคฺฆํ, ตทเคฺคน อตุลํฯ สตฺตานํ ปาปชิคุจฺฉเนน วิคตกาฬโก ปุญฺญปสุตตาย มณฺฑภู โต ยาทิโส กาโล พุทฺธุปฺปาทารโห, ตาทิเส เอว จกฺกวตฺตีนมฺปิ สมฺภโวติ อาห **‘‘ยสฺมา ปนา’’**ติอาทิฯ **กทาจิ กรหจี**ติ ปริยายวจนํ, **‘‘กทาจี’’**ติ วา ยถาวุตฺตกาลํ สนฺธาย วุตฺตํ, **‘‘กรหจี’’**ติ **ชมฺพุสิริทีป**สงฺขาตํ เทสํฯ เตนาห –

> ‘‘กาลํ ทีปญฺจ เทสญฺจ, กุลํ มาตรเมว จ;
> อิเม ปญฺจ วิโลเกตฺวา, อุปฺปชฺชติ มหายโส’’ติฯ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๐);

อุปมาวเสน เจตํ วุตฺตํฯ อุปโมปเมยฺยานญฺจ น อจฺจนฺตเมว สทิสตา, ตสฺมา ยถา พุทฺธา กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติ, น ตถา จกฺกวตฺติโน, จกฺกวตฺติโน ปน อเนกทาปิ พุทฺธุปฺปาทกเปฺป อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เอวํ สเนฺตปิ จกฺกวตฺติวตฺตปูรณสฺส ทุกฺกรภาวโต ทุลฺลภุปฺ ปาโทเยวาติ อิมินา ทุลฺลภุปฺปาทตาสามเญฺญน เตสํ ทุลฺลภทสฺสนตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ กามํ จกฺกรตนานุภาเวน สมิชฺฌมาโน คุโณ จกฺกวตฺติปริวารชนสาธารโณ, ตถาปิ จกฺกวตฺตี เอว นํ สามิภาเวน วิสวิตาย ปริภุญฺชตีติ วตฺตพฺพตํ อรหติ ตทตฺถเมว อุปฺปชฺชนโตติ ทเสฺส

โนฺต **“ตเทต”**นฺติอาทิมาหฯ ยถาวุตฺตานํ ปญฺจนฺนํ, ฉนฺนมฺปิ วา อตฺถานํ เสสรตเนสุปิ ลพฺภน โต **“เอวํ เสสานิปี”**ติ วุตฺตํฯ

อิเมหิ ปน รตเนหิ ราชา จกฺกวตฺตี กิมตฺถํ ปจฺจนุโภติ, นนุ วินาปิ เตสุ เกนจิ รญฺญา จกฺกวตฺตินา ภวิตพฺพนฺติ โจทนาย ตสฺส เตหิ หตฺถรหมตฺถปจฺจนุภวนทสฺสเนน เกนจิปิ อวินา ภาวิตํ วิภาเวตุํ **“อิเมสุ ปนา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **อชิตํ** ปุรตฺถิมาทิทิสาย ขตฺติยมณฺฑลํ **ชินาติ** มเหสกฺขตาสํวตฺตนิยกมฺมนิสฺสนฺทภาวโตฯ **ยถาสุขํ อนุวิจรติ** หตฺถิรตนํ, อสฺสรตนญฺจ อภิรุหิตฺวา เตสํ อานุภาเวน อโนฺตปาตราสํเยว สมุทฺทปริยนฺตํ ปถวิํ อนุปริยายิตฺวา ราชธานิยา เอว ปจฺจาคมนโตฯ **ปริณายกรตเนน วิชิตมนุรกฺขติ** ตตฺถ ตตฺถ กตฺตพฺพกิจฺจสํวิทหนโตฯ **อวเสเสหิ** มณิรตนอิตฺถิรตนคหปติรตเนหิ อุปภุญฺชเนน ปวตฺตํ **อุปโภคสุขํ อนุภวติ** ยถารหํ เตหิ ตถานุภวนสิทฺธิโตฯ โส หิ มณิรตเนน โยชนปฺปมาเณ ปเทเส อนฺธการํ วิธเมตฺวา อาโลกทสฺสนาทินา สุขมนุภวติ, อิตฺถิรตเนน อติกฺกนฺตมานุสกรูปทสฺสนาทิวเสน, คหปติรตเนน อิจฺฉิติจฺฉิตมณิกนกรชตาทิธนปฏิลาภวเสน สุขมนุภวติฯ

อิทานิ สตฺติยา, สตฺติผเลน จ ยถาวุตฺตมตฺถํ วิภาเวตุํ **“ปฐเมนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ติวิธา หิ **สตฺติโย** ‘‘สโกฺกนฺติ สมเตฺถนฺติ ราชาโน เอตายา’’ติ กตฺวาฯ ยถาหุ –

> ‘‘ปภาวุสฺสาหมนฺตานํ, วสา ติโสฺส หิ สตฺติโย;
> ปภาโว ทณฺฑโช เตโช, ปตาโป ตุ จ โกสโชฯ
>
> มโนฺต จ มนฺตนํ โส ตุ, จตุกฺกโณฺณ ทฺวิโคจโร;
> ติโคจโร ตุ ฉกฺกโณฺณ, รหสฺสํ คุยฺหมุจฺจเต’’ติฯ

ตตฺถ วีริยพลํ **อุสฺสาหสตฺติฯ** ปฐเมน จสฺส จกฺกรตเนน ตทนุโยโค ปริปุโณฺณ โหติฯ กสฺมาติ เจ? เตน อุสฺสาหสตฺติยา ปวเตฺตตพฺพสฺส อปฺปฏิหตาณาจกฺกภาวสฺส สิทฺธิโตฯ ปญฺญาพลํ **มนฺตสตฺติฯ ปจฺฉิเมน** จสฺส ปริณายกรตเนน ตทนุโยโคฯ กสฺมาติ เจ ? ตสฺส สพฺพราชกิเจฺจสุ กุสลภาเวน มนฺตสตฺติยา วิย อวิรชฺฌนปโยคตฺตาฯ ทมเนน, ธเนน จ ปภุตฺตํ **ปภูสตฺติฯ หตฺถิอสฺสคหปติรตเนหิ** จสฺส ตทนุโยโค ปริปุโณฺณ โหติฯ กสฺมาติ เจ? หตฺถิอสฺสรตนานํ มหานุภาวตาย, คหปติรตนโต ปฏิลทฺธโกสสมฺปตฺติยา จ ปภาวสตฺติยา วิย ปภาวสมิทฺธิสิทฺธิโตฯ อิตฺถิมณิรตเนหิ ติวิธสตฺติโยคผลํ ปริปุณฺณํ โหตีติ สมฺพโนฺธ, ยถาวุตฺตาหิ ติวิธาหิ สตฺตีหิ ปยุชฺชนโต ยํ ผลํ ลทฺธพฺพํฯ ตํ สพฺพํ เตหิ ปริปุณฺณํ โหตีติ อโตฺถฯ กสฺมาติ เจ? เตเหว อุปโภคสุขสฺส สิชฺฌนโตฯ

ทุวิธสุขวเสนปิ ยถาวุตฺตมตฺถํ วิภาเวตุํ **“โส อิตฺถิมณิรตเนหี”**ติอาทิ กถิตํฯ **โภคสุข**นฺติ สมีเป กตฺวา ปริโภควเสน ปวตฺตสุขํฯ **เสเสหี**ติ ตทวเสเสหิ จกฺกาทิปญฺจรตเนหิฯ อปจฺจตฺถิกตาวเสน ปวตฺตสุขํ **อิสฺสริยสุขํฯ** อิทานิ เตสํ สมฺปนฺนเหตุวเสนปิ เกนจิ อวินาภาวิตเมว วิภาเวตุํ **“วิเสสโต”**ติอาทิมาหฯ **อโทสกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวนา**ติ อโทสสงฺขาเตน กุสลมูเลน สหชาตาทิปจฺจยวเสน อุปฺปาทิตกมฺมสฺส อานุภาเวน **สมฺปชฺชนฺติ** โสมฺมตรรตนชาติกตฺตาฯ กมฺมผลญฺหิ เยภุเยฺยน กมฺมสริกฺขกํฯ **มชฺฌิมานิ** มณิอิตฺถิคหปติรตนานิ **อโลภกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน สมฺปชฺชนฺติ** อุฬารธนสฺส, อุฬารธนปฏิลาภการณสฺส จ ปริจฺจาคสมฺปทาเหตุกตฺตาฯ **ปจฺฉิมํ** ปริณายกรตนํ **อโมหกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน สมฺปชฺชติ** มหาปเญฺญเนว จกฺกวตฺติราชกิจฺจสฺส ปริเนตพฺพตฺตา, มหาปญฺญภาวสฺส จ อโมหกุสลมูลชนิตกมฺมนิสฺสนฺทภาวโตฯ **โพชฺฌงฺคสํยุเตฺต**ติ มหาวเคฺค ทุติเย

โพชฺฌงฺคสํยุตฺต (สํ. นิ. ๕.๒๒๓)ฯ **รตนสุตฺตสฺสา**ติ ตตฺถ ปญฺจมวคฺค สงฺคีตสฺส ทุติยสฺส รตนสุตฺตสฺส (สํ. นิ. ๕.๒๒๓)ฯ **อุปเทโส** นาม สวิเสสํ สตฺตนฺนํ รตนานํ วิจารณวเสน ปวตฺโต นโยฯ

สรณโต ปฏิปกฺขวิธมนโต **สูรา** สตฺติวนฺโต, นิพฺภยาวหาติ อตฺโถฯ เตนาห **"อภีรุกชาติกา"**ติฯ อสุเร วิชินิตฺวา ฐิตตฺตา สโกฺก เทวานมินฺโท ธีโร นาม, ตสฺส เสนงฺคภาวโต เทวปุตฺต "องฺค"นฺติ วุจฺจติ, ธีรสฺส องฺคํ, ตสฺส รูปมิว รูปํ เยสํ เต **ธีรงฺครูปา,** เตน วุตฺตํ **"เทวปุตฺตสทิสกายา"**ติฯ **เอเก**ติ **สารสมาส**นามกา อาจริยา, ตทกฺขมโนฺต อาห **"อยํ ปเนตฺถา"**ติอาทิฯ **สภาโว**ติ สภาวภูโต อตฺโถฯ **อุตฺตมสูรา**ติ อุตฺตมโยธาฯ สูรสโทฺท หิ อิธ โยธโตฺถฯ เอวญฺหิ ปุริมนยโต อิมสฺส วิเสสตา โหติ, "อุตฺตมโตฺถ สูรสโทฺท"ติปิ วทนฺติ, **"อุตฺตมา สูรา วุจฺจนฺตี"**ติปิ หิ ปาโฐ ทิสฺสติฯ **วีรานนฺติ** วีริยวนฺตานํฯ **องฺค**นฺติ การณํ "องฺคียติ ญายติ ผลเมเตนา"ติ กตฺวาฯ เยน วีริเยน "ธีรา"ติ วุจฺจนฺติ, ตเทว ธีรงฺคํ นามาติ อาห **"วีริยนฺติ วุตฺตํ โหตี"**ติฯ **รูป**นฺติ สรีรํฯ เตน วุตฺตํ **"วีริยมยสรีรา วิยา"**ติฯ วีริยเมว **วีริยมยํ** ยถา "ทานมย"นฺติ, (ที. นิ. ๓.๓๐๕; อิติวุ. ๖๐; เนตฺติ. ๓๔) ตสฺมา วีริยสงฺขาตสรีรา วิยาติ อโตฺถฯ วีริยํ ปน น เอกนฺตรูปนฺติ วิย-สทฺทคฺคหณํ กตํฯ อปิจ ธีรเงฺคน นิพฺพตฺตํ ธีรงฺคนฺติ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **"วีริยมยสรีรา วิยา"**ติ วุตฺตํ, เอวมฺปิ วีริยโต รูปํ น เอกนฺตํ นิพฺพตฺตนฺติ วิย-สเทฺทน ทเสฺสติฯ อถ วา รูปํ สรีรภูตํ ธีรงฺคํ วีริยเมเตสนฺติ โยเชตพฺพํ, ตถาปิ วีริยํ นาม กิญฺจิ สวิคฺคหํ น โหตีติ ทีเปติ **"วีริยมยสรีรา วิยา"**ติ อิมินา, อิธาปิ มยสโทฺท สกเตฺถเยว ทฏฺฐโพฺพ, ตสฺมา สวิคฺคหวีริยสทิสาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สวิคฺคหํ เจ วีริยํ นาม สิยา, เต จสฺส ปุตฺตา ตํสทิสาเยว ภเวยฺยุนฺติ อยเมว จโตฺถ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๘) อนุมโตฯ **มหาปทานฏฺฐกถายํ** ปน เอวํ วุตฺตํ "ธีรงฺคํ รูปเมเตสนฺติ **ธีรงฺครูปา,** วีริยชาติกา วีริยสภาวา วีริยมยา อกิลาสุโน อเหสุํ, ทิวสมฺปิ ยุชฺฌนฺตา น กิลมนฺตีติ วุตฺตํ โหตี"ติ, (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๔) ตเทตํ รูปสทฺทสฺส สภาวตฺถตํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิธ เจว อญฺญตฺถ กตฺถจิ **"ธิตงฺครูปา"**ติ ปาโฐ ทิสฺสติฯ วีริยโตฺถปิ หิ ธิติสโทฺท โหติ "สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค, ทิฏฺฐํ โส อติวตฺตตี"ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑.๕๗) ธิติสโทฺท วิยฯ กตฺถจิ ปน **"วีรงฺค"**นฺติ ปาโฐว ทิโฏฺฐฯ ยถา รุจฺจติ, ตถา คเหตพฺพํฯ

นนุ จ รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ปฏิเสนา นาม นตฺถิ, ย'มสฺส ปุตฺตา ปมเทฺทยฺยุํ, อถ กสฺมา "ปรเสนปฺปมทฺทนา"ติ วุตฺตนฺติ โจทนํ โสเธโนฺต **"สเจ"**ติอาทิมาห, ปรเสนา โหตุ วา, มา วา, "สเจ ปน ภเวยฺยา"ติ ปริกปฺปนามเตฺตน เตสํ เอวมานุภาวตํ ทเสฺสตุํ ตถา วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโย, "ปรเสนปฺปมทฺทนา"ติ วุเตฺตปิ ปรเสนํ ปมทฺทิตุํ สมตฺถาติ อโตฺถ คเหตโพฺพ ปกรณโตปิ อตฺถนฺตรสฺส วิญฺญายมานตฺตา, ยถา "สิกฺขมาเนน ภิกฺขเว ภิกฺขุนา อญฺญาตพฺพํ ปริปุจฺฉิตพฺพํ ปริปญฺหิตพฺพ"นฺติ (ปาจิ. ๔๓๔) เอตสฺส ปทภาชนีเย (ปาจิ. ๔๓๖) "สิกฺขิตุกาเมนา"ติ อตฺถคฺคหณนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **"ตํ ปริมทฺทิตุํ สมตฺถา"**ติ วุตฺตํฯ น หิ เต ปรเสนํ ปมทฺทนฺตา ติฏฺฐนฺติ, อถ โข ปมทฺทนสมตฺถา เอว โหนฺติ ฯ เอวมญฺญตฺรปิ ยถารหํฯ ปรเสนํ ปมทฺทนาย สมเตฺถนฺตีติ **ปรเสนปฺปมทฺทนา**ติ อตฺถํ ทเสฺสตีติปิ วทนฺติฯ

ปุเพฺพ กตูปจิตสฺส เอตรหิ วิปจฺจมานกสฺส ปุญฺญธมฺมสฺส จิรตรํ วิปจฺจิตุํ ปจฺจยภูตํ จกฺกวตฺติวตฺตสมุทาคตํ ปโยคสมฺปตฺติสงฺขาตํ ธมฺมํ ทเสฺสตุํ "ธเมฺมนา"ติ ปทสฺส **"ปาโณ น หนฺตโพฺพติอาทินา ปญฺจสีลธเมฺมนา"**ติ อตฺถมาหฯ อยญฺหิ อโตฺถ "เย โข ปนานนฺท ปุรตฺถิมาย ทิสาย ปฏิราชาโน, เต ราชานํ มหาสุทสฺสนํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาหํสุ 'เอหิ โข มหาราช, สฺวาคตํ เต มหาราช, สกํ เต มหาราช, อนุสาส มหาราชา'ติฯ ราชา มหาสุทสฺสโน

เอวมาห ‘ปาโณ น หนฺตโพฺพ, อทินฺนํ น อาทาตพฺพํ, กาเมสุ มิจฺฉา น จริตพฺพา, มุสา น ภณิตพฺพา, มชฺชํ น ปาตพฺพํ, ยถาภุตฺตญฺจ ภุญฺชถา’ติฯ เย โข ปนานนฺท ปุรตฺถิมาย ทิสาย ปฏิราชาโน, เต รโญฺญ มหาสุทสฺสนสฺส อนุยนฺตา อเหสุ’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๒.๒๔๔) อาคตํ รโญฺญ โอวาทธมฺมํ สนฺธาย วุตฺโตฯ เอวญฺหิ **“อทเณฺฑน อสเตฺถนา”**ติ อิทมฺปิ วิเสสนวจนํ สุสมตฺถิตํ โหติฯ อญฺญาสุปิ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถาทีสุ** (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒๒๖; ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๒๓) อยเมวโตฺถ วุโตฺตฯ

มหาปทานฏฺฐกถายํ ปน **“อทเณฺฑนา**ติ เย กตาปราเธ สเตฺต สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ คณฺหนฺติ, เต ธนทเณฺฑน รชฺชํ กาเรนฺติ นาม, เย เฉชฺชเภชฺชํ อนุสาสนฺติ, เต สตฺถทเณฺฑนฯ อยํ ปน ทุวิธมฺปิ ทณฺฑํ ปหาย อทเณฺฑน อชฺฌาวสติฯ **อสเตฺถนา**ติ เย เอกโตธาราทินา สเตฺถน ปรํ วิเหสนฺติ, เต สเตฺถน รชฺชํ กาเรนฺติ นามฯ อยํ ปน สเตฺถน ขุทฺทกมกฺขิกายปิ ปิวนมตฺตํ โลหิตํ กสฺสจิ อนุปฺปาเทตฺวา ธเมฺมเนว, ‘เอหิ โข มหาราชา’ติ เอวํ ปฏิราชูหิ สมฺปฏิจฺฉิตาคมโน วุตฺตปฺปการํ ปถวิํ อภิวิชินิตฺวา อชฺฌาวสติ อภิภวิตฺวา สามี หุตฺวา วสตีติ อโตฺถ’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๔) วุตฺตํ, ตเทตํ ‘‘ธเมฺมนา’’ติ ปทสฺส ‘‘ปุเพฺพ กตูปจิเตน เอตรหิ วิปจฺจมานเกน เยน เกนจิ ปุญฺญธเมฺมนา’’ติ อตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตเนว หิ ‘‘ธเมฺมน ปฏิราชูหิ สมฺปฏิจฺฉิตาคมโน วุตฺตปฺปการํ ปถวิํ อภิวิชินิตฺวา อชฺฌาวสตี’’ติฯ อาจริเยนปิ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๘) วุตฺตํ **ธเมฺมนา**ติ กตูปจิเตน อตฺตโน ปุญฺญธเมฺมนฯ เตน หิ สโญฺจทิตา ปถวิยํ สพฺพราชาโน ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ‘‘สฺวาคตํ เต มหาราชา’’ติอาทีนิ วตฺวา อตฺตโน รชฺชํ รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส นิยฺยาเตนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โส อิมํ ปถวิํ สาครปริยนฺตํ อทเณฺฑน อสเตฺถน ธเมฺมน อภิวิชิย อชฺฌาวสตี’’ติ, เตนปิ ยถาวุตฺตเมวตฺถํ ทเสฺสติ, ตสฺมา อุภยถาปิ เอตฺถ อโตฺถ ยุโตฺต เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ จกฺกวตฺติวตฺตปูรณาทิปโยคสมฺปตฺติมนฺตเรน หิ ปุเพฺพ กตูปจิตกเมฺมเนว เอว มชฺฌาวสนํ น สมฺภวติ, ตถา ปุเพฺพ กตูปจิตกมฺมมนฺตเรน จกฺกวตฺติวตฺตปูรณาทิปโยคสมฺปตฺติยา เอวาติฯ

เอวํ เอกํ นิปฺผตฺติํ กเถตฺวา ทุติยํ นิปฺผตฺติํ กเถตุํ ยเทตํ ‘‘สเจ โข ปนา’’ติอาทิวจนํ วุตฺตํ, ตตฺถ อนุตฺตานมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อรหํ...เป.... วิวฏฺฏจฺฉโทติ เอตฺถา”**ติอาทิมาห ฯ ยสฺมา ราคาทโย สตฺต ปาปธมฺมา โลเก อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปชฺชมานา จ เต สตฺตสนฺตานํ ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา กุสลปฺปวตฺติํ นิวาเรนฺติ, ตสฺมา เต อิธ ฉทสเทฺทน วุตฺตาติ ทเสฺสติ **“ราคโทสา”**ติอาทินาฯ **ทุจฺจริต**นฺติ มิจฺฉาทิฏฺฐิโต อเญฺญน มโนทุจฺจริเตน สห ตีณิ ทุจฺจริตานิ, มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปน วิเสเสน สตฺตานํ ฉทนโต, ปรมสาวชฺชตฺตา จ วิสุํ คหิตาฯ วุตฺตญฺจ ‘‘สเพฺพ เต อิเมเหว ทฺวาสฏฺฐิยา วตฺถูหิ อโนฺตชาลีกตา, เอตฺถ สิตาว อุมฺมุชฺชมานา อุมฺมุชฺชนฺตี’’ติ อาทิ (ที. นิ. ๑.๑๔๖)ฯ ตถา มุยฺหนฏฺเฐน **โมโห,** อวิทิตกรณฏฺเฐน **อวิชฺชา**ติ ปวตฺติอาการเภเทน อญฺญาณเมว ทฺวิธา วุตฺตํฯ ตถา หิสฺส ทฺวิธาปิ ฉทนโตฺถ กถิโต ‘‘อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยํ โมโห สหเต นร’’นฺติ, (มหานิ. ๕, ๑๕๖, ๑๙๕) ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก, เววิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสตี’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๓๙; จูฬนิ. ปารายนวคฺค.๒) จฯ เอวํ ราคโทสาทีนมฺปิ ฉทนโตฺถ วตฺตโพฺพฯ **มหาปทานฏฺฐกถายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓) ปน ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิกิเลสตณฺหาวเสน สตฺต ปาปธมฺมา คหิตาฯ ตตฺร รญฺชนฏฺเฐน **ราโค,** ตณฺหายนฏฺเฐน **ตณฺหา**ติ ปวตฺติอาการเภเทน โลโภ เอว ทฺวิธา วุโตฺตฯ ตถา หิสฺส ทฺวิธาปิ ฉทนโตฺถ เอกนฺติโกวฯ ยถาห ‘‘อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยํ ราโค สหเต นร’’นฺติ, ‘‘กามนฺธา ชาลสญฺฉนฺนา, ตณฺหาฉทนฉาทิตา’’ติ (อุทา. ๙๔) จ, กิเลสคฺคหเณน จ วุตฺตาวสิฏฺฐา วิจิกิจฺฉาทโย วุตฺตาฯ

สตฺตหิ ปฏิจฺฉเนฺนติ เหตุคพฺภวจนํ, สตฺตหิ ปาปธมฺเมหิ ปฏิจฺฉนฺนตฺตา กิเลสวเสน อนฺธกาเร โลเกติ อโตฺถฯ **ตํ ฉทน**นฺติ สตฺตปาปธมฺมสงฺขาตํ ฉทนํฯ **วิวเฏฺฏตฺวา**ติ วิวฏฺฏํ กตฺวา วิคเมตฺวาฯ ตเทว ปริยายนฺตเรน วุตฺตํ **“สมนฺตโต สญฺชาตาโลโก หุตฺวา”**ติฯ กิเลสฉทนวิคโม เอว หิ อาโลโก, เอเตน วิวฏฺฏยิตโพฺพ วิคเมตโพฺพติ **วิวโฏฺฏ,** ฉาเทติ ปฏิจฺฉาเทตีติ **ฉโท,** วิวโฏฺฏ ฉโท อเนนาติ **วิวฏฺฏจฺฉทา, วิวฏฺฏจฺฉโท** วาติ อตฺถํ ทเสฺสติฯ อยญฺหิ วิวฏฺฏจฺฉทสโทฺท ทฬฺหธมฺมปจฺจกฺขธมฺมสทฺทาทโย วิย ปุลฺลิงฺควเสน อาการนฺโต, โอการนฺโต จ โหติฯ ตถา หิ **มหาปทานฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ ‘‘ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิกิเลสตณฺหาสงฺขาตํ ฉทนํ อาวรณํ วิวฏํ วิทฺธํสิตํ วิวฏกํ เอเตนาติ วิวฏฺจฺฉโท, ‘วิวฏฺฏจฺฉทา’ติปิ ปาโฐ, อยเมว โตฺถ’’ติ, (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓) ตสฺสา ลีนตฺถปฺปกาสนิยมฺปิ วุตฺตํ ‘‘วิวฏฺฏจฺฉทาติ โอการสฺส อาการํ กตฺวา นิเทฺทโส’’ติฯ สทฺทวิทู ปน ‘‘อาธนฺวาทิโตติ ลกฺขเณน สมาสนฺตคเตหิ ธนุสทฺทาทีหิ กฺวจิ อาปจฺจโย’’ติ วตฺวา ‘‘กณฺฑิวธนฺวา, ปจฺจกฺขธมฺมา, วิวฏฺฏจฺฉทา’’ติ ปโยคมุทาหรนฺติฯ

กสฺมา ปทตฺตยเมตํ วุตฺตนฺติ อนุโยคํ เหตาลงฺการนเยน ปริหรโนฺต **“ตตฺถ”**ติอาทิมาห, **ตตฺถา**ติ จ ตีสุ ปเทสูติ อโตฺถฯ ปูชาวิเสสํ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อรหตีติ **อรหนฺ**ติ อเตฺถน **ปูชารหตา** วุตฺตาฯ **ยสฺมา สมฺมาสมฺพุโทฺธ,** ตสฺมา ปูชารหตาติ **ตสฺสา** ปูชารหตาย **เหตุ** วุโตฺตฯ สวาสนสพฺพกิเลสปฺปหานปุพฺพกตฺตา พุทฺธภาวสฺส **พุทฺธตฺตเหตุภูตา วิวฏฺฏจฺฉทตา วุตฺตาฯ** กมฺมาทิวเสน ติวิธํ วฏฺฏญฺจ ราคาทิวเสน สตฺตวิโธ ฉโท จ **วฏฺฏจฺฉทา,** วฏฺฏจฺฉเทหิ วิคโต, วิคตา วา วฏฺฏจฺฉทา ยสฺสาติ **วิวฏฺฏจฺฉโท, วิวฏฺฏจฺฉทา** วา, ทฺวนฺทปุพฺพโค ปน วิ-สโทฺท อุภยตฺถ โยเชตโพฺพติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“วิวโฏฺฏ จ วิจฺฉโท จา”**ติ วุตฺตํฯ เอวมฺปิ วทนฺติ ‘‘วิวโฏฺฏ จ โส วิจฺฉโท จาติ **วิวฏฺฏจฺฉโท,** อุตฺตรปเท ปุพฺพปทโลโปติ อตฺถํ ทเสฺสตี’’ติฯ **“อรหํ วฏฺฏาภาเวนา”**ติ อิทํ กิเลเสหิ อารกตฺตา, กิเลสารีนํ สํสารจกฺกสฺสารานญฺจ หตตฺตา, ปาปกรเณ จ รหาภาวาติ อตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อิทญฺหิ ผเลน เหตานุมานทสฺสนํ – ยถา ตํ ธูเมน อคฺคิสฺส, อุทโกเฆน อุปริ วุฏฺฐิยา, เอเตน จ อเตฺถน อรหภาโว เหตุ, วฏฺฏาภาโว ผลนฺติ อยํ อาจริยมติฯ ‘‘ปจฺจยาทีนํ, ปูชาวิเสสสฺส จ อรหตฺตา’’ติ ปน เหตุนา ผลานุมานทสฺสนมฺปิ สิยา ยถา ตํ อคฺคินา ธูมสฺส, อุปริ วุฏฺฐิยา อุทโกฆสฺสฯ **“สมฺมาสมฺพุโทฺธ ฉทนาภาเวนา”**ติ อิทํ ปน เหตุนา ผลานุมานทสฺสนํ สวาสนสพฺพกิเลสจฺฉทนาภาวปุพฺพกตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺธภาวสฺสฯ อรหตฺตมเคฺคน หิ วิจฺฉทตา, สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สมฺมาสมฺพุทฺธภาโวฯ **“วิวโฏฺฏ จ วิจฺฉโท จา”**ติ อิทํ เหตุทฺวยํฯ กามญฺจ อาจริยมติยา ผเลน เหตุอนุมานทสฺสเน วิวฏฺฏตา ผลเมว โหติ, เหตุอนุมานทสฺสนสฺส, ปน ตถาญาณสฺส จ เหตุภาวโต เหตุเยว นามาติ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ ปทตฺตยวจเน เหตาลงฺการนเยน ปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ จตุเวสารชฺชวเสนปิ ทเสฺสโนฺต **“ทุติเยนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทุติเยน เวสารเชฺชนา**ติ ‘‘จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว ตถาคตสฺส เวสารชฺชานิ, เยหิ เวสารเชฺชหิ สมนฺนาคโต ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ปริสาสุ สีหนาทํ นทติ, พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๔.๘; ม. นิ. ๑.๑๕๐) ภควตา วุตฺตกฺกเมน ทุติยภูเตน ‘‘ขีณาสวสฺส เต ปฏิชานโต ‘อิเม อาสวา อปริกฺขีณา’ติ, ตตฺร วต มํ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา โกจิ วา โลกสฺมึ สห ธเมฺมน ปฏิโจเทสฺสตีติ นิมิตฺตเมตํ ภิกฺขเว น สมนุปสฺสามิ, เอตมหํ ภิกฺขเว นิมิตฺตํ อสมนุปสฺสโนฺต เขมปฺปโตฺต อภยปฺปโตฺต เวสารชฺชปฺปโตฺต วิหรามี’’ติ ปริทีปิเตน เวสารเชฺชนฯ **ปุริมสิทฺธี**ติ ปุริมสฺส ‘‘อรห’’นฺติ ปทสฺส อตฺถสิทฺธิ อรหตฺตสิทฺธิ, ทุติยเวสารชฺชสฺส ตทตฺถภาวโต เตน เวสารเชฺชน ตทตฺถสิทฺธีติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘ขีณาสวสฺส เต ปฏิชานโต ‘อิเม อาสวา อปริกฺขีณา’

ติ’’อาทินา วุตฺตเมว หิ ทุติยเวสารชฺชํ ‘‘กิเลเสหิ อารกตฺตา’’ติอาทินา วุโตฺต ‘‘อรห’’นฺติ ปทสฺส อโตฺถติ ฯ ตโต จ วิญฺญายติ ‘‘ยถา ทุติเยน เวสารเชฺชน ปุริมสิทฺธิ, เอวํ ปุริเมนปิ อ เตฺถน ทุติยเวสารชฺชสิทฺธี’’ติฯ เอวญฺจ กตฺวา อิมินา นเยน จตุเวสารชฺชวเสน ปทตฺตยวจเน ปโยชนทสฺสนํ อุปปนฺนํ โหติฯ อิตรถา หิ กิญฺจิปโยชนาภาวโต อิทํเยว วจนํ อิธ อวตฺตพฺพํ สิ ยาติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

ปฐเมนาติ วุตฺตนเยน ปฐมภูเตน ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต ‘อิเม ธมฺมา อนภิ สมฺพุทฺธา’ติ, ตตฺร…เป…. วิหรามี’’ติ ปริทีปิเตน เวสารเชฺชนฯ **ทุติยสิทฺธี**ติ ทุติยสฺส ‘‘สมฺ มาสมฺพุโทฺธ’’ติ ปทสฺส อตฺถสิทฺธิ พุทฺธตฺตสิทฺธิ ตสฺส ตทตฺถภาวโตฯ **ตติยจตุเตฺถหี**ติ วุตฺ ตนเยเนว ตติยจตุตฺถภูเตหิ ‘‘เย โข ปน เต อนฺตรายิกา ธมฺมา วุตฺตา, เต ปฏิเสวโต นาลํ อนฺ ตรายายาติ, ตตฺร…เป…. วิหรามี’’ติ จ ‘‘ยสฺส โข ปน เต อตฺถาย ธโมฺม เทสิโต, โส น นิยฺยา ติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายาติ, ตตฺร…เป…. วิหรามี’’ติ (อ. นิ. ๔.๘; ม. นิ. ๑.๑๕๐) จ ปริทีปิเตหิ เวสารเชฺชหิฯ **ตติยสิทฺธี**ติ ตติยสฺส ‘‘วิวฏฺฏจฺฉทา’’ติ ปทสฺส อตฺถสิทฺธิ วิว ฏฺฏจฺฉทตฺถสิทฺธิ เตหิ ตสฺส ปากฏภาวโตติ อโตฺถฯ ‘‘ยาถาวโต อนฺตรายิกนิยฺยานิกธมฺมาป เทเสน หิ สตฺถุ วิวฏฺฏจฺฉทภาโว โลเก ปากโฏ อโหสี’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๘) อาจริเยน วุตฺตํ, วิวฏฺฏจฺฉทภาเวเนว อนฺตรายิกนิยฺยานิกธมฺมเทสนาสิทฺธิโต ‘‘ตติเยน ตติยจตุตฺถสิทฺธี’’ติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ

เอวํ ปทตฺตยวจเน จตุเวสารชฺชวเสน ปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ จกฺขุตฺตยวเสนปิ ทเสฺส โนฺต **‘‘ปุริมญฺจา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จ**-สโทฺท อุปนฺยาสโตฺถฯ **ปุริมํ** ‘‘อรห’’นฺติ ปทํ ภควโต เหฏฺฐิมมคฺคผลตฺตยญาณสงฺขาตํ **ธมฺมจกฺขุํ สาเธติ** กิเลสารีนํ, สํสารจกฺกสฺส อรานญฺจ หต ภาวทีปนโตฯ **ทุติยํ** ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ ปทํ อาสยานุสยอินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณสงฺขาตํ **พุทฺธจกฺขุํ สาเธติ** สมฺมาสมฺพุทฺธเสฺสว ตํสมฺภวโตฯ ตเทตญฺหิ ญาณทฺวยํ สาวกปเจฺจก พุทฺธานํ น สมฺภวติฯ **ตติยํ** ‘‘วิวฏฺฏจฺฉทา’’ติ ปทํ สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาตํ **สมนฺตจกฺขุํ สา เธติ** สวาสนสพฺพกิเลสปฺปหานทีปนโตฯ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ หิ วตฺวา ‘‘วิวฏฺฏจฺฉทา’’ติ วจนํ สมฺมาสมฺพุทฺธภาวาย สวาสนสพฺพกิเลสปฺปหานํ วิภาเวตีติฯ ‘‘อหํ โข ปน ตาต อมฺพฏฺฐ มนฺตานํ ทาตา’’ติ อิทํ อปฺปธานํ, ‘‘ตฺวํ มนฺตานํ ปฏิคฺคเหตา’’ติ อิทเมว ปธานํ สมุเตฺตชนาว จนนฺติ สนฺธาย **‘‘ตฺวํ มนฺตานํ ปฏิคฺคเหตาติ อิมินา’สฺส มเนฺตสุ สูรภาวํ ชเนตี’’**ติ วุตฺตํ, ลกฺขณวิภาวเน วิสทญาณตาสงฺขาตํ สูรภาวํ ชเนตีติ อโตฺถฯ

๒๕๙. **เอวํ โภ**ติ เอตฺถ **เอวํ**-สโทฺท วจนสมฺปฏิจฺฉเน นิปาโต, วจนสมฺปฏิจฺฉนเญฺจตฺถ ตถา มยํ ตํ ภวนฺตํ โคตมํ เวทิสฺสาม, ตฺวํ มนฺตานํ ปฏิคฺคเหตาติ จ เอวํ ปวตฺตสฺส โปกฺขรสาติ โน วจนสฺส สมฺปฏิคฺคโหฯ **‘‘ตสฺสโตฺถ’’**ติอาทินาปิ หิ ตเทวตฺถํ ทเสฺสติฯ ตถา จ วุตฺตํ ‘‘พฺ ราหฺมณสฺส โปกฺขรสาติสฺส ปฏิสฺสุตฺวา’’ติ, ตํ ปเนส อาจริยสฺส สมุเตฺตชนาย ลกฺขเณสุ วิ คตสโมฺมหภาเวน พุทฺธมเนฺต สมฺปสฺสมานตฺตา วทตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘โสปี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **‘‘ตายา**ติ ตาย ยถาวุตฺตาย สมุเตฺตชนายา’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๙) อาจริเยน วุตฺตํ, อธุนา ปน โปตฺถเกสุ **‘‘ตาย อาจริยกถายา’’**ติ ปาโฐ ทิสฺสติฯ อตฺถโต เจส อวิรุโทฺธเยวฯ มเนฺตสุ สติ สมุปฺปาทิกา หิ กถา สมุเตฺตชนาติฯ

อยานภูมินฺติ ยานสฺส อภูมิํ, ยาเนน ยาตุมสกฺกุเณยฺยฏฺฐานภูตํ, ทฺวารโกฏฺฐกสมีปํ คนฺตฺ วาติ อโตฺถฯ

อวิเสเสน วุตฺตสฺสปิ วจนสฺส อโตฺถ อฎฺฐกถาปมาณโต วิเสเสน คเหตพฺพติ อาห **“ฐิต มชฺฌนฺหิกสมเย”**ติฯ สเพฺพสมาจิณฺณวเสน ปฐมนยํ วตฺวา ปธานิกานเมว อาเวณิกา จิณฺณวเสน ทุติยนโย วุโตฺตฯ **ทิวาปธานิกา**ติ ทิวาปธานานุยุญฺชนกา, ทิวสภาเค สมณธมฺมกรณตฺถํ เต เอวํ จงฺกมนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **“ตาทิสานญฺหี”**ติอาทิฯ ‘‘ปริเวณโต ปริเวณมาคจฺฉโนฺต ปปโญฺจ โหติ, ปุจฺฉิตฺวาว ปวิสิสฺสามี’’ติ อมฺพฎฺฐสฺส ตทุปสงฺกมนาธิปฺปายํ วิภาเวโนฺต **“โส กิรา”**ติอาทิมาหฯ

๒๖๐. อภิญฺญาตกุเล ชาโต **อภิญฺญาตโกลโญฺญ**ฯ กามญฺจ วกฺขมานนเยน ปุเพฺพ อมฺพฎฺฐกุลมปญฺญาตํ, ตทา ปน ปญฺญาตนฺติ อาห **“ตทา กิรา”**ติอาทิฯ **รูปชาติมนฺตกุลาปเทเสหี**ติ ‘‘อยมีทิโส’’ติ อปทิสนเหตุภูเตหิ จตูหิ รูปชาติมนฺตกุเลหิฯ เยน เต ภิกฺขู จินฺตยึสุ, ตทธิปฺปายํ อาวิ กาตุํ **“โย หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อวิเสสโต วุตฺตมฺปิ วิเสสโต วิญฺญายมานตฺถํ สนฺธาย ภาสิตวจนนฺติ ทเสฺสติ **“คนฺธกุฎึ สนฺธายา”**ติ อิมินาฯ เอวมีทิเสสุฯ

อตฺริโตติ อเวคายโนฺต, **“อตฺรโนฺต”**ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ กถํ ปวิสโนฺต อตรมาโน ปวิสติ นามาติ อาห **“สณิก”**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **ปทปฺปมาณฎฺฐาเน**ติ ทุวินฺนํ ปทานํ อนฺตเร มุฎฺฐิรตนปมาณฎฺฐาเนฯ **สินฺทุวาโร** นาม เอโก ปุปฺผูปครุโกฺข, ยสฺส เสตํ ปุปฺผํ โหติ, โย ‘‘นิคฺคุณฺฑี’’ ติปิ วุจฺจติฯ **ปมุข**นฺติ คนฺธกุฎิคพฺภปมุขํฯ ‘‘กุญฺจิกจฺฉิทฺทสมีเป’’ติ วุตฺตวจนํ สมเตฺถตุํ **“ทฺวารํ กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๒๖๑. **“ทานํ ททมาเนหี”**ติ อิมินา ปารมิตานุภาเวน สยเมว ทฺวารวิวรณํ ทเสฺสติฯ

ภควตา สทฺธึ สโมฺมทึสูติ เอตฺถ สมเตฺถน **สํ**-สเทฺทน วิญฺญายมานํ ภควโต เตหิ สทฺธึ ปฐมํ ปวตฺตโมทตาสงฺขาตํ เนยฺยตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ยถา”**ติอาทิมาหฯ ภควาปิ หิ ‘‘กจฺจิ โภ มาณวา ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนีย’’นฺติอาทีนิ ปุจฺฉโนฺต เตหิ มาณเวหิ สทฺธึ ปุพฺพภาสิตาย ปฐมํ เญฺญว ปวตฺตโมโท อโหสิฯ **สมปฺปวตฺตโมทา**ติ ภควโต ตทนุกรเณน สมํ ปวตฺตสํสนฺทนาฯ ตทตฺถํ สห อุปมาย ทเสฺสตุํ **“สีโตทกํ วิยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปรมนิพฺพุตกิเลสทรถตาย ภควโต สีโตทกสทิสตา, อนิพฺพุตกิเลสทรถตาย จ มาณวานํ อุโณฺหทกสทิสตา ทฎฺฐพฺพาฯ **สโมฺมทิต**นฺติ สํสนฺทิตํฯ **มุท**สโทฺท เหตฺถ สํสนฺทเนเยว, น ปาโมเชฺช, เอวญฺหิ ยถาวุตฺตอุปมาวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“เอกีภาว”**นฺติ, สโมฺมทนกิริยาย สมานตํ เอกรูปตนฺติ อโตฺถฯ

ขมนียนฺติ ‘‘จตุจกฺกํ นวทฺวารํ สรีรยนฺตํ ทุกฺขพหุลตาย สภาวโต ทุสฺสหํ กจฺจิ ขมิตุํ สกฺกุเณยฺย’’นฺติ ปุจฺฉนฺติ, **ยาปนีย**นฺติ อาหาราทิปจฺจยปฎิพทฺธวุตฺติกํ จิรปฺปพนฺธสงฺขาตาย ยาปนาย กจฺจิ ยาเปตุํ สกฺกุเณยฺยํ, สีสโรคาทิอาพาธาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาพาธํ,** ทุกฺขชีวิกาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาตงฺกํ,** ตํตํกิจฺจกรเณ อุฎฺฐานสุขตาย **กจฺจิ ลหุฎฺฐานํ,** ตทนุรูปพลโยคโต **กจฺจิ พลํ,** สุขวิหารผลสพฺภาเวน **กจฺจิผาสุวิหาโร** อตฺถีติ สพฺพตฺถ กจฺจิ-สทฺทํ โยเชตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ พลปฺปตฺตา ปีติ **ปีติเยวฯ** ตรุณา ปีติ **ปาโมชฺชํฯ** สโมฺมทนํ ชเนติ กโรตีติ สโมฺมทนิกํ, ตเทว **สโมฺมทนิยํ** ก-การสฺส ย-การํ กตฺวาฯ สโมฺมเทตพฺพโต สโมฺมทนียนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต”**ติ อิมินาฯ เอวํ อาจริเยหิ วุตฺตํฯ สโมฺมทิตุํ อรหตีติ สโมฺมทนิกํ, ตเทว **สโมฺมทนิยํ** ยถาวุตฺตนเยนาติ อิมมตฺถมฺปิ ทเสฺสตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **“สาเรตุ”**นฺติ เอตสฺส **“นิรนฺตรํ ปวเตฺตตุ”**นฺติ อตฺถวจนํฯ **สริตพฺพภาวโต**ติ อนุสฺสริตพฺพภาวโตฯ ‘‘สาเรตุํ อรหตี’’ติ อเตฺถ ยถาปทํ ทีเฆน ‘‘สารณีย’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘สริตพฺพ’’นฺติ อเตฺถ ปน ‘‘สรณีย’’นฺติ วตฺตเพฺพ ทีฆํ กตฺวา **“สารณีย”**นฺติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ สทฺทโต อตฺถํ ท

เสฺสตฺวา อิทานิ อตฺถมตฺตโต ทเสฺสตุํ **“สุยฺยมานสุขโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุยฺยมานสุขโต**ติ อาปาถมธุรตฺตมาห, **อนุสฺสริยมานสุขโต**ติ วิมทฺทรมณียตฺตํฯ **พฺยญฺชนปริสุทฺธตายา**ติ สภาวนิรุตฺติภาเวน ตสฺสา กถาย วจนจาตุริยํ, **อตฺถปริสุทฺธตายา**ติ อตฺถสฺส นิรุปกฺกิเลสตฺตํฯ **อเนเกหิ ปริยาเยหี**ติ อเนเกหิ การเณหิฯ

อปสาเทสฺสามีติ มงฺกุํ กริสฺสามิฯ อุโภสุ ขเนฺธสุ สาฏกํ อาสเชฺชตฺวา กเณฺฐ โอลมฺพนํ สนฺธาย **“กเณฺฐ โอลมฺพิตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **ทุสฺสกณฺณํ คเหตฺวา**ติ นิวตฺถสาฏกสฺส โกฏิํ เอเกน หเตฺถน คเหตฺวาฯ จงฺกมิตุมารุหนํ สนฺธาย **“จงฺกมํ อภิรุหิตฺวา”**ติ อาหฯ **ธาตุสมตา**ติ รสาทิธาตูนํ สมาวตฺถตา, อโรคตาติ อโตฺถฯ **ปาสาทิกตฺถ**นฺติ ปสาทชนนตฺถํ ‘‘คตคตฏฺฐาเน’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ **“ปาสาทิกตฺตา”**ติปิ ปาโฐ, ตสฺสโตฺถ – องฺคปจฺจงฺคานํ ปสาทาวหตฺตาติ, ‘‘อุปฺปนฺนพหุมานา’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ **อุปฺปณฺฑนกถ**นฺติ อวหสิตพฺพตายุตฺตกถํฯ **“อนาจารภาวสารณีย”**นฺติ ตสฺส วิเสสนํ, อนาจารภาเวน สารณียํ ‘‘อนาจาโร วตาย’’นฺติ สริตพฺพกนฺติ อโตฺถฯ

๒๖๒. กาตุํ ทุกฺกรมสกฺกุเณยฺยํ กิจฺจมยํ อารภีติ ทเสฺสตุํ **“ภวคฺคํ คเหตุกาโม วิยา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ อสกฺกุเณยฺยเณฺหตํ สเทวเกนปิ โลเกน, ยทิทํ ภควโต อปสาทนํฯ เตนาห **“อฏฺฐาเน วายมตี”**ติฯ **หนฺท เตน สทฺธิํ มเนฺตมี**ติ เอวํ อฏฺฐาเน วายมโนฺตปิ อยํ พาโล ‘‘มยิ กิญฺจิ อกเถเนฺต มยา สทฺธิํ อุตฺตริ กเถตุมฺปิ น วิสหตี’’ติ มานเมว ปคฺคณฺหิสฺสติ, กเถเนฺต ปน กถาปสเงฺคนสฺส ชาติโคเตฺต วิภาวิเต มานนิคฺคโห ภวิสฺสติ, ‘‘หนฺท เตน สทฺธิํ มเนฺตมี’’ติ ภควา อมฺพฏฺฐํ มาณวํ เอตทโวจาติ อโตฺถฯ อาจารสมาจารสิกฺขาปเนน **อาจริยา,** เตสํ ปน อาจริยานํ ปกฏฺฐา อาจริยาติ **ปาจริยา** ยถา ‘‘ปปิตามโห’’ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อาจริเยหิ จ เตสํ อาจริเยหิ จา”**ติ วุตฺตํฯ

ปฐมอิพฺภวาทวณฺณนา

๒๖๓. กิญฺจาปิ ‘‘สยาโน วา’’ติอาทิวจนํ น วตฺตพฺพํ, มานวเสน ปน ยุคฺคคาหํ กโรเนฺต วทตีติ ทเสฺสเนฺต **“กามํ ตีสู”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตีสุ อิริยาปเถสู**ติ ฐานคมนนิสชฺชาสุฯ เตเสฺวว หิ อาจริเยน สทฺธิํ สลฺลปิตุมรหติ, น ตุ สยเน ครุกรณียานํ สยานานมฺปิ สมฺมุขา ครุกาเรหิ สยนสฺส อกตฺตพฺพภาวโตฯ **กถาสลฺลาป**นฺติ กถาวเสน ยุคฺคาหกรณตฺถํ สลฺลปนํฯ สยาเนน หิ อาจริเยน สทฺธิํ สยานสฺส กถา นาม อาจาโร น โหติ, ตถาเปตํ อิตเรหิ สทิสํ กตฺวา กถนํ อิธ กถาสลฺลาโปฯ

ยํ ปเนตํ ‘‘สยาโน วา หิ โภ โคตม พฺราหฺมโณ สยาเนน พฺราหฺมเณน สทฺธิํ สลฺลปิตุมรหตี’’ติ วุตฺตสฺส สลฺลาปสฺส อนาจารภาววิภาวนํ สตฺถารา อมฺพเฏฺฐน สทฺธิํ กเถเนฺตน กตํ, ตํ ปาฬิวเสน สงฺคีตินารุฬฺหมฺปิ อครหิตาย อาจริยปรมฺปราย ยาวชฺชตนา สมาภตนฺติ ‘‘เย จ โข เต โภ โคตมา’’ติอาทิกาย อุปริปาฬิยา สมฺพนฺธภาเวน ทเสฺสเนฺต **“ตโต กิรา”**ติอาทิมาหฯ **โครูป**นฺติ โค นูน รูปกวเสน วุตฺตตฺตา, รูปสทฺทสฺส จ ตพฺภาววุตฺติโตฯ ยทิ อหีเฬโนฺต ภเวยฺย, ‘‘มุณฺฑา สมณา’’ติ วเทยฺย, หีเฬโนฺต ปน ครหเตฺถน ก-สเทฺทน ปทํ วเฑฺฒตฺวา ‘‘มุณฺฑกา สมณกา’’ติ วทตีติ ทเสฺสตุํ **“มุเณฺฑ มุณฺฑา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิพฺภาติ คหปติกา**ติ อตฺถมตฺตวจนํ, สทฺทโต ปน อิภสฺส ปโยโค **อิโภ** อุตฺตรปทโลเปน, ตํ อิภํ อรหนฺตีติ **อิพฺภา** ทฺวิตฺตํ กตฺวาฯ กิํ วุตฺตํ โหติ – ยถา โสภนํ คมนโต อิภสงฺขาโต หตฺถิวาหนภูโต ปรสฺส วเสน ปวตฺตติ, น อตฺตโน, เอวเมเตปิ พฺราหฺมณานํ สุสฺสูสกา สุทฺทา ปรสฺส วเสน ปวตฺตนฺติ,

น อตฺตโน, ตสฺมา อิภสทิสปโยคตาย **อิพฺภา**ติฯ เต ปน กุฏุมฺพิกตาย ฆรวาสิโน ฆรสามิกา โหนฺตีติ อตฺถมตฺตํ ทเสฺสติ **“คหปติกา”**ติ อิมินาฯ

กณฺหาติ กณฺหชาติกาฯ ทฺวิชา เอว หิ สุทฺธชาติกา, น อิตเรติ ตสฺสาธิปฺปาโยฯ เตนาห **“กาฬกา”**ติฯ ปิตามหภาเวน ญาติพนฺธวตฺตา **พนฺธุฯ** เตนาห **“ปิตามโหติ โวหรนฺตี”**ติฯ **อปจฺจา**ติ ปุตฺตาฯ **มุขโต นิกฺขนฺตา**ติ พฺราหฺมณานํ ปุพฺพปุริสา พฺรหฺมุโน มุขโต นิกฺขนฺตา, อยํ เตสํ ปฐมุปฺปตฺตีติ อธิปฺปาโยฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปเนตฺถ วิเสโส – ‘‘อิพฺภา กณฺหา’’ติ วตฺวา ‘‘พนฺธุปาทาปจฺจา’’ติ วทโนฺต กุลวเสน สมณา เวสฺสกุลปริยาปนฺนา, ปฐมุปฺปตฺติวเสน ปน พฺรหฺมุโน ปิฏฺฐิปาทโต นิกฺขนฺตา, น ปกติเวสฺสา วิย นาภิโตติ ทเสฺสตีติ, อิทํ ปนสฺส ‘‘มุขโต นิกฺขนฺตา’’ติอาทิวจนโตปิ อติวิย อสมเวกฺขิตปุพฺพวจนํ จตุวณฺณปริยาปนฺน เสฺสว สมณภาวสมฺภวโตฯ **อนิยเมตฺวา**ติ อวิเสเสตฺวา, อนุเทฺทสิกภาเวนาติ อโตฺถฯ

มานเมว นิสฺสาย กเถสีติ มานเมวาปสฺสยํ กตฺวา อตฺตานํ อุกฺกํเสโนฺต, ปเร จ วเมฺภ โนฺต ‘‘มุณฺฑกา สมณกา’’ติอาทิวจนํ กเถสิฯ **ชานาเปสฺสามี**ติ อตฺตโน โคตฺตปมาณํ ยาถาว โต วิภาวเนน วิญฺญาเปสฺสามิฯ **อโตฺถ**ติ หิตํ, อิจฺฉิตวตฺถุ วา, ตํ ปน กตฺตพฺพกิจฺจเมวาติ วุตฺตํ **“อาคนฺตฺวา กตฺตพฺพกิจฺจสงฺขาโต อโตฺถ”**ติ, โส **เอตสฺส อตฺถีติ อตฺถิกํ** ยถา ‘‘ทณฺฑิ โก’’ติฯ ทุติยสฺสปิ ปุคฺคลวาจกสฺส ตทสฺสตฺถิปจฺจยสฺส วิชฺชมานตฺตา ปฐเมน ตทารมฺมณิก จิตฺตเมว วิญฺญายตีติ อาห **“ตสฺส มาณวสฺส จิตฺต”**นฺติฯ **อตฺถิกมสฺส อตฺถีติ อตฺถิกวา** ยถา ‘‘คุณวา’’ติฯ

‘‘ยาเยว โข ปนตฺถายา’’ติ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **“เยเนว โข ปนเตฺถ นา”**ติ อิมินาฯ เตเนวาห **“ตเมว อตฺถนฺติ อิทํ ปุริสลิงฺควเสเนว วุตฺต”**นฺติฯ ตตฺถ หิ สาภาวิ กลิงฺคตาทสฺสเนน อิธ อสาภาวิกลิงฺคตาสิทฺธีติฯ อยํ ปเนตฺถ **อฎฺฐกถา**โต อปโร นโย – **ยาย อตฺถายา**ติ ปุลฺลิงฺควเสเนว ตทเตฺถ สมฺปทานวจนํ, ยสฺส กตฺตพฺพกิจฺจสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส อตฺถายาติ อโตฺถติฯ **อสฺสา**ติ อมฺพฏฺฐสฺส ทเสฺสตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **อเญฺญสํ สนฺติกํ อาคตาน**นฺติ ครุฏฺฐานิยานํ สนฺติกมุปคตานํ สาธุรูปานํฯ **วตฺตน**นฺติ เตสํ สมาจิณฺณํฯ ปกรณโต เยว ‘‘อาจริยกุเล’’ติ อโตฺถ วิญฺญายติ, ‘‘อวุสิตวา’’ติ จ อสิกฺขิตภาโวเยว โวหารวเสน วุโตฺต ยถา ตํ จีวรทานํ ติจีวเรน อจฺฉาเทสีติฯ เตนาห **“อาจริยกุเล อวุสิตวา อสิกฺขิโต”**ติฯ อสิ กฺขิตตฺตา เอว **อปฺปสฺสุโต,** ‘‘วุสิตมานี’’ติ จ ปทาเปกฺขาย อปริโยสิตวจนตฺตา สมาโนติ ปาฐ เสโสติ ทเสฺสติ **“อปฺปสฺสุโตว สมาโน”**ติ อิมินาฯ พาหุสจฺจญฺหิ นาม ยาวเทว อุปสมตฺถํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตทภาวโต ปนายํ อมฺพโฏฺฐ อวุสิตวา อสิกฺขิโต อปฺปสฺสุโตติ วิญฺญายตีติ เอวมฺปิ อตฺถาปตฺติโต การณํ วิภาเวโนฺต อาห **“กิมญฺญตฺร อวุสิตตฺตา”**ติฯ อิมมฺปิ สมฺพนฺธํ ทีเปติ **“เอตสฺส หี”**ติอาทินาฯ ยถารุตโต ปน ผรุสวจนสมุทาจาเรน อนุปสมการณทสฺสนเมตํฯ ตตฺ รายํ โยชนา – ‘‘กิมญฺญตฺร อวุสิตตฺตา’’ติ อิทํ การณํ เอตสฺส อมฺพฏฺฐสฺส ผรุสวจนสมุทาจาเร การณนฺติฯ **“ผรุสวจนสมุทาจาเรนา”**ติปิ ปาโฐ, ตถา สมุทาจารวเสน วุตฺตํ การณนฺติ อ โตฺถฯ เอวมฺปิ โยเชนฺติ – อวุสิตตฺตา อวุสิตภาวํ อญฺญตฺร ฐเปตฺวา เอตสฺส เอวํ ผรุสวจนสมุ ทาจาเร การณํ กิมญฺญํ อตฺถีติฯ ปุริมโยชนาเวตฺถ ยุตฺตตรา ยถาปาฐํ โยเชตพฺพโตฯ ‘‘อญฺญตฺรา’’ติ นิปาตโยคโต **อวุสิตตฺตา**ติ อุปโยคเตฺถ นิสฺสกฺกวจนํฯ ตเทว การณํ สมเตฺถติ **“อาจริยกุเล”**ติอาทินาฯ

๒๖๔. โกธสงฺขาตสฺส ปรสฺส วสานุคตจิตฺตตาย **อสกมโนฯ มานนิมฺมทนตฺถ**นฺติ มาน สฺส นิมฺมทนตฺถํ อภิมทฺทนตฺถํ, อมทนตฺถํ วา, มานมทวิรหตฺถนฺติ อโตฺถฯ **โทสํ อุคฺคิเลตฺวา**ติ

สิเนหปาเนน กิลินฺนํ วาตปิตฺตเสมฺหโทสํ อุพฺพมนํ กตฺวาฯ **โคเตฺตน โคตฺตน**ฺติ อมฺพเฏฺฐเนว ภควตา ปุเฏฺฐน วุเตฺตน สาวเชฺชน ปุราตนโคเตฺตน อธุนา อนวชฺชสญฺญิตํ โคตฺตํฯ **กุลาปเทเสน กุลาปเทส**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อุฏฺฐาเปตฺวา**ติ สาวชฺชโต อุฏฺฐหนํ กตฺวา, อุทฺธริตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ โคตฺตเญฺจตฺถ อาทิปุริสวเสน, กุลาปเทโส ปน ตทนฺวเย อุปฺปนฺนาภิญฺญาตปุริสวเสน คเหตโพฺพ ยถา ‘‘อาทิโจฺจ มาฆโว’’ติฯ สากิยานญฺหิ **อาทิจฺจโคตฺตํ** อทิติยา นาม เทวธีตาย ปุตฺตภูตํ อาทิปุริสํ ปติ โหติ, ตํ ‘‘โคตมโคตฺต’’นฺติปิ วทนฺติฯ ยถาห **ปพฺพชฺชาสุเตฺต** –

> ‘‘อาทิจฺจา นาม โคเตฺตน, สากิยา นาม ชาติยา;
> ตมฺหา กุลา ปพฺพชิโตมฺหิ, น กาเม อภิปตฺถย’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๔๒๕);

มาฆวกุลํ ปน ตทนฺวเย อภิญฺญาตํ มจลคามิกปุริสํ ปติ โหตีติฯ โคตฺตมูลสฺส คารยฺหตาย อมานวตฺถุภาวปเวทนโต **‘‘มานทฺธชํ มูเล เฉตฺวา นิปาเตสฺสามี’’**ติ วุตฺตํฯ **ฆเฏฺฏนฺต**ิ ชาติโคตฺตวเสน โอมสนฺตฯ **หีเฬโนฺต**ติ หีฬนํ ครหํ กโรโนฺตฯ ‘‘จณฺฑา โภ โคตม สกฺยชาตี’’ติอาทินา สากิเยสุ จณฺฑภาวาทิโทสํ ปาปิเตสุ สมโณปิ โคตโม **ปาปิโต ภวิสฺสตี**ติ อธิปฺปาโยฯ

ยสฺมิํ มานุสฺสยโกธุสฺสยา อญฺญมญฺญูปตฺถทฺธา, โส ‘‘จโณฺฑ’’ติ วุจฺจตีติ ทเสฺสติ **‘‘มานนิสฺสิตโกธยุตฺตา’’**ติ อิมินา, ปกตูปนิสฺสยารมฺมณวเสน เจตฺถ นิสฺสิตภาโว, น สหชาตาทิวเสนฯ **ขรา**ติ จิเตฺตน, วาจาย จ กกฺขฬาฯ **ลหุกา**ติ ตรุณา อวุทฺธกมฺมาฯ เตนาห **‘‘อปฺปเกเนวา’’**ติอาทิฯ **อลาพุกฏาห**นฺติ ลาพุผลสฺส อเภชฺชกปาลํฯ อฏฺฐกถามุตฺตกนยํ ทเสฺสตุํ **‘‘ภสฺสา**ติ สาหสิกาติ เกจิ วทนฺติ, สารมฺภกาติ อปเร’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๖๔) อาจริเยน วุตฺตํฯ **สมานา**ติ โหนฺตา ภวมานาติ อสสทฺทวเสนโตฺถติ อาห **‘‘สนฺตาติ ปุริมปทเสฺสว เววจน’’**นฺติฯ **น สกฺกโรนฺตี**ติ สกฺการํ น กโรนฺตีติ อตฺถเมว วิญฺญาเปติ **‘‘น พฺราหฺมณาน’’**นฺติ อาทินาฯ **อปจิติกมฺม**นฺติ ปณิปาตกมฺมํฯ ‘‘ยทิเม สกฺยา’’ติ ปจฺฉิมวาเกฺย ย-สทฺทสฺส กิริยาปรามสนสฺส อนิยมสฺส ‘‘ตยิทํ โภ โคตมา’’ติ ปุริมวาเกฺย ต-สเทฺทน นิยมนํ เวทิตพฺพนฺติ อาห **‘‘ยํ อิเม สกฺยา’’**ติอาทิฯ **นานุโลม**นฺติ อตฺตโน ชาติยา น อนุจฺฉวิกํฯ

ทุติยอิพฺภวาทวณฺณนา

๒๖๕. สนฺธาคารปทนิพฺพจนํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ ตทา อภิสิตฺตสกฺยราชูนมฺปิ พหุตํ สนฺธายาห **‘‘อภิสิตฺตสกฺยราชาโน’’**ติฯ กามญฺหิ สกฺยราชกุเล โย สเพฺพสํ วุทฺธตโร, สมโตฺถ จ, โส เอว อภิเสกํ ลภติ ฯ เอกโจฺจ ปน อภิสิโตฺต สมาโน ‘‘อิทํ รชฺชํ นาม พหุกิจฺจํ พหุพฺยาปาร’’นฺติ ตโต นิพฺพิชฺช รชฺชํ วยสา อนนฺตรสฺส นิยฺยาเตติ, กทาจิ โสปิ อญฺญสฺสาติ เอวํ ปรมฺปรานิยฺยาตนวเสน ตทา พหู อภิสิตฺตปุพฺพา สกฺยราชาโน โหนฺตีติ อิทํ อาจริยสฺสาภิมตํ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๖๕)ฯ อปิจ ยถารหํ ฐานนฺตเรสุ อภิสิตฺตสกฺยราชูนมฺปิ พหุตํ สนฺธาย เอวมาหาติปิ ยุชฺชติฯ เต หิ ‘‘ราชาโน’’ติ วุจฺจนฺติฯ ยถาห –

> ‘‘ราชาโน นาม ปถพฺยาราชา, ปเทสราชา, มณฺฑลิกา, อนฺตรโภคิกา, อกฺขทสฺสา, มหามตฺตา, เย วา ปน เฉชฺชเภชฺชํ กโรนฺตา อนุสาสนฺติ, เอเต ราชาโน นามา’’ติ (ปารา. ๙๒)ฯ

สํหาริเมหิ วาฬรูเปหิ กโต **ปลฺลงฺโก,** ภทฺทปีฐํ **เวตฺตาสนํฯ** มิหิตมตฺตํ **หสิตมตฺตํฯ อนุหสนฺตีติ** มมุเทฺทสิกํ มหาหสิตํ กโรนฺติ, อิทญฺหิ **“อนุชคฺฆนฺตา”**ติ เอตสฺส สํวณฺณนาปทํฯ **ชคฺฆ**สโทฺท จ มหาหสเน ปวตฺตติ ‘‘น อุชฺชคฺฆิกาย อนฺตรฆเร คมิสฺสามี’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๕๘๖) วิยฯ

กณฺหายนโต ปฏฺฐาย ปรมฺปราคตํ กุลวํสํ อนุสฺสววเสน ชานนฺติฯ กุลาภิมานิโน หิ เยภุเยฺยน ปเรสํ อุจฺจาวจํ กุลํ ตถา ตถา อุทาหรนฺติ, อตฺตโน จ กุลวํสํ ชานนฺติ, เอวํ อมฺพฏฺฐปิ, ตถา เหส ปรโต ภควตา ปุจฺฉิโต วชิรปาณิ ภเยน อตฺตโน กุลวํสํ ยาถาวโต กเถสีติฯ **โอลเมฺพตฺวา**ติ หตฺถิโสณฺฑสณฺฐานาทินา สาฏกํ อวลเมฺพตฺวาฯ **ตโต**ติ ตถาชานนโต, คมนโต จฯ **มมเญฺญว มเญฺญ**ติ มมเมว อนุชคฺฆนฺตา มเญฺญฯ

ตติยอิพฺภวาทวณฺณนา

๒๖๖. **เขตฺตเลฑฺฑูน**นฺติ เขเตฺต กสนวเสน อุฏฺฐาปิตมตฺติกาขณฺฑานํฯ เลฑฺฑุกานมนฺตเร นิวาสิตตฺตา ‘‘เลฑฺฑุกิกา’’ อิเจฺจว (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๖๖) สญฺญาตา **ขุทฺทกสกุณิกาฯ มชฺฌิมปณฺณาสเก เลฑฺฑุกิโกปมสุตฺตวณฺณนายํ** ‘‘จาตกสกุณิกา’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๕๐) วุตฺตา, นิฆณฺฑุสเตฺถสุ ปน ตํ ‘‘ลาปสกุณิกา’’ติ วทนฺติฯ **โกธวเสน ลคฺคิตุ**นฺติ อุปนยฺหิตุํ, อาฆาตํ พนฺธิตุนฺติ อโตฺถฯ

‘‘อเมฺห หํสโกญฺจโมรสเม กโรตี’’ติ วทโนฺต เหฏฺฐา คหิตํ ‘‘น ตํ โกจิ หํโส วา โกโญฺจ วา โมโร วา อาคนฺตฺวา กิํ ตฺวํ ลปสีติ นิเสเธตี’’ติ อิทมฺปิ วจนํ สงฺคีติมนารุฬฺหํ ตทา ภควตา วุตฺตเมวาติ ทเสฺสติฯ ตทา วทโนฺตเยว หิ เอวํ กโรตีติ วตฺตุมรหติฯ ‘‘เอวํ นุ เต’’ติอาทิวจนํ, ‘‘อวุสิตวาเยวา’’ติอาทิวจนญฺจ มานวเสน สมเณน โคตเมน วุตฺตนฺติ อมฺพฏฺฐ มญฺญตีติ อธิปฺปาเยนาห **“นิมฺมาโน ทานิ ชาโตติ มญฺญมาโน”**ติฯ

ทาสิปุตฺตวาทวณฺณนา

๒๖๗. **นิมฺมาเทตี**ติ อ-การสฺส อา-การํ กตฺวา นิเทฺทโส อุมฺมาเท มทสเทฺทน นิปฺผนฺนตฺตาติ ทเสฺสติ **“นิมฺมเทตี”**ติ อิมินาฯ **นิมฺมาเน**ติ วิคตมาเนฯ ยทิ ปนาหํ โคตฺตํ ปุเจฺฉยฺยํ สาธุ วตาติ อโตฺถฯ ปากฏํ กาตุกมฺยตาย **ติกฺขตฺตุํ มหาสเทฺทน อโวจฯ กสฺมา อโวจา**ติ ปน อสุทฺธภาวํ ชานนฺตสฺสาปิ ตถาวจเน การณปุจฺฉาฯ โคตฺตภูตํ นามเมว อธิเปฺปตํ, น วิสุํ โคตฺตนฺติ อาห **“มาตาเปตฺติกนฺติ มาตาปิตูนํ สนฺตก”**นฺติฯ โคตฺตญฺหิ ปิติโต ลทฺธพฺพํ เปตฺติกเมว, น มาตาเปตฺติกํฯ น หิ พฺราหฺมณานํ สโคตฺตาย เอว อาวาหวิวาโห อิจฺฉิโต, โคตฺตนามํ ปน ชาติสิทฺธํ, น กิตฺติมํ, น คุณนามํ วา, ชาติ จ อุภยสมฺพนฺธินีติ มาตาเปตฺติกเมว, น เปตฺติกมตฺตํฯ **นามโคตฺต**นฺติ โคตฺตภูตํ นามํ, น กิตฺติมํ, น คุณนามํ วา วิเสสนปรนิปาตวเสน วุตฺตตฺตา ยถา ‘‘อคฺยาหิโต’’ติฯ นามญฺจ ตเทว ปเวณีวเสน ปวตฺตตฺตา โคตฺตญฺจาติ หิ **นามโคตฺตํฯ** ตตฺถ ยา ‘‘กณฺหายโน’’ติ นามปณฺณตฺติ นิรุฬฺหา, ตํ สนฺธายาห **“ปณฺณตฺติวเสน นาม”**นฺติฯ ตํ ปเนตํ นามํ กณฺหอิสิโต ปฏฺฐาย ตสฺมิํ กุลปรมฺปราวเสน อาคตํ, น เอตสฺมิํเยว นิรุฬฺหนฺติ วุตฺตํ **“ปเวณีวเสน โคตฺต”**นฺติฯ โคตฺตปทสฺส วจนโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

‘‘อนุสฺสรโต’’ติ เอตฺถ น เกวลํ อนุสฺสรณมตฺตํ อธิเปฺปตํ, อถ โข กุลสุทฺธิวีมํสนวเสเนวาติ อาห **“กุลโกฏิํ โสเธนฺตสฺสา”**ติ, กุลคฺคํ วิโสเธนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ ‘‘อยฺยปุตฺตา’’ติ เอตฺถ อยฺยสโทฺท อยฺยิรเกติ วุตฺตํ **“สามิโน ปุตฺตา”**ติฯ จตูสุ ทาสีสุ ทิสา โอกฺกากรโญฺญ อโนฺต

ชาตทาสีฯ เตนาห **''ฆรทาสิยา ปุโตฺต''**ติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อมฺพฏฺโฐ ชาติํ นิสฺสาย มานถทฺโธ, น จ ตสฺส ยาถาวโต ชาติยา อวิภาวิตาย มานนิคฺคโห กรียติ, อกเต จ มานนิคฺคเห มานวเสน รตนตฺตยํ อปรชฺฌิสฺสติ, กเต ปน มานนิคฺคเห อปรภาเค รตนตฺตเย ปสีทิสฺสติ, น เจทิสี วาจา ผรุสวาจา นาม โหติ จิตฺตสฺส สณฺหภาวโตฯ มชฺฌิมปณฺณาสเก อภยสุตฺตญฺจ (ม. นิ. ๒.๘๓) เอตฺถ นิทสฺสนํ ฯ เกจิ จ ชนา กกฺขฬาย วาจาย วุตฺตา อคฺคินา วิย โลหาทโย มุทุภาวํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา ภควา อมฺพฏฺฐํ นิพฺพิเสวนํ กตฺตุกาโม ''อยฺยปุตฺตา สกฺยา ภวนฺติ, ทาสิปุโตฺต ตฺวมสิ สกฺยาน''นฺติ อโวจฯ

''อิเธกโจฺจ ปาปภิกฺขุ ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อตฺตโน ทหตี''ติอาทีสุ (ปารา. ๑๙๕) วิย ทหสโทฺท ธารณโตฺถ, ธารณเญฺจตฺถ ปุพฺพปุริสวเสน สญฺญาปนนฺติ อาห **''โอกฺกาโก โน ปุพฺพปุริโส''**ติอาทิฯ ทหสทฺทญฺหิ ภสฺมีกรเณ, ธารเณ จ อิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ **ปภา นิจฺฉรตี**ติ ปภสฺสรํ หุตฺวา นิกฺขมติ ตถารูเปน ปุญฺญกเมฺมน ทนฺตานํ ปภสฺสรภาวโตฯ

เตติ เชฏฺฐกุมาเรฯ **ปฐมกปฺปิกาน**นฺติ ปฐมกปฺปสฺส อาทิกาเล นิพฺพตฺตานํฯ กิรสเทฺทน เจตฺถ อนุสฺสวเตฺถน, โย วุจฺจมานาย ราชปรมฺปราย เกสญฺจิ มติเภโท, ตํ อุลฺลิเงฺคติฯ อนุสฺสววจเนเนว หิ อนนุสฺสุโต อุตฺตรวิหารวาสิอาทีนํ มติเภโท นิรากรียตีติฯ **มหาสมฺมตสฺสา**ติ อคฺคญฺญสุเตฺต วกฺขมานนเยน ''อยํ โน ราชา''ติ มหาชเนน สมฺมนฺนิตฺวา ฐปิตตฺตา ''มหาสมฺมโต''ติ เอวํ สมฺมตสฺสฯ ยํ สนฺธาย วทนฺติ –

> ''อาทิจฺจกุลสมฺภูโต, สุวิสุทฺธคุณากโร;
> มหานุภาโว ราชาสิ, มหาสมฺมตนามโกฯ
>
> โย จกฺขุภูโต โลกสฺส, คุณรํสิสมุชฺชโล;
> ตโมนุโท วิโรจิตฺถ, ทุติโย วิย ภาณุมาฯ
>
> ฐปิตา เยน มริยาทา, โลเก โลกหิเตสินา;
> ววตฺถิตา สกฺกุณนฺติ, น วิลงฺฆยิตุ ชนาฯ
>
> ยสสฺสินํ เตชสฺสินํ, โลกสีมานุรกฺขกํ;
> อาทิภูตํ มหาวีรํ, กถยนฺติ 'มนู'ติ ย''นฺติฯ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๖๗);

ตสฺส จ ปุตฺตปปุตฺตปรมฺปรํ สนฺธาย เอวํ วทนฺติ –

> ''ตสฺส ปุโตฺต มหาเตโช, โรโช นาม มหีปติ;
> ตสฺส ปุโตฺต วรโรโช, ปวโร ราชมณฺฑเลฯ
>
> ตสฺสาสิ กลฺยาณคุโณ, กลฺยาโณ นาม อตฺรโช;
> ราชา ตสฺสาสิ ตนโย, วรกลฺยาณนามโกฯ
>
> ตสฺส ปุโตฺต มหาวีโร, มนฺธาตา กามโภคินํ;
> อคฺคภูโต มหิเนฺทน, อฑฺฒาสเนน ปูชิโตฯ
>
> ตสฺส สูนุ มหาเตโช, วรมนฺธาตุนามโก;

‘อุโปสโถ’ติ นาเมน, ตสฺส ปุโตฺต มหายโสฯ

วโร นาม มหาเตโช, ตสฺส ปุโตฺต มหาวโร;
ตสฺสาสิ อุปวโรติ, ปุโตฺต ราชา มหาพโลฯ

ตสฺส ปุโตฺต มฆเทโว, เทวตุโลฺย มหีปติ;
จตุราสีติ สหสฺสานิ, ตสฺส ปุตฺตปรมฺปราฯ

เตสํ ปจฺฉิมโก ราชา, ‘โอกฺกาโก’อิติ วิสฺสุโต;
มหายโส มหาเตโช, อขุโทฺท ราชมณฺฑเล’’ติฯ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๖๗);

อิทํ อฎฺฐกถานุปโรธวจนํฯ ยํ ปน **ทีปวํเส** วุตฺตํ –

‘‘ปฐมาภิสิโตฺต ราชา, ภูมิปาโล ชุตินฺธโร;
มหาสมฺมโต นาเมน, รชฺชํ กาเรสิ ขตฺติโยฯ

ตสฺส ปุโตฺต โรโช นาม, วรโรโช จ ขตฺติโย;
กลฺยาโณ วรกลฺยาโณ, อุโปสโถ มหิสฺสโรฯ

มนฺธาตา สตฺตโม เตสํ, จตุทีปมฺหิ อิสฺสโร;
วโร อุปวโร ราชา, เจติโย จ มหิสฺสโร’’ติอาทิฯ

ยญฺจ **มหาวํสาทีสุ** วุตฺตํ –

‘‘มหาสมฺมตราชสฺส, วํสโช หิ มหามุนิ;
กปฺปาทิสฺมิํ ราชาสิ, มหาสมฺมตนามโกฯ

โรโช จ วรโรโช จ, ตถา กลฺยาณกา ทุเว;
อุโปสโถ จ มนฺธาตา, วรโก ปวรา ทุเว’’ติอาทิฯ

สพฺพเมตํ เยภุยฺยโต อฎฺฐกถาวิโรธวจนํฯ อฎฺฐกถายญฺหิ มนฺธาตุราชา ฉฎฺฐ วุโตฺต, มฆเทวราชา เอกาทสโม, ตสฺส จ ปุตฺตปรมฺปราย จตุราสีติสหสฺสราชูนํ ปจฺฉิมโก โอกฺกาก ราชา, เตสุ ปน มนฺธาตุราชา สตฺตโม วุโตฺต, มฆเทวราชา อเนเกสํ ราชสหสฺสานํ ปจฺฉิมโก, ตสฺส จ ปุตฺตปรมฺปราย อเนกราชสหสฺสานํ ปจฺฉิมโก โอกฺกากราชาติ เอวมาทินา อเนกธา วิ โรธวจนํ อฎฺฐกถายํ นิรากโรติฯ นนุ อโวจุมฺห ‘‘กิรสเทฺทน เจตฺถ อนุสฺสวเตฺถน, โย วุจฺจมา นาย ราชปรมฺปราย เกสญฺจิ มติเภโท, ตํ อุลฺลิเงฺคตี’’ติฯ **เตสํ ปจฺฉโต**ติ มฆเทวปรมฺปราภู ตานํ กฬารชนกปริโยสานานํ จตุราสีติขตฺติยสหสฺสานํ อปรภาเคติ ยถานุสฺสุตํ อาจริเยน วุตฺตํฯ **ทีปวํสาทีสุ** ปน ‘‘กฬารชนกรโญฺญ ปุตฺตปรมฺปราย อเนกขตฺติยสหสฺสานํ ปจฺฉิมโก ราชา สุชาโต นาม, ตสฺส ปุโตฺต โอกฺกาโก ราชา’’ติ วุตฺตํฯ มฆเทวปรมฺปราย อเนกสหสฺสรา ชูนํ อปรภาเค ปฐโม โอกฺกาโก นาม ราชา อโหสิ, ตสฺส ปรมฺปราภูตานํ ปน อเนกสหสฺสรา ชูนํ อปรภาเค ทุติโย โอกฺกาโก นาม ราชา อโหสิ, ตสฺสปิ ปรมฺปราย อเนกสหสฺสราชูนํ อปร ภาเค ตติโย โอกฺกาโก นาม ราชา อโหสิฯ ตํ สนฺธายาห **‘‘ตโย โอกฺกากวํสา อเหสุ’’**นฺติ อาทิฯ

ชาติยา ปญฺจมทิวเส นามกมฺมาทิมงฺคลํ โลกาจิณฺณนฺติ วุตฺตํ **“ปญฺจมทิวเส อลงฺกริตฺวา”**ติฯ **สหสา วรํ อทาสิ**นฺติ ปุตฺตทสฺสเนน พลวโสมนสฺสปฺปโตฺต ตุริตํ อวีมํสิตฺวา ตุฏฺฐิทายวเสน วรํ อทาสิํ ‘‘ยํ อิจฺฉสิ, ตํ คณฺหาหี’’ติฯ **สา**ติ ชนฺตุกุมารมาตาฯ **รชฺชํ ปริณาเมตุํ อิจฺฉตี**ติ มม วรทานํ อนุตรํ กตฺวา อิมํ รชฺชํ ปริณาเมตุํ อิจฺฉติฯ

รชฺชํ กาเรสฺสนฺตีติ ราชภาวํ มหาชเนน มหาชนํ วา การาเปสฺสนฺติฯ **นปฺปสเหยฺยา**ติ นิวาสตฺถาย ปริยโตฺต น ภเวยฺยฯ

กฬารวณฺณตาย **กปิลพฺราหฺมโณ** นาม อโหสิฯ **นิกฺขมฺมา**ติ ฆราวาสโต กาเมหิ จ นิกฺขมิตฺวาฯ **สาโก** นาม สพฺพสารมโย รุกฺขวิเสโส, เยน ปาสาทาทิ กรียเต, ตํสมุทายภูเต วนสเณฺฑติ อโตฺถฯ ภูมิยา ปวตฺตํ **ภุมฺมํ,** ตํ คุณโทสํ ชาเลติ โชเตติ, ตํ วา ชลติ โชตติ ปากฏํ ภวติ เอตายาติ **ภุมฺมชาลาฯ เหฏฺฐา จาติ** เอตฺถ **จ**-สเทฺทน ‘‘อสีติหเตฺถ’’ติ อิทมนุกฑฺฒติฯ **เอตสฺมิํ ปเทเส**ติ สากวนสณฺฑมาหฯ ขนฺธปนฺติวเสน **ทกฺขิณาวฏฺฏาฯ** สาขาปนฺติวเสน **ปาจีนาภิมุขาฯ เตหี**ติ มิคสูกเรหิ, มณฺฑูกมูสิเกหิ จฯ **เต**ติ สีหพฺยคฺฆาทโย สปฺปพิฬารา จฯ

เอตฺถาติ เอวํ มาปิยมาเน นคเรฯ ตุมฺหากํ ปุริเสสุ ปริยาปนฺนํ เอเกกมฺปิ ปุริสํ ปจฺจตฺถิกภูตํ อญฺญํ ปุริสสตมฺปิ ปุริสสหสฺสมฺปิ อภิภวิตุํ น สกฺขิสฺสตีติ โยชนาฯ **จกฺกวตฺติพเลนา**ติ จกฺกวตฺติพลภาเวนฯ **อติเสโยฺย**ติ อติวิย อุตฺตโม ภเวยฺยฯ กปิลสฺส อิสิโน วสนฏฺฐานตฺตา **กปิลวตฺถุฯ**

เนสํ สนฺติเก ภเวยฺยาติ สมฺพโนฺธฯ **อสทิสสํโยเค**ติ ชาติยา อสทิสานํ ฆราวาสปโยเคเหตุภูเตฯ **อวเสสาหิ** อตฺตโน อตฺตโน กณิฏฺฐาหิฯ

วฑฺฒมานานนฺติ อนาทเร สามิวจนํ, อนนฺตรายิกาย ปุตฺตธีตุวฑฺฒนาย วฑฺฒมาเนสุเอว อุทปาทีติ อโตฺถฯ โลหิตกตาย **โกวิฬารปุปฺผสทิสานิฯ** กุฏฺฐโรโค นาม สาสมสูรีโรคาวิย เยภุเยฺยน สงฺกมนสภาโวติ วุตฺตํ **“อยํ โรโค สงฺกมตี”**ติฯ **อุปริ** ปทเรน **ปฏิจฺฉาเทตฺวา ปํสุํ** ราสิกรเณน **ทตฺวาฯ นาฏกิตฺถิโย** นาม นจฺจนฺติโยฯ ราชภริยาโย **โอโรธา** นามฯ **ตสฺสา**ติ สฺสิรสฺสฯ **มิคสกุณาทีน**นฺติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน วนจรกเปตาทิเก สงฺคณฺหาติฯ

ตสฺมิํ รามรเญฺญ นิสิเนฺนติ สมฺพโนฺธฯ **ปทเร**ติ ทารุผลเกฯ ขตฺติยมายาโรจเนน **อตฺตโน ขตฺติยภาวํ ชานาเปตฺวาฯ**

มาติกนฺติ มาติโต อาคตํฯ **ปาภต**นฺติ มูลภณฺฑํ, ปณฺณาการโร วาฯ **รโญฺญ**ติ รามราชสฺส เชฏฺฐปุตฺตภูตสฺส พาราณสิรโญฺญฯ **ตตฺถา**ติ พาราณสิยํฯ **อิเธวา**ติ หิมวนฺตปเทสฺสเยวฯ **นคร**นฺติ ราชธานีภูตํ มหานครํฯ **โกลรุกฺข** นาม กุฏฺฐเภสชฺชุปโค เอโก รุกฺขวิเสโสฯ **พฺยคฺฆปเถ**ติ พฺยคฺฆมเคฺคฯ

มาตุลาติ มาตุ ภาตโรฯ **เกสคฺคหณ**นฺติ เกสเวณิพนฺธนํฯ **ทุสฺสคฺคหณ**นฺติ วตฺถสฺส นิวสนาการโรฯ **นฺหานติตฺถ**นฺติ ยถาวุตฺตาย โปกฺขรณิยา อุทกนฺหานติตฺถํฯ อิทานิปิ เตสํ ชาติสเมฺภทาภาวํ ทเสฺสโนฺต **“เอวํ เตส”**นฺติอาทิมาหฯ **อาวาโห** ทาริกาหรณํฯ **วิวาโห** ทาริกาทานํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ สกฺยโกลิเยสุฯ ธาตุสทฺทานมเนกตฺถตฺตา สมฺสโทฺท นิวาสโตฺถติ วุตฺตํ **“วสนฺตี”**ติฯ **อเคฺค**ติ อุปโยคเตฺถ ภุมฺมวจนํ, อาทฺยเตฺถ จ อคฺคสโทฺท, กิริยาวิเสโสติ จ ทเสฺสติ **“ตํ อคฺค”**นฺติอาทินาฯ ยเทตฺถ ภควตา วุตฺตํ ‘‘อถ โข อมฺพฏฺฐ ราชา โอกฺกาโก อุทานํ อุ

ทาเนสิ ‘สกฺยา วต โภ กุมารา, ปรมสกฺยา วต โภ กุมารา’ติ, ตทเคฺค โข ปน อมฺพฏฺฐ สกฺยา ปญฺญายนฺตี’’ติ, ตเทตํ สทฺทโต, อตฺถโต จ สาภาวิกนิพฺพจนนิทสฺสนํ ‘‘สกาหิ ภคินีหิปิ สทฺธึ สํวาสวเสน ชาติสเมฺภทมกตฺวา กุลวํสํ อนุรกฺขิตุํ สกฺกุณนฺติ สมเตฺถนฺตีติ **สกฺยา’’**ติ เตเยว สทฺทรจนาวิเสเสน **สากิยาฯ** ยํ ปเนตํ สกฺกตนิฆณฺฎุสเตฺถสุ วุตฺตํ –

> ‘‘สากรุกฺขปฏิจฺฉนฺนํ, วาสํ ยสฺมา ปุรากํสุ;
> ตสฺมา ทิฏฺฐา วํสชาเต, ภุวิ ‘สกฺยา’ติ วิสฺสุตา’’ติฯ

ตเทตํ สทฺทมตฺตํ ปติ อสาภาวิกนิพฺพจนนิทสฺสนํ ‘‘กปิลมุนิโน วสนฏฺฐาเน สากวเน วสนฺตีติ **สกฺยา, สากิยา’’**ติ จฯ

กาฬวณฺณตาย **กโณฺห** นามาติ วุตฺตํ **‘‘กาฬวณฺณ’’**นฺติอาทิฯ หนุยํ ชาตา **มสฺสู,** อุตฺตโรฏฺฐสฺส อุโภสุ ปเสฺสสุ ทาฐากาเรน ชาตา **ทาฐิกาฯ** อิทญฺจ อตฺถมเตฺตน วุตฺตํ, ตทฺธิตวเสน ปน ยถา เอตรหิ ยเกฺข ‘‘ปิสาโจ’’ติ สมญฺญา, เอวํ ตทา ‘‘กโณฺห’’ติ, ตสฺมา ชาตมเตฺตเยว สพฺยาหรเณน ปิสาจสทิสตาย **กโณฺห**ติฯ ตถาหิ วุตฺตํ ‘‘ยถา โข ปน อมฺพฏฺฐ เอตรหิ มนุสฺสา ปิสาเจ ทิสฺวา ‘ปิสาจา’ติ สญฺชานนฺติ, เอวเมว โข อมฺพฏฺฐ เตน โข ปน สมเยน มนุสฺสา ปิสาเจ ‘กณฺหา’ติ สญฺชานนฺตี’’ติอาทิฯ ตตฺถ **ปิสาโจ ชาโต**ติ อิทานิ ปากฏนาเมน สฺวิญฺญาปนตฺถํ ปุริมปทเสฺสว เววจนํ วุตฺตํฯ ‘‘น สกพเฬน มุเขน พฺยาหริสฺสามี’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๖๑๙) วิย อุปสคฺควเสน สทฺทกรณโตฺถ หรสโทฺท, ปุน ทุติโยปสเคฺคน ยุโตฺต อุจฺจาสทฺทกรเณ วตฺตตีติ วุตฺตํ **‘‘อุจฺจาสทฺทมกาสี’’**ติฯ

๒๖๘. อตฺตโน **อุปารมฺภโมจนตฺถายา**ติ อาจริเยน, อมฺพเฏฺฐน จ อตฺตโน อตฺตโน อุปริ ปาเปตโพฺพปวาทสฺส อปนยนตฺถํฯ ‘‘อตฺตโน’’ติ เหตํ วิจฺฉาโลปวจนํฯ **ปริภินฺทิสฺสตี**ติ อนตฺถกามตาปเวทเนน ปริเภทํ กริสฺสติ, เปสุญฺญํ อุปสํหริสฺสตีติ วุตฺตํ โหติฯ อตฺถวิญฺญาปเน สาธนตาย วาจา เอว กรณํ **วากฺกรณํ** นิรุตฺตินเยน, ตํ กลฺยาณมสฺสาติ **กลฺยาณวากฺกรโณฯ อสฺมึ วจเน**ติ เอตฺถ ตสเทฺทน กามํ ‘‘จตฺตาโรเม โภ โคตม วณฺณา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๖๖) อมฺพเฏฺฐน เหฏฺฐา วุโตฺต ชาติวาโท ปรามสิตโพฺพ โหติ, ตถาเปส ชาติวาโท เวเท วุตฺตวิธินาเยว เตน ปฏิมเนฺตตโพฺพ, ตสฺมา ปฏิมนฺตนเหตุภาเวน ปสิทฺธํ เวทตฺตยวจนเมว ปรามสิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ **‘‘อตฺตนา อุคฺคหิเต เวทตฺตยวจเน’’**ติฯ อิทานิ ‘‘โปราณํ โข ปน เต อมฺพฏฺฐ มาตาเปตฺติก’’นฺติอาทินา ภควตา วุตฺตวจนสฺสปิ ปรามสนํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอตสฺมึ วา ทาสิปุตฺตวจเน’’**ติ อาหฯ อปิจ **ปฏิมเนฺตตุ**นฺติ เอตฺถ ปฏิมนฺตนา นาม ปญฺหาวิสฺสชฺชนา, อุตฺตริกถนา วา, ตสฺมา อตฺถทฺวยานุรูปํ ตพฺพิสยสฺส ต-สเทฺทน ปรามสนํ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๖๙. **ตาวา**ติ มนฺตนาย ปฐมเมว, อกตาย เอว มนฺตนายาติ วุตฺตํ โหติฯ **ทุชฺชานา**ติ ทุพฺพิเญฺญยฺยา, ปฐมเมว สีสมุกฺขิปิตุํ อสมตฺถนโต , ชาติยา จ ทุพฺพิเญฺญยฺยตฺตา, อฏฺฐิสฺส จ ทุกฺกรณโต อมฺพโฏฺฐ สยเมว โมเจตูติ อธิปฺปาโยฯ อตฺตนาว สเกฺยสุ อิพฺภวาทนิปาตเนน อตฺตโน อุปริ ปาปุณนํ สนฺธาย **‘‘อตฺตนา พทฺธํ ปุฏก’’**นฺติ วุตฺตํ, อตฺตนาว พทฺธํ ปุโฏฬินฺติ อโตฺถฯ

๒๗๐. **ธโมฺม** นาม การณํ ‘‘ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๗๑๘ อาทโย) วิย, ธเมฺมน สห วตฺตตีติ สหธโมฺม, โส เอว **สหธมฺมิโก**ติ อาห **‘‘สเหตุโก’’**ติอาทิ, ปริยายวจนเมตํฯ

ชนโก วา **เหตุ**, อุปตฺถมฺภโก **การณํ อเญฺญน** อฎฺฐานคเตน **อญฺญํ** อฎฺฐานคตํ **วจนํ** เต นาห “**โย หี**”ติอาทิ ฯ

ตโตติ ทุวิกฺขตฺตุํ โจทนาโต ปรํ, ตติยโจทนาย อนาคตาย เอว ปกฺกมิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติ ฯ

๒๗๑. ปูชิตพฺพโต สโกฺก เทวราชา **ยโกฺข** นาม ฯ โย อคฺคิสฺส ปกติวโณฺณ, เตน สมนฺนาคตนฺติ วุตฺตํ “**อาทิตฺตนฺติ อคฺคิวณฺณ**”นฺติ ฯ **กนฺทโล** นาม ปุปฺผูปครุกฺขวิเสโส, ยสฺส เสตํ ปุปฺผํ ปุปฺผติ, มกฺฬมฺปิสฺส เสตวณฺณํ ทาฐาการํ โหติ ฯ **วิรูปรูป**นฺติ วิปรีตรูปสณฺฐานํ ฯ

อฎฺฐมสตฺตาเห อชปาลนิโคฺรธมูเล นิสินฺนสฺส สพฺพพุทฺธสฺส อาจิณฺณสมาจิณฺณํ อโปฺปสฺสุกฺกตํ สนฺธาย “**อหเญฺจวา**”ติอาทิ วุตฺตํ ฯ **อวตฺตมาเน**ติ อปฺปฏิปชฺชมาเน, อนนุวตฺตมาเน วา ฯ **ตสฺมา**ติ ตทา ตถาปฏิญฺญาตตฺตา ฯ **ตาเสตฺวา ปญฺหํ วิสฺสชฺชาเปสฺสามีติ อาคโต** ยถา ตํ มูลปณฺณาสเก อาคตสฺส สจฺจกปริพฺพาชกสฺส สมาคเม (ม. นิ. ๑.๓๕๗) ฯ

‘‘ภควา เจว ปสฺสติ อมฺพโฎฺฐ จา’’ติ เอตฺถ อิตเรสมทสฺสเน ทุวิธมฺปิ การณํ ทเสฺสโนฺต “**ยทิ หี**”ติอาทิมาห ฯ **หิ**-สโทฺท การณเตฺถ นิปาโต ฯ ยสฺมา อครุ, ยสฺมา จ วเทยฺยุํ, ตสฺมาติ สมฺพโนฺธ ฯ อเญฺญสมฺปิ สาธารณโต **อครุ** อภาริยํ ฯ **อาวาเหตฺวา**ติ มนฺตพเลน อวฺหานํ กตฺวา ฯ **ตสฺสา**ติ อมฺพฎฺฐสฺส ฯ **อโนฺตกุจฺฉิ** อนฺตอนฺตคุณาทิโก ฯ **วาทสงฺฆเฎฺฎ**ติ วาจาสงฺฆฎฺฎเน ฯ **มญฺญมาโน**ติ มญฺญนโต ฯ สมฺพนฺธทสฺสนเญฺหตํ ฯ

๒๗๒. **ตาณํ คเวสมาโน**ติ ‘‘อยเมว สมโณ โคตโม อิโต ภยโต มม ตายโก’’ติ ภควนฺตํเยว ‘‘ตาณ’’นฺติ ปริเยสโนฺต , อุปคจฺฉโนฺตติ วุตฺตํ โหติ ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโย ฯ **ตายตี**ติ ยถูปฎฺฐิตภยโต ปาเลติ ฯ เตนาห “**รกฺขตี**”ติ, กตฺตุสาธนเมตํ ฯ **นิลียตี**ติ ยถูปฎฺฐิเตเนว ภเยน อุปทฺทุโต นิลีโน โหติ, อธิกรณสาธนเมตํ ฯ **สร**สโทฺท หึสเน, ตญฺจ วิทฺธํสนเมว อธิเปฺปตนฺติ วุตฺตํ “**ภยํ หึสติ วิทฺธํเสตี**”ติ, กตฺตุสาธนเมตํ ฯ

อมฺพฎฺฐวํสกถาวณฺณนา

๒๗๔. **คงฺคาย ทกฺขิณโต**ติ คงฺคาย นาม นทิยา ทกฺขิณทิสาภาเค ฯ **พฺราหฺมณตาปสา**ติ พฺรหฺมกุลิโน ตาปสา ฯ สรํ วา สตฺติอาทโย วา ปรสฺส อุปริ ขิปิตุกามสฺส มนฺตานุภาเวน หตฺถํ น ปริวตฺตติ, หเตฺถ ปน อปริวตฺตเนฺต กุโต อาวุธํ ปริวตฺติสฺสตีติ ตถา อปริวตฺตนํ สนฺธาย “**อาวุธํ น ปริวตฺตตี**”ติ วุตฺตํ ฯ **ภทฺรํ โภ**ติ สมฺปฎิจฺฉนํ, สาธูติ อโตฺถ ฯ ธนุนา ขิตฺตสเรน อคมนียํ สสมฺภารกถานเยน “**ธนุ อคมนีย**”นฺติ วุตฺตํ ยถา ‘‘ธนุนา วิชฺฌติ, จกฺขุนา ปสฺสตี’’ติ ฯ **อมฺพฎฺฐํ นาม วิชฺช**นฺติ สตฺตานํ สรีเร อพฺภงฺคํ ฐเปตีติ **อมฺพฎฺฐา** นิรุตฺตินเยน, เอวํลทฺธนามํ มนฺตวิชฺชนฺติ อโตฺถ ฯ ยโต อมฺพฎฺฐา วิชฺชา เอตสฺมึ อตฺถีติ กตฺวา กโณฺห อิสิ “**อมฺพโฎฺฐ**”ติ ปญฺญายิตฺถ, ตพฺพํสชาตตาย ปนายํ มาณโว “**อมฺพโฎฺฐ**”ติ โวหรียติ ฯ โส กิร ‘‘กถํ นามาหํ ทิสาย ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพโตฺต’’ติ ตํ หีนํ ชาตึ ชิคุจฺฉโนฺต ‘‘หนฺทาหํ ยถา ตถา อิมํ ชาตึ โสเธสฺสามี’’ติ นิคฺคโต ฯ เตน วุตฺตํ “**อิทานิ เม มโนรถํ ปูเรสฺสามี**”ติ ฯ อยญฺหิสฺส มโนรโถ – วิชฺชาพเลน ราชานํ ตาเสตฺวา ตสฺส ธีตรํ ลทฺธกาลโต ปฎฺฐาย มฺยายํ ทาสชาติ โสธิตา ภวิสฺสตีติ ฯ

เสฏฺฐมเนฺตติ เสฏฺฐภูเต เวทมเนฺตฯ **โก นุ** กึ การณา **ทาสิปุโตฺต** สมาโน มทฺทรูปี ธีตรํ ยาจตีติ อโตฺถฯ ขุรติ ฉินฺทติ, ขุรํ วา ปาติ ปิวตีติ **ขุรโปฺป,** ขุรมสฺส อเคฺค อปฺปียติ ฐปียตีติ วา **ขุรโปฺป,** สโรฯ **มนฺตานุภาเวน** รโญฺญ พาหุกฺขมฺภมตฺตํ ชาตํ, เตน ปน พาหุกฺขเมฺภน ''โก ชานาติ, กึ ภวิสฺสตี''ติ ราชา ภีโต อุสฺสงฺกี อุตฺรโสฺต อโหสิฯ ตถา จ วุตฺตํ **''ภเยน เวธมาโน อฏฺฐาสี''**ติฯ

สรภงฺคชาตเก (ชา. ๒.๑๗.๕๒) อาคตานํ ทณฺฑกีราชาทีนํ ปจฺฉา โอกฺกากราชา อโหสิ, เตสํ ปวตฺติ จ สพฺพตฺถ จิรกาลํ ปากฏาติ อาห **''ทณฺฑกีรโญฺญ''**ติอาทิฯ อปรทฺธสฺส ทณฺฑกีรโญฺญ, อปรโทฺธ นาฬิเกโร, อชฺชุโน จาติ สมฺพโนฺธฯ สติปิ วาลุกาทิวเสฺส อาวุธวเสฺสเนว วินาโสติ วุตฺตํ **''อาวุธวุฏฺฐิยา''**ติฯ ''อยมฺปิ อีทิโส มหานุภาโว''ติ มญฺญมานา เอวํ **จินฺตยนฺตา ภเยน อโวจุ**นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อุนฺทฺริยิสฺสตีติ ภินฺทิยิสฺสติฯ กมฺมรูปเญฺหตํ ''ปถวี''ติ กมฺมกตฺตุวเสน วุตฺตตฺตา ยถา ''กุสุโล ภิชฺชตี''ติฯ เตนาห **''ภิชฺชิสฺสตี''**ติฯ **ถุสมุฏฺฐี**ติ ปลาสมุฏฺฐิ, ภุสมุฏฺฐิ วาฯ กสฺมาติ อาห **''สรสนฺถมฺภนมเตฺต''**ติอาทิฯ

ภีตตสิตา ภยวเสน ฉมฺภิตสรีรา อุทฺธคฺคโลมา โหนฺติ หฏฺฐโลมา, อภีตตสิตา ปน ภยุปทฺทวาภาวโต อจฺฉมฺภิตสรีรา ปติตโลมา โหนฺติ อหฏฺฐโลมา, เขเมน โสตฺถินา ติฏฺฐนฺติ, ตาย ปน ปติตโลมตาย ตสฺส โสตฺถิภาโว ปากโฏ โหตีติ ผเลน การณํ วิภาเวตุํ ปาฬิยํ ''ปโลฺลโม'ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **''ปนฺนโลโม''**ติอาทินาฯ นิรุตฺตินเยน ปทสิทฺธิ ยถา ตํ **ภยเภรวสุเตฺต** ''ภิโยฺย ปโลฺลมมาปาทึ อรเญฺญ วิหารายา''ติ (ม. นิ. ๑.๓๖ อาทโย)ฯ **อิท**นฺติ โอสานวจนํฯ ''สเจ เม ราชา ตํ ทาริกํ ทเสฺสติ, กุมาโร โสตฺถิ ปโลฺลโม ภวิสฺสตี''ติ ปฏิญฺญากรณํ ปกรณโตเยว ปากฏํฯ **เตนา**ติ กเญฺหนฯ **มเนฺต**ติ พาหุกฺขมฺภกมนฺตสฺส ปฏิปฺปสฺสมฺภกวิชฺชาสงฺขาเต มเนฺตฯ เอวรูปานญฺหิ ภยุปทฺทวกรานํ มนฺตานํ เอกํเสเนว ปฏิปฺปสฺสมฺภกมนฺตาโหนฺติ ยถา ตํ กุสุมารกวิชฺชาทีนํฯ **ปริวตฺติเต**ติ ปชปฺปิเตฯ อตฺตโน ธีตุยา อปวาทโมจนตฺถํ ตํ อทาสํ ภุชิสฺสํ กโรติฯ ตสฺสา อนุรูเป อิสฺสริเย ฐปนตฺถํ **อุฬาเร จ นํ ฐาเน ฐเปสิฯ เอเกน ปเกฺขนา**ติ มาตุปเกฺขนฯ กรุณายโนฺต **สมสฺสาสนตฺถํ อาห,** น ปน อุจฺจากุลีนภาวทสฺสนตฺถํฯ เตนาห **''อถ โข ภควา''**ติอาทิฯ

ขตฺติยเสฏฺฐภาววณฺณนา

๒๗๕. **พฺราหฺมเณสู**ติ โวหารมตฺตํ, พฺราหฺมณานํ สมีเป พฺราหฺมเณหิ ลทฺธพฺพานิ อาสนาทีนิ ลเภถาติ วุตฺตํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **''พฺราหฺมณานํ อนฺตเร''**ติฯ เกวลํ เวทสตฺถานุรูปํ ปรโลกคเต สทฺธาย เอว กาตพฺพํ, น ตทญฺญํ กิญฺจิ อภิปเตฺถเนฺตนาติ **สทฺธ**นฺติ นิพฺพจนํ ทเสฺสตุํ **''มตเก อุทฺทิสฺส กตภเตฺต''**ติ วุตฺตํฯ **มงฺคลาทิภเตฺต**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน อุสฺสวเทวตาราธนาทิภเตฺต สงฺคณฺหาติฯ **ยญฺญภเตฺต**ติ ปาปสญฺญมาทิวเสน กตภเตฺตฯ ''ปาปสญฺญมาทิภโตฺต ภวิสฺสตี''ติอาทินา หิ อคฺคิโหโม อิธ ยญฺญํฯ **ปาหุนกาน**นฺติ อติถีนํฯ อนาคนฺตุกานมฺปิ ปาเหณกภตฺตํ ''ปาหุน''เนฺตฺวว วุจฺจตีติ อาห **''ปณฺณาการภเตฺต วา''**ติฯ **อาวฏํ** นิวารณํฯ **อนาวฏํ** อนิวารณํฯ **ขตฺติยภาวํ อปฺปโตฺต** อุภโตสุชาตาภาวโตฯ เตนาห **''อปริสุโทฺธ''**ติฯ

๒๗๖. **อิตฺถิยา วา อิตฺถึ กริตฺวา**ติ เอตฺถ กรณํ นาม กิริยาสามญฺญวิสยํ กรภูธาตูนํ อตฺถวเสน สพฺพธาตฺวโนฺตคธตฺตาติ อาห **''ปริเยสิตฺวา''**ติฯ ขตฺติยกุมารสฺส ภริยาภูตํ พฺ

ราหฺมณกญฺญํ อิตฺถึ ปริเยสิตฺวา คเหตฺวา พฺราหฺมณานํ อิตฺถิยา วา ขตฺติยาว เสฏฺฐา, ‘‘หีนา พฺราหฺมณา’’ติ ปาฬิมุทาหริตฺวา โยเชตพฺพํฯ **‘‘ปุริเสน วา ปุริสํ กริตฺวา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๗๖) อาจริเยน วุตฺตํฯ ตตฺถาปิ หิ ขตฺติยกญฺญาย ปติภูตํ พฺราหฺมณกุมารํ ปุริสํ ปริเยสิตฺวา คเหตฺวา พฺราหฺมณานํ ปุริเสน วา ขตฺติยาว เสฏฺฐา, หีนา พฺราหฺมณาติ โยชนาฯ **กิสฺมิญฺจิเทว ปกรเณ**ติ **เอตฺถ ปกรณํ** นาม การณํ ‘‘เอตสฺมึ นิทาเน เอตสฺมึ ปกรเณ’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๔๒, ๙๐) วิย, ตสฺมา ราคาทิวเสน ปกฺขลิเต ฐาเน เหตุภูเตติ อตฺโถ, ตํ ปน อตฺถโต อปราโธว, โส จ อกตฺตพฺพกรณนฺติ อาห **‘‘กิสฺมิญฺจิเทว โทเส’’**ติอาทิฯ ภสฺสส โทฺท ภสฺมปริยาโยฯ ภสียติ นิรตฺถกภาเวน ขิปียตีติ หิ **ภสฺสํ,** ฉาริกาฯ ‘‘วธิตฺวา’’ติ เอตสฺส อตฺถวจนํ **‘‘โอกิริตฺวา’’**ติฯ

๒๗๗. กมฺมกิเลเสหิ ชเนตพฺโพ, เตหิ วา ชายตีติ ชนิโต, เสฺวว **ชเนโต,** มนุสฺสาว ฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘เย โคตฺตปฏิสาริโน’’ติฯ ตเทตํ ปชาวจนํ วิย ชาติสทฺทวเสน พหฺมฺหิ เอกวจนนฺติ อาห **‘‘ปชายาติ อตฺโถ’’**ติฯ เอตสฺมึ ชเนติปิ ยุชฺชติฯ **ปฏิสรนฺตี**ติ โคตฺตํ ปฏิจฺจ ‘‘อหํ โคตโม, อหํ กสฺสโป’’ติอาทินา สรณํ กโรนฺติ วิจินนฺติฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิชฺชาจรณกถาวณฺณนา

๒๗๘. อิมสฺมึ ปน สิโลเก อาหริยมาเน พฺรหฺมครุกา สเทฺธยฺยตํ อาปชฺชิสฺสนฺติ, อมฺพโฏฺฐ จ ‘‘วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน’’ติ ปทํ สุตฺวา วิชฺชาจรณํ ปุจฺฉิสฺสติ, เอวมยํ วิชฺชาจรณปริทีปนี เทสนา มหาชนสฺส สาตฺถิกา ภวิสฺสตีติ ปสฺสิตฺวา โลกนาโถ อิมํ สิโลกํ สนงฺกุมารภาสิตํ อาหรีติ อิมมตฺถมฺปิ วิภาเวโนฺต **‘‘อิมาย ปน คาถายา’’**ติอาทิมาหฯ อิตรถา หิ ภควาปิ อสพฺพญฺญู ปราวสฺสโย ภเวยฺย, น จ ยุชฺชติ ภควโต ปราวสฺสยตา สมฺมาสมฺพุทฺธภาวโตฯ เตนาห ‘‘อหมฺปิ หิ, อมฺพฏฺฐ, เอวํ วทามี’’ติอาทิฯ **พฺราหฺมณสมเย สิทฺธ**นฺติ พฺราหฺมณลทฺธิยา ปากฏํฯ วกฺขมานนเยน **ชาติวาทาทิปฏิสํยุตฺตํฯ ‘‘สํสนฺทิตฺวา**ติ ฆเฏตฺวา, อวิรุทฺธํ กตฺวาติ อตฺโถ’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๗๗) อาจริเยนวุตฺตํฯ อิทานิ ปน โปตฺถเกสุ ‘‘ปฏิกฺขิปิตฺวา’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติ, โส อยุโตฺตวฯ กสฺมาติ เจ? น หิ ปาฬิยํ พฺราหฺมณสมยสิทฺธํ วิชฺชาจรณํ ปฏิกฺขิปติ, ตเทว อมฺพเฏฺฐน จินฺติตํ วิชฺชาจรณํ ฆเฏตฺวา อวิรุทฺธํ กตฺวา อนุตฺตรํ วิชฺชาจรณํ เทเสตีติฯ

วาโทติ ลทฺธิ, วจีเภโท วาฯ เตนาห **‘‘พฺราหฺมณ…เป….อาทิวจน’’**นฺติฯ ลทฺธิปิ หิ วตฺตพฺพตฺตา วจนเมวฯ **อิท**นฺติ อเชฺฌนชฺฌาปนยชนยาชนาทิกมฺมํ, น เวสฺสสฺส, น ขตฺติยสฺส, น ตทเญฺญสนฺติ อตฺถํ **อาทิ**สเทฺทน สงฺคณฺหาติฯ **สพฺพตฺถา**ติ โคตฺตวาทมานวาเทสุฯ ตตฺถาปิ หิ **โคตฺตวาโท**ติ โคตฺตํ อารพฺภ วาโท, กสฺสปเสฺสวิทํ วฏฺฏติ, น โกสิยสฺสาติอาทิวจนนฺติ อโตฺถฯ **มานวาโท**ติ มานํ อารพฺภ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนวเสน วาโท, พฺราหฺมณเสฺสวิทํ วฏฺฏติ, น สุทฺทสฺสาติอาทิวจนนฺติ อโตฺถฯ **ชาติวาเท วินิพทฺธา**ติ ชาติสนฺนิสฺสิตวาเท ปฏิพทฺธาฯ **สพฺพตฺถา**ติ โคตฺตวาทวินิพทฺธาทีสุฯ **โคตฺตวาทวินิพทฺธา**ติ หิ โคตฺตวาเท วินิพทฺธาฯ **มานวาทวินิพทฺธา**ติ มานวาเท วินิพทฺธา, เย หิ พฺราหฺมณเสฺสว อเชฺฌนชฺฌาปนยชนยาชนาทโยติ เอวํ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนวเสน ปวตฺตา, เต มานวาทวินิพทฺธา จ โหนฺติฯ **อาวาหวิวาหวินิพทฺธา**ติ อาวาหวิวาเหสุ วินิพทฺธาฯ เย หิ วินิพทฺธตฺตยวเสน ‘‘อรหสิ วา มํ ตฺวํ, น วา มํ ตฺวํ อรหสี’’ติ เอวํ ปวตฺตนกา, เต อาวาหวิวาหวินิพทฺธา จ โหนฺตีติ อิมมตฺถเสสํ สนฺธาย **‘‘เอส นโย’’**ติ วุตฺตํฯ อาวาหวิวาหวินิพทฺธภาววิภาวนตฺถญฺหิ ‘‘อรหสิ วา มํ ตฺวํ, น วา มํ ตฺวํ อรหสี’’ติ ปาฬิยํ วุตฺตํ, ตเทตํ ชาติวาทาทีหิ ตีหิ ปเทหิ โยเชตพฺพํฯ อาวุตฺติอาทิน

เยน หิ ชาติวาทาทโย ทฺวิกฺขตฺตุมตฺตทีปกาฯ ตถา หิ อาจริเยน วุตฺตํ ‘‘เย ปน อาวาหวิวาหวินิพทฺธา, เต เอว สมฺพนฺธตฺตยวเสน ‘อรหสิ วา มํ ตฺวํ, น วา มํ ตฺวํ อรหสี’ติ เอวํ ปวตฺตนกา’’ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๗๘)ฯ

นนุ ปุเพฺพ วิชฺชาจรณํ ปุฏฺฐํ, กสฺมา ตํ ปุน ปุจฺฉตีติ โจทนํ โสเธโนฺต **‘‘ตโต อมฺพโฎฺฐ’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยตฺถา**ติ ยสฺสํ วิชฺชาจรณสมฺปตฺติยํฯ พฺราหฺมณสมยสิทฺธํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ลคฺคิสฺสามา**ติ โอลคฺคา อโนฺตคธา ภวิสฺสามฯ **ตโต**ติ ตาย วิชฺชาจรณสมฺปทายฯ **อวกฺขิปี**ติ อวจาสิฯ ปรมตฺถโต อวิชฺชาจรณานิเยว ‘‘วิชฺชาจรณานี’’ติ คเหตฺวา ฐิโต หิ ปรมตฺถโต วิชฺชาจรเณสุ วิภชิยมาเนสุ โส ตโต ทูรโต อปนีโต นาม โหติฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺสํ ปน วิชฺชาจรณสมฺปตฺติยํฯ อนุตฺตรวิชฺชาจรณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ชานนกิริยาโยเค กมฺมมฺปิ ยุชฺชน กิริยาโยเค กตฺตาเยว อุปฺปโนฺนฯ ปธานกิริยาเปกฺขา หิ การกาติ วุตฺตํ **‘‘อยํ โน วิชฺชาจรณสมฺปทา ญาตุํ วฎฺฎตี’’**ติฯ เอวมีทิเสสุฯ **สมุทาคมโต**ติ อาทิสมุฎฺฐานโตฯ

๒๗๙. กามํ จรณปริยาปนฺนตฺตา จรณวเสน นิยฺยาเตตุํ วฎฺฎติ, อมฺพฎฺฐสฺส ปน อสมปถคมนํ นิวาเรโนฺต สีลวเสเนว นิยฺยาเตตีติ อิมมตฺถํ วิภาเวตุํ **‘‘จรณปริยาปนฺนมฺปี’’**ติ วุตฺตํฯ พฺรหฺมชาเล (ที. นิ. ๑.๗, ๑๑, ๒๑) วุตฺตนเยน ขุทฺทกาทิเภทํ **ติวิธํ สีลํฯ สีลวเสเนวา**ติ สีลปริยายวเสเนวฯ **กิญฺจิ กิญฺจิ สีล**นฺติ พฺราหฺมณานํ ชาติสิทฺธํ อหิํสนาทิยมนิยมลกฺขณํ อปฺปมตฺตกํ สีลํฯ **ตสฺมา**ติ ตถา วิชฺชมานตฺตา, อตฺตนิ วิชฺชมานํ สีลมตฺตมฺปิ นิสฺสาย ลเคฺคยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **‘‘ตตฺถ ตเตฺถว ลเคฺคยฺยา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํเยว พฺราหฺมณสมยสิเทฺธ สีลมเตฺต ‘จรณ’นฺติ ลเคฺคยฺยา’’ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๗๙) อาจริเยน วุตฺตํ, ตเทตํ อฎฺฐกถายเมว สาการวจนสฺส วุตฺตตฺตา วิจาเรตพฺพํ, อธิปฺปายมตฺตทสฺสนํ วา เอตํฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – **ตตฺถ ตเตฺถว ลเคฺคยฺยา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํเยว อตฺตนิ วิชฺชมานสีลมตฺตปฎิสํยุตฺตฎฺฐาเน ‘‘มยมฺปิ จรณสมฺปนฺนา’’ติ ลเคฺคยฺย, ตสฺมา สีลวเสเนว นิยฺยาเตตีติ สมฺพโนฺธฯ ตถาปสงฺคาภาวโต ปน อุปริ จรณวเสเนว นิยฺยาเตตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยํ ปนา’’**ติอาทิมาหฯ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานนิเทฺทเสเนว อรูปาวจรชฺฌานานมฺปิ นิทฺทิฎฺฐภาวาปตฺติโต **‘‘อฎฺฐปิ สมาปตฺติโย ‘จรณ’นฺติ นิยฺยาติตา’’**ติ วุตฺตํฯ ตานิปิ หิ องฺคสมตาย จตุตฺถชฺฌานาเนวาติฯ **นิยฺยาติตา**ติ จ อเสสโต นีหริตฺวา คหิตา, นิทสฺสิตาติ อโตฺถฯ **วิปสฺสนาญาณโต ปนา**ติ ‘‘โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต ปริสุเทฺธ ปริโยทาเต อนงฺคเณ วิคตูปกฺกิเลเส มุทุภูเต กมฺมนิเย ฐิเต อาเนญฺชปฺปเตฺต ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมตี’’ติอาทินา นเยน วิปสฺสนาญาณโต ปฎฺฐายฯ

จตุอปายมุขกถาวณฺณนา

๒๘๐. **อสมฺปาปุณโนฺต**ติ อารภิตฺวาปิ สมฺปชฺชิตุมสโกฺกโนฺตฯ **อวิสหมาโน**ติ อารภิตุเมว อสโกฺกโนฺตฯ **‘‘ขารี’’**ติ ตาปสปริกฺขารเสฺสตํ อธิวจนํ, โส จ อเนกเภโทติ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘อรณี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อรณี**ติ เหฎฺฐิมุปริมวเสน อคฺคิธมนกํ อรณีทฺวยํฯ **กมณฺฑลู**ติ กุณฺฑิกาฯ **สุชา**ติ โหมทพฺพิฯ สุชาสโทฺท หิ โหมกมฺมนิ หพฺยนฺนาทีนมุทฺธรณตฺถํ กตทพฺพิยํ วตฺตติ ยถา ตํ กูฎทนฺตสุเตฺต ‘‘ปฐโม วา ทุติโย วา สุชํ ปคฺคณฺหนฺตาน’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๓๔๑)ฯ ตถา หิ อิมสฺมิํเยว ฐาเน อาจริเยน วุตฺตํ ‘‘สุชาติ ทพฺพี’’ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๘๐)ฯ หพฺยนฺนาทีนํ สุขคฺคหณตฺถํ ชายตีติ หิ **สุชาฯ** เกจิ ปน อิมมตฺถมวิจาเรตฺวา ตุนฺนตฺถเมว คเหตฺวา ‘‘สูจี’’ติ ปฐนฺติ, ตทยุตฺตเมว อาจริเยน ตถา อวณฺณิตตฺตาฯ จมติ อทตีติ **จมโร,** มิควิเสโส, ตสฺส วาเลน กตา **พีชนี จามราฯ อาทิ**สเทฺทน ติทณฺฑติฌฎิกาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ กุจฺฉิเตน วงฺกากาเรน ชายตีติ **กาโช** ยถา ‘‘กาลวณ’’นฺติ; กจติ ภารํ พนฺธติ

เอตฺถาติ วา **กาโจฯ** ทุวิธมฺปิ หิ ปทมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ **ขาริภริต**นฺติ ขารีหิ ปริปุณฺณํฯ เอเกน วิ-กาเรน ปทํ วเฑฺฒตฺวา ‘‘ขาริวิวิธ’’นฺติ ปฐนฺตานํ วาเท สมุจฺจยสมาเสน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เย ปนา’’**ติอาทิมาหฯ

นนุ อุปสมฺปนฺนสฺส ภิกฺขุโน สาสนิโกปิ โย โกจิ อนุปสมฺปโนฺน อตฺถโต ปริจารโกว โหติ อปิ ขีณาสวสามเณโร, กิมงฺคํ ปน พาหิรกปพฺพชิเตติ อนุโยคํ ปติ ตตฺถ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **‘‘กามญฺจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘กปฺปิย…เป…. วตฺตกรณวเสนา’’ติ เอวํ วุตฺตนเยนฯ อเนกสตสหสฺสสํวรวินยสมาทานวเสน อุปสมฺปนฺนภาวสฺส วิสิฎฺฐภาวโต ขีณาสวสามเณโรปิ ปุถุชฺชนภิกฺขุโน ปริจารโกติ วุโตฺตฯ

> ‘‘นวโกฎิสหสฺสานิ, อสีติสตโกฎิโย;
> ปญฺญาสสตสหสฺสานิ, ฉตฺตึส จ ปุนาปเร;
>
> เอเต สํวรวินยา, สมฺพุเทฺธน ปกาสิตา;
> เปยฺยาลมุเขน นิทฺทิฎฺฐา, สิกฺขา วินยสํวเร’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๐; อป. อฎฺฐ. ๒.๕๕; ปฎิ. ม. อฎฺฐ. ๑.๒.๓๗);

เอวํ วุตฺตปฺปเภทานํ อเนกสตสหสฺสานํ สํวรวินยานํ สมาทาย สิกฺขเนน อุปริภูตา อคฺคภูตา สมฺปทาติ หิ **อุปสมฺปทา,** ตาย เจส อุปสมฺปทาย ปุถุชฺชนภิกฺขุ อุปสมฺปโนฺนติฯ

อยํ ปนาติ ยถาวุตฺตลกฺขโณ ตาปโสฯ ตาปสา หิ กมฺมวาทิกิริยวาทิโน, น สาสนสฺส ปฎฺฐาณีภูตา, ยโต เนสํ ปพฺพชิตุมาคตานํ วินาว ติตฺถิยปริวาเสน ขนฺธเก ปพฺพชฺชา อนุญฺญาตาฯ ตโป เอเตสมตฺถีติ **ตาปสา** ต-การสฺส ทีฆํ กตฺวาฯ ‘‘โลมสา’’ติอาทีสุ วิย หิ ส-ปจฺจยมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กามํ ขีณาสโววิป สามเณโร ปุถุชฺชนสฺส ภิกฺขุโน อตฺถโต ปริจารโกว โหติ, โส ปน วตฺตกรณมเตฺตเนว ปริจารโก, น ลามกภาเวนฯ ตาปโส ตุ คุณวเสน เจว เวยฺยาวจฺจกรณวเสน จ ลามกภาเวเนว ปริจารโก, น วตฺตกรณมเตฺตน, เอวมิเมสํ นานากรณํ สนฺธาย ตาปสเสฺสว ปริจารกตา วุตฺตาติฯ

‘‘กสฺมา’’ติอาทินา โจทโก การณํ โจเทติฯ **‘‘ยสฺมา’’**ติอาทินา อาจริโย การณํ ทเสฺสตฺวา ปริหรติฯ เอวํ สเงฺขปโต ปริหริตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘อิมสฺมิญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อสโกฺกนฺต**นฺติ อสมตฺถเนน วิปฺปฎิปชฺชนฺตํ อลชฺชิํฯ **ขุรธารูปม**นฺติ ขุรธารานํ มตฺถเกเนว อกฺกมิตฺวา คมนูปมํฯ **พหุชนสมฺมตา**ติ มหาชเนน เสฎฺฐสมฺมตาฯ **อเญฺญ**ติ อปเร ภิกฺขูฯ **อิธา**ติ ตาปสปพฺพชฺชายฯ ฉเนฺทน สห จรนฺตีติ **สฉนฺทจาริโน,** ยถากามํ ปฎิปนฺนกาติ วุตฺตํ โหติฯ **อนุสิกฺขโนฺต**ติ ทิฎฺฐานุคติยา สิกฺขโนฺตฯ **ตาปสาว พหุกา โหนฺติ,** น ภิกฺขูฯ

กุทาลปิฎกานํ นิพฺพจนํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ **พหุชนกุหาปนตฺถ**นฺติ พหุโน ชนสฺส วิมฺหาปนตฺถํ ฯ **อคฺคิสาล**นฺติ อคฺคิหุตฺตสาลํฯ **นานาทารูหี**ติ ปลาสรุกฺขทณฺฑาทีหิ นานาวิธสมิธาทารูหิฯ **โหมกรณวเสนา**ติ ยญฺญกรณวเสนฯ

อุทกวเสเนตฺถ **ปานาคารํฯ** เตนาห **‘‘ปานียํ อุปฎฺฐเปตฺวา’’**ติอาทิฯ ยํ ภตฺตปุฎํ วา ยานิ ตณฺฑุลาทีนิ วาติ สมฺพโนฺธฯ **อมฺพิลยาคุ** นาม ตกฺกาทิอมฺพิลสํยุตฺตา ยาคุฯ ตณฺหาทีหิ อามสิตพฺพโต จีวราทิ **อามิสํ** นามฯ **วฑฺฒิยา**ติ ทิคุณติคุณาทิวฑฺฒิยาฯ **กุฎุมฺพํ สณฺฐเปตี**ติ ธนํ ปติฎฺฐาเปติฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาฬิยํ นิทสฺสนมเตฺตน วุตฺตนฺติ อาห **‘‘อิทํ ปนสฺส

ปฏิปตฺติมุข’’นฺติ, อิทํ ปน ปาฬิวจนํ อสฺส จตุตฺถสฺส ปุคฺคลสฺส โกหญฺญปฏิปตฺติยา มุขมตฺตนฺติ อโตฺถฯ กสฺมาติ เจ? โส หิ นานาวิเธน โกหเญฺญน โลกํ วิมฺหาปยโนฺต ตตฺถ อจฺฉติฯ เตนาห **“อิมินา หี”**ติอาทิฯ **เอว**นฺติ ‘‘ตตฺถ ปานียํ อุปฏฺฐเปตฺวา’’ติอาทินา วุตฺตนเยนฯ

‘‘สพฺพาปิ ตาปสปพฺพชฺชา นิทฺทิฏฺฐา’’ติ ธมฺมาธิฏฺฐานนเยน ทสฺสิตเมว ปุคฺคลาธิฏฺฐานนเยน วิวริตุํ **“อฏฺฐวิธา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ขลาทีสุ มนุสฺสานํ สนฺติเก อุปติฏฺฐิตฺวา วีหิมุคฺคมาสติลาทีนิ ภิกฺขาจริยนิยาเมน สงฺกฑฺฒิตฺวา อุญฺฉนํ **อุญฺฉา,** สา เอว จริยา วุตฺติ เอเตสนฺติ **อุญฺฉาจริยาฯ** อคฺคิปกฺกิกาย ภตฺตภิกฺขาย ชีวนฺตีติ **อคฺคิปกฺกิกา,** น อคฺคิปกฺกิกา **อนคฺคิปกฺกิกา,** ตณฺฑุลภิกฺขาย เอว ชีวิกาติ วุตฺตํ โหติฯ อุญฺฉาจริยา หิ ขลาทีนิ คนฺตฺวา อุปติฏฺฐิตฺวา มนุเสฺสหิ ทิยฺยมานํ ขลคฺคํ นาม ธญฺญํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, อนคฺคิปกฺกิกา ปน ตาทิสมปฏิคฺคณฺหิตฺวา ตณฺฑุลเมว ปฏิคฺคณฺหนฺตีติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ น สยํ ปจนฺตีติ **อสามปากา,** ปกฺกภิกฺขาย เอว ชีวิกาฯ อโย วิย กฏฺฐิโน มุฏฺฐิปฺปมาโณ ปาสาโณ **อยมุฏฺฐิ** นาม, เตน วตฺตนฺตีติ **อยมุฏฺฐิกาฯ** ทเนฺตน อุปฺปาฏิตํ วกฺกลํ รุกฺขตฺตโจ **ทนฺตวกฺกลํ,** เตน วตฺตนฺตีติ **ทนฺตวกฺกลิกาฯ** ปวตฺตํ รุกฺขาทิโต ปาตาปิตํ ผลํ ภุญฺชนฺติ สีเลนาติ **ปวตฺตผลโภชิโนฯ** ปณฺฑุปลาสสทฺทสฺส เอกเสสนเยน ทฺวิธา อโตฺถ, ชิณฺณตาย ปณฺฑุภูตํ ปลาสเญฺจว ชิณฺณปกฺกภาเวน ตํสทิสํ ปุปฺผผลาทิ จาติฯ เตน วกฺขติ ‘‘สยํ ปติตาเนว ปุปฺผผลปณฺฑุปลาสาทีนิ ขาทนฺตา ยาเปนฺตี’’ติ, (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๘๐) เตน วตฺตนฺตีติ **ปณฺฑุปลาสิกา,** สยํปติตปณฺณปุปฺผผลโภชิโนฯ อิทานิ เต อฏฺฐวิเธปิ สรูปโต ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เกณิยชฏิลวตฺถุ** ขนฺธกวณฺณนาย (มหาว. อฏฺฐ. ๓๐๐) คเหตพฺพํฯ

สงฺกฑฺฒิตฺวาติ ภิกฺขาจริยาวเสน เอกชฺฌํ กตฺวาฯ

ตณฺฑุลภิกฺขนฺติ ตณฺฑุลเมว ภิกฺขํฯ ภิกฺขิตพฺพา ยาจิตพฺพา, ภิกฺขูนํ อยนฺติ วา **ภิกฺขา**ติ หิ ภิกฺขาสโทฺท ตณฺฑุลาทีสุปิ นิรุโฬฺหฯ เตน วุตฺตํ **“ปจิตฺวา ปริภุญฺชนฺตี”**ติฯ

ภิกฺขาปริเยฏฺฐิ นาม ทุกฺขาติ ปเรสํ เคหโต เคหํ คนฺตฺวา ภิกฺขาย ปริเยสนา นาม ทีนวุตฺติภาเวน ทุกฺขาฯ

เย ปน ‘‘ปาสาณสฺส ปริคฺคโห นาม ทุโกฺข ปพฺพชิตสฺสา’’ติ ทเนฺตเหว อุปฺปาเฏตฺวา ขาทนฺติ, เต **ทนฺตวกฺกลิกา นามา**ติ อยํ อฏฺฐกถามุตฺตกนโยฯ

ปณฺฑุปลาสสโทฺท ปุปฺผผลวิสโยปิ สทิสตากปฺปเนนาติ ทเสฺสติ **“ปุปฺผผลปณฺฑุปลาสาทีนี”**ติ อิมินาฯ

เตติ ปณฺฑุปลาสิกาฯ นิทสฺสนมตฺตเมตํ อเญฺญสมฺปิ ตถา เภทสมฺภวโตฯ **ปาปุณนฏฺฐาเน**ติ คเหตุํ สมฺปาปุณนฏฺฐาเนฯ **เอกรุกฺขโต**ติ ปฐมํ อุปคตรุกฺขโตฯ

กถเมตฺตาวตา สพฺพาปิ ตาปสปพฺพชฺชา นิทฺทิฏฺฐาติ โจทนา น ตาว วิโสธิตาติ อาห **“อิมา ปนา”**ติอาทิฯ **จตูหิเยวา**ติ ‘‘ขาริวิธมาทายา’’ติอาทินา วุตฺตาหิ ปวตฺตผลโภชนิกา, กนฺทมูลผลโภชนิกา, อคฺยาคาริกา, อาคาริกา เจติ จตูหิ เอว ตาปสปพฺพชฺชาหิฯ **อคารํ ภชนฺตี**ติ อคารํ นิวาสภาเวน อุปคจฺฉนฺติฯ อิมินา หิ ‘‘จตุทฺวารํ อคารํ กริตฺวา อจฺฉตี’’ติอาทินา อิธ วุตฺตาย จตุตฺถาย ตาปสปพฺพชฺชาย เตสมวโรธตํ ทเสฺสติฯ เอวมิตเรสุปิ ปฏิโลมโต

โยชนา เวทิตพฺพาฯ อคฺคิปริจรณวเสน **อคฺยาคารํ ภชนฺติ** ฯ เอวํ ปน เตสมวโรธตํ วทโนฺต ตทนุรูปํ อิเมสมฺปิ ปเจฺจกํ ทฺวิธตํ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๘๑. อาจริเยน โปกฺขรสาตินา สห ปวตฺตตีติ **สาจริยโก,** ตสฺสฯ **อปายมุขมฺปี**ติ วินาสการณมฺปิฯ ปเคว วิชฺชาจรณสมฺปทาย สนฺทิสฺสเนติ ปิ-สโทฺท ครหายํฯ เตน วุตฺตํ **"อปิ นุ ตฺวํ อิมาย อนุตฺตราย วิชฺชาจรณสมฺปทาย สนฺทิสฺสสิ สาจริยโก"**ติอาทิฯ ตตฺรายมฏฺฐกถามุตฺตกนโย – ''โน หิทํ โภ โคตมา''ติ สนฺทิสฺสนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อสนฺทิสฺสนาการเมว วิภาเวตุํ **"โก จาห"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ สาจริยโก อหํ โก จ กีทิโส หุตฺวา อนุตฺตราย วิชฺชาจรณสมฺปทาย สนฺทิสฺสามิ, อนุตฺตรา วิชฺชาจรณสมฺปทา กา จ กีทิสา หุตฺวา สาจริยเก มยิ สนฺทิสฺสติ, อารกา อหํ…เป…. สาจริยโกติ สห ปาฐเสเสน โยชนาฯ

๒๘๒. อปาเย วินาสนุปาเย นิยุโตฺต **อาปายิโกฯ** ตพฺภาวํ น ปริปูเรติ ปริปูเรตุํ น สโกฺกตีติ **อปริปูรมาโน,** ตพฺภาเวน อปริปุโณฺณติ อโตฺถฯ อตฺตนา อาปายิเกน โหเนฺตนาปิ ตพฺภาวํ อปริปูรมาเนน โปกฺขรสาตินา เอสา วาจา ภาสิตาติ อตฺถโต สมฺพนฺธตฺตา กตฺวเตฺถ เจตํ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **"อาปายิเกนาปิ อปริปูรมาเนนา"**ติฯ อปิจ อตฺตนา อปริปูรมาเนน อาปายิเกนาปิ สยํ อปริปูรมานาปายิเกน หุตฺวาปิ โปกฺขรสาตินา เอสา วาจา ภาสิตาติ อตฺถยุตฺติโต อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ เจตํ ปจฺจตฺตวจนนฺติปิ เอวํ วุตฺตํฯ อโญฺญ หิ สทฺทกฺกโม, อโญฺญ อตฺถกฺกโมติฯ เกจิ ปน ''กรณตฺถเมว ทเสฺสตุํ เอวํ วุตฺต''นฺติ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว ปททฺวยสฺส กตฺตุปเทน สมานตฺถตฺตา, สมานตฺถานญฺจ ปทานํ อญฺญมญฺญํ กรณภาวานุปปตฺติโต, อลมติปปเญฺจนฯ

ปุพฺพกอิสิภาวานุโยควณฺณนา

๒๘๓. ทียเตติ ทตฺติ, สา เอว **ทตฺติก**นฺติ อาห **"ทินฺนก"**นฺติฯ อทาตุกามมฺปิ ทาตุกามํ กตฺวา สมฺมุขา ปรมาวเฏฺฐติ สมฺมูฬฺหํ กโรติ เอตายาติ **สมฺมุขาวฏฺฏนีฯ** เตนาห **"น เทมีติ วตฺตุํ น สโกฺกตี"**ติฯ ปุน **ตสฺสา**ติ พฺราหฺมณสฺสฯ การณานุรูปํ ราชูนํ ปุณฺณปตฺตนฺติ อาห **"กสฺมา เม ทิโนฺน"**ติฯ **สงฺขปลิตกุฏฺฐ**นฺติ โธตสงฺขมิว เสตกุฏฺฐํฯ เสตโปกฺขรรชตโต คุณสมานกายตฺตา เอวมาหฯ **อนุคจฺฉตี**ติ ปรมนุพนฺธติฯ

ยทิ ทฺวิเธนปิ การเณน ราชา พฺราหฺมณสฺส สมฺมุขาภาวํ น เทติ, อถ กสฺมา ตทุปสงฺกมนํ น ปฏิกฺขิตฺตนฺติ อาห **"ยสฺมา ปนา"**ติอาทิฯ **"เขตฺตวิชฺชายา**ติ นีติสเตฺถ''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๘๓) อาจริเยน วุตฺตํฯ เหฏฺฐาปิ **พฺรหฺมชาลวณฺณนายํ** เอวํ วุตฺตํ ''เขตฺตวิชฺชาติ อเพฺภยฺยมาสุรกฺขราชสตฺถาทินีติสตฺถ''นฺติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑) **ทุสฺส**เมตฺถ ติโรกรณิยํฯ เตนาห **"สาณิปาการสฺส อโนฺต ฐตฺวา"**ติฯ อนฺตสเทฺทน ปน ตพฺภาเวน ปเท วฑฺฒิยมาเน **ทุสฺสนฺตํ** ยถา ''วนโนฺต''ติฯ **"ปยาต**นฺติ สทฺธํ, สสฺสติกํ วาฯ เตนาห อภิหริตฺวา ทินฺน''นฺติ อาจริเยน วุตฺตํ, ตสฺมา มตกภตฺตสเงฺขเปน วา นิจฺจภตฺตสเงฺขเปน วา อภิหริตฺวา ทินฺนํ ภิกฺขนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **"อยํ ปนา"**ติอาทิ อตฺถาปตฺติวจนํฯ **นิฏฺฐ**นฺติ นิจฺฉยํฯ กสฺมา ปน ภควา พฺราหฺมณสฺส เอวรูปํ อมนาปํ มมฺมวจนํ อโวจาติ โจทนํ การณํ ทเสฺสตฺวา โสเธตุํ **"อิทํ ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ รหสฺสมฺปิ ปฏิจฺฉนฺนมฺปิ มมฺมวจนํ ปกาเสสีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๘๔. ราชาสนํ นาม หตฺถิกฺขนฺธปเทสํ สนฺธาย **"หตฺถิคีวาย วา นิสิโนฺน"**ติ ปาฬิยํ วุตฺตํฯ **รถูปตฺถเร**ติ รถสฺส อุปริ อตฺถริตปเทเสฯ เตนาห **"รถมฺหี"**ติอาทิฯ **อุคฺคตุคฺคเตหี**ติ อุคฺคตานมติสเยน อุคฺคเตหิฯ น หิ วิจฺฉาสมาโส โลกิเกหิ อภิมโตติฯ รโญฺญ อปจฺจํ **ราช**

โณฺญ, พหุกตฺตํ ปติ, เอกเสสนเยน วา **“ราชเณฺญหี”**ติ วุตฺตํฯ **ปากฏมนฺตน**นฺติ ปกาสภูตํ มนฺตนํฯ ตเทวิธาธิเปฺปตํ, น รหสฺสมนฺตนํ สุทฺทาทีหิปิ สุยฺยมานสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ เตน วุตฺตํ **“อถ อาคเจฺฉยฺย สุโทฺท วา สุทฺททาโส วา”**ติอาทิฯ **ตาทิเสหิเยวา**ติ รโญฺญ อาการสทิเสเหวฯ ตสฺสตฺถสฺส สาธนสมตฺถํ วจนํ รญฺญา ภณิตํ ยถา, ตถา โสปิ ตสฺสตฺถสฺส สาธนสมตฺถเมว ภณิตํ วจนํ อปินุ ภณตีติ โยเชตพฺพํฯ

๒๘๕. **“ปวตฺตาโร”**ติ เอตสฺส ปาวจนภาเวน วตฺตาโรติ สทฺทโต อโตฺถฯ ยสฺมา ปน เต ตถาภูตา มนฺตานํ ปวตฺตกา นาม, ตสฺมา อธิปฺปายโต อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ปวตฺตยิตาโร”**ติ วุตฺตํฯ วทสเทฺทน, หิ ตุปจฺจเยน จ ‘‘วตฺตาโร’’ติ ปทสิทฺธิ, ตถา วตฺสเทฺทน ‘‘ปวตฺตยิตาโร’’ติฯ อิทํ อาจริยสฺส (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๘๕) จ อาจริยสาริปุตฺตเตฺถรสฺส จ มตํฯ วตฺสเทฺทเนว ‘‘ปวตฺตาโร’’ติ ปทสิทฺธึ ทเสฺสตีติปิ เกจิ วทนฺติฯ ปททฺวยสฺส ตุลฺยาธิกรณตฺตา **“มนฺตเมวา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘สุเทฺธ พหิ กตฺวา รโห ภาสิตพฺพเฏฺฐน มนฺตา เอว ตํ ตํ อตฺถปฏิปตฺติเหตุตาย ปท’’นฺติ หิ ตุลฺยาธิกรณํ โหติ, อนุปนีตาสาธารณตาย รหสฺสภาเวน วตฺตพฺพาย มนฺตนกิริยาย ปทมธิคมุปายนฺติปิ **มนฺตปท**นฺติ อฏฺฐกถามุตฺตโก นโยฯ **คีต**นฺติ คายนวเสน สชฺฌายิตํ, คายนมฺปิธ อุทตฺตานุทตฺตาทิสรสมฺปาทนวเสเนว อธิเปฺปตนฺติ วุตฺตํ **“สรสมฺปตฺติวเสนา”**ติฯ ปาวจนภาเวน **อเญฺญสํ วุตฺตํฯ** ตมเญฺญสํ วาทาปนวเสน **วาจิตํฯ** สงฺคเหตฺวา อุปรูปริ สญฺญูฬฺหาวเสน **สมุปพฺยูฬฺหํฯ** อิรุเวทยชุเวทสามเวทาทิวเสน, ตตฺถาปิ ปเจฺจกํ มนฺตพฺรหฺมาทิวเสน, อชฺฌายานุวากาทิวเสน จ **ราสิกตํฯ** ยถาวุตฺตนเยเนว **ปิณฺฑํ กตฺวา ฐปิตํฯ อเญฺญสํ วาจิตํ อนุวาเจนฺตี**ติ อเญฺญสํ กมฺมภูตานํ เตหิ วาจาปิตํ มนฺตปทํ เอตรหิ พฺราหฺมณา อเญฺญสํ อนุวาจาเปนฺติฯ

เตสนฺติ มนฺตกตฺตูนํฯ ทิพฺพจกฺขุปริภณฺฑํ ยถากมฺมูปคญาณํ, ปจฺจกฺขโต ทสฺสนเฏฺฐน ทิพฺพจกฺขุสทิสญฺจ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ สนฺธาย **“ทิเพฺพน จกฺขุนา”**ติ วุตฺตํฯ อโต ทิพฺพจกฺขุปริภเณฺฑน ยถากมฺมูปคญาเณน สตฺตานํ กมฺมสฺสกตาทีนิ เจว ทิพฺพจกฺขุสทิเสน ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน อตีตกเปฺป พฺราหฺมณานํ มนฺตเชฺฌนวิธิญฺจ โอโลเกตฺวาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ รูปเมว หิ ปจฺจุปฺปนฺนํ ทิพฺพจกฺขุสฺส อารมฺมณนฺติ ตมิธ อฏฺฐานคตํ โหติฯ **ปาวจเนน สห สํสนฺทิตฺวา**ติ ยํ กสฺสปสมฺมาสมฺพุเทฺธน วุตฺตํ วฏฺฏสนฺนิสฺสิตํ วจนํ, เตน สห สํสนฺทิตฺวา อวิรุทฺธํ กตฺวาฯ น หิ เตสํ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิโต อโตฺถ ปจฺจกฺขโต โหติฯ **คนฺถิํสู**ติ ปชฺชคชฺชพนฺธวเสน สกฺกตภาสาย พนฺธิํสุฯ **อปรา ปเร**ติ อฏฺฐกาทีหิ อปรา อเญฺญปิ ปเร ปจฺฉิมา โอกฺกากราชกาลาทีสุ อุปฺปนฺนาฯ **ปาณาติปาตาทีนิ ปกฺขิปิตฺวา**ติ อฏฺฐกาทีหิ คนฺถิตมนฺตปเทเสฺวว ปาณาติปาตาทิกิเลสสนฺนิสฺสิตปทานํ ตตฺถ ตตฺถ ปกฺขิปนํ กตฺวาฯ **วิรุเทฺธ อกํสู**ติ สุตฺตนิปาเต **พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺตาทีสุ** (สุ. นิ. พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺต) อาคตนเยน สํกิเลสิกตฺถทีปนโต ปจฺจนีกภูเต อกํสุฯ **อิสี**ติ นิทสฺสนมตฺตํฯ ‘‘อิสิ วา อิสิตฺถาย ปฏิปโนฺน วา’’ติ หิ วตฺตพฺพํฯ กสฺมา ปเนตฺถ ปฏิญฺญาคหณวเสน เทสนาโสตปติตํ น กโรตีติ อาห **“อิธ ภควา”**ติอาทิฯ **อิธา**ติ ‘‘ตฺยาหํ มเนฺต อธียามิ, ‘สาจริยโก’ติ ตุวํ มญฺญสี’’ติ วุตฺตฏฺฐาเนฯ **ปฏิญฺญํ อคฺคเหตฺวา**ติ ยถา เหฏฺฐา ปฏิญฺญา คหิตา, ตถา ‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ อมฺพฏฺฐ, ตาวตา ตุวํ ภวิสฺสสิ อิสิ วา อิสิตฺถาย วา ปฏิปโนฺน สาจริยโกติ, โน หิทํ โภ โคตมา’’ติ เอวํ อิธ ปฏิญฺญํ อคฺคเหตฺวาฯ

๒๘๖. **นิรามคนฺธา**ติ กิเลสาสุจิวเสน วิสฺสคนฺธรหิตาฯ **อนิตฺถิคนฺธา**ติ อิตฺถีนํ คนฺธมตฺตสฺสปิ อวิสหเนน อิตฺถิคนฺธรหิตาฯ **รโชชลฺลธรา**ติ ปกติรชเสทาทิชลฺลธราฯ **ปาการปุริสคุตฺตี**ติ ปาการาวรณํ, ปุริสาวรณญฺจฯ เอตฺถ ปน **“นิรามคนฺธา”**ติ เอเตน เตสํ ทสนฺนํ พฺ

ราหฺมณานํ วิกฺขมฺภิตกิเลสตํ ทเสฺสติ, **“อนิตฺถิคนฺธา, พฺรหฺมจาริโน”**ติ จ เอเตน เอกวิหาริตํ, **“รโชชลฺลธรา”**ติ เอเตน มณฺฑนวิภูสนาภาวํ, **“อรญฺญายตเน ปพฺพตปาเทสุ วสิํสู”**ติ เอเตน มนุสฺสูปจารํ ปหาย วิวิตฺตวาสํ, **“วนมูลผลาหารา วสิํสู”**ติ เอเตน สาลิมํโสทนาทิปณีตาหาร ปฏิเกฺขปํ, **“ยทา”**ติอาทินา ยานวาหนปฏิเกฺขปํ, **“สพฺพทิสาสู”**ติอาทินา รกฺขาวรณปฏิเกฺขปํฯ เอวญฺจ ทเสฺสโนฺต มิจฺฉาปฏิปทาปกฺขิกํ สาจริยกสฺส อมฺพฏฺฐสฺส วุตฺติํ อุปาทาย สมฺมาปฏิปทาปกฺขิกาปิ เตสํ พฺราหฺมณานํ วุตฺติ อริยวินเย สมฺมาปฏิปตฺติํ อุปาทาย มิจฺฉาปฏิปทาเยวฯ กถญฺหิ นาม เต ภวิสฺสติ สเลฺลขปฏิปตฺติยุตฺตตาติฯ ‘‘เอวํ สุ เต’’ติอาทินา ภควา อมฺพฏฺฐํ สนฺตเชฺชโนฺต นิคฺคณฺหาตีติปิ วิภาเวติฯ อิทญฺหิ วกฺขมานาย ปาฬิยา ปิณฺฑตฺถทสฺสนนฺติฯ

ทุสฺสปฏฺฏิกา **ทุสฺสปฏฺฏํฯ** ทุสฺสกลาโป **ทุสฺสเวณีฯ เวฐเกหี**ติ เวฐกปฏฺฏเกหิ, ทุเสฺสหิ สํเวเฐตฺวา กตนมิตผาสุกาหีติ วุตฺตํ โหติฯ **กเปฺปตฺ**นฺติ กตฺตริกาย ฉินฺทิตฺํฯ **กปฺปิตวาเลหี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ‘‘น ภิกฺขเว มสฺสุ กปฺปาเปตพฺพ’’นฺติอาทีสุ (จูฬว. ๒๗๕) วิย หิ **กปฺ**ส โทฺท เฉทเน วตฺตติฯ **ยุตฺตฏฺฐาเนสูติ** คีวาสีสวาลธีสุฯ **วาลา**ติ เตสุ ฐาเนสุ ชายมานา โลมาฯ สหจรณวเสน, ฐานีนาเมน วา **“กุตฺตวาลา”**ติ วุตฺตาฯ เกจิ ปน ‘‘วาฬยุตฺตตฺตา’’ติ ปาฐํ กเปฺปตฺวา วาฬรูปยุตฺตตฺตาติ อตฺถํ วทนฺติ, ปาฬิยานเปกฺขนเมว เตสํ โทโสฯ ‘‘กุตฺตวาเลหิ วฬวารเถหี’’ติ ปาฬิํ วุตฺตํฯ **สมนฺตานคร**นฺติ นครสฺส สมนฺตโตฯ **ปาการสฺส อโธภาเค กตสุธากมฺมํ** ฐานํ นครสฺส สมีเป กตฺตพฺพโต, อุปการกรณโต จ **“อุปการิกา”ติ วุจฺจติฯ** นครสฺส อุปการิกา เอตาสนฺติ **นครูปการิกาโย,** ราชธานีอเปกฺขาย อิตฺถิลิงฺคนิเทฺทโสฯ เตนาห **“อิธ ปนา”**ติอาทิฯ **มตี**ติ วิจิกิจฺฉาวเสน อเนกํสิกชานนาฯ อุปริ เทสนาย อวฑฺฒการณํ ทเสฺสโนฺต **“อิทํ ภควา”**ติอาทิมาหฯ ปาฬิยํ **โส มํ ปเณฺหนา**ติ โส ชโน มํ ปุจฺฉาวเสน โสเธยฺยฯ **อหํ เวยฺยากรเณน โสเธสฺสามี**ติ อหมฺปิมํ วิสฺสชฺชนาวเสน โสเธสฺสามีติ ยถารหมธิการวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เทฺวลกฺขณทสฺสนวณฺณนา

๒๘๗. ‘‘**นิสินฺนาน**’’นฺติอาทิ อนาทเร สามิวจนํ, วิเสสนํ วาฯ สงฺกุจิเต อิริยาปเถ อนวเสสโต ลกฺขณานํ ทุพฺพิภาวนโต **“น สโกฺกตี”**ติ วุตฺตํ, ตถา สุวิภาวนโต ปน **“สโกฺกตี”**ติฯ ปริเยสนสุขตฺถเมว ตทาจิณฺณตา ทฏฺฐพฺพาฯ **เตนา**ติ ทุวิเธนปิ การเณนฯ

คเวสีติ ญาเณน ปริเยสนมกาสิฯ **คณยโนฺต**ติ ญาเณเนว สงฺกลยโนฺตฯ **สมานยี**ติ สมฺมา อานยิ สมาหริฯ **“กงฺขตี”**ติ ปทสฺส อากงฺขตีติ อโตฺถติ อาห **“อโห วตา”**ติอาทิฯ อนุปสคฺคมฺปิ หิ ปทํ กตฺถจิ สอุปสคฺคมิว อตฺถวิเสสวาจกํ ยถา ‘‘โคตฺรภู’’ติฯ **ตโต ตโต** สรีรปฺปเทสโตฯ **กิจฺฉตี**ติ กิลมติฯ เตนาห **“น สโกฺกติ ทฏฺฐุ”**นฺติฯ **ตายา**ติ ‘‘วิจินโนฺต กิจฺฉตี’’ติ วุตฺตาย **วิจิกิจฺฉายฯ ตโต**ติ สนฺนิฏฺฐานํ อคมนโตฯ เอวํ ‘‘กงฺขตี’’ติ ปทสฺส อาสิสนตฺถตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สํสยตฺถตํ ทเสฺสโนฺต **“กงฺขาย วา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กงฺขายา**ติ ‘‘กงฺขตี’’ติ ปเทน วุตฺตาย กงฺขายฯ อสตฺวปธานญฺหิ อาขฺยาติกํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ อวตฺถาปเภทคตา วิมติ เอว **“ตีหิ ธเมฺมหี”**ติ วุตฺตา, ติปฺปกาเรหิ สํสยธเมฺมหีติ อโตฺถฯ **กาลุสิยภาโว**ติ อปฺปสนฺนตาย เหตุภูโต อาวิลภาโวฯ

วตฺถิโกเสนาติ นาภิยา อโธภาคสงฺขาเต วตฺถิมฺหิ ชาเตน ลิงฺคปสิพฺพเกนฯ ‘‘อณฺฑโกโส’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕๒, ๑๘๙; ๒.๒๗; อ. นิ. ๗.๗๑; ปารา. ๑๑) วิย หิ โกสสโทฺท ปริเวฐกปสิพฺพเก วตฺตติฯ วเตฺถน คุหิตพฺพตฺตา **วตฺถคุยฺหํฯ** ยสฺมา ภควโต โกโสหิตํ วตฺถคุยฺหํ

สพฺพพุทฺธาเวณิกํ อเญฺญหิ อสาธารณํ สุวิสุทฺธกญฺจนมณฺฑลสนฺนิภํ, อตฺตโน สณฺฐานสนฺนิเวสสุนฺทรตาย อาชาเนยฺยคนฺธหตฺถิโน วรงฺคปรมจารุภาวํ, วิกสมานตปนิยารวินฺทสมุชฺชลเกสราวตฺตวิลาสํ, สณฺฌาปภานุรญฺชิตชลวนนฺตราภิลกฺขิตสมฺปุณฺณจนฺทมณฺฑลโสภญฺจ อตฺตโน สิริยา อภิภุยฺย วิราชติ, ยํ พาหิรพฺภนฺตรมเลหิ อนุปกฺกิลิฏฺฐตาย, จิรกาลปริจิตพฺรหฺมจริยาธิการตาย, สณฺฐิตสณฺฐานสมฺปตฺติยา จ โกปีนมฺปิ สมานํ อโกปีนเมว ชาตํฯ เตน วุตฺตํ **“ภควโต หี”**ติอาทิฯ **วรวารณเสฺสวา**ติ วรคนฺธหตฺถิโน อิวฯ **ปหูตภาวน**ฺติ ปุถุลภาวํฯ เอเตฺถว หิ ตสฺส สํสโยฯ ตนุมุทุสุกุมาราทีสุ ปนสฺส คุเณสุ วิจารณา เอว นาโหสิฯ

๒๘๘. ‘‘ตถารูป’’นฺติ อิทํ สมาสปทนฺติ อาห **“ตํรูป”**นฺติฯ **เอตฺถา**ติ ยถา อมฺพฏฺโฐ โกโสหิตํ วตฺถคุยฺหมทฺทสฺส, ตถา อิทฺธาภิสงฺขารมภิสงฺขรเณฯ อิมินา หิ ‘‘ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขรี’’ติอาทิปาฬิปรามสนํ, อโต เจตฺถ สห อิทฺธาภิสงฺขารนเยน วตฺถคุยฺหทสฺสนการณํ มิลินฺทปญฺหาปาเฐน (มิ. ป. ๓.๓) วิภาวิตํ โหติฯ เกจิ ปน ‘‘วตฺถคุยฺหทสฺสเน’’ติ ปรามสนฺติ, ตทยุตฺตเมวฯ น หิ ตํ ปาฬิยํ, อฏฺฐกถายญฺจ อตฺถิ, ยํ เอวํ ปรามสิตพฺพํ สิยา, อิทฺธาภิสงฺขารนโย จ อวิภาวิโต โหติฯ **กิเมตฺถ อเญฺญน วตฺตพฺพํ** จตุปฏิสมฺภิทาปเตฺตน ฉฬภิเญฺญน วาทีวเรน ภทนฺตนาคเสนเตฺถเรน วุตฺตนเยเนว สมฺปฏิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ หิรี กรียเต เอตฺถาติ **หิริกรณํ,** ตเทว โอกาโส ตถา, หิริยิตพฺพฏฺฐานํฯ **อุตฺตรสฺสา**ติ สุตฺตนิปาเต อาคตสฺส อุตฺตรมาณวสฺส (ม. นิ. ๒.๓๘๔)ฯ สเพฺพสมฺปิ เจเตสํ วตฺถุ สุตฺตนิปาตโต คเหตพฺพํฯ

ฉายนฺติ ปฏิพิมฺพํฯ กถํ ทเสฺสสิ, กีทิสํ วาติ อาห **“อิทฺธิยา”**ติอาทิฯ **ฉายารูปกมตฺต**นฺติ ภควโต ปฏิพิมฺพรูปกเมว, น ปกติวตฺถคุยฺหํ, ตญฺจ พุทฺธสนฺตานโต วินิมุตฺตตฺตา รูปกมตฺตํ ภควตา สทิสวณฺณสณฺฐานาวยวํ อิทฺธิมยํ พิมฺพกเมว โหติ, เอวญฺจ กตฺวา อปฺปกเตฺถน ก-กาเรน วิเสสิตวจนํ อุปปนฺนํ โหติฯ ฉายารูปกมตฺตํ อิทฺธิยา อภิสงฺขริตฺวา ทเสฺสสีติ สมฺพนฺธฯ ‘‘ตํ ปน ทเสฺสเนฺต ภควา ยถา อตฺตโน พุทฺธรูปํ น ทิสฺสติ, ตถา กตฺวา ทเสฺสตี’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๘๘) อาจริยา วทนฺติฯ ตเทตํ ภทนฺตนาคเสนเตฺถเรน วุเตฺตน อิทฺธาภิสงฺขตฉายารูปกมตฺตทสฺสนวจเนน สํสนฺทติ เจว สเมติ จ ยถา ตํ ‘‘ขีเรน ขีรํ, คโงฺคทเกน ยมุโนทก’’นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถาวจเนเนว หิ เสสพุทฺธรูปสฺส ตงฺขเณ อทสฺสิตภาโว อตฺถโต อาปโนฺน โหติฯ นิวาสนนิวตฺถตาทิวจเนน ปเนตฺถ พุทฺธสนฺตานโต วินิมุตฺตสฺสปิ ฉายารูปกสฺส นิวาสนาทิอพหิคตภาโว ทสฺสิโต, น จ โจเทตพฺพํ ‘‘กถํ นิวาสนาทิอนฺตรคตํ ฉายารูปกํ ภควา ทเสฺสติ, กถญฺจ อมฺพฏฺโฐ ปสฺสตี’’ติฯ อจินฺเตยฺโย หิ อิทฺธิวิสโยติฯ **ฉายํ ทิเฏฺฐ**ติ ฉายาย ทิฏฺฐายฯ **เอต**นฺติ ฉายารูปกํฯ พุชฺฌนเก สติ ชีวิตนิมิตฺตมฺปิ **หทยมํสํ ทเสฺสยฺยา**ติ อธิปฺปาโยฯ **นิเนฺนตฺวา**ติ นีหริตฺวาฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **กโลฺลสี**ติ วิสฺสชฺชเน ตฺวํ กุสโล เฉโก อสิ, ยถาวุเตฺต วา วิสฺสชฺชนามโคฺค อุปปโนฺน ยุเตฺต อสีติ อโตฺถฯ ‘‘กุสโล’’ติ เกจิ ปฐนฺติ, อยุตฺตเมตํฯ มิลินฺทปเญฺห หิ สพฺพตฺถ วิสฺสชฺชนาวสาเน ‘‘กโลฺล’’ อิเจฺจว ทิโฏฺฐติฯ

นินฺนาเมตฺวาติ มุขโต นีหรณวเสน กณฺณโสตาทิอภิมุขํ ปณาเมตฺวา, อธิปฺปายเมว ทเสฺสตุํ **“นีหริตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **กถินสูจึ วิยา**ติ ฆนสุขุมภาวาปาทเนน กกฺขฬสูจิมิว กตฺวาฯ **ตถากรเณนา**ติ กถินสูจึ วิย กรเณนฯ **เอตฺถา**ติ ปหูตชิวฺหายฯ **มุทุภาโว, ทีฆภาโว, ตนุภาโว** จ ทสฺสิโต อมฺพฏฺโน ฆนสุขุมภาวาปาทนตฺถมสกฺกุเณยฺยตฺตาติ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๘๘) วุตฺตํฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – ยสฺมา มุทุเมว ฆนสุขุมภาวาปาทนตฺถํ สโกฺกติ, ตสฺมา ตถากรเณน มุทุภาโว ทสฺสิโต อคฺคิ วิย ธูเมนฯ ยสฺมา จ มุทุเยว ฆนสุขุมภาวาปชฺชเนน ทีฆคามิ, ตสฺมา กณฺณโสตานุมสเนน ทีฆภาโว ทสฺสิโตฯ ยสฺมา ปน มุทุ เอว ฆนสุขุมภา

วาปชฺชเนน ตนุ โหติ, ตสฺมา นาสิกาโสตานุมสเนน ตนุภาโว ทสฺสิโตติฯ อปุถุลสฺส ตถาปฏิจฺฉาทนตฺถมสกฺกุเณยฺยตฺตา **นลาฏจฺฉาทเนน ปุถุลภาโว** ทสฺสิโตฯ

๒๘๙. ปเตฺถโนฺต หุตฺวา อุทิกฺขโนฺตติ โยเชตพฺพํฯ

๒๙๐. มูลวจนํ **กถาฯ** ปฏิวจนํ **สลฺลาโปฯ**

๒๙๑. ‘‘อุทฺธุมาตก’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๒๔๒; วิสุทฺธิ. ๑.๑๐๒) วิย ก-สโทฺท ชิคุจฺฉนโตฺถติ วุตฺตํ **‘‘ตเมว ชิคุจฺฉโนฺต’’**ติฯ **ตเมวา**ติ ปณฺฑิตภาวเมว, อมฺพฏฺฐเมวาติปิ อโตฺถฯ อมฺพฏฺฐญฺหิ สนฺธาย เอวมาหฯ ตถา หิ ปาฬิยํ วุตฺตํ ‘‘เอวํ…เป…. อมฺพฏฺฐํ มาณวํ เอตทโวจา’’ติฯ กามญฺจ อมฺพฏฺฐํ สนฺธาย เอวํ วุตฺตํ, นามโคตฺตวเสน ปน อนิยมํ กตฺวา ครหโนฺต ปุถุวจเนน วทตีติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ยเทว โข ตฺว’’นฺติ เอตสฺส อนิยมวจนสฺส ‘‘เอวรูเปนา’’ติ อิทํ นิยมวจนนฺติ ทเสฺสติ **‘‘ยาทิโส’’**ติอาทินาฯ ภาเวนภาวลกฺขเณ ภุมฺมวจนเตฺถ กรณวจนนฺติ วุตฺตํ **‘‘เอทิเส อตฺถจรเก’’**ติฯ **น อญฺญตฺรา**ติ น อญฺญตฺถ สฺคติยํฯ เอตฺถ ปน ‘‘อตฺถจรเกนา’’ติ อิมินา พฺยติเรกมุเขน อนตฺถจรกตํเยว วิภาเวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘อุปเนยฺย อุปเนยฺยา’’ติ อิทํ ตฺวาทฺยนฺตํ วิจฺฉาวจนนฺติ อาห **‘‘พฺราหฺมโณ โข ปนา’’**ติอาทิฯ **เอวํ อุปเนตฺวา อุปเนตฺวา**ติ ตํ ตํ โทสํ อุปนีย อุปนียฯ เตนาห **‘‘สุฏฺฐุ ทาสาทิภาวํ อาโรเปตฺวา’’**ติฯ **ปาเตสี**ติ ปวฏฺฏนวเสน ปาเตสิฯ ยญฺจ อคมาสิ, ตมฺปิ อสฺส ตถาคมนสงฺขาตํ ฐานํ อจฺฉินฺทิตฺวาติ โยชนาฯ

โปกฺขรสาติพุทฺธูปสงฺกมนวณฺณนา

๒๙๒-๓-๖. กิตฺตโก ปน โสติ วุตฺตํ **‘‘สโมฺมทนียกถายปิ กาโล นตฺถี’’**ติฯ **อาคมานฺ**ติ อาคโต นุฯ **โข**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อิธา**ติ เอตฺถ, ตุมฺหากํ สนฺติกนฺติ อโตฺถฯ **อธิวาเสตู**ติ สาทิยตุ, ตํ ปน สาทิยนํ อิธ มนสาว สมฺปฏิจฺฉโน, น กายวาจาหีติ อาห **‘‘สมฺปฏิจฺฉตู’’**ติฯ อชฺชปวตฺตมานํ **อชฺชตนํ,** ปุญฺญํ, ปีติปาโมชฺชญฺจ, อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยํ เม’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **การ**นฺติ อุปการํ, สกฺการํ วาฯ **อโจเปตฺวา**ติ อจาเลตฺวาฯ

๒๙๗. **‘‘สหตฺถา’’**ติ อิทํ กรณเตฺถ นิสฺสกฺกวจนํฯ เตนาห **‘‘สหเตฺถนา’’**ติฯ **สุหิต**นฺติ ธาตํ, ชิฆจฺฉาทุกฺขาภาเวน วา สุขิตํฯ **ยาวทตฺถ**นฺติ ยาว อโตฺถ, ตาว โภชเนน ตทา กตํฯ ปฏิเกฺขปปวารณาเวเตฺถ อธิเปฺปตา, น นิมนฺตนปวารณาติ อาห **‘‘อล’’**นฺติอาทิฯ **‘‘หตฺถสญฺญาย’’**ติ นิทสฺสนมตฺตํ อญฺญตฺถ มุขวิกาเรน, วจีเภเทน จ ปฏิเกฺขปสฺส วุตฺตตฺตา , เอกกฺขเณปิ จ ตถาปฏิเกฺขปสฺส ลพฺภนโตฯ โอนีตา ปตฺตโต ปาณิ เอตสฺสาติ **โอนีตปตฺตปาณี**ติ ภินฺนาธิกรณวิสโย ติปโท พาหิรตฺถสมาโสฯ มุทฺธชณ-กาเรน, ปน สโณฺญคต-กาเรน จ **โอณิตฺต**สโทฺท วินาภูเตติ ทเสฺสติ **‘‘โอณิตฺตปตฺตปาณินฺติปิ ปาโฐ’’**ติอาทินาฯ สุจิกรณเตฺถ วา **โอณิตฺต**สโทฺทฯ โอณิตฺตํ อามิสาปนยเนน สุจิกตํ ปตฺตํ ปาณิ จ อสฺสาติ หิ **โอณิตฺตปตฺตปาณิฯ** เตนาห **‘‘หเตฺถ จ ปตฺตญฺจ โธวิตฺวา’’**ติฯ ‘‘โอณิตฺตํ นานาภูตํ วินาภูตํ, อามิสาปนยเนน วา สุจิกตํ ปตฺตํ ปาณิโต อสฺสาติ โอณิตฺตปตฺตปาณี’’ติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.๒๓) **สารตฺถทีปนิยํ** วุตฺตํฯ ตตฺถ ปจฺฉิมวจนํ ‘‘หเตฺถ จ ปตฺตญฺจ โธวิตฺวา’’ติ อิมินา อสํสนฺทนโต วิจาเรตพฺพํฯ **เอวํภูต**นฺติ ‘‘ภุตฺตาวิํ โอนีตปตฺตปาณิ’’นฺติ วุตฺตปฺปกาเรน ภูตํฯ

๒๙๘. **อนุปุพฺพิํ กถ**นฺติ อนุปุพฺพํ กเถตพฺพํ กถํฯ เตนาห **‘‘อนุปฏิปาฏิกถ’’**นฺติฯ กา ปน สาติ อาห **‘‘ทานานนฺตรํ สีล’’**นฺติอาทิ, เตนายมโตฺถ โพธิโต โหติ – ทานกถา ตาว ปจฺ

รชเนสุปิ ปวตฺติยา สพฺพสาธารณตฺตา, สุกรตฺตา, สีเล ปติฏฺฐานสฺส อุปายภาวโต จ อาทิโต กเถตพฺพาฯ ปริจฺจาคสีโล หิ ปุคฺคโล ปริคฺคหวตฺถูสุ วินิสฺสฏภาวโต สุเขเนว สีลานิ สมาทิยติ, ตตฺถ จ สุปฺปติฏฺฐิโต โหติ, สีเลน ทายกปฏิคฺคาหกสุทฺธิโต ปรานุคฺคหํ วตฺวา ปรปีฬานิวตฺติวจนโต, กิริยธมฺมํ วตฺวา อกิริยธมฺมวจนโต, โภคสมฺปตฺติเหตุํ วตฺวา ภวสมฺปตฺติเหตุวจนโต จ **ทานกถานนฺตรํ สีลกถา** กเถตพฺพาฯ ตเญฺจ ทานสีลํ วฏฺฏนิสฺสิตํ, อยํ ภวสมฺปตฺติ ตสฺส ผลนฺติ ทสฺสนตฺถํ **สีลกถานนฺตรํ สคฺคกถาฯ** ตาย หิ เอวํ ทสฺสิตํ โหติ ‘‘อิเมหิ ทานสีลมเยหิ, ปณีตปณีตตราทิเภทภินฺเนหิ จ ปุญฺญกิริยวตฺถูหิ เอตา จาตุมหาราชิกาทีสุ ปณีตปณีตตราทิเภทภินฺนา อปริเมยฺยา ทิพฺพสมฺปตฺติโย ลทฺธพฺพา’’ติฯ สฺวายํ สโคฺค ราคาทีหิ อุปกฺกิลิโฏฺฐ, สพฺพถา ปน เตหิ อนุปกฺกิลิโฏฺฐ อริยมโคฺคติ ทสฺสนตฺถํ **สคฺคกถานนฺตรํ มคฺคกถาฯ** มคฺคญฺจ กเถเนฺตน ตทธิคมุปายทสฺสนตฺถํ กามานํ อาทีนโว, โอการโร, สํกิเลโส, เนกฺขเมฺม อานิสํโส จ กเถตโพฺพฯ สคฺคปริยาปนฺนาปิ หิ สเพฺพ กามา นาม พหฺวาทีนวา อนิจฺจา อทฺธุวา วิปริณามธมฺมา, ปเคว อิตเรติ **อาทีนโว,** สเพฺพปิ กามา หีนา คมฺมา โปถุชฺชนิกา อนริยา อนตฺถสํหิตาติ ลามกภาโว **โอการโร,** สเพฺพปิ ภวา กิเลสานํ วตฺถุภูตาติ **สํกิเลโส,** สพฺพสํกิเลสวิปฺปยุตฺตํ นิพฺพานนฺติ **เนกฺขเมฺม อานิสํโส** จ กเถตโพฺพติฯ อยมฺปิ อโตฺถ โพธิโตติ เวทิตโพฺพฯ **มโคฺค**ติ หิ เอตฺถ **อิติ**-สเทฺทน อาทฺยเตฺถน กามาทีนวาทีนมฺปิ สงฺคโหติ อยมตฺถวณฺณนา กตาฯ เตนาห ‘‘เสยฺยถิทํ – ทานกถํ สีลกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสํ เนกฺขเมฺม อานิสํสํ ปกาเสตี’’ติฯ วิตฺถาโร **สารตฺถทีปนิยํ** (สารตฺถ. ฏี. ๓.๒๖) คเหตโพฺพฯ

กสิ-สโทฺท ญาเณน คหเณติ อาห **‘‘คหิตา’’**ติอาทิฯ สามํสเทฺทน นิวเตฺตตพฺพมตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘อสาธารณา อเญฺญส’’**นฺติ อิมินา, โลกุตฺตรธมฺมาธิคเม ปรูปเทสวิคตตฺตา, เอเกเนว โลเก ปฐมํ อนุตฺตราย สมฺมาสโมฺพธิยา อภิสมฺพุทฺธตฺตา จ อเญฺญสมสาธารณาติ วุตฺตํ โหติฯ **ธมฺมจกฺขุนฺติ เอตฺถ โสตาปตฺติมโคฺคว อธิเปฺปโต, น พฺรหฺมายุสุเตฺต** (ม. นิ. ๒.๓๘๓ อาทโย) วิย เหฏฺฐิมา ตโย มคฺคา, น จ **จูฬราหุโลวาทสุเตฺต** (ม. นิ. ๓.๔๑๖) วิย อาสวกฺขโยฯ ‘‘ตสฺส อุปฺปตฺติอาการทสฺสนตฺถ’’นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ มคฺคญาณํ อสงฺขตธมฺมารมฺมณเมว, น สงฺขตธมฺมารมฺมณนฺติ โจทนํ โสเธโนฺต **‘‘ตญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ **กิจฺจวเสนา**ติ อสโมฺมหปฏิเวธกิจฺจวเสนฯ

โปกฺขรสาติอุปาสกตฺตปฏิเวทนากถาวณฺณนา

๒๙๙. ปาฬิยํ **‘‘ทิฏฺฐธโมฺม’’**ติอาทีสุ ทสฺสนํ นาม ญาณโต อญฺญมฺปิ จกฺขาทิทสฺสนํ อตฺถีติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **‘‘ปตฺตธโมฺม’’**ติ วุตฺตํฯ ปตฺติ จ ญาณปตฺติโต อญฺญาปิ กายคมนาทิปตฺติ วิชฺชตีติ ตโต วิเสสทสฺสนตฺถํ **‘‘วิทิตธโมฺม’’**ติ วุตฺตํฯ สา ปเนสา วิทิตธมฺมตา เอกเทสโตปิ โหตีติ นิปฺปเทสโต วิทิตธมฺมตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปริโยคาฬฺหธโมฺม’’**ติ วุตฺตํ, เตนสฺส สจฺจาภิสโมฺพธเมว ทีเปติฯ มคฺคญาณญฺหิ เอกาภิสมยวเสน ปริญฺญาทิจตุกิจฺจํ สาเธนฺตํ นิปฺปเทเสน จตุสจฺจธมฺมํ สมนฺตโต โอคาฬฺหํ นาม โหติฯ เตนาห **‘‘ทิโฏฺฐ อริยสจฺจธโมฺม เอเตนาติ ทิฏฺฐธโมฺม’’**ติฯ ‘‘กถํ ปน เอกเมว ญาณํ เอกสฺมิํ ขเณ จตฺตาริ กิจฺจานิ สาเธนฺตํ ปวตฺตติฯ น หิ ตาทิสํ โลเก ทิฏฺฐํ, น อาคโม วา ตาทิโส อตฺถี’’ติ น วตฺตพฺพํฯ ยถา หิ ปทีโป เอกสฺมิํเยว ขเณ วฏฺฏิํ ทหติ, เสฺนหํ ปริยาทิยติ, อนฺธการํ วิธมติ, อาโลกญฺจาปิ ทเสฺสติ, เอวเมตํ ญาณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํ ทุเกฺขเปตํ ญาณํ, ทุกฺขสมุทเยเปตํ ญาณํ, ทุกฺขนิโรเธเปตํ ญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทายเปตํ ญาณ’’นฺติ (วิภ. ๗๙๔) สุตฺตปทเมฺปตฺถ อุทาหริตพฺพนฺติฯ

ติณฺณา วิจิกิจฺฉาติ สปฺปฏิภยกนฺตารสทิสา โสฬสวตฺถุกา, อฏฺฐวตฺถุกา จ วิจิกิจฺฉา **อเนน** วิติณฺณาฯ **วิคตา กถํกถา**ติ ปวตฺติอาทีสุ ‘‘เอวํ นุ โข, น นุ โข’’ติ เอวํ ปวตฺติกา กถํกถา **อสฺส** วิคตา สมุจฺฉินฺนาฯ **วิสารทภาวํ ปโตฺต**ติ สารชฺชกรานํ ปาปธมฺมานํ ปหีนตฺตา, ตปฺปฏิปเกฺขสุ จ สีลาทิคุเณสุ สุปฺปติฏฺฐิตตฺตา วิสารทภาวํ เวยฺยตฺติยํ ปโตฺต อธิคโตฯ สายํ เวสารชฺชปฺปตฺติ สุปฺปติฏฺฐิตตา กตฺถาติ โจทนาย ‘‘สตฺถุสาสเน’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘กตฺถ? สตฺถุสาสเน’’**ติ อาหฯ อตฺตนาว ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐตฺตา, อธิคตตฺตา จ น อสฺส ปจฺจโย ปเจฺจตโพฺพ ปโร อตฺถีติ อโตฺถฯ ตตฺถาธิปฺปายมาห **‘‘น ปรสฺสา’’**ติอาทินาฯ **น วตฺตตี**ติ น ปวตฺตติ, น ปฏิปชฺชติ วา, น ปรํ ปเจฺจติ ปตฺติยายตีติ **อปรปฺปจฺจโย**ติปิ ยุชฺชติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพมฺปิ อวุตฺตํ, ตเทตํ ปุเพฺพ วุตฺตตฺตา, ปรโต วุจฺจมานตฺตา จ อวุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย อชฺชวมทฺทวโสรจฺจสทฺธาสติธิติพุทฺธิขนฺติวีริยาทิธมฺมสมงฺคินา สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย อสงฺคาสํหีรวิสารทญาณจารินา อเนกปฺปเภทสกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหินา มหาคณินา มหาเวยฺยากรเณน ญาณาภิวํสธมฺมเสนาปตินามเตฺถเรน มหาธมฺมราชาธิราชครุนา กตาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา อมฺพฏฺฐสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

อมฺพฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โสณทณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๓๐๐. เอวํ อมฺพฏฺฐสุตฺตํ สํวณฺเณตฺวา อิทานิ โสณทณฺฑสุตฺตํ สํวณฺเณนฺโต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, อมฺพฏฺฐสุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส โสณทณฺฑสุตฺตภาวํ วา ปกาเสตุํ **“เอวํ เม สุตํ...เป.... อเงฺคสูติ โสณทณฺฑสุตฺต”**นฺติ อาหฯ สุนฺทรภาเวน สาติสยานิ องฺคานิ เอเตสมตฺถีติ **องฺคาฯ** ตทฺธิตปจฺจยสฺส อติสยวิสิฏฺฐ อตฺถิตาอเตฺถ ปวตฺติโต, ปธานโต ราชกุมารา, รุฬฺหิวเสน ปน ชนปโทติ วุตฺตํ **“องฺคา นามา”**ติอาทิฯ **อิธาปิ อธิเปฺปตา,** น อมฺพฏฺฐสุเตฺต เอวฯ **“ตทา กิรา”**ติอาทิ ตสฺสา จาริกาย การณวจนํฯ อาคมเน อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา ปฏิกฺขิปนวเสน **อาคนฺตุํ น ทสฺสนฺติ,** นานุชานิสฺสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

นีลาโสกกณิการโกวิฬารกุนฺทราชรุกฺขาทิสมฺมิสฺสตาย ตํ จมฺปกวนํ **นีลาทิปญฺจวณฺณกุสุมปฏิมณฺฑิตํ,** น จมฺปกรุกฺขานเญฺญว นีลาทิปญฺจวณฺณกุสุมตายาติ วทนฺติ, ตถารูปาย ปน ธาตุยา จมฺปกรุกฺขาว นีลาทิปญฺจวณฺณมฺปิ กุสุมํ ปุปฺผนฺติฯ อิทานิปิ หิ กตฺถจิ เทเส ทิสฺสนฺติ, เอวญฺจ ยถารุตมฺปิ อฏฺฐกถาวจนํ อุปปนฺนํ โหติฯ **กุสุมคนฺธสุคเนฺธ**ติ วุตฺตนเยน สมฺมิสฺสกานํ, สุทฺธจมฺปกานํ วา กุสุมานํ คเนฺธหิ สุคเนฺธฯ เอวํ ปน วทโนฺต น มาปนกาเลเยว ตสฺมึ นคเร จมฺปกรุกฺขา อุสฺสนฺนา, อถ โข อปรภาเคปีติ ทเสฺสติฯ มาปนกาเล หิ จมฺปกรุกฺขานมุสฺสนฺนตาย ตํ นครํ **“จมฺปา”**ติ นามํ ลภิฯ **อิสฺสรตฺตา**ติ อธิปติภาวโตฯ เสนา เอตสฺส อตฺถีติ เสนิโก, เสฺวว **เสนิโยฯ** พหุภาววิสิฏฺฐา เจตฺถ อตฺถิตา ตทฺธิตปจฺจเยน โชติตาติ วุตฺตํ **“มหติยา เสนาย สมนฺนาคตตฺตา”**ติฯ **สารสุวณฺณสทิสตายา**ติ อุตฺตมชาติสุวณฺณสทิสตายฯ **จูฬทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตฏฺฐกถายํ** ปน เอวํ วุตฺตํ **“เสนิโย”**ติ ตสฺส นามํ, **พิมฺพี**ติ อตฺตภาวสฺส นามํ วุจฺจติ, โส ตสฺส สารภูโต ทสฺสนีโย ปาสาทิโก อตฺตภาวสมิทฺธิยา พิมฺพิสาโรติ วุจฺจตี’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๘๐)ฯ

๓๐๑-๒. **สํหตา**ติ สนฺนิปตนวเสน สงฺฆฏิตา, สนฺนิปติตาติ วุตฺตํ โหติฯ **เอเกกิสฺสาย ทิสายา**ติ เอเกกาย ปเทสภูตาย ทิสายฯ ปาฬิยํ พฺราหฺมณคหปติกานมธิเปฺปตตฺตา ‘‘สงฺฆิโน’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘สงฺฆี’’ติ ปุถุเตฺต เอกวจนํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **‘‘เอเตส’’**นฺติ อิมินาฯ เอวํ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๐๑, ๓๐๒) วุตฺตํ, **สงฺฆี**ติ ปน ทีฆวเสน พหุวจนมฺปิ ทิสฺสติฯ **อคณา**ติ อสมูหภูตา อคณพนฺธา, **“อคณนา”**ติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถ, สงฺขฺยาตฺถสฺส อยุตฺตตฺตาฯ น หิ เตสํ สงฺขฺยา อตฺถีติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปุเพฺพ อโนฺตนคเร อคณาปิ ปจฺฉา พหินคเร คณํ ภูตา ปตฺตาติ **คณีภูตา**ติฯ อภูตตพฺภาเว หิ กราสภูโยเค อ-การสฺส อี-การาเทโส, อีปจฺจโย วาฯ ราชราชญฺญาทีนํ ทณฺฑธโร ปุริโสว ตโต ตโต ขตฺติยานํ ตายนโต รกฺขณโต **ขตฺตา** นิรุตฺตินเยนฯ โส หิ ยตฺถ เตหิ เปสิโต, ตตฺถ เตสํ โทสํ ปริหรโนฺต ยุตฺตปตฺตวเสน ปุจฺฉิตมตฺถํ กเถติฯ เตนาห **“ปุจฺฉิตปเญฺห พฺยากรณสมโตฺถ”**ติฯ กุลาปเทสาทินา มหตี มตฺตา ปมาณเมตสฺสาติ **มหามโตฺตฯ**

โสณทณฺฑคุณกถาวณฺณนา

๓๐๓. เอกสฺส รโญฺญ อาณาปวตฺติฏฺฐานานิ รชฺชานิ นาม, วิสิฏฺฐานิ รชฺชานิ วิรชฺชานิ, ตาเนว **เวรชฺชานิ,** นานาวิธานิ เวรชฺชานิ ตถา, เตสุ ชาตาติอาทินา ติธา ตทฺธิตนิพฺพจนํฯ วิจิตฺรา หิ ตทฺธิตวุตฺตีติฯ **ยญฺญานุภวนตฺถ**นฺติ ยสฺส กสฺสจิ ยญฺญสฺส อนุภวนตฺถํฯ **เต**ติ นานาเวรชฺชกา พฺราหฺมณาฯ **ตสฺสา**ติ โสณทณฺฑพฺราหฺมณสฺสฯ **อุตฺตมพฺราหฺมโณ**ติ อภิชน

สมฺปตฺติยา, วิตฺตสมฺปตฺติยา, วิชฺชาสมฺปตฺติยา จ อุคฺคตตโร, อุฬาโร วา พฺราหฺมโณฯ **อาวฏฺฏนีมายา** วุตฺตาวฯ ลาภมเจฺฉเรน นิปฺปีฬิตตาย **อสนฺนิปาโต ภวิสฺสติฯ**

อเงฺคติ คเมติ อตฺตโน ผลํ ญาเปติ, สยํ วา องฺคียติ คมียติ ญายตีติ **องฺคํ,** เหตุฯ เตนาห **“การเณนา”**ติฯ โลกธมฺมตานุสฺสรเณน อปรานิปิ การณานิ อาหํสูติ ทเสฺสนฺโต **“เอว”**นฺติ อาทิมาหฯ

ทฺวีหิ ปเกฺขหีติ มาตุปเกฺขน, ปิตุปเกฺขน จาติ ทฺวีหิ ญาติปเกฺขหิฯ ‘‘อุภโต สุชาโต’’ติ หิ เอตฺถเกเยว วุเตฺต เยหิ เกหิจิ ทฺวีหิ ภาเคหิ สุชาตตฺตํ วิชาเนยฺย, สุชาตสโทฺท จ ‘‘สุชาโต จารุทสฺสโน’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๙๙) อาโรหสมฺปตฺติปริยาโยปิ โหตีติ ชาติวเสเนว สุชาตตฺตํ วิภาเวตุํ **“มาติโต จ ปิติโต จา”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“โภโต มาตา พฺราหฺมณี”**ติอาทิฯ **เอวน**ฺติ วุตฺตปฺปกาเรน, มาตุปกฺขโต จ ปิตุปกฺขโต จ ปเจฺจกํ ติวิเธน ญาติปริวเฏฺฏนาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘สํสุทฺธคหณิโก’’ติ อิมินาปิ ‘‘มาติโต จ ปิติโต จา’’ติ วุตฺตเมวตฺถํ สมเตฺถตีติ อาห **“สํสุทฺธา เต มาตุคหณี”**ติ, สํสุทฺธาว อนญฺญปุริสสาธารณาติ อโตฺถฯ อโนรสปุตฺตวเสนาปิ หิ โลเก มาตาปิตุสมญฺญา ทิสฺสติ, อิธ ปนสฺส โอรสปุตฺตวเสเนว อิจฺฉิตาติ ทเสฺสตุํ **“สํสุทฺธคหณิโก”**ติ วุตฺตํฯ คพฺภํ คณฺหาติ ธาเรตีติ **คหณี,** ตติยาวฏฺฏสงฺขาโต คพฺภาสยสญฺญิโต มาตุกุจฺฉิปเทโส **สมเวปากินิยา**ติ สมวิปาจนิยาฯ **เอตฺถา**ติ มหาสุทสฺสนสุเตฺตฯ ยถาภุตฺตมาหารํ วิปาจนวเสน คณฺหาติ น ฉเฑฺฑตีติ **คหณี,** กมฺมชเตโชธาตุ, ยา ‘‘อุทรคฺคี’’ติ โลเก ปญฺญายติฯ

ปิตุปิตาติ ปิตุโน ปิตาฯ **ปิตามโห**ติ อามห-ปจฺจเยน ตทฺธิตสิทฺธิฯ ‘‘จตุยุค’’นฺติอาทีสุ วิย ตํ ตทเตฺถ ยุชฺชิตพฺพโต กาลวิเสโส **ยุคํ** นามฯ **เอตํ** ยุคสเทฺทน อายุปฺปมาณวจนํ **อภิลาปมตฺตํ** โลกโวหารวจนมตฺตเมว, อธิเปฺปตตฺถโต ปน ปิตามโหเยว ปิตามหยุคสเทฺทน วุโตฺตตเสฺสว ปธานภาเวน อธิเปฺปตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **ตโต อุทฺธ**นฺติ ปิตามหโต อุปริฯ เตนาห **“ปุพฺพปุริสา”**ติ, ตทวเสสา ปุพฺพกา ฉ ปุริสาติ อโตฺถฯ ปุริสคฺคหณเญฺจตฺถ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ ‘‘มาติโต’’ติ ปาฬิวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ

ตตฺรายมฏฺฐกถามุตฺตกนโย – มาตา จ ปิตา จ **ปิตโร,** ปิตูนํ ปิตโร **ปิตามหา,** เตสํ ยุโค ทฺวโนฺท **ปิตามหยุโค,** ตสฺมา, ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา ปิตามหทฺวนฺทาติ อโตฺถ เวทิตพฺพ, เอวเญฺจ ปิตามหคฺคหเณเนว มาตามโหปิ คหิโตฯ ยุคสโทฺท เจตฺถ เอกเสโส ‘‘ยุโค จ ยุโค จ ยุโค’’ติ, อโต ตตฺถ ตตฺถ ญาติปริวฏฺฏ ปิตามหทฺวนฺทํ คหิตํ โหตีติฯ

‘‘ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา’’ติ อิทํ กากาเปกฺขนมิว อุภยตฺถ สมฺพนฺธคตนฺติ อาห **“เอว”**นฺติอาทิฯ ยาว สตฺตโม ปุริโส, ตาว อกฺขิโตฺต อนุปกุฏฺฐ ชาติวาเทนาติ สมฺพโนฺธฯ **อกฺขิโตฺต**ติ อปฺปตฺตเขโปฯ **อนวกฺขิโตฺต**ติ สทฺธถาลิปากาทีสุ น ฉฑฺฑิโตฯ **น อุปกุโฏฺฐ**ติ น อุปโกฺกสิโตฯ ‘‘ชาติวาเทนา’’ติ อิทํ เหตุมฺหิ กรณวจนนฺติ ทเสฺสตุํ **“เกน การเณนา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **อิติปี**ติ อิมินาปิ การเณนฯ เอตฺถ จ **“อุภโต...เป.... ยุคา”**ติ เอเตน พฺราหฺมณสฺส โยนิโทสาภาโว ทสฺสิโต สํสุทฺธคหณิกภาวกิตฺตนโต, **“อกฺขิโตฺต”**ติ เอเตน กิริยาปราธาภาโวฯ กิริยาปราเธน หิ สตฺตา เขปํ ปาปุณนฺติฯ **“อนุปกุโฏฺฐ”**ติ เอเตน อยุตฺตสํสคฺคาภาโวฯ อยุตฺตสํสคฺคญฺหิ ปฏิจฺจ สตฺตา อโกฺกสํ ลภนฺตีติฯ

อิสฺสโรติ อาธิปเตยฺยสํวตฺตนิยกมฺมพเลน อีสนสีโล, สา ปนสฺส อิสฺสรตา วิภวสมฺปตฺติปจฺจยา ปากฏา ชาตา, ตสฺมา อฑฺฒภาวปริยาเยน ทเสฺสโนฺต **“อโฑฺฒติ อิสฺสโร”**ติ

อาหฯ มหนฺตํ ธนมสฺส ภูมิคตํ, เวหาสคตญฺจาติ **มหทฺธโนฯ ตสฺสา**ติ ตสฺส ตสฺส คุณสฺส, อย เมว จ ปาโฐ อธุนา ทิสฺสติฯ **อคุณํเยว ทเสฺสมา**ติ อนฺวยโต ตสฺส คุณํ วตฺวา พฺยติเรกโต ภควโต อนุปสงฺกมนการณํ อคุณเมว ทเสฺสมฯ

อธิกรูโปติ วิสิฏฺฐรูโป อุตฺตมสรีโรฯ ทสฺสนํ อรหตีติ **ทสฺสนีโย**ติ อาห **"ทสฺสนโย โคฺค"**ติฯ ปสาทํ อาวหตีติ **ปาสาทิโกฯ** เตนาห **"ปสาทชนนโต"**ติฯ โปกฺขรสโทฺท อิธ สุนฺ ทรเตฺถ, สรีรเตฺถ จ นิรุโฬฺหฯ **วณฺณสฺสา**ติ วณฺณธาตุยาฯ ปกาสนิเยน ปริสุทฺธนิมิเตฺตน วณฺณสทฺทสฺส วณฺณธาตุยํ ปวตฺตนโต ตนฺนิมิตฺตเมว วณฺณตา, สา จ วณฺณนิสฺสิตาติ อเภทว เสน วุตฺตํ **"อุตฺตเมน ปริสุเทฺธน วเณฺณนา"**ติฯ **สรีรํ** ปน สนฺนิเวสวิสิฏฺฐํ กรจรณคีวาสี สาทิสมุทายํ, ตญฺจ อวยวภูเตน สณฺฐานนิมิเตฺตน คยฺหติ, ตสฺมา ตนฺนิมิตฺตเมว โปกฺขรตาติ วุตฺตํ **"สรีรสณฺฐานสมฺปตฺติยา"**ติ, อุตฺตมาย สรีรสณฺฐานสมฺปตฺติยาติปิ โยเชตพฺพํฯ อตฺถ วสา หิ ลิงฺควิภตฺติวิปริณาโมฯ สเพฺพสุ วเณฺณสุ สุวณฺณวโณฺณว อุตฺตโมติ อาห **"ปริ สุทฺธวเณฺณสุปิ เสเฏฺฐน สุวณฺณวเณฺณน สมนฺนาคโต"**ติฯ ตถา หิ พุทฺธา, จกฺกวตฺติโน จ สุวณฺณวณฺณาว โหนฺติฯ ยสฺมา ปน วจฺฉสสโทฺท สรีราเภ ปวตฺตติ, ตสฺมา **พฺรหฺมวจฺฉสี**ติ อุตฺตมสรีราโภ, สุวณฺณาโภ อิเจฺจว อโตฺถฯ อิมเมว หิ อตฺถํ สนฺธาย **"มหาพฺรหฺมุโน สรีร สทิเสเนว สรีเรน สมนฺนาคโต"**ติ วุตฺตํ, น พฺรหฺมุชุคตฺตตํฯ **โอกาโส**ติ สพฺพงฺคปจฺจงฺคฏฺ ฐานํฯ อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยา, อวยวปาริปูริยา จ ทสฺสนสฺส โอกาโส น ขุทฺทโกติ อโตฺถฯ เตนาห **"สพฺพาเนวา"**ติอาทิฯ

สีลนฺติ ยมนิยมลกฺขณํ สีลํ, ตํ ปนสฺส รตฺตญฺญุตาย วุทฺธํ วทฺธิตนฺติ วิเสสโต **"วุทฺธสี ลี"**ติ วุตฺตํฯ **วุทฺธสีเลนา**ติ สพฺพทา สมฺมาโยคโต วุเทฺธน ธุวสีเลนฯ เอวญฺจ กตฺวา ปทตฺตย เมฺปตํ อธิเปฺปตตฺถโต วิสิฏฺฐํ โหติ, สทฺทตฺถมตฺตํ ปน สนฺธาย **"อิทํ วุทฺธสีลีปทเสฺสว เวว จน"**นฺติ วุตฺตํฯ ปญฺจสีลโต ปรํ ตตฺถ สีลสฺส อภาวโต, เตสมชานนโต จ **"ปญฺจสีลมตฺตเมว วา"**ติ อาหฯ

วาจาย ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนตา เอว สุนฺทรภาโวติ วุตฺตํ **"สุนฺทรา ปริ มณฺฑลปทพฺยญฺชนา"**ติฯ ฐานกรณสมฺปตฺติยา, สิกฺขาสมฺปตฺติยา จ กสฺสจิปิ อนูนตาย ปริ มณฺฑลปทานิ พฺยญฺชนานิ อกฺขรานิ เอติสฺสาติ **ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนาฯ** อกฺขรเมว หิ ตํตทตฺถวาจกภาเวน ปริจฺฉินฺนํ **ปทํฯ** อถ วา ปทเมว อตฺถสฺส พฺยญฺชกตฺตา **พฺยญฺชนํ,** สิถิล ธนิตาทิอกฺขรปาริปูริยา จ ปทพฺยญฺชนสฺส ปริมณฺฑลตา, ปริมณฺฑลํ ปทพฺยญฺชนเมติสฺสาติ ตถาฯ อปิจ ปชฺชติ อโตฺถ เอเตนาติ **ปทํ,** นามาทิ, ยถาธิเปฺปตมตฺถํ พฺยเญฺชตีติ **พฺยญฺชนํ,** วากฺยํ, เตสํ ปริปุณฺณตาย **ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนาฯ** อตฺถวิญฺญาปเน สาธนตาย วาจาว กรณํ **วากฺกรณ**นฺติ ตุลฺยาธิกรณตํ ทเสฺสตุํ **"อุทาหรณโฆโส"**ติ วุตฺตํ, วจีเภทสโทฺทติ อ โตฺถฯ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส, เตน วา ภาสิตพฺพสฺส อตฺถสฺส **คุณปริปุณฺณภาเวน ปูเร** คุเณหิ ปริปุณฺณภาเว ภวาติ **โปรีฯ** ปุน **ปุเร**ติ ราชธานีมหานคเรฯ **ภวตฺตา**ติ สํวฑฺฒตฺตาฯ **สุขุม าลตฺตเนนา**ติ สุขุมาลภาเวน, อิมินา ตสฺสา วาจาย มุทุสณฺหตฺตมาหฯ **อปลิพุทฺธายา**ติ ปิตฺตเสมฺหาทีหิ อปริโยนทฺธาย, เหตุคพฺภปทเมตํฯ ตโต เอว หิ ยถาวุตฺตโทสาภาโวติฯ ฑํ เสตฺวา วิย เอกเทสกถนํ **สนฺทิฏฺฐํ,** สณิกํ จิรายิตฺวา กถนํ **วิลมฺพิตํ,** ''สนฺนิทฺธวิลมฺพิตาที''ติปิ ปาโฐฯ สเทฺทน อชนกํ วจินํ, มมฺมกสงฺขาตํ วา เอกกฺขรเมว ทฺวตฺติกฺขตฺตุมุจฺจารณํ **สนฺนิทฺธํฯ อาที**สเทฺทน ทุกฺขลิตานุกฑฺฒิตาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ **เอฬาคเฬนา**ติ เอฬาปคฺฆรเณนฯ ''เอฬา คฬนฺตี''ติ วุตฺตเสฺสว ทฺวิธา อตฺถํ ทเสฺสตุํ **"ลาลา วา ปคฺฆรนฺตี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ''ป

เสุส’พฺมูคํ อุรคํ ทุชิวฺห’’นฺติอาทีสุ (ชา. ๑.๗.๔๙) วิย หิ เอฬกาสโทฺท ลาลาย, เขเฬ จ ปวตฺตติฯ **เขฬผุสิตานีติ** เขฬพินฺทูนิฯ

ตตฺรายมฏฺฐกถามุตฺตกนโย – **เอลนฺติ** โทโส วุจฺจติ ‘‘ยา สา วาจา เนลา กณฺณสุขา’’ติ อาทีสุ (ที. นิ. ๑.๘, ๑๙๔) วิยฯ ทุปฺปญฺญา จ สโทสเมว กถํ กเถนฺตา เอลํ ปคฺฆราเปนฺติ, ตสฺมา เตสํ วาจา **เอลคฬา** นาม โหติ, **ตพฺพิปรีตายาติ อโตฺถ**ฯ **‘‘อาทิมชฺฌปริโยสานํ ปากฏํ กตฺวา’’**ติ อิมินา ตสฺสา วาจาย อตฺถปาริปูรึ วทติฯ วิญฺญาปนสเทฺทน เอตสฺส สมฺพนฺโธฯ

ชราชิณฺณตาย ชิโณฺณติ ขณฺฑิจฺจปาลิจฺจาทิภาวมาปาทิโตฯ **วุทฺธิมริยาทปฺปโตฺต**ติ วุทฺธิยา ปริเจฺฉทํ ปริยนฺตํ ปโตฺตฯ **ชาติมหลฺลกตายา**ติ อุปฺปตฺติยา มหลฺลกภาเวนฯ เตนาห **‘‘จิรกาลปฺปสุโต’’**ติฯ **อทฺธ**สโทฺท อทฺธานปริยาโย ทีฆกาลวาจโกฯ กิตฺตโก ปน โสติ อาห **‘‘เทฺว ตโย ราชปริวเฏฺฏ’’**ติ, ทฺวินฺนํ ติณฺณํ ราชูนํ รชฺชปสาสนปฏิปาฏิโยติ อโตฺถฯ ‘‘อทฺธคโต’’ติ วตฺวาปิ กตํ วโยคหณํ โอสานวยาเปกฺขนฺติ วุตฺตํ **‘‘ปจฺฉิมวยํ สมฺปโตฺต’’**ติฯ **ปจฺฉิโม ตติยภาโค**ติ วสฺสสตสฺส ติธา กเตสุ ภาเคสุ ตติโย โอสานภาโคฯ ปเจฺจกํ เตตฺตึสวสฺสโต จ อธิกมาสปกฺขาทิปิ วิภชียติ, ตสฺมา สตฺตสฏฺฐิเม วเสฺส ยถารหํ ลพฺภมานมาสปกฺขทิวสโต ปฏฺฐาย ปจฺฉิมวโย เวทิตโพฺพฯ **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน**ปิ หิ อิมเมวตฺถํ สนฺธาย ‘‘สตฺตสฏฺฐิวสฺสโต ปฏฺฐาย ปจฺฉิมวโย โกฏฺฐาโส’’ติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา) วุตฺตํฯ อิตรถา หิ ‘‘ปจฺฉิมวโย นาม วสฺสสตสฺส ปจฺฉิโม ตติยภาโค’’ติ อฏฺฐกถาวจเนน วิโรโธ ภเวยฺยาติฯ

เอวํ เกวลชาติวเสน ปฐมวิกปฺปํ วตฺวา คุณมิสฺสกวเสนปิ ทุติยวิกปฺปํ วทเนฺตน **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ นายํ ชิณฺณตา วโยมเตฺตน, อถ โข กุลปริวเฏฺฏน ปุราณตาติ อาห **‘‘ชิโณฺณติ โปราโณ’’**ติอาทิฯ **จิรกาลปฺปวตฺตกุลนฺวโย**ติ จิรกาลํ ปวตฺตกุลปริวโฏฺฏ, เตนาสฺส กุลวเสน อุทิโตทิตภาวมาหฯ ‘‘วโยอนุปฺปโตฺต’’ติ อิมินา ชาติวุทฺธิยา วกฺขมานตฺตา, คุณวุทฺธิยา จ ตโต สาติสยตฺตา **‘‘วุโทฺธติ สีลาจาราทิคุณวุทฺธิยา ยุโตฺต’’**ติ วุตฺตํฯ วกฺขมานํ ปติ ปาริเสสคฺคหณเญฺหตํฯ ตถา ชาติมหลฺลกตายปิ เตเนว ปเทน วกฺขมานตฺตา, วิภวมหตฺตตาย จ อนวเสสิตตฺตา **‘‘มหลฺลโกติ วิภวมหนฺตตาย สมนฺนาคโต’’**ติ อาหฯ **มคฺคปฏิปโนฺน**ติ พฺราหฺมณานํ ยุตฺตปฏิปตฺติวีถึ อโวกฺกมฺม จรณวเสน อุปคโตติ อตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘พฺราหฺมณาน’’**นฺติอาทินาฯ ชาติวุทฺธภาวมนุปฺปโตฺต, ตมฺปิ **อนฺติมวยํ** ปจฺฉิมวยเมว อนุปฺปโตฺตติ สาธิปฺปายโยชนาฯ อิมินา หิ ปจฺฉิมวยวเสน ชาติวุทฺธภาวํ ทเสฺสตีติฯ

พุทฺธคุณกถาวณฺณนา

๓๐๔. ตาทิเสหิ มหานุภาเวหิ สทฺธึ ยุคคฺคาหวเสน ฐปนมฺปิ น มาทิสานํ ปณฺฑิตชาตีนมนุจฺฉวิกํ, กุโต ปน อุกฺกํสวเสน ฐปนนฺติ อิทํ พฺราหฺมณสฺส น ยุตฺตรูปนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น โข ปน เมต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ เยปิ คุณา อตฺตโน คุเณหิ สทิสา, เตปิ คุเณ อุตฺตริตเรเยว มญฺญมาโน ปกาเสตีติ สมฺพนฺโธฯ **สทิสา**ติ จ เอกเทเสน สทิสาฯ น หิ พุทฺธานํ คุเณหิ สพฺพถา สทิสา เกจิปิ คุณา อเญฺญสุ ลพฺภนฺติฯ **‘‘โก จาห’’**นฺติอาทิ อุตฺตริตราการทสฺสนํฯ อหญฺจ กีทิโส นาม หุตฺวา สทิโส ภวิสฺสามิ, สมณสฺส…เป…. คุณา จ กีทิสา นาม หุตฺวา สทิสา ภวิสฺสนฺตีติ สาธิปฺปายโยชนาฯ เกจิ นวํ ปาฐํ กโรนฺติ, อยเมว มูลปาโฐ ยถา ตํ **อมฺพฏฺฐสุเตฺต** ‘‘โก จาหํ โภ โคตม สาจริยโก, กา จ อนุตฺตรา วิชฺชาจรณสมฺปทา’’ติฯ **อิตเร**ติ อตฺตโน คุเณหิ อสทิเส คุเณ, ‘‘ปกาเสตี’’ติ อิมินาว สมฺพนฺโธฯ **เอกเนฺตเนวา**ติ สทิสคุณานํ วิย ปสงฺคาภาเวนฯ

เอวํ นิยาเมนฺต โสณฺทโณฺฑ **อิทํ** อตฺถชาตํ **ทีเปติฯ ยถา หี**ติ เอตฺถ **หิ**-สโทฺท การเณฯ เตนาห ‘‘ตสฺมา มยเมว อรหามา’’ติฯ **โคปทก**นฺติ คาวิยา ขุรฏฺฐาเน ฐิตอุทกํฯ **คุเณ**ติ สทิสคุเณปิ, ปเคว อสทิสคุเณฯ

สฏฺฐิกุลสตสหสฺสนฺติ สฏฺฐิสหสฺสาธิกํ กุลสตสหสฺสํฯ **ธมฺมปทฏฺฐกถา**ทีสุ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑๖) ปน กตฺถจิ ภควโต อสีติกุลสหสฺสตาวจนํ เอเกกปกฺขเมว สนฺธายาติ เวทิตพฺพํฯ

สุธามฏฺฐโปกฺขรณิโยติ สุธาย ปริกมฺมกตา โปกฺขรณิโยฯ **สตฺตรตนาน**นฺติ สตฺตหิ รตเนหิฯ ปูรโยเค หิ กรณเตฺถ พหุลํ ฉฏฺฐีวจนํฯ **ปาสาทนิยูหาทโย**ติ อุปริปาสาเท ฐิตตุลาสีสาทโยฯ ‘‘สตฺตรตนาน’’นฺติ อธิกาโร, อเภเทปิ เภทโวหาโร เอสฯ **กุลปริยาเยนา**ติ สุโทฺธทนมหาราชสฺส อสมฺภินฺนขตฺติยกุลานุกฺกเมนฯ **เตสุปี**ติ จตูสุ นิธีสุปิฯ **คหิตํ คหิตํ** ฐานํ **ปูรติเยว** ธเนน ปากติกเมว โหติ, น อูนํฯ

ภทฺทเกนาติ สุนฺทเรนฯ ปจฺฉิมวเย วุตฺตนเยน ปฐมวโย เวทิตโพฺพฯ มาตาปิตูนํ อนิจฺฉาย ปพฺพชฺชาว **อนาทโร** เตน ยุเตฺต อเตฺถ **สามิวจน**นฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เอเตส**นฺติ มาตาปิตูนํฯ **กนฺทิตฺวา**ติ ‘‘กหํ ปิยปุตฺตกา’’ติอาทินา ปริเทวิตฺวาฯ

อปริมาโณเยวาติ ‘‘เอตฺตโก เอโส’’ติ เกนจิ ปริจฺฉินฺทิตุมสกฺกุเณยฺยตาย อปริจฺฉิโนฺนเยวฯ เทฺว เวฬู อโธกฏิมตฺตกเมว โหนฺตีติ อาห **‘‘ทฺวินฺนํ เวฬูนํ อุปริ กฏิมตฺตเมวา’’**ติฯ ปารมิตานุภาเวน พฺราหฺมณสฺส เอว ปญฺญายติ, ภควา ปน ตทา ปกติปฺปมาโณวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ปญฺญายมาโน’’**ติ วุตฺตมิว ทิสฺสติ, วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ **‘‘น หี’’**ติอาทินา ปารมิตาพเลเนว เอวํ อปริมาณตา, น อิทฺธิพเลนาติ ทเสฺสตี’’ติ วทนฺติฯ **อตุโล**ติ อสทิโสฯ **‘‘ธมฺมปเท คาถมาหา’’**ติ กตฺถจิ ปาโฐ อยุโตฺตวฯ น หิ ธมฺมปเท อยํ คาถา ทิสฺสติฯ **สุธาปิณฺฑิยเตฺถราปทานา**ทีสุ (อป. ๑.๑๐.สุธาปิณฺฑิยเตฺถราปทาน) ปนายํ คาถา อาคตา, สา จ โข อญฺญวตฺถุสฺมิํ เอว, น อิมสฺมิํ วตฺถุมฺหิ, ตสฺมา ปาฬิวเสน สงฺคีติมนารุฬฺหา ปกิณฺณกเทสนาเยวายํ คาถาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตตฺถ **เต ตาทิเส**ติ ปริยายวจนเมตํ ‘‘อปฺปํ วสฺสสตํ อายุ, อิทาเนตรหิ วิชฺชตี’’ติอาทีสุ (พุ. วํ. ๒๗.๒๑) วิย, ‘‘เอตาทิเส’’ติปิ ปฐนฺติ, ตทสฺนฺทรํ อปทานาทีสุ ตถา อทิสฺสนโตฯ กิเลสปรินิพฺพาเนน **ปรินิพฺพุเต** กุโตจิปิ อภเย เต ตาทิเส ปูชยโต เอตฺถ อิทํ ปุญฺญํ **เกนจิ** มหานุภาเวน อปิ สงฺขาตุํ น สกฺกาติ อโตฺถฯ

พาหนฺตรนฺติ ทฺวินฺนํ พาหูนมนฺตรํฯ **ทฺวาทส โยชนสตานี**ติ ทฺวาทสาธิกานิ โยชนสตานิฯ **พหลนฺตเรนา**ติ สมนฺตา สรีรปริณาหปฺปมาเณนฯ **ปุถุลโต**ติ วิตฺถารโตฯ **องฺคุลิปพฺพานี**ติ เอเกกานิ องฺคุลิปพฺพานิฯ **ภมุกนฺตร**นฺติ ทฺวินฺนํ ภมุกานมนฺตรํฯ **มุขํ** วิตฺถารโต **ทฺวิโยชนสตํ** ปริมณฺฑลโต วิสํ วุตฺตตฺตาฯ ‘‘เอทิโส ภควา’’ติ ยา ปเรหิ วุตฺตา กถา, ตสฺสา อนุรูปนฺติ **ยถากถํ,** อิมินา อเญฺญหิ วุตฺตํ ภควโต วณฺณกถํ สุตฺวา โอโลเกตุกามตาย อาคโตติ ทเสฺสติ, **ยถากถ**นฺติ วา กีทิสํฯ ‘‘ยถากถํ ปน ตุเมฺห ภิกฺขเว สมคฺคา สโมฺมทมานา อวิวทมานา ผาสุกํ วสฺสํ วสิตฺถา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑๙๔) วิย หิ ปุจฺฉายํ เอส นิปาตสมุทาโย, เอโก วา นิปาโตฯ

คนฺธกุฏิปริเวเณติ คนฺธกุฏิยา ปริเวเณ, คนฺธกุฏิโต พหิ ปริเวณพฺภนฺตเรติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ มญฺจเกฯ **‘‘สีหเสยฺยํ กเปฺปสี’’**ติ ยถา ราหุ อสุริโนฺท อายามโต, วิตฺถารโต, อุเพฺพธโต จ ภควโต รูปกายสฺส ปริเจฺฉทํ คเหตุํ น สโกฺกติ, ตถา รูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขโรโนฺต สีห

เสยฺยํ กเปฺปสี’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๐๔) เอวํ อาจริเยน วุตฺตํ, ‘‘ตเทตํ ‘น มยา อสฺรินฺท อโธมุเขน ปารมิโย ปูริตา, อุทฺธคฺคเมว กตฺวา ทานํ ทินฺน’’นฺติ อฏฺฐกถาวจเนน อจฺจนฺตเมว วิรุทฺธํ โหติฯ เอตญฺหิ คนฺธกุฏิทฺวารวิวรณาทีสุ วิย ปารมิตานุภาวสิทฺธิทสฺสนํ, อญฺญถา ตเทว วจนํ วตฺตพฺพํ ภเวยฺยา’’ติ วทนฺติ, วีมํสิตฺวา สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํฯ **อโธมุเขนา**ติ โอสกฺกิตวีริยตํ สนฺธาย วุตฺตํ, **อุทฺธคฺคเมวา**ติ อโนสกฺกิตวีริยตํ, อุพฺภโกฏิกํ กตฺวาติ อโตฺถฯ ตทา ราหุ อุปาสกภาวํ ปฏิเวเทสีติ อาห **‘‘ตํ ทิวส’’**นฺติอาทิฯ

กิเลเสหิ อารกตฺตา **อริยํ** นิรุตฺตินเยน, อโตเยว อุตฺตมตา ปริสุทฺธตาติ วุตฺตํ **‘‘อุตฺตมํ ปริสุทฺธ’’**นฺติฯ **อนวชฺชเฏฺฐน กุสลํ,** น สุขวิปากเฏฺฐน ตสฺส อรหตมสมฺภวโตฯ **กุสลสีเลนา**ติ อนวเชฺชเนว วิทฺธสฺตสวาสนกิเลเสน สีเลนฯ เอวญฺจ กตฺวา ปทจตุกฺกเมฺปตํ อธิเปฺปตตฺถโต วิสิฏฺฐํ โหติ, สทฺทตฺถมตฺตํ ปน สนฺธาย **‘‘อิทมสฺส เววจน’’**นฺติ วุตฺตํฯ

กตฺถจิ จตุราสีติปาณสหสฺสานิ, กตฺถจิ อปริมาณาปิ เทวมนุสฺสาติ อตฺถํ สนฺธาย **‘‘ภควโต เอเกกาย ธมฺมเทสนายา’’**ติอาทิมาหฯ มหาสมยสุตฺต (ที. นิ. ๒.๓๓๑ อาทโย) มงฺคลสุตฺต- (ขุ. ปา. ๕.๑ อาทโย; สุ. นิ. ๒๖๑ อาทโย) เทสนาทีสุ หิ จตุวีสติยา ฐาเนสุ อสเงฺขฺยยฺยา อปริเมยฺยา เทวมนุสฺสา มคฺคผลามตํ ปิวิํสุฯ โกฏิสตสหสฺสาทิปริมาเณนปิ พหู เอว, นิทสฺสนวเสน ปเนวํ วุตฺตํฯ **ตสฺมา** อนุตฺตรสิกฺขาปกภาเวน ภควา **พหูนํ อาจริโย,** เตสํ อาจริยภูตานํ สาวกานมาจริยภาเวน **สาวกเวเนยฺยานํ ปาจริโยฯ** ภควตา หิ ทินฺนนเย ฐตฺวา สาวกา เวเนยฺยํ วิเนนฺติ, ตสฺมา ภควาว เตสํ ปธาโน อาจริโยติฯ

วทนฺตสฺสาธิเปฺปโตว อโตฺถ ปมาณํ, น ลกฺขณหาราทิวิสโยติ อาห **‘‘พฺราหฺมโณ ปนา’’**ติอาทิฯ **‘‘อิมสฺส วา ปูติกายสฺสา’’**ติ ปาฐาวสาเน เปยฺยาลํ กตฺวา **‘‘เกลนา ปฏิเกลนา’’**ติ วุตฺตํฯ อยญฺหิ ขุทฺทกวตฺถุวิภงฺคปาฬิ (วิภ. ๘๕๔) ‘‘พาหิรานํ วา ปริกฺขารานํ มณฺฑนา’’ติอาทิ เปยฺยาลวเสน คยฺหติฯ ตตฺถ **อิมสฺส วา ปูติกายสฺสา**ติ อิมสฺส วา มนุสฺสสรีรสฺสฯ ยถา หิ ตทหุชาโตปิ สิงฺคาโล ‘‘ชรสิงฺคาโล’’ เตฺวว, อูรุปฺปมาณาปิ จ คโลจิลตา ‘‘ปูติลตา’’ เตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติ, เอวํ สุวณฺณวโณฺณปิ มนุสฺสสรีโร ‘‘ปูติกาโย’’ เตฺวว, ตสฺส มณฺฑนาติ อโตฺถฯ **เกลนา**ติ กีฬนาฯ ‘‘เกลายนา’’ติปิ ปฐนฺติฯ **ปฏิเกลนา**ติ ปฏิกีฬนาฯ จปลสฺส ภาโว **จาปลฺยํ, จาปลฺลํ** วา, เยน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล วสฺสสติโกปิ สมาโน ตทหุชาตทารโก วิย โหติ, ตเสฺสทมธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อปาเป ปุเร กโรติ, น วา ปาปํ ปุเร กโรตีติ **อปาปปุเรกฺขาโร**ติ ยุตฺตายุตฺตสมาเสน ทุวิธมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปาเป นวโลกุตฺตรธเมฺม’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อปาเป**ติ จ ปาปปฏิปเกฺข, ปาปวิรหิเต วาฯ พฺรหฺมนิ เสเฏฺฐ ภควติ ภวา ตสฺส ธมฺมเทสนาวเสน อริยาย ชาติยา ชาตตฺตา, พฺรหฺมุโน วา ภควโต อปจฺจํ ครุกรณาทินา, ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติยา จ, พฺรหฺมํ วา เสฏฺฐํ อริยมคฺคํ ชานาตีติ **พฺรหฺมญฺญา,** อริยสาวกสงฺขาตา ปชาฯ เตนาห **‘‘สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา’’**ติอาทิฯ **พฺราหฺมณปชายา**ติ พหิตปาปปชายฯ ‘‘อปาปปุเรกฺขาโร’’ติ เอตฺถ ‘‘ปุเรกฺขาโร’’ติ ปทมธิกาโรติ ทเสฺสติ **‘‘เอติสฺสาย จ ปชาย ปุเรกฺขาโร’’**ติ อิมินาฯ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ ‘‘น เกวลํ อปาปปุเรกฺขาโร เอว, อถ โข พฺรหฺมญฺญาย จ ปชาย สมฺพนฺธภูตาย ปุเรกฺขาโร’’ติฯ **‘‘อยญฺหี’’**ติอาทิ อธิปฺปายมตฺตทสฺสนํฯ ‘‘อปาปปุเรกฺขาโร’’ติ อิทํ ‘‘พฺรหฺมญฺญาย ปชายา’’ติ อิมินาว สมฺพนฺธิตพฺพํ, น จ ปเจฺจกมตฺถทีปกํ, ปกติพฺราหฺมณชาติวเสนปิ เจตสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อปิจา’’**ติอาทิมาหฯ อยุตฺตสมาโส จายํฯ **ปาปน**ฺติ ปาปกมฺมํ, อหิตํ ทุกฺขนฺติ อโตฺถฯ ตสฺส สมฺพนฺธิเปกฺขตฺตา กสฺสา อปาปปุเรกฺขาโรติ

ปุจฺฉาย เอวมาหาติ ทเสฺสตุํ **“กสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“อตฺตนา”**ติอาทิ ตทตฺถวิวรณํฯ **พฺราหฺมณปชายา**ติ พฺราหฺมณชาติปชายฯ

รณฺชนฺติ อฏฺฐํ ภชนฺติ ราชาโน เอเตนาติ **รฏฺฐํ,** เอกสฺส รโญฺญ รชฺชภูตกาสิโกสลาทิมหาชนปทาฯ ชนา ปชฺชนฺติ สุขชีวิกํ ปาปุณนฺติ เอตฺถาติ **ชนปโท,** เอกสฺส รโญฺญ รเชฺช เอเกกโกฏฺฐาสภูตา อุตฺตรปถทกฺขิณปถาทิขุทฺทกชนปทาฯ **ตตฺถา**ติ ตถา อาคเตสุฯ **ปุจฺฉายา**ติ อตฺตนา อภิสงฺขตาย ปุจฺฉายฯ **วิสฺสชฺชนาสมฺปฏิจฺฉเน**ติ วิสฺสชฺชนาย อตฺตโน ญาเณน สมฺปฏิคฺคหเณฯ เกสญฺจิ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ, ญาณปริปากํ, จิตฺตาจารญฺจ ญตฺวา ภควาว ปุจฺฉาย อุสฺสาหํ ชเนตฺวา วิสฺสเชฺชตีติ อธิปฺปาโยฯ

“ตตฺถ กตมํ สาขลฺย”นฺติอาทิ นิเกฺขปกณฺฑปาฬิ (ธ. ส. ๑๓๕๐)ฯ **อทฺธานทรถ**นฺติ ทีฆมคฺคาคมนปริสฺสมํฯ **อสฺสา**ติ ภควโต, มุขปทุมนฺติ สมฺพโนฺธฯ **พาลาตปสมฺผสฺสเนเนวา**ติ อภินวุคฺคตสูริยรํสิสมฺผสฺสเนน อิวฯ ตถา หิ สูริโย ‘‘ปทุมพนฺธู’’ติ โลเก ปากโฏ, จโนฺท ปน ‘‘กุมุทพนฺธู’’ติฯ ปุณฺณจนฺทสฺส สิริยา สมานา สิรี เอตสฺสาติ **ปุณฺณจนฺทสสฺสิริกํฯ** กถํ นิกฺกุชฺชิตสทิสตาติ อาห **“สมฺปตฺตายา”**ติอาทิฯ เอตฺถ ปน **“เอหิ สฺวาคตวาที”**ติ อิมินา สุขสมฺภาสปุพฺพกํ ปิยวาทิตํ ทเสฺสติ, **“สขิโล”**ติ อิมินา สณฺหวาจตํ, **“สโมฺมทโก”**ติ อิมินา ปฏิสนฺธารกุสลตํ, **“อพฺภากุฏิโก”**ติ อิมินา สพฺพเตฺถว วิปฺปสนฺนมุขตํ, **“อุตฺตานมุโข”**ติ อิมินา สุขสลฺลาปตํ, **“ปุพฺพภาสี”**ติ อิมินา ธมฺมานุคฺคหสฺส โอกาสกรเณน หิตชฺฌาสยตํ ทเสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ

ยตฺถ กิราติ เอตฺถ **กิร**-สโทฺท อรุจิสูจเน –

‘‘ขณวตฺถุปริตฺตตฺตา, อาปาถํ น วชนฺติ เย;
เต ธมฺมารมฺมณา นาม, เย’สํ รูปาทโย กิรา’’ติฯ –

อาทีสุ (อภิธมฺมาวตาร-อฏฺฐกถายํ อารมฺมณวิภาเค ฉฏฺฐอนุเจฺฉเท – ๗๗) วิย, เตน ภควตา อธิวุตฺถปเทเส น เทวตานุภาเวน มนุสฺสานํ อนุปทฺทวตา, อถ โข พุทฺธานุภาเวนาติ ทเสฺสติฯ พุทฺธานุภาเวเนว หิ ตา อารกฺขํ คณฺหนฺติฯ **ปํสุปิสาจกาทโย**ติ ปํสุนิสฺสิตปิสาจกาทโย ฯ **อาทิ**สเทฺทน ภูตรกฺขสาทีนํ คหณํฯ อิทานิ พุทฺธานุภาวเมว ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อนุสาสิตโพฺพ สโงฺฆ นาม สโพฺพปิ เวเนยฺยชนสมูโหฯ **สยํ อุปฺปาทิโต สโงฺฆ** นาม นิพฺพตฺติตอริยปุคฺคลสมูโหฯ **“ตาทิโส”**ติ อิมินา ‘‘สยํ วา อุปฺปาทิโต’’ติ วุตฺตวิกโปฺป เอว ปจฺจามโฏฺฐ อนนฺตรสฺส วิธิ ปฏิเสโธวาติ กตฺวา, ตสฺมา ‘‘ปุริมปทเสฺสว วา’’ติ วิกปฺปนฺตรคหณนฺติ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๐๔) วุตฺตํฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – กามํ ‘‘คณี’’ติ อิทํ ‘‘สงฺฆี’’ติ ปทเสฺสว เววจนํ, อตฺถมตฺตํ ปน ทเสฺสตุํ ยถาวุตฺตวิกปฺปทฺวเย ทุติยวิกปฺปเมว ปจฺจามสิตฺวา ‘‘ตาทิโสวสฺส คโณ อตฺถี’’ติ วุตฺตตฺตา อวสิฏฺฐสฺสปิ ปฐมวิกปฺปสฺส สงฺคหณตฺถํ **“ปุริมปทเสฺสว วา เววจนเมต”**นฺติ วุตฺตนฺติฯ เอวมฺปิ วทนฺติ – ธมฺมเสนาปติเตฺถราทีนํ ปเจฺจกคณีนํ คณํ, สุตฺตนฺติกาทิคณํ วา สนฺธาย **“ตาทิโส”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถาปิ หิ สโพฺพว ภิกฺขุคโณ อนุสาสิตโพฺพ นาม, นิพฺพตฺติตอริยคโณ ปน สยํ อุปฺปาทิโต นาม, ตสฺมา ‘‘ตาทิโส’’ติ อิมินา วิกปฺปทฺวยสฺสาปิ ปจฺจามสนํ อุปปนฺนํ โหติฯ เอวํ ปททฺวยสฺส วิเสสตฺถตํ ทเสฺสตฺวา สพฺพถา สมานตฺถตํ ทเสฺสตุํ **“ปุริมปทเสฺสวา”**ติอาทิ วุตฺตนฺติฯ ปูรณมกฺขลิอาทีนํ

พหูนํ ติตฺถกรานํ, นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ **อเจลกาทิมตฺตเกนปิ การเณนา**ติ นิโจฺจฬีตาทิมตฺตเกนปิ อปฺปิจฺฉสนฺตุฏฺฐตาทิสมาโรปนลกฺขเณน การเณนฯ

นวกาติ อภินวาฯ **ปาหุนกา**ติ ปเหณกํ ปฏิคฺคณฺหิตุมนุจฺฉวิกา, เอเตน ทุวิเธสุ อาคนฺตุเกสุ ปุเรตรมาคตวเสน อิธ อติถิโน, น โภชนเวลายมาคตวเสน อพฺภาคตาติ ทเสฺสติฯ **ปริยาปุณามี**ติ ปริจฺฉินฺทิตุํ ชานามิ, ธาตฺวตฺถมตฺตํ ปน ทเสฺสตุํ **"ชานามี"**ติ วุตฺตํฯ

กปฺปมฺปีติ อายุกปฺปมฺปิ, ภเณยฺย เจติ สมฺพโนฺธฯ **จิรํ** จิรกาเล กโปฺป ขีเยถ, **ทีฆมนฺตเร** ทีฆกาลนฺตเรปิ ตถาคตสฺส วโณฺณ น ขีเยถาติ โยชนาฯ **"จิร"**นฺติ เจตฺถ วตฺตเพฺพปิ ฉนฺทหานิภยา รสฺสตฺถํ นิคฺคหิตโลโป, อติทีฆกาลํ วา สนฺธาย **"จิรทีฆมนฺตเร"**ติ วุตฺตํ, อุภยตฺถ สมฺพนฺธิตพฺพเมตํ, กิริยารหาทิโยเค วิย จ อนฺตรโยเค อธิกกฺขรปาโท อนุปวโชฺช, อยญฺจ คาถา อภูตปริกปฺปนาวเสน อฏฺฐกถาสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔; ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔๒๕; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๔.๔; จริยา. อฏฺฐ. นิทานกถา, ปกิณฺณกกถา; อป. อฏฺฐ. ๒.๗.๒๐) วุตฺตา ตถา ภาสมานสฺส อภาวโตฯ

๓๐๕. **นนฺ**ติ อาจริยํฯ **อลํ**-สโทฺท อิธ อรหโตฺถ ''อลเมว นิพฺพินฺทิตุ''นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๗๒; สํ. นิ. ๒.๑๓๔, ๑๔๓) วิยาติ อาห **"ยุตฺตเมวา"**ติฯ ปุเฏฺฐน เนตฺวา อสิตพฺพโต ปริภุญฺชิตพฺพโต **ปุโฏสํ วุจฺจติ ปาเถยฺยํฯ** อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํ ทเสฺสติ **"ตํ คเหตฺวา"**ติ อิมินาฯ ปาฬิยํ ปุฏํเสนปิ กุลปุเตฺตนาติ สมฺพนฺธํ ทเสฺสตุํ **"เตน ปุฏํเสนา"**ติ วุตฺตํฯ **"อํเสนา"**ติอาทิ อธิปฺปายมตฺตทสฺสนํ, วหเนฺตน กุลปุเตฺตน อุปสงฺกมิตุํ อลเมวาติ อโตฺถฯ

โสณทณฺฑปริวิตกฺกวณฺณนา

๓๐๖-๗. น อิธ **ติโร**-สโทฺท ''ติโรกุเฑฺฑ วา ติโรปาการเร วา ฉเฑฺฑยฺย วา ฉฑฺฑาเปยฺย วา''ติอาทีสุ (ปาจิ. ๘๒๕) วิย พหิอโตฺถติ อาห **"อโนฺตวนสเณฺฑ คตสฺสา"**ติฯ ตตฺถ วิหาโรปิ วนสณฺฑปริยาปโนฺนติ ทเสฺสติ **"วิหารพฺภนฺตรํ ปวิฏฺฐสฺสา"**ติ อิมินาฯ **เอเต** อญฺชลิํ ปณาเมตฺวา นิสินฺนา มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน **อุภโตปกฺขิกา,** ''อิตเร ปน สมฺมาทิฏฺฐิวเสน เอกโตปกฺขิกา''ติ อตฺถโต อาปโนฺน โหติฯ ทลิทฺทตฺตา, ญาติปาริชุญฺญาทินา ชิณฺณตฺตา จ นามโคตฺตวเสน อปากฏา หุตฺวา ปากฏา ภวิตุกามา เอวมกํสูติ อธิปฺปาโยฯ **เกราฏิกา**ติ สฐาฯ **ตตฺถา**ติ ทฺวีสุ ชเนสุฯ **ตโต**ติ วิสฺสาสโต, ทานโต วาฯ

พฺราหฺมณปญฺญตฺติวณฺณนา

๓๐๙. อโนนตกายวเสน **ถทฺธคโตฺต,** น มานวเสนฯ เตน ปาฬิยํ วกฺขติ ''อพฺภุนฺนาเมตฺวา''ติฯ เจโตวิตกฺกํ สนฺธาย จิตฺตสีเสน **"จิตฺตํ อญฺญาสี"**ติ วุตฺตํฯ **วิฆาต**นฺติ จิตฺตทุกฺขํฯ

๓๑๑. **สกสมเย**ติ พฺราหฺมณลทฺธิยํฯ **มียมาโน**ติ มริยมาโนฯ **ทิฏฺฐิสญฺชานเนเนวา**ติ อตฺตโน ลทฺธิสญฺชานเนเนวฯ **สุช**นฺติ โหมทพฺพิํ, นิพฺพจนํ วุตฺตเมวฯ **คณฺหเนฺตสู**ติ ชุหนตฺถํ คณฺหนเกสุ, อิรุวิเชฺชสูติ อโตฺถฯ **อิรุเวท**วเสน โหมกรณโต หิ ยญฺญยชกา ''อิรุวิชฺชา''ติ วุจฺจนฺติฯ **ปฐโม วา**ติ ตตฺถ สนฺนิปติเตสุ สุชากิริยายํ สพฺพปธาโน วาฯ **ทุติโย วา**ติ ตทนนฺตริโก วาฯ **"สุช"**นฺติ อิทํ กรณเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **"สุชายา"**ติฯ อคฺคิหุตฺตมุขตายยญฺญสฺส ยเญฺญ ทิยฺยมานํ สุชามุเขน ทิยฺยติฯ วุตฺตญฺจ ''อคฺคิหุตฺตมุขา ยญฺญา, สาวิตฺตีฉนฺทโส มุข''นฺติ (ม. นิ. ๒.๔๐๐)ฯ ตสฺมา ''ทิยฺยมาน''นฺติ อยํ ปาฐเสโส วิญฺญายตีติ **อาจริ**

เยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๑๑) วุตฺตํฯ อปิจ สุชาย ทิยฺยมานํ **สุชนฺ**ติ ตทฺธิตวเสน อตฺถํ ทเสฺสตุํ เอว มาหฯ **โปราณา**ติ อฏฺฐกถาจริยาฯ ปุริมวาเท เจตฺถ ทานวเสน ปฐโม วา ทุติโย วา, ปจฺฉิมวาเท อาทานวเสนาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ **วิเสสโต**ติ วิชฺชาจรณวิเสสโต, น พฺราหฺมเณหิ อิจฺฉิต วิชฺชาจรณมตฺตโตฯ **อุตฺตมพฺราหฺมณสฺสา**ติ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยตาย อุกฺกฏฺฐพฺราหฺมณสฺสฯ ยถาธิเปฺปตสฺส หิ วิชฺชาจรณวิเสสทีปกสฺส ''กตมํ ปน ตํ พฺราหฺมณสีลํ, กตมา สา ปญฺญา''ติ อาทิวจนสฺส โอกาสกรณตฺถเมว ''อิเมสํ ปน พฺราหฺมณ ปญฺจนฺนํ องฺคาน''นฺติอาทิวจนํ ภควา อโวจ, ตสฺมา ปธานวจนานุรูปมนุสนฺธึ ทเสฺสตุํ **''ภควา ปนา''**ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๑๓. **อปวทตี**ติ วณฺณาทีนิ อปเนตฺวา วทติ, อตฺถมตฺตํ ปน ทเสฺสตุํ **''ปฏิกฺขิปตี''**ติ วุตฺตํฯ **อิทนฺ**ติ ''มา ภวํ โสณทโณฺฑ เอวํ อวจา''ติอาทิวจนํฯ **พฺราหฺมณสมยนฺ**ติ พฺราหฺมณสิทฺธนฺตํฯ **มา ภินฺที**ติ มา วินาเสสิฯ

๓๑๖. สโมเยว หุตฺวา สโมติ **สมสโม,** สพฺพถา สโมติ อโตฺถฯ ปริยายทฺวยญฺหิ อติสยตฺถทีปกํ ยถา ''ทุกฺขทุกฺขํ, รูปรูป''นฺติฯ เอกเทสมตฺตโต ปน องฺคเกน มาณเวน เตสํ สมภาวโต ตํ นิวเตฺตตุนฺต **''ฐเปตฺวา เอกเทสมตฺต''**นฺติอาทิมาหฯ **กุลโกฏิปริทีปนนฺ**ติ กุลสฺส อาทิปริทีปนํฯ ยสฺมา อตฺตโน ภคินิยา…เป.… น ชานิสฺสติ, ตสฺมา น ตสฺส มาตาปิตุมตฺตํ สนฺธาย วทติ, กุลโกฏิปริทีปนํ ปน สนฺธาย วทตีติ อธิปฺปาโยฯ **''อตฺถภญฺชนก''**นฺติ อิมินา กมฺมปถปตฺตํ วทติฯ **คุเณ**ติ ยถาวุเตฺต ปญฺจสีเลฯ **อถาปิ สิยา**ติ ยทิปิ ตุมฺหากํ เอวํ ปริวิตโกฺก สิยา, ภินฺนสีลสฺสาปิ **ปุน ปกติสีเล ฐิตสฺส พฺราหฺมณภาวํ** วณฺณาทโย **สาเธนฺตี**ติ เอวํ สิยาติ อโตฺถฯ ''สาเธตี''ติ ปาเฐ ''วโณฺณ''ติ กตฺตา อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๑๖) อชฺฌาหโฏ, นิทสฺสนเญฺจตํฯ **มนุตชาตีสฺ**ปิ หิ เอเสว นโยฯ **สีลเมวา**ติ ปุน ปกติภูตํ สีลเมว พฺราหฺมณภาวํ สาเธสฺสติ, กสฺมาติ เจ **''ตสฺมิํ หิ…เป.… วณฺณาทโย''**ติฯ ตตฺถ **สโมฺมหมตฺตํ วณฺณาทโย**ติ วณฺณมนุตชาติโย พฺราหฺมณภาวสฺส องฺคนฺติ สโมฺมหมตฺตเมตํ, อสมเวกฺขิตฺวา กถิตมิทํฯ

สีลปญฺญากถาวณฺณนา

๓๑๗. **กถิโต พฺราหฺมเณน ปโญฺห**ติ ''สีลวา จ โหตี''ติอาทินา ทฺวินฺนเมว องฺคานํ วเสน ยถาปุจฺฉิโต ปโญฺห ยาถาวโต วิสฺสชฺชิโตฯ **เอตฺถา**ติ ยถาวิสฺสชฺชิเต อเตฺถ, องฺคทฺวเย วาฯ **ตสฺสา**ติ โสณทณฺฑสฺสฯ ยทิ เอกมงฺคํ ฐเปยฺย, อถ ปติฏฺฐาตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ ยทิ ปน น ฐเปยฺย, อถ สกฺกุเณยฺย, กึ ปเนส ตถา สกฺขิสฺสติ นุ โข, โนติ วีมํสนตฺถเมว เอวมาห, น ตุ เอกสฺส องฺคสฺส ฐปนียตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา จาห **''เอวเมตํ พฺราหฺมณา''**ติอาทิฯ โธวิตตฺตาว ปริสุชฺฌนนฺติ อาห **''สีลปริสุทฺธา''**ติ, สีลสมฺปตฺติยา สพฺพโส สุทฺธา อนุปกฺกิลิฏฺฐาติ อโตฺถฯ **กุโต ทุสฺสีเล ปญฺญา** อสมาหิตตฺตา ตสฺสฯ **กุโต วา ปญฺญารหิเต ชเฬ เอฬมูเค สีลํ** สีลวิภาคสฺส, สีลปริโสธนูปายสฺส จ อชานนโตฯ เอฬา มุเข คฬติ ยสฺสาติ **เอฬมูโค** ข-การสฺส ค-การํ กตฺวา, **เอลมุโข, เอลมูโก** วาฯ อิติ พหุธา ปาโฐติ **ภยเภรวสุตฺตฏฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๘) วุโตฺตฯ ปกฏฺฐํ อุกฺกฏฺฐํ ญาณํ **ปญฺญาณนฺ**ติ กตฺวา ปากติกํ ญาณํ นิวเตฺตตุํ **''ปญฺญาณ''**นฺติ วุตฺตํฯ วิปสฺสนาทิญาณญฺหิ อิธาธิเปฺปตํ, ตเทตํ ปกาเรหิ ชานนโต **ปญฺญา**วาติ อาห **''ปญฺญาเยวา''**ติฯ

จตุปาริสุทฺธิสีเลน โธตาติ สมาธิปทฏฺฐาเนน จตุปาริสุทฺธิสีเลน สกลสํกิเลสมลวิสุทฺธิยา โธวิตา วิสุทฺธาฯ เตนาห **''กถํ ปนา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **โธวตี**ติ สุชฺฌติฯ **สฏฺฐิอสีติวสฺสานี**ติ สฏฺฐิวสฺสานิ วา อสีติวสฺสานิ วาฯ **มรณกาเลปิ,** ปเคว อญฺญสฺมิํ กาเลฯ **มหาสฏฺฐิวสฺสเตฺถ**

โร วิยาติ สฏฺฐิวสฺสมหาเถโร วิยฯ **เวทนาปริคฺคหมตฺตมฺปี**ติ เอตฺถ **เวทนาปริคฺคโห** นาม ยถาอุปฺปนฺนํ เวทนํ สภาวสรสโต อุปธาเรตฺวา ปุน ปทฏฺฐานโต ''อยํ เวทนา ผสฺสํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ, โส จ ผโสฺส อนิโจฺจ ทุโกฺข วิปริณามธโมฺม''ติ ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา ปวตฺติตวิปสฺสนาฯ เอวํ ปสฺสเนฺตน หิ สุเขน สกฺกา สา เวทนา อธิวาเสตุํ ''เวทนา เอว เวทยตี''ติฯ **เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา**ติ ยถาอุปฺปนฺนํ ทุกฺขเวทนํ อนุวตฺติตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา วีถิปฏิปนฺนาย วิปสฺสนาย ตํ วิโนเทตฺวาฯ **สํสุมารปติเตนา**ติ กุมฺภีเลน วิย ภูมิยํ อุเรน นิปชฺชมาเนนฯ **''นาห''**นฺติอาทิํ ตถา สีลรกฺขณเมว ทุกฺกรนฺติ กตฺวา วทติฯ สีเล ปติฏฺฐิตสฺส หิ อรหตฺตํ หตฺถคตํเยวฯ ยถาห ''สีเล ปติฏฺฐาย...เป.... วิชฏเย ชฏ''นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒; เปฏโก. ๒๒; มิ. ป. ๒.๙) จตูสุ ปุคฺคเลสุ อุคฺฆาฏิตญฺญุโน เอวายํ วิสโยติ อาห **''อุคฺฆาฏิตญฺญุตายา''**ติฯ **ปญฺญาย สีลํ โธวิตฺวา**ติ สีลํ อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ อขณฺฑาทิภาวาปาทเนน ปญฺญาย สุวิโสธิตํ กตฺวาฯ **สนฺตติมหามตฺตวตฺถุ** ธมฺมปเท (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.สนฺติมหามตฺตวตฺถุ)ฯ

๓๑๘. **''กสฺมา อาหา''**ติ อุปริเทสนาย การณํ ปุจฺฉติฯ **ลชฺชา** นาม ''สีลสฺส จ ชาติยา จ คุณโทสปฺปกาสเนน สมเณน โคตเมน ปุจฺฉิตปญฺหํ วิสฺสเชฺชสี''ติ ปริสาย ปญฺญาตตา, สา ตถา วิสฺสชฺชิตุมสมตฺถตาย ภิชฺชิสฺสตีติ อโตฺถ, ปฐมํ อลชฺชมาโนปิ อิทานิ ลชฺชิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปรม**นฺติ ปมาณํฯ ''เอตฺตกปรมา มย''นฺติ ปทานํ ตุลฺยาธิกรณตํ ทเสฺสตุํ **''เต มย''**นฺติ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ''สีลปญฺญาณ''นฺติ วจนเมว อมฺหากํ ปรมํ, ตทตฺถภูตานิ ปญฺจสีลานิ, เวทตฺตยวิภาวนํ ปญฺญญฺจ ลกฺขณาทิโต นิทฺธาเรตฺวา ชานนํ นตฺถิ, เกวลํ ตตฺถ วจีปรมาว มยนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ อฏฺฐกถามุตฺตกนโย – **เอตฺตกปรมา**ติ เอตฺตกอุกฺกํสโกฏิกา, ปฐมํ ปญฺหาวิสฺสชฺชนาว อมฺหากํ อุกฺกํสโกฏีติ อโตฺถฯ เตนาห ''มยา สกสมยวเสน ปโญฺห วิสฺสชฺชิโต''ติฯ **ปร**นฺติ อติเรกํฯ **ภาสิตสฺสา**ติ วจนสฺส สทฺทสฺสฯ

อยํ ปน วิเสโสติ สีลนิเทฺทเส นิยฺยาตนมตฺตํ อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํฯ เตนาห **''สีลมิเจฺจว นิยฺยาติต''**นฺติฯ สามญฺญผลสุเตฺต (ที. นิ. ๑.๑๕๐) หิ สีลํ นิยฺยาเตตฺวาปิ ปุน สามญฺญผลมิเจฺจว นิยฺยาติตํฯ สเพฺพสมฺปิ มหคฺคตจิตฺตานํ ญาณสมฺปยุตฺตตฺตา, ฌานานญฺจ ตํ สมฺปโยคโต **''อตฺถโต ปญฺญาสมฺปทา''**ติ วุตฺตํฯ ปญฺญานิเทฺทเส หิ ฌานปญฺญํ อธิฏฺฐานํ กตฺวา ปฐมํ วิปสฺสนาปญฺญา นิยฺยาติตาฯ เตนาห **''วิปสฺสนาปญฺญายา''**ติอาทิฯ

โสณทณฺฑอุปาสกตฺตปฏิเวทนากถาวณฺณนา

๓๒๑. **ทหโร ยุวา**ติ เอตฺถ **ทหร**วจเนน ปฐมโยพฺพนภาวํ ทเสฺสติฯ ปฐมโยพฺพนกาลคโต หิ ''ทหโร''ติ วุจฺจติฯ ปุตฺตสฺส ปุโตฺต **นตฺตา** นามฯ **นปฺปโหตี**ติ น สมฺปชฺชติ, ปุตฺตนตฺตปฺปมาโณปิ น โหตีติ อโตฺถฯ ''อาสนา เม ตํ วุฏฺฐาน''นฺติ เอตสฺส อตฺถาปตฺติํ ทเสฺสตุํ **''มม อคารเวนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอตน**ฺติ อญฺชลิปคฺคหณํฯ อยญฺหิ ยถา ตถา อตฺตโน มหาชนสฺส สมฺภาวนํ อุปฺปาเทตฺวา โกหเญฺญน ปเร วิมฺหาเปตฺวา ลาภุปฺปาทนํ นิชิคีสโนฺต วิจรติ, ตสฺมาสฺส อติวิย กุหกภาวํ ทเสฺสโนฺต **''อิมินา กิรา''**ติอาทิํ วทติ ฯ **อคารวํ นาม นตฺถี**ติ อคารววจนํ นาม นตฺถิ, นายํ ภควติ อคารเวน ''อหเญฺจว โข ปนา''ติอาทิมาห, อถ โข อตฺตโน ลาภปริหานิภเยเนวาติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๒๒. **ตงฺขณานุรูปายา**ติ ยาทิสี ตทา ตสฺส อชฺฌาสยปฺปวตฺติ, ตทนุรูปายาติ มเชฺฌปทโลเปน อโตฺถฯ ตทา ตสฺส วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตสฺส ตาทิสสฺส ญาณปริปากสฺส อภาวโต เกวลํ อพฺภุทยสนฺนิสฺสิโต เอว อโตฺถ ทสฺสิโตติ อาห **''ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อตฺถํ สนฺทเสฺสตฺวา''**ติ, ปจฺจกฺขโต วิภาเวตฺวาติ อโตฺถฯ **กุสเล ธเมฺม**ติ เตภูมเก กุสลธเมฺม, อยเมตฺถ

นิปฺปริยายโต อโตฺถฯ ปริยายโต ปน ‘‘จตุภูมเก’’ติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ โลกุตฺตรกุสลสฺสปิ อายตึ ลพฺภมานตฺตาฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อายตึ นิพฺพานตฺถาย, วาสนาภาคิยาย วา’’ติฯ **ตตฺถา**ติ กุสเล ธมฺเม ยถาสมาทปิเตฯ **นนฺ**ติ โสณทณฺฑพฺราหฺมณํฯ **สมุเตฺตเชตฺวา**ติ สมฺมเทว อุปรูปริ นิสาเนตฺวา ปุญฺญกิริยาย ติกฺขวิสทภาวมาปาเทตฺวาฯ ตํ ปน อตฺถโต ตตฺถ อุสฺสาหชนนเมว โหตีติ อาห **‘‘สอุสฺสาหํ กตฺวา’’**ติฯ **ตาย จ สอุสฺสาหตายา**ติ เอวํ ปุญฺญกิริยาย สอุสฺสาหตา นิยมโต ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถสมฺปาทนีติ ยถาวุตฺตาย สอุสฺสาหตาย จ สมฺปหํเสตฺวาติ สมฺพนฺธฯ **อเญฺญหิ จ วิชฺชมานคุเณหี**ติ เอวรูปา เต คุณสมงฺคิตา จ เอกเนฺตน ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถนิปฺผาทนีติ ตสฺมึ วิชฺชมาเนหิ, อเญฺญหิ จ คุเณหิ **สมฺปหํเสตฺวา** สมฺมเทว หฏฺฐตุฏฺฐภาวมาปาเทตฺวาติ อโตฺถฯ

ยทิ ภควา ธมฺมรตนวสฺสํ วสฺสิ, อถ กสฺมา โส วิเสสํ นาธิคจฺฉีติ โจทนํ โสเธตุํ **‘‘พฺราหฺมโณ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กุหกตายา**ติ วุตฺตนเยน โกหญฺญกตฺตา, อิมินา ปโยคสมฺปตฺติอภาวํ ทเสฺสติฯ ยเชฺชวํ กสฺมา ภควา ตสฺส ตถา ธมฺมรตนวสฺสํ วสฺสีติ ปฏิโจทนมฺปิ โสเธนฺต **‘‘เกวลมสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เกวล**นฺติ นิเพฺพธาเสกฺขภาคิเยน อสมฺมิสฺสํฯ **นิพฺพานตฺถายา**ติ นิพฺพานาธิคมตฺถาย, ปรินิพฺพานตฺถาย วาฯ อายตึ วิเสสาธิคมนูปายภูตา ปุญฺญกิริยาสุ ปริจยสงฺขาตา วาสนา เอว ภาโค, ตสฺมึ อุปายภาเวน ปวตฺตาติ **วาสนาภาคิยาฯ** น หิ ภควโต นิรตฺถกา จตุปฺปทิกคาถามตฺตาปิ ธมฺมเทสนา อตฺถิฯ เตนาห **‘‘สพฺพา ปุริมปจฺฉิมกถา’’**ติฯ อาทิโต เจตฺถ ปภุติ ยาว พฺราหฺมณสฺส วิสฺสชฺชนาปริโยสานํ, ตาว **ปุริมกถา,** ภควโต ปน สีลปญฺญาวิสฺสชฺชนา **ปจฺฉิมกถาฯ** พฺราหฺมเณน วุตฺตาปิ หิ พุทฺธคุณาทิปฏิสญฺญุตฺตา กถา อายตึ นิพฺพานตฺถาย วาสนาภาคิยา เอวาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา โสณทณฺฑสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

โสณทณฺฑสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กูฏทนฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๒๓. เอวํ โสณทณฺฑสุตฺตํ สํวเณฺณตฺวา อิทานิ กูฏทนฺตสุตฺตํ สํวเณฺณโนฺต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, โสณทณฺฑ สุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส กูฏทนฺตสุตฺตภาวํ วา ปกาเสตุํ **"เอวํ เม สุตํ...เป.... มคเธสูติ กูฏทนฺตสุตฺต"**นฺติ อาหฯ **"มคธา นาม ชนปทิโน ราชกุมารา"**ติอาทีสุ อมฺพฏฺฐสุเตฺต โกสลชนปทวณฺณนายํ อเมฺหหิ วุตฺตนโย ยถารหํ เนตโพฺพฯ อยํ ปเนตฺถ วิเสโส – มเคน สทฺธิํ ธาวนฺตีติ **มคธา,** ราชกุมารา, มํเสสุ วา คิชฺฌนฺตีติ **มคธา** นิรุตฺตินเยนฯ รุฬฺหิโต, ปจฺจยโลปโต จ เตสํ นิวาสภูเตปิ ชนปเท วุทฺธิ น โหตีติ เนรุตฺติกาฯ ชนปทนาเมเยว พหุวจนํ, น ชนปทสเทฺท ชาติสทฺทตฺตาติ วุตฺตํ **"ตสฺมิํ มคเธสุ ชนปเท"**ติฯ **อิโต ปร**นฺติ ''มคเธสู''ติ ปทโต ปรํ ''จาริกํ จรมาโน''ติ อาทิวจนํฯ **ปุริมสุตฺตทฺวเย**ติ อมฺพฏฺฐโสณทณฺฑสุตฺตทฺวเยฯ **วุตฺตนยเมวา**ติ ยํ ตตฺถ อาคตสทิสํ อิธาคตํ, ตํ อตฺถวณฺณนาโต วุตฺตนยเมว, ตตฺถ วุตฺตนยเนว เวทิตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ''ตรุโณ อมฺพรุโกฺข อมฺพลฏฺฐิกา''ติ พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒) วุตฺตตฺตา **"อมฺพลฏฺฐิกา พฺรหฺมชาเล วุตฺตสทิสาวา"**ติ อาหฯ

ยญฺญาวาฏํ สมฺปาเทตฺวา มหายญฺญํ อุทฺทิสฺส สวิญฺญาณกานิ, อวิญฺญาณกานิ จ ยญฺญูปกรณานิ อุปฏฺฐปิตานีติ อตฺถํ สนฺธาย ''มหายโญฺญ อุปกฺขโฏ''ติ ปาฬิยํ วุตฺตํ, ตํ ปเนตํ อุปกรณํ เตสํ ตถา สชฺชนเมวาติ ทเสฺสติ **"สชฺชิโต"**ติ อิมินาฯ **วจฺฉตรสตานี**ติ ยุวภาวปฺปตฺตานิ พลววจฺฉสตานิฯ วจฺฉานํ วิเสสาติ หิ **วจฺฉตรา,** เต ปน วจฺฉา เอว โหนฺติ, น ทมฺมา, น จ พลีพทฺทาติ อาห **"วจฺฉสตานี"**ติฯ อยํ อาจริยมติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๒๓)ฯ **ตร**-สโทฺท วา อนตฺถโกติ วุตฺตํ **"วจฺฉสตานี"**ติฯ เอวญฺหิ สโพฺพปิ วจฺฉปฺปเภโท สงฺคหิโต โหติฯ **เอเต**ติ อุสภาทโย อุรพฺภปริโยสานาฯ **อเนเกส**นฺติ อเนกชาติกานํฯ **มิคปกฺขีน**นฺติ มหิํสรุรุปสทกุรุงฺคโคกณฺณมิคานเญฺจว โมรกปิญฺชรวฏฺฏกติตฺติร ลาปาทิปกฺขีนญฺจฯ สงฺขฺยาวเสน อเนกตํ สตฺตสตคฺคหเณน ปริจฺฉินฺทิตุํ **"สตฺตสตฺตสตานี"**ติ วุตฺตํ, สตฺตสตานิ, สตฺตสตานิ จาติ อโตฺถฯ **ถูณ**นฺติ ยโญฺญปกรณานํ มิคปกฺขีนํ พนฺธนตฺถมฺภํฯ **ยูโป**ติปิ ตสฺส นามํฯ เตนาห **"ยูปสงฺขาต"**นฺติฯ

๓๒๘. **วิธา**ติ วิปฺปฏิสารวิโนทนาฯ โย หิ ยญฺญสงฺขาตสฺส ปุญฺญสฺส อุปกฺกิเลโส, ตสฺส วิธมนโต นิวารณโต นิโรธนโต วิธา วุจฺจนฺติ วิปฺปฏิสารวิโนทนา, ตา เอว ปุญฺญาภิสนฺทํ อวิจฺฉินฺทิตฺวา ฐเปนฺตีติ **"ฐปนา"**ติ จ วุตฺตาฯ อวิปฺปฏิสารโต เอว หิ อุปรูปริ ปุญฺญาภิสนฺทปฺปวตฺตีติฯ ฐปนา เจตา ยญฺญสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานวเสน ตีสุ กาเลสุ ปวตฺติยา ติปฺปการาติ อาห **"ติฏฺฐปน"**นฺติฯ **ปริกฺขาร**สโทฺท เจตฺถ ปริวารปริยาโย ''ปริกโรนฺติ ยญฺญํ อภิสงฺขโรนฺตี''ติ กตฺวาฯ เตนาห **"โสฬสปริวาร"**นฺติฯ

มหาวิชิตราชยญฺญกถาวณฺณนา

๓๓๖. ปุเพฺพ ภูตํ **ภูตปุพฺพํ** ยถา ''ทิฏฺฐปุพฺพ''นฺติ อาห **"ปุพฺพจริต"**นฺติ, อตฺตโน ปุริมชาติสมฺภูตํ โพธิสมฺภารภูตํ ปุญฺญจริยนฺติ อโตฺถฯ ตถา หิ ตสฺส อนุคามินิธิสฺส ถาวรนิธินา นิทสฺสนํ อุปปนฺนํ โหติฯ สทฺทวิทู ปน วทนฺติ **"ภูตปุพฺพ**นฺติ อิทํ กาลสตฺตมิยา เนปาติกปท''นฺติฯ อตีตกาเลติ หิ เตสํ มเตน อโตฺถฯ **อสฺสา**ติ อเนนฯ มหนฺตํ ปฐวีมณฺฑลํ วิชิตนฺติ สมฺพโนฺธฯ มหนฺตํ วา วิชิตํ ปฐวีมณฺฑลมสฺส อตฺถีติ อโตฺถฯ ''อโนฺตรเฏฺฐติ ยสฺส วิชิเต วิหรติ, ตสฺส รเฏฺฐ''ติอาทีสุ วิย หิ **วิชิต**สโทฺท รเชฺช ปวตฺตติ, อิมินา ตสฺส เอกราชภาวํ ทีเปติ, น จกฺกวตฺติราชภาวํ สตฺตรตนสมฺปนฺนตาอวจนโตฯ ปาฬิยํ น เยน เกนจิ สนฺตกมเตฺตน อฑฺฒ

ตาติ ทเสฺสตุํ **“อโฑฺฒ”**ติ วตฺวา **“มหทฺธโน”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“โย โกจี”**ติอาทิฯ อฑฺฒตา หิ นาม วิภวสมฺปนฺนตฺตา สา จ ตํ ตทุปาทาย วุจฺจติฯ ตถา มหทฺธนตาปีติ ตํ ถามปฺปตฺตํ อุกฺกํสคตํ ทเสฺสตุํ **“อปริมาณสเงฺขฺยนา”**ติ อาหฯ ภุญฺชิตพฺพเฏฺฐน วิเสสโต กามา อิธ **โภคา** นามาติ ทเสฺสติฯ **“ปญฺจกามคุณวเสนา”**ติ อิมินาฯ **ปิณฺฑปิณฺฑวเสนา**ติ ภาชนาลงฺการาทิวิภาคํ อหุตฺวา เกวลํ ขณฺฑขณฺฑวเสนฯ

รูปํ อเปฺปตฺวา, อนเปฺปตฺวา วา มาสปฺปมาเณน กโต **มาสโกฯ อาทิ**สเทฺทน ถาลกาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ **อเนกโกฏิสเงฺขฺยนา**ติ กหาปณานํ โกฏิสตาทิปฺปมาณํ สนฺธาย วุตฺตํ เหฏฺฐิมเนฺตน โกฏิสตปฺปมาเณเนว ขตฺติยมหาสาลภาวปฺปตฺติโตฯ

ตุฏฺฐีติ สุมนตาฯ **อุปกรณ**สโทฺท เจตฺถ การณปริยาโยฯ กึ ปน ตนฺติ อาห **“นานาวิธาลงฺการสุวณฺณรชตภาชนาทิเภท”**นฺติฯ **อาทิ**สเทฺทน วตฺถเสยฺยาวสถาทีนิ สงฺคยฺหนฺติ, สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาเวฬุริยวชิรปวาฬานิ **สตฺต รตนานี**ติ วทนฺติฯ ยถาหุ –

> ‘‘สุวณฺณํ รชตํ มุตฺตา, มณิเวฬุริยานิ จ;
> วชิรญฺจ ปวาฬนฺติ, สตฺตาหุ รตนานิเม’’ติฯ

สาลิวีหิอาทิ สตฺตธญฺญํ สานุโลมํ ปุพฺพนฺนํ นาม ปุเรกฺขตํ สสฺสผลนฺติ กตฺวาฯ ตพฺพิปริยายโต มุคฺคมาสาทิ ตทวเสสํ อปรนฺนํ นามฯ อปรนฺนโต ปุเพฺพ ปวตฺตมนฺนํ ปุพฺพนฺนํ, ตโต อปรสฺมึ ปวตฺตมนฺนํ อปรนฺนํฯ นฺน-การสฺส ปน ณฺณ-กาเร กเต **ปุพฺพณฺณํ, อปรณฺณญฺจา**ติ เนรุตฺติกาฯ ปุพฺพาปรภาโว ปเนเตสํ อาทิกเปฺป สมฺภวาสมฺภววเสน เวทิตโพฺพฯ ปุริมํ ‘‘อโฑฺฒ มหทฺธโน ปหูตชาตรูปรชโต’’ติ วจนํ เทวสิกํ ปริพฺพยทานคหณาทิวเสน, ปริวตฺตน ธนธญฺญวเสน จ วุตฺตํ, อิทํ ปน ‘‘ปหูตธนธโญฺญ’’ติ วจนํ นิธานคตธนวเสน, สงฺคหิตธญฺญวเสน จาติ อิมํ วิเสสํ สนฺธาย อยํ นโย ทสฺสิโตฯ วีสกหาปณมฺพณาทิเทวสิกวฬญฺชนมฺปิ หิ มหาสาลลกฺขณํฯ

อิทานิ ตพฺพิปรีตวเสน วิเสสํ ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทินา ทุติยนโย อารโทฺธฯ อิมินา เอว หิ ปุริมวจนํ นิธานคตธนวเสน, สงฺคหิตธญฺญวเสน จ วุตฺตนฺติ อตฺถโต สิทฺธํ โหติฯ ตตฺถ **อิท**นฺติ ‘‘ปหูตธนธโญฺญ’’ติ วจนํฯ **อสฺสา**ติ มหาวิชิตรโญฺญฯ ทิวเส ทิวเส ปริภุญฺชิตพฺพํ **เทวสิกํ,** ภาวนปุํสกเมตํฯ ทาสกมฺมกรโปริสาทีนํ เวตฺตนานุปฺปทานํ **ปริพฺพยทานํฯ** อิณโสธนาทิวเสน ธนธญฺญานมาทานํ **คหณํฯ อาทิ**สเทฺทน อิณทานาทีนํ สงฺคโหฯ **ปริวตฺตนธนธญฺญวเสนา**ติ กยวิกฺกยกรเณน ปริวตฺติตพฺพานํ ธนธญฺญานํ วเสนฯ กตฺถจิ ปน สมุจฺจยวิรหิตปาโฐ ทิสฺสติฯ ตตฺถ ‘‘ปริพฺพยทานคฺคหณาทิวเสนา’’ติ อิทํ ปริวตฺตนปเทน สมฺพนฺธํ กตฺวา ตาทิเสน วิธินา อิโต จิโต จ ปริวเตฺตตพฺพานํ ธนธญฺญานํ วเสนาติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

โกฏฺฐํ วุจฺจติ ธญฺญฏฺฐปนฏฺฐานํ, ตเทว อคารํ ตถาฯ เตนาห **“ธเญฺญน ปริปุณฺณโกฏฺฐาคาโร”**ติฯ เอวํ สารคพฺภํ **โกโส,** ธญฺญฏฺฐปนฏฺฐานํ **โกฏฺฐาคาร**นฺติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตโต อญฺญถาปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา อสิโน ติกฺขภาวปริหารโต ปริจฺฉโท ‘‘โกโส’’ติ วุจฺจติ, เอวํ รโญฺญ ติกฺขภาวปริหารกตฺตา จตุรงฺคินี เสนา ‘‘โกโส’’ติ อาห **“จตุพฺพิโธ โกโส”**ติอาทิฯ ‘‘ทฺวาทสปุริโส หตฺถี’’ติอาทินา (ปาจิ. ๓๑๔) วุตฺตลกฺขเณน เจตฺถ **หตฺถิ**อาทโย คเหตพฺพาฯ วตฺถโกฏฺฐาคารคฺคหเณเนว สพฺพสฺสปิ กุปฺปภณฺฑฏฺฐปนฏฺฐานสฺส คหิตตฺตา **“โกฏฺฐาคารํ ติวิธ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ชาตรูปรชตโต หิ อญฺญํ โลหอยทารุวิสาณวตฺถาทิกมสารทพฺพํ โคเปตพฺพโต ค-การสฺส ก-การํ กตฺวา **กุปฺปํ** วุจฺจติฯ ชาตรูปรช

ตนิธานํ **ธนโกฏฺฐาคารํฯ** ตตฺถ ตตฺถ รตนํ วิโลเกตฺวา จรณํ **รตนวิโลกนจาริกาฯ** กามํ ตมตฺถํ ราชา ชานาติ, ภณฺฑาคาริเกน ปน กถาเปตฺวา ปริสาย นิสฺสทฺทภาวาปาทนตฺถเมว เอวํ ปุจฺฉติฯ ตถา กถาปเน หิ อสติ ปริสา สทฺทํ กริสฺสติ ‘‘กสฺมา ราชา ปรมฺปราคตํ กุลธนํ วินาเสตี’’ติ, ตโต จ ปกติโกฺขโภ ภวิสฺสติ, สติ ปน ตถา กถาปเน ‘‘เอตํการณา ตํ ฉเฑฺฑตี’’ติ นิสฺสทฺทภาวมาปชฺชิสฺสติฯ ตโต จ ปกติโกฺขโภ น ภวิสฺสติ, ตสฺมา ตถา ปุจฺฉตีติ เวทิตพฺพํฯ **มรณวส**นฺติ มรณสฺส, มรณสงฺขาตํ วา วิสยํฯ

๓๓๗. ปาฬิยํ ‘‘อามเนฺตตฺวา’’ติ เอตสฺส มนฺติตฺกาโม หุตฺวาติ อตฺถํ วิญฺญาเปตุํ **‘‘เอเกน ปณฺฑิเตน สทฺธิํ มเนฺตตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ ธาตฺวตฺถานุวตฺตโก เหตฺถ อุปสโคฺค, ปกรณาธิคโต จ กตฺถจิ อตฺถวิเสโส ยถา ‘‘สิกฺขมาเนน ภิกฺขเว ภิกฺขุนา อญฺญาตพฺพํ ปริปุจฺฉิตพฺพํ ปริปญฺหิตพฺพ’’นฺติ (ปาจิ. ๔๓๔)ฯ ตถา หิสฺส ปทภาชเน วุตฺตํ ‘‘สิกฺขมาเนนาติ สิกฺขิตุกาเมนฯ อญฺญาตพฺพนฺติ ชานิตพฺพ’’นฺติอาทิ (ปาจิ. ๔๓๖)ฯ **อามเนฺตสี**ติ มนฺติตุกาโมสิฯ ชนปทสฺส อนุปทฺทวตฺถํ, ยญฺญสฺส จ จิรานปฺปวตฺตนตฺถํ พฺราหฺมโณ จิเนฺตสีติ อาห **‘‘อยํ ราชา’’**ติ อาทิฯ อาหรนฺตานํ มนุสฺสานํ เคหานีติ สมฺพโนฺธ, อนาทเร วา เอตํ สามิวจนํฯ

๓๓๘. สตฺตานํ หิตสุขสฺส วิทูสนโต, อหิตทุกฺขสฺส จ อาวหนโต กณฺฏกสทิสตาย โจรา เอว อิธ **‘‘กณฺฏกา’’**ติ วุตฺตํ **‘‘โจรกณฺฏเกหิ สกณฺฏโก’’**ติฯ ยถา คามวาสีนํ ฆาตกา คามฆาตกา อเภทวเสน, อุปจาเรน จ นิสฺสยนามสฺส นิสฺสิเตปิ ปวตฺตนโต, เอวํ ปนฺถิกานํ ทุหนา พาธนา **ปนฺถทุหาฯ** ธมฺมโต อเปตสฺส อยุตฺตสฺส กรณสีโล **อธมฺมการี,** โย วา อตฺตโน วิชิเต ชนปทาทีนํ ตโต ตโต อนตฺถโต ตายเนน ขตฺติเยน กตฺตพฺพธโมฺม, ตสฺส อกรณสีโลติ อโตฺถฯ **ทสฺสู**ติ โจรานเมตํ อธิวจนํฯ ทํเสนฺติ วิทฺธํเสนฺตีติ หิ **ทสฺสโว** นิคฺคหีตโลเปน, เต เอว ขีลสทิสตฺตา **ขีล**นฺติ **ทสฺสุขีลํฯ** ยถา หิ เขเตฺต ขีลํ กสนาทีนํ สุขปฺปวตฺติํ, มูลสนฺตาเนน สสฺสปริพุทฺธิญฺจ วิพนฺธติ, เอวํ ทสฺสโวปิ รเชฺช ราชาณาย สุขปฺปวตฺติํ, มูลวิรุฬฺหิยา ชนปทปริพุทฺธิญฺจ วิพนฺธนฺตีฯ ปาณจาคํ ทเสฺสตุํ **‘‘มารเณนา’’**ติ วุตฺตํ, หิํสนํ ทเสฺสตุํ **‘‘โกฏฺฏเนนา’’**ติฯ **วธ**สโทฺท หิ หิํสนโตฺถปิ โหติ ‘‘วธติ น โรทติ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสา’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๘๘๐) วิย, กปฺปราทีหิ โปถเนนาติ อโตฺถฯ **อทฺทุ** นาม ทารุกฺขเนฺธน กโต พนฺธโนปกรณวิเสโส, เตน พนฺธนํ ตถาฯ **อาทิ**สเทฺทน รชฺชุพนฺธนสงฺขลิกพนฺธนฆรพนฺธนาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ **หา**-ธาตุยา ชานิปทนิปฺผตฺติํ ทเสฺสติ **‘‘หานิยา’’**ติ อิมินา, สา จ ธนหายนเมวาติ วุตฺตํ **‘‘สตํ คณฺหถา’’**ติอาทิฯ

ปญฺจสิขมตฺตํ ฐเปตฺวา มุณฺฑาปนํ **ปญฺจสิขมุณฺฑกรณํฯ** ตํ ‘‘กากปกฺขกรณ’’นฺติปิ โวหรนฺติฯ สีเส ฉกโณทกาวเสจนํ **โคมยสิญฺจนํฯ กุทณฺฑโก** นาม จตุหตฺถโต อูโน รสฺสทณฺฑโก, โย ‘‘คทฺทุล’’ติปิ วุจฺจติ, เตน พนฺธนํ **กุทณฺฑกพนฺธนํฯ อาทิ**สเทฺทน ขุรมุณฺฑํ กริตฺวา ภสฺมปุฏวธนาทีนํ สงฺคโหฯ **สมฺมา**สโทฺท ญายโตฺถติ อาห **‘‘เหตุนา’’**ติอาทิ, ปริยายวจนเมตํฯ **อูหนิสฺสามี**ติ อุทฺธริสฺสามิ, อปเนสฺสามีติ อโตฺถฯ ปุเพฺพ ตตฺถ กตปริจยตาย **อุสฺสาหํ กโรนฺติฯ ‘‘อนุปฺปเทตู’’**ติ เอตสฺส อนุ อนุ ปเทตูติ อตฺถํ สนฺธาย **‘‘ทิเนฺน อปฺปโหเนฺต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กสิอุปกรณภณฺฑํ** ผาลปาชนยุคนงฺคลาทิ, อิมินา ปาฬิยํ พีชภตฺตเมว นิทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ สกฺขิกรณปณฺณาโรปนนิพนฺธํ วฑฺฒิยา สห วา วินา วา ปุน คเหตุกามสฺส ทาเน โหติ, อิธ ปน ตทุภยมฺปิ นตฺถิ ปุน อคฺคเหตุกามตฺตาติ วุตฺตํ **‘‘สกฺขิํ อกตฺวา’’**ติอาทิฯ เตนาห **‘‘มูลเจฺฉชฺชวเสนา’’**ติฯ **สกฺขิ**นฺติ ตทา ปจฺจกฺขกชนํฯ **ปเณฺณ อนาโรเปตฺวา**ติ ตาลาทิปเณฺณ ยถาจิณฺณํ ลิขนวเสน อนาโรเปตฺวาฯ อญฺญตฺถ ปณฺณากาเรปิ **ปาภต**สโทฺท, อิธ ปน ภณฺฑมูเลเยวาติ อาห **‘‘ภณฺฑมูลสฺสา’’**ติอาทิฯ ภณฺฑ

มูลญฺหิ ปการโต อุทยภณฺฑานิ อาภรติ สํหรติ เอเตนาติ **ปาภตํฯ** อุทยธนโต ปเคว อาภตํ **ปาภต**นฺติ สทฺทวิทู, ปณฺณากาโร ปน ตํ ตทตฺถํ ปเตฺถเนฺตหิ อาภรียเตติ **ปาภตํฯ** ปตฺถนตฺโชตโก หิ อยํ **ป**-สโทฺทฯ

"ยถาหา"ติอาทินา ปาภตสทฺทสฺส มูลภณฺฑตฺถตํ **จูฬเสฏฺฐิชาตก**ปาเฐน (ชา. ๑.๑.๔) สาเธติฯ ตตฺรายมฏฺฐกถา (ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.๔) **"อปฺปเกนปี**ติ โถเกนปิ ปริตฺตเกนปิฯ **เมธาวี**ติ ปญฺญวาฯ **ปาภเตนา**ติ ภณฺฑมูเลนฯ **วิจกฺขโณ**ติ โวหารกุสโลฯ **สมุฏฺฐาเปติ อตฺตาน**นฺติ มหนฺตํ ธนญฺจ ยสญฺจ อุปฺปาเทตฺวา ตตฺถ อตฺตานํ สณฺฐาเปติ ปติฏฺฐาเปติฯ ยถา กึ? **อณุํ อคฺคึว สนฺธมํ,** ยถา ปณฺฑิตปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อนุกฺกเมน โคมยจุณฺณาทีนิ ปกฺขิปิตฺวา มุขวาเตน ธมโนฺต สมุฏฺฐาเปติ วเฑฺฒติ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ กโรติ, เอวเมว ปณฺฑิโต โถกมฺปิ ปาภตํ ลภิตฺวา นานาอุปาเยหิ ปโยเชตฺวา ธนญฺจ ยสญฺจ วเฑฺฒติ, วเฑฺฒตฺวา จ ปน ตตฺถ อตฺตานํ ปติฏฺฐาเปติ, ตาย เอว วา ปน ธนยสมหนฺตตาย อตฺตานํ สมุฏฺฐาเปติ, อภิญฺญาตํ ปากฏํ กโรตีติ อโตฺถ''ติฯ

ทิวเส ทิวเส ทาตพฺพํ **เทวสิกํฯ** มาเส มาเส ทาตพฺพํ **มาสิกํฯ อาทิ**สเทฺทน อนฺโปสถิกาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺส ตสฺส** ปุริสสฺสฯ กุสลานุรูเปน, กมฺมานุรูเปน สูรภาวานุรูเปนาติ ทฺวนฺทโต ปรํ สุยฺยมาโน **อนุรูป**สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ เฉกภาวานุรูปตา เจตฺถ **กุสลานุรูปํฯ** กตฺถจิ **กุล**สโทฺท ทิสฺสติ, โส จ ชาณุโสณิอาทิกุลานมิว **กุลานุรูป**มฺปิ ทาตพฺพโต ยุชฺชเตวฯ เสนาปจฺจาทิ **ฐานนฺตรํ,** อิมินา ภตฺตเวตนํ นิทฺทิฏฺฐมตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ สกกมฺมปสุตตฺตา, อนุปทฺทวตฺตา จ **ธนธญฺญานํ ราสิโก** ราสิการภูโตฯ **เขเมน ฐิตา**ติ อนุปทฺทเวน ปวตฺตาฯ เตนาห **"อภยา"**ติ, กุโตจิปิ ภยรหิตาติ อโตฺถฯ **โมทา โมทมานา**ติ โมทาย โมทมานา, โสมนเสฺสเนว โมทมานา, น สํสนฺทนมเตฺตนาติ วุตฺตํ โหติฯ ''ภควตา สทฺธึ สโมฺมที''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๓๘๑) หิ **มุท**สโทฺท สํสนฺทเนปิ ปวตฺตติ, อเญฺญ โมทา หุตฺวา อปเรปิ โมทมานา วิหรนฺตีติ วา อโตฺถฯ เตนาห **"อญฺญมญฺญํ ปมุทิตจิตฺตา**ติ, อสโญฺญเคปิ วตฺติจฺฉาเยว วุทฺธีติ ทฺวิธา ปาโฐ วุโตฺตฯ **อิทฺธผีตภาว**นฺติ สมิทฺธเวปุลฺลภาวํฯ

จตุปริกฺขารวณฺณนา

๓๓๙. ตสฺมึ ตสฺมึ กิเจฺจ อนุยนฺติ อนุวตฺตนฺตีติ อนุยนฺตาฯ เตเยว **อานุยนฺตา** ยถา ''อนุภาโว เอว อานุภาโว''ติ, ''อานุยุตฺตา''ติปิ ปาโฐ, ตสฺมึ ตสฺมึ กิเจฺจ อนุยุชฺชนฺตีติ หิ **อานุยุตฺตา** วุตฺตนเยนฯ **อสฺสา**ติ รโญฺญฯ **เต**ติ อานุยนฺตขตฺติยาทโยฯ ''อเมฺห เอตฺถ พหิ กโรตี''ติ **อตฺตมนา น ภวิสฺสนฺติฯ** ''นิพนฺธวิปุลายาคโม คาโม **นิคโมฯ** วิวเฑฺฒิตมหาอาโย มหาคาโม''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๓๘) อาจริเยน วุตฺตํฯ ''อปาการปริเกฺขโป สาปโณ **นิคโม,** สปาการาปณํ **นครํ,** ตํ ตพฺพิปรีโต **คาโม"**ติ (กงฺขาวิตรณี อภินวฏีกายํ สงฺฆาทิเสสกเณฺฑ กุลทูสกสิกฺขาปเท ปสฺสิตพฺพํ) วินยฏีกาสุฯ คสนฺติ มทนฺติ เอตฺถาติ **คาโม,** เสฺวว ปากโฏ เจ, **นิคโม นาม** อติเรโก คาโมติ กตฺวาฯ ภุสโตฺถ เหตฺถ **นี**-สโทฺท, สญฺญาสทฺทตฺตา จ รโสฺสติ สทฺทวิทูฯ ชนปทโตฺถ วุโตฺตวฯ ''สามฺยามโจฺจ สขา โกโส, ทุคฺคญฺจ วิชิตํ พล''นฺติ วุตฺตาสุ สตฺตสุ ราชปกตีสุ รโญฺญ ตทวเสสานํ ฉนฺนํ วเสน หิตสุขาติวุทฺธิ, ตเทกเทสา จ อานุยนฺตาทโยติ อาห **"ยํ ตุมฺหาก"**นฺติอาทิฯ

ตํตํกิเจฺจสุ รญฺญา อมา สห ภวนฺตีติ **อมจฺจาฯ** ''อมาวาสี''ติอาทีสุ วิย หิ สมกิริยาย **อมา**ติ อพฺยยปทํ, จ-ปจฺจเยน ตทฺธิตสิทฺธีติ เนรุตฺติกาฯ รชฺชกิจฺจโวสาสนกาเล ปน เต รญฺญา ปิยา, สหปวตฺตนกา จ ภวนฺตีติ ทเสฺสติ **"ปิยสหายกา"**ติ อิมินาฯ รโญฺญ ปริสติ ภวา

“**ปาริสชฺชา**ฯ เก ปน เตติ วุตฺตํ “**เสสา อาณตฺติการกา**”ติ , ยถาวุตฺตานุยุตฺตขตฺติยาทีหิ อวเสสา รโญฺญ อาณากราติ อโตฺถฯ สติปิ เทยฺยธเมฺม อานุภาวสมฺปตฺติยา, ปริวารสมฺปตฺติยา จ อภาเว ตาทิสํ ทาตุํ น สกฺกาฯ วุทฺธกาเล จ ตาทิสานมฺปิ ราชูนํ ตทุภยํ หายเตว, เทยฺยธเมฺม ปน อสติ ปเควาติ ทเสฺสตุํ “**เทยฺยธมฺมสฺมิญฺหี**”ติอาทิมาหฯ เทยฺยธมฺมสฺมิํ อสติ จ มหลฺลกกาเล จ ทาตุํ น สกฺกาติ โยชนาฯ **เอเตนา**ติ ยถาวุตฺตการณทฺวเยนฯ **อนุมติยา**ติ อนุชานเนนฯ **ปกฺขา**ติ สปกฺขา ยญฺญสฺส องฺคภูตาฯ ยญฺญํ ปริกโรนฺตีติ **ปริกฺขารา,** สมฺภารา, เต จ ตสฺส ยญฺญสฺส องฺคภูตตฺตา ปริวารา วิย โหนฺตีติ อาห “**ปริวารา ภวนฺตี**”ติฯ “**รโถ**”ติ อาทินา อิธานธิเปฺปตมตฺถํ นิเสเธติฯ

> ‘‘รโถ เสตปริกฺขาโร, ฌานโกฺข จกฺกวีริโย;
> อุเปกฺขา ธุรสมาธิ, อนิจฺฉา ปริวารณ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๕.๔);

หิ **สํยุตฺตมหาวคฺคปาฬิ**ฯ ตตฺถ **รโถ**ติ พฺรหฺมยานสญฺญิโต อฏฺฐงฺคิกมคฺครโถฯ **เสตปริกฺขาโร**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลาลงฺกาโรฯ “**สีลปริกฺขาโร**”ติปิ ปาโฐฯ **ฌานโกฺข**ติ วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตานํ ปญฺจนฺนํ ฌานงฺคานํ วเสน ฌานมยอโกฺขฯ **จกฺกวีริโย**ติ วีริยจโกฺกฯ **อุเปกฺขา ธุรสมาธี**ติ อุเปกฺขา ทฺวินฺนํ ธุรานํ สมตาฯ **อนิจฺฉา ปริวารณ**นฺติ อโลโภ สีหธมฺมาทีนิ วิย ปริวารณํฯ

อฏฺฐปริกฺขารวณฺณนา

๓๔๐. **อุภโต สุชาตาทีหิ** วุจฺจมาเนหิฯ **ยสสา**ติ ปญฺจวิเธน อานุภาเวนฯ เตนาห “**อาณารูปนสมตฺถตายา**”ติฯ “**สโทฺธ**”ติ เอตสฺส ‘‘ทาตาทานสฺส ผลํ ปจฺจนุโภติ ปตฺติยายตี’’ติ อตฺถํ ทเสฺสตุํ “**ทานสฺสา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ทาเน สูโรติ **ทานสูโร,** เทยฺยธเมฺม อีสกมฺปิ สงฺคํ อกตฺวา มุตฺตจาโค, ตพฺภาโว ปน กมฺมสฺสกตาญาณสฺส ติกฺขวิสทภาเวน เวทิตโพฺพฯ ตสฺส หิ ติกฺขวิสทภาวํ วิภาเวตุํ ‘‘สโทฺท’’ติ วตฺวา ‘‘ทานสูโร’’ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห “**น สทฺธามตฺตเกนา**”ติอาทิฯ ยสฺส หิ กมฺมสฺสกตา ปจฺจกฺขมิว อุปฏฺฐาติ, โส เอวํ วุโตฺตฯ **ยํ ทานํ เทตี**ติ ยํ เทยฺยธมฺมํ ปรสฺส เทติฯ **ตสฺส ปติ หุตฺวา**ติ ตพฺพิสยํ โลภํ สุฏฺฐุมภิภวโนฺต ตสฺส อธิปติ หุตฺวา เทติฯ การโณปจารวจนเญฺหตํฯ ปรโตปิ เอเสว นโยฯ ตพฺพิสเยน โลเภน อนากฑฺฒนียตฺตา **น ทาโส, น สหาโย**ฯ

ตเทวตฺถํ พฺยติเรกโต, อนฺวยโต จ วิวริตฺวา ทเสฺสโนฺต “**โย หี**”ติอาทิมาหฯ อิธานธิเปฺปตสฺส หิ ทาสาทิทฺวยสฺส พฺยติเรกโต ทสฺสนํฯ ขาทนียโภชนียาทีสุ มธุรเสฺสว ปณีตตฺตา “**มธุรํ ภุญฺชตี**”ติ วุตฺตํ, นิทสฺสนมตฺตํ วา เอตํ, ปณีตํ ปริภุญฺชตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ทาโส หุตฺวา เทติ** ตณฺหาย ทาสพฺยตํ อุปคตตฺตาฯ **สหาโย หุตฺวา เทติ** ตสฺส ปิยภาวานิสฺสชฺชนโตฯ **สามี หุตฺวา เทติ** ตตฺถ ตณฺหาทาสพฺยโต อตฺตานํ โมเจตฺวา อภิภุยฺย ปวตฺตนโตฯ ยํ ปเนตํ อาจริเยน วุตฺตํ ‘‘สามิปริโภคสทิสา’’ติ, (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๔๐) ตํ ตณฺหาทาสพฺยมติกฺกนฺตตาสามญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํฯ น หิ ขีณาสวสฺส ปริโภโค สามิปริโภโค วิย ขีณาสวเสฺสว ทานํ ทานสามีติ อโตฺถ อุปฺปโนฺน โหติ, ปจฺฉา วา ปมาทลิขิตเมตํฯ **ตาทิโส**ติ ทานสามิสภาโวฯ

สมิตปาปสมณพาหิตปาปพฺราหฺมณา อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสเนตฺถ วุตฺตา, ปพฺพชฺชามตฺตสมณชาติมตฺตพฺราหฺมณา วา กปณาทิคฺคหเณน คหิตาติ เวทิตพฺพํฯ **ทุคฺคตา**ติ ทุกฺกรํ ชีวิกมุปคตา กสิรวุตฺติกาฯ เตนาห “**ทลิทฺทมนุสฺสา**”ติฯ **ปถาวิโน**ติ มคฺคคามิโนฯ **วณิพฺ**

พกาติ ทายกานํ คุณกิตฺตนวเสน, กมฺมผลกิตฺตนมุเขน จ ยาจนกา เสยฺยถาปิ นคฺคจริยาทโย ติ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **"เย อิฎฺฐํ ทินฺน"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตทุภเยเนว หิ ทานสฺส วณฺณโถมนา สมฺภวติฯ เย วิจรนฺติ, เต วณิพฺพกา นามาติ โยเชตพฺพํฯ **ปสตมตฺต**นฺติ วีหิตณฺฑุลาทิวเสน วุตฺตํ, **สราวมตฺต**นฺติ ยาคุภตฺตาทิวเสนฯ **โอปานํ** วุจฺจติ โอคาเหตฺวา ปาตพฺพโต นทีตฬากาทีนํ สพฺพสาธารณํ ติตฺถํ, โอปานมิวภูโตติ **โอปานภูโตฯ** เตนาห **"อุทปานภูโต"**ติอาทิฯ **หุตฺวา**ติ ภาวโตฯ **สุตเมว สุตชาต**นฺติ **ชาต**สทฺทสฺส อนตฺถนฺตรวาจกตฺตมาห ยถา ''โกสชาต''นฺติฯ

อตีตาทิอตฺถจินฺตนสมตฺถตา นาม ตสฺส รโญฺญ อนุมานวเสน, อิติกตฺตพฺพตาวเสน จ เวทิตพฺพา, น พุทฺธานํ วิย ตตฺถ ปจฺจกฺขทสฺสิตายาติ ทเสฺสตุํ **"อตีเต"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุญฺญา ปุญฺญานิสํสจินฺตนเญฺจตฺถ ปกรณาธิคตวเสน เวทิตพฺพํฯ **ปุญฺญสฺสา**ติ ยญฺญปุญฺญสฺสฯ **ทายกจิตฺตมฺปี**ติ ทายกานํ, ทายกํ วา จิตฺตมฺปิ, ทาตุกมฺยตาจิตฺตมฺปีติ วุตฺตํ โหติฯ อิเมสุ ปน อฎฺฐสุ อเงฺคสุ อฑฺฒตาทโย ปญฺจ ยญฺญสฺส ตาว ปริกฺขารา โหนฺตุ เตหิ วินา ตสฺส อสิชฺฌนโต , สุชาตตา, ปน สูรูปตา จ กถํ ยญฺญสฺส ปริกฺขาโร สิยา ตทุภเยน วินาปิ ตสฺส สิชฺฌนโตติ โจทนาย สเพฺพสมฺปิ อฎฺฐนฺนมงฺคานํ ปริกฺขารภาวํ อนฺวยโต, พฺยติเรกโต จ ทเสฺสนฺโต **"เอเต หิ กิรา"**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ เกจิ เอวํ วทนฺติ ''ยถา อฑฺฒตาทโย ปญฺจ ยญฺญสฺส เอกํสโตว องฺคานิ, น เอวํ สุชาตตา, สุรูปตา จ, ตทุภยํ ปน อเนกํสโตว องฺคนฺติ ทีเปตุํ อรุจิสูจกสฺส **กิร**สทฺทสฺส คหณํ กต''นฺติฯ เต หิ ''อยํ ทุชฺชาโตติอาทิวจนสฺส อเนกํสิกตํ มญฺญมานา ตถา วทนฺติ, ตยิทํ อสารํฯ สพฺพสาธารณวเสน เหตํ พฺยติเรกโต ยญฺญสฺส องฺคภาวทสฺสนํ ตตฺถ สิยา เกสญฺจิ ตถา ปริวิตกฺก''ติ ตสฺสาปิ อวกาสาภาวทสฺสนตฺถเมว เอวํ วุตฺตตฺตา, ตทุภยสาธารณวเสเนว อเนกํสโต องฺคภาวสฺส อทสฺสนโต จฯ กิรสโทฺท ปเนตฺถ ตทา พฺราหฺมณสฺส จินฺติตาการสูจนโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอวมเนน จิเนฺตตฺวา ''อิมานิปิ อฎฺฐงฺคานิ ตเสฺสว ยญฺญสฺส ปริกฺขารา ภวนฺตีติ วุตฺตานี''ติ กิรสเทฺทน ตสฺส จินฺติตากาโร สูจิโต โหติฯ **เอวมาทีนี**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน ''อยํ วิรูโป กิตฺตกํ...เป.... อุปจฺฉินฺทิสฺสติ, อยํ ทลิโทฺท, อเปฺปสโกฺข, อสฺสโทฺธ, อปฺปสฺสุโต, น อตฺถญฺญู, น เมธาวี กิตฺตกํ...เป.... อุปจฺฉินฺทิสฺสตี''ติ เอเตสํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ

จตุปริกฺขาราทิวณฺณนา

๓๔๑. ''สุขํ ปคฺคณฺหนฺตาน''นฺติ เอตฺถ **โสณทณฺฑสุตฺตวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๓๑๑-๓๑๓) วุเตฺตสุ ทฺวีสุ วิกเปฺปสุ ทุติยวิกปฺปํ นิเสเธโนฺต **"มหายาค"**นฺติอาทิมาห, เตน จ ปุโรหิตสฺส สยเมว กฎจฺฉุคฺคหณโชตเนน เอวํ สหตฺถา สกฺกจฺจํ ทาเน ยุตฺตปยุตฺตตา อิจฺฉิตพฺพาติ ทเสฺสติฯ **เอวํ ทุชฺชาตสฺสา**ติ เอตฺถาปิ ''สุชาตตาย อเนกํสโต องฺคภาวทสฺสนเมวิท''นฺติ อคฺคเหตฺวา เหฎฺฐา วุตฺตนเยน สพฺพสาธารณวเสเนว อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **อาทิ**สเทฺทน หิ ''เอวํ อนชฺฌายกสฺส...เป.... ทุสฺสีลสฺส...เป.... ทุปฺปญฺญสฺส สํวิธาเนน ปวตฺตทานํ กิตฺตกํ กาลํ ปวตฺติสฺสตี''ติ เอเตสํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ **ตสฺมา**ติ ตทุภยการณโตฯ

ติโสฬสวิธาวณฺณนา

๓๔๒. **ติณฺณํ ฐานาน**นฺติ ทานสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานสงฺขาตานํ ติสฺสนฺนํ ภูมีนํ, อวตฺถานานนฺติ อโตฺถฯ **จลนฺตี**ติ กมฺปนฺติ ปุริมาการเรน น ติฎฺฐนฺติฯ **กรณเตฺถ**ติ ตติยาวิภตฺติอเตฺถฯ กรณียสทฺทาเปกฺขาย หิ กตฺตริ **เอว** เอตํ สามิวจนํ, น กรเณฯ เยภุเยฺยน หิ กรณโชตกวจนสฺส อตฺถภาวโต อนุตฺตกตฺตาว กรณโตฺถติ อิธาธิเปฺปโตฯ ปจฺฉานุตาปสฺส อกรณูปายํ ท

เสฺสตุํ **“ปุพฺพ…เป…. ปติฏฺฐเปตพฺพา”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อจลา**ติ ทฬฺหา เกนจิ อสํหีราฯ **ปติฏฺฐเปตพฺพา**ติ สุปฺปติฏฺฐิตา กาตพฺพาฯ ตถา ปติฏฺฐาปนูปายมฺปิ ทเสฺสโนฺต **“เอวญฺหี”**ติอาทิมาหฯ ตถา ปติฏฺฐาปเนน หิ ยถา ตํ ทานํ สมฺปติ ยถาธิปฺปายํ นิปฺปชฺชติ, เอวํ อายติมฺปิ วิปุลผลตาย มหปฺผลํ โหติ วิปฺปฏิสาเรน อนุปกฺกิลิฏฺฐภาวโตฯ **ทฺวีสุ ฐาเนสู**ติ ยชมานยิฏฺฐฏฺฐาเนสุฯ วิปฺปฏิสาโร…เป…. น กตฺตโพฺพติ อตฺถํ สนฺธาย **“เอเสว นโย”**ติ วุตฺตํฯ **มุญฺจเจตนา**ติ ปริจฺจาคเจตนา, ตสฺสา นิจฺจลภาโว นาม มุตฺตจาคตา ปุพฺพาภิสงฺขารวเสน อุฬารภาโวฯ **ปจฺฉาสมนุสฺสรณเจตนา**ติ ปรเจตนา, ตสฺสา ปน นิจฺจลภาโว ‘‘อโห มยา ทานํ ทินฺนํ สาธุ สุฏฺฐู’’ติ ทานสฺส สกฺกจฺจํ ปจฺจเวกฺขณวเสน เวทิตโพฺพฯ ตทุภยเจตนานํ นิจฺจลกรณูปายํ พฺยติเรกโต ทเสฺสตุํ **“ตถา…เป…. โหตี”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตถา อกโรนฺตสฺสา**ติ มุญฺจเจตนํ, ปจฺฉาสมนุสฺสรณเจตนญฺจ นิจฺจลมกโรนฺตสฺส, วิปฺปฏิสารํ, อุปฺปาเทนฺตสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **“นาปิ อุฬาเรสุ โภเคสุ จิตฺตํ นมตี”**ติ อิทํ ปน ปจฺฉาสมนุสฺสรณเจตนาย เอว พฺยติเรกโต นิจฺจลกรณูปายทสฺสนํฯ เอวญฺหิ ยถานิทฺทิฏฺฐนิทสฺสนํ อุปปนฺนํ โหติฯ ตตฺถ **อุฬาเรสุ โภเคสู**ติ เขตฺตวิเสเส ปริจฺจาคสฺส กตตฺตา ลเทฺธสุปิ อุฬาเรสุ โภเคสุฯ **นาปิ จิตฺตํ นมติ** ปจฺฉา วิปฺปฏิสาเรน อุปกฺกิลิฏฺฐภาวโตฯ ยถา กถนฺติ อาห **“มหาโรรุว”**นฺติอาทิฯ ตสฺส หิ เสฏฺฐิสฺส คหปติโน วตฺถุ โกสลสํยุเตฺต, (สํ. นิ. ๑.๑๓๑) มยฺหกชาตเก (ชา. อฏฺฐ. ๓.๖.มยฺหกชาตกวณฺณนา) จ อาคตํฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ‘‘ภูตปุพฺพํ โส มหาราช เสฏฺฐิ คหปติ ตครสิขึ นาม ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ ปิณฺฑปาเตน ปฏิปาเทสิ, ‘เทถ สมณสฺส ปิณฺฑปาต’นฺติ วตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิ, ทตฺวา จ ปน ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี อโหสิ ‘‘วรเมตํ ปิณฺฑปาตํ ทาสา วา กมฺมกรา วา ภุเญฺชยฺยุ’’’นฺติอาทิฯ

โส กิร อเญฺญสุปิ ทิวเสสุ ตํ ปเจฺจกพุทฺธํ ปสฺสติ, ทาตุํ ปนสฺส จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตสฺมิํ ปน ทิวเส อยํ ปทุมวติยา เทวิยา ตติยปุโตฺต ตครสิขี ปเจฺจกพุโทฺธ คนฺธมาทนปพฺพเต ผลสมาปตฺติสุเขน วีตินาเมตฺวา ปุพฺพณฺหสมเย วุฏฺฐาย อโนตตฺตทเห มุขํ โธวิตฺวา มโนสิลาตเล นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อภิญฺญาปาทกํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อิทฺธิยา เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา นครทฺวาเร โอรุยฺห จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตมาทาย นครวาสีนํ ฆรทฺวาเรสุ สหสฺสภณฺฑิกํ ฐเปโนฺต วิย ปาสาทิเกหิ อภิกฺกมนาทีหิ อนุปุเพฺพน เสฏฺฐิโน ฆรทฺวารํ สมฺปโตฺต, ตํ ทิวสญฺจ เสฏฺฐิ ปาโตว อุฏฺฐาย ปณีตํ โภชนํ ภุญฺชิตฺวา ฆรทฺวารโกฏฺฐเก อาสนํ ปญฺญเปตฺวา ทนฺตนฺตรานิ โสเธโนฺต นิสิโนฺน โหติฯ โส ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา ตํ ทิวสํ ปาโตว ภุตฺวา นิสินฺนตฺตา ทานจิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ภริยํ ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘อิมสฺส สมณสฺส ปิณฺฑปาตํ เทหี’’ติ วตฺวา ราชุปฏฺฐานตฺถํ ปกฺกามิฯ เสฏฺฐิภริยา สมฺปชญฺญชาติกา จิเนฺตสิ ‘‘มยา เอตฺตเกน กาเลน อิมสฺส ‘เทถา’ติ วจนํ น สุตปุพฺพํ, ทาเปโนฺตปิ จ อชฺช น ยสฺส วา ตสฺส วา ทาเปติ, วีตราคโทสโมหสฺส วนฺตกิเลสสฺส โอหิตภารสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส ทาเปติ, ยํ วา ตํ วา อทตฺวา ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ทสฺสามี’’ติ ฆรา นิกฺขมฺม ปเจฺจกพุทฺธํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ปตฺตํ อาทาย อโนฺตนิเวสเน ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปตฺวา สุปริสุเทฺธหิ สาลิตณฺฑุเลหิ ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา ตทนุรูปํ ขาทนียํ, พฺยญฺชนํ, สูเปยฺยญฺจ อภิสงฺขริตฺวา ปตฺตํ ปูเรตฺวา พหิ คเนฺธหิ อลงฺกริตฺวา ปเจฺจกพุทฺธสฺส หเตฺถสุ ปติฏฺฐเปตฺวา วนฺทิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ ‘‘อเญฺญสมฺปิ ปเจฺจกพุทฺธานํ สงฺคหํ กริสฺสามี’’ติ อปริภุญฺชิตฺวาว อนุโมทนํ วตฺวา ปกฺกามิฯ โสปิ โข เสฏฺฐิ ราชุปฏฺฐานํ กตฺวา อาคจฺฉโนฺต ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา อาห ‘‘มยํ ตุมฺหากํ ปิณฺฑปาตํ เทถา’’ติ วตฺวา ปกฺกนฺตา, อปิ โว ลโทฺธ ปิณฺฑปาโต’’ติ? อาม, เสฏฺฐิ ลโทฺธติฯ ‘‘ปสฺสามา’’ติ คีวํ อุกฺขิปิตฺวา โอโลเกสิ , อถสฺส ปิณฺฑปาตคโนฺธ อุฏฺฐหิตฺวา นาสปุฏํ ปหริฯ โส จิตฺตํ สํยเมตุํ อส

โกฺกโนฺต ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี อโหสิ, ตสฺส ปน วิปฺปฏิสารสฺส อุปฺปนฺนากาโร ‘‘วรเมต’’นฺติอาทินา ปาฬิยํ วุโตฺตเยวฯ ปิณฺฑปาตทาเนน ปเนส สตฺตกฺขตฺตุํ สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปฺปโนฺน, สตฺตกฺขตฺตุเมว จ สาวตฺถิยํ เสฏฺฐิกุเล นิพฺพโตฺต, อยญฺจสฺส สตฺตโม ภโว, ปจฺฉา วิปฺปฏิสาเรน ปน นาปิ อุฬาเรสุ โภเคสุ จิตฺตํ นมติฯ วุตฺตเญฺหตํ **สํยุตฺตวรลญฺฉเก** –

> ‘‘ยํ โข โส มหาราช เสฏฺฐิ คหปติ ทตฺวา ปจฺฉา วิปฺปฏิสารี อโหสิ ‘วรเมตํ ปิณฺฑปาตํ ทาสา วา กมฺมกรา วา ภุเญฺชยฺยุ’นฺติ, ตสฺส กมฺมสฺส วิปาเกน นาสฺสุฬาราย ภตฺตโภคาย จิตฺตํ นมติ, นาสฺสุฬาราย วตฺถโภคาย, ยานโภคาย, นาสฺสุฬารานํ ปญฺจนฺนํ กามคุณานํ โภคาย จิตฺตํ นมตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๓๑)ฯ

มยฺหกชาตเกปิ วุตฺตํ –

> ‘‘อิติ มหาราช อาคนฺตุกเสฏฺฐิ ตครสิขิปเจฺจกพุทฺธสฺส ทินฺนปจฺจเยน พหุํ ธนํ ลภิ , ทตฺวา อปรเจตนํ ปณีตํ กาตุํ อสมตฺถตาย ปณีเต โภเค ภุญฺชิตุํ นาสกฺขี’’ติ (ชา. อฏฺฐ. ๓.๖.มยฺหกชาตกวณฺณนา)ฯ

ภาตุ ปเนส เอกํ ปุตฺตํ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๓๕๔) สาปเตยฺยสฺส การณา ชีวิตํ โวโรเปสิ, เตน กเมฺมน พหูนิ วสฺสานิ นิรเย ปจฺจิตฺถ, สตฺตกฺขตฺตุญฺจ อปุตฺตโก ชาโต, อิทานิปิ เตเนว กเมฺมน มหาโรรุวํ อุปฺปโนฺนฯ เตน วุตฺตํ **‘‘มหาโรรุวํ อุปฺปนฺนสฺส เสฏฺฐิคหปติโน วิยา’’**ติ, ปุริมปจฺฉิมเจตนาวเสน เจตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอกา หิ เจตนา เทฺว ปฏิสนฺธิโย น เทตีติฯ

ทสอาการวณฺณนา

๓๔๓. อากโรติ อตฺตโน อนุรูปตาย สมริยาทปริเจฺฉทํ ผลํ นิพฺพเตฺตตีติ **อากาโร,** การณนฺติ อาห **‘‘ทสหิ การเณหี’’**ติฯ มริยาทโตฺถ เหตฺถ **อา**-สโทฺทฯ น ทุสฺสีเลเสฺวว, อถ โข **สีลวเนฺตสุปิ วิปฺปฏิสารํ อุปฺปาเทสฺสติฯ** ตทุภเยปิ น อุปฺปาเทตโพฺพติ หิ ทเสฺสตุํ อปิ-สเทฺทน, ปิ-สเทฺทน วา สมฺปิณฺฑนํ กโรติฯ **ปฏิคฺคาหกโตว อุปฺปชฺชตี**ติ พลวตรํ วิปฺปฏิสารํ สนฺธาย วุตฺตํ, ทุพฺพโล ปน เทยฺยธมฺมโต, ปริวารชนโตปิ อุปฺปชฺชเตวฯ **อุปฺปชฺชิตุํ ยุตฺต**นฺติ อุปฺปชฺชนารหํฯ วิปฺปฏิสารมฺปิ วิโนเทสีติ สมฺพโนฺธฯ **เตสํเยวา**ติ ปาณาติปาตีนเมวฯ ยชนํ นาเมตฺถ ทานเมวาธิเปฺปตํ, น อคฺคิชุหนนฺติ อาห **‘‘เทตุ ภว’’**นฺติฯ **วิสฺสชฺชตู**ติ มุตฺตจาควเสน จชตุฯ **อพฺภนฺตร**นฺติ อชฺฌตฺตํ สกสนฺตาเนฯ

โสฬสาการวณฺณนา

๓๔๔. อนุมติปกฺขาทโย เอว เหฏฺฐา ยญฺญสฺส วตฺถุํ กตฺวา ‘‘โสฬสปริกฺขารา’’ติ วุตฺตา, อิธ ปน สนฺทสฺสนาทิวเสน อนุโมทนาย อารทฺธตฺตา วุตฺตํ **‘‘โสฬสหิ อากาเรหี’’**ติฯ **ทเสฺสตฺวา**ติ อตฺตโน เทสนานุภาเวน ปจฺจกฺขมิว ผลํ ทเสฺสตฺวา, อเนกวารํ ปน ทสฺสนโต ‘‘ทเสฺสตฺวา ทเสฺสตฺวา’’ติ พฺยาปนวจนํ, ตเทว อาภุโส เมฑนเฏฺฐน **อาเมฑิตวจน**นฺติ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๔๔) วุตฺตํฯ **‘‘สมาทเปตฺวา สมาทเปตฺวา’’**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ตมตฺถ**นฺติ ทานผลวเสน กมฺมผลสมฺพนฺธมตฺถํฯ **สมาทเปตฺวา**ติ สุตมตฺตํ อกตฺวา ยถา ราชา ตมตฺถํ สมฺมเทว อาทิยติ จิเตฺต กโรนฺต สุคฺคหิตํ กตฺวา คณฺหาติ, ตถา สกฺกจฺจํ อาทาเปตฺวาฯ

‘‘วิปฺปฏิสารวิโนทเนนา’’ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํฯ โลภโทสโมหอิสฺสามจฺฉริยมานาทโยปิ หิ ทานจิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา, เตสํ วิโนทเนนปิ ตํ โวทาปิตํ สมุเตฺตชิตํ นาม โหติ ติกฺขวิ

สทภาวาปตฺติโต, อาสนฺนตรภาวโต ปน วิปฺปฏิสารวิโนทนเมว คหิตํฯ ปวตฺติเต หิ ทาเน ตสฺส สมฺภโวติฯ ยาถาวโต วิชฺชมาเนหิ คุเณหิ หฏฺฐปหฏฺฐภาวาปาทนํ สมฺปหํสนนฺติ อาห **“สุนฺทร”**นฺติอาทิฯ **ธมฺมโต**ติ สจฺจโตฯ ตทตฺถเมว ทเสฺสตุํ **“ธเมฺมน สเมน การเณนา”**ติ วุตฺตํฯ สจฺจญฺหิ ธมฺมโต อนเปตตฺตา **ธมฺมํ,** อุปสมจริยภาวโต **สมํ,** ยุตฺตภาเวน **การณ**นฺติ จ วุจฺจติฯ

๓๔๕. ตสฺมิํ ยเญฺญ รุกฺขติณเจฺฉโทปิ นาม นาโหสิ, กุโต ปาณวโธติ ปาณวธาภาวเสฺสว ทฬฺหีกรณตฺถํ, สพฺพโส วิปรีตคฺคาเหหิ อวิทูสิตตาทสฺสนตฺถญฺจ ปาฬิยํ ‘‘เนว คาโว หญฺญิํสู’’ติอาทีนิ วตฺวาปิ ‘‘น รุกฺขา ฉิชฺชิํสู’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เย ยูปนามเก”**ติ อาทิมาหฯ **พริหิสตฺถายา**ติ ปริเจฺฉทตฺถายฯ **วนมาลาสเงฺขเปนา**ติ วนปุเปฺผหิ คนฺธิตมาลานิยาเมนฯ เอวํ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๔๕) วุตฺตํ, วนปนฺติอากาเรนาติ อโตฺถฯ **ภูมิยํ วา ปตฺถรนฺตี**ติ เวทิภูมิํ ปริกฺขิปนฺตา ตตฺถ ตตฺถ ปตฺถรนฺติฯ มนฺตาทินา หิ ปริสงฺขตา ภูมิ วินฺทติ อสฺส ลาภสกฺกาเรติ กตฺวา **“เวที”**ติ วุจฺจติฯ เตปิ รุกฺขา เตปิ ทพฺพาติ สมฺพโนฺธ, กมฺมกตฺตาเจตํ ทฺวยํ, อภิหิตกมฺมํ วาฯ วตฺติจฺฉาย หิ ยถาสตฺติํ การกา ภวนฺติฯ วุตฺตนเยน ปาณวธาภาวสฺส ทฬฺหีกรณตฺถํ, วิปรีตคฺคาเหน อวิทูสิตภาวทสฺสนตฺถเญฺจตนฺติ ทเสฺสติ **กิํ ปนา**”ติอาทินาฯ **อโนฺตเคหทาโส** อโนฺตชาโตฯ **อาทิ**สเทฺทน ธนกฺกีตกรมรานีตสามํทาสพฺยูปคตานํ สงฺคโหฯ **ปุพฺพเมวา**ติ ภติกรณโต ปเควฯ **ธนํ คเหตฺวา**ติ ทิวเส ทิวเส ยถากมฺมํ คเหตฺวาฯ **ภตฺตเวตน**นฺติ เทวสิกํ ภตฺตเญฺจว มาสิกาทิปริพฺพยญฺจฯ วุโตฺตวายมโตฺถฯ **ตชฺชิตา**ติ สนฺตชฺชิตาฯ **ปริกมฺมานี**ติ สพฺพภาคิยานิ กมฺมานิ, อุจฺจาวจานิ กมฺมานีติ อโตฺถฯ **ปิยสมุทาจาเรเนวา**ติ อิฏฺฐวจเนเนวฯ **ยถานามวเสเนวา**ติ ปากฏนามานุรูเปเนวฯ **สปฺปิเตลนวนีตทธิมธุผาณิเตน เจวา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถ, เตน ปณีตปณีตานํ นานปฺปการานํ ขาทนียโภชนียาทีนเญฺจว วตฺถยานมาลาคนฺธวิเลปนเสยฺยาวสถาทีนญฺจ สงฺคโหทฏฺฐโพฺพ, เตนาห **“ปณีเตหิ สปฺปิเตลาทิสมฺมิเสฺสเหวา”**ติอาทิฯ ตสฺส ตสฺส กาลสฺส อนุรูเปหิ ยาคุ...เป.... ปานกาทีหีติ สมฺพโนฺธฯ **สปฺปิอาทีน**นฺติ สปฺปิอาทีหิฯ

๓๔๖. ปฏิสาเมตพฺพโต, อตฺตโน อตฺตโน สนฺตกภาวโต **จ สํ** นาม ธนํ วุจฺจติ, ตสฺส ปตีติ **สปติ** นิคฺคหิตโลเปน, ธนวา, ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกหิตาวหตฺตา ตสฺส หิตนฺติ **สาปเตยฺยํ** , ตเทว ธนํฯ เตนาห **“ปหูตํ ธน”**นฺติฯ **อกฺขยธมฺมเมวา**ติ อขยสภาวเมวฯ **คามภาเคนา**ติ สํกิตฺตนวเสน คาเม วา คเหตพฺพภาเคน, เอวํ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๔๖) วุตฺตํ, ปเจฺจกํ สภาคคามโกฏฺฐาเสนาติปิ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๔๗. **ยญฺญาวาโฏ**ติ ขณิตาวาฏสฺส อสฺสเมธาทิยญฺญยชนฏฺฐานเสฺสตํ อธิวจนํ, ตโพฺพหาเรน ปน อิธ ทานสาลาย เอว, ตาย จ ปุรตฺถิมนครทฺวาเร กตาย ปุรตฺถิมภาเค เอวาติ อตฺถํ ทเสฺสติ **“ปุรตฺถิมโต นครทฺวาเร”**ติอาทินาฯ ตํ ปน ฐานํ รโญฺญ ทานสาลาย นาติทูเร เอวาติ อาห **“ยถา”**ติอาทิฯ ยโต ตตฺถ ปาตราสํ ภุญฺชิตฺวา อกิลนฺตรูปาเยว สายเณฺห รโญฺญ ทานสาลํ สมฺปาปุณนฺติฯ **“ทกฺขิเณน ยญฺญาวาฏสฺสา”**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ยาคุํ ปิวิตฺวา**ติ หิ ยาคุสีเสน ปาตราสโภชนมาหฯ

๓๔๘. **มธุร**นฺติ สาทุรสํฯ **อุปริ วตฺตพฺพมตฺถ**นฺติ ‘‘อปิจ เม โภ เอวํ โหตี’’ติอาทินา วุจฺจมานมตฺถํฯ **ปริหาเรนา**ติ ภควนฺตํ ครุํ กตฺวา อคารวปริหาเรน, อุชุกภาวาปนยเนน วา, อุชุกวุตฺติํ ปริหริตฺวา วงฺกวุตฺติยาว ยถาจินฺติตมตฺถํ ปุจฺฉโนฺต เอวมาหาติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **“อุชุกเมว ปุจฺฉยมาโน อคารโว วิย โหตี”**ติฯ

นิจฺจทานอนุกุลยญฺญวณฺณนา

๓๔๙. **อุฏฺฐายา**ติ ทาเน อุฏฺฐานวีริยมาห, **สมุฏฺฐายา**ติ ตสฺส สาตจฺจกิริยํฯ กสิวาณิชฺชาทิ**กมฺมานิ อกโรนฺต** ทลิทฺทิยาทิอนตฺถาปตฺติยา **นสฺสิสฺสตี**ติ อธิปฺปาโยฯ **อปฺปสมฺภารตโร เจว มหปฺผลตโร จา**ติ สเงฺขปโต อฏฺฐกถายํ วุโตฺต ปาฬิยํ ปน ‘‘อปฺปตฺถตโร จ อปฺปสมารมฺภตโร จ มหปฺผลตโร จ มหานิสํสตโร จา’’ติ ปาโฐฯ ตตฺถ **อปฺปสมฺภารตโร**ติ อติวิย ปริตฺตสมฺภาโร, อสมารพฺภิยสมฺภาโรฯ **อปฺปตฺถตโร**ติ ปน อติวิย อปฺปกิโจฺจ, **อโตฺถ** เจตฺถ กิจฺจํ, ตฺถ-การสฺส ฐฺฐ-การํ กตฺวา **‘‘อปฺปฏฺฐตโร’’**ติปิ ปาโฐฯ สมฺมา อารภียติ ยโญฺญ เอเตนาติ **สมารโมฺภ,** สมฺภารสมฺภรณวเสน ปวตฺตสตฺตปีฬา, อโปฺป สมารโมฺภ เอตสฺสาติ ตถา, อยํ ปนาติสเยนาติ **อปฺปสมารมฺภตโร**ฯ วิปากสญฺญิตํ มหนฺตํ สทิสํ ผลเมตสฺสาติ **มหปฺผโล,** อยํ ปนาติสเยนาติ **มหปฺผลตโร**ฯ อุทยสญฺญิตํ มหนฺตํ นิสฺสนฺทาทิผลเมตสฺสาติ **มหานิสํโส,** อยํ ปนาติสเยนาติ **มหานิสํสตโร**ฯ **ธุวทานานี**ติ ธุวานิ ถิรานิ อวิจฺฉินฺนานิ กตฺวา ทาตพฺพทานานิฯ **นิจฺจภตฺตานี**ติ เอตฺถ ภตฺตสีเสน จตุปจฺจยคฺคหณํฯ **อนุกุลยญฺญานี**ติ อนุกุลํ กุลานุกฺกมํ อุปาทาย ทาตพฺพทานานิ ฯ เตนาห **‘‘อมฺหาก’’**นฺติอาทิฯ ยานิ ปวเตฺตตพฺพานิ, ตานิ อนุกุลยญฺญานิ นามาติ โยเชตพฺพํฯ **นิพทฺธทานานี**ติ นิพเนฺธตฺวา นิยเมตฺวา ปเวณีวเสน ปวตฺติตทานานิฯ

หตฺถิทเนฺตน กตา **ทนฺตมยสลากา,** ยตฺถ ทายกานํ นามํ องฺกนฺติ, อิมินา ตํ นิจฺจภตฺตํ สลากทานวเสนาติ ทเสฺสติฯ **ตํ กุล**นฺติ อนาถปิณฺฑิกกุลํฯ **ทาลิทฺทิเยนา**ติ ทลิทฺทภาเวนฯ **‘‘เอกสลากโต อุทฺธํ ทาตุํ นาสกฺขี’’**ติ อิมินา เอเกนปิ สลากทาเนน นิพทฺธทานํ อุปจฺฉินฺทิตุมทตฺวา อนุรกฺขณมาหฯ **รโญฺญ**ติ เสตวาหนรโญฺญฯ

อาทีนิ วตฺวาติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน ‘‘กสฺมา เสโน วิย มํสเปสึ ปกฺขนฺทิตฺวา คณฺหาสี’’ติ เอวมาทีนํ สมสมทาเน อุสฺสุกฺกนวจนานํ สงฺคโหฯ **คลคฺคาหา**ติ คลคฺคหณาฯ **‘‘กมฺมเจฺฉทวเสนา’’**ติ อิมินา อตฺตโน อตฺตโน กโมฺมกาสาทานมฺปิ ปีฬาเยวาติ ทเสฺสติฯ **สมารมฺภ**สโทฺท เจตฺถ ปีฬนโตฺถติ อาห **‘‘ปีฬาสงฺขาโต สมารโมฺภ’’**ติฯ ปุพฺพเจตนามุญฺจเจตนาอปรเจตนาสมฺปตฺติยา ทายกวเสน ตีณิ องฺคานิ, วีตราคตาวีตโทสตาวีตโมหตาปฏิปตฺติยา ทกฺขิเณยฺยวเสน จ ตีณีติ เอวํ **ฉฬงฺคสมนฺนาคตา** โหติ **ทกฺขิณา,** ฉฬงฺคุตฺตเร **นนฺทมาตาสุตฺตญฺจ** (อ. นิ. ๖.๓๗) ตสฺสตฺถสฺส สาธกํฯ อปราปรํ อุปฺปชฺชนกเจตนาวเสน มหานที วิย, มโหโฆ วิย จ อิโต จิโต จ อภิสนฺทิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ปวตฺติโต ปุญฺญเมว **ปุญฺญาภิสโนฺท**ฯ **ตถาวิธ**นฺติ ปมาณสฺส กาตุํ อสุกรตฺตมาหฯ การณมหเตฺตน ผลมหตฺตมฺปิ เวทิตพฺพํ อุปริ นชฺชา วุฏฺฐิยา มโหโฆ วิยาติ วุตฺตํ **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ

๓๕๐. **นวนโว**ติ สพฺพทา อภินโว, ทิวเส ทิวเส ทายกสฺส พฺยาปาราปชฺชนโต กิจฺจปริโยสานํ นตฺถีติ วุตฺตํ **‘‘เอเกนา’’**ติอาทิฯ ยถารทฺธสฺส อาวาสสฺส กติปเยนาปิ กาเลน ปริสมาเปตพฺพโต กิจฺจปริโยสานํ อตฺถีติ อาห **‘‘ปณฺณสาล’’**นฺติอาทิฯ มหาวิหาเรปิ กิจฺจปริโยสานสฺส อตฺถิตาอุปายํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอกวารํ ธนปริจฺจาคํ กตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ **สุตฺตนฺตปริยาเยนา**ติ **สพฺพาสวสุตฺตนฺตาทิ**ปาฬินเยนฯ **นวานิสํสา**ติ สีตปฏิฆาตาทโย ปฏิสลฺลานารามปริโยสานา ยถาปจฺจเวกฺขณํ คณิตา นว อุทยา, อปฺปมตฺตตาย เจเต วุตฺตาฯ

ยสฺมา ปน อาวาสํ เทเนฺตน นาม สพฺพมฺปิ ปจฺจยชาตํ ทินฺนเมว โหติฯ ยถาห **สํยุตฺตาคมวรลญฺฉเก** ‘‘โส จ สพฺพทโท โหติ โย ททาติ อุปสฺสย’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๔๒), สทาปุญฺญปวฑฺฒนูปายญฺจ เอตํฯ วุตฺตญฺหิ ตเตฺถว ‘‘เย ททนฺติ อุปสฺสยํ, เตสํ ทิวา จ รโตฺต จ,

สทา ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๔๗) ตถา หิ เทฺว ตโย คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา กิญฺจิ อลทฺธา อาคตสฺสาปิ ฉายูทกสมฺปนฺนํ อารามํ ปวิสิตฺวา นหายิตฺวา ปติสฺสเย มุหุตฺตํ นิปชฺชิตฺวา อุฏฺฐาย นิสินฺนสฺส กาเย พลํ อาหริตฺวา ปกฺขิตฺตํ วิย โหติฯ พหิ วิจรนฺตสฺส จ กาเย วณฺณธาตุ วาตาตเปหิ กิลมติ, ปติสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย มุหุตฺตํ นิปนฺนสฺส วิสภาคสนฺตติ วูปสมฺมติ, สภาคสนฺตติ ปติฏฺฐาติ, วณฺณธาตุ อาหริตฺวา ปกฺขิตฺตา วิย โหติฯ พหิ วิจรนฺตสฺส จ ปาเท กณฺฏโก วิชฺฌติ, ขาณุ ปหรติ, สรีสปาทิปริสฺสยา เจว โจรภยญฺจ อุปฺปชฺชติ, ปติสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย นิปนฺนสฺส สเพฺพ เต ปริสฺสยา น โหนฺติ, สชฺฌายนฺตสฺส ธมฺมปีติสุขํ, กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรนฺตสฺส อุปสมสุขญฺจ อุปฺปชฺชติ พหิทฺธา วิเกฺขปาภาวโตฯ พหิ วิจรนฺตสฺส จ กาเย เสทา มุจฺจนฺติ อกฺขีนิ ผนฺทนฺติ, เสนาสนํ ปวิสนกฺขเณ มญฺจปีฐาทีนิ น ปญฺญายนฺติ, มุหุตฺตํ นิปนฺนสฺส ปน อกฺขิปสาโท อาหริตฺวา ปกฺขิโตฺต วิย โหติ, ทฺวารวาตปานมญฺจปีฐาทีนิ ปญฺญายนฺติฯ เอตสฺมิญฺจ อาวาเส วสนฺตํ ทิสฺวา มนุสฺสา จตูหิ ปจฺจเยหิ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาวาสํ เทเนฺตน…เป.… โหตี’’ติ ‘‘สทา ปุญฺญปวฑฺฒนูปายญฺจ เอต’’นฺติ จ, ตสฺมา เอเต ยถาวุตฺตา สเพฺพปิ อานิสํสา เวทิตพฺพาฯ

ขนฺธกปริยาเยนาติ เสนาสนกฺขนฺธเก (จูฬว. ๒๙๔) อาคตวินยปาฬิปริยาเยนฯ ตตฺถ หิ อาคตา –

> ‘‘สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนฺติ, ตโต วาฬมิคานิ จ;
> สรีสเป จ มกเส, สิสิเร จาปิ วุฏฺฐิโยฯ
>
> ตโต วาตาตโป โฆโร, สญฺชาโต ปฏิหญฺญติ;
> เลณตฺถญฺจ สุขตฺถญฺจ, ฌายิตุญฺจ วิปสฺสิตุํฯ
>
> วิหารทานํ สงฺฆสฺส, อคฺคํ พุเทฺธน วณฺณิตํ;
> ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส, สมฺปสฺสํ อตฺถมตฺตโนฯ
>
> วิหาเร การเย รเมฺม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต;
> เตสํ อนฺนญฺจ ปานญฺจ, วตฺถเสนาสนานิ จฯ
>
> ทเทยฺย อุชุภูเตสุ, วิปฺปสเนฺนน เจตสา;
> เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ, สพฺพทุกฺขปนูทนํ;
> ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญาย, ปรินิพฺพาติ อนาสโว’’ติฯ –

ราชคหเสฏฺฐาทีนํ วิหารทาเนน อนุโมทนาคาถาโย เปยฺยาลวเสน ทสฺสิตาฯ ตตฺถ **สีตํ อุณฺหนฺ**ติ อุตุวิสภาควเสน วุตฺตํฯ **สิสิเร จาปิ วุฏฺฐิโย**ติ เอตฺถ **สิสิโร**ติ สมฺผุสิตกวาโต วุจฺจติฯ **วุฏฺฐิโย**ติ อุทกเมฆวุฏฺฐิโย เอวฯ เอตานิ สพฺพานิ ‘‘ปฏิหนฺตี’’ติ อิมินาว ปเทน โยเชตพฺพานิฯ

ปฏิหญฺญตีติ วิหาเรน ปฏิหญฺญติฯ **เลณตฺถน्**ติ นิลียนตฺถํฯ **สุขตฺถน्**ติ สีตาทิปริสฺสยาภาเวน สุขวิหารตฺถํฯ **‘‘ฌายิตุญฺจ วิปสฺสิตุ’’**นฺติ อิทมฺปิ ปททฺวยํ ‘‘สุขตฺถญฺจา’’ติ อิมินาว ปเทน โยเชตพฺพํฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – สุขตฺถญฺจ วิหารทานํ, กตมสุขตฺถํ? ฌายิตุํ, วิปสฺสิตุญฺจ ยํ สุขํ ตทตฺถํฯ อถ วา ปรปเทนปิ โยเชตพฺพํ – ฌายิตุญฺจ วิปสฺสิตุญฺจ วิหารทานํ, ‘‘อิธ

ฌายิสฺสติ วิปสฺสิสฺสตี’’ติ ททโต **วิหารทานํ สงฺฆสฺส อคฺคํ พุทฺเธน วณฺณิตํฯ** วุตฺตเญฺหตํ ‘‘โส จ สพฺพทโท โหติ, โย ททาติ อุปสฺสย’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๔๒)ฯ

ยสฺมา จ อคฺคํ วณฺณิตํ, **ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส**ติ คาถาฯ **วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต**ติ เอตฺถ วิหาเร ปริยตฺติพหุสฺสุเต จ ปฏิเวธพหุสฺสุเต จ วาเสยฺยฯ **เตสํ อนฺนญฺจา**ติ ยํ เตสํ อนุจฺฉวิกํ อนฺนญฺจ ปานญฺจ วตฺถานิ จ มญฺจปีฐาทิเสนาสนานิ จ, ตํ สพฺพํ เตสุ **อุชุภูเตสุ** อกุฏิลจิเตฺตสุฯ **ทเทยฺยา**ติ นิทเหยฺยฯ ตญฺจ โข **วิปฺปสเนฺนน เจตสา,** น จิตฺตปฺปสาทํ วิราเธตฺวาฯ เอวํ วิปฺปสนฺนจิตฺตสฺส หิ **เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ...เป.... ปรินิพฺพาติ อนาสโว**ติ อยเมตฺถ อฏฺฐกถานโยฯ

อยํ ปน **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๕๐) เจว **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน** (สารตฺถ. ฏี. ๓.๒๙๕) จ สํวณฺณิโต ฏีกานโย – **สีตนฺ**ติ อชฺฌตฺตํ ธาตุโกฺขภวเสน วา พหิทฺธา อุตุวิปริณามวเสน วา อุปฺปชฺชนกสีตํฯ **อุณฺหนฺ**ติ อคฺคิสนฺตาปํ, ตสฺส วนฑาหาทีสุ สมฺภโว ทฏฺฐโพฺพฯ **ปฏิหนฺตี**ติ ปฏิพาธติ ยถา ตทุภยวเสน กายจิตฺตานํ พาธนํ น โหติ, เอวํ กโรติฯ สีตุณฺหพฺภาหเต หิ สรีเร วิกฺขิตฺตจิโตฺต ภิกฺขุ โยนิโส ปทหิตุํ น สโกฺกติ, **วาฬมิคานี**ติ สีหพฺยคฺฆาทิจณฺฑมิเค ฯ คุตฺตเสนาสนญฺหิ อารญฺญกมฺปิ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย นิสินฺนสฺส เต ปริสฺสยา น โหนฺติฯ **สรีสเป**ติ เย เกจิ สรเนฺต คจฺฉเนฺต ทีฆชาติเก สปฺปาทิเกฯ **มกเส**ติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ, ฑํสาทีนมฺปิ เอเตเนว สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สิสิเร**ติ สิสิรกาลวเสน, สตฺตาหวทฺทลิกาทิวเสน จ อุปฺปเนฺน สิสิรสมฺผเสฺสฯ **วุฏฺฐิโย**ติ ยทา ตทา อุปฺปนฺนา วสฺสวุฏฺฐิโย ปฏิหนฺตีติ โยชนาฯ

วาตาตโป โฆโรติ รุกฺขคจฺฉาทีนํ อุมฺมูลภญฺชนาทิวเสน ปวตฺติยา โฆโร สรชอรชาทิเภโท วาโต เจว คิมฺหปริฬาหสมเยสุ อุปฺปตฺติยา โฆโร สูริยาตโป จ **ปฏิหญฺญติ** ปฏิพาหียติฯ **เลณตฺถนฺ**ติ นานารมฺมณโต จิตฺตํ นิวเตฺตตฺวา ปฏิสลฺลานารามตฺถํฯ **สุขตฺถนฺ**ติ วุตฺตปริสฺสยาภาเวน ผาสุวิหารตฺถํฯ **ฌายิตุนฺ**ติ อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ ยตฺถ กตฺถจิ จิตฺตํ อุปนิพนฺธิตฺวา อุปนิชฺฌายิตุํฯ **วิปสฺสิตุนฺ**ติ อนิจฺจาทิโต สงฺขาเร สมฺมสิตุํฯ

วิหาเรติ ปติสฺสเยฯ **การเย**ติ การาเปยฺยฯ **รเมฺม**ติ มโนรเม นิวาสสุเขฯ **วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต**ติ กาเรตฺวา ปน เอตฺถ วิหาเร พหุสฺสุเต สีลวเนฺต กลฺยาณธเมฺม นิวาเสยฺย, เต นิวาเสโนฺต ปน เตสํ พหุสฺสุตานํ ยถา ปจฺจเยหิ กิลมโถ น โหติ, เอวํ **อนฺนญฺจ ปานญฺจ วตฺถเสนาสนานิ จ ทเทยฺย อุชุภูเตสุ** อชฺฌาสยสมฺปเนฺนสุ กมฺมกมฺมผลานํ, รตนตฺตยคุณานญฺจ สทฺทหเนน **วิปฺปสเนฺนน เจตสาฯ**

อิทานิ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ อญฺญมญฺญูปการิตํ ทเสฺสตุํ **‘‘เต ตสฺสา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **เต**ติ พหุสฺสุตาฯ **ตสฺสา**ติ อุปาสกสฺสฯ **ธมฺมํ เทเสนฺตี**ติ สกลวฏฺฏทุกฺขปนูทนํ สทฺธมฺมํ เทเสนฺติฯ **ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญายา**ติ โส อุปาสโก ยํ สทฺธมฺมํ อิมสฺมึ สาสเน สมฺมาปฏิปชฺชเนน ชานิตฺวา อคฺคมคฺคาธิคมเนน **อนาสโว** หุตฺวา **ปรินิพฺพาติ** เอกาทสคฺคิวูปสเมน สีติ ภวตีติฯ

สีตปฏิฆาตาทิกา วิปสฺสนาวสานา เตรส, อนฺนาทิลาโภ, ธมฺมสฺสวนํ, ธมฺมาวโพโธ, ปรินิพฺพานนฺติ เอวเมตฺถ **สตฺตรส อานิสํสา วุตฺตาฯ**

ปฏิคฺคหณกานํ วิหารวเสน อุปฺปนฺนผลานุรูปมฺปิ ทายกานํ วิหารทานผลํ เวทิตพฺพํฯ เยภุเยฺยน หิ กมฺมสริกฺขกผลํ ลภนฺตีติ อาห **‘‘ตสฺมา’’**ติอาทิฯ **‘‘สงฺฆสฺส ปน ปริจฺจตฺตตฺ**

ตา''ติ อิมินา สงฺฆิกวิหารเมว ปธานวเสน วทติ, สงฺฆิกวิหาโร นาเมส จาตุทฺทิสํ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส กตวิหาโร, ยํ สนฺธาย **ปทภาชนิยํ** วุตฺตํ ''สงฺฆิโก นาม วิหาโร สงฺฆสฺส ทิโนฺน โหติ ปริจฺจโตฺต''ติฯ ยตฺถ หิ เจติยํ ปติฏฺฐิตํ โหติ, ธมฺมสฺสวนํ กรียติ, จตูหิ ทิสาหิ ภิกฺขู อาคนฺตฺวา อปฺปฏิปุจฺฉิตฺวาเยว ปาเท โธวิตฺวา กุญฺจิกาย ทฺวารํ วิวริตฺวา เสนาสนํ ปฏิชคฺคิตฺวา ยถาผาสุกํ คจฺฉนฺติ, โส อนฺตมโส จตุรตนิกาปิ ปณฺณสาลา โหตุ, จาตุทฺทิสํ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส กตวิหาโรเตฺวว วุจฺจติฯ

๓๕๑. โลภํ นิคฺคณฺหิตุํ อสโกฺกนฺตสฺส **ทุปฺปริจฺจชาฯ** **''เอกภิกฺขุสฺส วา**'ติอาทิ อุปาสกานํ ตถา สมาทาเน อาจิณฺณํ, ทฬฺหตรํ สมาทานญฺจ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ, สรณํ ปน เตสํ สามํ สมาทินฺนมฺปิ สมาทินฺนเมว โหตี''ติ วทนฺติฯ สงฺฆสฺส วา คณสฺส วา สนฺติเกติ โยชนาฯ **ตตฺถาติ** ยถาคหิเต สรเณ, **''ตสฺสา''**ติปิ ปาโฐ, ยถาคหิตสรณสฺสาติ อโตฺถฯ **นตฺถิ ปุนปฺปุนํ กตฺตพฺพตาติ** วิญฺญูชาติเก สนฺธาย วุตฺตํฯ วิญฺญูชาติกานเมว หิ สรณาทิอตฺถโกสลฺลานํ สุวณฺณฆเฏ สีหวสา วิย อกุปฺปํ สรณคมนํ ติฏฺฐติฯ **''ชีวิตปริจฺจาคมยํ ปุญฺญ''**นฺติ จ อิทํ ''สเจตฺวํ ยถาคหิตํ สรณํ น ภินฺทิสฺสติ, เอวาหํ ตํ มาเรมี''ติ กามํ โกจิ ติเณฺหน สเตฺถน ชีวิตา โวโรเปยฺย, ตถาปิ ''เนวาหํ พุทฺธํ 'น พุโทฺธ'ติ, ธมฺมํ 'น ธโมฺม'ติ, สงฺฆํ 'น สโงฺฆ'ติ วทามี''ติ ทฬฺหตรํ กตฺวา คหิตสรณสฺส วเสน วุตฺตํฯ **''สคฺคสมฺปตฺติํ เทตี''**ติ นิทสฺสนมตฺตเมตํฯ ผลานิสํสานิ ปนสฺส สรณคมนวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๕๐ สรณคมนกถา) วุตฺตาเนวฯ

๓๕๒. วกฺขมานนเยน เวรเหตุตาย **เวรํ** วุจฺจติ ปาณาติปาตาทิปาปธโมฺม, ตํ มณติ ''มยิ อิธ ฐิตาย กถมาคจฺฉสี''ติ ตเชฺชนฺตี วิย นิวาเรตีติ **เวรมณี,** ตโต วา ปาปธมฺมโต วิรมติ เอตายาติ ''วิรมณี''ติ วตฺตเพฺพ นิรุตฺตินเยน อิ-การสฺส เอ-การํ กตฺวา **''เวรมณี''**ติ วุตฺตํฯ **ขุทฺทกปาฐฏฺฐกถายํ** ปนาห ''เวรมณิสิกฺขาปทํ, วิรมณิสิกฺขาปทนฺติ ทฺวิธาสชฺฌายํ กโรนฺตี''ติ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. สาธารณวิภาวนา) กุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตาเวตฺถ วิรติ อธิเปฺปตา, น ผลสมฺปยุตฺตา ยญฺญาธิกรณโตฯ อสมาทินฺนสีลสฺส สมฺปตฺตโต ยถูปฏฺฐิตวีติกฺกมิตพฺพวตฺถุโต วิรติ **สมฺปตฺตวิรติฯ** สมาทานวเสน อุปฺปนฺนา วิรติ **สมาทานวิรติฯ** **เสตุ** วุจฺจติ อริยมโคฺค, ตปฺปริยาปนฺนา หุตฺวา ปาปธมฺมานํ สมุเจฺฉทวเสน ฆาตนปฺปวตฺตา วิรติ **เสตุฆาตวิรติฯ** อญฺญตฺร ''สมุเจฺฉทวิรตี''ติปิ วุตฺตาฯ อิทานิ ตา สรูปโต ทเสฺสตุํ **''ตตฺถา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ชาติ...เป.... ทีนีติ** อปทิสิตพฺพชาติโคตฺตกุลาทีนิฯ **อาทิ**สเทฺทน วยพาหุสจฺจาทีนํ สงฺคโห ฯ **ปริหรตีติ** อวีติกฺกมวเสน ปริวเชฺชติ, สีหฬทีเป จกฺกนอุปาสกสฺส วิย สมฺปตฺตวิรติ เวทิตพฺพาฯ

''ปาณํ น หนามี''ติอาทีสุ อาทยเตฺถน **อิติ**-สเทฺทน, วิกปฺปเตฺถน วา-สเทฺทน วา ''อทินฺนํ นาทิยามิ, อทินฺนาทานา วิรมามิ, เวรมณิํ สมาทิยามี''ติ เอวมาทีนํ ปเจฺจกมตฺถานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺจ กตฺวา ''สิกฺขาปท'' มิเจฺจว อวตฺวา ''สิกฺขาปทานี''ติ วุตฺตํฯ ปาณาติปาตา เวรมณินฺติ สมฺพโนฺธฯ **สมาทิยามีติ** สมฺมา อาทิยามิ, อวีติกฺกมาธิปฺปาเยน, อขณฺฑา' ฉิทฺทา' กมฺมาสา' สพลการิตาย จ คณฺหามีติ วุตฺตํ โหติฯ อุตฺตรวฑฺฒมานปพฺพตวาสิอุปาสกสฺส (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘๙ กุสลกมฺมปถวณฺณนา; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๐๙-๑๑๑; ธ. ส. อฏฺฐ. กุสลกมฺมปถวณฺณนา) วิย สมาทานวิรติ เวทิตพฺพาฯ

มคฺคสมฺปยุตฺตาติ สมฺมาทิฏฺฐิยาทิมคฺคสมฺปยุตฺตาฯ อิทานิ ตตฺถา ตตฺถาคเตสุ ธมฺมโต, โกฏฺฐาสโต, อารมฺมณโต, เวทนาโต, มูลโต, อาทานโต, เภทโตติอาทินา อเนกธา วินิจฺฉเยสุ สเงฺขเปเนว อารมฺมณโต วินิจฺฉยํ ทเสฺสตุํ **''ตตฺถา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปุริมา เทฺวติ** สมฺปตฺตสมาทานวิรติโยฯ **''ชีวิตินฺทฺริยาทิวตฺถู''**ติ ปรมตฺถโต ปาโณ วุโตฺต, ปญฺญตฺติโต

ปน ‘‘สตฺตาทิวตฺถู’’ติ วตฺตพฺพํ, เอวญฺหิ ‘‘สเตฺตเยว อารภิตฺวา ปาณาติปาตา, อพฺรหฺมจริยา จ วิรมตี’’ติ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. เอกตานานตาทิวินิจฺฉย) **ขุทฺทกาคมฏฺฐกถาวจเนน** สํสนฺทติ สเมตีติฯ **อาทิ**สเทฺทน เจตฺถ สตฺตสงฺขารวเสน อทินฺนวตฺถุ, ตถา โผฏฺฐพฺพวตฺถุ, วิตถวตฺถุ, สงฺขารวเสเนว สุราเมรยวตฺถูติ เอเตสํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ตํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตนฺตี**ติ ยถาวุตฺตํ วีติกฺกมวตฺถุํ อาลมฺพิตฺวา วีติกฺกมนเจตนาสงฺขาตวิรมิตพฺพวตฺถุโต วิรมณวเสน ปวตฺตนฺติฯ **ปจฺฉิมา**ติ เสตฺฌาตวิรติฯ **นิพฺพานารมฺมณาว** ตถาปิ กิจฺจสาธนโตฯ อิมินา ปน ตเตฺถว อาคเตสุ ตีสุ อาจริยวาเทสุ เทฺว ปฏิพาหิตฺวา เอกเสฺสวานุชานนํ เวทิตพฺพํฯ

‘‘สมฺปตฺตวิรติ, หิ สมาทานวิรติ จ ยเทว ปชหติ, ตํ อตฺตโน ปาณาติปาตาทิอกุสลเมวารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตตี’’ติ เกจิ วทนฺติฯ ‘‘สมาทานวิรติ ยโต วิรมติ, ตํ อตฺตโน วา ปเรสํ วา ปาณาติปาตาทิอกุสลเมวาลมฺพณํ กตฺวา ปวตฺตติฯ สมฺปตฺตวิรติ ปน ยโต วิรมติ, เตสํ ปาณาติปาตาทีนํ อาลมฺพณาเนว อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตตี’’ติ อปเรฯ ‘‘ทฺวยมฺปิ เจตํ ยโต ปาณาติปาตาทิอกุสลโต วิรมติ, เตสมารมฺมณภูตํ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุเมวาลมฺพณํ กตฺวา ปวตฺตติฯ ปุริมปุริมปทตฺถญฺหิ วีติกฺกมวตฺถุมาลมฺพณํ กตฺวา ปจฺฉิมปจฺฉิมปทตฺถโต วิรมิตพฺพวตฺถุโต วิรมตี’’ติ อเญฺญฯ ปฐมวาโท เจตฺถ อยุโตฺตเยวฯ กสฺมา? ตสฺส อตฺตโน ปาณาติปาตาทิอกุสลสฺส ปจฺจุปฺปนฺนาภาวโต, อพหิทฺธาภาวโต จฯ สิกฺขาปทวิภเงฺค หิ ปญฺจนฺนํ สิกฺขาปทานํ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตา, พหิทฺธารมฺมณตา จ วุตฺตาฯ ตถา ทุติยวาโทปิ อยุโตฺตเยวฯ กสฺมา? ปุริมวาเทน สมฺมิสฺสตฺตา, ปเรสํ ปาณาติปาตาทิอกุสลารมฺมณภาเว จ อเนกนฺติ กตฺตา, ทฺวินฺนํ อาลมฺพณปฺปเภทวจนโต จฯ ตติยวาโท ปน ยุโตฺต สพฺพภาณกานมภิมโต, ตสฺมา ตเทว อนุชานาตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ตีสุ อาจริยวาเทสุ เทฺว ปฏิพาหิตฺวา เอกเสฺสวานุชานนํ เวทิตพฺพ’’นฺติฯ

เอตฺถาห – ยเชฺชตํ วิรติทฺวยํ ชีวิตินฺทฺริยาทิวีติกฺกมิตพฺพวตฺถุเมวาลมฺพณํ กตฺวา ปวเตฺตยฺย, เอวํ สติ อญฺญํ จินฺเตโนฺต อญฺญํ กเรยฺย, ยญฺจ ปชหติ, ตํ น ชาเนยฺยาติ อย’มนธิเปฺปโต อโตฺถ อาปชฺชตีติ? วุจฺจเต – น หิ กิจฺจสาธนวเสน ปวเตฺตโนฺต ‘‘อญฺญํ จินฺเตโนฺต อญฺญํ กโรตี’’ติ วา ‘‘ยญฺจ ปชหติ, ตํ น ชานาตี’’ติ วา วุจฺจติฯ ยถา ปน อริยมโคฺค นิพฺพานารมฺมโณว กิเลเส ปชหติ, เอวํ ชีวิตินฺทฺริยาทิวตฺถารมฺมณเมฺปตํ วิรติทฺวยํ ปาณาติปาตาทีนิ ทุสฺสีลฺยานิ ปชหติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘อารภิตฺวาน อมตํ, ชหโนฺต สพฺพปาปเก;
> นิทสฺสนเญฺจตฺถ ภเว, มคฺคโฏฺฐริยปุคฺคโล’’ติฯ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. เอกตานานตาวินิจฺฉย);

อิทานิ สเงฺขเปเนว อาทานโต, เภทโต วา วินิจฺฉยํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ สีลํ สมาทิยามี’’ติอาทินา **เอกโต** เอกชฺฌํ คณฺหาติฯ เอวมฺปิ หิ กิจฺจวเสน เอตาสํ ปญฺจวิธตา วิญฺญายติฯ **สพฺพานิปิ ภินฺนานิ โหนฺติ** เอกชฺฌํ สมาทินฺนตฺตาฯ น หิ ตทา ปญฺจงฺคิกตฺตํ สีลสฺส สมฺปชฺชติฯ ยํ ตุ วีติกฺกนฺตํ, เตเนว กมฺมพโทฺธฯ ‘‘ปาณาติปาตาเวรมณิสิกฺขาปทํ สมาทิยามี’’ติอาทินา **เอเกกํ** วิสุํ วิสุํ คณฺหาติฯ **‘‘เวรมณิสิกฺขาปท’’**นฺติ จ อิทํ สมาสภาเวน **ขุทฺทกปาฐฏฺฐกถายํ** (ขุ. ปา. อฏฺฐ. สาธารณวิภาวนา) วุตฺตํ, ปาฬิโปตฺถเกสุ ปน ‘‘เวรมณิ’’นฺติ นิคฺคหิตนฺตเมว พฺยาสภาเวน ทิสฺสติฯ คหฏฺฐวเสน เจตํ วุตฺตํฯ สามเณรานํ ปน ยถา ตถา วา สมาทาเน เอกสฺมิํ ภิเนฺน สพฺพานิปิ ภินฺนานิ โหนฺติ ปาราชิกาปตฺติโตฯ อิติ เอกชฺฌํ, ปเจฺจกญฺจ สมาทาเน วิเสโส อิธ วุโตฺต, **ขุทฺทกาคมฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘เอ

กชฺฌํ สมาทิยโต เอกาเยว วิรติ เอกาว เจตนา โหติ, กิจฺจวเสน ปเนตาสํ ปญฺจวิธตฺตํ วิญฺญายติฯ ปเจฺจกํ สมาทิยโต ปน ปเญฺจว วิรติโย, ปญฺจ จ เจตนา โหนฺตี''ติ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. เอกตานานตาทิวินิจฺฉย) อยํ วิเสโส วุโตฺตฯ เภเทปิ ''ยถา ตถา วา สมาทิยนฺตุ, สามเณรานํ เอกสฺมิํ ภิเนฺน สพฺพานิปิ ภินฺนานิ โหนฺติฯ ปาราชิกฏฺฐานิยานิ หิ ตานิ เตสํฯ ยํ ตุ วีติกฺกนฺตํ โหติ, เตเนว กมฺมพโทฺธฯ คหฏฺฐานํ ปน เอกสฺมิํ ภิเนฺน เอกเมว ภินฺนํ โหติ, ยโต เตสํ ตํสมาทาเนเนว ปุน ปญฺจงฺคิกตฺตํ สีลสฺส สมฺปชฺชตี''ติ วุตฺตํฯ ยถาวุโตฺตปิ ทีฆภาณกานํ วาโท อปเรวาโท นาม ตตฺถ กโตฯ

เสตุฆาตวิรติยา ปน เภโท นาม นตฺถิ ปฏิปกฺขสมุจฺฉินฺทเนน อกุปฺปสภาวตฺตาฯ ตเทวตฺถํ ทเสฺสเนฺตน **''ภวนฺตเรปี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **''ภวนฺตเรปี''**ติ อิมินา อตฺตโน อริยภาวํ อชานโนฺตปีติ อตฺถํ วิญฺญาเปติฯ **ชีวิตเหตุปิ,** ปเคว อญฺญเหตุฯ **''เนว ปาณํ หนติ, น สุรํ ปิวตี''**ติ อิทํ มเชฺฌเปยฺยาลนิทฺทิฏฺฐํ, มิคปทวฬญฺชนนเยน วา วุตฺตํ ฯ **สุรนฺ**ติ จ นิทสฺสนมตฺตํฯ สพฺพมฺปิ หิ สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานานุโยคํ น กโรติฯ ''มชฺชนฺติ ตเทว อุภยํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ สุราสววินิมุตฺตํ มทนีย''นฺติ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๑๑๓๔) **สํยุตฺตมหาวคฺคฏฺฐกถายํ** วุตฺตํฯ **ขุทฺทกปาฐฏฺฐกถายญฺจ** ''ตทุภยเมว มทนียเฏฺฐน มชฺชํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อตฺถิ มทนียํ, เยน ปีเตน มโตฺต โหติ ปมโตฺต, อิทํ วุจฺจติ มชฺช''นฺติ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ปุริมปญฺจสิกฺขาปทวณฺณนา) **''สเจ ปิสฺสา''**ติอาทินา ตเตฺถว วิเสสทสฺสนํ, อชานนฺตสฺสปิ **ขีรเมว** มุขํ **ปวิสติ, น สุรา,** ปเคว ชานนฺตสฺสฯ **โกญฺจสกุณานนฺ**ติ กุนฺตสกุณานํฯ สเจปิ มุเข ขีรมิสฺสเก อุทเก ปกฺขิปนฺตีติ โยเชตพฺพํฯ ''น เจตฺถ อุปโมปเมยฺยานํ สมฺพทฺธตา สิยา โกญฺจสกุณานํ โยนิสิทฺธตฺตา''ติ โกจิ วเทยฺยาติ อาห **''อิท''**นฺติอาทิฯ **โยนิสิทฺธนฺ**ติ มนุสฺสติรจฺฉานานํ อุทฺธํ ติริยเมว ทีฆตา วิย, พกานํ เมฆสเทฺทน, กุกฺกุฏีนํ วาเตน คพฺภคฺคหณํ วิย จ **ชาติสิทฺธํ,** อิติ โกจิ วเทยฺย เจติ อโตฺถฯ ''เจวา''ติปิ ปาฐํ วตฺวา สมุจฺจยตฺถมิจฺฉนฺติ เกจิฯ **ธมฺมตาสิทฺธนฺ**ติ โพธิสเตฺต กุจฺฉิคเต โพธิสตฺตมาตุ สีลํ วิย, วิชาเต ตสฺสา ทิวงฺคมนํ วิย จ สภาเวน สิทฺธํ, มคฺคธมฺมตาย วา อริยมคฺคานุภาเวน สิทฺธนฺติ เวทิตพฺพนฺติ วิสฺสเชฺชยฺยาติ อโตฺถฯ

ทิฏฺฐิชุกรณํ นาม ภาริยํ ทุกฺกรํ, ตสฺมา สรณคมนํ สิกฺขาปทสมาทานโต มหฏฺฐตรเมว, น อปฺปฏฺฐตรนฺติ อธิปฺปาโยฯ **เอตนฺ**ติ สิกฺขาปทํฯ **ยถา วา ตถา วา คณฺหนฺตสฺสาปี**ติ อาทรํ คารวมกตฺวา สมาทิยนฺตสฺสาปิฯ **สาธุกํ คณฺหนฺตสฺสาปี**ติ สกฺกจฺจํ สีลานิ สมาทิยนฺตสฺสาปิ **อปฺปฏฺฐตรเมว, อปฺปสมารมฺภตรญฺจ,** น ทิคุณํ อุสฺสาโห กรณีโยติ วุตฺตํ โหติฯ สีลํ อิธ อภยทานตาย **ทานํ,** อนวเสสํ วา สตฺตนิกายํ ทยติ รกฺขตีติ **ทานํฯ** อยเมตฺถ อฏฺฐกถามุตฺตกนโย – สรณํ อุปคเตน กายวาจาจิเตฺตหิ สกฺกจฺจํ วตฺถุตฺตยปูชา กาตพฺพา, ตตฺถ จ สํกิเลโส สาธุกํ ปริหริตโพฺพ, สิกฺขาปทานิ ปน สมาทานมตฺตํ, สมฺปตฺตวตฺถุโต วิรมณมตฺตญฺจาติ สรณคมนโต สีลสฺส อปฺปฏฺฐตรตา, อปฺปสมารมฺภตรตา จ เวทิตพฺพาฯ สเพฺพสํ สตฺตานํ ชีวิตทานาทินา ทณฺฑนิธานโต, สกลโลกิยโลกุตฺตร คุณาธิฏฺฐานโต จสฺส **มหปฺผลตรตา, มหานิสํสตรตา** จ ทฏฺฐพฺพาติฯ

ตมตฺถํ ปาฬิยา สาเธโนฺต **''วุตฺตเญฺหต''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ''อคฺคานี''ติ ญาตตฺตา **อคฺคญฺญานิฯ** จิรรตฺตตาย ญาตตฺตา **รตฺตญฺญานิฯ** ''อริยานํ สาธูนํ วํสานี''ติ ญาตตฺตา **วํสญฺญานิฯ** ปุริมกานํ อาทิปุริสานํ เอตานีติ **โปราณานิฯ** สพฺพโส เกนจิปิ ปกาเรน สาธูหิ น กิณฺณานิ น ฉฑฺฑิตานีติ **อสํกิณฺณานิฯ** อยญฺจ นโย เนสํ ยถา อตีเต, เอวํ เอตรหิ, อนาคเต จาติ อาห **''อสํกิณฺณปุพฺพานี''**ติอาทิฯ อตีเต หิ กาเล อสํกิณฺณภาวสฺส ''อสํกิณฺณปุพฺ

พานี’’ติ นิทสฺสนํ, ปจฺจุปฺปนฺเน ‘‘น สงฺกิยนฺตี’’ติ, อนาคเต ‘‘น สงฺกิยิสฺสนฺตี’’ติฯ อโตเยว **อปฺปฏิกุฏฺฐานิ** น ปฏิกฺขิตฺตานิฯ น หิ กทาจิปิ วิญฺญู สมณพฺราหฺมณา หึสาทิปาปธมฺมํ อนุชานนฺติฯ **อปริมาณานํ สตฺตานํ อภยํ เทตี**ติ สพฺเพสุ ภูเตสุ นิหิตทณฺฑตฺตา สกลสฺสปิ สตฺตนิกายสฺส ภยาภาวํ เทติฯ น หิ อริยสาวกโต กสฺสจิ ภยํ โหติฯ **อเวร**นฺติ เวราภาวํฯ **อพฺยาปชฺฌ**นฺติ นิทฺทุกฺขตํฯ **“อปริมาณานํ สตฺตานํ อภยํ ทตฺวา”**ติอาทิ อานิสํสทสฺสนํ, เหตุมฺปิ เจตฺถ **ตฺวา**-สโทฺท ยถา ‘‘มาตรํ สริตฺวา โรทตี’’ติฯ

ยํ กิญฺจิ จชนลกฺขณํ, สพฺพํ ตํ ยโญฺญติ อาห **“อิทญฺจ ปนา”**ติอาทิฯ น นุ จ ปญฺจสีลํ สพฺพกาลิกํฯ อพุทฺธุปฺปาทกาเลปิ หิ วิญฺญู ตํ สมาทิยนฺติ, น จ เอกนฺตโต วิมุตฺตายตนํ พาหิรกานมฺปิ สมาทินฺนตฺตาฯ สรณคมนํ ปน พุทฺธุปฺปาทเหตุกํ, เอกนฺตโต จ วิมุตฺตายตนํ, กถํ ตตฺถ สรณคมนโต ปญฺจสีลสฺส มหปฺผลตาติ อาห **“กิญฺจาปี”**ติอาทิฯ **เชฏฺฐก**นฺติ มหปฺผลภาเวน อุตฺตมํฯ **“สรณคมเนเยว ปติฏฺฐายา”**ติ อิมินา ตสฺส สีลสฺส สรณคมเนน อภิสงฺขตตฺตา ตโต มหปฺผลตํ, ตถา อนภิสงฺขตสฺส จ สีลสฺส อปฺปผลตํ ทเสฺสติฯ

๓๕๓. **อีทิสเมวา**ติ เอวํ สํกิเลสปฏิปกฺขเมว หุตฺวาฯ นนุ จ ปฐมชฺฌานาทิยญฺญาเยว เทเสตพฺพา, กสฺมา พุทฺธุปฺปาทโต ปฏฺฐาย เทสนมารภตีติ อนุโยคํ ปริหริตุํ **“ติวิธ…เป…. ทเสฺสตุกาโม”**ติ วุตฺตํฯ ติวิธสีลปาริปูริยํ ฐิตสฺส หิ เนสํ ยญฺญานํ อปฺปฏฺฐตรตา, มหปฺผลตรตา จ โหติ, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุกามตฺตา พุทฺธุปฺปาทโต ปฏฺฐาย เทสนํ อารภตีติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **“ตตฺถา”**ติอาทิฯ **เหฏฺฐา วุเตฺตหิ คุเณหี**ติ เอตฺถ ‘‘โส ตํ ธมฺมํ สุตฺวา ตถาคเต สทฺธํ ปฏิลภตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๙๑) เหฏฺฐา วุตฺตา สรณคมนํ, สีลสมฺปทา, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตาติ เอวมาทโย คุณา เวทิตพฺพาฯ ปฐมํ ฌานํ นิพฺพเตฺตโนฺต น กิลมตีติ โยชนาฯ **ตานี**ติ ปฐมชฺฌานาทีนิฯ **“ปฐมํ ฌาน”**นฺติอาทินา ปาฬิยํ ปณีตานเมว ฌานานํ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทโส กโตติ มนฺตวา **“เอกํ กปฺปํ, อฏฺฐ กเปฺป”**ติอาทิ วุตฺตํ, มหากปฺปวเสน เจตฺถ อโตฺถฯ หีนํ ปน ปฐมํ ฌานํ อสเงฺขฺยยฺยกปฺปสฺส ตติยภาคํ อายุํ เทติฯ มชฺฌิมํ อุปฑฺฒกปฺปํฯ หีนํ ทุติยํ ฌานํ เทฺว กปฺปานิ, มชฺฌิมํ จตฺตารีติอาทินา อโตฺถ เนตโพฺพฯ อปิจ ยสฺมา ปณีตานิเยเวตฺถ ฌานานิ อธิเปฺปตานิ มหปฺผลตรภาวทสฺสนปรตฺตา เทสนาย, ตสฺมา ‘‘ปฐมํ ฌานํ เอกํ กปฺป’’นฺติ อาทินา ปณีตาเนว ฌานานิ นิทฺทิฏฺฐานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตเทวาติ จตุตฺถชฺฌานเมวฯ จตุกฺกนเยน หิ เทสนา อาคตาฯ ยทิ เอวํ กถํ อารุปฺปตาติ อาห **“อากาสานญฺจายตนาทิสมาปตฺติวเสน ภาวิต”**นฺติ, ตถา ภาวิตตฺตา จตุตฺถชฺฌานเมว อารุปฺปํ หุตฺวา วีสติกปฺปสหสฺสาทีนิ อายุํ เทตีติ อธิปฺปาโยฯ อยํ อาจริยสฺส มติฯ อถ วา **ตเทวา**ติ อารุปฺปสงฺขาตํ จตุตฺถชฺฌานเมว, ตํ ปน กสฺมา วีสติกปฺปสหสฺสาทีนิ อายุํ เทตีติ วุตฺตํ **“อากาสานญฺจายตนาทิสมาปตฺติวเสน ภาวิต”**นฺติ, ตถา ภาวิตตฺตา เอวํ เทตีติ อธิปฺปาโยฯ อปโร นโย **“ตเทวา”**ติ วุเตฺต รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานเมวาติ อโตฺถ อาปเชฺชยฺยาติ ตํ นิวเตฺตตุํ **“อากาสานญฺจายตนาทิสมาปตฺติวเสน ภาวิต”**นฺติ อาห, ตถา ภาวิตํ องฺคสมตาย จตุตฺถชฺฌานสงฺขาตํ อารุปฺปชฺฌานเมวาธิเปฺปตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

สมฺมเทว นิจฺจสญฺญาทิปฏิปกฺขวิธมนวเสน ปวตฺตมานา ปุพฺพภาคิเย เอว โพธิปกฺขิยธเมฺม สมาเนนฺตี วิปสฺสนา วิปสฺสกปุคฺคลสฺส อนปฺปกํ ปีติโสมนสฺสํ สมาวหตีติ วุตฺตํ **“วิปสฺสนาสุขสทิสสฺส ปน สุขสฺส อภาวา มหปฺผล”**นฺติฯ ยถาห ธมฺมราชา **ธมฺมปเท** –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

ยสฺมา ปนายํ เทสนา อิมินา อนุกฺกเมน อิมานิ ญาณานิ นิพฺพเตฺตนฺตสฺส วเสน ปวตฺติตา, ตสฺมา **“วิปสฺสนาญาเณ ปติฏฺฐายา”**ติอาทินา เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปติฏฺฐาภูตํ กตฺวา วุตฺตํฯ สมานรูปนิมฺมานํ นาม มโนมยิทฺธิยา อเนฺญหิ อสาธารณกิจฺจนฺติ อาห **“อตฺตโน...เป.... มหปฺผลา”**ติฯ หตฺถิอสฺสาทิวิวิธรูปกรณํ **วิกุพฺพนํ,** ตสฺส ทสฺสน สมตฺถตายฯ **อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ** นาม ปุริมชาตีสุ อิจฺฉิติจฺฉิโต ขนฺธปเทโสฯ อรหตฺตมเคฺคเนว มคฺคสุขํ นิฏฺฐิตนฺติ วุตฺตํ **“อติ...เป.... มหปฺผล”**นฺติฯ **สมาเปโนฺต**ติ ปริโยสาเปโนฺตฯ

กูฏทนฺตอุปาสกตฺตปฏิเวทนาทิกถาวณฺณนา

๓๕๔-๘. **“อภิกฺกนฺตํ โภ โคตมา”**ติอาทิ เทสนาย ปสาทวจนํ, **“เอสาหํ ภวนฺต”**นฺติ อาทิ ปน สรณคมนวจนนฺติ ตทุภยสมฺพนฺธํ ทเสฺสโนฺต **“เทสนายา”**ติอาทิมาหฯ **ตนู**ติ มโนฺท กายิกเจตสิกสุขสมุปฺพฺยูหโตฯ **สเพฺพ เต ปาณโย**ติ ‘‘สตฺต จ อุสภสตานี’’ติอาทินา วุเตฺต สเพฺพ เต ปาณิโนฯ **ตํ ปวตฺติ**นฺติ เตสํ ปาณีนํ โมจนาการํฯ **อากุลภาโว**ติ ภควโต สนฺติเก ธมฺมสฺส สุตฺตตฺตา ปาณีสุ อนุทฺทยํ อุปฏฺฐเปตฺวา ฐิตสฺส ‘‘กถญฺหิ นาม มยา ตาว พหู ปาณิโน มารณตฺถาย พนฺธาปิตา’’ติ จิเตฺต ปริพฺยากุลภาโว, ยสฺมา อตฺถิ, ตสฺมา น เทเสตีติ โยชนา, **“อุทปาที”**ติปิ ปาโฐฯ **สุตฺวา**ติ ‘‘มุตฺตา โภ เต ปาณโย’’ติ อาโรจิตวจนํ สุตฺวาฯ **จิตฺตจาโร**ติ จิตฺตปฺปวตฺติฯ ‘‘กลฺลจิตฺตํ มุทุจิตฺตํ วินีวรณจิตฺตํ อุทคฺคจิตฺตํ ปสนฺนจิตฺต’’นฺติ อิทํ ปทปญฺจกํ สนฺธาย‘‘**กลฺลจิตฺตนฺติอาที”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘ทานกถํ สีลกถ’’นฺติอาทินา วุตฺตาย อนุปุพฺพิกถาย อานุภาเวนฯ กามจฺฉนฺทวิคเมน **กลฺลจิตฺตตา** อโรคจิตฺตตา, พฺยาปาทวิคเมน เมตฺตาวเสน **มุทุจิตฺตตา** อกถินจิตฺตตา, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจวิคเมน วิเกฺขปาภาวโต **วินีวรณจิตฺตตา** เตหิ อมลีนจิตฺตตา, ถินมิทฺธวิคเมน สมฺปคฺคหณวเสน **อุทคฺคจิตฺตตา** อมลีนจิตฺตตา, วิจิกิจฺฉาวิคเมน สมฺมาปฏิปตฺติยา อวิมุตฺตตาย **ปสนฺนจิตฺตตา** อนาวิลจิตฺตตา จ โหตีติ อาห **“อนุปุพฺพิกถานุภาเวน วิกฺขมฺภิตนีวรณตํ สนฺธาย วุตฺต”**นฺติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเเฺญยฺยเมวฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา กูฏทนฺตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

กูฏทนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. มหาลิสุตฺตวณฺณนา

พฺราหฺมณทูตวตฺถุวณฺณนา

๓๕๙. เอวํ กูฏทนฺตสุตฺตํ สํวเณฺณตฺวา อิทานิ มหาลิสุตฺตํ สํวเณฺณโนฺต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, กูฏทนฺตสุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส มหาลิสุตฺต ภาวํ วา ปกาเสตุํ “**เอวํ เม สุตํ...เป.... เวสาลิยนฺติ มหาลิสุตฺต**”นฺติ อาหฯ **ปุนปฺปุนํ วิสาลภาวูปคมนโต**ติ เอตฺถายํ สเงฺขโป – พาราณสิรโญฺญ กิร อคฺคมเหสิยา มํสเปสิคเพฺภน เทฺว ทารกา นิพฺพตฺตา ธีตา จ ปุโตฺต จ, เตสํ อญฺญมญฺญํ วิวาเหน โสฬสกฺขตฺตุํ ปุตฺตธีตุวเสน เทฺว เทฺว ทารกา วิชาตาฯ ตโต เตสํ ทารกานํ ยถากฺกมํ วเฑฺฒนฺตานํ ปเจฺจกํ สปริวารานํ อารามุยฺยานนิวาสฏฺฐานปริวารสมฺปตฺตึ คเหตุํ อปฺปโหนกตาย นครํ ติกฺขตฺตุํ คาวุตนฺตเรน คาวุตนฺตเรน ปริกฺขิปึสุ, เอวํ ตสฺส ปุนปฺปุนํ ติปาการปริเกฺขเปน วิสาลภาวมุปคตตฺตา “**เวสาลี**”เตฺวว นามํ ชาตํฯ เตน วุตฺตํ “**ปุนปฺปุนํ วิสาลภาวูปคมนโต เวสาลีติ ลทฺธนามเก นคเร**”ติฯ วิตฺถารกถา เจตฺถ มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนาย, (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๖) รตนสุตฺตวณฺณนาย (ขุ. ปา. อฏฺฐ. เวสาลิวตฺถุ; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.รตนสุตฺตวณฺณนา) จ คเหตพฺพาฯ **พหินคเร**ติ นครโต พหิ, น อมฺพปาลิวนํ วิย อโนฺตนครสฺมิํฯ **สยํชาต**นฺติ สยเมว ชาตํ อโรปิมํฯ **มหนฺตภาเวนา**ติ รุกฺขคจฺฉานํ, ฐิโตกาสสฺส จ มหนฺตภาเวนฯ เตเนวาห “**หิมวเนฺตน สทฺธิํ เอกาพทฺธํ หุตฺวา**”ติฯ ยํ ปน เวนยิกานํ มเตน **วินยฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ –

> ‘‘ตตฺถ มหาวนํ นาม สยํชาตํ อโรปิมํ สปริเจฺฉทํ มหนฺตํ วนํฯ กปิลวตฺถุสามนฺตา ปน มหาวนํ หิมวเนฺตน สห เอกาพทฺธํ อปริเจฺฉทํ หุตฺวา มหาสมุทฺทํ อาหจฺจ ฐิตํ, อิทํ ตาทิสํ น โหตี’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๖๒)ฯ

ตํ มชฺฌิมภาณกสํยุตฺตภาณกานมฺปิ สมานกถาฯ **มชฺฌิมฏฺฐกถาย**ญฺหิ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๕๒) **สํยุตฺตฏฺฐกถาย**ญฺจ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๗) ตเถว วุตฺตํฯ อิธ ปน ทีฆภาณกานํ มเตน เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยทิ จ “**อหุตฺวา**”ติ กตฺถจิ ปาโฐ ทิสฺสติ, เอวํ สติ สเพฺพสมฺปิ สมานวาโท สิยาติฯ **กูฏาคารสาลาสเงฺขเปนา**ติ หํสมณฺฑลาการสงฺขาตหํสวฏฺฏกจฺฉเนฺนน กูฏาคารสาลานิยาเมน, ตถา กตตฺตา ปาสาโทเยว ‘‘กูฏาคารสาลา’’ติ วุโตฺต, ตโพฺพหาเรน ปน สกโลปิ สงฺฆาราโมติ วุตฺตํ โหติฯ **วินยฏฺฐกถายํ** (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๖๒) ตุ เอวํ วุตฺตํ –

> ‘‘กูฏาคารสาลา ปน มหาวนํ นิสฺสาย กเต อาราเม กูฏาคารํ อโนฺตกตฺวา หํสวฏฺฏกจฺฉทเนน กตา สพฺพาการสมฺปนฺนา พุทฺธสฺส ภควโต คนฺธกุฏิ เวทิตพฺพา’’ติฯ

โกสเลสุ ชาตา, ภวา, เต วา นิวาโส เอเตสนฺติ **โกสลกาฯ** เอวํ **มาคธกาฯ** ชนปทวาจิโน หิ ปายโต ปุลฺลิงฺคปุถุวจนาฯ ยสฺส อกรเณ ปุคฺคโล มหาชานิโย โหติ, ตํ กรณํ อรหตีติ **กรณีย**นฺติ วุจฺจติฯ เตนาห “**อวสฺสํ กตฺตพฺพกเมฺมนา**”ติฯ **อกาตุมฺปิ วฏฺฏติ** อสติ สมวาเย, ตสฺมา สมวาเย สติ กตฺตพฺพโต **ตํ กิจฺจนฺติ วุจฺจตี**ติ อธิปฺปาโยฯ

๓๖๐. ยา พุทฺธานํ อุปฺปชฺชนารหา นานตฺตสญฺญา, ตาสํ วเสน “**นานารมฺมณจารโต**”ติ วุตฺตํ, นานารมฺมณปฺปวตฺติโตติ อโตฺถฯ สมฺภวนฺตเสฺสว หิ ปฏิเสโธ, น อสมฺภวนฺตสฺสฯ **ปฏิกฺกมฺมา**ติ นิวเตฺตตฺวา ตถา จิตฺตํ อนุปฺปาเทตฺวาฯ **สลฺลีโน**ติ ฌานสมาปตฺติยา เอกตฺตา

รมฺมณํ อลฺลีโนฯ **นิลีโน**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ เตน วุตฺตํ **“เอกีภาว”**นฺติอาทิฯ สปริวารตฺตา อเนโกปิ ตทา เอโก วิย ภวตีติ เอกีภาโว, ตํ **เอกีภาวํฯ** เยนายสฺมา นาคิโต, ตํ สนฺธาย **“ตสฺมา ฐานา”**ติ วุตฺตํฯ

โอฏฺฐทฺธลิจฺฉวิวตฺถุวณฺณนา

๓๖๑. **อโทฺธฏฺฐตายา**ติ อุปโฏฺฐฏฺฐตายฯ ตสฺส กิร อุตฺตโรฏฺฐสฺส อปฺปกตาย ติริยํ ผาเลตฺวา อทฺธมปนีตํ วิย ขายติ จตฺตาโร ทเนฺต, เทฺว จ ทาฐา น ฉาเทติ, เตน นํ **“โอฏฺฐทฺโธ”**ติ โวหรติฯ เกจิ ปน ‘‘อโธ-สเทฺทน ปาฐํ ปริกเปฺปตฺวา เหฏฺฐา โอฏฺฐสฺส โอลมฺพกตาย **“โอฏฺฐาโธ”**ติ อตฺถํ วทนฺติ, ตทยุตฺตเมว ตถา ปาฐสฺส อทิสฺสนโต, อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๖๑) จ อวณฺณิตตฺตาฯ อยํ กิร อุโปสถิโก ทายโก ทานปติ สโทฺธ ปสโนฺน พุทฺธมามโก ธมฺมสงฺฆมามโกฯ เตนาห **“ปุเรภตฺต”**นฺติอาทิฯ ขนฺธเก, (มหาว. ๒๘๙) มหาปรินิพฺพานสุเตฺต (ที. นิ. ๒.๑๖๑) จ อาคตนเยน **“นีลปีตาทิ...เป.... ตาวตึสปริสสปฺปฏิภาคายา”**ติ วุตฺตํฯ อยํ ปน เวสาลี ภควโต กาเล อิทฺธา เจว เวปุลฺลปฺปตฺตา จ อโหสิฯ ตตฺถ หิ ราชูนเมว สตฺต สหสฺสานิ, สตฺต สตานิ, สตฺต จ ราชาโน อเหสุํ, ตถา ยุวราชเสนาปติภณฺฑาคาริกปภุตีนมฺปิ, ปาสาทกูฏาคารอารามโปกฺขรณิอาทโยปิ ตปฺปริมาณาเยว, พหุชนา, อากิณฺณมนุสฺสา, สุภิกฺขา จฯ เตน วุตฺตํ **“มหติยา ลิจฺฉวิปริสายา”**ติฯ ตสฺส ปน กุลสฺส อาทิภูตานํ ยถาวุตฺตานํ มํสเปสิยา นิพฺพตฺตทารกานํ ตาปเสน ปายิตํ ยํ ขีรํ อุทรํ ปวิสติ, สพฺพํ ตํ มณิภาชนคตํ วิย ทิสฺสติ, จริมภเว โพธิสเตฺต กุจฺฉิคเต โพธิสตฺตมาตุ วิย อุทรจฺฉวิยา อติวิปฺปสนฺนตาย เต นิจฺฉวี อเหสุํฯ อปเร ปนาหุ ‘‘สิเพฺพตฺวา ฐปิตา วิย เนสํ อญฺญมญฺญํ ลีนา ฉวิ อโหสี’’ติฯ เอวํ เต นิจฺฉวิตาย วา ลีนจฺฉวิตาย วา **ลิจฺฉวี**ติ ปญฺญายึสุ, นิรุตฺตินเยน เจตฺถ ปทสิทฺธิ, ตพฺพํเส อุปฺปนฺนา สเพฺพปิ ลิจฺฉวโย นาม ชาตาฯ เตนาห ‘‘ลิจฺฉวิปริสายา’’ติ, ลิจฺฉวิราชูนํ, ลิจฺฉวิวํสภูตาย วา ปริสายาติ อโตฺถฯ มหนฺตํ ยสํ ลาติ คณฺหาตีติ **มหาลิ** ยถา ‘‘ภทฺทาลี’’ติฯ **มูลนาม**นฺติ มาตาปิตูหิ กตนามํฯ

๓๖๒. **สาสเน ยุตฺตปยุโตฺต**ติ ภาวนมนุยุโตฺตฯ สพฺพตฺถ สีหสมานวุตฺติโนปิ ภควโต ปริสาย มหเตฺต สติ ตทชฺฌาสยานุรูปํ ปวตฺติยมานาย ธมฺมเทสนาย วิเสโส โหตีติ อาห **“มหเนฺตน อุสฺสาเหน ธมฺมํ เทเสสฺสตี”**ติฯ

‘‘วิสฺสาสิโก’’ติ วตฺวา ตมสฺส วิสฺสาสิกภาวํ วิภาเวตุํ **“อยญฺหิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ถูลสรีโร**ติ วฐรสรีโรฯ เถรสฺส ขีณาสวภาวโต ‘‘อาลสิยภาโว อปฺปหีโน’’ติ น วตฺตพฺพํ, วาสนาเลสํ ปน อุปาทาย **“อีสกํ อปฺปหีโน วิย โหตี”**ติ วุตฺตํฯ น หิ สาวกานํ พุทฺธานมิว สวาสนา กิเลสา ปหียนฺติฯ ยถาวุตฺตํ ปาสาทเมว สนฺธาย **“กูฏาคารมหาเคหา”**ติ วุตฺตํฯ **ปาจีนมุขา**ติ ปาจีนปมุขาฯ

๓๖๓. วิเนยฺยชนานุปโรเธน พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ปฏิหาริยวิชมฺภนํ โหตีติ อาห **“อถ โข”**ติอาทิฯ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมนเวลายญฺหิ ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย อาเวฬาเวฬา ยมลายมลา หุตฺวา สวิเสสํ ปภสฺสรา วินิจฺฉรึสุฯ ตาหิ ‘‘ภควา นิกฺขมตี’’ติ สมาโรจิตมิว นิกฺขมนํ สญฺชานึสุฯ เตน วุตฺตํ **“สํสูจิตนิกฺขมโน”**ติฯ

๓๖๔. ‘‘อชฺชา’’ติ วุตฺตทิวสโต อตีตมนนฺตรํ **หิโยฺยทิวสํ ปุริมํ นาม,** ตถา ‘‘หิโยฺย’’ติ วุตฺตทิวสโต ปรํ **ปุริมตรํ** อติสเยน ปุริมตฺตาฯ อิติ อิเมสุ ทฺวีสุ ทิวเสสุ ววตฺถิโต ยถากฺกมํ ปุริมปุริมตรภาโวฯ เอวํ สเนฺตปิ ยเทตฺถ ‘‘ปุริมตร’’นฺติ วุตฺตํ, ตโต ปภุติ ยํ ยํ โอรํ, ตํ ตํ ปุริมํฯ ยํ ยํ

ปรํ, ตํ ตํ ปุริมตรนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ตโต ปฎฺฐายา”**ติอาทิมาหฯ โอรปารภาวสฺส วิย, หิ ทิสาวิทิสาภาวสฺส วิย จ ปุริมปุริมตรภาวสฺส อเปกฺขาสิทฺธิฯ **มูลทิวสโต**ติอาทิทิวสโตฯ **อเคฺค**ติ อุปโยคเตฺถ ภุมฺมวจนํ, อุปโยควจนสฺส วา **เอ**-การาเทโสติ ทเสฺสติ **“อคฺค”**นฺติ อิมินา, ปฐมนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปเนตฺถ ปรา อตีตา โกฎิเยวาติ อาห **“ปรโกฎิํ กตฺวา”**ติฯ **ยํ**-สโทฺท ปริเจฺฉเทนิปาโต, ตปฺปโยเคน จายํ ‘‘วิหรามี’’ติ วตฺตมานปโยโค, อโตฺถ ปน อตีตวเสน เวทิตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **“ยาว วิหาสิ”**นฺติ วุตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ ทิวสสฺสฯ ปฐมวิกเปฺป ‘‘วิหรามี’’ติ อิมสฺส ‘‘ยทเคฺค’’ติ อิมินา อุชุกํ ตาว สมฺพนฺธิตฺวา ปจฺฉา ‘‘นจิรํ ตีณิ วสฺสานี’’ติ ปมาณวจนํ โยเชตพฺพํฯ ทุติยวิกเปฺป ปน ‘‘นจิรํ ตีณิ วสฺสานี’’ติ อิเมหิปิ กฺฎิลํ สมฺพโนฺธ กตฺตโพฺพฯ **นจิร**นฺติ เจตํ ภาวนปุํสกํ, อจฺจนฺตสโณฺญคํ วาฯ ตเณฺหิ ปมาณโต วิเสเสตุํ **“ตีณิ วสฺสานี”**ติ วทติฯ เตนาห **“นจิรํ วิหาสิํ ตีณิเยว วสฺสานี”**ติฯ

อยนฺติ สุนกฺขโตฺตฯ **ปิยชาติกานี**ติ อิฎฺฐสภาวานิฯ **สาตชาติกานี**ติ มธุรสภาวานิฯ มธุรสทิสตาย หิ **“มธุร”**นฺติ มโนรมํ วุจฺจติฯ อารมฺมณํ กโรเนฺตน กาเมน อุปสํหิตานีติ **กามูปสํหิตานิ,** กามนียานิฯ เตนาห **“กามสฺสาทยุตฺตานี”**ติ, อารมฺมณิเกน กามสงฺขาเตน อสฺสาเทน สญฺญุตฺตานิ, กามสงฺขาตสฺส วา อสฺสาทสฺส โยคฺยานีติ อโตฺถฯ **สรีรสณฺฐาเน**ติ สรีรพิเมฺพ, อาธาเร เจตํ ภุมฺมํฯ ตสฺมา **สเทฺทนา**ติ ตํ นิสฺสาย ตโต อุปฺปเนฺนน สเทฺทนาติ อโตฺถฯ อปิจ วินา ปาฐเสสํ **ภวิตพฺพ**ปเทเนว สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **มธุเรนา**ติ อิเฎฺฐน สาเตนฯ **กณฺณสกฺขลิย**นฺติ กณฺณปฎฺฎิกายํฯ

เอตฺตาวตาติ ทิพฺพโสตญาณปริกมฺมสฺส อกถนมเตฺตนฯ ‘‘อตฺตนา ญาตมฺปิ น กเถติ, กิํ อิมสฺส สาสเน อธิฎฺฐาเนนา’’ติ กุชฺฌโนฺต **ภควติ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา,** สห กุชฺฌเนเนว เจสฌานาภิญฺญา ปริหายิฯ **จิเนฺตสี**ติ ‘‘กสฺมา นุ โข โส มยฺหํ ตํ ปริกมฺมํ น กเถสี’’ติ ปริวิจาเรโนฺต อโยนิโส อุมฺมุชฺชนวเสน จิเนฺตสิฯ **อนุกฺกเมนา**ติ ปาถิกสุเตฺต, (ที. นิ. ๓.๓ อาทโย) มหาสีหนาทสุเตฺต (ที. นิ. ๑.๓๘๑) จ อาคตนเยน ตํ ตํ อยุตฺตเมว จิเนฺตโนฺต, ภาสโนฺต, กโรโนฺต จ อนุกฺกเมน ภควติ พทฺธาฆาตตาย สาสเน ปติฎฺฐํ อลภโนฺต **คิหิภาวํ ปตฺวา ตมตฺถํ** กเถติฯ

เอกํสภาวิตสมาธิวณฺณนา

๓๖๖-๓๗๑. **เอกํสายา**ติ ตทเตฺถ จตุตฺถีวจนํ, เอกํสตฺถนฺติ อโตฺถฯ **อํส**สโทฺท เจตฺถ โกฎฺฐาสปริยาโย, โส จ อธิการโต ทิพฺพรูปทสฺสนทิพฺพสทฺทสวนวเสน เวทิตโพฺพติ อาห **“เอกโกฎฺฐาสายา”**ติอาทิฯ **วา**-สโทฺท เจตฺถ วิกปฺปเน เอกํสเสฺสวาธิเปฺปตตฺตาฯ **อนุทิสายา**ติ ปุรตฺถิมทกฺขิณาทิเภทาย จตุพฺพิธาย อนุทิสายฯ **อุภยโกฎฺฐาสายา**ติ ทิพฺพรูปทสฺสนตฺถํ, ทิพฺพสทฺทสวนตฺถญฺจฯ **ภาวิโต**ติ ยถา ทิพฺพจกฺขุญาณํ, ทิพฺพโสตญาณญฺจ สมธิคตํ โหติ, เอวํ ภาวิโตฯ ตยิทํ วิสุํ วิสุํ ปริกมฺมกรเณน อิชฺฌนฺตีสุ วตฺตพฺพํ นตฺถิ, เอกชฺฌํ อิชฺฌนฺตีสุปิ กเมเนว กิจฺจสิทฺธิ ภวติ เอกชฺฌํ กิจฺจสิทฺธิยา อสมฺภวโตฯ ปาฬิยมฺปิ หิ ‘‘ทิพฺพานญฺจ รูปานํ ทสฺสนาย, ทิพฺพานญฺจ สทฺทานํ สวนายา’’ติ อิทํ เอกสฺส อุภยสมตฺถตาสนฺทสฺสนเมว, น เอกชฺฌํ กิจฺจสิทฺธิสมฺภวสนฺทสฺสนํฯ **“เอกํสภาวิโต สมาธิ เหตู”**ติ อิมินาสุนกฺขโตฺต ทิพฺพจกฺขุญาณาย **เอว** ปริกมฺมสฺส กตตฺตา วิชฺชมานมฺปิ ทิพฺพสทฺทํ นาโสฺสสีติ ทเสฺสติฯ

๓๗๒. ทิพฺพจกฺขุญาณโต ทิพฺพโสตญาณเมว เสฎฺฐนฺติ มญฺญมาโน มหาลิ เอตมตฺถํ ปุจฺฉตีติ อาห **“อิทํ ทิพฺพโสเตน…เป…. มเญฺญ”**ติฯ **อปณฺณกนฺติ** อวิรชฺฌนกํ, อนวชฺชํ

วาฯ **สมาธิเยว** ภาเวตพฺพเฏฺฐน **สมาธิภาวนา** ฯ ‘‘ทิพฺพโสตญาณํ เสฏฺฐ’’นฺติ มญฺญมาเนน จ เตน ทิพฺพจกฺขุญาณมฺปิ ทิพฺพโสเตเนว สห คเหตฺวา ‘‘เอตาสํ นูน ภเนฺต’’ติอาทินา ปุฏฺฐวจเนน ปุจฺฉิตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘อุภยํสภาวิตานํ สมาธีน’’**นฺติ วุตฺตํฯ **พาหิรา เอตา สมาธิภาวนา** อนิยฺยานิกตฺตาฯ ตา หิ อิโต พาหิรกานมฺปิ อิชฺฌนฺติฯ **น อชฺฌตฺติกา** ภควตา สามุกฺกํสิกภาเวน อปฺปเวทิตตฺตาฯ น หิ เต สจฺจานิ วิย สามุกฺกํสิกาฯ **ยทตฺถ**นฺติ เยสํ อตฺถาย, อเภเทปิ เภทวจนเมตํ, ยสฺส วา วิเสสนภูตสฺส อตฺถายฯ **เต**ติ อริยผลธมฺมฯ ‘‘ต’’นฺติปิ อธุนา ปาโฐฯ เต หิ สจฺฉิกาตพฺพา, ‘‘อตฺถิ โข มหาลิ อเญฺญว ธมฺมา…เป…. เยสํ สจฺฉิกิริยาเหตุ ภิกฺขู มยิ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตี’’ติ สจฺฉิกาตพฺพธมฺมา จ อิธ วุตฺตาฯ

จตุอริยผลวณฺณนา

๓๗๓. **สํโยเชนฺตี**ติ พเนฺธนฺติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา วฏฺฏทุกฺขภเย สํโยชนโต ตตฺถ สเตฺต สํโยเชนฺติ นาม, ตสฺมาฯ กตฺถจิ ‘‘วฏฺฏทุกฺขมเย รเถ’’ติ ปาโฐ, น โปราโณ ตถา อาจริเยน อวณฺณิตตฺตาฯ **มคฺคโสตํ อาปโนฺน,** น ปสาทาทิโสตํฯ ‘‘โสโตติ ภิกฺขเว อริยมคฺคเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ **อาปโนฺน**ติ จ อาทิโต ปโตฺตติ อโตฺถ อา-อุปสคฺคสฺส อาทิกมฺมนิ ปวตฺตนโต, อิทํ ปน ผลฏฺฐวเสน วทติฯ อตีตกาลวจนเญฺหตํ, มคฺคกฺขเณ ปน มคฺคโสตํ อาปชฺชติ นามฯ เตเนวาห **ทกฺขิณวิภเงฺค** ‘‘โสตาปเนฺน ทานํ เทติ, โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปเนฺน ทานํ เทตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) **อปตนธโมฺม**ติ อนุปปชฺชนสภาโวฯ **ธมฺมนิยาเมนา**ติ อุปริมคฺคธมฺมนิยาเมนฯ เหฏฺฐิมเนฺตน สตฺตมภวโต อุปริ อนุปปชฺชนธมฺมตาย วา นิยโตติ อฏฺฐกถามุตฺตกนโยฯ **ปรํ อยนํ** ปราคติ **อสฺส** อตฺถีติ อโตฺถฯ **อเนนา**ติ ปุน ตติยสมาสวจนํ, วา-สโทฺท เจตฺถ ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐฯ

ตนุตฺตํ นาม ปวตฺติยา มนฺทตา, วิรฬตา จาติ วุตฺตํ **‘‘ตนุตฺตา’’**ติอาทิฯ **กรหจี**ติ นิปาตมตฺตํ, ปริยายวจนํ วาฯ ‘‘โอเรน เจ มาโส เสโส คิมฺหานนฺติ วสฺสิกสาฏิกจีวรํ ปริเยเสยฺยา’’ติ อาทีสุ (ปารา. ๖๒๗) วิย **โอร**-สโทฺท น อติเรกโตฺถติ อาห **‘‘เหฏฺฐาภาคิยาน’’**นฺติ, เหฏฺฐาภาคสฺส กามภวสฺส ปจฺจยภาเวน หิตานนฺติ อโตฺถฯ **‘‘สุทฺธาวาสภูมิย’’**นฺติ เตสํ อุปฺปตฺติฏฺฐานทสฺสนํฯ **โอปปาติโก**ติ อุปปาติโก อุปปาตเน สาธุการีฯ เตนาห **‘‘เสสโยนิปฏิเกฺขปวจนเมต’’**นฺติ **ปรินิพฺพานธโมฺม**ติ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพานสภาโวฯ วิมุจฺจตีติ **วิมุตฺติ,** จิตฺตเมว วิมุตฺติ **เจโตวิมุตฺตี**ติ วุตฺตํ **‘‘จิตฺตวิสุทฺธิ’’**นฺติอาทิฯ จิตฺตสีเสน เจตฺถ สมาธิ คหิโต ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปโญฺญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวย’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒; เปฏโก. ๒๒; มิ. ป. ๑.๑.๙) วิยฯ **ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เตนาห **‘‘อรหตฺตผลปญฺญาว ปญฺญาวิมุตฺตี’’**ติฯ **สาม**นฺติ อตฺตนาว, อปรปฺปจฺจเยนาติ อโตฺถฯ **‘‘อภิชานิตฺวา’’**ติ อิมินา ตฺวาทิปจฺจยการิยสฺส ย-การสฺส โลโป ทสฺสิโตฯ **‘‘อภิญฺญาย’’**ติ อิมินา ปน นา-วจนการิยสฺสาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สจฺฉิ**ติ ปจฺจกฺขเตฺถ เนปาติกํฯ **ปจฺจกฺขกรณํ** นาม อนุสฺสวาการปริวิตกฺกาทิเก มุญฺจิตฺวา สรูปโต อารมฺมณกรณํฯ

อริยอฏฺฐงฺคิกมคฺควณฺณนา

๓๗๔-๕. **อุปฺปติตฺวา**ติ อากาสมเคฺคน เฌตฺวาฯ ปฏิปชฺชติ อริยาสาวโก นิพฺพานํ, อริยผลญฺจ เอตายาติ **ปฏิปทา,** สา จ ตสฺส ปุพฺพภาโค เอวาติ อริยมโคฺค ปุพฺพภาคปฏิปทานาเมน อิธ วุโตฺตฯ อาตตวิตตาทิวเสน **ปญฺจงฺคิกํฯ** ทิสาวิทิสานิวิฏฺฐปเทเสน **อฏฺฐงฺคิโกฯ** อฏฺฐงฺคโต มุโตฺต อโญฺญ โกจิ อฏฺฐงฺคิโก นาม มโคฺค นตฺถีติ อาห **‘‘อฏฺฐงฺคมโตฺตเยวา’’**ติ อาทินาฯ น หิ อวยววินิมุโตฺต สมุทาโย นาม โกจิ อตฺถีติฯ ตสฺมา ‘‘อฏฺฐ องฺคานิ อสฺสาติ

อญฺญปทตฺถสมาสํ อกตฺวา ‘อฏฺฐ องฺคานิ อฏฺฐงฺคานิ, ตานิ อสฺส สนฺตีติ **อฏฺฐงฺคิโก**’ติ สมาสคพฺภตทฺธิตวเสน ปทสิทฺธิ กาตพฺพา’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๗๔, ๓๗๕) อาจริเยน วุตฺตํ, อธิปฺปาโย เจตฺถ จิเนฺตตโพฺพฯ อญฺญปทตฺถสมาเส หิ กเต น สกฺกา อฏฺฐงฺคอฏฺฐงฺคิกานํ เภโท อญฺญมญฺญํ วิปริยายํ กตฺวาปิ นิยเมตุํ พฺยาเส อุภยปทตฺถปรภาเวน สเหว สงฺขฺยาปริเจฺฉเทน อตฺถาปตฺติโตฯ สมาสคเพฺภ ปน ตทฺธิเต กเต สกฺกา เอว เตสํ เภโท อญฺญมญฺญํ วิปริยายํ กตฺวา นิยเมตุํ สมาเส อุตฺตรปทตฺถปรภาเวน วินาว สงฺขฺยาปริเจฺฉเทน อตฺถาปตฺติโตฯ เอกตฺถิภาวลกฺขโณ หิ สมาโสติฯ **ธมฺมทายาทสุตฺตนฺตฏีกายํ** ปน อาจริเยเนว เอวํ วุตฺตํ ‘‘ยสฺมา มคฺคงฺคสมฺุทาเย มคฺคโวหาโร โหติ, สมฺุทาโย จ สมฺุทายีหิ สมนฺนาคโต, ตสฺมา อตฺตโน อวยวภูตานิ อฏฺฐ องฺคานิ เอตสฺส สนฺตีติ อฏฺฐงฺคิโก’’ติฯ ปฐมนเย เจตฺถ องฺคินา องฺคสฺส อฏฺฐงฺคิกภาโว วุโตฺต, ทุติยนเย ปน อเงฺคน องฺคิโนติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

อิทานิ อฏฺฐงฺคิกมเคฺค ลกฺขณโต, กิจฺจขณารมฺมณเภทกมโต จ วินิจฺฉยํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ **สมฺมาทสฺสนลกฺขณา**ติ อวิปรีตํ ยาถาวโต จตุนฺนมริยสจฺจานํ ปจฺจกฺขเมว ทสฺสนสภาวาฯ **สมฺมา อภินิโรปนลกฺขโณ**ติ นิพฺพานารมฺมเณ จิตฺตสฺส อวิปรีตมภินิโรปนสภาโวฯ **สมฺมา ปริคฺคหณลกฺขณา**ติ จตุรงฺคสมนฺนาคตา วาจา ชเน สงฺคณฺหาตีติ ตพฺพิปกฺขโต วิรติสภาวา สมฺมาวาจา เภทกรมิจฺฉาวาจปฺปหาเนน ชเน, สมฺปยุตฺตธเมฺม จ ปริคฺคณฺหนกิจฺจวตี โหติ, เอวํ อวิปรีตํ ปริคฺคหณสภาวาฯ **สมฺมา สมฺุฏฐาปนลกฺขโณ**ติ ยถา จีวรกมฺมาทิโก กมฺมโนฺต เอกํ กาตพฺพํ สมฺุฏฐาเปติ, ตํตํกิริยานิปฺผาทโก วา เจตนาสงฺขาโต กมฺมโนฺต หตฺถปาทจลนาทิกํ กิริยํ สมฺุฏฐาเปติ, เอวํ สาวชฺชกตฺตพฺพกิริยาสมฺุฏฐาปกมิจฺฉากมฺมนฺตปฺปหาเนน สมฺมากมฺมโนฺต นิรวชฺชสมฺุฏฐาปนกิจฺจวา โหติ, สมฺปยุเตฺต จ สมฺุฏฐาเปโนฺต เอว ปวตฺตตีติ อวิปรีตํ สมฺุฏฐาปนสภาโวฯ **สมฺมา โวทาปนลกฺขโณ**ติ กายวาจานํ, ขนฺธสนฺตานสฺส จ สํกิเลสภูตมิจฺฉาชีวปฺปหาเนน อวิปรีตํ โวทาปนสภาโวฯ **สมฺมา ปคฺคหลกฺขโณ**ติ สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส จิตฺตสฺส สํกิเลสปเกฺข ปติตุมทตฺวา อวิปรีตํ ปคฺคหณสภาโวฯ **สมฺมา อุปฏฺฐานลกฺขณา**ติ ตาทิภาวลกฺขเณน อวิปรีตํ ตตฺถ อุปฏฺฐานสภาโวฯ **สมฺมา สมาธานลกฺขโณ**ติ วิเกฺขปวิทฺธํสเนน อวิปรีตํ จิตฺตสฺส สมาทหนสภาโวฯ

สหเชกฏฺฐตาย ทิเฏฺฐกฏฺฐา อวิชฺชาทโย มิจฺฉาทิฏฺฐิโต อเญฺญ **อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลสา** นามฯ **ปสฺสตี**ติ ปกาเสติ กิจฺจปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติฯ เตนาห **‘‘ตปฺปฏิ...เป.... อสโมฺมหโต’’**ติฯ อิทญฺหิ ตสฺสา ปสฺสนาการทสฺสนํฯ เตเนว หิ สมฺมาทิฏฺฐิสงฺขาเตน อเงฺคน ตตฺถ ปจฺจเวกฺขณา ปวตฺตติฯ ปุริมานิ เทฺว กิจฺจานิ สเพฺพสเมว สาธารณานีติ อาห **‘‘สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปี’’**ติอาทิฯ **‘‘ตเถวา’’**ติ อิมินา ‘‘อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ สทฺธิ’’นฺติ อิทมนุกฑฺฒติฯ

ปุพฺพภาเคติ อุปจารกฺขเณฯ อุปจารภาวนาวเสน อเนกวารํ ปวตฺตจิตฺตกฺขณิกตฺตา **นานกฺขณาฯ** อนิจฺจาทิลกฺขณวิสยตฺตา **นานารมฺมณาฯ** มคฺคสฺส เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา **เอกกฺขณาฯ** นิพฺพานารมฺมณตฺตา **เอการมฺมณาฯ กิจฺจโต**ติ ปุพฺพภาเค ทุกฺขาทิญาเณหิ กตฺตเพฺพน อิธ สาติสยํ นิพฺพเตฺตน กิเจฺจน, อิมเสฺสว วา ญาณสฺส ทุกฺขาทิปฺปกาสนกิเจฺจนฯ **จตฺตาริ นามานิ ลภติ** จตูสุ สเจฺจสุ กาตพฺพกิจฺจ นิพฺพตฺติโตฯ**ตีณิ นามานิ ลภติ** กามสงฺกปฺปาทิปฺปหานนิพฺพตฺติโตฯ **สิกฺขาปทวิภเงฺค** ‘‘วิรติเจตนา, สเพฺพ สมฺปยุตฺตธมฺมา จ สิกฺขาปทานี’’ติ (วิภ. ๗๐๔) วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ ปน ปธานานํ วิรติเจตนานํ วเสน **‘‘วิรติโยปิ โหนฺติ เจตนาโยปี’’**ติ วุตฺตํ, มุสาวาทาทีหิ วิรมณกาเล วา วิรติโย, สุภาสิตาทิวาจาภาสนาทิกาเล เจตนาโย โหนฺตีติ โยเชตพฺพาฯ เจตนานํ อมคฺคงฺคตฺตา **‘‘มคฺคกฺขเณ ปน วิรติโยวา’’**ติ อาหฯ เอกเสฺสว ญาณสฺส ทุกฺขาทิญาณตา วิย, เอกาเยว วิรติยา มุสาวาทาทิวิ

รติภาโว วิย จ เอกาย เอว เจตนาย สมฺมาวาจาทิกิจฺจตฺตยสาธนาสมฺภเวน สมฺมาวาจาทิภาวาสิทฺธิโต, ตํสิทฺธิยญฺจ องฺคตฺตยตฺตาสิทฺธิโต จ เอวํ วุตฺตนฺติปิ ทฏฺฐพฺพํฯ อิมินา เจตาสํ ทุวิธตํ, อเภทตญฺจ ทเสฺสติฯ **สมฺมปฺปธานสติปฏฺฐานวเสนา**ติ จตุสมฺมปฺปธานจตุสติปฏฺฐานภาววเสนฯ

ยทิปิ สมาธิอุปการกานํ อภินิโรปนา นุมชฺชนสมฺปิยายนุ ปพฺรูหนสนฺตานํ วิตกฺกวิจารปีติสุโขเปกฺขานํ วเสน จตูหิ ฌาเนหิ สมฺมาสมาธิ วิภตฺโต, ตถาปิ วายาโม วิย อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาทนาทิจตุวายามกิจฺจํ, สติ วิย จ อสุภาสุขานิจฺจานตฺตภูเตสุ กายาทีสุ สุภาทิสญฺญาปหานจตุสติกิจฺจํ เอโกว สมาธิ จตุกฺกชฺฌานสมาธิกิจฺจํ น สาเธติฯ ตสฺมา ปุพฺพภาเคปิ ปฐมชฺฌานสมาธิ ปฐมชฺฌานสมาธิ เอวฯ ตถา มคฺคกฺขเณปิ ปุพฺพภาเคปิ ทุติยชฺฌานสมาธิ ทุติยชฺฌานสมาธิ เอวฯ ตถา มคฺคกฺขเณปิ ปุพฺพภาเคปิ ตติยชฺฌานสมาธิ ตติยชฺฌานสมาธิ เอวฯ ตถา มคฺคกฺขเณปิ ปุพฺพภาเคปิ จตุตฺถชฺฌานสมาธิ จตุตฺถชฺฌานสมาธิ เอวฯ ตถา มคฺคกฺขเณปีติ อาห **“ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ สมฺมาสมาธิเยวา”**ติฯ

ตสฺมาติ ปญฺญาปโชฺชตตฺตา **อวิชฺชานฺธการํ วิธมิตฺวา** ปญฺญาสตฺถตฺตา **กิเลสโจเร ฆาเตโนฺต**ติ ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ ยสฺมา ปน อนาทิมติ สํสาเร อิมินา โยคินา กทาจิปิ อสมุคฺฆาฏิตปุโพฺพ กิเลสคโณ , ตสฺส สมุคฺฆาฏโก จ อริยมโคฺคฯ อยเญฺจตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน ปวตฺติยา ปุพฺพงฺคมา โหติ พหูปการา, ตสฺมาฯ ตเทว พหูปการตํ การณภาเวน ทเสฺสตุํ **“โยคิโน พหูปการตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ

ตสฺสาติ สมฺมาทิฏฺฐิยาฯ ‘‘พหูปกาโร’’ติ วตฺวา ตํ พหูปการตํ อุปมาย วิภาเวโนฺต **“ยถา หี”**ติอาทิมาหฯ อยํ ตมฺพกํสาทิมยตฺตา **กูโฏฯ** ตํปริหรณโต มหาสารตาย **เฉโกฯ เอว**นฺติ ยถา เหรญฺญิกสฺส จกฺขุนา ทิสฺวา กหาปณวิภาคชานเน กิริยาสาธกตมภาเวน กรณนฺตรํ พหุการํ ยทิทํ หโตฺถ, เอวํ โยคิโน ปญฺญาย โอโลเกตฺวา ธมฺมวิภาคชานเน ปุพฺพจารีภาเวน ธมฺมนฺตรํ พหุการํ ยทิทํ วิตโกฺก วิตเกฺกตฺวาว ปญฺญาย ตทวโพธโตฯ ตสฺมา สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาทิฏฺฐิยา พหุกาโรติ อธิปฺปาโยฯ ทุติยอุปมายํ **เอว**นฺติ ยถา ตจฺฉโก ปเรน ปริวเตฺตตฺวา ปริวเตฺตตฺวา ทินฺนํ ทพฺพสมฺภารํ วาสิยา ตเจฺฉตฺวา เคหาทิกรณกเมฺม อุปเนติ, เอวํ โยคี วิตเกฺกน ลกฺขณาทิโต วิตเกฺกตฺวา ทินฺนธเมฺม ยาถาวโต ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปริญฺญาภิสมยาทิกเมฺม อุปเนตีติ โยชนาฯ วจีเภทสฺส อุปการโก วิตโกฺก สาวชฺชานวชฺชวจีเภเท นิวตฺตนปวตฺตนกราย สมฺมาวาจายปิ อุปการโกวาติ อาห **“สฺวาย”**นฺติอาทิฯ **“ยถาหา”**ติอาทินา ธมฺมทินฺนาย ภิกฺขุนิยา วิสาขสฺส นาม คหปติโน วุตฺตํ **จูฬเวทลฺลสุตฺตปทํ** (ม. นิ. ๑.๔๖๔) สาธกภาเวน ทเสฺสติฯ ***ภินฺทตี***ติ นิจฺฉาเรติฯ

วจีเภทนิยามิกา วาจา กายิกกิริยานิยามกสฺส กมฺมนฺตสฺส อุปการิกาติ ตทตฺถํ โลกโตปากฏํ กาตุํ **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุภยํ สุจริต**นฺติ กายสุจริตํ, วจีสุจริตญฺจฯ อาชีวฏฺฐมกสีลํ นาม จตุพฺพิธวจีสุจริตติวิธกายสุจริเตหิ สทฺธิํ สมฺมาอาชีวํ อฏฺฐมํ กตฺวา วุตฺตํ อาทิพฺรหฺมจริยกสีลํฯ ยญฺหิ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ปุเพฺพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุโทฺธ โหตี’’ติฯ **ตทุภยานนฺตร**นฺติ ทุจฺจริตทฺวยปฺปหายกสฺส สุจริตทฺวยปาริปูริเหตุภูตสฺส สมฺมาวาจาสมฺมากมฺมนฺตทฺวยสฺส อนนฺตรํฯ **สุตฺตปมเตฺตนา**ติ อโปฺปสฺสุกฺกํ สุเตฺตน, ปมเตฺตน จฯ **อิทํ วีริย**นฺติ จตุพฺพิธํ สมฺมปฺปธานวีริยํฯ **กายาทีสู**ติ กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุฯ อินฺทฺริยสมตาทโย สมาธิสฺส อุปการกาฯ ตพฺพิธุรา ธมฺมา อนุปการกาฯ **คติโย**ติ นิปฺผตฺติโย, กิจฺจาทิสภาเว วาฯ **สมเนฺวสิตฺวา**ติ อุปธาเรตฺวา, เหตุมฺหิ จายํ ตฺวาปจฺจโยฯ

เทฺวปพฺพชิตวตฺถุวณฺณนา

๓๗๖-๗. กสฺมา อารทฺธนฺติ อนุสนฺธิการณํ ปุจฺฉิตฺวา ตํ วิสฺสชฺเชตุํ **“อยํ กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํ เตน อชฺฌาสยานุสนฺธิวเสนายํ อุปริ เทสนา ปวตฺตาติ ทเสฺสติฯ **เตนา**ติ ตถาลทฺธิกตฺตาฯ **อสฺสา**ติ ลิจฺฉวิรโญฺญฯ **เทสนาย**นฺติ สณฺหสุขุมาย สุญฺญตปฏิสญฺญุตฺตาย ยถาเทสิตเทสนายฯ **นาธิมุจฺจตี**ติ น สทฺทหติ น ปสีทติฯ **ตนฺติธมฺมํ นาม กเถนฺต**ติ เยสํ อตฺถาย ธมฺมํ กถียติ, ตตฺถ เตสํ อสติปิ มคฺคปฏิเวเธ เกวลํ สาสเน ปเวณีภูตํ, ปริยตฺติภูตํ วา ตนฺติธมฺมํ กตฺวา กเถนฺต, เตน ตทา เตสํ มคฺคปฏิเวธาภาวํ ทเสฺสติฯ **เอวรูปสฺสา**ติ สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตา อวิปรีตเทสนตาย เอวํปากฏธมฺมกายสฺส สตฺถุโนฯ **อสฺสา**ติ ปฐมชฺฌานาทิสมธิคเมน สมาหิตจิตฺตสฺส กุลปุตฺตสฺส เอตํ ‘‘ตํ ชีว’’นฺติอาทินา อุเจฺฉทาทิคหณํ อปิ นุ ยุตฺตนฺติ ปุจฺฉติ, ลทฺธิยา ปน ฌานาธิคมมเตฺตน น ตาว วิเวจิตตฺตา ‘‘ยุตฺตมเสฺสต’’นฺติ เตหิ วุเตฺต ฌานลาภิโนเปตํ คหณํ อยุตฺตเมวาติ ตํ อุเจฺฉทวาทํ, สสฺสตวาทํ วา ‘‘อหํ โข…เป…. น วทามี’’ติอาทินา ปฏิกฺขิปิตฺวาติ สาธิปฺปายโตฺถฯ **เอต**นฺติ ปฐมชฺฌานาทิกํฯ **เอว**นฺติ ยถาวุตฺตนเยนฯ **อถ จ ปนา**ติ เอวํ ชานนโต, ปสฺสนโต จฯ กามํ วิปสฺสกาทิทสฺสนมฺปิ ปาฬิยํ กตํ, อรหตฺตกูเฏน ปน เทสนา นิฏฺฐาปิตาติ ทเสฺสตุํ **“อุตฺตริ ขีณาสวํ ทเสฺสตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ เต หิ เทฺว ปพฺพชิตา วิปสฺสกโต ปฏฺฐาย ‘‘น กลฺลํ ตเสฺสตํ วจนายา’’ติ อโวจุํฯ **อิมสฺสา**ติ ขีณาสวสฺสฯ กิญฺจาปิ ‘‘อตฺตมนา อเหสุ’’นฺติ ปาฬิยํ น วุตฺตํ, ‘‘น กลฺล’’นฺติอาทินา ปน วิสฺสชฺชนาวจเนเนว เตสํ อตฺตมนตา เวทิตพฺพาติ อาห **“เต มมา”**ติอาทิฯ ตตฺถ ยสฺมา ขีณาสโว วิคตสโมฺมโห ติณฺณวิจิกิโจฺฉ, ตสฺมา ตสฺส ตถา วตฺตุมฺยุตฺตนฺติ อุปฺปนฺนนิจฺฉยตาย ตํ มม วจนํ สุตฺวา อตฺตมนา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ โสปิ โข ลิจฺฉวิ ราชา เต วิย ตถาสญฺชาตนิจฺฉยตฺตา อตฺตมโน อโหสิฯ เตนาห **“เอวํ วุเตฺต โสปิ อตฺตมโน อโหสี”**ติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา มหาลิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

มหาลิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ชาลิยสุตฺตวณฺณนา

เทฺวปพฺพชิตวตฺถุวณฺณนา

๓๗๘. เอวํ มหาลิสุตฺตํ สํวณฺณตฺวา อิทานิ ชาลิยสุตฺตํ สํวณฺณโนฺต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, มหาลิสุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส ชาลิยสุตฺตภาวํ วา ปกาเสตุํ **“เอวํ เม สุตํ…เป…. โกสมฺพิยนฺติ ชาลิยสุตฺต”**นฺติ อาหฯ **“โฆสิเตนา”**ติอาทินา มเชฺฌโลปสมาสํ ทเสฺสติ, โฆสิตสฺส อาราโมติปิ วตฺตพฺพํฯ เอวมฺปิ หิ ‘‘อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๓๔) วิย ทายกกิตฺตนํ โหติ, เอวํ ปน กิเตฺตโนฺต อายสฺมา อานโนฺท อเญฺญปิ ตสฺส ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชเน นิโยเชตีติ อญฺญตฺถ วุตฺตํฯ ตตฺถ โกยํ โฆสิตเสฏฺฐิ นาม, กถญฺจาเนน อาราโม การิโต, กถํ ปน ตตฺถ ภควา วิหาสีติ ปุจฺฉาย สพฺพํ ตํ วิสฺสชฺชนํ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย สเงฺขปโตว ทเสฺสโนฺต **“ปุเพฺพ กิรา”**ติอาทิมาหฯ **อลฺลกปฺปรฏฺฐ**นฺติ พหูสุ โปตฺถเกสุ ทิสฺสติ, กตฺถจิ ปน **“อทฺทิลรฏฺฐ”**นฺติ จ **“ทมิฬรฏฺฐ”**นฺติ จ ลิขิตํฯ **ตโต**ติ อลฺลกปฺปรฏฺฐโตฯ **“ปุตฺตํ…เป…. อคมาสี”**ติ อิทมฺปิ ‘‘ตเสฺสตํ กมฺม’’นฺติ ญาเปตุํ วุตฺตํฯ **ตทา**ติ เตสํ คามํ ปวิฏฺฐทิวเสฯ **พลวปายาส**นฺติ ครุตรํ พหุปายาสํฯ **ชีราเปตุ**นฺติ สมเวปาคินิยา คหณิยา ปกฺกาเปตุํฯ **อสนฺนิหิเต**ติ เคหโต พหิ อญฺญํ คเตฯ **ภุสฺสตี**ติ นทติ, ‘‘ภุภุ’’อิติ สุนขสทฺทํ กโรตีติ อโตฺถฯ อิทมฺปิสฺส เอกํ กมฺมํฯ ปเจฺจกพุเทฺธ ปน จีวรกมฺมตฺถาย อญฺญํ ฐานํ คเต สุนขสฺส หทยํ ผาลิตํฯ ติรจฺฉานา นาเมเต อุชุชาติกา โหนฺติ อกุฏิลา, มนุสฺสา ปน อญฺญํ หทเยน จิเนฺตติ, อญฺญํ มุเขน กเถนฺติฯ เตเนวาห ‘‘คหนเญฺหตํ ภเนฺต ยทิทํ มนุสฺสา, อุตฺตานกเญฺหตํ ภเนฺต ยทิทํ ปสโว’’ติ (ม. นิ. ๒.๓)ฯ

อิติ โส ตาย ปเจฺจกพุเทฺธ สิเนหวเสน อุชุทิฏฺฐิตาย อกุฏิลตาย กาลงฺกตฺวา ตาวตึสภวเน นิพฺพโตฺตฯ ตํ สนฺธายาห **“โส…เป…. นิพฺพตฺตี”**ติฯ ตสฺส ปน กณฺณมูเล กเถนฺตสฺส สโทฺท โสฬสโยชนฏฺฐานํ ผรติ, ปกติกถาสโทฺท ปน สกลํ ทสโยชนสหสฺสํ เทวนครํ, เอวํ สรโฆสสมฺปตฺติยา **“โฆสกเทวปุโตฺต” เตฺวว นามํ อโหสิฯ** อยมสฺส ปเจฺจกพุเทฺธ สิเนเหน ภุกฺกรณสฺส นิสฺสโนฺทฯ **จวิตฺวา**ติ อาหารกฺขเยน จวิตฺวาฯ เทวโลกโต หิ เทวปุตฺตา อายุกฺขเยน, ปุญฺญกฺขเยน, อาหารกฺขเยน, โกเปนาติ จตูหิ การเณหิ จวนฺติฯ อิมสฺส ปน กามคุเณ ปริภุญฺชโต มุฏฺฐสฺสติสฺส อาหารกฺขเยน จวนํ โหติฯ โส โกสมฺพิยํ นครโสภินิยา กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ นครโสภินิโย กิร ธีตรํ ปฏิชคฺคนฺติ, น ปุตฺตํฯ ธีตโร หิ ตาสํ ปเวณิํ ฆฏยนฺติ, ตสฺมา สาปิ ตํ สงฺการกูเฏ ฉฑฺฑาเปติฯ อยมสฺส ปุเพฺพ ปุตฺตฉฑฺฑนกมฺมสฺส นิสฺสโนฺทฯ ปาปกมฺมญฺหิ นาเมตํ ‘‘อปฺปก’’นฺติ นาวมญฺญิตพฺพํฯ ตเมโก มนุโสฺส กากสุนขปริวาริตํ ทิสฺวา ‘‘ปุโตฺต เม ลโทฺธ’’ติ เคหํ เนสิ, ตสฺส ปน หตฺถโต โกสมฺพกเสฏฺฐิ กหาปณสหสฺสํ ทตฺวา อคฺคเหสิ, ตมตฺถํ สนฺธาย **“โกสมฺพิยํ เอกสฺส กุลสฺส ฆเร นิพฺพตฺตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สตฺตกฺขตฺตุํ ฆาตาปนตฺถํ อุปกฺกมกรณมฺปิ ปุตฺตฉฑฺฑนกมฺมเสฺสว นิสฺสโนฺทฯ **เสฏฺฐิธีตายา**ติ ชนปทเสฏฺฐิโน ธีตายฯ **เวยฺยตฺติเยนา**ติ ปญฺญาเวยฺยตฺติเยนฯ สา หิ ตสฺส ปิตรา เปสิตํ มาราปนปณฺณํ ผาเลตฺวา วิวาหปณฺณํ พนฺธิตฺวา ชีวิตลาภํ กโรติฯ ตาเยว สรสมฺปตฺติยา **โฆสิตเสฏฺฐิ นาม ชาโตฯ**

สรีรสนฺตปฺปนตฺถนฺติ หิมวเนฺตว มูลผลาหารตาย กิลนฺตสรีรสฺส โลณมฺพิลเสวเนน ปีนนตฺถํฯ **ตสิตา**ติ ปิปาสิตาฯ **กิลนฺตา**ติ ปริสฺสนฺตกายาฯ **วฏรุกฺข**นฺติ มหานิโคฺรธรุกฺขํฯ เต กิร ตํ ปตฺวา ตสฺส มูเล นิสีทิํสุฯ อถ เชฏฺฐกตาปโส นิโคฺรธรุกฺขสฺส โสภาสมฺปตฺติํ ปสฺสิตฺวา ‘‘มหานุภาโว มเญฺญ เอตฺถ อธิวุตฺถา เทวตาฯ สาธุ วตายํ เทวตา อิสิคณสฺส ปานียาทิทา

เนน อทฺธานปริสฺสมํ วิโนเทยฺยา''ติ จินฺเตสิฯ เทวตาปิ ตถา จินฺติตํ ญตฺวา อิสิคณสฺส ปานียนฺหานกโภชนานิ อทาสิฯ เตนาห **''ตตฺถา''**ติอาทิฯ เชฏฺฐกตาปสสฺส ปน ตถา จินฺตนํ อวิเสสโต สพฺพตฺถ อาโรเปตฺวา **''สงฺคหํ ปจฺจาสิสนฺตา''**ติ วุตฺตํฯ **''หตฺถํ ปสาเรตฺวา''**ติ อิมินา หตฺถปฺปสารณมตฺเตน ตสฺสา ยถิจฺฉิตนิปฺผตฺตึ ทเสฺสติฯ **เทวตา อาหา**ติ สา อตฺตโน ปุญฺญสฺส ปริตฺตกตฺตา ลชฺชาย กเถตุํ อวิสหนฺตีปิ ปุนปฺปุนํ นิปฺปีฬียมานา เอวมาหฯ **โส**ติ อนาถปิณฺฑิโก คหปติฯ **ภตกาน**นฺติ ภติยา เวยฺยาวจฺจํ กโรนฺตานํ ทาสเปสกมฺมกรานํฯ **ปกติภตฺตเวตนเมวา**ติ ปกติยา ทาตพฺพภตฺตเวตนเมวฯ ตทา อุโปสถิกตฺตา กมฺมํ อกโรนฺตานมฺปิ กมฺมกรณทิวเส ทาตพฺพภตฺตเวตนเมว, น ตโต อูนนฺติ อโตฺถฯ **ธมฺมปทฏฺฐกถายํ** ขุทฺทกภาณกานํ มเตน ''สายมาสตฺถาย อาคโต''ติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๒.สามาวตีวตฺถุ) วุตฺตํ, อิธ ปน ทีฆภาณกานํ มเตน **''มชฺฌนฺหิเก ปาตราสตฺถาย อาคโต''**ติฯ **กญฺจี**ติ กญฺจิปิ ภตกํ, กิญฺจิปิ ภตกกมฺมนฺติ วา สมฺพนฺโธฯ มชฺฌนฺหิกกาลตฺตา **''อุปฑฺฒทิวโส คโต''**ติ อาห, เตน อุปฑฺฒทิวสเมว สมาทินฺนตฺตา ''อุปฑฺฒุโปสโถ''ติ ตํ โวหรนฺตีติ ทเสฺสติฯ **ธมฺมปทฏฺฐกถายํ** (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๒ สามาวตีวตฺถุ) รตฺติภาเคน อุปฑฺฒุโปสโถ วุโตฺต, อิธ ปน มชฺฌนฺหิกโต ปฏฺฐาย ทิวสภาเคเนว, ตทวเสสทิวสรตฺติภาเคน วาฯ อสเมปิ หิ ภาเค อุปฑฺฒสโทฺท ปวตฺตติฯ **ตทเหวา**ติ อรุณุคฺคมนกาลํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

''โฆโสปิ โข ทุลฺลโภ โลกสฺมึ ยทิทํ พุโทฺธ''ติ **สญฺชาตปีติปาโมโชฺชฯ ตทเหวา**ติ โกสมฺพึ ปตฺตทิวสโต ทุติยทิวเสเยวฯ **ตุริตาตุรา**ติ ตุริตา อตุร, สีฆยายิโน ภวถาติ อโตฺถฯ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชํ สนฺธาย **''ปพฺพชิตฺวา''**ติ วุตฺตํฯ **อรหตฺต**นฺติ จตุปฏิสมฺภิทาสมลงฺกตํ อรหนฺตภาวํฯ **เตปิ เสฏฺฐิโน** โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย อฑฺฒมาสมตฺตํ ทานานิ ทตฺวา **ปจฺจาคมฺม ตโย วิหาเร กาเรสุํฯ** ภควา ปน เทวสิกํ เอเกกสฺมึ วิหาเร วสติฯ ยสฺส จ วิหาเร วุโตฺถ, ตเสฺสว ฆเร ปิณฺฑาย จรติ, ตทา ปน โฆสิตสฺส วิหาเร วิหรติฯ เตน วุตฺตํ ''โกสมฺพิยํ วิหรติ โฆสิตาราเม''ติฯ

พาหิรสมยมเตฺตน **อุปชฺฌาโย,** น สาสเน วิย อุปชฺฌายลกฺขเณนฯ อุเปจฺจ ปรสฺส วาจาย อารมฺภนํ พาธนํ **อุปารมฺโภ,** โทสทสฺสนวเสน ฆฏฺฏนนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **''วาทํ อาโรเปตุกามา หุตฺวา''**ติฯ วทนฺติ นินฺทาวเสน กเถนฺติ เอเตนาติ หิ **วาโท,** โทโส, ตมาโรเปตุกามา อุปริ ปติฏฺฐเปตุกามา หุตฺวาติ อโตฺถฯ กถมาโรเปตุกามาติ อาห **''อิติ กิรา''**ติอาทิฯ **ตํ ชีวํ ตํ สรีร**นฺติ ยํ วตฺถุ ชีวสญฺญิตํ, ตเทว สรีรสญฺญิตํฯ อิทญฺหิ ''รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี''ติ วุตฺตวาทํ คเหตฺวา วทนฺติฯ รูปญฺจ อตฺตานญฺจ อทฺวยํ เอกีภาวํ กตฺวา สมนุปสฺสนวเสน, ''สโตฺต''ติ วา พาหิรกปริกปฺปิตํ อตฺตานํ สนฺธาย วทนฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ **''อิเธว สโตฺต ภิชฺชตี''**ติฯ **อสฺสา**ติ สมณสฺส โคตมสฺสฯ **ภิชฺชตี**ติ นิรุทฺธยวินาสวเสน วินสฺสติฯ **เตน** ชีวิตสรีรานํ อนญฺญตฺตานุชานนโต, สรีรสฺส จ เภททสฺสนโตฯ น เหตฺถ ยถา ทิฏฺฐเภทวตา สรีรโต อนญฺญตฺตา อทิโฏฺฐปิ ชีวสฺส เภโท วุโตฺต, เอวํ อทิฏฺฐเภทวตา ชีวโต อนญฺญตฺตา สรีรสฺสาปิ อเภโทติ สกฺกา วตฺตุํ ตสฺส เภทสฺส ปจฺจกฺขสิทฺธตฺตา, ภูตุปาทายรูปวินิมุตฺตสฺส จ สรีรสฺส อภาวโตติ อิมินา อธิปฺปาเยนาห **''อุเจฺฉทวาโท โหตี''**ติฯ

อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ อญฺญเทว วตฺถุ ชีวสญฺญิตํ, อญฺญํ สรีรสญฺญิตํฯ อิทญฺหิ ''รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสตี''ติอาทินยปฺปวตฺตวาทํ คเหตฺวา วทนฺติฯ รูปเภทเสฺสว ทิฏฺฐตฺตา , อตฺตนิ จ ตทภาวโต ''อตฺตา นิโจฺจ''ติ อยมโตฺถ อาปโนฺน วาติ อิมินา อธิปฺปาเยนาห **''สโตฺต สสฺสโต อาปชฺชตี''**ติฯ

๓๗๙-๓๘๐. ตยิทํ เนสํ วณฺณาปุตฺตสฺส ทีฆรสฺสตาทิปริกปฺปนสทิสํ, ตสฺมายํ ปโญฺห ฐปนีโยฯ น เหส อตฺถนิสฺสิโต, น ธมฺมนิสฺสิโต, นาทิพฺรหฺมจริยโก, น นิพฺพิทาทิอตฺถาย สํวตฺตติฯ **โปฏฺฐปาทสุตฺต**เณฺจตฺถ นิทสฺสนํฯ ตํ ตตฺถ ราชนิมีลนํ กตฺวา ‘‘เตน หาวุโสสฺสุณาถา’’ติ อาทินา สตฺถา เนสํ อุปริ ธมฺมเทสนมารภีติ อาห **‘‘อถ ภควา’’**ติอาทิฯ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิโย **เทฺว อนฺตา**ฯ อริยมโคฺค **มชฺฌิมา ปฏิปทา**ฯ **ตสฺสาเยว ปฏิปทายา**ติ มิจฺฉาปฏิปทาย เอวฯ

สทฺธาปพฺพชิตสฺสาติ สทฺธาย ปพฺพชิตสฺส ‘‘เอวมหํ อิโต วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสริสฺสามี’’ติ ปพฺพชฺชมุปคตสฺส, ตทนุรูปญฺจ สีลํ ปูเรตฺวา ปฐมชฺฌาเนน สมาหิตจิตฺตสฺสฯ **เอตนฺ**ติ กิเลสวฏฺฏปริวุทฺธิทีปนํ ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’นฺติอาทิกํ ทิฏฺฐิสํกิเลสนิสฺสิตวจนํฯ **นิพฺพิจิกิโจฺฉ น โหตี**ติ ธเมฺมสุ ติณฺณวิจิกิโจฺฉ น โหติ, ตตฺถ ตตฺถ อาสปฺปนปริสปฺปนวเสน ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ

เอตเมวํ ชานามีติ เยน โส ภิกฺขุ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, เอตํ สสมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ‘‘มหคฺคตจิตฺต’’นฺติ เอวํ ชานามิฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘มหคฺคตจิตฺตเมตนฺติ สญฺญํ ฐเปสิ’’นฺติฯ **โน จ เอวํ วทามี**ติ ยถา ทิฏฺฐิคติกา ตํ ธมฺมชาตํ สนิสฺสยํ อเภทโต คณฺหนฺตา ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’นฺติ, ตทุภยํ วา เภทโต คณฺหนฺตา ‘‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญ สรีร’’นฺติ อตฺตโน มิจฺฉาคาหํ ปเวเทนฺติ, เอวมหํ น วทามิ ตสฺส ธมฺมสฺส สุปริญฺญาตตฺตาฯ เตนาห **‘‘อถ โข’’**ติอาทิฯ พาหิรกา เยภุเยฺยน กสิณชฺฌานานิ เอว นิพฺพเตฺตนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘กสิณปริกมฺมํ ภาเวนฺตสฺสา’’**ติฯ ยสฺมา ภาวนานุภาเวน ฌานาธิคโม, ภาวนา จ ปถวีกสิณาทิสญฺชานนมุเขน โหตีติ กตฺวา สญฺญาสีเสน นิทฺทิสียติ, ตสฺมา **‘‘สญฺญาพเลน อุปฺปนฺน’’**นฺติ อาหฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาตี’’ติอาทิฯ ยสฺมา ปน ภควตา ตตฺถ ตตฺถ วาเร ‘‘อถ จ ปนาหํ น วทามี’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา ภควโต วจนมุปเทสํ กตฺวา น วตฺตพฺพํ กิเรตํ เกวลินา อุตฺตมปุริเสนาติ อธิปฺปาเยน **‘‘น กลฺลํ ตเสฺสต’’**นฺติ อาหํสุ, น สยํ ปฏิภาเนนาติ ทเสฺสตุํ **‘‘มญฺญมานา วทนฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ เสสํ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตนยตฺตา, ปากฏตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา ชาลิยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

ชาลิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนา

อเจลกสฺสปวตฺถุวณฺณนา

๓๘๑. เอวํ ชาลิยสุตฺตํ สํวเณฺณตฺวา อิทานิ มหาสีหนาทสุตฺตํ สํวเณฺณนฺโต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, ชาลิยสุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส มหาสีหนาทสุตฺตภาวํ วา ปกาเสตุํ **“เอวํ เม สุตํ…เป…. อุรุญฺญายํ วิหรตีติ มหาสีหนาทสุตฺต**”นฺติ อาหฯ **เอตเทว นาม**นฺติ ยสฺมิํ รเฏฺฐ ตํ นครํ, ตสฺส รฎฺฐสฺสปิ ยสฺมิํ นคเร ภควา วิหาสิ, ตสฺส นครสฺสปิ ‘‘อุรุญฺญา’’เตฺวว นามํ, ตสฺมา **อุรุญฺญาย**นฺติ อุรุญฺญานามชนปเท อุรุญฺญานามนคเรติ อาวุตฺติอาทินเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมินา อิมมตฺถํ ทเสฺสติ – น สพฺพตฺถ นิยตปุลฺลิงฺคปุถุวจนาว ชนปทวาจี สทฺทา, กตฺถจิ อนิยตปุลฺลิงฺคปุถุวจนาปิ ยถา ‘‘อาฬวิยํ วิหรตี’’ติ (ปาจิ. ๘๔, ๘๙) เกจิ ชนปทเมวตฺถํ วทนฺติ, ตํ อปเนตุํ **“ภควา หี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **รมณีโย**ติ มโนหรภูมิภาคตาย, ฉายูทกสมฺปตฺติยา, ชนวิวิตฺตตาย จ มโนรโมฯ มิคานํ อภยํ เทติ เอตฺถาติ **มิคทาโย**ฯ เตนาห **“โส**”ติอาทิฯ **เจลํ** วตฺถํ, ตํ นตฺถิ อสฺสาติ **อเจโล**ติ วุตฺตํ **“นคฺคปริพฺพาชโก**”ติฯ **นาม**นฺติ โคตฺตนามํฯ ตปนํ สนฺตปนํ กายสฺส เขทนํ **ตโป,** โส เอตสฺส อตฺถีติ **ตปสฺสีฯ** ยสฺมา ตถาภูโต ตปํ นิสฺสิโต, ตโป จ ตํ นิสฺสิโต โหติ, ตสฺมา **“ตปนิสฺสิตก**”นฺติ อาหฯ **มุตฺตาจาราที**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน ปรโต **ปาฬิย** (ที. นิ. ๑.๓๙๗) มาคตา หตฺถาปเลขนาทโย สงฺคหิตาฯ ลูขํ ผรุสํ สาธุสมฺมตาจารวิรหโต อปสาทนียํ อาชีวติ วตฺตตีติ **ลูขาชีวี**ติ อฎฺฐกถามุตฺตกนโยฯ **อุปฺปเณฺฑตี**ติ อุหสนวเสน ปริภาสติฯ **อุปวทตี**ติ อวญฺญาปุพฺพกํ อปวทติฯ เตน วุตฺตํ **“หีเฬติ วเมฺภตี**”ติฯ ‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติอาทีสุ วิย **ธมฺม**สโทฺท เหตุปริยาโยติ อาห **“การณสฺส อนุการณ**”นฺติฯ ตถาวุตฺตสทฺทโตฺถเยเวตฺถ การณสทฺทสฺส เหตุภาวโตฯ อตฺถวสา ปยุโตฺต หิ สทฺทปโยโคฯ โสเยว จ สทฺทโตฺถ ปเรหิ วุจฺจมาโน อนุการณํ ตทนุรูปํ ตสฺสทิสํ วา ตโต ปจฺฉา วา วุตฺตการณภาวโตฯ **ปเรหี**ติ เยสํ ตุเมฺหหิ อิทํ วุตฺตํ, เตหิ ปเรหิฯ **วุตฺตการเณนา**ติ ยถา เตหิ วุตฺตํ, ตถา เจ ตุเมฺหหิ น วุตฺตํ, เอวํ สติ เตหิ วุตฺตการเณน สการโณ หุตฺวา ตุมฺหากํ วาโท วา ตโต ปรํ ตสฺส อนุวาโท วา โกจิ อปฺปมตฺตโกปิ วิญฺญูหิ ครหิตพฺพํ การณํ ฐานํ นาคเจฺฉยฺย, กิเมวํ นาคจฺฉตีติ โยชนาฯ **“อิทํ วุตฺตํ โหตี**”ติอาทินา ตเทวตฺถํ สเงฺขปโต ทเสฺสติฯ

๓๘๒. อิทานิ ยํ วิภชฺชวาทํ สนฺธาย ภควตา ‘‘น เมเต วุตฺตวาทิโน’’ติ สเงฺขเปน วตฺวา ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ ‘‘อิธาหํ กสฺสปา’’ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ วิภาเคน ทเสฺสโนฺต **“อิเธกโจฺจ**”ติอาทิมาหฯ ภควา หิ นิรตฺถกํ อนุปสมสํวตฺตนิกํ กายกิลมถํ ‘‘อตฺตกิลมถานุโยโค ทุโกฺข อนริโย อนตฺถสํหิโต’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓)ฯ ครหติ, สาตฺถกํ ปน อุปสมสํวตฺตนิกํ กายกิลมถํ ‘‘อารญฺญิโก โหติ, ปํสุกูลิโก โหตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๕.๑๘๑, ๑๘๒; ปริ. ๓๒๕) วเณฺณติฯ **อปฺปปุญฺญตายา**ติ อปุญฺญตายฯ อปฺปสโทฺท เจตฺถ ‘‘ทฺวตฺติฉทนสฺส ปริยายํ อปฺปหริเต ฐิเตน อธิฎฺฐาตพฺพ’’นฺติอาทีสุ (ปาจิ. ๑๓๕) วิย อภาวโตฺถฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิภาวโต กมฺมผลํ ปฏิกฺขิปเนฺตน ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๗๑; ม. นิ. ๑.๔๔๕; ๒.๙๔, ๒๒๕; ๓.๙๑, ๑๑๖, ๑๓๖; สํ. นิ. ๓.๒๑๐; อ. นิ. ๓.๑๑๘; ๑๐.๑๗๖; ธ. ส. ๑๒๒๑; วิภ. ๙๐๗) มิจฺฉาทิฎฺฐิํ ปุรกฺขตฺวา ชีวิตวุตฺติเหตุ ตถา ตถา ทุจฺจริตปูรณํ สนฺธาย **“ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวา**”ติ วุตฺตํฯ

ภิโยฺยโสมตฺตายาติ มตฺตโต อติเรกํฯ **“*ภิโยฺยโส***”ติ หิ อิทํ ภิโยฺยสเทฺทน สมานตฺถํ เนปาติกํฯ **อเนสนวเสนา**ติ โกหเญฺญ ฐตฺวา อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย ยถา ตถา ตปํ กตฺวา

อเนสิตพฺพเมสนาวเสน มิจฺฉาชีเวนาติ อโตฺถฯ ยถาวุตฺตนเยน ชีวิตวุตฺติเหตุ **ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวาฯ อิเม เทฺว**ติ ''อปฺปปุญฺญ, ปุญฺญวา''ติ จ วุเตฺต ทุจฺจริตการิโน เทฺว ปุคฺคเลฯ

ทุติยนเย **อิเม เทฺว**ติ ''อปฺปปุญฺญ, ปุญฺญวา''ติ จ วุเตฺต สุจริตการิโน เทฺว ปุคฺคเลฯ

ปฐมทุติยนเยสุ วุตฺตนเยเนว ตติยจตุตฺถนเยสุปิ ยถากฺกมํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปฐมตติยนเยสุ เจตฺถ อเหตุกอกิริยวาทิโนฯ ทุติยจตุตฺถนเยสุ ปน กมฺมกิริยวาทิโนติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อปฺปทุกฺขวิหารี**ติ อปฺปกํ ทุเกฺขน วิหารีฯ **พาหิรกาจารยุโตฺต**ติ สาสนาจารโต พาหิรเกน ติตฺถิยาจาเรน ยุโตฺตฯ **อตฺตานํ สุเขตฺวา**ติ อธมฺมิเกน อเนสนาย ลทฺธปจฺจยนิมิเตฺตน สุเขน อตฺตานํ สุเขตฺวา สุขํ กตฺวา, **''สุเข ฐเปตฺวา''**ติ อธุนา ปาโฐฯ

''น ทานิ มยา สทิโส อตฺถี''ติอาทินา ตณฺหามานทิฏฺฐิสงฺขาตานํ ติสฺสนฺนํ มญฺญนานํ วเสน ทุจฺจริตปูรณมาหฯ ลาภสกฺการํ วา อุปฺปาเทโนฺต ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสนา**ติ ''นตฺถิ กาเมสุ โทโส''ติ เอวํ ปวตฺตมิจฺฉาทิฏฺฐิวเสนฯ **ปริพฺพาชิกายา**ติ พาหิรปพฺพชฺชมุปคตาย ตาปสทาริกาย, ฉนฺนปริพฺพาชิกาย จฯ ''อปโร''ติ เอตฺถาปิ หิ ''ตาปโส วา ฉนฺนปริพฺพาชโก วา''ติ อธิกาโรฯ **ทหรายา**ติ ตรุณายฯ **มุทุกายา**ติ สุขุมาลายฯ **โลมสายา**ติ ตนุตมฺพโลมตาย อปฺปโลมวติยาฯ โลมํ เอติสฺสา อตฺถีติ **โลมสาฯ** ลิงฺคตฺตเยปิ หิ ส-ปจฺจเยน ปทสิทฺธิมิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ **กาเมสู**ติ วตฺถุกาเมสุฯ **ปาตพฺพต**นฺติ ปริภุญฺชิตพฺพํฯ ปริโภคโตฺถ เหตฺถ **ปา**-สโทฺท, ตพฺพสโทฺท จ ภาวสาธโนฯ ตา-สโทฺท ปน สกเตฺถ ยถา ''เทวตา''ติ, **ปาตพฺพต**นฺติ วา ปริภุญฺชนกตํ, กตฺตุสาธโน เจตฺถ ตพฺพสโทฺท ยถา อุปริปณฺณาสเก **ปญฺจตฺตยสุเตฺต** ''เย หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณา วา พฺราหฺมณา วา ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตพฺพสงฺขารมเตฺตน เอตสฺส อายตนสฺส อุปสมฺปทํ ปญฺญเปนฺตี''ติ (ม. นิ. ๓.๒๔) ตถา หิ **ตทฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ ''วิชานาตีติ **วิญฺญาตพฺพํ,** ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตมเตฺตน ปญฺจทฺวาริกสญฺญาปวตฺติมเตฺตนาติ อยเญฺหิ เอตฺถ อโตฺถ''ติ, (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๔) **ตฏฺฏีกาย**ญฺจ ''ยถา นิยฺยนฺตีติ นิยฺยานิกาติ พหุลํ วจนโต กตฺตุสาธโน นิยฺยานิกสโทฺท, เอวํ อิธ วิญฺญาตพฺพสโทฺทติ อาห 'วิชานาตีติ วิญฺญาตพฺพ'นฺติ,'' ตา-สโทฺท ปน ภาเวฯ อสฺสาทิยมานปเกฺข ฐิโต กิเลสกาโมปิ วตฺถุกามปริยาปโนฺนเยว, ตสฺมา เตสุ ยถารุจิ ปริภุญฺชโนฺตติ อโตฺถฯ

อิทนฺติ นยจตุกฺกวเสน วุตฺตํ อตฺถปฺปเภทวิภชนํฯ **''ติตฺถิยวเสน อาคตํ** อฏฺฐกถายํ ตถาวิภตฺตตฺตา''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๘๒) อาจริเยน วุตฺตํ, ตถาเยว ปน ปาฬิยมฺปิ วิภตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **สาสเนปี**ติ อิมสฺมิํ สาสเนปิฯ

กถํ ลพฺภตีติ อาห **''เอกโจฺจ หี''**ติอาทิฯ ยสฺมา น ลภติ, ตสฺมา อเนสนํ กตฺวาติอาทินา โยเชตพฺพํฯ **อรหตฺตํ วา** อตฺตนิ อสนฺตํ ''อตฺถิ เม''ติ ยถารุตํ **ปฏิชานิตฺวาฯ** สามนฺตชปฺปนปจฺจยปฏิเสวนอิริยาปถสนฺนิสฺสิตสงฺขาตานิ **ตีณิ วา กุหนวตฺถูนิ ปฏิเสวิตฺวาฯ**

ตาทิโสวาติ ธุตงฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๒; เถรคา. อฏฺฐ. ๒.๘๔๔ อาทโย) สมาทานวเสน ลูขาชีวี เอวฯ **อเนสนวเสนา**ติ นิทสฺสนมตฺตํฯ ''อรหตฺตปฏิชานเนนา''ติอาทิปิ หิ วตฺตพฺพํฯ

ทุลฺลภสฺโข ภวิสฺสามิ ทุคฺคตีสุ อุปปตฺติยาติ อธิปฺปาโยฯ **อสโกฺกโนฺต**ติ เอตฺถ อนฺตสโทฺท ภาวลกฺขเณ, อสกฺกุณมาเน สตีติ อโตฺถฯ

๓๘๓. **อสุกฏฺฐานโต**ติ อสุกภวโตฯ **อาคตา**ติ อุปฺปตฺติวเสน อิธาคตาฯ **อิทานิ คนฺตพฺพฏฺฐานญฺจา**ติ อุปฺปตฺติวเสเนว อายตึ คมิตพฺพภวญฺจฯ **ตโต**ติ อตีตภวโตฯ **ปุน อุปปตฺตินฺ**ติ อายตึ อนนฺตรภเว ปุน อุปฺปตฺตึ, ตโต อนนฺตรภเวปิ ปุน อุปฺปตฺตินฺติ ปุนปฺปุนํ นิพฺพตฺตึฯ **เกน การเณน ครหิสฺสามี**ติ เอตฺถ ยถาภูตมชานนฺโต อิจฺฉาโทสวเสน ยํ กิญฺจิ ครเหยฺย, น ตถา จาหํ, อหํ ปน ยถาภูตํ ชานนฺโต สพฺพเมฺปตํ เกน การเณน ครหิสฺสามิ, สพฺพสฺสเปตสฺส ตปสฺส ครหาย การณํ นตฺถีติ อิมมธิปฺปายํ ทเสฺสนฺโต **"ครหิตพฺพเมวา"**ติอาทิมาหฯ **ภณฺฑิกนฺ**ติ ปุฏภณฺฑิกํฯ อุปมาปเกฺข ปริสุทฺธตาย โธตํ, ตถา อโธตญฺจ, อุปเมยฺยปเกฺข ปน ปสํสิตพฺพคุณตาย โธตํ ปริสุทฺธํ, ตถา อโธตญฺจาติ อโตฺถฯ **ตมตฺถนฺ**ติ ครหิตพฺพสฺส เจว ครหณํ, ปสํสิตพฺพสฺส จ ปสํสนํฯ

๓๘๔. ทิฏฺฐธมฺมิกสฺส, สมฺปรายิกสฺส จ อตฺถสฺส สาธนวเสน ปวตฺติยา ครุกตฺตา **น โกจิ น สาธูติ วทติ**ฯ **ปญฺจวิธํ เวรนฺ**ติ ปาณาติปาตาทิปญฺจวิธเวรํฯ ตญฺหิ ปญฺจวิธสฺส สีลสฺส ปฏิปกฺขภาวโต, สตฺตานํ เวรเหตุตาย จ **"เวร"**นฺติ วุจฺจติ, ตโต เอว จ ตํ **น โกจิ "สาธู"ติ วทติ** ตถา ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถานมสาธนโต, สตฺตานํ สาธุภาวสฺส ทูสนโต จฯ **น นิรุนฺธิตพฺพนฺ**ติ รูปคฺคหเณ น นิวาเรตพฺพํฯ ทสฺสนียทสฺสนโตฺถ หิ จกฺขุปฏิลาโภติ เตสมธิปฺปาโยฯ อยเมว นโย โสตาทีสุปิฯ ยทเคฺคน เตสํ ปญฺจทฺวาเร อสํวโร สาธุ, ตทเคฺคน ตตฺถ สํวโร น สาธูติ อธิปฺปาโย โหตีติ อาห **"ปุน...เป.... อสํวร"**นฺติฯ

อยเมตฺถ อฏฺฐกถาโต อปโร นโย – **ยํ เต เอกจฺจํ วทนฺติ "สาธู"ติ** เต "เอเก สมณพฺราหฺมณา"ติ วุตฺตา ติตฺถิยา ยํ อตฺตกิลมถานุโยคาทึ "สาธู"ติ วทนฺติ, ตํ มยํ น "สาธู"ติ วทามฯ **ยํ เต...เป.... "น สาธู"ติ** ยํ ปน เต อนวชฺชปจฺจยปริโภคํ, สุนิวตฺถสุปารุตาทิสมฺมาปฏิปตฺติญฺจ "น สาธู"ติ วทนฺติ, ตํ มยํ "สาธู"ติ วทามาติฯ

อิติ ยํ ปรวาทมูลกํ จตุกฺกํ ทสฺสิตํ, ตเทว ปุน สกวาทมูลกํ จตุกฺกํ กตฺวา ทสฺสิตนฺติ วิญฺญาเปตุํ **"เอว"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ยญฺหิ กิญฺจิ เกนจิ สมานํ, เตนปิ ตํ สมานเมวฯ ยญฺจ กิญฺจิ เกนจิ อสมานํ, เตนปิ ตํ อสมานเมวาติ อาห **"สมานาสมานต"**นฺติฯ เอตฺถ จ **สมานตนฺ**ติ สมานตามตฺตํฯ อนวเสสโต หิ ปหาตพฺพธมฺมานํ ปหานํ, อุปสมฺปาเทตพฺพธมฺมานํ อุปสมฺปาทนญฺจ สกวาเทว ทิสฺสติ, น ปรวาเทฯ เตน วุตฺตํ "ตฺยาหํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ วทามี"ติอาทิฯ สกวาทปรวาทานุรูปํ วุตฺตนเยน **ปญฺจสีลาทิวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพ**ฯ

สมนุยุญฺชาปนกถาวณฺณนา

๓๘๕. **อนฺต**มิติ อาณตฺติยํ ปญฺจมีอตฺตโนปทํฯ **ลทฺธึ ปุจฺฉนฺต**ติ "กึ สมโณ โคตโม สํกิเลสธมฺเม อนวเสสํ ปหาย วตฺตติ, อุทาหุ ปเร คณาจริยา, เอตฺถ ตาว อตฺตโน ลทฺธึ วเทหี"ติ เอวํ ปฏิญฺญาตํ สิทฺธนฺตํ ปุจฺฉนฺตฯ **การณํ ปุจฺฉนฺต**ติ "สมโณว โคตโม สํกิเลสธมฺเม อนวเสสํ ปหาย วตฺตตี"ติ วุเตฺต "การเณนปิ เอตมตฺถํ คาหยา"ติ เอวํ เหตุํ ปุจฺฉนฺตฯ **อุภยํ ปุจฺฉนฺต**ติ "อิทํ นาเมตฺถ การณ"นฺติ การณํ วตฺวา ปฏิญฺญาเต อเตฺถ สาธิยมาเน อนฺวยโต, พฺยติเรกโต จ การณํ สเมตฺถตุํ สทิสาสทิสปฺปเภทํ อุปโมทาหรณทฺวยํ ปุจฺฉนฺตฯ อปิจ เหตุปโมทาหรณวเสน ติลกฺขณสมฺปตฺติยา ยถาปฏิญฺญาเต อเตฺถ สาธิเต สมฺมเทว อนุปจฺฉา ภาสนฺโต นิคเมนฺตปิ **สมนุภาสติ นามา**ติ เวทิตพฺพํฯ **"อุปสํหริตฺวา"**ติ ปาฐเสโสฯ **"กึ เต"**ติอาทิ อุปสํหรณาการทสฺสนํ ฯ **ทุติยปเทปี**ติ "สเงฺฆน วา สงฺฆ"นฺติ ปเทปิฯ วจนเสสํ, อุปสํหรณาการญฺจ สนฺธาย **"เอเสว นโย"**ติ วุตฺตํฯ

ตมตฺถนฺติ ตํ ปหาตพฺพธมฺมานํ อนวเสสํ ปหาย วตฺตนสงฺขาตํ, สมาทาตพฺพธมฺมานํ อนวเสสํ สมาทาย วตฺตนสงฺขาตญฺจ อตฺถํฯ **โยเชตฺวา**ติ อกุสลาทิปเทหิ โยเชตฺวาฯ อโกสลฺลสมฺภูตาทิอเตฺถน **อกุสลา เจว** ตโตเยว **อกุสลาติ จ สงฺขาตา, สงฺขาต**สโทฺท เจตฺถ ญาตโตฺถ, โกฏฺฐาสโตฺถ จ ยุชฺชตีติ อาห **''ญาตา, โกฏฺฐาสํ วา กตฺวา ฐปิตา''**ติ, ปุริเมน เจตฺถ ปเทน เอกนฺตากุสเล วทติ, ปจฺฉิเมน ตํ สหคเต, ตปฺปฏิปกฺขิเย จฯ เอวญฺหิ โกฏฺฐาสกรเณน ฐปนํ อุปปนฺนํ โหติฯ อกุสลปกฺขิกภาเวน หิ ววตฺถาปนํ โกฏฺฐาสกรณํฯ **อวชฺช**สโทฺท โทสโตฺถ คารยฺหปริยายตฺตา, อ-สทฺทสฺส จ ตพฺภาววุตฺติโตติ อาห **''สโทสา''**ติฯ **อริยา** นาม นิโทฺทสาฯ อิเม ปน อกุสลา กถญฺจิปิ นิโทฺทสา น โหนฺตีติ **นิโทฺทสเฏฺฐน อริยา ภวิตุํ นาลํ อสมตฺถาฯ**

๓๘๖-๓๙๒. **''ย''**นฺติ เอตํ การเณ ปจฺจตฺตวจนนฺติ ทเสฺสติ **''เยนา''**ติ อิมินาฯ **ยํ วา ปนา**ติ อสมฺภาวนาวจนเมตํ, ยํ วา ปน กิญฺจีติ อโตฺถฯ **ปหาย วตฺตนฺตี**ติ จ อตฺถวสา ปุถุวจนวิปริณาโมติ วุตฺตํ **''ยํ วา ตํ วา อปฺปมตฺตกํ ปหาย วตฺตนฺตี''**ติฯ **คณาจริยา** เจตฺถ ปูรณมกฺขลิอาทโยฯ สตฺถุปภวตฺตา สงฺฆสฺส สงฺฆสมฺปตฺติยาปิ สตฺถุสมฺปตฺติ วิภาวียตีติ อาห **''สงฺฆ...เป.... สิทฺธิโต''**ติ, สา ปน ปสํสา ปสาทเหตุกาติ ปสาทมุเขน ตํ ทเสฺสตุํ **''ปสีทมานาปี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สมฺปิณฺฑนเตฺถน **ปิ**-สเทฺทน อปฺปสีทมานาปิ เอวเมว น ปสีทนฺตีติ สมฺปิเณฺฑติฯ ยถา หิ อนฺวยโต สตฺถุสมฺปตฺติยา สาวเกสุ, สาวกสมฺปตฺติยา จ สตฺถริ ปสาโท สมฺภวติ, เอวํ พฺยติเรกโต สตฺถุวิปตฺติยา สาวเกสุ, สาวกวิปตฺติยา จ สตฺถริอปฺปสาโทติ ทฏฺฐพฺพํฯ **''ตถา หี''**ติอาทิ ตพฺพิวรณํฯ **สรีรสมฺปตฺติ**นฺติ รูปสมฺปตฺตึ, รูปกายปาริปูรินฺติ อโตฺถฯ รูปปฺปมาเณ สเตฺต สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ, **''ธมฺมเทสนํ วา สุตฺวา''**ติ อิทนฺตุ โฆสปฺปมาเณ, ธมฺมปฺปมาเณ จ, **''ภิกฺขูนํ ปนาจารโคจร''**นฺติอาทึ ปน ธมฺมปฺปมาเณ, ลูขปฺปมาเณ จฯ อาจารโคจราทีหิ ธโมฺม, สมฺมาปฏิปตฺติยา ลูโข จ โหติ ฯ ตสฺมา ''ภวนฺติ วตฺตาโร''ติ ปฐมปเท รูปปฺปมาณา, โฆสปฺปมาณา, ธมฺมปฺปมาณา จ, ทุติยปเท ธมฺมปฺปมาณาว โยเชตพฺพาฯ **กีวรูโป**ติ กิตฺตกชาติโกฯ ยา สงฺฆสฺส ปสํสาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธ, อยเมว วา ปาโฐฯ

ตตฺถ ยา พุทฺธานํ, พุทฺธสาวกานเมว จ ปาสํสตา, อเญฺญสญฺจ ตทภาโว โชติโต, ตํ วิรติปฺปหานสํวรุเทฺทสวเสน นีหริตฺวา ทเสฺสโนฺต **''อยมธิปฺปาโย''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ เสตุฆาตวิรติยา อริยมคฺคสมฺปยุตฺตตฺตา **''สเพฺพน สพฺพํ นตฺถี''**ติ วุตฺตํฯ อฏฺฐสมาปตฺติวเสน วิกฺขมฺภนปฺปหานมตฺตํ, วิปสฺสนามตฺตวเสน ตทงฺคปฺปหานมตฺตนฺติ ยถาลาภํ โยเชตพฺพํฯ **วิปสฺสนามตฺตวเสนา**ติ จ ''อนิจฺจ''นฺติ วา ''ทุกฺข''นฺติ วา วิวิธํ ทสฺสนมตฺตวเสน, น ปน นามรูปววตฺถานปจฺจยปริคฺคณฺหนปุพฺพกํ ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา สงฺขารานํ สมฺมสนวเสนฯ นามรูปปริเจฺฉโท, หิ อนตฺตานุปสฺสนา จ พาหิรกานํ นตฺถิฯ **อิตรานิ** สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณปฺปหานานิ **ตีณิ สเพฺพน สพฺพํ นตฺถิ** มคฺคผลนิพฺพานตฺตาฯ โลกิยปญฺจสีลโต อโญฺญ สโพฺพปิ **สีลสํวโร,** ''ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสา''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔; ๓.๑๕๙; อ. นิ. ๔.๑๑๔) วุโตฺต สุปริสุโทฺธ **ขนฺติสํวโร,** ''ปญฺญาเยเต ปิธิยฺยเร''ติอาทินา (สุ. นิ. ๑๐๔๑; จูฬนิ. ๖๐) วุโตฺต กิเลสานํ สมุเจฺฉทโก มคฺคญาณสงฺขาโต **ญาณสํวโร,** มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ ปิทหนวเสน ปวโตฺต สุปริสุโทฺธ **อินฺทฺริยสํวโร,** ''อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทายา''ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๔๐๓; ม. นิ. ๑.๑๓๕; สํ. นิ. ๕.๘; วิภ. ๒๐๕) วุโตฺต สมฺมปฺปธานสงฺขาโต **วีริยสํวโร**ติ อิมํ สํวรปญฺจกํ สนฺธาย **''เสสํ สเพฺพน สพฺพํ นตฺถี''**ติ วุตฺตํฯ

“ปญฺจ โข ปนิเม ปาติโมกฺขุเทฺทสา”ติอาทินา ยถาวุตฺตสีลเสฺสว ปุน คหณํ สาสเน สีลสฺส พหุภาวํ ทเสฺสตฺวา ตเทกเทเส เอว ปเรสํ อวฏฺฐานทสฺสนตฺถํฯ **“อุโปสถุเทฺทสา”**ติ อธุนา ปาโฐฯ **ปญฺญายตี**ติ ปติฏฺฐิตภาเวน ปากโฏ โหติ, ตสฺมา มยา หิ…เป…. นตฺถีติ โย เชตพฺพํฯ **สีหนาทน**ฺติ เสฏฺฐนาทํ, อภีตนาทํ เกนจิ อปฺปฏิวตฺติยวาทํฯ ยํ ปน วทนฺติ –

> ‘‘อุตฺตรสฺมิํ ปเท พฺยคฺฆ-ปุงฺคโวสภกุญฺชร;
> สีหสทฺทูลนาคาทฺยา, ปุเม เสฏฺฐตฺถโคจรา’’ติฯ

ตํ เยภุยฺยวเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อริยอฏฺฐงฺคิกมคฺควณฺณนา

๓๙๓. ‘‘อยํ ปน ยถาวุโตฺต มม วาโท อวิปรีโตว, ตเสฺสวํ อวิปรีตภาโว อิมํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิตฺวา อปรปฺปจฺจยโต ชานิตโพฺพ’’ติ เอวํ **อวิปรีตภาวาวโพธนตฺถํ**ฯ ปาฬิยํ **“อตฺถิ กสฺสปา”**ติอาทีสุ อยํ โยชนา – ยํ มคฺคํ ปฏิปโนฺน สามํเยว อตฺตปจฺจกฺขโต เอวํ ญสฺสติ ทกฺขติ ‘‘สมโณ โคตโม วทโนฺต ยุตฺตปตฺตกาเล ตถภาวโต ภูตํ, เอกํเสน หิตาวหภาวโต อตฺถํ, ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมํ, วินยโยคโต, ปเรสญฺจ วินยนโต วินยํ วทตี’’ติ, โส มยา สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวทิโต สกลวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณภูโต อตฺถิ กสฺสป มโคฺค, ตสฺส จ อธิคมูปายภูตา ปุพฺพภาคปฏิปทาติ, เตน ‘‘สมโณ โคตโม อิเม ธเมฺม อนวเสสํ ปหาย วตฺตตี’’ติอาทิ นยปฺปวโตฺต วาโท เกนจิ อสมฺปกมฺปิโต ยถาภูต สีหนาโทติ ทเสฺสติฯ **ทกฺขตี**ติ เจตฺถ สฺสติ-สเทฺทน ปทสิทฺธิ ‘‘ยตฺร หิ นาม สาวโก เอวรูปํ ญสฺสติ วา ทกฺขติ วา สกฺขิํ กริสฺสตี’’ติอาทีสุ วิยฯ

‘‘เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี’’ติอาทิ สุตฺตปเทสุ (อ. นิ. ๓.๑๓๔) วิย จ **มคฺคญฺจ ปฏิปทญฺจ เอกโต กตฺวา ทเสฺสโนฺต**ฯ **“อยเมวา”**ติ สาวธารณวจนํ มคฺคสฺส ปุถุภาวปฏิเกฺขปตฺถํ, สพฺพอริยสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ, สาสเน ปากฏภาวทสฺสนตฺถญฺจฯ เตนาห ‘‘เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มโคฺค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. ๑.๑๐๖; สํ. นิ. ๕.๓๖๗, ๓๘๔)ฯ

‘‘เอเสว มโคฺค นตฺถโญฺญ, ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยา’’ติ, (ธ. ป. ๒๗๔) –

> ‘‘เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี,
> มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
> เอเตน มเคฺคน อตริํ สุ ปุเพฺพ,
> ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๕.๓๘๔, ๔๐๙; จูฬนิ. ๑๐๗, ๒๑๑; เนตฺติ. ๑๗๐) จ –

สเพฺพสุ เจว สุตฺตปเทเสสุ, อภิธมฺมปเทเสสุ (วิภ. ๓๕๕) จ เอโกวายํ มโคฺค ปากโฏติฯ

ตโปปกฺกมกถาวณฺณนา

๓๙๔. ตโปเยว อุปกฺกมิตพฺพโต, อารภิตพฺพโต **ตโปปกฺกมา**ติ อาห **“ตปารมฺภา”**ติ, อารมฺภนเญฺจตฺถ ตปกรณเมวาติ ทเสฺสติ **“ตโปกมฺมานี”**ติ อิมินาฯ **สมณกมฺมสงฺขาตา**ติ สมเณหิ กตฺตพฺพกมฺมสญฺญิตาฯ **พฺราหฺมณกมฺมสงฺขาตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **นิโจฺจโล**ติ นิสฺสฏฺฐโจโล สเพฺพน สพฺพํ ปฏิกฺขิตฺตโจโลฯ เจลํ, โจโลติ จ ปริยายวจนํฯ โกจิ

ฉินฺนภินฺนปฏปิโลติกธโรปิ ทสนฺตยุตฺตสฺส วตฺถสฺส อภาวโต ''นิโจฺจโล''ติ วตฺตพฺพตํ ลเภยฺยาติ ตํ นิวเตฺตตุํ **''นโคฺค''**ติ วุตฺตํ, นคฺคิยวตสมาทาเนน สพฺพถา นโคฺคติ อโตฺถฯ โลกิยกุลปุตฺตาจารวิรหิตตาว วิสฺสฏฺฐาจารตาติ ทเสฺสติ **''อุจฺจารกมฺมาทีสู''**ติอาทินาฯ กถํ วิรหิโตติ อาห **''ฐิตโกวา''**ติอาทิ, อิทญฺจ นิทสฺสนมตฺตํ วมิตฺวา มุขวิกฺขาลนาทิอาจารสฺสปิ เตน วิสฺสฏฺฐตฺตาฯ **อปลิขตี**ติ อุทเกน อโธวนโต อปลิหติฯ โส กิร ทณฺฑกํ ''สโตฺต''ติ ปญฺญเปติ, ตสฺมา ตํ ปฏิปีฬํ ปูเรโนฺต เอวํ กโรตีติ วุตฺตํ **''อุจฺจารํ วา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **อปลิขตี**ติ อปกสติฯ

''เอหิ ภทโนฺต''ติ วุเตฺต อุปคมนสงฺขาโต วิธิ **เอหิภทฺทโนฺต,** ตํ จรตีติ **เอหิภทฺทนฺติโก**, รุฬฺหิสเทฺทน เจตฺถ ตทฺธิตสิทฺธิ ยถา ''เอหิปสฺสิโก''ติ, (ม. นิ. ๑.๗๔) ตปฺปฏิเกฺขเปน **นเอหิภทฺทนฺติโก,** ตเทวตฺถํ ทเสฺสติ **''ภิกฺขาคหณตฺถ''**นฺติอาทินาฯ **น เอตี**ติ น อาคจฺฉติฯ เอวํ **นติฏฺฐภทฺทนฺติโก**ติ เอตฺถาปิฯ สมเณน นาม สยํวจนกเรเนว ภวิตพฺพํ, น ปรวจนกเรนาติ อธิปฺปาเยน **ตทุภยมฺปิ...เป.... น กโรติฯ ปุเรตร**นฺติ ตํ ฐานํ อตฺตนา อุปคมนโต ปฐมตรํ, ตํ กิร โส ''ภิกฺขุนา นาม ยาทิจฺฉกี เอว ภิกฺขา คเหตพฺพา''ติ อธิปฺปาเยน น คณฺหาติฯ **อุทฺทิสฺสกตํ** ปน ''มม นิมิตฺตภาเวน พหู ขุทฺทกา ปาณา สงฺฆาฏมาปาทิตา''ติ อธิปฺปาเยน นาธิวาเสติฯ **นิมนฺตนมฺปิ** ''เอวํ เตสํ วจนํ กตํ ภวิสฺสตี''ติ อธิปฺปาเยน น สาทิยติฯ **กุมฺภี**ติ ปกฺกภิกฺขาปกฺขิตฺตกุโมฺภฯ **อุกฺขลี**ติ ภิกฺขาปจนกุโมฺภฯ **ปจฺฉี**ติ ภิกฺขาปกฺขิตฺตปิฏกํฯ **ตโตปี**ติ กุมฺภีกโฬปิโตปิฯ **กุมฺภี**อาทีสุปิ โส สตฺตสญฺญีติ อาห **''กุมฺภีกโฬปิโย''**ติอาทิฯ **''อยํ ม''**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อนฺตร**นฺติ อุภินฺนมนฺตราฬํฯ

กพฬนฺตราโยติ อาโลปสฺส อนฺตราโยฯ เอตฺถาปิ โส สตฺตสญฺญีฯ **ปุริสนฺตรคตายา**ติ ปุริสสมีปคตายฯ **รติอนฺตราโย**ติ กามรติยา อนฺตราโยฯ คามสภาคาทิวเสน สงฺคมฺม กิเตฺตนฺติ เอติสฺสาติ **สํกิตฺติฯ** ตถา สํหฏตณฺฑุลาทิสญฺจโย เตน กตภตฺตมิธาธิเปฺปตนฺติ วุตฺตํ **''สํกิเตฺตตฺวา กตภเตฺตสู''**ติฯ มชฺฌิมนิกาเย **มหาสีหนาทสุตฺตนฺตฏีกายํ** ปน อาจริเยเนว เอวํ วุตฺตํ ''สํกิตฺตยนฺติ เอตายาติ **สํกิตฺติ,** คามวาสีหิ สมุทายวเสน กิริยมานกิริยา, เอตฺถ ปน ภตฺตสํกิตฺติ อธิเปฺปตาติ อาห 'สํกิเตฺตตฺวา กตภเตฺตสู'ติ''ฯ อิทํ ปน ตสฺส อุกฺกฏฺฐปฏิปทาติ ทเสฺสติ **''อุกฺกโฏฺฐ''**ติอาทินาฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ ''นเอหิภทฺทนฺติโก''ติอาทีสุปิ อุกฺกฏฺฐปฏิปทาทสฺสนํ เวทิตพฺพํฯ **สา**สโทฺท สุนขปริยาโยฯ **ตสฺสา**ติ สุนขสฺสฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ฐาเนฯ **สมูหสมูหจารินี**ติ สงฺฆสงฺฆจารินีฯ **มนุสฺสา**ติ เวยฺยาวจฺจกรมนุสฺสาฯ

โสวีรกนฺติ กญฺชิกํฯ ''โลณโสวีรก''นฺติ เกจิ, ตทยุตฺตเมว, ''สพฺพสสฺสสมฺภาเรหิ กต''นฺติ วุตฺตตฺตาฯ โลณโสวีรกญฺหิ สพฺพมจฺฉมํสปุปฺผผลาทิสมฺภารกตํฯ **สุราปานเมวา**ติ มชฺชลกฺขณปฺปตฺตาย สุราย ปานเมวฯ เมรยเมฺปตฺถ สงฺคหิตํ ลกฺขณหาเรน, เอกเสสนเยน วาฯ **สเพฺพสุปี**ติ สาวชฺชานวชฺเชสุปิ กญฺชิกสุราทีสุฯ เอกาคารเมว ภิกฺขาจริยาย อุปคจฺฉตีติ **เอกาคาริโกฯ นิวตฺตตี**ติ ปจฺจาคจฺฉติ, สติ ภิกฺขาลาเภ ตทุตฺตริ น คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอกาโลเปเนว วตฺตตีติ **เอกาโลปิโกฯ** ทียติ เอตายาติ **ทตฺติ,** ทฺวตฺติอาโลปมตฺตคฺคาหิ ขุทฺทกํ ภิกฺขาทานภาชนํฯ เตนาห **''ขุทฺทกปาตี''**ติฯ **อคฺคภิกฺข**นฺติ อนามฏฺฐภิกฺขํ , สมาภิสงฺขตาย วา อุตฺตมภิกฺขํฯ อภุญฺชนวเสน เอโก โห เอตสฺสาติ **เอกาหิโก,** อาหาโร, ตํ อาหารํ อาหาเรตีติ อโตฺถฯ โส ปน อตฺถโต เอกทิวสลงฺฆโกติ วุตฺตํ **''เอกทิวสนฺตริก''**นฺติฯ เอเสว นโย **''ทฺวาหิก''**นฺติอาทีสุปิฯ อปิจ เอกาหํ อภุญฺชิตฺวา เอกาหํ ภุญฺชนํ, เอกาหวาโร วา **เอกาหิกํฯ** ทฺวีหํ อภุญฺชิตฺวา ทฺวีหํ ภุญฺชนํ, ทฺวีหวาโร วา **ทฺวาหิกํฯ** เสสทฺวเยปิ อยํ นโยฯ อุกฺกโฏฺฐ หิ ปริยายภตฺตโภชนิโก ทฺวีหํ อภุญฺชิตฺวา เอกาหเมว ภุญฺชติฯ เอวํ เสสทฺวเยปิฯ **มชฺฌิมาคมฏีกายํ** ปน ''เอกาหํ อนฺตรภูตํ เอตสฺส อตฺถีติ เอกาหิกํฯ เสสปเทสุปิ เอส

นโย''ติ วุตฺตํฯ ''เถรา ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย โอวทนฺติ ปริยาเยนา''ติอาทีสุ วิย วารโตฺถ **ปริยาย** ส โทฺทฯ **เอกาหวาเรนา**ติ เอกาหิกวาเรนฯ ''เอกาหิก''นฺติอาทินา วุตฺตวิธิเมว ปฏิปาฏิยา ปวตฺตภาเวน ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ''อิติ เอวรูป''นฺติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๙๕. **สามาโก** นาม โคธุโมฯ **สยํชาตา วีหิชาตี**ติ อโรปิมวีหิชาติฯ ยเทว ''วีหี''ติ ว ทนฺติฯ **ลิขิตฺวา**ติ กสิตฺวาฯ **สิเลโสปี**ติ กณิการาทิรุกฺขนิยฺยาโสปิฯ **กุณฺฑก**นฺติ ตนฺตรํ ตณฺฑุลสกลํ, ตณฺฑุลขณฺฑกนฺติ อโตฺถฯ โอทเนน กตํ กญฺชิยํ **โอทนกญฺชิยํฯ** ''วาสิตเกน ปิญฺญาเกน นหาเยยฺยา''ติอาทีสุ (ปาจิ. ๑๒๐๓) วิย **ปิญฺญาก** สโทฺท ติลปิฏฺฐปริยาโยฯ ยถาห ''ปิญฺญากํ นาม ติลปิฏฺฐํ วุจฺจตี''ติฯ ''ตรุณกทลิกฺขนฺธเมว ปิญฺญาก''นฺติ เกจิ, น ค เหตพฺพเมตํ กตฺถจิปิ ตถา อวจนโตฯ

๓๙๖. สเณหิ สณวาเกหิ นิพฺพตฺติตานิ **สาณานิ,** อเญฺญหิ มิสฺสกานิ สาณานิ เอว **ม สาณานิ** นิรุตฺตินเยน, น ฉวีวรปริยาปนฺนานิ ภงฺคานิฯ เกจิ ปน ''มสาณานิ นาม โจฬวิเสสา นีติ ปริกเปฺปตฺวา มสฺสกโจฬานี''ติ ปฐนฺติ, ตทยุตฺตเมว โปราเณหิ ตถา อวุตฺตตฺตาฯ **เอรก ติณาทีนี**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน อกฺกมกจิกทลิวากาทีนํ สงฺคโห, เอรกาทีหิ กตานิ หิ ฉวานิ ลามกานิ ทุสฺสานีติ วตฺตพฺพตํ ลภนฺติฯ **ฉว**สโทฺท เหตฺถ หีนวาจโก, ปุริมวิกเปฺป ปน มตสรีร วาจโกฯ **ฉฑฺฑิตนนฺตกานี**ติ ฉฑฺฑิตปิโลติกานิฯ อชินเสฺสทนฺติ **อชินํ,** ปกติอชินมิคจมฺมํ, ตเทว มเชฺฌ ผาลิตกเญฺจ, อชินสฺส ขิปํ ผาลิตมุปฺฑฺฒนฺติ **อชินกฺขิปํ** ฯ ''สขุรกนฺติปิ วทนฺ ตี''ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๕๕) **ปปญฺจสูทนิยํ** วุตฺตํ, ทฺวินฺนํ ติณฺณํ วา สมฺทิตเญฺจ, อชินกฺขิปนฺติ เตสมธิปฺปาโยฯ **วินยสํวณฺณนาสุ** ปน ''อชินเมว อเภทโต **อชินกฺขิป**''นฺติ วุตฺตํฯ **กนฺทิตฺ วา**ติ อุชฺชวุชฺชเวน กนฺทิตฺวาฯ **''คเนฺถตฺวา''**ติปิ ปาโฐ, วเฏฺฏตฺวา พนฺธิตฺวาติ อโตฺถฯ เอว ญฺหิ ผลกจีเร นิทสฺสนํ อุปปนฺนํ โหติฯ **ยํ สนฺธาย วุตฺต**นฺติ อชิตวาทสฺส ปฏิกิฏฺฐตรภาเว อุ ปมาทสฺสนตฺถํ ยเทว เกสกมฺพลํ สนฺธาย **องฺคุตฺตราคเม** (อ. นิ. ๓.๑๓๘) วุตฺตํฯ

ตนฺตาวุตานีติ ตนฺตํ ปสาเรตฺวา วีตานิฯ **ปฏิกิโฏฺฐ**ติ หีโนฯ กสฺมาติ วุตฺตํ **''เก สกมฺพโล''**ติอาทิฯ ปาฬิยํ **อุพฺภฏฺฐโก''**ติ เอตสฺส ''อุทฺธํ ฐิตโก''ติ อโตฺถ **มชฺฌิมาคมฏฺฐ กถายํ มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๕) วุโตฺตฯ **อุพฺภ**สโทฺท หิ อุปริอ เตฺถ เนปาติโก ยถา ''อุพฺภชาณุมณฺฑล''นฺติฯ อเนกปริมาณา, หิ นิปาตา, อเนกตฺถา จฯ

มิจฺฉาวายามวเสเนว อุกฺกุฏิกวตานุโยโคติ อาห **''อุกฺกุฏิกวีริยํ อนุยุโตฺต''**ติฯ น เกวลํ นิสิโนฺนเยว อุกฺกุฏิโก, อถ โข **คจฺฉโนฺตปิ...เป.... คจฺฉติฯ อยกณฺฏเก**ติ อโยมยกณฺฏเกฯ **ปกติกณฺฏเก**ติ สลากกณฺฏเกฯ อุจฺจภูมิยํ **ถณฺฑิล**สโทฺทติ วุตฺตํ **''อุเจฺจ ภูมิฏฺฐาเน''**ติฯ อยํ อฏฺฐกถาโต อปโร นโย – **ถณฺฑิล**นฺติ สมาปกติภูมิ วุจฺจติ ''ปตฺถณฺฑิเล ปาตุรโหสี''ติอา ทีสุ วิยฯ อมรโกเสปิ หิ **นิฆณฺฏุสเตฺถ** วุตฺตํ ''เวที ปริกฺขตา ภูมิ, สเม ถณฺฑิลํ จาตฺเร''ติ (สตฺตรสมวเคฺค ๑๘ คาถายํ) ตสฺมา ถณฺฑิเล อนนฺตรหิตาย ปกติภูมิยํ เสยฺยมฺปิ กเปฺปตีติ อ โตฺถฯ ยํ สนฺธาย ตเตฺถว **นิฆณฺฏุสเตฺถ** วุตฺตํ ''โย ถณฺฑิเล วต วสา, เสเต ถณฺฑิลสายิ โส''ติ (สตฺตรสมวเคฺค ๔๔ คาถายํ) รโช เอว ชลฺลํ มลีนํ **รโชชลฺลํฯ** เตน วุตฺตํ **''สรีร''**นฺติอาทิฯ **ลทฺธํ อาสน**นฺติ นิสีทิตุํ ยถาลทฺธมาสนํฯ **อโกเปตฺวา**ติ อญฺญตฺถ อนุปคนฺตฺวาฯ ตถา จาห **''ตเตฺถว นิสีทนสีโล''**ติฯ เอวํ นิสีทโนฺต หิ ตํ อโกเปโนฺต นาม โหติฯ จตูสุ มหาวิกเฏสุ คูถ เมวิธาธิเปฺปตนฺติ วุตฺตํ **''คูถํ วุจฺจตี''**ติฯ ตญฺหิ อาสยวเสน วิรูปํ กฏตฺตา **''วิกฏ''**นฺติ วุจฺจติฯ **สายํ ตติย**นฺติ สายนฺหสมยสงฺขาตํ ตติยสมยํฯ **อสฺสา**ติ อุทโกโรหนานุโยคสฺสฯ ปาโตป ทมิว สายํปทํ เนปาติกํ ฯ อนุสารโลเปน ปน **''สายตติยก''**นฺติปิ ปาโฐ ทิสฺสติฯ

เอตฺถ จ ‘‘อเจลโก โหตี’’ติอาทีนิ ยาว ‘‘ฉุโสทกํ ปิวตี’’ติ เอตานิ วตปทานิ เอกวารานิ, ‘‘เอกาคาริโก วา โหตี’’ติอาทีนิ ปน นานาวารานิ, นานากาลิกานิ วาฯ ตถา ‘‘สากภกฺโข วา โหตี’’ติอาทีนิ, ‘‘สาณานิปิ ธาเรติ, มสาณานิปิ ธาเรตี’’ติอาทีนิ จฯ ตถา เหตฺถ วา-สทฺทคฺคหณํ, ปิ-สทฺทคฺคหณญฺจ กตํฯ ปิ-สโทฺทปิ อิธ วิกปฺปโตฺถ เอว ทฏฺฐโพฺพฯ ปุริเมสุ ปน วตปเทสุ ตทุภยมฺปิ น กตํ, เอวญฺจ กตฺวา ‘‘อเจลโก โหตี’’ติ วตฺวา ‘‘สาณานิปิ ธาเรตี’’ติอาทิวจนสฺส, ‘‘รโชชลฺลธโรปิ โหตี’’ติ วตฺวา ‘‘อุทโกโรหนานุโยคมนุยุโตฺต วิหรตี’’ติ วจนสฺส จ อวิโรโธ สิโทฺธ โหติฯ อถ วา กิเมตฺถ อวิโรธจินฺตายฯ อุมฺมตฺตกปจฺฉิสทิโส หิ ติตฺถิยวาโทฯ อปิจ ‘‘อเจลโก โหตี’’ติ อารภิตฺวา ตปฺปสเงฺคน สพฺพมฺปิ อญฺญมญฺญวิโรธเมว อตฺตกิลมถานุโยคํ ทเสฺสเนฺตน เตน อเจลกสฺสเปน ‘‘สาณานิปิ ธาเรตี’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตโปปกฺกมนิรตฺถกตาวณฺณนา

๓๙๗. **สีลสมฺปทาทีหี**ติ สีลสมฺปทา, สมาธิสมฺปทา, ปญฺญาสมฺปทาติ อิมาหิ โลกุตฺตราหิ สมฺปทาหิฯ **วินา**ติ วิรหิตตฺตา, วินา วา ตาหิ น กทาจิปิ สามญฺญํ วา พฺรหฺมญฺญํ วา สมฺภวติ, ตสฺมา เตสํ ตโปปกฺกมานํ นิรตฺถกตํ ทเสฺสโนฺตติ สปาฐเสสโยชนาฯ **โทสเวรวิรหิต**นฺติ โทสสงฺขาตเวรโต วิรหิตํฯ อิทญฺหิ โทสสฺส เมตฺตาย อุชุปฏิปกฺขโต วุตฺตํฯ ยํ ปน อาจริเยน วุตฺตํ ‘‘โทสคฺคหเณน วา สเพฺพปิ ฌานปฏิปกฺขา สํกิเลสธมฺมา คหิตาฯ เวรคฺคหเณน ปจฺจตฺถิกภูตา สตฺตาฯ ยทเคฺคน หิ โทสรหิตํ, ตทเคฺคน เวรรหิต’’นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๙๗), ตเทตํ ปาฬิยํ เวรสทฺทเสฺสว วิชฺชมานตฺตา, อฏฺฐกถายญฺจ ตทตฺถเมว ทเสฺสตุํ โทสสทฺทสฺส วุตฺตตฺตา วิจาเรตพฺพํฯ

๓๙๘. **เอตฺตกมตฺต**นฺติ นคฺคจริยาทิมตฺตํฯ ปากฏภาเวน กายติ อตฺถํ คเมตีติ **ปกติ,** โลกสิทฺธวาโทฯ เตนาห **‘‘ปกติกถา เอสา’’**ติฯ ‘‘มตฺตา สุขปริจฺจาคา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๙๐) วิย มตฺตาสโทฺท อปฺปตฺตํ อโนฺตนีตํ กตฺวา ปมาณวาจโกติ อาห **‘‘อิมินา’’**ติอาทิฯ เตน ปน ปมาเณน ปหาตโพฺพ เอว ปฏิปตฺติกฺกโม ปกรณปฺปโตฺตฯ อิมินา ‘‘ตโปปกฺกเมนา’’ติ สทฺทนฺตเรน วา อธิคโตติ ทเสฺสติ **‘‘ปฏิปตฺติกฺกเมนา’’**ติ อิมินาฯ **ตโต**ติ ตสฺมา สามญฺญพฺรหฺมญฺญสฺส อปฺปมตฺตเกเนว ปฏิปตฺติกฺกเมน สุทุกฺกรภาวโตฯ อิมํ เหตุสมฺพนฺธํ สนฺธาย **‘‘ปทสมฺพเนฺธน สทฺธิ’’**นฺติ วุตฺตํฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพวาเรสุฯ

๓๙๙. **อญฺญถา**ติ ยทิ อเจลกภาวาทินา สามญฺญํ วา พฺรหฺมญฺญํ วา อภวิสฺส, เอวํ สติ สุวิชาโนว สมโณ, สุวิชาโน พฺราหฺมโณฯ ยสฺมา ปน ตุเมฺห อิโต อญฺญถาว สามญฺญํ, อญฺญถา พฺรหฺมญฺญํ วทถ, ตสฺมา ทุชฺชาโนว สมโณ ทุชฺชาโน พฺราหฺมโณติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อิทํ สนฺธายาหา’’**ติฯ **ตํ ปกติวาทํ ปฏิกฺขิปิตฺวา**ติ ยํ ปุเพฺพ ปากติกํ สามญฺญํ, พฺรหฺมญฺญญฺจ หทเย ฐเปตฺวา เตน อเจลกสฺสเปน ‘‘ทุกฺกรํ สุทุกฺกร’’นฺติ วุตฺตํ, ภควตา จ ตเมว สนฺธาย ‘‘ปกติ โข เอสา’’ติอาทิ ภาสิตํ, ตเมว อิธ ปากติกสามญฺญพฺรหฺมญฺญวิสยํ กถํ ปฏิสํหริตฺวาฯ **สภาวโตว** ปรมตฺถโต เอว สมณสฺส, พฺราหฺมณสฺส จ **ทุชฺชานภาวํ อาวิกโรโนฺต ปุนปิ ‘‘ปกติ โข’’ติอาทิมาหฯ ตตฺราปี**ติ สมณพฺราหฺมณวาเทปิฯ **ปทสมฺพนฺธ**นฺติ เหตุปเทน สทฺธึ ปุพฺพาปรวากฺยสมฺพนฺธํฯ

สีลสมาธิปญฺญาสมฺปทาวณฺณนา

๔๐๐-๑. **ปณฺฑิโต**ติ เหตุสมฺปตฺติสิเทฺธน ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **กถํ อุคฺคเหสี**ติ ปริปกฺกญาณตฺตา ฆเฏ ปทีเปน วิย อพฺภนฺตเร สมุชฺชลเนฺตน ปญฺญาเวยฺยตฺติเยน ตตฺถ ตตฺถ

ภควตา เทสิตมตฺถํ ปริคฺคณฺหนฺโต ตํ เทสนํ อุปธาเรสิฯ ยสฺมา อุคฺคเหสิ, ตสฺมา…เป.… วิทิตฺวาติ สมฺพนฺโธฯ **ตสฺส จา**ติ โย อเจลโก โหติ, ยาว อุทโกโรหนานุโยคมนุยุตฺโต วิหรติ, ตสฺส จฯ ตสฺส เจติ วา ปทเจฺฉโท, อภาวิตา อสจฺฉิกตา โหติ เจติ โยชนาฯ **ตา สมฺปตฺติโย ปุจฺฉามิ,** ยาหิ สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **สีลสมฺปทาทิวิชานนตฺถ**นฺติ สีลสมฺปทาทิวิชานนเหตุฯ ‘‘กสฺมา ปุจฺฉตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ **อถ**-สโทฺท เจตฺถ การเณฯ เอวมีทิเสสุฯ **สีลสมฺปทายา**ติ เอตฺถ **อิติ**สโทฺท อาทิอโตฺถ, อุปลกฺขณนิเทฺทโส วายํ, เตน ‘‘จิตฺตสมฺปทาย, ปญฺญาสมฺปทายา’’ติ ปททฺวยํ สงฺคณฺหาติฯ เตนาห ‘‘สีลจิตฺตปญฺญาสมฺปทาหิ อญฺญา’’ติฯ อิเมหิ จ อเสกฺขสีลาทิกฺขนฺธตฺตยํ สงฺคหิตนฺติ วุตฺตํ **‘‘อรหตฺตผลเมวา’’**ติฯ ตตฺถ การณํ ทเสฺสติ **‘‘อรหตฺตผลปริโยสาน’’**นฺติอาทินาฯ อิทญฺหิ กาโกโลกนมิว อุภยาเปกฺขวจนํฯ

สีหนาทกถาวณฺณนา

๔๐๒. **อนุตฺตร**นฺติ อนญฺญสาธารณตาย, อนญฺญสาธารณตฺถวิสยตาย จ อนุตฺตรํฯ **มหาสีหนาท**นฺติ มหนฺตํ พุทฺธสีหนาทํฯ อติวิย อจฺจนฺตวิสุทฺธตาย **ปรมวิสุทฺธํฯ ‘‘ปรม**นฺติ อุกฺกฏฺฐํฯ เตนาห ‘อุตฺตม’นฺติ’’ อาจริเยน วุตฺตํ, อุกฺกฏฺฐปริยาโย จ **ปรม**สโทฺท อตฺถีติ ตสฺสาธิปฺปาโยฯ **สีลเมวา**ติ โลกิยสีลมตฺตตฺตา สีลสามญฺญเมวฯ ยถา อนญฺญสาธารณํ ภควโต โลกุตฺตรสีลํ สวาสนปฏิปกฺขธมฺมวิทฺธํสนโต, เอวํ โลกิยสีลมฺปิ อนญฺญสาธารณเมว ตทนุจฺฉวิกภาเวน ปวตฺตตฺตาฯ เอวญฺหิ ‘‘นาหํ ตตฺถา’’ติ ปาฬิวจนํ อุปปนฺนํ โหติฯ ‘‘ยาวตา กสฺสป อริยํ ปรมํ สีล’’นฺติ อิทํ ‘‘สีลสฺส วณฺณํ ภาสนฺตี’’ติ เอตฺถ อาการทสฺสนํฯ ‘‘ยทิทํ อธิสีล’’นฺติ อิทํ ปน ‘‘ตตฺถา’’ติ ปททฺวเย อนิยมวจนํ ฯ **‘‘ยทิทํ อธิสีล’’**นฺติ จ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิธมฺปิ พุทฺธสีลํ เอกชฺฌํ กตฺวา วุตฺตํ, ตสฺมา ต-สเทฺทนปิ อุภยเสฺสว ปรามสนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ สีเลปิ ปรมสีเลปี’’**ติอาทิมาหฯ **สมสม**นฺติ สเมน วิเสสนภูเตน สีเลน สมนฺติ อตฺถํ วิญฺญาเปตุํ **‘‘มม สีลสเมน สีเลน มยา สม’’**นฺติ วุตฺตํฯ **ตสฺมิํ สีเล**ติ ทุวิเธปิ สีเลฯ **อิติ อิม**นฺติ เอวํ อิมํ สีลวิสยํฯ **ปฐม**นฺติ อุปฺปตฺติกฺกมโต ปฐมํ ปวตฺตตฺตา ปฐมภูตํฯ

ตปตีติ กิเลเส สนฺตปฺปติ, วิธมตีติ อโตฺถฯ **‘‘ตเทวา’’**ติ อิมินา ตุลฺยาธิกรณสมาสมาหฯ **ชิคุจฺฉตี**ติ หีเฬติ ลามกโต ฐเปติฯ อารกา กิเลเสหีติ กตฺวา **นิโทฺทสตฺตา อริยาฯ อารมฺภวตฺถุวเสนา**ติ อฏฺฐารมฺภวตฺถุวเสนฯ **วิปสฺสนาวีริยสงฺขาตา**ติ วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตวีริยสงฺขาตาฯ โลกิยมตฺตตฺตา **ตโปชิคุจฺฉาวฯ** มคฺคผลสมฺปยุตฺตา วีริยสงฺขาตา ตโปชิคุจฺฉาติ อธิการวเสน สมฺพนฺโธฯ สพฺพุกฺกฏฺฐภาวโต **ปรมา นามฯ** ยถา ยุวิโน ภาโว โยพฺพนํ, เอวํ ชิคุจฺฉิโน ภาโว **เชคุจฺฉํฯ ยทิทํ อธิเชคุจฺฉ**นฺติ สีเล วิย โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิธมฺปิ พุทฺธเชคุจฺฉํฯ **ตตฺถา**ติ เชคุเจฺฉปิ อธิเชคุเจฺฉปิฯ **กมฺมสฺสกตาปญฺญา**ติ ‘‘อตฺถิ ทินฺนํ, อตฺถิ ยิฏฺฐ’’นฺติอาทิ (ม. นิ. ๑.๔๔๑; วิภ. ๗๙๓) นยปฺปวตฺตํ ญาณํฯ ยถาห **วิภเงฺค** –

> ‘‘ตตฺถ กตรํ กมฺมสฺสกตาญาณํ, อตฺถิ ทินฺนํ, อตฺถิ ยิฏฺฐํ, อตฺถิ หุตํ, อตฺถิ สุกฏทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก…เป.… ฐเปตฺวา สจฺจานุโลมิกํ ญาณํ สพฺพาปิ สาสวา กุสลา ปญฺญา กมฺมสฺสกตาญาณ’’นฺติ (วิภ. ๗๙๓)ฯ

สพฺพมฺปิ หิ อกุสลํ อตฺตโน วา โหตุ, ปรสฺส วา, น สกํ นามฯ กสฺมา? อตฺถภญฺชนโต, อนตฺถชนนโต จฯ ตถา สพฺพมฺปิ กุสลํ สกํ นามฯ กสฺมา? อนตฺถภญฺชนโต, อตฺถชนนโต จฯ เอวํ กมฺมสฺสกภาเว ปวตฺตา ปญฺญา กมฺมสฺสกตาปญฺญา นามฯ **วิปสฺสนาปญฺญา**ติ มคฺคสจฺจสฺส, ปรมตฺถสจฺจสฺส จ อนุโลมนโต สจฺจานุโลมิกสญฺญิตา วิปสฺสนาปญฺญา, โลกิยมตฺตโต ปญฺญาวฯ อิตฺถิลิงฺคสฺส นปุํสกลิงฺควิปริยาโย อิธ **ลิงฺควิปลฺลาโสฯ ยายํ อธิป**

ญฺญาติ สีเล วิย โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิธาปิ พุทฺธปญฺญาฯ **ตตฺถา**ติ ปญฺญายปิ อธิป ญฺญายปิฯ ยถารหํ ปริตฺตมหคฺคตภาวโต **วิมุตฺติเยว นามฯ** มคฺคผลวเสน กิเลสานํ สมุจฺฉินฺ ทนปฏิปฺปสฺสมฺภนานิ **สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติโยฯ** อถ วา สมฺมาวาจาทิวิรตีนํ อธิสีลคฺ คหเณน, สมฺมาวายามสฺส อธิเชคฺจฺฉคฺคหเณน, สมฺมาทิฏฺฐิยา อธิปญฺญาคฺคหเณน คหิตตฺตา อคฺคหิตคฺคหเณน สมฺมาสงฺกปฺปสติสมาธโย มคฺคผลปริยาปนฺนา **สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิวิ มุตฺติโย** ทฏฺฐพฺพาฯ **นิสฺสรณวิมุตฺติ** ปน นิพฺพานเมวฯ **ยา อยํ อธิวิมุตฺตี**ติ สีเล วุตฺตนเยน ทุวิธาปิ อธิวิมุตฺติฯ **ตตฺถา**ติ วิมุตฺติยาปิ อธิวิมุตฺติยาปิฯ

๔๐๓. ยํ กิญฺจิ ชนวิวิตฺตฏฺฐานํ **สุญฺญาคาร**มิธาธิเปฺปตํฯ ตตฺถ นทเนฺตน วินา อโญฺญ ชโน นตฺถีติ ทเสฺสตุํ **“เอกโกวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฏฺฐสุ ปริสาสู**ติ ขตฺติยปริสา, พฺราหฺมณคห ปติสมณจาตุมหาราชิกตาวตึสมารพฺรหฺมปริสาติ อิมาสุ อฏฺฐสุ ปริสาสุฯ

ตทตฺถํ **มชฺฌิมาคมวเร มหาสีหนาทสุตฺตปเทน** (ม. นิ. ๑.๑๕๐) สาเธนฺต **“จตฺตาริ มานี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เวสารชฺชานี**ติ วิสารทภาวา, ญาณปฺปหานอนฺตรายิกนิยฺยานิก ธมฺมเทสนานิมิตฺตํ กุโตจิปิ อสนฺตสฺสนภาวา นิพฺภยภาวาติ อโตฺถฯ ‘‘เวสารชฺช’’นฺติ หิ จตูสุ ฐาเนสุ สารชฺชาภาวํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนโสมนสฺสมยญาณเสฺสตํ นามํฯ อเญฺญหิ ปน อสาธารณตํ ทเสฺสตุํ **“ตถาคตสฺส ตถาคตเวสารชฺชานี”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ยถา วา ปุพฺพพุทฺธานํ เวสารชฺชานิ ปุญฺญุสฺสยสมฺปตฺติยา อาคตานิ, ตถา อาคตเวสารชฺชานี’’ติ วา ทุติยสฺส ตถาคตสทฺทสฺส ตุลฺยาธิกรณตฺตา เอวํ วุตฺตํฯ อยํ อฏฺฐกถานโยฯ เนรุตฺติกา ปน วทนฺติ ‘‘สมา เส สิเทฺธ สามญฺญตฺตา, สญฺญาสทฺทตฺตา จ ตถา วุตฺต’’นฺติฯ **อาสภํ ฐาน**นฺติ เสฏฺฐฏฺฐานํ อุตฺ ตมฏฺฐานํฯ สพฺพญฺญุตํ ปฏิชานนวเสน อภิมุขํ คจฺฉนฺติ, อฏฺฐปริสํ อุปสงฺกมนฺตีติ วา **อาสภา,** พุทฺธา, เตสํ ฐานนฺติปิ อโตฺถฯ

อปิจ ตโย ปุงฺควา – ควสตเชฏฺฐโก **อุสโภ,** ควสหสฺสเชฏฺฐโก **วสโภฯ** วชสตเชฏฺฐโก วา **อุสโภ,** วชสหสฺสเชฏฺฐโก **วสโภฯ** เอกคามเขเตฺต วา เชโฏฺฐ **อุสโภ,** ทฺวีสุ คามเขเตฺตสุ เชโฏฺฐ **วสโภ,** สพฺพควเสโฏฺฐ สพฺพตฺถ เชโฏฺฐ สพฺพปริสฺสยสโห เสโต ปาสาทิโก มหาภาร วโห อสนิสตสเทฺทหิปิ อกมฺปนีโย **นิสโภ**ติฯ นิสโภว อิธ ‘‘อุสโภ’’ติ อธิเปฺปโตฯ อิทมฺปิ หิ ตสฺส ปริยายวจนํฯ อุสภสฺส อิทนฺติ **อาสภํ,** อิทํ ปน อาสภํ วิยาติ **อาสภํฯ** ยเถว หิ นิสภสงฺขา โต อุสโภ อุสภพเลน สมนฺนาคโต จตูหิ ปาเทหิ ปถวิํ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติ, เอวํ ตถาคโตปิ ทสตถาคตพเลน สมนฺนาคโต จตูหิ เวสารชฺชปาเทหิ อฏฺฐปริสาปถวิํ อุปฺปีเฬตฺ วา สเทวเก โลเก เกนจิ ปจฺจตฺถิเกน ปจฺจามิเตฺตน อกมฺปิโย อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติฯ เอวํ ติฏฺฐ มาโนว ตํ อาสภํ ฐานํ ปฏิวิชานาติ อุปคจฺฉติ น ปจฺจกฺขาติ อตฺตนิ อาโรเปติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อา สภํ ฐานํ ปฏิชานาตี’’ติฯ

สีหนาทํ นทตีติ ‘‘เสฏฺฐนาทํ อภีตนาทํ นทตี’’ติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ อถ วา สีหนา ทสทิสํ นาทํ นทติฯ อยมโตฺถ ขนฺธวคฺคสํยุเตฺต อาคเตน **สีหนาทสุเตฺตน** (สํ. นิ. ๓.๗๘) ที เปตโพฺพฯ ยถา วา สีโห มิคราชา ปริสฺสยานํ สหนโต, โคณมหิํ สมตฺตวารณาทีนํ หนนโต จ ‘‘สีโห’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ตถาคโต มุนิราชา โลกธมฺมานํ สหนโต, ปรปฺปวาทานํ หนนโต จ ‘‘สีโห’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ วุตฺตสฺส สีหสฺส นาทํ นทติฯ ตตฺถ ยถา มิคสีโห สีหพเลน สมนฺนาคโต สพฺพตฺถ วิสารโท วิคตโลมหํโส สีหนาทํ นทติ, เอวํ ตถาคตสีโห ทสตถาคตพเลน สมนฺนาค โต อฏฺฐสุ ปริสาสุ วิสารโท วิคตโลมหํโส ‘‘อิติ รูป’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๗๘; อ. นิ. ๘.๒) นเยน นานาวิธเทสนาวิลาสสมฺปนฺนํ สีหนาทํ นทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปริสาสุ สีหนาทํ นทตี’’ติฯ

ปญฺหํ อภิสงฺขริตฺวาติ ญาตุมิจฺฉิตํ อตฺถํ อตฺตโน ญาณพลานุรูปํ อภิสงฺขริตฺวาฯ **ตงฺขณเญฺญวา**ติ ปุจฺฉิตกฺขเณเยว ฐานุปฺปตฺติกปฏิภาเนน **วิสฺสเชฺชติฯ** อชฺฌาสยานุรูปํ, อตฺถธมฺมานุรูปญฺจ วิสฺสชฺชนโต **จิตฺตํ ปริโตเสติเยวฯ อสฺสา**ติ สมณสฺส โคตมสฺสฯ **โสตพฺพํ มญฺญนฺตี**ติ อฎฺฐกฺขณวชฺชิเตน นวเมน ขเณน ลพฺภมานตฺตา ''ยํ โน สตฺถา สาสติ, ตํ มยํ โสสฺสามา''ติ อาทรภาวชาตา **มหเนฺตเนว อุสฺสาเหน** โสตพฺพํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ มญฺญ ติฯ **กลฺลจิตฺตา มุทุจิตฺตา**ติ ปสาทาภิวุฑฺฒิยา วิคตุปกฺกิเลสตาย กลฺลจิตฺตา มุทุจิตฺตา โหนฺ ติฯ **มุทฺธปฺปสนฺนา**ติ ตุจฺฉปฺปสนฺนา นิรตฺถกปฺปสนฺนาฯ **ปสนฺนาการา** นาม ปสเนฺนหิ กาตพฺ พสกฺการา, โส ทุวิโธ ธมฺมามิสปูชาวเสน, ตตฺถ อามิสปูชํ ทเสฺสโนฺต **''ปณีตานี''**ติอาทิม าหฯ ธมฺมปูชา ปน ปาฬิยเมว ''ตถตฺตาย ปฏิปชฺชนฺตี''ติ อิมินา ทสฺสิตาฯ **ตถาภาวายา**ติ ยถาภาวาย ยสฺส วฎฺฎทุกฺขนิสฺสรณสฺส อตฺถาย ธโมฺม เทสิโต, ตถาภาวายฯ ตเทวตฺถํ ทเสฺส ตุํ **''ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติปูรณตฺถายา''**ติ วุตฺตํฯ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ หิ วฎฺฎทุกฺขนิสฺสรณ ปริโยสานา, สา จ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ ยาย อนุปุพฺพิยา ปฏิปชฺชิตพฺพา, ปฏิปชฺชนฺตานญฺจ สติ อชฺฌตฺติกงฺคสมวาเย เอกํสิกา ตสฺสา ปาริปูรีติ ตํ อนุปุพฺพึ ทเสฺสโนฺต **''เกจิ สรเณสู''**ติ อาทิมาหฯ ยถา ปูเรนฺตา ปูเรตุํ สโกฺกติ นาม, ตถา ปูรณํ ทเสฺสตุํ **''สพฺพากาเรน ปน ปูเรนฺ ตี''**ติ วุตฺตํฯ

อิมสฺมึ ปโนกาเสติ ''ปฏิปนฺนา จ อาราเธนฺตี''ติ สีหนาทกิจฺจปาริปูริฎฺฐปเน ปาฬิปเท เสฯ **สโมธาเนตพฺพา**ติ สงฺกลยิตพฺพาฯ **เอกจฺจํ...เป.... ปสฺสามีติ ภควโต เอโก สีหนา โท** อสาธารโณ อเญฺญหิ อปฺปฏิวตฺติโย เสฎฺฐนาโท อภีตนาโทติ กตฺวาฯ เอส นโย เสเสสุ ปิฯ อปรํ ตปสฺสินฺติ อธิกาโรฯ **ปุริมานํ ทสนฺนนฺ**ติ ''เอกจฺจํ ตปสฺสึ นิรเย นิพฺพตฺตํ ปสฺสามี''ติ วุตฺตสีหนาทโต ปฎฺฐาย ยาว ''วิมุตฺติยา มยฺหํ สทิโส นตฺถี''ติ วุตฺตสีหนาทา ปุริมกานํ ทสนฺนํ สีหนาทานํ, นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ เตนาห **''เอเกกสฺสา''**ติฯ **''ปริสาสุ จ นทตี''ติ อา ทโย** ''ปฏิปนฺนา จ มํ อาราเธนฺตี''ติ ปริโยสานา **ทส ทส** สีหนาทา **ปริวาราฯ** ''เอกจฺจํ ตปสฺ สึ นิรเย นิพฺพตฺตํ ปสฺสามี''ติ หิ สีหนาทํ นทโนฺต ภควา ปริสาสุ นทติ วิสารโท หุตฺวา นทติ, ตตฺถ จ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, วิสฺสชฺชเนน ปรสฺส จิตฺตํ อาราเธติ, สุตฺวา โสตพฺพํ มญฺญนฺติ, สุตฺวา จ ภควโต ปสีทนฺติ, ปสนฺนา จ ปสนฺนาการํ กโรนฺติ, ยํ ปฏิปตฺตึ เทเสติ, ตถตฺตาย ปฏิปชฺชนฺติ, ปฏิปนฺนา จ มํ อาราเธนฺตีติ เอวํ ปริวาเรตฺวา อตฺถโยชนา สมฺภวติฯ อยเมว นโย เสเสสุปิ นวสุฯ

''เอว''นฺติอาทินา ยถาวุตฺตานํ สีหนาทานํ สงฺกลยิตฺวา ทสฺสนํฯ **เต ทสา**ติ ''ปริสาสุ จ นทตี''ติ อาทโย ทส สีหนาทาฯ **ปุริมานํ ทสนฺนนฺ**ติ ยถาวุตฺตานํ มูลภูตานํ ปุริมกานํ ทสสีห นาทานํฯ **ปริวารวเสนา**ติ มูลึ กตฺวา ปเจฺจกํ ปริวารวเสน โยชิยมานา **สตํ** สีหนาทาฯ **ปุริมา จ ทสา**ติ มูลมูลิโย กตฺวา ปริวารวเสน อโยชิยมานา ปุริมกา จ ทสาติ เอวํ **ทสาธิกํ สีหนา ทสตํ โหติฯ อญฺญสฺมึ ปน สุเตฺตติ มชฺฌิมาคม**จูฬสีหนาทสุตฺตาทิมฺหิ (ม. นิ. ๑.๑๙๓) **เตนา**ติ สงฺขฺยามหเตฺตนฯ มหาสีหนาทตฺตา **อิทํ สุตฺตํ ''มหาสีหนาท''นฺติ วุจฺจติ,** น ปน **มชฺฌิมนิกาเย** มหาสีหนาทสุตฺตมิว จูฬสีหนาทสุตฺตมุปาทายาติ อธิปฺปาโยฯ

ติตฺถิยปริวาสกถาวณฺณนา

๔๐๔. ปฎิเสเธตฺวาติ ตถา ภาวาภาวทสฺสเนน ปฎิกฺขิปิตฺวาฯ ยํ ภควา ปาถิกวเคฺค **อุ ทุมฺพริกสุเตฺต** (ที. นิ. ๓.๕๗) ''อิธ นิโคฺรธ ตปสฺสี''ติอาทินา อุปกฺกิเลสวิภาคํ, ปาริสุทฺธิวิ ภาคญฺจ ทเสฺสโนฺต สปริสสฺส นิโคฺรธปริพฺพาชกสฺส ปุรโต สีหนาทํ นทติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''อิทา**

นี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **นทิตปุพฺพนฺ**ติ อุทุมฺพริกสุตฺเต อาคตนเยน ปุเพฺพ นิโคฺรธปริพฺพาชกสฺส นทิตํ ฯ **ตปพฺรหฺมจารี**ติ อุตฺตมตปจารี, ตเปน วา วีริเยน พฺรหฺมจารีฯ **อิทนฺ**ติ ‘‘ราชคเห…เป. … ปญฺหํ อปุจฺฉี’’ติ ปาฬิยํ อาคตวจนํฯ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๐๓) ปน ยถาวุตฺตํ อฏฺฐุกถาวจนเมว ปจฺจามฏฺฐํฯ เอตฺถ จ กามํ ยทา นิโคฺรโธ ปญฺหมปุจฺฉิ, ภควา จสฺส วิสฺสเชฺชสิ, น ตทา ภควา คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต วิหรติ, ราชคหสมีเปเยว อุทุมฺพริกาย เทวิยา อุยฺยาเน วิหรติ ตเตฺถว ตถา ปุจฺฉิตตฺตา, วิสฺสชฺชิตตฺตา จ, ตถาปิ คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต ภควโต วิหาโร น ตาววิจฺฉิโนฺน, ตสฺมา ปาฬิยํ ‘‘ตตฺร มํ’’นฺติอาทิวจนํ, อฏฺฐกถายญฺจ ‘‘ตตฺร ราชคเห คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต วิหรนฺตํ มํ’’นฺติอาทิวจนํ วุตฺตนฺติ อิมมตฺถมฺปิ **“ยํ ตํ ภควา”**ติอาทินา วิญฺญาเปตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต’’ติ อิทํ ตตฺถ กตวิหารํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **“คิชฺฌกูเฏ มหาวิหาเร”**ติ อิมินาฯ **อุทุมฺพริกายา**ติ ตนฺนามิกายฯ **อุยฺยาเน**ติ ตตฺถ กตปริพฺพาชการามํ สนฺธาย วทติฯ **นิโคฺรโธ** นาม ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ **สนฺธาโน** นาม ปญฺจอุปาสกสตปริวาโร อนาคามิอุปาสโกฯ **กถาสลฺลาปนฺ**ติ ‘‘ยเคฺฆ คหปติ ชาเนยฺยาสิ, เกน สมโณ โคตโม สทฺธึ สลฺลปตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๕๓) สลฺลาปกถํฯ **ปรนฺ**ติ อติสยเตฺถ นิปาโตฯ **วิยา**ติ ปทปูรณมเตฺต ยถา ตํ ‘‘อติวิยา’’ติฯ **อนฺธพาลนฺ**ติ ปญฺญาจกฺขุนา อนฺธํ พาลชนํฯ **โยเค**ติ นเย, ทุกฺขนิสฺสรณูปาเยติ อโตฺถฯ

๔๐๕. **อเนนา**ติ ภควตาฯ **ขนฺธเก**ติ **มหาวเคฺค** ปพฺพชฺชขนฺธเก (มหาว. ๙๖) ยํ ปริวาสํ ปริวสตีติ โยชนาฯ ‘‘ปุเพฺพ อญฺญติตฺถิโย ภูโตติ **อญฺญติตฺถิยปุโพฺพ**’’ติ (สารตฺถ. ฏี. ๗๖) **อาจริยสาริปุตฺตเตฺถเรน** วุตฺตํฯ ปฐมํ ปพฺพชฺชํ คเหตฺวาว ปริวสตีติ อาห **“สามเณรภูมิยํ ฐิโต”**ติฯ **ตนฺ**ติ ทฺวีหิ อากาเรหิ วุตฺตํ ปริวาสํฯ **ปพฺพชฺชนฺ**ติ ‘‘อากงฺขติ ปพฺพชฺชํ, อากงฺขติ อุปสมฺปท’’นฺติ เอตฺถ วุตฺตํ ปพฺพชฺชคฺคหณํฯ ‘‘อุตฺตริทิรตฺตติรตฺตํ สหเสยฺยํ กเปฺปยฺยา’’ติ (ปาจิ. ๕๑) เอตฺถ ทิรตฺตคฺคหณํ วิย **วจนสิลิฏฺฐตาวเสเนว วุตฺตํ**ฯ ยสฺมา ปน สามเณรภูมิยํ ฐิเตเนว ปริวสิตพฺพํ, น คิหิภูเตน, ตสฺมา **อปริวสิตฺวาเยว ปพฺพชฺชํ ลภติ**ฯ **น คามปฺปเวสนาทีนี**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน นเวสิยาวิธวาถุลฺลกุมาริกปณฺฑกภิกฺขุนิโคจรตา, สพฺรหฺมจารีนํ กึ กรณีเยสุ ทกฺขานลสาทิตา, อุเทฺทสปริปุจฺฉาทีสุ ติพฺพจฺฉนฺทตา, ยสฺส ติตฺถายตนโต อิธาคโต, ตสฺส อวณฺณภณเน อตฺตมนตา, พุทฺธาทีนํ อวณฺณภณเน อนตฺตมนตา, ยสฺส ติตฺถายตนโต อิธาคโต, ตสฺส วณฺณภณเน อนตฺตมนตา, พุทฺธาทีนํ วณฺณภณเน อตฺตมนตาติ อิเมสํ สตฺตวตฺตานํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ **ปูเรนฺเตน ปริวสิตพฺพนฺ**ติ ยทา ปริวสติ, ตทา ปูรมาเนน ปริวสิตพฺพํฯ **อฏฺฐวตฺตปูรเณนา**ติ ยถาวุตฺตานํ อฏฺฐนฺนํ วตฺตานํ ปูรเณนฯ **เอตฺถา**ติ ปริวาเส, อุปสมฺปทาย วาฯ **ฆํสิตฺวา โกเฏฺฏตฺวา**ติ อชฺฌาสยวีมํสนวเสน สุวณฺณํ วิย ฆํสิตฺวา โกเฏฺฏตฺวาฯ **ปพฺพชฺชายา**ติ นิทสฺสนมตฺตํฯ อุปสมฺปทาปิ หิ เตน สงฺคยฺหติฯ

“**คณมเชฺฌ นิสีทิตฺวา**ติ อุปสมฺปทากมฺมสฺส คณปฺปโหนกานํ ภิกฺขูนํ มเชฺฌ สงฺฆเตฺถโร วิย ตสฺส อนุคฺคหตฺถํ นิสีทิตฺวา’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๐๕) อาจริเยน วุตฺตํ, อิทานิ ปน พหูสุปิ โปตฺถเกสุ **“ตํ นิสีทาเปตฺวา”**ติ การิตวเสน ปาโฐ ทิสฺสติฯ อจิรมุปสมฺปนฺนสฺส อสฺสาติ **อจิรูปสมฺปโนฺน,** อตฺถมตฺตํ ปน ทเสฺสตุํ **“อุปสมฺปโนฺน หุตฺวา นจิรเมวา”**ติ อาหฯ กายจิตฺตวิเวกาว อิธาธิเปฺปตา อุปธิวิเวกตฺถํ ปฏิปชฺชนาธิการตฺตาติ วุตฺตํ **“กาเยน เจว จิเตฺตน จา”**ติฯ **วูปกโฏฺฐ**ติ วิวิโตฺตฯ ตาทิสสฺส สีลวิโสธเน อปฺปมาโท อวุตฺตสิโทฺธติ กมฺมฏฺฐาเน อปฺปมาทเมว ทเสฺสติฯ **เปสิตจิโตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติ เปสิตจิโตฺต, ตนฺนิโนฺน ตโปฺปโณ ตปฺปพฺภาโรติ วุตฺตํ โหติ, เอวํภูโต จ ตถา อนเปกฺขตาย วิสฺสชฺชิตกาโย นามาติ อธิปฺปายมาวิกาตุํ **“วิสฺสฏฺฐอตฺตภาโว”**ติ วุตฺตํฯ **อตฺตา**ติ เจตฺถ จิตฺตํ วุจฺจติ รูปกายสฺส อวิสยตฺตาฯ **ยสฺสา**ติ อรหตฺตผลสฺสฯ ชาติกุลปุตฺตาปิ อาจารสมฺปนฺนา เอว อรหตฺตาธิคมาย ปพฺพชฺชาเปกฺขา

โหนฺตีติ เตปิ ชาติกุลปุเตฺต เตเหว อาจารกุลปุเตฺตหิ เอกสงฺคเห กโรนฺโต **“อาจารกุลปุตฺตา”**ติ อาหฯ อิมินา หิ อาจารสมฺปนฺนา ชาติกุลปุตฺตาปิ สงฺคหิตา โหนฺติฯ อาจารสมฺปนฺนานเมวาธิเปฺปตภาโว จ ‘‘สมฺมเทวา’’ติ สทฺทนฺตเรน วิญฺญายติฯ ‘‘โอติโณฺณมฺหิ ชาติยา’’ติอาทินา นเยน หิ สํเวคปุพฺพิกํ ยถานุสิฏฺฐํ ปพฺพชฺชํ สนฺธาย ‘‘สมฺมเทวา’’ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“เหตุนาว การเณเนวา”**ติฯ ตตฺถ **เหตุนา**ติ นเยน อุปาเยนฯ **การเณเนวา**ติ ตพฺพิวรณวจนํ ฯ **ตน**ฺติ อรหตฺตผลํฯ ตเทว หิ ‘‘อนุตฺตรํ พฺรหฺมจริยปริโยสาน’’นฺติ วตฺตุมรหติ อเญฺญสํ ตถา อภาวโตฯ ‘‘ยํตํสทฺทา นิจฺจสมฺพนฺธา’’ติ สทฺทนเยนปิ ตทตฺถํ ทเสฺสติ **“ตสฺส หี”**ติอาทินาฯ ‘‘ยสฺสตฺถาย…เป.… ปพฺพชนฺตี’’ติ ปุเพฺพ วุตฺตสฺส **ตสฺส** อรหตฺตผลสฺส **อตฺถาย กุลปุตฺตา ปพฺพชนฺติ,** ตสฺมา อรหตฺตผลมิธาธิเปฺปตนฺติ วิญฺญายตีติ อธิปฺปาโยฯ นตฺถิ ปโร ชโน ตถา สจฺฉิกรเณ ปจฺจโย ยสฺสาติ **อปรปฺปจฺจโย,** ตํฯ อุป-สโทฺท วิย **สํ**-สโทฺทปิ ธาตฺวตฺถานุวตฺตโกติ วุตฺตํ **“ปาปุณิตฺวา”**ติ, ปตฺวา อธิคนฺตฺวาติ อโตฺถฯ **อุป**-สโทฺท วา ธาตฺวตฺถานุวตฺตโก, **สํ**-สโทฺท ปน ธาตฺวิเสสโกติ อาห **“สมฺปาเทตฺวา”**ติ, อเสกฺขา สีลสมาธิปญฺญาโย นิปฺผาเทตฺวา, ปริปูเรตฺวาวาติ อโตฺถฯ

นิฎฺฐาเปตฺนฺติ นิคมนวเสน ปริโยสาเปตุํฯ ‘‘พฺรหฺมจริยปริโยสานํ…เป.… วิหาสี’’ติ อิมินา เอว หิ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนา ปริโยสาปิตา, ตํ ปน นิคเมตุํ **“อญฺญตโร…เป.… อโหสี”**ติ ธมฺมสงฺคาหเกหิ **วุตฺตํฯ** เอกโตว อิธ **อญฺญตโร,** น ปน นามโคตฺตาทีหิ อปากฏโตฯ **อรหนฺตาน**นฺติ อุพฺพาหเน เจตํ สามิวจนํฯ ตถา อุพฺพาหิตตฺตา จ เตสมพฺภนฺตโรติ อโตฺถ อาปโนฺนติ อธิปฺปายํ ทเสฺสโนฺต **“ภควโต”**ติอาทิมาหฯ เกจิ ปน เอวํ วทนฺติ – **อรหนฺตาน**นฺติ เจตํ สมฺพเนฺธเยว สามิวจนํ, อโต เจตฺถ สห ปาฐเสเสน อธิปฺปายมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ภควโต”**ติ อาทิ วุตฺตนฺติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปฺปกาสนิยา มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. โปฏฺฐปาทสุตฺตวณฺณนา

โปฏฺฐปาทปริพฺพาชกวตฺถุวณฺณนา

๔๐๖. เอวํ มหาสีหนาทสุตฺตํ สํวณฺณตฺวา อิทานิ โปฏฺฐปาทสุตฺตํ สํวณฺณโนฺต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, มหาสีหนาทสุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส โปฏฺฐปาทสุตฺตภาวํ วา ปกาเสตุํ **"เอวํ เม สุตํ...เป.... สาวตฺถิยนฺติ โปฏฺฐปาทสุตฺต"**นฺติ อาหฯ "สาวตฺถิย"นฺติ อิทํ สมีปเตฺถ ภุมฺมนฺติ ทเสฺสตุํ **"สาวตฺถึ อุปนิสฺสายา"**ติ วุตฺตํ, จีวราทิปจฺจยปฏิพทฺธตาย อุปนิสฺสยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **เชโต** นาม ราชกุมาโร, เตน โรปิตตฺตา สํวฑฺฒิตตฺตา ปริปาลิตตฺตา เชตสฺส วนํ อุปวนนฺติ อตฺถมาห **"เชตสฺส กุมารสฺส วเน"**ติฯ สุทโตฺต นาม คหปติ อนาถานํ ปิณฺฑสฺส ทายกตฺตา **อนาถปิณฺฑิโก**ฯ เตน เชตสฺส หตฺถโต อฏฺฐารสหิรญฺญโกฏิสนฺถรเณน ตํ กิณิตฺวา อฏฺฐารสหิรญฺญโกฏีเหว เสนาสนํ การาเปตฺวา อฏฺฐารสหิรญฺญโกฏีเหว วิหารมหํ นิฏฺฐาเปตฺวา เอวํ จตุปณฺญาสหิรญฺญโกฏิปริจฺจาเคน โส อาราโม พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาติโตฯ เตนาห **"อนาถปิณฺฑิเกน คหปตินา อาราโม การิโต"**ติฯ ปุปฺผผลปลฺลวาทิคุณสมฺปตฺติยา, ปาณิโน นิวาสผาสุตาทินา วา วิเสเสน ปพฺพชิตา ตโต ตโต อาคมฺม รมนฺติ อนุกฺกณฺฐิตา หุตฺวา นิวสนฺติ เอตฺถาติ **อาราโม**ฯ อถ วา ยถาวุตฺตคุณสมฺปตฺติยา ตตฺถ ตตฺถ คเตปิ อตฺตโน อพฺภนฺตเร อาเนตฺวา รเมตีติ **อาราโม**ฯ

โผโฏฺฐ ยสฺส ปาเทสุ ชาโตติ **โปฏฺฐปาโท**ฯ โผโฏฺฐ โปโฏฺฐติ หิ ปริยาโยฯ ปริพฺพาชโก ทุวิโธ ฉนฺนปริพฺพาชโก, อจฺฉนฺนปริพฺพาชโก จฯ ตตฺถ อจฺฉนฺนปริพฺพาชโกปิ อเจลโก อาชีวโกติ ทุวิโธฯ เตสุ อเจลโก สเพฺพน สพฺพํ นโคฺค, อาชีวโก ปน อุปริ เอกเมว วตฺถํ อุปกจฺฉกนฺตเร ปเวเสตฺวา ปริหรติ, เหฏฺฐา นโคฺคฯ อยํ ปน ทุวิโธเปส น โหตีติ วุตฺตํ **"ฉนฺนปริพฺพาชโก"**ติ, วตฺถจฺฉายาฉาทนปพฺพชฺชูปคตตฺตา ฉนฺนปริพฺพาชกสงฺขฺยํ คโตติ อโตฺถ ฯ **พฺราหฺมณมหาสาลา**ติ มหาวิภวตาย มหาสารตํ ปโตฺต พฺราหฺมโณฯ **คณาจริโย**ติ สาเปกฺขตาย สมาโสฯ **สมย**นฺติ สามญฺญนิเทฺทโส, เอกเสสนิเทฺทโส วา, ตํ ตํ สมยนฺติ อโตฺถฯ **ปวทนฺตี**ติ ปการโต วทนฺติ, อตฺตนา อตฺตนา อุคฺคหิตนิยาเมน ยถา ตถา สมยํ วทนฺตีติ อโตฺถฯ **ตารุกฺข**ติ ตสฺส นามํฯ **ปภุติ** สเทฺทน โตเทยฺยชาณุโสณีโสณทณฺฑกูฏทนฺตาทิเก สงฺคณฺหาติ, **อาทิ**สเทฺทน ปน ฉนฺนปริพฺพาชกาทิเกฯ **ตินฺทุโก** นาม กาฬกฺขนฺธรุกฺโขฯ **จีร**นฺติ ปนฺติฯ ตินฺทุกา จีรํ เอตฺถ สนฺตีติ **ตินฺทุกจีโร**ฯ ตถา เอกา สาลา เอตฺถาติ **เอกสาลโก**ฯ ภูตปุพฺพคติยา ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต **"ยสฺมา"**ติอาทิมาหฯ **อิติ กตฺวา**ติ อิมินา การเณนฯ **"ตสฺมิ"**นฺติอาทินา ยถาปาฐํ วิภตฺยนฺตทสฺสนํฯ

อเนกาการานวเสสเญยฺยตฺถวิภาคโต, อปราปรุปฺปตฺติโต จ ภควโต ญาณํ โลเก ปตฺถฏมิว โหตีติ วุตฺตํ **"สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปตฺถริตฺวา"**ติ, ยโต ตสฺส ญาณชาลตา วุจฺจติฯ เวเนยฺยานํ ตทโนฺตคธภาโว เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ เวเนยฺยสตฺตปริคฺคณฺหนตฺถํ สมนฺนาหาเร กเต ปฐมํ เนสํ เวเนยฺยภาเวเนว อุปฏฺฐานํ โหติ, อถ สรณคมนาทิวเสน กิจฺจนิปฺผตฺติ วีมํสียตีติ อาห **"กินฺนุ โข ภวิสฺสตีติ อุปปริกฺขโนฺต"**ติฯ **นิโรธ**นฺติ สญฺญานิโรธํฯ **นิโรธา วุฏฺฐานนฺติ** ตโต นิโรธโต วุฏฺฐานํ สญฺญุปฺปตฺติํฯ **สพฺพพุทฺธานํ ญาเณน สํสนฺทิตฺวา**ติ ยถา เต นิโรธํ, นิโรธโต วุฏฺฐานญฺจ พฺยากรึสุ, พฺยากริสฺสนฺติ จ, ตถา พฺยากรณวเสน สํสนฺทิตฺวาฯ **กติปาหจฺจเยนา**ติ ทฺวีหตีหจฺจเยนฯ ปาฬิยเมว หิ อิมมตฺถํ วกฺขติฯ **สรณํ คมิสฺสตี**ติ "สรณ"มิติ คมิสฺสติฯ **"หตฺถิสาริปุโตฺต**ติ หตฺถิสาริโน ปุโตฺต"ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๐๖) อาจริ

เยน วุตฺตํฯ อธุนา ปน **“จิโตฺต หตฺถิสาริปุโตฺต”** เตฺวว ปาโฐ ทิสฺสติ, จิโตฺต นาม หตฺถาจริยสฺส ปุโตฺตติ อโตฺถฯ

สุรตฺตทุปฏฺฏนฺติ รชเนน สมฺมา รตฺตํ ทิคุณํ อนฺตรวาสกํ ปริวตฺตนวเสน **นิวาเสตฺวาฯ** **“ยุคนฺธรปพฺพตํ ปริกฺขิปิตฺวา”**ติ อิทํ ปริกปฺปวจนํ ‘‘ตาทิโส อตฺถิ เจ, ตํ วิยา’’ติฯ **เมฆวณฺณนฺ**ติ รตฺตเมฆวณฺณํ, สณฺฌาปภานุรญฺชิตเมฆสงฺกาสนฺติ อโตฺถฯ ปฐเมน เจตฺถ สณฺฐานสมฺปตฺตึ ทเสฺสติ, ทุติเยน วณฺณสมฺปตฺติํฯ **เอกํสวรคต**นฺติ วามํสวรปฺปวตฺตํฯ ตถา หิ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถายํ วงฺคีสสุตฺตวณฺณนายํ** วุตฺตํ ‘‘เอกํสนฺติ จ วามํสํ ปารุปิตฺวา ฐิตเสฺสตํ อธิวจนํฯ ยโต ยถา วามํสํ ปารุปิตฺวา ฐิตํ โหติ, ตถา จีวรํ กตฺวาติ เอวมสฺสโตฺถ เวทิตโพฺพ’’ติ [สุ. นิ. อฏฺฐ. นิโคฺรธกปฺปสุตฺต (วงฺคีสสุตฺต) วณฺณนา] ตตฺถ **เอต**นฺติ ‘‘เอกํสํ จีวรํ กตฺวา’’ติ วจนํฯ **ยโต**ติ ยถาวุตฺตวจนสฺส ปารุปิตฺวา ฐิตเสฺสว อธิวจนตฺตา เอวมสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพติ สมฺพโนฺธฯ **ปจฺจคฺฆนฺ**ติ เอกํ กตฺวา อนธิฏฺฐิตกาเล ปาเฏฺกฺกํ มหคฺฆํ, **ปจฺจคฺฆํ** วา อภินวํ, อพฺภุเณฺห ตงฺขเณ นิพฺพตฺตนฺติ อโตฺถฯ ปุริมเณฺจตฺถ อตฺถวิกปฺปํ เกจิ น อิจฺฉนฺติฯ ตถา หิ อาจริเยเนว **อุทานฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ ‘‘ปจฺจเคฺฆติ อภินเว, ปเจฺจกํ มหคฺฆตาย ปจฺจเคฺฆติ เกจิ, ตํ น สุนฺทรํฯ น หิ พุทฺธา ภควโนฺต มหคฺฆํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, ปริภุญฺชนฺติ จา’’ติ, อิธาปิ เตน ปจฺฉิโมเยว อตฺถวิกโปฺป คหิโตฯ อภินวตาย ‘‘ปจฺจคฺฆ’’นฺติ จ อิทํ อาทิโต ตถา ลทฺธโวหาเรน, อนญฺญปริโภคตาย จ วุตฺตํ, ตถา วา สตฺถุ อธิฏฺฐาเนน ตํ ปตฺตํ สพฺพกาลํ ‘‘ปจฺจคฺฆ’’เนฺตฺวว วุจฺจติฯ **เสลมยปตฺต**นฺติ มุคฺควณฺณสิลามยํ จตุมหาราชทตฺติยํ ปตฺตํฯ อยเมว หิ ภควตา นิจฺจปริภุโตฺต ปโตฺต **สมจิตฺตสุตฺตวณฺณนา**ทีสุปิ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๓๗) ตถา วุตฺตตฺตาฯ

๔๐๗. **อตฺตโน รุจิวเสน** อชฺฌาสยวเสน, น ปเรหิ อุสฺสาหิโตติ อธิปฺปาโยฯ **“อติปฺปคภาวเมว ทิสฺวา”**ติ จ อิทํ ภูตกถนํ น ตาว ภิกฺขาจรณเวลา สมฺปตฺตาติ ทสฺสนตฺถํฯ ภควา หิ ตทา กาลเสฺสว วิหารโต นิกฺขโนฺต ‘‘วาสนาภาคิยาย ธมฺมเทสนาย โปฏฺฐปาทํ อนุคฺคณฺหิสฺสามี’’ติฯ ปาฬิยํ **อติปฺปโค โข**ติ เอตฺถ **“ปโค”**ติ อิทํ **กจฺจายนมเตน** ป-อิจฺจุปสคฺคโต โอ-การค-การาคมเน สิทฺธํฯ ป-สโทฺทเยว ปาโตอตฺถํ วทติฯ อเญฺญสํ ปน สทฺทวิทูนํ มเตน ปาโตปทมิว เนปาติกํฯ เตเนว ตตฺถ ตตฺถ **อฏฺฐกถาสุ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑) วุตฺตํ ‘‘อติปฺปโค โขติ อติวิย ปาโต’’ติฯ อปิจ ปฐมํ คจฺฉติ ทิวสภาเวน ปวตฺตตีติ **ปโค**ติ นิพฺพจนํ อิมินา ทสฺสิตํฯ ทุวิโธ ขลุสโทฺท วิย หิ ปโคติ สโทฺท นามนิปาโตปสคฺควเสน ติวิโธฯ เอวญฺหิ อิธ ‘‘อติปฺปคภาวเมว ทิสฺวา’’ติ วจนํ อุปปนฺนํ โหติฯ

ยํนูนาติ เอส นิปาโต อญฺญตฺถ สํสยปริทีปโน, อิธ ปน สํสยปติรูปกปริทีปโนวฯ กสฺมา ‘‘สํสยปริทีปเน’’ติ วุตฺตํ, นนุ พุทฺธานํ สํสโย นตฺถีติ อาห **“พุทฺธานญฺจา”**ติอาทิฯ **สํสโย นาม นตฺถิ** โพธิมูเล เอว ตสฺส สมุคฺฆาฏิตตฺตาฯ **ปริวิตกฺกปุพฺพภาโค**ติ อธิเปฺปตกิจฺจสฺส ปุพฺพภาเค ปวตฺตปริวิตโกฺกฯ **เอสา**ติ ‘‘กริสฺสาม, น กริสฺสามา’’ติอาทิโก เอส จิตฺตาจาโร **สพฺพพุทฺธานํ ลพฺภติ** สมฺภวติ วิจารณวเสเนว ปวตฺตนโต, น ปน สํสยวเสนฯ **เตนาหา**ติ เยเนส สพฺพพุทฺธานํ ลพฺภติ, เตน ภควา เอวมาหาติ อิมเมว ปาฬึ อิมสฺส อตฺถสฺส สาธกํ กโรติฯ อยํ **อฏฺฐกถาโต** อปโร นโย – **ยํนูนา**ติ ปริกปฺปเน นิปาโตฯ ‘‘อุปสงฺกเมยฺย’’นฺติ กิริยาปเทน วุจฺจมาโนเยว หิ อโตฺถ อเนน โชตียติฯ ตสฺมา อหํ ยํนูน ยทิ ปน อุปสงฺกเมยฺยํ สาธุ วตาติ โยชนาฯ ‘‘ยทิ ปนา’’ติ อิทมฺปิ เตน สมานตฺถนฺติ วุตฺตํ **“ยทิ ปนาหนฺติ อโตฺถ”**ติฯ

๔๐๘. **อสฺสา**ติ ปริพฺพาชกปริสายฯ **อุทฺธํคมนวเสนา**ติ อุนฺนตพหุลตาย อุคฺคนฺตฺวา อุคฺคนฺตฺวา ปวตฺตนวเสนฯ **ทิสาสุ ปตฺถฏวเสนา**ติ วิปุลภาเวน ภูตปรมฺปราย สพฺพทิสาสุ

ปตฺถรณวเสนฯ เอตฺถ จ ปาฬิยํ ยถา อุนฺนตปาโย สโทฺท อุนฺนาโท, เอวํ วิปุลภาเวน อุปรูปริ ปวตฺโตปิ อุนฺนาโทเยวาติ ตทุภยํ เอกชฺฌํ กตฺวา **"อุนฺนาทินิยา"**ติ วุตฺตํ, ปุน ตทุภยเมว วิภาคํ กตฺวา **"อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทายา"**ติฯ อโต ปาฬินยานุรูปเมว อตฺถํ วิวรตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิทานิ ปริพฺพาชกปริสาย อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทตาการณํ, ตสฺส จ ปวตฺติอาการํ ทเสฺสนฺโต **"เตสญฺหี"**ติอาทิมาหฯ **พาลาตเป**ติ อภินวุคฺคตสูริยาตเปฯ **กามสฺสาโท** นาม กามคุณสฺสาโทฯ **ภวสฺสาโท** นาม กามราคาทิสหคโต ภเวสุ อสฺสาโทฯ

สูริยุคฺคมเน ขโชฺชปนมิว นิปฺปภตํ สนฺธาย วุตฺตํ **"ขโชฺชปนกูปมา ชาตา"**ติฯ **ลาภสกฺกาโรปิ โน ปริหีโน**ติ อโตฺถ **พาเวรุชาตเกน** (ชา. ๑.๔.๑๕๔) ทีเปตโพฺพฯ **ปริสโทโส**ติ ปริสาย ปวตฺตโทโสฯ

๔๐๙. **สณฺฐเปสี**ติ สญฺญมนวเสน สมฺมเทว ฐเปสิฯ สณฺฐปนเญฺจตฺถ ติรจฺฉานกถาย อญฺญมญฺญสฺมึ อคารวสฺส จชาปนวเสน อาจารสิกฺขาปนํ , ยถาวุตฺตโทสสฺส นิคูหนญฺจ โหตีติ อาห **"สิกฺขาเปสี"**ติอาทิฯ **นนฺ**ติ ปริสํฯ **อปฺปสทฺท**นฺติ นิสฺสทฺทํ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทาภาวํฯ **"เอโก นิสีทตี"**ติอาทิ อตฺถาปตฺติทสฺสนํฯ **วุทฺธิ**นฺติ ลาภคุณวุทฺธิํฯ **ปตฺถยมาโน**ติ ปตฺถยนเหตุฯ มานเนฺต หิ ลกฺขเณ, เหตุมฺหิ จ อิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถาเรตุํ **"ปริพฺพาชกา กิรา"**ติอาทิ อารทฺธํฯ **อปรทฺธ**นฺติ อปรชฺฌิตํฯ **นปฺปมชฺชนฺตี**ติ ปมาทํ น อาปชฺชนฺติ, น อคารวํ กโรนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๔๑๐. **โน อาคเต อานโนฺท**ติ อมฺหากํ ภควติ อาคเต อานโนฺท ปีติ โหติฯ ''จิรสฺสํ โข ภเนฺต ภควา อิมํ ปริยายมกาสี''ติ วจนํ ปุเพฺพปิ ตตฺถ อาคตปุพฺพตฺตา วุตฺตวจนมิว โหตีติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปตฺวา ปริหรโนฺต **"กสฺมา อาหา"**ติอาทิมาหฯ **ปิยสมุทาจารา**ติ ปิยาลาปาฯ **ตสฺมา**ติ ตถา ปิยสมุทาจารสฺส ปวตฺตนโตฯ น เกวลํ อยเมว, อถ โข อเญฺญปิ ปพฺพชิตา เยภุเยฺยน ภควโต อปจิติํ กโรเนฺตวาติ ตทเญฺญสมฺปิ พาหุลฺลกเมฺมน ตทตฺถํ สาเธตุํ **"ภควนฺตญฺหิ"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ การณมาห **"อุจฺจากุลีนตายา"**ติ , มหาสมฺมตราชโต ปฏฺฐาย อสมฺภินฺนขตฺติยกุลตายาติ อโตฺถฯ ตถา หิ โสณทเณฺฑน วุตฺตํ ''สมโณ ขลุ โภ โคตโม อุจฺจากุลา ปพฺพชิโต อสมฺภินฺนขตฺติยกุลา''ติ, (ที. นิ. ๑.๓๐๔) เตน สาสเน อปฺปสนฺนานมฺปิ กุลคารเวน ภควติ อปจิติํ ทเสฺสติฯ **เอตสฺมึ อนฺตเร กา นาม กถา**ติ ยถาวุตฺตปริเจฺฉทพฺภนฺตเร กีทิสา นาม กถาฯ **วิปฺปกตา**ติ อารทฺธา หุตฺวา อปริโยสิตาฯ ''กา กถา วิปฺปกตา''ติ ปน วทโนฺต อตฺถโต ตสฺสา ปริโยสาปนํ ปฏิชานาติ นามฯ กา กถาติ จ อวิเสสโจทนา, ตสฺมา ยสฺสา ตสฺสา สพฺพสฺสาปิ กถาย ปริโยสาปนํ ปฏิญฺญาตํ โหติ, ตญฺจ ปฏิชานนํ ปเทสญฺญุโน อวิสยนฺติ อาห **"ยาว...เป.... สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสี"**ติฯ **เอสา**ติ ปริพฺพาชกปริสาย กถิตา ราชกถาทิกาฯ **นิสฺสารา**ติ นิรตฺถกภาเวน สารรหิตาฯ

อภิสญฺญานิโรธกถาวณฺณนา

๔๑๑. ''ติฏฺฐเตสา''ติ เอตสฺส อาปนฺนมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"สเจ"**ติอาทิมาหฯ **สุการณ**นฺติ สุนฺทรํ อตฺถาวหํ หิตาวหํ การณํฯ **ยตฺถา**ติ อญฺญตริสฺสํ สาลายํฯ นานาติตฺถสงฺขาตาสุ ลทฺธีสุ นิยุตฺตาติ **นานาติตฺถิยา**ณิยสเทฺทนฯ ณิกสเทฺทน วา ก-การสฺส ย-การํ กตฺวา ยถา ''อนฺติโย''ติฯ ''อยํ กึ วทติ อยํ กึ วทตี''ติ กุตูหลํ โกลาหลเมตฺถ อตฺถีติ **โกตูหลา,** สา เอว สาลา **โกตูหลสาลา**ติ อาห **"โกตูหลุปฺปตฺติฏฺฐานโต"**ติฯ **อุปสคฺคมตฺตํ** ธาตฺวตฺถานุวตฺตนโตฯ สญฺญาสีเสนายํ เทสนา, ตสฺมา สญฺญาสหคตา สเพฺพปิ ธมฺมา คยฺหนฺติ, ตตฺถ ปน จิตฺตํ ปธานนฺติ วุตฺตํ **"จิตฺตนิโรเธ"**ติฯ ปหานวเสน ปน อจฺจนฺตนิโรธสฺส เตหิ อนธิเปฺปตตฺ

ตา, อวิสยตฺตา จ **“ขณิกนิโรเธ”**ติ อาหฯ กามํ โสปิ เตสํ อวิสโยว, อตฺถโต ปน นิโรธกถา วุจฺจมานา ตเตฺถว ติฏฺฐติ, ตสฺมา อตฺถาปตฺติมตฺตํ ปติ ตถา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ตสฺสา**ติ อภิสญฺญานิโรธกถายฯ **“กิตฺติโฆโส”**ติ ‘อโห พุทฺธานุภาโว, ภวนฺตรปฏิจฺฉนฺนมฺปิ การณํ เอวํ หตฺถามลกํ วิย ปจฺจกฺขโต ทเสฺสติ, สาวเก จ เอทิเส สํวรสมาทาเน ปติฏฺฐาเปตี’ติ ถุติโฆโส ยาว ภวคฺคา **ปตฺถรตี**ติฯ อาจริเยน วุตฺตํฯ อิทานิ ปน ‘‘สกลชมฺพุทีเป ภควโต กถากิตฺติโฆโส ปตฺถรตี’’ติ ปาโฐ ทิสฺสติฯ **ปฏิภาคกิริย**นฺติ ปฟาสวเสน ปฏิภาคภูตํ ปโยคํฯ **ภวนฺตรสมย**นฺติ ตตฺร ตตฺร วุฏฺฐานสมยํ อภูตปริกปฺปิตํ กิญฺจิ อุสฺสาริยวตฺถุํ อตฺตโน สมยํ กตฺวา กเถนฺติฯ **กิญฺจิเทว สิกฺขาปท**นฺติ ‘‘เอกมูลเกน ภวิตพฺพํ, เอตฺตกํ เวลํ เอกสฺมิํเยว ฐาเน นิสีทิตพฺพ’’นฺติ เอวมาทิกํ กิญฺจิเทว การณํ สิกฺขาโกฏฺฐาสํ กตฺวา **ปญฺญเปนฺติ**ฯ **นิโรธกถ**นฺติ นิโรธสมาปตฺติกถํฯ

เตสูติ โกตูหลสาลายํ สนฺนิปติเตสุ นานาติตฺถิยสมณพฺราหฺมเณสุฯ **เอกเจฺจ**ติ เอเกฯ **ปุริโม**ติ ‘‘อเหตู อปฺปจฺจยา ปุริสสฺส สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติปิ นิรุชฺฌนฺติปี’’ติอาทินา วุตฺตวาทีฯ **เอตฺถา**ติ จตูสุ วาทีสุฯ ยฺวายํ อิธ อุปฺปชฺชตีติ สมฺพนฺโธฯ **สมาปตฺติ**นฺติ อสญฺญีภวาวหํ วาโยกสิณปริกมฺมํ, อากาสกสิณปริกมฺมํ วา รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติํ, ปญฺจมชฺฌานสมาปตฺติํ วาฯ **นิโรเธ**ติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สญฺญานิโรเธฯ **เหตุํ อปสฺสโนฺต**ติ เยน เหตุนา อสญฺญีภเว สญฺญาย นิโรโธ สพฺพโส อนุปฺปาโท, เยน จ ตโต จุตสฺส อิธ ปญฺจโวการภเว สญฺญาย อุปฺปาโท, ตทุภยมฺปิ เหตุํ อวิสยตาย อปสฺสโนฺตฯ

ทุติโยติ ‘‘สญฺญา หิ โภ ปุริสสฺส อตฺตา’’ติอาทินา วุตฺตวาทีฯ **น**นฺติ ปฐมวาทิํฯ **นิเสเธตฺวา**ติ ‘‘น โข ปน เมตํ โภ เอวํ ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ ปฏิกฺขิปิตฺวาฯ **มิคสิงฺคตาปสสฺสา**ติ เอวํนามกตาปสสฺสฯ ตสฺส กิร มตฺถเก มิคสิงฺคากาเรน เทฺว จูฬา อุฏฺฐหิํสุ, ‘‘อิสิสิโงฺค’’ติปิ ตสฺส นามํฯ **อสญฺญกภาว**นฺติ มุญฺฉาปตฺติยา กิริยามยสญฺญาวเสน วิคตสญฺญิภาวํฯ วกฺขติ หิ ‘‘วิสญฺญี หุตฺวา’’ติฯ จตฺตาลีสนิปาเต อาคตนเยน **มิคสิงฺคตาปสวตฺถุํ** สเงฺขปโต ทเสฺสตุํ **“มิคสิงฺคตาปโส กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ วิกฺขมฺภนวเสน กิเลสานํ สนฺตาปนโต **อตฺตนฺตโปฯ** ทุกฺกรตปตาย **โฆรตโป** ติพฺพตโปฯ นิพฺพิเสวนภาวาปาทเนน สพฺพโส มิลาปิตจกฺขาทิติกฺขินฺทฺริยตาย **ปรมธิตินฺทฺริโยฯ** **สกฺกวิมาน**นฺติ ปณฺฑุกมฺพลสิลาสนํ สนฺธายาหฯ ตญฺหิ ตถารูปปจฺจยา กทาจิ อุณฺหํ, กทาจิ ถทฺธํ, กทาจิ จลิตํ โหติฯ **“สกฺก…เป…. ปเตฺถตี”**ติ อโยนิโส จิเนฺตตฺวา **เปเสสิ**ฯ **ภโคฺค**ติ ภญฺชิตกุสลชฺฌาสโย, อธุนา ปน ‘‘ลโคฺค’’ติ ปาโฐ ลิขนฺติฯ **เตน ทิพฺพผเสฺสนา**ติ หตฺถคฺคหณมตฺตทิพฺพผเสฺสนฯ **ต**นฺติ ตถา สญฺญาปฏิลาภํฯ **เอวมาหา**ติ เอวํ ‘‘สญฺญา หิ โภ ปุริสสฺส อตฺตา’’ติอาทินา อากาเรน สญฺญานิโรธมาหฯ อิมินาว นเยน อิโต ปเรสุปิ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปาฬิมาหริตฺวา โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ตติโยติ ‘‘สนฺติ หิ โภ สมณพฺราหฺมณา’’ติอาทินา วุตฺตวาทีฯ **อาถพฺพณปโยค**นฺติ อาถพฺพณเวทวิหิตํ อาถพฺพณิกานํ วิสญฺญิภาวาปาทนปฺปโยคํฯ **อุปกฑฺฒนํ** อาหรณํฯ **อปกฑฺฒนํ** อปหรณํ ฯ **อาถพฺพณํ ปโยเชตฺวา**ติ อาถพฺพณเวเท อาคตํ อคฺคิชุหนปุพฺพกํ มนฺตปทํ ปโยเชตฺวา สีสจฺฉินฺนตาทิทสฺสเนน สญฺญานิโรธมาหฯ **ตสฺสา**ติ ยสฺส สีสจฺฉินฺนตาทิ ทสฺสิตํ, ตสฺสฯ

จตุโตฺถติ ‘‘สนฺติ หิ โภ เทวตา มหิทฺธิกา’’ติอาทินา วุตฺตวาทีฯ **ยกฺขทาสีน**นฺติ เทวทาสีนํ, ยา ‘‘โยคาวติโย’’ติปิ วุจฺจนฺติ, โยคินิโยติปิ ปากฏาฯ **มทนิทฺทน**นฺติ สุรามทนิมิตฺตกํ สุปนํฯ **เทวตูปหาร**นฺติ นจฺจนคายนาทินา เทวตานํ ปูชํฯ **สุราปาติ**นฺติ ปาติปุณฺณํ สุรํฯ **ทิวา**ติ อติ

ทิวา, อุสฺสูเรติ อโตฺถฯ **ตนฺติ** ตถา สุปิตฺวา วุฏฺฐหนํฯ **สุตฺตกาเล** เทวตานํ สญฺญาปกฺขฺฌนว เสน **นิโรธํ สมาปนฺนา, ปพุทฺธกาเล** สญฺญุปกฺขฺฌนวเสน **นิโรธา วุฏฺฐิตา**ติ **มญฺญมา โน**ติ อธิปฺปาโยฯ

เอฬมูคกถา วิยาติ อิเมสํ ปณฺฑิตมานีนํ กถา อนฺธพาลกถาสทิสีฯ **จตฺตาโร นิโรเธ**ติ อญฺญมญฺญวิธุเร จตฺตาโรปิ นิโรเธฯ **เอเกน ภวิตพฺพ**นฺติ เอกสภาเวเนว ภวิตพฺพํฯ **น พหุ นา**ติ น จ อญฺญมญฺญวิรุทฺเธน พหุวิเธน นานาสภาเวน ภวิตพฺพํฯ **เตนาปิ เอเกนา**ติ เอกส ภาวภูเตน เตนาปิ นิโรเธนฯ **อเญฺญเนวา**ติ เตหิ วุตฺตาการโต อญฺญาการเนว **ภวิตพฺพํฯ โส**ติ เอกสภาวภูโต นิโรโธฯ **อญฺญตฺร สพฺพญฺญุนา**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธํ ฐเปตฺวาฯ **อิธา**ติ โก ตูหลสาลายํฯ **อยํ นิโรโธ อยํ นิโรโธ**ติ ทฺวิกฺขตฺตุํ พฺยาปนิจฺฉาวจนํ สตฺถา อตฺตโน เทสนาวิ ลาเสน อเนกาการโวการํ นิโรธํ วิภาเวสฺสตีติ ทสฺสนตฺถํ กตํฯ **อโห นูนา**ติ เอตฺถ **อโห**ติ อจฺฉ ริเย นิปาโต, **นูนา**ติ อนุสฺสรเณฯ ตสฺมา **อโห นูน ภควา**ติ อนญฺญสาธารณเทสนตฺตา ภควา นิโรธมฺปิ อโห อจฺฉริยํ กตฺวา อาราเธยฺย มเญฺญติ อธิปฺปาโยฯ **อโห นูน สุคโต**ติ เอตฺถาปิ เอ เสว นโยฯ อจฺฉริยวิภาวนโต เอว เจตฺถ ทฺวิกฺขตฺตุํ อาเมฑิตวจนํฯ อจฺฉริยโตฺถปิ เหส **อโห**ส โทฺท อนุสฺสรณมุเขเนว โปฏฺฐปาเทน คหิโตฯ ตสฺมา วุตฺตํ **“อนุสฺสรณเตฺถ นิปาตทฺวย”**นฺ ติฯ **เตนา**ติ อนุสฺสรณตฺถมุเขน ปวตฺตนโตฯ ‘‘อโห…เป…. สุคโต’’ติ วจเนน เอตทโหสีติ โยชนาฯ ‘‘ยํตํสทฺทา นิจฺจสมฺพนฺธา’’ติ สาธิปฺปายํ โยชนํ ทเสฺสตุํ **“โย เอเตส”**นฺติอาทิม าหฯ กาลเทสปุคฺคลาทิวิภาเคน พหุเภทตฺตา **อิเมสํ นิโรธธมฺมาน**นฺติ พหุเตฺต สามิวจนํ, กุ สลสทฺทโยเค เจตํ ภุมฺมเตฺถ ทฏฺฐพฺพํฯ **กุสโล นิปุโณ เฉโก**ติ ปริยายวจนเมตํฯ **อโห นูน ก เถยฺยา**ติ อจฺฉริยํ กตฺวา กเถยฺย มเญฺญฯ โส สุคโตติ สมฺพโนฺธฯ **จิณฺณวสิตายา**ติ นิโรธ สมาปตฺติยํ จิณฺณวสีภาวตฺตาฯ **สภาวํ ชานาตี**ติ นิโรธสภาวํ ยาถาวโต ชานาติฯ

อเหตุกสญฺญุปฺปาทนิโรธกถาวณฺณนา

๔๑๒. **ฆรมเชฺฌเยว ปกฺขลิตา**ติ ยถา ฆรโต พหิ คนฺตุกามา ปุริสา มคฺคํ อโนตริตฺวา ฆรวิวเร สมตเล วิวฏงฺคเณ เอว ปกฺขลนํ ปตฺตา, เอวํสมฺปทมิทนฺติ อโตฺถฯ อสาธารโณ **เหตุ,** สาธารโณ **ปจฺจโย**ติ เอวมาทิวิภาโค อญฺญตฺร วุโตฺต, อิธ ปน เตน วิภาเคน ปโยชนํ นตฺถิ สญฺญาย อการณภาวปฏิเกฺขปปรตฺตา โจทนายาติ วุตฺตํ **“การณเสฺสว นาม”**นฺติฯ ยํ ปน ปาฬิยํ วุตฺตํ ‘‘สเหตู หิ โปฏฺฐปาท สปฺปจฺจยา ปุริสสฺส สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติปิ นิรุชฺฌนฺติปี’’ติ, ตตฺถ สเหตู สปฺปจฺจยา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา ปน นิรุชฺฌนฺติเยว, น ติฏฺฐนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘นิ รุชฺฌนฺติปี’’ติ วจนํ, น ตุ นิโรธสฺส สเหตุสปจฺจยตาทสฺสนตฺถํฯ อุปฺปาโทเยว หิ สเหตุโก, น นิ โรโธฯ ยทิ หิ นิโรโธปิ สเหตุโก สิยา, ตสฺสปิ ปุน นิโรเธน ภวิตพฺพํ องฺกุราทีนํ ปุน องฺกุราทิน า วิย, น จ ตสฺส ปุน นิโรโธ อตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตนเยเนว ปาฬิยา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยญฺจ นโย ขณนิโรธวเสน วุโตฺตฯ โย ปน ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน สพฺพโส อนุปฺปาทนิโรโธ, โส ‘‘สเหตุโก’’ติ เวทิตโพฺพ ตถารูปาย ปฏิปตฺติยา วินา อภาวโตฯ เตนาห ภควา ‘‘สิกฺขา เอกา สญฺญา อุปฺปชฺชติ, สิกฺขา เอกา สญฺญา นิรุชฺฌตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๑๒) ตโต เอว จ **อฏฺฐกถา ย**มฺปิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๑๓) วุตฺตํ ‘‘สญฺญาย สเหตุกํ อุปฺปาทนิโรธํ ทีเปตุ’’นฺติฯ เอตญฺหิ ปาฬิวจนํ, อฏฺฐกถาวจนญฺจ อนุปฺปาทนิโรธํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สิกฺขา**ติ เหตฺวเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, ย-การโลโป วา ‘‘สงฺขฺยาปิ ตมฺหา วนปตฺตา ปกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๙๒) วิยฯ เหตุภาโว จสฺสา อุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ **เอก**สโทฺท จ อญฺญปริยาโย, น สงฺขฺยาวา จี ‘‘อิเตฺถเก สโต สตฺตสฺสา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๘๕-๙๑, ๙๔-๙๘; ม. นิ. ๓.๒๑) วิยาติ อาห **“สิกฺขาย เอกจฺจา สญฺญา ชายนฺตี”**ติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๔๑๓. วิตฺถาเรตุกมฺยตาติ วิตฺถาเรตุกามตายฯ **ปุจฺฉาวเสนา**ติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาวเสน, **วิตฺถาเรตุกมฺยตาปุจฺฉาวเสนา**ติ วา สมาโสฯ ‘‘โปฏฺฐปาทเสฺสวายํ ปุจฺฉา’’ติ อาสงฺกาย ‘‘ภควา อโวจา’’ติ ปาฬิยํ วุตฺตํฯ สญฺญาย…เป…. ทีเปตุํ ตา ทเสฺสโนฺตติ โยเชตพฺพํ ฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ อุปริ วกฺขมานาย เทสนายฯ **ตติยา**ติ อธิปญฺญาสิกฺขา อาคตาติ สมฺพโนฺธฯ **‘‘อยํ…เป…. เทสิโตติ เอตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิสมฺมาสงฺกปฺปวเสน อาคตาฯ** กสฺมาติ เจ? **ปริยาปนฺนตฺตา,** สภาวโต, อุปการโต จ ยถารหํ ปญฺญากฺขเนฺธ อวโรธตฺตา สงฺคหิตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ตถา หิ **จูฬเวทลฺลสุเตฺต** วุตฺตํ ‘‘ยา จาวุโส วิสาข สมฺมาทิฏฺฐิ, โย จ สมฺมาสงฺกโปฺป , อิเม ธมฺมา ปญฺญากฺขเนฺธ สงฺคหิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒) กามเญฺจตฺถ วุตฺตนเยน ติโสฺสปิ สิกฺขา อาคตา, ตถาปิ อธิจิตฺตสิกฺขาย เอว อภิสญฺญานิโรโธ ทสฺสิโตฯ อิตรา ปน ตสฺสา สมฺภารภาเวน อานีตาติ อยมเตฺถ ปาฬิวเสน เวทิตโพฺพฯ

ปญฺจกามคุณิกราโคติ ปญฺจ กามโกฏฺฐาเส อารพฺภ อุปฺปชฺชนกราโคฯ **อสมุปฺปนฺนกามจาโร**ติ วตฺตมานุปฺปนฺนตาวเสน นสมุปฺปโนฺน โย โกจิ กามจาโร, ยา กาจิ โลภุปฺปตฺติฯ อธุนา ปน ‘‘อสมุปฺปนฺนกามราโค’’ติ ปาโฐ, โส อยุโตฺตว อตฺถโต วิรุทฺธตฺตาฯ กามราโคเจตฺถ วิสยวเสน นิยมิตตฺตา กามคุณารมฺมโณว โลโภ ทฏฺฐโพฺพ, กามจาโร ปน ฌานนิกนฺติภวราคาทิปฺปเภโท สโพฺพปิ โลภจาโรฯ กามนเฏฺฐน, กาเมสุ ปวตฺตนเฏฺฐน จ **กามจาโรฯ** สเพฺพปิ หิ เตภูมกธมฺมา กามนียเฏฺฐน กามาฯ ยสฺมา อุภเยสมฺปิ สหจรณญาเยน กามสญฺญาภาโว โหติ, ตสฺมา ‘‘กามสญฺญา’’ติ ปทุทฺธารํ กตฺวา ตทุภยเมว นิทฺทิฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิ อสมุปฺปนฺนกามจารโต ปญฺจกามคุณิกราคสฺส วิเสสทสฺสนํ, อสมุปฺปนฺนกามจารเสฺสว วา อิธาธิเปฺปตภาวทสฺสนํฯ กามํ ปญฺจกามคุณิกราโคปิ อสมุปฺปโนฺน เอว อนาคามิมเคฺคน สมุคฺฆาฏียติ, ตสฺมิํ ปน สมุคฺฆาฏิเตปิ น สโพฺพ ราโค สมุคฺฆาฏํ คจฺฉติ ตสฺส อคฺคมเคฺคน สมุคฺฆาฏิตตฺตาฯ ตสฺมา ปญฺจกามคุณิกราคคฺคหเณน อิตรสฺส สพฺพสฺส คหณํ น โหตีติ อุภยตฺถสาธารเณน ปริยาเยน อุภยเมว สงฺคเหตฺวา ปาฬิยํ กามสญฺญาคฺคหณํ กตํ, อโต ตทุภยํ สรูปโต, วิเสสโต จ ทเสฺสตฺวา สพฺพสงฺคาหิกภาวโต **‘‘อสมุปฺปนฺนกามจาโร ปน อิมสฺมิํ ฐาเน วฏฺฏตี’’**ติ วุตฺตํฯ **ตสฺมา**ติ อสมุปฺปนฺนกามจารเสฺสว อิธ วฏฺฏนโต อยมเตฺถ เวทิตโพฺพติ โยชนาฯ **ตสฺสา**ติ ปฐมชฺฌานสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺสฯ **สทิสตฺตา**ติ กามสญฺญาทิภาเวน สมานตฺตา, เอเตน ปาฬิยํ ‘‘ปุริมา’’ติ อิทํ สทิสกปฺปนาวเสน วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ อนาคตา หิ อิธ ‘‘นิรุชฺฌตี’’ติ วุตฺตา อนุปฺปาทสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ตสฺมา อนาคตเมว ทเสฺสตุํ **‘‘อนุปฺปนฺนาว นุปฺปชฺชตี’’**ติ วุตฺตํฯ

วิเวกชปีติสุขสงฺขาตาติ วิเวกชปีติสุเขหิ สห อกฺขาตา, น วิเวกชปีติสุขานีติ อกฺขาตาฯ ตํสมฺปยุตฺตา หิ สญฺญาเยว อิธาธิเปฺปตา, น วิเวกชปีติสุขานิฯ อถ วา วิเวกชปีติสุขโกฏฺฐาสิกาติ อโตฺถฯ **สงฺขาต**สโทฺท เหตฺถ โกฏฺฐาสโตฺถ ‘‘อทินฺนํ เถยฺยสงฺขาตํ อาทิเยยฺยา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๘๙, ๙๑) วิยฯ กามจฺฉนฺทาทิโอฬาริกงฺคปฺปหานวเสน นานตฺถสญฺญาปฏิฆสญฺญาหิ นิปุณตาย **สุขุมาฯ** ภูตตาย **สจฺจาฯ** ตเทวตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘ภูตา’’**ติ อิมินาฯ สุขุมภาเวน, ปรมตฺถภาเวน จ อวิปรีตสภาวาติ อโตฺถฯ เอวํ พฺยาสวเสน ยถาปาฐมตฺถํ ทเสฺสตฺวา สมาสวเสนปิ ยถาปาฐเมว ทเสฺสโนฺต **‘‘อถ วา’’**ติอาทิมาหฯ สมาสพฺยาสวเสน หิ ทุวิธา ปาโฐ ทิสฺสติฯ **‘‘กามจฺฉนฺทาทิโอฬาริกงฺคปฺปหานวเสนา’’**ติ อิมินา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ภาวนานุภาวสิทฺธา, สญฺญาย สณฺหสุขุมตา นีวรณวิกฺขมฺภนวเสน วิญฺญายตีติ ทเสฺสติฯ **ภูตตายา**ติ สุขุมภาเวน, ปรมตฺถภาเวน จ อวิปรีตตาย, วิชฺชมานตาย วาฯ **วิเวกเชหี**ติ นีวรณวิเวกโต ชาเตหิฯ อิทานิ ฌานสมงฺคีวเสน วุตฺตสฺส ทุติยปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘สา อสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพวาเรสุฯ

สมาปชฺชนาธิฏฺฐานํ วิย วุฏฺฐานมฺปิฌาเน ปริยาปนฺนํ โหติ ยถา ตํ ธมฺมานํ ภงฺคกฺขโณ ธเมฺมสุ, อาวชฺชนปจฺจเวกฺขณานิ ปน น ฌานปริยาปนฺนานิ, ตสฺมา ฌานปริยาปนฺนเมว วสีกรณํ คเหตฺวา **“สมาปชฺชโนฺต, อธิฏฺฐหโนฺต, วุฏฺฐหโนฺต จ สิกฺขตี”**ติ วุตฺตํฯ **ตนฺ**ติ ปฐมชฺฌานํฯ **เตน...เป.... ฌาเนนา**ติ อิทมฺปิ ‘‘สิกฺขา’’ติ เอตสฺส สํวณฺณนาปทํฯ **เตนา**ติ จ เหตุมฺหิ กรณวจนํ, ปฐมชฺฌาเนน เหตุนาติ อโตฺถฯ เหตุภาโว เจตฺถ ฌานสฺส วิเวกชปีติสุขสุขุมสจฺจสญฺญาย อุปฺปตฺติยา สหชาตาทิปจฺจยภาโวฯ กามสญฺญาย ปน นิโรธสฺส อุปนิสฺสยปจฺจยภาโววฯ โส จ โข สุตฺตนฺตปริยาเยนฯ ตถา เจว เหฏฺฐา สํวณฺณิตํ ‘‘ตถารูปาย ปฏิปตฺติยา วินา อภาวโต’’ติ **เอเตนุปาเยนา**ติ ยฺวายํ ปฐมชฺฌานตปฺปฏิปกฺขสญฺญาวเสน ‘‘สิกฺขา เอกา สญฺญา อุปฺปชฺชติ, สิกฺขา เอกา สญฺญา นิรุชฺฌตี’’ติ เอตฺถ นโย วุโตฺต, เอเตน นเยนฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพวาเรสุฯ

๔๑๔. อิทานิ อากิญฺจญฺญายตนปรมาย เอว สญฺญาย ทสฺสเน การณํ วิภาเวโนฺต **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิมาหฯ ยสฺมา อิทญฺจ...เป.... อุทฺธฏนฺติ สมฺพโนฺธฯ เกสํ ปนิทํ องฺคโต สมฺมสนนฺติ วุตฺตํ **“อฏฺฐสมาปตฺติยา”**ติอาทิฯ **องฺคโต**ติ ฌานงฺคโตฯ อิทญฺหิ อนุปทธมฺมวิปสฺสนาย ลกฺขณวจนํฯ อนุปทธมฺมวิปสฺสนญฺหิ กโรโนฺต สมาปตฺตึ ปตฺวา องฺคโตว สมฺมสนํ กโรติ, น จ สญฺญา สมาปตฺติยา กิญฺจิ องฺคํ โหติฯ อถ จ ปเนตํ วุตฺตํ **“อิทญฺจ สญฺญา สญฺญาติ เอวํ องฺคโต สมฺมสนํ อุทฺธฏ”**นฺติ, ตสฺมา ลกฺขณวจนเมตํฯ **องฺคโต**ติ วา อวยวโตติ อโตฺถ, อนุปทธมฺมโตติ วุตฺตํ โหติฯ **กลาปโต**ติ สมูหโตฯ ยสฺมา ปเนตฺถ สมาปตฺติวเสน ตํตํสญฺญานํ อุปฺปาทนิโรเธ วุจฺจมาเน องฺควเสน โส วุโตฺต โหติ, ตสฺมา ‘‘อิทญฺจา’’ติอาทินา องฺคโตว สมฺมสนํ ทเสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ **ตสฺมา**ติ สญฺญาวเสเนว องฺคโต สมฺมสนสฺส อุทฺธฏตฺตาฯ **ตเหวา**ติ อากิญฺจญฺญายตนเมว, น เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ตตฺถ ปฏุสญฺญาภาวโตฯ

‘‘โย’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ยโต’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“โย นามา”**ติ ยถา ‘‘อาทิมฺหี’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘อาทิโต’’ติ วุจฺจติ อเตฺถ ปริคฺคยฺหมาเน ยถายุตฺตวิภตฺติยาว โต-สทฺทสฺส ลพฺภนโตฯ **นาม**-สโทฺท เจตฺถ โข-สโทฺท วิย วาจาสิลิฏฺฐตามตฺตํฯ สเสฺสทนฺติ **สกํ,** อตฺตนา อธิคตฌานํ, ตสฺมึ สญฺญา **สกสญฺญา,** สา เอตสฺสตฺถีติ **สกสญฺญี**ติ วุตฺตํ **“อตฺตโน ปฐมชฺฌานสญฺญาย สญฺญวา”**ติฯ อีกาโร เจตฺถ อุปริ วุจฺจมานนิโรธปาทกตาย สาติสยาย ฌานสญฺญาย อตฺถิภาวโชตโก ทฏฺฐโพฺพฯ เตเนวาห **“อนุปุเพฺพน สญฺญคฺคํ ผุสตี”**ติอาทิฯ ตสฺมา ตตฺถ ตตฺถ สกสญฺญิตาคฺคหเณน ตสฺมึ ตสฺมึ ฌาเน สพฺพโส สุจิณฺณวสีภาโว ทีปิโตติ เวทิตพฺพํฯ

โลกิยานนฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํ, สามิอเตฺถ เอว วาฯ ยทเคฺคน หิ ตํ เตสุ เสฏฺฐํ, ตทเคฺคน เตสมฺปิ เสฏฺฐนฺติฯ วิภตฺตาวธิอเตฺถ วา สามิวจนํ ฯ เอตฺถ ปน ‘‘โลกิยาน’’นฺติ วิเสสนํ โลกุตฺตรสมาปตฺตีหิ ตสฺส อเสฏฺฐภาวโต กตํฯ เสสํ **“กิจฺจการกสมาปตฺตีน”**นฺติ ปน วิเสสนํ อกิจฺจการกสมาปตฺติโต ตสฺส อเสฏฺฐภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ อกิจฺจการกตา จสฺสา ‘‘ยเถว หิ ตตฺถ สญฺญา, เอวํ ผสฺสาทโยปี’’ติ, ‘‘ยทเคฺคน หิ ตตฺถ ธมฺมา สงฺขาราวเสสภาวปฺปตฺติยา ปกติวิปสฺสกานํ สมฺมสิตุํ อสกฺกุเณยฺยรูเปน ฐิตา, ตทเคฺคน เหฏฺฐิมสมาปตฺติธมฺมา วิย ปฏุกิจฺจกรณสมตฺถาปิ น โหนฺตี’’ติ จ **อฏฺฐกถาสุ** (วิสุทฺธิ. ๑.๒๘๗) ปฏุสญฺญากิจฺจาภาววจนโต วิญฺญายติฯ สฺวายมโตฺถ **ปรมตฺถมญฺชูสาย** นาม **วิสุทฺธิมคฺคฏีกาย** อารุปฺปกถายํ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๒๘๖) อาจริเยน สวิเสสํ วุโตฺต, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เกจิ ปน ‘‘ยถา เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา สมาปตฺติโย อุปริมานํ อุปริมานํ สมาปตฺตีนํ อธิฏฺฐานกิจฺจํ สาเธนฺติ, น เอวํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ กสฺสจิปิ อธิฏฺฐานํ สาเธติ, ตสฺมา สา อกิจฺจการิกา อิตรา กิจฺจการิกา’’ติ วทนฺติ, ตทยุตฺตํ ตสฺสาปิ วิปสฺสนาจิตฺตปริทมนาทีนํ อธิฏฺฐานกิจฺจสาธนโต,

ตสฺมา ปุริโมเยว อโตฺถ ยุโตฺตฯ กสฺมา เจตํ เตสมคฺคนฺติ อาห **“อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติย”**นฺติอาทิฯ ‘‘อิตี’’ติ วตฺวา **“โลกิยานํ...เป.... อคฺคตฺตา”**ติ ตสฺสโตฺถ วุโตฺต, ‘‘อคฺคตฺตา’’ติ เอตฺถ วา นิทสฺสนเมตํฯ

ปกเปฺปตีติ สํวิทหติฯ ฌานํ สมาปชฺชโนฺต หิ ฌานสุขํ อตฺตนิ สํวิทหติ นามฯ **อภิสงฺขโรตี**ติ อายูหติ สมฺปิเณฺฑติฯ สมฺปิณฺฑนโตฺถ หิ สมฺุทายโตฺถฯ ยสฺมา ปน นิกนฺติวเสน เจตนากิจฺจสฺส มตฺถกปฺปตฺติ, ตสฺมา ผลูปจาเรน การณํ ทเสฺสโนฺต **“นิกนฺติํ...เป.... นามา”**ติ วุตฺตํฯ **อิมา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญา**ติ อิทานิ ลพฺภมานา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญา ฯ ตํ สมติกฺกเมเนว อุปริฌานตฺถาย เจตนาภิสงฺขรณสมฺภวโต **นิรุเชฺฌยฺยุํฯ อญฺญา**ติ อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาหิ อญฺญาฯ **โอฬาริกา**ติ ตโต ถูลตราฯ กา ปน ตาติ อาห **“ภวงฺคสญฺญา”**ติฯ อากิญฺจญฺญายตนโต วุฎฺฐาย เอว หิ อุปริฌานตฺถาย เจตนาภิสงฺขรณานิ ภเวยฺยุํ, เอวญฺจ อากิญฺจญฺญายตนสญฺญา นิรุเชฺฌยฺยุํ, วุฎฺฐานญฺจ ภวงฺควเสน โหติ, ตโต ปรมฺปิ ยาว อุปริฌานสมาปชฺชนํ, ตาว อนฺตรนฺตรา ภวงฺคสญฺญา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตา จ อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาหิ โอฬาริกาติ อธิปฺปาโยฯ

เจเตโนฺตวาติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนชฺฌานํ เอกํ เทฺว จิตฺตวาเรปิ สมาปชฺชนวเสน ปกเปฺปโนฺต เอวฯ **น เจเตตี**ติ ตถา เหฎฺฐิมฌาเนสุ วิย วา ปุพฺพาโภคาภาวโต น ปกเปฺปติ นามฯ ปุพฺพาโภควเสน หิ ฌานํ ปกเปฺปโนฺต อิธ ‘‘เจเตตี’’ติ วุโตฺตฯ **อภิสงฺขโรโนฺตวา**ติ ตตฺถ อปฺปหีนนิกนฺติกตาวเสน อายูหโนฺต เอวฯ **นาภิสงฺขโรตี**ติ ตถา เหฎฺฐิมฌาเนสุ วิย วา ปุพฺพาโภคาภาวโต นายูหติ นามฯ ‘‘อหเมตํ ฌานํ นิพฺพเตฺตมิ อุปสมฺปาเทมิ สมาปชฺชามี’’ติ หิ เอวํ อภิสงฺขรณํ ตตฺถ สาลยเสฺสว โหติ, น อนาลยสฺส, ตสฺมา เอกทฺวิจิตฺตกฺขณิกมฺปิ ฌานํ ปวเตฺตโนฺต ตตฺถ อปฺปหีนนิกนฺติกตาย ‘‘อภิสงฺขโรโนฺต เอวา’’ติ วุโตฺตฯ ยสฺมา ปนสฺส ตถา เหฎฺฐิมฌาเนสุ วิย วา ตตฺถ ปุพฺพาโภโค นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘น อภิสงฺขโรตี’’ติ วุตฺตํฯ **“อิมสฺส ภิกฺขุโน”**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส วิวรณํฯ ตตฺถ ยสฺมา อิมสฺส…เป…. อตฺถิ, ตสฺมา ‘‘น เจเตติ, นาภิสงฺขโรตี’’ติ จ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อาโภคสมนฺนาหาโร**ติ อาโภคสงฺขาโต, อาโภควเสน วา จิตฺตสฺส อารมฺมณาภิมุขํ, อารมฺมณสฺส วา จิตฺตาภิมุขํ อนฺวาหาโรฯ **“สฺวายมโตฺถ”**ติอาทินา ตเทวตฺถํ อุปมาย ปฎิปาเทติฯ **ปุตฺตฆราจิกฺขเณนา**ติ ปุตฺตฆรสฺส อาโรจนนเยนฯ

คนฺตฺวา อาทาย อาคตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ปจฺฉาภาเค**ติ อาสนสาลาย ปจฺฉิมทิสายํ ฐิตสฺส ปิตุฆรสฺส ปจฺฉาภาเคฯ **ตโต**ติ ปุตฺตฆรโตฯ **ลทฺธฆรเมวา**ติ ยโตเนน ภิกฺขา ลทฺธา, ตเมว ฆรํ ปุตฺตเคหเมวฯ **อาสนสาลา วิย อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ** ตโต ปิตุฆรปุตฺตฆรฎฺฐานิยานํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนนิโรธสมาปตฺตีนํ อุปคนฺตพฺพโตฯ **ปิตุเคหํ วิย เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติ** อมนสิกาตพฺพโต, มเชฺฌ ฐิตตฺตา จฯ **ปุตฺตเคหํ วิย นิโรธสมาปตฺติ** มนสิกาตพฺพโต, ปริยเนฺต ฐิตตฺตา จฯ **ปิตุฆรํ อมนสิกริตฺวา**ติ ปวิสิตฺวา สมติกฺกนฺตมฺปิ ปิตุฆรํ อมนสิกริตฺวาฯ ปุตฺตฆรเสฺสว อาจิกฺขณํ วิย เอกํ เทฺว จิตฺตวาเร สมาปชฺชิตพฺพมฺปิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อมนสิกริตฺวา ปรโต นิโรธสมาปตฺตตฺถาย เอว มนสิกาโร ทฎฺฐโพฺพฯ เอวํ อมนสิการสามเญฺญน, มนสิการสามเญฺญน จ อุปโมปเมยฺยตา วุตฺตา อาจิกฺขเณนปิ มนสิการเสฺสว โชตนโตฯ น หิ มนสิกาเรน วินา อาจิกฺขณํ สมฺภวติฯ

ตา ฌานสญฺญาติ เอกํ เทฺว จิตฺตวาเร ปวตฺตา เนวสญฺญานาสญฺญายตนฌานสญฺญาฯ นิโรธสมาปตฺติยญฺหิ ยถารหํ จตุตฺถารุปฺปกุสลกิริยชวนํ ทฺวิกฺขตฺตุเมว ชวติ, น ตทุตฺ

ตริฯ **นิรุชฺฌนฺตีติ** สรสวเสเนว นิรุชฺฌนฺติ, ปุพฺพาภิสงฺขารพเลน ปน อุปริ อนุปฺปาโทฯ ยถา จ ฌานสญฺญานํ, เอวํ อิตรสญฺญานมฺปีติ อาห **“อญฺญา จา”**ติอาทิฯ **นุปฺปชฺชนฺติ** ยถาปริจฺฉินฺนกาลนฺติ อธิปฺปาโยฯ **โส เอวํ ปฏิปนฺโน ภิกฺขู**ติ ยถาวุตฺเตน สญฺญคฺเคน ฐิตภาเวน ปฏิปนฺโน ภิกฺขุ, โส จ โข อนาคามี วา อรหา วา ทฺวีหิ ผเลหิ สมนฺนาคโม, ติณฺณํ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิ, โสฬสวิธา ญาณจริยา, นววิธา สมาธิจริยาติ อิเมสํ วเสน นิโรธปฏิปาทน ปฏิปตฺตึ ปฏิปนฺโนติ อโตฺถฯ อนุปุพฺพนิโรธวเสน จิตฺตเจตสิกานํ อปฺปวตฺติเยว สญฺญาเวทนา สีเสน **“สญฺญาเวทยิตนิโรธ”**นฺติ วุตฺตาฯ **ผุสตีติ** เอตฺถ **ผุสนํ** นาม วินฺทนํ ปฏิลทฺธีติ ทเสฺสติ **“วินฺทติ ปฏิลภตี”**ติ อิมินาฯ อตฺถโต ปน วุตฺตนเยน ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ จิตฺตเจตสิกานํ สพฺพโส อปฺปวตฺติเยวฯ

นิรตฺถกตาย **อุปสคฺคมตฺตํ,** ตสฺมา สญฺญา อิเจฺจว อโตฺถฯ นิโรธปเทน อนนฺตริกํ กตฺวา สมาปตฺติปเท วตฺตเพฺพ เตสํ ทฺวินฺนมนฺตเร สมฺปชานปทํ ฐปิตนฺติ อาห **“นิโรธปเทน อนนฺตริกํ กตฺวา วุตฺต”**นฺติฯ เตน วุตฺตํ **“อนุ…เป…. อโตฺถ”**ติ, เตน อยุตฺตสมาโสยํ ยถารุตปาโฐติ ทเสฺสติฯ **ตตฺราปี**ติ ตสฺมึ ยถาปทมนุปุพฺพิฐปเนปิ อยํ วิเสสโตฺถติ โยชนาฯ **สมฺปชานนฺตสฺสา**ติ ตํ ตํ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ ตตฺถ สงฺขารานํ สมฺมสนวเสน ปชานนฺตสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **อเนฺต**ติ ยถาวุตฺตาย นิโรธปฏิปาทนปฏิปตฺติยา ปริโยสาเนฯ ทุติยวิกเปฺป **สมฺปชานนฺตสฺสา**ติ สมฺปชานการิโน, อิมินา นิโรธสมาปตฺติสมาปชฺชนกสฺส ภิกฺขุโน อาทิโต ปฏฺฐาย สพฺพปาฏิหาริกปญฺญาย สทฺธึ อตฺถสาธิกา ปญฺญา กิจฺจโต ทสฺสิตา โหติฯ เตนาห **“ปณฺฑิตสฺส ภิกฺขุโน”**ติฯ วจนเสสาเปกฺขา’ นเปกฺขตา ทฺวินฺนํ วิกปฺปานํ วิเสโสฯ

สํวณฺณโนกาสานุปฺปตฺติโต **นิโรธสมาปตฺติกถา กเถตพฺพาฯ สพฺพากาเรนา**ติ นิโรธสมาปตฺติยา สรูปวิเสโส, สมาปชฺชนโก, สมาปชฺชนฏฺฐานํ, สมาปชฺชนการณํ, สมาปชฺชนากาโรติ เอวมาทินา สพฺพปฺปกาเรน ฯ **ตตฺถา**ติ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๗) **กถิตโต วา**ติ กถิตฏฺฐานโต เอว, เตวีสติมปริเจฺฉทโตติ อโตฺถ, น อิธ ตํ วทาม ปุนรุตฺติภาวโต, คนฺถครุกภาวโต จาติ อธิปฺปาโยฯ

ปาฬิยํ **เอวํ โข อห**นฺติ เอตฺถ อาการโตฺถ **เอวํ**-สโทฺท อุคฺคหิตาการทสฺสนนฺติ กตฺวาฯ **เอวํ โปฏฺฐปาทา**ติ เอตฺถ ปน สมฺปฏิจฺฉนโตฺถ ตเถว อนุชานนนฺติ กตฺวาฯ เตนาห **“สุอุคฺคติตํ ตยา’ติ อนุชานโนฺต”**ติฯ

๔๑๕. สญฺญา อคฺคา เอตฺถาติ **สญฺญคฺคํ,** อากิญฺจญฺญายตนํฯ **อวเสสสมาปตฺตีสุปิ สญฺญคฺคํ อตฺถีติ** เอตฺถ ปน สญฺญคฺคภาโว ‘‘สญฺญคฺค’’นฺติ วุโตฺต, สญฺญาเยว อคฺคนฺติ ตุลฺยาธิกรณสมาโส วาฯ **“ปุถู”**ติ อยํ ลิงฺควิปลฺลาโส, นิการโลโป วาติ วุตฺตํ **“พหูนี”**ติฯ **“ยถา”**ติ อิมินา กรณปฺปการสงฺขาโต ปการวิเสโส คหิโต, น ปการสามญฺญนฺติ ทเสฺสติ **“ปถวีกสิณาทีสู”**ติอาทินาฯ **“อิทํ วุตฺตํ โหตี”**ติอาทิ ตพฺพิวรณํฯ ฌานานํ ตาว ยุโตฺต กรณภาโว สญฺญานิโรธผุสนสฺส สาธกตมภาวโต, กสิณานํ ปน กถนฺติ? เตสมฺปิ โส ยุโตฺต เอวฯ ยทเคฺคน หิ ฌานานํ นิโรธผุสนสฺส สาธกตมภาโว, ตทเคฺคน กสิณานมฺปิ ตทวินาภาวโตฯ อเนกกรณาปิ จ กิริยา โหติเยว ยถา ‘‘อเณฺณน มเคฺคน ยาเนน ทีปิกาย คจฺฉตี’’ติฯ

เอกวารนฺติ สกึฯ **ปุริมสญฺญานิโรธ**นฺติ กามสญฺญานิโรธํ, น ปน นิโรธสมาปตฺติสญฺญิตํ สญฺญานิโรธํฯ **เอกํ สญฺญคฺค**นฺติ เอกํ สญฺญาภูตํ อคฺคํ, เอโก สญฺญคฺคภาโว วา เหฏฺฐิมาย สญฺญาย อุกฺกฏฺฐภาวโตฯ สญฺญา จ สา อคฺคญฺจาติ หิ **สญฺญคฺคํ,** น สญฺญาสุ อคฺคนฺติฯ ยถา ปน สญฺญา อโคฺค เอตฺถาติ **สญฺญคฺคํ,** อากิญฺจญฺญายตนํ, เอวํ เสสฌานมฺปิฯ

เยน จ นิมิเตฺตน ฌานํ ‘‘สญฺญคฺค’’นฺติ วุตฺตํ, ตเทว สญฺญาสงฺขาตํ นิมิตฺตํ ภาวโลเปน, ภาวปฺปธาเนน วา อิธาธิเปฺปตํฯ **เทฺว วาเร**ติ ทฺวิกฺขตฺตุํฯ **สตสหสฺสํ สญฺญคฺคานี**ติ มิคปทวฬญฺชนนิเทฺทโสฯ **เสสกสิเณสู**ติ กสิณานเมว คหณํ นิโรธกถาย อธิกตตฺตา, ตโต เอว เจตฺถ ฌานคฺคหเณนปิ กสิณชฺฌานานิ เอว คหิตานีติ เวทิตพฺพํฯ ยถา ‘‘ปถวีกสิเณน กรณภูเตนา’’ติ ตทารมฺมณิกํ ฌานํ อนามสิตฺวา วุตฺตํ, เอวํ **‘‘ปฐมชฺฌาเนน กรณภูเตนา’’**ติ ตทารมฺมณํ อนามสิตฺวา วทติฯ **‘‘อิตี’’**ติอาทินา ตเทวตฺถํ สงฺคเหตฺวา นิคมนํ กโรติฯ **สพฺพมฺปี**ติ เอกวารํ สมาปนฺนชฺฌานสญฺญมฺปิฯ **สงฺคเหตฺวา**ติ สญฺชานนลกฺขเณน ตํสภาวานติวตฺตนโต สงฺคหํ กตฺวา, สมาปชฺชนวเสน, สญฺชานนลกฺขเณน จ เอกตาติ วุตฺตํ โหติฯ **อปราปร**นฺติ ปุนปฺปุนํฯ **พหูนิ** สญฺญคฺคานิ โหนฺติฯ

๔๑๖. ปฐมนเย ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน สญฺญาญาณานิ ทสฺสิตานิฯ ทุติยนเย ปน ยสฺมา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มเคฺคน ฆเฎนฺตสฺส มคฺคญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา วิปสฺสนามคฺควเสน สญฺญาญาณานิ ทสฺสิตานิฯ ตติยนเย จ ยสฺมา ปฐมนโย โอฬาริโก, ทุติยนโยปิ มิสฺสโกติ ตทุภยํ อสมฺภาเวตฺวา อจฺจนฺตสุขุมคมฺภีรํ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเมว ทเสฺสตุํ มคฺคผลวเสน สญฺญาญาณานิ ทสฺสิตานิฯ ตโยเปเต นยา มคฺคโสธนวเสน ทสฺสิตาฯ

‘‘อยํ ปเนตฺถ สาโร’’ติ วิภาเวตุํ ติปิฏกมหาสิวเตฺถรวาโท อาภโตฯ ตถา หิ ‘‘อรหตฺตผลสญฺญาย อุปฺปาทา’’ติอาทินา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๑๖) เถรวาทานุกูลเมว อุปริ อโตฺถ สํวณฺณิโตติฯ **อิเม ภิกฺขู**ติ ปุริมวาทิโน ภิกฺขูฯ ตทา **ทีฆนิกายตนฺติํ** ปริวตฺตเนฺต อิมํ ฐานํ ปตฺวา ยถาวุตฺตปฏิปาฏิยา ตโย นเย กเถเนฺต ภิกฺขู สนฺธาย เอวํ เถโร วทติฯ นิโรธํ ปุจฺฉิตฺวา ตสฺมิํ กถิเต ตทนนฺตรํ สญฺญาญาณุปฺปตฺติํ ปุจฺฉเนฺต อตฺถโต นิโรธา วุฏฺฐานํ ปุจฺฉติ นามฯ นิโรธโต จ วุฏฺฐานํ อรหตฺตผลุปฺปตฺติยา วา สิยา, อนาคามิผลุปฺปตฺติยา วา, ตตฺถ สญฺญา ปธานา, ตทนนฺตรญฺจ ปจฺจเวกฺขณญาณนฺติ ตทุภยํ นิทฺธาเรเนฺต เถโร **‘‘โปฏฺฐปาโท เหฏฺฐา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภควา**ติ อาลปนวจนํฯ

ยถา มคฺควีถิยํ มคฺคผลญาเณสุ อุปฺปเนฺนสุ นิยมโต มคฺคผลปจฺจเวกฺขณญาณานิ โหนฺติ, เอวํ ผลสมาปตฺติวีถิยํ ผลปจฺจเวกฺขณญาณนฺติ วุตฺตํ **‘‘ปจฺฉา ปจฺจเวกฺขณญาณ’’**นฺติฯ **‘‘อิทํ อรหตฺตผล’’**นฺติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส อุปฺปตฺติอาการทสฺสนํฯ อยเมว ปจฺจโย **อิทปฺปจฺจโย** ม-การสฺส ท-การํ กตฺวาฯ ท-กาเรนปิ ปกติปทมิจฺฉนฺติ เกจิ สทฺทวิทูฯ โส ปน เถรวาเท น ผลสมาธิสญฺญา เอวาติ อาห **‘‘ผลสมาธิสญฺญาปจฺจยา’’**ติ, อรหตฺตผลสมาธิสหคตสญฺญาปจฺจยาติ อโตฺถฯ **กิรา**ติ อนุสฺสรณเตฺถ นิปาโตฯ ยถาธิคตธมฺมานุสฺสรณปกฺขิยา หิ ปจฺจเวกฺขณาฯ สมาธิสีเสน เจตฺถ สพฺพํ อรหตฺตผลํ คหิตํ สหจรณญาเยน, ตสฺมิํ อสติ ปจฺจเวกฺขณาย อสมฺภโวติ ปาฬิยํ ‘‘อิทปฺปจฺจยา’’ติ วุตฺตํฯ เอวมิธ ทีฆภาณกานํ มเตน ผลปจฺจเวกฺขณาย เอกนฺติกตา ทสฺสิตาฯ **จูฬทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตฏฺฐกถายํ** ปน เอวํ วุตฺตํ ‘‘สาปน น สเพฺพสํ ปริปุณฺณา โหติฯ เอโก หิ ปหีนกิเลสเมว ปจฺจเวกฺขติ, เอโก อวสิฏฺฐกิเลสเมว, เอโก มคฺคเมว, เอโก ผลเมว, เอโก นิพฺพานเมวฯ อิมาสุ ปน ปญฺจสุ ปจฺจเวกฺขณาสุ เอกํ วา เทฺว วา โน ลทฺธุํ น วฏฺฏนฺตี’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๗๕), ตเทตํ **มชฺฌิมภาณกานํ** มเตน วุตฺตํฯ **อาภิธมฺมิกา** ปน วทนฺติ –

‘‘มคฺคํ ผลญฺจ นิพฺพานํ, ปจฺจเวกฺขติ ปณฺฑิโต;

หีเน กิเลเส เสเส จ, ปจฺจเวกฺขติ วา น วา’’ติฯ (อภิธมฺมตฺถสงฺคหฏฺฐกถายํ กมฺมฏฺฐานสงฺคหวิภาเค วิสุทฺธิเภเท);

สญฺญาอตฺตกถาวณฺณนา

๔๑๗. **“คามสูกโร”**ติ อิมินา วนสูกรมปเนติฯ เอวญฺหิ อุปมาวจนํ สูปปนฺนํ โหตีติฯ เทสนาย สณฺหภาเวน สารมฺภมกฺขอิสฺสาทิมลวิโสธนโต สุตมยญาณํ นฺหาปิตํ วิย, สุขุมภาเวน อนุวิลิตฺตํ วิย, ติลกฺขณพฺภาหตตาย กุณฺฑลาทฺยาลงฺการวิภูสิตํ วิย จ โหติฯ ตทนฺปวิสโต ญาณสฺส, ตถาภาวา ตํสมงฺคิโน จ ปุคฺคลสฺส ตถาภาวาปตฺติ, นิโรธกถาย นิเวทนญฺจสฺส สิริสยเน ปเวสนสทิสนฺติ อาห **“สณฺหสุขุม…เป…. อาราปิโตปี”**ติฯ **ตตฺถา**ติ ติสฺสํ นิโรธกถายํฯ มนฺทพุทฺธิตาย **สุขํ น วินฺทนฺต** อลภนฺต, อชานนฺต วาฯ มลวิทูสิตตาย **คูถฏฺฐานสทิสํฯ อตฺตโน ลทฺธิ**นฺติ อตฺตทิฏฺฐิํฯ **อนุมติํ คเหตฺวา**ติ อนุญฺญํ คเหตฺวา ‘‘เอทิโส เม อตฺตา’’ติ อนุชานาเปตฺวา, อตฺตโน ลทฺธิยํ ปติฏฺฐาเปตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

ปาฬิยํ **กํ ปนา**ติ โอฬาริโก, มโนมโย, อรูปีติ ติณฺณํ อตฺตวาทานํ วเสน ติวิเธสุ อตฺตาเนสุ กตรํ อตฺตานํ ปเจฺจสีติ อโตฺถฯ **“เทสนาย สุกุสโล”**ติ อิมินา ‘‘อวสฺสํ เม ภควา ลทฺธิํ วิทฺธํเสสฺสตี’’ติ ตสฺส มนสิการํ ทเสฺสติฯ **ปริหรโนฺต**ติ วิทฺธํสนโต อปเนโนฺต, อรูปี อตฺตาติ อตฺตโน ลทฺธิํ นิคูหโนฺตติ อธิปฺปาโยฯ ปาฬิยํ ‘‘โอฬาริกํ โข’’ติอาทิมฺหิ ปริพฺพาชกวจเน อยมธิปฺปาโย – ยสฺมา จตุสนฺตติรูปปฺปพนฺธํ เอกตฺตวเสน คเหตฺวา รูปีภาวโต ‘‘โอฬาริโก อตฺตา’’ติ ปเจฺจติ อตฺตวาที, อนฺนปาโนปฏฺฐานตญฺจสฺส ปริกเปฺปตฺวา ‘‘สสฺสโต’’ติ มญฺญติ, รูปีภาวโต เอว จ สญฺญาย อญฺญตฺตํ ญายาคตเมว, ยํ เวทวาทิโน ‘‘อนฺนมโย, ปานมโย’’ติ จ ทฺวิธา โวหรนฺติ, ตสฺมา ปริพฺพาชโก ตํ อตฺตวาทิมตํ อตฺตานํ สนฺธาย ‘‘โอฬาริกํ โข’’ติอาทิมาหาติฯ

‘‘โอฬาริโก จ หิ เต โปฏฺฐปาท อตฺตา อภวิสฺสา’’ติอาทิมฺหิ ภควโต วจเน จายมธิปฺปาโย – ยทิ อตฺตา รูปี ภเวยฺย, เอวํ สติ รูปํ อตฺตา สิยา, น จ สญฺญี สญฺญาย อรูปภาวโต, รูปธมฺมานญฺจ อสญฺชานนสภาวตฺตาฯ รูปี จ สมาโน ยทิ ตว มเตน นิโจฺจ, สญฺญา จ อปราปรํ ปวตฺตนโต ตตฺถ ตตฺถ ภิชฺชตีติ เภทสพฺภาวโต อนิจฺจา , เอวมฺปิ ‘‘อญฺญา สญฺญา, อโญฺญ อตฺตา’’ติ สญฺญาย อภาวโต อเจตโนว อตฺตา โหติ, ตสฺมา เอส อตฺตา น กมฺมสฺส การโก, น จ ผลสฺส อุปภุญฺชนโกติ อาปนฺนเมวาติ อิมํ โทสํ ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘โอฬาริโก จา’’ติอาทิมาหาติฯ **ตตฺถา**ติ ‘‘รูปี อตฺตา’’ติ วาเทฯ **ปจฺจาคจฺฉโต**ติ เสสกิริยาเปกฺขาย กมฺมเตฺถเยว อุปโยควจนํ, **ปจฺจาคจฺฉโต**ติ จ ปจฺจาคจฺฉนฺตสฺส, ชานนฺตสฺส, ปฏิจฺจ วาเทน ปวตฺตสฺสาติ วา อโตฺถฯ ‘‘อญฺญา จ สญฺญา อุปฺปชฺชติ, อญฺญา จ สญฺญา นิรุชฺฌนฺตี’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อุปฺปาทปุพฺพโก นิโรโธ, น จ อุปฺปนฺนํ อนิรุชฺฌนกํ นาม อตฺถีติ โจทนํ โสเธตุํ **“จตุนฺนํ ขนฺธาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ สติปิ เนสํ เอกาลมฺพณวตฺถุกภาเว อุปฺปาทนิโรธาธิการตฺตา เอกุปฺปาทนิโรธภาโวว วุโตฺตฯ **อปราปร**นฺติ โปงฺขานุโปงฺขฯ

๔๑๘-๔๒๐. ปาฬิยํ **มโนมย**นฺติ ฌานมนโส วเสน มโนมยํฯ โย หิ พาหิรปจฺจยนิรเปโกฺข, โส มนสาว นิพฺพโตฺตติ มโนมโยฯ รูปโลเก นิพฺพตฺตสรีรํ สนฺธาย วทติฯ ยํ **เวทวาทิโน** ‘‘อานนฺทมโย , วิญฺญาณมโย’’ติ จ ทฺวิธา โวหรนฺติฯ **ตตฺราปี**ติ ‘‘มโนมโย อตฺตา’’ติ วาเทปิฯ **โทเส ทิเนฺน**ติ ‘‘อญฺญาว สญฺญา ภวิสฺสตี’’ติอาทินา โทเส ทิเนฺน อตฺตโน ลทฺธิํเยว วทโนฺต ‘‘อรูปิํ โข’’ติอาทิมาหาติ สมฺพโนฺธฯ อิธาปิ ปุริมวาเท วุตฺตนเยน ‘‘ยทิ อตฺตา มโนมโย สพฺพงฺคปจฺจงฺคี อหีนินฺทฺริโย ภเวยฺย, เอวํ สติ รูปํ อตฺตา สิยา, น จ สญฺญี สญฺญาย อรูปภาวโต’’ติอาทิ สพฺพํ โทสทสฺสนํ เวทิตพฺพํฯ ตมตฺถญฺหิ ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘มโนมโย จ หิ เต

โปฏฺฐปาทา’’ติอาทิมโวจฯ กสฺมา ปนายํ ปริพฺพาชโก ปฐมํ โอฬาริกํ อตฺตานํ ปฏิชานิตฺวา ตํ ลทฺธึ วิสฺสเชฺชตฺวา ปุน มโนมยํ อตฺตานํ ปฏิชานาติ? ตมฺปิ วิสฺสชฺชิตฺวา ปุน อรูปึ อตฺตานํ ปฏิชานาตีติ? กามเญฺจตฺถ การณํ ‘‘ตโต โส อรูปี อตฺตาติ เอวํลทฺธิโก สมาโนปิ…เป…. อาทิมาหา’’ติ เหฏฺฐา วุตฺตเมว, ตถาปิ อิเม ติตฺถิยา นาม อนวฏฺฐิตจิตฺตา ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุโก วิย จญฺจลาติ การณนฺตรมฺปิ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา นามา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สญฺญา นปฺปติฏฺฐาตี**ติ อารมฺมเณ สญฺชานนวเสน สญฺญา น ปติฏฺฐาติ, อารมฺมเณ สญฺญํ น กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สญฺญาปติฏฺฐานกาเล**ติ เอตฺถาปิ อยํ นโยฯ

ตตฺราปีติ ‘‘อรูปี อตฺตา’’ติ วาเทปิฯ **สญฺญายา**ติ ปกติสญฺญาย, เอวํ **ภทนฺตธมฺมปาลเตฺถเรน** (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๑๘-๔๒๐) วุตฺตํฯ อญฺญสฺมึ ติตฺถายตเน อุปฺปาทนิโรธนฺติ หิ สมฺพนฺโธฯ เตน **เวทิกานํ** มเตน นานกฺขเณ อุปฺปนฺนาย นานารมฺมณาย สญฺญาย อุปฺปาทนิโรธมิจฺฉตีติ ทเสฺสติฯ เกจิ ปน ‘‘อาจริยสญฺญายา’’ติ ปฐนฺติ, ตทยุตฺตํ อตฺถสฺส วิรุทฺธตฺตา, เถเรน จ อนุทฺธฏตฺตาฯ อปราปรํ ปวตฺตาย สญฺญาย อุปฺปาทวยทสฺสนโต **อุปฺปาทนิโรธํ อิจฺฉติ**ฯ ตถาปิ ‘‘สญฺญา สญฺญา’’ติ ปวตฺตสมญฺญํ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตสฺส อวิเจฺฉทํ ปริกเปฺปนฺโต สสฺสตํ มญฺญติฯ เตนาห **‘‘อตฺตานํ ปน สสฺสตํ มญฺญตี’’**ติฯ **ตสฺมา**ติ อปราปรํ ปวตฺตสญฺญาย นามมเตฺตน สสฺสตํ มญฺญนโตฯ สญฺญาย อุปฺปาทนิโรธมเตฺต อฏฺฐตฺวา ตทุตฺตริ สสฺสตคฺคาหสฺส คหณโต โทสํ ทเสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **ตเถวา**ติ ยถา ‘‘รูปี อตฺตา, มโนมโย อตฺตา’’ติ จ วาททฺวเย อตฺตโน อสญฺญตา, เอวญฺจสฺส ‘‘อเจตนตา’’ติอาทิโทสปฺปสโงฺคทุนฺนิวาโร , ตเถว อิมสฺมึ วาเทปีติ อโตฺถฯ **มิจฺฉาทสฺสเนนา**ติ อตฺตทิฏฺฐิสงฺขาเตน มิจฺฉาภินิเวเสนฯ **อภิภูตตฺตา**ติ อนาทิกาลภาวิตภาเวน อโชฺฌตฺถฏตฺตา, นิวาริตญาณจารตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ เยน สนฺตติฆเนน, สมูหฆเนน จ วญฺจิโต พาโล ปพนฺธวเสน ปวตฺตมานํ ธมฺมสมูหํ มิจฺฉาคาหวเสน ‘‘อตฺตา’’ติ จ ‘‘นิโจฺจ’’ติ จ อภินิวิสฺส โวหรติ, ตํ เอกตฺตสญฺญิตํ สนฺตติฆนํ, สมูหฆนญฺจ วินิภุชฺช ยาถาวโต ชานนํ ฆนวินิโพฺภโค, โส จ สเพฺพน สพฺพํ ติตฺถิยานํ นตฺถิฯ ตสฺมา อยมฺปิ ปริพฺพาชโก ตาทิสสฺส ญาณปริปากสฺส อภาวโต วุจฺจมานมฺปิ นานตฺตํ นาญฺญาสีติ อาห **‘‘ตํ นานตฺตํ อชานโนฺต’’**ติฯ สญฺญา นามายํ นานารมฺมณา นานากฺขเณ อุปฺปชฺชติ, เวติ จาติ เวทิกานํ มตํฯ **สญฺญาย อุปฺปาทนิโรธํ ปสฺสโนฺตปิ สญฺญามยํ** สญฺญาภูตํ **อตฺตานํ** ปริกเปฺปตฺวา ยถาวุตฺตฆนวินิโพฺภคาภาวโต **นิจฺจเมว** กตฺวา ทิฏฺฐิมญฺญนาย **มญฺญติ**ฯ ตถาภูตสฺส จ ตสฺส สณฺหสุขุมปรมคมฺภีรธมฺมตา น ญายเตวาติ อิทํ การณํ ปสฺสเนฺตน ภควตา **‘‘ทุชฺชานํ โข’’**ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อถสฺส ภควา’’**ติอาทิมาหฯ

ทิฏฺฐิอาทีสุ ‘‘เอวเมต’’นฺติ ทสฺสนํ อภินิวิสนํ **ทิฏฺฐิ**ฯ ตสฺสา เอว ปุพฺพภาคภูตํ ‘‘เอวเมต’’นฺติ นิชฺฌานวเสน ขมนํ **ขนฺติ**ฯ ตถา โรจนํ **รุจิ**ฯ **‘‘อญฺญถาเยวา’’**ติอาทิ เตสํ ทิฏฺฐิอาทีนํ วิภชฺช ทสฺสนํฯ ตตฺถ **อญฺญถาเยวา**ติ ยถา อริยวินเย อนฺตทฺวยํ อนุปคมฺม มชฺฌิมปฏิปทาวเสน ทสฺสนํ โหติ, ตโต อญฺญถาเยวฯ **อญฺญเทวา**ติ ยํ ปรมตฺถโต วิชฺชติ ขนฺธายตนาทิ, ตสฺส จาปิ อนิจฺจตาทิ, ตโต อญฺญเทว ปรมตฺถโต อวิชฺชมานํ อตฺตสสฺสตาทิกํ ตยา ขมเตเจว รุจฺจเต จาติ อโตฺถฯ อาภุโส ยุญฺชนํ **อาโยโค**ฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ยุตฺตปยุตฺตตา’’**ติฯ **ปฏิปตฺติยา**ติ ปรมตฺตจินฺตนาทิปริพฺพาชกปฏิปตฺติยาฯ อาจริยสฺส ภาโว **อาจริยกํ**, ยถา ตถา โอวาทานุสาสนํ, ตทสฺสตฺถีติ **อาจริยโก** ยถา ‘‘สโทฺธ’’ติ อาห **‘‘อญฺญตฺถา’’**ติอาทิฯ อญฺญสฺมึ ติตฺถายตเน ตว อาจริยภาโว อตฺถีติ โยชนาฯ **‘‘เตนา’’**ติอาทิ สห โยชนาย ยถาวากฺยํ ทสฺสนํฯ ‘‘อยํ ปรมโตฺถ, อยํ สมฺมุตี’’ติ อิมสฺส วิภาคสฺส ทุพฺพิภาคตฺตา **ทุชฺชานํ เอตํ** นานตฺตํฯ ‘‘ยเชฺชตํ ทุชฺชานํ ตาว ติฏฺฐตุ, อญฺญํ ปนตฺถํ ภควนฺตํ ปุจฺฉามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตถา ปฏิปนฺนนฺตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อถ ปริพฺพาชโก’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อญฺญ วา สญฺญาโต**ติ สญฺญาสภาวโต อญฺญ

สภาโว วา อตฺตา โหตูติ อโตฺถฯ อธุนา ปน **“อญฺญา วา สญฺญา”**ติ ปาโฐ ทิสฺสติฯ **อสฺสา**ติ อตฺตโนฯ

โลกียติ ทิสฺสติ, ปติฏฺฐหติ วา เอตฺถ ปุญฺญปาปํ, ตพฺพิปาโก จาติ **โลโก,** อตฺตาฯ โส หิสฺส การโก, เวทโก จาติ อิจฺฉิโตฯ **ทิฏฺฐิคต**นฺติ ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๓๑; อุทา. ๕๕) นยปวตฺตํ ทิฏฺฐิคตํฯ น เหส ทิฏฺฐาภินิเวโส ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถนิสฺสิโต ตทสํวตฺตนโตฯ โย หิ ตํ สํวตฺตนโก, โส ‘‘ตํ นิสฺสิโต’’ติ วตฺตพฺพตํ ลเภยฺย ยถา ตํ ปุญฺญญาณสมฺภาโรฯ เอเตเนว นเยน น ธมฺมนิสฺสิตตาปิ สํวเณฺณตพฺพาฯ พฺรหฺมจริยสฺส อาทิ **อาทิพฺรหฺมจริยํ,** ตเทว **อาทิพฺรหฺมจริยกํ** ยถา ‘‘วินโย เอว เวนยิโก’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๘)ฯ เตนาห **“สิกฺขตฺตยสงฺขาตสฺสา”**ติอาทิฯ สพฺพมฺปิ วากฺยํ อโนฺตคธาวธารณํ ตสฺส อวธารณผลตฺตาติ วุตฺตํ **“อาทิมตฺต”**นฺติฯ ตทิธ อธิสีลสิกฺขาวฯ สา หิ สิกฺขตฺตยสงฺคหิเต สาสนพฺรหฺมจริเย อาทิภูตา, น อญฺญตฺถ วิย อาชีวฏฺฐมกาทิ อาทิพฺรหฺมจริยกนฺติ ทเสฺสติ **“อธิสีลสิกฺขามตฺต”**นฺติ อิมินาฯ **นิพฺพินฺทนตฺถายา**ติ อุกฺกณฺฐิตภาวายฯ **“อภิชานนายา**ติ ญาตปริญฺญาวเสน อภิชานนตฺถายฯ **สมฺพุชฺฌนตฺถายา**ติ ตีรณปหานปริญฺญาวเสน สโมฺพธนตฺถายา’’ติ วทนฺติฯ อปิจ **อภิชานนายา**ติ อภิญฺญาปญฺญาวเสน ชานนายฯ ตํ ปน วฏฺฏสฺส ปจฺจกฺขกรณเมว โหตีติ อาห **“ปจฺจกฺขกิริยายา”**ติฯ **สมฺพุชฺฌนตฺถายา**ติ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปฏิเวธตฺถายฯ ทิฏฺฐาภินิเวสสฺส สํสารวฏฺฏ นิพฺพิทาวิราคนิโรธุปสมาสํวตฺตนํ วฏฺฏโนฺตคธตฺตา, ตสฺส วฏฺฏสมฺพนฺธนโต จฯ ตถา อภิญฺญาสโมฺพธนิพฺพานาสํวตฺตนญฺจ ทฏฺฐพฺพํฯ

กามํ ตณฺหาปิ ทุกฺขสภาวา เอว, ตสฺสา ปน สมุทยภาเวน วิสุํ คหิตตฺตา **“ตณฺหํ ฐเปตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **ปภาวนโต**ติ อุปฺปาทนโตฯ ทุกฺขํ ปภาเวนฺตีปิ ตณฺหา อวิชฺชาทิปจฺจยนฺตรสหิตา เอว ปภาเวติ, น เกวลาติ อาห **“สปฺปจฺจยา”**ติฯ **อปฺปวตฺตี**ติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํฯ น ปวตฺตนฺติ เอตฺถ ทุกฺขสมุทยา, เอตสฺมึ วา อธิคเตติ หิ **อปฺปวตฺติฯ** ทุกฺขนิโรธํ นิพฺพานํ คจฺฉติ, ตทตฺถญฺจ สา ปฏิปชฺชิตพฺพาติ **ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทาฯ มคฺคปาตุภาโว**ติ มคฺคสมุปฺปาโทฯ **ผลสจฺฉิกิริยา**ติ ผลสฺสาธิคมวเสน ปจฺจกฺขกรณํฯ **ตํ อาการ**นฺติ ตํ ตุณฺหีภาวสงฺขาตํ คมนลิงฺค **อาโรเจโนฺต วิย,** น ปน อภิมุขํ อาโรเจติฯ

๔๒๑. สมนฺตโต นิคฺคณฺหนวเสน โตทนํ วิชฺฌนํ **สนฺนิโตทกํฯ** มโนคณาทีนํ วิเสสนสฺส นปุํสกลิงฺเคน นิทฺทิฏฺฐตฺตา **“วาจาย สนฺนิโตทเกนา”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“วจนปโตทเกนา”**ติฯ อถ วา **“วาจายา”**ติ อิทํ **“สนฺนิโตทเกนา”**ติ เอตฺถ กรณวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **“วจนปโตทเกนา”**ติ หิ วจเนน ปโตทเกนาติ อโตฺถ, ‘‘วาจายา’’ติ วา สมฺพเนฺธ สามิวจนํฯ วาจาย สนฺนิโตทนกิริยาย สชฺฌพฺภริตมกํสูติ โยเชตพฺพํฯ **“สชฺฌพฺภริต”**นฺติ เอตสฺส ‘‘สํ อธิ อภิ อริภ’’นฺติ ปทเจฺฉโท, สมนฺตโต ภุสํ อริตนฺติ อโตฺถ, สตมเตฺตหิ ตุตฺตเกหิ วิย วิวิเธหิ ปริพฺพาชกวาจาโตทเนหิ ตุทึ สูติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“อุปริ วิชฺฌึสู”**ติฯ **สภาวโต วิชฺชมาน**นฺติ ปรมตฺถสภาวโต อุปลพฺภมานํ, น ปกติอาทิ วิย อนุปลพฺภมานํฯ **ตจฺฉ**นฺติ สจฺจํฯ **ตถ**นฺติ อวิปรีตํฯ อตฺถโต เววจนเมว ตํ ปทตฺตยํฯ **นวโลกุตฺตรธเมฺมสู**ติ วิสเย ภุมฺมํ, เต ธเมฺม วิสยํ กตฺวาฯ **ฐิตสภาว**นฺติ อวฏฺฐิตสภาวํ, ตทุปฺปาทกนฺติ อโตฺถฯ **โลกุตฺตรธมฺมนิยามนิยต**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมสมฺปาปนนิยาเมน นิยตํฯ อิทานิ ปน **“โลกุตฺตรธมฺมนิยามต”**นฺติ ปาโฐ, โส น โปราโณ อาจริเยน อนุทฺธฏตฺตาฯ กสฺมา ปเนสา ปฏิปทา ธมฺมฏฺฐิตตา ธมฺมนิยามตาติ อาห **“พุทฺธานญฺหี”**ติอาทิฯ **สา**ติ ปฏิปทาฯ **เอทิสา**ติ ‘‘ธมฺมฏฺฐิตต’’นฺติอาทินา วุตฺตปฺปการาฯ

จิตฺตหตฺถิสาริปุตฺตโปฏฺฐปาทวตฺถุวณฺณนา

๔๒๒. หตฺถึ สาเรติ ทเมตีติ **หตฺถิสารี,** หตฺถาจริโยฯ **สุขุเมสุ อตฺถนฺตเรสู**ติ ขนฺธายตนาทีสุ สุขุมญาณโคจเรสุ ธเมฺมสุฯ อภิธมฺมิโก กิเรสฯ **กุสโล**ติ ปุเพฺพปิ พุทฺธสาสเน กตปริจยตาย เฉโกฯ **ตาทิเส จิเตฺต**ติ คิหิภาวจิเตฺตฯ อิตโร ปน ตํ สุตฺวาว น วิพฺภมิ, **ปพฺพชฺชายเมว อภิรมี**ติ อธิปฺปาโยฯ **คิหิภาเว อานิสํสกถาย กถิตตฺตา**ติ เอตฺถ สีลวนฺตสฺส ภิกฺขุโน ตถา กถเนน วิพฺภมเน นิโยชิตตฺตา อิทานิ สยมฺปิ สีลวา เอว หุตฺวา ฉ วาเร วิพฺภมีติ อธิปฺปาโย คเหตโพฺพฯ กมฺมสริกฺขเกน หิ กมฺมผเลน ภวิตพฺพํฯ **กเถนฺตานนฺ**ติ อนาทเร สามิวจนํฯ **มหาสาวกสฺส กถิเต**ติ มหาสาวกภูเตน มหาโกฏฺฐิกเตฺถเรน อปสาทนวเสน กถิเต, กถนนิมิตฺตํ ปติฏฺฐํ ลทฺธุํ อสโกฺกโนฺตติ อโตฺถฯ **“วิพฺภมิตฺวา คิหี ชาโต”**ติ อิทํ สตฺตมวารมิว วุตฺตํฯ **ธมฺมปทฏฺฐกถายํ** (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๓ จิตฺตหตฺถเตฺถรวตฺถุ) ปน **กุทาลปณฺฑิตชาตเก** (ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.๗ กุทฺทาลชาตกวณฺณนา) จ ฉกฺขตฺตุเมว วิพฺภมนวาโร วุโตฺตฯ **คิหิสหายโก**ติ คิหิกาเล สหายโกฯ **อปสกฺกโนฺตปิ นามา**ติ อปิ นาม อปสกฺกโนฺต, คารยฺหวจนเมตํฯ **ปพฺพชิตุํ วฏฺฏตี**ติ ปพฺพชฺชา วฏฺฏติฯ

๔๒๓. **ปญฺญาจกฺขุโน นตฺถิตายา**ติ สุวุตฺตทุรุตฺตสมวิสมทสฺสนสมตฺถสฺส ปญฺญาจกฺขุโน อภาเวนฯ ยาทิเสน จกฺขุนา โส ‘‘จกฺขุมา’’ติ วุโตฺต, ตํ ทเสฺสตุํ **“สุภาสิตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อยํ อฏฺฐกถาโต อปโร นโย – **เอกํสิกา**ติ เอกนฺติกา, นิพฺพานวหภาเวน นิจฺฉิตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปญฺญตฺตา**ติ ววตฺถปิตาฯ **น เอกํสิกา**ติ น เอกนฺติกา นิพฺพานาวหภาเวน นิจฺฉิตา วฏฺฏโนฺตคธภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ อยมโตฺถ หิ ‘‘กสฺมา เจเต โปฏฺฐปาท มยา เอกํสิกา ธมฺมา เทสิตา ปญฺญตฺตา, เอเต โปฏฺฐปาท อตฺถสํหิตา…เป…. นิพฺพานาย สํวตฺตนฺตี’’ติอาทิสุตฺตปเทหิ สํสนฺทติ สเมตีติฯ

เอกํสิกธมฺมวณฺณนา

๔๒๕. **“กสฺมา อารภี”**ติ การณํ ปุจฺฉิตฺวา **“อนิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถ”**นฺติ ปโยชนํ วิสฺสชฺชิตํฯ ผเล หิ สิเทฺธ เหตุปิ สิโทฺธ โหตีติ, อยํ อาจริยมติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๒๕) อปเร ปน ‘‘เอทิเสสุ อตฺถสโทฺท การเณ วตฺตติ, เหตฺวเตฺถ จ ปจฺจตฺตวจนํ, ตสฺมา **อนิยฺยานิกภาวทสฺสนนฺ**ติ เอตฺถ อนิยฺยานิกภาวทสฺสนการณา’’ติ อตฺถมิจฺฉนฺติฯ **ปญฺญาปิตนิฏฺฐายา**ติ ปเวทิตวิมุตฺติมคฺคสฺสฯ วฏฺฏทุกฺขปริโยสานํ คจฺฉติ เอตายาติ **นิฏฺฐา**ติ หิ วิมุตฺติ วุตฺตา ‘‘โคฏฺฐา ปฏฺฐิตคาโว’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๖) **มหาสีหนาทสุตฺตปเท** วิย ฐา-สทฺทสฺส คติอเตฺถ ปวตฺตนโตฯ นิฏฺฐามโคฺค จ อิธ อุตฺตรปทโลเปน ‘‘นิฏฺฐา’’ติ อธิเปฺปโตฯ ตเสฺสว หิ นิยฺยานิกตา, อนิยฺยานิกตา จ วุจฺจติ, น นิฏฺฐายฯ นิยฺยาตีติ **นิยฺยานิกา** ย-การสฺส ก-การํ กตฺวาฯ อนียสโทฺท หิ พหุลํ กตฺตุตฺถาภิธายโก, น นิยฺยานิกา **อนิยฺยานิกา,** ตสฺสา ภาโว ตถาฯ **นิยฺยานํ** วา นิคฺคมนํ นิสฺสรณํ, วฏฺฏทุกฺขสฺส วูปสโมติ อโตฺถ, นิยฺยานเมว **นิยฺยานิกํ,** น นิยฺยานิกํ **อนิยฺยานิกํ,** โส เอว ภาโว สภาโว **อนิยฺยานิกภาโว,** ตสฺส ทสฺสนตฺถนฺติ โยเชตพฺพํฯ

“สเพฺพ หี”ติอาทิ ตทตฺถวิวรณํฯ อมตํ นิพฺพานํ นิฏฺฐมิติ ปญฺญเปติ ยถาติ สมฺพโนฺธฯ **โลกถูปิกาทิวเสน นิฏฺฐํ ปญฺญเปนฺตี**ติ ‘‘นิพฺพานํ นิพฺพาน’’นฺติ วจนสามญฺญมตฺตํ คเหตฺวา ตถา ปญฺญเปนฺติฯ **โลกถูปิกา** นาม พฺรหฺมภูมิ วุจฺจติ โลกสฺส ถูปิกสทิสตาปริกปฺปเนนฯ เกจิ ปน ‘‘เนวสญฺญานาสญฺญายตนภูมึ โลกถูปิกา’’ติ วทนฺติ, ตทยุตฺตํ **อฏฺฐกถาสุ** ตถา อวจนโตฯ **อาทิ**สเทฺทน เจตฺถ ‘‘อโญฺญ ปุริโส, อญฺญา ปกตี’’ติ ปกติปุริสนฺตราวโพโธ โมโกฺข, พุทฺธิอาทิคุณวินิมุตฺตสฺส อตฺตโน อสกตฺตนิ อวฏฺฐานํ โมโกฺข, กายวิปตฺติกติ ชาติพนฺธานํ

อปวชฺชนวเสน อปฺปวโตฺต โมโกฺข, ปเรน ปุริเสน ปโลกตา โมโกฺข, ตํสมีปตา โมโกฺข, ตํสมาโยโค โมโกฺขติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ ตสฺมึ ตสฺมิญฺหิ สมเย นิฎฺฐํ อปญฺญเปโนฺต นาม นตฺถิฯ พฺราหฺมณานํ ปฐมชฺฌานพฺรหฺมโลโก นิฎฺฐาฯ ตตฺถ หิ เนสํ นิจฺจาภินิเวโส ยถา ตํ พกสฺส พฺรหฺมุโน, (ม. นิ. ๑.๕๐๑) เวขนสาทิตาปสานํ อาภสฺสรา, สญฺจยาทิปริพฺพาชกานํ สุภกิณฺหา, อาชีวกานํ ''อนนฺตมานโส''ติ ปริกปฺปิโต อสญฺญีภโวฯ อิมสฺมึ ปน สาสเน อรหตฺตํ นิฎฺฐา, สเพฺพปิ เจเต ทิฎฺฐิวเสน พฺรหฺมโลกาทีนิ อรหตฺตมญฺญนาย ''นิพฺพานํ นิพฺพาน''นฺติ วจนสามญฺญมตฺตํ คเหตฺวา ตถา ปญฺญเปนฺติ, น ปน ปรมตฺถโต เนสํสมเย นิพฺพานปญฺญาปนสฺส ลพฺภนโตติ อาห **''สา จ น นิยฺยานิกา''**ติอาทิฯ **ยถาปญฺญตฺตา**ติ เยน เยน ปกาเรน ปญฺญตฺตา, ปญฺญตฺตปฺปการา หุตฺวาติ อโตฺถฯ **น นิยฺยาตี**ติ ''เยนากาเรน นิฎฺฐา ปาปุณียตี''ติ เตหิ ปเวทิตา, เตนากาเรน ตสฺสา อปตฺตพฺพตาย น นิยฺยาติฯ **ปณฺฑิเตหิ ปฎิกฺขิตฺตา**ติ ''นายํ นิฎฺฐา ปฎิปทา วฎฺฎสฺส อนติกฺกมนโต''ติ พุทฺธาทีหิ ปณฺฑิเตหิ ปฎิกฺขิตฺตาฯ **นิวตฺตตี**ติ ปฎิเกฺขปการณวจนํ, ยสฺมา เตหิ ปญฺญตฺตา นิฎฺฐา ปฎิปทา น นิยฺยาติ น คจฺฉติ, อญฺญทตฺถุ ตํสมงฺคินํ ปุคฺคลํ สํสาเร เอว ปริพฺภมาเปนฺตี นิวตฺตติ, ตสฺมา ปณฺฑิเตหิ ปฎิกฺขิตฺตาติ อโตฺถฯ **ต**นฺติ อนิยฺยานิกภาวํฯ

ชานํ, ปสฺสนฺติ จ ปุถุวจนวิปริยาโยติ อาห **''ชานนฺตา ปสฺสนฺตา''**ติฯ คจฺฉนฺตาทิสทฺทานญฺหิ ''ยา ปน ภิกฺขุนี ชานํ สภิกฺขุกํ อารามํ อนาปุจฺฉา ปวิเสยฺยา''ติอาทีสุ (ปาจิ. ๑๐๒๔) ลิงฺควเสน วิปริยาโย, ชานนฺตีติ อโตฺถฯ ''ยาจํ อททมปฺปิโย''ติอาทีสุ (ปารา. ๓๔๖; ชา. ๑.๗.๕๕) วิภตฺติวเสน, ยาจนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ อิธ ปน ปุถุวจนวเสนาติ เวทิตพฺพํฯ ปธานํ ชานนํ นาม ปจฺจกฺขโต ชานนํ ตสฺส เชฎฺฐภาวโต, ทสฺสนมปฺปธานํ ตสฺส สํสยานุพนฺธตฺตาติ อยํ กโม วุโตฺต **''ชานํ ปสฺส''**นฺติฯ เตเนตฺถ ชานเนน ทสฺสนํ วิเสเสติฯ เอวญฺหิ **ทิฎฺฐปุพฺพานิ โข ตสฺมึ โลเก มนุสฺสานํ สรีรสณฺฐานาทีนี**ติ เอกโต อธิปฺปายทสฺสนํ สูปปนฺนํ โหติฯ อยเญฺหตฺถาธิปฺปาโย ''กึ ตุมฺหากํ เอกนฺตสฺเข โลเก ปจฺจกฺขโต ญาณทสฺสนํ อตฺถี''ติฯ **ชาน**นฺติ วา ตสฺส โลกสฺส อนุมานวิสยตํ วุจฺจติ, **ปสฺส**นฺติ ปจฺจกฺขโต วิสยตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ''อปิ ตุมฺหากํ โลโก ปจฺจกฺขโต ญาโต, อุทาหุ อนุมานโต''ติฯ

ยสฺมา ปน โลเก ปจฺจกฺขภูโต อโตฺถ อินฺทฺริยโคจรภาเวน ปากโฎ, ตสฺมา ปากเฎน อเตฺถน อธิปฺปายํ ทเสฺสตุํ **''ทิฎฺฐปุพฺพานี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทิฎฺฐปเทน วา ทสฺสนํ, ตทนุคตญฺจ ชานนํ คเหตฺวา ตทุภเยเนว อเตฺถน อธิปฺปายํ วิภาเวตุํ เอวํ วุตฺตนฺติปิ ทฎฺฐพฺพํฯ **ทิฎฺฐปุพฺพานี**ติ หิ ทสฺสเนน, ตทนุคเตน จ ญาเณน คหิตปุพฺพานีติ อโตฺถฯ เอวญฺจ กตฺวา **''สรีรสณฺฐานาทีนี''**ติ สมริยาทวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ **''อปฺปาฎิหีรกต''**นฺติ อยํ อนุนาสิกโลปนิเทฺทโสติ อาห **''อปฺปาฎิหีรกํ ต''**นฺติฯ ตํ วจนํ อปฺปาฎิหีรกํ สมฺปชฺชตีติ สมฺพโนฺธฯ อปฺปาฎิหีรปเท อนุนาสิกโลโป, ''กต''นฺติ จ เอกํ ปทนฺติ เกจิ, ตทยุตฺตํ สมาสสมฺภวโต, อนุนาสิกโลปสฺส จ อวตฺตพฺพตฺตาฯ เอวเมตฺถ วณฺณยนฺติ – ปฎิปกฺขหรณโต ปฎิหาริยํ, ตเทว **ปาฎิหาริยํฯ** อตฺตนา อุตฺตรวิรหิตวจนํฯ ปาฎิหาริยเมเวตฺถ **''ปาฎิหีรก''**นฺติ วุตฺตํ ปเรหิ วุจฺจมานอุตฺตเรหิ สอุตฺตรตฺตา, น ปาฎิหีรกนฺติ **อปฺปาฎิหีรกํฯ** วิรหโตฺถ เจตฺถ **อ**-สโทฺทฯ เตนาห **''ปฎิหรณวิรหิต''**นฺติฯ สอุตฺตรญฺหิ วจนํ เตน อุตฺตรวจเนน ปฎิหรียติ วิปริวตฺตียติ, ตสฺมา อุตฺตรวจนํ ปฎิหรณํ นาม, ตโต วิรหิตนฺติ อโตฺถฯ ตสฺมา เอว นิยฺยานสฺส ปฎิหรณมคฺคสฺส อภาวโต ''อนิยฺยานิก''นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภติฯ เตน วุตฺตํ **''อนิยฺยานิก''**นฺติฯ

๔๒๖. **วิลาโส** อิตฺถิลีฬา, โย ''สิงฺคารภาวชา กิริยา''ติปิ วุจฺจติฯ **อากโปฺป** เกสพนฺธวตฺถคฺคหณาทิอาการวิเสโส, เวสสํวิธานํ วาฯ **อาทิ**สเทฺทน หาวาทีนํ สงฺคโหฯ **หาวา**ติ

หิ จาตุริยํ วุจฺจติฯ

ตโยอตฺตปฏิลาภวณฺณนา

๔๒๘. อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ **อตฺตา,** อตฺตภาโวติ อาห **“อตฺตภาวปฏิลาโภ”**ติฯ กถํ ทเสฺสตีติ วุตฺตํ **“โอฬาริกตฺตภาวปฏิลาเภนา”**ติอาทิฯ **กามภวํ ทเสฺสติ** อิตรภวทฺวยตฺตภาวโต โอฬาริกตฺตาฯ **รูปภวํ ทเสฺสติ** ฌานมเนน นิพฺพตฺตํ หุตฺวา รูปีภาเวน อุปลพฺภนโตฯ **อรูปภวํ ทเสฺสติ** อรูปีภาเวน อุปลพฺภนโตฯ **สํกิเลสิกา ธมฺมา นาม ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา** ตทภาเว กสฺสจิ สํกิเลสสฺส อสมฺภวโตฯ **โวทานิยา ธมฺมา นาม สมถวิปสฺสนา** ตาสํ วเสน สพฺพโส จิตฺตโวทานสฺส สิชฺฌนโตฯ

๔๒๙. ปฏิปกฺขธมฺมานํ อสมุจฺฉเท สติ น กทาจิปิ อนวชฺชธมฺมานํ วา ปาริปูรี, เวปุลฺลํ วา สมฺภวติ, สมุจฺเฉเท ปน สติ สมฺภวตีติ มคฺคผลปญฺญานเมว คหณํ ทฏฺฐพฺพํ, ตา หิ สกึ ปริปุณฺณาปิ อปริหีนธมฺมตฺตา ปริปุณฺณา เอว ภวนฺติฯ **ตรุณปีตี**ติ อุปฺปนฺนมตฺตา อลทฺธาเสวนา ทุพฺพลปีติฯ **พลวตุฏฺฐี**ติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติยา ลทฺธาเสวนา อุปริวิเสสาธิคมสฺส ปจฺจยภูตา ถิรตรา ปีติฯ อิทานิ สงฺเขปโต ปิณฺฑตฺถํ ทเสฺสนฺโต **“กึ วุตฺต”**นฺติอาทิมาห ฯ ตตฺถ ยํ วิหารํ สยํ…เป…. วิหริสฺสตีติ อโวจุมฺหาติ สมฺพนฺโธฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ วิหารํ ‘‘สํกิเลสิกโวทานิยธมฺมานํ ปหานาภิวุทฺธินิฏฺฐํ ปญฺญาย ปาริปูริเวปุลฺลภูตํ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว อปรปฺปจฺจเยน ญาเณน ปจฺจกฺขโต สมฺปาเทตฺวา วิหริสฺสตี’’ติ กถยิมฺหาติฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ วิหาเรฯ **ตสฺสา**ติ โอวาทกรสฺส ภิกฺขุโนฯ **เอวํ วิหรโต**ติ วุตฺตปฺปกาเรน วิหรณเหตุ, วิหรนฺตสฺส วาฯ ตนฺนิมิตฺตํ **ปาโมชฺชํ,** ปโมทปฺปภวา **ปีติ,** ตปฺปจฺจยภูตํ **ปสฺสทฺธิทฺวยํ,** ตถา สูปฏฺฐิตา **สติ,** อุกฺกํสคตตาย **อุตฺตมญาณํฯ สุโข จ วิหาโร** ภวิสฺสตีติ โยชนาฯ กายจิตฺตปสฺสทฺธิ หิ ‘‘ปสฺสทฺธี’’ติ วุตฺตา, อยเมว วา ปาโฐฯ ‘‘นามกายปสฺสทฺธี’’ติปิ ปฐนฺติ, ตทยุตฺตเมว ปสฺสทฺธิทฺวยสฺส อวินาภาวโตฯ กสฺมา ปเนส สุโข วิหาโรติ อาห **“สพฺพวิหาเรสู”**ติอาทิ, สเพฺพสุปิ อิริยาปถวิหาราทีสุ สนฺตปณีตตาย อิมเสฺสว สุขตฺตา ‘‘สุโข วิหาโร’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ วุตฺตํ โหติฯ กถํ สุโขติ วุตฺตํ **“อุปสนฺโต ปรมมธุโร”**ติฯ

ปฐมชฺฌาเน ปฏิลทฺธมเตฺต หีนภาวโต ปีติ ทุพฺพลา ปาโมชฺชปกฺขิกา, สุภาวิเต ปน ตสฺมึ ปคุเณ สา ปณีตา พลวภาวโต ปริปุณฺณกิจฺจา ปีตีติ วุตฺตํ **“ปฐมชฺฌาเน ปาโมชฺชาทโยฉปิ ธมฺมา ลพฺภนฺตี”**ติฯ **ปาโมชฺชํ นิวตฺตตี**ติ ทุพฺพลปีติสงฺขาตํ ปาโมชฺชํ ฉสุ ธเมฺมสุ นิวตฺตติ หายติฯ วิตกฺกวิจารโกฺขภวิรหิเตน หิ จตุกฺกนยวิภเตฺต ทุติยชฺฌาเน สพฺพทา ปีติ พลวตี เอว โหติ, น ปฐมชฺฌาเน วิย กทาจิ ทุพฺพลาติ เอวํ วุตฺตํฯ **ปีติ นิวตฺตติ** ตปฺปหาเนเนว ตติยชฺฌานสฺส ลพฺภนโตฯ ‘‘สุโข วิหาโร’’ติ อิมินา สมาธิ คหิโตติ อาห **“ตถา จตุเตฺถ”**ติฯ เย ปน ‘‘สุโข วิหาโร’ติ เอเตน สุขํ คหิต’’นฺติ วทนฺติ, เตสํ มเตน สนฺตวุตฺติตาย อุเปกฺขาปิ จตุตฺถชฺฌาเน ‘‘สุข’’มิเจฺจว ภาสิตาติ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๓๒; วิสุทฺธิ. ๒.๖๔๔; มหานิ. อฏฺฐ. ๒๗; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑๐๕) กตฺวา ตถา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิมสฺมึเยว **ทีฆนิกาเย** (ที. นิ. ๑.๔๓๒; ๓.๑๖๖, ๓๕๘) อาคตํ อเนกธา เทสนานยมุทฺธริตฺวา อิธ เทสิตนยํ นิยเมตุํ **“อิเมสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สุทฺธ…เป…. กถิต**นฺติ อุปริมคฺคํ อกเถตฺวา เกวลํ วิปสฺสนาปาทกเมว ฌานํ กถิตํฯ **จตูหิ…เป…. กถิตา**ติ วิปสฺสนาปาทกภาเวน ฌานานิ กเถตฺวา ตโต ปรํ วิปสฺสนาปุพฺพกา จตฺตาโรปิ มคฺคา กถิตาฯ **จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติ กถิตา**ติ ปฐมชฺฌานิกาทิกา ผลสมาปตฺติโย อกเถตฺวา จตุตฺถชฺฌานิกา เอว ผลสมาปตฺติ กถิตาฯ **ปีติเววจนเมว กตฺวา**ติ ทฺวินฺนํ ปีตีนํ เอกสฺมึ จิตฺตุปฺปาเท อนุปฺปชฺชนโต ปาโมชฺชํ ปีติเววจนเมว กตฺวา, ตทุภยํ อเภทโต กตฺ

วาติ วุตฺตํ โหติฯ ปีติสุขานํ อปริจฺจตฺตตฺตา, ‘‘สุโข วิหาโร’’ติ จ สาติสยสฺส สุขวิหารสฺส คหิตตฺตา **‘‘ทุติยชฺฌานิกผลสมาปตฺติ นาม กถิตา’’**ติ วุตฺตํฯ กามํ ปฐมชฺฌาเนปิ ปีติสุขานิ ลพฺภนฺติ, ตานิ ปน วิตกฺกวิจารปริโกฺขเภน น ตตฺถ สนฺตปณีตานิ, อิธ จ สนฺตปณีตาเนว อธิเปฺปตานิ, ตสฺมา ทุติยชฺฌานิกา เอว ผลสมาปตฺติ คหิตา, น ปฐมชฺฌานิกาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๔๓๒-๔๓๗. **วิภาวนโตฺถ**ติ ปกาสนโตฺถ สรูปโต นิรูปนโตฺถ ‘‘น สมโณ โคตโม พฺราหฺมเณ ชิเณฺณ …เป.… อภิวาเทติ วา ปจฺจุเฎฺฐติ วา อาสเนน วา นิมเนฺตตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๒) วิยฯ เตนาห **‘‘อยํ โส’’**ติอาทิฯ ‘‘อยํ อตฺตปฎิลาโภ โส เอวา’’ติ เอวํ สรูปโต วิภาเวตฺวา ปกาเสตฺวาฯ **อยนฺ**ติ หิ ภควตา ปุเพฺพ วุตฺตํ อตฺตปฎิลาภํ อาสนฺนปจฺจกฺขภาเวน ปจฺจามสติ, **โส**ติ ปน ปเรหิ ปุจฺฉิยมานํ ปรมฺมุขภาเวนฯ **น นํ เอวํ วทามา**ติ เอตฺถ **นนฺ**ติ โอฬาริกมตฺตปฎิลาภํฯ **สปฺปาฎิหีรกตนฺ**ติ เอตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปเรหิ โจทิตวจนปฎิหารกํ สอุตฺตรวจนํ สปฺปาฎิหีรกนฺติ หิ อยเมว วิเสโสฯ **ตุโจฺฉ**ติ มุสา อภูโตฯ **โส**ติ มโนมโย, อรูโป วา อตฺตปฎิลาโภฯ **เสฺววา**ติ โส เอว โอฬาริโก อตฺตปฎิลาโภฯ **ตสฺมิํ สมเย สโจฺจ โหตี**ติ ตสฺมิํ ปจฺจุปฺปนฺนสมเย วิชฺชมาโน โหติฯ **อตฺตปฎิลาโภเตฺวว นิยฺยาเตสี**ติ อตฺตปฎิลาภสเทฺทน ตถา เอว ปริโยสาเปสิ, น ปน นํ ‘‘อตฺตปฎิลาโภ’’ติ สงฺขฺยํ คจฺฉตีติ ปญฺญตฺติํ สรูปโต นีหริตฺวา ทเสฺสสีติ อธิปฺปาโยฯ **รูปาทโย เจตฺถ ธมฺมา**ติ รูปเวทนาทโย เอว เอตฺถ โลเก สภาวธมฺมาฯ **นามมตฺตเมตนฺ**ติ รูปาทิเก ปญฺจกฺขเนฺธ อุปาทาย นามปญฺญตฺติมตฺตเมตํ **‘‘อตฺตปฎิลาโภ’’**ติฯ **เอวรูปา โวหารา**ติ ‘‘โอฬาริโก อตฺตปฎิลาโภ’’ติ อาทิโวหาราฯ **นามปญฺญตฺติวเสนา**ติ นามภูตปญฺญตฺติมตฺตวเสนฯ ‘‘อตฺตปฎิลาโภ’ติ สงฺขฺยํ คจฺฉตี’’ติ **นิยฺยาตนตฺถํ**ฯ

๔๓๘. **เอวญฺจ ปน วตฺวา**ติ รูปาทิเก อุปาทาย ปญฺญตฺติมตฺตเมตํ อตฺตปฎิลาโภติ อิมมตฺถํ ‘‘ยสฺมิํ จิตฺต สมเย’’ติอาทินา วตฺวาฯ **ปฎิปุจฺฉิตฺวา**ติ ยถา ปเร ปุเจฺฉยฺยุํ, ตถา กาลวิภาคโต ปฎิปทานิ ปุจฺฉิตฺวาฯ **วินยนตฺถนฺ**ติ ยถาปุจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส ญาปนวเสน วินยนตฺถายฯ **เย เต อตีตา ธมฺมา**ติ อตีตสมเย อตีตตฺตปฎิลาภสฺส อุปาทานภูตา รูปาทโย ธมฺมาฯ **เต เอตรหิ นตฺถิ** นิรุทฺธตฺตาฯ ตโต เอว **‘‘อเหสุ’’นฺติ สงฺขฺยํ คตา**ฯ **ตสฺมา**ติ อุปาทานสฺส อตีตสฺมิํเยว สมเย ลพฺภนโตฯ **โสปี**ติ ตทุปาทาโน **เม อตฺตปฎิลาโภ**ปิฯ **ตสฺมิํเยว สมเย**ติ อตีเต เอว สมเยฯ **สโจฺจ อโหสี**ติ ภูโต วิชฺชมาโน วิย อโหสิฯ **อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานนฺ**ติ อนาคตานเญฺจวปจฺจุปฺปนฺนานญฺจ รูปาทิธมฺมานํ อุปาทานภูตานํฯ **ตทา อภาวา**ติ ตสฺมิํ อตีตสมเย อภาวา อวิชฺชมานตฺตาฯ ตทุปาทานภูโต **อนาคโต, ปจฺจุปฺปโนฺน** จ อตฺตปฎิลาโภ **ตสฺมิํ อตีต** สมเย **โมโฆ** ตุโจฺฉ มุสา นตฺถีติ อโตฺถฯ **อตฺถโต**ติ ปญฺญตฺติอตฺถโตฯ **นามมตฺตเมวา**ติ สมญฺญามตฺตเมวฯ ปรมตฺถโต อนุปลพฺภมานตฺตา **อตฺตปฎิลาภํ ปฎิชานาติ**ฯ

‘‘เอเสว นโย’’ติ อิมินา เย เต อนาคตา ธมฺมา, เต เอตรหิ นตฺถิ, ‘‘ภวิสฺสนฺตี’’ติ ปน สงฺขฺยํ คตา, ตสฺมา โสปิ เม อตฺตปฎิลาโภ ตสฺมิํเยว สมเย สโจฺจ ภวิสฺสติฯ อตีตปจฺจุปฺปนฺนานํ ปน ธมฺมานํ ตทา อภาวา ตสฺมิํ สมเย ‘‘โมโฆ อตีโต, โมโฆ ปจฺจุปฺปโนฺน’’ติ เอวํ อตฺถโต นามมตฺตเมว อตฺตปฎิลาภํ ปฎิชานาติฯ เย อิเม ปจฺจุปฺปนฺนา ธมฺมา, เต เอตรหิ ‘‘อตฺถี’’ติ สงฺขฺยํ คตา, ตสฺมา ยฺวายํ เม อตฺตปฎิลาโภ, โส อิทานิ สโจฺจ โหติฯ อตีตานาคตานํ ปน ธมฺมานํ อธุนา อภาวา เอตรหิ ‘‘โมโฆ อตีโต, โมโฆ อนาคโต’’ติ เอวํ อตฺถโต นามมตฺตเมว อตฺตปฎิลาภํ ปฎิชานาตีติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ

๔๓๙-๔๔๓. สํสนฺทิตุนฺติ สมาเนตุํฯ **ควา**ติ คาวิโตฯ **ตตฺถา**ติ ขีราทีสุ ปญฺจโครเสสุฯ **ยสฺมิํ สมเย ขีรํ โหตี**ติ ยสฺมิํ กาเล ภูตุปาทายสญฺญิตํ อุปาทานวิเสสํ อุปาทาย ขีรปญฺญตฺติ โหติฯ **น ตสฺมิํ...เป.... คจฺฉติ** ขีรปญฺญตฺติอุปาทานสฺส ภูตุปาทายรูปสฺส ทธิอาทิปญฺญตฺติยา อนุปาทานโตฯ ปฏินิยตวตฺถุกา หิ เอตา โลกสมญฺญาฯ เตนาห **''เย ธมฺมา อุปาทายา''**ติอาทิฯ สงฺขายติ กถียติ เอตายาติ **สงฺขาฯ** อตฺถํ นีหริตฺวา อุจฺจนฺติ วทนฺติ เอตายาติ **นิรุตฺติฯ** ตํ ตทตฺถํ นมนฺติ สตฺตา เอเตนาติ **นามํ,** ตถา โวหรนฺติ เอเตนาติ **โวหาโร,** ปญฺญตฺติเยวฯ ''ยสฺมิํ สมเย''ติอาทินา ขีเร วุตฺตนยํ ทธิอาทีสุปิ **''เอส นโย สพฺพตฺถา''**ติ อติทิสติฯ

สมนุชานนมตฺตกานีติ ''อิทํ ขีรํ, อิทํ ทธี''ติอาทินา ตาทิเสสุ ภูตุปาทายรูปวิเสเสสุ โลเก ปรมฺปราคตํ ปญฺญตฺติํ อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา สมนุชานนํ วิย ปจฺจยวิเสสวิสิฏฺฐํ รูปาทิขนฺธสมูหํ อุปาทาย ''โอฬาริโก อตฺตปฏิลาโภ''ติ จ ''มโนมโย อตฺตปฏิลาโภ''ติ จ ''อรูโป อตฺตปฏิลาโภ''ติ จ ตถา ตถา สมนุชานนมตฺตกานิ, น จ ตพฺพินิมุตฺโต อุปาทานโต อโญฺญ โกจิ ปรมตฺถโต อตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ **นิรุตฺติมตฺตกานี**ติ สทฺทนิรุตฺติยา คหณูปายมตฺตกานิฯ ''สโตฺต ผโสฺส''ติอาทินา หิ สทฺทคฺคหณุตฺตรกาลํ ตทนุวิทฺธปณฺณตฺติคฺคหณมุเขเนว ตทตฺถาวโพโธฯ ตถา จาหุ –

> ''ปฐมํ สทฺทํ โสเตน, ตีตํ ทุติยเจตสา;
> นามํ ตติยจิเตฺตน, อตฺถํ จตุตฺถเจตสา''ติฯ (มณิสารมญฺชุสาฎีกายํ ปจฺจยสงฺคหวิภาเคปิ);

วจนปถมตฺตกานีติ ตเสฺสว เววจนํฯ นิรุตฺติเยว หิ อเญฺญสมฺปิ ทิฏฺฐานุคติมาปชฺชนฺตานํ การณเฏฺฐน **วจนปโถฯ โวหารมตฺตกานี**ติ ตถา ตถา โวหารมตฺตกานิฯ **นามปณฺณตฺติมตฺตกานี**ติ ตเสฺสว ปริยาโย, ตํตํนามปญฺญาปนมตฺตกานีติ อโตฺถฯ **สพฺพเมตนฺ**ติ ''อตฺตปฏิลาโภ''ติ วา ''สโตฺต''ติ วา ''โปโส''ติ วา สพฺพเมตํ **โวหารมตฺตกํฯ** กสฺมาติ เจ, ปรมตฺถโต อนุปลพฺภนโตติ ทเสฺสตุํ **''ยสฺมา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สุโญฺญ**ติ ปรมตฺถโต วิวิโตฺตฯ

ยเชฺชวํ กสฺมา เจสา พุเทฺธหิปิ วุจฺจตีติ โจทนํ โสเธโนฺต **''พุทฺธานํ ปนา''**ติอาทิมาหฯ สมฺมุติยา โวหารสฺส กถนํ **สมฺมุติกถาฯ** ปรมตฺถสฺส สภาวธมฺมสฺส กถนํ **ปรมตฺถกถาฯ** ปรมตฺถสนฺนิสฺสิตกถาภาวโต อนิจฺจาทิกถาปิ **''ปรมตฺถกถา''**ติ วุตฺตาฯ ปรมตฺถธโมฺมเยว หิ ''อนิโจฺจ, ทุโกฺข''ติ จ วุจฺจติ, น สมฺมุติธโมฺมฯ

> ''อนิจฺจา สเพฺพ สงฺขารา, ทุกฺขานตฺตา จ สงฺขตา;
> นิพฺพานเญฺจว ปญฺญตฺติ, อนตฺตา อิติ นิจฺฉยา'' ติฯ (ปริ. ๒๕๗) –

วจนโต ปเนส ''อนตฺตา''ติ วุจฺจติ, ขนฺธาทิปญฺญตฺติ ปน ตชฺชาปญฺญตฺติ วิย ปรมตฺถสนฺนิสฺสยา, อาสนฺนตรา จ, ปุคฺคลปญฺญตฺติอาทโย วิย น ทูเร , ตสฺมา ขนฺธาทิกถาปิ **''ปรมตฺถกถา''**ติ วุตฺตา, ขนฺธาทิสีเสน วา ตทุปาทานสภาวธมฺมา เอว คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ นนุ จ สภาวธมฺมาปิ สมฺมุติมุเขเนว เทสนมาโรหนฺติ, น ปรมตฺถมุเขน, ตสฺมา สพฺพาปิ เทสนา สมฺมุติกถาว สิยาติ? นยิทเมวํ กเถตพฺพธมฺมวิภาเคน กถาวิภาคสฺส อธิเปฺปตตฺตา, น จ สโทฺทเกนจิ ปวตฺตินิมิเตฺตน วินา อตฺถํ ปกาเสตีติฯ

กสฺมา เจวํ ทุพฺพิธา พุทฺธานํ กถา ปวตฺตตีติ อนุโยคํ การณวิภาวเนน ปริหริตุํ **''ตตฺถ โย''**ติอาทิ วุตฺตํฯ อตฺถํ **วิชานิตุํ** จตุสจฺจํ **ปฏิวิชฺฌิตุํ** วฏฺฏโต **นิยฺยาตุํ อรหตฺต**สงฺขาตํ **ชยคฺ**

คาหํ คเหตุํ สโกฺกติฯ ยสฺมา ปรมตฺถกถาย เอว สจฺจสมฺปฏิเวโธ, อริยสจฺจกถา จ สิขาปฺปตฺตา เทสนา, ตสฺมา วิเนยฺยปุคฺคลวเสน อาทิโต สมฺมุติกถํ กเถนฺโตปิ ภควา ปรโต ปรมตฺถกถํเยว กเถตีติ อาห **“ตสฺสา”**ติอาทิฯ ‘‘อาทิโตว สมฺมุติกถํ กเถตี’’ติ หิ วทโนฺต ปรโต ปรมตฺถกถมฺปิ กเถตีติ ทีเปติ, อิตรตฺถ ปน ‘‘อาทิโตว กเถตี’’ติ อวทโนฺต สพฺพตฺถปีติฯ **“ตถา”**ติอาทินา กถาทฺวยกถเน ปริยายนฺตรํ วิภาเวติฯ **โพเธตฺวา**ติ เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ ตถา ตถา เทเสตพฺพมตฺถํ ชานาเปตฺวา, อิมินา ปน อิมมตฺถํ ทเสฺสติ – กตฺถจิ สมฺมุติกถาปุพฺพิกา ปรมตฺถกถา โหติ ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน, กตฺถจิ ปรมตฺถกถาปุพฺพิกา สมฺมุติกถา, อิติ วิเนยฺยทมฺมกุสลสฺส สตฺถุ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน ตถา ตถา เทสนา ปวตฺตตีติฯ สพฺพตฺถ ปน ภควา ธมฺมตํ อวิชหโนฺต เอว สมฺมุติมนุวตฺตติ, สมฺมุติํ อปริจฺจชโนฺตเยว ธมฺมตํ วิภาเวติ, นํ ตตฺถ อภินิเวสาติธาวนานิฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘ชนปทนิรุตฺติํ นาภินิวิเสยฺย, สมญฺญํ นาติธาเวยฺยา’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๓๙-๔๔๓)ฯ

ปฐมํ สมฺมุติกถากถนํ ปน เวเนยฺยวเสน เยภุเยฺยน พุทฺธานมาจิณฺณนฺติ ตํ การเณน สทฺธิํ ทเสฺสโนฺต **“ปกติยา ปนา”**ติอาทิมาหฯ **ลูขาการา**ติ เวเนยฺยานมนภิสมฺพุชฺฌนวเสน ลูขสทิสาฯ นนุ จ สมฺมุติ นาม ปรมตฺถโต อวิชฺชมานตฺตา อภูตา, ตํ กถํ พุทฺธา กเถนฺตีติ วุตฺตํ **“สมฺมุติกถํ กเถนฺตาปี”**ติอาทิฯ **สจฺจเมวา**ติ ตถเมว ฯ **สภาวเมวา**ติ สมฺมุติภาเวน ตํสภาวเมวฯ เตนาห **“อมุสาวา”**ติฯ ปรมตฺถสฺส ปน สจฺจาทิภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

โก ปนิเมสํ สมฺมุติปรมตฺถธมฺมานํ วิเสโสติ? ยสฺมิํ ภิเนฺน, พุทฺธิยา วา อวยววินิโพฺภเคกเต น ตํสญฺญา, โส ฆฏปฏาทิปฺปเภโท สมฺมุติ, ตพฺพิปริยายโต ปรมโตฺถฯ น หิ กกฺขฬผุสนาทิสภาเว อยํ นโย ลพฺภติฯ เอวํ สเนฺตปิ วุตฺตนเยน สมฺมุติ จ สจฺจสภาวา เอวาติ อาห **“ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสี”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสี**ติ นานาเทสภาสากุสโล ติณฺณํ เวทานมตฺถสํวณฺณนโก อาจริโย วิย นานาวิธสมฺมุติปรมตฺถกุสโล ภควา เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ ทุเวเยว สจฺจานิ อกฺขาสีติ อโตฺถฯ ตํ สรูปโต, ปริมาณโต จ ทเสฺสติ **“สมฺมุติํ ปรมตฺถญฺจ, ตติยํ นูปลพฺภตี”**ติ อิมินาฯ **วทตํ วโร**ติ สเพฺพสํ วทนฺตานํ วโรฯ โลกสเงฺกตมตฺตสิทฺธา **สมฺมุติฯ** ปรโม อุตฺตโม อวิปรีโต ยถาภูตสภาโว **ปรมโตฺถฯ**

อิทานิ เนสํ สจฺจสภาวํ สห การเณน ทเสฺสตุํ **“สเงฺกตวจน”**นฺติ คาถา วุตฺตาฯ ยสฺมา โลกสมฺมุติการณํ, ตสฺมา สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, ยสฺมา จ ธมฺมานํ ภูตลกฺขณํ, ตสฺมา ปรมตฺถวจนํ สจฺจนฺติ โยชนาฯ **โลกสมฺมุติการณ**นฺติ หิ สเงฺกตวจนสฺส สจฺจภาเว การณทสฺสนํ, โลกสิทฺธา สมฺมุติ สเงฺกตวจนสฺส อวิสํวาทนตาย การณนฺติ อโตฺถ, วิสํวาทนาภาวโต สเงฺกตวจนํ สจฺจนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ธมฺมานํ ภูตลกฺขณ**นฺติ จ ปรมตฺถวจนสฺส สจฺจภาเว การณทสฺสนํฯ สภาวธมฺมานํ โย ภูโต อวิปรีโต สภาโว, ตสฺส ลกฺขณํ องฺคนํ ญาปนนฺติ อโตฺถ, ยาถาวโต อวิสํวาทนวเสน ปวตฺตนโต ปรมตฺถวจนํ สจฺจนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อนงฺคณสุตฺตฏีกายํ** ปน อาจริเยนว นิสฺสกฺกวจเนน ปทมุลฺลิเงคตฺวา **“โลกสมฺมุติการณา**ติ โลกสมญฺญํ นิสฺสาย ปวตฺตนโตฯ **ธมฺมาน**นฺติ สภาวธมฺมานํฯ **ภูตการณา**ติ ยถาภูตสภาวํ นิสฺสาย ปวตฺตนโต’’ติ วุตฺตํฯ

อญฺญตฺถ ปน –

> ‘‘ตสฺมา โวหรกุสลสฺส, โลกนาถสฺส สตฺถุโน;
> สมฺมุติํ โวหรนฺตสฺส, มุสาวาโท น ชายตี’’ติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๗; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๗๐; อิติวุ. อฏฺฐ. ๒๔) –

อยมฺปิ คุณปริทีปนี คาถา ทิสฺสติฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ สจฺจสฺส ทุวิธตฺตา, สเงฺกตวจนสฺส วา สจฺจภาวโตฯ **สมฺมุติํ โวหรนฺตสฺสา**ติ ‘‘ปุคฺคโล สโตฺต’’ติอาทินา โลกสมญฺญํ กเถนฺตสฺส **มุสาวาโท** นาม **น ชายตี**ติ อโตฺถฯ อปิจ ‘‘อฎฺฐหิ การเณหิ ภควา ปุคฺคล กถํ กเถติ หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ, กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถํ, ปจฺจตฺตปุริสการทีปนตฺถํ, อานนฺตริยทีปนตฺถํ, พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ, ปุเพฺพนิวาสทีปนตฺถํ, ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ, โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถญฺจา’’ติอาทินา (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๕๗; อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๗๐; อิติวุ. อฎฺฐ. ๒๔; กถา. อนุฎี. ๑) ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตการณมฺปิ อาหริตฺวา อิธ วตฺตพฺพํฯ

ยทิ ตถาคโต ปรมตฺถสจฺจํ สมฺมเทว อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา ฐิโตปิ โลกสมญฺญาภูตํ สมฺมุติสจฺจํ คเหตฺวาว วทติ, เอวเญฺจตฺถ โก โลกิยมหาชเนหิ วิเสโสติ วุตฺตํ **‘‘ยาหี’’**ติอาทิ, อยํ ปาฬิยํ สมฺพโนฺธฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โลกิยมหาชโน อปฺปหีนปรามาสตฺตา ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา ปรามสโนฺต โวหรติฯ ตถาคโต ปน สพฺพโส ปหีนปรามาสตฺตา อปรามสโนฺตว ยสฺมา โลกสมญฺญาหิ วินา โลกิโย อโตฺถ โลเกน ทุพฺพิเญฺญยฺโย, ตสฺมา ตาหิ ตํ โวหรติฯ ตถา โวหรโนฺต จ อตฺตโน เทสนาวิลาเสน เวเนยฺยสเตฺต ปรมตฺถสเจฺจ ปติฎฺฐาเปตีติฯ **เทสนํ วินิวเฎฺฎตฺวา**ติ เหฎฺฐา วุตฺตาย ทิฎฺฐาภินิเวสปฎิสญฺญุตฺตาย วฎฺฎกถาย วินิวเตฺตตฺวา วิเวเจตฺวาฯ **อรหตฺตนิกูเฎน นิฎฺฐาเปสี**ติ ‘‘อปรามส’’นฺติ อิมินา ปเทน ตณฺหามานปรามาสปฺปหานกิตฺตเนน ตปฺปหายกอรหตฺตสงฺขาตนิกูเฎน เทสนํ ปริโยสาเปสิฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา โปฎฺฐปาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

โปฎฺฐปาทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. สุภสุตฺตวณฺณนา

สุภมาณวกวตฺถุวณฺณนา

๔๔๔. เอวํ โปฏฺฐปาทสุตฺตํ สํวณฺณตฺวา อิทานิ สุภสุตฺตํ สํวณฺณโนฺต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, โปฏฺฐปาทสุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส สุภสุตฺต ภาวํ วา ปกาเสตุํ **''เอวํ เม สุตํ...เป.... สาวตฺถิยนฺติ สุภสุตฺต''**นฺติ อาหฯ อนุนาสิกโลเปน ''อจิร ปรินิพฺพุเต''ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **''อจิรํ ปรินิพฺพุเต''**ติ อิมินา ยถา โปฏฺฐปาทสุเตฺต ''อปฺปาฏิหีรก ตํ ภาสิตํ สมฺปชฺชตี''ติ, อจิรํ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ วา **อจิรปรินิพฺพุโต** ยถา ''อจิรปกฺกโนฺต, มาสชาโต''ติฯ อตฺถมตฺตํ ปน ทเสฺสตุํ เอวํ วุตฺตํฯ **อจิรปรินิพฺพุเต**ติ จ สตฺถุ ปรินิพฺพุตภาวสฺส จิรกาลตาปฏิเกฺขเปน อาสนฺนตามตฺตํ ทสฺสิตํ, กาลปริเจฺฉโท ปน น ทสฺสิโตติ ตํ ทเสฺสโนฺต **''ปรินิพฺพานโต''**ติอาทิมาหฯ วิสาขปุณฺณมิโต อุทฺธํ ยาว เชฏฺฐปุณฺณมี, ตาว กาลํ สนฺธาย **''มาสมเตฺต''**ติ วุตฺตํฯ **มตฺต**สเทฺทน ปน ตสฺส กาลสฺส กิญฺจิ อสมฺปุณฺณตํ โชเตติฯ ตุทิสญฺญิโต คาโม นิวาโส เอตสฺสาติ **โตเทยฺยฯ** ตํ ปเนส ยสฺมา โสณทโณฺฑ (ที. นิ. ๑.๓๐๐) วิย จมฺปํ, กูฏทโนฺต (ที. นิ. ๑.๓๒๓) วิย จ ขาณุมตํ อชฺฌาวสติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''ตสฺส อธิปติตฺตา''**ติ, อิสฺสรภาวโตติ อโตฺถฯ อยมฺปิ หิ รโญฺญ ปเสนทิโกสลสฺส ปุโรหิตพฺราหฺมโณฯ **ปุตฺตมฺปิ อาหา**ติ สุภํ มาณวมฺปิ โอวทโนฺต อาหฯ

อญฺชนานนฺติ อกฺขิอญฺชนตฺถาย ฆํสิตอญฺชนานํฯ **วมฺมิกาน**นฺติ กิมิสมาหฏวมฺมิกานํ สญฺจยํ ทิสฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **มธูน**นฺติ มกฺขิกมธูนํฯ **สมาหาร**นฺติ มกรนฺทสนฺนิจยํฯ **ปณฺฑิโต ฆรมาวเส**ติ ยสฺมา อปฺปตรปฺปตเรปิ คยฺหมาเน โภคา ขียนฺติ, อปฺปตรปฺปตเรปิ จ สญฺจิยมาเน วฑฺฒนฺติ, ตสฺมา ยถาวุตฺตมุปมตฺตยํ ปญฺญาย ทิสฺวา วิญฺญุชาติโก กิญฺจิปิ วยมกตฺวา อายเมว อุปฺปาเทโนฺต ฆเรวเส ฆราวาสมนุติเฏฺฐยฺยาติ โลภาเทสิตปฏิปตฺติํ อุปทิสติฯ

อทานเมว สิกฺขาเปตฺวา สิกฺขาปนเหตุ โลภาภิภูตตาย **ตสฺมิํเยว ฆเร สุนโข หุตฺวา** นิพฺพตฺติฯ โลภวสิกสฺส หิ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา , ''ชนวสโภ นาม ยโกฺข หุตฺวา นิพฺพตฺตี''ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๕๐) เอตฺถ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปุพฺพปริจเยน **อติวิย ปิยายติฯ** วุตฺตญฺหิ ''ปุเพฺพว สนฺนิวาเสนา''ติอาทิ (ชา. ๑.๒.๑๗๔)ฯ **นิกฺขเนฺต**ติ เกนจิเทว กรณีเยน พหิ นิคฺคเตฯ สุภํ มาณวํ อนุคฺคณฺหิตุกาโม เอกโกว **ภควา ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ ภุกฺการ**นฺติ ''ภุ ภู''ติ สุนขสทฺทกรณํฯ **''โภ โภ''**ติ พฺราหฺมณสมุทาจาเรน **ปริภวิตฺวา** ปริภวนเหตุฯ ''โภวาทิ นาม โส โหติ, สเจ โหติ สกิญฺจโน''ติ (ธ. ป. ๓๙๖; สุ. นิ. ๖๒๕) หิ วุตฺตํฯ นนุ จ เหฏฺฐา ''อทานเมว สิกฺขาเปตฺวา สุนโข หุตฺวา นิพฺพโตฺต''ติ อาห, กสฺมา ปเนตฺถ ''ปุเพฺพปิ มํ 'โภ โภ'ติ ปริภวิตฺวา สุนโข ชาโต''ติ วทตีติ? ตถา นิพฺพตฺติยา ตทุภยสาธารณผลตฺตาฯ อานิสํสผลญฺหิ สาธารณกเมฺมนปิ ชาตํ, น วิปากผลํ วิย เอกกเมฺมเนวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อวีจิํ คมิสฺสสิ** กโตกาสสฺส กมฺมสฺส ปฏิพาหิตุมสกฺกุเณยฺยภาวโตฯ ''ชานาติ มํ สมโณ โคตโม''ติ **วิปฺปฏิสารี หุตฺวาฯ อุทฺธนนฺตเร**ติ จุลฺลิกนฺตเรฯ **นนฺ**ติ สุนขํฯ

ตํ ปวตฺตินฺติ ภควตา ยถาวุตฺตการณํฯ พฺราหฺมณจาริตฺตสฺส อปริหาปิตตํ สนฺธาย, ตถา ปิตรํ อุกฺกํเสโนฺต **''พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต''**ติ อาหฯ **มุขารุฬฺห**นฺติ สยํปฏิภานวเสน มุขมารุฬฺหํฯ **ตํ ปวตฺติํ ปุจฺฉี**ติ ''สุตเมตํ โภ โคตม มยฺหํ ปิตา สุนโข หุตฺวา นิพฺพโตฺต''ติ ตุเมฺหหิ วุตฺตํ, ''กิมิทํ สจฺจํ วา อสจฺจํ วา''ติ ปุจฺฉิฯ **ตเถว วตฺวา**ติ ยถา ปุเพฺพ สุนขสฺส วุตฺตํ, ตเถว วตฺวาฯ **อวิสํวาทนตฺถ**นฺติ สจฺจาปนตฺถํ, ''โตเทยฺยพฺราหฺมโณ สุนโข หุตฺวา นิพฺพโตฺต''ติ ว

จนสฺส อวิสํวาทเนน อตฺตโน อวิสํวาทิภาวทสฺสนตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อโปฺปทก**นฺติ อปฺปเกน อุทเกน สมฺปาทิตํฯ **มธุปายาส**นฺติ สาทุรสํ, มธุโยชิตํ วา ปายาสํฯ **ตถา อกาสิ,** ยถา ภควตา วุตฺตํฯ **''สพฺพํ ทเสฺสสี**ติ พุทฺธานุภาเวน โส สุนโข ตํ สพฺพํ เนตฺวา ทเสฺสสิ, น ชาติสฺสรตายฯ ภควนฺตํ ทิสฺวา ภุกฺกรณํ ปน ปุริมชาติสิทฺธวาสนาวเสนา''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๔๔) เอวํ อาจริเยน วุตฺตํฯ อุปริปณฺณาสเก ปน **จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺตฏฺฐกถายํ** ''สุนโข 'ญาโตมฺหิ อิมินา'ติ โรทิตฺวา 'หุํ หุ'นฺติ กโรโนฺต ธนนิธานฏฺฐานํ คนฺตฺวา ปาเทน ปถวิํ ขณิตฺวา สญฺญํ อทาสี''ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๘๙) ชาติสฺสราการมาห, วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ

''ภวปฏิจฺฉนฺนํ นาม เอวรูปํ สุนขปฏิสนฺธิอนฺตรํ ปากฏํ สมณสฺส โคตมสฺส, อทฺธา เอส สพฺพญฺญู''ติ **ภควติ ปสนฺนจิโตฺต**ฯ องฺควิชฺชาปาฐโก กิเรสฯ เตนสฺส เอตทโหสิ ''อิมํ ธมฺมปณฺณาการํ กตฺวา สมณํ โคตมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี''ติ, ตโต โส จุทฺทส ปเญฺห อภิสงฺขริตฺวา ภควนฺตํ ปุจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ **''จุทฺทส ปเญฺห ปุจฺฉิตฺวา''**ติฯ ตตฺถ **จุทฺทส ปเญฺห**ติ ''ทิสฺสนฺติ หิ โภ โคตม มนุสฺสา อปฺปายุกา, ทิสฺสนฺติ ทีฆายุกาฯ ทิสฺสนฺติ พวฺหาพาธา, อปฺปาพาธาฯ ทุพฺพณฺณา, วณฺณวโนฺตฯ อเปฺปสกฺขา, มเหสกฺขาฯ อปฺปโภคา, มหาโภคาฯ นีจกุลีนา, อุจฺจากุลีนาฯ ทิสฺสนฺติ ทุปฺปญฺญา, ทิสฺสนฺติ ปญฺญวโนฺตฯ โก นุ โข โภ โคตม เหตุ โก ปจฺจโย, เยน มนุสฺสานํเยว สตํ มนุสฺสภูตานํ ทิสฺสนฺติ หีนปณีตตา''ติ (ม. นิ. ๓.๒๘๙) อิเม **จูฬกมฺมวิภงฺคสุเตฺต** อาคเต จุทฺทส ปเญฺหฯ ''กมฺมสฺสกา มาณว สตฺตา กมฺมทายาทา''ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๘๙) สเงฺขปโต, วิตฺถารโต จ **วิสฺสชฺชนปริโยสาเน ภควนฺตํ สรณํ คโต**ฯ องฺคสุภตาย **''สุโภ''** ติสฺส นามํฯ **มาณโว**ติ ปน มหลฺลกกาเลปิ ตรุณโวหาเรน นํ โวหรติฯ **อตฺตโน โภคคามโต**ติ ตุทิคามโต **อาคนฺตฺวา** ตงฺขณิกํ **วสติ**ฯ เตเนว ปาฬิยํ ''เกนจิเทว กรณีเยนา''ติ วุตฺตํฯ

๔๔๕. **''เอกา จ เม กงฺขา อตฺถี''**ติ อิมินา อุปริ ปุจฺฉิยมานสฺส ปญฺหสฺส ปเคว เตน อภิสงฺขตภาวํ ทเสฺสติฯ **มาณวก**นฺติ ขุทฺทกมาณวํ ''เอกปุตฺตโก, (ม. นิ. ๒.๒๙๖, ๓๕๓; ปารา. ๒๖) ปิยปุตฺตโก''ติอาทีสุ วิย ก-สทฺทสฺส ขุทฺทกเตฺถ ปวตฺตนโตฯ **วิสภาคเวทนา**ติ ทุกฺขเวทนาฯ สา หิ กุสลกมฺมนิพฺพเตฺต อตฺตภาเว อุปฺปชฺชนกสุขเวทนาปฏิปกฺขภาวโต ''วิสภาคเวทนา''ติ จ กายํ คาฬฺหํ หุตฺวา พาธนโต ปีฬนโต ''อาพาโธ''ติ จ วุจฺจติฯ กีทิสา ปนสาติ อาห **''ยา เอกเทเส''**ติอาทิฯ **เอกเทเส อุปฺปชฺชิตฺวา**ติ สรีเรกเทเส อุฏฺฐหิตฺวาปิ อปริวตฺติภาวกรณโต **อยปเฏฺฏน อาพนฺธิตฺวา วิย คณฺหาติ,** อิมินา พลวโรโค **อาพาโธ** นามาติ ทเสฺสติฯ **กิจฺฉชีวิตกโร**ติ อสุขชีวิตาวโห, อิมินา ทุพฺพโล อปฺปมตฺตโก โรโค **อาตโงฺก** นามาติ ทเสฺสติฯ **อุฏฺฐาน**นฺติ สยนนิสชฺชาทิโต อุฏฺฐหนํ, เตน ยถา ตถา อปราปรํ สรีรสฺส ปริวตฺตนํ วทติฯ **ครุก**นฺติ ภาริยํ อกิจฺจสิทฺธิกํฯ คิลานเสฺสว กาเย พลํ น โหตีติ สมฺพโนฺธฯ ลหุฏฺฐาเนน เจตฺถ เคลญฺญาภาโว ปุจฺฉิโตฯ เหฏฺฐา จตูหิ ปเทหิ อผาสุวิหาราภาวํ ปุจฺฉิตฺวาปิ อิทานิ ปุน ผาสุวิหารภาวํ ปุจฺฉติ, เตน สวิเสโส เอตฺถ ผาสุวิหาโร ปุจฺฉิโตติ วิญฺญายติฯ อสติปิ หิ อติสยตฺถโชตเน สเทฺท อตฺถาปตฺติโต อติสยโตฺถ ลพฺภเตว ยถา ''อภิรูปสฺส กญฺญา ทาตพฺพา''ติฯ เตนาห **''คมนฏฺฐานา''**ติอาทิฯ ปุริมํ อาณาปนวจนํ, อิทํ ปน ปุจฺฉิตพฺพาการทสฺสนนฺติ อยมิเมสํ วิเสโสติ ทเสฺสติ **''อถสฺสา''**ติอาทินาฯ

๔๔๗. **กาโล** นาม อุปสงฺกมนสฺส ยุตฺตปตฺตกาโล, **สมโย** นาม ตเสฺสว ปจฺจยสามคฺคี, อตฺถโต ปเนส ตชฺชํ สรีรพลเญฺจว ตปฺปจฺจยปริสฺสยาภาโว จฯ **อุปาทานํ** นาม ญาเณน เตสํ คหณํ สลฺลกฺขณนฺติ อาห **''ปญฺญายา''**ติอาทิฯ **''เสฺว คมนกาโล ภวิสฺสตี''**ติ อิมินา กาลํ, **''กาเย''**ติอาทินา สมยญฺจ สรูปโต ทเสฺสติฯ **ผริสฺสตี**ติ ผรณวเสน ฐสฺสติฯ

๔๔๘. **เจติยรเฎฺฐ**ติ เจติรเฎฺฐฯ ย-กาเรน หิ ปทํ วเฑฺฒตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ ‘‘เจติรฎฺฐโต อญฺญํ วิสุํเยเวกํ รฎฺฐ’’นฺติปิ วทนฺติฯ ‘‘ยสฺมา มรณํ นาม ตาทิสานํ ทสพลานํ โรควเสเนว โหติ, ตสฺมา เยน โรเคน ตํ ชาตํ, ตสฺส สรูปปุจฺฉา, การณปุจฺฉา, มรณเหตุกจิตฺตสนฺตาปปุจฺฉา, ตสฺส จ สนฺตาปสฺส สพฺพโลกสาธารณตา, ตถา มรณสฺส จ อปฺปฏิกรณตา’’ติ เอวมาทินา มรณปฏิสญฺญุตฺตํ สโมฺมทนียํ กถํ กเถสีติ ทเสฺสตุํ **‘‘โภ อานนฺทา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **‘‘โก นามา’’**ติอาทินา หิ โรคํ ปุจฺฉติ, **‘‘กิํ ภควา ปริภุญฺชี’’**ติ อิมินา การณํ, **‘‘อปิจา’’**ติอาทินา จิตฺตสนฺตาปํ, **‘‘สตฺถา นามา’’**ติอาทินา ตสฺส สพฺพโลกสาธารณตํ, **‘‘เอกา ทานี’’**ติอาทินา มรณสฺส อปฺปฏิกรณตํ ทเสฺสตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **มหาชานี**ติ มหาหานิฯ **ยตฺรา**ติ เยน การเณน ปรินิพฺพุโต, เตน โก ทานิ อโญฺญ มรณา มุจฺจิสฺสตีติอาทินา โยเชตพฺพํฯ **อิทานี**ติ จ อตฺตโน มนสิการํ ปติ โวหารมเตฺตน วุตฺตํฯ **ลชฺชิสฺสตี**ติ ลชฺชา วิย ภวิสฺสติ, วิชฺชิสฺสตีติ อโตฺถ ฯ ปีตเภสชฺชานุรูปํ อาหารโภชนํ โปราณาจิณฺณนฺติ อาห **‘‘ปีต…เป…. ทตฺวา’’**ติฯ

หุตฺวาติ ปาฐเสโส สนฺติกาวจรภาวสฺส วิเสสนโตฯ มาโร ปาปิมา วิย **น รนฺธคเวสี,** อุตฺตรมาณโว วิย จ **น วีมํสนาธิปฺปาโย,** อปิ ตุ ขลุ **อุปฎฺฐาโก หุตฺวา สนฺติกาวจโร**ติ หิ วิเสเสติฯ **น รนฺธคเวสี**ติ น ฉิทฺทคเวสีฯ **เยสุ ธเมฺมสู**ติ วิโมกฺขุปาเยสุ นิยฺยานิกธเมฺมสุฯ **ธรนฺตี**ติ อธุนา ติฎฺฐนฺติ, ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ

๔๔๙. อตฺถโต ปยุตฺตตาย สทฺทปโยคสฺส สทฺทปพนฺธลกฺขณานิ ตีณิ ปิฎกานิ ตทตฺถภูเตหิ สีลาทีหิ ตีหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ สงฺคยฺหนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘ตีณิ ปิฎกานิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคเหตฺวา’’**ติฯ **สงฺขิเตฺตน กถิต**นฺติ ‘‘ติณฺณํ โข มาณว ขนฺธาน’’นฺติ เอวํ คณนโต, สามญฺญโต จ สเงฺขเปเนว กถิตํฯ **‘‘กตเมสํ ติณฺณ’’**นฺติ อยํ อทิฎฺฐโชตนาปุจฺฉาเยว, น กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ มาณวเสฺสว หิ อยํ ปุจฺฉา, น เถรสฺสาติ อาห **‘‘มาณโว’’**ติอาทิฯ อญฺญตฺถ ปน อีทิเสสุ ฐาเนสุ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาเยว ทิสฺสติ, น อทิฎฺฐโชตนาปุจฺฉาฯ อิธ ปน **อฎฺฐกถายํ** เอวํ วุตฺตํ, ตเทตํ อฎฺฐกถาปมาณโต ปเจฺจตพฺพํฯ ตทา ปวตฺตมานญฺหิ ปจฺจกฺขํ กตฺวา อฎฺฐกถมฺปิ สงฺคหมาโรปิํสุฯ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาภาเว ปนสฺส เถรเสฺสว วจนตา สิยาฯ

สีลกฺขนฺธวณฺณนา

๔๕๐-๔๕๓. **สีลกฺขนฺธสฺสา**ติ เอตฺถ ปทตฺถวิปลฺลาสการี อิติสโทฺท ลุโตฺต, อตฺถนิเทฺทโส วิย สทฺทนิเทฺทโส วา, ยถารุโต จ อิติสโทฺท อาทฺยโตฺถ, ปการโตฺถ วา, เตน ‘‘อริยสฺส สมาธิกฺขนฺธสฺส…เป…. ปติฎฺฐเปสี’’ติ อยํ ปาโฐ คหิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เตสุ ทสฺสิเตสู’’**ติ, เตสุ ตีสุ ขเนฺธสุ อุเทฺทสวเสน ทสฺสิเตสูติ อโตฺถฯ ***ภควตา* วุตฺตนเยเนวา**ติ สามญฺญผลาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๙๔) เทสิตนเยเนว, เตน อิมสฺส สุตฺตสฺส พุทฺธภาสิตภาวํ ทเสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ **สาสเน น สีลเมว สาโร**ติ อริยมคฺคสาเร ภควโต สาสเน ยถาทสฺสิตํ สีลํ สาโร เอว น โหติ สารวโต มหโต รุกฺขสฺส ปปฺปฎิกฎฺฐานิกตฺตา ฯ อฎฺฐานปยุโตฺต หิ เอวสโทฺท ยถาฐาเน น โยเชตโพฺพฯ ยเชฺชวํ กสฺมา ตมิธ คหิตนฺติ อาห **‘‘เกวล’’**นฺติอาทิฯ ฌานาทิอุตฺตริมนุสฺสธเมฺม อธิคนฺตุกามสฺส อธิฎฺฐานมตฺตํ ตตฺถ อปฺปติฎฺฐิตสฺส เตสมสมฺภวโตฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘สีเล ปติฎฺฐาย นโร สปโญฺญ’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒; เปฎโก. ๒๒) อถ วา **สาสเน น สีลเมว สาโร**ติ กามเญฺจตฺถ สาสเน มคฺคผลสีลสงฺขาตํ โลกุตฺตรสีลมฺปิ สารเมว, ตถาปิ น สีลกฺขโนฺธ เอว สาโร โหติ, อถ โข สมาธิกฺขโนฺธปิ ปญฺญากฺขโนฺธปิ สาโร เอวาติ เอวเมฺปตฺถ ยถาปยุเตฺตน เอวสเทฺทน อโตฺถ เวทิตโพฺพ, ปุริโมเยว ปนโตฺถ ยุตฺตตโรฯ ตถา หิ วุตฺตํ **‘‘อิโต อุตฺตรี’’**ติอาทิฯ **อญฺญมฺปิ กตฺตพฺพ**นฺติ เสสขนฺธทฺวยํฯ

สมาธิกฺขนฺธวณฺณนา

๔๕๔. กสฺมา ปเนตฺถ เถโร สมาธิกฺขนฺธํ ปุโฏฺฐปิ อินฺทฺริยสํวราทิเก วิสฺสเชฺชสิ, นนุ เอวํ สเนฺต อญฺญํ ปุโฏฺฐ อญฺญํ พฺยากโรนฺโต อมฺพํ ปุโฏฺฐ ลพุชํ พฺยากโรนฺโต วิย โหตีติ อีทิสี โจทนา อิธ อโนกาสาติ ทเสฺสโนฺต **“กถญฺจ...เป.... อารภี”**ติ อาห, เตเนตฺถ อินฺทฺริยสํวราทโยปิ สมาธิอุปการกตํ อุปาทาย สมาธิกฺขนฺธปกฺขิกภาเวน อุทฺทิฏฺฐาติ ทเสฺสติฯ เย เต อินฺทฺริยสํวราทโยติ สมฺพโนฺธฯ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานเทสนานนฺตรํ อภิญฺญาเทสนาย อวสโรติ กตฺวา **รูปชฺฌานาเนว อาคตานิ, น อรูปชฺฌานานิฯ** รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานปาทิกา หิ สปริภณฺฑา ฉปิ อภิญฺญาโยฯ ยสฺมา ปน โลกิยาภิญฺญาโย อิชฺฌมานา อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จุทฺทสวิเธน จิตฺตปริทมเนน วินา น อิชฺฌนฺติ, ตสฺมา อภิญฺญาสุ เทสิยมานาสุ อรูปชฺฌานานิปิ เทสิตาเนว โหนฺติ นานนฺตริกภาวโตฯ เตนาห **“อาเนตฺวา ปน ทีเปตพฺพานี”**ติ, วุตฺตนเยน เทสิตาเนว กตฺวา สํวณฺณเกหิ ปกาเสตพฺพานีติ อโตฺถฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘จตุตฺถชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ อิมินาว อรูปชฺฌานมฺปิ สงฺคหิตนฺติ ทเสฺสตุํ **“จตุตฺถชฺฌาเนน หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ จตุตฺถชฺฌานเมว หิ รูปวิราคภาวนาวเสน ปวตฺตํ ‘‘อรูปชฺฌาน’’นฺติ วุจฺจติฯ

๔๗๑-๔๘๐. น จิเตฺตกคฺคตามเตฺตเนวาติ เอตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน ฐานาฐานปยุตฺตสฺส เอวสทฺทสฺสานุรูปมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โลกิยสมาธิกฺขนฺธสฺส ปน อธิเปฺปตตฺตา **“น จิเตฺตกคฺคตา...เป.... อตฺถี”**ติ วุตฺตํฯ **อริโย สมาธิกฺขโนฺธ**ติ เอตฺถ หิ อริยสโทฺท สุทฺธมตฺตปริยาโยว, น โลกุตฺตรปริยาโยฯ ยถา เจตฺถ, ตถา **อริโย สีลกฺขโนฺธ**ติ เอตฺถาปิฯ **อิโต**ติ ปญฺญากฺขนฺธโต, โส จ อุกฺกฏฺฐโต อรหตฺตผลปริยาปโนฺน เอวาติ อาห **“อรหตฺตปริโยสาน”**นฺติอาทิฯ โลกิยาภิญฺญาปฏิสมฺภิทาหิ วินาปิ หิ อรหเตฺต อธิคเต ‘‘นเตฺถว อุตฺตริกรณีย’’นฺติ สกฺกา วตฺตุํ ยทตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ, ตสฺส สิทฺธตฺตาฯ อิธ ปน โลกิยาภิญฺญาโยปิ อาคตาเยวฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยํฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา สุภสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

สุภสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. เกวฏฺฏสุตฺตวณฺณนา

เกวฏฺฏคหปติปุตฺตวตฺถุวณฺณนา

๔๘๑. เอวํ สุภสุตฺตํ สํวเณฺณตฺวา อิทานิ เกวฏฺฏสุตฺตํ สํวเณฺณโนฺต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, สุภสุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส เกวฏฺฏสุตฺตภาวํ วา ปกาเสตุํ **“เอวํ เม สุตํ...เป.... นาฟนฺทายนฺติ เกวฏฺฏสุตฺต”**นฺติ อาหฯ **ปาวาริกสฺสา**ติ เอวํนามกสฺส เสฏฺฐิโนฯ **อมฺพวเน**ติ อมฺพรุกฺขพหุเล อุปวเนฯ ตํ กิร โส เสฏฺฐิ ภควโต อนุจฺฉวิกํ คนฺธกุฏึ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานกุฏิมณฺฑปาทีนิ สมฺปาเทตฺวา ปาการปริกฺขิตฺตํ ทฺวารโกฏฺฐกสมฺปนฺนํ กตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส นิยฺยาเตสิ, ปุริมโวหาเรน ปเนส วิหาโร ‘‘ปาวาริกมฺพวน’’เนฺตฺวว วุจฺจติฯ **“เกวโฏฺฏ” ติหํ** นามมตฺตํฯ ‘‘เกวเฏฺฏหิ สํรกฺขิตตฺตา, เตสํ วา สนฺติเก สมฺพุทฺธตฺตา’’ติ เกจิฯ **คหปติปุตฺตสฺสา**ติ เอตฺถ กามเณฺจส ตทา คหปติฏฺฐาเน ฐิโต, ปิตุ ปนสฺส อจิรกาลกตตาย ปุริมสมญฺญาย ‘‘คหปติปุโตฺต’’เตฺวว โวหรียติฯ เตนาห **“คหปติมหาสาโล”**ติ, มหาวิภวตาย มหาสาโร คหปตีติ อโตฺถ, ร-การสฺส ปน ล-การํ กตฺวา **“มหาสาโล”**ติ วุตฺตํ ยถา ‘‘ปลิพุโทฺธ’’ติ (จูฬนิ. ๑๕; มิ. ป. ๖.๓.๗; ชา. อฏฺฐ. ๒.๓.๑๐๒) **สโทฺธ ปสโนฺน**ติ โปถุชฺชนิกสทฺธาวเสน รตนตฺตยสทฺธาย สมนฺนาคโต, ตโตเยว รตนตฺตยปฺปสโนฺนฯ กมฺมกมฺมผลสทฺธาย วา **สโทฺธ,** รตนตฺตยปฺปสาทพหุลตาย **ปสโนฺนฯ สทฺธาธิกตฺตาเยวา**ติ ตถาจินฺตาย เหตุวจนํ, สทฺธาธิโก หิ อุมฺมาทปฺปโตฺต วิย โหติฯ

สมิทฺธาติ สมฺมเทว อิทฺธา, วิภวสมฺปตฺติยา เวปุลฺลปฺปตฺตา สมฺปุณฺณา, อากิณฺณา พหู มนุสฺสา เอตฺถาติ อตฺถํ สนฺธาย **“อํสกูเฏนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘เอหิ ตฺวํ ภิกฺขุ อนฺวทฺธมาสํ, อนุมาสํ, อนุสํวจฺฉรํ วา มนุสฺสานํ ปสาทาย อิทฺธิปาฏิหาริยํ กโรหี’’ติ เอกสฺส ภิกฺขุโน อาณาปนเมว สมาทิสนํ, ตํ ปน ตสฺมึ ฐาเน ฐปนํ นามาติ อาห **“ฐานนฺตเร ฐเปตู”**ติ ฯ **อุตฺตริมนุสฺสานนฺ**ติ ปกติมนุเสฺสหิ อุตฺตริตรานํ อุตฺตมปุริสานํ พุทฺธาทีนํ ฌายีนํ, อริยานญฺจฯ **ธมฺมโต**ติ อธิคมธมฺมโต, ฌานาภิญฺญามคฺคผลธมฺมโตติ อโตฺถ, นิทฺธารเณ เจตํ นิสฺสกฺกวจนํฯ ตโต หิ อิทฺธิปาฏิหาริยํ นิทฺธาเรติฯ เอวํ อุตฺตริสทฺทํ มนุสฺสสเทฺทน เอกปทํ กตฺวา อิทานิ ปาฏิหาริยสเทฺทน สมฺพชฺฌิตพฺพํ วิสุเมว ปทํ กโรโนฺต **“ทสกุสลสงฺขาตโต วา”**ติอาทิมาหฯ **มนุสฺสธมฺมโต**ติ ปกติมนุสฺสธมฺมโตฯ **ปชฺชลิตปทีโป**ติ ปชฺชลนฺตปทีโปฯ **เตลเสฺนห**นฺติ เตลเสจนํฯ **ราชคหเสฏฺฐิวตฺถุสฺมิ**นฺติ ราชคหเสฏฺฐิโน จนฺทนปตฺตทานวตฺถุมฺหิ (จูฬว. ๒๕๒)ฯ **สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปสี**ติ ‘‘น ภิกฺขเว คิหีนํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทเสฺสตพฺพํฯ โย ทเสฺสยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสา’’ติ (จูฬว. ๒๕๒) วิกุพฺพนิทฺธิปฏิเกฺขปกํ อิทํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิฯ

๔๘๒. คุณสมฺปตฺติโต อจาวนํ สนฺธาย เอตํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ **“น คุณวินาสเนนา”**ติ อิมินาฯ เตนาห **“สีลเภท”**นฺติอาทิฯ **วิสหโนฺต นาม นตฺถี**ติ นิวาริตฏฺฐาเน อุสฺสหโนฺต นาม นตฺถิฯ เอวมฺปิ อิมินา การณนฺตเรนายํ อุสฺสหโนฺตติ ทเสฺสตุํ **“อยํ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา วิสฺสาสิโก, ตสฺมา วิสฺสาสํ วเฑฺฒตฺวาติ โยชนาฯ **วเฑฺฒตฺวา**ติ จ พฺรูเหตฺวา, วิภูตํ ปากฏํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

อิทฺธิปาฏิหาริยวณฺณนา

๔๘๓-๔. **อาทีนว**นฺติ โทสํฯ กถํ เตน กตา, กตฺถ วา อุปฺปนฺนาติ อาห **“ตตฺถ กิรา”**ติ อาทิฯ **เอเกนา**ติ คนฺธาเรน นาม อิสินาวฯ เอวญฺหิ ปุเพฺพนาปรํ สํสนฺทตีติฯ คนฺธารี นาเมสา วิชฺชา จูฬคนฺธารี, มหาคนฺธารีติ ทุวิธา โหติฯ ตตฺถ **จูฬคนฺธารี** นาม ติวสฺสโต โอรํ มตสตฺตานํ อุปฺปนฺนฏฺฐานชานนา วิชฺชาฯ วงฺคีสวตฺถุ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๒๐; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑๒) เจตฺถ สาธกํฯ **มหาคนฺธารี** นาม ตสฺส เจว ชานนา, ตทุตฺตริ จ อิทฺธิวิธญาณกมฺมสฺส สาธิกา วิชฺชาฯ เยภุเยฺยน เหสา อิทฺธิวิธญาณกิจฺจํ สาเธติฯ ตสฺสา กิร วิชฺชาย สาธโก ปุคฺคโล ตาทิเส เทเส, กาเล จ มนฺตํ ปริชเปฺปตฺวา พหุธาปิ อตฺตานํ ทเสฺสติ, หตฺถิอาทีนิปิ ทเสฺสติ, อทสฺสนีโยปิ โหติ, อคฺคิถมฺภมฺปิ กโรติ, ชลถมฺภมฺปิ กโรติ, อากาเสปิ อตฺตานํ ทเสฺสติ, สพฺพํ อินฺทชาลสทิสํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อโฏฺฏ**ติ ทุกฺขิโต พาธิโตฯ เตนาห **“ปีฬิโต”**ติฯ

อาเทสนาปาฏิหาริยวณฺณนา

๔๘๕. กามํ **“เจตสิก”**นฺติ อิทํ เย เจตสิ นิยุตฺตา จิเตฺตน สมฺปยุตฺตา, เตสํ สาธารณวจนํ, สาธารเณ ปน คหิเต จิตฺตวิเสโส ทสฺสิโต นาม โหติฯ สามญฺญโชตนา จ วิเสเส อวติฏฺฐติ, ตสฺมา เจตสิกปทสฺส ยถาธิเปฺปตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“โสมนสฺสโทมนสฺสํ อธิเปฺปต”**นฺติ อาหฯ **โสมนสฺส**คฺคหเณน เจตฺถ ตเทกฏฺฐา ราคาทโย, สทฺธาทโย จ ธมฺมา ทสฺสิตา โหนฺติ, **โทมนสฺส**คฺคหเณน โทสาทโยฯ วิตกฺกวิจารา ปน สรูเปเนว ทสฺสิตาฯ ปิ-สทฺทสฺส วตฺตพฺพสมฺปิณฺฑนโตฺถ สุวิเญฺญโยฺยติ อาห **“เอวํ ตว มโน”**ติ, อิมินา ปกาเรน ตว มโน ปวโตฺตติ อโตฺถฯ เกน ปกาเรนาติ วุตฺตํ **“โสมนสฺสิโต วา”**ติอาทิฯ **“เอวมฺปิ เต มโน”**ติ อิทํ โสมนสฺสิตตาทิมตฺตทสฺสนํ, น ปน เยน โสมนสฺสิโต วา โทมนสฺสิโต วา, ตํ ทสฺสนนฺติ ตํ จิตฺตํ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ **“อิติปิ เต จิตฺต”**นฺติ วุตฺตํฯ อิติสโทฺท เจตฺถ นิทสฺสนโตฺถ ‘‘อตฺถีติ โข กจฺจาน อยเมโก อโนฺต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕; ๓.๙๐) วิยฯ เตนาห **“อิทญฺจิทญฺจ อตฺถ”**นฺติฯ **ปิ**-สโทฺท อิธาปิ วุตฺตสมฺปิณฺฑนโตฺถฯ ปรสฺส จินฺตํ มนติ ชานาติ เอตายาติ **จินฺตามณิ** น-การสฺส ณ-การํ กตฺวา, สา เอว ปุพฺพปทมนฺตเรน **มณิกาฯ** จินฺตา นาม น จิเตฺตน วินา ภวตีติ อาห **“ปเรสํ จิตฺตํ ชานาตี”**ติฯ ‘‘ตสฺสา กิร วิชฺชาย สาธโก ปุคฺคโล ตาทิเส เทเส, กาเล จ มนฺตํ ปริชปฺปิตฺวา ยสฺส จิตฺตํ ชานิตุกาโม, ตสฺส ทิฏฺฐสุตาทิวิเสสสญฺชานนมุเขน จิตฺตาจารํ อนุมินโนฺต กเถตี’’ติ เกจิฯ ‘‘วาจํ นิจฺฉราเปตฺวา ตตฺถ อกฺขรสลฺลกฺขณวเสน กเถตี’’ติ อปเรฯ สา ปน วิชฺชา ปทกุสลชาตเกน (ชา. ๑.๙.๔๙ อาทโย) ทีเปตพฺพาฯ

อนุสาสนีปาฏิหาริยวณฺณนา

๔๘๖. **ปวเตฺตนฺตา**ติ ปวตฺตนกา หุตฺวา, ปวตฺตนวเสน วิตเกฺกถาติ วุตฺตํ โหติฯ **เอว**นฺติ หิ ยถานุสิฏฺฐาย อนุสาสนิยา วิธิวเสน, ปฏิเสธวเสน จ ปวตฺติอาการปรามสนํ, สา จ อนุสาสนี สมฺมาวิตกฺกานํ, มิจฺฉาวิตกฺกานญฺจ ปวตฺติอาการทสฺสนวเสน ตตฺถ อานิสํสสฺส, อาทีนวสฺส จ วิภาวนตฺถํ ปวตฺตติฯ **อนิจฺจสญฺญเมว,** น นิจฺจสญฺญํฯ ปฏิโยคีนิวตฺตนตฺถญฺหิ เอว-การคฺคหณํฯ อิธาปิ **เอวํ**-สทฺทสฺส อโตฺถ, ปโยชนญฺจ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อิทํ**-คหเณปิ เอเสว นโยฯ **ปญฺจกามคุณิกราค**นฺติ นิทสฺสนมตฺตํ ตทญฺญราคสฺส เจว โทสาทีนญฺจ ปหานสฺส อิจฺฉิตตฺตา, ตปฺปหานสฺส จ ตทญฺญราคาทิเขปนสฺส อุปายภาวโต ทุฏฺฐโลหิตวิโมจนสฺส ปุพฺพทุฏฺฐมํสเขปนูปายตา วิยฯ **โลกุตฺตรธมฺมเมวา**ติ อวธารณํ ปฏิปกฺขภาวโต สาวชฺชธมฺมนิวตฺตนปรํ ทฏฺฐพฺพํ ตสฺสาธิคมูปายานิสํสภูตานํ ตทเญฺญสํ อนวชฺชธมฺมานํ นานนฺตริกภาวโตฯ **อิทฺธิวิธํ อิทฺธิปาฏิหาริยนฺติ ทเสฺสติ** อิทฺธิเยว ปาฏิหาริยนฺติ กตฺวาฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

ปาฏิหาริยปทสฺส ปน วจนตฺถํ (อุทา. อฏฺฐ. ปฐมโพธิสุตฺตวณฺณนา; อิติวุ. อฏฺฐ. นิทานวณฺณนา) ‘‘ปฏิปกฺขหรณโต, ราคาทิกิเลสาปนยนโต ปาฏิหาริย’’นฺติ วทนฺติ, ภควโต ปน ปฏิปกฺขา ราคาทโย น สนฺติ เย หริตพฺพาฯ ปุถุชฺชนานมฺปิ วิคตุปกฺกิเลเส อฏฺฐงฺคคุณสมนฺนาคเต จิตฺเต หตปฏิปกฺเข อิทฺธิวิธํ ปวตฺตติ, ตสฺมา ตตฺถ ปวตฺตโวหาเรน จ น สกฺกา อิธ ‘‘ปาฏิหาริย’’นฺติ วตฺตุํฯ สเจ ปน มหาการุณิกสฺส ภควโต เวเนยฺยคตา จ กิเลสา ปฏิปกฺขา, เตสํ หรณโต **‘‘ปาฏิหาริย’’**นฺติ วุตฺตํ, เอวํ สติ ยุตฺตเมตํฯ อถ วา ภควโต เจว สาสนสฺส จ ปฏิปกฺขา ติตฺถิยา, เตสํ หรณโต **ปาฏิหาริยํฯ** เต หิ ทิฏฺฐิหรณวเสน, ทิฏฺฐิปฺปกาสเน อสมตฺถภาเวน จ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีหิ หริตา อปนีตา โหนฺตีติฯ **‘‘ปฏี’’**ติ วา อยํ สโทฺท ‘‘ปจฺฉา’’ติ เอตสฺส อตฺถํ โพเธติ ‘‘ตสฺมิํ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ’’ติ (สุ. นิ. ๙๘๕; จูฬนิ. ๔) **ปารายนสุตฺต**ปเท วิย, ตสฺมา สมาหิเต จิตฺเต วิคตุปกฺกิเลเส จ กตกิจฺเจน ปจฺฉา หริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ ปฏิหาริยํ, อตฺตโน วา อุปกฺกิเลเสสุ จตุตฺถชฺฌานมเคฺคหิ หริเตสุ ปจฺฉา หรณํ ปฏิหาริยํ, อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิโย จ วิคตุปกฺกิเลเสน กตกิจฺเจน จ สตฺตหิตตฺถํ ปุน ปวเตฺตตพฺพา, หริเตสุ จ อตฺตโน อุปกฺกิเลเสสุ ปรสตฺตานํ อุปกฺกิเลสหรณานิ โหนฺตีติ ปฏิหาริยานิ นาม ภวนฺติ, ปฏิหาริยเมว **ปาฏิหาริยํฯ** ปฏิหาริเย วา อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิสมุทาเย ภวํ เอเกกํ **‘‘ปาฏิหาริย’’**นฺติ วุจฺจติฯ ปฏิหาริยํ วา จตุตฺถชฺฌานํ, มโคฺค จ ปฏิปกฺขหรณโต, ตตฺถ ชาตํ, ตสฺมิํ วา นิมิตฺตภูเต, ตโต วา อาคตนฺติ **ปาฏิหาริยํ** , อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีหิ วา ปรสนฺตาเน ปสาทาทีนํ ปฏิปกฺขสฺส กิเลสสฺส หรณโต วุตฺตนเยน **ปาฏิหาริยํฯ สตตํ ธมฺมเทสนา**ติ สพฺพกาลํ เทเสตพฺพธมฺมเทสนาฯ

อิทฺธิปาฏิหาริเยนาติ สหาทิโยเค กรณวจนํ, เตน สทฺธิํ อาจิณฺณนฺติ อโตฺถฯ อิตรตฺถาปิ เอส นโยฯ ธมฺมเสนาปติสฺส อาจิณฺณนฺติ โยเชตพฺพํฯ ตมตฺถํ ขนฺธกวตฺถุนา สาเธโนฺต **‘‘เทวทเตฺต’’**ติอาทิมาหฯ **คยาสีเส**ติ คยาคามสฺส อวิทูเร คยาสีสนามโก หตฺถิกุมฺภสทิโส ปิฏฺฐิปาสาโณ อตฺถิ, ยตฺถ ภิกฺขุสหสฺสสฺสปิ โอกาโส โหติ, ตสฺมิํ ปิฏฺฐิปาสาเณฯ **‘‘จิตฺตาจารํ ญตฺวา’’**ติ อิมินา อาเทสนาปาฏิหาริยํ ทเสฺสติ, **‘‘ธมฺมํ เทเสสี’’**ติ อิมินา อนุสาสนีปาฏิหาริยํ, **‘‘วิกุพฺพนํ ทเสฺสตฺวา’’**ติ อิมินา อิทฺธิปาฏิหาริยํฯ **มหานาคา**ติ มหาขีณาสวา อรหโนฺตฯ ‘‘นาโค’’ติ หิ อรหโต อธิวจนํ นตฺถิ อาคุ ปาปเมตสฺสาติ กตฺวาฯ ยถาห **สภิยสุเตฺต** –

> ‘‘อาคุํ น กโรติ กิญฺจิ โลเก,
> สพฺพสํโยเค วิสชฺช พนฺธนานิ;
> สพฺพตฺถ น สชฺชตี วิมุโตฺต,
> นาโค ตาทิ ปวุจฺจเต ตถตฺตา’’ติฯ (สุ. นิ. ๕๒๗; มหานิ. ๘๐; จูฬนิ. ๒๗, ๑๓๙);

อฏฺฐกถายํ ปเนตฺถ ‘‘ธมฺมเสนาปติสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปญฺจสตา ภิกฺขู โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิํสุฯ มหาโมคฺคลฺลานสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา อรหตฺตผเล’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๘๖) วุตฺตํฯ **สงฺฆเภทกกฺขนฺธกปาฬิยํ** ปน ‘‘อถ โข เตสํ ภิกฺขูนํ อายสฺมตา สาริปุเตฺตน อาเทสนาปาฏิหาริยานุสาสนิยา, อายสฺมตา จ มหาโมคฺคลฺลาเนน อิทฺธิปาฏิหาริยานุสาสนิยา โอวทิยมานานํ อนุสาสิยมานานํ วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ ‘ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม’นฺติ’’ (จูฬว. ๓๔๕) อุภินฺนมฺปิ เถรานํ ธมฺมเทสนาย เตสํ ธมฺมจกฺขุปฏิลาโภว ทสฺสิโต, ตยิทํ วิสทิสวจนํ ทีฆภาณกานํ, ขนฺธกภาณกานญฺจ มติเภเทนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ สงฺคาหกภาสิตา หิ อยํ ปาฬิ, อฏฺฐกถา จ เตเหว สงฺคหมาโรปิตา, อปิจ ปาฬิยํ อุปริมคฺคผลมฺปิ สงฺคเหตฺวา ‘‘ธมฺมจกฺขุํ อุทปาที’’ติ วุตฺตํ ยถา ตํ พฺรหฺมายุสุเตฺต, (ม. นิ. ๒.๓๘๓) จูฬราหุโลวาทสุเตฺต (ม. นิ. ๓.๔๑๖) จาติ เวทิตพฺพํฯ

‘‘**อนุสาสนีปาฏิหาริยํ ปน พุทฺธานํ สตตํ ธมฺมเทสนา**’’ติ สาติสยตาย วุตฺตํฯ **สอุปารมฺภานิ** ยถาวุเตฺตน ปติรูปเกน อุปารมฺภิตพฺพโตฯ **สโทสานิ** ปราโรปิตโทสสมุจฺฉินฺทนสฺส อนุปายภาวโตฯ สโทสตฺตา เอว **อทฺธานํ น ติฏฺฐนฺติ** จิรกาลฏฺฐายีนิ น โหนฺติฯ **อทฺธานํ อติฏฺฐนโต น นิยฺยนฺตี**ติ ผเลน เหตุโน อนุมานํฯ อนิยฺยานิกตาย หิ ตานิ อนทฺธนิยานิฯ **อนุสาสนีปาฏิหาริยํ อนุปารมฺภํ** วิสุทฺธิปฺปภวโต, วิสุทฺธินิสฺสยโต จฯ ตโตเยว **นิโทฺทสํ**ฯ น หิ ตตฺถ ปุพฺพาปรวิโรธาทิโทสสมฺภโว อตฺถิฯ นิโทฺทสตฺตา เอว **อทฺธานํ ติฏฺฐติ** ปรปฺปวาทวาเตหิ, กิเลสวาเตหิ จ อนุปหนฺตพฺพโตฯ **อทฺธานํ ติฏฺฐนโต นิยฺยาตี**ติ อิธาปิ ผเลน เหตุโน อนุมานํฯ นิยฺยานิกตาย หิ ตํ อทฺธนิยํฯ **ตสฺมา**ติ ยถาวุตฺตการณโต, เตน จ อุปารมฺภาทึ, อนุปารมฺภาทิญฺจาติ อุภยํ ยถากฺกมํ อุภยตฺถ คารยฺหปาสํสภาวานํ เหตุภาเวน ปจฺจามสติฯ

ภูตนิโรเธสกวตฺถุวณฺณนา

๔๘๗. **อนิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถ**นฺติ ยสฺมา มหาภูตปริเยสโก ภิกฺขุ ปุริเมสุ ทฺวีสุ ปาฏิหาริเยสุ วสิปฺปตฺโต สุกฺสโลปิ สมาโน มหาภูตานํ อปริเสสนิโรธสงฺขาตํ นิพฺพานํ นาวพุชฺฌิ, ตสฺมา ตทุภยานิ นิยฺยานาวหตฺตาภาวโต อนิยฺยานิกานีติ เตสํ อนิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถํฯ **นิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถ**นฺติ อนุสาสนีปาฏิหาริยํ ตกฺกรสฺส เอกนฺตโต นิยฺยานาวหนฺติ ตเสฺสว นิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถํฯ

เอวํ เอติสฺสา เทสนาย มุขฺยปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อนุสงฺคิกปโยชนํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิ จา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ นิยฺยานเมว หิ เอติสฺสา เทสนาย มุขฺยปโยชนํ ตสฺส ตทตฺถภาวโตฯ **พุทฺธานํ** ปน **มหนฺตภาโว** อนุสงฺคิกปโยชนํ อตฺถาปตฺติยาว คนฺตพฺพโตฯ กีทิโส นาเมส ภิกฺขูติ อาห **‘‘โย มหาภูเต’’**ติอาทิฯ **ปริเยสโนฺต**ติ อปริเยสํ นิรุชฺฌนวเสน มหาภูเต คเวสโนฺต, เตสํ อนวเสสนิโรธํ วีมํสโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **วิจริตฺวา**ติ ธมฺมตาย โจทิยมาโน ปริจริตฺวาฯ ธมฺมตาสิทฺธํ กิเรตํ, ยทิทํ ตสฺส ภิกฺขุโน ตถา วิจรณํ ยถา อภิชาติยํ มหาปถวิกมฺปาทิฯ **วิสฺสโชฺชกาส**นฺติ วิสฺสชฺชฏฺฐานํ, **‘‘วิสฺสชฺชกร’’**นฺติปิ ปาโฐ, วิสฺสชฺชกนฺติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ พุทฺธเมว ปุจฺฉิตฺวา นิกฺกงฺขตฺตา, ตเสฺสว วิสฺสชฺชิตุํ สมตฺถตายาติ วุตฺตํ โหติฯ **มหนฺตภาวปฺปกาสนตฺถ**นฺติ สเทวเก โลเก อนญฺญสาธารณสฺส พุทฺธานํ มหนฺตภาวสฺส มหานุภาวตาย ทีปนตฺถํฯ **อิทญฺจ การณ**นฺติ ‘‘สเพฺพสมฺปิ พุทฺธานํ สาสเน เอทิโส เอโก ภิกฺขุ ตทานุภาวปฺปกาสโก โหตี’’ติ อิมมฺปิ การณํฯ

กตฺถาติ นิมิเตฺต ภุมฺมํ, กสฺมึ ฐาเน การณภูเตติ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘กึ อาคมฺมา’’**ติ วุตฺตํ, กึ อารมฺมณํ ปจฺจยภูตํ อธิคนฺตฺวา อธิคมนเหตูติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘กึ ปตฺตสฺสา’’**ติฯ กิมารมฺมณํ ปตฺตสฺส ปุคฺคลสฺส นิรุชฺฌนฺตีติ สมฺพโนฺธ, เหตุคพฺภวิเสสนเมตํฯ **เต**ติ มหาภูตาฯ **อปฺปวตฺติวเสนา**ติ ปุน อนุปฺปชฺชนวเสนฯ **สพฺพากาเรนา**ติ วจนตฺถลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐาน-สมุฏฺฐานกลาปจุณฺณนานเตฺตกตฺตวินิโพฺภคา- วินิโพฺภคสภาค-วิสภาคอชฺฌตฺติกพาหิรสงฺคหปจฺจยสมนฺนาหารปจฺจยวิภาคาการโต , สสมฺภารสเงฺขปสสมฺภารวิภตฺติสลกฺขณสเงฺขปสลกฺขณวิภตฺติอาการโต จาติ สเพฺพน อาการเนฯ

๔๘๘. ทิพฺพนฺติ เอตฺถ ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมงฺคีภูตา หุตฺวา วิจรนฺติ, กีฬนฺติ, โชเตนฺติ จาติ **เทวา,** เทวโลกาฯ เต ยนฺติ อุปคจฺฉนฺติ เอเตนาติ **เทวยานิโย** ยถา ‘‘นิยฺยานิกา’’ติ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๙๗) เอตฺถ อนียสทฺทํ กตฺวเตฺถ, ตถา อิธ กรณเตฺถติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ วุตฺตํ **‘‘เตน เหสา’’**ติอาทิฯ **วสํ วเตฺตโนฺต**ติ เอตฺถ **วสวตฺตนํ** นาม ยถิจฺฉิตฏฺฐานคมนํฯ **ตนฺ**ติ อิทฺธิวิธญาณํฯ จตฺตาโร มหาราชาโน เอเตสํ อิสฺสราติ **จาตุมหาราชิกาฯ** กสฺมา ปเนส สมี

เป ฐิตํ สเทวกโลกปโชฺชตํ ภควนฺตํ อปุจฺฉิตฺวา ทูเร เทเว อุปสงฺกมีติ โจทนมปเนติ **“สมีเป ฐิต”**นฺติอาทินาฯ ‘‘เย เทวา มคฺคผลลาภิโน, เตปิ ตมตฺถํ เอกเทเสน ชาเนยฺยุํ, พุทฺธวิสโย ปนายํ ปโญฺห ปุจฺฉิโต’’ติ จินฺเตตฺวา ‘‘น ชานามา’’ติ อาหํสุฯ เตนาห **“พุทฺธวิสเย”**ติอาทิฯ **น ลพฺภา**ติ น สกฺกา, อโชฺฌตฺถรณํ นาเมตฺถ ปุจฺฉาย นิพฺพาธนนฺติ วุตฺตํ **“ปุนปฺปุนํ ปุจฺฉตี”**ติฯ **“หตฺถโต โมเจสฺสามา”**ติ โวหารวเสน วุตฺตํ, หนฺท นํ ทูรมปเนสฺสามาติ วุตฺตํ โหติฯ **อภิกฺกนฺตตรา**ติ เอตฺถ **อภิ**สโทฺท อติสทฺทโตฺถติ อาห **“อติกฺกนฺตตรา”**ติ, รูปสมฺปตฺติยา เจว ปญฺญาปฏิภานาทิคุเณหิ จ อเมฺห อภิภุยฺย ปเรสํ กามนียตราติ อโตฺถฯ **ปณีตตรา**ติ อุฬารตราฯ เตน วุตฺตํ **“อุตฺตมตรา”**ติฯ

๔๙๑-๔๙๓. สหสฺสโกฺข ปน สโกฺก อภิสเมตาวี อาคตผโล วิญฺญาตสาสโน, โส กสฺมา ตํ ภิกฺขุํ อุปาเยน นิโยฺยเชสีติ อนุโยคมปเนติ **“อยํ ปน วิเสโส”**ติอาทินาฯ

ขโชฺชปนกนฺติ รตฺติํ ชลนฺตํ ขุทฺทกกิมิํฯ **ธมโนฺต วิยา**ติ มุขวาตํ เทโนฺต วิยฯ **อตฺถิ เจวา**ติ เอทิโส มหาภูตปริเยสโก **ปุคฺคโล นาม** วิชฺชมาโน เอว ภเวยฺย, มยา อเปสิโตเยว ปจฺฉา ชานิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **ตโต**ติ ตถา จินฺตนโต ปรํฯ อิทฺธิวิธญาณเสฺสว อธิเปฺปตตฺตา **เทวยานิยสทิโสว**ฯ **“เทวยานิยมโคฺคติ วา...เป.... อภิญฺญาญาณนฺติ วา สพฺพเมตํ อิทฺธิวิธญาณเสฺสว นาม”**นฺติ อิทํ ปาฬิยํ, อฎฺฐกถาสุ จ ตตฺถ ตตฺถ อาคตรุฬฺหินามวเสน วุตฺตํฯ สพฺพาสุปิ หิ อภิญฺญาสุ เทวยานิยมคฺคาทิเอกจิตฺตกฺขณิกอปฺปนาทินามํ ยถารหํ สมฺภวติฯ

๔๙๔. **อาคมนปุพฺพภาเค นิมิตฺต**นฺติ พฺรหฺมุโน อาคมนสฺส ปุพฺพภาเค อุปฺปชฺชนกนิมิตฺตํฯ อุทยโต ปุพฺพภาเคติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **อิเม**ติ พฺรหฺมกายิกาฯ **เวยฺยากรเณนา**ติ พฺยากรเณนฯ **อนารทฺธจิโตฺต**ติ อนาราธิตจิโตฺต อตุฎฺฐจิโตฺตฯ **วาท**นฺติ โทสํฯ **วิเกฺขป**นฺติ วาจาย วิวิธา เขปนํฯ

๔๙๕. **กุหกตฺตา**ติ วุตฺตนเยน อภูตโต อเญฺญสํ วิมฺหาเปตุกามตฺตาฯ **“คุหกตฺตา”**ติ ปฐิตฺวา คุยฺหิตุกามตฺตาติ อตฺถมฺปิ วทนฺติ เกจิฯ

ตีรทสฺสีสกุณูปมาวณฺณนา

๔๙๗. **ปเทเสนา**ติ เอกเทเสน, อุปาทินฺนเกน สตฺตสนฺตานปริยาปเนฺนนาติ อโตฺถฯ **อนุปาทินฺนเกปี**ติ อนินฺทฺริยพเทฺธปิฯ **นิปฺปเทสโต**ติ อนวเสสโตฯ **ตสฺมา**ติ ตถา ปุจฺฉิตตฺตา, ปุจฺฉาย อยุตฺตภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **ปุจฺฉามูฬฺหสฺสา**ติ ปุจฺฉิตุมชานนโต ปุจฺฉาย สมฺมูฬฺหสฺสฯ วิตถปโญฺห หิ ‘‘ปุจฺฉามูโฬฺห’’ติ วุจฺจติ ยถา ‘‘มคฺคมูโฬฺห’’ติฯ **ปุจฺฉาย โทสํ ทเสฺสตฺวา**ติ เตน กตปุจฺฉาย ปุจฺฉิตาการํ โทสํ วิภาเวตฺวาฯ **ปุจฺฉาวิสฺสชฺชน**นฺติ ตถา สิกฺขาปิตาย อวิตถปุจฺฉาย วิสฺสชฺชนํฯ ยสฺมา วิสฺสชฺชนํ นาม ปุจฺฉานุรูปํ, ปุจฺฉาสภาเคน วิสฺสเชฺชตพฺพโต, น จ ตถาคตา วิรชฺฌิตฺวา กตปุจฺฉานุรูปํ วิรชฺฌิตฺวาว วิสฺสเชฺชนฺติ, อตฺถสภาคตาย จ วิสฺสชฺชนสฺส ปุจฺฉกา ตทตฺถํ อนวพุชฺฌนฺตา สมฺมุยฺหนฺติ, ตสฺมา ปุจฺฉํ สิกฺขาเปตฺวา อวิตถปุจฺฉาย วิสฺสชฺชนํ พุทฺธานมาจิณฺณนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตนาห **“กสฺมา”**ติอาทิฯ **ทุวิญฺญาปโย**ติ ยถาวุตฺตการเณน ทุวิญฺญาเปตโพฺพฯ

๔๙๘. **น ปติฎฺฐาตี**ติ ปจฺจยํ กตฺวา น ปติฎฺฐหติฯ ‘‘กตฺถา’’ติ อิทํ นิมิเตฺต ภุมฺมนฺติ อาห **“กิํ อาคมฺมา”**ติฯ **อปฺปติฎฺฐา**ติ อปฺปจฺจยา, สเพฺพน สพฺพํ สมุจฺฉินฺนการณาติ อโตฺถฯ **อุปา**

ทินฺนํเยวาติ อินฺทฺริยพทฺธเมวฯ ยสฺมา เอกทิสาภิมุขํ สนฺตานวเสน พหุธา สณฺฐิเต รูปปฺปพนฺเธ ทีฆสญฺญา, ตมฺปาทาย ตโต อปฺปกํ สณฺฐิเต รสฺสสญฺญา, ตทุภยญฺจ วิเสสโต รูปคฺคหณมุเขน คยฺหติ, ตสฺมา **"สณฺฐานวเสนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อปฺปปริมาเณ รูปสงฺฆาเต อณุสญฺญา, ตทุปาทาย ตโต มหติ ถูลสญฺญา, อิทมฺปิ ทฺวยํ วิเสสโต รูปคฺคหณมุเขน คยฺหตีติ อาห **"อิมินาปี"**ติอาทิฯ **"ปิ**-สทฺเทน เจตฺถ 'สณฺฐานวเสน อุปาทารูปํ วุตฺต''นฺติ เอตฺถาปิ วณฺณมตฺตเมว กถิตนฺติ อิมมตฺถํ สมฺจฺจินาตี''ติ วทนฺติฯ วณฺณสโทฺท เหตฺถ รูปายตนปริยาโยวฯ **สุภ**นฺติ สุนฺทรํ, อิฏฺฐนฺติ อโตฺถ ฯ **อสุภ**นฺติ อสุนฺทรํ, อนิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **"อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณํ ปเนวํ กถิต"**นฺติฯ ทีฆํ รสฺสํ อณุํ ถูลํ สุภาสุภนฺติ ตีสุปิ ฐาเนสุ รูปายตนมุเขน อุปาทารูปเสฺสว คหณํ ภูตรูปานํ วิสุํ คหิตตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ''กตฺถ อาโป จ ปถวี, เตโช วาโย น คาธตี''ติ หิ ภูตรูปานิ วิสุํ คยฺหนฺติฯ **นาม**นฺติ เวทนาทิกฺขนฺธจตุกฺกํฯ ตญฺหิ อารมฺมณาภิมุขํ นมนโต, นามกรณโต จ ''นาม''นฺติ วุจฺจติฯ เหฏฺฐา ''ทีฆํ รสฺส''นฺติอาทินา วุตฺตเมว อิธ รุปฺปนเฏฺฐน รูปสญฺญาย คหิตนฺติ ทเสฺสติ **"ทีฆาทิเภท"**นฺติ อิมินาฯ **อาทิ**สเทฺทน อาปาทีนญฺจ สงฺคโหฯ ยสฺมา วา ทีฆาทิสมญฺญา น รูปายตนวตฺถุกาว, อถ โข ภูตรูปวตฺถุกาปิฯ ตถา หิ สณฺฐานํ ผุสนมุเขนปิ คยฺหติ, ตสฺมา ทีฆรสฺสาทิคฺคหเณน ภูตรูปมฺปิ คยฺหเตวาติ อิมมตฺถํ วิญฺญาเปตุํ ''ทีฆาทิเภทํ รูป'' มิเจฺจว วุตฺตํฯ **กึ อาคมฺมา**ติ กึ อธิคนฺตฺวา กิสฺส อธิคมนเหตุฯ ''อุปรุชฺฌตี''ติ อิทํ อนุปฺปาทนิโรธํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ขณนิโรธนฺติ อาห **"อเสสเมตํ นปฺปวตฺตตี"**ติฯ

๔๙๙. ***ตตฺร เวยฺยากรณํ ภวตี***ติ อนุสนฺธิวจนมตฺตํ จุณฺณิยปาฐํ **วตฺวา** เวยฺยากรณวจนภูตํ **วิญฺญาณนฺติอาทึ** สิโลก**มาหา**ติ อธิปฺปาโยฯ **วิญฺญาตพฺพ**นฺติ วิสิเฏฺฐน ญาเณน ญาตพฺพํ, สพฺพญฺญุตฺตเมน อริยมคฺคญาเณน ปจฺจกฺขโต ชานิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **"นิพฺพานเสฺสตํ นาม"**นฺติฯ นิทสฺสียเตติ **นิทสฺสนํ,** จกฺขุวิเญฺญยฺยํ, น นิทสฺสนํ **อนิทสฺสนํ,** อจกฺขุวิเญฺญยฺยนฺติ อตฺถํ วทนฺติฯ **นิทสฺสนํ** วา อุปมา, ตเทตสฺส นตฺถีติ **อนิทสฺสนํฯ** น หิ นิพฺพานสฺส นิจฺจสฺส เอกภูตสฺส อจฺจนฺตปณีตสภาวสฺส สทิสํ นิทสฺสนํ กุโตจิ ลพฺภตีติฯ ยํ อหุตฺวา สโมฺภติ, หุตฺวา ปฏิเวติ, ตํ สงฺขตํ อุทยวยเนฺตหิ สอนฺตํ, อสงฺขตสฺส ปน นิพฺพานสฺส นิจฺจสฺส เต อุโภปิ อนฺตา น สนฺติ, ตโต เอว นวภาวาปคมสงฺขาตา ชรตาปิ ตสฺส นตฺถีติ วุตฺตํ **"อุปฺปาทโนฺต วา"**ติอาทิฯ ตตฺถ **อุปฺปาทโนฺต**ติ อุปฺปาทาวตฺถาฯ **วยโนฺต**ติ ภงฺคาวตฺถาฯ **ฐิตสฺส อญฺญถตฺตโนฺต**ติ ชรตา วุตฺตาฯ อวเสสคฺคหเณน ฐิตาวตฺถา อนุญฺญาตา โหติฯ **ติตฺถสฺสา**ติ ปานติตฺถสฺสฯ ตตฺถ นิพฺพจนํ ทเสฺสติ **"ตญฺหี"**ติอาทินาฯ **ปปนฺตี**ติ ปกาเรน ปิวนฺติฯ ตถา หิ อาจริเยน วุตฺตํ ''ปปนฺติ เอตฺถาติ ปปนฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถ หิ ปปนฺติ ปานติตฺถ''นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๔๙๙) นิรุตฺตินเยน, ยถารุตลกฺขเณน วา **ป-การสฺส ภ-กาโร กโตฯ สพฺพโต**ติ สพฺพกมฺมฏฺฐานมุขโตฯ เตนาห **"อฏฺฐตึสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ เยน เยน มุเขนา"**ติฯ อยํ อฏฺฐกถาโต อปโร นโย – ปกาเรน ภาสนํ โชตนํ **ปภา,** สพฺพโต ปภา อสฺสาติ **สพฺพโตปภํ,** เกนจิ อนุปกฺกิลิฏฺฐตาย สมนฺตโต ปภสฺสรํ วิสุทฺธนฺติ อโตฺถฯ **เอตฺถ นิพฺพาเน**ติ นิมิเตฺต ภุมฺมํ ทเสฺสติ **"อิทํ นิพฺพานํ อาคมฺมา"**ติ อิมินาฯ เยน นิพฺพานมธิคตํ, ตํ สนฺตติปริยาปนฺนานํเยว อิธ อนุปฺปาทนิโรโธ อธิเปฺปโตติ วุตฺตํ **"อุปาทินฺนกธมฺมชาตํ นิรุชฺฌติ, อปฺปวตฺตํ โหตี"**ติฯ

ตตฺถาติ ยเทตํ ''วิญฺญาณสฺส นิโรเธนา''ติ ปทํ วุตฺตํ, ตสฺมึฯ วิญฺญาณํ อุทฺธรติ ตสฺส วิภชฺชิตพฺพตฺตาฯ **จริมกวิญฺญาณ**นฺติ อรหโต จุติจิตฺตสงฺขาตํ ปรินิพฺพานจิตฺตํฯ **อภิสงฺขารวิญฺญาณ**นฺติ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารจิตฺตํฯ **เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี**ติ เอตสฺมึ นิพฺพาเน เอตํ นามรูปํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา นิรุชฺฌติฯ เตนาห **"วิชฺฌาต...เป.... ภาวํ ยาตี"**ติฯ

วิชฺฌาตทีปสิขา วิยาติ นิพฺพุตทีปสิขา วิยฯ “**อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺสาปี**”ติอาทินา สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุมุเขน อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุเมว วทติ นามรูปสฺส อนวเสสโต อุปรุชฺฌนสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เตน วุตฺตํ “**อนุปฺปาทวเสน อุปรุชฺฌตี**”ติฯ **โสตาปตฺติมคฺคญาเณนา**ติ กตฺตริ, กรเณ วา กรณวจนํ, **นิโรเธนา**ติ ปน เหตุมฺหิฯ **เอตฺถา**ติ นิพฺพาเนฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา เกวฏฺฏสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

เกวฏฺฏสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. โลหิจฺจสุตฺตวณฺณนา

โลหิจฺจพฺราหฺมณวตฺถุวณฺณนา

๕๐๑. เอวํ เกวฏฺฏสุตฺตํ สํวเณฺณตฺวา อิทานิ โลหิจฺจสุตฺตํ สํวเณฺณโนฺต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, เกวฏฺฏสุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส โลหิจฺจสุตฺตภาวํ วา ปกาเสตุํ **“เอวํ เม สุตํ...เป.... โกสเลสูติ โลหิจฺจสุตฺต”**นฺติ อาหฯ **สาลวติกา**ติ การณมนฺตเรน อิตฺถิลิงฺควเสน **ตสฺส คามสฺส นามํ**ฯ คามณิกาภาเวนาติ เกจิฯ **วติยา**ติ กณฺฏกสาขาทิวติยาฯ **โลหิโต** นาม ตสฺส กุเล ปุพฺพปุริโส, ตพฺพํสวเสน โลหิตสฺส อปจฺจํ **โลหิโจฺจ**ติ พฺราหฺมณสฺส โคตฺตโต อาคตนามํฯ

๕๐๒. ‘‘กิญฺหิ ปโร ปรสฺส กริสฺสตี’’ติ **ปรานุกมฺปา วิรหิตตฺตา ลามกํ**ฯ น ตุ อุเจฺฉทสสฺสตานํ อญฺญตรสฺสาติ อาห **“น ปนา”**ติอาทิฯ ทิฏฺฐิคตนฺติ หิ ลทฺธิมตฺตํ อธิเปฺปตํ, อญฺญถา อุเจฺฉทสสฺสตคฺคาหวินิมุโตฺต โกจิ ทิฏฺฐิคฺคาโห นาม นตฺถีติ เตสมญฺญตรํ สิยาฯ ‘‘อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ อิทํ มนสิ, วจสิ จ อุปฺปนฺนตาสาธารณวจนนฺติ ทเสฺสติ **“น เกวลญฺจา”**ติ อาทินาฯ **โส กิร...เป.... ภาสติเยวา**ติ จ ตสฺสา ลทฺธิยา โลเก ปากฏภาวํ วทติฯ ยสฺมา ปน อตฺตโต อโญฺญ ปโร โหติ, ตสฺมา ยถา อนุสาสกโต อนุสาสิตโพฺพ ปโร, เอวํ อนุสาสิตพฺพโตปิ อนุสาสโกติ ทเสฺสตุํ **“ปโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กิํ**-สทฺทาเปกฺขาย เจตฺถ **“กริสฺสตี”**ติ อนาคตกาลวจนํ, อนาคเตปิ วา เตน ตสฺส กาตพฺพํ นตฺถีติ ทสฺสนตฺถํฯ **กุสลํ ธมฺมม**นฺติ อนวชฺชธมฺมํ นิกฺกิเลสธมฺมํ, วิโมกฺขธมฺมนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ปเรสํ ธมฺมํ กเถสฺสามี’’ติ เตหิ อตฺตานํ ปริวาราเปตฺวา วิจรณํ กิมตฺถิยํ, อาสยวุทฺธสฺสปิ อนุโรเธน วินา ตํ น โหติ, ตสฺมา **อตฺตนา... เป.... วิหาตพฺพนฺติ วทติ**ฯ เตนาห ‘‘เอวํสมฺปทมิทํ ปาปกํ โลภธมฺมํ วทามี’’ติฯ

๕๐๔. **“อิตฺถิลิงฺควเสนา”**ติ อิมินา ปุลฺลิงฺคิกสฺสปิ อตฺถสฺส อิตฺถิลิงฺคสมญฺญาติ ทเสฺสติฯ **โส**ติ โลหิจฺจพฺราหฺมโณฯ **ภาโร**ติ ภควโต ปริสพาหุลฺลตฺตา, อตฺตโน จ พหุกิจฺจกรณียตฺตา ครุ ทุกฺกรํฯ

๕๐๘. **กถาผาสุกตฺถ**นฺติ กถาสุขตฺถํ, สุเขน กถํ กเถตุเญฺจว โสตุญฺจาติ อโตฺถฯ **อยํ อุปาสโก**ติ โรสิกนฺหาปิตํ อาหฯ **อเปฺปว นาม สิยา**ติ เอตฺถ ปีติวเสน อาเมฑิตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ตํ ‘‘พุทฺธคชฺชิต’’นฺติ วุจฺจติฯ ภควา หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ วิเสสโต ปีติโสมนสฺสชาโต โหติ, ตสฺมา ปีติวเสน ปฐมํ คชฺชติ, ทุติยมฺปิ อนุคชฺชติฯ กิํ วิเสสํ คชฺชนมนุคชฺชนนฺติ วุตฺตํ **“อย”**นฺติอาทิฯ อาโท ภาสนํ **อลฺลาโป,** สโญฺญเค ปเร รโสฺสฯ ตทุตฺตริ สห ภาสนํ **สลฺลาโป**ฯ

โลหิจฺจพฺราหฺมณานุโยควณฺณนา

๕๐๙. **สมุทยสญฺชาตี**ติ อายุปฺปาโทติ อาห **“โภคุปฺปาโท”**ติฯ **ตโต**ติ สาลวติกายฯ **ลาภนฺตรายกโร**ติ ธนธญฺญลาภสฺส อนฺตรายกโรฯ อนุปุโพฺพ กปิ-สโทฺท อากงฺขนโตฺถติ ทเสฺสติ **“อิจฺฉตี”**ติ อิมินาฯ อยํ อฏฺฐกถาโต อปโร นโย – สาติสเยน หิเตน อนุกมฺปโก อนุคฺคณฺหนโก **หิตานุกมฺปี**ติฯ **สมฺปชฺชตี**ติ อาเสวนลาเภน นิปฺปชฺชติ, พลวตี โหติ อวคฺคหาติ อโตฺถฯ เตน วุตฺตํ **“นิยตา โหตี”**ติฯ

๕๑๐-๕๑๑. **ทุติยํ อุปปตฺติ**นฺติ ‘‘นนุ ราชา ปเสนทิโกสโล’’ติอาทินา วุตฺตํ ทุติยํ อุปปตฺตึ ฐานํ ยุตฺตึฯ การณญฺหิ ภควา อุปมามุเขน ทเสฺสติ, อิมาย จ อุปฺปตฺติยา ตุเมฺห เจว อเญฺญ จาติ โลหิจฺจมฺปิ อโนฺตกตฺวา สํเวชนํ กตํ โหติฯ เย จ อิเม กุลปุตฺตา ทิพฺพา คพฺภา ปริปาเจนฺตีติ โยชนาฯ อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา, ญาณปริปากสฺส วา อภาเวน **อสโกฺกนฺตาฯ** กมฺมปเทน อตฺถฺยาธิกรณตฺตา ปริปาเจนฺติ กิริยาย วิภตฺติวิปลฺลาเสน **อุปโยคเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํฯ** เย ปน ‘‘ปริปจฺจนฺตี’’ติ กมฺมรูเปน ปฐนฺติ, เตสํ มเต วิภตฺติวิปลฺลาเสน ปโยชนํ นตฺถิ กมฺมกตฺตุภาวโต, อโตฺถ ปนสฺส ทุติยวิกเปฺป วุตฺตนเยน ทานาทิปุญฺญวิเสโส เวทิตโพฺพฯ อหิตานุกมฺปาทิตา จ ตสฺส ตํสมงฺคีสตฺตวเสน โหติฯ ทิวิ ภวาติ **ทิพฺพาฯ** คเพฺภนฺติ ปริปจฺจนวเสน อตฺตนิ ปพเนฺธนฺตีติ **คพฺภา,** เทวโลกาฯ **‘‘ฉนฺนํ เทวโลกาน’’**นฺติ นิทสฺสนวจนเมตํฯ พฺรหฺมโลกสฺสาปิ หิ ทิพฺพคพฺภภาโว ลพฺภเตว ทิพฺพวิหารเหตุกตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ภาวนํ ภาวยมานา’’ติ อิทมฺปิ วจนํ สมตฺถิตํ โหติ ฯ ‘‘เทวโลกคามินิํ ปฏิปทํ ปูรยมานา’’ติ วตฺวา ตํ ปฏิปทํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘ทานํ ททมานา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภวนฺติ เอตฺถ ยถารุจิ สุขสมปฺปิตาติ ***ภวา,*** วิมานานิฯ เทวภาวาวหตฺตา **ทิพฺพาฯ** วุตฺตนเยเนว **คพฺภาฯ ทานาทโย** เทวโลกสํวตฺตนิก **ปุญฺญวิเสสาฯ ทิพฺพา *ภวา***ติ อิธ เทวโลกปริยาปนฺนา อุปปตฺติภวา อธิเปฺปตาฯ ตทาวโห หิ กมฺมภโว ปุเพฺพ คหิโตติ อาห **‘‘เทวโลเก วิปากกฺขนฺธา’’**ติฯ

ตโยโจทนารหวณฺณนา

๕๑๓. **อนิยามิเตเนวา**ติ อนิยมิเตเนว, ‘‘ตฺวํ เอวํ ทิฏฺฐิโก, เอวํ สตฺตานํ อนตฺถสฺส การโก’’ติ เอวํ อนุเทฺทสิเกเนวฯ สพฺพโลกปตฺถฎาย ลทฺธิยา สมฺปฺปชฺชนโต **ยาว ภวคฺคา อุคฺคตํฯ มาน**นฺติ ‘‘อหเมตํ ชานามิ, อหเมตํ ปสฺสามี’’ติ เอวํ ปวตฺตํ ปณฺฑิตมานํฯ ***ภินฺทิตฺวา***ติ วิธเมตฺวา, ชหาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **ตโย สตฺถาเร**ติ อสมฺปาทิตอตฺตหิโต อโนวาทกรสาวโก จ อสมฺปาทิตอตฺตหิโต โอวาทกรสาวโก จ สมฺปาทิตอตฺตหิโต อโนวาทกรสาวโก เจติ อิเม ตโย สตฺถาเรฯ จตุโตฺถ ปน สมฺมาสมฺพุโทฺธ น โจทนารโห, ตสฺมา ‘‘ตํ เตน ปุจฺฉิโต เอว กเถสฺสามี’’ติ โจทนารเหว ตโย สตฺถาเร ปฐมํ ทเสฺสติ, ปจฺฉา จตุตฺถํ สตฺถารํฯ กามเญฺจตฺถ จตุโตฺถ สตฺถา เอโก อทุติโย อนญฺญสาธารโณ, ตถาปิ โส เยสํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํ วเสน ‘‘ธมฺมมโย กาโย’’ติ วุจฺจติ, เตสํ สมุทายภูโตปิ เต คุณาวยเว สตฺถุฏฺฐานิเย กตฺวา ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘อยมฺปิ โข โลหิจฺจ สตฺถา’’ติ อภาสิฯ

อญฺญาติ ย-การโลปนิเทฺทโส ‘‘สยํ อภิญฺญา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘, ๓๗; ม. นิ. ๑.๑๕๔, ๔๔๔) วิย, ตทเตฺถ เจตํ สมฺปทานวจนนฺติ ทเสฺสติ **‘‘อญฺญาย’’**ติอาทินาฯ สาวกตฺตํ ปฏิชานิตฺวา ฐิตตฺตา เอกเทเสนสฺส สาสนํ กโรนฺตีติ อาห **‘‘นิรนฺตรํ ตสฺส สาสนํ อกตฺวา’’**ติฯ **อุกฺกมิตฺวา อุกฺกมิตฺวา**ติ กทาจิ ตถา กรณํ, กทาจิ ตถา อกรณญฺจ สนฺธาย วิจฺฉาวจนํ, ยทิจฺฉิตํ กโรนฺตีติ อธิปฺปาโย ฯ **ปฏิกฺกมนฺติยา**ติ อนภิรติยา อคารเวน อปคจฺฉนฺติยาฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อนิจฺฉนฺติยา’’**ติอาทิฯ **เอกายา**ติ อทุติยาย อิตฺถิยา, **สมฺปโยค**นฺติ เมถุนธมฺมสมาโยคํฯ **เอโก อิเจฺฉยฺยา**ติ อทุติโย ปุริโส สมฺปโยคํ อิเจฺฉยฺยาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ โอสกฺกนาทิมุเขน อิตฺถิปุริสสมฺพนฺธนิทสฺสนํ เคหสฺสิตาเคหสฺสิตอเปกฺขวเสน ตสฺส สตฺถุโน สาวเกสุ ปฏิปตฺติทสฺสนตฺถํฯ อติวิรตฺตภาวโต **ทฎฺฐุมฺปิ อนิจฺฉมานํ ปรมฺมุขิํ ฐิตํ** อิตฺถิํฯ **โลเภนา**ติ ปริวารํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกลาภสกฺการโลเภนฯ **อีทิโส**ติ เอวํสภาโว สตฺถาฯ **เยนา**ติ โลภธเมฺมนฯ **ตตฺถ สมฺปาเทหี**ติ ตสฺมิํ ปฏิปตฺติธเมฺม ปติฏฺฐิตํ กตฺวา สมฺปาเทหิฯ กายวงฺกาทิวิคเมน **อุชุํ กโรหิฯ**

๕๑๔. สสฺสรูปกานิ ติณานีติ สสฺสสทิสานิ นีวาราทิติณานิฯ

๕๑๕. เอวํ โจทนํ อรหตีติ วุตฺตนเยน สาวเกสุ อโปฺปสฺสุกฺกภาวาปาทเน นิโยชนวเสน โจทนํ อรหติ, น ปฐโม วิย ‘‘เอวรูโป ตว โลภธโมฺม’’ติอาทินา, น จ ทุติโย วิย ‘‘อตฺตานเมว ตาว ตตฺถ สมฺปาเทหี’’ติอาทินาฯ กสฺมา? สมฺปาทิตอตฺตหิตตาย ตติยสฺสฯ

นโจทนารหสตฺถุวณฺณนา

๕๑๖. น โจทนารโหติ เอตฺถ ยสฺมา โจทนารหตา นาม สตฺถุวิปฺปฏิปตฺติยา วา สาวกวิปฺปฏิปตฺติยา วา อุภยวิปฺปฏิปตฺติยา วา โหติ, ตยิทํ สพฺพมฺปิ อิมสฺมิํ สตฺถริ นตฺถิ, ตสฺมา น โจทนารโหติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อยญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อสฺสวา**ติ ปฏิสฺสวาฯ

๕๑๗. มยา คหิตาย ทิฎฺฐิยาติ สพฺพโส อนวเชฺช อนุปวเชฺช สมฺมาปฏิปเนฺน, ปเรสญฺจ สมฺมเทว สมฺมาปฏิปตฺติํ ทเสฺสเนฺต สตฺถริ อภูตโทสาโรปนวเสน มิจฺฉาคหิตาย นิรยคามินิยา ปาปทิฎฺฐิยาฯ **นรกปปาต**นฺติ นรกสงฺขาตํ มหาปปาตํฯ ปปตนฺติ เอตฺถาติ หิ **ปปาโต**ฯ **ธมฺมเทสนาหเตฺถนา**ติ ธมฺมเทสนาสงฺขาเตน หเตฺถนฯ **สคฺคมคฺคถเล**ติ สคฺคคามิมคฺคภูเต ปุญฺญธมฺมถเล, จาตุมหาราชิกาทิสคฺคโสตาปตฺติอาทิมคฺคสงฺขาเต วา ถเลฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา โลหิจฺจสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

โลหิจฺจสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๓. เตวิชฺชสุตฺตวณฺณนา

๕๑๘. เอวํ โลหิจฺจสุตฺตํ สํวณฺเณตฺวา อิทานิ เตวิชฺชสุตฺตํ สํวณฺเณนฺโต ยถานุปุพฺพํ สํวณฺณโนกาสสฺส ปตฺตภาวํ วิภาเวตุํ, โลหิจฺจสุตฺตสฺสานนฺตรํ สงฺคีตสฺส สุตฺตสฺส เตวิชฺชสุตฺตภาวํ วา ปกาเสตุํ **"เอวํ เม สุตํ...เป.... โกสเลสูติ เตวิชฺชสุตฺต"**นฺติ อาหฯ **นาม**นฺติ นามมตฺตํฯ ทิสาวาจีสทฺทโต ปยุชฺชมาโน **เอน**สโทฺท อทฺรตฺเถ อิจฺฉิโต, ตปฺปโยเคน จ ปญฺจมิยตฺเถ สามิวจนํ, ตสฺมา "อุตฺตเรนา"ติ ปเทน อทูรตฺถโชตนํ, ปญฺจมิยตฺเถ จ สามิวจนํ ทเสฺสตุํ **"มนสากฎโต อวิทูเร อุตฺตรปเสฺส"**ติ วุตฺตํฯ "ทิสาวาจีสทฺทโต ปญฺจมีวจนสฺส อทูรตฺถโชตนโต อทูรตฺถํ ทเสฺสตุํ เอนสเทฺทน เอวํ วุตฺต"นฺติ เกจิ, สตฺตมิยตฺเถ เจตํ ตติยาวจนํ "ปุเพฺพน คามํ รมณีย"นฺติอาทีสุ วิยฯ "อกฺขรจินฺตกา ปน เอน-สทฺทโยเค อวธิวาจินิ ปเท อุปโยควจนํ อิจฺฉนฺติ, อโตฺถ ปน สามิวเสเนว อิจฺฉิโต, ตสฺมา อิธ สามิวจนวเสเนว วุตฺต"นฺติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๕๑๘) อยํ อาจริยมติฯ **ตรุณอมฺพรุกฺขสเณฺฑ**ติ ตรุณมฺพรุกฺขสมูเหฯ รุกฺขสมุทายสฺส หิ วนสมญฺญาฯ

๕๑๙. **กุลจาริตฺตาทิสมฺปตฺติยา**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน มนฺตเชฺฌนาภิรูปตาทิสมฺปตฺตึ สงฺคณฺหาติฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ เทเส, กุเล วาฯ เต นิวาสฏฺฐาเนน วิเสเสนฺต **"ตตฺถา"**ติอาทิมาหฯ **มนฺตสชฺฌายกรณตฺถ**นฺติ อาถพฺพณมนฺตานํ สชฺฌายกรณตฺถํฯ เตน วุตฺตํ "อเญฺญสํ พหูนํ ปเวสนํ นิวาเรตฺวา"ติฯ **นทีตีเร**ติ อจิรวติยา นทิยา ตีเรฯ

มคฺคามคฺคกถาวณฺณนา

๕๒๐. **ชงฺฆจาร**นฺติ จงฺกเมน, อิโต จิโต จ วิจรณํฯ โส หิ ชงฺฆาสุ กิลมถวิโนทนตฺถํ จรณโต "ชงฺฆวิหาโร, ชงฺฆจาโร"ติ จ วุโตฺตฯ เตนาห ปาฬิยํ "อนุจงฺกมนฺตานํ อนุวิจรนฺตาน"นฺติฯ จุณฺณมตฺติกาทิ **นฺหานียสมฺภาโรฯ เตน วุตฺต**นฺติ อุโภสุปิ อนุจงฺกมนานุวิจรณานํ ลพฺภนโต เอวํ วุตฺตํฯ มโคฺค เจตฺถ พฺรหฺมโลกคมนูปายปฏิปทาภูโต อุชุมโคฺคฯ อิจฺฉิตฏฺฐานํ อุชุกํ มคฺคติ อุปคจฺฉติ เอเตนาติ หิ **มโคฺค,** ตทโญฺญ **อมโคฺค, อ**-สโทฺท วา วุทฺธิอโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ตถา หิ **"กตมํ นุ โข"**ติอาทินา มคฺคเมว ทเสฺสติฯ **ปฏิปท**นฺติ พฺรหฺมโลกคามิมคฺคสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทํฯ

อญฺชสายโนติ อุชุมคฺคสฺส เววจนํ ปริยายทฺวยสฺส อติเรกตฺถทีปนโต ยถา "ปทฏฺฐาน"นฺติฯ ทุติยวิกเปฺป อญฺชสสโทฺท อุชุกปริยาโยฯ นิยฺยาตีติ นิยฺยานิโย, โส เอว **นิยฺยานิโก**ติ ทเสฺสติ **"นิยฺยายโนฺต"**ติ อิมินาฯ **นิยฺยานิโก นิยฺยาตี**ติ จ เอกนฺตนิยฺยานํ วุตฺตํ, **คจฺฉโนฺต** หุตฺวา **คจฺฉตีติ อโตฺถฯ** กสฺมา มโคฺค "นิยฺยาตี"ติ วุโตฺต, นเนฺวส คมเน อพฺยาปาโรติ? สจฺจํฯ ยสฺมา ปนสฺส นิยฺยาตุ-ปุคฺคลวเสน นิยฺยานภาโว ลพฺภติ, ตสฺมา นิยฺยายนฺตปุคฺคลสฺส โยนิโส ปฏิปชฺชนวเสน **นิยฺยายโนฺต** มโคฺค **"นิยฺยาตี"**ติ วุโตฺตฯ **กโรตี**ติ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาเทติฯ ตถา อุปฺปาเทนฺโตเยว หิ ตํ ปฏิปชฺชติ นามฯ สห เพฺยติ วตฺตตีติ **สหโพฺย,** สหวตฺตนโก, ตสฺส ภาโว **สหพฺยตา**ติ วุตฺตํ **"สหภาวายา"**ติฯ **สหภาโว**ติ จ สโลกตา, สมีปตา วา เวทิตพฺพาฯ ตถา จาห **"เอกฏฺฐาเน ปาตุภาวายา"**ติฯ **สกเมวา**ติ อตฺตโน อาจริเยน โปกฺขรสาตินา กถิตเมวฯ **โถเมตฺวา**ติ "อยเมว อุชุมโคฺค อยมญฺชสายโน"ติอาทินา ปสํสิตฺวาฯ ตถา **ปคฺคณฺหิตฺวาฯ** ภารทฺวาโชปิ สกเมว อตฺตโน อาจริเยน ตารุเกฺขน กถิตเมว อาจริยวาทํ โถเมตฺวา ปคฺคณฺหิตฺวา วิจรตีติ โยชนาฯ **เตน วุตฺต**นฺติ ยถา ตถา วา อภินิวิฏฺฐภาเวน ปาฬิยํ วุตฺตํฯ

๕๒๑-๕๒๒. **อนิยฺยานิกาวา**ติ อปฺปาฏิหาริกาว, อญฺญมญฺญสฺส วาเท โทสํ ทเสฺสตฺวา อวิปรีตตฺถทสฺสนตฺถํ อุตฺตรรหิตา เอวาติ อโตฺถฯ **ตุล**นฺติ มานปตฺถตุลํฯ อญฺญมญฺญวาทสฺส อาทิโตว วิรุทฺธคฺคหณํ **วิคฺคโห,** เสฺวว วิวทนวเสน อปราปรํ อุปฺปโนฺน **วิวาโท**ติ อาห **“ปุพฺพุปฺปตฺติโก”**ติอาทิฯ **ทุวิโธปิ เอโส**ติ วิคฺคโห, วิวาโทติ ทฺวิธา วุโตฺตปิ เอโส วิโรโธฯ **นานาอาจริยานํ วาทโต**ติ นานารุจิกานํ อาจริยานํ วาทภาวโตฯ **นานาวาโท** นานาวิโธ วาโทติ กตฺวา, อธุนา ปน ‘‘นานาอาจริยานํ วาโท นานาวาโท’’ติ ปาโฐฯ

๕๒๓. **เอกสฺสาปี**ติ ตุเมฺหสุ ทฺวีสุ เอกสฺสาปิฯ **เอกสฺมิ**นฺติ สกวาทปรวาเทสุ เอกสฺมิมฺปิฯ **สํสโย นตฺถี**ติ ‘‘มโคฺค นุ โข, น มโคฺค’’ติ วิจิกิจฺฉา นตฺถิ, อญฺชสานญฺชสาภาเว ปน สํสโยฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เอส กิรา’’ติอาทิ **เอวํ สตี**ติ ยทิ สพฺพตฺถ มคฺคสญฺญิโน, เอวํ สติ **“กิสฺมิํ โว วิคฺคโห”**ติ ภควา **ปุจฺฉติฯ** อิติสเทฺทน เจตฺถ อาทฺยเตฺถน วิวาโท, นานาวาโท จ สงฺคหิโตฯ

๕๒๔. ‘‘อิจฺฉิตฏฺฐานํ อุชุกํ มคฺคติ อุปคจฺฉติ เอเตนาติ มโคฺค, อุชุมโคฺคฯ ตทโญฺญ อมโคฺค, อ-สโทฺท วา วุทฺธิอโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ’’ติ เหฏฺฐา วุโตฺตวายมโตฺถฯ **อนุชุมเคฺค**ติ เอตฺถาปิ อ-สโทฺท วุทฺธิอโตฺถ จ ยุชฺชติฯ **ตเมว วตฺถุ**นฺติ สเพฺพสมฺปิ พฺราหฺมณานํ มคฺคสฺส มคฺคภาวสงฺขาตํ, สกมคฺคสฺส อุชุมคฺคภาวสงฺขาตญฺจ วตฺถุํฯ **สเพฺพ เต**ติ สเพฺพ เต นานาอาจริเยหิ วุตฺตมคฺคา, เย ปาฬิยํ ‘‘อทฺธริยา พฺราหฺมณา’’ติอาทินา วุตฺตาฯ อยเมตฺถ ปาฬิอโตฺถ – **อทฺธโร** นาม ยญฺญวิเสโส, ตทุปโยคิภาวโต **อทฺธริยานิ** วุจฺจนฺติ ยชูนิ, ตานิ สชฺฌายนฺตีติ **อทฺธริยา,** ยชุเวทิโนฯ ติตฺติรินา นาม อิสินา กตา มนฺตาติ **ติตฺติรา,** เต สชฺฌายนฺตีติ **ติตฺติริยา,** ยชุเวทิโน เอวฯ ยชุเวทสาขา เหสา, ยทิทํ ติตฺติรนฺติฯ **ฉโนฺท** วุจฺจติ วิเสสโต สามเวโท, ตํ สเรน กายนฺตีติ **ฉโนฺทกา,** สามเวทิโนฯ **“ฉโนฺทคา”**ติปิ ตติยกฺขเรน ปฐนฺติ, โส เอวโตฺถฯ พหโว อิริโย โถมนา เอตฺถาติ **พวฺหาริ,** อิรุเวโท, ตํ อธียนฺตีติ **พวฺหาริชฺฌาฯ**

พหูนีติ เอตฺถายํ อุปมาสํสนฺทนา – ยถา เต นานามคฺคา เอกํสโต ตสฺส คามสฺส วา นิคมสฺส วา ปเวสาย โหนฺติ, เอวํ พฺราหฺมเณหิ ปญฺญาปิยมานาปิ นานามคฺคา เอกํสโต พฺรหฺมโลกูปคมนาย พฺรหฺมุนา สหพฺยตาย โหนฺตีติฯ

๕๒๕. **ปฏิชานิตฺวา ปจฺฉา นิคฺคยฺหมานา อวชานนฺตี**ติ ปุเพฺพ นิโทฺทสตํ สลฺลกฺขมานา ปฏิชานิตฺวา ปจฺฉา สโทสภาเวน นิคฺคยฺหมานา ‘‘เนตํ มม วจน’’นฺติ อวชานนฺติ, น ปฏิชานนฺตีติ อโตฺถฯ

๕๒๗-๕๒๙. **เต เตวิชฺชา**ติ เตวิชฺชกา เต พฺราหฺมณาฯ เอวสเทฺทน ญาปิโต อโตฺถ อิธ นตฺถีติ ว-กาโร คหิโต, โส จ อนตฺถโกวาติ ทเสฺสติ **“อาคมสนฺธิมตฺต”**นฺติ อิมินา, วณฺณาคเมน ปทนฺตรสนฺธิมตฺตํ กตนฺติ อโตฺถฯ **อนฺธปเวณี**ติ อนฺธปนฺติฯ **“ปณฺณาสสฏฺฐิ อนฺธา”**ติ อิทํ ตสฺสา อนฺธปเวณิยา มหโต คจฺฉคุมฺพสฺส อนุปริคมนโยคฺยตาทสฺสนํฯ เอวญฺหิ เต ‘‘สุจิรํ เวลํ มยํ มคฺคํ คจฺฉามา’’ติ สญฺญิโน โหนฺติฯ อนฺธานํ ปรมฺปรสํสตฺตวจเนน ยฏฺฐิคาหกวิรหตา ทสฺสิตาติ วุตฺตํ **“ยฏฺฐิคาหเกนา”**ติอาทิฯ ตทุทาหรณํ ทเสฺสเนฺตน **“เอโก กิรา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **อนุปริคนฺตฺวา**ติ กญฺจิ กาลํ อนุกฺกเมน สมนฺตโต คนฺตฺวาฯ **กจฺฉ**นฺติ กจฺฉพนฺธทุสฺสกณฺณํฯ ‘‘กจฺฉํ พนฺธนฺตี’’ติอาทีสุ (จูฬว. อฏฺฐ. ๒๘๐; วิ. สงฺค. อฏฺฐ. ๓๔.๔๒) วิย หิ กจฺฉสโทฺท นิพฺพสนวิเสสปริยาโยฯ อปิจ **กจฺฉ**นฺติ อุปกจฺฉกฏฺฐานํฯ ‘‘สมฺพาโธ นาม อุโภ อุปกจฺฉกา มุตฺตกรณ’’นฺติอาทีสุ (ปาจิ. ๘๐๐) วิย หิ กาเยกเทสวาจโก กจฺฉสโทฺทฯ **จกฺขุมา**ติ ยฏฺฐิคาหกํ วทติฯ **“ปุริโม”**ติอาทิ ยถาวุตฺตกฺกเมน เวทิตโพฺพฯ **นามกเญฺญวา**ติ

อตฺถาภาวโต นามมตฺตเมว, ตํ ปน ภาสิตํ เตหิ สารสญฺญิตมฺปิ นามมตฺตตาย อสารภาวโต นิหีนเมวาติ อตฺถมตฺตํ ทเสฺสติ **“ลามกํเยวา”**ติ อิมินาฯ

๕๓๐. **โยต**ิ พฺรหฺมโลโกฯ **ยโต**ติ ภุมฺมเตฺถ นิสฺสกฺกวจนํฯ สามญฺญโชตนาย วิเสเส อวติฏฺฐนโต วิเสสปรามสนํ ทเสฺสตุํ **“ยสฺมิํ กาเล”**ติ วุตฺตํฯ **“อุคฺคมนกาเล”**ติอาทินา ปกรณาธิคตมาหฯ **อายาจนฺตี**ติ อุคฺคมนํ ปเตฺถนฺติฯ กสฺมา? โลกสฺส พหุการภาวโตฯ ตถา โถมนาทีสุฯ **โสโมฺม**ติ สีตโลฯ อยํ กิร พฺราหฺมณานํ ลทฺธิ ‘‘ปุเพฺพพฺราหฺมณานมายาจนาย จนฺทิมสูริยา’คนฺตฺวา โลเก โอภาสํ กโรนฺตี’’ติฯ

๕๓๒. **อิธ ปน กิํ วตฺตพฺพ**นฺติ อิมสฺมิํ ปน อปฺปจฺจกฺขภูตสฺส พฺรหฺมุโน สหพฺยตาย มคฺคเทสเน เตวิชฺชานํ พฺราหฺมณานํ กิํ วตฺตพฺพํ อตฺถิ, เย ปจฺจกฺขภูตานมฺปิ จนฺทิมสูริยานํ สหพฺยตาย มคฺคํ เทเสตุํ น สโกฺกนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **“ยตฺถา”**ติ อิมินา ‘‘อิธา’’ติ วุตฺตเมวตฺถํ ปจฺจามสติฯ

อจิรวตีนทีอุปมากถาวณฺณนา

๕๔๒. **สมภริตา**ติ สมฺปุณฺณาฯ ตโต เอว **กากเปยฺยาฯ ปารา**ติ ปาริมตีร, อาลปนเมตนฺติ ทเสฺสตุํ **“อโมฺภ”**ติ วุตฺตํฯ **อปาร**นฺติ โอริมตีรํฯ **เอหี**ติ อาคจฺฉาหิฯ **วตา**ติ เอกํเสนฯ อถ คมิสฺสสิ, เอวํ สติ เอหีติ โยชนาฯ **“อตฺถิเม”**ติอาทิ อวฺหานการณํฯ

๕๔๔. **ปญฺจสีล...เป.... เวทิตพฺพา** ยมนิยมาทิพฺราหฺมณธมฺมานํ ตทโนฺตคธภาวโตฯ **ตพฺพิปรีตา**ติ ปญฺจสีลาทิวิปรีตา ปญฺจเวราทโยฯ **อินฺท**นฺติ อินฺทนามกํ เทวปุตฺตํ, สกฺกํ วาฯ **“อจิรวติยา ตีเร นิสิโนฺน”**ติ อิมินา ยสฺสา ตีเร นิสิโนฺน, ตเทว อุปมํ กตฺวา อาหรติ ธมฺมราชา ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตาติ ทเสฺสติฯ ‘‘ปุนปิ’’ติ วตฺวา **“อปรมฺปิ”**ติ วจนํ อิตรายปิ นที อุปมาย สงฺคณฺหนตฺถํฯ

๕๔๖. **กามยิตพฺพเฏฺฐนา**ติ กามนียภาเวนฯ **พนฺธนเฏฺฐนา**ติ กามยิตพฺพโต สตฺตานํ จิตฺตสฺส อาพนฺธนภาเวนฯ กามญฺจายํ คุณสโทฺท อตฺถนฺตเรสุปิ ทิฏฺฐปฺปโยโค, เตสํ ปเนตฺถ อสมฺภวโต ปาริเสสญฺญาเยน พนฺธนโฏฺฐเยว ยุโตฺตติ ทเสฺสตุํ อยมตฺถุทฺธาโร อารโทฺธฯ **อหตาน**นฺติ อโธตานํ อภินวานํฯ **เอตฺถา**ติ ขนฺธกปาฬิปเท **ปฏลโฏฺฐ**ติ ปฏลสทฺทสฺส, ปฏลสงฺขาโต วา อโตฺถฯ **คุณโฏฺฐ**ติ คุณสทฺทสฺส อโตฺถ นามฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **อเจฺจนฺตี**ติ อติกฺกมฺม ปวตฺตนฺติฯ **เอตฺถา**ติ โสมนสฺสชาตกปาฬิปเทฯ **ทกฺขิณา**ติ ติรจฺฉานคเต ทานเจตนาฯ **เอตฺถา**ติ ทกฺขิณวิภงฺคสุตฺตปเท (ม. นิ. ๓.๓๗๙) **มาลาคุเณ**ติ มาลาทาเมฯ **เอตฺถา**ติ **สติปฏฺฐาน**- (ที. นิ. ๒.๓๗๘; ม. นิ. ๑.๑๐๙) **ธมฺมปทปาฬิ**ปเทสุ, (ธ. ป. ๕๓) นิทสฺสนมตฺตเณฺจตํ โกฏฺฐาสาปธานสีลาทิสุกฺกาทิสมฺปทาชิยาสุปิ ปวตฺตนโตฯ โหติ เจตฺถ –

> ‘‘คุโณ ปฏลราสานิสํเส โกฏฺฐาสพนฺธเน;
> สีลสุกฺกาทฺยปธาเน, สมฺปทาย ชิยาย จา’’ติฯ

เอเสวาติ พนฺธนโฏฺฐ เอวฯ น หิ รูปาทีนํ กาเมตพฺพภาเว วุจฺจมาเน ปฏลโฏฺฐ ยุชฺชติ ตถา กาเมตพฺพตาย อนธิเปฺปตตฺตาฯ ราสฏฺฐาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ปาริเสสโต ปน พนฺธนโฏฺฐว ยุชฺชติฯ ยทเคฺคน หิ เนสํ กาเมตพฺพตา, ตทเคฺคน พนฺธนภาโวติฯ

โกฏฺฐาสโกฺฐปิ เจตฺถ ยุชฺชเตว จกฺขุวิเญฺญยฺยาทิโกฏฺฐาสภาเวน เนสํ กาเมตพฺพโตฯ โกฏฺฐาเส จ คุณสทฺโท ทิสฺสติ ‘‘ทิคุณํ วเฑฺฒตพฺพ’’นฺติอาทีสุ วิยฯ

> ‘‘อสเงฺขยฺยยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
> คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นามสหสฺสโต’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๑๓; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๗๖) –

อาทีสุ ปน สมฺปทาโกฺฐ คุณสทฺโท, โสปิ อิธ น ยุชฺชตีติ อนุทฺธโฏฯ

ทสฺสนเมว อิธ วิชานนนฺติ อาห **‘‘ปสฺสิตพฺพา’’**ติฯ ‘‘โสตวิญฺญาเณน โสตพฺพา’’ติอาทิ อตฺถํ **‘‘เอเตนุปาเยนา’’**ติ อติทิสติฯ คเวสิตาปิ **‘‘อิฏฺฐา’’**ติ วุจฺจนฺติ, เต อิธ นาธิเปฺปตาติ ท เสฺสตุํ **‘‘ปริยิฏฺฐา วา โหนฺตุ มา วา’’**ติ วุตฺตํฯ อิจฺฉิตา เอว หิ อิธ **อิฏฺฐา,** เตนาห **‘‘อิฏฺฐา รมฺมณภูตา’’**ติ, สุขารมฺมณภูตาติ อโตฺถฯ **กามนียา**ติ กาเมตพฺพาฯ อิฏฺฐภาเวน มนํ อปฺปยนฺติ วเฑฺฒนฺตีติ **มนาปาฯ ปิยชาติกา**ติ ปิยสภาวาฯ **อารมฺมณํ กตฺวา**ติ อตฺตานมา รมฺมณํ กตฺวาฯ กมฺมภูเต อารมฺมเณ สติ ราโค อุปฺปชฺชตีติ ตํ การณภาเวน นิทเสฺสโนฺต **‘‘รา คุปฺปตฺติการณภูตา’’**ติ อาหฯ

เคเธนาติ โลเภนฯ อภิภูตา หุตฺวา ปญฺจ กามคุเณ ปริภุญฺชนฺตีติ โยชนาฯ **มุจฺฉาการ**นฺ ติ โมหนาการํฯ **อธิโอสนฺนา**ติ อธิคยฺห อโชฺฌสาย อวสนฺนาฯ เตน วุตฺตํ **‘‘โอคาฬฺหา’’**ติฯ **สาน**นฺติ อวสานํฯ **ปรินิฏฺฐานปฺปตฺตา**ติ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาปนวเสน ปรินิฏฺฐานํ อุยฺยาตาฯ **อา ทีนว**นฺติ กามปริโภเค สมฺปติ, อายติญฺจ โทสํ **อปสฺสนฺตาฯ** ฆาสจฺฉาทนาทิสโมฺภคนิมิตฺตสํ กิเลสโต นิสฺสรนฺติ อปคจฺฉนฺติ เอเตนาติ **นิสฺสรณํ,** โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตฺวา เตสํ ปริโภค ปญฺญาฯ ตทภาวโต **อนิสฺสรณปญฺญา**ติ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิทเมตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ **ปจฺจ เวกฺขณปริโภควิรหิตา**ติ ยถาวุตฺตปจฺจเวกฺขณญาเณน ปริโภคโต วิรหิตาฯ

๕๔๘-๙. **อาวรนฺตี**ติ กุสลธมฺมุปฺปตฺตึ อาทิโต วาเรนฺติฯ **นิวาเรนฺตี**ติ นิรวเสสโต วาร ยนฺติฯ **โอนนฺธนฺตี**ติ โอคาหนฺตา วิย ฉาเทนฺติฯ **ปริโยนนฺธนฺตี**ติ สพฺพโส ฉาเทนฺติฯ **อาว รณาทีนํ วเสนา**ติ ยถาวุตฺตานํ อาวรณาทิอตฺถานํ วเสนฯ เต หิ อาเสวนพลวตาย ปุริมปุริ เมหิ ปจฺฉิมปจฺฉิมา ทฬฺหตรตมาทิภาวปฺปตฺตาฯ

สํสนฺทนกถาวณฺณนา

๕๕๐. อิตฺถิปริคฺคเห สติ ปุริสสฺส ปญฺจกามคุณปริคฺคโห ปริปุโณฺณ เอว โหตีติ วุตฺตํ **‘‘อิตฺถิปริคฺคเหน สปริคฺคโห’’**ติฯ **‘‘อิตฺถิปริคฺคเหน อปริคฺคโห’’**ติ จ อิทํ เตวิชฺชพฺ ราหฺมเณสุ ทิสฺสมานปริคฺคหานํ ทุฏฺฐุลฺลตมปริคฺคหาภาวทสฺสนํฯ เอวํ ภูตานํ เตวิชฺชานํ พฺ ราหฺมณานํ กา พฺรหฺมุนา สํสนฺทนา, พฺรหฺมา ปน สเพฺพน สพฺพํ อปริคฺคโหติฯ **เวรจิเตฺตน อเวโร,** กุโต เอตสฺส เวรปโยโคติ อธิปฺปาโยฯ **จิตฺตเคลญฺญสงฺขาเตนา**ติ จิตฺตุปฺปาท เคลญฺญสญฺญิเตน, อิมินา ตสฺส รูปกายเคลญฺญภาโว วุโตฺต โหติฯ **พฺยาปเชฺฌนา**ติ ทุเกฺ ขนฯ **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจาทีหี**ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน ตเทกฏฺฐา สํกิเลสธมฺมา สงฺคยฺหนฺติฯ อโต เยเวตฺถ **‘‘อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจาภาวโต’’**ติ ตทุภยาภาวมตฺตเหตุวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ อปฺปฏิปตฺ ติเหตุภูตาย วิจิกิจฺฉาย สติ น กทาจิ จิตฺตํ ปุริสสฺส วเส วตฺตติ, ปหีนาย ปน ตาย สิยา จิตฺ ตสฺส ปุริสวเส วตฺตนนฺติ อาห **‘‘วิจิกิจฺฉาย’’**ติอาทิฯ **จิตฺตคติกา**ติ จิตฺตวสิกาฯ เตน วุตฺตํ

“จิตฺตสฺส วเส วตฺตนฺตี”ติฯ **น ตาทิโส**ติ พฺราหฺมณา วิย น จิตฺตวสิโก โหติ, อถ โข วสีภูต ฌานาภิญฺญตาย จิตฺตํ อตฺตโน วเส วเตฺตตีติ **วสวตฺตี**ฯ

๕๕๒. พฺรหฺมโลกมเคฺคติ พฺรหฺมโลกคามิมเคฺค ปฏิปชฺชิตเพฺพ, ปญฺญาเปตเพฺพ วา, ตํ ปญฺญเปนฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **อุปคนฺตฺวา**ติ มิจฺฉาปฏิปตฺติยา อุปสงฺกมิตฺวา, ปฏิชานิตฺวา วาฯ **สมตลนฺติ สญฺญายา**ติ มตฺถเก เอกงฺคุลํ วา อุปฑฺฒงฺคุลํ วา สุกฺขตาย สมตลนฺติ สญฺญายฯ **ปงฺกํ โอติณฺณา วิยา**ติ อเนกโปริสํ มหาปงฺกํ โอติณฺณา วิยฯ **อนุปฺปวิสนฺตี**ติ อปายมคฺคํ พฺรหฺมโลกมคฺคสญฺญาย โอคาหนฺติฯ ตโต เอว **สํสีทิตฺวา วิสาทํ ปาปุณนฺติฯ เอว**นฺติ ‘‘สมตล’’นฺติอาทินา วุตฺตนเยนฯ **สํสีทิตฺวา**ติ นิมุชฺชิตฺวา ฯ **มรีจิกายา**ติ มิคตณฺหิกาย กตฺตุภูตายฯ **วเญฺจตฺวา**ติ นทีสทิสํ ปกาสเนน วเญฺจตฺวาฯ **วายมานา**ติ วายมมานา, อยเมว วา ปาโฐฯ **สุกฺขตรณํ มเญฺญ ตรนฺตี**ติ สุกฺขนทีตรณํ ตรนฺติ มเญฺญฯ อภิเนฺนปิ เภท วจนเมตํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เตวิชฺชา อมคฺคเมว ‘‘มโคฺค’’ติ อุปคนฺตฺวา สํสีทนฺติ, ตสฺมาฯ **ยถา เต**ติ เต ‘‘สมตล’’นฺติ สญฺญาย ปงฺกํ โอติณฺณา สตฺตา **หตฺถปาทาทีนํ สํภญฺชนํ ปริภญฺชนํ** ปาปุณนฺติ ยถาฯ **อิเธว จา**ติ อิมสฺมิญฺจ อตฺตภาเวฯ **สุขํ วา สาตํ วา น ลภนฺตี**ติ ฌานสุขํ วา วิปสฺสนาสาตํ วา น ลภนฺติ, กุโต มคฺคสุขํ วา นิพฺพานสาตํ วาติ อธิปฺปาโยฯ **มคฺคทีปก**นฺติ ‘‘มคฺคทีปก’’ มิเจฺจว เตหิ อภิมตํฯ **เตวิชฺชก**นฺติ เตวิชฺชตฺถญาปกํฯ **ปาวจน**นฺติ ปกฏฺฐวจน สมฺมตํ ปาฐํฯ **เตวิชฺชานํ พฺราหฺมณาน**นฺติ สมฺพเนฺธ สามิวจนํฯ **อิริณ**นฺติ อรญฺญานิยา อิทํ อธิวจนนฺติ อาห **“อคามกํ มหารญฺญ”**นฺติฯ **อนุปโภครุเกฺขหี**ติ มิครุรุอาทีนมฺปิ อนุปโภค ารเหหิ กึ ปกฺกาทิวิสรุเกฺขหิฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ วเนฯ **ปริวตฺติตุมฺปิ น สกฺกา โหนฺติ** มหา กณฺฏกคจฺฉคหนตายฯ ญาตีนํ พฺยสนํ วินาโส **ญาติพฺยสนํฯ** เอวํ **โภคสีลพฺยสเนสุ**ปิฯ โรโค เอว พฺยสติ วิพาธตีติ **โรคพฺยสนํฯ** เอวํ **ทิฏฺฐิพฺยสเน**ปิฯ

๕๕๔. นนุ ชาตสเทฺทเนว อยมโตฺถ สิโทฺธติ โจทนมปเนติ **“โย หี”**ติอาทินาฯ ชาโต หุตฺวา สํวฑฺฒิโต **ชาตสํวโทฺฒ**ติ อาจริเยน (ที. นิ. ฏี. ๑.๕๕๔) วุตฺตํ, ชาโต จ โส สํวโฑฺฒ จาติ **ชาตสํวโทฺฒ**ติ ปน ยุชฺชติ วิเสสนปรนิปาตตฺตาฯ **น สพฺพโส ปจฺจกฺขา โหนฺติ** ปริจ ยาภาวโตฯ **จิรนิกฺขโนฺต**ติ นิกฺขโนฺต หุตฺวา จิรกาโลฯ จิรํ นิกฺขนฺตสฺส อสฺสาติ หิ **จิรนิกฺข โนฺตฯ** ‘‘ชาตสํวโฑฺฒ’’ติ ปททฺวเยน อตฺถสฺส ปริปุณฺณาภาวโต ‘‘ตเมน’’นฺติ กมฺมปทํ **“ตาว เทว อวสฏ”**นฺติ ปุน วิเสเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ทนฺธายิตตฺต**นฺติ วิสฺสชฺชเน มนฺทตฺตํ สณิกวุตฺติ, ตํ ปน สํสยวเสน จิรายนํ นาม โหตีติ อาห **“กงฺขาวเสน จิรายิตตฺต”**นฺติฯ **วิตฺถายิตตฺต**นฺติ สารชฺชิตตฺตํฯ อฏฺฐกถายํ ปน วิตฺถายิตตฺตํ นาม ถมฺภิตตฺตนฺติ อธิปฺปาเยน **“ถทฺธภาวคฺ คหณ”**นฺติ วุตฺตํฯ **อปฺปฏิหตภาวํ ทเสฺสติ** ตเสฺสว อนาวรณญาณภาวโตฯ นเนฺวตมฺปิ อนฺ ตรายปฏิหตํ สิยาติ อาสงฺกํ ปริหรติ **“ตสฺส หี”**ติอาทินาฯ **มาราวฏฺฏนาทิวเสนา**ติ เอตฺถ จกฺขุโมหมุจฺฉากาลาทิ สงฺคยฺหติฯ **น สกฺกา ตสฺส เกนจิ อนฺตราโย กาตุํ** จตูสุ อนนฺตรายิก ธเมฺมสุ ปริยาปนฺนภาวโตฯ

๕๕๕. อุอิจฺจุปสคฺคโยเค ลุมฺปสโทฺท, ลุปิสโทฺท วา อุทฺธรณโตฺถ โหตีติ วุตฺตํ **“อุทฺธร ตู”**ติฯ อุปสคฺควิเสเสน หิ ธาตุสทฺทา อตฺถวิเสสวุตฺติโน โหนฺติ ยถา ‘‘อาทาน’’นฺติฯ ปชาส โทฺท ปกรณาธิคตตฺตา ทารกวิสโยติ อาห **“พฺราหฺมณทารก”**นฺติฯ

พฺรหฺมโลกมคฺคเทสนาวณฺณนา

๕๕๖-๗. **“อปฺพฺพพ**นฺติ อิมินา สํวเณฺณตพฺพตาการณํ ทีเปติฯ ยสฺส อติสเยน พลํ อตฺถิ, โส **พลวา**ติ วุตฺตํ **“พลสมฺปโนฺน”**ติฯ สงฺขํ ธเมตีติ **สงฺขธมโก,** สงฺขํ ธมยิตฺวา ตโต

สทฺทปวตฺตโกฯ ‘‘พลวา’’ติอาทิวิเสสนํ กิมตฺถิยนฺติ อาห **‘‘ทุพฺพโล หี’’**ติอาทิฯ พลวโต ปน สงฺขสโทฺทติ สมฺพนฺโธฯ **อปฺปนาว วฏฺฏติ** ปฏิปกฺขโต สมฺมเทว เจตโส วิมุตฺติภาวโต, ตสฺมา เอวํ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ปมาณกตํ กมฺมํ นาม กามาวจรํ วุจฺจติ ปมาณกรานํ สํกิเลสธมฺมานํ อวิกฺขมฺภนโตฯ ตถา หิ ตํ พฺรหฺมวิหารปุพฺพภาคภูตํ ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา โอทิสฺสกาโนทิสฺสกทิสาผรณวเสน วเฑฺฒตุํ น สกฺกาฯ วุตฺตวิปริยายโต ปน **รูปารูปาวจรํ อปฺปมาณกตํ กมฺมํ นามฯ** เตนาห **‘‘ตญฺหี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ อรูปาวจเร โอทิสฺสกาโนทิสฺสกวเสน ผรณํ น ลพฺภติ, ตถา ทิสาผรณญฺจฯ เกจิ ปน ‘‘ตํ อาคมนวเสน ลพฺภตี’’ติ วทนฺติ, ตทยุตฺตํฯ น หิ พฺรหฺมวิหารนิสฺสโนฺท อารุปฺปํ, อถ โข กสิณนิสฺสโนฺท, ตสฺมา ยํ สฺภาวิตํ วสีภาวํ ปาปิตํ อารุปฺปํ, ตํ **อปฺปมาณกต**นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘ยํ วา สาติสยํ พฺรหฺมวิหารภาวนาย อภิสงฺขเตน สนฺตาเนน นิพฺพตฺติตํ, ยญฺจ พฺรหฺมวิหารสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย สมาปนฺนํ อรูปาวจรชฺฌานํ, ตํ อิมินา ปริยาเยน ผรณปมาณวเสน **อปฺปมาณกต**’’นฺติ อปเรฯ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ

รูปาวจรารูปาวจรกเมฺมติ รูปาวจรกเมฺม จ อรูปาวจรกเมฺม จ สติฯ **น โอหียติ น ติฏฺฐตี**ติ กตูปจิตมฺปิ กามาวจรกมฺมํ ยถาธิคเต มหคฺคตชฺฌาเน อปริหีเน ตํ อภิภวิตฺวา ปฏิพาหิตฺวา สยํ โอหียกํ หุตฺวา ปฏิสนฺธึ ทาตุํ สมตฺถภาเว น ติฏฺฐติฯ ‘‘น อวสิสฺสตี’’ติ เอตสฺส หิ อตฺถวจนํ ‘‘น โอหียตี’’ติ, ตเทตํ ‘‘น อวติฏฺฐตี’’ติ เอตสฺส วิเสสวจนํ, ปริยายวจนํ วาฯ เตนาห **‘‘กึ วุตฺตํ โหตี’’**ติอาทิฯ **ลคฺคิตุ**นฺติ อาวริตุํ นิเสเธตุํฯ **ฐาตุ**นฺติ ปฏิพลํ หุตฺวา ปติฏฺฐาตุํฯ **ผริตฺวา**ติ ปฏิผริตฺวาฯ **ปริยาทิยิตฺวา**ติ ตสฺส สามตฺถิยํ เขเปตฺวาฯ **โอกาสํ คเหตฺวา**ติ วิปากทาโนกาสํ คเหตฺวา, อิมินา ‘‘ลคฺคิตุํ วา ฐาตุํ วา’’ติ วจนเมว วิตฺถาเรตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **‘‘อถ โข’’**ติ อาทิ อตฺถาปตฺติทสฺสนํฯ กมฺมสฺส ปริยาทิยนํ นาม ตสฺส วิปากุปฺปาทนํ นิเสเธตฺวา อตฺตโน วิปากุปฺปาทนเมวาติ อาห **‘‘ตสฺสา’’**ติอาทิฯ **ตสฺสา**ติ กามาวจรกมฺมสฺส **วิปากํ ปฏิพาหิตฺวาฯ สยเมวา**ติ รูปารูปาวจรกมฺมเมวฯ **พฺรหฺมสหพฺยตํ อุปเนติ** อสติ ตาทิสานํ เจโตปณิธิวิเสเสติ อธิปฺปาโยฯ ติสฺสพฺรหฺมาทีนํ วิย หิ มหาปุญฺญานํ เจโตปณิธิวิเสเสน มหคฺคตกมฺมํ ปริตฺตกมฺมสฺส วิปากํ น ปฏิพาหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อถ มหคฺคตสฺส ครุกกมฺมสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา ปริตฺตํ ลหุกกมฺมํ กถมตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรตีติ? ตีสฺปิ กิร **วินยคณฺฐิปเทสฺ** เอวํ วุตฺตํ ‘‘นิกนฺติพเลเนว ฌานํ ปริหายติ, ตโต ปริหีนฌานตฺตา ปริตฺตกมฺมํ ลโทฺธกาส’’นฺติฯ เกจิ ปน วทนฺติ ‘‘อนีวรณาวตฺถาย นิกนฺติยา ฌานสฺส ปริหานิ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพา’’ติฯ อิทเมตฺถ ยุตฺตตรการณํ – อสติปิ มหคฺคตกมฺมุโน วิปากปฏิพาหนสมเตฺถ ปริตฺตกเมฺม ‘‘อิชฺฌติ ภิกฺขเว สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทฺธตฺตา สีลสฺสา’’ติ (ที. นิ. ๑.๕๐๔; สํ. นิ. ๔.๓๕๒; อ. นิ. ๘.๓๕) วจนโต กามภเว เจโตปณิธิ มหคฺคตกมฺมสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา ปริตฺตกมฺมุโน วิปาโกกาสํ กโรตีติฯ **เอวํ เมตฺตาทิวิหารี**ติ วุตฺตนเยน อปฺปนาปตฺตานํ เมตฺตาทีนํ พฺรหฺมวิหารานํ วเสน วิหารีฯ

๕๕๙. ปฐมมฺปนิธาย ทุติยํ, กิเมตํ, ยมฺปนิธียตีติ วุตฺตํ **‘‘ปฐมเมวา’’**ติอาทิฯ **มชฺฌิมปณฺณาสเก** สงฺคีตนฺติ อชฺฌาหริตฺวา สมฺพนฺโธฯ ปุนปฺปุนํ สรณคมนํ ทฬฺหตรํ, มหปฺผลตรญฺจ, ตสฺมา ทุติยมฺปิ สรณคมนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **กติปาหจฺจเยนา**ติ ทฺวีหตีหจฺจเยนฯ **ปพฺพชิตฺวา**ติ สามเณรปพฺพชฺชํ คเหตฺวาฯ **อคฺคญฺญสุตฺต**มฺปิ (ที. นิ. ๓.๑๑๒) อมฺเยว วาเสฏฺฐมารพฺภ กเถสิ, นาญฺญนฺติ ญาเปตุํ **‘‘อคฺคญฺญสุเตฺต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อาคตนเยน

อุปสมฺปทเญฺจว อรหตฺตญฺจ อลตฺถุํ ปฏิลภิํสูติ อโตฺถฯ ยเมตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตเทตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ปรมสุขุมคมฺภีรทุรนุโพธตฺถปริทีปนาย สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนาย อชฺชวมทฺทวโสรจฺจสทฺธาสติธิติพุทฺธิขนฺติวีริยาทิธมฺมสมงฺคินา สาฏฺฐกเถ ปิฏกตฺตเย อสงฺคาสํหีรวิสารทญาณจารินา อเนกปฺปเภทสกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหินา มหาคณินา มหาเวยฺยากรเณน ญาณาภิวํสธมฺมเสนาปตินามเถเรน มหาธมฺมราชาธิราชครุนา กตาย สาธุวิลาสินิยา นาม ลีนตฺถปกาสนิยา เตวิชฺชสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปกาสนาฯ

เตวิชฺชสุตฺตสํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตตฺริทํ สาธุวิลาสินิยา สาธุวิลาสินิตฺตสฺมิํ โหติ –

พฺยญฺชนเญฺจว อโตฺถ จ, วินิจฺฉโย จ สพฺพถา;
สาธเกน วินา วุโตฺต, นตฺถิ เจตฺถ ยโต ตโตฯ

สมฺปสฺสตํ สุธีมตํ, สาธูนํ จิตฺตโตสนํ;
กโรติ วิวิธํ สายํ, เตน **สาธุวิลาสินี**ติฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

สทฺธเมฺม ปาฏวตฺถาย, สาสนสฺส จ วุทฺธิยา;
วณฺณนา ยา สมารทฺธา, สีลกฺขนฺธกถาย สาฯ

สาธุวิลาสินี นาม, สพฺพโส ปรินิฏฺฐิตา;
ปณฺณาสาย สาธิกาย, ภาณวารปฺปมาณโตฯ

อเนกเสติภิโนฺท โย, อนนฺตพลวาหโน;
สิรีปวราทินาโม, ราชา นานารฏฺฐิสฺสโรฯ

ชมฺพุทีปตเล รเมฺม, มรมฺมวิสเย อกา;
ตมฺพทีปรเฏฺฐ ปุรํ, **อมรปุร**นามกํฯ

มณฺฑลาจลสามนฺตํ, เอราวตีนทิสฺสิตํ;
นานาชนานมาวาสํ, เหมปาสาทลงฺกตํฯ

ตตฺราภิเสกปโตฺต โส, รชฺชํ กาเรสิ ธมฺมโต;
ราชาคารมหาถูปํ, อกาสิ สมฺปสาทนํฯ

อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยญฺจ, ปหาย ชินสาสนํ;
วิโสเธสิ ยถาภูตํ, สตตํ ทพฺหมานโสฯ

เตเนว การิเต รเมฺม, ฉายูทกสมปฺปิเต;
ทฺวิปาการปริกฺขิเตฺต, ภาวนาภิรตารเหฯ

มหามุนิสมญฺญา ยา, สมฺพุทฺธสมฺมุขา กตา;
ปฏิมา ตํปาสาทมฺหา, อุชฺอาสนฺนทกฺขิเณฯ

อโสการามอาราเม , ปญฺจภูมิมหาลเย;
รตนภูมิกิตฺติ วฺหเย, ธมฺมปาสาทลงฺกเตฯ

ตถา ทกฺขิณเทวิยา, นครสมีเป กเต;
ปุพฺพุตฺตเร **ชยภูมิ-กิตฺตา**ภิธานเกปิ จฯ

ตเถวุตฺตรเทวิยา , นครพฺภนฺตเร กเต;
โสณฺณคุหฐูปนฺติเก, **ปริมาณก**นามเกฯ

ตถา จ อุปราเชน, กเต นครปจฺฉิเม;
มหาคุหฐูปนฺติเก, **มงฺคลาวาสนา**มเกฯ

อิติ โสณฺณวิหาเรสุ, วสํเนเกสุ วารโต;
สกฺกโต สพฺพราชูนํ, ติกฺขตฺตุํ ลทฺธลญฺฉโนฯ

ญาณาภิวํสธมฺมเสนาปตีติ สุวิขฺยาโต;
เทฺววิภงฺคาทิธารณา, อุปชฺฌาจริยตํ ปโตฺตฯ

ลงฺกาทีปาคตานมฺปิ, ปรทีปนิวาสินํ;
ภิกฺขูนํ วาจโก ธมฺมํ, ปฏิปตฺตึ นิโยชโกฯ

ยํ นิสฺสาย วิโสเธสิ, สาสนํ เอส ภูปติ;
อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ, โส’กาสิ วณฺณนํ อิมํฯ

สมฺพุทฺธปรินิพฺพานา, ปญฺจตาลีสเก’ทฺธเก;
ติสเต ทฺวิสหเสฺส จ, สมฺปเตฺต สา สุนิฏฺฐิตาฯ

เปฏกาลงฺการวฺหยํ, เนตฺติสํวณฺณนํ สุภํ;
อิมญฺจ สงฺขโรเนฺตน, ยํ ปุญฺญํ ปสุตํ มยาฯ

อญฺญมฺปิ เตน ปุเญฺญน, ปตฺวาน โพธิมุตฺตมํ;
ตารยิตฺวา พหู สเตฺต, โมเจยฺยํ ภวพนฺธนาฯ

สทา รกฺขนฺตุ ราชาโน, ธเมฺมเนว ปชํ อิมํ;
นิรตา ปุญฺญกเมฺมสุ, โชเตนฺตุ ชินสาสนํฯ

อิเม จ ปาณิโน สเพฺพ, สพฺพทา นิรุปทฺทวา;
นิจฺจํ กลฺยาณสงฺกปฺปา, ปโปฺปนฺตุ อมตํ ปทนฺติฯ

อิติ ทีฆนิกายฏฺฐกถาย สีลกฺขนฺธวคฺคสํวณฺณนาย

สาธุวิลาสินี นาม อภินวฏีกา สมตฺตาฯ

สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฏีกา นิฏฺฐิตาฯ